Franz Kafka

Naplók, levelek

VÁLOGATÁS

Válogatta és szerkesztette, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta
Györffy Miklós

A naplórészleteket
Györffy Miklós,

a Felice Bauerhoz és szüleihez valamint a Grete Blochhoz írt leveleket
Antal László,

a Milena Jesenskához írt leveleket
Eörsi István,

az egyéb levelezést
Tandori Dezső fordította

A válogatás és a fordítás a következő szövegkiadások alapján készült:

Franz Kafka: *Tagebücher* 1910-1923.
S. Fischer Verlag, Frankfurt/Main 1951.

Franz Kafka: *Briefe an Milena*
S. Fischer Verlag, Frankfurt/Main 1952.

Franz Kafka: *Briefe* 1902-1924.
S. Fischer Verlag, Frankfurt/Main 1958.

Franz Kafka: *Briefe an Felice und andere Korrespondervz aus der Verlobungszeit*
S. Fischer Verlag, Frankfurt/Main 1967.

Franz Kafka: *Briefe an Ottla und die Familie*
S. Fischer Verlag, Frankfurt/Main, 1974.

TARTALOMJEGYZÉK

1904 ..... 3 oldal
1907 ..... 5 oldal
1908 ..... 6 oldal
1910 ..... 7 oldal
1911 ..... 12 oldal
1912 ..... 47 oldal
1913 ..... 136 oldal
1914 ..... 210 oldal
1915 ..... 263 oldal
1916 ..... 280 oldal
1917 ..... 307 oldal
1918 ..... 328 oldal
1919 ..... 333 oldal
1920 ..... 336 oldal
1921 ..... 408 oldal
1922 ..... 429 oldal
1923 ..... 449 oldal
1924 ..... 456 oldal

1904

Oskar Pollakhoz

[1904. január 10.]

[...] Igazságtalan szemrehányásokat teszel magadnak legutóbbi leveledben. Nekem az jólesik, ha valaki hűvös kezet ad, de ha már belém karol, kínos és érthetetlen. Úgy véled: mert túlságosan ritkán fordult elő? Nem, nem, ez nem áll. Tudod-e, mi az, ami némely emberekben oly különös? Az, hogy semmik, ám ezt nem tudják megmutatni, még a szemüknek se tudják, ez a különös bennük. Fivérei ezek mind annak a férfinak, aki városszerte járt-kelt, semmihez sem értett, értelmes szót kinyögni nem bírt, táncolni nem tudott, nevetni nem tudott, de mindvégig ott szorongatott két keze közt görcsösen valami csukott dobozt. Ha egy érdeklődő megkérdezte tőle: „Mit visz oly óvatosan abban a dobozban?", a férfi leszegte a fejét, és azt mondta bizonytalanul: „Én ugyan semmihez sem értek, ez kétségtelen, értelmes szót kinyögni nem bírok, táncolni se tudok, nevetni se tudok, hanem hogy ebben a bizony csakugyan zárt dobozban mi van, azt meg nem mondhatom, nem, nem, azt nem mondom meg." Természetes, hogy efféle válaszra az érdeklődők mind otthagyták, némelyükben mégis maradt bizonyos kíváncsiság, bizonyos feszültség, mely egyre azt kérdezte: „Ugyan mi van abban a zárt skatulyában?", és a doboz kedvéért vissza-visszatértek ahhoz az emberhez, ám ez semmit el nem árult. Nos, a kíváncsiság, az ilyen kíváncsiság nem fárad el, és a feszültség fölenged, senki se bírja ki, hogy végül ne mosolyogjon, ha egy jelentéktelen, zárt skatulyát örökös érthetetlen aggályossággal őriznek. És akkor, valami félig-meddig jóravaló ízlést meghagytunk ugyanis a szegény ördögnek, talán emberünk is mosolyog végezetül, ha egy kicsit torz arccal is. - Ami most a kíváncsiság helyére lép, az közönyös, távoli részvét, rosszabb, mint a puszta közöny, a merő távolság. Az érdeklődők, most már jóval kevesebben, azt kérdik: „Ugyan mit cipel olyan óvatosan abban a skatulyában? Kincset talán, vagy kinyilatkoztatást? Na, nyissa csak ki, szükségünk van mindkettőre, egyébként hagyja csak, elhisszük magának anélkül is." Akkor valaki nagyon éles kiáltást hallat, a férfi rémülten néz, ő maga volt az. Halála után a skatulyában találnak két tejfogat.

Franz

[1904. január 27.]

Kedves Oskar!

Olyan szép levelet írtál nekem, amelyre vagy hamar kellett volna válaszolni, vagy egyáltalán nem, és most már azóta tizennégy nap telt el, s nem írtam neked, ez önmagában megbocsáthatatlan, de volt több oka. Először is szerettem volna jól megfontolni, mit írok, hiszen erre a leveledre minden korábbinál fontosabbnak tűnt a válasz (és elmaradt, sajnos); továbbá éppen Hebbel naplóját (közel 1800 oldal) olvastam egyvégtében, bár azelőtt is szemelgettem már belőle, ám e kóstolók mindig ízetlennek bizonyultak. Mégis hozzáfogtam, így az egészhez, játékosan kezdetben, míg végül úgy érezhettem magam, mint a barlangi ember, amikor először hengerít csak úgy játékos kedvből s ráérősen az üreg bejáratába valami sziklatömböt, hanem ahogy aztán a nagy kő elsötétíti a barlang belvilágát, s a levegőtől is elzárja, tompa riadalom fogja el, és figyelemre méltó buzgalommal hengerítené most már azt a követ odébb. Hanem az tízszer olyan nehéz lett közben, és emberünknek félelmében minden erejét össze kell szednie, hogy újra fényhez és levegőhöz jusson. Egyszerűen nem bírtam tollat ragadni ezekben a napokban, mert ha így áttekintünk egy életet, mely hézagtalanul tornyosul mind följebb s föl-

jebb, oly magasra, hogy végül már távcsövünkkel is alig érjük, a lelkiismeret nem nyughatik. Nem árt azonban, ha a lelkiismeret jókora sebeket kap, mert ettől lesz érzékenyebb minden furdalásra. Azt hiszem, csak olyan könyveket szabad olvasnunk, amelyek mardosnak és furdalnak. Ha az olvasott könyv nem sóz egy jót a fejünkre, hogy ébredjünk, minek azt akkor egyáltalán kézbe venni? Hogy boldoggá tegyen minket, mint írod? Istenem, boldogok akkor is lehetnénk, ha nem volnának könyveink, és olyan könyveket, melyek ekképp boldogítanak, végszükségben magunknak is írhatnánk. Szükségünk azonban épp olyan könyvekre van, amelyek úgy hatnak ránk, mint egy szerencsétlenség, ami nagyon fáj, mint valakinek a halála, akit jobban szerettünk önmagunknál, vagy mintha kiűznének minket, minden embertől távol, a vadonba, mint egy öngyilkosság, olyan legyen a könyv, fejsze, a bennünk befagyott tenger jegéhez. Így hiszem. [...]

Max Brodhoz

[Prága, 1904.] augusztus 28.

[...] Ahogy egy másik délután, rövid álomból felébredve, kinyitottam a szemem, és még alig érezhettem bizonyossággal, hogy élek, anyám egészen természetes hangját hallottam, az erkélyről kérdezte: „Maga mit csinál ott?” És egy nő azt felelte a kertből: „Ozsonnázom a zöldben.” Én pedig elámultam, micsoda biztonsággal viselik ezek az emberek az életet. [...]

1907

Hedwig W.-hez

[Prága, 1907. október elején]

Most megint barna vonalkákból áll a levél, mert a tinta náluk van, akik már bezárkóztak aludni, ám a ceruza - szerelmesed! - máris kéznél van. Szerelmem, szerelmem, de szép, hogy nyáridő jön ősz idején, és milyen jó is ez, mert oly nehéz volna elviselni az évszakok változását, ha belülről nem tarthatnánk velük az egyensúlyt. Szerelmem, szerelmem, érdemes elmondanom, hogyan megyek haza az irodából, különösképp, hogy egyebet aztán valóban nem érdemes elmondani rólam. Hat óra tizenötkor kiszökkenek a nagy kapun, bánom az elfecsérelt negyedórát, jobbra fordulok, elindulok lefelé a Vencel téren, találkozom egy férfival, ez az ismerősöm aztán elkísér, és mesél egy s más érdekes dolgot, így érek haza, kinyitom szobám ajtaját, ott vár a leveled, elindulok benne, ahogy a dűlőutakba belefáradt gyalogos erdei utakra tér. Igaz, el is tévedek aztán, de ez nem ok a félelemre. Bár minden napom így érne véget.

10. 8.

Kedves gyermekem, íme, megint egy este pár oly hamar elmúlt este után. Jelezze a levélírás kezdeti izgalmait félreérthetetlenül egy paca.

Életem most maga a rendetlenség. Állásom mindazonáltal van, csekélyke nyolcvankoronás fizetéssel és vége-hossza nincs, nyolc-kilenc órás munkaidővel, ám az irodán kívül töltött órákat úgy habzsolom, mint egy vadállat. Eddig ehhez nem szoktam, hogy nappalom hat óra élet legyen csupán, valamint olaszul is tanulok, és e nagyon szép napok estéit a szabadban akarom tölteni: így azután független óráim sűrűjéből erőt alig meríthetek.

Mármost az irodáról. Az Assicurazioni-Generali alkalmazottja vagyok, és reménykedhetem, hogy egyszer még ott ülhetek igen távoli országok irodaszékein is, az ablakon át cukornád-ültetvényekre vagy mohamedán temetőkre láthatok majd, és maga a biztosításügy is roppantul érdekel, hanem a jelenlegi munkám szomorú. És mégis öröm, ha némelykor letehetem a tollat, s talán elképzelem, hogy a te két kezedet egymásra teszem, átfogom fél kézzel, és tudom most, hogy soha el nem engedem őket, még ha csuklóból lecsavarnák a kezemet, úgy sem.

Agyő, Franzod

[Prága, valószínűleg 1907 novembere]

[...] Nem is annyira a munkámat panaszolom, inkább az ingoványos, lusta időt. A hivatal ideje ugyanis oszthatatlan, s még az utolsó félórában is ugyanúgy érezni a nyolc óra nyomását, akár az elsőben. Olyan ez gyakran, mintha éjjel-nappal vonatoznánk; ahol is végül az ember teljesen megfélemlítődik, és sem a mozdonyvezető gépezetének munkájára nem gondol már, sem a dombos-lapályos vidékre, hanem az órát tekinti egyedülhatónak, s ott tartja a tenyerén egyre.

Olaszul tanulok, mert elsőül bizonnyal Triesztbe megyek.

Az első napokban, már aki ilyesmire fogékony, igen megindítónak tűnhettem. Bárhogy volt is valójában, lecsúszottnak éreztem magam; hiszen az az ember, aki huszonöt éves koráig legalább olykor-olykor nem lustálkodhatott, rendkívül szánandó, meggyőződésem ugyanis, hogy a pénzt, amit megkeresünk, nem vihetjük a sírba, az ellustult időt viszont igen. [...]

1908

Max Brodhoz

[Prága, valószínűleg 1908 májusa]

Itt küldök neked, kedves Max, két könyvet és egy kövecskét. Mindig nagy gondban voltam, mit találhatnék a születésnapodra olyasmit, ami közömbös voltában nem változik, meg nem romlik, el nem feledhető. És miután így törtem a fejem hónapokig, akkor sem akadt jobb megoldás: könyvet küldeni. De a könyvekkel az a baj, hogy ha innen nézve közömbösek, onnét megint érdekesek, és így a közömbösekhez csak a meggyőződésem vonzott, ami azonban nálam korántsem mérvadó, és a végén, még mindig más meggyőződéssel, oly könyvet szorongattam, melynek érdekessége csak úgy perzselte a kezemet. Egyszer szántszándékkal megfeledkeztem a születésnapodról, s ez jobb volt, mint a könyvküldés, ám jó az sem volt. Ezért küldöm most neked a kövecskét, és ez lesz születésnapi küldeményem, ameddig csak élünk. Ha a zsebedben hordod, oltalmaz majd, ha otthagyod egy fiókban, szintén nem lesz tétlen, ám ha elhajítod, az a legjobb. Mert tudod, Max, szeretetem irántad nagyobb, mint én magam, és inkább én lakom ebben az érzésben, s nem az bennem, meg aztán rossz támasza is az egész bizonytalan lényem, hanem így a kövecskével sziklalakása lesz, legyen ez akár csak a Schalengasse kövezetének egyik résében is. Ez a szeretet engem már annyiszor megmentett, hogy te azt nem is képzeled, és éppen most, amikor minden eddigieknél kevésbé igazodom el bármiben, és ha tiszta öntudatomnál vagyok, akkor is csak mintegy félálomban érzem magam, csak amúgy végsőkig könnyűnek, amúgy épp hogy - hiszen úgy járkálok, mint aki belül már feketül -, igen, most nagyon jó egy ilyen követ a világba elhajítani, különválasztván a bizonyosat a bizonytalantól. Ehhez képest ugyan mi egy könyv! A könyv untatni kezd, aztán folytatja is, vagy gyereked széttépi a könyvet, vagy, mint Walser könyve, már széthullva kerül kezedbe. Hanem a kő sosem untathat téged, egy ilyen kő tönkre se mehet, vagy ha igen, az még igen soká van, és el sem feledkezhetsz róla, mert nem kötelességed emlékezni rá, végül teljesen elveszíteni sem bírod soha, hiszen akármelyik kavicsos úton rálelsz megint, lévén ez az első utadba akadó kő. És még nagyobb dicsérettel sem árthatnék e kőnek, a dicséret ugyanis akkor árt csupán, ha tárgyát szétlapítja, károsítja, zavarba hozza. Ám a kövecske? Röviden, a legszebb születésnapi ajándékot kerestem meg neked, és át is nyújtom egy csók kíséretében, amely legalább ügyetlenül tolmácsolja köszönetemet azért, hogy létezel.

Franzod

[Prága, 1908. szeptember]

Kedves Maxom - éjszaka van, fél egy, tehát levélírásra igen szokatlan idő, még ha olyan forró is az éjszaka, mint ma. Éjjeli lepkék se jönnek a fényre.

- Nyolc boldog nap a Cseh-erdőben - a pillangók ott olyan magasan szállnak, mint nálunk a fecskék -, és most négy napja Prága, és nem tudom, hová legyek. Senki se szível, és én sem szenvedhetek senkit, ám ez utóbbi csak következménye az előbbinek, csupán a könyved, melyet most végre megszakítás nélkül olvashatok, tesz jót nekem. Már rég nem voltam a balsors ily magyarázhatatlan mélyén. Míg könyvedet olvasom, ebbe kapaszkodom, ha nem segíthet is szándéka szerint szerencsétleneken; máskülönben oly borzasztóan vágyom valakire, aki legalább barátian megérint, hogy tegnap például szállodai szobára mentem egy kurvával. A nő túl öreg volt már ahhoz, hogy melankolikus legyen, ám az bántja, ha nem csodálkozik is rajta, hogy utcanőkkel az emberek nem oly kedvesek, mint a szeretőkkel. Nem lehettem vigasza, amiképpen ő sem vigasztalt meg engem.

1910

Max és Otto Brodhoz

[Három képeslap Otto Brod párizsi címére.
Prága, a postabélyegző kelte: 1910. október 20.]

Kedves Max, szerencsésen megérkeztem, csak mindenki úgy néz rám, mint egy valószínűtlen jelenésre, ezért vagyok nagyon sápadt. - Öröm lett volna a doktorra ordítanom, ám ettől megfosztott egy kis ájulás, mely ott nála mindjárt a kanapéra kényszerített, s amelynek idején - furcsa volt ez - olyannyira lányosnak éreztem magam, hogy ujjaimmal a kislányruhámat igyekeztem rendbe hozni. Egyebekben a doktor kijelentette, hogy hazatérő látványom iszonyatos, az öt új tályog nem is olyan lényeges már, mivel ott az összes kelésnél rútabb bőrkiütés, lassú a gyógyulása is, tulajdonképpeni fájdalmaimat is az okozza, most és még jó darabig. A doktornak persze nem árultam el azt a meggyőződésemet, hogy ezt a kiütést a nemzetközi - prágai, nürnbergi, különösképpen a párizsi - flaszternak köszönhetem. - Így ülök most délután odahaza, mint egy sírban (járkálni a feszes kötés miatt nem bírok, nyugton ülni a fájdalmak miatt, melyeket a gyógyulás még sajgóbbá tesz), és csak délelőtt küzdöm le ezt a túlvilágot az iroda kedvéért, mert oda el kell járnom. Szüleiteket holnap látogatom meg. - Első prágai éjszakámon, azt hiszem, egész éjszaka, álmodtam (és álmomat az alvás úgy vette körül, ahogy a Párizsban épülő új házakat az állványzat), méghozzá azt, hogy éji nyugovóra bekvártélyoztak valami nagy házba, amely csupa párizsi fiákerből, autóból, buszból stb. állt, s ezeknek egyéb dolga sem volt, mint hogy szorosan egymás mellett, fölött, alatt haladjanak, és minden szó és gondolat viteldíjak, *correspondance*-ok, csatlakozások, borravalók, *direction* Pereire, hamis pénz stb. körül forgott. Már ez az álom is lehetetlenné tette számomra az alvást, mivel azonban a szükséges kérdésekben egyáltalán nem ismertem ki magam, az álmot is csak a legnagyobb erőfeszítés árán tudtam elviselni. Magamban felpanaszoltam, hogy épp most, amikor az utazást követően annyira szükségem volna a pihenésre, ilyen házba szállásoltak be, ugyanakkor megjelent bennem a pártütő is, aki a francia orvosok fenyegető meghajlásával (végiggombolt munkaköpenyt hordanak) ismerte el ennek az éjszakának a szükségszerűségét. - Kérlek, számláljátok meg a pénzeteket, hátha megloptalak titeket, mert - persze nem szavatoltan megbízható - számolgatásaim szerint oly kevés pénzt költöttem, mintha párizsi időm egészét csak sebeim gyarapítására fordítottam volna.

Pfuj, ez itt megint fáj. Legfőbb ideje volt, hogy hazatérjek, mindannyiunk szempontjából.

Hívetek, Franz K.

Napló

Végre életem öt hónapja múltán, mikor is semmit sem tudtam írni, amivel elégedett volnék, és amely időt semmiféle hatalom nem fogja pótolni nekem, holott valamennyinek ez volna a kötelessége, ismét az az ötletem támadt, hogy megszólítsam magamat. Még mindig feleltem eddig arra, ha igazán kérdést intéztem magamhoz, így még mindig ki lehetett verni valamit magamból, ebből a szalmakazalból, ami öt hónapja vagyok, és aminek, úgy látszik, az a sorsa, hogy nyáron felgyújtsák, s ő elégjen, gyorsabban, mint ahogy a szemlélő egyet hunyorít. Bárcsak meg is történne ez velem! És tízszeresen történjék meg ez velem, mert nem bánom a legboldogtalanabb időszakot sem. Állapotom nem boldogtalanság, de nem is boldogság, nem közöny, nem gyöngeség, nem fáradtság, nem más irányú érdeklődés, akkor hát mi? Hogy nem

tudom, ez biztosan összefügg azzal, hogy nem tudok írni. Emezt pedig érteni vélem anélkül, hogy tudnám az okát. Ugyanis bármi eszembe jut, nem gyökerestül jut eszembe, hanem csak valahol félúton. Próbálja aztán azt így megtartani valaki, próbáljon valaki megfogni egy fűszálat, amely csak a közepénél kezd nőni, és hozzáigazodni. Egyesek biztosan képesek erre, japán szemfényvesztők például, akik olyan létrára másznak föl, amely nem a földön áll, hanem egy hanyatt fekvő társuk felfelé tartott talpán, és nem falnak támaszkodik, hanem csak úgy felnyúlik a levegőbe. Én nem tudom, arról nem is beszélve, hogy az én létrámnak az a talp sem áll a rendelkezésére. Ez persze nem minden, és ilyen megszólítás még nem késztet megszólalásra. De legalább egy sor írás szegeződjék nekem naponta, ahogy a távcsövet szegezik mostanában az üstökösre. És ha egyszer megjelennék az előtt a mondat előtt, annak a mondatnak a hívogató szavára, ahogy például a legutóbbi karácsonykor jártam, amikor mármár nem tudtam tovább megtartani magam, s amikor csakugyan mintha a létrám legfelső fokára jutottam volna, bár az biztosan állt a földön s a falnak dőlve. De micsoda földön és micsoda falnak! Mégsem dőlt el ez a létra, úgy a földre nyomta a lábam, úgy a falra emelte a lábam.

Ma például három pimaszságot műveltem, az egyiket egy kalauzzal, a másikat egy elöljárómmal, vagyis csak kettőt, de úgy fájnak, ahogy a gyomorfájás. Minden ember részéről pimaszságok lettek volna, hát még az én részemről. Kibújtam tehát a bőrömből, viaskodtam a ködben, és ami a legrosszabb: senki sem vette észre, hogy a pimaszságot a kísérőimmel szemben is pimaszságként követtem el, úgy kellett elkövetnem, viselnem kellett a megfelelő arckifejezést, a felelősséget; hanem a legkomiszabb az volt, amikor az egyik ismerősöm még csak nem is valamilyen karakter jeleként, hanem mint a karaktert magát fogadta ezt a pimaszságot, figyelmeztetett rá, és megcsodálta. Miért nem maradok a bőrömben? Most mindenesetre azt mondom magamnak: nézd csak, a világ hagyja, hogy üsd, a kalauz és a felettesed nyugodt marad, sőt az utóbbi még üdvözölt is, mikor elmentél. Ez azonban nem jelent semmit. Nem érhetsz el semmit, ha kilépsz önmagadból, de mit mulasztasz ráadásul a magad körében. Erre a kérdésre csak azt válaszolom: én is szívesebben üttetem magam a körömben, mint ütöm magam magamat rajta kívül, de hol az ördögben van ez a kör? Egy ideig ott látszott jól a földön, mintha mésszel szórták volna ki, most azonban csak úgy lebeg valahol körülöttem, illetve még csak nem is lebeg.

[...]

Gyakran töprengek rajta, és utána mindig ki is kell mondanom, hogy némely téren sokat ártott nekem a nevelésem. Ez a szemrehányás egy csomó embernek szól, akik egyébként mind itt állnak egybegyűlve, és akár a régi csoportképeken, nem tudnak egymással mit kezdeni, hogy lesüssék a szemüket, épp nem jut eszükbe, és várakozásukban nem mernek mosolyogni. Ott vannak köztük a szüleim, néhány rokon, néhány tanár, egy bizonyos szakácsnő, néhány tánciskolai lány, házunk néhány hajdani látogatója, néhány író, egy úszómester, egy jegyszedő, egy tanfelügyelő, aztán néhányan, akikkel csak az utcán találkoztam egyszer, és mások, akik most épp nem jutnak eszembe, és olyanok, akik soha többé nem fognak eszembe jutni, s végül olyanok, akiknek hatását, minthogy figyelmem akkor épp máshol járt, egyáltalán nem észleltem, egyszóval olyan sokan, hogy vigyáznia kell az embernek, ne említse valamelyiküket véletlenül kétszer. És ezennel mindnyájukat szemrehányásommal illetem, megismertetem őket ily módon egymással, de nem tűrök feleselést. Mert igazán éppen elég feleselést tűrtem már el, és mivel ilyenkor a legtöbbször rám cáfoltak, meg nem állhatom, hogy e feleseléseket is be ne vonjam szemrehányásomba, s ki ne jelentsem, hogy neveltetésemen kívül ezek az ellenvetések is nagyon sokat ártottak nekem bizonyos dolgokban.

Azt gondolják talán, hogy valami félreeső helyen nevelkedtem? Nem, a város kellős közepén neveltek fel, a város kellős közepén. S nem hegyvidéki romok között például vagy tóparton. Szüleimet és kíséretüket szürke lepellel borította eddig szemrehányásom, most finoman félretolták, s mosolyognak, amiért a kezemet róluk a homlokomra emeltem, s azt gondolom: kis romlakónak kellett volna lennem - ki a csókák kiáltozására fülel, még ha eleinte kissé gyönge lettem volna is jó tulajdonságaim terhe alatt, amelyek a dudva erejével növekedtek volna bennem -, lebarnulva a napsütésben, amely a romok közt mindenfelől elárasztotta volna borostyán fészkemet.

[...]

November 27. Bernhard Kellermann felolvasása. „Kinyomatlan lapok a műhelyemből", így kezdte. Látszólag kedves ember, csaknem szürke, felálló haj, keservesen simára borotvált arc, hegyes orr, az arccsonton a hús itt-ott fel-alá hullámzik. Közepes író jó részletekkel (egy férfi kimegy a folyosóra, köhög, körülnéz, hogy nincs-e ott valaki), tisztességes is, fel akarta olvasni, amit megígért, de a közönség nem hagyta az első elmegyógyintézeti história hallatán támadt ijedelmében, a felolvasás módja olyan unalmas volt, hogy az emberek a történet gyatra feszültségei ellenére akkora buzgalommal szállingóztak el egyre-másra, mintha a szomszédban is felolvasás folyna. Mikor a történet első harmada után Kellermann ivott egy kis ásványvizet, egész csomó ember ment el. Megijedt. „Mindjárt vége", hazudta egyszerűen. Mikor a végére ért, mindenki felállt, s volt némi tetszés is, amely úgy hangzott, mintha a sok álló ember között egyvalaki ülve maradt volna, és most az tapsolgatna magában. Ekkor azonban Kellermann folytatni akarta a felolvasást még egy történettel, talán még többel is. Az általános felkerekedésre csak tátogott. Végül, miután megtanácskozta másokkal, azt mondta: „Szívesen felolvasnék még egy kis mesét, amely csupán negyedóra hosszat tart. Most öt perc szünet következik." Néhányan maradtak még, mire felolvasott egy mesét, s ebben olyan részletek voltak, amelyek bárkit feljogosítottak volna rá, hogy a terem túlsó sarkából is, az egész hallgatóságon áttörve, rohanvást távozzék.

Max Brodhoz

[Prága, 1910. december 15., illetve 17.]

Kedves Maxom, hogy erről a hétről ne kelljen többé beszélni: megismétlem még előbb, amit már tudsz, hogy mindent egyidejűleg láss. - Ez a hét olyan jól alakult számomra, ahogyan csak körülményeim valaha is engedhették, s ahogy a jelek szerint mostantól már aligha engedik. - Berlinben jártam, és hazatértem után annyira lazán vagyok csak jelen megszokott környezetemben, hogy - ha ilyesmire bármi hajlandóság volna bennem - állat módjára is járkálhatnék. - Nyolc teljesen szabad napom volt. A hivataltól csak tegnap este óta kellett félnem, hanem akkor úgy elkezdtem félni, hogy a legszívesebben az asztal alá bújtam volna. De ezt magam sem veszem komolyan, mert nem önálló félelem. - Szüleimmel, akik most egészségesek és elégedettek, szinte sosincs vitám. Csak apám bosszankodik, ha késő este még mindig az íróasztalomnál lát - mert úgy véli, túlságosan szorgalmas vagyok. - Egészségesebb voltam, mint hónapokkal ezelőtt, legalábbis a hét elején. A zöldség oly jól s csendben költözött belém, mintha valóban egy szerencsés véletlen táplálna, külön ennek a hétnek a kedvéért. - Idehaza nálunk csaknem teljes volt a nyugalom. A menyegzőn túlesvén, ki-ki az új rokonságot emészti. Egy ifjú hölgy, akinek zongorázása hébe-hóba hallatszott, pár hétre elment körünkből. - És mind e jeles dolgok épp ősz végén értek engem, oly időben tehát, amikor mindig is a legerősebbnek éreztem magam.

December 17.

Ez a tegnapelőtti halotti beszéd nem és nem ér véget. Onnét nézve a sok szerencsétlenséghez járul még az a nyomorúság is, hogy nyilvánvalóan képtelen vagyok pár napig megőrizni egy szomorú, teljességgel bizonyítható érzést. Nem, erre én képtelen vagyok. Most, hogy nyolc napja kotlok már magamon, érzéseim annyira sietősek, hogy repülök. Egyszerűen ittas vagyok önmagamtól, ami ebben az időben a leghígabb lőre mellett sem csoda. Holott két nap óta szinte semmi sem változott, s ami mégis, rosszabbra csak. Apám nem érzi egészen jól magát, idehaza van. Ha balról elcsitul a reggelizés zaja, kezdődik jobbról a déli lárma, ajtók nyitogatása mindenütt, mintha falakat szaggatnának. Elsősorban persze marad minden balsors középpontja. Nem megy az írás; egyetlen sort nem vetettem papírra, melyet elfogadhatnék magamtól., viszont mindent töröltem, amit Párizs után - sok ez sem volt - írtam. Egész testem óva int minden szótól, és mielőtt leíródna, minden szó körülnéz megannyifelé; mondataim szabály szerint széttöredeznek, bensőjükbe látok, hanem akkor már hagyhatom is abba.

A mellékelt novelladarabkát tegnap írtam le, most már meghagyom így, ahogy van. Nem új dolog, és bizonyára nem hibátlan, de jól megfelel a történet elkövetkező törekvésének.

Ma este még nem megyek, hétfő reggelig, az utolsó pillanatig egyedül akarok lenni. Ez, hogy így ott vagyok önmagam sarkában, olyan öröm még, amely átforrósít, ez egészséges öröm mindenek ellenére, mert megteremti bennem azt az általános nyugtalanságot, amely az egyedül lehetséges egyensúly forrása. Ha ez így menne tovább, mindenkinek a szemébe nézhetnék, amire pedig például veled szemben a berlini utazás előtt, sőt még Párizsban sem voltam képes. És észre is vetted. Annyira szeretlek, mégsem bírtam a szemedbe nézni. - Beszélek itt a magam dolgairól, és közben neked is bizonnyal megvan a magad baja, hétfőn az irodában nem várhatnék egy lapot tőled, hogy s mint vagy ügyeiddel? Nővérednek sem gratuláltam még. Ezt hétfőn pótlom.

Franzod

Napló

December 16. [...] A mellékszereplőknek ez az üldözése, akikről regényekben, színdarabokban olvasok. Az összetartozásnak ez az érzése, mely ilyenkor elfog! *A püspökhegyi szüzek*-ben (ez a címe?) szó esik két varrólányról, akik a kelengyét varrják a darabbeli menyasszonynak. Hogy megy a sora ennek a két leánynak? Hol laknak? Mit műveltek, hogy nem léphetnek be ők is a darabba, hanem úgyszólván Noé bárkájának egyik kajütablakához nyomhatják csak oda végül kívülről az arcukat a felhőszakadásban fulladozva, hogy a földszinti néző megláthasson ott egy pillanatra valami sötétet?

[...]

December 18. [...] Este, fél tizenkettő. Hogy mindaddig, amíg el nem szabadulok az irodámból, egyszerűen elveszett ember vagyok, ez mindennél világosabb számomra, csak arról lehet szó, hogy amíg tudom, olyan magasra tartsam a fejem, hogy meg ne fulladjak. Hogy ez milyen nehéz lesz, miféle erőket kell majd kisajtolnia belőlem, már azon is lemérhető, hogy új időbeosztásomat, miszerint esténként nyolctól tizenegyig az íróasztalomnál kell ülnöm, nem tartottam meg, hogy ezt a jelen pillanatban nem is tartom olyan nagy szerencsétlenségnek, hogy ezt a néhány sort csak azért jegyeztem föl sietve, hogy ágyba bújhassak.

[...]

December 22. Ma még szemrehányást se merek tenni magamnak. Utálatos visszhangja lenne, ha belekiáltanám ebbe az üres napba.

December 24. Tüzetesebben szemügyre vettem most az íróasztalomat, és beláttam, hogy semmi jót nem lehet rajta csinálni. Annyi mindenféle hever itt szanaszét és olyan rendetlenségben, hogy nyoma sincs az egyöntetűségnek s a rendezetlen dolgok tűrhetőségének, amely egyébként minden rendetlenséget elviselhetővé tesz. Legyen a zöld posztón akármilyen rendetlenség, az lehetne a régi színházak földszintjén is. De hogy az állóhelyekről... (Folytatás a következő napon.)

December 25. ...a fiókos felépítmény alatti nyitott rekeszből régi újságokból való brosúrák, katalógusok, képeslapok, részben összetépett, részben felnyitott levelek nyúlnak ki függő-lépcső-formán, ez a méltatlan állapot mindent elront. A földszint egyes, viszonylag óriási holmijai a lehető legnagyobb aktivitással lépnek fel, mintha megengedett dolog volna, hogy a nézőtéren üzleti könyveit rendezgesse a kereskedő, az ács kalapáljon, a tiszt kardját lengesse, a pap a lélekhez szóljon, a tudós az észhez, a politikus a polgári érzülethez, hogy a szeretők ne türtőztessék magukat a stb. Csak az én íróasztalomon van felállítva a borotválkozótükör úgy, ahogy a borotválkozáshoz szükséges, a ruhakefe a sörtés oldalával felfelé fordítva fekszik, a pénztárca nyitva arra az esetre, ha fizetni akarok, a kulcscsomóból egy kulcs munkára készen áll ki, és a nyakkendő valamelyest még a levetett gallérhoz simul. A felépítmény legalsó, a zárt kis oldalfiókok által már szűkebbre szorított, nyitott rekesze szabályszerű lomkamra, mintha a nézőtér alacsony erkélye, voltaképpen a színház legláthatóbb része, a legalávalóbb emberek számára volna fenntartva, vén kéjenceknek, akiken a benső mocsok lassanként kívül is kiütközik, bárdolatlan tuskóknak, akik az erkélykorláton kilógatják a lábukat. Családok annyi gyerekkel, hogy csak egy pillanatra néz oda az ember, de megszámolni se tudja őket, szegényes gyerekszobák mocskát terjesztik (már a földszintre is lecsorog), a sötét háttérben gyógyíthatatlan gyerekek gubbasztanak, szerencsére csak akkor látni őket, ha odavilágít az ember, stb. Ebben a rekeszben olyan régi papírok hevernek, amelyeket már rég eldobtam volna, ha volna papírkosaram, letört hegyű ceruzák, üres gyufásdoboz, egy karlsbadi levélnehezék; egy peremes vonalzó, amely olyan hepehupás, hogy országútnak se volna jó, csomó gallérgomb, életlen borotvakésbetétek (ezeknek sehol a világon nincs helyük), nyakkendő-csíptetők és még egy nehéz vas levélnehezék. A fölötte lévő rekeszben -

[...]

1911

Napló

[...]

Január 12. Az elmúlt napokban sok mindent nem írtam fel magamról, részben lustaságból (olyan sokat és mélyen alszom mostanában nappal, nagyobb a súlyom alvás közben), de részben attól féltemben is, hogy elárulom az önismeretemet. Ez a félelem jogos, mert az önismeretnek csak akkor volna szabad feljegyzés által végleges formába rögződnie, ha ez a legmellékesebb következményekkel együtt is a legteljesebb tökéletességgel és maradéktalan igazsággal történhetne. Ha ugyanis nem így történik - és én legalábbis nem vagyok képes erre -, akkor a pusztán általános érzést az önszántunkból végzett és a rögzítettség lenyűgöző erejével ható feljegyzés csak oly módon pótolja, hogy a valódi érzés eltűnik, míg a feljegyzés értéktelensége csak későn ismerszik fel.

[...]

Január 19. Minthogy úgy érzem, mindenestül kész vagyok - a múlt évben mindössze öt percre ébredtem fel -, mindennap el kell kívánkoznom a földről, vagy pedig anélkül hogy a leghalványabb reményt láthatnám ebben, elölről kell kezdenem kisgyermekként. Külsőleg ezen a téren könnyebb dolgom lesz, mint annak idején. Mert akkoriban még alig törekedtem bágyadt sejtelemmel olyan ábrázolásra, amely szóról szóra összekapcsolódna az életemmel, amelyet a mellemre kellene vonnom, s a helyemről elragadna. Micsoda siralom volt az (a mostanival mindazonáltal összehasonlíthatatlan), ahogy elkezdtem! Micsoda hidegséggel űzött naphosszat, amit leírtam! Milyen nagy volt a veszély, és milyen kevéssé enyhítette, hogy azt a hidegséget egyáltalán nem éreztem, ami persze a szerencsétlenségemet egészében alig csökkentette.

Egyszer terveztem egy regényt, amelyben két fivér harcolt volna egymással, az egyik Amerikába utazik, míg a másik egy európai börtönben marad. Hébe-hóba írtam le csak egy-egy sorát, mert azon nyomban kifárasztott. Így egy alkalommal egy vasárnap délután is nekiültem írni valamit a börtönömről, mikor látogatóban voltunk a nagyszülőknél, és elfogyasztottuk az ott mindig szokásos, különösen puha, vajjal megkent kenyeret. Könnyen lehet, hogy nagyrészt hiúságból tettem, és tologatván a papírt az abroszon, kopogtatván a ceruzával, körülnézegetvén a lámpa alól, a társaságban csak arra akartam rávenni valakit, hogy vegye el tőlem, amit írtam, nézze meg és csodáljon. Abban a néhány sorban nagyjából a börtönfolyosót írtam le, mindenekelőtt a csendjét és a hidegségét; a hátramaradt fivérről is ejtettem egy-két részvevő szót, mivel ő volt a jó fivér. Ábrázolásom értéktelenségéről talán volt valamilyen pillanatnyi benyomásom, csakhogy ama délelőttöt megelőzően ügyet sem vetettem az ilyen érzésekre, ha a kerek asztalnál az ismerős szobában rokonaim között ülhettem, akikhez hozzá voltam szokva (oly nagy volt a félénkségem, hogy a megszokott környezetben már-már boldoggá tett), és nem feledhettem, hogy fiatal vagyok és jelenlegi zavartalanságomból nagyra hivatott. Az egyik nagybácsim, aki szerette kinevetni az embert, végre elvette tőlem a papírlapot, amelyet csak gyengén fogtam, vetett rá egy pillantást, visszaadta, még csak nem is nevetve, és csupán annyit mondott a többieknek, akik követték szemükkel, „a szokásos”, nekem nem szólt semmit. Ülve maradtam ugyan, és továbbra is az eszerint használhatatlan papírlapom fölé hajoltam, ám a társaságból valójában egy csapásra

kiűzettem, a nagybácsi ítélete már-már valóságos jelentéssel visszhangzott bennem, én pedig a családi érzés kebelén belül is bepillanthattam világunk hideg űrébe, amelyet tűzzel kell majd megmelegítenem, s ennek keresésére csak ezután készültem elindulni.

Február 19. Ahogy ma fel akartam kelni az ágyból, egyszerűen összecsuklottam. Nagyon egyszerű az oka, agyon vagyok dolgozva. Nem az irodai, hanem más munkáimtól. Az irodának csak annyiban van ártatlan része benne, hogy ha nem kellene oda eljárnom, nyugodtan élhetnék a magam munkájának, és nem kellene eltöltenem ott ezt a hat órát naponta, amelyek különösen pénteken és szombaton gyötörtek meg, mert torkig voltam a dolgaimmal, de úgy, hogy Önnek fogalma sem lehet róla. Végre is tudom én, ez mind csak fecsegés, én vagyok a hibás, s az iroda a legvilágosabb és jogosabb követelményekkel lép fel velem szemben. Csakhogy ez bizony számomra szörnyű kettős élet, s kiút valószínűleg nincs más belőle, mint a téboly. A jótékony reggeli világosságnál írom ezt, és bizonyára nem írnám, ha nem volna olyan igaz, és ha nem szeretném Önt fiaként.

Egyébként holnapra már biztosan megint összeszedem magam, és elmegyek az irodába, ahol elsőként azt fogom hallani, hogy el akar távolítani az osztályáról.

[...]

Február 20. [...] Kleist ifjúkori levelei, huszonkét éves. Lemond a katonai pályáról. Otthon azt kérdik: És akkor miféle kenyérkereső mesterség, mert azt természetesnek tartják. Választhatsz a jogtudomány és az államtudomány között. De vannak-e kapcsolataid is az udvarnál? „Először zavartan tagadtam, azután annál büszkébben jelentettem ki, hogy ha lennének is kapcsolataim, jelen fogalmaim szerint szégyenkeznem kellene, ha azokra számítanék. Mosolyogtak, én meg éreztem, hogy elsiettem a dolgot. Óvakodnia kell az embernek attól, hogy kimondjon ilyen igazságokat."

[...]

Március 28. [...] Látogatásom dr. Steinernél.

Már vár rá egy nő (a Jungmannstrassén, fenn a Viktoria hotel második emeletén), de nyomatékosan arra kér, hogy menjek be előtte. Várunk. Jön a titkárnő, és biztat bennünket. Egy folyosói ablakon át meglátom. Mindjárt jön is felénk félig kitárt karral. A nő közli, hogy én jöttem előbb. Én erre bemegyek dr. Steiner nyomában a szobájába. Előadóestjein mintegy kisuvikszoltan fekete császárkabátja (nincs kisuvikszolva, csak tiszta feketéje ragyogtatja) most a napvilágnál (délután három órakor), különösen a hátán és a vállán, poros, sőt még foltos is.

A szobájában alázatosságomat, amelyet átérezni nem tudok, úgy próbálom kifejezni, hogy nevetséges helyet keresek a kalapomnak, csizmafűzéshez használatos kis faállványra teszem. Középen asztal, arccal az ablak felé ülök, az asztal bal oldalán. Az asztalon papírok rajzokkal, amelyek az okkult fiziognómiáról szóló előadások rajzaira emlékeztetnek. A *Természetfilozófiai Évkönyvek* egy füzetkéje fekszik egy kis könyvhalmon, és egyébként is könyvek hevernek szanaszét. Csakhogy nem lehet körülnézni, mert dr. Steiner a tekintetével állandóan igyekszik fogva tartani az embert. Ha viszont nem teszi, akkor a tekintetének a visszatérésére kell ügyelni. Néhány laza mondattal kezdi: Ön tehát dr. Kafka? Régóta foglalkozik már teozófiával?

Én azonban előkészített mondataimmal állok elő; érzem, hogy lényem nagyobbik része a teozófia felé nyomul, ugyanakkor azonban roppantul félek is tőle. Attól tartok ugyanis, hogy

újfent össze fog zavarni, márpedig ez igen kellemetlen volna rám nézve, minthogy jelenlegi szerencsétlenségem is csupa zűrzavarból áll. Ez a zűrzavar a következő: Boldogságom, mindennemű képességem és lehetőségem, hogy valamit is használjak, kezdettől fogva az irodalom szférájában rejlik. S itt egyébként olyan állapotokat éltem át (nem sokszor), amelyek véleményem szerint nagyon közel állnak az Ön által, doktor úr, leírt látnoki állapotokhoz, amelyekben testestül-lelkestül részese voltam minden sugallatnak, de engedelmeskedtem is minden sugallatnak, és amelyekben nem csupán a magam határain éreztem magam, hanem általában véve az emberinek a határain. Csupán a lelkesültség nyugalma, miként az feltehetőleg a látnok sajátja, hiányzott mégis ezekből az állapotokból, ha nem is teljességgel. Erre abból következtetek, hogy legjobb munkáimat nem ilyen állapotokban írtam. - Mármost nem tudom olyan tökéletesen ennek az irodalmi szférának szentelni magam, ahogy kellene, mégpedig különféle okokból. Családi viszonyaimtól eltekintve az irodalomból már csak munkáim lassú keletkezése és különleges jellegük miatt sem élhetnék meg; ezenkívül egészségem és jellemem is megakadályoz benne, hogy magamat a kedvező esetben is bizonytalan életnek szenteljem. Ezért hivatalnok lettem egy társadalombiztosító intézetnél. Mármost e két hivatás sohasem férhet meg egymással, és nem nyújthat közös boldogságot. A legkisebb szerencse az egyikben nagy szerencsétlenséggé válik a másikban. Ha írtam valami jót este, másnap égek az irodában, és nem jutok semmire. Ez az ide-oda egyre rosszabb. Az irodában külsőleg teljesítem a kötelességemet, a belső kötelességemet azonban nem, és ama nem teljesített belső kötelesség szerencsétlenséggé válik, amely kimozdíthatatlan belőlem. S e két soha össze nem hangolható törekvés mellé társítsam most még harmadikként a teozófiát? Nem fog-e zavarni mindkét irányban, és nem fogja-e őt magát zavarni a másik kettő? Én, aki már most olyan szerencsétlen vagyok, terelhetem-e egy végpont felé e hármat? Azért jöttem, doktor úr, hogy megkérdezzem ezt Öntől, mert azt gyanítom, hogy ha Ön képesnek tart erre, akkor csakugyan rá is szánhatom magam.

Nagyon figyelmesen hallgatott, szemlátomást a legkevésbé sem vizsgálódva, teljességgel a szavaimnak adta át magát. Olykor-olykor bólintott, amit, úgy látszik, az erős koncentráció segédeszközének tart. Kezdetben zavarta egy enyhe kis nátha, folyt az orra, a zsebkendőjével munkálkodva minduntalan orra mélyére hatolt, egy-egy ujját orrlikára téve.

[...]

Augusztus 15. A mostanában elmúlt idő, amikor is egy szót sem írtam, azért volt oly fontos számomra, mert a prágai, königssaali és czernoschitzi uszodában nem szégyenkezem többé a testem miatt. Milyen későn pótolom most, huszonnyolc éves fejjel a neveltetésemet, versenyen ezt elkésett startnak neveznék. S az ilyen balszerencsével járó kár talán nem is az, hogy nem győz az ember; hisz ez utóbbi csupán a még látható, tiszta, egészséges magva annak a továbbra is elmosódott, határtalanná váló balsorsnak, amely azt, aki csak a kört akarná körbefutni, a kör belsejébe űzi. [...]

[...]

Augusztus 24. Ismerősökkel egy kávéházi asztalnál a szabadban ülni és a szomszéd asztalnál egy nőt nézni, aki éppen most jött, súlyos mellei alatt nehezen lélegzik, és felhevült, barnásan fénylő arccal ül le. Hátrahajtja a fejét, erős szakállkezdemény tűnik fel, fölveti a szemét, csaknem úgy, ahogy talán néha a férjére néz, aki most mellette egy képes újságot olvas. Csak azt a meggyőződést el lehetne sajátíttatni vele, hogy a felesége mellett az ember kávéházban legföljebb újságot olvashat, de sohasem folyóiratot. Egy pillanat tudatosítja a nőben a testességét, és kissé arrébb húzódik az asztaltól.

Augusztus 26. Holnap Olaszországba kell utaznom. Most este apám izgatottságában nem tudott elaludni, mert hatalmába kerítette az üzletért való aggodalma és az így feléledt betegsége. Vizes törülköző a szívére, hányinger, légszomj, ziháló fel-alá járkálás. Anyám a félelmében új vigaszra lel. Hiszen apám mindig oly tetterős volt, mindenen átevickélt és most... Én azt mondom, hogy az üzlet körüli nyomorúság már nem tarthat tovább negyed évnél, és akkor majd minden jóra fordul. Apám sóhajtozva és fejét rázva járkál föl s alá. Világos, hogy az ő szempontjából nézve mi nem vehetjük le róla a gondjait, még csak nem is könnyíthetünk rajtuk, de még a mi szempontunkból nézve sem, a legjobb szándékunkban is rejlik valami abból az oly szomorú meggyőződésből, hogy neki kell gondoskodnia a családjáról... Sűrű ásítozásával vagy egyébként nem utálatos orrbanturkálásával apának sikerül valamelyest lecsillapítania állapotát, bár ennek alig ébred tudatára, mindazonáltal ha egészséges, általában nem művel ilyesmit. Ottla megerősített ebben. - Szegény anya holnap a háziúrhoz akar menni könyörögni. [...]

Szeptember 26. Kubin, a rajzoló hashajtónak regulint ajánl, széttiport algát, amely megduzzad a bélben, megremegteti, tehát mechanikus úton hat, eltérően más hashajtók egészségtelen vegyi hatásától, amelyek csak átszakítják a bélsarat, tehát a bélfalon otthagyják rátapadt maradványait.

Langennél találkozott Hamsunnal. Emez (Hamsun) ok nélkül vigyorog. A beszélgetés közben, anélkül hogy félbeszakította volna, a térdére helyezte a lábát, az asztalról elvett egy nagy papírvágó ollót, és levágta körben a nadrágja rojtjait. Kopottas ruhában, valamilyen értékesebb részlettel, például nyakkendővel.

Történetek egy müncheni művészpanzióról, ahol festők és állatorvosok laktak (az utóbbiak iskolája ott volt a közelben), és ahol olyan züllött élet folyt, hogy kibérelték a szemközti ház ablakait, ahonnét jó kilátás nyílt. Hogy kielégítsék a nézőket, egy-egy lakó időnként felugrott az ablakdeszkára, és majomállásban kanalazta ki a levesét.

Hamis régiségek gyártója, aki sörétes puska lövéseivel állította elő az ütött-kopottságot, és egy asztalról azt mondta: még háromszor kell rajta kávéznunk, és akkor elküldhetjük az innsbrucki múzeumnak.

Kubin maga nagyon kemény, de kissé egyhangúan mozgalmas arc, ugyanazzal az izomfeszültséggel írja le a legkülönfélébb dolgokat. Különböző korúnak, termetűnek és testalkatúnak tűnik aszerint, hogy ül, áll, csupán öltöny van-e rajta, vagy felöltő is.

Szeptember 27. Tegnap a Vencel téren találkoztam két lánnyal, túlságosan sokáig néztem az egyiket, holott, mint később kiderült, éppen a másik viselt háziasan puha, barna, redőzött, bő, elöl kissé nyitott kabátot, neki volt törékeny nyaka és orra, s a haja már elfeledett módon szép. - Öregember lötyögős nadrágban a Belvederénél. Fütyörészik; mikor ránézek, abbahagyja; mikor félrenézek, újrakezdi; végül fütyül tovább akkor is, mikor ránézek. - A szép nagy gomb, szépen egy leányruha ujjának végére felvarrva. Szépen viselik, lebeg az amerikai csizma fölött. Milyen ritkán sikerül nekem valami szép, s ennek a jelentéktelen gombnak és a tudatlan szabónőjének meg sikerül. - A mesélő lány úton a Belvedere felé, élénk szeme a pillanatnyi szavaktól függetlenül elégedetten tekintette át történetét a végéig. - Egy testes lány hatalmas félfordulata a nyakával.

Szeptember 29. Goethe naplói. Az olyan ember, aki nem vezet naplót, hamisan foglal állást egy naplóval szemben. Ha például azt olvassa Goethe naplójában: „1797. január 11. Egész nap mindenféle ügyekben intézkedtem", úgy tűnik neki, ő maga még sohasem végzett ilyen keveset egy napon.

Goethe úti elmélkedései mások, mint a maiak, mert postakocsiból esnek, és a táj lassú változásaival egyszerűbben szövődnek, és sokkal könnyebben nyomon tudja követni őket az is, aki nem ismeri azokat a tájakat. Nyugodt, úgyszólván tájképszerű gondolkodás alakul ki. Mivel a táj sértetlenül tárul fel a maga eredendő mivoltában a kocsi utasainak, és az országutak is sokkal természetesebben szelik át a vidéket, mint a vasútvonalak, amelyekhez úgy viszonyulnak talán, mint a folyók a csatornákhoz, így a szemlélőnek sem kell erőszakoskodáshoz folyamodnia, és rendszeres lehet minden különösebb fáradság nélkül. Pillanatnyi megfigyelések így ritkán adódnak, többnyire csupán belső terekben, ahol bizonyos emberek egyformán határtalanul tornyosulnak fel az ember szeme előtt, például osztrák tisztek Heidelbergben, ellenben a wiesenheimi férfiakról szóló rész közelebbi a tájhoz, „kék kabátot viselnek és virághímzéses fehér mellényt" (emlékezetből idézem). Sokat írt a schaffhauseni Rajna-vízesésről, a kellős közepébe ezt írva nagyobb betűkkel: „Felajzott gondolatok." [...]

Szeptember 30. A leány tegnapelőtt a szomszéd szobában (H. H.). A kereveten feküdtem, és a félálom peremén hallgattam a hangját. Úgy tetszett, különösen vastagon van felöltözve, nemcsak a ruhájába, hanem az egész szomszéd szobába is, csupán formás, meztelen és gömbölyded, erős és sötét válla, amelyet a fürdőben láttam, szállt szembe a ruhájával. Egy pillanatig mintha gőzölgött volna, és az egész szomszéd szoba megtelt volna gőzzel. Aztán hamuszínű fűzőben álldogált, amely alul úgy elállt a testétől, hogy rá lehetett volna ülni és szinte lovagolni rajta.

Még Kubinról: szokása, hogy az ember utolsó szavait helyeslő hangon mindig megismétli, még akkor is, ha a hozzájuk fűzött saját szavaiból az derül ki, hogy egyáltalán nem ért egyet a másikkal. Bosszantó. - Sok történetének hallgatása közben könnyen elfelejti az ember, mennyit ér ő maga. Hirtelen eszébe jut az embernek, és megijed tőle. Arról volt szó, hogy egy lokál, ahová el akartunk menni, veszélyes; azt mondta, ő nem megy el oda; megkérdeztem, hogy fél-e, mire azt válaszolta, miközben még belém is karolt: „Természetesen, hisz még fiatal vagyok, és sok minden vár rám."

Egész este többször is és véleményem szerint igen komolyan beszélt a kettőnk székrekedéséről. Éjfél felé aztán, mikor az asztal széléről leejtettem a kezemet, a karom egy darabját látta csak, és felkiáltott: „De hiszen maga igazán beteg." Ettől fogva még elnézőbben bánt velem, és el is hárította később a többieket, amikor rá akartak beszélni, hogy menjek velük B.-be. Mikor már elbúcsúztunk, messziről még visszakiáltott: „Regulin!" [...]

Október 1. [...] Tegnapelőttelőtt. Az egyik keskeny arcú zsidó nő, pontosabban: keskeny állba összefutó arcú, amelyet a terebélyes, hullámos hajzat fent szétráz széltében. A három kis ajtó, amely az épület belsejéből a szalonba nyílik. A vendégek mint egy színpadi őrszobában. Alig nyúlnak az asztalon álló italokhoz. A lapos arcú a szögletes ruhában, amely először csak mélyen lent a szegélyével mozdul meg. Néhányan úgy öltözve, mint a gyerekszínházi marionettfigurák, amilyeneket a karácsonyi vásárban árusítanak, vagyis lazán odavarrt fodrokkal és aranydíszekkel teliaggatva, amelyeket egy rántással le lehetne szakítani, és mindjárt szét is hullanának az ember ujjai közt. A fakószőke, de bizonyára undorító alátéttel feszesre húzott hajú háziasszony, akinek hirtelen lehajló orra olyan irányt jelöl ki, amely valamilyen

geometriai viszonyban áll a lelógó mellel és a mereven tartott hassal, főfájásra panaszkodik, amelyet az okoz, hogy ma, szombaton oly nagy a felfordulás, és semmi látszatja. [...]

Október 2. Álmatlan éjszaka. Már a harmadik egyhuzamban. Jól alszom el, de egy óra múlva felébredek, mintha rossz lukba dugtam volna a fejem. Teljesen éber vagyok, úgy érzem, egyáltalán nem aludtam, vagy csak valami vékony hártya alatt, újra előttem az elalvás munkája, és mintha visszautasítana az alvás. És ettől kezdve egész éjszaka, hajnali ötig így marad ez, alszom bár, de élénk álmok közben ébren tartanak. Úgyszólván magam mellett alszom, miközben nekem magamnak álmokkal kell viaskodnom. Öt óra tájban az alvás utolsó maradványa is elhasználódik, csak álmodom, ami fárasztóbb, mint a virrasztás. Egyszóval olyan állapotban töltöm az egész éjszakát, amilyenben az egészséges ember az igazi elalvás előtt tölt egy kis időt. Mikor felébredek, ott rajzik körülöttem minden álmom, de óvakodom átgondolni őket. Hajnal felé párnáimba sóhajtozom, mert erre az éjszakára minden remény elmúlt. Olyan éjszakákra gondolok, amelyeknek a végén mély álomból emelkedtem ki, és úgy ébredtem, mintha egy dióba lettem volna bezárva.

Rettenetes jelenés volt ma éjszaka egy vak gyermek, látszólag leitmeritzi nénikém lánya; pedig valójában nincs is lánya, csak fiai; az egyikük egyszer eltörte a lábát. E gyermek és dr. M. lánya között mégis volt valami összefüggés, és úgy láttam végül, hogy átalakulóban van csinos gyermekből merev ruhájú kövér kislánnyá. E vak vagy gyöngén látó gyermek szemét szemüveg takarta, a bal szeme az eléggé távoli lencse alatt tejszürke volt és kerekdeden előreugró, a másik visszahúzódott, és eltakarta a szorosan rásimuló lencse. Hogy ez a szemüveg jól üljön optikailag, a fülre hátranyúló szokásos támasztószár helyett emeltyűre volt szükség, amelynek fejét nem lehetett másképp rögzíteni, csak az arccsonton, úgyhogy a szemüvegből apró pálca indult ki az arc felé, ott eltűnt az átluggatott húsban, és a csonton végződött, egyúttal új drótszál indult ki innét, és a fülön át tért vissza.

Azt hiszem, ez az álmatlanság csupán onnan származik, hogy írok. Mert bármilyen keveset és rosszat írok is, e kis megrázkódtatások mégis érzékennyé tesznek, különösen estefelé és még inkább reggel érzem nagy, belém hasító lelkiállapotok szelét, közeli lehetőségét, amelyek mindenre képessé tehetnének, és ilyenkor aztán az általános lármában, amely eltölt, és amelynek nincs időm parancsolni, nem lelek nyugalmat. Végeredményben ez a lárma csak szorongatott, visszatartott harmónia, amely szabadjára engedve mindenestül eltöltene, sőt szélesre kifeszítene, és aztán még úgy is eltöltene. Most azonban ez az állapot halvány reménykedés mellett csupán kárt okoz nekem, mivel lényemnek így nincs elegendő befogadóképessége, hogy a jelenlegi keveréket eltűrje, nappal segít a látható világ, éjszaka akadálytalanul szétszabdal. Mindig Párizsra gondolok ilyenkor, ahol az ostrom idején és később a kommünig az északi és keleti peremvárosok Párizs számára addig idegen népessége hónapok leforgása alatt úgyszólván óráról órára nyomult előre az összekötő utcákon Párizs belsejébe, óramutatóként hol ugorva egyet, hol megtorpanva.

Vigaszom az - és ezzel fekszem most le -, hogy olyan sokáig nem írtam, hogy ez az írás így még nem illeszkedhetett be a jelenlegi körülményeim közé, némi férfiassággal azonban legalább átmenetileg ennek mégis sikerülnie kell.

Olyan gyenge voltam ma, hogy még a főnökömnek is elmeséltem a történetet a gyerekről. - Most eszembe jutott, hogy az álombeli szemüveg az anyámé, aki esténként mellettem ül, és kártyázás közben nem valami kellemesen méreget a cvikkere alól. Sőt amire nem emlékszem, hogy korábban észrevettem volna: cvikkerének a jobb lencséje közelebb van a szeméhez, mint a bal.

Október 3. [...] Egy kerületi kapitányságnak szóló nagyobb jelentés diktálása közben az irodában. A végén, ahol fel kellett volna szárnyalnia, megakadtam, és nem futotta volna másra, mint hogy K. gépírókisasszonyra bámuljak, aki szokása szerint nagyon felélénkült, a székét igazgatta, köhögött, az asztalt kopogtatta, és így az egész szoba figyelmét felhívta szerencsétlenségemre. A keresett ötlet így most még azzal az értékkel is gyarapszik, hogy majd lecsillapítja őt, és minél értékesebbé válik, annál nehezebb megtalálni. Végre rálelek a „megbélyegezni" szóra és a hozzá tartozó mondatra, de még a számban tartok mindent olyan undorral és szégyenkezéssel, mintha nyers hús volna, belőlem kihasított hús (oly nagy fáradságomba került). Végre kimondom, megőrzöm azonban a nagy rémületet, hogy a költői munkához minden kész bennem, és az ilyen munka mennyei feloldódás volna és valódi megelevenedés számomra, miközben itt az irodában egy nyomorult aktadarab miatt kell kiszakítanom egy darab húst ilyen boldogságra képes testemből.

Október 4. [...] Estefelé a szobában a kereveten. Miért van hosszabb időre szüksége az embernek, hogy felismerjen egy színt, az értelem döntő fordulója után viszont annál gyorsabban szilárdul e felismerés meggyőződéssé. Ha az üvegajtóra egyidejűleg esik az előszoba és a konyha fénye, zöldes, vagyis hogy a határozott benyomást ne fosszuk meg értékétől, zöld fény önti el a táblákat csaknem egészen az aljukig. Ha az előszobában eloltják a villanyt, és csak a konyhavilágítás marad, a konyhához közelebb eső tábla mélykék színt ölt, a másik fehéreskéket, olyan fehéreset, hogy az egész rajzolat (stilizált mákfejek, indák, különféle négyszögek és levelek) elmosódik a homályos üvegen.

Az utcáról és a hídról a falakra és a mennyezetre vetődő villanyvilágítás fényei és árnyékai rendezetlenek, részben romlottak, átfedik egymást, és nehezen megvizsgálhatóak. Nem is csoda, hiszen az odalenti elektromos ívlámpák felállításakor és e szoba berendezésekor semmiféle háziasszonyi figyelem nem számolt azzal, hogyan fog festeni a szobám ebben az órában saját világítása nélkül a kanapé felől.

Az odalent elhaladó villamos fénylő foltot vet a mennyezetre, s az fehéresen, fátyolosan és gépiesen akadozva megy végig az egyik falon s a mennyezeten, megtörve a hajlatban. - A földgömb az utcavilágítás közvetlen, friss, teljes visszfényében áll a felül zöldesen tiszta fénnyel bevont fehérneműs szekrényen, domborodása egy helyen felragyog, mintha mégis túl erős volna a ráeső fény, holott simaságán elsiklik, és inkább barnás, bőralmaszerű valami nyomában a földgömb. Az előszobai fény az ágy fölötti falon nagy felületű ragyogást hoz létre, amelyet lendületes vonalával az ágy fejtámlája határol, az ágyat e pillanatban lenyomja, felnagyítja a sötét támlafákat, s felemeli a mennyezetet az ágy fölött.

Október 5. [...] Tegnap este a Savoy kávéházban. Zsidó társaság. - K. asszony: „férfiimitátor". Kaftánban, fekete nadrágban, fehér harisnyában, fekete mellény alól kibuggyanó vékony fehér gyapjúingben, amelyet elöl a nyakon cérnagomb tart össze, és fölötte széles, laza, hosszú csúcsban végződő gallér ül. A fején, női haját összefogva, de egyébként is szükségesen és a férje fején is ott láthatóan, perem nélküli sötét kis sapka, afölött nagy puha fekete kalap magasra felkanyarított karimával. - Igazában nem tudom, miféle személyeket jelenítenek meg ő és a férje. Ha meg akarnám magyarázni valakinek, akinek nem akarom elárulni tudatlanságomat, megláthatnám, hogy egyházfinak tartom őket, templomszolgának, közismert mihasznának, olyannak, akivel a község már megbarátkozott, valamiképpen vallásos okokból kedvelt éhenkórásznak, olyan embernek, aki éppen elkülönített helyzeténél fogva a községi életnek csaknem a középpontjában áll, haszontalan, kíváncsiskodó kóborlása folytán sokféle

dalt ismer, minden egyes községi tag viszonyait pontosan ismeri, de mivel nincsen semmi kapcsolata a szakmaművelő élettel, ismereteivel nem megy semmire. Olyan emberek, akik különösen tiszta formában zsidók, mert csak a vallásban élnek, de minden fáradság, érzék és siránkozás nélkül. Mintha mindenkit az orránál fogva vezetnének, mindjárt nevetésre fakadnak egy nemes zsidó meggyilkolása után, eladják magukat egy hitszegőnek, táncolnak, elragadtatásukban kezüket a pofaszakállukhoz szorítva, midőn a leleplezett gyilkos megmérgezi magát, és Istent szólítja, de mindez csak azért van így, mert olyan pehelykönnyűek, minden nyomásra rögtön a földre kerülnek, érzékenyek, száraz szemmel azonnal sírva fakadnak (grimaszokba sírják a bajukat), de mihelyt elmúlik a nyomás, a legcsekélyebb önsúllyal sem bírnak, hanem tüstént a magasba kell szökniük.

Ezért voltaképp sok gondot kellene okozniuk az olyan komoly darabnak, amilyen Lateiner *Mesumed*-je, mivel állandóan teljes nagyságukban és sokszor lábujjhegyen a levegőben találhatóak a színpad előterében, és a darab izgalmát nem oldják fel, hanem szétszabdalják. Márpedig a darab komoly értelme olyan zárt, a lehetséges rögtönzésekben is kimért, egységes érzés feszítette szavakban bomlik ki, hogy jelentését a cselekmény akkor is mindvégig megőrzi, ha a színpad hátterében zajlik le. Inkább félreszorítják itt-ott a két kaftánost, ami megfelel a természetüknek, és hiába van kitárva a karjuk, és pattognak az ujjaik, csak a gyilkost látni hátul, aki a mérget magában hordozva, voltaképp túlságosan bő gallérját fogva, az ajtó felé imbolyog.

A dallamok hosszúak, a test szívesen rájuk bízza magát. Egyenes hosszanti menetük folytán leginkább a csípő himbálásával, kitárt, nyugodt légzés közben emelgetett karral, a tenyérnek a halántékhoz való közelítésével, ám a hozzáérés gondos elkerülésével lehet követni őket. Kissé a slapakra emlékeztet az egész.

Bizonyos dalok közben, a „zsidó gyereknevetés" felcsendülésére, e nő bizonyos pillantásaira, aki a pódiumon állva, mivel zsidó nő, vonz bennünket, hallgatókat, mivel mi is zsidók vagyunk, keresztényeknek szóló kívánkozás vagy kíváncsiság nélkül, megremegett az arcom. A kormányképviselő, aki az egyik pincér és két, a színpadtól balra álló cselédlány kivételével talán az egyetlen keresztény volt a teremben, siralmas ember, valamiféle tikkel megverve, amely a másodpercmutató csaknem kíméletlen gyorsaságával, akarom mondani: futólagosságával, de egyszersmind rendszerességével rántja össze és engedi el arcának a bal felét, de a jobbat sem kímélve. A bal szemét, mikor eléri, csaknem kioltja. Erre a rántásra az egyébként romjaiba dőlt arcon új, friss izmocskák fejlődtek ki.

Pontos kérdések, varázsigék vagy magyarázatok talmudista melódiája: behatol egy csőbe a levegő, és magával viszi a csövet, a megkérdezett felé viszont kis távoli kezdetek felől nagy, egészében büszke, fordulataiban alázatos csavar közeledik forogva.

[...]

Október 9. Ha megérem a negyvenedik évemet, valószínűleg kiálló, a felső ajak alól kissé kifehérlő fogsorú idősebb leányt fogok feleségül venni. A Párizst és Londont megjárt K. kisasszony felső középső fogai egymásra vannak tolódva, ahogy a térdben hanyagul keresztbe rakott lábak. A negyvenéves kort azonban aligha fogom megérni, ellene szól ennek például az a feszültség, amely gyakran rátelepszik a bal koponyafelemre, amely mint valami belső kiütés, úgy érződik, és ha a kellemetlenségektől eltekintek, és csak szemlélni próbálom, ugyanúgy hat rám, mint az iskolakönyvekben előforduló koponyametszetek látványa vagy mint egy csaknem fájdalommentes élveboncolás, amikor is a kés, kissé hűsítően, óvatosan, meg-megállva és

visszatérve, néha nyugodtan elidőzve, papírvékony burkokat fejt szét javában dolgozó agylebenyek közvetlen szomszédságában.

Ma éjjeli álmom, amelyet én magam reggel még nem véltem szépnek, eltekintve attól a két ellenvetésből álló, komikus kis jelenettől, amelyet oly végtelenül jóleső álomérzet követett, amelyet azonban elfelejtettem.

Hosszú házsoron mentem végig - hogy mindjárt az elején is velem volt-e Max, nem emlékszem -, az első-második emelet magasságában, ahogy a végigjárható vonatokon megy át az ember az egyik kocsiból a másikba. Nagyon gyorsan mentem, talán azért is, mert néha olyan törékeny volt a ház, hogy már csak ezért is sietett az ember. Ajtók egyáltalán nem tűntek fel a házak között, egyszerűen szobák roppant során mentem végig, mégis fel lehetett ismerni, hogy nemcsak az egyes lakások, hanem a házak is különböznek. Csupa olyan szobán mentem át, úgy rémlik, ahol ágyak álltak. Megmaradt az emlékezetemben egy tipikus ágy, amely balra tőlem, oldalt a sötét vagy mocskos, talán padlásszerűen ferde fal mentén áll, alacsony ágyneműépítmény van rajta, és a takarója, valójában csak egy durva vászonlepedő, amelyet alaposan összetiport annak a lába, aki itt aludt, csücsökbe gyűrődve lelóg. Szégyenkeztem, amiért olyan időben megyek végig a szobákon, amikor sokan még ágyban vannak, ezért nagy léptekkel lábujjhegyen mentem, és közben reménykedtem, sikerül valahogy megmutatnom, hogy csak kényszerűségből megyek itt végig, lehetőleg mindent megkímélek, és észrevétlenül haladok el, mint akinek az ittjárta úgyszólván nem számít semmit. Ezért egyazon szobában nem is fordítottam el soha a fejemet, és vagy csak azt láttam, ami jobbra az utca felé, vagy balra a hátsó fal felé esett.

A lakások sorát többször bordélyok szakították meg, de ezeken, bár látszólag a kedvükért tettem meg ezt az utat, különösen gyorsan mentem át, úgyhogy csupán a létüket vettem észre. Az összes lakás utolsó szobája azonban megint bordély volt, és itt megálltam. Az azzal az ajtóval szemközti fal, amelyen beléptem, tehát a házsor utolsó fala vagy üvegből volt; vagy át volt törve, és ha továbbmegyek, kiestem volna rajta. Igazában valószínűbb, hogy át volt törve, mert a padló szélén feküdtek a szajhák. Tisztán kettőt láttam a földön, az egyiküknek kicsit kilógott a feje a peremen túlra a szabad levegőbe. Balra szilárd fal volt, ellenben jobbra a fal nem volt teljes, le lehetett látni az udvarba, ha nem is az aljáig, és omladozó szürke lépcső vitt le több fordulóval. A szobabeli világítás alapján úgy látszott, hogy a mennyezet ugyanolyan, mint a többi szobában.

Én főleg azzal a szajhával foglalatoskodtam, amelyiknek kilógott a feje, Max a balra mellette fekvővel. Tapogattam a lábát, és aztán beértem azzal, hogy a combját nyomogatom. Oly nagy gyönyörűségem telt ebben, hogy csodálkoztam, amiért semmit sem kell fizetnem ezért a szórakozásért, holott épp ez volt a legszebb. Meg voltam győződve róla, hogy becsapom a világot (és senki más, csak én). Aztán a lábát nem mozdítva, felemelte felsőtestét a szajha, és a hátát fordította felém, amelyet rémületemre nagy, pecsétviaszvörös, elhalványuló szélű karikák borítottak, és köztük elszórtan piros pacnik látszottak. Most vettem észre, hogy egész teste tele van velük, hogy a hüvelykujjamat ilyen foltokra nyomom a combján, és hogy már az ujjaimra is rárakódtak ezek a vörös részecskék egy szétvert pecsét maradványaiként.

Hátraléptem számos férfi közé, akik a fal mentén, a lépcsőtorkolat közelében, ahol némi jövés-menés folyt, mintha várakoztak volna. Úgy várakoztak, ahogy a falusi férfiak szoktak vasárnap reggelenként összegyűlni a piactéren. Ezért vasárnap is volt. Itt játszódott le az a fura jelenet is, hogy elment egy férfi, akitől én és Max okkal féltünk, majd visszajött a lépcsőn, hozzám lépett, és miközben én meg Max félve valami rettentő fenyegetést vártunk tőle, nevetségesen bugyuta kérdést intézett hozzám. Aztán csak álltam ott, és aggodalmasan néztem,

ahogy Max félelem nélkül ül ebben a helyiségben valahol balra a földön, és zsíros krumplilevest eszik, amelyből a krumplidarabok nagy golyókként állnak ki, különösen egy közülük. Szétnyomta egy kanállal, vagy talán kettővel, bele a levesbe, vagy csak meghengergette benne.

[...]

Október 14. Tegnap este a Savoyban A. Goldfaden *Sulamit*-ja. Tulajdonképpen opera, de minden énekelt darabot operettnek mondanak; a szememben már ez az apróság is mintha önkényes, elsietett, téves okokból is felforrósított, az európai művészetet részben véletlen irányban átmetsző művészi törekvésre vallana.

A történet: egy hős megment egy leányt, aki eltévedt a sivatagban („könyörgök hozzád, nagy és erős Istenünk"), és szomjazásában beleesett egy ciszternába. Hűséget esküsznek egymásnak („gyöngyöm, szerelmem, gyémántom, kit a pusztában leltem"), a kúthoz és egy vörös szemű sivatagi macskához fohászkodva áldásért. A leányt, Sulamitot (Ts. asszony) Cingitang, Absolon vad szolgája (P.) visszakíséri Betlehembe atyjához, Manoahhoz (Ts.), miközben Absolon (K.) még elutazik Jeruzsálembe; ott azonban beleszeret Avigailba, egy gazdag jeruzsálemi lányba (K. asszony), megfeledkezik Sulamitról, és megnősül. Sulamit odahaza Betlehemben vár jegyesére. „Sokan elmennek Jeruzsálembe, és visszajönnek beschulim." „Ő, a finom úr, csak nem lesz hűtlen hozzám!" Kétségbeesett kitörések során mindenre elszánt bizakodásra tesz szert, és elhatározza, hogy őrültnek tetteti magát, csak ne kelljen férjhez mennie, és tovább várhasson. „Akaratom vas, szívemből erődöt építek." És ebben az őrületében, amelyet most éveken át színlel, tovább élvezi szomorúan és fennhangon, mindenki kicsikart engedelmével, szerelmesének az emlékét, mert őrülete csak a sivatag, a kút és a macska körül forog. Őrületével azonnal elűzi három kérőjét, akikkel Manoah csak egy sorsjáték megrendezése útján tudott megbékülni: Joel Gidonit (U.), „én vagyok a legerősebb zsidó hős", Avidanovot, a földbirtokost (R. P.) és Nathant, a nagy hasú papot (Löwy), aki mindannyiuk felett állónak érzi magát, „adjátok ide nekem, meghalok érte". Absolont üldözte a balsors, egyik gyermekét halálra marta egy sivatagi macska, a másik beleesik egy kútba. Eszébe jut a bűne, mindent bevall Avigailnak. „Csillapítsd sírásod." „Elég a szóból, mely szívem hasogatja." „Sajnos minden emesz, amit mondok." Kialakulnak kettőjük körül bizonyos gondolatkörök, aztán elenyésznek. Térjen vissza Absolon Sulamithoz, és hagyja el Avigailt? Sulamit is rahmoneszt érdemel. Végre elbocsátja Avigail Absolont. Betlehemben így panaszkodik Manoah a lányára: „Ó, jaj, vénséges éveim." Absolon meggyógyítja Sulamitot a hangjával. „A többit, atyám, elmondom néked majd később." Avigail alámerül odalenn Jeruzsálem szőlőskertjeiben, Absolonnak igazolásul csak a hősiessége marad.

Az előadás végén megvárjuk még Löwyt, a színészt, akit szeretnék porlepetten megcsodálni. Szokás szerint azt kellene „jelentenie": „Kedves vendégeink, mindnyájunk nevében köszönöm a látogatásukat, és szeretettel meghívom Önöket a holnapi előadásra, amikor is ..... világhírű mesterművét fogjuk bemutatni. Viszontlátásra!" Kalaplengetve el.

Ehelyett előbb azt látjuk, hogy a függöny össze van húzva, aztán egy darabkányit széthúzzák. Elég sokáig tart. Végre szélesre tárják, a közepén egy gomb fogja össze, mögötte látni, amint Löwy a rivalda felé lépdel, és arcát a közönség felé fordítva, csak a kezével védekezik valakivel szemben, aki alulról támad ellene, míg hirtelen támaszt keresgélve, le nem szakítja Löwy az egész függönyt a felső rögzítődrótozásával együtt, és a szemünk láttára térdre bukó Löwyt P., aki a vadat játszotta, és aki, mintha a függöny össze volna húzva, még mindig a földön lapul, át nem öleli, és úgyszólván fejjel előre le nem löki a pódiumról. Összeszaladnak az oldalsó teremtraktusban. „Összehúzni a függönyt!", kiáltják a teljesen lecsupaszodott színpadon, ahol Ts. asszony oly szánandóan áll halovány Sulamit-arcával, apró pincérek

székekről és asztalokról nagyjából rendbe hozzák a függönyt, a vendéglős igyekszik megnyugtatni a kormányképviselőt, akinek nincs más óhaja, csak hogy szabadulhasson innét, és ez a nyugtatás feltartóztatja, a függöny mögül Ts. asszonyt hallani: „És akkor még mi akarunk erkölcsöt prédikálni a közönségnek a színpadról...” A zsidó hivatalszolgák Jövő nevű egyesülete, amely elvállalta a holnapi este megrendezését, és a mai előadás előtt rendes közgyűlést tartott, úgy dönt, hogy e miatt az eset miatt félórán belül rendkívüli gyűlést hív össze, egy cseh egyesületi tag botrányos viselkedésük miatt bukást jósol a színészeknek. Akkor egyszer csak azt látni, hogy Löwyt, akit mintha a föld nyelt volna el, R. főpincér kézzel, talán térddel is, kifelé lökdösi az egyik ajtón. Egyszerűen kihajították állítólag. Ez a főpincér, aki előbb-utóbb minden vendég szemében, így a miénkben is kutyaként tűnik fel, a kutyapofájával, amely alázatos oldalráncok által közrefogott hatalmas száj fölé hajlik...

Október 16. Tegnap fárasztó vasárnap. Apám egész személyzete felmondott. Jó szóval, szívességgel, betegségének, nagyságának és egykori erejének, tapasztalatainak és okosságának latba vetésével közös és négyszemközti megbeszéléseken csaknem az összeset visszahódítja. Egy fontos irodai alkalmazott, F. hétfőig gondolkodási időt kér, mert szavát adta üzletvezetőnknek; aki kilép, és szeretné magával vinni újonnan alapítandó üzletébe az egész személyzetet. Vasárnap azt írja a könyvelő, mégsem maradhat, R. ragaszkodik az adott szavához.

Kimegyek hozzá Žizkovba. Kerek orcájú, hosszúkás fejű fiatal felesége, az orra kicsi és vaskos, amilyen a cseh arcokat nem teszi tönkre. Túl hosszú, nagyon bő, virágos és foltos pongyola. Különösen hosszúnak és bőnek látszik, amiért különösen sietős mozdulatokkal üdvözöl, igazítja meg végső csinosításul az albumot az asztalon, és megy a férjéért. A férj hasonló, talán a tőle erősen függő asszonyt utánzó, sietős, felsőtestének előrehajlásakor erősen imbolygó mozdulatai, miközben az alsótest feltűnően hátramarad. Egy tíz éve ismert, gyakran látott, kevés figyelemre méltatott férfi benyomása, akivel egyszeriben közelebbi kapcsolatba kerül az ember. Minél kevésbé boldogulok cseh rábeszélésemmel (aláírta már a szerződést R.-rel, de szombat este apám úgy megindította, hogy nem beszélt a szerződésről), annál macskaszerűbbé válik az arca. A vége felé játszadozom egy kicsit igen jóleső érzéssel, például némán körülnézek kissé hosszúra nyúlt arccal és összeszűkült szemmel, mintha a kimondhatatlanba követnék valamit, amire célzás történt. De nem vagyok boldogtalan, mikor látom, hogy nincs sok hatása, és ahelyett, hogy új hangon szólna hozzám, újra el kell kezdenem a rábeszélést. A beszélgetést az vezette be, hogy az utca másik oldalán egy másik T: lakik, s az ajtónál az fejezte be; hogy csodálkozott, amiért ilyen könnyű az öltözetem ebben a hidegben. Jellemző kezdeti reményeimre és végső kudarcomra. Arra rábírtam azonban, hogy délután jöjjön el az apámhoz. Érvelésem helyenként túlságosan absztrakt és formális. Hiba, hogy az asszonyt nem hívtam be a szobába. [...]

[...]

Október 20. [...] Ma reggel az N. N. cégnél. Ahogy a főnök oldalvást a karosszékre támaszkodik, hogy helyet és támaszt találjon keleti zsidó kézmozdulatainak. A kéz- és arcjáték összjátéka és kölcsönös egymáserősítése. Néha összekapcsolja a kettőt azzal, hogy vagy nézi a kezét, vagy a hallgató kényelméül az arca közelében tartja. Templomi melódiák a beszéde hanglejtésében, különösen több sorra vett kérdés taglalása közben viszi a dallamot ujjról ujjra, mintegy különféle regisztereken át. Aztán a Grabenen apámat bizonyos Pr. úr társaságában találtam, az még föl is emeli a kezét, hogy a kabátujja kissé visszacsússzék (ő maga mégsem tűri fel a kabátujját), és a Graben kellős közepén nekiáll hatalmas csavarmozdulatokat végezni kicsúszó kezének nyitogatásával és ujjai meregetésével.

Valószínűleg beteg vagyok, tegnap óta mindenütt viszket a testem. Délután olyan forró és színét váltogató volt az arcom, hogy hajvágás közben attól tartottam, a segéd, hisz mindvégig láthatott engem is és a tükörképemet is, fel fogja ismerni nagy betegségemet. A gyomor és a száj közti kapcsolat sincs rendben, egy forint nagyságú fedő száll hol föl, hol le, vagy lapul lent; és terjedő, a mellet a felszínén összehúzó, enyhén nyomó hatást sugároz felfelé. [...]

Tegnap este mindkét sógornőmnek egyszerre nyújtottam mindkét kezemet a Mariengasséban, olyan ügyesen, mintha két jobb kezem volna, én magam pedig kettős lény.

Október 21. Ellenpélda: a főnökömnek, mikor irodai ügyeket tárgyal meg velem (ma a kartotékot), nem tudok sokáig úgy a szemébe nézni, hogy minden akaratom ellenére ne lopózna a tekintetembe némi enyhe keserűség, amely vagy az én tekintetemet vagy az övét téríti el. Az övét futólagosabban, de gyakrabban, mert az okával nincs tisztában, enged minden ingernek, amely félrenézésre készteti, de nyomban vissza is tér azután a tekintete, mert a szeme pillanatnyi elernyedésének tartja csak az egészet. Én erősebben védekezem ellene, meggyorsítom ezért a pillantásom ide-oda cikázását, legszívesebben az orrán futtatom végig, és arca árnyékaiba nézek, gyakran csak a fogaim és a nyelvem segítségével, csukott szájjal tartom a fejemet az ő irányában - ha kell, lesütőm ugyan a szemem, ám a nyakkendőjénél sohasem mélyebbre, de mindjárt a legteljesebb látvány kínálkozik utána, ha elfordítja a szemét, én pedig pontosan és kíméletlenül megnézhetem. [...]

Október 22. Tegnap a zsidóknál. Scharkansky *Kol Nidré*-je elég rossz darab, egy jó, tréfás levélíró jelenettel, az egymás mellett, összekulcsolt kézzel, egyenesen álló szerelmesek imádkozásával, a megtért nagyinkvizítorral, amint a frigyláda függönyéhez hajol, fölmegy a lépcsőn, és ott megáll, fejét lehajtva, ajkával a függönyön, az imakönyvet vacogó fogaihoz tartja. E négy este során első alkalommal történik, hogy akárhogyan is próbálom, nem tudok tiszta képet alkotni. Oka volt ennek a nagy társaságunk is és a húgom asztalánál tett látogatások. Mégsem lett volna szabad ilyen gyengének lennem. Ts. asszony iránti szerelmemmel, aki csak Max jóvoltából ült mellettem, siralmasan viselkedtem. De majd újra felkapaszkodom, már most jobb.

Tschissikné (oly szívesen írom ide a nevét) a libasültevés közben is szívesen leszegi a fejét, azt hinné az ember, hogy a tekintetével bejuthat a szemhéja alá, ha előtte óvatosan végigsiklik az arcon, és aztán összehúzódzkodva csusszan be, miközben a szemhéjat föl sem kell emelnie, mert az fel van húzva, és olyan kékes derengést bocsát át, amely a kísérletre elcsábítja az embert. Igaz játékának tömegéből olykor-olykor előtör az ökle, kiperdül a karja, láthatatlan, redőzött uszályokat kerít a teste köré, szétterpesztett ujjai a mellére telepednek, mert a művészietlen kiáltás nem elegendő. Játéka nem sokrétű: ijedt pillantás a partnerére, kiút keresése a kis színpadon, szelíd hang, amely kurta, egyenes felszálltában csupán nagy belső visszhangzás segítségével, erősítés nélkül válik hősiessé, öröm, amely megnyíló, magas homloka fölé, a haja tövéig kitárulkozó arcán át hatol beléje, önmagára hagyatkozás magán-éneklés közben új eszközök igénybevétele nélkül, felegyenesedés ellenálláskor, ami a nézőt arra kényszeríti, hogy egész testével foglalkozzék; és ennél nem sokkal több. De ott az igazsága az egésznek és ennek folytán a meggyőződés, hogy jottányit sem lehet elvenni a hatásaiból, hogy független mind a színjátéktól, mind tőlünk.

A részvét, amit e színészekért érzünk, akik oly jók, és semmit sem keresnek, és egyébként sem kapnak távolról sem elegendő köszönetet és dicsőséget, voltaképpen nem más, mint a sok nemes törekvés szomorú sorsáért, mindenekelőtt a magunkéért érzett részvét. Azért is olyan

aránytalanul erős, mert külsőleg idegen emberekhez tapad, valójában pedig a miénk. Mindazonáltal oly szorosan kapcsolódik a színészekhez, hogy most sem tudom tőlük eloldani. Azáltal, hogy felismerem, csak azért is még jobban hozzájuk kötődik.

Tschissikné orcáinak feltűnő simasága izmos szájához képest. Kissé formátlan kisleánya.

Három óra hosszat sétáltam Löwyvel és a húgommal.

Október 23. A színészek a jelenlétükkel rémületemre minduntalan arról győznek meg, hogy a legtöbb, amit eddig lejegyeztem róluk, téves. Téves, mert egyenletes szeretettel (csak most, hogy leírom, válik ez is tévessé), de váltakozó erővel írok róluk, és ez a váltakozó erő nem a valódi színészeken csattan hangosan és pontosan, hanem tompán belevész ebbe a szeretetbe, amely az erővel sohasem lesz elégedett, és ezért azáltal, hogy feltartóztatja, oltalmazni véli a színészeket. [...]

Hat órakor találkoztam a színészekkel a kávéházukban, ahol két ellenséges csoportra oszolva, két asztal körül ülnek. A Ts.-csoport asztalán egy Perez-könyv volt. Löwy épp becsukta, és fölállt, hogy eljöjjön velem.

Húszéves koráig Löwy bóher volt, tanult, és jómódú apja pénzét költötte. Volt egy társasága csupa vele egykorú fiatalemberből, akik épp szombatonként jöttek össze egy zárva tartó vendéglőben, dohányoztak kaftánban, és még másképp is vétkeztek az ünnepnapi parancsolatok ellen.

„A nagy sas", a leghíresebb New York-i jiddis színész, aki milliomos, és akinek Gordin a *Vadember*-t írta, és akit Löwy Karlsbadban megkért, hogy ne jöjjön el az előadásra, mert nem volt bátorsága játszani előtte a hitványul felszerelt színpadukon. - Csakis díszletek, nem pedig ez a vacak színpad, amelyen nem lehet mozogni. Hogyan fogjuk itt eljátszani a *Vadember*-t! Abban kell egy dívány. A lipcsei Kristálypalotában nagyszerű volt. Ki lehetett nyitni ablakokat, amelyeken besütött a nap, kellett a darabban egy trón, jó, volt ott trón is, odamentem hozzá a tömegben, és valódi király voltam. Ott sokkal könnyebb játszani. Itt minden félrevezeti az embert.

Október 24. Anya egész nap dolgozik, hol vidám, hol szomorú, ahogy jön, anélkül, hogy állapotával a legkevésbé törődne, a hangja fénylő, a közönséges beszédhez hangos, de jótékony, ha szomorú az ember, és bizonyos idő múltán hirtelen meghallja. Hosszabb ideje panaszkodom már, hogy bár folyton beteg vagyok, soha sincs valamilyen meghatározott betegségem, amely arra kényszerítene, hogy ágyba feküdjek. Ez az óhajom bizonyosan arra vezethető vissza elsősorban, hogy tudom, milyen jól tud anya vigasztalni, ha például a kivilágított nappali szobából bejön a félhomályos betegszobába, vagy este, amikor a nappal kezd egyhangúan beleolvadni az éjszakába, hazatér az üzletből, és gondjaival és sebes intézkedésével újra megindítja a már oly kései nappalt, és felserkenti a beteget, hogy segítsen neki ebben. Ezt kívánnám magamnak megint, mert akkor gyenge volnék, következésképpen biztos mindenben, amit anya tenne, és gyermeki örömeim lehetnének a felnőttkor határozottabb élvezőképességével. Tegnap az jutott eszembe, hogy azért nem szerettem anyát mindig úgy, ahogy megérdemelte, és ahogy tudtam volna, mert a német nyelv megakadályozott ebben. A zsidó anya nem „Mutter", az anya megjelölés kicsit komikussá teszi (nem az embert magát, mert Németországban vagyunk), egy zsidó nőnek a német „Mutter" nevet adjuk, megfeledkezünk azonban arról az ellentmondásról, amely annál súlyosabban mélyed érzésvilágunkba. „Mutter"

- ez a zsidónak különösképp németül van, a keresztény fény mellett ez akaratlanul keresztény hűvösséget is jelent, a „Mutter” szóval nevezett zsidó asszony ezért nemcsak komikussá lesz, hanem idegenné is. „Mama” - ez jobb név volna, ha mögötte nem „Mutter”-t képzelne az ember. Azt hiszem, hogy már csak a gettóra való emlékezés tarthatja meg a zsidó családot, mert a „Vater” szó sem jelenti egyáltalán a zsidó apát. [...]

[...]

Október 27. Löwy történetei és naplói: hogy megijeszti a Notre Dame, hogy rabul ejti a tigris a Jardin des Plantes-ban, amely mint a kétségbeesésnek és a reménykedésnek valami ábrándja jóllakat falánkul zabáló kétségbeesést és reménykedést; hogy faggatja ki képzeletben jámbor atyja, vajon tud-e szombaton sétálni, van-e most ideje modern regények olvasására, szabad-e a böjti napokon ennie, holott szombaton éppen dolgoznia kell, egyáltalán nincs ideje, és többet böjtöl, mint amennyit bármilyen vallás valaha is előírt. Midőn fekete kenyerét rágcsálva az utcán sétál, a távolból úgy látszik, mintha csokoládét enne. A munka a sapkagyárban és barátja, a szocialista, aki mindenkit burzsoának tart, aki nem pontosan ugyanúgy dolgozik, mint ő, például Löwyt a finom kezével, aki vasárnap unatkozik, aki az olvasást buja dolog gyanánt megveti, maga nem is tud olvasni, és gúnyosan kéri meg Löwyt, hogy olvasson el neki egy levelet, amelyet kapott. [...]

Milyen sérültnek látszottak a szememben a színészek az előadás után, hogy féltem, hogy egy szóval hozzájuk találok érni. Hogy elsiettem inkább egy futólagos kézszorítás után, mintha haragudnék és elégedetlen volnék, mert oly lehetetlen volt kimondani benyomásom igazságát. Mindnyájan hamisnak látszottak Maxon kívül, aki nyugodtan mondott néhány üres szót. Hamis volt az, aki valami szemérmetlen részlet után érdeklődött, az, aki tréfásan válaszolt a színész valamilyen megjegyzésére, hamis a gunyoros, hamis az, aki sokrétű benyomását kezdte feloldani, gyülevész népség az egész, amely helyénvaló módon a nézőtér mélyére szorult, s most késő éjjel feltámadt, és újra ráébredt az értékére. (Nagyon messze az igazitól.)

Október 28. Hasonló érzésem volt már ugyan, de tökéletesnek ezen az estén egyáltalán nem éreztem sem a játékot, sem a darabot. De éppen ez különleges hódolatra kötelezett a színészek iránt. A benyomás kicsiny, de számos hézagáért ki tudja, ki a felelős. Tschissikné egyszer a ruhája szegélyére lépett, és egy pillanatra megingott hercegnőies szajharuhájában, akár egy masszív oszlop, egyszer megbotlott a nyelve, és hogy megnyugtassa, heves mozdulattal a hátsó falhoz fordult, holott ez éppen nem vágott egybe a szavaival; megtévesztett, de hogy meg ne legyintsen arccsontjaimon a borzongás, amely mindannyiszor elfog, valahányszor a hangját hallom, azt nem akadályozta meg. Mivel azonban a többi ismerős benyomása még sokkal tisztátalanabb volt, mint az enyém, úgy éreztem, még nagyobb hódolatra kötelesek nálam, azért is, mert véleményem szerint az ő hódolatuk sokkal hatásosabb lett volna, mint az enyém, úgyhogy kétszeresen is okom volt elátkozni a viselkedésüket.

Max *Axióma a drámáról*-ja a *Schaubühné*-ben. Teljesen olyan, mint egy álombeli igazság, s így jól illik hozzá az „axióma” kifejezés is. Minél álomszerűbbre fújja fel magát, annál hűvösebben kell hozzányúlni. A következő alapelveket mondja ki:

A dráma lényege valamilyen hiány, ez a tézis.

A dráma (a színpadon) teljesebb, mint a regény, mert mindent látunk, amiről egyébként csak olvasunk.

Ez csak látszólagos, mert a regényben a költő esetleg csak a legfontosabbat mutatja meg, a drámában viszont mindent látunk, a színészt, a díszleteket, tehát nemcsak a fontosat, azaz kevesebbet. A regény szellemében így a legjobb dráma teljesen ingermentes, például filozófiai dráma volna, amelyet ülő színészek olvasnának fel egy tetszés szerinti szobadíszletben.

És mégis, a legjobb dráma az, amely időben és térben adja a legtöbb ösztönzést, az élet minden követelményétől megszabadul, a beszédre, a monológokban előadott gondolatokra, a történés csomópontjaira szorítkozik, minden mást ösztönzésekkel irányít, és színészek, festők, rendezők hordozta táblán magasra emelve, csupán legvégső sugallatait követi.

E végkövetkeztetés hibája: anélkül, hogy jelezné, váltogatja a nézőpontját, hol az írószoba, hol a közönség felől látja a dolgokat. Ha igaz is, hogy a közönség nem mindent a költő szellemében lát, hogy emezt magát is meglepi az előadás (*október 29.*, vasárnap), mégiscsak megvolt benne a darab minden részletével, részlettől részletig nyomult előre, és csak mert minden részletet a párbeszédekbe gyűjtött, ruházta fel őket drámai súllyal és erővel. Ezáltal éri a drámát legkifejlettebb formájában az a fajta elviselhetetlen emberiesülés, amelyet leszállítani, elviselhetővé tenni a színész feladata, aki meglazítja, szálaira szedi, maga köré lebbenti a neki előírt szerepet. A dráma tehát a levegőben lebeg, de nem mint vihar hurcolta tető, hanem mint teljes épület, amelynek alapfalait valamely, ma még az őrülettel szomszédos erő tépte ki a földből.

Néha úgy látszik, hogy a darab fenn a szuffitákon lebeg, a színészek csíkokat húztak le belőle, a végeiket játékból a kezükben tartják, vagy a testük köré tekerték, és csak itt-ott emel a magasba a közönség ijedelmére egy-egy színészt egy nehezen leválasztható csík.

Ma éjjel egy agárszerű szamárról álmodtam, amelynek a mozdulatai nagyon tartózkodóak voltak. Pontosan megfigyeltem, mert tudatában voltam a jelenség ritkaságának, de csak az az emlékképem maradt meg róla, hogy vékony emberlábai hosszúságuk és egyformaságuk miatt sehogyan sem nyerték el a tetszésemet. Friss, sötétzöld cipruslombbal kínáltam, amelyet épp akkor kaptam egy öreg zürichi hölgytől (az egész Zürichben játszódott le), nem kért belőle, csak épp megszaglászta; de mikor aztán otthagytam neki egy asztalon, úgy fölzabálta, hogy csupán egy alig felismerhető gesztenyeszerű mag maradt belőle. Később arról volt szó, hogy ez a szamár még sohasem járt négy lábon, hanem emberi módra mindig felegyenesedik, és ezüstösen fénylő mellét és hasacskáját mutogatja. Ez azonban tulajdonképpen nem volt helyénvaló.

Ezenkívül egy angolról álmodtam, akivel egy gyűlésen ismerkedtem meg, az Üdvhadsereg zürichi gyűléséhez hasonlón. Olyan padok voltak itt, mint az iskolában, az írólap alatt ugyanis még egy nyitott fiók; mikor egyszer benyúltam, hogy elrendezzek valamit, elcsodálkoztam, milyen könnyű utazáson barátságot kötni. Ezzel nyilván az angolra gondoltam, aki kisvártatva hozzám lépett. Világos, lazán ülő ruhát viselt, amely nagyon jó állapotban volt, csak a felsőkaron volt hátul a ruhaszövet helyett vagy legalábbis arra rávarrva egy szürke,ráncos, kissé lecsüngő, csíkokra szakadozott, mintegy pókok pettyezte szövetdarab, amely mind a lovaglónadrágok bőrbetétjeire, mind a varrónők, elárusítólányok, tisztviselőnők könyökvédőjére emlékeztetett. Arcát szintén szürke szövetdarab takarta, amelyen igen ügyes kivágások voltak szájnak, szemnek és valószínűleg orrnak is. Ez a szövetdarab azonban új volt, bolyhozott, inkább flanellszerű, nagyon simulékony és puha, kitűnő angol készítmény. Mindez annyira tetszett nekem, hogy hőn áhítottam a férfi ismeretségét. Meg akart hívni a lakásába is, de mivel már két nap múlva el kellett utaznom, ez meghiúsult. Mielőtt távozott a gyűlésről, felhúzott még néhány szemlátomást igen praktikus ruhadarabot, amelyek, miután begombolkozott, minden feltűnő jellegét eltüntették. Ha magához nem tudott is meghívni, felkért,

hogy tartsak vele az utcára. Követtem, a gyűlésteremmel szemközt megálltunk a járda szélén, én lenn, ő fenn, és némi beszélgetés után ismét azt állapítottuk meg, hogy a meghívásból nem lehet semmi.

Aztán azt álmodtam, hogy Maxnak, Ottónak és nekem az a szokásunk, hogy a bőröndünket csak a pályaudvaron pakoljuk össze. Átvittük például a főcsarnokon az ingeket távoli bőröndjeinkhez. Bár ez általános szokásnak látszott, nálunk nem vált be, különösen azért nem, mert mi közvetlenül a vonat indulása előtt kezdtünk csak pakolni. Akkor persze izgatottak voltunk, és nem sok reményünk maradt, hogy elérjük a vonatot, hát még hogy jó helyet kapjunk.

Noha a kávéház törzsvendégei és alkalmazottai kedvelik a színészeket, a lesújtó benyomások közepette tiszteletüket nem tudják megőrizni, és megvetik a színészeket mint éhenkórászokat, csavargókat, közzsidókat, akárcsak a történelmi időkben. Így a főpincér ki akarta dobni a teremből Löwyt, az ajtónálló, volt bordélyházi alkalmazott, jelenleg strici, lehurrogta a kis Tschissiket, mikor a *Vadember* előadásakor együttérzésének izgalmában nyújtani akart valamit a színészeknek, és mikor tegnapelőtt visszakísértem Löwyt a kávéházhoz, miután a City kávéházban felolvasta Gordin *Elieser ben Scheviá*-ját, azt kiáltotta oda neki az a fickó (bandzsít, és a hegyes, görbe orra meg a szája között mélyedés található, amelyből kis bajusz mered elő): „Gyere már, te hülye. (Célzás a *Vadember*-beli szerepére.) Várnak rád. Olyan közönséged van ma, amelyet igazán nem érdemelsz meg. Még egy tüzérségi önkéntes is van itt, nézd csak." És az egyik elfüggönyözött kávéház kirakatablakra mutat, a mögött ül állítólag az az önkéntes. Löwy végigsimítja a homlokát: „Elieeser ben Scheviától ide, ehhez."

Úgy megragad ma a lépcsők látványa. Már reggel és azóta többször megörvendeztetett ama lépcső kőkorlátjának ablakomból látható háromszögletű kivágása, amely a Čech-hídtól jobbra a rakpartra visz le. Nagyon meredek, mintha csak gyors célzás volna. És most odaát a folyón túl egy létrafokos lépcsőt látok a vízhez ereszkedő lejtőn. Mindig is ott volt, de csak ősszel és télen nem takarja el az egyébként előtte elhelyezett uszoda, ott fekszik a sötét fűben a barna fák alatt a perspektíva játékszereként. [...]

Október 30. Ez a kívánkozás, amely csaknem mindig elfog, valahányszor egészségesnek érzem a gyomromat, rettentően vakmerő ételbelapátolások képzetei. Különösen hentesüzletek előtt csillapítom ezt a vágyakozást. Ha látok egy kolbászt, amelyet egy cédula kemény, száraz házikolbásznak tüntet fel, képzeletemben egész fogsorommal beleharapok, és sietve, szabályszerűen és kíméletlenül nyelem el, mint valami gép. A kétségbeesés, amely e cselekedetnek képzeletben is azonnali következménye, fokozza sietségemet. A bordahús hosszú bőrét harapás nélkül lököm a számba, és hátul aztán, a gyomrot és a beleket átszakítva, újra kihúzom. Piszkos szatócsüzleteket eszem üresre. Heringgel, uborkával és mindenféle vacak, állott csípős ételekkel töltöm teli magam. Bádogdobozokból jégesőként döntöm magamba a bonbont. Nemcsak egészséges állapotomat élvezem ezáltal, hanem valamilyen szenvedést is, amely fájdalom nélküli és azonnal elmulasztható. [...]

Október 31. [...] Egy házasságközvetítőnő jelenlétében, aki ma délben egyik húgom miatt volt nálunk, szememre nehezedő zavart éreztem bizonyos zűrzavaros okokból. A nő olyan ruhát viselt, amelynek a kora, az elnyűttsége és a piszok világosszürke csillogást kölcsönzött. Mikor a nő felállt, az ölében tartotta a kezét. Bandzsított, ami látszólag még nehezebbé tette, hogy ne törődjem vele, mikor apámhoz kellett fordulnom, aki az ajánlott fiatalemberről kérdezgetett. Ugyanakkor csökkentette zavaromat, hogy előttem volt az ebédem, és zavar nélkül is épp

eléggé elfoglalt, hogy három tányéromból előállítsam a keverékeket. Az arcán, amint először csupán részletekben vettem észre, olyan mély ráncok voltak, hogy arra az értetlen bámulásra gondoltam, amellyel állatok meredhetnek ilyen emberarcokra. Feltűnően testesen nyúlt ki az arcból a kicsiny, különösen a kissé felkanyarodó végén szegletes orr.

Mikor vasárnap délután, éppen megelőzvén három nőt, beléptem Maxék házába, azt gondoltam: még van egy-két ház, ahol van valami dolgom, még láthatják mögöttem jövő nők, amint egy vasárnap délután valamilyen munkára, beszélgetésre, céltudatosan, sietősen, csak kivételesen erről az oldaláról méltányolva a dolgot, befordulok egy kapu alá. Sokáig ez már nem lehet így. [...]

Hogy el ne felejtsem, arra az esetre, ha apám újra rossz fiúnak mondana, feljegyzem, hogy néhány rokon előtt különösebb ok nélkül, akár azért, hogy egyszerűen megszorongasson, akár azért, hogy állítólag megmentsen, Maxot „mesüge ritoh"-nak nevezte, hogy tegnap, amikor Löwy a szobámban volt, ironikus testrázogatással és szájbiggyesztéssel idegen emberekről beszélt, akiket beengednek ide a lakásba, mi érdekelhet valakit egy idegen emberen, minek, ilyen haszontalan kapcsolatokat szőni, stb. - Mégsem kellett volna feljegyeznem, mert valósággal gyűlölködésbe lovaltam bele magam apám ellen ezzel a feljegyzéssel, holott erre nem szolgáltatott okot, és ez a gyűlölködés, legalábbis Löwy miatt, aránytalanul nagy ahhoz képest, amit apám megnyilatkozásaként leírtam, és csak növekszik azáltal, hogy nem emlékszem, volt-e valóban gonoszság apám tegnapi viselkedésében.

November 1. [...] Tegnap este búcsú Klugnétól. Löwy és én végigszaladtunk a vonat mellett, és az utolsó kocsi sötétjében láttuk meg Klugnét, amint néz ki a csukott ablak mögül. Gyorsan kinyújtotta a karját felénk még a kupé belsejében, felállt, kinyitotta az ablakot, megállt ott egy pillanatra szélesen a nyitott felsőruhájában, míg fel nem emelkedett mellette a fekete Klug úr, aki csak arra képes, hogy kitátsa nagyra és elkeseredetten a száját, és aztán szorosan, mintegy örökre becsukja. A negyedóra alatt alig szóltam Klug úrhoz, és talán csak kétszer néztem rá egy-egy pillanatra, különben a bágyadt, szakadatlan beszélgetés közben nem tudtam levenni a szemem Klugnéról. Teljesen a jelenlétem rabja lett, de inkább képzeletében, mint valóságosan. Valahányszor Löwyhez fordult ezzel az ismétlődő bevezetéssel: „Te Löwy", nekem beszélt, s valahányszor nekidőlt a férjének, aki néha úgy félretolta, hogy csak a jobb válla maradt az ablaknál, és összelapította a ruháját és a dagadozó felsőruháját, megpróbált üres jelet adni nekem ezzel.

Valószínűleg az az első benyomásom volt helyes, amelyet az előadások során szereztem, miszerint nem tart kellemes embernek, ritkán szólított fel rá, hogy énekeljek vele, ha így kedvetlenül kérdezett valamit tőlem, sajnos rosszul feleltem („érti ezt?", azt mondtam: „igen"; ő azonban azt várta: „nem", hogy azt válaszolhassa: „én sem"), levelezőlapjait másodszor nem kínálta fel, Tschissiknét jobban kedveltem, Klugné rovására neki akartam virágot adni. Ehhez az ellenszenvéhez társult azonban tisztelete doktorátusom iránt, s ezt gyerekes külsőm egyáltalán nem akadályozta, ellenkezőleg, inkább kedvezett neki. Ez a tisztelete olyan nagy volt, hogy valósággal harsogott gyakori, bár egyáltalán nem különlegesen hangsúlyozott „Tudja, doktor úr" megszólításaiból, és félig öntudatlanul fájlaltam, hogy kevéssé érdemlem ki őt, s egyúttal föltettem magamban a kérdést, vajon nem járna-e ki nekem mindenkitől ugyanilyen megszólítás. De mivel mint embert így tisztelt, mint hallgatót tisztelt csak igazán. Ragyogtam, mikor énekelt, nevettem, s néztem egész idő alatt, míg a színpadon volt, vele énekeltem a dallamot, később a szöveget, köszönetet mondtam neki néhány előadás után; ezért aztán persze igencsak kedvelt. Ha azonban ilyen érzésekkel szólított meg, zavarba jöttem, mire ő szívében bizonyára visszatért kezdeti ellenszenvéhez, és kitartott mellette.

Annál inkább igyekeznie kellett, hogy megjutalmazzon mint hallgatóját, és szívesen megtette, mert hiú színésznő és jóindulatú asszony.

Kivált akkor, amikor hallgatott ott fenn a kupéablakban, nézett rám zavartan és furfangosan elbűvölt szájjal és hunyorgó szemmel, amely a száj felől érkező ráncokon úszott. Azt hihette, hogy szeretem, amint így is volt, és e pillantásaival abban a beteljesülésben részesített, amelyet ő mint tapasztalt, de fiatal asszony, jó feleség és anya a fogalmai szerinti doktornak egyedül adhat. Oly nyomatékosak voltak ezek a pillantások, és olyannyira támogatták ilyesfajta fordulatok, mint: „voltak itt igazán kedves vendégek, különösen egy közülük", hogy védekeznem kellett, és ezekben a pillanatokban a férjét néztem. Mikor összehasonlítottam kettejüket, oktalanul elcsodálkoztam azon, hogy együtt készülnek elutazni tőlünk, holott csak velünk törődnek, és egymás számára nincs egyetlen pillantásuk sem. Löwy megkérdezte, hogy jó-e a helyük; „igen, ha ilyen üres marad", felelte Klugné, és futólag a szakasz belsejébe pillantott, amelynek meleg levegőjét a férj a dohányzásával tönkre fogja tenni. A gyerekeikről beszéltünk, az ő kedvükért utaztak el; négy gyerekük van, közülük három fiú, a legidősebb kilencéves, már tizennyolc hónapja nem látták őket. Mikor a közelben gyorsan felszállt egy úr, a vonat mintha indulni készült volna, sietve elbúcsúztunk, kezet nyújtottunk egymásnak, kalapot emeltem, aztán a mellemhez fogtam, hátrébb léptünk, ahogy a vonatok indulásakor szokás, mintegy mutatva, hogy most már mindennek vége, és ennek meg is adtuk magunkat. A vonat azonban még nem indult el, újra odaléptünk hozzá, én egészen megörültem ennek, ő pedig a húgaimról kérdezgetett. A vonat váratlanul elindult lassan. Klugné elővette a zsebkendőjét, hogy majd integessen vele, írjak neki, kiáltotta még, tudom-e a címét, már messze volt, hogy válaszolhassak neki, Löwyre mutattam, akitől megtudhatom a címét, jó, biccentett gyorsan mindkettőnknek, meglobogtatta a zsebkendőjét, megemeltem a kalapom, először ügyetlenül, aztán, minél messzebb volt, annál felszabadultabban.

Később eszembe jutott, hogy úgy éreztem, a vonat tulajdonképpen nem megy el, csak a rövid pályaudvari szakaszt teszi meg, hogy színjátékul szolgáljon nekünk, s aztán majd alámerül. Ugyanaznap este Klugné félálmomban természetellenesen kicsinyen jelent meg előttem, szinte nem volt lába, és eltorzult arccal tördelte a kezét, mintha valami szerencsétlenség történt volna vele. [...]

Klugné elbúcsúztatásakor egyik legfontosabb benyomásom az volt, hogy folyvást arra kellett gondolnom: mint egyszerű polgárasszony erőnek erejével valódi emberi rendeltetésének színvonala alatt tartja magát, és elég volna egy ugrás, az ajtó felrántása, a lámpa felgyújtása, hogy színésznővé váljék, és alávessen engem. Hiszen fenn is állt csakugyan, én pedig lenn, mint a színházban. - Tizenhat évesen ment férjhez, most huszonhat éves.

[...]

November 5. [...] Írni akarok, homlokom állandó remegésével. Ülök a szobámban, a lakásbeli lárma főhadiszállásán. Hallom minden ajtó csapódását, lármájuk következtében csak a közöttük szaladgálók léptei kímélnek meg, hallom még azt is, ahogy becsapják a tűzhely-ajtókat a konyhában. Apám feltépi szobám ajtaját, és uszályként vonszolódó hálóköntösben átvonul rajta, a szomszéd szobában a hamut kaparják ki a kályhából, Valli az előszobán át, a bizonytalanba szólva, akár egy párizsi sikátorba belekiáltva, megkérdi, hogy apa kalapja meg van-e tisztítva, egy szisszenés, amely ismerősnek tűnik, felemeli egy válaszoló hang kiáltását. A lakásajtó kilincse megzörren, mint egy hurutos torok, maga az ajtó ezután kurta női énekhanggal nyílik ki, és tompa férfidöndüléssel csukódik be, ez hangzik a legkíméletlenebbül. Apa elment, most kezdődik a finomabb, szétszórtabb, reménytelenebb zaj, élén két kanárimadár hangjaival. Már korábban is gondoltam rá, a kanárimadarakról azonban újra

eszembe jut, vajon nem kellene-e résnyire kinyitnom az ajtót, kígyó módjára a szomszéd szobába kúsznom, és így a földön könyörögnöm húgaimnak és kisasszonyuknak egy kis csendért.

A keserűség, amelyet tegnap este éreztem, mikor Baumnál Max felolvasta kis automobil-történetemet. Mindenki elől elzárkóztam, a történettel pedig úgyszólván a mellemre szorított államat szegeztem szembe. A történet rendezetlen mondatai olyan hézagokkal, hogy két keze beleférne az embernek; az egyik mondat magas hangzású, a másik mély, ahogy jön; egyik mondat úgy súrlódik a másikhoz, ahogy a nyelv egy lukas vagy hamis foghoz; egyik mondat olyan nyers kezdettel masíroz elő, hogy az egész történetet bosszús ámulatba ejti; beimbolyog egy álmos Max-utánzat (tompított-felszított szemrehányások), néha olyan az egész, mint egy tánciskolai kurzus első negyedórája. Azzal magyarázom magamnak, hogy kevés az időm és a nyugalmam, hogy a tehetségem lehetőségeit teljesen kiaknázzam. Ezért mindig csak félbeszakadó kezdetek jönnek létre, félbeszakadó kezdetek például az egész automobil-történeten át. Ha írhatnék egyszer valami nagyobb egészet, jól megformálva elejétől végig, akkor soha nem is tudna a történet végleg elválni tőlem, és nyugodtan és nyitott szemmel, egy egészséges történet vérrokonaként hallgathatnám meg a felolvasását, így azonban a történet minden darabkája otthontalanul kering, és engem az ellenkező irányba űz. - És még örülhetek, ha ez a magyarázat helytálló.

Goldfaden *Bar Kochbá*-jának előadása. A darab téves megítélése az egész teremben és a színpadon.

Hoztam Tschissiknének egy csokrot a reá tűzött vizitkártyán a „Köszönettel" felirattal, és vártam a pillanatot, amikor átadhatom neki. Mármost az előadás későn kezdődött, Tschissikné nagy jelenetét csak a negyedik felvonásra ígérték, türelmetlenségemben és félelmemben, hogy a virág elhervadhat, a pincérrel már a harmadik felvonás alatt (tizenegy óra volt) kicsomagoltattam, oldalvást egy asztalon feküdt, a konyhaszemélyzet és néhány mocskos törzsvendég egymásnak nyújtogatta és szagolgatta, én csak nézni tudtam gondterhelten és dühösen, mást nem tehettem, börtönbeli nagy jelenete alatt szerettem Tschissiknét, és belül mégis noszogattam, hogy legyen már vége, nagy nehezen véget ért a felvonás, szórakozottságomban észre se vettem, a főpincér átnyújtotta a virágot, Tschissikné átvette az összecsapódó függönyszárnyak között, meghajolt a függöny kis résében, és többé nem tért vissza. Senki sem vette észre a szerelmemet, pedig mindenkinek meg akartam mutatni s ezáltal Tschissikné számára becsessé tenni, alig vették észre a csokrot is. Két óra eltelt már az előadásból, mindenki fáradt volt, néhány néző már előbb elment, kedvem lett volna utánuk hajítani a poharamat.

Velem volt az intézetből P., az ellenőr. Keresztény. Zavart, pedig egyébként kedvelem. A virággal törődtem, nem az ő ügyeivel. Közben tudtam, hogy rosszul fogja fel a darabot, ám nem volt se időm, se kedvem, se képességem, hogy rátukmáljam a segítségemet, amelyet ő fölöslegesnek vélt. Végül elszégyelltem magam előtte, hogy ilyen rosszul ügyelek rá. Maxszal való érintkezésemben is zavart, sőt még annak az emlékével is, hogy azelőtt kedveltem, ezután megint kedvelni fogom, és hogy mai viselkedésemet nem veheti zokon.

De nemcsak én voltam ilyen zavarban. Max felelősnek érezte magát az újságbeli dicsérő cikkéért. A Bergmann társaságában jött zsidóknak már késő volt. A Bar Kochba egyesület tagjai a darab címe miatt jöttek el, és csalódtak. Mivel Bar Kochbát csupán ebből a darabból ismerem, nem neveztem volna el róla egyesületet. A terem végében volt két cseléd-estélyiruhás elárusítólány a kedvesével, és a haldoklási jelenetek alatt fennhangon kellett őket csendre inteni. Végül az utcai nézők dühükben, amiért olyan keveset láttak a színpadból, dörömbölni kezdtek a kirakatüvegen.

A színpadról hiányoztak Klugék. - Nevetséges statiszták. „Nyers zsidók”, mint Löwy mondta. Ügynökök, akik különben gázsit sem kaptak. Többnyire csak azzal voltak elfoglalva, hogy a nevetgélésüket palástolják, vagy élvezzék, ha egyébként jó szándékúak voltak is. Egy szőke szakállas kerekképű, akire alig lehetett nevetés nélkül ránézni a felragasztott, rázkódó, természetellenes körszakálla miatt, amely, igaz, előre nem látott nevetése közben hamisan keretezte az arcát, különösen komikusan nevetgélt. Egy másik csak akkor nevetett, mikor akart, de akkor annál többet. Mikor Löwy énekelve haldoklott, s e két legidősebb férfi karjaiban hánykolódván, elhaló énekével lassan földre kellett csúsznia, a háta mögött összedugták a fejüket, hogy végre a közönség elől rejtve (azt hitték legalábbis) jól kinevethessék magukat. Még tegnap is, mikor az ebédnél eszembe jutott, nevetnem kellett rajta.

Tschissiknének a börtönben le kell vennie az őt meglátogató római helytartó (az ifjú Pipes) fejéről a sisakot és a maga fejébe nyomni. Mikor leveszi, összehajtogatott zsebkendő esik ki belőle, amelyet Pipes nyilván azért tömött beléje, mert nyomta a sisak. Bár tudnia kellett; hogy a sisakot leveszik a fejéről a színpadon, részegségéről megfeledkezve, szemrehányóan nézett Tschissiknére.

Ami szép volt: ahogy Tschissikné a római katonák keze között (igaz, azokat előbb magához kellett rántania, mert szemlátomást féltek hozzányúlni) hánykolódott, miközben a három ember mozdulatai gondosságuk és művészetük jóvoltából majdnem, csak majdnem az ének ritmusához igazodtak; a dal, amelyben bejelenti a Messiás eljövetelét, és anélkül, hogy zavarna, csupán hatalmára hagyatkozva, a hárfajátékot a hegedűvonó jelzett mozgatásával ábrázolja; ahogy a börtönben, ahol lépések gyakori közeledtére mindig megszakítja a gyászénekét, a taposómalomhoz siet, és egy munkadal közben forgatni kezdi, ahogy álmában énekel, mikor Papus meglátogatja, és nyitva a szája, mint egy hunyorgó szem, ahogy általában a szája szöglete szájnyíláskor a szemek sarkára emlékeztet. Szép volt mind a fehér, mind a fekete fátyolkendőben.

Újonnan megismert mozdulatai: a kéz leszorítása a nem éppen jó fűző mélységébe, a váll és csípő kurta rándítása gúnyolódásnál, különösen ha a hátát fordítja a kigúnyolt felé.

Az egész előadást úgy vezette, mint egy családanya. Súgott mindenkinek, ő maga azonban egyszer sem akadt meg; kioktatta, kérlelte, s végül, ha kellett, lökdöste a statisztákat; ha nem volt a színpadon, fényes hangja belevegyült a színpadon éneklő kórus gyatra hangzásába; ő tartotta a spanyolfalat (az ötödik felvonásban egy citadellát volt hivatva jelezni), amelyet a statiszták tízszer is feldöntöttek volna.

Azt reméltem, hogy a virágcsokorral kissé kielégítem iránta érzett szerelmemet, de teljesen haszontalan volt. Az csak irodalom vagy szeretkezés útján lehetséges. Nem azért írom ezt ide, mintha nem tudtam volna, hanem mert talán jó a figyelmeztetéseket gyakran feljegyezni.

November 7. Kedd. Tegnap végérvényesen elutaztak a színészek Tschissiknével. Este elkísértem Löwyt a kávéházig, de kinn vártam, nem akartam bemenni, nem akartam látni Tschissiknét. De ahogy fel-alá járkáltam, megláttam, amint kinyitja az ajtót, és jön ki Löwyvel, elindultam feléjük, hogy üdvözöljem őket, az úttest közepén találkoztunk. Tschissikné a kifejezésmódjának nagy, de természetes szavaival megköszönte a csokromat, csak akkor tudta meg állítólag, hogy tőlem való. Ez a hazug Löwy nem mondott neki tehát semmit. Féltettem, mert csak rövid ujjú, könnyű, sötét blúz volt rajta, és megkértem - hamarosan hozzáértem volna, hogy úgy unszoljam -, menjen vissza a kávéházba, mert meghűl különben. Nem, mondta, nem hűl meg, hiszen van sálja, és felemelte, hogy megmutassa, és aztán szorosabban húzta a mellén. Nem mondhattam meg neki, hogy voltaképp nem féltem,

csak örülök, hogy találtam egy érzést, amelybe beleönthetem a szerelmemet, és ezért megint azt mondtam neki, hogy féltem.

Közben kijött a férje, a kislánya és Pipes úr is, és kiderült, egyáltalán nem biztos, hogy Brünnbe mennek, mint Löwy mondta nekem, ellenkezőleg, Pipes eltökélt szándéka az, hogy Nürnbergbe menjenek. Az lesz a legjobb, termet ott könnyen kapni, a zsidó hitközség nagy, továbbá az út Lipcsébe és Berlinbe nagyon kényelmes. Egyébként egész nap tanácskoztak, és Löwy, aki négyig aludt, egyszerűen megvárakoztatta, és a fél nyolcas brünni vonatról lemarasztotta volna őket. Ilyen érvelés közepette bementünk a kávéházba, és leültünk egy asztalhoz, én Tschissiknével szemben. Olyan szívesen kitüntettem volna magam, alapjában véve nem is lett volna nehéz, csak egy-két vasúti csatlakozást kellett volna tudnom, a pályaudvarokat megkülönböztetnem, döntésre vinnem a habozást Nürnberg és Brünn között, de mindenekelőtt Pipest lehurrognom, aki úgy viselkedett, mint a Bar Kochbája, és akinek a kiáltozásával Löwy nagyon okosan, ha akaratlanul is, igen gyorsan pergő, félbeszakíthatatlan, számomra akkor legalábbis eléggé érthetetlen, közepes hangerejű fecsegést szegezett szembe. Mármost ahelyett, hogy kitüntettem volna magam, magamba roskadva ültem a karosszékemben, Pipesről Löwyre nézegettem, és csak olykor-olykor találkoztam ezen az úton Tschissikné pillantásával, de ha válaszolt ilyenkor a tekintetével (csak rám kellett mosolyognia például, Pipes izgatottságára célozva), én félrenéztem. Ez nem volt éppen értelmetlenség. Mi nem mosolyoghattunk össze Pipes izgatottságán. Ehhez én az ő arcával szemközt túlságosan komoly voltam, és ettől a komolyságtól egészen fáradt. Ha valamin nevetni akartam, a válla fölött arra a kövér nőre nézhettem, aki a *Bar Kochbá*-ban a helytartó feleségét játszotta. De tulajdonképpen őrá sem nézhettem komoly képpel. Mert ez azt jelentette volna, hogy szerelmes vagyok belé. Még az ifjú Pipes is bizonyosan felismerte volna ezt mögöttem a maga teljes ártatlanságában. És ez valóban hallatlan dolog lett volna. Én, ez a fiatalember, akit általában tizennyolc évesnek tartanak, a Savoy kávéház esti vendégei előtt, a körben álló pincérek gyűrűjében, a színészek asztaltársaságának színe előtt szerelmet vallok egy nőnek, akit alig valaki tart akár csak csinosnak is; akinek van egy tíz- és egy nyolcéves gyermeke, akinek oldalán ül a férje, aki a tiszteletreméltóság és takarékosság mintaképe, szerelmet vallok én, aki teljesen rabja lettem, és - most jön az, ami tulajdonképpen figyelemreméltóbb, bár senki sem vette volna már észre - aki mindjárt le is mond erről a nőről, mint ahogy lemondana róla akkor is, ha fiatal és hajadon volna. Hálás legyek-e vagy átkozódjam, hogy minden szerencsétlenség ellenére képes vagyok még szerelmet érezni, földietlen szerelmet, igaz, földi tárgy iránt.

Szép volt tegnap Tschissikné. A kis kezek, a könnyű ujjak, az esztergált alsókarok voltaképpen mindennapos szépsége oly tökéletesek önmagukban, hogy e meztelenségnek még a végtére szokatlan látványa sem juttatja eszébe az embernek a többi testrészt. A két részre oszló, gázlángtól megvilágított haj. A kissé tisztátalan bőr a jobb szájszöglet körül. Mintegy gyermeki panaszra nyílik a szája, fenn és lenn finomvonalú öblösödést formálva, azt hinné az ember, hogy ez a szép szóképzés, amely a magánhangzók fényét teríti szét a szavakban, és a nyelv hegyével megőrzi a szavak tiszta körvonalát, csak egyszer sikerülhet, és ámul az állandóságán. Alacsony, fehér homlok. A púderozásnak azt a módját, amelyet eddig láttam, gyűlölöm, ám ha ez a fehér szín, ez az alacsonyan a bőr fölött lebegő fátyol a púder kissé tört tejfehérétől származik, akkor csak púderozza magát mindenki. Szívesen tartja két ujját a jobb szájszögletén, talán be is dugta ujjhegyét a száján, sőt talán még fogpiszkálót is dugott a szájába; nem néztem meg tüzetesen ezeket az ujjakat, de szinte úgy látszott, mintha fogpiszkálót dugott volna egy lukas fogába, és ott tartotta volna negyedóra hosszat.

November 8. [...] Midőn a doktornál várakoztam, egy gépírólányt néztem, és azon töprengtem, milyen nehéz még a megfigyelés során is meghatározni az arcát. Különösen a széthúzott, körös-körül a fejtől nagyjából egyenlő távolságra elálló hajzatnak és a többnyire túl hosszúnak látszó, egyenes orrnak a viszonya okozott zavart. Az éppen egy aktát olvasó leány egyik feltűnőbb fordulatára csaknem meghökkentett az a megfigyelés, hogy töprengésemmel idegenebb maradtam a lánytól, mintha a kisujjam hozzáért volna a szoknyájához.

Mikor a doktor a szerződés felolvasása során ahhoz a helyhez ért, amely a lehetséges eljövendő feleségemről és lehetséges gyerekeimről szólt, egy asztalt vettem észre velem szemközt, két nagy és egy kisebb karosszékkel körülötte. Arra a gondolatra, hogy soha nem leszek képes erre a három székre vagy tetszés szerinti másik háromra önmagamat, feleségemet és gyermekemet leültetni, mindjárt a kezdetén olyan kétségbeesett vágyakozás fogott el e boldogság után, hogy ebben az ingerült állapotomban olyan kérdést, a hosszú felolvasás során egymagában maradó kérdést intéztem a doktorhoz, amely tüstént leleplezte, hogy tökéletesen félreértettem a szerződés egy éppen felolvasott, hosszabb passzusát.

A búcsú folytatása: Pipesen, mert úgy éreztem, elnyom, mindenekelőtt azt vettem észre, hogy a fogainak hegye rovátkolt és sötéten pettyezett. Végre támadt egy fél ötletem. „Miért utaznának olyan messze Nürnbergig egyhuzamban?", kérdeztem. „Miért ne tarthatnának egy-két előadást egy közbeeső állomáson is?" „Tud ilyet?", kérdezte Tschissikné, korántsem olyan élesen, mint ahogy én leírom, és kénytelen voltam ránézni. Az asztal fölött látható egész testhányada, vállának, hátának és mellének egész kereksége puha volt a színpadon, európai ruhában csontosnak, csaknem durvának látszó felépítése ellenére. Nevetséges módra Pilsent említettem. A szomszéd asztalnál ülő törzsvendégek sokkal okosabban Teplitzet nevezték meg. Tschissik úrnak, bárhol megállnak közben, jó lett volna, csupán kis vállalkozásokban bízik, Tschissikné is, pedig nem sokat értekeztek erről egymással, ezenkívül a menetdíjakról tudakozódott mindenfelé. Gyakran mondogatták: elég volna, ha parnusse keresnének. Leányuk a karjához dörzsöli az arcát; bizonyára nem érzi, de a felnőtteknek az a gyerekes meggyőződésük, hogy annak a gyermeknek, aki a szüleivel van, még ha vándorszínészek is, nem eshetik semmi baja, és hogy az igazi gondok oly közel a földhöz nem ismerszenek föl, hanem csupán a felnőttek szeme magasságában. Határozottan Teplitz mellett voltam, mert így ajánlólevelet adhattam volna nekik dr. P. címére, és tehettem volna valamit Tschissiknéért. Pipes ellenkezése közepette, aki maga állt elő, hogy sorsolják ki a szóba jöhető három város valamelyikét, és a sorsolást nagy buzgalommal bonyolította le, harmadszorra Teplitzet húzták ki. A szomszéd asztalhoz mentem, és izgatottan megírtam az ajánlólevelet. Azzal az ürüggyel, hogy haza kell mennem megkérdezni dr. P. pontos címét, bár ez szükségtelen volt, és nem is tudták volna otthon, ajánlottam magam. Mialatt Löwy felszedelődzködött, hogy elkísérjen, zavartan játszadoztam a nő kezével és a kisleány állával.

November 9. Tegnapelőtt álmodtam: Minden csupa színház, én hol fenn a karzaton, hol a színpadon, egy leány, akit pár hónappal ezelőtt kedveltem, szintén játszott, megfeszült hajlékony teste, amikor ijedtében megkapaszkodott egy széktámlában; a karzatról rámutattam erre a lányra, aki nadrágszerepet játszott, a kísérőmnek nem tetszett. Az egyik felvonásban akkora volt a díszlet, hogy semmi más nem látszott, sem színpad, sem nézőtér, sem sötétség, sem rivaldafény; nagy tömegekben minden néző a díszletek között volt, amelyek az Altstädter Ringet jelenítették meg, valószínűleg a Niklasstrasse torkolatából nézve. Habár emiatt a városházi óra előtti teret és a kis Ringet innen nem lehetett volna látni, a színpad rövid fordulataival és lassú ingásaival mégis sikerült elérni, hogy például a Kinsky-palotától át lehetett tekinteni a kis Ringet. Nem volt ennek semmi más célja, mint hogy lehetőleg az egész

díszlet megmutatkozzék, ha már ilyen tökéletes teljességében megvolt, és sírnivalóan fájdalmas lett volna, ha valami is kárba vész e díszletből, amely - ezzel tisztában voltam - a legszebb díszlet az egész földkerekségen örök időkre. A világítást sötét, őszies felhők határozták meg. A nyomott nap fénye imitt-amott elszórtan ragyogott fel a tér délkeleti sarkának ablaktábláin. Mivel minden természetes nagyságú volt, és legapróbb részletében sem sikerült félre, megragadó hatással volt az emberre, hogy némelyik ablakszárnyat az enyhe széljárás hol behajtotta, hol kitárta, de a házak nagy magassága miatt egy hangot sem lehetett hallani. A tér erősen lejtett, a kövezet fekete volt, a Týn-templom a helyén, előtte azonban egy kis császári kastély állt, amelynek előcsarnokában ott volt szép rendben összegyűjtve az összes emlékmű, amely egyébként a téren áll: a Mária-szobor, a városháza előtti öreg kút, amelyet én magam sohasem láttam, a Niklas-templom előtti kút és egy palánkkerítés, amelyet a Husz-emlékmű alapjainak kiásása köré emeltek most.

Előadásra - gyakran elfeledik a nézőtéren, hogy csak előadják mintegy a színpadon és ezek között a kulisszák között - egy császári ünnepély és egy forradalom került. A forradalom olyan nagy volt, a téren föl-le küldözgetett, óriási tömegekkel, amilyen Prágában valószínűleg soha nem történt; nyilvánvalóan csak a díszletek miatt helyezték Prágába, egyébként Párizsban lett volna a helye. Az ünnepségből először nem lehetett látni semmit, az udvar mindenesetre kihajtott egy ünnepségre, és közben tört ki a forradalom, a nép benyomult a kastélyba, én magam éppen az előcsarnokbeli kutak kiszögellései fölött szaladtam ki a szabadba, az udvar azonban aligha térhetett vissza többé a kastélyba. Ekkor az Eisengasse felől olyan rohanvást tűntek fel az udvari kocsik, hogy már jóval a kastélybejárat előtt fékezniük kellett, és megszorult kerekekkel csúsztak a kövezeten. Olyan kocsik voltak, amilyenekre népünnepélyek és felvonulások alkalmával élőképeket szoktak állítani: laposak voltak tehát, virágfüzérrel fonták körül őket, és a kocsi lapjáról körben színes kelme lógott alá, amely eltakarta a kerekeket. Annál inkább feltűnt az ijedelmükre való sietség. Ahogy a lovak az Eisengasséból nagy ívben a kastély elé kanyarodtak, és a bejárat előtt lecövekeltek, nyomukban hurcolt utasaik mintha már nem is lettek volna maguknál. Éppen rengeteg ember özönlött ki mellettem a térre, túlnyomórészt nézők, akiket ismertem az utcánkból, és akik talán csak most érkeztek. Volt köztük egy ismerős lány is, de nem tudom, melyik; mellette egy elegáns fiatalember lépkedett sárgásbarna, apró kockás felöltőben, jobb kezét mélyen a zsebébe mélyesztve. A Niklasstrasse felé mentek. Ettől a pillanattól fogva nem láttam többé semmit. [...]

[...]

November 14. [...] Elalvás előtt. Úgy látszik, ugyanolyan rossz agglegénynek lenni, mint öreg emberként a méltóságot nehezen megőrizve, bebocsáttatást kérni, ha egy estét mások társaságában akar tölteni az ember, fél kézben az ebédet hazavinni, senkit nyugodt bizalommal, lustán látogatóba várhatni, csupán bajlódás és bosszúság árán valakit megajándékozhatni, a kapuban elbúcsúzni, soha feleségestül a lépcsőn fel nem kapaszkodhatni, betegnek lenni s vigaszul az ablakból nyíló kilátással beérni, ha fel tud ülni az ember a párkányra, a szobában csak olyan ajtókat tudhatni, amelyek idegen lakásokba nyílnak, a rokonok idegenségét érezni, mert velük csupán házasság révén maradhat barátságban az ember, előbb a szülők házassága révén, aztán, ha annak elmúlt a hatása, a sajátja révén, idegen gyerekeket bámulni és nem ismételhetni folyton: nekem nincsen, mert családja nem nő az embernek, elűzhetetlenül öregnek éreznie magát, külsőre és viselkedésre ifjúkori emlékeink valamelyik agglegényéhez igazodni. Mindez igaz, csak közben azt a hibát követi el könnyen az ember, hogy úgy kiteregeti maga előtt az eljövendő fájdalmakat, hogy a pillantás messze túlsiklik rajtuk, és nem tér vissza többé, holott a valóságban ma vagy később az ember maga is ott fog állni a testével és a valódi fejével, tehát homlokkal is, hogy jókorát csapjon rá.

November 15. [...] Bizonyos, hogy mindaz, amit előre kitalálok, jó érzésemben akár szóról szóra vagy csak mellékesen, de határozott szavakban, az íróasztalon, mikor megkísérlem leírni, száraznak, zagyvának, mozdulatlannak, az egész környezetét gátlónak, félénknek, de mindenekelőtt hiányosnak fog hatni, pedig az eredeti leleményből nem merült semmi feledésbe. Ennek persze nagyrészt az az oka, hogy a papírtól szabadon csak a felemelkedés idejében, amelytől jobban félek, mint amennyire vágyom rá, bármennyire vágyom is rá, találok ki jót, de ilyenkor aztán olyan nagy bőség támad, hogy lemondásra kényszerülök, vaktában, csupán a véletlenre bízva ragadok ki valamit az áradatból, csak épp belenyúlok, és ez a szerzemény aztán a megfontolt leírás során semmi ahhoz a bőséghez képest, amelyben élt, képtelen rá, hogy ezt a bőséget oda vonzza, és ezért ócska és zavaró, mert hasztalanul csalogat. [...]

[...]

November 18. Tegnap a gyárban. A villamossal jöttem vissza, kinyújtott lábbal egy sarokban ültem, néztem az embereket odakint, a felgyújtott boltlámpákat, az útba eső viaduktok falát, minduntalan hátakat és arcokat, a külváros üzletutcájából kivezető országutat, ahol semmi más emberi nem látszott, csak hazafelé tartó emberek, a pályaudvar metsző, a sötétségbe beleégett villanyfényeit, egy gázmű alacsony, erősen elvékonyodó kéményét, egy treville-i énekesnő vendégjátékát hirdető plakátot, amely a falakon egy utcáig tapogatózik, a temető szomszédságáig, és onnan megint velem tér vissza a szántók hidegéből a város lakályos melegébe. Az idegen városokat tényként veszi tudomásul az ember, a lakóik úgy élnek ott, hogy nem képesek áthatni a mi életmódunkat, ahogy mi sem az övékét, összehasonlításokat tenni kell, védekezni nem tud az ember, de azt jól tudja, hogy ennek nincsen erkölcsi értéke és még pszichológiai sem, végtére le lehet mondani sokszor az összehasonlításról is, mert ha túlságosan különbözőek az életkörülmények, az felment bennünket alóla.

A szülővárosunk külvárosai szintén idegenek ugyan számunkra, itt azonban van értéke az összehasonlításnak, egy félórás séta újra meg újra tanúsíthatja, itt az emberek részben városunk belsejében élnek, részben szegényes, sötét, mélyútként barázdált peremén, pedig a közös érdekek olyan nagy köre fog mindnyájunkat egybe, mint a városon kívül semmilyen más embercsoportot. Ezért mindig félelem, elhagyatottság, részvét, kíváncsiság, gőg, útiláz és férfiasság vegyes érzéseivel lépek be a külvárosba, és jó érzéssel, komolysággal és nyugalommal térek vissza, különösen Žizkovból.

[...]

November 21. [...] Bizonyos, hogy előrehaladásom fő akadálya testi állapotom. Ilyen testtel nem lehet menni semmire. Hozzá kell szoknom, hogy folyton csődöt fog mondani. A legutóbbi, vadul végigálmodott, de apránként is alig átaludt éjszakáktól ma reggel teljesen összefüggéstelen voltam, semmi mást nem éreztem, csak a homlokomat, akár félig-meddig elviselhető állapotot is csak messze a jelenlegin túl láthattam, és merő halálra készségemben legszívesebben összegöngyölődtem volna az aktákkal a kezemben a folyosó cementpadlóján. Testem hosszú a gyengeségéhez képest, a legcsekélyebb zsír sincs rajta, hogy egy kis áldásos meleget fejleszthetne, óvhatná a belső tüzet, semmi zsír, amelyből a szellem az egész organizmus ártalma nélkül meríthetne napi szükségletén felüli táplálékot. Hogyan is lökhetne vért e lábak teljes hosszába a gyenge szív, amely gyakran szúrt az utóbbi időben. A térdig még futná a munkájából, de azon túl már csak aggastyáni erővel tud valamit a hideg alsó lábszárba nyomkodni. Most meg már megint fenn volna rá szükség, várja az ember, miközben az

odalenn fecsérlődik. A test hosszában minden széthúzódik. Mire is vihetné, hiszen még ha összetömörödne, akkor se volna talán elég ereje ahhoz, amit el akarok érni. [...]

[...]

November 24. [...] Rossz gondolatok tisztességtudása. Tegnap est különösen pocsékul éreztem magam. A gyomrom megint el volt rontva, csak keservesen tudtam írni. Löwy előadására a kávéházban (amely előbb csendes volt, és tőlünk kellett kímélni, később azonban megélénkült, és bennünket nem hagyott békén) erőlködve figyeltem oda, szomorú közeljövőm nem tűnt érdemesnek rá, hogy elinduljak feléje, magányosan mentem a Ferdinandstrassén. A Bergstein torkolatánál újra távolabbi jövőre terelődtek a gondolataim. Hogyan bírjam ki ezzel lomtárból előhúzott testtel? A Talmud is azt mondja: Asszony nélkül férfi nem ember. Ilyen gondolatokkal szemben nem maradt más segítségem ma este, mint hogy így szóljak magamhoz: „Most jöttök, rossz gondolatok, éppen most, amikor gyenge vagyok, és el van rontva gyomrom. Éppen most akarjátok, hogy átgondoljalak benneteket. Azzal törődtök csak, ami nektek jó. Szégyelljétek magatokat. Gyertek máskor, amikor erősebb vagyok. Ne éljetek vissza így az állapotommal." És csakugyan, más bizonyítékokat be sem várva, visszahúzódtak, lassan szétoszlottak, és nem zavartak tovább természetesen ezután sem repesőn boldog sétámon. De nyilván elfelejtették, hogy ha rossz állapotaimat mindnyájan tiszteletben akarják tartani, ritkán fognak sorra kerülni.

Egy automobil, amely a színház felől jött, a benzinszagával felhívta figyelmemet, hogy a szembejövő színházlátogatókat, akik végső kézmozdulatokkal igazgatták meg a kabátjukat és csüngő távcsövüket, milyen szemmel láthatóan várja a szép otthonosság (még ha csak egy gyertya világítja is meg, így illik elvégre lefekvés előtt), de hogy ugyanakkor azt a látszatot is keltik, mintha hazaküldték volna őket színházból alárendelt személyek gyanánt, akik előtt utoljára ment össze a függöny, mögöttük pedig kinyíltak az ajtók, amelyeken az előadás kezdete előtt vagy az első felvonás alatt valamilyen nevetséges gondjuk miatt fennhéjázóan léptek be.

November 26. Maxszal *Richard és Samuel* délelőtt és délután ötig. Az-tán N.-hez, linzi gyűjtő, Kubin ajánlotta, ötvenéves, óriás, toronyszerű mozdulatok; ha hosszabb ideig hallgat, lehajtja az ember a fejét, mert tökéletesen hallgat, míg ha beszél, nem beszél igazán; az élete csupa gyűjtés és koitálás.

Gyűjtés: bélyeggyűjteménnyel kezdte, aztán átváltott a grafikára, aztán mindent gyűjtött, aztán belátta ennek a sohasem lekerekedő gyűjtésnek a hasztalanságát, és amulettekre szorítkozott, később alsó-ausztriai és dél-bajorországi búcsúhelyekről származó medalionokra és cédulákra. Olyan medalionok és cédulák ezek, amelyeket külön bocsátanak ki minden egyes búcsújárásra, anyaguk és megformálásuk rendszerint értéktelen, de szórakoztató ábrák vannak rajtuk sokszor. Szorgalmasan publikálni is kezdett erről, mégpedig elsőként erről a tárgyról, amelynek rendszerezéséhez ő állapította meg a szempontokat. Természetesen felháborodtak, akik rajta kívül szintén gyűjtötték ezeket a holmikat, de nem jutott eszükbe, hogy publikáljanak róluk. Végül azonban bele kellett törődniük. Most elismert szakértője ezeknek a búcsújáró-medalionoknak, mindenfelől futnak be hozzá a kérések, hogy határozza meg és szakvéleményezze őket, a szava szentírás. Egyébként gyűjt még mindenféle mást is, a büszkesége egy erényöv, ezt, akárcsak a többi amulettjét is, kiállították a drezdai higiéniai kiállításon. (Most éppen ott volt, és mindent elcsomagoltatott a szállításhoz.) Továbbá egy szép Falkensteiner-féle lovagi kard. Csupán a gyűjtéssel megszerezhető, silányul tiszta viszony fűzi a művészethez.

A Hotel Graf-beli kávéházból felkísért bennünket túlfűtött szobájába, leül az ágyra, mi két székre vele szemben, úgyhogy afféle nyugalmas gyülekezetet alkotunk. Első kérdése: „Gyűjtők?" „Nem, csak szegény műkedvelők." „Az nem számít." Előveszi a levéltárcáját, és valósággal megdobál bennünket ex librisekkel, sajátjaival és idegenekkel, közéjük vegyítve *Varázslás és babona a Kő-birodalomban* című legközelebbi könyvének prospektusát. Sokat írt már, különösen az *Anyaság a művészetben*-ről, az állapotos testet tartja a legszebbnek és a legkellemesebbnek is... Amulettekről is írt már. A bécsi udvari múzeumoknál is volt már állásban, ásatásokat vezetett Brailában a Duna-deltánál, kitalált egy róla elnevezett eljárást a kiásott vázák összekötözéséhez, tizenháromszoros tagja tudós társaságoknak és múzeumoknak, gyűjteményét a nürnbergi Germanisches Museumra hagyja, gyakran előfordul, hogy éjjel egyig-kettőig az íróasztalánál ül, és reggel nyolckor már megint. Írnunk kell valamit egy barátnője emlékkönyvébe, amelyet magával hozott az útjára, hogy megtöltse. Magukat produkálók jönnek az elején. Max bonyolult verset ír bele, amelyet N. úr azzal a szólással próbál lefordítani, hogy „borúra derű". Előtte fahangon felolvasta. Én azt írom: Kicsi lélek táncba szökken, stb.

Megint felolvassa, segítek neki, végül azt mondja: „Perzsa ritmus? Hogy is hívják? Ghazele? Nem?" Nem érthetünk vele egyet, és ki sem találhatjuk, mire gondol. Végre Rückert egy ritornelljét idézi. No lám, ritornellre gondolt hát. Igaz, így sem találta el. Jó, de azért van bizonyos dallamos hangzása.

Halbe barátja. Szeretne beszélni róla. Mi inkább Bleiről. Róla azonban nincs sok beszélnivaló, a müncheni irodalmi társaságban irodalmi disznóságai miatt megvetik, a feleségétől, akinek látogatott fogorvosi rendelője volt, és Bleit ott kaparintotta meg férjnek, elvált, tizenhat éves, szőke, kék szemű leánya a legvadabb leányka Münchenben. Sternheim *Nadrág*-jában - N. Halbéval volt színházban - Blei egy öregedő élvhajhászt játszott. Mikor N. másnap találkozott vele, azt mondta neki: „Doktor úr, ön tegnap dr. Bleit játszotta." „Hogyhogy? Hogyhogy? - kérdezte zavartan. - Hiszen én ezt és ezt játszottam." - Távozáskor széthányja az ágyat, hogy átjárja a szoba melege, azonkívül további fűtést rendel el. [...]

[...]

December 3. [...] Az agglegénynek az a szerencsétlensége a környezetére nézve, látszólagos-e vagy valódi, oly könnyű kitalálni: hogy ha a titokban lelt örömében lett agglegény, mindenképpen elátkozza elhatározását. Begombolt kabátban járkál ugyan, keze a mély kabátzsebben, könyöke hegyes, kalapja mélyen az arcában, hamis, már vele született mosoly hivatott védeni a száját, miként a csíptető a szemet, a nadrágszár szűkebb, semmint sovány lábakon szép volna. De mindenki tudja, hányadán áll, fel tudja sorolni, hányféle baja van. Hűvösség árasztja el a belsejéből, ahová kettős arca még szomorú másik felével fordul. Úgyszólván szakadatlan költözködik, de várakozó törvényszerűséggel. Minél jobban eltávolodik az élőktől, akikért - és ez a leggonoszabb tréfa a dologban - mégis dolgozni kénytelen, akár egy tudatos rabszolga, aki nem nyilváníthatja ki a tudatát, annál kisebb helyet fognak számára elegendőnek tekinteni. Miközben a többieket, még ha egész életükön át a betegágyban feküdtek is, mégiscsak a halál kell hogy lesújtsa, mert ha gyengeségükben már rég elbuktak volna is maguktól, támaszkodhatnak szerető, erős, egészséges vér- és házasrokonaikra, ő, ez az agglegény látszólag a maga akaratából már az életút közepén beéri egyre kisebb hellyel, és mikor meghal, a koporsó már éppen jó neki. [...]

December 8. [...] Találkozás a Tschissik házaspárral a Grabenen. Tschissikné a szolgálóruháját viselte a *Vadember*-ből. Ha a jelenségét, ahogy a Grabenen akkor megmutatkozott nekem,

ízeire szedem, valószínűtlenné válik. (Csak futólag láttam, mert megijedtem, mikor megpillantottam, nem köszöntem, nem is láttak meg, és nem mertem mindjárt visszafordulni.) Tschissikné sokkal kisebb volt, mint máskor, bal csípőjét nemcsak pillanatokra, hanem állandóan kitolta, bal lába be volt hajlítva, fejének és nyakának mozdulata, amely a férjéhez közelítette, nagyon sietős volt, oldalra nyújtott, behajlított jobb karjával bele akart karolni a férjébe. Azt a nyári kalapkáját viselte, amelyiknek elöl le van nyomva a karimája. Mire megfordultam, már eltűntek. Kitaláltam, hogy a Café Centralba mentek be, vártam egy darabig a Graben másik oldalán, és az a szerencse ért, hogy jókora idő elteltével láthattam, amint az ablakhoz lép. Mikor leült az asztalhoz, csak a kék bársonnyal bevont kartonpapír kalapjának peremét lehetett látni.

Álmomban aztán egy nagyon keskeny, nem is túlságosan magas, üvegboltozatos átjáróházban voltam, amely hasonlított a primitív itáliai képeken látható járhatatlan folyosókhoz, és távolról ahhoz az átjáróházhoz is, amelyet Párizsban láttunk a Rue des Petits Champs elágazásaként. Csak az a párizsi mégis szélesebb volt és teli üzletekkel, ez meg üres falak között húzódott, szemre két egymás mellett haladó személy számára is alig nyújtott helyet, de ha csakugyan ment is benne az ember, mint én Tschissiknével, akkor meglepően sok hely volt benne, bennünket mégsem lepett meg. Miközben én Tschissiknével kimentem az egyik kijárathoz, az egésznek egy lehetséges megfigyelője felé, és Tschissikné egyúttal mentegetőzött valamilyen vétke miatt (mintha iszákosság lett volna), és arra kért, hogy ne higgyek a rágalmazóinak, az átjáróház túlsó végén Tschissik úr egy lompos, szőke bernáthegyit ostorozott, amely a hátsó lábain ült szemben vele. Nem volt egészen világos, vajon csak játszik-e Tschissik úr a kutyával, és miatta hanyagolta el a feleségét, vagy komolyan megtámadta a kutya, vagy pedig tőlünk akarja távol tartani.

L.-lel a rakparton. Enyhe, egész lényemet legyűrő ájulási roham ért, feldolgoztam, és kis idő múltán már úgy emlékeztem vissza rá, mint valami rég elfeledett dologra.

Ha eltekintek is minden egyéb akadálytól (testi állapot, szülők, jellem), nagyon jó mentséget találok arra, hogy miért nem szorítkozom mindennek ellenére az irodalomra, mégpedig a következő elkülönítéssel: addig nem merészkedhetem semmire, amíg nem hoztam létre valami nagyobb, engem tökéletesen kielégítő munkát. Ez mindenesetre megcáfolhatatlan. [...]

[...]

December 10. Vasárnap. El kell mennem meglátogatni a húgomat és a kisfiát. Mikor tegnapelőtt éjjel egykor megjött anya a húgomtól a fiú születéséről szóló hírrel, apám hálóingben végigvonult a lakáson, kinyitott minden ajtót, felébresztett engem, a cselédlányt és a nővéreimet, és úgy hirdette ki a szülést, mintha a gyerek nemcsak megszületett volna, hanem tisztességes életet is leélt volna már, meglett volna a temetése is.

[...]

December 14. Apám délben a szememre vetette, hogy nem törődöm a gyárral. Kijelentettem, hogy azért vállaltam részesedést, mert nyereséget vártam, közreműködni azonban addig nem tudok, amíg az irodában vagyok. Apám tovább veszekedett, én az ablaknál álltam és hallgattam. Este azonban a déli beszélgetésből származó gondolaton kaptam magam, hogy jelenlegi helyzetemmel nagyon meg lehetek elégedve, és óvakodnom kell, nehogy minden időm szabaddá váljék az irodalom számára. Alighogy tüzetesebben megvizsgáltam ezt a gondolatot, nem is volt már meglepő, és megszokottnak tűnt. Elvitattam magamtól, hogy ki tudnék

használni minden időt az irodalom számára. Ez a meggyőződés, igaz, csupán egy pillanatnyi állapotból fakadt, de erősebbnek bizonyult, mint amaz. Maxra is úgy gondoltam, mint valami idegenre, pedig ma este Berlinben izgalmas felolvasó- és előadóestje van; most jut eszembe, csak akkor gondoltam rá, mikor esti sétámon közeledtem Taussig kisasszony lakásához. [...]

December 16. [...] Bizonyos, hogy a vasárnap sohasem lehet inkább hasznomra, mint a hétköznap, mert különleges beosztásával minden szokásomat felborítja, és fölös szabad időre van szükségem, hogy félig-meddig berendezkedhessem erre a különleges napra.

Kívánkozásomnak, hogy megírjam az önéletrajzomat, mindenképpen rögvest engednék abban a pillanatban, amely megszabadítana a hivataltól. Ilyen lényeges változásnak kellene az írás kezdetekor ideiglenes célként a szemem előtt lebegnie, hogy a történések tömegén úrrá lehessek. Más felemelő változást azonban, mint ezt, amely maga is oly rettentően valószínűtlen, el nem képzelhetek. Hanem akkor nagy öröm lenne az önéletrajz megírása, mert olyan könnyen menne, mint az álmok leírása, és mégis egészen más, hatalmas, engem örökre befolyásoló eredménye lenne, amelyhez bárki más értelme és érzülete is hozzáférhetne.

December 18. [...] Pontatlan vagyok, mert nem érzem a várakozás fájdalmait. Úgy várok, mint egy szarvasmarha. Ha érzem ugyanis bármilyen, akár csak nagyon bizonytalan célját is pillanatnyi létemnek, gyengeségemben olyan hiú vagyok, hogy ezért a végre kitűzött célért mindent szívesen eltűrök. Mi mindenre képes volnék, ha szerelmes lennék. Milyen sokáig várakoztam évekkel ezelőtt a körúti lombok alatt, míg M. arra nem jött, még ha csak a szerelmével jött is arra. Részben hanyagságból, részben a várakozás fájdalmainak nemismeretében mulasztottam el megbeszélt összejövetelek időpontját, de részben azoknak az új, bonyolult céloknak a kedvéért is, amelyeket a megállapodásban érintett személyek újbóli, bizonytalan felkeresése tűzött ki, tehát a hosszas, bizonytalan várakozás lehetőségének elérése is. Már abból, hogy gyermekként nagyon és idegesen féltem a várakozástól, következtetni lehetne arra, hogy valami jobbra hivatott vagyok, de hogy sejtettem a jövőmet. [...]

December 19. [...] Megint játszott Tschissikné. A teste tegnap szebb volt, mint az arca, amely keskenyebbnek látszott, mint máskor, úgyhogy a homlok, amely az első szóraráncokat vet, túlságosan is feltűnt. A szépen gömbölyödő, közepesen vaskos, nagy test tegnap nem tartozott az arcához, és kettős lényekre emlékeztetett homályosan, úgymint sellőkre, szirénekre, kentaurokra. Mikor aztán előttem állt elfintorított arccal, tisztátalan, festék kikezdte arcbőrrel, folttal a sötétkék, rövid ujjú blúzán, úgy éreztem, mintha könyörtelen nézők körében egy szoborhoz kellene szólanom.

Klugné mellette állt, és figyelt. Weltsch kisasszony balról figyelt. Annyi ostobaságot mondtam, amennyit csak lehetséges. Így nem mulasztottam el megkérdezni Tschissiknétől, miért utazott el Drezdába, holott tudtam, hogy összeveszett a többiekkel, és ezért utazott el, és így ez a téma kínosan érintette. Végül is nekem még kínosabb volt, csak nem jutott más eszembe. Mikor Tschissikné odalépett hozzánk, ahogy Klugnéval beszéltem, Tschissiknéhez fordulva azt mondtam Klugnénak: „Bocsánat!", mintha az volna a szándékom, hogy mostantól fogva Tschissiknével töltsem el az életemet. Miközben Tschissiknével beszéltem aztán, észrevettem, hogy a szerelmem valójában nem fogta meg, hanem csak körülrepdeste, hol közelebb, hol távolabb. Nyugalomra mindenesetre nem számíthat.

Liebgoldné egy fiatalembert játszott olyan ruhában, amely szorosan rásimult állapotos testére. Mivel nem engedelmeskedik apjának (Löwy), az apa a felsőtestét lenyomja egy székre, és rá-

csap a hátsó részére, amelyen a nadrág alaposan megfeszül. Löwy azt mondta utána, hogy olyan viszolygással nyúlt hozzá, akár egy egérhez. Elölről nézve azonban csinos asszony, csak profilban fut le az orra túl hosszan, túl hegyesen és kegyetlenül. [...]

Ma reggelinél véletlenül gyerekekről és házasodásról beszélgettem anyával, csak egypár szót, de közben először vettem észre világosan, milyen hamis és gyermekded képet alkot rólam az anyám. Egészséges fiatalembernek tart, akit az a képzelgés kínoz kicsit, hogy beteg. Ez a képzelődés idővel majd magától elmúlik, a házasság és a gyermeknemzés fogja mindenesetre a legalaposabban kikúrálni. Akkor majd az irodalom iránti érdeklődés is arra a szintre esik vissza, amely talán szükséges is a művelt embereknek. A hivatásom iránti érdeklődés viszont, vagy a gyár iránti, vagy más irányú, aszerint, hogy éppen mi kerül a kezem ügyébe, magától értetődő, zavartalan mértékben fog beköszönteni. A jövőm dolgában tartós kétségbeesésre nincs tehát a legcsekélyebb, semmiféle sejtéssel sem érinthető ok; időleges kétségbeesésre, amely azonban nem hatol mélyre, az adhat alkalmat, ha ismét úgy vélem, hogy elrontottam a gyomromat, vagy ha a sok írás miatt nem tudok aludni. Megoldási lehetőség akad ezernyi. A legvalószínűbb az, hogy hirtelen beleszeretek egy leányba, és nem akarok majd tágítani tőle. Akkor majd meglátom, milyen jó szándékú mindenki irántam, és mennyire nem áll senki az utamba. De ha agglegény maradok, mint a madridi nagybácsi, az sem lesz szerencsétlenség, mert okosságomban majd csak tudni fogom, hogyan rendezkedjem be.

December 23. [...] A naplóírónak az az előnye, hogy megnyugtató világossággal tudatosodik benne mindaz a változás, amelynek szüntelenül alá van vetve, általában természetesnek is hiszi, sejti és ismeri el, de öntudatlanul mindig akkor tagadja, amikor arról volna szó, hogy ebből a jóváhagyásból reményt vagy nyugalmat merítsen. A naplóban bizonyítékokat talál arra, hogy élt, nézelődött, és megfigyeléseket jegyzett fel még olyan állapotban is, amely ma elviselhetetlennek látszik, hogy tehát ez a jobb kéz ugyanúgy mozgott, mint ma, amikor az áttekintés lehetősége jóvoltából az egykori állapotra nézve okosabbak vagyunk ugyan, de annál inkább méltányolnunk kell egykori, merő tudatlanságában is kitartó törekvésünk rettenthetetlenségét. [...]

December 24. [...] Ma délelőtt az unokaöcsém körülmetélése. Egy kis görbe lábú férfi, Austerlitz, aki túl van már a kétezernyolcszázadik körülmetélésen, nagyon ügyesen végezte el a műveletet. Ezt az operációt megnehezítik azzal, hogy a fiú asztal helyett a nagyapja ölében fekszik, és hogy az operatőrnek ahelyett, hogy jól figyelne, imákat kell mormolnia. Először kötésekkel, amelyek csak a hímtagot hagyják szabadon, úgy leszorítják a fiút, hogy ne tudjon mozdulni, azután egy átluggatott fémlemez felillesztésével pontosan meghatározzák a metélés helyét, aztán csaknem közönséges késsel, afféle halkéssel megtörténik maga a metélés. Ekkor vért látni és nyers húst, a *moule* rövid ideig tesz-vesz a hosszú körmű, reszkető ujjaival, és valahonnan előkerült bőrt húz le a sebről, mint valami kesztyűujjat. Máris minden rendben, a gyerek alig sírt. Most már csak egy kis ima következik, mialatt a moule bort iszik, és a vértől még nem egészen tiszta ujjaival egy kis bort visz a gyermek ajkához. A jelenlévők imádkoznak: „Amiképpen ímhol bebocsáttatott a szövetségbe, azonképpen tegyen szert a Tóra ismeretére, boldog frigyre, és jeleskedjék jó cselekedetek művelésében."

Mikor ma a moule kísérőjét imádkozni hallottam ebéd után, és a jelenlévők a két nagyapa kivételével az előimádkozás iránti tökéletes értetlenségükben álmodozással vagy unatkozással töltötték az időt, magam előtt láttam az egyértelmű és beláthatatlan átalakulásban lévő európai zsidóságot, amely a legcsekélyebb gondot sem okozza a legközelebbről érintetteknek, igazi át-

meneti emberként tűrik, amit kiróttak rájuk. E legvégükre ért vallási formáknak már jelenlegi gyakorlásukban is annyira vitathatatlanul csakis történeti jellegük volt, hogy e délelőtt során csupán egész rövidke időnek kellett eltelnie, hogy a körülmetélés elavult régi szokásáról és félig elénekelt imáiról szóló felvilágosítás történeti érdeklődésre hangolja a jelenlévőket.

Löwy, akit csaknem minden este fél óra hosszat megvárakoztatok, tegnap azt mondta nekem: Néhány napja a várakozás közben mindig az Ön ablakára nézek fel. Előbb világosságot látok, ha, mint rendesen, idő előtt érkezem, ilyenkor felteszem, hogy még dolgozik. Aztán kialszik a villany, hanem ég a szomszéd szobában, most tehát vacsorázik; azután újra meggyullad a villany az Ön szobájában, a fogát mossa tehát; majd kialszik, tehát jön le már a lépcsőn, ám akkor újra meggyullad.

December 25. Amit Löwy révén a jelenkori varsói zsidó irodalomról és részben saját ismereteim alapján a jelenkori cseh irodalomról tudok, arra vall, hogy az irodalmi munka sokféle előnyét - a szellemek mozgását, a külső életben többnyire tétlen és mindig szétforgácsolódó nemzeti tudat belső összetartását, azt a büszkeséget és támaszt, amelyet a nemzet az irodalom révén szerez meg önmagának és az ellenséges külvilággal szemben, a nemzetnek ezt a naplóírását, ami egészen más dolog, mint a történetírás, és következményeként a gyorsabb, de mindig sokoldalúan ellenőrzött fejlődést, a széles felületű nyilvánosság részletekbe menő átszellemülését, az elégedetlen elemek megkötését, amelyek itt, ahol kár csupán hanyagság miatt keletkezhet, tüstént hasznot hajtanak, a népnek a folyóiratok működése által létrejövő, mindig az egészre utaló tagolódását, a nemzet figyelmének önnön körére való korlátozódását és az idegennek csupán a tükrözésben való átvételét, az irodalmi téren tevékeny személyek becsülésének a kifejlődését, a magasabb törekvések átmeneti, de hosszú utóhatású ébresztését a serdülőek körében, az irodalmi események átvitelét a politikai gondok közé, az apák és fiúk közti ellentétek megnemesítését és megbeszélési lehetőségét, a nemzeti hibák, igaz, nagyon fájdalmas, de bocsánatra érdemes és megszabadító módon történő tálalását, eleven és ezért öntudatos könyvkereskedés létrejöttét és a könyvek utáni szomjúhozást - mindezeket a hatásokat már olyan irodalom is kiválthatja, amely valójában nem szokatlanul széles skálán fejlődik ugyan, de jelentős tehetségek hiányának következtében ezt a látszatot kelti. Sőt az ilyen irodalom elevenebb, mint a tehetségekben gazdag, ugyanis itt nincs olyan író, akinek tehetsége előtt legalábbis a kételkedők többsége hallgatni kénytelen, s ezért létjogosult az irodalmi vita, akár a leghevesebb is. A tehetség által meg nem tört irodalom ezért nem is mutat fel olyan réseket, amelyeken a közönyösök benyomulhatnának. Az irodalom ezáltal kényszerítőbb erővel igényli a figyelmet. Az egyes író önállósága, természetesen csupán a nemzeti határokon belül, jobban megőrizhető. Az ellenállhatatlan nemzeti példaképek hiánya a tökéletesen alkalmatlanokat távol tartja az irodalomtól. De még gyenge képességek sem elegendők arra, hogy az éppen uralkodó író homályos jellemvonásaitól befolyásolódjanak, vagy bevezessék idegen irodalmak eredményeit, vagy utánozzák a már bevezetett idegen irodalmat, amire már abból is rá lehet ismerni, hogy például a nagy tehetségekben oly gazdag irodalomban, mint a német, a legrosszabb írók utánzásukkal a belföldhöz igazodnak. Különösképp hatásosan mutatkozik meg az egyébként rossz irodalomnak a fenti irányokban érvényesülő teremtő és boldogító ereje, ha elkezdődik az elhunyt írók irodalomtörténeti rendszerezése. Tagadhatatlan egykori és jelenlegi hatásaik valami olyan tényleges dologgá válnak, hogy az felcserélhető költői műveikkel. Az utóbbiakról van szó, de az előbbiekre gondolunk, sőt az utóbbiakat olvassuk, de csupán az előbbieket látjuk. Mivel azonban ama hatások nem merülnek feledésbe, és a költői művek önállóan nem befolyásolják az emlékezetet, nincsen sem feledés, sem újrafelidézés. Az irodalomtörténet változatlan, bizalomra méltó tömbként jelenik meg, amelynek a napi ízlés csupán keveset árthat.

Egy kis nemzet emlékezete nem kisebb, mint egy nagyé, ezért a rendelkezésére álló anyagot alaposabban dolgozza fel. Kevesebb irodalomtörténészt foglalkoztat ugyan, ám az irodalom nem annyira az irodalomtörténet ügye, mint inkább a népé, és ezért ha tisztán nem is, de biztosan őrzik. Ugyanis azok a követelmények amelyeket egy kis nép körében a nemzeti tudat állít az egyes ember elé, azzal járnak, hogy mindenkinek mindig készen kell lennie, hogy ismerje, hordozza, megvédje a reá eső irodalomrészt, síkraszálljon érette akkor is, ha nem ismeri és nem hordozza.

A régi írások sokféle értelmezést kapnak, és ezek a gyenge anyaggal szemben olyan eréllyel járnak el, amelyet csupán az az aggály tompít, hogy túlságosan könnyen el lehetne nyomulni a végig, valamint az a tisztelet, amelyre nézve megegyeztek. Minden a legbecsületesebb módon történik, csak éppen a munkálkodás bizonyos elfogultsággal folyik, amely sohasem oldódik fel, nem enged meg fáradtságot, és egy ügyes kéz felemelkedése révén mérföldekre elterjed. De végeredményben az elfogultság nemcsak a kitekintést akadályozza, hanem a betekintést is, ami semmissé teszi mindezeket a megjegyzéseket.

Mivel hiányzanak az összetartozó emberek, elmaradnak az összefüggő irodalmi akciók is. (Egy-egy ügyet a mélybe nyomnak, hogy a magasból szemlélhessék, vagy a magasba emelnek, hogy az oldalán helytállhassanak. Téves.) Ha az egyes ügyet gyakran nyugodtan átgondolják is, mégsem jutnak el a határaiig, ahol más hasonló jellegű ügyekkel összefügg, leginkább a politika felé érik el ezt a határt, sőt arra törekszenek, hogy ezt a határt előbb meglássák, mint ahol található, és sokszor arra, hogy ezt az összehúzódó határt mindenütt megtalálják. A tér szűke, továbbá az egyszerűség és az egyenletesség figyelembevétele, végül az a feltételezés is, hogy az irodalom belső önállósága következtében ártalmatlan a politikával való külső kapcsolat, azt eredményezi, hogy az irodalom azáltal terjed el az országban, hogy a politikai címszavakhoz tapad.

Általában fellelhető a kis témák irodalmi feldolgozásának öröme, amelyek csak akkorák lehetnek, hogy kis lelkesedés használódhassék el általuk, és amelyeknek polemikus kilátásaik és támaszaik vannak. Irodalmilag megfontolt szidalmak gurulnak oda-vissza, illetve repülnek a hevesebb vérmérsékletűek körében. Ami a nagy irodalmakban odalent játszódik, és az épület nélkülözhető pincéje, itt teljes megvilágításban folyik, ami ott pillanatnyi találkozást hoz létre, az itt nem kevesebbet vált ki, mint mindenek életére-halálára szóló döntést.

A kis irodalmak jellemrajzának vázlata.

Jó értelemben vett hatás itt is, ott is mindenesetre. Itt egyenként még jobb hatások is.

1. Elevenség
    a) vita
    b) iskolák
    c) folyóiratok
2. Tehermentesítés
    a) elvtelenség
    b) kis témák
    c) könnyű szimbólumképzés
    d) az alkalmatlanok lemorzsolódása
3. Népszerűség
    a) összefüggés a politikával
    b) irodalomtörténet
    c) hit az irodalomban, a törvényhozását rábízzák

Nehéz áthangolódni, ha ezt a hasznos, vidám életet minden ízében érezte az ember.

Körülmetélés Oroszországban. Az egész lakásban, ahol csak ajtók találhatók, kabbalisztikus jelekkel teleírt, tenyér nagyságú táblákat akasztanak fel, hogy megoltalmazzák az anyát a rossz szellemektől a szülés és a körülmetélés közti időszakban, amikor is azok mind őreá, mind a gyermekre nézve igen veszedelmesek lehetnek, talán mert az anyának annyira megnyílt a teste, hogy így mintegy kényelmes bejárást kínál minden gonosznak, és azért is, mert a gyermek, amíg nem vétetett fel a szövetségbe, nem tud ellenállni a gonosznak. Ezért aztán, hogy az anya egy pillanatra se maradjon egyedül, felfogadnak egy ápolónőt is. A rossz szellemek elhárítására szolgál az is, hogy a szülés után hét napon át péntek kivételével tíz-tizenöt gyereket, mindig másokat, az anya ágyához bocsátanak a belfer (segédtanító) vezetésével, ott felmondják az „izraeli sémát", és azután édességet kapnak ajándékba. Ezek az ártatlan, öt-nyolc éves gyermekek állítólag különösen hatásosan tudják távol tartani a gonosz szellemeket, akik estefelé szorongatnak leginkább. Pénteken különleges ünnepet ülnek, mint ahogy ezen a héten egyébként is több vendégség követi egymást. A körülmetélés előtti napon vadulnak meg legjobban a gonosz szellemek, ezért az utolsó éjszaka virrasztással telik el az anya mellett egészen reggelig. A körülmetélés rendszerint száznál is több rokon és barát jelenlétében történik. A jelenlévők legtekintélyesebbje viheti a gyermeket. A körülmetélő, aki fizetség nélkül gyakorolja ezt a hivatalát, többnyire iszákos, mivel annyira el van foglalva, hogy a különféle ünnepi lakomákon nem tud részt venni, és így csak egy kis pálinkát szokott felhörpinteni. Ezért ezeknek a körülmetélőknek mind vörös az orra, és bűzlik a szája. Nem is étvágygerjesztő így, ha a metélés után ezzel a szájukkal szívják ki a véres hímtagot, amint elő van írva. A hímtagot aztán fűrészporral hintik be, és három nap múlva nagyjából meggyógyul.

A zsidók és természetesen különösen az oroszországi zsidók közös jellemzője, úgy látszik, nem annyira a szigorú családi élet, hiszen a családi élet megtalálható végeredményben a kereszténynyeknél is, és a zsidók családi életére zavaróan hat, hogy a nő ki van rekesztve a Talmud tanulmányozásából, úgyhogy az asszony, ha a férje a vendégeivel tudós Talmud-kérdésekről, vagyis élete középpontjáról akar beszélgetni, visszavonul a szomszéd szobába, sőt előfordul, hogy vissza kell vonulnia - így jellemzőbb ennél rájuk, hogy milyen gyakran, minden lehetséges alkalommal összejönnek, akár imádkozni, akár vallási dolgokat tanulmányozni vagy megvitatni, akár többnyire vallásos indíttatású ünnepi lakomázásra, amikor is csupán mértékkel isznak alkoholt. Úgyszólván menekülnek egymáshoz.

Goethe a művei hatalmával valószínűleg hátráltatja a német nyelv fejlődését. Ha időközben gyakran eltávolodott is tőle a próza, végül, mint jelenleg is, fokozott vágyakozással tért vissza hozzá, és régi, Goethénél megtalálható, egyébként azonban vele nem összefüggő fordulatokat tett magáévá, hogy örvendezzék határtalan függőségének tökéletesedett látványában.

Héberül Amsel a nevem, mint anyám anyai nagyapjáé, akire mint nagyon jámbor és tudós, hosszú, fehér szakállú férfira emlékszik anyám, aki hatéves volt, amikor ez a nagyapja meghalt. Emlékszik, miként kellett megfognia a holttest lábujjait és közben bocsánatot kérnie a nagyapjával szemben elkövetett lehetséges vétkeiért. Emlékszik a nagyapa egész falakat megtöltő sok könyvére is. Mindennap megfürdött a folyóban, télen is, olyankor a fürdéshez léket vágott a jégbe. Anyám anyja korán meghalt tífuszban. Ettől a haláltól fogva búskomor lett a nagymama, nem volt hajlandó enni, senkivel sem beszélni, egyszer, egy évvel a leánya halála után, elment sétálni, és nem tért vissza, holttestét az Elbából húzták ki. Anya nagyapjánál is tudósabb férfi volt a dédapja, egyforma tekintélye volt kereszténynyek és zsidók körében, egy tűzvész alkalmával jámborsága jóvoltából az a csoda történt, hogy a tűz az ő

házát átugrotta és megkímélte, míg körülötte minden ház leégett. Négy fia volt, az egyik áttért a keresztény hitre, és orvos lett. Anyám nagyapján kívül mindnyájan korán meghaltak. Ennek volt egy fia, anyám az őrült Náthán bácsiként ismerte, és egy leánya, anyám anyja.

Nekiszaladni az ablaknak és a fa- meg üvegszilánkok közt, minden erő megfeszítése után elgyengülve átlépni az ablak mellvédjén.

December 26. [...] Kellemetlen hallgatni, ha apa szakadatlanul oldalvágásokkal illetve a kortársak szerencsés helyzetét és mindenekelőtt a gyermekeiét, azokról a szenvedésekről mesél, amelyeket ifjúkorában kellett kiállnia. Senki sem tagadja, hogy elégtelen téli öltözete következtében éveken át nyílt sebei voltak a lábán, hogy gyakran éhezett, hogy már tízévesen télen és kora reggelente is targoncát kellett tologatnia a falvakon át - csupán ezek az igaz tények azzal a szintén igaz ténnyel egybevetve, hogy mindez nekem nem jutott ki, a legkevésbé sem engedik meg azt a következtetést - és ez az, amit nem akar megérteni -, hogy én szerencsésebb vagyok, mint ő, hogy ezek miatt a lábsebei miatt szabad fennhéjáznia, hogy eleve abból a feltételezésből indulhat ki és állítja is, hogy egykori szenvedéseit én nem méltányolhatom, s hogy végül éppen azért, amiért nekem nem voltak hasonló megpróbáltatásaim, végtelenül hálásnak kell lennem neki. Milyen szívesen hallgatnám, ha szakadatlanul ifjúságáról és szüleiről mesélne, de mindezt a hencegés és a civakodás hangnemében hallgatni gyötrelmes. Minduntalan összecsapja a kezét: „Ki tudja ezt ma! Mit tudnak a gyerekek! Ezt nem szenvedte meg senki! Hogy érthetné ezt meg ma egy gyerek!" Ma Julie nénivel, aki meglátogatott bennünket, megint ugyanígy beszélt. Julie néninek is ugyanolyan hatalmas ábrázata van, mint apai ágon minden rokonnak. A szemei, árnyalatnyira zavarón, hibásan ágyazódnak bele, vagy hamis színezetűek. Tízéves korában szakácsnőnek szegődtették el. Nagy hidegben vizes szoknyácskában küldözgették, lábán megrepedezett a bőr, a szoknyácskája megfagyott, és csak este az ágyban száradt meg.

December 27. [...] A hamisságnak azt az érzését, amely írás közben kísér, azzal a képpel érzékeltethetném, hogy valaki két padlónyílás előtt egy jelenésre vár, amely csakis a jobb oldaliból jöhet elő. Míg azonban éppen ezt fátyolosan látható zár dugaszolja el, a bal oldaliból egyik jelenés a másik után jön elő, igyekszik a figyelmet magára vonni, és előbb-utóbb könnyűszerrel el is éri ezt növekvő terjedelmével, amely végül eltakarja az igazi nyílást is, akárhogy oltalmazza az ember. Mármost azonban, ha nem akarja elhagyni ezt a helyet - és nem akarja semmi áron -, akkor rá van utalva ezekre a jelenésekre, de ezek illékonyságuk miatt - erejük elhasználódik a puszta megjelenésükkel - nem elégíthetik ki, és ezért, ha gyengeségükben megakadnak, fölfelé és minden irányban széjjelhessegeti őket az ember, csak hogy másokat idézzen fel, mert elviselhetetlen egy-egynek a huzamos látványa, és mert így az a remény is megmarad, hogy a hamis jelenések kifogyta után végre az igaziak jönnek majd föl. Milyen erőtlen ez a fenti kép. Valódi érzés és összehasonlító leírás között deszkaként mered egy összefüggéstelen feltétel.

December 28. A kín, amelyet a gyár okoz. Miért hagytam rájuk, mikor köteleztek, hogy délutánonként ott dolgozzam? Mármost nem kényszerít ugyan senki erővel, de apám szemrehányásokkal, Karl pedig hallgatással és a bűntudatommal. Nem értek semmit a gyárhoz, és ma reggel a bizottsági látogatás sorári hasztalanul álldogáltam ott, mint akit megvertek. Tagadom, hogy lehetőségem volna felderíteni a gyár működésének minden részletét. És ha végtelen kérdezősködéssel és az érintettek zaklatásával mégis sikerülne, mire mennék vele? Igazában nem tudnék ezzel a tudással semmit sem kezdeni, csupán álintéz-

kedésekre vagyok alkalmas, amelyeket a főnököm egyenes esze fűszerez, és ettől kapják a valóban jó teljesítmény tekintélyét. Ez a jelentéktelen erőfeszítés viszont, amelyet a gyárért hozok, a másik oldalon meg fog fosztani attól a lehetőségtől, hogy a néhány délutáni órát a magam javára fordítsam. S ez amúgy is egyre szűkülő létem teljes megsemmisüléséhez fog vezetni. [...]

[...]

December 31. [...] Ma reggel olyan frissnek éreztem magam az íráshoz, most azonban teljesen megbénít az az elképzelés, hogy délután Maxnak felolvasnom kellene. Ez is mutatja, mennyire képtelen vagyok a barátságra, feltéve hogy barátság ilyen értelemben egyáltalán lehetséges. Mivel a barátság a mindennapi élet megszakításai nélkül elképzelhetetlen, ha a magva sértetlen marad is, a megnyilvánulásainak tömege minduntalan szerteszáll. A sértetlen magból, igaz, mindig újraképződnek, de mivel minden ilyen képződéshez idő kell, és mert nem is sikerül mindegyik, amelyet várnak, még a személyes hangulatok váltakozásától függetlenül sem kapcsolódhatnak soha oda, ahol legutóbb megszakadtak. Mélyen megalapozott barátságoknál ebből minden újabb találkozás előtt bizonyos nyugtalanságnak kell támadnia, amely nem okvetlenül olyan nagy, hogy önmagában is megérződik, de zavarhatja annyira a beszélgetést és a viselkedést, hogy tudatosan meglepődik az ember, különösen mert nem ismeri fel vagy hiheti el az okot. Hogyan olvassak fel így M.-nak, vagy gondoljak a továbbiak leírása során arra, hogy majd felolvasom neki.

Azonkívül zavar, hogy ma reggel átlapoztam a naplót arra való tekintettel, mit olvashatnék fel M.-nak. Mármost e vizsgálódás során sem azt nem találtam, hogy különösebben értékes volna, amit eddig írtam, sem azt, hogy éppenséggel el kellene dobni. Ítéletem a kettő közé esik, inkább az előbbi vélemény közelébe, de nem olyan természetű, hogy az írottak értéke alapján gyengeségem ellenére kimerültnek kellene tekintenem, magam. Mégis, az általam írtak tömegének látványa azért terelt el visszavonhatatlanul az elkövetkező órákra az írásom forrásától, mert a figyelem ugyanabban a folyómederben mintegy az árral elenyészett.

Míg néha azt hiszem, hogy egész gimnáziumi életem idején és azelőtt különösen éles eszű voltam, és ma ezt csak emlékezetem későbbi gyengülése következtében nem tudom már helyesen megítélni, más alkalommal meg azt látom be, hogy rossz emlékezetem csak hízelegni akar nekem, és hogy legalábbis önmagában jelentéktelen, de súlyos következményekkel járó dolgokban nagyon renyhe eszűnek bizonyultam. Így például emlékszem rá, hogy a gimnáziumi időkben gyakran vitatkoztam, ha nem is valami részletesen - valószínűleg már akkor hamar elfáradtam - Bergmann-nal Istenről és lehetőségéről vagy bennem magamban megtalált, vagy őt utánzó talmudista módon. Szívesen kapcsolódtam annak idején ahhoz a témához, amelyet egy keresztény folyóiratban - azt hiszem, a *Die christliche Welt*-ben - találtam, és amely szembeállított egy órát és a világot és az órást és Istent, és az órás létezése Isten létezését volt hivatva bizonyítani. Ezt véleményem szerint igen jól meg tudtam cáfolni Bergmann-nal szemben, még ha ennek a cáfolatnak nem volt is szilárd alapja bennem, és mint valami türelemjátékot kellett mindig használatra összeállítani. Egy ilyen cáfolatot akkor végeztem el, amikor megkerültük a városháza tornyát. Azért emlékszem erre pontosan, mert évekkel ezelőtt emlékeztettük rá egymást.

Míg azonban ebben, úgy véltem, kitűnök - más, mint az a kívánság, hogy kitűnjek, és az az öröm, hogy hatásom van, nem vitt volna rá -, nem kellően mély elgondolkodás miatt tűrtem csak azt, hogy mindig rossz ruhákban jártam, amelyeket a szüleim váltakozva különféle vevőikkel, legtovább egy nuslei szabóval csináltattak. Észrevettem természetesen - nem volt

nehéz -, hogy különösen rosszul öltözve járkálok, és volt arra is eszem, hogy meglássam, ha mások jól öltözöttek, de gondolkodásomnak évekig nem sikerült siralmas külsőm okát a ruháimban meglelni. Mivel már akkor úton voltam, inkább sejtelmek formájában, mint a valóságban, önmagam alábecsülése felé, meg voltam győződve róla, hogy a ruhák csak rajtam festenek először olyan deszkaszerűen mereven, később ráncosan csüngőn. Új ruhákat nem akartam, mert ha már csúful kellett festenem, legalább kényelmesen akartam érezni magam és azonkívül elkerülni, hogy a világnak, amely a régi ruhákhoz hozzászokott, bemutassam az újak csúfságát. Ezek a hosszas vonakodások, amelyeket anyám iránt tanúsítottam - ő gyakran akart ilyesféle új ruhákat csináltatni nekem, mert a felnőtt ember szemével mégiscsak észrevette a különbséget ezek között az új és régi ruhák között -, annyiban visszahatottak rám, hogy a szüleim jóváhagyásával azt kellett hinnem: a külsőmnek nem tulajdonítok semmi jelentőséget.

1912

Napló

Január 2. Következésképpen rossz ruháimnak tartásomban is engedtem, görbe háttal, ferde vállal, széthányt karral és lábbal járkáltam: féltem a tükröktől; mert véleményem szerint elkerülhetetlen csúfságomban mutattak meg, amely ezenfelül nem tükröződhetett egészen valósághűen, mert ha csakugyan olyan lettem volna, nagyobb feltűnést kellett volna keltenem, vasárnapi sétákon szelíd hátbalökéseket tűrtem el anyámtól és túlságosan is absztrakt intelmeket és jóslatokat, amelyeket akkori jelenvaló gondjaimmal sehogyan sem tudtam összeegyeztetni. Egyáltalában hiányzott belőlem mindenekelőtt az a képesség, hogy akár csak a legkevésbé is gondoskodjam a tényleges jövőről. Gondolkodásom mindig megmaradt a jelenvaló dolgoknál és jelenvaló állapotuknál, nem alaposságból vagy túlságosan megrögzött érdeklődésből, hanem, hacsak nem gondolkodásbeli gyengeség okozta, szomorúságból és félelemből, szomorúságból, mert oly szomorúnak érezvén a jelent, azt hittem, nem szabad elhagynom, mielőtt boldogságba nem oldódik, félelemből, mert amint a legapróbb jelenbeli lépéstől is féltem, méltatlannak is véltem magam arra, hogy megvetendő gyerekes viselkedésemmel komolyan és felelősségteljesen ítéljem meg a nagy férfias jövőt, amely rendszerint olyan lehetetlennek is látszott a szememben, hogy minden kis haladást hamisításnak éreztem és a legközelebbit elérhetetlennek.

Csodát inkább elismertem, mint valódi haladást, túlságosan hűvös voltam azonban, semhogy a csodát meghagyjam a maga szférájában és a valódi haladást is a magáéban. Ezért hosszú időn át képes voltam elalvás előtt azzal foglalkozni gondolatban, hogy egyszer gazdag emberként négyfogatú hintóban érkezem majd meg a zsidó városba, egyetlen hatalmi szóval megszabadítok egy jogtalanul ütlegelt szép leányt, és magammal viszem a hintómon, e játékos képzelgéstől, amely valószínűleg már valamifajta egészségtelen szexualitásból táplálkozott, érintetlenül maradt azonban az a meggyőződés, hogy az év végi vizsgákat nem fogom letenni, és ha mégis sikerülne, a következő osztályban nem fogok haladni, és ha szédelgéssel még azon is túljutnék, az érettségin biztosan el fogok bukni, és hogy egyébként is egészen bizonyosan, mindegy, hogy mikor, a külsőre szabályos fejlődésemmel elámított szüleimet, valamint az egész környező világot valamilyen hallatlan fogyatékosság megnyilvánulásával fogom egyszeriben meglepni. Mivel azonban a jövőbe szóló útmutatónak mindig csak az alkalmatlanságomat tekintettem - csupán ritkán a gyönge irodalmi munkámat -, a jövő átgondolása nekem sohasem hajtott hasznot; csupán a jelenkori bánat továbbszövése volt. Ha akartam, tudtam egyenesen járni, de elfárasztott, és azt sem foghattam föl, mit árthat nekem a jövőben a görbe tartás. Ha lesz jövőm, akkor, úgy éreztem, minden magától fog rendeződni. Ilyen elvet nem azért választottam, mert jövőbe vetett bizakodást tartalmazott, mely jövőnek a létében mindazonáltal nem hittem, inkább csak az volt a célja, hogy megkönnyítse az életemet. Úgy járkálni, öltözködni, mosakodni, olvasni, mindenekelőtt otthon bezárkózni, ahogy a legkevesebb fáradságomba került, és a legkevesebb bátorságot igényelte. Ha ezen túlléptem, csupán nevetséges kiutakra jutottam.

Egy alkalommal lehetetlennek látszott, hogy továbbra is meglehessek sötét ünneplő ruha nélkül, kiváltképp mert az elé a döntés elé kerültem, hogy akarok-e tánciskolába járni. Elhívták azt a nuslei szabót, és megtanácskozták vele a ruha szabását. Én határozatlan voltam, mint mindig ilyen esetekben, amelyekben attól kellett tartanom, hogy a világos válasz nemcsak valamilyen kellemetlen fejleménybe sodor, hanem azon túl valami még rosszabba is.

Először tehát nem akartam sötét ruhát, de mikor az idegen férfi előtt megszégyenítettek egy célzással arra, hogy nincs ünneplő ruhám, beletörődtem, hogy a frakk gondolata egyáltalán felvetődjék; de mivel a frakkot olyan rettenetes fordulatnak véltem, amelyről végtére is beszélni lehet, de elhatározni soha, szmokingban egyeztünk meg, amely a közönséges zakóhoz való hasonlósága folytán legalább elviselhetőnek látszott. De mikor meghallottam, hogy a szmokingmellény szükségszerűen kivágott, és így keményített inget is kellene viselnem hozzá, csaknem erőimen felül megmakacsoltam magam, hogy ilyesmit nem tűrök el. Nem akartam semmiféle ilyen szmokingot, hanem, ha már egyáltalán valamilyet, selyemmel béleltet és szegettet ugyan, de magasan csukódót. Ilyen szmokingot nem ismert a szabó, de megjegyezte, bármilyennek képzelem is el ezt a kabátot, táncruha nem lehet. Jó, akkor nem lesz táncruha, nem is akartam táncolni, erről még egyáltalán nem történt döntés, éppen ez ellen akartam megcsináltatni a leírt kabátot. A szabó annál is bárgyúbban viselkedett, mivel új ruhák csináltatásakor eddig mindig szégyenkező sietséggel, megjegyzések és kívánságok nélkül vetettem alá magam a mértékvételnek és a próbáknak. Ezért nem maradt más választásom, mivel anyám is unszolt, mint hogy az Altstädter Ringen, bármilyen kínos volt is, elmenjek egy használtruhaüzlet kirakatához, ahol már régóta láttam kiterítve ilyen ártatlanabb fajta szmokingot, és úgy véltem, az használható volna nekem. Balszerencsémre azonban már nem volt ott a kirakatban, erőltetett szemmeregetéssel sem lehetett felfedezni az üzlet belsejében, belépni az üzletbe csak azért, hogy megnézzük a szmokingot, nem mertem, úgyhogy a korábbi viszály közepette tértünk vissza. Én azonban úgy éreztem, a jövendő szmokingot már elátkozta ennek az útnak a hiábavalósága, legalábbis a szóbeli huzavonával járó bosszúságot ürügyként használtam fel arra, hogy a szabót valamilyen kisebb megrendeléssel és a szmokingöltönyért kárpótló vigasszal elküldjük, és ott maradtam kimerülve, anyám záporozó szemrehányásainak kiszolgáltatva, mindörökre - számomra minden mindörökre történt - elrekesztve leányoktól, elegáns megjelenéstől és táncmulatságoktól. A vidámságtól, ami egyidejűleg eltöltött, nyomorultul éreztem magam, azonkívül féltem, hogy a szabó előtt olyan nevetségessé tettem magam, mint eddig még egyetlen megbízója sem.

Január 3. [...] Egészen jól felismerhető bennem valamiféle koncentráció az írásra. Mikor kiderült a szervezetemben, hogy az írás lényem legbőségesebb hozamú iránya, minden oda nyomult, és üresen hagyott minden más képességet, amelyek a nemiség, az evés, az ivás, a filozófiai gondolkodás, mindenekelőtt a zene örömeire irányultak. Mindezekben az irányokban lesoványodtam. Ez szükséges volt, mert erőim összességükben oly csekélyek voltak, hogy csupán összegyűlve szolgálhattak úgy-ahogy az írás céljára. Természetesen nem önállóan és tudatosan találtam rá erre a célra, magától adódott elő, és most már csak a hivatal akadályozza, de az aztán alaposan. Mindenesetre nem szabad siránkoznom amiatt, hogy nem tudok egy szeretőt sem elviselni, hogy a szerelemhez csaknem annyit értek, mint a zenéhez, és hogy be kell érnem a legfelületesebb elébem hulló hatásokkal, hogy szilveszterre feketegyökeret vacsoráztam spenóttal, és egy pohár Cerest ittam hozzá, és hogy vasárnap nem lehettem ott, mikor Max felolvasta filozófiai dolgozatát; az egyensúlya mindennek a napnál világosabb. Csupán a hivatali munkát kell tehát kihajítanom ebből a közösségből, hogy mivel fejlődésem immár bevégződött, és amennyire láthatom, nincs más feláldoznivalóm, megkezdjem igazi életemet, amelyben arcom munkáim előrehaladtával végre természetesen öregedhetik. [...]

Önéletrajzban elkerülhetetlen, hogy ahol igazság szerint „egyszer”-t kellene mondani, ott igen sűrűn „gyakran”-t mondanak. Mert mindig tudatában marad az ember, hogy az emlékezés a sötétből merít, amelyet az „egyszer” szó szétrepeszt, a „gyakran” szó viszont, ha nem kíméli is meg teljesen, legalább az író szemszögéből nézve megőrzi és olyan szakaszok fölé viszi őt

magával, amelyek az életben talán nem is fordultak elő, de kárpótlást nyújtanak neki azokért, amelyeket emlékezetében már puszta sejtelemmel sem érint.

Január 4. [...] Weltschet meghívták Klugné jutalomjátékára. Löwy az erős fejfájásával, amely valószínűleg súlyos fejbántalmat jelez, lent az utcán, ahol rám várt, jobb kezét kétségbeesetten a homlokára szorítva, egy házfalnak dőlve állt. Megmutattam őt Weltschnek, aki a kanapéról kihajolt az ablakon. Úgy éreztem, első ízben történik életemben, hogy ezen a könnyed módon figyelek meg az ablakból egy engem közelről érintő dolgot az utcán. Alapjában véve Sherlock Holmesból jól ismerem az ilyen megfigyelést.

Január 6. Tegnap Feimann *Alkirály*-a. Elhagy a fogékonyságom az iránt, ami zsidó ezekben a darabokban, mert túlságosan egyformák, és olyan siránkozássá fajulnak, amely szórványos heves kitörésekre büszke. Az első daraboknál arra gondolhattam, hogy olyan zsidóságra találtam, amelyben kezdeteim nyugszanak, és hogy felém fognak majd fejlődni, felvilágosítanak, és továbblendítenek nehézkes zsidóságomban. Ehelyett távolodnak tőlem, minél többet hallok belőlük. Az emberek természetesen maradnak, és hozzájuk ragaszkodom.

Klugnénak jutalomjátéka volt, és ezért elénekelt néhány új dalt, és csinált pár új viccet. De csak bemutatkozó dalánál kerültem egészen a hatása alá, akkor látványának minden részecskéjével a legszorosabb kapcsolatban állok, az éneklés közben kinyújtott karjaival és csettintő ujjaival, a halántékára hulló bodorított fürtjeivel, a laposan és ártatlanul a mellénye alá simuló vékony blúzával, az alsó ajkával, amely egyszer, egy vicc hatásának élvezetére, lebiggyed („lássátok csak, tudok én minden nyelven, de jiddisül"), a kövér lábacskáival, amelyeket a vastag fehér harisnyában a cipő a lábujjakon felülig lelapít. De mivel tegnap új dalokat énekelt, elrontotta a fő hatást, amelyet reám gyakorolt, amely abban állt, hogy olyan ember lép vele színre, aki kitalált néhány viccet és dalt, amelyek a legtökéletesebben megjelenítik temperamentumát és minden erőit. Mivel ez a megjelenítés sikerül, minden sikerült; és bár örömet szerez nekünk, ha ez az ember gyakran hat reánk, azért természetesen a mindig ugyanazoknak a daloknak az állandó ismétlése - és azt hiszem, ebben minden hallgató egyetért velem - nem téveszt meg bennünket, inkább jóváhagyjuk a gyűjtemény segédeszköze gyanánt ugyanúgy, mint például a terem elsötétítését, és a nő szempontjából nézve azt a rettenthetetlenséget és öntudatosságot ismerjük fel benne, amelyet éppen keresünk. Ezért mikor az új dalok következtek, amelyek Klugnéból semmi újat nem tudtak megmutatni, mivel a korábbiak oly tökéletesen megtették a kötelességüket, és mikor ezáltal ezek a dalok azzal az igénnyel léptek fel, hogy mint dalokat méltányoljuk őket, amire nem volt semmi ok, és mikor ily módon elterelték a figyelmet Klugnéról, de egyúttal megmutatták, hogy ő maga sem érezte jól magát ezekben a dalokban, és részben elhibázott, részben eltúlzott arcokat vágott, és mozdulatokat végzett, bosszús lett az ember, és csak az vigasztalta, hogy korábbi tökéletes előadásának emléke rendíthetetlen valószerűsége jóvoltából szilárdabb, semhogy a jelenlegi látvány megzavarhatná.

Január 7. Tschissiknének sajnos mindig olyan szerepei vannak, amelyek csupán lényének esszenciáját mutatják meg, mindig olyan nőket és leányokat játszik, akiket egy csapásra boldogtalanná tesznek, kigúnyolnak, megbecstelenítenek, megsértenek, akiknek azonban nem jut idejük, hogy lényüket természetes fejlődésívben kibonthassák. Felismerszik a kitörő, természetes erőn, amellyel azokat a szerepeket játssza, amelyek csupán a játékban tetőpontok, az írott darabban viszont az általuk megkövetelt gazdagság következtében csak jelzések, mire volna képes. - Egyik fontos mozdulata borzongásként indul ki kissé mereven tartott, vonagló

csípőjéből. Kisleányának fél csípője mintha teljesen merev volna. - Mikor a színészek átkarolják egymást, kölcsönösen megfogják egymás parókáját.

Mikor legutóbb Löwyvel felmentem a szobájába, ahol fel akarta olvasni nekem azt a levelet, amelyet Nomberg varsói írónak írt, a lépcsőpihenőn találkoztunk a Tschissik házaspárral. Éppen vitték fel a szobájukba a *Kol Nidré*-hez való jelmezeiket, amelyek, mint a macesz, selyempapírba voltak csomagolva. Egy kis időre megálltunk. A korlát szolgált támaszul kezemnek és mondathangsúlyaimnak. Tschissikné nagy szája hozzám egészen közel mozgott, meglepő, de természetes formákat öltve. A beszélgetés az én hibámból fenyegetően csúszott a vigasztalanságba, mert abbeli igyekezetemben, hogy nagy sietve minden szerelmemet és megadásomat kiöntsem, csak addig a megállapításig jutottam, hogy a társulat ügyei nyomorúságosan állnak, hogy repertoárjuk kimerült, hogy tehát már nem maradhatnak sokáig, és hogy a prágai zsidók irántuk tanúsított érdektelensége felfoghatatlan. Hétfőn - kért meg rá Tschissikné - jöjjek el megnézni a *Szédereste*-t, habár már ismertem. Hallhatom majd, hogyan énekli azt a dalt (bore Isroel), amelyet, mint egy régi megjegyzésem alapján emlékezett rá, különösen kedvelek.

A „jesivák" Talmud-főiskolák, amelyeket sok lengyel és orosz község tart fenn. A költségek nem nagyok, mert ezek az iskolák többnyire régi, használhatatlan épületekben működnek, a tanulók tan- és hálótermein kívül itt található az egyéb hitközségi szolgálatokat is ellátó rosjesiva és segédje lakása is. A tanulók nem fizetnek tandíjat, és a hitközség tagjainál étkeznek felváltva. Jóllehet ezek az iskolák a legszigorúbban hithű alapokon állnak, éppen belőlük indul ki az eretnek haladás, mert itt messze földről találkoznak össze a fiatalemberek, és éppen a szegények, az energikusak, akik elvágynak hazulról - mivel itt a felügyelet nem valami szigorú, és a fiatalemberek teljesen egymásra vannak utalva, és a tanulmányok java részét a közös tanulás és a nehéz részek kölcsönös megmagyarázása teszi ki - mivel a diákok különböző szülőfaluiban a vallásos érzés egyforma jellegű, mely nem késztet különösebben megnyilatkozásokra, míg a visszatartott haladás, a különféle helyi viszonyok szerint más- és másként, a legváltozatosabb módokon tör előre vagy akadozik, úgyhogy ezen a téren mindig sok a mesélnivaló - továbbá mivel az eltiltott haladó irományok közül mindig hol ez, hol meg az található meg valamelyikük kezében, míg a jesivában összehordják őket mindenfelől, és itt különösen nagy hatásuk lehet, mert mindegyik tulajdonos nemcsak a szöveget, hanem a maga tüzét is továbbadja - mindezeknek az okoknak és következményeiknek folytán ezekből az iskolákból került ki az utóbbi időben minden haladó költő, politikus, újságíró és tudós. Ezáltal egyrészt igen megromlott a híre ezeknek az iskoláknak az óhitűek körében, másrészt még több haladó gondolkodású fiatalt vonzanak magukhoz, mint azelőtt.

Az egyik híres jesiva az ostrói, egy kicsiny, Varsótól vasúton nyolcórányira eső helységben. Egész Ostro nem más voltaképp, mint az országút kurta kis darabjának szegélye. Löwy azt állítja, annyi az egész, mint a botja. Mikor egyszer egy gróf a négyfogatú útibatárjával megállt Ostróban, a két elülső ló és a kocsi hátsó fele már a falun kívülre esett.

Löwy körülbelül tizennégy éves korában elhatározta, mikor az otthoni élet kényszerét kezdte elviselhetetlennek érezni, hogy elmegy Ostróba. Mikor estefelé távozott a cellából, az apja megveregette a vállát, és könnyedén azt mondta, később jöjjön oda hozzá, szeretne vele beszélni. Mivel nyilvánvalóan semmi egyebet nem várhatott tőle, mint szemrehányásokat, a cellából Löwy poggyász nélkül, szombat este lévén, egy jobbfajta kaftánban, összes pénzével, amit mindig magánál hordott, egyenest a vasútállomásra ment, és a tízórás vonattal elment Ostróba, ahová reggel hétkor érkezett meg. Mindjárt a jesivába ment, ahol nem keltett különösebb feltűnést, mert bárki beléphet egy jesivába, és nem kell különösebb felvételi követelményeknek megfelelnie. Feltűnő csupán az volt, hogy éppen abban az időben akart

belépni - nyár volt -, és ez nem volt szokásos, és mert jó kaftánja volt. De hamar napirendre tértek efölött is, mert az ilyen egészen fiatal emberek, akiket zsidóságuk általunk ismeretlen erővel kapcsol egymáshoz, könnyen ismerkednek. Kitűnt a tanulásban, mert már hazulról sok tudást hozott magával. Kedvét lelte az idegen ifjakkal folytatott társalgásban, kiváltképp azért, mert amikor azok tudomást szereztek a pénzéről, mind üzleti ajánlatokkal halmozták el. Egyikük, aki „napokat" akart eladni neki, különösképp ámulatba ejtette. „Napoknak" nevezték tudniillik az ingyenebédeket. Azért voltak áruba bocsáthatóak, mert a hitközség tagjainak, akik az ingyenebédek szolgáltatásával, tekintet nélkül arra, kinek adják, Istennek tetsző cselekedetet akartak végrehajtani, mindegy volt, ki ül az asztaluknál. Ha mármost egy diák különösen ügyes volt, egy napon akár két ingyenebédhez is hozzájuthatott. Ezeket a kettős étkezéseket annál is inkább elbírta, mivel nem valami bőségesek voltak, és az egyikük után még nagy élvezettel el lehetett tüntetni a másikat is, és mert az is előfordult, hogy bár egyik nap kétszer is ehetett, más napokon viszont egyszer sem. Mégis örült természetesen mindenki, ha alkalma nyílott, hogy előnyösen eladja egyik ilyen fölös ingyenebédjét. Mármost ha valaki nyáron jött, mint Löwy, olyan időben tehát, amikor az ingyenebédek már rég szét voltak osztva, egyébként is csak vásárlás útján juthatott hozzájuk, mivel a kezdetben fölös számban rendelkezésre álló ingyenebédeket mind spekulánsok foglalták le.

Az éjszaka elviselhetetlen volt a jesivában. Bár nyitva volt minden ablak, mert meleg volt az éjszaka, a bűz és hőség nem akart tágítani a szobákból, mivel a diákok, akiknek nem volt igazi ágyuk, ott feküdtek le aludni, átizzadt ruhájukat sem vetve le, ahol éppen ültek. Csupa bolha volt minden. Reggel mindenki épp hogy csak benedvesítette a kezét és az arcát, és máris nekilátott a tanulásnak. Többnyire együtt tanultak, rendszerint ketten egy könyvből. Viták gyakran egybegyűjtöttek többeket. A ros-jesiva csak imitt-amott magyarázta meg a legnehezebb részleteket. Habár Löwy később - tíz napig maradt Ostróban, de vendéglőben aludt és evett - talált két vele egyívású barátra (nem egykönnyen találtak egymásra, mert előbb mindig óvatosan ki kellett puhatolni a másik gondolkodásmódját és megbízhatóságát), mégis nagy örömmel tért haza, mert hozzászokott a rendezett élethez, és tűrhetetlen honvágy kínozta. [...]

Így múlik el az esős, csendes vasárnapom, ülök a hálószobában, és nyugalom vesz körül, de ahelyett, hogy elszánnám magam az írásra, amelybe tegnapelőtt például szerettem volna mindenestül belevetni magamat, most jókora ideig az ujjaimra meredtem. Azt hiszem, ezen a héten teljességgel Goethe hatása alatt álltam, s mostanára kimerült ez a hatás, és én így haszontalanná váltam. [...]

Modellt kellene állnom meztelenül Ascher festőnek egy Szent Sebestyén-képhez. [...]

Január 24. Szerda. A következő okokból nem írtam ilyen sokáig: haragban voltam a főnökömmel, és csak egy jó levéllel tettem rendbe a dolgot; többször voltam a gyárban; *Pinès L'histoire de la Littérature Judéo-Allemande*-ját olvastam, ötszáz oldalt, mégpedig olyan mohón, olyan alaposan, sietséggel és örömmel, ahogy hasonló könyveket én még soha; most Fromer *A zsidóság szervezeté*-t olvasom; végül sok dolgom volt a zsidó színészekkel, leveleket írtam a nevükben, kieszközöltem a cionista egylettől, hogy tudakozódjanak Csehország cionista egyleteinél, nem kérnek-e vendégjátékot a társulattól, megírtam és sokszorosíttattam a szükséges körlevelet; még egyszer megnéztem a *Sulamit*-ot és egyszer Richter *Herzele Mejiches*-ét, elmentem a Bar Kochba egyesület népdalestjére, és tegnapelőtt Schmidtbonn *Gleichen gróf*-ját láttam. [...]

[...]

Január 31. Nem írtam semmit. Weltsch Goethéről szóló könyveket hoz nekem, amelyek szétszórt, sehol sem hasznosítható izgalmat keltenek bennem. Egy tanulmány terve: „Goethe rémítő lénye." Félelem a kétórás esti sétától, amelyet bevezettem magamnak.

Február 4. Három nappal ezelőtt Wedekind *A Föld szelleme*. Wedekind és a felesége, Tilly is játszik benne. Az asszony tiszta, éles, metszett hangja. Keskeny, holdsarló formájú arc. A nyugodt, álló helyzetben oldalra elágazó comb. A darab tisztasága visszatekintve is, úgyhogy nyugodtan és öntudatosan megy haza az ember. A nagyon is szilárd alapozás és a mégis hidegen hagyó idegenség ellentétes benyomása.

Mikor mentem a színházba, jól éreztem magam. Mézízűnek éreztem a bensőmet. Ittam egy lélegzetre. A színházban nyomban elmúlt. Ez egyébként az előző színházi este volt: *Orfeusz az alvilágban* Pallenberggel. Az előadás olyan rossz volt, a taps és nevetés körülöttem a földszinti állóhelyen olyan nagy, hogy csak az segített rajtam, hogy a második felvonás után elfutottam, és így mindent elhallgattattam magamban. [...]

Mindenemet átjárja a buzgalom, amellyel Goethéről olvasok (Goethe beszélgetései, diákévek, órák Goethével; Goethe egy frankfurti látogatása), és amely mindennemű írástól távol tart. [...]

Egy héttel ezelőtt dr. Theilhaber előadása a Zsidó Városháza dísztermében a német zsidók hanyatlásáról. Feltartóztathatatlan, mert először is a zsidók a városokban gyülekeznek, eltűnnek a vidéki zsidó közösségek. A haszonlesés elemészti őket. Házasságokat csupán a menyasszonyról való gondoskodás figyelembevételével kötnek. Kétgyerek-rendszer. Másodszor: vegyes házasságok. Harmadszor: kikeresztelkedés.

Komikus jelenetek, amikor Ehrenfels professzor, aki egyre szebb lesz, és akinek a kopasz feje teteje fényben leheletszerűen elmosódott körvonalat ölt, két kezét egymásra helyezve és kölcsönösen nyomkodva, telt, hangszerként modulált hangján, a gyűlés iránti bizalmában mosolyogva síkraszáll a keverék fajokért. [...]

[...]

Február 8. [...] Idegesebb, gyengébb lettem, és nagy részét elvesztettem annak a nyugalomnak, amelyre évekkel ezelőtt büszke voltam. Mikor ma megkaptam Baum lapját, amelyen azt írja, hogy mégsem tudja megtartani az előadását a keleti zsidók estjén, s így azt kellett hinnem, hogy kénytelen leszek én átvenni a dolgot, elfojthatatlan rángások kerítettek hatalmukba, kis tüzek gyanánt szökött végig testemen az erek lüktetése; ültem, az asztal alatt remegett a térdem, és a kezemet össze kellett szorítanom. Jó előadást fogok tartani, semmi kétség, a végsőkig felfokozott nyugtalanságom úgy össze fog húzni aznap este, hogy még a nyugtalanságnak sem marad bennem hely, és a beszéd olyan nyílegyenesen fog kijönni belőlem, mint a puskacsőből. De lehetséges, hogy utána összeesem, mindenesetre sokáig nem fogom kiheverni. Ilyen csekély testi erőt! Még ezt a néhány szót is a gyengeség befolyására írtam. [...]

Február 13. Írni kezdem a Löwy előadóestjeit bevezető előadást. Már vasárnap, tizennyolcadikán sorra kerül. Nem lesz sok időm, hogy felkészüljek rá, és mégis olyan recitativót intonálok itt, mint az operában. Csak azért, mert már napok óta szakadatlan izgalom szorongat, és a voltaképpeni kezdettől félig-meddig félrehúzódva le akarok írni néhány szót kizárólag magamnak, hogy csak miután kissé belejöttem, lépjek ki a nyilvánosság

elé. Hideglelés és forróság váltakozik bennem a mondat szavainak váltakozásával, dallamos nekilendülésről és visszaereszkedésről álmodom. Goethe mondatait olvasom, mintha egész testemmel együtt járnám be a hangsúlyait.

Február 25. A naplóhoz mától fogva ragaszkodni! Rendszeresen írni! Nem megadni magad! Ha nem jön is semmilyen megváltás, minden pillanatban méltó akarok lenni rá. A mai estét teljes közönybe süppedve töltöttem a családi asztalnál, jobb kezem a mellettem kártyázó nővérem székének támláján, a bal ernyedten az ölemben. Időről időre megpróbáltam tudatosítani magamban a szerencsétlenségemet, nem sok sikerrel.

Azért nem írtam ilyen sokáig, mert 1912. február 18-án a Zsidó Városháza dísztermében előadóestet rendeztem Löwynek, és ebből az alkalomból kis bevezető előadást tartottam a zsargonról. Két héten át gondok közt éltem, mert nem tudtam tető alá hozni az előadást. Az előadás előestéjén hirtelen sikerült.

Előkészületek az előadáshoz: tárgyalások a Bar Kochba egyesülettel, a program összeállítása, belépőjegyek, terem, a helyek megszámozása, kulcs a zongorához (Toynbee-terem), emelt pódium, zongorista, kosztümök, jegyárusítás, újsághirdetés, rendőrségi és hitközségi cenzúra. [...]

Izgalmak: az előadás miatt egy éjszakát átforgolódtam az ágyban, forrón és álmatlanul, gyűlölködés dr. B. ellen, ijedelem Weltsch miatt (nem fog tudni semmit sem eladni), Afike Jehuda, az újságokban nem úgy jelennek meg a hirdetések, ahogy várom, szórakozottság az irodában, nem jön a pódium, kevés jegyet adnak el, felizgat a jegyek színe, félbe kell szakítani az előadást, mert a zongorista otthon hagyta Kosirban a kottákat, gyakori közöny Löwy iránt, csaknem megvetés.

Haszon: örömem Löwyben és bizalmam hozzá, büszke, földöntúli tudat előadásom alatt (hidegség a közönség iránt, csak a gyakorlatlanság akadályoz a lelkes mozdulatok szabadságában), erőteljes hang, könnyedén működő emlékezet, elismerés, mindenekelőtt azonban az a hatalom, amellyel hangosan, pontosan, határozottan, hibátlanul, ellenállhatatlanul, tiszta tekintettel, csaknem mellékesen a három városházi szolga pimaszságát elhárítom, és a kért tizenkét korona helyett csak hat koronát adok nekik, és még ezt is úgy, mint egy nagy úr. Olyan erők mutatkoztak itt, amelyekre szívesen rábíznám magam, ha megmaradnának. (A szüleim nem voltak ott.) [...]

[...]

Február 27. [...] Tegnap este tíz órakor mentem lefelé szomorú járásommal a Zeltnergassén. Hess kalaposüzletének táján háromlépésnyire megáll előttem ferdén egy fiatalember, és aztán odafut hozzám. Első ijedségemben hátralépek, azt gondolom először, valaki a vasúthoz vivő utat akarja megtudakolni, de miért ilyen módon? - azt hiszem aztán, mikor bizalmasan megközelít, és alulról néz fel az arcomba, mert nagyobb vagyok nála: talán pénzt akar vagy valami még rosszabbat. Zavart hallgatásom és az ő zavart beszéde összekeveredik. „Ön jogász, ugyebár? Doktor? Kérem, nem adhatna nekem tanácsot? Van nekem egy ügyem, amelyhez ügyvédre volna szükségem.” Óvatosságból, általános gyanakvásból és aggodalomból, hogy blamálhatom magam, letagadom, hogy jogász vagyok, kész vagyok azonban tanácsot adni neki: miről volna szó? Mesélni kezd, felkelti az érdeklődésemet; hogy erősítsem a bizalmát, felszólítom, hogy inkább menet közben meséljen, el akar kísérni, nem, inkább én megyek vele, nincs határozott utam.

Jó előadóművész, azelőtt korántsem volt olyan jó, mint most, most már olyan jól tudja utánozni Kainzot, hogy senki sem különbözteti meg tőle. Azt mondanák, csak utánozza, pedig sokat ad hozzá magából is. Kis termetű ugyan, de van mimikája, emlékezőtehetsége, fellépése, egyszóval minden. Katonakorában odakinn Milowitzban szavalt a táborban, egy bajtársa énekelt, igazán nagyon jól szórakoztak. Szép idők voltak. Legszívesebben Dehmelt szaval, azokat a szenvedélyes, frivol költeményeket, például a menyasszonyról, aki elképzeli a nászéjszakát; mikor így szaval, az különösen a leányokra van óriási hatással. De ez természetes is. Nagyon szépen beköttette a Dehmelt vörös bőrbe. (Lefelé sikló kézzel mutatja, milyen.) De hiszen nem a kötés a lényeg. Nagyon szereti továbbá a Rideamust szavalni. Nem, ezek egyáltalán nem mondanak egymásnak ellent, ő közvetít köztük, elmondja közben, ami az eszébe jut, bolondot csinál a közönségből. Aztán szerepel még a műsorán a *Prométheusz*. Nem fél ezen a téren senkitől, Moissitól sem, Moissi iszik, ő nem. Végül nagyon szívesen olvas fel Swet Martentől; ez egy új északi író. Nagyon jó. Afféle epigrammák és kis mondások. Különösen a Napóleonról szólók kitűnőek, de az összes többi is más nagy emberekről. Nem, szavalni még nem tud belőlük semmit, még nem tanulmányozta őket, még csak el sem olvasta végig, csak a nagynénikéje olvasott fel neki közülük múltkoriban, és akkor tetszettek meg neki olyan nagyon.

Ezzel a műsorral fel akart hát lépni nyilvánosan, és felajánlott egy előadóestet a *Frauenfortschritt*-nak. Tulajdonképpen először Lagerlöf *Tanyai történet*-ét akarta előadni, és kölcsön is adta betekintésre a *Frauenfortschritt* főnöknőjének, Durège-Wodnanski asszonynak ezt a történetet. Azt mondta a főnöknő, hogy szép ugyan ez az elbeszélés, de túl hosszú, semhogy fel lehetne olvasni. Ő belátta ezt, valóban hosszú volt, kiváltképp azért, mert úgy tervezte, hogy az előadóesten majd zongorázik is még a fivére. Ez a fivére, aki huszonegy éves, nagyon kedves fiú, és virtuóz: két évet töltött (már négy éve) a berlini zeneakadémián. De teljesen tönkretéve jött vissza onnan. Vagyis tulajdonképpen nem ment tönkre, csak beleszeretett a kosztosasszonya. Később aztán elmesélte, hogy gyakran fáradt volt játszani, mert örökké ezen a kosztosskatulyán kellett lovagolnia.

Mivel a tanyai történet nem illett bele a műsorba, másban egyeztek meg: Dehmel, a Rideamus, *Prométheusz* és Swet Marten. Mármost hogy Durège-nének eleve megmutassa, miféle ember is ő valójában, elvitte neki egy dolgozat kéziratát, amelyet *Életöröm* címmel ő maga írt idén nyáron. A nyaralása idején írta, napközben gyorsírással jegyezte le, esténként letisztázta, csiszolgatta, törölt belőle, de voltaképpen nem sok munkája volt vele, mert jól sikerült. Kölcsönadja nekem, ha akarom, népszerű stílusban írta ugyan, szándékosan, de jó gondolatok vannak benne és „van támja", mint mondani szokás. (Hegyes nevetés felhúzott állal.) De itt is átlapozhatom a villanylámpa fényénél. (Felszólítja az ifjúságot, hogy ne legyen szomorú, hiszen ott a természet, a szabadság, Goethe, Schiller, Shakespeare, a virágok, bogarak stb.) Durège-né azt mondta, most nincs ideje elolvasni, de kölcsönadhatná neki, és pár nap múlva majd visszaadja. Erre már gyanút fogott, és nem akarta otthagyni, tiltakozott, azt mondta például: „Nézze, Durège-né asszony, miért hagyjam itt, csupa banalitás az egész, jól van megírva ugyan, de..." Mindez nem segített, ott kellett hagynia. Ez pénteken történt.

Február 28. Vasárnap reggel mosakodás közben eszébe jut, hogy még nem olvasta a *Tagblatt*-ot. Fellapozza, véletlenül mindjárt a szórakoztató melléklet első oldalát. Feltűnik neki az első írás címe: *A gyermek mint teremtő*, elolvassa az első sorokat - és örömében sírva fakad. Az ő dolgozata, szóról szóra az ő dolgozata. Első ízben nyomtattak ki hát valamit tőle, szalad az anyjához, és elmondja neki. Micsoda öröm! Az öregasszony - cukorbeteg és elvált, és az ő hibájából mondták ki a válást - büszke a fiára. Az egyik fia már virtuóz, a másikból most író lesz! A kezdeti izgalom elülte után meghányják-vetik a dolgot. Hogyan jutott a dolgozat az

újsághoz? Az ő hozzájárulása nélkül? A szerző neve nélkül? Honoráriumot sem kap érte? Ez voltaképpen bizalommal való visszaélés, csalás. Ez a Durège-né maga az ördög. És a nőknek nincsen lelkük, amint Mohamed állítja (ezt többször elismétli). Könnyen elképzelhető, hogyan került sor erre a plágiumra. Akadt egy szép dolgozat, nem mindennap találni ilyet. D.-né erre elment a *Tagblatt*-hoz, összeült egy szerkesztővel, úsztak a boldogságban, és hozzáláttak az átdolgozáshoz. Szükség volt az átdolgozásra, mert először is a plágium nem lehetett első pillantásra felismerhető, másodszor pedig a harminckét oldalas dolgozat hosszú volt az újságnak.

Kérdésemre, hogy nem mutatna-e nekem helyeket, amelyek fedik egymást, mivel ez különösen érdekelne, és tanácsot csak ezután adhatok arra, hogyan viselkedjék, olvasni kezdi a dolgozatát, más helyen nyitja ki, lapoz, de nem találja, amit keres, s végül azt mondja, hogy mindent lemásoltak. Az olvasható például az újságban: A gyermek lelke tiszta lap, és az, hogy „tiszta lap", előfordul az ő dolgozatában is. Vagy a „nevezetű" szót szintén lemásolták, hiszen egyébként hogy jutna valakinek eszébe az, hogy „nevezetű". Meghatározott részleteket azonban nem tud összehasonlítani. Mindent lemásoltak ugyan, de eltussolva, más sorrendben, rövidítve és apró idegen kiegészítésekkel.

Felolvasok néhány feltűnőbb részletet az újságból. Előfordul ez a dolgozatban? Nem. Hát ez? Nem. Igen, de ezek a hozzátett részek. A bensejét teljes, de teljes egészében lemásolták. Ám a bizonyítás, tartok tőle, nehéz lesz. Márpedig ő be fogja bizonyítani egy rátermett ügyvéd segítségével, elvégre erre valók az ügyvédek. (E bizonyításnak úgy néz elébe, mint egy teljesen új, ettől az ügytől tökéletesen független feladatnak, és büszke rá, hogy képesnek tartja magát a megoldására.)

Hogy az ő dolgozata az, már abból is kiviláglik, hogy két nap alatt kinyomtatták. Egyébként legalább hat hétig tart, amíg nyomdába kerül az elfogadott anyag. Itt azonban természetesen sietős volt a dolguk, nehogy ő közbeléphessen. Ezért elég volt két nap is.

Azonkívül az újságcikknek az a címe, hogy *A gyermek mint teremtő*. Ez világos összefüggésben van ővele, és amellett kötekedés is. Tudniillik a „gyermek" őt jelenti, korábban ugyanis „gyermeknek" és „butának" tartották (valójában csak katonakorában volt az, másfél évet szolgált), a címmel pedig most azt akarják mondani, hogy ő, a gyermek, olyan jó dolgot hozott létre, mint ez a dolgozat, hogy tehát bár teremtőnek bizonyult, egyúttal azonban buta és gyermek maradt, mert hagyta magát így rászedni. Az a gyerek, akiről az első bekezdésben szó esik, egy vidéki unokahúga, aki jelenleg az ő anyjánál lakik.

Kiváltképp meggyőzően azonban egy olyan körülmény bizonyítja a plágiumot, amelyre ő is csak hosszabb töprengés után jött rá: *A gyermek mint teremtő* a szórakoztató melléklet első oldalán található, a harmadikon viszont egy bizonyos „Feldstein" kis története. A név nyilvánvalóan álnév. El sem kell olvasni az egész történetet, elég átfutni az első sorokat, és máris tudja az ember, hogy valaki szemérmetlenül Lagerlöföt utánozza itt. Az egész történet még világosabbá teszi ezt. Mit jelent mindez? Azt jelenti, hogy ez a Feldstein, vagy akárhogy is hívják, Durège-né teremtménye, hogy őnála olvasta a *Tanyai történet*-et, amelyet ő (a kísérőm) vitt el oda, hogy ezt az olvasmányát felhasználta az elbeszélés megírásához, hogy tehát őt mindkét nőszemély kihasználta, egyiküknek a szórakoztató melléklet első, a másik a harmadik oldalán. Természetesen önszántából is elolvashatja bárki a Lagerlöf-történetet, hogy aztán megírja az utánzatát, itt azonban túlságosan is nyilvánvaló az ő befolyása. (Többször is ide-oda hajtogatja az egy szál újságlapot.)

Hétfő délben mindjárt a bank bezárása után elment természetesen Durège-néhez. Csak résnyire nyitja ki a lakása ajtaját, és meg van rettenve: „De Reichmann úr, miért délben jön?

Alszik az uram. Most nem engedhetem be." „Durège-né, kérem, okvetlenül be kell engednie. Fontos ügyről van szó." Látja, hogy komoly a szándékom, és beereszt. Biztos nem volt otthon a férje. Az egyik szomszéd szobában ott látom az asztalon a kéziratomat, és ebből leszűröm a következtetéseimet. „Durège-né, kérem, mit művelt a kéziratommal. Engedélyem nélkül odaadta a *Tagblatt*-nak. Mennyi honoráriumot kapott érte?" Reszket, nem tud semmit, fogalma sincs róla, hogyan kerülhetett az újsághoz. „*J'accuse*, Durège-né", mondtam félig tréfásan, mégis úgy, hogy észlelhesse valódi hangulatomat, és ezt a „*j'accuse*, Durège-né"-t ismételgetem egész idő alatt, míg ott vagyok nála, hogy megjegyezze, és búcsúzáskor is elmondom még néhányszor az ajtóban. A félelmét igazán megértem. Elvégre lehetetlenné válhat, ha nyilvánosságra hozom a dolgot, vagy panaszt emelek ellene, búcsút mondhat a *Frauenfortschritt*-nak stb.

Tőle egyenesen a *Tagblatt* szerkesztőségébe megyek, és kihívatom Löw szerkesztőt. Természetesen halottsápadtan jön elő, alig áll a lábán. Mégsem akarok mindjárt a tárgyra térni, először őt is próbára teszem. Megkérdem tehát tőle: „Löw úr, ön cionista?" (Tudom róla ugyanis, hogy az volt.) Azt mondja: „Nem." Eleget tudok, színlelni kénytelen tehát előttem. Ekkor a dolgozat felől érdeklődöm. Megint bizonytalanul válaszolgat. Nem tud semmit, semmi köze a szórakoztató melléklethez, ha óhajtom, hívja az illetékes szerkesztőt. „Wittmann úr, jöjjön, kérem", kiáltja, és örül, hogy elmehet. Jön Wittmann, az is egész sápadt. Megkérdem tőle: „Ön a szórakoztató melléklet szerkesztője?" Ő: „Én." Csak annyit mondok neki: „*J'accuse*", és már megyek is.

A bankban azonnal felhívom a *Bohemiá*-t. Közre akarom adatni benne az esetet. De nem kapcsol. Tudja, miért nem? A *Tagblatt* szerkesztősége ott van a főposta közelében, a tagblattiak így kényük-kedvük szerint kézben tarthatják a telefonkapcsolatot, akadályozhatják-elengedhetik. És csakugyan egyfolytában elmosódott sustorgást hallok a telefonban, nyilvánvalóan a tagblattiakét. Elvégre nem akármilyen érdekük fűződik ahhoz, hogy ezt a telefonkapcsolatot megakadályozzák. Hallom ám (persze alig kivehetően), hogy egy részük a kisasszonyt gyúrja, nehogy létrehozza a kapcsolatot, mialatt a többiek már a *Bohemiá*-val állnak összeköttetésben, és le akarják beszélni arról; hogy átvegye az esetemet. „Kisasszony - ordítom bele a telefonba -, ha nem kapcsol azonnal, panaszt teszek a postaigazgatóságon." A bankban köröskörül kacagtak a kollégáim, milyen erélyesen beszélek a telefonoskisasszonnyal. Végre megvan a kapcsolat. „Kérem, hívják Kisch szerkesztőt. Rendkívül fontos közleményem van a *Bohemia* számára. Ha nem veszik át, azonnal más újságnak ajánlom föl. Sürget az idő." Kisch azonban nincs ott, úgyhogy megszakítom a beszélgetést, egy szót sem árulván el.

Este elmegyek a *Bohemiá*-hoz, és kihívatom Kisch szerkesztőt. Elmesélem neki az esetet, de nem akarja közölni. „A *Bohemia* - mondja - nem tehet ilyet, ez botrány volna, és mi azt nem engedhetjük meg magunknak, mert nem vagyunk függetlenek. Folyamodjék egy ügyvédhez, az lesz a legjobb."

Ahogy jövök a *Bohemiá*-tól, önnel találkoztam, és most várom a tanácsát.

„Azt tanácsolom önnek, hogy simítsa el békésen az ügyet."

„Én is gondoltam, hogy az jobb volna. Elvégre egy nőről van szó. És a nőknek nincs lelkük, mondja joggal Mohamed. A megbocsátás emberibb is volna, goetheibb."

„Kétségkívül. És akkor a szavalóestjéről sem kell lemondania, amely egyébként veszendőbe ment volna."

„Mégis, mit csináljak?"

„Menjen oda holnap, és jelentse ki, hogy ezúttal még hajlandó önkénytelen befolyásoltságot feltételezni."

„Ez nagyon jó. Csakugyan így fogok cselekedni."

„A bosszúról azért még nem kell lemondania. Kinyomatja a dolgozatot egyszerűen másutt, és elküldi aztán Durège-nének szép ajánlás kíséretében."

„Ez lesz a legjobb büntetés. Kinyomatom a *Deutsches Abendblatt*-ban. Az elfogadja tőlem; ott nincs akadálya. Egyszerűen nem kérek ellenszolgáltatást."

Aztán a színésztehetségéről beszélünk. Úgy vélem, képeztetnie kellene magát. „Igen, ebben igaza van. De hol? Ön talán tudja, hol lehet ezt tanulni?" Azt mondom: „Nehéz kérdés. Nem ismerem ki magam ezen a téren." Ő: „Nem tesz semmit. Majd megkérdezem a Kischtől. Ő újságíró, és sokféle kapcsolata van. Ő majd ellát jó tanáccsal. Egyszerűen telefonálok neki, megkímélem őt is, magamat is az úttól, és megtudok mindent."

„És Durège-nével úgy intézi, ahogy tanácsoltam?"

„Igen, csak elfelejtettem, mit is tanácsolt." Megismétlem a tanácsomat.

„Jó, ezt fogom tenni." Bemegy a Café Corsóba, én meg hazamegyek azzal a benyomással, hogy milyen üdítő egy színbolonddal elbeszélgetni. Szinte egyáltalán nem nevettem, de egészen felvillanyozódtam. [...]

[...]

Március 3. Február 28-án Moissi. Természetellenes látvány. Látszólag nyugodtan ül, összekulcsolt keze lehetőség szerint a térde közt, szeme a szabadon előtte fekvő könyvben, és a hangját egy futó zihálásával bocsátja ránk.

A terem jó akusztikája. Egyetlen szó sem vész el vagy tér akár csak leheletnyire is vissza, hanem mindegyik megnagyobbodik lassanként, mintha a rég mással foglalkozó hang közvetlen utóhatása érződne még, eleve adott hajlama révén felerősödik, és magába fogad bennünket. - Önnön hangjának lehetőségeit ismeri fel itt az ember. Miként a terem Moissi hangjáért, úgy dolgozik az ő hangja a miénkért. Szemérmetlen trükkök és meglepetések, amelyektől le kell sütnünk a szemünket, és amelyeket mi magunk sohasem csinálnánk: egyes verssorok éneklése mindjárt az elején, például itt: „Aludj, Mirjam, gyermekem", a hang ide-oda tévelygése a melódiában; a *Májusi dal* hirtelen kilökése, szinte csak a nyelve hegyét dugja a szavak közé; a „novemberi szél" szavak elkülönítése, hogy a „szelet" letaszíthassa és felsüvöltethesse. - Felnéz az ember a terem mennyezetére, a verssorok felviszik a tekintetét.

Goethe költeményei elérhetetlenek a szavaló számára, de ezért nem is lehet egykönnyen egy-egy hibát kifogásolni a szavalásban, mert minden a cél felé törekszik. - Nagy hatás, mikor a ráadásnál, Shakespeare *Esődal*-ánál felállt, nem volt nála szöveg, hol kifeszítette a kezével a zsebkendőjét, hol összegyűrte, és ragyogott a szeme. Kerek arc, mégis szögletek. Puha haj, puha kézmozdulatokkal minduntan hátrasimítja. A lelkes kritikák, amelyeket olvastunk róla, vélekedésünkben csupán az első hallásig használnak neki, azután beléjük bonyolódik, és nem tud tiszta benyomást kelteni.

Az ülő szavalásnak ez a módja, könyvvel a kézben, kicsit a hasbeszélésre emlékeztet. A művész, látszólag részvétlenül, ugyanúgy ül, mint mi, lehajtott arcán csak elvétve látjuk a szájmozdulatokat, és önmaga helyett a verseket beszélteti a feje fölött. - Bár sokféle dallam hallatszott, a hangot kormányozta valami, akár könnyű sajkát a vízen, a versek dallamát igazában véve nem lehetett hallani. - Egyes szavakat feloldott a hang, olyan finoman fogta

meg őket, hogy felugrottak, és nem volt többé semmi közük az emberi hanghoz, mígnem a hang kénytelenségből kimondott egy éles mássalhangzót, visszahozta a szót a földre, és körbezárta.

Utána séta Ottlával, Taussig kisasszonnyal, a Baum és Pick házaspárral, Elisabeth-híd, rakpart, Kleinseite, Radetzkycafé, Kőhíd, Karlsgasse. Még épp hogy kiláttam a jókedvre, és így éppenséggel nem sok kivetnivaló volt rajtam.

Március 5. Felháborítóak ezek az orvosok! Üzleti téren határozottak, a gyógyítás terén olyan tudatlanok, hogy ha elhagyná őket ez az üzleti határozottság, iskolás fiúként állnának a betegágynál. Bárcsak volna erőm, hogy alapítsak egy természeti gyógyegyletet. A húgom fülének megkapirgálásával dr. K. dobhártyagyulladásból középfülgyulladást csinál; a cselédlány fűtés közben elesik, a doktor a diagnózisnak azzal a gyorsaságával, amelyet cselédlányok számára tart készenlétben, gyomorrontásnak és a következményeképpen fellépő vértolulásnak nyilvánítja, másnap a leány újra ágynak esik, magas láza van, a doktor jobbra-balra forgatja, anginát állapít meg, és gyorsan elszalad, nehogy a következő pillanat megcáfolja. Még „e leány alattomosan heves reakcióiról" is merészel beszélni, és ebből annyi igaz, hogy olyan emberekhez szokott, akiknek testi állapota méltó az ő gyógyító tudományához, mintegy annak a szülötte, s hogy sérti, jobban, mint gondolná, e falusi leány életerős alkata. [...]

[...]

Március 12. A tovasiető villamos egy zugában, arcát az ablakhoz nyomva, bal karját a támlán kinyújtva, egy fiatalember ült nyitott, feldagadó kabátban, és figyelmes tekintettel vizsgálgatta a hosszú, üres padot. Ma volt az eljegyzése, és nem gondolt semmi másra. Úgy érezte; jó helyen van vőlegényi mivoltában, és ezzel az érzéssel felpillantott néhányszor futólag a kocsi mennyezetére. Mikor jött a kalauz, hogy jegyet adjon neki, némi csörgés közben könnyen rátalált a megfelelő érmére, lendületesen a kalauz kezébe helyezte, és a jegyet ollóformájúan kitárt két ujjával ragadta meg. Nem volt igazi összefüggés közte és a villamos között, és nem lett volna csoda, ha a peron és a hágcsó használata nélkül egyszeriben az utcán találja magát, és gyalog folytatja az útját változatlan tekintettel.

Csak a feldagadó kabát marad meg, az összes többi kiagyalt.

Március 16. Szombat [...] Lucerna kabaré. Fiatalok egy-egy dalt énekelnek. Ha friss az ember, és odafigyel, az ilyen előadás inkább eszébe juttatja azokat a következtetéseket, amelyeket a szöveg életünkre nézve felkínál, mint a gyakorlott énekesek előadása. A verssorok erejét ugyanis az énekes korántsem növeli, azok megőrzik önállóságukat, és zsarnoki módon uralkodnak rajtunk az énekes által, akin még lakkcsizma sincs, akinek keze nem akar tágítani a térdtől, és ha mégis kénytelen, ellenkezését még felmutatja, aki lehetőleg minél gyorsabban a padra veti magát, hogy minél kevesebbet láttasson azokból az ügyetlen kis mozdulatokból, amelyeket el kell végeznie ehhez.

Szerelmi jelenet tavasszal a fényképes levelezőlapok modorában. Hűség, a publikumot megindító és megszégyenítő ábrázolás. - Fatinitza. Bécsi énekesnő. Negédes, tartalmas nevetés. Hansi emléke. Jelentéktelen, többnyire túlontúl éles vonásokból összetevődő arc, a nevetés tartja egyben s egyensúlyozza ki. Hatástalan fölény a közönséggel szemben - ez tulajdonítandó neki, mikor a rivalda előtt áll, és belenevet a közönyös publikumba. - Ostoba kardtánc repdeső lidércfényekkel, ágakkal, lepkékkel, papírtüzekkel, halálfejjel. - Négy

Rocking Girl. Egyikük nagyon szép. Egyik színlap sem mondja meg a nevét. Legszélső volt jobbra a nézőtér felől. Milyen buzgón dobálta a karjait, vékony, hosszú lábai és törékenyen játszi bokái milyen különösen érezhető néma mozgásban voltak, miként nem tartotta meg a tempót, miként nem zavartatta magát azonban azzal, hogy felijedt volna elfoglaltságából, milyen szelíden mosolygott a többiek eltorzult mosolyához képest, arca és haja milyen buja volt szinte a testének soványságához képest, miként kiáltotta oda a zenészeknek: „Lassan!" és lánytársainak is. Táncmesterük, egy feltűnő ruhájú sovány fiatalember a zenészek mögött állt, és vezényelte a ritmust, de sem a zenészek, sem a táncosnők nem ügyeltek rá, és az ő tekintete is a nézőtéren járt. - Warnebold, egy erős ember tüzes idegessége. A mozdulatokban olykor annyi szellemesség, hogy hatalma felemeli az embert. Ahogy számának bejelentése után nagy léptekkel a zongorához siet. [...]

[...]

Március 27. Hétfőn nyakon ragadtam az utcán egy fiút, aki társával egy védtelenül előttük haladó cselédlányt dobált egy nagy labdával; éppen akkor, amikor a labda eltalálta a lány hátsórészét, vad dühvel fojtogattam, félrelöktem és szidalmaztam. Aztán továbbmentem, és rá se néztem a lányra. Egészen megfeledkezik az ember a földi létéről, mert úgy eltölti a düh, és azt hiheti, hogy alkalomadtán ugyanígy csordultig fog telni még szebb érzésekkel.

[...]

Május 6. tizenegy óra. Bizonyos idő óta első ízben tökéletes kudarc az írás terén. A próbára tett ember érzése.

Álom nemrég: Apámmal Berlinben villamoson utaztam. A nagyvárosiasság képzetét számtalan, szabályos sorban felmeredő, kétszínűre mázolt, a végükön tompán legömbölyített sorompórúd adta. Egyébként csaknem üres volt minden, ezek a sorompórudak azonban csak úgy tolongtak. Egy kapu elé értünk, kiszálltunk anélkül, hogy éreztük volna, beléptünk a kapun. A kapu mögött nagyon meredek fal emelkedett, amelyet az apám csaknem táncolva mászott meg, repkedett a lába; olyan könnyű lett közben. Kétségkívül volt némi kíméletlenség is abban, hogy egyáltalán nem segített nekem, én ugyanis csak roppant keservesen, négykézláb, gyakran vissza-visszacsúszva jutottam fel, mintha alattam meredekebbé vált volna a fal. Kínos volt eközben az is, hogy (a falat) emberi ürülék borította, és fennakadtak rajtam a foszlányai, főként a mellemen.

Lehajtott fejjel néztem meg, és végighúztam rajta a kezemet. Mikor végre fenn voltam, rögtön a nyakamba ugrott az apám, aki már valami épület belsejéből jött elő, és csókolt, szorongatott. Emlékeimből jól ismert, régimódi, kurta, belül pamlag módjára kivattázott császárkabát volt rajta. „Ez a von Leyden doktor! Igazán kiváló ember", kiáltotta újra meg újra. Pedig korántsem mint orvost látogatta meg, hanem csak mint megismerésre méltó embert. Kicsit féltem, hogy nekem is be kell mennem hozzá, de nem szólítottak fel rá. Balra mögöttem egy jóformán csupa üvegfallal kerített szobában egy ülő férfit láttam, aki a hátát fordította felém. Kiderült, hogy ez a férfi a professzor titkára, hogy az apám valójában csak vele beszélt, s nem a professzorral magával, de valahogy a titkárban testet öltve is látszottak a professzor erényei, úgyhogy apám éppoly jogosult volt arra, hogy minden tekintetben ítéletet alkosson a professzorról, mintha személyesen beszélt volna vele. [...]

Május 9. Tegnap este Pickkel kávéházban. Ahogy minden zaklatottság dacára kitartok a regényem mellett, szakasztott úgy, mint egy emlékmű alakja, amely a távolba néz, és szilárdan tapad a kőtömbjéhez. [...]

[...]

Június 6. Csütörtök. Úrnapja. Amint két ügető ló közül az egyik, mintegy magának, kiereszti a fejét az ügetésből, és sörényestül megrázza önmaga felé, majd újra felkapja, s látszólag egészségesebben csak ezután üget tovább, holott valójában egy pillanatra sem állt meg.

Most Flaubert leveleit olvasom: „Regényem a szikla, amelybe kapaszkodom, és nem tudok semmit arról, mi folyik a világban." - Hasonló, mint amit én jegyeztem fel magamnak május 9-én.

Súlytalanul, csonttalanul, testetlenül járkáltam két óra hosszat az utcákon, és azon töprengtem, mit álltam ki délután írás közben.

Max Brodhoz

[Jungborn, Harz-hegység, 1912. július]

Drága Max! Hosszas kínlódás után - feladom. Képtelen vagyok, és a közeljövőben aligha is leszek képes a még hiányzó darabok tökéletesítésére. Mivel ez most nem megy, ám valamely szerencsés órán még kétségkívül sikerülhet, azt tanácsolnád nekem - s miféle indoklással, kérlek -, hogy józan elmével publikáljak valamit, ami rossz, hogy azután ugyanúgy viszolyogjak, mint a *Hyperión*-ban megjelent két beszélgetés láttán? Az, amit eddig legépeltem, könyvnek aligha elegendő, hanem hát ha nem jelenünk meg nyomtatásban, s még rosszabb dolgok is esnek, nem jobb-e mindez mégis, mint ez az átkozott önerőltetés? Van ezeknek a kis írásoknak néhány helye, amelyekhez tízezer tanácsadót kívántam volna; ám visszatartom őket, nincs szükségem másra, csak rád s magamra, és elégedett vagyok. Mondd, hogy igazam van! Ez a művi munkálkodás és töprengés mindvégig zavart már, fölösleges nyomorúságokat hozott rám. Rossz dolgokat végérvényesen rossznak csupán a halálos ágyán hagyhat az ember. Mondd, hogy igazam van, vagy legalább azt, hogy nem veszed rossz néven; akkor újra jó lelkiismerettel s miattad is nyugodtan kezdhetnék valami másba.

Barátod, Franz.

[Jungborn,] 1912. VII. 22.

[...] Ne bántsd a társas érintkezést! Részben az emberek miatt jöttem ide éppen, és elégedett vagyok, hogy legalább ebben nem csalódtam. Ugyan hogy is élek én Prágában! Ez a vágy az emberek után, mely ott él bennem, ám szorongássá válik, ha valóság lesz, csak nyaralás idején zökken a helyére; bizonnyal átalakulok valamelyest. Egyébként nem olvastad pontosan az időtáblázatomat, nyolc óráig keveset írok, nyolc után semmit, ám akkor érzem magam a leginkább felszabadultnak. Erről többet írnék még, ha épp a mai napot különösen ostobán nem labdázással és kártyázással, üldögéléssel és heverészéssel töltöttem volna a kertben. És kirándulni egyáltalán nem járok! Komoly veszély fenyeget, hogy a végén a Brockent nem is fogom látni! Ha tudnád, hogy telik e rövid idő. Csak akkor legalább úgy telne, világosan, mint a víz, de nem, úgy folyik el, mint az olaj.

Szombat délután megyek el innen (de jó lenne addig még egy lap tőled), vasárnap Drezdában maradok, és este érkezem Prágába. Csak messziről látható gyengeségből nem utazom Weimaron át. Kaptam Tőle egy kis levelet édesanyja saját kezű üdvözletével, és mellékelve három fényképet. Ő látható mindhármon, különböző pozitúrákban és az egyiken a korábbi fényképekhez képest összehasonlíthatatlanul élesebben, és nagyon szép! S én Drezdába megyek, mintha kényszerítene bármi, és megtekintem az állatkertet, ahová való vagyok!

Napló

Augusztus 10. Semmit nem írtam. A gyárban voltam, és a motorhelyiségben két óra hosszat gázt lélegeztem be. A mester és a fűtő erélye a motorral szemben, amely kideríthetetlen okból nem akar begyulladni. Siralmas gyár.

Augusztus 11. Semmi, semmi. Mennyi időtől megfoszt ennek a kis könyvnek a kiadása, és mennyi nevetséges, káros öntudat támad annak nyomán, hogy a közlés szempontjából elolvassa az ember a régi dolgokat. Csak ez tart távol az írástól. Mégsem értem el valójában semmit, a legjobb bizonyítéka ez a zavar. Mindenesetre a könyv kiadása után most majd sokkal jobban meg kell tartóztatnom magam a folyóiratoktól és kritikáktól, ha nem akarom beérni azzal, hogy csak az ujjam hegyével érem el az igazságot. Milyen nehezen mozdítható lettem! Azelőtt, ha a pillanatnyi iránynak csak egyetlen ellentmondó szót is mondtam, máris szálltam a másik oldalra, most csak végignézek magamon, és maradok, amilyen vagyok.

Ernst Rowohlthoz

Prága, 1912. augusztus 14.

Igen tisztelt Rowohlt úr!

Itt küldöm Önnek a kis prózai munkát, melyet látni kívánt; e darabokból bizonnyal összeáll már egy könyvecske. Ahogy e célból egymás mellé rakosgattam őket, dilemma gyötört: felelősségérzetemet nyugtassam meg inkább, vagy engedjek a vágynak, hogy az Ön szép könyveinek sorában magam is könyvhöz jussak. Bizonnyal nem volt mindenütt helyes a döntésem. Most azonban természetesen boldog lennék, ha dolgaim legalább annyira megnyernék tetszését, hogy kinyomtatásukra vállalkozna. Végül is a legnagyobb gyakorlottsággal és értéssel sem lehet a dolgok gyengéjét mindig első pillantásra észrevenni. Hiszen az írók legkiterjedtebb individualitása éppen abban áll, hogy mindegyikük a maga módján leplezi fogyatékosságait.

Tisztelő híve: dr. Franz Kafka

A kézirat külön postával, csomagban.

Napló

Augusztus 15. Haszontalan nap. Álmos, zavart vagyok. Mária-ünnep az Altstädter Ringen. A férfi, akinek olyan hangja van, mintha egy földbeli lukból jönne. Sokat gondoltam - micsoda zavar nevek leírásakor - F. B.-re. Tegnap *Lengyel állapotok*. - Most O. olvasott fel Goethe-verseket. Igazi érzékkel választja ki őket. *Könnyek vigasza*. *Lottéhoz*. *Wertherhez*. *A holdhoz*.

Újraolvastam régi naplókat ahelyett, hogy távol tartanám magamtól ezeket a dolgokat. A lehető legésszerűtlenebbül élek. De mindennek az a kiadandó harmincegy oldal az oka. Még inkább oka ugyan a gyengeségem, amely megengedi, hogy ilyesmi hatással lehessen rám. Ahelyett, hogy megráznám magam, itt ülök, és azon gondolkodom, hogyan fejezhetném ki mindezt minél sértőbben. Rettentő nyugalmam zavarja azonban leleményességemet. Kíváncsi vagyok, hogyan találok ki ebből az állapotból. Lökni nem hagyom magam, a helyes úttal sem vagyok tisztában, hogyan fog történni tehát? Nagy tömegként végképp beszorultam szűk utaimra? - De akkor legalább forgathatnám a fejemet. - Hisz forgatom is.

[...]

Augusztus 20. A kisfiúk, mind a kettő kék blúzban, egyikük világosabban, a másik, a kisebbik, sötétebben, ablakom alatt, a részben elvadult fűvel benőtt egyetemi építkezési térségen, egy-egy köteg száraz szénát visznek a karjukban. Felkapaszkodnak vele egy lejtőn. Az egészben van valami kellemes a szemnek.

Ma reggel az üres társzekér és a nagy sovány ló előtte. Ahogy erejük végső megfeszítésével megpróbáltak egy lejtőn feljutni, mind a kettő szokatlanul megnyúlt. A szemlélő számára megdőlve mutatkoztak. A ló, amint kicsit fölemeli a mellső lábait, a nyakát oldalt és fölfelé nyújtja. Fölötte a kocsis ostora.

Csak küldené vissza Rowohlt, és zárhatnék be újra mindent, s tehetném meg nem történtté, hogy csak annyira boldog lehessek, mint azelőtt.

F. B. kisasszony. Mikor augusztus 13-án elmentem Brodhoz, az asztalnál ült, és szinte cseléd-lánynak véltem. Nem is voltam egyáltalán kíváncsi, kicsoda, rögtön napirendre tértem fölötte. Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét. A nyaka szabadon. Bebújós blúz. Egészen otthoniasnak látszott a ruházata, de később kiderült, hogy egyáltalán nem az. (Kicsit elidegenedem tőle azáltal, hogy ilyen szorosan megközelítem a testét. Micsoda állapotban vagyok egyébként most, mindenestül minden jótól elidegenedve, és ráadásul még el sem hiszem. Ha Maxnál ma nem szórnak szét túlságosan az irodalmi hírek, megpróbálom még megírni a Blenkeltről szóló történetet. Nem kell hosszúnak lennie, de telibe kell találnia engem.) Csaknem törött orr, szőke, kicsit merev, jellegtelen haj, erős áll. Akkor néztem meg először tüzetesebben, mikor leültem, és mikor már ültem, rendíthetetlen véleményem volt róla. Ahogy... [félbeszakad]

[...]

Szeptember 4. A spanyolországi nagybácsi. A kabátjának a szabása. A közelségének a hatása. Lényének részletezése. - Lebegése az előszobán át a klozettra. Nem válaszol közben egy meg-szólításra. - Napról napra lágyabb lesz, ha nem fokozatos átalakulást ítél meg az ember, hanem feltűnő pillanatokat.

Szeptember 5. Megkérdezem tőle: hogyan egyeztesse össze az ember azt, hogy mindig elégedetlen vagy, mint legutóbb mondtad, és hogy mindenütt eligazodsz, mint újra meg újra tapasztalhatni (és mint ahogy ennek az eligazodásnak mindig sajátossága a nyerseség, gon-doltam)? Válasza így oldódott fel az emlékezetemben: „Egyes dolgokban elégedett vagyok, de az egészhez ez nem elég. Gyakran vacsorázom egy kis francia panzióban, amely nagyon előkelő és drága. Egy kétágyas szoba például ellátással naponta ötven frankba kerül. Tehát

például egy francia követségi titkár és egy spanyol tüzér tábornok között ülök ott. Szemközt velem a tengerészeti minisztérium egy magas rangú hivatalnoka és valamilyen gróf ül. Már jól ismerem mindnyájukat, mikor leülök a helyemre, üdvözlök mindenkit, egyébként nem szólok egy szót sem, mert kelletlen hangulatban vagyok, csak a végén búcsúzom el megint mindenkitől. Aztán ott találom magam egyedül az utcán, és igazán nem tudom, mire volt jó ez az este. Hazamegyek, és fájlalom, hogy nem nősültem meg. Természetesen ez aztán elhomályosul, akár végiggondolom, akár szertefoszlanak a gondolatok. De alkalomadtán visszatérnek."

[...]

A Rowohlt-Verlaghoz

[A levélpapír fejléce: Munkás-Balesetbiztosító Intézet]
Prága, 1912. szeptember 7.

Igen tisztelt Uram!

Nagyon köszönöm e hó 4-én kelt szíves levelét. Mivel igen jól elképzelhetem, milyen üzleti kilátásokkal kecsegtet egy ilyen csekély első mű megjelentetése, készséggel egyetértek azokkal a feltételekkel, amelyeket Ön szabni óhajt; az Ön kockázatát minél inkább csökkentő feltételek volnának nekem is a legmegfelelőbbek. - Az Ön kiadójának általam ismert könyveit túlságosan tisztelem, semhogy e könyvet illető javaslatokkal állnék elő, kérem csupán a legnagyobb betűtípust, amely az Ön elképzeléseibe e könyvvel kapcsolatban még beleillhet. Ha volna rá mód, hogy sötét kemény kartonkötet készüljön, színezett papírral, mintegy a Kleist-anekdoták papírminőségéhez hasonlóan, roppantul örülnék, ám ezt megint csak annak előrebocsátásával mondom: ha az Ön egyébkénti tervét nem zavarja.

Legközelebbi értesítését jó érzéssel várva, tisztelő híve:

dr. Franz Kafka

[A levélpapír fejléce: Munkás-Balesetbiztosító Intézet]
Prága, 1912. szeptember 7.

Igen tisztelt Uraim!

Mellékelten, őszinte köszönettel küldöm a kiadói szerződés aláírt példányát. Pár napos késedelmem oka: szerettem volna Önöknek egyidejűleg *Hirtelen séta* című kis írásom javított változatát is elküldeni, mert az eddigi változat első bekezdésének végén egy bizonyos részlettel nem tudok megbarátkozni. Sajnos a javított változat még nem készült el egészen, ám néhány napon belül ezt is küldöm.

Még egy kérés: mivel a szerződés a megjelenés időpontját nem tartalmazza - és a magam részéről ezt ott a legkevésbé sem hiányolom -, természetszerűleg mégis örömest megtudnám, mikor szándékoznak a könyvet kiadni, kérem, legyenek oly kedvesek alkalomadtán ezt a részletet is közölni velem.

Őszinte hívük: dr. Franz Kafka

Napló

Szeptember 11. [...] Álom: kváderkövekből épített, messze a tengerbe benyúló földnyelven álltam. Volt velem valaki vagy többen is, de önmagam tudata olyan erős volt, hogy alig tudtam róluk egyebet, mint hogy szóltam hozzájuk. Csak egy mellettem ülőnek a felhúzott térdére emlékszem. Először nem tudtam, tulajdonképpen hol vagyok, csak mikor egyszer véletlenül felemelkedtem, pillantottam meg balra tőlem és jobbra mögöttem a tágas, világos körvonalú tengert sorokban felállított, szilárdan lehorgonyzott hadihajók sokaságával. Jobbra New York látszott, a New York-i kikötőben voltunk. Az ég szürke volt, de egyenletesen világos. Ide-oda forgolódtam a helyemen, ahol szabadon ért a levegő mindenfelől; mindent látni akartam. New York felé a tekintet kissé alászállt, a tenger felé pedig fel a magasba. Ekkor azt is észrevettem, hogy a víz nagy hullámokat vet mellettem, és roppant, idegen országbeli forgalom bonyolódik rajta. Csak arra emlékszem már, hogy tutajaink helyett hosszú törzsek voltak óriási kerek köteggé összekötözve, amely menet közben minduntalan felbukkant a metszéslapjával fölfelé, a hullámok nagyságától függően jobban vagy kevésbé, és közben még hosszában is hánykolódott a vízben. Leültem, felhúztam a lábamat, vonaglottam gyönyörűségemben, élvezetemben jóformán beástam magam a földbe, és azt mondtam: hiszen ez még érdekesebb, mint a párizsi boulevard forgalma.

[...]

Szeptember 12. [...] Észreveszem, hogy csak azért írtam dr. Schillernek olyan szívesen és jól, mert B. kisasszony, igaz, már két héttel ezelőtt, ott járt Breslauban, és ennek a nyoma még érződik a levegőben, mert korábban többször gondoltam rá, hogy dr. Schiller útján küldetek neki virágot.

[...]

Szeptember 18. H. történetei tegnap a hivatalban. A kőtörő, aki elkunyerált tőle az országúton egy békát, a lábánál fogva lelógatta, és háromszori harapással elnyelte először a fejecskét, aztán a törzset és végül a lábat. - A nagyon szívós macskák megölésének legjobb módja: beszorítani a nyakát egy ajtóba és meghúzni a farkát. - Undora a rovaroktól. A katonaságnál egyszer éjjel viszketett az orra töve, odanyúlt álmában, és szétnyomott valamit. Ám az a valami egy poloska volt, és még napokig hurcolta magával a szagát.

Finoman elkészített macskasültet ettek négyen, de csak három tudta, mit esznek. Evés után ezek hárman elkezdtek miákolni, a negyedik azonban nem akart hinni nekik, csak akkor hitte el, mikor megmutatták neki a véres bundát, mire nem tudott elég gyorsan kiszaladni, hogy ki ne hányjon mindent még útközben, és két hétig beteg volt utána.

Ez a kőtörő nem evett mást, csak kenyeret, meg ami gyümölcshöz és elevenhez még véletlenül hozzájutott, és csak pálinkát ivott. Egy téglavető téglapajtájában aludt. Egyszer találkozott vele H. alkonyatkor a földeken. „Megállj - mondta a férfi -, vagy...” H. a mulatság kedvéért megállt. „Add ide a cigarettádat”, mondta aztán a férfi. H. odaadta neki. „Adj még egyet!” „Tessék, kérsz még egyet?”, kérdezte tőle H., készenlétben tartotta mindenesetre a furkósbotját a bal kezében, és a jobbjával úgy pofon vágta a kőtörőt, hogy annak kiesett a cigaretta a szájából. El is futott a férfi rögtön, gyáván és gyöngén, már amilyenek ezek a pálinkaivók. [...]

Szeptember 19. P. ellenőr arról az utazásáról mesél, amelyet tizenhárom éves fiúként tett, hetven krajcárral a zsebében, egy iskolatársa kíséretében. Miként érkeztek egy este egy vendégfogadóba, ahol óriási ivászat folyt a polgármester tiszteletére, aki akkor jött vissza a katonaságtól. Több mint ötven üres sörösüveg állt a padlón. Vágni lehetett a pipafüstöt. A sörsajt bűze. A két kisfiú a falnál. A részeg polgármester, aki emlékezetében a katonasággal mindenütt rendet akar teremteni, odamegy hozzájuk, és megfenyegeti őket, hogy hazatoloncolja mindkettőjüket mint szökevényeket - ugyanis hiába minden magyarázkodás, annak tartja őket. A fiúk reszketnek, gimnáziumi igazolványukat mutogatják, latinul ragoznak, egy félrészeg tanár hallgatja őket, de nem segít. Végül nem születik világos határozat a sorsukról, de kényszerítik őket, hogy együtt igyanak a többiekkel, a két fiú nagyon örül, hogy ennyi jó sört ihat ingyen, a maguk szerény eszközeivel soha nem juthattak volna hozzá. Teliisszák magukat, aztán késő éjszaka, az utolsó vendég elvonulása után, lefekszenek vékonyan felhintett szalmára ebben a szobában, amelyet ki sem szellőztettek, és felségesen alszanak. Csakhogy négy órakor jön egy hatalmas szolgálólány, kijelenti, hogy nem ér rá, és kiseperte volna a két fiút a hajnali ködbe, ha nem szaladnak el önként. Mikor a szoba kicsit ki volt már takarítva, odacsapott eléjük az asztalra két csordultig telt bögre kávét. De ahogy kavargatták a kávét, minduntalan valami nagy kerek feketeség bukkant a felszínére. Gondolták, majd csak kiderül, mi az, és jó étvággyal nekiálltak kihörpölni, míg a félig kiürült bögre és a sötét valami láttán el nem fogta őket mégis a félelem, és tanácsot kértek a szolgálólánytól. Ekkor kiderült, hogy a feketeség rég megalvadt lúdvér, amely az előző esti lakomáról maradt a fazekakban, és a hajnali bódulatban egyszerűen arra öntötték rá a kávét. Rögtön kiszaladtak a fiúk, és az utolsó cseppig mindent kiokádtak. Később hívatta őket a pap, aki rövid vallástani vizsgáztatás nyomán megállapította, hogy derék fiúk, a szakácsnőjével levest tálaltatott nekik, és aztán áldásával útra bocsátotta őket. Ezt a levest és ezt az áldást a papi gimnázium növendékeiként csaknem minden plébánián behajtották, amelyet útba ejtettek.

Szeptember 20. Levelek tegnap Löwynek és Taussig kisasszonynak, ma B. kisasszonynak és Maxnak.

Felice Bauerhez

Prága, 1912. szeptember 20.

Mélyen tisztelt Kisasszony!

Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak, s én vagyok az az ember, aki először üdvözölte Magát egy este Brod direktor úrnál Prágában, majd később, átnyúlva az asztalon, sorra odaadogatta Magának egy múzsai utazás fényképeit, s végül ugyanezzel a kézzel, amely most a billentyűket veri, megfogta azt a kezet, amellyel megpecsételte ígéretét, hogy jövőre Palesztinába utazik azzal az emberrel.

Ha még mindig hajlandó az utazásra - azt mondta ott, hogy nem állhatatlan a természete, s magam sem észleltem semmi effélét -, akkor nemcsak hogy jó lesz, hanem okvetlenül szükséges is, hogy már most iparkodjunk megállapodni az utazásban. Ugyanis ezt a rövid, egy palesztinai úthoz meg túlságosan is rövid kis szabadságunkat igen alaposan ki kell majd használnunk, ez pedig csak akkor sikerülhet, ha a lehető legjobban fölkészülünk, és az összes tennivalókban megegyezünk.

Csak egyvalamit kell még megvallanom, ha mégoly rosszul hangzik is, s ha ráadásul mégoly kevéssé illik is az eddig elmondottakhoz: én rossz levélíró vagyok. Sőt még ennél is komiszabbul festene a dolog, ha az írógépem nem volna; így ugyanis, ha történetesen a lelkierőmből nem futja is egy levélre, még itt vannak az írásra az ujjhegyek. Viszonzásul persze magam sem várom el soha, hogy szabályosan jöjjenek a levelek; sőt még ha naponta megújuló izgalommal várok is egy levelet, sosem vagyok csalódott, ha nem jön meg, ha pedig végül megjön, többnyire megrettenek. Most, hogy új papírt csavarok be, úgy veszem észre, talán sokkal rosszabbnak tüntettem fel magam, mint amilyen vagyok. Ha valóban elkövettem ezt a hibát, úgy kell nekem: ugyan miért írom ezt a levelet is határai hivatali munka után, s méghozzá olyan írógépen, amelyet meg sem szoktam?

De akárhogy is, akárhogy is - a géppel írásnak ez az egyetlen hátránya, hogy így elkalandozik az ember -, ha támadhat is valakiben kétség, mármint gyakorlati kétség az iránt, hogy egy utazásra magával vigyen útitársnak, -marsallnak, -kölöncnek, -tirannusnak, vagy ki tudja, mi válnék még belőlem, levelezőpartnerségem ellen - s egyelőre csupán erről volna szó - mégsem emelhető eleve döntő kifogás, és talán talán Maga is próbát tehetne velem.

Őszinte híve, dr. Franz Kafka
Pořič, 7.

Napló

Szeptember 23. Ezt *Az ítélet* című elbeszélést 22-ről 23-ra virradó éjszaka egy lélegzetre írtam meg este tíz órától reggel hatig. Az ülésben megmerevedett lábamat alig tudtam előhúzni az íróasztal alól. A rettentő erőfeszítés és öröm, ahogy a történet kibontakozott előttem, ahogy a vizeimen haladtam előre. Többször hordtam a hátamon ezen az éjszakán a súlyomat. Ahogy minden kimondható, ahogy mindent, még a legidegenebb ötleteket is nagy tűz vár, amelyben elenyésznek és feltámadnak. Ahogy az ablakba lassan kékség költözött. Elhaladt egy kocsi. Két férfi átment a hídon. Két órakor néztem utoljára az órára. Mikor a cselédlány először ment át az előszobán, akkor írtam le az utolsó mondatot. Eloltottam a lámpát, és nappali világosság. Enyhe szívfájdalmak. Az éjszaka közepén elmúló fáradtság. Ahogy reszketve belépnek húgaim a szobába. Felolvasás. Előbb a kinyújtózkodás a cselédlány előtt és a közlése: „Mostanáig írtam." Az érintetlen ágy képe, mintha most hozták volna be. A megszilárdulása annak a meggyőződésnek, hogy regényírásommal az írás gyalázatos mélypontjain járok. *Csak* így lehet írni, csak ilyen egybefüggően, test és lélek ilyen tökéletes megnyílásával. Délelőtt ágyban. A szem még mindig tiszta. Az írással együtt sodródó sokféle érzés, például az az öröm, hogy valami szépet adhatok Max *Arkadiá*-jába, gondolatok Freudra természetesen, egy helyen az *Arnold Beer*-re, egy másik helyen Wassermannra, továbbá Werfel *Óriásnő*-jére és persze az én *A városi világ*-omra is.

Felicéhez

Prága, 12. IX. 28.

Tisztelt Kisasszony, bocsássa meg, hogy nem írógéppel írok, de olyan rettenetesen sok a megírnivalóm, az írógép odaát van a folyosón, azonfelül igen sürgetőnek érzem ezt a levelet, s ma ünnep van Csehországban (ez egyébként nem tartozik szorosan a fenti mentegetőzéshez), az írógép meg nem elég gyors nekem, szép az idő, meleg van, az ablak nyitva (az én ablakaim

ugyan mindig nyitva vannak), s ami már régen nem esett meg velem, dudorászva jöttem a hivatalba, és ha nem a Maga leveléért jöttem volna be, igazán nem tudom, mi keresnivalóm lenne a hivatalban a mai ünnepnapon.

Hogy honnan tudom a címét? Ne is így kérdezze, ha ezt kérdezi. A címét úgy koldultam össze. Először valami részvénytársaság címét adták meg, de az nem tetszett. Aztán megkaptam a lakáscímét házszám nélkül, aztán a házszámot is hozzá. Erre már megnyugodtam, de ekkor meg már csak azért sem írtam, mivel úgy véltem, hogy a cím mégiscsak valami, másrészt viszont attól tartottam, hátha hamis, mert ugyan ki lehet az az Immanuel Kirch? És nincs annál szomorúbb, mintha bizonytalan címre küld levelet az ember, nem is levél az ilyen, csak egy sóhaj. Amikor aztán megtudtam, hogy egy Imm.-Kirche van az utcájukban, megint megnyugodtam egy időre. Ekkor már csak az égtájjelzést szerettem volna megkapni, minthogy a berlini címekhez mindig kell ez is. Én leginkább északra tettem volna Magát, noha az, úgy hiszem, szegény környék.

De még ezektől a címzési gondoktól eltekintve is (hisz Prágában még azt sem tudják biztosan, hogy Maga a 20. vagy a 30. házszám alatt lakik-e) mi mindent kellett kiállnia ennek a szerencsétlen levélnek, míg végre sor került a megírására! Most, hogy végre megmozdul közöttünk az ajtó, vagy legalábbis a kilincsen van a kezünk, talán elmondhatom már, sőt talán kötelességem is elmondani. Hogy én micsoda kedélyhullámzások rabja vagyok, Kisasszony! Idegességek zápora zuhog rám szakadatlanul. Akarok valamit, majd nyomban rá mást akarok. Már fent vagyok a lépcsőházban, s még akkor sem tudom, milyen hangulatban lépek majd be a lakásba. Bizonytalanságokat kell fölhalmoznom magamban, hogy egy csekélyke bizonyosság vagy levél legyen belőlük. Hányszor! - hogy ne túlozzak, meg is mondom: tíz estén - eszkábáltam össze magamban elalvás előtt azt az első levelet! Csakhogy éppen az az egyik hibám, hogy akármilyen gondosan összerakosgatok is előre valamit, utána képtelen vagyok egyhuzamban leírni. Nagyon rossz az emlékezőképességem, az igaz, de még a legjobb emlékezőképesség sem érne semmit, ha le akarnék írni egy akármilyen rövid, előre kitervelt és pusztán fejben tartott bekezdést, minthogy minden mondaton belül vannak árnyalatok, amelyek a leírás előtt óhatatlanul függőben maradnak. Amikor pedig nekiülök, hogy a fejben tartott mondatot leírjam, csak törmeléket látok, ott hever szanaszéjjel, nem igazodom el benne, nem látok át rajta, és akár el is hajítanám a tollamat, ha kitelnék a lagymatag természetemtől. Mindamellett fontolgattam azt a levelet, mivel még korántsem szántam el magam a megírására, s éppen az efféle fontolgatások tartanak vissza leginkább az írástól. Emlékszem, egyszer még az ágyból is fölkeltem, hogy ami Magának szólót elgondoltam, papírra vessem. De nyomban vissza is bújtam az ágyba, mert - és ez a másik hibám - az idegességem rovására írtam ezt a szamárságot, és azzal győztem meg magam, hogy ami éppen a fejemben van, azt másnap reggel is leírhatom. Éjféltájt mindig meggyőzők az efféle érvek.

De ha így folytatom, sosem jutok a végére. Csak fecsegek a múltkori levelemről ahelyett, hogy azt a sok mindent megírnám, amit meg kell írnom Magának. Kérem, ne feledje, mitől lett számomra olyan fontos az a levél. Attól, hogy Maga válaszolt rá ezzel a levéllel, amely itt van előttem, amely olyan gyerekes örömöt szerez nekem, s amelyre most ráteszem a kezem, hogy az enyémnek érezzem. Írjon mielőbb még egyet! De ne is fáradjon vele, a levélírás, akárhogy nézzük is, fáradságos dolog; írjon inkább egy kis naplót, így szerényebb a kérés, és pompásabb lesz az ajándék. Természetesen többet kell megírnia, mint amennyit önmagának írna, hiszen én egyáltalán nem ismerem Magát. Ezért azt is bele kell vennie, hogy mikor megy hivatalba, hogy mit reggelizett, hogy az irodája ablakából hová nyílik kilátás, hogy mi ott a munkája, hogy kik a barátai és a barátnői, hogy miért kap ajándékot, hogy ki akarja tönkretenni az egészségét cukorkával, s még ezer más dolgot, aminek a létezéséről és a lehetőségéről sejtelmem sincsen. - Na és a palesztinai utazás, azzal mi lesz? Majd legközelebb

vagy azután, de jövő tavasszal vagy ősszel mindenképpen. - Max most felhagyott az operettjével, Olaszországban van, de hamarosan egy ménkű nagy irodalmi évkönyvvel vágja fejbe a Maga német honát. Szerencsésen megjelent az én könyvem, könyvecském, füzetkém is. De nem valami jó, jobbat kell írni ennél. S ezzel a verdikttel búcsúzom is.

Híve, Franz Kafka

Max Brodhoz

[Prága, 1912. október 8.]

Drága Max!

Miután vasárnapról hétfőre virradó éjszaka olyan jól ment az írás - képes lettem volna végigírni az egész éjszakát, aztán folytatni nappal és megint éjszaka és újra nappal, végül meg elröpülni -, és ma is biztosan jól ment volna - egy oldal, lényegében csak kilégzése a tegnapi tíznek, már készen is van -, abba kell hagynom a következő oknál fogva: sógorom, a gyáros - boldog szórakozottságomban erre szinte föl sem figyeltem - ma reggel üzleti útra indult, és csak tíz-tizennégy nap múlva tér vissza. Ez idő alatt gyakorlatilag az üzemvezető lesz a gyárban az úr, és nincs az a finanszírozó, aki, legyen akár sokkal kevésbé ideges természet, mint az apám, kételkedne abban, hogy a gyár most aztán csalók és tolvajok prédája lesz. Egyebekben magam is ezt gondolom, bár nem annyira a pénz féltéséből, inkább tájékozatlanságból és nyugtalan lelkiismeretből eredően. Végső soron, amennyire elképzelhetem, egy közömbös kívülálló sem vonhatja kétségbe apám aggodalmainak jogosságát, még ha nem feledhetem is, hogy *én* alapjában véve nem bírom belátni, miért ne volna képes egy birodalmi német üzemvezető, aki minden műszaki és szervezési kérdésben toronymagasan a sógorom felett áll, ennek távollétében ugyanúgy eligazgatni a gyárat, mint különben; hiszen emberek volnánk s nem tolvajok.

Mármost az üzemvezető mellett ott van még a sógorom öccse is, aki ugyan az üzleten kívül mindenben félnótás csak, jó darabon még az üzleten belül is, ám azért igen derekas, szorgos, figyelmes ember, huszár a táblán. Hanem hogy neki meg sokat kell az irodán kuksolnia, azonkívül az ügynöki munka irányítása is rá vár, s ezért fél nap hosszat a városban lóthat-futhat, következésképp a gyárra kevés ideje marad.

Ahogy a múltkoriban egyszer azt mondtam neked, hogy kívülről semmi az írásban meg nem zavarhat (ami természetesen nem felvágás volt, hanem önvigasztalás), arra gondoltam csupán, hogyan is nyöszörög csaknem minden este anyám, nézzek be végre, így-úgy és hébe-hóba, apám megnyugtatására a gyárba, s hogyan mondta el ugyanezt a maga részéről, pillantásokkal és egyéb kerülő utakon, sokkal zordabbul az apám. Effajta kérések és szemrehányások persze nagy általánosságban nem bolondságok, hiszen a sógornak és a gyárnak bizonyosan a javára válna, ha ellenőriznék őket; én azonban - és ebben rejlik az ilyen beszéd kiirthatatlan badarsága - még a legfelhőtlenebb állapotomban sem vagyok képes ilyen ellenőrző felügyeletre.

Ilyesmiről persze az elkövetkező tizennégy nap során nincs is szó, ezúttal ugyanis csak két akármilyen szem szükségeltetik, legyen ez a szempár akár az enyém, a fontos az, hogy rajta tartsam a gyáron. És hogy ezzel a követeléssel épp engem tiszteltek meg, mit lehetne az ellen mondani, ugye, hiszen itt valamennyiök véleménye szerint én vagyok legelsősorban a hibás, hogy a gyárat megalapították - ezt a tehertételt, úgy kell éreznem, félig-meddig valami álomban vállaltam magamra -, ráadásul senki sincs a fedélzeten, aki rajtam kívül a gyárba eljárhatna, mert a szüleim, akik egyébként sem jöhetnének szóba, épp most állják az üzletben

a főidény ostromát (az üzlet az új helyen mintha még jobban is menne), és ma például anyám még ebédre se jött haza.

Amikor tehát ma este anyám rákezdte megint a régi panaszt, és azon túl, hogy ismét utalt rá, miképp keseredik és betegszik meg apám egyre csak az én hibámból, ezt az újabb indokot is felhozta - a sógorom elutazását, a gyár tökéletes kiszolgáltatottságát -, és ahogy a legkisebb húgom, aki máskülönben mindig mellettem állt ki őszinte, helyettem az utóbbi időben inkább anyámat választó érzéssel, valamint mérhetetlen meg nem értéssel ott, nyílt színen, anyám javára elárult, s én érezhettem, ahogy a keserűség - nem tudom, epe volt-e csak - keresztüláramlik egész testemen, világosan megértettem, hogy itt az én számomra két választás lehetséges, vagy megvárom, míg mindenki aludni tér, és kiugrom szépen az ablakon, vagy a következő két hét során eljárok a sógorom gyárába és irodájára. Az első megoldás lehetővé tette volna, hogy megszabaduljak mind a megzavart írással, mind a gyárral kapcsolatos valamennyi felelősségemtől, a második mindenképpen félbeszakította az írás menetét - tizennégy éjszaka álmát nem tudom csak úgy félredörzsölni a szememről -, és azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy ha akaraterőm és reménykedésem megfelelő mérvű lesz, két hét múltán esetleg ott folytathatom az írást, ahol ma abbahagytam.

Tehát nem ugrottam ki, és már az a kísértés sem olyan erős, mely ezt a levelet búcsúlevéllé tenné (ez irányú ihletem más irányba tér). Hosszasan álltam az ablaknál, arcom az üveghez nyomva, és akadt számos pillanat, amikor jól elképzeltem, mint riadna föl a zuhanásomra a hídpénzszedő. Ám mindvégig túl erősen érzékeltem önmagamat, s így az elhatározásom, hogy a kövezeten kellene szétzúznom magam, nem hatolhatott lényembe a kellő mélyekig. Úgy láttam továbbá, hogy életben maradásom az írást - még ha csak megszakításról beszélünk is itt, ha ennyiről csupán - kevésbé szakítja meg, mint a halál, és hogy regényem kezdete és folytatása között e két hét során, ráadásul épp a gyárban, épp az így kielégített szülők ellenében, regényem legbensejében élek s mozgok majd.

Drága Max, ezt az egészet korántsem ítéletedre bocsátom most, hogy írok róla, hiszen ezt a dolgot Te meg nem ítélheted, ám ha már egyszer oly szilárdan eltökéltem, hogy búcsúlevél hátrahagyása nélkül-. ugrom ki az ablakon - végső pillanatainkban bágyadtak is lehetünk elvégre -, most, hogy ismét lakójaként térek vissza szobámba, hadd írjak neked, gondoltam, egy hosszú levelet, mely a viszontlátásé; nos, ez az. És most még: csókot és jó éjt, ez utóbbit főleg mert holnaptól egy gyár élén állok, s ennek kívánság szerint kell megfelelnem.

Barátod, Franz

Kedd, 1912. október, éji $^{1}/_{2}$ 1 órakor.

Mégis, ezt most reggel szintén nem hallgathatom el, gyűlölöm őket mind sorban-rendben, és azt gondolom, e két hét alatt majd köszönni is alig bírok nekik. De a gyűlölet - s ez ismét vád a fejemre - mégiscsak inkább az ablakon kívülre való, nem a nyugton alvó ágyába. Jóval kevésbé vagyok biztos magamban, mint az éjszaka.

Felicéhez

12. X. 13.

Nagyságos Kisasszony!

Tizenöt napja délelőtt tíz órakor kaptam meg első levelét, és pár percre rá már nekiültem, és négy lapot írtam Magának egy lehetetlen méretű papiroson. Nem panaszképpen mondom,

mert hiszen semmi más időtöltés nem szerzett volna ekkora örömöt, legföljebb azért panaszkodhatnék, hogy amikor befejeztem, még csak a legeslegeleje volt megírva mindannak, amit meg akartam írni, úgyhogy a levélnek akkor elmaradt része napokig betöltött és nyugtalanított, míg csak ezt a nyugtalanságot fel nem váltotta a várakozás a Maga válaszára, majd e várakozás fokozatos ellankadása.

De miért is nem válaszolt? - Lehetséges, sőt annak az írásnak a természetét tekintve valószínű is, hogy akadt a levelemben valami ostobaság, ami megtéveszthette Magát, de az lehetetlen, hogy meg ne érezte volna a szavaim mélyén rejtőző jó szándékot. - Vagy elveszett volna az egyik levél? De hisz az enyémet sokkal buzgóbb igyekezet indította útnak, semhogy csak úgy elkallódhatott volna, a Magáét meg túlságosan is mohón várták. Ugye, a levelek különben sem szoktak elveszni, kivéve ha bizonytalan várakozásunkban már nem találunk más magyarázatot? - Talán át sem adták Magának a levelemet, mivel rossz szemmel nézik azt a palesztinai utat? Egyáltalán elkövethetnek ilyesmit egy családban, s méghozzá Maga ellen? Pedig annak a levélnek számításom szerint már vasárnap délelőtt meg kellett volna érkeznie. - Marad még az a szomorú eshetőség, hogy beteg. Ezt viszont nem hiszem, bizonyára egészséges és vidám. - Itt aztán már csődöt mond a képzeletem, s ezt a mostani levelet sem annyira a válasz reményében, mint inkább önmagam iránti kötelességből írom.

Bárcsak én lennék az immanuelkirchstrassei postás, aki a lakására kézbesítené Magának ezt a levelet, s nem hagyva, hogy feltartóztassák a megdöbbent családtagok, a szobák során át egyenest Magához sietne, s a saját kezébe adná a levelet; vagy állnék inkább én magam a lakásának ajtaja előtt, s nyomnám végeérhetetlenül az ajtócsengő gombját a magam örömére, minden feszültséget feloldó örömmel!

Híve, Franz K.
Prága, Pořič 7.

12. X. 23.

Nagyságos Kisasszony!

Még ha mind a három igazgatóm itt állna is az asztalom körül, és lesné a tollamat, akkor is nyomban válaszolnom kellene Magának, hiszen a levele úgy száll alá reám, mint a fellegekből, amelyekre hiába tekintettünk fel három héten át. (A közvetlen főnökömre vonatkozóan pont most teljesült a kívánságom.) Ha Magához hasonlóan magam is megírnám, hogy a közbülső időben mint telt az életem, nos, legalább a fele azzal telt el, hogy a Maga levelére vártam, s persze ideszámíthatom azt a három levélkét is, amelyet e három hét alatt írtam Magának (most meg a fegyencek biztosítása felől faggatnak itt, teremtő Isten!), kettőt közülük most még szükségből feladhatok majd, a harmadik azonban, amely tulajdonképpen az első, semmiképpen sem mehet el. Eszerint tehát a levele elkallódott (nem, Josef Wagner katharinabergi lakos minisztériumi beadványáról nem hallottam semmit, éppen most mondtam), és az akkori kérdéseimre nem fogok választ kapni, pedig nem is az én hibám, hogy elkallódott.

Nyugtalan vagyok, és nem bírok magammal, kedvem volna szüntelenül körbepanaszkodni, noha ma már nem tegnap van, de hát ami felgyülemlett, az szétfolyik és kiszabadul, s jut belőle jobb napokra is.

Amit ma írok, nem válasz a levelére, talán csak a holnap írandó levelem lesz a válasz, de az is lehet, hogy csak a holnaputáni. A stílusom természetesen nem önmagától ilyen kusza, hanem pontosan olyan kusza, mint a jelenlegi életmódom, amiről majd szintén írok még.

Szóval állandóan elhalmozzák ajándékkal! És az a sok könyv, bonbon és virág csak úgy szanaszét hever a hivatali íróasztalán? Az én asztalomon sivár rendetlenség van, és a virágját, amelyért a kezét csókolom, gyorsan el is rejtettem a levéltárcámban, ahol egyébként, noha az egyik levele elkallódott, és nem került elő, már két levelem van Magától, mivel Maxtól elkértem a hozzá intézett levelét, ami egy kissé nevetséges dolog, de nem szabad rossz néven vennie.

Levelezésünknek ez az első megakadása talán nem is olyan nagy baj, most legalább tudom, hogy ha elkallódik is egyik-másik levél, attól még írhatok Magának. Ámbár több levélnek nem szabad elkallódnia! - Isten vele, és ne feledkezzék meg a kis naplóról.

Híve, Franz K.

[az első lap fölső szélén] Olyan ideges leszek, ha elgondolom, hogy megint elveszhet egy levél, s Maga nem is egészen jól írja a címemet; így kell írni: Pořič 7., egy-egy horgocskával az r és a c fölött, s biztonság okán nem ártana feltüntetni a Munkás-Balesetbiztosító Intézetet sem.

Sophie asszony születési dátumát holnap írom meg.

12. X. 24.

Nagyságos Kisasszony!

Hát ez aztán álmatlan éjszaka volt a javából, ilyenkor az ember csak a végén heveredik le, hogy összehúzva magát, kényszeredett, előre kitervelt alvással töltse el az utolsó két órát, de az álom ilyenkor már korántsem álom, az alvás meg nem igazi alvás. S a tetejébe a kapu előtt nekiszaladtam egy henteslegény ládájának, a bal szemem fölött még most is sajog az ütés helye.

Ez bizony nem a legszerencsésebb felkészülés a levélírás ama nehézségeinek legyőzésére, amelyek az éjjel is, mind újabb formát öltve, megfordultak a fejemben. Nem mintha nem tudnám elmondani azt, amit meg akarok írni, hiszen egészen egyszerű dolgokról van szó, ámde annyi a megírnivalóm, hogy képtelen vagyok időben és térben elhelyezni. Néha, persze csak éjjel, amikor rájövök erre, a legszívesebben abbahagynék mindent, nem írnék többé semmit, hogy inkább a nemírásba, mintsem az írásba pusztuljak bele.

Írt nekem a színházi estéiről, ami roppantul érdekel, először is azért, mert Maga ott ül Berlinben a színházi események forrásánál, másodszor mert szépen kiválaszthatja, hogy hová menjen színházba (beleértve a Metropol Színházat is, ahol én is jártam, akkorákat ásítva, mint az egész színpadnyílás), harmadszor mert én a színházi világról semmit sem tudok. Igen ám, de mit érek vele, ha tudok is a színházi estéiről, ám nem tudom, mi volt előtte, mi történt utána, nem tudom, milyen ruhát viselt, melyik napja volt a hétnek, milyen idő volt, előtte vacsorázott-e, vagy utána, milyen helyet kapott, milyen hangulatban volt és mi okból, és folytathatnánk tovább, ameddig csak akarjuk. Természetesen lehetetlen mindezt így megírnia, de hát ha úgy vesszük, minden lehetetlen.

Sophie asszony születésnapja - hogy valami tisztán és tökéletesen közölhetőt is mondjak - csak március 18-án lesz, s hadd kérdezzem meg egyúttal: mikor lesz a Magáé?

Nemcsak a szokásos hivatali jövés-menéstől ilyen kapkodó az írásom, úgyhogy most megint valami egész mást kérdezek: nagyjából mindenre emlékszem, amit azon a prágai estén mondott, már amennyire bízni lehet az efféle meggyőződésben, csak egyvalami nem egészen

világos számomra, ahogy most a levelét olvasva észreveszem, és ezt kellene kiegészítenie. Amikor Brod direktor úrral a lakásról a szállodába mentünk, én, az igazat megvallva, teljességgel zavarodott, figyelmetlen és szórakozott voltam, amit, legalábbis úgy éreztem, nem a direktor úr jelenléte idézett elő. Én inkább még örültem is egy kicsit, hogy úgy magamra maradok. Közben arról is szó esett, hogy ritkán fordul meg este a forgalmas belső városban, még ha színházban volt, akkor is alig, és hogy hazatérve különleges tapssal ad jelt az utcáról az édesanyjának, aki erre kinyittatja a kaput. Valóban ezen a kissé szokatlan módon történik ez? És a Metropol színházi estén csak a kései hazatérés miatt, kivételesen vitte magával a kapukulcsot? Mulatságos kérdések? Az arcom egészen komoly, de ha megmosolyog, kérem, barátságosan mosolyogjon, és válaszoljon pontosan.

Legkésőbb tavasszal megjelenik Lipcsében a Rowohltnál egy Szépirodalmi Évkönyv, Max szerkesztésében. Lesz benne tőlem is egy kis történet, a címe: *Az ítélet*, ajánlás is lesz hozzá: „Felice B. kisasszonynak." Vajon nem bántam túl önkényesen a jogaival? Kivált hogy az ajánlás már több mint egy hónapja ott van a történet élén, és a kézirat már nincs is a birtokomban. De talán mentségemre felhozhatom, hogy rábeszéltem magam a toldalék: (Felice B. kisasszonynak), „hogy ne mindig csak másoktól kapjon ajándékot" elhagyására. Egyébként úgy látom, lényegét tekintve a történet semmiféle kapcsolatban nincs Magával, kivéve hogy egy futólag megjelenő lánynak Frieda Brandenfeld ott a neve, azaz, mint ahogy később észrevettem, a neve kezdőbetűi a Magáéival megegyeznek. Az egyetlen kapcsolat sokkal inkább abban áll, hogy a kis történet megpróbál a távolból felérni Magához. Erre utal az ajánlás is.

Súlyosan nyomaszt, hogy sosem fogom megtudni, mit válaszolt az utolsó előtti levelemre. Annyi év múlt már el úgy, hogy semmit sem tudtam Magáról, és most teljesen fölösleges módon még egy hónapot csak úgy odavessünk a feledésnek! Természetesen majd utánaérdeklődöm a postán, de alig hinném, hogy többet tudok ott meg arról a levélről, mint amire Maga még emlékszik belőle. Nem írná meg vagy tíz szóban?

Végleg, végleg befejezem mára. Már az előző oldalnál elkezdődött a zajongás ebben a különben csöndes szobában is, ahová elbújtam. Ugye, csodálkozik, hogy ilyen sok szabad időm van a hivatalban (kierőszakolt kivétel), és hogy csak a hivatalból írok? Erre is van magyarázat, de nem érek rá megírni.

Isten vele, és ne mérgelődjék, hogy naponta alá kell írnia a recepiszt.

Híve, Franz K.

12. X. 27.

Nagyságos Kisasszony!

Este nyolc órakor végre - vasárnap van - hozzájutok, hogy írjak Magának, holott a mai egész napi tevékenységemnek csak az volt az értelme, hogy minél előbb hozzáfoghassak. Vidáman tölti a vasárnapjait? Hát persze, a töméntelen munkája után. Számomra a vasárnap, legalábbis másfél hónapja, csodás esemény, már a hétfő reggeli ébredéskor látom a tündöklését. Csak az a bökkenő, hogy vasárnapig ki kell húzni a hetet, a hétköznapokon végig kell vonszolni a munkát, nekem pedig, akárhogy erőlködöm is, pénteknél rendszerint nem megy tovább. Amikor az ember így tölt el egy hetet, az órákat számlálva, nappal sem sokkal kevésbé éberen, mint az álmatlan ember éjjel, és amikor egy ilyen hét irgalmatlan gépezetéből fölüti a fejét, tulajdonképpen még örülhet is, hogy ezek a vigasztalanul felrakódó napok nem omlanak össze, s kezdődnek megint elölről, hanem simán eltelnek, s végre megkezdődik az enyhet adó este és éjszaka.

Én is vidám szoktam lenni, csak ma nem vagyok az; az esős idő megfosztott a vasárnapi sétámtól; a fél napot - a bevezető mondatommal ez csak látszólag ellenkezik - ágyban töltöttem, a szomorkodásra és töprengésre legalkalmasabb helyen; a törökök veszítenek, s ez arra indíthatna, hogy hamis prófétaként ne csak a katonáknak, hanem mindenkinek visszavonulást hirdessek (súlyos csapás ez a gyarmatainkra is), és nem marad más hátra, mint hogy vakon és süketen beleássuk magunkat a munkánkba.

Jól elszórakoztatom itt kegyedet! Mondja, drága Kisasszony, keljek inkább föl, és hagyjam abba az írást? Ámbár talán mindebből meglátja azt is, hogy én igazában nagyon boldog vagyok, és akkor talán mégis maradhatok és folytathatom.

Említi a levelében, hogy milyen kényelmetlenül érezte magát azon az estén Prágában, és levelének ebből a részéből anélkül, hogy mondani akarná, és hogy valóban így gondolná, úgy érzem, az is kiderül, hogy ennek a kényelmetlenségnek csak én voltam az okozója, addig ugyanis Max alig emlegette az operettjét, amivel egyébként nem is sokat törődik, s én sem zavartam még meg a társaság csendes nyugalmát a magam nevetséges csomagjával. Egyébként éppen akkoriban gyakran megtettem azt a huncutságot, hogy sűrű látogatásaim során az óramutató haladásával mind féktelenebbé váló jókedvemmel sokáig visszatartottam Otto Brodot, hogy aludni térjen, pedig ő ragaszkodik a pontos fekvéshez, míg végül rendszerint az egész család össze nem fogott, hogy, természetesen nagy szeretettel, kituszkoljon a lakásból. Ilyenformán a késői megjelenésem - kilenc óra elmúlhatott már - semmi jót nem sejtetett. A családi fejekben megütközött egymással a két vendég: Maga, akit bizonyára el akartak halmozni minden jóval és széppel, és én, a hivatásos álomrontó. Így például a Maga kedvéért zongoráztak, az én kedvemért meg például Otto megrohamozta a kályhaellenzőt, ami bevett szokása volt: mindig így adta értésemre, hogy itt a fekvés ideje, de aki ezt nem tudta, az értetlenül és bosszankodva nézte. Nekem azonban halvány sejtelmem sem volt, hogy vendéget találok a családban, csak egyszerűen megállapodtunk Maxszal, hogy nyolckor felnézek hozzá (szokásom szerint egy órás késéssel érkeztem), hogy megbeszéljük a kézirat elrendezését, amivel mindaddig egy csöppet sem törődtem, noha másnap reggel már az egészet le kellett volna adni. Mi tagadás, bosszankodtam, hogy vendég van a háznál. Másfelől viszont úgy állt a dolog, hogy nem is nagyon hökkentett meg ez a látogató. Kezet nyújtottam a nagy asztal fölött, meg sem várva, hogy bemutassanak, Maga meg épp hogy fölemelkedett üléből, és szemlátomást csak vonakodva adott kezet. Én csak futólag pillantottam Magára, letelepedtem, s úgy éreztem, minden a legnagyobb rendben van, mihelyt áradni kezdett Magából az a szelíd biztatás, amellyel ismerős társaságban az idegenek mindig fogadni szoktak. Mivel letettem róla, hogy Maxszal még átnézhessük a kéziratot, a múzsai fényképek mutogatása igen kedves változatossággal kecsegtetett. (Ezért a kifejezésért, amely pontosan kifejezi akkori érzésemet, ma, hogy olyan messze vagyok Magától, fel tudnám pofozni magamat.) Nagyon figyelmesen nézegette a képeket, és csak akkor pillantott föl, ha Otto magyarázott valamit, vagy én új képet adtam oda. Valamelyikünk, nem tudom már, melyikünk, az egyik képet kommentálva, valami mulatságos félreértésbe bonyolódott. A képek kedvéért még az evést is abbahagyta, és amikor Max megjegyzést tett az evésre, Maga azt válaszolta rá, hogy semmit sem utál annyira, mint ha folyton eszik valaki. Közben csöngettek (már későre jár, este tizenegy óra, máskor tulajdonképpen ilyenkor kezdem a munkámat, de most nem tudok elszakadni a levéltől), csöngettek tehát, és Maga *Az autós görl* című operett nyitójelenetét mesélte éppen, a Residenz Színházban látta a darabot (egyáltalán van ilyen nevű színház? És operett volt az?), a színen tizenöt szereplő áll, az előszobából, ahonnét telefoncsöngés hallatszik, bejön valaki, sorra odamegy mindegyikükhöz, és ugyanazzal a frázissal hívja őket a telefonhoz. Még ma is emlékszem erre a frázisra, de szégyellem lejegyezni, mert sem helyesen kimondani, sem leírni nem tudom, noha akkor

nemcsak pontosan hallottam, hanem le is olvastam a Maga ajkáról, és azóta is számtalanszor megfordult a fejemben, s mindig próbálgattam a helyes kiejtését. Ekkor (nem, előbb, mert ekkor az ajtónál ültem, tehát Magával rézsútosan szemközt), nem tudom, miként, a verésre és a testvérekre terelődött a szó. Bizonyos családtagok neve is elhangzott, sosem hallottam még róluk, a Ferry névre emlékszem (talán a bátyja?), s Maga megemlítette, hogy kislány korában sokat verték a fivérei és az unokatestvérei (talán Friedmann úr is?), s hogy nem volt maradása tőlük. Ekkor végigsimított a bal karján, amely csupa kék folt lehetett azokban a régi időkben. De korántsem olyan színezete volt a dolognak, mintha sajnáltatni akarná magát, én pedig - noha magamnak sem adtam pontosan számot róla - képtelen voltam elhinni, hogy bárki is kezet emelhetett Magára, noha még csak kislány volt akkor. - Később csak úgy mellékesen megjegyezte, miközben éppen nézegetett vagy olvasott valamit (alig-alig tekintett föl, és olyan rövid volt az az este), hogy héberül is tanult. Ezen egyfelől csodálkoztam, másfelől meg (mindez csak az akkori vélekedésem volt, azóta már átment az eltelt hosszú idő rostáján) úgy véltem, mégsem lehet abban túlzás, hogy csak úgy mellékesen említette a dolgot, s titokban még örültem is később, amikor Tel Avivot nem tudta lefordítani. - Aztán az is kiderült, hogy cionista, aminek nagyon megörültem. - Ugyanabban a szobában beszélgettünk még a foglalkozásáról is, és Brodné megemlítette, hogy egy szép batisztruhát látott a szállodai szobájában, mivel éppen esküvőre készülődik, valahová - inkább csak kitalálom most, semhogy emlékeznék rá - Budapest-re. - Amikor fölkelt a helyéről, akkor láttam csak, hogy Brodné papucsa van a lábán, mivel a csizmáját levetette száradni. Förtelmes idő volt egész nap. Zavarta is Magát egy kicsit az a papucs, mert miután végigmentünk a sötét középső szobán, azt mondta nekem, hogy a sarkos papucsokhoz van szokva. Számomra újdonság volt az efféle papucs. - A zongoraszobában velem szemben ült, én meg kezdtem szétrakosgatni a kéziratomat. Mulatságosnál mulatságosabb tanácsokat kaptam a kézirat elküldésére, de hogy Maga mit ajánlott, arra már nem emlékszem. Viszont emlékszem másvalamire a másik szobából, amin úgy elcsodálkoztam, hogy rácsaptam az asztalra. Ott ugyanis arról beszélt, hogy milyen élvezettel másol kéziratokat, Berlinben is éppen kéziratot másol egy bizonyos úrnak (átkozottul rosszul cseng ez a szó, ha nincs név és magyarázat hozzá!), és arra kérte Maxot, hogy küldjön kéziratot Magának. - Aznap este a legdicséretesebb ténykedésem az volt, hogy véletlenül magammal vittem a *Palästina* egyik számát, és ezért az egyért bocsáttassék meg minden nekem. Megbeszéltük a palesztinai utazást, Maga kezet adott rá, vagy jobban mondva, valamilyen sugallatra előcsalogattam a kezét. - Még a zongorát hallgattuk, a háta mögött ültem, oldalvást, Maga keresztbe vetette a lábát, és meg-megigazgatta a frizuráját, amit elölnézetből nem tudok most felidézni, csak azt tudom, még a zongorázás idejéből, hogy oldalt felkunkorodott egy kissé. - Később jócskán szétszéledt a társaság, Brodné a kanapén ábrándozott, Brod úr a könyvszekrényénél tett-vett, Otto a kályhaellenzővel hadakozott. Szóba kerültek Max könyvei, Maga az *Arnold Beer*-ről ejtett egy-két szót, megemlítette az *Ost und West*-ben megjelent kritikát, s végül, miközben a Propyläen-kiadású Goethe-sorozat egyik kötetében lapozgatott, kijelentette, hogy nekifogott a *Nornepygge várá*-nak is, de nem tudta végigolvasni. Ezt a megjegyzését hallva, valósággal megdermedtem magamért, Magáért, mindannyiunkért. Mire jó ez a semmivel sem magyarázható, fölösleges sértés? Hanem Maga hősi módon tört előre ebben a menthetetlennek látszó helyzetben, mialatt mi csak néztük a könyv fölé hajló fejét. Kiderült, hogy szó sincs itt sértésről, még csak ítéletről sem, pusztán tényt közölt, amelyen maga is csodálkozik, s ezért el is határozta, hogy alkalomadtán megint előveszí a könyvet. Ennél szebb megoldást kitalálni sem lehetett volna, és én arra gondoltam, hogy egy kicsit mindnyájan szégyellhetnénk magunkat. - A direktor úr, hogy szórakoztasson minket, behozta az említett Propyläen-sorozat képes kötetét, és bejelentette, hogy meg fogja mutatni Goethét alsónadrágban. Maga egy idézettel válaszolt: „Király ő alsónadrágban is”, és az idézet volt az egyetlen dolog, amit rossz néven vettem Magától ezen az estén.

Neheztelésem valósággal gombóccá gyűlt össze a torkomban, és tulajdonképpen föl kellett volna tennem magamnak a kérdést, hogy miért érint ilyen érzékenyen a dolog. De nagyon pontatlanul fogalmazok. - Amikor a végén fürgén kisuhant a szobából, és máris csizmásan tért vissza, nem tudtam hová lenni a csodálkozástól. Brodné kétszer is holmi gazellát emlegetett, de nekem nem tetszett a hasonlat. - Eléggé pontosan látom még most is, ahogy fölteszi a kalapját, és beleszúrja a tűket. Elég nagy kalap volt, alul fehér. - Alighogy az utcára értünk, nyomban rám jött az az amúgy sem ritkán jelentkező kába állapot, amelyben csak egyvalamit ismerek fel világosan: a saját haszontalanságomat. Maga a Perlgasséban megkérdezte tőlem, hol lakom, nyilván mert ki akart segíteni kínos némaságomból, s mert természetesen tudni akarta, hogy a szálloda felé visz-e haza az utam vagy sem, én azonban, szerencsétlen tökfilkó, visszakérdeztem, hogy a címemre kíváncsi-e, bizonyára abban a hiszemben, hogy mihelyt megérkezett Berlinbe, rohanvást siet írni a palesztinai utazásról, és nem akar majd abba a kínos helyzetbe kerülni, hogy esetleg ne legyen ott mindjárt a keze ügyében a címem. Amit elkövettem, az még jobban összezavart az út további részén, ha ugyan volt még mit összezavarni bennem. - Már odafönt az első szobában, majd az utcán ismét szóba került a prágai leányvállalatuktól egy úr, akivel Maga délután felkocsikázott a Hradzsinba. Ez az úr, úgy éreztem, nem teszi lehetővé számomra, hogy reggel virágcsokorral jelenjek meg a pályaudvaron, pedig egy ideje ez a szándék lebegett bizonytalanul a szemem előtt. Az, hogy olyan korán utazik el, s hogy olyankor amúgy sem lehet egyhamar virághoz jutni, megkönnyítette számomra a visszakozást. Az Obstgasséban és a Grabenen főként Brod direktor úr vitte a szót, Maga pedig csak azt mondta el, hogy nyittatja ki az édesanyja a tapsjelére a kaput, e történethez egyébként még adósom némi magyarázattal. Egyébként gyalázatosan elfecséreltük az időt a prágai és a berlini közlekedés összehasonlításával. Azt is említették, ha nem tévedek, hogy a Díszpalotában uzsonnázott a szállodával szemközt. Végül Brod úr még ellátta jó tanácsokkal az útra, s felsorolt néhány állomást, ahol enni kaphat. De Maga az étkezőkocsiban szándékozott reggelizni. Ekkor hallottam azt is, hogy a vonatban felejtette az esernyőjét, és ez az apróság (számomra apróság) újabb színnel gazdagította a Magáról alkotott képet. - Hogy még nem csomagolt össze, s hogy még olvasni akar az ágyban, ez aggasztott. Előző éjjel is hajnali négyig olvasott. Björnson *A város és a kikötő zászlódíszben* és Andersen *Képeskönyv képek nélkül* című munkáit vitte magával útiolvasmányul. Az volt az érzésem, hogy ezeket a könyveket magamtól is kitalálhattam volna, de az az igazság, hogy soha életemben nem lettem volna képes rá. Amikor bementünk a szállodába, elfogódottságomban a forgóajtónak ugyanabba a rekeszébe álltam be, amelyikbe Maga, és kis híján letapostam a sarkát. Aztán ott álltunk mind a hárman a pincér előtt a liftnél, amelyben Magának hamarosan el kellett tűnnie, s már az ajtaja is nyitva volt. Fölényes kis szónoklatot intézett a pincérhez - ha megállok, még most is hallom a hangja csengését. Nem egykönnyen hagyta meggyőzni magát, hogy a közeli pályaudvarig nincs szüksége kocsira. Nyilván azt hitte, hogy a Ferenc József pályaudvarról fog elutazni. - Aztán végső búcsút mondtunk egymásnak, s én a lehető legügyetlenebb módon megint előhozakodtam a palesztinai utazással, de ugyanabban a pillanatban máris éreztem, hogy egész este a kelleténél gyakrabban hozakodtam elő ezzel az utazással, amelyet rajtam kívül valószínűleg senki sem vett komolyan.

Nagyjából ezek volnának hát, csak apró, jelentéktelen, noha még így is nagyszámú részletek kihagyásával, annak az estének külső eseményei, amelyekre még ma is, több mint harminc este múltán jól emlékszem, ámbár az azóta eltelt idő, amelyet a Brod család körében töltöttem, sajnos több mindent elhalványíthatott már az emlékezetemben. Azért írtam le őket, mert válaszolni akartam arra a megjegyzésére, hogy ügyet sem vetettek Magára azon az estén, no meg azért is, mert már túlságosan hosszú ideje álltam ellene annak a belső ösztönzésnek, hogy egyszer leírjam annak az estének az emlékeit, ha egyáltalán maradt még belőlük valami. Maga

pedig most elszörnyedve nézi ezt a sűrűn telerótt papírtömeget, elátkozza mindenekelőtt azt a megjegyzést, amely mindezt elindította, aztán elátkozza saját magát, hogy mindezt el kell olvasnia, aztán puszta kíváncsiságból talán mégiscsak végigolvassa, mialatt teljesen kihűl a teája, és a végén úgy megmérgelődik, hogy a világ minden kincséért sem lesz hajlandó, s erre akár megesküszik is, az én emlékeimet kiegészíteni a sajátjaival, s mérgében elfelejti közben, hogy a kiegészítés nem jár akkora fáradsággal, mint az első leírás, és hogy azzal a kiegészítéssel sokkal nagyobb örömet szerezne nekem, mint amekkorát az anyag első összegyűjtésével én szerezhettem Magának. - De most már igazán békében hagyom, csak még nagyon szívélyesen üdvözlöm búcsúzóul.

Híve, Franz K.

Még nincs vége, sőt egy alighanem megválaszolhatatlan kérdés következik: meddig lehet eltartani a csokoládét, hogy ne avasodjék meg?

12. X. 29.

Nagyságos Kisasszony!

Most nagyon fontos dolog következik, noha csak kutyafuttában. (Ezt már nem a hivatalban írom, a hivatali munkám ugyanis föllázadt az ellen, hogy írjak Magának, olyan tökéletesen idegen tőlem ez a munka, s annyira nem sejti, hogy mi kell nekem.) Azt ne higgye ám, hogy egy olyan végeérhetetlen levéllel, amilyen a tegnapelőtti volt, amiért épp elég szemrehányást tettem magamnak, az elolvasásához szükséges időn túl még a pihenőidejét is el akarom rabolni s hosszú és körülményes válaszokra kényszeríteni Magát, igazán nagyon szégyellném, ha megerőltető munkanapjai után estéinek gyötrő szelleme lennék. Nincs ilyen szándékom a leveleimmel, egyáltalán nincs ilyen szándékom velük, de hát ez amúgy is magától értődik, és nyilván Maga sem gondolta másként. Este azonban - és ez a fontos, és ez a fontos (olyan fontos, hogy siettemben már valóságos litániába csapok át) -, este azonban akkor se írjon hosszabban, ha a leveleimtől függetlenül, önmagától támadna kedve írni. Ha mégoly szépnek képzelem is az irodáját - egyedül van a szobájában? -, nem akarom többé azt érezni, hogy miattam maradt benn késő estig. Öt sort, igen, annyit vessen papírra esténként, hébe-hóba, noha itt a legnagyobb erővel sem vagyok képes magamba fojtani azt a faragatlan megjegyzést, hogy ötsorokat gyakrabban írhat az ember, mint hosszú leveleket. Ahogy megpillantom a leveleit az ajtóban - mostanában déltájt érkeznek -, hajlamos lennék könnyen megfeledkezni róla, hogy kímélnem kell Magát, de ahogy az időpontot nézem, vagy arra gondolok, hogy talán egy sétától fosztottam meg, elviselhetetlenül érzem magamat. Ugyan mi jogon beszélem le róla, hogy Pyramidont szedjen, ha magam is oka vagyok a fejfájásának? Tulajdonképpen mikor jár sétálni? Hetenként kétszer torna, háromszor a tanár - bizonyára az elkallódott levelében írt róla -, marad még egyáltalán szabad ideje? Vasárnap meg ott a kézimunka, az tulajdonképpen mire jó? Nem hinném, hogy örül az édesanyja, ha tudja, hogy ilyesmivel kell töltenie a pihenőóráit. Kivált hogy Magának, mint a leveleiből látom, az édesanyja a legjobb barátnője. - Nyugtasson meg mindezek felől, ha lehet, öt sorban, hogy ne kelljen többet írnunk és töprengenünk ezekről a dolgokról, hanem önmarcangolás nélkül és nyugodtan nézzük és hallgassuk egymást, Maga a jósága és a belátása szerint, én pedig, ahogy kell.

Híve, Franz K.

12. X. 31.

Nagyságos Kisasszony!

Látja, ugye, mennyi a lehetetlenség a levelezésünkben. Azzal a kérésemmel, hogy csak ötsorokat írjon nekem, elkerülhetem-e az undorító és hamis nemeslelkűség látszatát? Lehetetlen. Vagy talán nem őszinte a kérésem? Dehogynem, biztosan őszinte. Vagy talán nem álnok a kérésem? Dehogynem, természetesen álnok, de még mennyire álnok! Ha aztán végre itt a levél, miután már ezerszer kinyílt a szobám ajtaja, hogy a levelet hozó szolga helyett egy rakás ember jöjjön be rajta, akik azt képzelik, hogy számomra e tekintetben kibírhatatlanul nyugodt arckifejezésükkel pont itt van a helyük, ahol pedig a levelet hozó szolgán kívül senki másnak nincs joga tartózkodni - amikor tehát végre itt a levél, akkor egy pillanatig azzal áltatom magam, hogy most majd csöndben ellehetek, hogy jóllakhatom vele, hogy most már jól telik majd a nap. De aztán elolvastam, több van benne, többet tudok meg belőle, mint amit kérnem valaha is szabad, Maga rápazarolta az egész estéjét, talán alig maradt ideje, hogy végigsétáljon a Leipziger Strassén, elolvasom a levelet egyszer, félreteszem, elolvasom másodszor, előveszek egy aktát, de igazában megint csak a levelét olvasom, ott állok a gépíró mellett, diktálnom kellene neki, de megint csak megmozdul a levele az ujjaim között, pedig még úgyszólván elő sem vettem, emberek faggatnak valamiről, s pontosan tudom, hogy most nem a levelére kellene gondolnom, de ezenkívül nem is jut eszembe más - de mindezek után is ugyanolyan kiéhezett vagyok, mint addig, ugyanolyan nyugtalan, s akkor megint meglebben vidáman az ajtó, mintha megint készülne belépni a szolga a levéllel. Ez az a, hogy a Maga kifejezésével éljek, „kis öröm”, amelyet a levelei szereznek nekem. S ezzel megválaszoltam azt a kérdését is, hogy vajon nem kellemetlen-e számomra, ha naponta levelem érkezik Magától a hivatalba. Természetesen majdnem lehetetlen a levelének érkezését és a hivatali munkát bármi módon is kapcsolatba hozni, de éppolyan lehetetlen dolgozni s közben hiába várni a levélre, vagy dolgozni és közben azon töprengeni, hogy talán levél vár odahaza. Lehetetlenségek mindenfelől! De azért nem olyan veszélyes a dolog, az utóbbi időben más lehetetlenségek is támadtak már a hivatali munkámból, nem szabad lerogynunk a kis lehetetlenségek előtt, mert különben nem szállhatunk szembe a nagy lehetetlenségekkel.

Egyébként ma nem lehet okom panaszra, minthogy a két legutóbbi levele két óra leforgása alatt egymás után megérkezett, s ahogy természetesen szidtam a posta hanyagságát a tegnapi napért, ugyanúgy dicsérem a maiért.

De megint csak nem válaszolok, és alig kérdezek, és mindez csak azért van, mert örömömben, hogy írhatok Magának, minden levelemet - persze korántsem tudatosan - végtelen hosszúra tervezem, s így az első lapokon természetesen semmi nem szorítja rá az embert, hogy lényeges dolgokat közöljön. De várjon csak, remélem (magamért remélem), holnap lesz időm, hogy valamennyi kérdését megválaszoljam, s annyi kérdést tegyek föl, hogy legalább egy pillanatra megkönnyebbedjen a szívem.

Ma még csak azt mondom el, hogy levelének annál a részénél, ahol a kalapjáról esett szó, majdnem felkiáltottam. Szóval fekete volt alul? Hová tettem a szemem? Pedig igazán nem volt számomra mellékes az a megfigyelés. Akkor pedig fölül lehetett egészen fehér, és nyilván ez tévesztett meg, minthogy - magas termetű lévén - fölülről néztem le rá. S Maga le is hajtotta egy kissé a fejét, miközben föltette a kalapját. Egy szó, mint száz, mentség van bőven, mint mindig, nekem azonban nem lett volna szabad olyasmiről írnom, amit nem tudok egészen pontosan.

Nagyon szívélyesen üdvözlöm, és engedelmével csókolom a kezét.

Híve, Franz K.

12. XI. 1

Kedves Felice Kisasszony!

Ne vegye zokon, legalábbis ezúttal ne, hogy így szólítom meg, ám ha - mint többször kérte már - most a napi életemről fogok írni, valószínűleg sort kell majd kerítenem néhány bizalmasabb természetű dologra is, ilyenekről pedig aligha tudnék írni egy „nagyságos kisasszony"-nak. Amellett nem is lehet olyan nagyon illetlen ez a megszólítás, mert különben nem szerzett volna olyan nagy s mindmostanáig tartó örömet, hogy kitaláltam.

Az életemet azzal töltöm, s töltöttem tulajdonképpen mindig is, hogy írogatni próbálok, többnyire sikertelenül. Ám ha nem írok, akkor végem van, s kisöpörhetnek, mint a szemetet. Csakhogy nekem mindig szánalmasan csekély volt az erőm, s hiába nem akartam nyíltan beismerni, mégis hamar kiderült, hogy mindennel vigyáznom kell, s mindenben fegyelmeznem kell magamat, hogy maradjon annyi erőm, amennyi legalább szűkösen elegendő a legfontosabbnak vélt célom elérésére. De ha önszántamból nem így jártam el (istenem, még ma is, hogy csak ünnepi ügyelet van a hivatalban, mekkora itt a jövés-menés, egymásnak adják a kilincset, mintha elszabadult volna a pokol!), hanem valamiképpen túl akartam tenni önmagamon, a végén már én szorítottam vissza, gyűrtem le, szégyenítettem meg, bátortalanítottam el egyszer s mindenkorra magamat, ámbár egy idő múltán éppen ezekből a pillanatnyi kudarcokból merítettem új erőt, s hovatovább már kezdtem hinni benne, hogy kell valahol lennie, ha mégoly nehéz is rátalálni, egy jó csillagzatnak, amelynek oltalmában folytatni lehet az életet. Egy ízben részletes kimutatást készítettem róla, hogy mit áldoztam az írásnak, s hogy mit kellett veszni hagynom az írás kedvéért, vagy pontosabban szólva, mi volt az, aminek az elvesztését csak ez a magyarázat tette elviselhetővé.

És valóban, amiként sovány testű vagyok, olyan sovány, amilyent még sosem láttam (s ez nem csekélység, mivel sok szanatóriumban megfordultam már), azonképpen az írást tekintve sem találni rajtam semmit, amit fölöslegesnek, jó értelemben véve fölöslegesnek mondana az ember. Ha tehát van egy felsőbb hatalom, amelyik használni akar, s talán használ is engem, annak a tenyerébe belesimulok, legalábbis finoman kidolgozott eszközeként; mert ha nem, akkor semmi vagyok, s egyszeriben magamra maradok a félelmetes űrben.

Azzal, hogy gondolatban Magával vagyok, kitágítottam az életemet, ébrenlétemnek talán egyetlen negyedórája sem telik el úgy, hogy ne gondolnék Magára, viszont sok-sok negyedórában egyebet sem teszek. De bennem még ez is az írással függ össze, engem csakis az írás hullámverése kormányoz, és egészen bizonyos, hogy bágyadt írogatásaim idején nem lett volna merszem megkörnyékezni Magát. Ez éppen olyan valóság, mint az az érzés, amely attól az estétől fogva uralt: úgy éreztem, hogy megnyílik a keblem, zúgó áradat ömlik oda és vissza a hasadékon át, s végül egy este az ágyban, egy bibliai történet felidézése során megbizonyosodtam, hogy mennyire szükségszerű az az érzés, s hogy egyszersmind mennyire valóságos az a bibliai történet is. Azt pedig ámulva fedeztem fel nemrégiben, hogy mennyire jelen van Maga is az írásaimban, holott addig meg voltam győződve róla, hogy írás közben egyáltalán nem is gondolok Magára. Miután elkészültem egy rövid bekezdéssel, többek között az alábbi részletekre bukkantam benne, amelyek Magára és a leveleire vonatkoztak: valaki egy tábla csokoládét kap ajándékba. Kisebb változatosságokról esik szó valakinek a hivatali munkája alatt. Aztán megszólal a telefon. És végül unszolnak valakit, hogy menjen már aludni, és megfenyegetik, hogy ha nem megy szépszerével, akkor beviszik a szobájába; nyilvánvaló, hogy miből táplálkozik ez az emlék: az édesanyja mérgelődött, hogy Maga olyan sokáig bent maradt az irodában. - Az ilyen részleteket különösképpen kedvelem: úgy tartom Magát fogva bennük, hogy még csak nem is érzi, s ezért nem is kell tiltakoznia ellene. Még ha történetesen

a kezébe kerülne is egy efféle olvasmány, ezek az apróságok bizonyára elkerülnék a figyelmét. De azt is elhiheti, hogy talán sehol a világon nem lenne ennél biztonságosabb őrizetben.

Az én életmódom csakis az íráshoz igazodik, s ami szabálytalan mégis akad benne, csak arra való, hogy lehetőleg még jobban szolgálja az írást, mert az idő kevés, az erő véges, a hivatal borzalom, a lakás zajos, és az ember kénytelen ravaszságokhoz folyamodni, ha a szép szabályos élettel már sehogy sem boldogul. De ha az embernek sikerül is effajta ravaszkodással időt nyernie, ebbeli öröme úgyszólván eltörpül ahhoz az örök keserűséghez képest, hogy a leírtakból sokkal jobban és világosabban kirajzolódik a törődöttsége, mintsem az, amit tulajdonképpen meg akart írni. Eltekintve az utóbbi napokban jelentkező zavaroktól, amelyeket az elviselhetetlen gyengeség okozott, másfél hónapja az alábbiak szerint alakul a napi időbeosztásom: nyolctól kettőig vagy két óra húszig hivatal, háromig vagy fél négyig ebéd, utána fél nyolcig alvás ágyban (többnyire csak próbálkozás; egy hétig csupa montenegróit láttam alvás közben, émelyítő, fejfájdító pontossággal rajzolódott ki cifra öltözékük minden apró részlete), aztán tíz perc torna meztelenül, nyitott ablaknál, aztán egy óra séta egyedül, vagy Maxszal, vagy még egy barátunkkal, aztán vacsora családi körben (három húgom van, az egyik férjnél, a másik eljegyezve, s noha a többieket is szeretem, legkedvesebb számomra a harmadik, aki még szabad), aztán, fél tizenegykor (sőt gyakran csak fél tizenkettőkor) kezdődik az írás, ami erőm, kedvem és szerencsém szerint eltart egyig, kettőig, háromig, sőt van úgy, hogy reggel hatig is. Akkor ismét torna jön, lásd fent, de persze csak lazán, lemosdás, majd rendszerint enyhe szívszúrással és remegő hasizommal ágyba. Aztán minden lehető próbálkozás az elalvással, azaz a lehetetlennel, mert képtelenség, hogy alvás közben (s az úr még álomtalan alvást kíván a tetejébe) a munkáján járjon az embernek az esze, s azonfelül azt a határozottan el sem dönthető kérdést is határozottan meg akarja oldani, hogy vajon jön-e másnap levél Magától, s hogy mikor. Így tehát az éjszaka két részre oszlik, egy éberre és egy álomtalanra, s ha minderről részletesen akarnék írni, s Maga hajlandó lenne meghallgatni, sosem érnék a végére. Így aztán persze nem csoda, ha reggel csak maradék erőm morzsáival kezdek munkához a hivatalban. Azon a folyosón, amelyen a gépírómhoz járok át, volt nemrégiben egy hordágy, aktákat és nyomtatványokat szállítottak rajta, s ahányszor elmentem mellette, mindig az volt az érzésem, hogy nekem szánták, s engem vár.

De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy én nemcsak hivatalnok vagyok, hanem gyáros is. A sógoromnak ugyanis van egy azbesztgyára, én pedig (noha csak az apám pénzbefektetése révén) társtulajdonos vagyok, s így jegyzem is a céget. Éppen eléggé meggyűlt már a bajom ezzel a gyárral, de most nem akarok erről beszélni, elég az hozzá, hogy már jó ideje nem törődöm vele (azaz, megtagadom tőle amúgy is mihaszna közreműködésemet), amennyire lehet, és hát lehet is valamennyire.

De megint alig mondtam el valamit, kérdezni meg semmit sem kérdeztem, és már megint be kell fejeznem. Márpedig egyetlen válasz, s ami még nyilvánvalóbb: egyetlen kérdés sem mehet veszendőbe. Igaz ugyan, hogy van egy varázsszer, amelynek a segítségével két ember anélkül, hogy találkozna vagy beszélgetne egymással, legalább a legfontosabb múltbeli dolgait megtudhatja, úgyszólván egyszerre, s még csak meg sem kell írnia egymásnak mindent, ez azonban már józerével a magas mágia eszköze (noha nem látszik annak), és aki ehhez folyamodik, az, noha mindig elnyeri a jutalmát, még biztosabban mindig megbűnhődik érte. Ennek okáért nem nevezem néven, Maga is kitalálhatja. Mint minden varázsige, ijesztően rövid.

Isten vele, és hadd pecsételjem meg búcsúszómat egy hosszú kézcsókkal.

Híve, Franz K.

12. X. 2. [1912. november 2.]

Nagyságos Kisasszony!

Hogyhogy? Maga is elfárad? Szinte elfog a félelem, ha arra gondolok, hogy este kimerülten és magányosan ott ül az irodájában. Tulajdonképpen milyen az irodai ruhája? És mi a munkájának a lényege? Írnia kell, vagy diktál? Nyilván magas állásban van, hogy olyan sok emberrel érintkezik, hiszen a kishivatalnokok némán kuksolnak az asztaluknál. Azt már régebben kitaláltam, hogy az irodája egy gyárhoz tartozik, de mit csinálnak ott? Csak fonográfokat? Egyáltalán veszi azt valaki? Én (hacsak kivételesen nem magam gépelek) mindig örülök, ha élő embernek diktálhatok (főképp ebből áll a munkám), aki el-elbóbiskol, amikor nekem éppen semmi nem jut eszembe, vagy nyújtózkodik egyet-egyet, vagy pipára gyújt, és hagyja, hogy közben nyugodtan kibámészkodjam az ablakon. Vagy, amint ma is megesett, ha megszidom, hogy lassan ír, engesztelésül eszembe juttatja, hogy levelem érkezett. Van fonográf, amelyik erre képes? Emlékszem rá, hogy valamikor bemutattak nálunk egy diktafont (akkoriban még nem viseltettem olyan előítélettel, mint ma, a Maguk konkurrenciájának a gyártmányaival szemben), de mondhatom, mérhetetlenül unalmas és haszontalan szerszám volt. Egyszóval nemigen tudom beleképzelni magam az ügymenetbe, csupán azt kívánom, bár a valóságban is olyan következetlen és levegős lenne a szervezése, ahogy elképzelem, s bár Maga is könnyedén és fáradság nélkül élhetne benne. Egyébként nem sikerült megtalálnom a prágai fiókjukat sem, pedig ha jól emlékszem az egyik megjegyzésére, itt kell valahol lennie az Obstgasséban vagy a Ferdinandstrassén. Többször kerestem már, hiszen a cégtáblát megpillantva, okvetlenül valamiféle jelzést vagy üzenetet kell kapnom Magától.

A hivatali munkámról beszámolni nem nagy élvezet. Nem ér annyit, hogy érdeklődjek iránta, s annyit sem, hogy írjak róla, hisz épp ettől a munkától nincs időm és nyugtom, hogy Magának írjak, ezért vagyok olyan szórakozott és hebehurgya, mint most is, ha meg bosszúból csak azért is Magára gondolok, úgy felbolydul a munka, hogy az kész mulatság.

Isten vele! Holnap alighanem nyugodt vasárnap lesz, és majd rengeteget írok Magának. És ne dolgozza agyon magát! Ne szomorítson el! - És ezt éppen ma írom, amikor kézhez kapta a siralmaimat. Ó, mily esendők vagyunk mi, emberek!

Híve, Franz K.

12. XI. 3.

Kedves Felice Kisasszony!

A kis unokaöcsém sír a szomszédban, az édesanyám cseh nyelven csitítgatja: „jó fiú”, meg: „kicsi fiú”, már este hat óra van, nem is, már fél hét, ahogy az órán látom, délután nagyon sokáig elidőztem Maxnál, aki felolvasta nekem *A varróiskolából* című új elbeszélésének két fejezetét, amely igen szépen sikerült, és csupa lányos érzelem, de egyik-másik részlete mégis nyomtalanul elillant a fejemből, mivel alig vártam már, hogy hozzájussak ehhez a levélhez, amely, ha jól számolom, már éjjel két óra óta lenyűgözve tart, pontosan azóta, hogy a másik írásomat letettem. Ilyenkor azonban zsarnoki időbeosztásom feltevése szerint tulajdonképpen még egy órát alszom, azonkívül a tulajdonképpeni éjszakai lepihenés előtt ez az utolsó, viszonylag nyugodt órám a lakásban, végül pedig már napok óta itt hevernek az asztalomon olvasatlanul a korrektúrák, amelyeket holnap vissza kell juttatnom, s így alighanem szépen megfosztanak majd attól a pár esti és éjszakai órától is; mindezeknél a nagyrészt ostoba okoknál fogva most nem olyan szabályos levél következik, amilyent akartam, s amilyen a

vasárnaphoz is illenék. Mindezen okoknál fogva, az utolsót is beleértve, most elégedetlen vagyok és szomorú, és az aprócska kölyökmacska, behallom a konyhából, szívből velem vinnyog. Ezenkívül - persze nem is várhattam mást - Magától sem kaptam levelet, minthogy a levelei mindig csak a délutáni postával jönnek meg, azt pedig vasárnap nem hordják ki, s így szerencsés esetben is csak holnap reggel kapom majd meg a hosszú éjszaka után. - Ilyen körülmények között ugyan ki vehetné zokon, hogy csekély kárpótlásul mindezekért úgy szólítottam meg Magát, ahogy fent látható? S vajon az egyes esetben és általában nem fér-e olyan jól össze ez a megszólítás, hogy ha már úgyis itt van, soha többé ne mondjunk le róla?

Kedves Felice Kisasszony, hogy töltötte ezt a szép és szörnyen rövid vasárnapot? Ha valóban úgy volna, hogy az embert megzavarná, ha valaki rá gondol, akkor Maga bizonyára fölriadt volna az éjszaka kellős közepén, reggel az ágyban olvasás közben összefolynak a sorok a szeme előtt, reggelinél föl-fölpillant a kakaójáról és a zsömléjéről, sőt még anyja fölött is elszáll a pillantása, az orchideák, míg új lakásba vitte őket, egyszerre megdermednek a kezében, és talán csak most, a *Schilling futása* közben van nyugta tőlem, mivel most nem gondolok Magára, hanem Magával vagyok. Azazhogy nem is vagyok Magával, mert éppen amikor kitettem a pontot, meghallottam a szomszéd szobából az apámat, aki most ért haza, és egy rendkívül kellemetlen üzleti hírt hozott, átmentem hozzá, s apával és anyával ott álltam egypár pillanatig lesújtva és tanácstalanul.

Az utóbbi napokban még eszembe jutott az együtt töltött esténknek két újabb részlete, az egyikre a Maga leveleiben bukkantam rá, a másikra a magamében.

Igazság szerint már akkor elmondta, s magam sem értem, hogy felejthettem el, hogy milyen kényelmetlenül érzi magát egyedül egy szállodai szobában. Akkor alighanem azt feleltem rá, hogy én meg éppenséggel nagyon szeretek szállodában lakni. És ez valóban így is van, különösen tavaly tapasztaltam, amikor hosszabb ideig kellett utazgatnom észak-csehországi városokban és városkákban a tél kellős közepén. Hogy magaménak mondhatom egy szállodai szoba négy áttekinthető fal közé zárt terét, hogy a szekrények, asztalok és ruhafogasok meghatározott helyén tudhatom meghatározott tárgyakból álló holmimat, ez legalábbis halk reményt kelt bennem egy új, még el nem tékozolt, jobbra érdemes, pattanásig feszített létre, persze lehet, hogy nem több az egész, mint végsőkig csigázott kétségbeesés, amely egy szállodai szoba hideg sírboltjában van igazán a helyén. Én mindenesetre mindig igen jól érzem ott magam, és csak a legjobbat mondhatom az összes szállodai szobákról, ahol valaha is megfordultam. Általában, azt hiszem, egyikünk sem utazik valami gyakran. De mitől is fél Maga tulajdonképpen, hogy még a házuk lépcsőjén sem mer fölmenni egyedül éjszaka? Pedig nyilván egészen lent lakik, különben nem hallatszanék fel az utcáról a tapsa (nem is értem, hogy hallhatják meg a csukott ablakon át). És ezen a néhány lépcsőfokon sem mer fölmenni egyedül? Pedig milyen nyugodtnak és magabiztosnak látszik! Nem, semmiképpen sem érem be azzal, amit a kapunyitásról írt.

Beszélgettünk azon az estén a jiddis színházról is. Noha Maga látott már egyszer efféle előadást, a darab címére már nem emlékezett. Nos, azt hiszem, épp most játszik Berlinben egy ilyen társulat, velük van egy jó barátom, egy bizonyos I. Löwy is. Egyébként ő volt az, aki a Maga első és második levele között eltelt hosszú várakozási időben - akaratlanul bár, de eléggé meg nem hálálhatón - egy apró üzenetet küldött nekem Magától. Ugyanis nagyon gyakran ír nekem, és képeket, plakátokat, újságkivágatokat s más effélét is szokott küldeni. Akkoriban elküldte egyszer a társulat lipcsei vendégjátékának a plakátját is. Én otthagytam összehajtogatva az asztalomon, jóformán meg se néztem. De úgy van ezekkel az íróasztalokkal az ember, hogy ami legalul van rajtuk, az - ha nem akarjuk is - egyszeriben legfölülre kerül, s így esett, hogy egyszer pont ez a plakát (s nem egy másik) volt legfölül, méghozzá

szétteregetve. Ehhez a véletlenhez társult még az a másik is, hogy böngészgetni kezdtem, mert mulatságosnál mulatságosabb dolgok voltak rajta (egy színésznőt, egy éltesebb, férjezett dámát, akinek egyébként nagy csodálója vagyok, megtettek ott „primadonná”-nak, Löwy meg nem átallotta „drámai költő”-nek titulálni magát), de alul a sarokban, nyilván meghökkentésül, fel volt tüntetve az Immanuelkirchstrasse, Berlin ÉK, ahol a plakátot nyomták. Ezért ma, hogy már nem szorulok rá a Magáról szóló efféle híradásokra, hálából azon tűnődöm, vajon nem volna-e kedve megnézni egyszer ezeket a színészeket, akikről egyébként a végtelenségig tudnék mesélni Magának. Nem tudom biztosan, hogy most Berlinben játszanak-e, de ennek a Löwynek egy lapjából, amely az íróasztalomon hányódik valahol, azt kell hinnem, hogy igen. Bizonyos, hogy ez az ember, legalább egy negyedórára, nagyon megnyerné a tetszését. Talán, ha kedve van hozzá, magához hívathatná az előadás előtt vagy az előadás után, s reám hivatkozva, szóra bírhatná egy kicsit. Az egész jiddis színház tetszik nekem, tavaly vagy hússzor is megnéztem az előadásaikat, a német színházban viszont talán nem is voltam. - De mindezt nem azért írtam, mintha arra akarnám kérni, hogy menjen oda; nem, erről igazán nincs szó. Vannak Berlinben szebb színházak is, és meglehet, vagy fölöttébb valószínű, hogy az említett színháznak elhanyagoltsága már önmagában is elriasztja Magát, hogy oda menjen. Nagy kedvem volna széttépni mindazt, amit írtam a dologról, de legalább arra kérem, hogy ebből-a kedvemből vonja le a következtetést: egyáltalán nem ajánlom, hogy oda menjen.

És ezzel fejezzem is be a vasárnapnak azt a részét, amelyet a levelével töltöttem el? De az idő szalad, és nekem nagyon kell igyekeznem, ha még egy kis alváshoz akarok jutni az éjjeli műszakom előtt. Az azonban biztos, hogy e nélkül az, igaz, korántsem megnyugtató levél nélkül sohasem jutnék hozzá.

Most pedig Isten vele! Nyomorult posta! A levele talán már egész nap itt volt Prágában, és engem megfosztanak tőle! Isten vele!

Híve, Franz K.

Éjfél már elmúlt, tényleg csak a korrektúrákkal végeztem, aludni nem aludtam, és magamnak sem írtam semmit. Hogy most fogjak neki, ahhoz pedig már késő van, kivált hogy még nem aludtam, s így most kénytelen leszek leküzdött nyugtalanságommal lefeküdni és küszködni az alvásért. Maga bizonyára már réges-rég alszik, és nem szép tőlem, hogy még ezzel a kis szónoklattal is zavarom az álmát. De éppen az imént vettem elő az utolsó levelét, egy kicsit beleolvasgattam, és az jutott eszembe, hogy nem kellene-e abbahagynia a munkáját a professzornál. Igaz, hogy még nem is tudom, miféle munka az, de még ha színarany szavakat diktálna is Magának estéről estére, akkor sem érné meg, hogy kifárassza magát. És most még egyszer jó éjszakát kívánok, Maga pedig békés szuszogással mond érte köszönetet.

Híve, Franz K.

12. XI. 4.

Hétfő van, délelőtt fél tizenegy. Szombat fél tizenegy óta levelet várok, és megint csak nem jött semmi. Én írtam mindennap (ezt korántsem szemrehányásként mondom, hiszen örömem telt benne), tényleg nem érdemelnék meg egy szót? Csak egyetlenegy szót? Ha nem többet, legalább ennyit válaszul: „Többet hallani sem akarok Magáról!” Pedig bizonyosra vettem, hogy a mai levele tartalmaz majd valamiféle döntést, persze döntés az is, hogy semmi sem érkezett. Ha kaptam volna levelet, nyomban válaszoltam volna rá, a válasz pedig óhatatlanul panasszal kezdődött volna, hogy milyen hosszú volt ez a két végeérhetetlen nap. És Maga meg hagyja, hogy itt üljek vigasztalanul ennél a vigasztalan íróasztalnál!

12. XI. 5.

Kedves Felice Kisasszony!

Ha azt kívánja tőlem, hogy mindig a való helyzet szerint írjak, akkor bizonyára szívesen megbocsátja tegnapi galád és fölösleges rémüldözésemet is, mert hiszen szóról szóra úgy állt a dolog, ahogy megírtam azon a papírszeleten. Mára azonban természetesen megérkezett a két levele, reggel az egyik, tízkor a másik, és a legcsekélyebb okom sem lehet panaszra, sőt ígéretet is kaptam, hogy mindennap kapok majd levelet (halld, szívem, mindennap egy levél!), és a boldogságomhoz most már csak az hiányzik, hogy Maga is megbocsásson. Csak arra szeretném még kérni, hogy ha elkészült egy-egy nekem szóló levéllel, és történetesen nincs a keze ügyében bélyeg, ne hagyjon szenvedni, dobja be bátran és elszántan azt a levelet felbélyegezetlenül.

Az a baj, hogy én, vasárnapot kivéve, mindennap csak három és négy között, talán épp a legterméketlenebb órámban érek rá levelet írni. A hivatalban csak ritkán sikerül a dolog - pedig alig bírok magammal, amikor elolvasom a levelét! -, de ha most nem írnék, akkor az elégedetlenségtől nem bírnék elaludni, Maga se kapná meg már holnap a levelet, este pedig túlságosan rövidre van szabva az időm. Egyébként úgy veszem ki a leveléből, hogy ünnepnapokon is zavarosan írok. A szívem aránylag egészen jól van, ámbár az emberi szívnek éppenséggel nem könnyű úrrá lennie a rossz írás okozta bánaton és a jó írás szerezte örömön. Csak a gyomrom miatt mentem szanatóriumba, meg az általános testi gyengeség miatt és - erről se feledkezzünk meg - önimádó hipochondriából. De minderről még majd részletesebben kell írnom egyszer. Nem, a híres orvosokban nem bízom; az orvosoknak különben is csak akkor hiszek, amikor azt állítják, hogy nem tudnak semmit, de még akkor is gyűlölöm őket (remélem, Maga se kedveli a fajtájukat). Berlint persze azért felíratnám magamnak, hogy szabad, nyugodt életem legyen, de ugyan hol az a mindenható orvos? Az Immanuel-Kirchstrasse különösen ajánlható kimerült embereknek. Le is írhatom. Figyelje csak: „Az Alexonder Placbul med ki ed hosszo, nem eleven occa, Prenzloer Strasse, Prenzloer Allee. Mellékes occa med bele sok. Edjik ollan kis occa az Immanuel-Kirchstrass. Csündes, eldogott, messze o mindig sörgölődő Berlintül. Oz o kis occa kezdődik ed közönséges templomtul. Vi zo vi van neki o 37-es numera ház, egészen sován és magos. O kis occa is egészen sován. Ha ott promenirozok, mindig nugodt és csündes, és én megkérdezek: Berlin ez még?” Így írja le az utcájukat Löwy, a színész, egy levélben, amelyet tegnap kaptam tőle. Az utolsó kérdést költőinek tartom, s az egészet hűséges ábrázolásnak. Nemrégiben kértem tőle, nem adván okát, s ő hasonlóképpen válaszolt, nem kérdezve semmit. Én persze a 30. Számú házról akartam hallani (s méghozzá Maga a 29-ben lakik, ha nem tévedek), nem tudom, miért pont a 37-est választotta ki nekem. Egyébként most jut eszembe, hogy talán abban a házban van a nyomda, ahol azt a plakátot nyomtatták. Ebből az utolsó leveléből úgy látom, hogy az együttes vasárnap tarthatta legutóbbi berlini előadását, de ha jól értem a levelét, jövő vasárnap alighanem megint fellépnek. Ezt csak azért írom most, hogy kiigazítsam a múltkori adataimat, de azért most is csak az akkori fenntartásokkal ajánlom az előadás megtekintését.

A varázsige véletlenül ott van az utolsó előtti levelében is, és nem tud róla. Elveszett sok más szó között, és attól félek, hogy a leveleinkben nem is kapja meg többé a megérdemelt rangját, mivel én nem mondom ki elsőnek, Maga pedig természetesen még ha rájönne, sem fogja elsőnek kimondani. Talán jó is ez így, mert tegyük fel, hogy az a szó hatni kezdene, s Maga olyasmit fedezne föl bennem, amit nem akarna elviselni: ugyan mihez kezdenék akkor én?

Akkor mindenekelőtt az írásaimat s az íráshoz való viszonyomat nézné más szemmel, s nem ajánlaná figyelmembe a „mértéket és célt”. Az emberi gyengeség amúgy is éppen elég

„mértéket és célt” szab. Vajon nem kell-e minden erőmet latba vetnem azon az egyetlen darabka földön, amelyen képes vagyok megvetni a lábam? Javíthatatlan bolond volnék, ha nem tenném! Meglehet, hogy az írásaim nem érnek semmit, de akkor egészen bizonyos és kétségtelen, hogy én magam sem érek semmit, egyáltalán semmit. Ha ebben kímélem magam, akkor ez - jól meggondolva a dolgot - igazában nem kímélet, hanem öngyilkosság. Egyébként mit gondol, hány éves vagyok? Talán szóba került ez azon az estén, magam se tudom már, de talán Maga nem figyelt rá.

Isten vele, és legyen mindig jó szívvel hozzám, és tegye csak nyugodtan félre a Sophie asszonynak készülő leveleket. Nagyon kedvelem F.-nét, de annyira azért nem, hogy ne irigyeljem tőle a Maga leveleit. Vele nem vagyok állandó levelezésben. Mindössze három levelet írtam neki: az elsőben panaszkodtam Maga miatt, a másodikban nyugtalankodtam Maga miatt, a harmadikban hálálkodtam Maga miatt. Agyő!

Híve, Franz K.

[...]

12. XI. 7.

Drága Felice Kisasszony!

Tegnap előadtam, hogy aggódom Magáért, és iparkodtam meggyőzni. De mit cselekszem közben magam is? Nem zaklatom vajon? Ámbár nem szántszándékkal, mert az képtelenség, és ha úgy lenne, a legutóbbi levele láttán annak is meg kellene semmisülnie, akár az ördögnek az angyal színe előtt, hanem a létemmel, a puszta létemmel zaklatom. Én lényegében véve ugyanaz vagyok, aki voltam, tovább kerengek a magam körében, csak újabb teljesületlen vágy csatlakozott korábbi teljesületlen vágyaimhoz, és új, talán mindennél erősebb emberi bizonyosságot kaptam ajándékul eddigi reménytelenségemhez. Maga azonban nyugtalankodik, és meg van zavarva, és felsír álmában, ami rosszabb, mint álmatlanul bámulni a mennyezetet, és megváltozott az óta az este óta, amikor olyan nyugodtan pillantgatott egyikünkről a másikunkra, és átsiklik mindenen, egyszer húsz ember is felbukkan a leveleiben, másszor meg egy se, egyszóval a nyereség igazságtalanul, fölöttébb igazságtalanul van elosztva közöttünk. (Minek ülsz most szembe velem, barátom, ebben a csöndes szobában, amely úgyis a tiéd!)

Erről, ismétlem, nem én tehetek - végtére is mi vagyok én? -, hanem az, amire kezdettől fogva minden vágyam irányult, és csak arra irányul ma is, és Magát is, ha elveszíteni nem akarja, ugyanabba az irányba kell terelnie. Ó, hogy ilyen gyászos erőszakra vagyok kárhoztatva Magával szemben!

Hosszú megszakítás után (Bárcsak volna időm, bárcsak volna időm! Nyugalmam volna, és mindent helyesen látnék. Ahhoz is értenék, hogy írjak kíméletesebben Magának. Sosem bántanám meg, mint ahogy most, pedig milyen kínosan igyekszem elkerülni. Nyugalmam volna, és nem remegnék, mint most is néhány perce fent az irodámban, miközben Magára gondoltam, az akták között, és nem ülnék most itt kábán ennek a szobának viszonylagos csendjében, s bámulnék ki a lebocsátott függönyök mögül az ablakon. S vajon majd ha naponta fogunk írni egymásnak, lesznek-e majd másféle napok is, mint ez a mai, lesz-e majd más rendeltetésünk is, mint hogy véghezvigyük a lehetetlent: erőnket megfeszítve szétrepüljünk, s ugyanazzal az erővel tartsuk is egymást?)

Csak a megszakítást jelezhettem, semmi mást, most megint délután van, késő délután van már. Most, hogy újraolvasom a levelét, belém hasít, hogy úgyszólván semmit sem tudok a korábbi életéről, elmosódva épp csak hogy látom az arcát a borostyán közt, ahogy kislányként

kikukucskál a mezőre. S aligha van mód többet megtudni, mint amennyit leírásból lehet. Ne is reménykedjék ilyesmiben! Elviselhetetlennek érezne, ha személyesen mennék oda. Aki voltam a szállodába menet, az vagyok. Szeszélyesnek és tűrhetetlennek mondaná az életmódomat, pedig azzal kúráltam ki a gyomorbajomat. Az apám hónapokig az újságja mögé bújt az esti étkezésem idején, míg aztán lassan hozzászokott. Néhány éve meg egészen lehetetlenül öltözködöm. Ugyanazt az öltönyt hordom a hivatalban, az utcán, otthon íráshoz, sőt nyáron és télen. A hideggel szemben szinte érzéketlenebb vagyok, mint egy darab fa, de igazában még ez sem volna ok rá, hogy úgy járjak-keljek, ahogy szoktam: például még most novemberben sem hordok kabátot, sem átmenetit, sem télit, nyári öltönyben és szalmakalapban sétafikálok az utcán, mint egy bolond a bebugyolált járókelők között, mellényt elvből nem viselek (én találtam föl a mellény nélküli öltönyt), az alsónemű tovább nem részletezendő sajátságairól pedig inkább hallgatok. Hogy megrémülne, ha a templomuk előtt, amelyet az utcájuk elejére képzelek, hirtelen szembe találná magát egy ilyen alakkal! Az életmódomra (eltekintve attól, hogy mióta rátértem, összehasonlíthatatlanul egészségesebb vagyok, mint azelőtt) van némi magyarázat, de félő, hogy Maga nem fogadná el, kivált hogy mindazt, ami egészségesnek látszhatik benne (természetesen nem dohányzom, sem alkoholt, sem kávét, sem teát nem iszom, s többnyire még csokoládét sem eszem, ezzel téve jóvá a hamis titkolózást), mindazt lerontja az elégtelen alvás. De azért ne vessen meg, drága Felice Kisasszony, s ne is akarjon megjavítani ezekben a dolgokban, csak viseljen el jó szívvel a nagy messzeségből. Mert, tudja, tegnap este például a szokott viseletemben hazatértem a jeges hidegből, nekiláttam a majd minden este egyforma vacsorámnak, hallgattam, mit mesél a sógorom, meg aki nemsokára az lesz, aztán, míg búcsúzkodtak az előszobában (mostanában fél tíz és tíz között vacsorázom), magam maradtam a szobában, és olyan vágyakozás támadt bennem Maga iránt, hogy a legszívesebben az asztalra ejtettem volna a fejem, hogy megtartson valami.

Maga sokkal fiatalabbnak hisz, mint amennyi vagyok, s én már-már inkább elhallgatnám a koromat, mivel az évek magas száma csak még nyomasztóbbá teszi mindazt, amivel zavarom Magát. Egy kurta esztendővel még Maxnál is idősebb vagyok, s július 3-án töltöm be a harmincat. Igaz, hogy fiatalnak látszom, s a be nem avatott szemlélő aszerint, hogy milyen az emberismerete, legföljebb tizennyolc-huszonöt évesnek tart.

Amit a professzorról mondtam tegnap, talán elbizakodottságnak látszott, pedig csak féltékenységből fakadt. De ma igazán haragszom rá, legalábbis elméletileg, hogy Bindinget ajánlotta Magának. Bindingtől alig ismerek valamit, de ahány sorát olvastam, hamis volt a hangja és erőltetett. És ezzel traktálja Magát a professzor! - S most még pár szót. Miért ugrál a villamosról? Gondoljon a rémült arcomra, ha legközelebb ilyet szándékozik tenni! És a szemorvos? És a fejfájások? A következő levelét el sem olvasom, ha nem mindjárt azzal kezdi, hogy ezekre válaszol.

Híve, Franz K.

12. XI. 8.

Drága Felice Kisasszony!

Az utolsó előtti előtti levele (nem pedig ahogy Maga írja, az „utolsó levelei”) félrevezetett engem, az kétségtelen, de olyan veszélyesnek nem gondoltam volna a dolgot, mint amilyennek most kell látnom a legutóbbi leveléből. Valóban ennyire tétova volnék? És a legtitkoltabb türelmetlenségem és a gyógyíthatatlan elégedetlenségem valóban ott reszket a látható

betűkben? És a leveleimből kell megtudnom, hogy mit gondolok? Milyen szomorú köröttem minden, és én erőnek erejével ebbe akarom belerángatni Magát!

Kérdés, hogy helyesen ítéli-e meg az életemet, s megérti-e belőle, hogy milyen fajta érzékenység az enyém: ingerlékeny és mindig ugrásra kész, de mihelyt előcsalogatták, otthagy engem holt kő alakjában. Már vagy hússzor elolvastam a levelét: néhányszor, amikor megkaptam; néhányszor az írógépnél; egy ügyfél ült az asztalomnál, s én úgy olvastam a levelét, mintha épp akkor érkezett volna; elolvastam az utcán s most idehaza. De úgy látom, nem lehet segíteni rajtam, érzem, hogy gyámoltalan vagyok. Ha most együtt volnánk, egy szót sem szólnék, de mivel messze vagyunk egymástól, írnom kell, mert különben belepusztulnék a szomorúságba. Ki tudja, vajon nem volna-e nekem nagyobb szükségem arra a kézszorításra, mint Magának, s nem is a megnyugtató, hanem a bátorító kéz szorítására. Tegnapra olyan iszonyatosan elfáradtam, olyan halálosan, hogy mindenféle elszánások ellenére végül is megtagadtam magamtól az írást tegnap éjjel. Este két óra hosszat csatangoltam az utcákon, s addig haza sem mentem, míg a kezem jéggé nem fagyott a zsebemben. Utána hat órát aludtam szinte egyhuzamban, s csak homályosan emlékszem, hogy mintha álmodtam volna is, méghozzá Magáról szólt az álom, s valami baljós eseményt jelzett. Először fordul elő, hogy Magáról álmodom, s emlékezem is rá. Most jut eszembe, hogy pont ez az álom ébresztett föl az éjjel egy ízben, igaz, hogy csak félig. Egyébként reggel a szokottnál jóval korábban ébredtem, ugyanis a nevelőnőnk harsány kiáltással rontott be a lakásba - félálomban valahogy anyáskodónak hallottam a kiáltását -, hírül adva, hogy a húgomnak valamivel éjfél után leánygyermeke született. Egy darabig még ágyban maradtam - készakarva, még ha kell, se szoktak fölkelteni, de mindegy, hisz úgyis fölébredek, ha az összes ajtók mögött zajonganak -, és sehogy sem értettem, hogy miért örvendezik olyan rokoni módon a kisasszonyunk ennek a születésnek, holott engem, a fivért és nagybácsit, egy csepp rokoni érzés se tölt el, sőt inkább irigység, dühödt irigység támad bennem a húgom, jobban mondva a sógorom ellen, hogy nekem sohasem lesz gyerekem, s ez biztosabb mint a... (nem akarok oktalanul még nagyobb bajt emlegetni).

A mai örömömet tehát annak köszönhetem, hogy egy jól átaludt éjszaka s egy buta óvatosságból elfecsérelt este van mögöttem. Drága Kisasszony!

Híve, Franz K.

12. XI. 8.

Kedves Felice Kisasszony!

Most, éjjel fél egykor nem tudok levélpapírt keríteni, a szomszéd szobába kellene átmennem érte, de ott alszik a húgom, egy kis felfordulás van most a lakásban, minthogy unokánk s egyben unokaöcsénk a húga születése miatt nálunk kapott szállást. Ezért írok erre a szűrőpapírra, egyúttal megküldve vele könyvecském próbaszedését is.

Figyeljen csak, drága Kisasszony, nekem úgy tűnik, mintha az éj csöndjében értelmesebbnek hatna, amit mondok. Talán felejtsük el inkább a ma délutáni levelemet, s levél helyett tekintsük intelemnek. Természetesen csak teljes, csak a legteljesebb egyetértésben. A levél megírása után a mai délután olyan borzalmas volt, hogy soha nem fogom elfelejteni, pedig épp eléggé szörnyű volt már az az idő is, amelyet a megírásával töltöttem. Hiába, én már csak ilyen vagyok, ha semmit sem írtam magamnak (noha persze nem csak ez volt az ok). Ha csupán magamnak élek, valamint közönyös, vagy hozzám idomult, vagy éppen csak jelenlévő embereknek, akik közönyösségükkel, vagy a megszokás, vagy az elevenen ható, állandó jelenlétük révén pótolják a bennem lévő űrt, akkor még számomra is könnyebben múlik el a

dolog. Ám ha közeledni próbálok valakihez, s minden erőmet belevetem, akkor kétségtelenné válik a nyomorúság. Akkor semmivé válok, a semmivel pedig nincs mit kezdenem. Megvallom, hogy a legjobbkor jött a délelőtti levele (délután már más volt a helyzet), pontosan ezekre a szavakra volt akkor szükségem.

De még most sem tértem egészen magamhoz, úgy veszem észre, még nem írok elég világosan, még erre a levelemre is joggal megtehetné mai bíráló észrevételét. Bízzuk az alvásra s a jótevő istenekre a dolgot!

Hogy tetszik Magának a próbaszedés (persze más lesz a papír)? Az biztos, hogy egy kicsit feltűnően szép, s inkább való Mózes törvénytábláihoz, semmint az én apró tévelygéseimhez. De mindegy, most már így fogják kinyomtatni.

Isten vele! Nekem több szeretet kell, mint amennyit megérdemlek.

Híve, Franz K.

[Levélterv Felice Bauerhez 1912. november 9-én]

Drága Kisasszony!

Többet ne írjon nekem, én sem írok többé. Magát csak boldogtalanná teszem az írásaimmal, rajtam meg úgysem segít semmi. Hogy ezt belássam, fölösleges volt sorra számlálnom az elmúlt éjjel az óra ütéseit, hiszen világosan tudtam már az első levelem előtt, s hogy mégis megpróbáltam ráakaszkodni Magára, megérdemelném, hogy elátkozzanak, ha nem volnék már úgyis átkozott. - Ha akarja, természetesen visszaküldöm a leveleit, bár szívesen megtartanám őket. Ha mégis ragaszkodik hozzá, küldjön egy üres levelezőlapot jelzés gyanánt. Én viszont arra kérem, amennyire tudom, hogy tartsa meg az enyéimet. - Felejtse el gyorsan, hogy miféle szörnyalak vagyok, és éljen tovább vidáman és nyugodtan, mint azelőtt.

12. XI. 11

Drága Kisasszony!

Hála istennek! - mondom én is. Ha tudná, hogy telt el a péntek és a szombat, de különösen a péntekről szombatra virradó éjjel! Igazán nem múlt el negyedóra, hogy ne számláltam volna az óra ütéseit. Délután iszonyú és elkerülhetetlen tépelődések közepette írtam meg az utolsó előtti levelemet, aztán jártam egyet, majd lefeküdtem, aránylag későn. Meglehet - magam se tudom már pontosan -, hogy elkeseredésemben egyszerűen elaludtam. Este írtam három vagy négy oldalt magamnak, nem is lett olyan rossz, de hiába tűnődtem, hogy hol lehetnek még bennem azok a nyugodt pontok, amelyekből mindez fakad, holott magam meg vagyok fosztva a nyugalomtól. Később, azt gondolva, hogy már ép ember vagyok, szűrőpapírra vetettem azt a levelet, amely megint csak olyan gonoszul eltorzult a kezem alatt, hogy úgy meredtem rá, mintha nem is én írtam, hanem mástól kaptam volna. Aztán lefeküdtem, és meglepően gyorsan elaludtam, azaz éppen csak hogy elszunnyadtam. De egy negyedóra múlva már fenn voltam megint, szendergésem közben úgy rémlett, mintha kopognának [félbeszakad a levél]

(most hadd intézzek el egy sürgős, undorító, ősrégi ügyet, amely már egy hete nyomaszt, közben nem fogom megengedni magamnak, hogy Magára gondoljak, ebben Maga is segítsen nekem, s jutalmul kapok majd talán egy szabad pillanatot és kellő nyugalmat ehhez a levélhez, amely éppolyan szorosan hozzám tartozik már, mint a szívverésem, s olyannyira tele van vele a fejem, mintha nem is egy hivatalban ülnék, amelynek eladtam a fél napjaimat, sőt még többet is, és ezért látszólag jogosan tart rám szakadatlanul igényt, még szerencse, hogy a

kevésbé fontos munkák elmosódnak álmos szemem előtt, de most aztán elég az írásból, gyerünk dolgozni.)

A jutalom elmaradt, a munkám ide űz, oda űz, s hogy Magára gondolok, az is, csak más irányba. Ma csaknem egyszerre kaptam meg az utolsó három levelét. Olyan végtelenül jóságos. Egyelőre csak ezt a levelet küldöm, de talán írok ma még párszor. Majd pontosan megmagyarázom, hogy miért nem írtam tegnap. Ezt a levelet most bedobom így, ahogy van, mert nem bírom elviselni, hogy ne legyen legalább úton levelem Magához.

Tehát Isten vele, csak néhány órára.

Híve, Franz K.

12. XI. 11.

Drága Kisasszony!

Tehát nem veszítem el Magát. Pedig már valósággal meg voltam győződve róla. Megrémített az a levele, amelyikben furcsának minősítette az én egyik levelemet. Akaratlan, de annál határozottabb megerősítését láttam benne egy átoknak, amely - noha mostanában azt hittem, hogy legalább nagyjából megszabadultam tőle - most újból rám sújt, és úgy látszik, végérvényes erővel. Nem tudtam összeszedni magam, Magának se tudtam mit írni, a szombati két levél merő kitalálás volt az elejétől a végéig, csak az a meggyőződésem volt valódi, hogy vége mindennek. - Talán van oka, hogy pont most, ennél a szónál jön be hozzám sírva az anyám, könnyben úszó arccal (éppen most indul az üzletbe, ott tölti a napját, minden napját, idestova harminc esztendeje), cirógat, faggat, hogy mi bajom, miért nem szólok egy szót sem az asztalnál (pedig már régóta nem beszélek, éppen mert fegyelmeznem kell magamat), és így tovább. Szegény anyám! Nagyon okosan mégis megvigasztaltam, megcsókoltam, s a végén még meg is nevettettem, sőt sikerült elérnem, hogy mihelyt a könnyei felszáradtak egy kissé, eléggé szigorúan meg is dorgáljon, hogy miért nem szoktam uzsonnázni (ami egyébként már évek óta nem szokásom). Azt is tudom, honnan származik ez a nagy aggódása (ő nem sejti, hogy tudom, azazhogy rájöttem később). De erről majd máskor.

Mert megint csak az történik, hogy úgy eltölt, amit mondani akarok, hogy nem tudom, mivel kezdjem. Márpedig ezt a három utolsó napot választom boldogtalan, örökké várakozó lehetőségek hírvivőjéül, mivel a munkanapok zaklatottságában soha nem fogok hosszabb levelet írni Magának. Ezzel egyet kell értenie, nem szabad, hogy haragudjék, és szemrehányást tegyen. Most ugyanis, tudja, arra támadt kedvem, hogy - ha tetszik Magának, ha nem - leboruljak a lába elé, és felajánljam magam, hogy semmi nyom és semmi emlék ne maradjon belőlem senki másnak, de még egyszer nem akarok - ha hibás vagyok, ha nem - olyan megjegyzést olvasni, amilyent abban a levélben. De nem csupán ezért fogok mostantól fogva rövid leveleket írni (vasárnap viszont mindig gyönyörűségesen hosszút), hanem azért is, mert az utolsó lélegzetvételemet is a regényemnek akarom szentelni, hiszen Magáé is az a regény, vagy jobban mondva világosabb képet adhat Magának a bennem lévő jóról, mint akár a leghosszabb élet leghosszabb leveleinek pusztán ráutaló szavai. Hogy mégis legyen némi fogalma róla: a történetnek, amelyet írok, s amely persze a végtelenbe épül bele, *A kallódó fiú* lesz a címe, és csakis az Észak-amerikai Egyesült Államokban játszódik. Egyelőre öt fejezet van készen, a hatodik is majdnem. A fejezetcímek sorjában: I. A fűtő. II. A bácsi. III. Villa New York mellett. IV. Úton Ramses felé. V. Az Occidental Hotelben. VI. A Robinson-ügy. - Úgy soroltam fel ezeket a címeket, mintha máris tudna mit társítani hozzájuk az ember, ami persze lehetetlen, de mégis azt akarom, hogy őrizze meg nekem őket, amíg lehetséges lesz az is. Ez az első nagyobb munka, amelyben tizenöt esztendei, néhány pillanat kivételével

reménytelen gyötrődés után már másfél hónapja biztonságban érzem magam. Ennek tehát el kell készülnie, nyilván Maga is így véli, s ezért azt a röpke időt, amely alatt úgyis csak pontatlan, szörnyen hézagos, meggondolatlan, veszedelmes leveleket írogatnék Magának, a Maga áldásával inkább átömlesztem majd abba a munkába, amelyben legalábbis eddig, akárhonnan származott is, lecsillapodott, s a helyes útra terelődött minden. Beleegyezik? S nem hagyja majd, hogy visszazuhanjak mindennek ellenére szörnyű magányomba? Drága Kisasszony, de sokért nem adnám, ha most a szemébe pillanthatnék!

Vasárnap a lehető legértelmesebben választ adok majd mindenre, arra is, hogy miért nem írtam tegnap; ez hosszú história.

Ha az ember nem a szeme miatt volt a szemorvosnál, mondja is meg határozottan!

Három napja megtagadtam magamtól a villamosról leugrálás örömét, attól tartva, hogy valamiféle gondolatátvitel révén esetleg Maga se veszi majd eléggé komolyan az intelmemet. De most végre határozott ígéretet tett, és én megint ugrálhatok. Erről jut eszembe, hogy mi történt szombaton. Maxszal sétáltunk, és én éppenséggel nem úgy beszéltem magamról, mint aki úszik a boldogságban. Közben nem nagyon figyeltem az útra, és csak az utolsó pillanatban került el egy hintó. Még magammal lévén elfoglalva, toporzékolni kezdtem, és tagolatlanul kiabáltam. Valósággal dührohamot kaptam, hogy nem gázoltak el. Persze a kocsis nem értette, és okkal szitkozódott.

Nem, nem szigetelem el magamat teljesen a családomtól. Ezt bizonyítja a lakásunk akusztikai viszonyairól szóló, ide mellékelt karcolat is - családom enyhén fájdalmas, nyilvános megfegyelmezése céljából nemrégiben tettem közzé egy kis prágai folyóiratban. - Egyébként a legkisebb húgom (húszéves elmúlt már) a legjobb barátnőm Prágában, és együttérző, jó lélek a másik kettő is. Csak apámmal gyűlölködünk vitézül.

Milyen különösen hangzik Magától az a „Te", még ha csak idézetben is!

Még hamar, mielőtt befejezném, adjon tanácsot, mitévő legyek, hogy ne reszkessek olyan bolondul örömömben, amikor megkapom és olvasom a leveleit az irodában, hogy ott dolgozhassam tovább, és ki ne dobjanak. Olvashatnám őket nyugodtan is, ugye? Aztán pár órára megfeledkezhetnék róluk. Erre kéne törekedni.

Franz

12. XI. 11.

Felice Kisasszony!

Most olyan kéréssel fordulok Magához, amely igazán őrültségnek látszik, és magam sem ítélném meg másként, ha én olvasnám ezt a levelet. De egyúttal az is igaz, hogy ennél keményebb próbára nem lehetne tenni a legjóságosabb embert sem. Hallja hát a kérésem:

Hetente csak egyszer írjon, éspedig úgy, hogy vasárnap kapjam meg a levelét. Nem bírom elviselni a naponta érkező leveleit, egyszerűen képtelen vagyok elviselni őket. Míg például válaszolok a levelére, látszólag csöndesen fekszem az ágyban, pedig szívdobogás rázza az egész testemet, és Magán kívül semmi másról nem vesz tudomást. Hogy mennyire hozzád forrtam, kifejezni valóban nincs más mód, és még ez is milyen gyatra. De éppen ezért nem akarom tudni, hogy hogy vagy öltözve, mivel csak megkever, hogy életképtelen vagyok, és ezért nem akarom tudni, hogy jó szívvel vagy hozzám, mert minek ülök akkor, én bolond, az irodában vagy idehaza ahelyett, hogy behunyt szemmel vonatra ugornék, addig ki se nyitva a

szemem, míg meg nem érkeztem hozzád. Ó, nagyon, nagyon komisz oka van annak, hogy nem így teszek; hogy ne sokat szaporítsam a szót: én magam még éppen csak eltengődöm az egészségemmel, de házasságra már nem, apaságra meg semmiképpen sem futná belőle. Ám ha a leveledet olvasom, még többre is képes volnék, mint hogy belássam a beláthatatlant.

De bárcsak már a kezemben volna a válaszod! Förtelmes, hogy így gyötörlek, és így kényszerítelek, hogy csöndes szobádban olvasd ezt a levelet, amelynél undorítóbb még nem volt az íróasztalodon! Néha valósággal úgy érzem, mintha hazajáró lélekként élősködnék szerencsehozó neveden! Bár elküldtem volna legalább a szombati levelemet, amelyben könyörögve kértelek, hogy ne írjál soha többé, s magam is ugyanazt ígértem neked! Édes Istenem, mi tartott vissza, hogy elküldjem. Most minden rendben volna. Vagy akad még békés megoldás? Ér az valamit, hogy hetenként csak egyszer írunk egymásnak? Nem, enyhe fájdalmat gyógyítanának ilyen eszközökkel. Már előre látom, hogy ezeket a vasárnapi leveleket sem bírom majd elviselni. Éppen ezért, hogy jóvátegyem szombati mulasztásomat, arra kérlek végül, e levélírásban már-már kifulladva, hagyjunk abba mindent, ha kedves az életünk.

Már majdnem úgy írtam alá, hogy „a Te Franzod”. Nagy tévedés lenne. Nem, én a magamé vagyok, örökre magamhoz láncolva, ez vagyok én, s meg kell próbálnom ezzel megbékélni.

Franz

[Vasárnap, november 17-én, rózsacsokor kíséretében, küldönccel]
1912. november 13.

Gonosz szavak után ártatlan rózsákat küldeni szánalmas próbálkozás! Hiába, ez már csak így van: ahhoz, ami megfér egyetlen emberben, nagyon szűk, nagyon egyértelmű, nagyon földhözragadt a külvilág. - Jó, de akkor az ilyen ember legalább azzal szemben mérsékelje magát, akitől, úgy gondolja, függ. - Tehát éppen ott, ahol teljesen és tökéletesen lehetetlen?

12. XI. 14.

Drágám! Drágám! Ha ennyi jóság van a világban, akkor nem kell félnünk, nem kell nyugtalankodnunk. Megjött a leveled - éppen a főnökömnél ültem, a földpátbányák biztosításáról tárgyaltunk -, megint csak reszkető kézzel nyúltam a levélhez, s úgy néztem a főnökömre, mint valami látomásra. De mihelyt elolvastam kétszer vagy háromszor, úgy megnyugodtam, mint már régen szerettem volna, ezért fohászkodtam a múltkor éjjel, három napja. A borítékod (nem jól mondom, egyszerűen csak borítékot kellene mondani, de állandóan a szemem elé kívánkoznak a tegezés jelei), a boríték nem lehetett az oka, hiszen csillapító sorait csak később olvastam el, ami pedig a levélben volt, az inkább megrázott volna, mert minél többet kap az ember, annál jobban kell félnie ebben a hányt-vetett földi világban - ennélfogva csakis a tegezés lehetett az ok, csak az a Te nyűgözhetett úgy le, amelyért térdre borulva adok hálát neked, belőlem az érted való aggódás csikarta ki, és Te milyen nyugodtan viszonzod. Te drága! Most már biztos lehetek felőled? Olyan az a „Maga”, mint ami szántalpon siklik tova, nyilván elenyészett két levél közti hézagban, csak levelekkel és reggeli, esti, éjszakai gondolatokkal eredhetünk a nyomába, ellenben a „Te” itt van előttem, helyt marad, akár a leveled, amely állhatatosan tűri, hogy csókolgassam. Micsoda szó ez! Semmi nem kapcsol két embert ilyen szorosan össze, még akkor sem, ha - mint kettőnknek - a szavakon kívül nincsen semmi egyebük.

Ma én voltam a legnyugodtabb ember a hivatalban, olyan hét után, mint amely mögöttem van, csak a legerősebb ember kívánhat önmagától ekkora nyugalmat. Majd még mesélek erről. Sőt

képzeld el, még jól is nézek ki, mindig akadnak a hivatalban, akik sportot űznek belőle, hogy naponta ellenőrizzék a külsőmet. Szóval ők mondták. Nem siettem válaszolni neked (ma különben se tudtam volna), de minden rezdülésem válasz neked és szakadatlan hálaadás.

Drágám! Drágám! Legszívesebben csak ezt az egyetlen szót írnám le oldalszám, ha nem félnék tőle, hogy nem lehetne eltitkolni, mit olvasol, ha most belépne valaki a szobába, és Te éppen az egyformán telerótt lapokat tanulmányoznád. Tegnap mindössze pár sort írtam neked, vasárnap kapod csak meg. Most már nem volna könnyű visszaszereznem, de nem is szükséges; csupán azért említem, hogyne ijedj meg fölöslegesen - eddig igazán egy alkalmat se mulasztottam el, hogy megijesszelek -, néhány sor az egész, keltezés, megszólítás, aláírás nélkül, visszahódítási kísérlet szánalmas tétovasággal. Fogadd jó szívvel!

De mondd csak, honnan tudtad, hogy amit mostanában összehordtam, önkínzás volt és nem őrültség? Pedig nagyon úgy látszott, hogy az utóbbi, és én a Te helyedben iparkodtam volna minél távolabb kerülni tőle. Az utolsó levelemet például nem megírtam, hanem - bocsáss meg a kifejezésért - kiokádtam; feküdtem az ágyban, és a levél nem mondatról mondatra alakult ki bennem, hanem egy tagolatlan, iszonyú feszültségben lévő mondatként, és úgy éreztem, nyomban megöl, ha ki nem írom magamból. Amikor aztán tényleg írni kezdtem, már nem volt olyan veszélyes a dolog, összeszedegettem ezt-azt, előástam az emlékeimet, s itt-ott vigasztaló kis valótlanságok ütköztek ki a levélből. Milyen megkönnyebbülten vittem ki a pályaudvarra, milyen sietve dobtam be, hogy tértem haza, boldogtalan, de mégiscsak eleven emberként, s hogy térített aztán más belátásra az elalvás előtti szörnyű két óra!

De hagyjuk ezt. Jönnek majd megint a leveleid, írj, amikor akarsz, vagy inkább amikor tudsz, miattam ne maradj benn estig a hivatalban, nem fogok szomorkodni, ha egyszer nem jön levél, hiszen majd jön máskor, és úgy megelevenedik a kezem közt, mint előtte - azt hiszem - még egyetlen egy sem, s a szememet és az ajkamat bőségesen kárpótolja majd az összes meg nem írt levelekért. Neked viszont több időd marad sétálgatni, oly szépek mostanában az esték (tegnap este tíztől fél tizenkettőig sétálni voltunk a legkisebb húgommal, tízkor indultunk el, és fél tizenkettőkor értűnk vissza, Te talán nem is tudod elképzelni, milyen ez a lány, már húszéves, és valóságos óriás, magas és testes, de meglehetősen gyerekes), persze csak ha nem kell a próbádra sietned. Csak sikered legyen a „Humor” szerepében! Annyit nyaggatom Maxot, és az összes elképzelhető utcákon majd kicsavartam már a karját miattad, de az a tökfej az egész telefonbeszélgetésből úgyszólván csak a nevetésedre emlékszik. Jól érthetsz a telefonáláshoz, hogy így tudsz nevetni a telefonba. Nekem, ha csak a telefonra gondolok, már elmegy a kedvem a nevetéstől. Különben mi akadálya lenne, hogy a postára szaladjak jó estét kívánni neked? De hogy ott egy óra hosszat várjak a kapcsolásra, a nyugtalanságtól odaszegezve üljek a padon, aztán ha hívnak végre, odarohanjak a telefonhoz, hogy csak úgy reszket mindenem, aztán elhaló hangon tudakozódjam utánad, s ha végre hallom a hangodat, képtelen legyek válaszolni, hálálkodjam Istennek, hogy letelt a három perc, aztán hazamenjek, most már igazán elviselhetetlenül vágyakozva a veled való beszélgetésre - nem, inkább hagyom az egészet! Az egész lehetőség különben is csak szép remény, Max, attól tartok, elfelejtette a telefonszámodat.

Most pedig példás alvás következik. Drága, én Drágám, semmi érzékem a zenéhez, de ha úgyse kell ide zene!

Franzod

12. XI. 14

Drágám, nem akarlak zavarni, csak éppen jó éjszakát mondok, ezért szakítottam félbe az írást a lap közepén. Attól félek, hogy hamarosan majd nem tudok már írni neked, ahhoz ugyanis, hogy írhassunk valakinek (rád kell próbálnom mindenféle nevet, ezért most hadd legyen a neved „valaki"), el is kell képzelnünk, hogy látjuk annak az arcát, akihez a szavainkat intézzük. Nos, a Te arcod nagyon is elevenen él bennem, ezen tehát nem múlnék a dolog. Ámde mind gyakrabban lesz úrrá rajtam az a sokkal erősebb elképzelés, hogy a fejemet a vállra hajtom, s inkább elfulladva, mintsem értelmesen, a válladdal, a ruháddal, önmagammal beszélek, s neked sejtelmed sem lehet, hogy miről.

Alszol már? Vagy olvasol még, amit csak rosszallani tudnék? Vagy netán még próbán vagy, amit igazán nem szeretnék? Mindig lazsáló, de azért soha el nem romló órámon hét perc múlva egy. Tudd meg, hogy neked többet kell aludnod, mint másoknak, mivel én keveset alszom, valamivel kevesebbet az átlagnál. És a Te drága szemednél jobb helyet elképzelni se tudok, ahol az általános alvásból rám eső részt megőrizhetem.

Csak hagyjuk a zabolátlan álmokat, kérem! Képzeletben őrjáratot tartok az ágyad körül, és csendet parancsolok. És miután itt rendet teremtettem, s talán még kizavartam egy részeget is az Immanuel-Kirchstrasséból, visszatérek, magamat is ráncba szedve, az íráshoz vagy talán épp az alváshoz.

Azt azért írd meg, Drágám, hogy hozzávetőleg mit csináltál a leveleim hozzávetőleges időpontjában. Eszerint aztán én majd ellenőrzöm a megérzéseimet, Te lehetőség szerint közelíted majd a tényeket a megérzéseimhez, és miért volna elképzelhetetlen, hogy számtalan próbálkozás után a végén egybetalálkozzék a kettő és egyetlen nagy valósággá váljék, amelyben mindig bizonyos az ember. - Most tehát pontosan egyet üt a toronyóra prágai idő szerint.

Agyő, Felice, agyő! Hogy jutottál ehhez a névhez? Nehogy elszállj nekem! - ötlik fel valahogy bennem, talán az „agyő" nyomán, minthogy olyan röptető erő van ebben a szóban. Kivételes gyönyörűség lehet, gondolom én, felszállni a magasba, s ezáltal nagy tehertől szabadulni meg, amely úgy húzza lefelé az embert, mint én téged. Ne hagyd, hogy elcsábítson a kecsegtető megkönnyebbülés. Maradj meg csalóka hitedben, hogy szükséged van rám. Gondolj csak alaposabban bele. Neked, ugye, nem árthat a dolog; ha már eleged van belőlem, mindig lesz erőd, hogy megszabadulj tőlem, nekem azonban közben olyan ajándékot adtál, amilyent álmodni se mertem volna ebben a földi életben. Így van ez, még ha csóválod is a fejed álmodban.

Franz

12. XI. 15.

Te, az a „Te" nem is olyan nagy segítség, mint gondoltam. Ma még csak a második napja, s már nem válik be. Igazán nyugton maradhattam volna, hisz mi sem volt természetesebb, mint hogy ma nem jön levél. Ezzel szemben mit teszek én? Folyosóról folyosóra ténfergek, minden szolgának a kezét nézem, haszontalan megbízásokat adok, csak hogy leküldhessek valakit külön a postáért (én ugyanis a negyedik emeleten vagyok, a beérkező postát lent osztják szét, a kézbesítőink megbízhatatlanok, azonkívül elöljáró-választás van nálunk, tömérdek posta érkezik, s mire a leveledet kihalásszák ezekből az ostoba halmokból, engem idefönt elemészt a türelmetlenség), végül, senkiben sem bízva a világon, magam megyek le, és persze semmit sem találok, hiszen ha bármi jött volna, már réges-rég a kezemben lenne, mivel három

embernek is szigorúan meghagytam, hogy a Te leveledet minden postánál hamarabb hozzák fel hozzám. Ezzel a feladatukkal rá is szolgáltak mind a hárman, hogy megnevezzük őket: az első egy Mergl nevű hivatalszolga, alázatos és készséges, én mégis legyőzhetetlen ellenszenvet táplálok iránta, mert azt tapasztaltam, hogy ha elsősorban rá építem a reményemet, csak nagyon-nagyon elvétve jön tőled levél. Ilyenkor aztán a csontom velejéig hatol ennek az embernek a szándékolatlanul szörnyű külseje. Éppen így volt ma is, csak legalább arra az üres kezére ráverhettem volna. Pedig olyan megértőnek mutatkozik. Nem szégyellem bevallani, hogy ilyen eredménytelen napokon meg-megkérdeztem tőle, hogy mi a véleménye, megjön-e másnap a levél, mire ő mindig hajlongva bizonykodott. Egy ízben - most jut eszembe - valami esztelen bizonyossággal számítottam a leveledre, talán még abban a kegyetlen első hónapban lehetett, s a szolga jelenti nekem a folyosón, hogy megjött az a dolog, és már az asztalomon van. Futok az asztalomhoz, de csak Max képeslapja van ott Velencéből, rajta Bellini festménye: *A Szerelem, a földkerekség úrnője*. De mit kezdjen az ember általánosságokkal a maga egyedi, önállóan fájó esetében? - A második hírnök Wottawa, az expedíció főnöke, egy öreg, aprócska agglegény, arca barázdált, a legkülönbözőbb színárnyalatú foltok tarkítják, felveri a borosta, nyálas ajka szüntelenül cuppogatja a virginiaszivart, de mégis földöntúlian szép, amikor a két ajtó közt megállva, a belső zsebéből kiveszi a leveledet, és átadja nekem, ami - gondold csak meg - tulajdonképpen nem is az ő dolga. Ezt homályosan ő is érzi, mert igyekszik megelőzni a másik kettőt, ha van rá ideje, és nem restell fölgyalogolni négy emeletet. De azért mégiscsak kínos belegondolnom, hogy olykor azért nem adja oda a szolgának a levelet, hogy maga kézbesíthesse nekem, pedig a szolgától néha talán hamarabb megkapnám. Hiába, csak nem megy a dolog izgalom nélkül. - A harmadik reménységem Böhm kisasszony. Őt meg valósággal boldoggá teszi a levél átadása. Örömrepesve jön, és úgy adja ide a levelet, mintha látszólag csak valami közömbös levél volna, amely igazában mégis csak kettőnkre, őreá meg énreám tartozik. Ha történetesen a másik kettő valamelyike már elhozta a levelet, s ezt megmondom neki, majdnem elsírja magát, és fogadkozik, hogy másnap éberebb lesz. De a cég óriási, több mint kétszázötven alkalmazottunk van, és könnyen előfordul, hogy valaki elhalássza a levelet az orra elől.

Ma hoppon maradtak mind a hárman. Kíváncsi vagyok, hányszor fogom még ezt fölemlegetni, hiszen teljességgel lehetetlen volt, hogy ma jöjjön levél. Különben is csak ma voltam nyugtalan, ezen az átmeneti napon, ha a holnapi levél után nem fogsz írni, egyáltalán nem törődöm vele. Eddig azt gondoltam: „Nem ír”, és rosszul esett, de ezentúl azt mondom: „Szóval sétálni mentél, drágám”, és csak örülhetek neki. Pontosan mikor kaptad meg az éjjel írt levelemet?

Franzod

12. XI. 15. Éjjel $^{1}/_{2}$ 12-kor

Drágám, ma az írásomról írok neked, azért, hogy ne legyen az az érzésem, hogy megvárakoztatlak, azért, hogy ne magammal szemben, hanem magam mellett tudjalak, és azért, hogy aztán nyugodtabban írhassak magamnak, minthogy, az igazat megvallva, pár napja szörnyű keveset írok, sőt úgyszólván semmit, annyira meggyűlt a dolgom veled, annyira csak rád gondolok.

A két könyvből, amelyek talán nem is egyszerre érkeznek majd meg, az egyik a szemednek, a másik azonban a szívednek van szánva. Az elsőre, ha mégoly szép is, egy kissé önkényesen és véletlenül esett a választás; sok könyv van még, amelyet előbb kellett volna odaadnom neked; de nem baj, legalább kiderül, hogy köztünk az önkényességnek is helye van, mivel úgyis szükségszerűvé válik. De a másik könyv, az *Éducation sentimentale* évekig olyan közel állt

hozzám, mint legföljebb talán két vagy három emberi lény; akármikor és akárhol nyitottam is ki, mindig rám ijesztett, és magával ragadott, és később mindig úgy éreztem, hogy ennek az írónak vagyok a szellemi gyermeke, noha szegény és gyámoltalan gyermek. Írd meg tüstént, olvasol-e franciául. Akkor megkapod az új francia kiadást is. Írd azt, hogy olvasol franciául, még ha nem is igaz, mert ez a francia kiadás igazán pompás.

A születésnapodra (tehát egybeesik az édesanyádéval, tehát ennyire az ő életét folytatod?), a születésnapodra éppen nekem semmit sem szabad kívánnom, mivel ha fölöttébb valószínű módon volnának is számodra sürgős kívánnivalók, egyúttal ellenem is irányulnának, s ezért nem fogalmazhatom meg őket én; amit viszont én mondhatnék, az merő-önzés lenne. Viszont hogy - amint kell is - egész biztosan hallgassak, és elő ne hozakodjam valami kívánsággal, engedd meg, hogy, persze csak képzeletben, persze csak most az egyszer, megcsókoljam a drága ajkadat.

Franz

[...]

12. XI. 17

Drágám, édes Drágaságom, szóval nekem jutott a dicsőség, ezerszer átkozottnak, hogy egészséges létedre megbetegítselek. Vigyázz magadra, hallod, vigyázz magadra, s az irántad érzett szerelmemért tedd jóvá, amit elkövettem ellened! Én meg nem átallom a szemedre hányni, hogy nem írsz, belefúrom magam a saját izgalmaimba és vágyaimba, és nem érzem meg, hogy beteg vagy, ehelyett nevetséges képzelgésekbe bocsátkozom, hogy próbákra jársz, meg szórakozni. Igazán mondom, ha földrészek választanának el bennünket, s Te valahol Ázsiában élnél, akkor sem lehetnénk távolabb egymástól. Minden egyes leveled a végtelenség számomra, ha mégoly rövidke is (Istenem, hogy mi minden meg nem fordul bennem, a szemrehányás gyanúját keltve, hiszen nem is rövid a mai leveled, hanem pontosan tízezerszer hosszabb, mint amekkorát megérdemlek), végigolvasom az aláírásig, aztán kezdem elölről, s ez így megy a legszebb körforgásban. De végtére is el kell fogadnom, hogy csak befejeződik valahol, fölálltál mellőle, és elmentél hazulról miattam a sötétbe. A legszívesebben fejbe verném magam.

Ma azonban már tényleg végső ideje volt, hogy megjöjjön a leveled. Én nem vagyok olyan bátor, mint Te, én nem akartam Berlinbe menni, csupáncsak arra voltam elszánva, hogy addig föl nem kelek az ágyból, míg meg nem jön a leveled, és ehhez az elszánáshoz nem is kellett különösebb erő, hisz a szomorúságtól úgysem tudtam fölkelni. Úgy éreztem, hogy ez a regény is nagyon elromlott tegnap éjjel, és bénultan hevertem valahol a mélyben, noha közben még élénken élt bennem az ajánlott levélen érzett öröm emléke, és ha fölnéztem, nyomorult létemre is valóságosan fent láttam magamat, örömben úszva. Tegnapelőtt éjjel másodszor álmodtam rólad. Egy kézbesítő két ajánlott levelet hozott tőled, egy-egy levél volt a két kezében, és két karjának pompásan kimért mozdulatával átnyújtotta őket, miközben úgy remegett a karja, mint a gőzgép dugattyúrúdja. Isten bizony, varázslevelek voltak. Nem ürült ki a borítékjuk, akárhány teleírt ívet vettem is ki belőle. Egy lépcső közepén álltam, és - zokon ne vedd - a lépcsőre kellett dobnom az elolvasott lapokat, hogy a többi levelet is kivehessem a borítékokból. Fölfelé és lefelé az egész lépcsőt vastagon borították az elolvasott levelek, és a lazán egymásra hányt, puha papírlapok hangosan zizegtek. Hamisítatlan vágyálom volt.

Ma azonban, nappal, valósággal csalogatnom kellett a postást. Nálunk nagyon megbízhatatlanok a postások. Csak negyed tizenkettőkor jött meg a levél, az ágyamból tízszer is küldözgettem, akit éppen tudtam, a lépcsőházba, mintha ezzel odavarázsolhatnám a levelet, magam

nem kelhettem föl, de negyed tizenkettőkor végre tényleg ott volt, fölszakítottam, s egy szuszra végigolvastam. Fájt, hogy beteg vagy, de - és most lepleződik le a természetem - még jobban fájt volna, ha egészséges vagy, és nem írsz nekem. De most megint egymásra találtunk, és meleg kézfogással meggyógyítjuk egymást, s aztán egészségben élünk együtt tovább. - Már megint nem válaszoltam semmire, de hát válaszolni úgyis élőszóban kell, az íráson nem igazodik el az ember, legföljebb csak megérinti a boldogság lehelete. Egyébként ma még valószínűleg írok majd neked, noha még sok a szaladgálnivalóm, s meg kell írnom egy kis történetet is, amely az ágybeli nyomorúságomban ötlött fel bennem, és legbelül nem hagy nyugodni.

Franzod

[A lapszélen:] Ne aggódj, semmi esetre sem telefonálok, te se tedd, nem viselném el.

12. XI. 18. [November 17-ről 18-ra virradóra]

Drágám, éjjel fél kettő van, a jelzett történet még koránt sincs készen, a regényen egy árva sort sem dolgoztam ma, nem valami lelkesen bújok ágyba. Bárcsak az enyém volna az éjszaka, hogy le se téve a tollam, végigírjam hajnalig! Az lenne csak a szép éjszaka! De muszáj lefeküdnöm, mert tegnap éjjel rosszul aludtam, ma napközben meg úgyszólván alig, és ilyen kifacsart állapotban mégse mehetek be a hivatalba. Holnap a leveleid, Drágám, Drágám! Amikor félig-meddig ébren vagyok, tagadhatatlanul erőt öntenek belém, de ha szundikálok, a fotelba süppedve, legszívesebben örökké rajtuk ülnék, s ha háborgatna valaki, rávicsorítanám a fogam. Nos, a hivatal miatt igazán nem sokat izgatom magam, s hogy mennyire volna indokolt az izgalom, azt abból is látom, hogy túlélt már öt hivatali esztendőt, igaz, hogy az elsőt egy különösen szörnyűséges magánbiztosítónál, ahol reggel nyolctól este hétig, nyolcig, fél kilencig tartott a munkaidő, hogy vitte volna el az ördög! Az irodámhoz vivő kis folyosónak egy bizonyos pontján majdnem minden reggel olyan kétségbeesés rohant meg, hogy egy nálam erősebb és következetesebb jellem attól már réges-rég öngyilkos lett volna, méghozzá boldogan. Most persze sokkal jobb a helyzet, sőt érdememen felül kedves hozzám mindenki. Még a főigazgatóm is. A minap is összebújva olvasgattuk Heine költeményeit egy könyvből, mialatt a szolgák, irodavezetők és ügyfelek az előszobában, ki tudja, milyen sürgős ügyekkel, türelmetlenül várták, hogy a színe elé kerüljenek. De azért így sem rózsás a helyzet, és aránytalanul nagy erőfeszítésbe kerül csak elviselni is.

Most jut csak eszembe: ugye, nem bánod, hogy ilyen levélpapíron írok? Pár napja kimerítettem a húgom készletét, nekem meg tulajdonképpen sosem volt levélpapírom. Így most kitépdesem a lapokat az idei útinaplómból, és arcátlanul elküldöm neked. Megpróbálom mégis azzal jóvátenni a dolgot, hogy küldök egy lapot, amely éppen kiesett a füzetből: egy dal van rajta, amelyet idén a szanatóriumban kórusban énekeltünk reggelente, valósággal beleszerettem, és le is másoltam. Nagyon ismert darab, biztosan Te is ismered, de azért olvasd el megint. Mindenesetre küldd majd vissza a lapot, nem nélkülözhetem. A vers a tökéletes átéltség ellenére is teljesen szabályosan van felépítve, mindegyik strófa egy felkiáltásból és aztán egy főhajtásból áll. S hogy a költeményből áradó bánat valódi, arra szavamat adom. Bárcsak meg tudtam volna jegyezni a dallamát, de sajnos nincs zenei emlékezetem, a zenetanárom a hegedűórákon kétségbeesésében átugratta velem a pálcáját, amelyet maga tartott elém, és a zenében való előhaladásom abban állt, hogy óráról órára magasabbra tartotta a pálcát. Ezért csak nagyon egyhangú dallam maradt meg bennem a versből, inkább csak egy sóhajtás. Drágám!

Franz

[Távirat, Prága, 1912. II. 18. 2 ó. 30 p.]

suergoes = rp 10 suergoes

felice bauer berlin immanuel kirchstrasse 29

csak nem beteg = kafka + +

12. XI. 18.

Drágám, nagyon rám fért ez a távirat! Szombaton biztosan semmiképp sem jutottál íráshoz, és ma nem is számítottam levélre - ezek a boldogtalan vasárnapok hovatovább rendszeresen visszatérő istencsapásává válnak a kapcsolatunkban -, de előtte az a hosszú várakozás mégis kihozott egy kissé a sodromból, a tegnapi levél sem elégített ki teljesen, kivált hogy a gyöngélkedésedről volt benne szó, de mégis azt ígérted, talán határozottabban, mint valaha, hogy hétfőn jön egy levél, vagy kettő is, és nem jött egy sem, zavarodottan téblábóltam az irodában, százszor is leraktam a könyvet, amelyet tanulmányoznom kellett volna (a közigazgatási bíróság döntvénytára volt az, hogy tudjad), százszor elővettem újra, fölöslegesen, az a mérnök, akivel egy kiállítást kellett megbeszélnem, nyilván azt hitte, hogy elment az eszem; mert csak álltam ott, és arra gondoltam, hogy már itt a második posta ideje, sőt mindjárt el is múlik, és tehetetlenségemben, szakadatlanul és ellenállhatatlanul annak a mérnöknek az enyhén begörbített kisujját kellett néznem, tehát pontosan azt, amit nem kellett volna... Drágám! nem is mesélem tovább, csak még rosszabb lenne, s végül még olvasni is kibírhatatlan. És még a sürgönyözés sem vált be úgy, mint gondoltam. Sürgősként adtam fel fél háromkor a táviratot, és csak éjjel negyed tizenkettőkor jött meg a válasz, tehát kilenc óra múlva, ha odautazik az ember Berlinbe, az sem tart ennyi ideig, s közben kétségbevonhatatlanul halad is Berlin felé, tőlem azonban egyre távolodott a remény, hogy választ kapok. De végre csöngettek! A postás! Úristen! És milyen nyájas, milyen sugárzó volt az arca! Nem lehetett semmi rossz abban a táviratban. Persze hogy nem, csupa kedves és szép volt benne, ez árad belőle még most is, hogy itt van, feltépve, a szemem előtt.

Drágám, miből merítünk erőt, s hogy nem veszítjük el az eszméletünket, amikor ebből az őrült fájdalomból fölszárnyalunk a boldogságba?

Éppen nekiültem a tegnapi történetemnek azzal a határtalan kívánkozással, hogy beleömlesszem magam, határozottan az általános sivárság ösztökélésére. Sok minden nyomasztott, bizonytalanságban voltam felőled, teljességgel képtelen megbékülni a hivatallal, az egy napja megrekedt regény láttán vad vágy fogott el, hogy folytassam az új, szintén figyelmeztető történetet, néhány napja és éjszakája már-már fenyegetően közel a tökéletes álmatlansághoz, ezenfelül egypár kevésbé fontos, ámbár mégis zavaró és izgató dologgal a fejemben - egyszóval amíg ma a már félórára zsugorodott esti sétámat jártam (természetesen állandóan lesve a sürgönyhordót, láttam is egyet, de messze, egészen messze a lakásomtól), szilárdan eltökéltem, hogy végső menedékül írni fogok Sziléziába egy embernek, akivel idén nyáron nagyon összemelegedtem, és aki hosszú délutánokon át próbált Jézus hitére téríteni. - Most azonban itt a távirat, és az a levél várhat még egy kicsit, Te drága kísértőm, Te! Most már csak azt nem tudom, hogy a történetemet írjam-e, vagy aludni térjek a távirat tiszteletére. - És egy szóval se kérek bocsánatot, hogy annyi gondot és kellemetlenséget okoztam a táviratommal.

Franz

12. XI. 19.

Drágám, nem teszek szemrehányást, csak magyarázatot kérek, úgy elszomorít, ha nem ismerem ki magam. Nagyon helyénvaló, ha felhagyunk ezzel az őrülettel, ezzel a sok levéllel, magam is elkezdtem erről tegnap egy levelet, fel is adom holnap, de a levélterminusok megváltoztatása mégis csak közös akarattal történhet, ezt mégis meg kell előre beszélnünk, és jeleznünk kell, mert különben belebolondul az ember. Mert ugyan mire véljem, hogy legutóbbi ajánlott levelemet, mint mondod, megkaptad péntek délelőtt, vagy legalábbis tudtál már róla, és hogy mégis csak szombaton válaszoltál rá, hogy a szombati leveledben azt írod, még egyszer írsz majd szombaton, de mégsem írsz, és én a megígért két levél helyett egyet sem kapok hétfőn, és hogy ezenfelül vasárnap sem írtál egy árva szót sem, hanem csak éjjel azt a levelet, amely igazán boldoggá tett, már amennyire egyáltalán képes vagyok még a boldogságra, és hogy végül még hétfőn sem írtál volna nekem, egyáltalán nem írtál volna, ha én nem táviratozok, hétfőről ugyanis az expresszleveleden kívül nincs más levél a kezemben. De a legkülönösebb és a legijesztőbb csak most következik: Te másfél napja beteg vagy, s közben egész héten próbákra jársz; noha beteg vagy, szombat este táncolni mégy, csak reggel hétkor érsz haza, éjjel egyig talpon vagy, hétfőn este meg házimulatságba mégy. Miféle élet ez, az ég szerelmére! Magyarázatot, Drágám, magyarázatot, kérlek! Hagyd a virágokat és a könyveket. Csak a tehetetlenségem az oka.

Franz

[Egy külön lapon]: Csak most látom, hogy már a vasárnapi leveledben is határozottan levelet ígértél hétfőre.

12. XI. 20.

Drágám, hát mit tettem én neked, hogy így gyötörsz? Ma megint nem jött levél sem az első, sem a második postával. Miért hagysz így szenvedni? Pedig egyetlen írott szó milyen boldoggá tenne! Rám untál, nincs más magyarázat, végtére is nem csoda, csak az az érthetetlen, hogy nem írod meg. Ha életben akarok maradni, nem szabad hiába lesnem a híreidet, mint ebben a pár végeérhetetlen napban. Azt pedig, hogy hírt kapok tőled, már úgysem remélhetem. Ezért nyomatékosan ismételgetem magamban az istenhozzádot, amelyet a hallgatásod mond nekem. Legszívesebben rátapasztanám az arcom erre a levélre, hogy ne lehessen elküldeni, de hiába, el kell küldenem. Több levélre tehát nem számítok.

Franz

[Valószínűleg 1912. november 20-ról 21-re virradóra]

Drágám, én Drágaságom! Éjjel fél kettő van. Nagyon megbántottalak a délelőtti levelemmel? De hát sejtelmem sem volt róla, hogy milyen kötelezettségeid vannak a rokonaiddal és az ismerőseiddel szemben! Te gyötrődöl, én meg szemrehányásokkal gyötörlek a gyötrelmeidért! Bocsáss meg, Drágám, kérlek! Küldj egy szál rózsát annak jeléül, hogy megbocsátasz. Tulajdonképpen nem vagyok fáradt, de mégis fásult és bódult vagyok, nem tudom értelmesen kifejezni magam. Csak arra kérlek, maradj velem, és ne hagyj el. És ha egy ellenséges hang szólal meg bennem, és olyan levelet ír neked, amilyen a ma délelőtti volt, akkor ne higgy neki, hanem csak nézz a szívembe. Olyan gonosz, olyan nehéz ez az élet, hogy is akarhatunk puszta írott szóval megfogni valakit, mire való akkor a kezünk? Én azonban csak három röpke pillanatig foghattam a kezedet, azt a kezet, amelyre oly elengedhetetlenül szükségem van az

élethez: amikor beléptem a szobába, amikor megígérted a palesztinai utazást, és amikor bolond fejjel besegítettelek a liftbe.

Megcsókolhatlak hát? De hát ezen a silány papiroson? Akkor már inkább feltépem az ablakot, és belecsókolok az éjjeli levegőbe. Drágám, ne haragudj rám! Csak ezt az egyet kérem tőled.

Franz

[1912. november 21.]

Drágám! Szegény kicsikém! Siralmas és szörnyen kellemetlen egy alak a Te udvarlód! Ha két napig nem kap tőled levelet, elvakultan csapdos - igaz, csak szavakkal - maga körül, és egyhamar fel sem éri ésszel, hogy neked árt vele. Utólag persze szánja-bánja a tettét, és biztos lehetsz benne, hogy ami izgalmat csak okozott neked, mind megbűnhődik érte, megbűnhődik még az ajkad leghalványabb rándulásáért is. Drágám, mai két leveledből úgy látom, hogy egy darabig még hajlandó vagy elviselni engem, kérve kérlek, hogy a tegnapi levelem után se másítsd meg a szándékodat. Különben ma valószínűleg még táviratilag is bocsánatot fogok kérni tőled.

De gondold csak el: az aggodalmam miattad, a szörnyű türelmetlenség, a fejemben állandóan ugyanaz az égető gondolat, a tehetetlenségem, hogy bármit, ami nem függ össze vele, elvégezzek, az egész hivatali lét, az állandóan az ajtóra tapadó tekintet, a lehunyt szemhéj mögött az elviselhetetlen képzelgések az ágyban, alvajárás és fásult bolyongás az utcák során, a szív nem dobog már, csak rángatózó izom, az írás töredezett - gondold el mindezt, és ne haragudj. Most legalább itt a magyarázat, hogy miért nem írtál, de figyelj csak ide: hétfőn egyetlen levelet sem kaptam, azt a levelet, amelynek szerinted hétfőn meg kellett volna jönnie, már szombat este föl kellett adnod, az a levél tehát biztosan elkallódott, vasárnap csak a szombat reggeli leveledet kaptam meg; ugyan mi volt abban a szombat esti levélben, írd meg, ha emlékszel még rá, hadd édesítsem meg magamnak legalább képzeletben ezt az elrontott hétfőt. Így tehát hétfőn nem kaptam levelet, kedden csak a vasárnapi levél jött és az a kierőszakolt expresszlevél, de szerdán megint csak semmi. Ez már mégiscsak hallatlan, gondoltam, és megírtam a tegnapi levelet, hogy legalább valamelyest könnyítsek a bennem feszülő érzéseken. Gondolj csak bele, számomra valóban nem volt más magyarázat, mint hogy vagy Te akarsz - a rám nehezedő átoknál fogva - önszántadból véget vetni a dolognak, vagy anyád tiltotta meg, hogy írjál, anyád, aki - jól emlékszem még rá - az első leveleidben oly kedves fényben mutatkozott; amikor utánad integetett az erkélyről, amikor sopánkodott, hogy alig ettél valamit reggelire, amikor betelefonált érted a hivatalba, ha túl sokáig maradtál bent, anyád, aki lassan-lassan mind fenyegetőbbnek tűnt előttem, amikor kézimunkát követelt a születésnapjára, amikor nem becsülte kellőképpen a hivatali munkádat, amikor szerinted fölösleges látogatásokra cipelt magával, amikor „halálra rémített” egy este, belépve a szobádba, miközben Te írtál az ágyban, és így tovább. Mind mélyebbre ástam magam ebbe az egyedül lehetséges két magyarázatba, nem tudtam szabadulni tőlük, és végül megírtam azt a levelet. Most látom már, nyilván a berlini ünnepnap az oka - s azt az ünnepnapot persze egyszerűen megnézhettem volna a naptárban -, hogy a keddi leveledet csak ma, azaz csütörtökön kaptam kézhez. De, ugye, Te jóságosan megbocsátod mindazt a rosszat, aminek okozója voltam, és egy csókkal eltemethetem ezeket a napokat és mindezt a szomorúságot?

De nekem mégis erős a sejtésem, hogy valamelyik levelem elkallódhatott. Én péntek (november 8.) óta hozzávetőleges számításom szerint legalább tizennégy vagy tizenöt levelet írtam neked, és Te mégis mindössze egy levelet kaptál volna kedden? Tegyünk próbát: írd meg, hogy megkaptad-e azokat a leveleket, amelyekhez mellékeltem valamit, s ennélfogva

egészen biztosan emlékszem rájuk. Az egyikhez egy régebbi levél volt mellékelve, amelyet nem küldtem el annak idején, s a mulattató „Nagyságos Kisasszony” megszólítással kezdődik, még az ősidőkből, a másikhoz egy nyomtatott cédulát mellékeltem a lakásomat fölverő zajongás leírásával.

Igen, a Strindberg-idézeteket természetesen olvastam, és igazán nem értem, hogyhogy nem reagáltam rá. Szörnyű igazságok ezek, és csodálatos, hogy valaki ilyen nyíltan kimondja őket, de vannak időszakok, amikor fél az ember, nehogy még szörnyűbb igazságok háborgását érezze magában. Nagy igazság, hogy sokkal jobban vigyáz magára az ember, ha szeret, számtalan gondolatnak kitér az útjából, számtalan szót elhesseget, s amit szórakozottságában azelőtt fölkapott, azt most tűrdöfésnek érzi. Csak jószerivel egyvalami lehetetlen: még könnyebb diétára rátérni, a bort máris gyümölcslével pótoljuk, ha egyáltalán inni akarunk, ami csak ritkán fordul elő.

Napjában háromszor étkezem, közben nem eszem semmit, de semmit az égvilágon. Reggel kompót, keksz és tej. Fél háromkor, merő gyermeki tiszteletből, ugyanazt eszem, mint a többiek, csak valamivel kevesebbet, mint ők, mégpedig csak egészen kevéske húst, viszont több főzeléket. Télen, este fél tízkor joghurt, fekete kenyér, vaj, mogyorófélék, gesztenye, datolya, füge, szőlő, mandula, mazsola, tökmag, banán, alma, körte, narancs. Mindebből természetesen csak szemelgetek, s nem döntöm magamba, mint valami bőségszaruból. Egyik étkezést sem kedvelem annyira, mint ezt. Ne is ragaszkodj a fölösleges három falathoz, tudod, a Te egészségedre eszem mindent, de az a három falat megártana.

A leveleid miatt ne aggódj, az íróasztalomban lévő szörnyű rendetlenség közepette csak a Te leveleid vannak rendbe téve és elzárva, és valahányszor előveszem őket - ami igazán nem ritkán esik meg -, mindig szépen visszakerülnek a helyükre. - Istenem, mi mindent kéne még mondanom, s mi mindenre válaszolnom, és már megint be kell fejezni, és a tetejébe már három óra van. Szóval a többit majd holnap. Ja igen, ha szombat reggel dobod be a levelet, vasárnap már a kezemben van, és olyankor szebb a vasárnap, mint egyébként.

Franz

[Utóirat a fejlécen]: Inkább mégse táviratozok. Csak megijednél. Abban a négy levélben, amit ma már biztosan megkaptál, jó és rossz úgyis kiegyenlíti egymást. - Felléptél már Humor szerepében? Van fényképed róla? Az én képemről majd holnap.

[...]

12. XI. 21.

Drágám, szerencse, hogy nem két órával ezelőtt írtam neked, mert akkor úgy írtam volna az anyámról, hogy csak meggyűlölsz érte. De most már lecsillapodtam, és bátrabban írhatok. Korántsem rendeződött el még bennem minden, de majd csak elrendeződik, ha magától nem is, attól igen, hogy szeretlek. Megbocsáthatatlan bűnöm, és verést érdemelnék érte, hogy az anyám megkaparinthatta az egyik leveledet. Már írtam neked arról a szokásomról, hogy magamnál tartom a leveleidet: erőt öntöttek belém, jobb és derekabb embernek éreztem magam általuk. Persze mostanában már nem tartom magamnál valamennyit, mint azokban az első, boldogtalan időkben, de a legutolsót vagy az utolsó kettőt okvetlenül. Ebből támadt a baj. Odahaza zakót szoktam váltani, az utcai öltönyöm zakóját pedig felakasztom a szobámban a fogasra. Amikor éppen nem voltam bent, az anyám keresztülment a szobán - az én szobám átjáróhelyiség vagy inkább afféle bekötő út a nappali és a szüleim hálószobája között -, észrevette a szivarzsebből kikandikáló levelet, a szeretet erőszakosságától ösztökélve kivette onnét, elolvasta, és írt neked. Amekkora a szeretete irántam, ugyanakkora az

értetlensége is velem szemben, ám ha lehet, még nagyobb és olykor már-már felfoghatatlan az a kíméletlenség, amely ebből az értetlenségéből átáramlik a szeretetébe.

A mai leveleidet egyvégtében olvastam el, s az evésre és alvásra vonatkozó tanácsaidon nem ütköztem meg különösebben, pedig tulajdonképpen lett volna rá okom, hiszen már megírtam neked, milyen boldog vagyok, hogy kitaláltam ezt a mostani életmódomat, az egyetlen, félig-meddig kielégítő megoldást azokra az ellentmondásokra, amelyek közepette kénytelen vagyok élni. Amikor azonban Max célzást tett ma - igaz, csak nagyon finom célzást - holmi őrizgetett levelekre, s hogy az ő holmija sincs soha biztonságban a szüleitől - azt már szinte ránézésből is tudtam, hogy az apja hogyan kotorászik és szimatol az összes sarkokban -, hirtelenjében egybeálltak az ő megjegyzései s a mai leveleidnek összes idevágó megjegyzései, a leveleidet ugyanis, mint mindig, most is olyan elevenen láttam magam előtt, mint akár egy beszélgető partnerem arckifejezését - és hamarosan tudtam már annyit, ha nem is mindent, hogy Maxból kicsikarjam a többit.

Nem kérhetlek, hogy bocsáss meg, ugyan hogy bocsáthatnád ezt meg, ha mégolyan jóságos vagy is. Ez a vétek már rajtam szárad, ezt mindenüvé magammal cipelem. Pedig olyan jó volt már minden, úgy örültem már, hogy békén élvezhetem azt a boldogító érzést, hogy Te vagy nekem, a karácsonyi szünetről tett megjegyzésedből végtelen reménység tekintett rám - a ma reggeli levelemben érinteni sem mertem ebben a mocskos irodában -, és akkor, tessék, belegázol az anyám! Mindig sejtettem én a szüleimben az üldözőt, de egészen tavalyig talán olyan közönyös voltam velük, mint talán az egész világgal is, akár egy darab fa, ez azonban csak titkolt szorongás, félelem és szomorúság volt, ahogy most látom. A szülőknek csak egy a fontos: hogy lehúzzák magukhoz az embert, persze szeretetből, és ez benne a szörnyűség. De abbahagyom, fenyegetőn közeledik az oldal vége, és csak nekivadulnék.

A tiéd, a tiéd, a tiéd.

[Egy mellékelt lapon]:

12. XI. 21.

Mellékelek egy fényképet magamról, talán ötéves lehettem, akkor csak tréfából néztem olyan mérgesen, de ma azt hiszem, hogy titokban komolyan gondoltam. De okvetlenül küldd vissza, mert a szüleimé, ők pedig mindenhez ragaszkodnak, és mindenbe beleszólnak. (Éppen ma kellett írnom az anyádról!) Ha majd visszaküldted, küldök még másokat s ráadásul egy használhatatlan, félresikerült képet a legújabbakból, azt megtarthatod, ha akarod. De talán nem is voltam még ötéves ezen a fényképen, legföljebb talán kettő, Te, amilyen gyerekbolond vagy, jobban meg tudod ítélni nálam, én inkább behunyom a szemem, ha gyereket látok.

Franz

Hogy tőled fényképet kérjek, akár csak kölcsönbe is, arra természetesen keresve sem találhatnék alkalmatlanabb pillanatot. Ezt csak úgy mondom.

12. XI. 22.

Drágám, most nincs időm bocsánatot kérni tőled, hogy megbántottalak csütörtökön, ami pedig olyan világos a mai leveledből, hogy megrendítene egy elvakult bolondot is. De engem nem, én tovább vétkezem, és amit teszek, mind ellenedre fordul, holott máskor, egy másik valóságban, akár föl is áldoznám magam érted, mintha öröktől fogva csak érted lennék a világon. De nekem nem elég, hogy a zsebemben felejtem a leveledet, hogy az anyám elolvassa, és hogy ír neked. Pedig ez is volt olyan vétek, hogy igazán beérhettem volna vele. De aki egyszer vétkezik, az mindjobban belebonyolódik a vétkébe. Tegnap Max mellett még

úgy éreztem, hogy kínos ugyan a dolog, de elviselhető; meg is ígértem neki, sőt talán meg is esküdtem rá, hogy nem szólok róla az anyámnak. De még ha nem esküdtem volna meg, akkor is ez lett volna a természetes, már csak miattad is. De hol találok nyugalmat a tapintathoz, még ha a legdrágábbról van is szó. Már amikor Maxtól eljövet egy kis sétát tettem, fortyogni kezdett bennem a düh, forró gőzként lepte el az agyamat, és mire hazaértem, az volt az érzésem, hogy egy szót sem tudok többet váltani az anyámmal, ha nyomban ki nem mondom, amit gondolok. Vendégeink voltak, a vőlegény meg az egyik barátja. Mentem egyenest a szobámba azzal a biztos tudattal, hogy képtelen leszek ott megmaradni, csak azt csodáltam, hogy még egyben van a lakás, akkora volt bennem a feszültség. Az anyám, rosszat sejtve, sertepertélni kezdett az előszobában. Egymásba botlottunk, ez elkerülhetetlen volt, és én kipakoltam neki, kiadtam magamból mindent egy szuszra, szinte alig fékezve magam. Meg vagyok győződve, hogy ez mindkettőnknek jót tett, anyámnak is, nekem is, alig hinném, hogy életemben valaha is olyan kedves lettem volna hozzá, mint utána. Egyetlen más rokon vagy ismerős családban sem tapasztaltam soha annyi ridegséget vagy színlelt kedvességet, mint amennyit nekem kellett tanúsítanom mindig a szüleimmel szemben (a saját hibámból, de az övékből is). Látom az anyámon, hogy aggodalma ellenére is milyen boldog, hogy a tegnapi csúnya este után így alakult a viszonyunk. Bizonyára Te voltál itt a mentőangyal, mint mindig, ha rólam van szó. De most nem erről akarok beszélni. Éppen a reád való tekintettel nem lett volna szabad szólnom az anyámnak, és én mégis megtettem. Drágaságom, meg tudod még majd ezt is bocsátani? Nemsokára már annyi törlesztenivalóm lesz veled szemben, hogy még a földi bírák is az adós rabszolgádat látják majd bennem, aminthogy az égi bírák szemében már régóta az vagyok.

Vajon van még jogcímem a leveled végén küldött békecsókra, kivált hogy az aztán olyan csók lenne, amitől egyikünk se tudná befejezni a levelét.

Franz

12. XI. 23.

Drágám, Isten a tanúm, hogy milyen nagyon szeretlek! Késő éjjel van, már félretettem a kis elbeszélésemet, különben is már a második este múlik el úgy, hogy semmit sem dolgozom rajta, miközben szép csöndesen egy nagyobb elbeszélés kezd kibontakozni belőle. Hogy odaadjam neked elolvasni? Még ha kész volna, se tenném! Szinte olvashatatlanul van írva, de még ha ez nem is akadály, hiszen eddig sem kényeztettelek el holmi gyöngybetűkkel, akkor sem küldök olvasni egy sort sem. Magam akarom fölolvasni neked. De szép is volna! Fölolvasnám az elbeszélést, s közben fognom kellene a kezed, mert bizony egy kissé félelmetes a történet. *Átváltozás* a címe, és alaposan megijednél tőle, sőt talán eleged is volna az egész históriából, hisz ijesztgetlek én sajnos naponta úgyis a leveleimmel. Drágám, mi lenne, ha ezzel az újfajta levélpapírral új életet is kezdenénk. Az előző mondat írásakor egyszerre rajtakaptam magam, hogy egyenest fölnézek a magasba, mintha Te odafönn volnál. Ó, bárcsak ne odafönn volnál, ahol sajnos igazában vagy, hanem idelenn velem, a mélyben! Ez pedig itt valóságos mélység, ne ámítsd magad, s minél higgadtabban írunk majd ezentúl egymásnak - adja Isten, hogy végre így legyen! -, annál világosabban látod majd magad is. Bárcsak velem maradnál akkor is, annak ellenére is! Talán a nyugalomnak és erőnek az a rendeltetése, hogy ott álljon helyt, ahol a szomorú nyugtalanság és erőtlenség kérleli.

Nagyon zaklatott vagyok most, talán nem is kellett volna írnom. De a kis elbeszélésem hősének is nagyon-nagyon rosszul ment ma sora, pedig ez csak az utolsó lépcsőfoka immár állandóvá váló boldogtalanságának. Hogy lehetnék hát akkor jókedvű én! Ám ha e levelem pusztán csak például szolgálna, hogy Te se tépd össze soha a legkisebb papírszeletkét sem,

amelyet egyszer már megírtál nekem, akkor is hasznos és fontos levél volna. Egyébként ne gondold, hogy mindig ilyen nagyon szomorú vagyok, nem, igazán nem vagyok az, legalábbis egyetlen pontot kivéve semmi okom sincs mértéktelen panaszkodásra, és azt az egyetlen, tökéletesen sötét pontot kivéve még minden jóra és szépre fordulhat, s a Te jóságod még bearanyozhat mindent. Vasárnap, ha időm engedi, és képes is leszek rá, majd tisztességesen kiöntöm neked a szívem, Te meg ülhetsz, és nézheted az ingyenajándékot. Drágám, most már igazán bújok az ágyba, szép vasárnapot kívánok neked, magamnak meg, hogy gondolj néha rám.

Franz

12. XI. 24. [23-ról 24-re virradóra]

Drágám! Mégiscsak szörnyen undorító történet ez, de most megint félreteszem, hogy gondolatban hozzád térjek, és összeszedjem magam. A történetem már valamivel túljutott a felén, s általában nem is vagyok vele elégedetlen, csakhogy undorító módfelett, és ezek a rémségek, látod, ugyanabból a szívből fakadnak, amelyben Te is megférsz, és eltűröd, hogy ott legyen a szállásod. De ne búsulj emiatt, mert minél többet írok, s minél szabadabbá válok, ki tudja, talán annál jobban megtisztulok, s annál méltóbb leszek hozzád, márpedig bőven van még mit kivetnem magamból, és nincs éjszaka, mely elég hosszú lenne ehhez az egyébként oly élvezetes foglalatossághoz.

Most pedig, még mielőtt aludni térnék (most csakugyan hajnali három óra van, egyébként csak egy óráig szoktam dolgozni, az egyik legutóbbi levelemben alighanem félreértetted az időjelzést: délután három órát jeleztem, bent maradtam az irodában, és neked írtam éppen), most pedig, mivel Te is kívánod, és mivel oly egyszerű a dolog, hadd súgom még a füledbe, hogy mennyire szeretlek. Úgy szeretlek, Felice, hogy ha megmaradsz nekem, szívem szerint örökké élnék, persze - ne felejtsük el hozzátenni - egészséges és hozzád illő emberként. Így állunk tehát, hogy tudjad Te is, és ez bizony már szinte túl van a csókokon, és ha ezt felismerem, szinte nem is maradna számomra más jeladás, mint hogy simogassam a kezedet. Ezért hívlak inkább Felicének, mintsem Drágámnak, s mondom inkább, hogy Te, mintsem hogy Kedves. De mivel rád akarok vonatkoztatni mindent, amit csak lehet, szívesen hívlak Drágámnak is, és boldog vagyok, ha csak emlegethetlek is.

Vasárnap [1912. november 24.] ebéd után

Két levél! Két levél! Kecsegtethet még valamivel a vasárnap ilyen bevezetés után? De most, Drágaságom, hogy ezt nemcsak megbocsátottad nekem, hanem bele is nyugodtál, most, ugye, Felicém, lesz, ami lesz, szépen csöndben leszünk, s zavartalanul szeretni fogjuk egymást. Bárcsak volna erőm, hogy levelekkel újra felüdítselek és felvidítsalak, amiképpen sajnos voltam olyan gyarló, hogy levelekkel kimerítselek és megríkassalak. Már-már bízom is benne. De ha tényleg sikerül, csakis annak a bátorító érzésnek tulajdoníthatom, hogy Te vagy a barátnőm, és hogy én olyan emberre hagyatkozhatom, amilyen Te vagy.

Csak arra kérlek, Drágaságom, arra kérlek, hogy máskor ne éjjel írjál, boldogsággal vegyes bánattal olvasom ezeket az álmod árán vett leveleket. Ne tedd ezt máskor, aludj szépen, ahogy megérdemled, nem volnék képes nyugodtan dolgozni, ha azt tudom, hogy még ébren vagy, s méghozzá miattam. De ha tudom, hogy alszol, akkor annál buzgóbban dolgozom, mert akkor úgy érzem, mintha egyedül nekem kellene gondoskodnom rólad, amíg gyámoltalanul és tehetetlenül alszod azt az egészséges álmodat, s mintha éretted és neked dolgoznék. Hogy is akadozhatna a munka, amikor ilyen gondolatok töltenek el! Aludj hát, aludj, mennyivel többet

dolgozol amúgy is napközben, mint én. Holnap már okvetlenül aludj, több levelet ne írj nekem ágyban, lehetőleg már ma se, ha ugyan van olyan erős a kívánságom. Viszont, mielőtt aludni térnél, az aszpirinkészletedet kihajíthatod az ablakon. Tehát ezentúl nem írsz este, rám hagyod az éjszakai írást, meghagyod nekem azt a kis esélyt, hogy büszkélkedjem az éjjeli munkával, veled szemben mással amúgy sem büszkélkedhetem, s másként túlságosan megaláznám magam, ami nyilván neked sem esne jól. De várj egy pillanatig, bizonyítékul, hogy az éjszakai munka mindenütt, még Kínában is férfidolog, idehozok a könyvszekrényből (a szomszéd szobából) egy könyvet, és idemásolok neked belőle egy versikét. Meg is van (hogy hangoskodik az apám az unokaöccsével!): Jan Cen-cai (1716-1797) költő műve, a szerzőről ezt olvasom a jegyzetben: „Korán érő tehetség, állami szolgálatban fényes pályafutás. Rendkívül sokoldalú ember és művész." A vers megértéséhez még tudni kell, hogy a gazdag kínaiak lefekvés előtt fűszeres eszenciákkal illatosítják a fekhelyüket. Egyébként a vers talán egy icipicit illetlen, ám szépségével bőségesen kárpótol a hiányzó illemért. Így szól:

AZ ÉJSZAKA MÉLYÉN

Hideg éjben könyvem fölött ülvén
Elfelejtettem nyugovóra térni.
Arannyal hímzett nyoszolyám illata
Elillant, s kihunyt kandallóm parazsa is.
Szép kedvesem eddig türtőztette magát,
Ám most a lámpást elragadja előlem,
És rám kiált: Tudod te, milyen későre jár?

Nos? Ezt a verset ízlelgetni kell. Egyébként, ahogy olvasom, háromféle dolog jut hirtelenjében eszembe anélkül, hogy összefüggésüket keresgélném.

Először is nagyon megörültem, hogy Te szíved szerint vegetariánus vagy. A valódi vegetariánusokat tulajdonképpen nem nagyon szívelem, tudniillik magam is úgyszólván vegetariánus vagyok, s nem találok benne különösképpen szeretnivalót, inkább valahogy magától értetődőnek érzem, ellenben azokat az embereket, akik hajlamuk szerint jó vegetariánusok, ám egészséges ösztönből, vagy közömbösségből, vagy mert egyszerűen fütyülnek az evésre, húst is meg egyebet is, ami éppen előttük van, szórakozottan fölcsipegetnek, az ilyen embereket szeretem igazán. Kár, hogy az irántad érzett szeretetem úgy elsiette a dolgot, s nem hagyott helyet, hogy még a táplálkozásodért is szeresselek. Én nyitott ablakkal alszom: neked is megvan ez a bolond szokásod? Egész évben nyitva van az ablak? Télen is? És sarkig tárva? Akkor pedig legyőztél, mert én télen éppen csak hogy résnyire hagyom nyitva. Igaz, hogy az ablakom egy nagy üres háztelekre néz, azon túl már a Moldva folyik. A túlparton pedig mindjárt dombok emelkednek közkertekkel. Így hát bőven árad a levegő és a szél és a hideg, és ha Te az Immanuel-Kirchstrassén most éjjel akár sarkig tárod is az ablakod, korántsem bizonyos, hogy ugyanazt tennéd, ha a szobád fekvése olyan volna, mint az enyémé. Egyébként még azzal is lefőzlek, hogy az én szobámban egyáltalán nincs fűtés, pedig még ott írok is. Sőt most veszem csak észre (közvetlenül az ablaknál ülök), hogy a belső ablakszárny teljesen ki van nyitva, a külső meg éppen csak hogy be van támasztva, pedig lent a híd korlátját, ha hó nem is, de dér lepi. Így próbálj versenyezni velem!

A hölgyikéid verse pompásan sikerült. Természetesen visszaküldöm majd, csak előbb lemásoltam magamnak. Hanem annak a Brühl kisasszonynak, aki holmi nemesembert szán neked férjül, jobban mondva ilyennek szán téged feleségül, én büntetésül azt kívánom a születésnapjára, hogy mától fogva egy éven át a következő születésnapjáig minden áldott este két őrjöngő prokurista vegye közre jobbról és balról, és egészen éjfélig megszakítás nélkül és egyszerre leveleket diktáljon neki. S csak mert olyan szépen versel, vagyok hajlandó - ha Te is

szólsz egy jó szót az érdekében - leszállítani a büntetését egy fél évre. De mert olyan nagyon kedveled, s mert olyan finoman fejezi ki az örömét, küldök majd neki Kratzauból (ez fönn van a hegyekben, Reichenbergen túl), ahová sajnos el kell utaznom holnap, egy képeslapot, idegen kézzel és aláírás nélkül már előre ráírattam az alábbi szöveget: „Szíves jókívánságait küldi. De ah! Vajon kicsoda?"

Már régen meg akartam kérdezni tőled, de valahogy mindig elmaradt: tulajdonképpen miért fizetsz elő arra a sokféle-fajta folyóiratra, amelyeket a második leveledben a napi postádról írva emlegettél, s hogy jut rá időd, hogy el is olvasd őket? Hisz annyifélét felsoroltál már ott is, és még utánabiggyesztetted, hogy stb. De ha tényleg így áll a dolog, azaz jól értettem, amit írtál, akkor kibővíthetnénk még valamivel a kapcsolatunkat. Úgyis alig jutok hozzá olyan holmikhoz, amelyeket Te fogtál a kezedben, s alig tudok neked olyan holmikat küldeni, amelyek valamiért nekem voltak fontosak. Már régóta tervezgetem, csak restségből nem fogtam még neki, hogy kivágom és összegyűjtöm azokat a különféle újságcikkeket, amelyek ezért vagy azért meglepőnek tűntek, közelről érintettek, és személy szerint nekem mérhetetlen ideig fontosnak látszottak, első pillantásra ezek többnyire jelentéktelen apróságok, az utóbbi időből például a „22 ugandai keresztény néger ifjú boldoggá avatása" (ezt éppen most találtam, s mindjárt mellékelem is). Úgyszólván minden második nap találok efféle, igazából csak nekem szóló híradást az újságban, de nincs erőm hozzá, hogy egy ilyen gyűjteményt úgy kezdjek el, hogy majd csak a magam kedvére fogom folytatni. A Te kedvedért azonban szívesen megcsinálom, fogj neki magad is, ha tetszik a dolog, az én kedvemért. Hisz mindenkinek vannak efféle hírei, amelyek nem minden olvasónak szólnak, hanem csak imitt-amott egy-egy olvasót vesznek célba, míg a be nem avatott szemlélő kitalálni sem volna képes, hogy mi lehet a különleges érdeklődés oka, azok a kis hírek pedig, amelyek különösen foglalkoztatnak, sokkal fontosabbak lennének számomra, mint a saját gyűjtésem, amelyet minden sajnálkozás nélkül akár el is küldenék neked. Ne érts félre, csak rövid újságkivágatokra gondolok a napilapokból, többnyire valóságos eseményekről, folyóirat-kivágatok csak elvétve fordulnának elő, ne gondold tehát, hogy szét akarom szedni a szép füzeteidet a magam szórakozására. Magam egyébként csak a *Prager Tagblatt*-ot olvasom, azt is csak felületesen, a folyóiratok közül a *Neue Rundschau*-t, na meg még a *Palästiná*-t, de ezt mostanában nem is küldik már, holott még előfizetője vagyok. (Talán arra gondol ez a folyóirat, hogy az együtt töltött esténken azzal az egyetlen számmal nagyobb szolgálatot tett nekem, mint más előfizetőknek egy egész évfolyammal, és ez bizony így is van.) S hogy gyűjteményindítónak mindjárt küldjek is valami szép dolgot, idemellékelek egy förtelmes perről szóló tudósítást. Most, hogy említettem azt a kratzaui utat, nem tudom kiverni a fejemből a bosszantó gondolatát. Holnap biztosan befejeztem volna a kis elbeszélésemet, most meg utazhatom el holnap este hatkor, tízkor érek Reichenbergbe, reggel hétkor indulok tovább Kratzauba a bíróságra, és el vagyok szánva, hogy a szóban forgó, meglehetősen bonyolult és kockázatos ügyben olyan egyértelműen és határozottan blamálom magam, hogy soha többé ne küldjenek ki efféle megbízatással. Egyébként bízom benne, hogy kedd délután négykor már ismét Prágában lesznek, s tüstént nyargalok a hivatalba, hogy minden eshetőségre készen (de a legcsekélyebb izgalom, a legeslegcsekélyebb izgalom nélkül) utánanézzek, van-e tőled levél, s aztán, ha van, boldogan, ha nincs, nyugodtan hazamegyek, és belezuhanok az ágyba. De hogy ez a tervem sikerüljön, a kratzaui bíróságon legalább három óra alatt végeznem kell az üggyel, és már azon jár az eszem, hogy a harmadik óra vége felé majd lassacskán elvesztem az eszméletemet, és sürgősen kivitetem magam a pályaudvarra. A bírósági jegyzőkönyvben pedig az aláírásom helyén ez lesz olvasható: „A Munkás-Balesetbiztosító Intézet (nem Társaság, drágám!) képviselője elvesztette az eszméletét, miért is el kellett szállítani." De kétszerte elevenebb leszek a vonatban, míg robogok Prága felé!

Ó, annyi mondani- és kérdeznivalóm lenne még, de már nagyon késő van, és én nem bírom tovább. Ma délelőtt ott jártam Baumnál (ismered Oskar Baumot?), mint minden vasárnap (Max is ott volt a menyasszonyával), és felolvastam a kis történetem első részét. Később odajött egy ifjú hölgy is, némely apróbb viselkedésbeli sajátságával rád emlékeztetett. (Igazán nem sok kell hozzá, hogy Te juss eszembe.) Úgy néztem rá, mint akit megbabonáztak, s miután a szememmel teljesen felittam azt a kis hasonlatosságot, a legszívesebben odamentem volna az ablakhoz, hogy kihajolva rajta, senkit ne lássak, s csak Te légy nekem.

Anyámmal igen jól kijövünk. Sőt kezdünk jó viszonyban lenni, a közös vér, úgy látszik, érezteti a hatását, ő láthatólag kedvel téged. Még levelet is írt neked, de nem engedtem elküldeni, túlságosan megalázkodó volt, azon a kellemetlen estén kívántam volna ilyent, de most nem lett volna jó. Hamarosan ír majd neked egy nyugodt, barátságos levelet, azt hiszem.

Szóval nem kapok képeket? És Humort nem fényképezték le? Fura egy társulat, hogy elmulaszt ilyesmit. És csoportképek sincsenek a hivatalból? Képeslapok az irodahelyiségekről? Az üzemről? Az Immanuel-Kirchstrasséról? Üzemi prospektusok? A prágai fiók címe? Mi a te munkád? Minden hivatalbeli apróság érdekel (nem úgy, mint az én hivatalomban). Hogy miféle jó kiszólások divatoznak ott felétek. Az iktatóban dolgozol? Mi az tulajdonképpen? Hogy tudsz egyszerre két lánynak diktálni? Ha küldesz nekem akármi érdekeset a hivatalodból, én is elküldöm neked az Intézetem néhány Éves Jelentését, roppantul izgalmas beszámolókat találsz bennük tőlem.

S most búcsúzom és ölellek.

Franz

12. XI. 25. Vasárnap éjjel
[1912. november 24-ről, vasárnapról 25-re, hétfőre virradó éjjel]

Hát bizony félre kell tennem a kis elbeszélésemet, Drágaságom, ma még annyit se dolgoztam rajta, mint tegnap, és e miatt az átkozott kratzaui út miatt most egy, sőt talán két napig nem is tudok foglalkozni vele. Nagyon bánt a dolog, noha remélem, nem sínyli meg túlságosan az elbeszélésem, amelyen azért van még három-négy estére való munkám. Nem sínyli meg túlságosan, mondom, mert a munkamódszerem sajnos már úgyis eléggé megártott neki. Az ilyen elbeszélést, legföljebb egyszeri megszakítással, kétszer tíz óra alatt kellene megírni, akkor volna meg a természetes lendülete és hevülete, ahogy a fejemben megvolt a múlt vasárnap. Csakhogy nekem nincs kétszer tíz órám egyhuzamban. Ilyenformán megpróbálkozik az ember a lehető legjobb megoldással, ha már a legjobbtól el van zárva. De kár, hogy nem olvashatom föl neked, kár, kár, például vasárnap délelőttönként. Délután nem, akkor nincs időm, akkor neked kell levelet írnom. Ma is este negyed hétig írtam, akkor ágyba feküdtem, ámbár az igazat megvallva, előbb be kellett volna dobnom a leveleket, de attól féltem, hogy akkor meg későn kerülök ágyba, és nem tudok már aludni, mihelyt ugyanis a szomszédban összeül az esti társaság, elkezdődik a kártyajáték (talán az egyetlen, amire még az apám kedvéért is csak nagyon ritkán hagytam, hogy rávegyenek), és oda a nyugalmam. Ma azonban fölösleges volt az aggodalmam, nem tudtam ugyanis, hogy a szüleim a legkisebb húgommal látogatóba mentek este a férjezett húgomhoz, a középső húgom pedig vidékre utazott a vőlegényével meglátogatni a jövendő apósát és anyósát. Én azonban mégis rosszul aludtam, nyilván büntetésül, hogy mégsem dobtam be előbb a leveleket, de mivel senki nem volt a lakásban egy tizenhét éves cselédlányon kívül, az meg olyan csöndes, mint az árnyék, nem ébresztett föl senki, s félálomban szenderegtem ott, és a szobám síri hidegében ahhoz se volt erőm, hogy az órámért kinyújtsam a kezem. Amikor végre mégiscsak megtettem, rémülten

láttam, hogy már fél tíz. Teremtő Isten, ha most túl későn dobom be a leveleket! Kétperces lihegő torna, mint talán mondtam már, sarkig tárt ablaknál, aztán öltözködés, és gyerünk az állomásra. Kint a házunk előtt, ezen az eléggé néptelen tájékon már este kilenckor zárják a kaput, egy gyors kitérővel sikerült elkerülnöm, hogy összetalálkozzam a hazafelé tartó családommal, és máris nyargaltam az állomásra. Új csizmám van, szörnyű zajt ver a kihalt utcákon. Csak legalább idejében érjenek oda a levelek. Nyomban hazatértem, s utána már a vacsorám olyan volt, mint máskor, ott ül a legkisebb húgom, töri a diót, inkább maga eszik, semhogy nekem adna, s többnyire kitűnően szórakozunk. Ilyen a vacsoránk, de megesik, hogy nem érem be a legkedvesebb húgommal, és ő se velem.

Franz

Közvetlenül elutazás előtt, 12. XI. 24. [1912. november 25.]

Drágám! Az ember azt se tudja, hol áll a feje, amikor intéznie kell valamit. Voltak már napok, hogy nyugodtan vártam a leveledet, nyugodtan megfogtam, elolvastam egyszer, eltettem, majd megint elolvastam, megint eltettem, s mindezt egészen nyugodtan. De aztán jönnek más napok, s ilyen volt a mai is, hogy a kínzó türelmetlenségtől már reszketve várom a leveledet, úgy nyúlok érte, mintha eleven volna, és nem tudok megválni tőle.

Drágám, megfigyelted már, hogy milyen hihetetlen összhang van a leveleinkben, alighogy az egyik kíván valamit, másnap már teljesíti is a másik, például Te a múltkoriban egyszer azt kívántad hallani, hogy szeretlek, én meg abban a levélben, amelyik éjszaka a berlini vonalon keresztezte a tiédet, kénytelen voltam leírni a választ, azt a választ, amely benne volt talán már az első levelem bevezető szavaiban, sőt talán már abban az első közönyös pillantásban is, amelyet a mi esténken rád vetettem. Az ilyen egybeesésekre annyi példám van már, hogy át sem tudom tekinteni őket. De a mai eset volt a legszebb.

Tegnap megírtam neked, hogy elutazom ma este egyedül, éjjel, a hegyek közé, és erre Te, noha nem is tudtál róla, elküldöd nekem ezt a kedves kis útitársat. Az a kedves kicsi lány! A soványka válla! Olyan gyönge és súlytalan! Tartózkodó és még csöndes is. Akkoriban még nem gyötört, nem ríkatott meg senkit, és a szív, ahogy kell, úgy dobog. Tudod, az embernek könny szökik a szemébe, ha sokáig nézi ezt a képet. Alkalomadtán küldjem tehát vissza? Jó, meglesz. Ám előbb ebben az elátkozott levéltárcában egy rövid és kényelmetlen utazás vár rá, vasút, hotelszobák, ámbár a leányzó azt állítja, eddig ugyan nem magyarázta, hogy a hotelszobákban szorongás fogja el. Igen, kilátszik a kis óralánc, csinos a bross is, a haja meg szép hullámos, de majdhogynem túl komolyra bodorított. De akárhogy is, nyomban rád ismer az ember, ettől a képtől nem nagyon ütött el az arckifejezésed, ahogy ott ültél az asztalnál, egy bizonyos pillanatban, amely mindennél élesebben belém vésődött. Fogtad a múzsai utazás egyik fényképét, előbb rám néztél, én valami buta megjegyzést tettem, akkor egy negyedkörben ide-oda járt a pillantásod az asztal körül, és csak akkor állapodott meg Otto Brodon, amikor ő helytálló magyarázatot fűzött a képhez. Ahogy lassan forgattad a fejed, s közben természetszerűleg változott az arckifejezésed, az örökre megmaradt bennem. És most itt van ez a kislány, akinek én persze tökéletesen idegen vagyok, és megerősíti bennem a kedves emlék valódiságát.

Eszembe jut még egy példa az összhangra. Tegnap kértem tőled prospektusokat, s Te ma ígéred, hogy küldesz. Ó, ez a szívdobogás, Drágám! Hogy lehetséges, hogy részese vagyok a szívednek, amikor így dobog, holott én szeretném nyugodtnak tudni?

Franzod

[Képes levelezőlap. A bélyegzőn: Kratzau - 12. XI. 26.]

Szíves üdvözlet! Ronda utazás, de kedves útitárs.

F. Kafka

Kratzau, Járásbíróság, 12. XI. 26.

Drágám, mialatt az ellenérdekű ügyvédek kapzsi dühvel verekednek itt mögöttem a legmagasabb leütésért (nem baj, ha nem érted a kifejezést), én elégedetten üldögélek az asztalkámnál, és boldog vagyok, hogy szívből köszönthetlek téged, Drágám.

Franz

[Képes levelezőlap. A bélyegzőn: Kratzau - 12. XI. 26.]

És a kis utazás vidáman folyik tovább. Minden jót.

F. Kafka

12. XI. 26.

Felice, előre jelzem, hogy most az a fajta levél következik, amelyet - mint nemrégiben írtam - a legjobb volna már a második vagy harmadik mondatnál széttépned. Most van itt az alkalom, Felice, most tépd szét, de hát, szó, ami szó, számomra is itt volna az alkalom, hogy el se kezdjem, ám sajnos Te éppoly bizonyosan el fogod olvasni, mint ahogy én meg fogom írni.

Épp az imént jöttem meg az utazásból, természetesen nyomban a hivatalba siettem, s ott megkaptam vasárnap éjjel írt kedves leveledet. A portásfülkében olvastam el, miközben a portás kis felesége fölnézett rám. Kedves és jó és igaz a leveled. (Csak a koromat ítélted meg rosszul a fényképről, pont egyéves voltam akkor, az előbb tudtam meg.) Igyekszel nekem is juttatni magadból valamit, édes Istenem, nem tehetsz róla, hogy én az életed minden percét magamnak akarom. Persze Te mindent elkövetsz, ami emberileg csak lehetséges, és már a jóságodért is megérdemelnéd, hogy szeresselek, ha nem szeretnélek úgyis egész drága magadért. Miért nem elégített hát ki mégsem a leveled, s miért keresgéltem még egy másik levelet is a portás asztalán? Igaz, hogy azt írtad, hogy hétfőn majd írni fogsz, és az is igaz, hogy nem volt ott a hétfői leveled. De hát nem ígérted-e meg már jó néhányszor, hogy mindig állod a nekem adott szavad, nem írtam-e múltkoriban magam is, hogy egészen nyugodt leszek, még ha nem vár is levél a hivatalban, és különben is megjött a vasárnapi leveled, és nem lehetett-e végtére is próbád hétfőn este, és nem fordulhatott-e elő, hogy a kelleténél egy kicsivel később adták fel azt a levelet? Az bizonyos, hogy a hétfői levél elmaradása magában még semmiképpen sem volt ok az ijedelemre. Miért futottam hát mégis rémülten haza, egyrészt meggyőződve, hogy ott vár rám a hétfői levél, másrészt a rám váró biztos csalódástól máris reményvesztetten? Miért, Drágaságom? Igaz ugyan, hogy a nyugtalanságomba épp e pillanatban az egészségedért való aggodalom is belejátszik, de a szerelmedért való aggodalmam sokkalta erősebb ennél. Minduntalan efféle siralmas mondattöredékek bukkannak föl bennem: csak eltűrnél még egy kis ideig, csak osztanád meg velem némely gondolatod, stb., és ha egyszer kimarad egy levél, akkor félelmesen hosszadalmas kérdezgetéssel ér fel a táviratozás. Talán még soha nem rémültem meg úgy, mint amikor valami idegen hangot véltél fölfedezni a levelemben, noha más apróbb megjegyzések is eléggé megijesztenek. Megijedek, ha azt olvasom, hogy anyád meg akar óvni a csalódásoktól, ha olvasok a breslaui ismerő-

södről, akiről már hetek óta szeretnék, de nem merek kérdezősködni, megijedek, ha azt hallom, hogy szeretsz, pedig belehalnék, ha nem hallanám. Egyébként Te is írtál egyszer valami hasonlót, s akkor nem értettem, hogy jutottál el ehhez az igaz ítélethez. Hogy megérzed, azon nem csodálkoztam volna, hisz az érzéseid soha nem tévednek, azt jól tudom.

Nos, mindezeknek az ellentmondásoknak egyszerű és kézenfekvő okuk van, ezt ismét elmondom, mert különben magam is könnyen megfeledkezem róla: az egészségi állapotom, se nem több, se nem kevesebb. Többet nem írhatok erről, de ez foszt meg a biztonságomtól veled szemben, hány-vet ide-oda, és sodor el végül téged is. Mindenekelőtt ezért s korántsem az irántad érzett szerelem okán várom olyan mohón a leveleidet, s falom fel valósággal őket, ezért nem hiszek igazán a csillapító szavaidnak, ezért vergődöm előtted a gyászos kéregetésemmel, csakis ezért. És itt tehetetlennek bizonyul a legjobb teremtés ereje is. Sosem lesz annyi erőm, érzem, hogy lemondjak rólad, de ez, amit másokban erénynek tartanék, ez lesz az én legnagyobb bűnöm.

Förtelmes volt az utazás, Drágám. A tegnapi elmulasztott este valósággal búskomorrá tett. Útközben talán egyetlen perc sem múlt el úgy, hogy ne lettem volna legalább egy kicsit boldogtalan. Még a hegyekben is csuromvíz volt minden, noha éjjel havazott, a szállodai szobámban nem lehetett elzárni a fűtést, egész éjjel nyitva hagytam az ablakot, alvás közben az arcomba hullt a hó. Mindjárt az utazás elején szembekerültem egy ronda nőszeméllyel, alig bírtam türtőztetni magam, hogy a szájába ne nyomjam az öklömet, amikor ásítozik. Útközben a Te képedet nézegettem vigasztalásul, ott volt a képed vigasznak még éjjel is az ágyam mellett a karosszéken. Semmi áron ne utazzék el az ember, inkább tagadja meg a hivatali engedelmességet, ha olyan munka várja odahaza, amelyhez minden csepp erejére szüksége van. Ez az örökös gondom, egyébként még most is ez aggaszt, hogy a kis történetem fogja megsínyleni az utazást, hogy nem leszek képes írni ezentúl, stb. És hogy ilyen gondolatokkal kelljen kibámulni a pocsék időbe, caplatni a sárban, beragadni a sárba, fölkelni hajnali ötkor! Hogy Kratzaun bosszút álljak, az ottani papírkereskedésben megvettem az egyetlen jó könyvet, amely éppen kapható volt Kratzauban. Egy Balzac-novellát. Az előszóban egyébként azt olvasom, hogy Balzac évekig egészen különös időbeosztás szerint élt, én nagyon ésszerű beosztásnak vélem. Este hatkor feküdt le, éjjel tizenkettőkor kelt föl, és akkor egyhuzamban tizennyolc órát dolgozott. Csak azt nem csinálta jól, hogy olyan őrületes mennyiségű kávét ivott, és tönkretette vele a szívét. - Hanem az effajta utazásokon semmi se jó az embernek. Balzac novellája nem tetszett. A vasúti lapban meg azt az állítólag Goethétől származó képtelen kijelentést olvastam, hogy Prága „a földkerekség falkoronájának legbecsesebb kőkockája”. A prágai kiszállás volt az utazás legszebb pillanata, Prágához közeledve különben is egyre jobban éreztem magam. Amikor készültem kiszállni, egy kisgyerek belekapaszkodott a galléromba, hátrafordultam, s megláttam egy fiatalasszonyt, a gyerekével a karján. Nagyon emlékeztetett rád, legalábbis az első pillantásra, de nem az arca vagy valamely sajátos vonása, amire rá lehet mutatni, hanem az egész lénye, s ezért különösen erős volt a hatás. De az is lehet, hogy az én szemem előtt állandóan a Te alakod lebeg. Olyan féltő gonddal soha nem segítették még le ezt a fiatalasszonyt a vagonból, mint akkor én. Egyébként el is kelt a segítség, minthogy maga előtt tartotta a gyereket, és nem láthatta a lépcsőfokokat.

Természetesen én is szeretnék hallani a korábbi utazásodról, mégpedig minél többet! Akkoriban már azt is furcsálltam, hogy üdülésül efféle útra vállalkoztál, amelynek során se le nem telepedtél vidéken, se különösebben érdekes vagy ismeretlen városokba nem látogattál el. A rokonok pedig, ha azt akarják, hogy meglátogassa őket az ember, utazzanak előbb a Riviérára, és oda hívjanak meg magukhoz. Én egyébként egy kicsit a nyomodban jártam, persze korántsem tolakodva, azon az utadon. Breslauban nekem is van egy jó ismerősöm (ez nem az a jámbor ember, akiről írtam egy ízben, az vidéken él, földmérő, a címét csak abból a

Bibliából tudnám előkeríteni, amelyet emlékül adott); ez a jó ismeretség, mivel én rest vagyok írni, csak úgy általában és hallgatólagosan áll fenn. Ámde akkortájt, amikor úgy véltem, éppen Breslauban lehetsz, fogtam magam, és több hónapi hallgatás után írtam neki, hogy legalább levéllel legyek ott abban a Breslauban, ahol Te is tartózkodol. Akkor ezt nem vallottam meg ilyen nyíltan magamnak, de hát nem volt más lehetőség, a levéliráshoz pedig nem kellett sok biztatás, vagy mondjuk inkább, egyáltalán nem kellett hozzá biztatás.

Vezetsz naplót tulajdonképpen? Vagy vezettél valaha? És ehhez még egy kérdés: miért nem írsz soha a barátnődről, holott olyan meghitt barátnődnek mondtad?

Isten veled, Drágám. Azt az első oldalakon emlegetett veszélyt, amely fenyegetőn lebeg fölöttünk, talán ne háborgassuk addig, míg el nem mondhatjuk egymásnak az első valódi s nem csupán leírt szót. Vagy Te nem így gondolod?

Kérlek, ne tekintsd ezt a mai levelet visszaesésnek, akárhogy is, az új korszak ez már, csak megzavarta egy kicsit, hogy elakadtam az írással. A kezedet, Felice!

Franz

Vajon az anyáink tényleg egyszerre kezdtek el aggódni értünk? Mond az anyád jót is rólam, vagy csak közömbösen emleget? És amikor arról a breslaui ismerősről volt szó, miért éppen én jutottam az eszébe? Kérlek, hogy minden kérdésemre válaszolj!

[Egy mellékelt lapon]: El ne felejtsem megírni, hogyan valósult meg az utazásom tulajdonképpeni célja, minthogy már ez maga is jelzi ennek az egész útnak gyűlöletes voltát. Tudniillik eredménnyel jártam, mármint járt az intézetem. Azt hittem, legföljebb háromszáz koronát szedek össze, s erre négyezer-ötszáz koronát, azaz négyezerrel többet hoztam haza. „Védekezned kellett volna a siker ellen” - gondoltam hazatérőben, amikor a havas mezőn megláttam a varjakat.

[...]

12. XI. 27.

[...] Furcsán vagyok ezzel az új fényképpel. A lánykához közelebb érzem magam, neki akármit elmondanék, a hölgyet túlságosan respektálom; igaz, hogy ez is Felice - gondolom -, de mégiscsak felnőtt kisasszony, s méghozzá nem is csak mellékesen kisasszony. Ő vidám, a lányka sem volt éppen szomorú, csak borzasztóan komoly; ő pozsgásnak látszik (valószínűleg esti fényben készült a felvétel, s ez talán csak attól van), a lányka sápadt volt. Ha választanom kellene közöttük az életben, nem állítom, hogy repesve és meggondolatlanul futnék a lánykához, de azért, noha vonakodva, csak őhozzá szegődnék, miközben persze vissza-visszanéznék a felnőtt kisasszonyra, és állandóan szemmel tartanám. Természetesen az volna a legjobb, ha aztán a lányka odavinne a felnőtt kisasszonyhoz, és a figyelmébe ajánlana.

Tulajdonképpen miféle felvételből vágtad ki ezt a nekem küldött részletet? Miért nem küldted el az egészet? Rossz kép volt talán? Hát igazán nem nézed ki belőlem, hogy rossz képen is jól látlak? A képen látható kis fehér nyakfodorból, amely persze blúznak is lehet tartozéka, már arra gyanakszom, hogy Pierrot szerepében mutatott az a kép; ha ez igaz, akkor nagyon nem szép tőled, hogy rejtegeted előlem a képet. Különben is bűnös dolog összeszabdalni a fényképeket, kivált ha olyan valakinek küldik őket, aki úgy áhítozik rád, mint én.

A cégetekről nagyjából pontos képet alkottam magamnak, de hogy naponta ezerötszáz gramofon átkos zaját bocsátjátok rá a világra, azt igazán nem hittem volna. Hány idegszál szenvedésében vagy Te is vétkes, drága hölgyem, gondolkoztál már ezen? Valamikor az volt a

rögeszmém, hogy egyszer elkerülhetetlenül fölszerelnek majd egy gramofont valahol a szomszédságunkban, és nekem akkor végem lesz. Ez nem következett be, prágai fiókotok (még ma sem tudom a címét, de az igazgatójának sosem fogom megbocsátani, hogy egyszer veled volt a Hradzsinban), prágai fiókotok láthatólag nem dolgozik eleget, napok-, hetek-, életed-fogytáig revideálnod kellene már őket! Ezerötszáz gramofon! És elszállítás előtt legalább egyszer megbőgetik mindegyiket. Szegény Felice! Elég vastagok ott a falak, hogy ettől az első ezerötszáz bőgéstől megoltalmazzanak? Ezért kell neked aszpirin. Nekem semmi dolgom gramofonokkal, de pusztán hogy a világon vannak, már azt is fenyegetésnek érzem. Csak Párizsban voltam kibékülve velük, a Pathé-cégnek van ott valamelyik boulevard-on egy pathefonszalonja, ahol csekély értékű pénzérmével végtelen hosszúságú műsort játszathat le magának az ember (a műsort egy vastag füzetből lehet kiválasztani). Ezt megcsinálhatnátok Berlinben is, ha ugyan még nincs bevezetve. Lemezt is árultok? Rendelek ezer lemezt a hangoddal, neked csak azt kell mondanod, hogy annyi csókot adhatok, amennyi ahhoz kell, hogy minden bánatomat elfelejtsem.

Franzod

12. XI. 27.

Drágám, miért is fejezzem be csókkal a leveleimet, hiszen maguk a levelek annyira nem fontosak, s a papír és a toll úgyis elszállna a semmibe, aminthogy semmivé foszlott már most is, ténylegesen is. Igen, Felice, ahogy itt ülök egyedül az éjszakában, miután, mint ma meg tegnap, nem ment különösebben jól az írás - homályosan és közönyösen hömpölyög tova valami, és csak egy-egy pillanatra világosodik meg, ahogy kell -, és ahogy megpróbálom elképzelni a találkozásunkat ebben a nagyon jónak igazán nem mondható állapotban, el-elfog a félelem, hogy nem bírom majd elviselni, hogy látlak, akár az utcán, akár a hivatalban, akár a lakásodban lássalak is meg, nem tudom majd úgy elviselni, hogy közben rám nézzenek az emberek, vagy rám nézzél akár Te magad, és a megpillantásod csak úgy lesz elviselhető, hogy megsemmisülten és zavarodottan állok ott, méltatlanul rá, hogy előtted álljak. De hát szerencsére nem vagy Te holt képmás, hanem élsz, nagyon elevenen élsz, és majd ha a kezedet nyújtod, talán minden rendbe jön, s talán mindjárt emberi formát ölt az arcom.

A téli szabadságomat kérdezted. Sajnos nincs naptár a kezem ügyében. Természetesen csak a két ünnepnapra jár szabadság, de mivel van még az idén három szabadnapom (valóságos kincs ez, hónapok óta az tartja bennem a lelket, hogy kivehetem), és az ünnepek, mint hallottam, úgy alakulnak, hogy ha a három napból kettőt közéjük iktatok, a vasárnappal együtt öt sőt hat szünnap jön ki, a karácsonyi szabadságom, ha hozzáveszem az említett két napot is, egész szépen kikerekedik. De azt szilárdan eltökéltem, hogy a regényemre, sőt talán már a regényem befejezésére fogom felhasználni ezt az időt. Most, hogy a regény már egy hete pihen, az új történetről viszont, noha már a végén járok, két nap óta az az érzésem, mintha belegabalyodtam volna - tulajdonképpen még szilárdabban kellene ragaszkodnom az elhatározásomhoz. A karácsonyi szabadságom egy napja úgyis veszendőbe megy a húgom esküvője miatt, ami 22-én lesz. Egyébként nem emlékszem rá, hogy karácsonykor valaha is úton lettem volna; odagurulni valahová, egy nap múlva meg visszagurulni: az effajta vállalkozás haszontalansága mindig nyomasztóan hatott rám. Mondd, Drágám, milyen lesz a Te karácsonyod? Noha nagy szükséged volna pihenésre, mégis Berlinben maradsz? Úgy volt, hogy a hegyekbe mégy. Hová? Akárhová, csak én elérjelek, ugye? Tudod, eltökéltem, hogy nem mutatkozom, míg be nem fejeztem a regényemet, de most azon tűnődöm, *persze csak ma este*, Drágám, hogy vajon ha befejeztem, akkor majd enyhébben, vagyis kevésbé szigorúan ítélsz-e meg, mint azelőtt. S nem fontosabb-e, hogy szegény szemeimet végre rajtad legeltessem, mintsemhogy az írás

szenvedélyének áldozzam a hat tovaillanó nappal és éjszaka szabadságát? Felelj erre Te, az én válaszom, magamnak, egy hangos „dehogynem”.

Franz

12. XI. 28

Drága Felicém, ez a posta a bolondját járatja velünk, tegnap kaptam meg a keddi leveledet, és panaszkodtam az elveszett hétfő éjjeli levél miatt, hát erre megérkezik ma, csütörtökön reggel. Úgy látszik, egy sátáni hivatalnok ül valahol ebben a precízen működő postagépezetben, az játszadozik a leveleinkkel, és csak akkor továbbítja őket, ha kedve tartja, de ha legalább továbbítaná is mindegyiket! Ezenkívül megjött a kedd éjjeli levél is, tehát csupa éjjeli posta, valójában azonban (fölöttébb jótékony) gúnykacaj arra a kérésemre, hogy ne írjál éjszaka. Ne tedd többé, Felice, kérlek, még ha boldoggá teszel vele, akkor se, ne tedd többé, legalábbis addig ne, míg meg nem nyugszanak az idegeid. Hogy vagy Te tulajdonképpen a sírással? Hogy szokott kezdődni? Minden ok nélkül? Csak ülsz ott az asztalodnál, és egyszerre sírnod kell? Hát igen, Drágaságom, de akkor az ágyban a helyed, nem pedig a próbákon. Engem nagyon megijeszt a sírás. Én képtelen vagyok sírni. Ha más sír, az nekem olyan, mint valami megfoghatatlan, különös természeti jelenség. Én évek óta nem sírtam, csak egyszer, két vagy három hónapja, de akkor csak úgy rázott a sírás a karosszékemben, egymás után kétszer is rám tört, már attól féltem, hogy fölébresztem a szomszéd szobában alvó szüleimet ezzel a fékezhetetlen zokogással, éjszaka történt, és a regényem egyik passzusa váltotta ki. A Te sírásod azonban aggasztó, Drágaságom, ilyen könnyen elsírod magad? Mindig így volt? Nekem is részem van benne? Hát persze hogy van. Mondd csak, megesett már veled, hogy valaki, akit mindig csak a legnagyobb hálára kötelezтél, ok nélkül (anélkül, hogy Te okot adtál volna rá) úgy gyötörjön, mint én? Nem kell felelned, magam is tudom a választ, de nem rossz szándékkal tettem, azt magad is tudod, Felice, vagy érzed. De ez a sírás nem megy ki a fejemből. Lehetetlen, hogy ennek csak valami általános nyugtalanság legyen az oka, nem szoktál Te kényeskedni, kell itt lennie valami pontosan körülírható, meghatározott oknak is. Mondd meg, mi az, kérlek, talán még magad sem tudod, milyen hatalma van rajtam egyetlen szavadnak is, használd ezt ki teljesen, ha ennek a nyugtalanságnak és sírásnak van hozzám bármi köze. A levelemre adott válaszodban egész világosan mondd meg, mi ez. Talán csak a túlontúl gyakori levélváltásunk az ok. Mellékelek egy levelet, azon a táviratos vasárnapon fogtam bele, de aztán, elkeseredve, hogy a második posta sem hozott semmit, már nem mertem befejezni. Régi dokumentum, úgy olvasd. Ma már nem úgy látom a dolgot, ahogy ott megírtam, de a sírásod eszembe juttatta.

Csak kapkodva írok, még sok mindent kellene mondanom, de nem hagynak békén ma délután, s alighanem lesz még pár elveszett délutánom a közeli napokban. Megcsókolhatom azt a szép könnyes szemedet?

Franz

[A mellékelt, 1912. november 18-án kelt, befejezetlen levél]

Drágám, ma ezzel a levéllel kezdem a munkát a hivatalban, de hát pillanatnyilag igazán nincs fontosabb dolog számunkra az alább következőnél. Kérlek, azonnal válaszolj rá, remélem, Te, az okos, egy véleményen leszel velem, de ha nem, akkor sajnos nem tudnék ellenkezni vele. Azt mindenesetre fontold meg, hogy amit Te kibírsz, én már nem sokáig bírom, márpedig ha én nem bírok valamit, akkor a gyengeség ellenállhatatlan erejével téged is a magam körébe rántalak, ezt láttad már az elmúlt héten is. Most figyelj rám, csak a szorongás és az aggodalom

késztetett ilyen hosszú bevezetésre: a napi kétszeri írás, amit a napokban kezdtem el, szelíd téboly, semmi más. (Most érkezett az első posta, és nem jött tőled levél, az ég szerelmére, csak nem vagy még mindig beteg?) Ez nem mehet így tovább. Csak ostorozzuk egymást ezekkel a gyakori levelekkel. Közelséget nem teremtünk általuk, csak valami korcs szülemény jön létre, közelség és távolság vegyüléke, és ez elviselhetetlen. Drágaságom, nem szabad olyan állapotba hajszolnunk magunkat, mint legutóbb, ennek semmi szín alatt sem szabad megtörténnie, már csak miattad sem. Mert ha így folyik tovább a levelezésünk, szinte már látom megint egyik jövendő levelednek azt a részét, ahol óvatosan és gyöngéden megdorgálsz valamelyik levelemért, engem pedig mardosni fog a bánat és a kétségbeesés. S ha nem is lehet akkora a baj, mint volt legutóbb, elég lesz még így is. Kíméljük egymást, hátha Isten tartogat még szebb napokat is számunkra, amit persze ma még nem tudhatok. Legyen közöttünk a szeretet az összekötő kapocs, és ne a kétségbeesés. Ezért kérlek hát, hogy hagyjunk fel ezzel a sűrű levélváltással, amelyből úgyis csak csalóka remények támadnak, és reszket tőle az ember feje. Nem nélkülözhetem a leveleidet, és mégis erre kérlek. Ha beleegyezel, ráfogom magam a ritkább írásra, másként természetesen nem, mert hiszen méreg ez, amely megül az ember szívében. Tégy javaslatot, hogyan csináljuk, én szót fogadok, neked, nem magamnak. De gondold meg, nem arról van szó, hogy csak akkor írjunk, amikor feltámad bennünk a vágy, nem ez a jó megoldás, ez megint csak ostorozás lenne, hiszen énbennem minden istenadta percben él a vágy, hogy írjak neked, és olvassam a leveleidet. Egyelőre, azt hiszem, a korlátozás [itt megszakad]

[...]

1912. XI. 30. [Az 1912. november 29-ről 30-ra virradó éjjel]

Álmos vagy, biztosan álmos vagy, Felicém, amikor kinyitod ezt a levelet, iparkodnom kell hát érthetően írni, hogy ne nagyon fárasszam a kialvatlan szemeket. Nem hagynád inkább most olvasatlanul a levelet, s feküdnél vissza aludni még egypár órát az egész heti zaj és hajsza után? Nem száll el tőled az a levél, hanem szép csöndben megmarad a takarón, míg föl nem ébredsz.

Nem tudnám pontosan megmondani, hány óra van most, hogy írom ezt a levelet, az órám ugyanis pár lépésnyire van tőlem egy karosszékben, nem merek fölkelni, hogy megnézzem, de nem lehet már messze a reggel. De csak éjfél után ültem le az íróasztalomhoz. Tavasszal és nyáron - ezt tapasztalásból még nem tudom, mivel az éji virrasztásaim csak újabb keletűek -, tavasszal és nyáron nem olyan könnyű átvirrasztani az órákat, minthogy a pirkadat ágyba kergeti az embert, ilyenkor azonban, ezeken az örök egyforma éjszakákon megfeledkezik a világ az emberről, még ha az ember nem feledkezik is meg róla.

S a tetejébe még olyan pocsékul dolgoztam, hogy meg sem érdemlem az alvást, büntetésül inkább az ablakba könyökölve kellene töltenem az éjszaka hátralévő részét. Tudod Te, mi ez, Drágám: rosszul ír az ember, de mégis írni kényszerül, ha nem akarja, hogy tökéletesen úrrá legyen rajta a kétségbeesés. Hogy ilyen gyalázatosan kelljen bűnhődni a jól sikerült írás örömééért! Tulajdonképpen nem is igazi boldogtalanság ez, nem érezni benne a boldogtalanság tüzes fullánkját, csak nézi az ember véghetetlenül a füzetlapokat, mint telnek meg sorra olyan dolgokkal, amelyeket gyűlöl, amelyek undort vagy legalábbis kusza közönyösséget keltenek benne, de mégis le kell írnia őket, ha életben akar maradni. Vinné el az ördög! Bárcsak megsemmisíthetném az elmúlt négy nap alatt írt lapokat, de úgy, mintha a világon sem lettek volna!

De hát miféle hajnali üdvözlet ez? Így köszönti az ember az ébredező szerelmesét egy szép vasárnapon? Csak aszerint köszöntheti, amilyen a természete, nyilván Te sem képzeled másként. De örülök, ha a sirámaimmal nem vertem ki egészen az álmot a szemedből, és megint elalszol. Búcsúzóul még csak annyit mondok, hogy biztosan, egészen biztosan jobbra fordul majd minden, és nincs okod aggodalomra. Az írásból csak nem vethetnek ki egészen, ha már úgy éreztem egypárszor, hogy benne vagyok a közepében, a biztonságos melegében.

De most aztán egy szót se többet, már csak csókok jönnek, sok-sok csók, ezernyi okból: mert vasárnap van, mert túl vagyunk az ünnepen, mert szép az idő, vagy mert talán csúf az idő, mert rosszul írok, és mert remélhetőleg jobban fogok írni, és mert olyan keveset tudok rólad, és csak csókokból lehet valami érdemlegeset megtudni, és mert Te úgyszólván alszol is már, és nem tudsz védekezni.

Jó éjt! Szép vasárnapot!

Franzod

[...]

12. XII. 1.

Drága Felicém, bevégezve a küzdelmet a kis történetemmel - kezd már kirajzolódni a harmadik része is, és az már igazán az utolsó (hogy milyen bizonytalanul és hibásan írok, míg bele nem találom magam a való világba!) -, okvetlenül el kell még köszönnöm tőled éjszakára, ámbár csak holnap este dobom be ezt a levelet. Magam is megrémülök, Drágám, hogy ennyire ragaszkodom hozzád, mondogatom is gyakran - csak Te ne mondd soha, Drágám -, hogy ez már bűnös ragaszkodás, de hiába, nem tehetek róla. Attól félek, hogy ha nálad lennék, egy pillanatra sem hagynálak magadra - holott én meg szakadatlanul vágyom a magányra -, és szenvednénk mind a ketten, de persze semmi szenvedés nem volna túl magas ár azért a boldogságért.

A szobádról még alig tudok valamit, Drágám, s ha képzeletben utánad akarok menni oda, sehogy sem igazodom el, csak állok ott tétován. Ha aztán felidézem magamban a leveleidet, csak egy „csinos íróasztalról” esik bennük szó, amelyet Te persze gyakran az ággyal cserélsz fel, máskor meg a zsalugátert említed egy viharos éjszakán, biztosan itt van valahol a leveles-ládika is, és végül a könyvek, amelyek alól egyszer előhalásztad azt a kedves fényképet. (Ki tudja, talán akadna ott még más kép is? Gyerekkorodban biztosan többször is lefényképeztek, s mikor már elmúltál tizenkét éves, biztosan még akkor is. Ahol együtt vannak páran lányok, mindjárt kész a csoportfelvétel, az ilyesmi elkerülhetetlen.)

Most abbahagyom, ma itt az óra a zsebemben, háromnegyed három van (megint csak éjfél után ültem íróasztalhoz), most korábban fogok s korábban kell lefeküdnöm nálad. Hogy Te milyen jól szórakozol! Látom, hogy táncolsz Salomon cégvezetővel, aztán azzal a versfaragó úrral, aztán mind a hat úrral, akik tegnap körülállták az asztalodat, míg írtál nekem. Talán még a két koppenhágai képviselő is ott van, noha az igazán nem nagyon valószínű, s ők is táncolnak. Már valósággal beleszédültem a nagy táncotokba. És nyilván mindegyik jobban táncol nálam. Te, ha látnád, hogy én hogy táncolok! Összecsapnád a két kezed! De táncoljatok csak, én megyek aludni, és az álom hatalmával - ha Isten is úgy akarja - csak azért is kiragadlak abból a táncos forgatagból, és szép csendben magamhoz húzlak, Drágám. [...]

12. XI. 1. [1912. december 1.]

Pár szót csak, Drágám, késő van, nagyon késő, holnap sok dolgom lesz, most a végén tűzbe hozott egy kicsit a kis történetem, a szívem vadul dobog, további munkára hajt, de meg kell próbálnom, ha lehet, kiszakítani magam, s mivel ez nem fog könnyen menni, s órákba telik, mire álom jön a szememre, sietek lefeküdni.

Drágám, szinte az egész vasárnapom a tied volt boldog és borús gondolataival együtt: Hogy milyen gyorsan eluntam Eulenberg előadását, hogy milyen hamar feltöltekeztem ismét veled! Hamarosan el is mentem onnét, csak az állomásig vitt az utam, ahol bedobtam a levelet. Drágám, most még megvagy nekem, most még boldog vagyok, de vajon meddig? Nincs bennem egy szikrányi bizalmatlanság sem irántad, Drágám, nem azért mondom ezt. De az utadban állok, akadályozlak, s előbb vagy utóbb csak félre kell állnom, hogy mikor, azt csakis az önzésem mértéke dönti majd el. És sosem leszek képes, úgy érzem, férfias nyíltsággal megtenni, mindig csak magamat fogom sajnálni közben, és képtelen leszek elhallgatni, noha kötelességem volna, hogy nekem is végem van, ha téged elveszítelek. Drágám, olyan közel érzem magamhoz a boldogságot, nyolcórányi vonatút választ csak el tőle, és mégis lehetetlen, és mégis elképzelhetetlen.

Ne ijedj meg, Drágám, hogy örökké ugyanazokkal a sirámaimmal hozakodom elő, nem jön többé utánuk olyan levél, mint amilyen kitört belőlem a múltkor, okvetlenül látni akarlak még egyszer és sokáig, nagyon sokáig, időtlen időig veled maradni - nyáron talán vagy akár már tavasszal? -, de egy-egy estén muszáj kipanaszkodnom magamat, mert némán szenvedni nagyon nehéz.

Drágám, szívesen mondanék még valami szívderítőt, de nincs semmi épkézláb ötletem, és a történetemben is, ahol fellapoztam, mind a négy szereplő siránkozik, vagy legalábbis nagyon-nagyon szomorú. De tíz órakor biztosan megy majd egy vidám levél, amelyért már most csókot érdemlek. És most lefekszem ezzel a csókkal az ajkamon.

12. XII. 2.

Drágám, megtörtént hát közös szórakozottságunk csodája, s megtámogatta még a posta hanyagsága is: vasárnapra szánt leveled csak az imént érkezett meg az irodámba. Péntek éjjelről, rég múlt időkből kelt levél, remélem, nem volt semmi baj. Szóval karácsonyra Berlinben maradsz? Rokonokat fogadtok, látogatóba mentek, táncolni jártok, társaság társaságot ér - ezt nevezed Te pihenésnek? Pedig nagy szükséged volna rá, hogy pihenj, hiszen már idegen emberek is mondják, hogy rossz bőrben vagy. De mivel szombaton fényképezkedés volt, hamarosan úgyis meglátom, mekkora a baj.

Az én karácsonyi utam még kétségesebb, mint valaha, mivel a húgom esküvőjét 25-re halasztották, igaz, hogy családi ünnepség lesz csak, de annál népesebb, és félő, hogy teljesen tönkreteszi előtte a karácsonyi szabadságomat. De különben Te is vendégeket fogadsz, s így aligha mehetnék Berlinbe, máshová meg minek is mennék? De addig még van időnk, és még reménykedhetünk.

Bárcsak több biztatót hallanék a hogylétedről! Olyan üdének, sőt pirospozsgásnak és elpusztíthatatlanul egészségesnek láttalak azon a bizonyos estén. Vajon nyomban beléd szerettem, már akkor? Nem írtam még erről? Az első pillanatban feltűnően és érthetetlenül közömbös voltál számomra, és talán éppen ez vonzott benned. Egészen természetesnek tartottam a dolgot. Csak amikor felálltunk az ebédlőasztaltól, ijedtem meg, hogy milyen gyorsan múlik az idő, hogy ez ilyen szomorú, és hogy ennyire sietnünk kell, de magam se tudtam, hogyan és miért.

Aztán, már a zongoraszobában - Te éppen kiszaladtál a cipődért -, ezt az ostoba megjegyzést tettem, méghozzá mindenki füle hallatára: „Szívszakasztóan tetszik nekem” (akkor még harmadik személyben emlegettelek), és közben megfogództam az asztalban.

Milyen távol is van az az este a boldogtalan szerelmed felől faggatózó látogatód kérdésétől! S minthogy a pirulás beismerést jelent, az adott esetben, még ha nem vennéd is tudomásul, a pirulásod ezt mondja: „Igen, ő szeret engem, de bajba dönt vele. Ugyanis azt képzeli, hogy mert szeret, kínozhat is, és mértéktelenül él ezzel a képzelt jogával. Majd mindennap jön tőle egy levél, amelyben halálra gyötör, aztán persze jön a második, amellyel feledtetni szeretné az előzőt, de hát hogy lehet azt elfeledni? Folyton talányokban beszél, lehetetlenség ép szót kicsikarni tőle. Talán nem lehet leírni, amit mondani akar, de akkor miért nem hagyja abba, az Isten szerelmére, és ír úgy, ahogy más épeszű ember! Biztosan nem akar gyötörni, hiszen szeret, érzem, mindenekfelett, de akkor ne gyötörjön tovább, tegyen róla, hogy ne keserítsen meg a szerelme.” Drága szónokom! Az életemet adnám érted, de a kínzásodat nem hagyhatom abba.

Franzod

12. XII. 3. [1912. december 2-án este és 2-ról 3-ra virradó éjjel]

A csodás, nagy, túlságosan és érdemtelenül nagy levél! Hogy megörvendeztettél, Drágám! És benne az a kép, eleinte olyan idegenül hat, mert olyan szokatlan számomra a tartásod és a környezeted, de azután, hogy hosszasabban nézi az ember, mind kevésbé látszik talányosnak, s most már, hogy az íróasztallámpa fénye esik rá, mint ahogy akkoriban a napfény, oly szemfényvesztő pontossággal mutatja a drága arcot, hogy az ember a hajó korlátjába fogódzkodó kezet is szívesen megcsókolná, sőt meg is teszi. Akkor sokkal jobban néztél ki, mint ma, noha egyébként, talán csak a nagy egészségtől, szörnyen unatkozó arcot vágsz rajta. És mi van a kezedben? Egy különös formájú kis táska? És ki tűzte az övedbe azt a zöld gallyat? Milyen gyanakvón és bizalmatlanul tekintsz rám, mintha felrémlene előtted az a kínzó szellem, amely majd négy év múlva fog kísérteni. Egyszerű kiránduláshoz túl komoly az öltözéked is, a bátyádé nemkülönben. Hallottam már, hogy milyen szép bátyád van. Alighanem nevetségesen fiatalnak látszanék mellette, holott valószínűleg én vagyok az idősebb. Pedig a képen még legföljebb huszonöt ha lehet. Biztosan nagyon büszke vagy rá.

És most még újabb képekkel is kecsegtetnek; okvetlenül tartsd meg az ígéreted, Drágám. A borítékon nem látszik semmi, az ember feltépi a borítékot, mintha csak levél volna benne (némelyik levél meg éppenséggel nyitva érkezik, amiről a boríték konstrukciója tehet), azonban kép is volt benn, és Te magad csusszansz ki belőle, mint ahogy egy szép napon majd a vonatfülkéből fogsz elém lebbenni. Ez a villanófénynél készült felvétel most már az enyém lesz, Drágám, vagy ideiglenesen, vagy örökre, akárhogy sikerült is. S hogy eloszlassam a kételyeidet (nem pedig hogy újabb kétségeket támasszak benned), küldök magamról egy villanófényes felvételt. Förtelmes egy kép, de nem is neked volt szánva, az ellenőri meghatalmazásomhoz készült, hivatali célra, és legalább két-három éves lehet. A valóságban nem ilyen torzak a vonásaim, csak a villanófénytől ilyen rémlátomásos a tekintetem, és már régóta nem hordok magas gallért sem. Az öltönyöm viszont az a többször emlegetett egyetlen darab (az, hogy egyetlen, persze túlzás, de nem nagy), s még ma is ugyanolyan vígan viselem, mint akkoriban. Berlini színházak drága helyein, a kamaratermek legelső soraiban feltűnést keltettem már vele, és egypár éjszakát átaludtam vagy bóbiskoltam benne a vonatok ülésein. Együtt öregszik velem. Persze ma már nem olyan szép, mint a képen. A pompás nyakkendőt egy párizsi útról hoztam, nem is a másodikról, hanem még az elsőről, hirtelenjében meg sem tudnám mondani az évét. Véletlenül pont ez a nyakkendő van rajtam most is, míg írok. Ez is

velem öregszik. Egy szó, mint száz, csak arra kérlek, hogy ne rettenj meg a képtől. Az utóbbi időben csak egy jó kép készült rólam (csak az a kép jó, amelyik olyannak mutatja az embert, amilyennek, ha már másmilyen semmiképp sem lehet, látszani szeretne), az azonban más családi képekkel együtt be van üvegezve. De majd csináltatok egyet külön neked, ha lehetséges, nagyon fontos nekem, hogy legalább képként a kezedben legyek, úgy értem, a valóságos kezedben, minthogy a nem valóságosban már réges-rég ott vagyok. [...]

[...]

12. XII. 3

Drágám, ma bizony egész éjjel írnom kellett volna. Ez volna a kötelességem, minthogy már a legvégén járok a kis történetemnek, és az egybefüggő órák egyöntetűsége és heve hihetetlenül jót tenne most a befejezésnek. S amellett ki tudja, hogy a holnapi felolvasás után, amelyet most a pokolba kívánok, képes leszek-e még írni. Mindegy - mégis abbahagyom, nincs hozzá erőm. Amióta írok - pedig nemrégen művelem az írást ilyen szabályos folyamatossággal -, nem éppen példás, de erre-arra azért jól használható hivatalnokból (fogalmazó az ideiglenes címem) a főnököm rémévé lettem. A hivatali íróasztalomon sose volt valami nagy a rend, most azonban kietlen papír- és aktahalmok borítják, csak azt tudom úgy-ahogy, mi van a tetején, alul meg csupa rémségeket sejtek. Olykor szinte hallani vélem, mint morzsol szét egyfelől az írás, másfelől a hivatal. Aztán vannak időszakok, amikor aránylag jól sikerül egyensúlyoznom a kettő között, kivált amikor otthon rosszul ment az írás, ez a képességem azonban (nem a rossz írásé), attól félek, elhagy hovatovább. A hivatalban néha olyan tekintettel nézek körül, amilyenre hivatalnokot addig nem tartott volna képesnek senki. Csak a gépíróm tud magamhoz téríteni ilyenkor szelíd szóval. De amióta ilyen nyugodtan szeretjük egymást, a Te leveleid segítsége is elengedhetetlen az élethez; aggódik értem valaki, s nem is akárki, hanem a Legdrágább, és én a leveledtől erőre kapva fogok megint neki a munkának. De mégis, de mégis...

Ma alig írtam neked valamit, pedig mi mindent el akartam még mondani. De szép vagy, ahogy ott állsz a mintateremben! Csak az irodádat hiányolom. Hiába, mindarról, amit ma küldtél, legtürelmesebb Felicém, még hónapokig foglak faggatni. Mindenekelőtt magyarázd meg kicsit azt a reád vonatkozó két megjegyzést. Az első nyilván a cionizmusodra utal, de mi az a másik, az irodalommal meg a fagyasztott hússal? Istenem, hogy ezek az emberek, Salomontól Rosenbaumig, mind ismernek téged, naponta láthatnak, veled autózhatnak, csak megnyomnak egy gombot az igazgatói irodában, és Te máris futsz hozzájuk. Drágám, Drágám, hol az a csengő, amely hozzám hívna? Agyoncsókollak. - De most befejezem. A történetemtől nem tudnék elaludni, de Te az álmokkal meghozod az alvást. Tegnap egy közös vidéki utat beszéltem meg veled a fűben.

Franzod

12. XII. 4.

Hála Istennek, Drágám, a leveled végére megnyugodtál, azt se tudtam volna, mit csináljak a lelkifurdalástól. Most azonban, amilyen ünnepélyesen csak tudom, megígérem neked - szeretném, ha Brühl kisasszony, aki írás közben megcsókolt téged, ideadná a száját, hogy azzal pecsételjem meg az ígéretem - (az ünnepélyesség kedvéért betűnként írom ide): *soha többé nem foglak levélben kínozni*, hanem megvárom, míg együtt leszünk, és minden komiszság nyomban és eredményesen jóvátehető, nem olyan gyarlón és megkésve, mint egy második levélben.

Magad is mondod, hogy nem szándékosan kínozlak; igaz ugyan, hogy Te a saját énem vagy, és annak jót tesz, ha meg-megkínzom időnként; de Te a legbensőbb és legtörékenyebb énem is vagy, azt pedig úgy óvnám, mint a szemem fényét, és a legtökéletesebb biztonságban melengetném. De jó szándék ide vagy oda - a toll alighanem rossz útra téved a kezem közt.

Drágám! Bocsánat, bocsánat, és ezentúl nyugodt levelek következnek, ahogy illik is, ha szíve szerelmének ír az ember, akit simogatni s nem ostorozni akar.

Erről jut eszembe, hogy tegnap este is túloztam. Hiszen a hivatalban elvagyok azért valahogy. S ha úgy ülök is ott, mint egy rakás szerencsétlenség, mihelyt megérkezik a leveled, s elolvastam, egyszeriben úgy kelek föl; mint egy óriás, és ügybuzgó hivatalnokként sietek máris a várakozó írógéphez, mintha csak Te fognád a kezem, és a jól végzett munka jutalmául csókot ígértél volna. Csak semmi nekibúsulás, Drágám! Neked már akkor sikerült boldogítanod engem, amikor még nem is akartad úgy, mint most. Isten veled, Drágám, ma úgy látom, nem vagyok képes búcsút venni tőled. És most fel, gyerünk az írógéphez! Egyébként ez ma az utolsó előtti nappali levél, most már csak egy van hátra. Magyarázat következik. Ma nem tudok elszakadni tőled, Drágaságom. Rántsd el Te a kezed, ha már én ilyen hóbortos vagyok.

Franz

[1912. december 4-ről 5-re virradóra]

Ó, Drágám, végtelenül drága szerelmem, a kis történetemhez, mint ahogy féltem is tőle, most már csakugyan késő van, holnap estig befejezetlenül fog meredni az égre, ám hogy neked írjak, Felice, gyermeteg hölgy, annak éppen most és mindig éppen most van itt az ideje. A sürgönyt csóknak veszem, azért esik olyan jól, s vidám, büszke és kevély leszek tőle, na de gratulációnak, Drágám? Minden más este fontosabb a mainál, hisz a mai végtére is csak szórakozás volt, a többi esték ellenben a felszabadulásomat szolgálják. Tudnod kell, Drágám, hogy én pokoli módon élvezem a felolvasást, oly jólesik az árva szívnek, ha teleharsoghatja a felkészült hallgatóság feszülten figyelő fülét. Hát én aztán tele is harsogtam derekasan, s egyszerűen elfújtam a szomszéd termekből áthallatszó zenét, amely pedig már-már fölöslegessé tette, hogy a felolvasással törjem magam. Tudod, vezérelni az embereket vagy legalábbis hinni önnön vezérlő erőnkben - nincs ennél jótékonyabb testi érzés. Gyerekkoromban - alig pár éve gyerek voltam még - el-elábrándoztam azon, hogy egy emberekkel zsúfolt nagy teremben - persze ha valamicskét jobban bírom majd szívvel, hanggal és lelkierővel - fölolvasom egyszer a teljes *Éducation sentimentale*-t megszakítás nélkül, éjt nappá téve, míg a végére nem érek, természetesen franciául (jaj, az a szép kiejtésem!) és úgy, hogy a falak is beleremegjenek. Valahányszor csak beszéltem - beszédet tartani még sokkal jobb, mint felolvasást - (elég ritkán fordult elő), mindig elfogott ez a felemelő érzés, és nem bántam meg a mai napot sem. Ez volt az egyetlen félig-meddig nyilvános szórakozás, amit idestova negyedéve megengedtem magamnak - ezért is érdemel bocsánatot. Ez alatt az idő alatt úgyszólván szóba sem álltam senki idegennel. Kivéve az egyedüli Stoesslt; a Schmitzeddel való találkozást - körülbelül két hete kellett volna összejönnöm vele, de jóformán csak a veled való kapcsolata miatt volt érdekes számomra -, elaludtam az ágyban. Ismered Stoesslt? Pompás ember, valósággal sugárzik az arcából a teremtő erő, noha amilyen sűrű vérű és kampós orrú, akár még zsidó mészárosnak is nézhetné valaki. (Megállj csak, itt is van a képe egy katalógusban, küldöm azt is a levéllel.) Összehordok itt hetet-havat, de hát ha veled nem engedhetek meg magamnak ennyit, Drágám, akkor ugyan kivel? Ez különben alighanem a felolvasás utóhatása, ami itt bizsereg még az ujjam hegyében. Hogy legyen valami tőled, ha nem is feltűnő holmi, a kezem ügyében, magammal vittem az ünnepre küldött képeslapodat azzal a szándékkal, hogy felolvasás közben rajta nyugtatom a kezem, hogy ily módon, a

legegyszerűbb varázslat révén velem legyél. Hanem amikor a történet átforrósította a véremet, játszadozni kezdtem a képeslappal, hajtogattam, gömbölygettem, oda se figyelve, még jó, hogy nem a drága kezed volt ott a lap helyén, különben biztosan nem írnál nekem levelet holnap, s ugyancsak drágán fizettem volna meg ezt az estét. De hisz még nem is tudod, hogy milyen a Te kis történeted [*Az ítélet*]. Egy kissé szertelen és képtelen, és ha nem rejtőzne benne igazság (amit sosem elég csak úgy általában leszögezni, hanem minden egyes olvasónak vagy hallgatónak külön-külön kell mindig elismernie vagy tagadnia), akkor semmit sem érne. Azonfelül a csekély terjedelméhez képest (tizenhét gépelt oldal) szinte hihetetlenül sok hiba van benne, és nem is értem magamat, hogy egy ilyen, legalábbis nagyon kétes értékű jövevénnyel ajándékoztalak meg. De hát ki-ki azt adja, amije van, én a kis történetet s hozzá magamat koloncnak, Te a szerelmed súlyos ajándékát. Ó, Drágaságom, hogy milyen boldog vagyok én általad! Azzal az egy csepp könnyel, amelyet a történeted befejezése csalt a szemembe, elvegyültek ennek a boldogságnak a könnycseppjei is.

Mondd, megérdemlem én egyáltalán például a mai leveledet, kivált a második ívét, amelyből csak a tőlem bűnös módon rád kényszerített szenvedés beszél? Hogy felsóhajtottam, amikor a harmadik íven felidézted azt az utazást, amelyet még én sem feketítettem be eddig, és ettől megnyugodtál egy kissé. Figyeld csak, hogy milyen játékot űznek velünk, emberekkel: Te felpanaszlod, hogy amikor elutaztál Prágából, senki sem kísért ki a pályaudvarra, én pedig - legalábbis azt hiszem, ahogy ma visszaemlékszem rá -, én akár a vagonod hágcsóján is veled mentem volna, csak a fülkédbe benézhessek. (Micsoda bolondság, hiszen nyugodtan beszállhattam volna - de olyan aggasztóan sötét már az éjszaka, hogy ilyenkor az ember - ha a szerelmeséről van szó - még a legnehezebb próbát sem érzi elég nehéznek.) Most jut eszembe: az egyik legutóbbi leveledben „nekem” helyett azt írtad, hogy „neked”; bár valóra válna egyszer ez az elírás! (Nyugalom, nyugalom! Máris befogtam a számat.) - Szóval a leányvállalattal rajtakaptalak egyszer - csak semmi tagadás!, csak semmi tagadás! -, szóval Prágában tulajdonképpen nincsen leányvállalatotok. Az Adler-céget természetesen már réges-rég fölfedeztem, és valahányszor arra jártam, mindig kiköptem, azt hívén, hogy konkurrens vállalat, ugyanígy teszek egy bizonyos Gramophone Company üzlete előtt is. Igaz is, meghallgatják a tanácsomat, lesz gramofonszalon a Friedrichstrassén? Ha beválik, Nyugaton is meg lehetne nyitni egyet valahol. Párizsban egy tekintélyes hölgy trónol egy igen magas emelvényen a terem kellős közepén, és csak az egyik keze van elfoglalva: zsetonokra váltja át a látogatók pénzét. Mi volna, ha Te mint az ötlet szülőanyja hasonló állást kapnál Berlinben? Ezt csak azért mondom, mert akkor a munkában szabaddá vált kezeddel egész nap levelet írhatnál nekem. Drágám, annyi sületlenséget hordok itt össze, úgy vágyom rád! Egészen elszomorodom magamon. Ha mindazt az időt, ami alatt veled leveleztem, összeadom, és felhasználom egy berlini útra, már réges-rég nálad vagyok, és a szemedbe nézhetek. Ehelyett szamárságokkal töltök meg leveleket, mintha az élet örökké tartana, s egy pillanattal sem volna rövidebb.

Nem, most már nem írok tovább, teljesen és tökéletesen elment tőle a kedvem, megyek lefeküdni, és csak a nevedet fogom hajtogatni: Felice!, Felice!, mindenható név ez, felizgat és megnyugtat. Jó éjt, és álmodj szépeket, ahogy mifelénk mondják. De hadd kérdezzek még valamit. Hogy szoktál írni az ágyban? Hol a tintatartó? A papírt a térdedre teríted? Én képtelen volnék rá, és a Te írásod a tetejébe még rendesebb is, mint az enyém, ha az íróasztalnál ülök. És nem tintázod össze az ágyneműt? És az a szegény, szegény hátad! És habozás nélkül rontod azt a drága szemedet! És éppen megfordítva, mint Kínában, itt a férfi venné el a kedvesétől a mécsest. Ettől azonban még nem lesz bölcsebb a kínai szobatudósnál (a kínai irodalomban lépten-nyomon találkozik az ember ezzel a kigúnyolt és respektált

„szobatudóssal”), mert noha nem akarja, hogy a kedvese leveleket írjon éjjel, mégis mohón tépi ki a postás kezéből az éjjel született leveleket.

Isten áldjon, Drágám, egy búcsúcsókot még. Most szépen aláírom a nevem:

Franz

és egyedül vagyok. De nem, mégsem vagyok egyedül, mert még az aláírás után is megcsókolhatlak, azt hiszem. Drágám, ha a valóságos találkozásunk után is olyan nehezen fogok búcsút venni tőled, mint most, akkor majd belátod, hogy a leveleim okozta fájdalom eltörpül a velem való igazi együttlét szenvedéseihez képest. Isten veled, Drágám. A fenti aláírás utáni új levél új csókokat sürget, és gondolatban meg is kapja őket.

[A lapszélen]: Ma tehát nem megy több levél.

12. XII. 5.

[...] Drágám, ne is tagadd, nagyon ijesztően hatott rád a képem. Magadnak sem akarod megvallani, de a leveled ellened beszél. Legalábbis ha gyanakodva olvassa az ember, mint - megvallom - ezúttal én. Mit tegyek? Ilyen a képes felem. A kép silány, de találó, sőt a valóságban még rondább vagyok. Két éve készült, de a kamaszos külsőm azóta se sokat változott, bár a sok éjszakázástól mutatkozik már itt-ott egy-egy csúnya ránc. Meg tudsz barátkozni ezzel a képpel, Drágaságom? És megengeded még az eredetijének, hogy megcsókoljon, vagy ezentúl csók nélkül kell aláírnia a nevét? És arra is gondolj, hogy a kép még csak hagyján, hanem majd ha az élő ember áll eléd! - A végén még majd elfutsz előle. Ne felejtsd el, hogy eddig csak egyszer láttad, méghozzá gázvilágításnál, de akkor még ügyet sem vetettél rá. De ő napközben úgyszólván ki sem mozdul otthonról, s ezért az arca valósággal idomult az éjszakához. Hiszen értelek én téged. De talán csak megbarátkozol vele valahogy, Drágám, hiszen nézd csak, kénytelen-kelletlen megbarátkoztam vele én is, én, a levélíród, akihez mindig olyan jó vagy.

Túloztam az előbb, ugyanolyan kedves levelet írtál, mint máskor, csak az én hangulatom ingadozik, s ma éppen a rosszkedvem kerekedett felül. Bocsáss meg mindkettőnknek, a levélírónak és a fényképezés tárgyának egyaránt, s kettős létünk révén hadd részesüljünk kétszeresen a csókokból is. Isten veled, Drágám, én nagyon nyugodt vagyok, légy Te is az, és gondolj rám szeretettel.

Franzod

De ez ma igazán az utolsó nappali levél.

Istenem, már megint utazás fenyeget!

12.
XII. 6-ról 7-re virradóra
[Valószínűleg az 1912. december 5-ről 6-ra virradó éjjel]

Sírjál, Drágaságom, sírjál, most van itt a sírás ideje! Nemrégiben meghalt a kis történetem hőse. Ha vigasztal, elmondom, hogy elég nyugodtan és mindenkivel megbékélve hunyt el. Maga a történet még nincs teljesen befejezve, de most igazán nincs is kedvem hozzá, és holnapra hagyom a befejezését. Nagyon késő is van már, és elég sokat kellett dolgoznom is, hogy behozzam a tegnapi késedelmet. Kár, hogy a történet némely helyén világosan megmutatkoznak a fáradt pillanataim meg egyéb zavaró körülmények és nem odaillő gondok; ha ez nincs, tisztább lenne a kidolgozás, ez kivált a szelídebb lapokon látható. Örökké furdal ez az érzés; én magam azzal a teremtő erővel, amelyet, függetlenül attól, hogy milyen nagy és

tartós, itt érzek magamban, világosabb, hatásosabb, rendezettebb munkát hoztam volna létre, ha kedvezőbbek az életkörülményeim. Ezt az érzést semmiféle észérv nem képes elhallgattatni, noha persze csakis az észnek van igaza, amikor azt mondja, hogy a valóságos körülményeken kívül másfélék nem léteznek s így másfélékkel számolni sem lehet. Akárhogy is, holnap remélhetőleg befejezem a történetem, holnapután pedig visszatérek a regényemhez. [...]

[...]

12. XII. 6-ról 7-re virradó éjjel
[Valószínűleg 1912. december 7-ről 8-ra virradóra]

Drágám, különböző okokból nem írtam ma napközben egy sort sem. Volt egypár megírandó levél, egy hivatalos kérvény, készülődni kellett arra az ostoba leitmeritzi utazásra, aztán meg csak este hét után kerültem ágyba, és csak éjjel tizenegykor ébredtem föl, végül ez a leitmeritzi út a pokoli kapkodás ellenére is alighanem megfoszt majd egy munkás éjszakától, és én alighogy elővettem megint, tehetem félre a regényt - egyszóval van rá ok elég, hogy ma nem folytattam. S egyáltalán nem elhanyagolható ok az sem, hogy ma különösen nyugtalanul vágyódom utánad. Csak tudnám, jól vagy-e! Nem bosszankodsz miattam túl sokat? Sokat gondoltál pont ma rám? Drágaságom, ma, míg aludtam, azt hiszem, végig rólad álmodtam, de emlékezni csak két álmomra emlékszem. Mihelyt fölébredtem, erős ellenkezésemet leküzdve igyekeztem gyorsan elfeledni őket, minthogy szörnyű igazságok bukkantak elő belőlük olyan kíméletlen nyerseséggel, ahogy a nappali élet bágyadtabb világánál sosem kerülhetnek felszínre. Csak vázlatosan és röviden fogok beszámolni róluk, ámbár ugyancsak szövevényes álmok voltak, tele olyan részletekkel, amelyeknek még most is érzem fenyegetését. Az első álom ahhoz a megjegyzésedhez kapcsolódott, hogy közvetlenül az irodátokból tudtok táviratozni. Én is tudtam tehát táviratozni közvetlenül a szobámból, sőt a készülék pont az ágyam mellett volt, olyanformán, ahogy az asztal szokott állni nálad az ágy mellett. Ijesztően ágas-bogas készülék volt, és én féltem, hogy táviratoznom kell rajta, mint ahogy egyébként a telefonálástól is félek. De muszáj volt táviratoznom szörnyű aggodalmamban, hogy mi van veled, és mohó vággyal ugorva ki bizonyára az ágyból, hogy azonnal hírt kapjak felőled. Szerencsére nyomban előkerült a legkisebbik húgom, és nekifogott helyettem táviratozni. Ha érted aggódom, mindjárt találékony vagyok, sajnos csak álmomban. A készülék úgy volt megalkotva, hogy ha az ember megnyomott egy gombot, a keskeny papírszalagon már jött is a válasz Berlinből. Emlékszem, milyen feszült várakozással meredtem az eleinte csak üresen letekeredő távírószalagra, noha nem várhattam egyebet, hiszen addig nem jöhetett válasz, míg téged Berlinben oda nem vittek a készülékhez. De mekkora volt az örömöm, amikor feltűntek a szalagon az első írásjelék! Csoda, hogy ki nem estem az ágyból, olyan élénken él az az öröm az emlékezetemben. Valóságos levél tekeredett ott le, pontosan el tudtam olvasni az egészet, s ha nagyon akarnám, nagyrészt még fel is tudnám idézni talán. Elég az hozzá, hogy a levélben szelíden és boldogító módon megdorgáltak, hogy miért nyugtalankodom. „Telhetetlennek” minősítettek, majd azoknak a leveleknek és levelezőlapoknak a felsorolása következett, amelyek akkortájt érkeztek, vagy éppen úton voltak.

A második álmomban vak voltál. Egy berlini vakok intézete abba a faluba rendezett csoportos kirándulást, amelyben anyámmal nyaraltunk. Egy kis faházban laktunk, hajszálpontosan emlékszem most is az ablakára. A házikó egy hegyoldalon elterülő, hatalmas uradalom közepén állt. A házikótól balra volt egy üveges veranda, ott szállásolták el a vak lányok többségét. Tudtam, hogy ott vagy Te is, és homályos terveket forgattam a fejemben, hogyan találkozhatnánk, és beszélhetnék veled. Ki-kimentem a házikónkból, végiglépdeltem az ajtó

előtt a süppedékes földre vetett pallókon, majd nem látva téged sehol, tanácstalanul visszatértem a házba. Anyám is csak téblábolt ott határozatlanul, egybeszabott ruhát viselt, olyanformát, mint az apácák, a kezét a mellére tette, de nem kulcsolta össze. Azt akarta, hogy a vak lányok különféle munkákat végezzenek el neki, különösen egy fekete ruhás, kerek képű lányt szemelt ki erre a célra; a lány arcát olyan mély sebhelyek borították, mintha valamikor felszabdalták volna. Dicsérte az anyám a lányt nekem is, hogy milyen okos és készséges; meg is néztem jól, bólintottam, de csak az járt az eszemben, hogy ez alighanem a kollégád, és bizonyára tudja, hogy hol vagy. Hirtelen vége szakadt a viszonylagos nyugalomnak, talán indulást vezényelt valaki, elég az hozzá, hogy az intézetiek szedelőzködtek. De addigra már én is elszántam magam: leszaladtam a hegyoldalon, át egy falba vágott kiskapun, mert valahogy az volt az imént a benyomásom, hogy arra fog elvonulni a csapat. Láttam is odalent egy sereg felsorakozott vak fiúcskát a tanítójukkal. A hátuk mögött sétálgattam fel s alá, azt hívén, hogy mindjárt jön az egész intézet, s könnyűszerrel megtalállak, és beszélgethetünk. Egy kicsit talán tovább őgyelegtem itt a kelleténél, s elmulasztottam kérdezősködni a menet felől, de el is bámészkodtam az időt, míg azt néztem, hogyan csomagolnak ki és pólyáznak be egy kőtalapzaton egy csecsemőt - az intézetben ugyanis képviselve volt minden korosztály. Végül aztán gyanút fogtam, hogy körül olyan nagy a csönd, és megkérdeztem a tanítótól, miért nem jön az intézet másik fele. Rémülten hallottam, hogy innen csak a kisfiúk indulnak tovább, a többiek a hegy legtetején lévő másik kijáraton át vonulnak el. Azzal bátorított - de ezt már csak utánam kiabálta, mert én úgy futottam, mint a bolond -, hogy még jókor odaérek, mivel a vak lányok felsorakoztatása nyilván sok időbe telik. Roppant meredek és napverte úton futottam fölfelé egy csupasz kőfal mentén. Hirtelen egy vaskos osztrák törvénykönyv került a kezembe, nagyon nehéz volt cipelni, de valahogy mintha az lett volna a rendeltetése, hogy a segítségével rád találjak, és helyesen viselkedjem veled. Útközben jutott csak eszembe, hogy hiszen Te vak vagy, s ezért a külsőm s a szemmel megítélhető viselkedésem szerencsére nem fogja befolyásolni azt a képet, amelyet rólam alkotsz. Hogy ezt végiggondoltam, legszívesebben elhajítottam volna a törvénykönyvet, mint valami haszontalan kölöncöt. Végre-valahára fölértem, valóban bőven volt még időm, az első pár még a bejárati kapuig sem jutott el. Felkészültem a találkozásra, lélekben láttam már, hogy közeledsz a lányok sűrűjében: lehunyt szemmel, mereven, hallgatagon.

És akkor felébredtem felhevülten és kétségbeesetten, hogy olyan messze vagy tőlem.

[...]

12. XII. 9-ről 10-re virradóra

Drágaságom, hogy mit ártanak ezek a folytonos megszakítások a munkámnak, hát az tébolyító. Tegnap még alig tudtam türtőztetni magam, hogy dolgozni ne kezdjek, aztán jött az utazás, ma pedig már írtam valamit, szerencsére csak keveset, mert ugyancsak középszerűre sikerült. De ne is beszéljünk erről!

Az utazásban csak az vigasztal, hogy az intézet számára is tökéletesen haszontalan volt, hogy közben persze engem is tönkretett, az más kérdés. Végül is rokoni látogatássá zsugorodott össze (rokonaim élnek Leitmeritzben), az történt ugyanis, hogy három nappal előbb meghatározatlan időre elhalasztották azt a tárgyalást, amelyen képviselnem kellett volna az intézetet, de a bírósági iroda valami tévedés folytán elmulasztotta értesíteni erről az intézetünket. Ha jól belegondol az ember, van ennek valami rejtett értelme: rohanok el hazulról, szinte éjjel van még, megyek az utcákon a kellemes hidegben - el a már kivilágított, noha még elfüggönyözött kávézó, a Kék Csillag előtt, hiába ácsingózik már megint valaki befelé, csak nem néz ki az utcára senki -, azután a vonatban folytatom az éjjeli kirándulást, szunyókáló urak között, téveteg tudatukból, ha szunyókálnak is, futja még annyira, hogy a fűtést, amit hidegre

állítottam, álmukból ocsúdva mindig visszafordítsák melegre, s tovább hevítsék a már amúgy is túlhevített fülkét, majd végül egy félórát rázatom magam egy falusi kocsiban ködborította fasorokon, gyér hó fedte földeken és mezőkön át - mindig nyugtalanul, mindig nyugtalanul, de már pusztán attól is az lennék, hogy milyen érzéketlenül szemlélem mindezt. Aztán reggel nyolc órakor ott vagyok végre a leitmeritzi Fő utcán a rokonaim boltja előtt, és a bácsikámnak (voltaképpen mostohabácsikámnak kellene mondanom, ha volna ilyen egyáltalán) még gyerekkoromból emlékezetes irodájában élvezem, hogy én is olyan friss és oktalanul fölényes vagyok, mint minden jövevény, akinek érkeztekor a házigazda éppen csak hogy kikászálódott az ágyából, és most posztópapucsba bújva próbál fölmelegedni valahogy a sebtiben kinyitott hideg bolthelyiségben. Aztán előkerült a nénikém is (pontosabban szólva az évekkel ezelőtt elhunyt, valódi nagybátyámnak a felesége, aki a férje halála után hozzáment az üzletvezetőhöz, vagyis ehhez a mostohabácsikámhoz), mostanában már gyakran gyöngélkedik, de azért még ma is nagyon eleven, gömbölyű, hangoskodó, kezét dörzsölgető kis teremtés, akit mindig nagyon kedveltem.

De most itt kell hagynom, zajongjon csak tovább, a szomszéd szobában ugyanis éppen hajnali hármat ütött az óra, és a gyereknek ilyenkor ágyban a helye. Drágám, annyi mondanivalóm van még a mai leveledhez! Kérlek, ne tekints úgy rám, mint valami istencsodájára, a szerelmünkre kérlek, ne tedd! Még azt hinném, hogy el akarsz távolítani magadtól. Én tulajdonképpen - mármint ha csakis rólam van szó, és Te nem vagy a közelemben - nagyon sajnálnivaló, szerencsétlen ember vagyok; ami különleges bennem, az nagyrészt rossz és szomorú értelemben az, és ahogy jól pedzetted a leveled elején, noha nem gondoltad végig, főként abból fakad, hogy nem mehetek teljesen egyértelmű szándékkal Berlinbe, hanem fölöslegesen Leitmeritzbe kell utaznom. Drágám, ölelj magadhoz, amennyire csak tudsz ettől a szomorú különlegességemtől. Csak azt ne mondd, hogy micsoda nagyság lappang bennem, mert, ugye, azt magad sem tartod a nagyság jelének, hogy a kétnapos írásszünettől szakadatlan rettegésben élek, hogy nem tudok írni többet - egyébként, mint a mai estén bebizonyosodott, nem is volt olyan oktalan ez a rettegés. És vajon, ahogy a dobozzal babráltunk azon az esténken, abban nem kacérkodás és szorongás volt, és talán félelem is a társalgástól és kényelemszeretet? Biztos, hogy észre is vetted akkor, ha öntudatlanul is, de ma már csak homályosan él benned az emléke, és ez nem helyes. Szinte azt mondanám, hogy mindebben az az ostoba fénykép a hibás, amelynek az elküldését olyan sokáig halasztgattam, s nemcsak hogy ártalmamra volt, de még hasznot se húztam belőle, mert hisz az utolsó fényképemet mindmáig nem kaptam meg, holott már nyilván rég elkészült. Drágám, ölelj magadhoz, szorosan, szorosan, olyan szorosan, ahogy én szeretnék hozzád bújni, ahogy veled voltam az egész úton, a vonatban, a kocsiban, a rokonaimnál, a bíróságon, az utcán, a földeken. Képzeletben letaszítottam az üléséről a fülkebeli szomszédomat, téged ültettelek a helyére, s aztán, ki-ki a maga sarkából, nyugodtan néztünk az illetőre.

Mit értsek azon, hogy rossz bőrben vagy, Felicém? Mi baja veled anyádnak? *(Erre azonnal és pontosan válaszolj!)* Szerinte mitől vagy rossz bőrben? És mit mond, mi változott meg rajtad? És a Te véleményed szerint mi az oka? És kibékültél már anyáddal? A mai leveledből úgy látom, hogy nyugtalan vagy. S noha nyugtalannak látlak, hülye fejjel még oldalszámra osztogatom itt neked a tanácsaimat. De talán csak rémeket látok. Ugye, nincs semmi komoly bajod, Drágám? Kérlek, nagyon pontosan felelj minden kérdésemre. Amit előtte írtam, közömbös, vedd úgy, mintha nem is írtam volna, csak erre válaszolj! Mi lesz velem, ha Te megbetegszel? Drágám, mindent pontosan akarok tudni, számomra nincs ennél fontosabb. Ismétlem: most még nem aggódom, de fogok, ha Te nem válaszolsz pontosan. Hiszen Te vagy az én Drágaságom.

Franz

12. XII. 10.

Nem azért írok ilyen későn, a hivatal után, hogy tíz órakor levelet kapj tőlem - hisz magad sem kívánod, hogy írjak, ha nincs időm rá -, hanem csupán önmagamért írok, holnap tíz órakor érezni akarom, hogy egy pillanatra a Te drága, boldogságos közeledbe jutottam. Drágám, nem azon csodálkoztam igazán, hogy mindkettőnk álmában előfordult a vakság, hanem azon, hogy, amint látom, vasárnap éppen akkor voltak fájdalmaid, amikor én annyira aggódtam érted, noha a vasárnapi leveled tulajdonképpen nem indokolta az aggodalmamat.

Mi volt nálatok vasárnap? A vasárnap esti leveled csupa talány. Az előző leveledben azt mondtad, hogy nem szeretnéd, ha titkod lenne előttem, és most mégis titkolod a fájdalmadat, holott azt hiszem, méltán kérhetem belőle részem (nem a fájdalomra értem, ámbár sajnos abból is gyakran kijut). Kérlek, Drágám, írj azért pár sort róla. A vasárnapi levelemből láthatod, hogy veled szenvedek én is, még ha nem tudom is, hogy szenvedsz, ámde úgy szenvedni valakivel, hogy az okát sem tudjuk, kétszeresen fáj. Ma tíz óra óta nem aggódom már, helyrebillentett a hétfői leveled, amelyből csak úgy áradt a szeretet, a jóság s majdhogynem a jókedv. (Alighogy elolvastam pár oldalt a leveledből, jött egy asztalosmester egy biztosítási kérelemmel, sebtiben belementem mindenbe, amit kívánt, ha az emberek nem is, de Isten bizonyára megbocsát majd érte.) De a vasárnapról még magyarázatot kell kapnom. Hogyhogy nem mozdultál ki egész nap? És miért voltál mégis olyan fáradt vasárnap estére, s vártad a hétfőt, azaz a munkanapot, hogy kipihend magad? Már a vasárnap délelőtti levélből láttam, hogy hiba van a kréta körül. De micsoda, micsoda? A vak ember érezheti így magát, ha olyasmi történik körötte, amihez neki is köze van, de csak megfejthetetlen zajokat hall, maga nem mehet oda, és magyarázatot sem kap senkitől. A második leveled ma tökéletesen megnyugtatott, de azért nagyon szeretném tudni, már csak a jövő miatt is, hogy miféle kínok és fájdalmak fenyegetnek.

Hosszú csók a legutóbbi fénykép leánykájának bánatos ajkára és csücsörítés a következő néger lányhoz.

Franz

[...]

12. XII. 11-ről 12-re virradó éjjel

Drágám, furcsán vagyok, és nem tudok mit tenni ellene. Mára jól kipihentem magam, éjjel egy órától nagyot aludtam reggelig, délután is tudtam aludni, most meg nekiülök írni, írok egy keveset, se nem jól, se nem rosszul, abbahagyom, pedig úgy érzem, a kellő állapotban vagyok, most éppen erőm is, képességem is volna az íráshoz, azt hiszem, és mégis itt ülök már vagy egy órája a karosszékemben hátradőlve, tökéletesen tétlenül, hálóköntösbe burkolózva a jéghideg szobában és derékig takaróba csavarva. De miért? - kérded Te, s kérdem én is. S most kart karba öltve, ha Te is akarod, itt állunk előttem, és nézünk engem, de nem értjük, hogy mi lelt. Pedig ma már amúgy is súlyos szemrehányást tettem magamnak, hogy egy ideje nem írok semmit, és neked sem írtam délután, igaz, idő híján se, aztán meg mert tíz órakor úgyis megkapod a könyvem, aztán meg mert úgyis az a legjobb mindkettőnknek, ha szép nyugodtan egy-egy levelet váltunk naponta - de mindenekelőtt az írni nem tudás okozta, szörnyű, általános kedvetlenség és bénult fáradtság okán azt gondoltam ugyanis, hogy nem szükséges rád zúdítanom, már éppen eleget gyötört leányra minden percemnek összes boldogtalanságát. És most este itt volt az alkalom az írásra, egész valóm vágyott rá, ha nem is közvetlenül, de az elhatalmasodó benső vigasztalansággal sem ellenkezve, és én mégis csak annyit írok, amennyi szűkösen elegendő, hogy átvészeljem vele a holnapot, és lustán

hátradőlve, ernyedt jó érzéssel úgy teszek, mint aki készül elvérezni. Pislákoló öntudattal már bizonyára az ágyban lennék, ha nem volnál itt nekem Te, Drágaságom, hogy meghallgasd, és tízszeres erővel küldd vissza hozzám az erőtlenül elsuttogott szavakat. De ezentúl egy este sem fogom elhanyagolni a munkát, és már holnaptól fogva igazán elmélyedek benne.

De azért Te csak írd meg, Drágám, hogy hol vagy, amikor írsz nekem, milyen ruha van rajtad, mi van körötted. A villamoson írt leveled már-már tébolyító közelségbe vitt hozzád. Egyáltalán hogy tudsz ott írni? A térdedre teszed a papírt, és írás közben egészen előrehajolsz? A berlini villamos nagyon lassú, ugye? Hosszú sorban döcögnek a villamosok egymás után, nemde? És reggel gyalog mégy a hivatalba? Melyik postaládába dobod be a levelet?

Ebben a leveledben békés napnak fested a vasárnapot. Hogy egyeztethető ez össze a korábbi megjegyzéseiddel? Az a bőséges étkezés! Spárga novemberben! Mi az, hogy séta helyett könyvet kötöttél? Tényleg könyvkötésről van szó? Hogyhogy? Ó, Drágám, efféle kérdésekkel akarlak megragadni! De hát mi mást tegyek? [A legalsó sarokban, minthogy a lapon nem maradt már hely] Csók a sarokban!

Franz

[...]

[1912. december 12-ről 13-ra virradóra]

Ó, Drágaságom, de jó, hogy miután túl vagyok végre-valahára a regényem egyik eléggé szokatlan fejezetén (még mindig rakoncátlankodik ez a regény, megfogtam már, de fickándozik a markomban, s olykor kénytelen vagyok egész szakaszokra szabadon engedni), de jó, hogy végre írhatok neked, mennyivel jobb vagy Te hozzám, mint a regényem!

Csak ne fárasztanád ki magad mindig olyan nagyon, s ne mindig olyan későn bújnál ágyba! Aztán mihez kezdek majd egy elcsigázott szeretővel? Vegyél rólam példát, Drágám, én minden áldott este otthon ülök, s ha régebben (kivált abban az esztendőben, amikor egy magánbiztosítónál dolgoztam) sokat lófráltam is, ahogy Te szoktad mondani, az biztos, hogy nem lelkesedésből tettem, hanem inkább megadón, s kialvatlansággal és szemmel látható bűnbánattal iparkodtam enyhíteni a következő nap elkerülhetetlen keservét. Egyébként ez már régi história.

De Te ugyancsak álmos lehettél tegnapelőtt este, hogy azt kérdezted tőlem, vajon mindent tudok-e már a múltadról, vagy hiányzik-e még valami az ismereteim tökéletesítéséhez. De Drágaságom, hiszen nem tudok még semmit! Nem méltányolod eléggé azt a kívánságomat, hogy mindent akarok tudni rólad! Engem csak olyanformán nyugtatnak meg a leveleid, mint amikor valakinek megsimogatják a homlokát, és nagyon jól tudom, hogy életednek számtalan napja és éjjele telik el most is anélkül, hogy nekem részem volna benne, hát akkor a múltadból hány ezer meg ezer napot kell nélkülöznöm, amelyekről nem tudósított levél soha! Például itt vannak a vakációid, az évnek ezek a legfontosabb időszakjai, amelyekben különösen sűrített kis életet kezd el és fejez be az ember: mindössze kettőről hallottam valamit, csak úgy félfüllel, a prágai utazásról és a binzi pihenésről. Három ízben - úgy emlékszem, ezt írtad egyszer - Berlinben töltötted a szabadságodat, de hol töltötted a többit? Ha a legközelebbi nyári utadat netalán pontról pontra végigcsinálom veled - amilyen fásult és földhözragadt vagyok ma este, elképzelni se merem -, mégiscsak tudnom kell, milyenek voltak a korábbi útjaid, nem vagy-e túlságosan kényes, s ahhoz mérten nem leszek-e kényelmetlen vagy méltatlan útitársad. Jó éjszakát, Drágám, és nyugalmasabb életet!

Franzod

[...]

XII. 14-ről 15-re virradóra

Drágám, olyan fáradt vagyok ma, s a munkámmal is olyan elégedetlen (ha erőm volna legbensőbb szándékom szerint cselekedni, összegyűrném az egészet, ami eddig kész a regényből, és kihajítanám az ablakon), hogy pár szónál többet nem vagyok képes írni; de mégis kell írnom neked, hogy hozzád szóljon az elalvás előtt leírt utolsó szó, és hogy mindennek, ébrenlétnek s alvásnak valódi értelme legyen még az utolsó pillanatban, mert az irkálásom merő értelmetlenség. Jó éjszakát, szegény, elkínzott Szerelmem! Átok ül a leveleimen, nem bírja elűzni még a legdrágább kéz sem. S hiába múlt el a fájdalom, amelyet először okoztak neked, újból nekigyürkőznek, s új módon, alattomosan kínoznak tovább. Szegény, drága, örökké fáradt gyermekem! A tréfás kérdésre itt a tréfás válasz: egyáltalán nem fájsz nekem, drága lányka. Ez a szélvihar odakint! Én meg csak ülök itt bénultan, előttem a papír, és nem érem fel ésszel, hogy egyszer a kezedben lesz ez a levél, és elszorul a szívem, mert érzi a bennünket elválasztó nagy távolságot. Ne sírj, Drágám! Mi lelte azt a nyugodt lányt, akit azon az estén megláttam, mi lelte, hogy se szó, se beszéd, sírva fakad! És mi lelt engem, hogy csak hagyom, hadd sírjon, és nem vagyok ott vele! Igazán nincs miért sírnod, Drágám! Megállj csak, holnapra okvetlenül meglesznek a legcsodálatosabb, legvigasztalóbb, legfondorlatosabb ötleteim, hogy hogyan segítsünk magunkon, ha anyád netán elolvasta volna a leveleket. Nyugodj meg - ha ér valamit az én szerelemmel, azaz varázserővel megáldott s most Berlin felé kinyújtott kezem -, legalább vasárnap nyugodj meg! Nos, van hatása? Ugye, nem kell, mint a regényem miatt, temiattad is dolgom végezetlen lefeküdnöm? Mert ha igen, akkor vigyen el engem az ördög, méghozzá a kint dühöngő szélvihar szárnyán. De nem, Te alighanem táncolsz ma is, és tovább pusztítod magad. Nem hibáztatlak, Drágám, de nagyon szeretnék segíteni rajtad, csakhogy tanácstalan vagyok. Az igazi tanácsadók persze nem olyan ügyefogyottak, mint én. Jó éjszakát! Úgy látom, olyan álmos vagyok, hogy egyre ugyanazt ismételgetem, a saját örömömre teszem, hogy könnyítsek a szívemen, és nem gondolok rá, hogy a kimerült, kisírt, a messzeségből vörösre csókolt szemek is olvasni fogják.

Vasárnap [1912. december 15.]

Egypercnyi időt s nyugalmat sem hagyok magamnak, tehát neked sem. S van is mondandóm bőven, és kimerítőn akarok válaszolni a tegnapi és mai négy leveledre is (képzeld csak, a villamosban 11-én írt leveled csak tegnap érkezett meg, tehát egy nappal később, mint a 12-i leveled, amelyikben megmagyaráztad a fényképet). Mostanában, hogy olyan fásult és tompa agyú vagyok, igazán nagy szükségem van a leveleidre. Amikor ma reggel meghozták az expresszleveledet, fölébredve úgy éreztem, mintha egész éjszaka pont ilyen ébresztésre vágyakoztam volna. S micsoda remek dolog volt a képeddel az ágyban maradni! Elmaradt tőlem minden szomorúság, s ott kushadt az ágyam előtt, s míg ágyban maradtam, védve voltam mindentől.

Ilyen eleven képet talán még sosem kaptam tőled. Áldassék érte a karpaszományos úr neve! Egyik kezed a csípődön, a másik a halántékodon: eleven élet, s minthogy ennek az eleven életnek magam is része vagyok, nem tudok betelni a nézésével. A Te szobád ez? Vagy nem a tiéd? Lehetne ez is, az is. Az asztalka körülbelül ugyanott állhat, ahol a tiéd, vagyis az ággyal átellenben. A teleaggatott fal viszont elbizonytalanít egy kissé, nem említetted, amikor leírtad nekem a szobádat. Minek is akasztottál volna söröskorsókat az egyébként is irdatlanul magas falra? És mit keresne elöl az a sétapálca, amelynek olyan jól látható a fogantyúja? Talán mégis inkább a vendégetek legényszobája ez. A testtartásod pompás, szólongatlak, de nem fordulsz

felém, pedig elvártam volna. A falon függő összes képeken keresgéllek (még azon is, amelyik egy barettes férfit ábrázol), de eddig csak hármon tudtalak fölfedezni. Ha jól láttam, erősítsd meg, ha tévedtem, hagyj meg a hiedelmemben. Milyen hajlékonyan állsz ott! Bárcsak láttalak volna táncolni! Régóta tornázol?

A mai expresszleveled nyugodt hangú, de vajon hihetek-e ennek a nyugodtságnak? Valósággal körülolvastam, hogy nem fedezek-e föl benne valami gyanúsat. Mert hogy lehet az, hogy egyszerre csak friss és derűs hang szólal meg a fájdalom és kimerültség után? Csak énértem volna, csak hogy engem megkíméljen az aggodalomtól? Nem, Drágám, olyan nagy bajod nem lehet, hogy már előttem is titkolnod kellene! Végtére is azért vagyok, hogy mindent meghallgassak - csak a szülei előtt színleljen az ember -, ha nem azért vagyok, hogy mindent meghallgassak, akkor meg sem érdemlem, hogy vagyok.

Drágám, ez a levél-dolog az első pillanatban szörnyű és jóvátehetetlen, és az ember úgy érzi, hogy gombóc van a torkában, és nem tudja felköhögni. Én legalábbis úgy éreztem, noha engem természetesen korántsem érintett olyan közvetlenül. Persze van olyan anya, aki nem olvassa el a gyermekei leveleit, ha mégoly könnyen jut is hozzájuk, de attól tartok, hogy sem a Te anyád, sem az enyém nem ez a fajta. Mondjuk tehát, okoskodásunkat és gondjainkat egyszerűsítve, hogy anyád elolvasta a leveleket, s talán nem is csak ő, hanem a nővéred is, akinek a telefoni válasza, legalábbis a Te elmondásod szerint gyanúsan szűkszavúnak és határozottnak látszik. Szerintem, minthogy anyád nemigen jár be a szobádba, a nővéred találta meg a leveleket, s anyádat csak aztán hívta oda. És együtt olvasták, míg meg nem zavarta őket a telefon-hívásod. Ki vette föl a kagylót? És máskor ki szokta fölvenni? Valamennyi levél ott volt, vagy csak egy részük, és melyik részük? Egyelőre (lelkiállapotom szerint ágyban volna a helyem, másnak bizonyára nem is mernék így írni, de hát veled nem oszthatom-e meg minden állapotomat, a legrosszabbat éppúgy, mint a legjobbat?), egyelőre el sem tudom képzelni, milyen benyomást tehettek a levelek azzal az egyébként olvashatatlan kaparással az anyádra meg a nővéredre, kivált hogy ők alighanem még azt hiszik, és ebben talán megerősítették őket a levelek is, hogy mi egész életünkben legföljebb egy órát ha együtt lehettünk, méghozzá az elképzelhető legtársaságibb körülmények között. Hogy ezt a tényt hogy képesek össze-egyeztetni, legalábbis hétköznapi módon összeegyeztetni a levelek tartalmával, arról további részletek híján sejtelmem sincsen. A legkönnyebb, legegyügyűbb és éppen ezért nem nagyon hihető feltevés az volna, hogy engem valamiféle félnótásnak néznek, rólad azt gondolják, hogy megfertőztelek, ennélfogva kétszeres kíméletre szorulsz, és akkor - ami nem is lenne rossz folyománya a leveleimnek - fölöttébb tapintatosan bánnának veled, ami persze a családi együttlétben olykor egyet jelent a legdurvább sértegetéssel. Mindenesetre várjuk meg, mi lesz, különben sem tökéletes még köztünk az egyensúly, én ugyanis még nem kaptam anyádtól levelet. Szegény Drágaságom, egyfelől a kíméletlen rontó szellem, másfelől az éber família! Ha anyádnak van valami határozottabb mondanivalója, a vasárnapi levelem átadása a legjobb alkalom volt rá, és holnap már hallok is róla valamit.

Most abbahagyom, nem azért, hogy lefeküdjek, ahhoz késő van már, ma este úgysem csinálok semmit. Csak kiszaladok még a vasútra, bedobni a levelet, aztán okvetlenül el kell mennem Brodékhoz, amire nagy szükségem is van már. Sophie asszony ugyanis váratlanul beállított reggel (este tartják Max eljegyzését), már váltottam is vele pár szót, de ahogy ez már lenni szokott, éppen csak érintettük a lényeget, s attól félek, hogy ebben a helyzetben nem is jutunk többre. Amint hírül vettem az érkezését, valósággal úgy éreztem, hogy ott vagy a közelemben, és feszült várakozás töltött el. De alighanem ennyiben maradunk.

Franz

12. XII. 15-ről 16-ra virradóra

Így ni, Drágám, az ajtók csukva vannak, nagy a csend, és én megint veled vagyok. De mi mindenre rá nem mondja már az ember, hogy „veled vagyok”? Napközben nem aludtam, s emiatt egész délután és kora este kókadt fejjel és ködlő aggyal ténferegtem, most viszont, hogy lassan már éjszaka van, valósággal izzok, nagy írhatnékom támadt, mert az ördög, minthogy mindig az búvik meg az írni vágyásban, a legalkalmatlanabb pillanatban fészkelődik bennem. Fütyülök rá, megyek aludni. Hanem ha a karácsonyt csak írással meg alvással tölthetném el, Drágám, az volna a boldogság!

Ma délután tehát szüntelenül a sarkadban voltam, persze hiába, hadd mondjam meg mindjárt azt is. Azazhogy talán nem is egészen hiába, ott tartózkodtam ugyanis állandóan Friedmannné közvetlen közelében, mert ő is olyan sokáig volt együtt veled, mert tegeződtök egymással, mert levelei vannak tőled, amiért őszintén irigylem. De miért nem mondott egy szót sem rólad, holott én valósággal csüggtem az ajkán, hogy már az első szót se veszítsem el? Nem szoktatok már írni egymásnak? Talán semmi újdonságot nem tud rólad? De hogyhogy nem! És ha semmi újat nem tud, állna elő régi dolgokkal. És ha végképp semmit sem akar mondani rólad, emlegetne legalább, mint korábbi látogatásai alkalmával hébe-hóba. De nem, ezt se teszi, csak hagyja, hadd várakozzam ott bután, és hihetetlenül közömbös dolgokról társalgunk: Breslau, köhögés, zene, kendők, brossok, frizurák, olaszországi utazások, szánkázás, gyöngyretikülök, frakkingek, inggombok, Herbert Schottländer, francia nyelv, hullámfürdő, tusolás, szakácsnék, falukörzetek, piaci konjunktúra, éjjeli kirándulások, Palace Hotel, írásdüh, gondozás, breslaui egyetem, rokonság - minden szóbakerül, ami csak elképzelhető, de tehozzád, sajnos pont most, csak kettőnek van némi köze: a pyramidonnak és az aszpirinnek, sehogy sem értik, miért erőltetem ezt a témát, s ízlelgetem ezt a két szót. De hát csak nem hagyhatom, hogy ennyi legyen egy egész délután eredménye, amikor az agyamban órák hosszat zakatol a kívánkozás Felice után. Végül erővel a berlin-breslaui vasúti összeköttetésre terelem a szót, és közben fenyegetően nézek a szeme közé - semmi.

Amellett persze nyugtalanított Max eljegyzése is. A végén még majd eljegyzik nekem innen valahová. A menyasszonyt természetesen már évek óta ismerem, és majdnem mindig kedveltem, sőt olykor túlságosan is, számos jó tulajdonsága van (ezeknek leírására már nincs elég helyem, kivált ha efféle szóvirágokkal töltöm meg a papírt), általában véve nagyon szelíd, finom, tapintatos teremtés, mindenekfelett ragaszkodik Maxhoz - és mégis, mégis. Isten veled, Drágám, bár lehetnék egyedül veled ezen a világon!

Franz

[...]

12. XII. 19-ről 20-ra virradóra

Bizony, legdrágább leánykám, az átvirrasztott délután végére megint beesteledett (az átvirrasztott délután még ijesztőbben hangzik, mint az átvirrasztott éjszaka), többet egy sort sem vetünk papírra, csak annak a leánynak írunk még, akinek állandóan írni, akiről állandóan hallani, akivel állandóan együtt lenni, akiben megsemmisülni lenne jó.

De kérve kérlek, Drágám, mondd meg már egyszer kertelés nélkül, hogy miről is van szó. Te azt írtad nekem, hogy sosem vagy beteg (én nem is kérdeztelek, hisz az arcodról meg a szemedből csak úgy sugárzott az egészség), most meg orvosoknál kilincselsz, hetek óta jóformán mindennap gyöngélkedsz, azzal tréfálkoznak, noha félig-meddig komolyan gondolják, hogy úgy nézel ki, mint egy szabadságolt hulla (nagyon mulattatna ez a fordulat, csak ne pont

rád mondanák), mostanában folyton fáj a fejed, fáj a torkod, bágyadt vagy, és ez állandóan így megy, tulajdonképpen egy percnyi szünet nélkül - Drágám, ebbe nem nyugodhatunk bele, ugye? Igyekeznünk kell rendet teremteni, nem gondolod? Azonnal írd meg részletesen, hogyan fogod ezután kímélni magad, mert én pontosan ugyanúgy szenvedek, mint Te. Nem mintha nekem is fájna a torkom, amikor neked torokfájásod van, de ha értesülök róla, vagy ha megsejtem, vagy ha csak félek tőle, a magam módján én sem szenvedek kevésbé. És még inkább szenvedek, ha kimerültél, és még inkább, ha fáj a fejed. És ha ilyenkor aszpirint szedsz, akkor émelygés kerülget. Ma egész éjjel, azaz fél négytől fél nyolcig és még kora délelőtt is valami furcsa szorítás volt bennem, életem eddigi harminc esztendeje során nem éreztem még hasonlót, nem a gyomrom okozta, nem is a szívem, de a tüdőm se, talán mindegyik egyszerre. Nappalra elmúlt. Ha tegnap aszpirint szedtél, akkor nyilván az volt az oka, ha nem, akkor az előző aszpirin, ha az sem, akkor talán a hiábavaló írás, de ha végül az sem, akkor talán egyszerűen csak bolond vagyok, mert képzeletben minduntalan a halántékodra teszem a kezem, és erőt varázsolok a csókjaimba, hogy a legsötétebb múlttól a legfényesebb jövődig minden fejfájást lecsókoljanak a homlokodról. Válaszolj végre, Drágám, mit szándékozol tenni, mert ez nem mehet így tovább. Teremts időt az alvásra és a sétálásra bármi áron. Mihelyt lejárt a hivatali időd, hagyd ott az irodát, menj sétálni, de ne egyedül baktass a villamossínek mentén, hanem válaszd ki a hozzád illő társaságot. (Igaz is, nem jársz szánkázni? És rég nem emlegeted a tornát sem.) Talán az sem ártana, ha szüneteltetnéd a munkát a professzornál; nekem írhatsz este, hiszen nappal úgysem érsz rá, de arra kárhoztatni magam, hogy ne naponta kapjak hírt felőled, ehhez igazán nincs bennem elég elszántság; hanem azért összeszorítom a fogamat, és mindaddig beérem napi egy levelezőlappal, míg Te tökéletesen, alaposan, tartósan s úgy, hogy anyád is elhiggye, vissza nem szerzed a régi frissességedet és nyugalmadat. Mohón várom, hogy jó szívvel fogadják a javaslataimat (ez esetre tartogatok a tarsolyomban egészen másféléket is), számítok rá, hogy Te hasonlóan értékes javaslatokkal toldod meg az enyéimet.

Ha aztán majd megint erőre kaptál, akkor bizony sokat kell mesélned a gyermekkorodról, a legutóbbi leveled őrülten felcsigázta a kíváncsiságomat. Van persze, ami hátrányos a későn jött gyerekek számára, de azért sokkal előnyösebb a helyzetük, mint az elsőszülötteké, akiknek egyik gyászos példánya vagyok. A későn jött gyerekek mindjárt belecsöppennek a részben már kiélvezett, részben csak most ízlelgetett élmények tarka világába. A többi testvérek tudása, tapasztalata, találékonysága, fölénye s ennek a bensőséges, ezerszálú, atyafiságos létnek az előnyei, a tanulságai, a bátorító ereje: mindez fölbecsülhetetlen. Eddigre már a család is sokkal jobban beletanult a dolgába, a szülők, már amennyire egyáltalán képesek rá, okultak a hibáikból (hibáik következtében természetesen nyakasabbak is lettek), s ezek a későn jöttek már a puszta helyzetüknél fogva is puhábban bújnak meg a fészekben, igaz, hogy kevesebbet foglalkoznak velük - itt megbillen az előny és a hátrány, de a hátrány sosem lesz súlyosabb -, ám nem is kell, mert öntudatlanul s ennélfogva igen buzgón és ártalmatlanul mindenki a szívébe zárta őket. Hat testvérből én vagyok a legidősebb, két öcsém, nem sokkal fiatalabb nálam, még kicsi korában meghalt az orvosok hibájából, akkor csönd volt egy darabig, én voltam az egyedüli gyerek, aztán, négy-öt év múlva beállított a három húgom egy-, illetve kétévnyi korkülönbséggel. Ezért nagyon sokáig egyedül voltam, és dadákkal, vén pesztonkákkal, harapós szakácsnékkal, szomorú nevelőnőkkel kellett hadakoznom, minthogy a szüleim állandóan az üzletben voltak. Sokat kell még mesélnem minderről. De nem a mai éjszakán, amelynek tizenkettedik órája éppen most kondul nagy ijedelmemre. Isten áldjon, Drágám, és csókollak, dacolva a veszéllyel, hogy felébresztelek, dacolva a veszéllyel, hogy felébresztelek.

Franz

[...]

[...]

Délután

12. XII. 22

Most hát megint veled vagyok, legdrágább Felicém. Tegnap este, hogy hazaértem a nagy sétából - egyedül akartam sétálni, de a pályaudvar felé menet találkoztam az egész rokoni haddal, a férjhez ment húgomtól jöttek éppen, s a legkisebbik húgom meg az egyik unoka-húgom addig unszoltak, hogy kénytelen-kelletlen magammal vittem őket is -, amikor tehát hazaértem ebből a sétából, az jutott eszembe, és sokáig nem hagyott nyugton, hogy vajon nem haragszol-e rám azért a nagyon ideges második vasárnapi levélért, azaz nem is hogy nem haragszol-e (hiszen semmi helytelen nem volt benne), hanem hogy nem csalódtál-e amiért bennem sem találtad meg az igazit, akinek irgalmatlanul - márpedig az irgalmatlan panaszkodás a legszebb, attól könnyebbül meg igazán az ember -, irgalmatlanul kipanaszkodhatod magadat önmagad és a világ ellen? S hogy a tegnap esti aggályom nem volt egészen oktalan, azt a mai expresszleveledből is látni vélem. Ezt olvasom benne például: „Amikor a mai tízórás postával megjött a leveled, még szomorúbb, még lehangoltabb lettem." Pompás egy szerető, mondhatom, aki ilyen leveleket ír a kedvesének, és csak szaporítja a bánatát! Figyelj ide, Drágaságom, Te nem hagysz el engem, ezt már többször mondtad, de én mindenben, mindenben veled akarok lenni egészen, ne hagyj el hát semmivel, amid van, ne hagyj el a panaszaiddal sem. Maradj meg nekem egészen, Drágám, maradj meg nekem úgy, ahogy vagy, egy hajad szála se göndörödjön másként, mint eddig. Ne vidulj, ha nem vagy vidám. A derűhöz nem elég az elhatározás, derűs körülmények is kellenek hozzá. Akkor sem foglak jobban szeretni, ha jobban nézel ki, akkor is csak pont úgy foglak szeretni, mint most. Sokkal meghittebb közelségben érzem én magam hozzád, semhogy a kedélyed vagy a külsőd bármiféle változása befolyásolhatná hozzád való viszonyomat. Csak akkor leszek boldogtalan, ha Te is az vagy, és a boldogtalanságot csak az irántad érzett szerelemből, valamint önzésből igyekszem majd legyőzni - a boldogtalanság hatásának nem lesz más látható jele. Legföljebb néhány sebtiben odavetett, napközi levélben, de ezekben nincs több a pillanatnyi, semmit-mondó izgalmaknál. Egyébként ez is arra figyelmeztet, hogy óvakodjunk a kétszeri írástól.

És én nem szoktam panaszkodni? Már-már üvöltök szinte! Tegnap például tökéletesen összeomlottam a hivatalban. A fejem csak úgy kóválygott az álmosságtól (pedig már éjszakák óta nem írok egy sort sem, csakis neked), dőltem erre, dőltem arra, le se mertem ülni a karosszékembe, attól félve, hogy nem bírok többé felkelni, a tollszárnak csak az alsó végét használtam, hogy aktaolvasás közben odanyomjam a halántékomhoz, nehogy elaludjak - délután már aludtam egy keveset, de estére még mindig nem javult a helyzet, azért is mentem el sétálni, de azután is csak bóbiskoltam, mint akit az őrségen meglep az álom. Ha már a karunkkal nem, ölelkezzünk legalább a panaszainkkal, Drágám.

Franz

12. XII. 22-23

Drágám, meglehetős zavarban vagyok, ne vedd zokon, hogy olyan homályos, amiről írni szeretnék. Azért írok neked, mert nagyon tele vagyok veled, és ezt valamiképp tudtára kell adnom a világnak. Vasárnap csak tengődtem nyomorultul, többnyire együtt voltam valakivel, nem aludtam semmit, váratlanul betoppantam valamelyik ismerősömhöz, váratlanul faképnél hagytam, már hónapok óta nem fordult elő velem ilyesmi. Az is baj, hogy oly régen nem írtam már, és úgy érzem, elszakadtam némiképp az írástól, azaz űr van köröttem. A tetejébe még

megjött a várva várt karácsonyi szünidő is, és én épp arra készülök, hogy léhán ellebzseljem. Mindennek a mélyén persze még az a gondolat is meghúzódik, hogy ott lehetnék Berlinben nálad, az én igazi menedékemben, s ahelyett kötöm magam Prágához, mintha attól félnék, hogy különben elveszítem a végső mentsváramat, s mintha Te magad is itt volnál Prágában.

Drágám, amikor tegnap este ezekkel a szívderítő érzésekkel hazatértem, és a sürgönyödet megláttam az asztalon, Te legdrágább, könyörületes szív, Te, nem ijedtem ám meg, mindjárt tudtam, hogy csak vigasz lehet benne, és amikor tényleg annak bizonyult, behunyt szemmel csókolgattam azt a darab papirost, és amikor már az sem volt elég, odaszorítottam az arcomhoz.

Hogy mikor írtam a fentieket, ki nem találnád, Drágám. Úgy négy óra tájt lehetett. A sürgönytől lenyűgözve nagyon hamar, még kilenc óra előtt ágyba bújtam (egy kissé önkényesen bánok magammal), két órakor már fenn voltam, és nyitott szemmel, ébren, de még az álom foglyaként szüntelenül körötted s az esetleges berlini utazás körül forgó, már-már varázslatos képzeteket vetítettem magam elé. Örömteli és könnyű volt a kapcsolatteremtés, nem zavarta meg semmi, az autók úgy repültek, mint a szerelmesek, a telefonálás olyan simán ment, mintha az ember fogta volna közben a partnere kezét, inkább nem is mondom tovább - ahogy éberebb lettem, nőttön-nőtt a nyugtalanságom is, négy óra tájt fölkeltem az ágyból, tornáztam, megmosdottam, írtam két oldalt magamnak, de nyugtalan lévén, abbahagytam azt is, akkor megírtam a fenti két oldalt, azt is abbahagytam, és zúgó fejjel visszabújtam az ágyba, súlyos álomba merülten feküdtem ott reggel kilencig, egyébként rólad is álmodtam, eljöttél egy ismerős családhoz egy kis beszélgetésre. - Ennek az egész, furcsa életmódnak természetesen csak az az oka, hogy először is régóta nem írtam semmit, s másodszor, hogy majdnem teljesen szabad vagyok, de mindeddig nem rendezkedtem be rá.

Drága Felice! Franzod

[Minthogy a két név helyszűke miatt közvetlenül egymás mellé került, Kafka ezt írta a lapszélre]: Így legalább itt együtt vagyunk.

[...]

[1912. december] 23-ról 24-re virradóra

Drágám, mi lesz, ha nem tudok írni? Pedig ez fenyeget; több mint egy hete nem hoztam létre semmit, az utóbbi tíz éjszaka során (miközben persze folyton abba-abbahagytam a munkát) csak egyetlenegyszer lelkesültem át, ez volt minden. Állandóan fáradt vagyok, a kialvatlanságtól zúg a fejem. Feszülések a koponyatetőn jobbra és balra. Tegnap belefogtam egy kis történetbe, nagyon a szívemhez nőtt, s úgy éreztem, nyomban feltárulkozik előttem, de mára már teljesen elzárkózott; ha azt kérdezem, hogy mi lesz, nem magamra gondolok, én komiszabb időket is átvészeltem már, és most is eltengődöm valahogy, és ha nem írok magamnak, több időm marad, hogy írjak neked, s élvezzem az elképzelt, a megírt, a lélek megfeszített erejével kiharcolt közelségedet - de Te, Te nem fogsz többé szeretni engem. Nem azért, mert nem írok többé magamnak, hanem mert ha abbahagyom az írást, rosszabb, megbomlottabb, ingatagabb ember lesz belőlem, és képtelenség, hogy megnyerjem a tetszésedet. Drágám, Te örömet szerzel még a szegény utcagyerekeknek is, ne tagadd meg hát tőlem se az örömet, vagyok én is olyan szegény, nem is sejted, milyen közel van hozzám az az öregember, aki eladatlan portékájával tér esténként haza - tedd meg hát nekem is, amit nekik megtettél, még ha háborogna is anyád, ahogy háborgott a többiek miatt is (ki-ki óhatatlanul cipeli a reá rótt terhet, a szülők is a gyerekeik bűntelensége okozta bosszúságukat) - száz kérlelő szónak is

egy a vége: csak annyit mondj, hogy szeretni fogsz, akármilyen leszek is, szeretni bármi áron, nincs megaláztatás, amit el ne viselnék érte - de hová ragadtatom magam?

Lám, ilyen gondolathullámokat ver az agy, ha a szabadságán kipiheni magát! *Nem okosabb-e ilyen körülmények között tisztességesen megülni az irodában, szélsebesen pótolni minden elmaradást és tisztességes, figyelmes hivatalnokká válni, akinek csak az ügyein jár az esze?* Ezzel csak az szegezhető szembe, hogy talán megzavart ez az első két szabadnap, hogy hamarjában azt se tudom, mihez kezdjek, az igazat megvallva, nem is igen emlékszem ennél jobb karácsonyra (a kedvedért holnap majd utánalapozgatok egy kicsit a régi naplóimban) - de ezt az ellenvetést nem kell nagyon komolyan venni. Erre is, mint mindenre, a vagy-vagy érvényes. Vagy képes vagyok valamire, vagy nem, s ezúttal az első „vagy"-é a szó. Csak sorjázzanak a nagy „igen"-ek az örökkévalóságig, valahányszor elhangzik a kérdés: „Szeretsz, Felice?", s akkor úrrá leszünk mindenen.

Franz

[...]

12. XII. 26., csütörtök reggel

Van rólad végre olyan képem, amilyennek láttalak, persze nem akkor, amikor legelőször megláttalak (kabátka nélkül, hajadonfőtt, az arcodat nem szegte kalap), hanem amikor eltűntél a szemem elől a szálloda kapubejárójában, amikor melletted mentem a Grabenen, nem fűzött még hozzád semmi, holott csak arra vágytam, hogy a legerősebb kapocs fűzzön hozzád. Hadd kérdezzem meg: nem szoktad félresimítani néha a homlokodból a hajadat, különösen ha például egy képet fogsz a kezedben, és le akarsz nézni rá? Az emlékezet csalóka játéka volna? Olykor tudniillik így jelensz meg előttem. Itt az a kalap is, amelynek az alsó részét - mint akit vaksággal vert meg a sors - fehérnek néztem. Talán csak a blúz más, Prágában fehér blúz volt rajtad. Az imént megcsókoltalak, s utána egy árnyalattal kedvesebben mosolyogtál rám. Mit szólsz hozzá, drága, drága kicsikém, hogy így viselkedik a képmásod? A közeli napokban legalábbis nem dugom a zsebembe a tokocskát és a képet, hanem a markomba fogom támasz, oltalom és bátorítás gyanánt. Mégiscsak furcsa volna, ha egy ilyen kép birtokosa nem állna helyt akárkivel szemben. Hát Te, Drágám, valamelyest kipihented magad? Nem hajszolt meg nagyon a rokonság? Rám már nem is jutott volna időd, ha mégis elmentem volna Berlinbe. De mit beszélek? Így akarom végét vetni a magam korholásának? És végtére is nem jól tettem, hogy nem utaztam Berlinbe? De mikor láthatlak már végre? Nyáron? De miért éppen nyáron, ha karácsonykor se láttalak? Itt szép napos délelőtt van, eléggé kialudtam magam, mégis bizonytalanabb vagyok, mint a legsötétebb éjszakában. Sok mondanivalóm lenne anyádról, de hagyjuk most, majd a következő levélben. Furcsa, hogy milyen örömmel habzsolom mindazt, amit anyád rám tett megjegyzéseiről írsz. Egyrészt abból fakad ez az öröm, hogy olyan ellenségesen (noha egyszersmind a legjobb szándékkal) támadják az embert, s oly hathatósan és szeretettel védelmezik. De ez csak részleges magyarázat. Azt szeretném, ha állandóan emlegetnének a családodban. Képtelen kívánság!

De mindjárt dél van. Fel, fel! Agyő, Felice! Képet a tokba! Levelet a borítékba, és futás a pályaudvarra feladni!

Franz

[...]

12. XII. 28-ról 29-re virradóra

Drága Kicsikém, a regényemben fölöttébb tanulságos dolgok történnek most. Láttad már valaha, miféle tüntetések zajlanak le az amerikai városokban egy-egy kerületi bíró megválasztása előtt? Nyilván sosem láttad, aminthogy én sem, noha a regényemben efféle tüntetés van éppen.

Egyelőre csak pár szót, Drágaságom, mindjárt két óra, s a fejem már egy hete szabályosan zúgni kezd, ha kettő után fekszem le. Nemhogy hozzászoknék az éjszakai virrasztásokhoz, egyre kevésbé bírom őket. Már szégyentelenül ásítozom a hivatalban is, képébe ásítok a direktoroknak, a főnöknek, az ügyfeleknek, egyszóval mindenkinek, aki az utamba akad. De remélem, hogy a kétórai alvásidőt megtartva, megint úrrá leszek a gyengeségemen.

Drágám, elmondjam, hogy micsoda siralmas egy alak vagyok? Vagy hallgassam el inkább, ne feketítsem be magam előtted? De hát ne mondjam-e el mégis, hisz olyan szorosan együvé tartozunk, amennyire csak lehet, amikor tér is, idő is ellene szegül az embernek. Tehát mégis elmondom.

Féltékennyé tett a mai második leveled. Csodálkozol, és nem hiszel a szemednek? Igenis, féltékennyé. Minden leveledtől, amelyben annyi embert emlegetsz, mint például a maiban is, óhatatlanul féltékeny leszek. Most jut eszembe, hogy ilyen levél volt az is, amelyiktől egyre inkább elborult az agyam, és végül azt a förtelmes levelet írtam neked, ami miatt örökké furdalni fog a lelkiismeret. Tehát féltékeny vagyok a leveledben előforduló összes személyekre, akár megírod a nevüket, akár nem, férfiakra és nőkre, üzletemberekre és írókra (és természetesen különösképpen rájuk). Féltékeny vagyok a varsói ügynökre (de talán nem is jól mondom, hogy „féltékeny" vagyok, talán csak irigykedem), féltékeny vagyok azok miatt, akik jobb állásokat ígérgetnek neked, féltékeny vagyok Lindner kisasszony miatt (Brühl kisasszony és Grossmann kisasszony gyerek még, tőlük éppen még nem féltelek), féltékeny vagyok Werfel, Szophoklész, Ricarda Huch, Lagerlöf, Jacobsen miatt. Gyerekesen boldog a féltékenységem, hogy Eulenberget Hermann-nak hívod Herbert helyett, bezzeg a Franz mélyen beléd gyökerezett. (Teneked tetszik az *Árnyképek*? Tömörnek és világosnak ítéled?) Én csak a Mozart-ját ismerem elejétől végéig, Eulenberg (aki nem prágai, hanem Rajna-vidéki) felolvasta nálunk, de én alig bírtam végigülni, fullasztó és mocskos próza. Állítólag bájos színdarabjai vannak, azokat nem ismerem. De mégis, most jut eszembe, hogy olvastam az egyiket a Pan-ban, sok tekintetben sikerült munka, *Egy atya levele a fiához*, ez volt a címe, azt hiszem. De most olyan a hangulatom, hogy nagyon igazságtalan vagyok hozzá, ehhez nem fér kétség. *Az* Árnyképek-*et azonban ne olvasd!* Pedig úgy látom, „nagyon lelkes" lettél tőle. (Halljátok, Felice lelkesedik érte, sőt nagyon lelkesedik érte, én meg dühöngök itt ellene az éjszaka kellős közepén.) De előfordulnak mások is a leveleidben, valamennyiükkel szívesen megküzdenék, nem azért, hogy ártsak nekik, hanem hogy eltántorítsam őket tőled, hogy magamnak nyerjelek meg, hogy csupa olyan levelet olvassak, amelyekben csak rólad, a családodról, a két kicsiről, és természetesen, és természetesen rólam esik szó. Nehogy azt hidd, Drágám, hogy elment az eszem, én mindenről hallani akarok, követelődző szerelmemmel olyan mélyen beléd látok, hogy igazában és valóságosan nem is lehetek féltékeny (ha olvasod az *Árnyképek*-et, bizonyos vagyok benne, hogy végül osztozni fogunk az én idegenkedésemen és a Te lelkesedéseden, azazhogy lelkesedni fogok azért a példányért, de csak azért, amelyik éppen ott van a kezedben), csak - hogy jobban megismerj - arról akartam beszámolni neked, hogy milyen hatást tett rám a leveled délután, vagyis abban a napszakban, amikor a mélyponton vagyok. [...]

[...]

12. XII. 29-ről 30-ra virradóra

Drágám, rossz vasárnapom volt. Mintha sejtettem volna, mi vár rám, csak feküdtem reggel végeérhetetlenül az ágyban, noha el kellett volna mennem valahová a gyár dolgában, amely miatt (a külvilág persze nem látja ezt) mindig gondban vagyok, és bánt a lelkiismeret. A haszontalan heverészés miatt (a leveled csak tizenegy körül jött) minden egyéb eltolódott, s amint a fél háromra maradt étkezés befejeztével nekifogtam a levélírásnak, boldogan, hogy veled lehetek egy kicsit, nyugodtan az általános déli szundikálás alatt elnyugvó lakásban, egyszerre rám telefonált az a bizonyos dr. Weltsch, akihez nemcsak futó ismeretség, hanem valódi barátság fűz. Egyébként Felixnek hívják, örülök, hogy már ilyen régen összemelegedtem ezzel a névvel; azóta ugyan ez a név az utolsó betűiben megnyílt egy kissé, és csodálatos tartalmat kapott. Ez a Felix hívott tehát föl, amikor éppen Felicének írtam, és eszembe juttatta, hogy a megállapodásunk értelmében sétálni fogok vele, a húgával és egy barátnőjével (mármint a húga barátnőjével), ahogy a múlt csütörtökön is. És noha múlt csütörtökön sem volt ínyemre a dolog (olykor éspedig többnyire félek a lányoktól), és noha éppen csak belefogtam abba a levélbe, amely teljesen lekötötte a figyelmemet, és noha Maxszal is megbeszéltem valamit, és noha okkal tartottam tőle, hogy a séta után már nem marad elég időm az alvásra - lelkesen rávágtam az igent, a telefonkészülékkel szemben ugyanis, még ha csak ártalmatlan házitelefon is az, védtelen vagyok, no meg a lányokat sem akartam megvárakoztatni. De mire a sok tépelődéstől bosszúsan leértem, és nem azzal a rémes telefonnal, hanem emberekkel kerültem szembe, és hármukon kívül még egy lány meg egy fiatalember is volt a társaságban, gyorsan döntöttem, csak a hídig mentem velük, ott elbúcsúztam tőlük, de közben fennakadást okoztam a hídpénzes bódé előtt, és ráléptem egy mögöttem álló nő lábára. Aztán megkönnyebbülve siettem Maxhoz. De nem is mesélem tovább ezt a vasárnapot, mert az egész csak abba a gyászos végbe torkollik, hogy ma megint képtelen vagyok írni, mivel már rég elmúlt tizenegy óra, és a fejemben megint itt van ez a feszülés és ez a lüktetés, amelyet tulajdonképpen csak egy hete tapasztalok. Hogy akkor ne írjak, amikor van kedvem, vad kedvem, eget verő kedvem az íráshoz!

Most már egyébként arra is rájöttem, miért tett olyan féltékennyé a tegnapi leveled: neked nem tetszik a könyvem, mint ahogy annak idején a fényképem se tetszett. Ez még nem volna baj, mivel ott jobbára csupa régi dologról van szó, de akárhogy is, mégiscsak az énemnek egy része, méghozzá számodra idegen része. De ez még nem volna olyan nagy baj, minden egyébben annyira közel érezlek magamhoz, hogy még arra is hajlandó vagyok, hogy ha szorosan mellettem állsz, *elsőnek én* rúgjam félre a könyvecskét. Ha Te szeretsz engem a jelenben, felőlem maradhat a múlt akárhol, ha kell, akár olyan távol is, mint a jövőért való aggodalom. De hogy nem mondod meg, hogy nem mondod meg két szóval, hogy nem tetszik. - Nem is azt kellene mondanod, hogy nem tetszik (ez talán nem is volna igaz), hanem csak hogy Te idegenkedsz tőle. Hisz csakugyan van benne valami reménytelen zűrzavar, vagy jobban mondva: fénysugarak villannak ott bele a végtelen káoszba, és nagyon közel kell menni hozzá, hogy valamit lásson is az ember. Tehát nagyon is érthető volna, ha nem tudnád, mihez kezdj ezzel a könyvvel, és csak abban bízhatnál, hátha egy gyönge és jó pillanatodban mégis ráfanyalodsz. Hisz senki nem tudja majd, mihez kezdjen vele, ez kezdettől fogva világos volt számomra, s most is az - a kiadása is merő véletlenség volt, alkalomadtán majd mesélek talán róla, nekem sosem jutott volna eszembe. De mindezt csak azért mondom el, hogy lássad, mily természetesnek vettem volna, ha bizonytalankodsz a könyv megítélésében. Te azonban semmit se mondtál, egy ízben jelezted ugyan, hogy mondsz majd valamit, de aztán nem mondtad. Pont úgy vagyunk ezzel is, mint azzal a Neble-históriával, jó darabig arról se tudtam semmit. Nézd, Drágám, én azt szeretném, ha fenntartás nélkül őszinte lennél hozzám, a

legcsekélyebb dologban sincs kertelésnek helye, végtére is összetartozunk - gondolom -, lehet, hogy valamelyik kedvenc blúzod nekem nem tetszik, de mivel Te viseled, mégis szeretni fogom, lehet, hogy a könyvem neked nem tetszik, de mivel tőlem való, bizonyára mégis kedveled - de ezt aztán meg is mondja ám az ember, méghozzá *mindkettőt*.

Drágám, remélem, nem haragszol rám ezért a hosszú szónoklatért, hisz Te magad vagy a derű a kettőnk életében, s úgy érzem, hogy ami derűs bennem, azt a Te szemedből lestem el azon az augusztusi estén. Nem valami sokat lestem el, mint a tegnapi álmomból is láthatod.

De most nem mondom el, mit álmodtam, mert eszembe jutott, hogy bajban vagy, azaz voltál, legalábbis múlt pénteken. Szóval ezért emészted úgy magad odahaza? Ezt se gyanítottam eddig, talán mert olyan nehéz a felfogásom. Igazán szörnyű, hogy még efféle ügyekkel is terhelnek, szegény, drága Kicsikém, Te. Nálunk nem így van, anyám az apámnak szerető rabnője, apám pedig szerető zsarnoka neki, ennélfogva tulajdonképpen mindig tökéletes volt az egyetértés, az a megpróbáltatás pedig, amely talán csak az utóbbi években szakadt rá mindannyiunkra, s voltaképpen érelmeszesedésben szenvedő apám rossz állapotából eredt, ennek az egyetértésnek következtében sosem hatolt el a család leglelkéig.

Apám éppen forgolódik odaát nagy zajjal az ágyában. Nagy, erős ember, mostanában szerencsére jobban érzi magát, de a fájdalom állandóan ott ólálkodik körülötte. A családi egyetértést tulajdonképpen csak én zavarom meg, s ahogy múlnak az évek, egyre komiszabbul, gyakran magam se tudom, mitévő legyek, s mardos a lelkiismeret a szüleim és a többiek miatt. Így hát, drága, távoli leánykám, nekem is megvan a magam baja a családban és a család miatt, csakhogy én jobban megérdemlem, mint Te. Évekkel ezelőtt nemegyszer álltam éjnek idején az ablakban, a kilincset forgatva, úgy éreztem, nagy jót teszek, ha kinyitom az ablakot, és kiugrom rajta. De ez nagyon régen volt, és én még sosem bíztam annyira önmagamban, mint most, amióta biztosan tudom, hogy szeretsz.

Jó éjszakát, Drágám, jó a bánatos csók is, a bánatos ajak végeérhetetlenül összeforr a másikkal, és nem akar elszakadni tőle.

[...]

Franz

12. XII. 31-ről 1913. I. 1.-re virradóra

Ma este nyolckor még feküdtem az ágyban, se nem fáradtan, se nem kipihenten, nem volt erőm felkelni, nyomasztott a körös-körül éppen kezdődő szilveszterezés, csak hevertem ott szomorúan, mint egy kivert kutya, és még bánatosabb és árvább lettem, hogy két lehetőségem is nyílt volna jó barátokkal tölteni az estét (pont éjfélt lőnek, rikoltozás az utcáról és a hídról, pedig nem látok ott senkit, harangszó és órakondulás), és úgy éreztem, a szememnek nincs más dolga, mint hogy körbevándoroljon a mennyezeten - és akkor arra gondoltam, örülnöm kellene, hogy most eltilt tőled a balsors. Nagyon drágán fizetném meg annak az örömét, hogy látlak, annak az örömét, hogy beszélhetek veled, annak az örömét, hogy az öledbe temethetem az arcomat - azzal fizetném meg mindezt, hogy elfutnál tőlem, bizonyára zokogva futnál el, mert hiszen Te a jóság vagy maga, és mit sem érnének a könnyek. S vajon én futhatnék-e utánad? Megtehetném-e ezt veled éppen én, aki úgy ragaszkodom hozzád, mint senki más? (Hogy üvöltöznek az utcán, még ezen a főútvonalaktól távoli környéken is!) De minderre nem is nekem kell megadnom a választ, felelj rá, Drágám, Te magad, de előbb nagyon gondosan és minden kétséget kizáróan hányd-vesd meg magadban a választ. Most csak a legegyszerűbb, a legjelentéktelenebb kérdésekkel hozakodom elő, a nehezebbje majd aztán következik.

Tegyük fel, hogy valami különös szerencse folytán néhány napra ugyanabba a városba, mondjuk, Frankfurtba kerülünk mindketten. Előre megbeszéltük, hogy a második este színházba megyünk, én majd érted megyek a kiállításra. Te gyorsan elintézted a legfontosabb ügyeidet, nagyon törted magad, csak hogy idejében készen légy, és most vármy rám. Hiába vársz, nem jövök, alig hihető, hogy a késés puszta figyelmetlenségből ered, ekkora mulasztást a legtürelmesebb ember sem fogadna el. Értesítést sem kapsz, amelyből megtudhatnád, mi történt; közben a kellő alapossággal elintézhetted volna már az üzleti ügyeidet, kényelmesen átöltözhettél volna, de mindegy, a színházból most már úgyse lesz semmi. Arra gondolni se mersz, hogy egyszerűen elfelejtettem a dolgot, egy kicsit még aggódsz is, nem esett-e bajom, aztán hirtelen elszánod magad - hallom is szinte, ahogy odaszólsz a kocsisnak -, a szállodámhoz hajtatsz, és felkísérteted magad a szobámba. És ott mit látsz? Ott fekszem (most írom az első levéloldalt) nyolc órakor az ágyban, se nem fáradtan, se nem kipihenten, azt állítva, hogy nem volt erőm fölkelni, szidom az egész világot, sejtetve, hogy még csak eztán jön a java, simogatom a kezedet, igyekszem elkapni a sötét szobában tétován körbejáró tekintetedet, így iparkodván jóvátenni szörnyű hibámat, de egész viselkedésem mégis arról tanúskodik, hogy ugyanezt a hibát bármely pillanatban teljes szörnyűségében újból hajlandó lennék elkövetni. Közben nem sok szót vesztegetek az egészre. Az azonban a legapróbb részletekig világos számomra, hogy mi most itt egymás ellen fenekedünk, s ha helyetted én állnék az ágyam előtt, dühömben és elkeseredésemben bizony nem átallanám az ernyőt széttörni a fejemen.

Ne felejtsd el, Drágám, hogy az imént leírt esemény a valóságban tökéletes képtelenség. Frankfurtban például, ha nem engednék meg; hogy állandóan benn legyek a kiállítási termekben, naphosszat ott gubbasztanék a kiállítás kapuja előtt, és alighanem hasonlóan viselkednék a közös színházi programok alkalmával is, tehát inkább lennék tolakodó, mintsem feledékeny. Én azonban túlontúl világos választ akarok a kérdésemre, olyan választ, amely mindenfelől, tehát a valóság felől is kikezdhetetlen, és ezért fogalmaztam meg túlontúl világosan a kérdést. Válaszolj hát, drága tanítványom, válaszolj a tanítódnak, aki végtelen szerelmében és boldogtalanságában olykor a legszívesebben mindenestül túllépne a valóság határán.

A legutóbbi leveledben van egy mondat, egyszer leírtad már, alighanem én is: „Mi föltétlenül egymáshoz tartozunk.” Ez, Drágaságom, ezerszeresen igaz, most például, az új esztendő első óráiban az a heves és őrült kívánságom támad, hogy bárcsak a Te bal csuklódat az én jobbomhoz kötözve, szétválaszthatatlanul összeláncolnának bennünket. Nem is nagyon tudom, miért ez jut eszembe, talán mert itt van nálam egy könyv, kortársak számolnak be benne a francia forradalomról, s mert korántsem lehetetlen - ámbár, az igazat megvallva, soha nem olvastam s nem hallottam ilyesmiről -, hogy egyszer ilyen módon összeláncolva vittek egy emberpárt a vérpadra. - De hogy mi minden meg nem fordul a fejemben, bezzeg, amikor a regényemet kellett volna ma írnom, semmi nem jutott eszembe. Ennek az új évszámban lévő 13-as az oka. De a legcifrább 13-as sem gátolhat meg benne, Drágám, hogy közelebb, közelebb, közelebb ne húzzalak magamhoz. Hol lehetsz most? Milyen társaságból emellek ki?

Franz

1913

Felicéhez

[...]

1913. I. 2-ról 3-ra virradóra

[...] Drágám, csak arra kérlek összetett kézzel, ne légy féltékeny a regényemre. Ha a regénybeli emberek észreveszik, hogy féltékeny vagy, elfutnak előlem, épp hogy csak a ruhájuk csücskét fogom így is. És gondold meg: ha elfutnak előlem, kénytelen lennék utánuk futni, akár az alvilágba is, hisz az az igazi otthonuk. A regény én vagyok, a történeteim én vagyok, hol akadna itt akár egy tenyérnyi hely is, kérlek szépen, a féltékenységnek? Ha egyébként minden rendben megy, az összes szereplőim úgyis hozzád futnak kart karba öltve, hogy végső soron neked szolgáljanak. Még ha veled együtt volnék, se szakadnék el a regényemtől, az volna a baj, ha képes lennék rá, én az írással kapaszkodom bele az életbe, kapaszkodom abba a csónakba, amelyben ott állsz Te, Felice. Elég szomorú, hogy sehogy sem bírok fölkapaszkodni rá. Csak azt értsd meg, drága Felicém, hogy ha az írásról lemondok, akkor lemondtam rólad, akkor lemondtam mindenről. [...]

1913. I. 3-ról 4-re virradóra

[...] Meséljem még el a régi álmomat? Miért éppen a régit, hisz majd minden éjjel rólad álmodom. Képzeld, ma éjjel az eljegyzésünket tartottuk. Szörnyen, szörnyen valószínűtlen volt az egész, alig emlékszem valamire. Az egész társaság egy félhomályos szobában ült egy hosszú faasztalnál, a lapja fekete volt, és nem volt rajta terítő. Én az asztal végén ültem ismeretlen emberek között, te meg álltál valamivel feljebb, elég messze tőlem, rézsút átellenben. Vágyakozva az asztalra hajtottam a fejem, s úgy lestelek. Rám szegezted a tekinteted, a két szemed sötét volt, a közepén egy-egy pont izzott, tűz és arany. Aztán összekuszálódott az álom, észrevettem, hogy a felszolgálólány a vendégek háta mögött belenyal valami sűrű, pépes ételbe, amelyet egy barna tálkában kellett felszolgálnia, s utána visszadugja bele a kanalat. Dühbe gurultam, és levittem a lányt - ekkor derült ki, hogy egy szállodában zajlik az egész; és a lány a szálloda alkalmazottja - a szálloda elképesztő méretű irodai traktusába, ahol az illetékes személyeknél panaszt emeltem a viselkedése ellen, mellesleg nem nagy eredménnyel. Ezután eszeveszett utazgatásokban és eszeveszett kapkodásban folyt szét az álom. Mit szólsz hozzá? A régi álmom tulajdonképpen még elevenebben él bennem, mint ez, de ma már nem kerítek rá sort, hogy elmondjam.

Azt kockáztatva, hogy elrontom a vasárnapodat, elküldöm a legújabb fényképemet, éspedig mindjárt három példányban, azt hiszem ugyanis, rájöttem, hogy nagyobb számban kevésbé rémületesek. Hiába minden, a villanófény mindig elmebajost csinál belőlem: az arcom eltorzul, a szemem kancsalít és kimered. Ne ijedj meg, Drágám, nem ilyen vagyok, ez a kép hamis, ne is tartsd magadnál, hamarosan jobbat küldök helyette. A valóságban legalább kétszer olyan szép vagyok, mint ezen a képen. Ha ezzel sem éred be, Drágám, az már bizony nagy baj. Akkor végképp nincs segítség. Van egyébként egy találó képed is rólam; amilyennek a könyvecskében levő kép mutat, olyan vagyok a valóságban, nemrégiben legalábbis még olyan voltam. De ha tetszik, ha nem, a tied vagyok.

Franz

13.
I. 5-ről 6-ra virradóra
[Valószínűleg a január 4-ről 5-re virradó éjjel]

[...] Épp ebben a pillanatban, az igazat megvallva, elviselhetetlen állapotban vagyok, csak az az egy a jó, hogy haragszom is magamra. Rosszul ment az írás, s ettől valósággal megdermedtem. Nem vagyok se fáradt, se álmos, se szomorú, se jókedvű, nincs erőm, hogy idekívánjalak, pedig éppen itt van tőlem jobbra egy üres karszék, mintha csak rád várna, bénít valami, nem tudom lerázni magamról.

Így volna ez például a frankfurti történetünkben is. Ott se volna semmi bajom, mint ahogy feltételezed, semmi bajom se volna, csak feküdnék nyugodtan az ágyamban, miközben az ágynál lévő széken mutatná az óra, hogy közeledik, itt van, majd elmúlik a találkozásunk megbeszélt pillanata. Nem volna számomra mentség, nem volna mit mondanom, csak a bűntudat nyomasztana. Olyanféle benyomást tennék rád, mint némely leveleim, amelyekre például ezzel a kérdéssel kezded a választ: „Franz, most hogy segítsek rajtad?”

Bánt a csökönyösségem? De ha nem csökönyösséggel, hát hogyan győzze meg magát a csökönyös ember, hogy az ő tulajdona az a csodálatos boldogság, amely égből leküldött ajándékként jelent meg neki egy augusztusi estén?

Franz

1913. I. 5-ről 6-ra virradóra

Szegény, szegény Drágaságom, Te, bárcsak sose éreznéd kényszerű kötelességednek elolvasni ezt a nyomorult regényt, amelyet itt összeeszkábálok. Szörnyű, hogy hogy kivetkőzik a formájából; ha végre fenn van (micsoda lendülettel írok! Csak úgy röpködnek a pacák!) a kocsin a málha, akkor jóleső érzés tölt el, kéjesen hallgatom az ostorpattogtatást, én vagyok az úr; de ha aztán leesik nekem a kocsiról (ezt pedig sem kiszámítani sem meggátolni, sem elhallgatni nem lehet), ahogy tegnap meg ma, úgy érzem, iszonyú súllyal nyomja vézna vállamat, s a legszívesebben otthagynám az egészet, s ott helyben megásnám a síromat. Meghalni tulajdonképpen nincs is szebb és a tökéletes elkeseredéshez méltóbb hely, mint egy magunk alkotta regény. Két személy, akiket nagyon megviselt a tegnapi nap, éppen eszmecserét folytat egymással két nyolcadik emeleti szomszédos erkélyről hajnali három órakor. Mi lenne, ha felkiáltanék nekik az utcáról egy „agyő”-t, és faképnél hagynám őket. Ott rogynának össze az erkélyükön, és a korlát rácsán át megüvegesedett szemmel bámulnák egymás hulláját. De csak fenyegetőzöm, Drágám, úgysem teszem meg. Ha - semmi „ha”, már megint belezavarodom.

Ma délután tényleg megpróbáltam aludni, de elég sovány eredménnyel, a szomszédban ugyanis - nem gondoltam rá előre - ugyanakkor készítették a húgom jövő vasárnapi esküvőjére szóló hat-hétszáz meghívót, és a jövendőbeli sógoromnak, aki ezt a munkát dirigálta, egyéb, igazán szeretni való tulajdonságain kívül olyan fülsértő a hangja, és olyan szívesen használja is, hogy a szomszéd szobában alvással küszködőnek olyan érzése támad e hang hallatán, mintha fűrészt tennének a nyakára. Ilyen körülmények között természetesen nem nagyon lehet aludni; hol felriadtam, hol visszazuhantam az álomba. És a tetejébe még lemondtam egy szép sétáról is az alvás kedvéért. De végül mégis eleget aludtam, s ezzel nem mentegethetem magam a rosszul sikerült írásért.

Hogy volt az azokkal a megjegyzésekkel, amiket a szüleid tettek rám, Drágám? De minden szóról, minden arcmozdulatról tudni akarok. Nem szép tőled, hogy ilyen sokáig elhallgatod előlem az ilyesmit. Amikor ilyen megjegyzésekről értesülök, egészen közel érezlek magam-

hoz, s akár boldogsággal, akár szomorúsággal tölt el, olyan erős ez az érzés, és olyan kívánatos nekem, aki tökéletesen el vagyok zárva a testi közelségedtől, hogy kéjesen elmerülve benne, hosszú ideig csak nézem meredten ezeket a mondatokat, és közben nem olvasok és nem gondolok semmit, csak téged érezlek. Ilyenkor aztán közvetlenül melletted vagyok, mindkettőnkhöz egyszerre szólnak a szüleid, benne vagyok abban a vérkeringésben, amelyből származol. Ennél szorosabb közelség nincs is talán, a következő magasabb fokozat már áthatottság volna.

De ejtsünk még pár szót, Felice, arról a „nagyon rendes külsejű" gyermekorvosról is. Hadd időzzem el nála még egy kicsit, ő némiképp ellenpárja a frankfurti történetnek, lényegében, ha nem is készakarva, most nekem van feltéve a kérdés. Arra pedig válaszolnom kell. Ha én, Drágám, csak féltékeny volnék, egyszerűen csak féltékeny és semmi más, akkor az elbeszélésed nyomán még féltékenyebbnek kéne lennem. Ha ugyanis az a gyermekorvos olyan fontos volt neked, hogy csak füllentéssel térhettél ki előle, akkor... Hanem, Drágám, ez a féltékeny ember esze járása, nem az enyém, noha éppenséggel tőlem se idegen. Az én okoskodásom így hangzik: jól elbeszélgettél azzal az orvossal, kellemes estét töltöttél el vele, ő folytatást kezdeményezett, ami önmagában véve, legalábbis amíg nem megy túl egy kis délelőtti csevegésen, sem neked, sem anyádnak nem lett volna ellenére, de úgy látszik, hogy ennek a kezdeményezésnek az elhárítása elvágja vagy legalábbis valószínűtlenné teszi a további kezdeményezést, és mindezért elmondásod szerint, Felice, egyedül engem terhel a felelősség, méghozzá a teljes egészében rám hárított felelősség. Nomármost hogy viselem én ezt a felelősséget? Netán büszkén vagy elégedetten? Esetleg újabb felelősség vállalásával kacérkodva? Nem! Sírok, jajveszékelek, azt kívánom, bár ment volna fel hozzátok az a gyermekorvos, bár olyan rendes embernek bizonyult volna később is, mint amilyennek szilveszterkor mutatkozott, lett volna jókedvű, s fogadták volna jókedvűen. Ugyan ki vagyok én, hogy keresztbe fekszem előtte az úton? Árnyalak, aki végtelenül szeret téged, de akit nem mutogatnak napvilágnál. Pfuj, ronda alak! - De most már persze ideje volna visszafelé forgatni az örvényt. Elemésztene a féltékenység, ha a messzeségből azt kellene hallanom, hogy a gyermekorvos tényleg megkapta mindazt, amit az előző oldalon olyan nagylelkűen kívántam neki, és az a füllentés, amellyel elhárítottad, nem tiszta szívedből fakadt, hanem belőlem eredt, majdnem biztos vagyok benne, hogy volt a hangodnak abban a pillanatban egy kis zöngéje az enyémből. - De hogy illik egybe ez a vélekedés az előbbivel? (Így lesz a válaszomból ismét hozzád intézett kérdés.) Csakis mint örvény. És ebből az örvényből volna számomra menekvés? Egyáltalán nem hiszek benne. [...]

[...]

12. [1913.] I. 8-ról 9-re virradóra

[...] Tudok én is nevetni, Felice, hidd el, sőt olyan embernek ismernek, aki nagyon jóízűen tud nevetni, s e tekintetben még féktelenebb voltam valaha, mint most. Sőt egyszer az is megesett velem, hogy az elnökünkkel folytatott ünnepélyes beszélgetésen - ennek két éve már, de a legendája túl fog élni - kitört belőlem a nevetés; de milyen nevetés! Nem akarom most hosszasan ecsetelni, hogy milyen fontos ember az elnökünk, de nekem elhiheted, hogy nagyon fontos ember, aki a közönséges intézeti alkalmazottak képzeletében nem is a földön, hanem a fellegekben lépked. S minthogy általában nemigen van alkalmunk a császárral társalogni, a közönséges hivatalnokok - de így van ez a nagyüzemekben is -, ha ezzel a férfiúval találkoznak, azt képzelik, hogy a császárt látják. Természetesen, mint mindenkiben, akinek az állása nem teljesen vág egybe a személyes érdemével, s aki figyelő tekintetek kereszttüzében áll, ebben a férfiúban is elég sok a nevetséges vonás, ám mégis csak egy Istentől elrugaszkodott

személy vetemedhet arra, hogy ilyen elfogulatlansággal, ezzel a természeti tüneményre emlékeztető zabolátlansággal nevetésre fakadjon a nagy férfiú színe előtt. Éppen akkor léptettek elő minket - két kollégámat és engem -, s fekete ünneplőbe öltözve vonultunk hálálkodni az elnök elé - el ne felejtsem megemlíteni, hogy én bizonyos okból kezdettől fogva nagy hálával tartozom az elnöknek. Aki hármunk közül a legméltóbb volt rá - én még nagyon fiatal voltam -, az mondta a köszönőbeszédet, velős, okos, talpraesett szónoklat volt, rávallott a szónokra. Az elnök szokása szerint az ünnepi alkalomhoz illő, császári audienciát idéző, valójában (mondjuk ki kereken) fölöttébb mulatságos pózban hallgatta. A lábát könnyedén keresztbe veti, a bal kezét ökölbe szorítva az asztal legsarkán nyugtatja, a fejét lehajtja, hogy fehér körszakálla megtüremlik a mellén, s mindeközben szelíden ringatja nagynak éppen nem nagy, de enyhén domborodó pocakját. Nyilván valami fékezhetetlen jókedv keríthetett hatalmába, hiszen ezt a pózt untig eleget láttam már, és semmi sem indokolta, hogy olykor ki-kibuggyant belőlem a kuncogás, amire egyébként még könnyű lett volna ráfogni, hogy köhögéssel küszködöm, kivált hogy az elnök nem nézett oda. Eleinte még mérséklőleg hatott rám csengő hangon szónokló kollégám is, aki csak előreszegezte a tekintetét, s noha nyilván észrevette, mi bajom, nem zavartatta magát. De mihelyt véget ért a kollégám beszéde, az elnök fölemelte a fejét, s ekkor a rémület egy pillanatra belém fojtotta a nevetést, mert az elnök most már láthatta is az arcomat, és könnyűszerrel megállapíthatta, hogy annak a nevetésnek, amely sajnos az én számon fakadt, semmi köze a köhögéshez. De amint belefogott a beszédébe - megint az a szokványos, untig hallott, császárian semmitmondó, fontoskodó gurgulázástól kísért, teljesen és tökéletesen értelmetlen és oktalan beszéd volt -, s a kollégám, miközben már magam is igyekeztem összeszedni magam, oldalvást rám-rám sandítva próbált észhez téríteni, de ezzel csak fölidézte bennem az iménti nevetés gyönyörűségét, egyszeriben odalett az önuralmam s vele a reményem is, hogy valaha még képes leszek úrrá lenni magamon. Eleinte csak azokon a tréfás kis fordulatokon nevettem, amelyekkel az elnök meg-megtűzdelte a beszédét; s noha az a szabály, hogy az ilyen apró tréfák hallatán az ember tiszteletteljesen éppen csak el-elmosolyodik, én máris harsányan nevettem, láttam a kollégáim ijedelmét, hogy rájuk is átragad a nevetés, őket még jobban sajnáltam, mint magamat, de hiába, nem bírtam magammal, s közben még csak meg sem próbáltam elfordulni vagy a tenyeremmel elfödni a számat, hanem csak bámultam az elnökre tehetetlenül, egyenest az arcába, nem bírtam elszakadni tőle, ösztönösen talán arra gondolhattam, hogy úgysem javulna, inkább még rosszabbodna a helyzet, s ezért tanácsosabb elkerülni minden változást. Természetesen ekkor, hogy már benne voltam, nemcsak az éppen elhangzó tréfácskákon nevettem, hanem a régieken meg az ezután következőkön meg együtt valamennyin, és már meg nem tudta volna mondani senki, hogy tulajdonképpen min is nevetek; mindenki megdermedt, csak az elnök volt még aránylag nyugodt, a nagy férfiú, aki sokat tapasztalt már a világban, de az meg sem fordul a fejében, hogy bárki is tiszteletlenül viselkedhet vele szemben. Ha ebben a pillanatban megszabadultunk volna, s talán az elnök is rövidebbre fogja valamicskével a beszédét, még elég jól végződött volna az egész, a viselkedésem nyilván illetlen volt így is, úgy is, de ezt az illetlenséget nem tárgyalták volna széltében-hosszában, s mint ahogy efféle képtelennek látszó dolgokkal gyakran megesik, négyünk hallgatólagos megegyezésével befejeződött volna az ügy. Most azonban szerencsétlenségünkre az eddig nem említett kolléga (egy negyvenévesforma, pufók képű, gyerekes arcú, de szakállas férfi s amellett nagy sörivó) váratlanul belefogott egy kis szónoklatba. Először sehogy sem értettem a dolgot, hisz a nevetésem már úgy kihozta a sodrából, hogy a visszafojtott nevetéstől duzzadó képpel állt ott maga is - és most komoly szónoklatba kezd. Pedig hát nem volt rajta csodálkoznivaló. Olyan gyermeteg s oly könnyen hevülő természet, hogy képes kifogyhatatlanul és szenvedélyesen védelmezni közkeletű megállapításokat, és a szónoklatai, ha a szenvedélyességük nem volna oly mulattató és rokonszenves, menthetetlenül unalomba fulladnának. Nos,

az elnök, mit sem sejtve, tett valami megjegyzést, ami nemigen volt ínyére a kollégának, s ezenfelül - talán állandó nevetgélésem látványába belemerülve - valahogy megfeledkezett róla, hol van, egyszóval azt hitte, itt a kellő pillanat, hogy előhozakodjék különleges nézeteivel, és meggyőzze a (minden iránt, amit mások beszélnek, természetesen halálosan közönyös) elnököt. Amint most ott hadonászott, és összezagyvált valamit (ami egyébként is badarság volt, de itt különösképpen az), egyszerre nem bírtam tovább, szétszaladt előlem a világ, amely addig, legalábbis színre, ott volt a szemem előtt, és én hangos és ellenállhatatlan hahotában törtem ki, talán csak a népiskola padjaiban ülő gyerekektől hallani ilyen szívből fakadó nevetést. Mindenki elnémult, s a nevetésemmel most már nyilvánvalóan én kerültem a középpontba. Közben persze, míg nevettem, a rémülettől meg-megroggyant a térdem, és most már szabadon nevethettek a kollégák is, ennek a hosszan készülődő és sokáig gyakorolt nevetésnek az iszonyatát úgysem múlhatták fölül, jóformán oda sem figyelt rájuk senki. Jobb kezemmel a mellemet csapkodva - részben bűntudatból (az engesztelő napra emlékezve), részben hogy kidöngessem a mellemből azt a sok elfojtott nevetést -, számtalan mentséggel hozakodtam elő a nevetésem magyarázatára, talán nagyon meggyőző is volt valamennyi, de a meg-megújuló nevetőrohamoktól egy szót sem lehetett érteni belőlük. Most már persze az elnök is zavarba jött, és csak mivel az ilyen embernek megvan a természetes érzéke és mindaz, ami kell hozzá, hogy bármi bajt elsimítson, sikerült valami emberi magyarázatot találnia az üvöltésemre, úgy emlékszem, valami csínyt emlegetett, amelyet ő követett el valaha, azután sietve szélnek eresztett bennünket. Zabolátlanul nevetve, de halálos kétségbeesésben elsőnek botorkáltam ki a teremből. - A dolgot enyhítette némileg az a levél, amelyet nyomban az eset után írtam az elnöknek, valamint az elnök egyik fiának, jó ismerősömnek a közbenjárása, végül pedig maga a jótékony idő, de teljes fölmentést természetesen nem kaptam, és nem is fogok kapni soha. De nem számít, talán csak azért csináltam az egészet, hogy egyszer majd bebizonyítsam neked, hogy tudok én nevetni. [...]

[...]

1913. I. 14-ről 15-re virradóra

Drágám, megint nagyon elhúzódott az írás, megint csak éjjel kettő tájt jut eszembe a kínai tudós. Sajnos, sajnos nem a barátném riaszt föl, hanem csak a levél, amelyet írnom kell neki. Egyszer azt írtad, hogy szívesen ülnél mellettem, amikor írok; de hidd el, hogy akkor nem tudnék írni (különben se nagyon tudok), de akkor egyáltalán nem tudnék írni. Az írás mértéktelen kitárulkozás; a legszélsőségesebb őszinteség és odaadás, amelytől az ember már-már úgy érzi, hogy elveszti önmagát az emberi érintkezés során, s ezért vissza is retten tőle, amíg el nem ment a józan esze - mert hisz mindenki élni akar, amíg életben van -, ez az őszinteség és odaadás korántsem elegendő az íráshoz. Ami erről a felületi síkról kerül bele az írásba - ha másképp nem megy a dolog, és a mélyben hallgatnak a források -, az nem ér semmit, és nyomban összedől, mihelyt igazabb érzés rengeti meg a felszínen a talajt. Ezért nem lehet az ember eléggé egyedül, amikor ír, ezért nem lehet körötte elég mély a csend, amikor ír, még az éjszaka sem eléggé éjszaka neki. Ezért nem lehet soha elég az ideje, az utak ugyanis tekervényesek, és könnyű letévedni róluk, sőt olykor elfogja az embert a félelem, s ilyenkor minden kényszer és csábítás nélkül is kedve támad visszaszaladni (később aztán mindig súlyos árat fizet érte), mintha csak a legdrágább ajakról kapott volna csókot váratlanul! Sokszor töprengtem már rajta, hogy milyen életmód lenne a legjobb nekem: írószerszámmal és lámpával fölszerelve megbújnék egy szerteágazó, jól elzárt pincesor legbelsőbb helyiségében. Oda hordanák nekem az ételt, s helyiségemtől mindig jó messze raknák le, a pince legkülső ajtaja elé. Hálóköntösben mennék oda az ennivalóért a pinceboltok során, csak ennyi volna a napi sétám. Azután visszatérnék az asztalomhoz, lassan és elgondolkodva

ennék, s utána nyomban nekifognék megint az írásnak. Hogy mit írnék én akkor! S micsoda mélységekből bányásznám elő! Erőlködés nélkül! A figyelem tökéletes összpontosításához nem kell erőlködni. Csakhogy aligha bírnám így sokáig, s már az első kudarcnál - mert talán még ebben az állapotban sem elkerülhető a kudarc - kitörne rajtam egy nagyszabású őrület. *Mit szólsz hozzá, Drágám? Ne titkolózz a pincelakó előtt!*

Franz

[...]

13. I. 17-ről 18-ra virradóra

Drágám, hosszú idő után végre megint eltölthettem egy kellemes órát olvasgatással. Ki nem találod, hogy mit olvastam, s mi szerzett ekkora örömet! A *Gartenlaube* egy régi évfolyama volt 1863-ból. Tulajdonképpen nem kerestem benne semmit, hanem csak átlapoztam lassan kétszáz oldalt, nézegettem az (akkori költséges reprodukálás miatt még gyér számú) képeket, s csak imitt-amott olvasgattam bele, ha valami különösen érdekeset találtam. Szeretek így elkalandozni a rég múlt időkbe, nagy élvezet, hogy ügyes és még tökéletesen érthető fogalmazásban (Istenem, 1863-ban, még csak ötven éve) értesülhetek emberi sorsokról és gondolatokról, s mivel alulról, érzelmileg, egyenként nem élhetem már át őket, kénytelen vagyok hangulatom és szeszélyem szerint eljátszadozni velük - ellentmondásos és kimondhatatlan élvezet! Nagyon szeretek böngészgetni régi újságokban és folyóiratokban. És az a jó öreg, szeretni való, gondos Németország a múlt század közepén! Azok a bensőséges viszonyok, és milyen meghitt közelségben érezte magát ki-ki az embertársához, a kiadó az előfizetőhöz, az író az olvasóhoz, az olvasó a kor nagy költőihez (Uhlandhoz, Jean Paulhoz, Seuméhoz, Rückerthez, aki „Némethon bárdja és brahmanja" volt)!

Ma nem írtam egy sort sem, és alighogy leteszem a könyvet, máris megrohan a bizonytalanság, amely ott lohol a nem-írás nyomán mint rontó szelleme. Csak egy jó szellem űzhetné el, de ez a jó szellem legyen itt a közvetlen közelemben, és adja a szavát (és persze nagy súlya legyen a szavának), hogy nem pótolhatatlan a veszteség, ha nem írok semmit (következésképpen semmi rosszat sem) egy estén (a veszteség ugyan pótolhatatlan, de a száj ugyanaz legyen, amelyik most vasárnap délelőtt megmosolyogja ezeket a sorokat, és én mindent, de mindent elhiszek neki), s hogy továbbá ennek az egyetlen dologtalan estének a következtében nem fogom elveszíteni amúgy is nagyon kétséges írói képességemet, mint ahogy az asztalomnál árválkodva (a fűtött szobában, ó, házinéni!) nagyon komolyan félek tőle. Nagyon fáradt voltam az íráshoz (igazában nem is voltam nagyon fáradt, csak féltem, hogy az leszek, hisz máris egy óra van), tegnap csak háromra vetődtem haza, mégsem sikerült elaludnom jó darabig, és a hajnali öt órát még gyanútlanul belekondították ijesztően éber fülembe. De holnap megint csak felborul a rend, igaz, hogy ezzel már jó előre számoltam, holnap este ugyanis - ahogy mondom - színházba megyek. Szórakozás szórakozást követ, de ezzel aztán hosszú időre vége. Már vagy egy éve nem voltam színházban, és egy évig megint nem fogok menni, de holnap az orosz balett lép fel. Két éve láttam már egyszer, és hónapokig álmodtam róla, különösen egy Eduardova nevű, szédítően vad táncosnőről. [...]

Vasárnap, 13. I. 19-én, délután, rossz órán

Ne, Drágám, ne írj úgy, mint az utolsó előtti levélben. A mai levélben ugyan visszavonod, de hiába, ha már egyszer itt van, és huszonnégy órája hordom magamban. Hát nem tudod, hogy olvasom én az ilyesmit? Hát nem tudod, milyen esendő és nyomorult vagyok, és hogy csak a pillanatot nézem? Kivált, ha mint ma is, már negyedik napja nem írtam magamnak egy sort

sem. Bizonyára sejted Te is, Drágám, máskülönben nem is érezném ennyire, hogy velem vagy, de azért még le is írom nyomatékul, amikor a tegnapi leveledet elolvastam, ezt gondoltam: „Itt van, ide van írva, még Felicének sem vagy elég állhatatos és szilárd, pedig ő bizonyára jobb indulattal van irántad, mint az emberek. De ha neki nem tudsz kedvére tenni, akkor vajon kinek? Pedig az, amit akkor írtál, és amire Felice itt válaszol, a szívedből fakadt. Szükséged van arra a pincére, szükséged van rá még akkor is, ha mint ma például, úgy érzed, hogy még azzal a pincével sem mennél semmire. Felice nem látta volna be ennek a szükségét? Nem képes belátni? Nem tudja, hogy mi mindenre vagy képtelen? És nem tudja, hogy ha ott laksz is abban a pincében, az a pince az övé is, feltétel nélkül az övé? (Meg kell hagyni persze, hogy ha az embernek csak egy pincéje van, és semmi egyebe, az bizony siralmas vagyon.)” Drágám, én Drágaságom, Te ne tudnád mindezt? De ha ez így van, Drágám, micsoda fájdalmat kell majd okoznom neked, még ha olyan kedvezően alakul is minden, mint álmaimban olykor. S minél kedvezőbben, annál nagyobb fájdalmat. Van jogom erre? Akár még ha az önfenntartás parancsolja is? A lehetetlen olykor úgy elsodorja a lehetőt, mint egy hullám. [...]

Drágám, végy magadhoz, tarts meg, ne tétovázz, engem csak hánynak-vetnek a napok, vedd eszedbe; hogy sohasem lesz bennem csupa örömed, fájdalmad viszont annyi, amennyi csak kell - és mégis arra kérlek, ne küldj el magadtól. Engem nem csak szerelem köt hozzád, a szerelem nem volna olyan nagy dolog, a szerelem elkezdődik, a szerelem jön és elmúlik és visszatér, de ez a kényszerűség, amellyel beleszövődöm a lényedbe, ez megmarad. Maradj meg Te is, Drágám, maradj meg! És ne írj többé olyan leveleket, amilyen az utolsó előtti volt.

Ezekben a napokban, csütörtök este óta, hozzá se nyúltam a regényemhez, és ma sem lesz másképp. A délutánt Maxszal kell töltenem és Werfellel, aki holnap már megy is vissza Lipcsébe. Napról napra jobban kedvelem a fiút. Tegnap Buberrel is beszéltem, eleven és egyszerű és jelentékeny személyiség, látszólag semmi köze azokhoz a lagymatag dolgokhoz, amiket írt. Az oroszok csodálatosak voltak tegnap este. Nizsinszkij és Kyast tökéletes két ember, lényüket áthatja a művészetük, és olyan lenyűgöző erő árad belőlük is, mint minden hasonló emberből.

De akárhogy is, holnap estétől fogva hosszú ideig nem mozdulok ki itthonról. Meglehet, épp ez a cigányélet zaklatta fel az én Drágámat is. Pontosan akkor, amikor megszületett az a bizonyos levél, én a felolvasóest után a Buber és Eysoldt tiszteletére egybegyűlt társaságban voltam, és eltelve azzal a csalóka örömmel, hogy egyszer kiruccantam hazulról, eléggé féktelenül és feltűnően viselkedtem. Bárcsak már a történetemen ülhetnék megint! Bárcsak már megnyugodna a Drágám, és elszánná magát, hogy tovább cipeli a végzetes terhet, amelyet én raktam reá, és amelyet egy pillanatra letett a földre!

Franz

[...]

13. I. 20-ról 21-re virradóra

Nappal, Drágám, Prága olyan messze van Berlintől, mint a valóságban, körülbelül este kilenc órától azonban kezd megnyúlni ez a távolság, és valószínűtlenül hosszúra nyúlik. És én mégis este tudom jobban, hogy éppen mit csinálsz. Megvacsorázol, megteázol, beszélgetsz anyáddal, utána eligazítod az ágyban a kínhelyedet, írsz nekem, és, remélem, békén elalszol. Jót tesz az a tea? Nem izgat föl? Hogy ihatik valaki minden este ilyen izgató italt! Én egészen másképp vagyok, mint ahogy várnák tőlem, ezekkel az ételekkel és italokkal, magam sosem enném vagy innám meg őket, hacsak végszükségben nem, de nagyon szeretem nézni, ha mások

ilyesmiket esznek. Ha tíz barátommal ülök az asztalnál, és mindannyian feketéznek, valóságos élvezettel tölt el a látvány. Húsok párállnak köröttem, nagy kortyokkal ürülnek a söröskorsók, zaftos kóser kolbászt (nálunk legalábbis, Prágában ilyen a kolbász, mint a vízipocok, olyan kövér) szeletelnek körös-körül a rokonaim (a kolbász feszes bőre, amikor felvágják, halkan pukkan, gyerekkoromtól a fülemben van ez a hang) - egy csöppet sem undorodom ezektől, az ezeknél még sokkal kellemetlenebb dolgoktól sem, sőt inkább még élvezem is őket. Egészen biztos, hogy nem káröröm ez (nem is hiszek a káros ételek okvetlenül káros voltában, akinek ízlik az a kolbász, bolond volna, ha nem hallgatna az ízlésére), hanem sokkal inkább jó érzés, az a minden irigységtől mentes jó érzés, amely mások öröme láttán eltölt, és bámulat is: bámulom ezt a legközelebbi rokonaimban és barátaimban lakozó, de számomra tökéletesen megfoghatatlan étvágyat. De mindennek tulajdonképpen semmi köze sincs abbeli félelmemhez, hogy árthat neked a tea, kivált most, hogy a számlázó megbetegedése miatt olyan sokat kell dolgoznod napközben, árthat legalábbis azzal, hogy megzavarja a nyugodt álmodat, amire oly nagy szükséged van. Egyébként én is szeretem a teát, és elmélyült figyelemmel olvastam a nővéred vacsorájának a leírását. De mi volna, ha tea helyett tejet innál, ahogy megígérted annak idején, ha jól emlékszem rá, a szüleidnek? A hivatali koszt, mint magad is mondod, amúgy sem sokat ér. És délelőtt és délután semmit sem eszel? [...]

[...]

Vasárnap, 13. I. 26.

Mi baj, Drágám? Mi kerget utcáról utcára? Tényleg ugyanaz a lány vagy, akinek a mai képen látlak, a kelleténél se többet, se kevesebbet nem mosolyog, s ha baj van, elég ránézni, hogy megnyugodjék az ember. És Te sírsz? Ki látott ilyet! Azt mondod, megzavartál, holott egyszerűen csak az történt, hogy úrrá lett bennem ugyanaz a tehetetlenség, amelyet már láthattál tőlem, s attól félek, szegénykém, fogsz is még látni jó egynéhányszor. De mondd meg őszintén, hogyan változott meg a *Te* életed, amióta megismertél, mondd meg egész pontosan, s mindjárt a következő leveledben, mikor sírtál legutoljára, még mielőtt én a leveleimmel megkönnyeztettelek volna, nem számítva persze a szórványos eseteket, mondjuk, méregből hóbortos nagynénik vagy csapnivaló ügynökök stb. miatt. De mi történt pénteken? Mi történhetett? Rejtett kegyetlenkedések voltak a levelemben, s magam sem tudok róluk? Csak most mutatkozott volna meg valamelyik régebbi levelem rossz hatása? Talán nem is én okoztam? Hát akkor mi? A túlfeszített munka? Az olyan lány, mint Te, nem zavarodik meg, ha nincs rá pontosan meghatározott és időlegesen ható oka. Mondd meg, Drágám, kérlek! Gondold azt, hogy magaddal beszélsz!

A regényem! Tegnapelőtt este beismertem, hogy le vagyok győzve. Kicsúszik a kezemből, képtelen vagyok megragadni, alig írok valamit, ami ne velem volna összefüggésben, de mostanában még az is túlságosan fellazul, hamisságok csúsznak bele, és nem akarnak eltűnni, többet árt, ha erőltetem a munkát, mint ha egyelőre félreteszem. Azonfelül már egy hete úgy alszom csak, mint aki őrségen van, minden pillanatban fölriadok. A fejfájás hovatovább állandó tartozékom, és nem hagynak el a kisebb, váltakozó idegességek sem: egy szó, mint száz, teljesen abbahagyom az írást, és egyelőre egy hétig, de talán sokkal hosszabb ideig csak pihenni fogok. Tegnap este már nem is írtam, és máris hasonlíthatatlanul jobban aludtam. Ha tudnám, hogy Te is kipihened magad, még jobban esnék a pihenés. [...]

13. I. 26-ról 27-re virradóra

Sokáig olvasgattam Hebbel leveleit, s közben elszaladt az idő. Tudta ez az ember, hogy kell tűrni a fájdalmat és kimondani az igazságot, mert érezte, hogy rend van a lelkében. Nincs a lényében elmosódó vonás, semmitől nem retteg, pedig harmincéves korától két nővel osztotta meg az életét, két családja volt, halottjai itt is, ott is. Ha bármiről, amit tett, számot kellett adnia, mindig így kezdhette: „Ha a cselekvés próbája a nyugodt lelkiismeret..." Hol vagyok én az ilyen emberektől! Ha én akarnék csak egyszer is ilyen lelkiismeret-vizsgálatot tartani, e lelkiismeret ingadozásainak számbavételével kéne eltöltenem az életemet. Ezért inkább elfordulok, hallani sem akarok semmiféle vizsgálatról, s csak akkor csüggedek el egy kicsit, amikor nagyon határozottan sejtem, hogy mi történik a hátam mögött.

Ennek folytán természetesen mindig én vagyok a bűnös, Maxszal szemben is. Szeretetből, gyengeségből, gyávaságból s még ezernyi más, részint kiderítetlen okból nem voltam mindig tisztességes hozzá, apróságokban nem voltam az lépten-nyomon, de nagy dolgokban sem mindig. - De viszolygok tőle, hogy erről írjak, nem is tudok írni róla. Drágám, ma nem megy, kérlek, ne vedd zokon, próbáld megérteni.

De azért ne aggasszon a kettőnk viszonya, láttál volna csak bennünket tegnap este, hogy nevetgéltünk a kávéházban, ő változatlanul jóban van velem, és én is vele, *csak az a bökkenő, hogy a barátságunk súlypontja énbennem van, ennélfogva csak én tudom, hogy mikor rendül meg ez a barátság, és a fájdalommal együtt, amelyet csak én érzek, enyém a felelősség is, amelyet szintén csak magam viselek.* [...]

[...]

13. I. 29-ről 30-ra virradóra

Alighanem a múlt nyár óta észlelt új dolgok sorába tartozik az is, hogy végül ugyanolyan hajlamos lettem a meghűlésre, mint akárki más. És gyakran meg is hűlök, nem tudom, mitől, hiába edzem és masszírozom agyon a bőrömet. Talán csak nem az a forró tea hiányzik, amellyel (e meghűlések után most már bizonyára nem mérvadó) véleményem szerint az én Drágám olyan szívesen izgatja fel magát? Tudod, volt idő, amikor abban, hogy képtelen vagyok meghűlni, egyre gyorsuló pusztulásomnak nem kevéssé fontos jelét véltem felfedezni; ennek a gyors pusztulásnak a ténye sosem volt kétséges számomra. Ezt gondoltam (az, hogy nem tudok meghűlni, természetesen csak egy jel volt a sokból): így kopok ki apránként az emberi közösségből; mindenütt éberen figyeltem, miben találhatok bizonyítékot erre; minden apróságot elrontottam; nem vált be minden aggodalmam, viszont minden reményem meghiúsult; ha egy egészen közömbös témáról beszélgettem valakivel, és az illető éppen csak félrepillantott, máris úgy éreztem, hogy kitagadtak, és nincs rá mód, hogy ismét magamra fordítsam és lekössem az illető figyelmét; egyszer még Maxszal is majdnem elhitettem, pedig ő egy csöppet sem fogékony az ilyen hangulatokra, hogy egyre nagyobb bajban vagyok, hogy senki nem ül mellém, ha mégannyira szeret is egyébként, senki nem néz a szemembe, hogy lelket öntsön belém, kivált nem ölel át (inkább kétségbeesésből, mintsem szeretetből), semmi módon nem tud megmenteni senki. Óhatatlanul magamra maradok, de ez lesz a legjobb nekem is, különben is el kell viselnem, amíg emberileg csak lehetséges. Akkortájt kirándulni mentünk kettesben Dobřihovičba, s éjszakára is ott maradtunk ebben a Prágához közeli szép községben. Az első délutánt elmosta az eső, Max szobájában feküdtem a díványon (két szobánk volt, mert én csak egyedül tudok aludni, még azt hiszed, ez valami rátartiság, pedig csak szorongás, és ez a lényege: ahogy nem eshetik le az ember, ha a földön fekszik, ugyanúgy

nem eshetik baja, ha egyedül van), nem szóltam egy szót sem, nem tudtam elaludni, de nem tartottam nyitva a szemem, hogy ne zavarjam Maxot, aki az asztalnál *A cseh lány* című elbeszélését kezdte el és fejezte be (később bizonyára olvastad a *Berliner Tageblatt*-ban), ott feküdtem tehát lehunyt szemmel, unatkozva hallgattam az esőt, amely különös zajt vert a fatetőn és a fateraszon, és alig vártam már, hogy Max befejezze végre a történetét (egyébként őrült sebesen írt, a tolla csak úgy száguldott a papíron), hogy fölkelhessek és kinyújtózzam egy kicsit, nem másért persze, csak hogy újra kedvem kerekedjék hanyatt vágni magam a díványon és ott heverni tovább szótlanul. Így éltem hosszú évek során, s ha megpróbálok pontosabban visszatekinteni, végtelen számú napok során. A kezedet, Drágám, hadd következzék szép napoknak hasonlóképpen végtelen sora! A szép, kedves kezedet, amelyet meg sem merek fogni.

Franz

13. I. 30-ról 31-re virradóra

Drágám, ne gyötörd magad, ne akarj többet írni, mint amennyi kényelmesen kitelik az időből, hisz én a jó szellemed akarok lenni, nem nyűg a nyakadon. Üdvözlet és biztatás, hogy velem vagy - ilyenkor bőven beérem ennyivel. Nem raknak egy kicsit túl sok terhet rád abban a hivatalban most, hogy a számlázón és Grossmann kisasszonyon kívül még egy harmadik lány is megbetegedett, és rád bízzák a munkáját? Igazán beláthatná az igazgatóság, hogy ami sok, az sok.

Mennyivel jobb dolgom van, akarom mondani, lehetne nekem! Ha neked ennyi szabad időd volna, hasznos és jó életet élnél a magad és mindenki örömére, hiszen még így is ezt teszed, pedig déli szünet nélkül este háromnegyed nyolcig - iszonyat! - oda vagy láncolva a hivatalodhoz. Én tulajdonképpen semmit sem csinálok, olyan embert, akinek a hangulatai belejátszanak a munkájába, nem is volna szabad megtűrni a hivatalban, csak csóválnád a fejed, ha látnád, hogy például ma mit dolgoztam a hivatalomban. A legkülönfélébb régi irományok hevernek az asztalomon halomban - ha nem is annyi, mint a múltkoriban, mert közben egy hétig viszonylag nyugodtan tudtam dolgozni -, de ma mindenekelőtt be kellett volna fejeznem egy meglehetősen érdektelen jelentést a minisztériumnak, amelyet még tegnap elkezdtem. Képtelen voltam rá, egy ép gondolatom se támadt, amellett ma nagy volt az ügyfélforgalom a hivatalban, nekem is kölcsön kellett adnom a gépírómat, magam ültem hát oda a géphez, és úgy éreztem, nem is vagyok képes többre, mint hogy ott üljek ölbe tett kézzel. Egyébként az írógép is elveszti ilyen pillanatokban az íróképességét, és ahogy rámered az ember, csak egy elavult, vén masinát lát benne, egy halom ócskavasat. Írtam azért vagy nyolc oldalt, és azzal kecsegtetem magam, hogy holnap szépen összetéphetem ezt a haszontalan nyolc oldalt, hogy elölről kezdjem a húsz oldalnyira tervezett jelentést. Csak nagy ritkán ömlik belőlem úgy a diktátum, mint a homéroszi hősök ajkáról a szó, s a ritkaságnak éppen az a veszélye, hogy egyszeriben vége szakadhat. De mindegy, még élünk, s ha nehézkesen is, de keringenek a nedvek. De képzeld el, a hivatali munkámon kívül úgyszólván semmit sem csinálok, a gyárral meg annyira nem törődöm, hogy nem merek az apám szeme elé kerülni, nehogy beszélnem kelljen vele. Nos, Drágám, dicsérj meg egy kicsit ezért a szép életmódért.

Franz

[...]

13. II. 2.

Drágám, tudod, hogy honnan ír most neked a Te edzett, hűlésálló, vaskemény bolondod? Korántsem a szabad téli éjszakából, hanem - szégyen ide, szégyen oda - a fűtött konyhából. Csak a nappaliban fűtenek, mi olyan magasan lakunk, hogy viharos időben nem is igen lehet másutt befűteni, a szobámban azért nem fűtöttek be, mert délután úgyis Leitmeritzbe utazom (lehet ugyan, hogy csak holnap indulok), a nappaliban egymás hegyén-hátán alszik a család, a konyha viszont üres és csöndes, s ha nem volna ilyen hideg a kő, és nem ketyegne ilyen hangosan az óra, ez lenne a legtökéletesebb dolgozószoba.

Max esküvőjén túl vagyunk, ő meg már úton van délnek, de nem volt valami nagy dáridó, pedig úgy látom, azt hiszed; csak az esketési ceremónia a szállodában, és kész, se legénybúcsú, se esküvői lakoma, s így az emberkerülő természetemet se tették próbára. De megvolt azért a magam esküvői öröme: Sophie, akivel váltottam pár szót, azt mondta, el akar mesélni valamit, s minthogy én meg mohón várom a híreket, szépen összejön a dolog. Igaz, hogy ma meg holnap nem mehetek el Brodékhoz, de kedden rohanvást megyek. Tulajdonképpen semmi különösre nem számítok, csak Sophie-val akarok lenni, mert Te is vele voltál.

Hiába, Drágám, muszáj abbahagynom, pedig úgy érzem ilyenkor, mintha testileg szakítanának el bennünket egymástól. Még kedden is csak lapokat kapsz majd tőlem. Drágám, bárcsak semmi rosszat ne álmodnál, ha mégoly mély értelem és intelem volna is azokban az álmokban.

Franz

[...]

13. II. 3-ról 4-re virradóra

Itt vagyok, Drágám, megint veled. Elfáradtam az utazásban, még jobban beleuntam önmagamba, de azért elmentem Brodékhoz még az este. És amit elértem? Nekem elég. Két óra hosszat ültem Sophie mellett, mint Te is, ugyanazon a helyen ültem, mint akkor augusztusban, és kétszer hangzott el a neved. Nekem vajmi csekély részem volt benne, hogy emlegettek, de hogy nem említették többször a neved, az alighanem rajtam múlott. Először váratlanul hangzott el a neved a beszélgetés során, üdvözölsz mindenkit, mondta Sophie, „Brodnétól kezdve dr. Kafkáig". Az üdvözlés sorrendje még csak hagyján, hiszen miután mindenkit üdvözöltél, megmaradtál volna csak nekem, hogy megfogjalak, és többet el se eresszelek. Az meg, hogy idegenek között emlegetnek, s közelebb érezhetem magam hozzád, mint a többiek, és így fölébük kerekedhetem, melegséggel töltött el, és nagyon boldog voltam. De ennél az egyszeri említésnél többet képtelen lettem volna elviselni úgy, hogy közben ne keltsek feltűnést, ne vágjak savanyú képet, s ne keseredjem el, hogy mindenkivel osztoznom kell rajtad. Ezért megpróbáltam nem gondolni rád, s csak amikor körös-körül már hallgattak rólad, akkor szólaltál meg bennem újra.

Nagyon fáradt lehetsz, Drágám! Ez Berlinben nyilván nem csoda, alighanem így él ott mindenki, de hogy bírod ilyen kialvatlanul a hivatali munkát? Hogy ennek túlfeszítettség az ára, és az egészséged látja kárát, az nem kétséges. Tudod, mindenféle gyászos gondolat megfordul az ember fejében, ilyen messze tőled. Ne hidd, hogy én mindezt szükségesnek tartom. Tudom, hogy Berlinben sokkal zajosabb és pezsgőbb az élet, mint mifelénk (tőlem ugyan még az itteni zajgás és pezsgés is nagyon messze van). Hasonló körülmények között, figyelembe véve Max ismeretségi körét, Berlinben alighanem elképzelhetetlen volna egy olyan esküvő, amilyent Max részint az én rábeszélésemre (lazaság és modortalanság dolgában

van súlya a szavamnak) itthon rendezett. Hogy milyen állapotban lehettél hétfőn is! Igazában nem is tudom megítélni, hiszen én még arra se vagyok képes, hogy csak úgy szóval tartsak valakit. Képtelen vagyok hosszabb társalgásra. Már egy ismerős arc látványa is könnyen eltereli a gondolataimat.

Franz

[...]

13. II. 6-ról 7-re virradóra

Drágám, későre jár, és én fáradt vagyok. Délután nem aludtam, benn kellett maradnom a hivatalban ostoba munkát végezni, baleseti statisztikát csináltam (hogy azt is tudd, hogy hívják, és hogy minden semmiségbe, amivel bajlódom, Te lehelj életet, nekem örömöt szerezve), s ami utána volt időm, azt is rosszul töltöttem el. (Te, csak úgy tüzel az arcom a fáradtságtól.) A hivatalból, elég jókedvűen, sétára indultam, Weltsch háza elé érve észrevettem, hogy ég a lámpa a szobájában, tehát dolgozik, gondoltam, jó alkalom, hogy benézzek hozzá, hisz úgyis rég nem beszéltem már vele. (Persze Te azt se tudod, ki ő. Weltsch dr. jur. és dr. phil. és tisztviselő az egyetemi könyvtárban, ahol az égvilágon semmi dolga nincs, és Maxszal közösen szerkesztenek egy filozófiai könyvet, *Szemlélet és képzet* a címe, talán még ebben a hónapban megjelenik.) Szóval fölmentem hozzá, szokása szerint ott ült egy túlfűtött és rossz szagú szobában, minthogy a tüdejébe és a torkába bújt a hipochondriája, és szemlátomást nagyon örült neki, hogy megzavartam Cohen egyik iszonyatosan nehéz könyvének - *A tiszta megismerés logikája* volt az, ha nem tévedek - az olvasása közben, de egyelőre képtelenség volt rábírni, hogy hagyja ott azt a fullasztó szobát, és jöjjön sétálni. Ha csak általános témákról beszélgettünk volna, akkor előbb-utóbb sikerül rábeszélnem, ő azonban valami furcsa és érthetetlen örömét leli benne, hogy felolvassa nekem, valahányszor csak alkalma nyílik rá, régebbi és újabb keletű bizalmas leveleit. És pont ma volt itt az a bizonyos alkalom, és ő kinyitotta a titkos fiókját, amelyben kínos rendbe rakva sorakoznak egymás mellett az összeszalagozott kis kötegek. Itt minden együtt van, ami írás a legszemélyesebb ügyekről egyáltalán összeszedhető, a neki küldött levelek, az általa írt összes levelek gyorsírásos fogalmazványai, az összes fejlemények pontos dátumai, gyorsírással lejegyzett beszélgetések, gyorsírásos megfontolások minderről visszamenőleg a kezdet kezdetéig. Maxon és rajtam kívül aligha tud ezekről bárki más, mert ne hidd ám, hogy W. fecsegő természet, éppen ellenkezőleg. Ma azonban nagy beszélhetnékje támadt, én meg minél értetlenebbül nézem, hogy ebben leli örömét és élvezetét, annál megadóbb türelemmel hallgatom a felolvasását és a beszámolóit. Amikor pedig, csak hogy ott marasszon, még a fűtetlen szomszéd szoba ajtaját is hajlandó volt kinyitni a kedvemért, végképp odalett a vonakodásom, felöltőben végighevertem a kanapén, és figyeltem. Egyébként kedvelem őt, csak nem ilyenkor. - Na de elég! Álmos és nem csak álmosságtól végeérhetetlen csókot küld

Franz

13.
II. 9-ről 10-re virradóra
[Valószínűleg 1913. február 7-ről 8-ra virradó éjjel]

Egy kicsit tanácstalanul ültem neki az írásnak, előtte sok mindent összeolvastam, és összezavarodott az egész, és ha efféle olvasással keres választ az ember a maga életére, bizonyos csalódás éri; ott áll egy fal tövében, és nincs tovább. A Te életed, Drágám, annyira más. Éreztél Te valaha is bizonytalanságot, kivéve persze, ha felebarátoddal való kapcsolatodról volt szó, tapasztaltad-e valaha is, hogy itt és ott különféle lehetőségek nyílnak meg

neked, egyedül és csakis neked, tekintet nélkül bárki másra, és hogy ebből egyúttal tilalom is támad, és megmozdulnod sem szabad? Estél már kétségbe pusztán önmagad miatt úgy, hogy más meg sem fordult a fejedben? Estél már kétségbe úgy, hogy a földre vesd magad, és fölkelni se akarj többé a végítélet napjáig? Hogy vagy a vallással? Tudom, hogy jársz templomba, de mostanában nemigen voltál. És mi fontos neked, a zsidóság vagy Isten? Úgy érzed - mert ezen fordul meg minden -, hogy szüntelenül kapcsolatban vagy egy bátorítón távol levő, sőt talán elérhetetlen magassággal és mélységgel? Aki állandóan ezt érzi, az nem kóborol, mint egy kivert kutya, az nem tekinget körül esdve, de némán, az nem kíván bebújni a sírba, mint valami meleg hálózsákba, el az életből, mint valami jeges téli éjszakából, az nem lát rémeket, míg megy föl a lépcsőn a hivatalába, nem képzeli, hogy a pisla fényben cikázva, siettében megpördülve, türelmetlenségében a fejét rázva, máris zuhan lefelé a lépcsőházban.

Olykor már komolyan azt hiszem, Drágám, hogy teljesen alkalmatlan vagyok a társas érintkezésre. A húgomat már csak igazán szeretem, és a meghívás pillanatában még őszintén örültem, hogy velem akar jönni Leitmeritzbe, jólesett tudnom, hogy örömet szerzek neki ezzel az úttal, és tisztességesen gondoskodhatom majd róla, titkolt és örökös vágyam ugyanis - a környezetemben talán nem is tudja és el sem hinné senki -, hogy gondoskodnom kelljen valakiről - mégis, amikor három vagy négy óra múlva, közös utazás, közös kocsikázás és közös reggelizés után, végre elbúcsúztam tőle Leitmeritzben, hogy a bíróságra menjek, valósággal boldog voltam, megkönnyebbülve föllélegeztem, úgy élveztem az egyedüllétet, ahogy a húgom társaságát soha. De miért, Drágám, miért? Voltál Te már valaha is így vagy ehhez hasonlóan akárkivel, akit szerettél? Pedig nem történt semmi rendkívüli, békésen elköszöntünk egymástól, és hat óra múlva megint békésen találkoztunk. És ez nem volt kivételes eset; holnap és holnapután, és amikor csak előfordul, mindig így lesz. - Drágám, feküdni a lábad előtt csöndesen, az volna a legjobb.

Franz

Vasárnap délután 6 órakor a vonatban

13. II. 9.

Miért is nem írtam inkább tegnap éjjel! Itt a fülkében a zajos társaságban nem lesz belőle semmi. És olyan nyugtalan és boldogtalan voltam egész nap, mintha szakítottam volna veled, holott életem fogytáig szükségem van a kapcsolatunkra. Miért is engedtem a csábításnak, s jöttem kirándulni, hisz tudhattam volna, hogy csak imbolygok majd velük, mint az árnyék. De olyan szép idő volt, és én olyan szomorú voltam, menj velük, gondoltam, talán megkönnyebbülsz. Egyiküknek van töltőtolla (azzal írok most), és én arra gondoltam, majd csak lesz egy nyugodt pillanat, amikor írhatok neked. De semmi, semmi. Meg-megemlítettem Berlint, egyszer szóba hoztam a parlográfot is, ez volt minden. Pedig milyen nagy szükségem van rá, hogy a közelemben légy, együtt velem, s éppen én töröm meg ezt az együttlétet. A legszívesebben itt pofoznám fel magam érte a négy lány szeme láttára. De megállj csak (ez a „megállj” nekem szól), este majd megint írunk, és szorosan összebújunk megint. De legalább éreztem, hogy mennyire egy vagyok veled, a városban, a vonaton, az országúton, az idegen nagyszülőknél, az erdőben, a lejtőkön, ahol járok, ahol ülök. - Végállomás. Itt a vasárnapi levél vége. Visszamegyek a társasághoz, de kérlek, hagyd itt titokban a kezed.

Franz

13. II. 9-ről 10-re virradóra

Drágám, megint nagyon későre jár, és ennek tulajdonképpen megint csak én vagyok az oka (szaporán, tollam, hadd kerüljek közel Felicéhez, minél közelebb az én Felicémhez ily hosszú idő után), de nem volt mit tennem. Elcsigázva jöttem meg a kirándulásból, úgy lötyögtem csak a tulajdon bőrömben, hogy ha valaki jön és megráz, magam se tudtam volna összeszedni magam. Felolvastam valamit a húgomnak még a jó korszakomból (a szüleim ma a kolini rokonoknál voltak látogatóban, és csak az imént jöttek haza, még az üdvözlés is megrabolta az időmet), ennél jobbat talán azóta sem írtam, a húgom se olvasta még, azt hiszem, abból az időből való, amikor a második leveledet vártam. Valósággal lázba hozott az a felolvasás, és ha délután nem kódorogtam volna az országutakon, akkor, fene tudja, talán most nekiülnék írni, és írnék valami tisztességes dolgot, ami egyszeriben kirántana a mélységből, amelybe szemlátomást csúszom lefelé. Így azonban semmi ilyesmit nem csinálok, hanem fogom magam, és lefekszem, és valószínűleg sokáig nem írok még semmit, és keserítem magamat meg téged meg az egész világot. Tegnap este azért nem írtam neked, mert a *Michael Kohlhaas*-szal nagyon elszaladt az idő (ismered? Ha nem, ne olvasd el! Én fogom felolvasni neked!), egyhuzamban olvastam végig, kivéve egy rövid részt, amelyet már elolvastam tegnapelőtt. Talán már vagy tizedszer. Ezt a történetet valóságos istenfélelemmel olvasom, ámulatból ámulatba esve, és ha a befejezése nem volna gyengébb, sőt hellyel-közzel elnagyolt, akkor ez tökéletes valami volna, az a tökéletesség, amelyről inkább azt mondanám, hogy nem létezik. (Véleményem szerint ugyanis még a legmagasabb rendű irodalmi alkotásban is van egy csipetnyi emberi tökéletlenség, amely, ha van az embernek szeme rá, és odafigyel, elő-előbújik, és könnyen megzavarja az egésznek magasztosságát és isteni tökélyét.) [...]

1 3. II. 10-ről 11-re virradóra

Ma este megint Brodéknál jártam, és noha talán helytelen volt megülni ott ahelyett, hogy hazamentem volna valami értelmes dologgal foglalkozni vagy legalább azzal áltatni magam, hogy értelmes dologgal foglalkozom, mégis sokkal jobban éreztem magam ott (emberek között nagyon ritkán érzem ilyen jól magam), semhogy képes lettem volna elszánni magam, hogy fölkeljek a kanapéról, és hamarosan búcsút vegyek tőlük. Egyébként Weltsch is ott volt, rengeteget nevettünk; most, két óra múltán, nem is értem, min nevettem annyit, hiába faggatom magam, csak azt látom, hogy a legcsekélyebb okom sincs a nevetésre. Vajon min mulattam ott olyan jól?

Sophie, aki mindig nagyon kedves hozzám, és megvan az a szokása, hogy beszélgetés közben meg-megsimogat, vagy megfogja a kezemet, hogy zavarba ejtsen, persze minden rossz szándék nélkül, ma semmit sem mesélt rólad, csak a férjéről beszélt, meg sürgönyökről, expresszlevelekről és telefonbeszélgetésekről. „És Felice?", néztem rá kérdő szemmel, de ő nem értette. Rólad csak egyszer esett szó, de persze azt se vette észre senki. Egy ízben ugyanis, amikor Sophie egészen másról beszélt, így szakítottam félbe: „Mit is akartam csak kérdezni?" Ezt még többször elismételtem, egy kicsit hülyén nézett ki a dolog, de aztán úgy látszott, mintha tényleg hiába erőltetném az agyam. De hát mit tehettem volna? Nem üvölthettem fel hirtelen: „De most már elég! Felicéről akarok hallani, a többi nem érdekel!" Pedig ez járt a fejemben, elhiheted. Ma kaptam meg a hosszú leveledet (míg olvasás közben az örömtől és a boldogságtól hangosan vert a szívem, láttam az ablakod előtt a verőfényes vasárnapot, téged meg bent a szobában, ahogy a levél fölé hajolsz), és egyszeriben nagy úr lettem tőle, de minél nagyobb úr valaki, annál telhetetlenebb.

Drágám, kitértél a nagy kérdés elől. A veled együtt eltöltendő órák boldogságát egyetlen gondolattal sem akarom megzavarni. Ha következetesen aszerint történnék minden, amit a legjobb óráimban irántad érzek, akkor az a Berlin, amelyben együtt leszünk, nem is Berlinben volna, hanem a fellegekben. De persze Lindner kisasszonyt ez aligha érdekelné; őt csak az érdekelné, hogy ha én annyira igyekszem hozzád levélben, miért nem teszem ezt személyesen is. És Te a válaszodban csak egy részét mondanád meg az igazságnak, egy részét meg elhallgatnád. Könnyen megeshet pedig, hogy fölteszi a kérdést. Te pedig csak ezt mondod és gondolod majd: „Nem tudom", ugye? [...]

Napló

Február 11. Az ítélet korrektúrája alkalmából feljegyzek minden olyan összefüggést, amely a történetben megvilágosodott előttem, már amit fel tudok idézni. Erre szükség van, mert a történet, akár egy szabályos szülés, szennyel és nyállal borítva jött elő belőlem, és csak az én kezem hatolhat el a testig, s érezhet ehhez kedvet:

A barát a kapocs apa és fia között, ő a kettőjük legnagyobb közössége. Egyedül ülve az ablakánál, Georg ebben a közösben vájkál kéjjel, azt hiszi, hogy apját önmagában hordja, és mindent békésnek vél, kivéve némi árnyalatnyi szomorú elgondolkodást. Mármost a történet kibomlása azt mutatja meg, hogy a közösből, a barátból hogyan lép elő az apa, és formálódik ellentétté Georggal szemben, amit további apróbb közösségek erősítenek; így például az anya szeretete, ragaszkodása, a reá való hűséges emlékezés és a vevőkör révén, amelyet végeredményben az apa szerzett az üzlet számára. Georgnak nincsen semmije; a menyasszonyt, aki a történetben csupán a baráthoz, tehát a közöshöz fűződő viszony révén él, és aki, éppen azért, mert még nem volt esküvő, az apa és a fiú körül húzódó vérkörbe nem léphet be, könnyűszerrel elűzi az apa. A közös mindenestül az apa körül tornyosul, Georg nem érezheti másnak, csak idegennek, önálló életre keltnek, általa soha kellőképp meg nem védelmezettnek, orosz forradalmak prédájának, és csak mert neki magának nincs már semmi egyebe, mint az apjára függesztett pillantása, lehet reá az ítéletnek, amely végképp elrekeszti az apától, olyan erős a hatása.

Georgban annyi a betű, mint Franzban. Bendemannban a „mann" csupán arra való, hogy a történet összes, még ismeretlen lehetősége számára a „Bende" erősítéséül szolgáljon. Bende viszont ugyanannyi betűből áll, mint Kafka, és az *e* magánhangzó ugyanazokon a helyeken ismétlődik benne, mint az *a* Kafkában.

Frieda ugyanannyi betűből áll, mint F., és ugyanaz a kezdőbetűje, Brandenfeldnek ugyanaz a kezdőbetűje, mint B-nek, és a „Feld" szó által a jelentésükben is van valami kapcsolat. Talán még Berlin gondolata sem maradt hatástalan és talán közrejátszott Brandenburg őrgrófság emlékének hatása is.

Felicéhez

13. II. 11-ről 12-re virradóra

[...] Alighogy leírtad berlini találkozásunkat, én máris álmodtam róla. Sok minden bennem van még abból az álomból, de ennél többet nem tudok világosan elmondani belőle, csak szomorúsággal vegyes boldogság általános benyomását őrzöm. Az utcára is kimentünk

sétálni, a környék feltűnően hasonlított a prágai Altstädter Ringre, este hat óra elmúlt már (lehet, hogy ez volt az álom valóságos időpontja is), noha nem karoltunk egymásba, szorosabban összesimultunk, mintha egymásba karol két ember. Ó, Istenem, papíron nehéz érzékeltetni, hogy mit eszeltem ki, hogy beléd se karoljak, feltűnést se keltsek, és mégis hozzád simuljak séta közben; akkor, amikor a Grabenen mentünk, megmutathattam volna, de akkor még nem gondoltunk rá. Te siettél egyenest a szállodába, én meg két lépésre tőled a járda szélén botladoztam. De hogy is érzékeltessem csak, hogy hogyan mentünk abban az álomban! Ha egyszerűen karonfogva megy valakivel az ember, csak két ponton érintkeznek a karok, és ki-ki megtartja az önállóságát, nekünk viszont összeért a vállunk, a két karunk meg végig összesimult. De várj csak, lerajzolom.

A karonfogás ilyen:

De mi így mentünk:

Hogy tetszik a rajzom? Tudod, valamikor remekül rajzoltam, de akkor iskolás rajzolásra fogott egy kontár festőnő, és odalett a tehetségem. Képzeld el! De megállj csak, legközelebb küldök majd egypár rajzot, hadd mulass rajtuk. Azokban a rajzokban nagyobb örömem telt annak idején, évekkel ezelőtt, mint akárki másban. [...]

Napló

Február 12. Az idegenben élő barát leírásakor gyakran gondoltam Steuerra. Mikor véletlenül, mintegy negyed évvel e történet után, találkoztam vele, elmondta nekem, hogy mintegy negyed évvel előbb volt az eljegyzése.

Miután tegnap felolvastam Weltschnél a történetet, az öreg Weltsch kiment, és mikor kisvártatva visszajött, különösen a történet szemléletes ábrázolását dicsérte. Kinyújtott kézzel mondta: „Magam előtt látom ezt az apát”, és közben merőn nézte azt az üres karosszéket, amelyben a felolvasás alatt ült.

A húgom azt mondta: „Ez a mi lakásunk.” Csodálkoztam rajta, hogy félreértette a helyszínt, és azt mondtam: „De hisz akkor apának a klozetton kellene laknia.”

Felicéhez

13. II. 13

Sokáig álltam az erkélyajtónál, s odakint kerestem választ a kérdésemre, hogy menjek-e Drezdába. Persze azt se tudom, mit csinálsz Drezdában, nem anyáddal utazol-e, nincs-e különleges intéznivalód (arra utalna hirtelen utazásod, valamint az is, hogy láthatólag Drezdában akarsz éjszakázni), tehát hogy nem volnék-e terhedre, még ha csak a szálló előtt várnálak is, és igyekeznék olyan helyet szerezni magamnak, ahonnan láthatlak, amikor ebédelsz. De effajta meggondolások igazán nem akadályoznának meg, hogy oda ne utazzam. Ellenben a mostani állapotom, amely még idehaza a családban is inkább a sötét szobámat, semmint a fényes nappalit jelöli ki tartózkodásom helyéül, már magában véve is félelmetes vállalkozássá növeli ezt az utazást, mivel az utazásnak a célja Te volnál, Drágám, még veszedelmes vállalkozássá is, mert ugyan mit mondanál, és mit szólna hozzám a nővéred, ha már először így látna? Nem, nem, nem. Maradok, ahol vagyok, csak egy kicsit még szomorúbban, mint máskor, egy kicsit nyugtalanabbul, hiszen közelebb vagy hozzám, mint máskor, és mégis elérhetetlen. Vénemberek, öreg anyókák szó nélkül elszánnák magukat erre a kis útra, de én nem vagyok rá képes.

Isten áldjon, Drágám, tölts el pár nyugodt órát. Bocsáss meg, hogy Drezdában is levelekkel zaklatlak. Egy vasárnapi levél ott vár már Berlinben, nincs benne semmi újság, csak az örökös múlt heti sirámok.

Franz

[...]

13. II. 14-ről 15-re virradóra

[...] Ma délben nagy szükségem lett volna egy lyukra, hogy belebújjak; a *März* legújabb számában elolvastam ugyanis Max kritikáját a könyvemről; tudtam, hogy meg fog jelenni, de előtte nem láttam. Megjelent már egypár kritika, természetesen csak ismerősök tollából, üres volt bennük a szertelen magasztalás, üresek a magyarázatok, és csak rosszul értelmezett baráti érzés, a nyomtatott szó túlzott tisztelete, irodalom és általánosság viszonyának félreértése jellemezte valamennyit. De ez végtére is a kritikák nagy többségére ugyanígy jellemző, és ha nem volnának oly szomorú, ámbár hamar elhasználódó ösztökéi a hiúságnak, ügyet sem vetne rájuk az ember. Max kritikája azonban mindegyiken túltesz. Éppen mivel a hozzám való barátsága a legemberibb érzésben, mélyen az irodalom eredete alatt gyökerezik, s ennélfogva már akkor uralkodik, amikor az irodalom még csak lélegzethez sem jut, ő úgy becsül túl engem, hogy egyszersmind megszégyenít, és hiúvá és gőgössé tesz, másfelől természetesen, művészi tapasztalatánál és önnön erejénél fogva, már rég körülbástyázta magát az igaz ítélettel, ami csak ítélet és semmi egyéb. De azért így ír. Ha magam is dolgoznék, ha benne volnék a munka sodrában, és vitetném magam vele, akkor nem töprengenék annyit ezen a kritikán, gondolatban megcsókolnám Maxot, hogy így szeret engem, de maga a kritika egy csöppet sem érdekelne. Így azonban... És az a szörnyű, hogy ha belegondolok, magam se vagyok másként a Max munkáival, mint ő az enyéimmel, csakhogy én ezt néha világosan látom, ő ellenben soha. [...]

[...]

13. II. 16-ról 17-re virradóra

Drágám, a ma esti hosszú sétám alatt, míg egyedül bolyongtam a hidegben (már megint meghűltem? Valódi vagy képzelt borzongás szaladgál a hátamon) keresztül-kasul a városon, a Hradzsinban, a székesegyház környékén és a Belvederében, végtelen hosszú leveleket írtam hozzád gondolatban, és ha ebből az írásos munkából talán nem értesültél is pontos részletekről, azt bizonyára megint megérthetted, Drágám - vagy ha nem, hát nem tudom, mitévő legyek -, hogy én mindazon túl és mindazon innen, amit írok neked, és ami a létemen osztozó hangulatok és rosszullétek miatt könnyen visszataszítónak, mesterkéltnek, felszínesnek, kacérnak, hamisnak, gonosznak, zűrzavarosnak látszhatik, sőt talán nemcsak annak látszik, hanem kétségbevonhatatlanul az is - mégis, mégis, a mélyben, az olykor még előttem is elzáruló mélyben felismerem, és értéke szerint látom mindazt a rosszat, amit cselekszem és írok, és sírok tehetetlenségemben. Hogy Te szeretsz, Felice, az a boldogságom, de nem a biztonságom, megeshetik ugyanis, hogy csalatkozol, talán olyan fogásokkal élek írás közben, amelyek megtévesztenek, hiszen alig láttál még, beszélni is alig hallottál, a hallgatásomtól se sokat szenvedtél, azt sem tudhatod, hogy milyen véletlen és szükségszerű kellemetlenségekkel járhat talán számodra a közelségem - a biztonságom inkább abban rejlik, hogy *én* szeretlek téged, hogy megláttalak azon a röpke estén, hogy úgy éreztem, lenyűgöztél, hogy nem voltam gyengébb, mint ez a szerelem, hanem kiálltam a próbát, hogy ez a szerelem úgy hozzáigazodott a természetemhez, mintha velem jött volna a világra, de csak most tudatosult volna bennem.

Ne tévesszen meg, Drágám, az az ijedelem, amely elfogott, amikor meghallottad, hogy anyád elolvasta a leveleimet. (Különös egy ember az apád! Külsőre kényelemszerető és komoly, szereti a vidámságot, megríkatják a regények, téged meg egy ilyen nagyon is kétes dologban védelmébe vesz az anyáddal szemben!) Tulajdonképpen nem az anyádtól való ijedelem volt az. Attól félek, tulajdonképpen egészen más volt az, gondolj csak bele. Éppen eléggé független vagy Te a családban, anyád is olvasta már egyszer a leveleimet, és, ha jól tudom, nem lett súlyosabb következménye. A hír tulajdonképpeni hatása inkább az volt, hogy abba a kicsi (valójában, Istenem, óriási nagy) térbe, amelybe Te, Drágám, idejöttél hozzám (akárcsak álmodban, amikor álom szülte könnyelműséggel leugrottál a korláton át a mélyben állóhoz), most az anyád révén idegen, hideg pillantás hatolt be, és Te ettől megborzongtál és gondolkodóba estél, mivel egyszeriben messziről láttad, amit addig csak a legszorosabb közelségből láttál. Bárcsak magunk volnánk megint, és ne zavarnának soha!

Franz

13. II. 17-ről 18-ra virradóra

Képzeld el, Drágám, hogy milyen boldogtalan, milyen dühös, milyen izgatott, milyen gondterhelt, milyen szerelmes vagyok. Este Brodéknál voltam, az új lakásukban (Sophie persze már rég elment, Max csütörtökön érkezik), aztán szépen elmentem sétálni, számítva rá, hogy nemsokára nyugodtan írhatok neked, és utána mindjárt lefekszem, hogy alaposan kialudjam a kimerültségemet és a náthámat. Ekkor összeakadok Pickkel, és ő magával vonszol, vonszol (mivel egyáltalán nem járok össze senkivel, legföljebb az intézetem képviseletében, azért azt hiszem, mindenkinek engednem kell), én meg vele tartok, elüldögélünk egész éjjel, ha nem is éppen unatkozva, a kávéházban, méghozzá egy néptelen, fűtetlen kávéházban, és most, hajnali fél háromkor itt ülök a szobában, és még a fűtött szobában is hideg szaladgál a hátamon, nem tudom, miért. De azt még meg kell mondanom, Drágám, hogy csak felületesen olvastad a vasárnapi levelemet, nem is lehet másként, volt elég csúfság abban a levélben (alkalomadtán

majd még elmondom, miért), és én örülök ennek a felületes olvasásnak, csak arra kérlek, nehogy még egyszer elolvasd - arról azonban, hogy bennünket egy *esetleg felbomló* szál kötne össze, nem lehetett ott egy árva szó sem. Drágám, csak nem vagyok bolond, hogy magam mondjam ki vagy fessem a falra a saját ítéletemet, amikor sokkal inkább a tied vagyok, int a nyakadban függő képmásom? Hogy olvashattál ki effélét a levelimből, milyen szemmel olvastad?

És milyen kézzel, milyen álomban írtad, hogy én egészen meghódítottalak? Drágám, ezt csak egy pillanatra hiheted, messziről. De hogy a közelből meghódítsanak valakit hosszú időre, ahhoz másfajta erőfeszítés kell, nem az a játszi izommunka, amely a tollamat mozgatja. Nem így vélekedsz magad is, ha jobban belegondolsz? Néha mégis úgy érzem, hogy csak ez a levélbeli kapcsolat, amelyen túl szinte állandóan vágyom a valóságra, csak ez a kapcsolat illik a nyomorúságomhoz (a nyomorúságomhoz, amelyet természetesen nem mindig érzek nyomorúságnak), és hogy ha átlépem a nekem szabott határt, bajt hozok mindkettőnkre. Drágám, elég élénk a képzeletem, hogy meggyőzzem magamat - egyfelől, ha magamra gondolok -, hogy veled kell maradnom, hozzád simulva, tőled soha el nem szakadva, másfelől, ha rád gondolok (szétválaszthatatlanul összefonódunk, de megint csak a fejemben, az a baj), hogy erőnek erejével távol kellene tartanom magamat tőled. Jaj, istenem, mi lesz ennek a vége! - És látod, drága Felicém, megint csak el kell küldenem ezt a rémes levelet, de hát mit tegyek, három óra elmúlt, nem írhatok másikat helyette. Még csak azt akarom mondani, hogy ami az előzőben nem tetszett neked, az nem igaz és nem úgy gondoltam; azazhogy tökéletesen igaz, és úgy is gondoltam, de annyira szeretlek, hogy ha csak a pillantásoddal is parancsolod, hajlandó vagyok valótlanságot állítani, sőt mi több, hinni is. Néha azt gondolom, Felice, hogy ha ekkora hatalmad van rajtam, igazán megváltoztathatnál, hogy képes legyek arra, ami természetes.

Franz

[...]

13. II. 18-ról 19-re virradóra

Segíts, Drágám, kérlek, hogy megint helyrehozzam, amit az utóbbi napokban elrontottam. Talán nem történt semmi különös, és ha nem jajveszékelek, Te talán észre sem vettél volna semmit, de engem állandóan űz a bénultságomon áthatoló türelmetlenség, és felelőtlen dolgokat irkálok, vagy attól félek, hogy bármely pillanatban azt tehetem. A hamis mondatok ott ólálkodnak a tollam körül, a hegye körül kígyóznak, és belopóznak a levelekbe. Nem hiszem, hogy az embernek ne volna bármikor ereje tökéletesen megfogalmazni azt, amit valóban meg akar mondani vagy írni. Nagy hiba a nyelv esendőségére hivatkozni vagy a szavak korlátoltságát és az érzelmek határtalanságát szembeállítani egymással. A határtalan érzelem szavakban éppoly határtalan, mint volt a szívben. Ami belül világos, az feltétlenül az lesz a beszédben is. Épp ezért sose féltsük a nyelvet, féltsük inkább a szavaink láttán önmagunkat. Mert ugyan ki tudja meg magától, hogy hogy van önmagával. Az a viharzó, vagy fortyogó, vagy ingoványos mélység mi magunk vagyunk, de azon a rejtelmesen létrejövő úton, amelyen kitör belőlünk a szó, napvilágra jut az önismeret, és még ha leplezetten is, ott van a szemünk előtt, fölemelő vagy lesújtó látvány. Oltalmazz meg hát, Drágám, azoktól a csúf szavaktól, amelyeket az utóbbi időben kiöklendeztem magamból. Mondd, hogy mindent tudsz, és mégis szeretsz. Nemrégiben igen csúnyán írtam Lasker-Schüllerről és Schnitzlerről. És nagyon is igazam volt! Pedig ők, mint két angyal, olyan magasan szállnak el fölöttem, aki mélyen alattuk heverek a földön. És Max dicsérete! Ő tulajdonképpen nem is a könyvemet dicséri, az a könyv így is, úgy is megvan, az ítéletét kellene felülvizsgálni, ha valakinek volna hozzá

kedve; de ő mindenekelőtt engem dicsér, és ez a legnevetségesebb az egészben. Hát hol vagyok én? Ki vizsgálhat felül engem? Nekem csak arra kellene egy erős kéz, hogy tisztességesen belenyúljon abba a kusza képződménybe, ami én vagyok. És amit most mondok, az még csak nem is egész pontosan a véleményem, nem is egész pontosan a pillanatnyi véleményem. Ha önmagamba nézek, olyan homályos gomolygást látok, hogy még az önutálatomat se tudom pontosan megokolni és teljesen elfogadni.

Drágám, mit szólsz ehhez a zűrzavarhoz, amely így eléd tárul? Nem szomorúbb és visszataszítóbb ez annak, aki nézi, mint aki átéli? Mérhetetlenül szomorúbb és visszataszítóbb bizonyára. Képzelem, mekkora a erő kell hozzá, hogy el ne fusson tőle az ember. Én viszont megvall, teljes nyugalommal írom le.

Franz

13. II. 21-ről 22-re virradóra

Ma elgondolkoztam, hogy milyen képet alkotnék én magamról a helyedben, ha tényleges együttlétünknek azon az előled elillanó óráján túl semmi más anyag nem állna rendelkezésemre, kivéve a múlt heti leveleket. Igaz, hogy ezek aztán olyanok, hogy kellőképpen megcáfolják és elfeledtetik mindazt, ami életrevaló volt a korábbi levelekben, pedig ezek írása közben is volt bennem törekvés, erőtlen ugyan, hogy pont ebben az értelemben még nyomatékosabbá tegyem őket, és valahányszor újraolvastam egy-egy levelet, valósággal dühbe gurultam, éspedig mindenekelőtt azért - az összes egyéb, érthetőbb okokról nem is beszélve -, mert úgy éreztem, hogy nem hasít belém elég mélyen és elég sokszor. Vajon az efféle levelek nem foszlatják-e szét rólam alkotott minden elképzelésedet? El tudod képzelni eddigi tapasztalatod alapján, ha nem volna ott előtted a bizonyíték rá, hogy egy ember olyan haszontalanul éljen, mint én, és *mégis éljen*, és létének mindössze az legyen az értelme, hogy egy óriási lyuk körül kereng, és azt vigyázza? Nem azt kell-e hinned, Drágám, hogy nem is ember az, aki neked ír, hanem valami gonosz szellem?

Pedig ember az, Drágám. (Persze miután erre a megállapításra ragadtatta magát, leírni aligha tudná ennek az emberlétnek a következményeit, messze túl vannak azok az ő körén.) És törekszik hozzád, és minden erejét összeszedi hozzá, és Berlin messzeségét korántsem érzi olyan nyomasztónak, mint azt a magasságot, amely elválasztja tőled. És a legnagyobb jóakarattal sem lesz képes többre, mint hogy „újból és újból csalódást okozzon” neked, ahogy ma írod (más viszonylatban ugyan, de az ilyen megjegyzéseknek hozzám való viszonya magától alakul ki, a Te szándékodtól teljesen függetlenül). Nem tehet mást, minthogy kinek-kinek csak annyi ereje van, amennyivel kiállították a világba, és forogjon bár az élete kockán, nem meríthet új erőt semmiféle rejtett tartalékból.

Sem a hivatalban, sem a villamoson nem tudtál írni nekem. Megmagyarázzam, miért nem, Drágám? Nem tudtad, kinek írjál. Én nem vagyok arra való, hogy levelet intézzenek hozzám. Ha nyomorúságomat leplezetlenül kiteregetve beállítanék hozzád, beállíthatnék hozzád, visszarettennél. Ezért csak keringek - természetesen minden rossz szándék nélkül, ahogy a mókusok keringenek összevissza, eszeveszettül a kalitkájukban -, csak hogy ott tartsalak a ketrecem előtt, csak hogy ott tudjalak a közelemben, még ha nem láthatlak is. Mikor fogod ezt fölfedezni, és ha fölfedezted, meddig maradsz majd ott?

Franz

[Valószínűleg mellékelve]: Efféle képzelgésekkel vagy vágyakkal küszködöm, míg álmatlanul fekszem az ágyban:

Nyers fatuskó vagyok, a szakácsné odaszorít magához, és a kemény fatuskó oldalából (tehát úgy a csípőm tájékáról), két kézzel húzva rajta maga felé a kést, erőlködve forgácsot hánt a tűzgyújtáshoz.

[...]

13. II. 24.-ről 25-re virradóra

A nővéred? Én meg, hogy csökönyösen egyre csak a magam baja körül forgok, mit sem sejtve, „pár nyugodt órát" kívántam neked, szegény szívem, a Drezdába küldött levelemben. Ha sejtettem volna, akár csak úgy nagyjából is, mint ma, a drezdai utad célját, valószínűleg mégiscsak elutazom Drezdába az összes nyavalyámmal együtt, mert azt még a fásultságomban se nagyon bírtam volna ki, hogy Te ott vagy egyedül és boldogtalanul. A múltkor szemet szúrt ugyan, hogy a nővéred hirtelen otthagyta a jó drezdai állását, Te pedig berlini professzoroknál stb. olyan szokatlan elfoglaltságot keresel neki - de aztán átsiklottam rajta. Hogy tulajdonképpen miről van szó, nem akarom tudni, Drágám, ha nehezedre esik megmondani - kivéve ha akár csak a legcsekélyebb lehetőség is volna rá, hogy jó tanáccsal vagy mással segítsek (érted tenném persze, de erőt és bátorságot merítenék belőle én is) -, azt azonban, Drágám, hamarosan meg kell tudnom - hamarosan, mondom! -, hogy *Te hogy vagy*. Ezen az őszön és télen épp elég sok minden fogott össze a vezérletem alatt ellened. Nem tarthatom jó jelnek, hogy még nincs hírem a drezdai utad eredményéről, sem arról, hogy hazafelé hogy érezted magad. Okvetlenül oda kellett volna mennem Drezdába, valamiben csak hasznomat vetted volna, a bajod puszta látványából is erőt meríthettem volna.

Alig merem folytatni, hisz azt se tudom, mit csinálsz. Szombaton és vasárnap este, tehát ugyanakkor, amikor Te már ezzel az utazással voltál elfoglalva, én ott üldögéltem, tulajdonképpen nem sokkal lehangoltabban, mint máskor, Maxszal az új lakásában, mintha Te egy másik csillagzaton élnél, s mintha a talpam alatt a föld nem függene össze azzal, amelyiken Te nyilván a legnagyobb izgalomban jársz-kelsz - ha ez megtörténhetett, ki tudja, mi van most veled, miközben én itt hidegen rovom a szavakat egymás után. Nyomorult egy élet ez, Drágám, csak az érti ezt, aki ostorsuhogtatva hajt bele. Nem akarlak óvni tőle, Drágám, - hogy ilyen izgalmakat vállalj, még ha fölöslegesnek bizonyulnának, akkor se - hogy is óvhatnálak tőle, hogy a szíved szavát kövesd, hisz magamnak se tudnék ennél jobbat -, hanem ott Berlinben légy kíméletlenebb, és kíméld magad. Hagyj ott mindent egy kis időre, anyád üléseit, a nővéred táncestélyeit, a kézimunkát, a nagynénit, és aludj, aludj! Csak alvás közben vigyáznak ránk a jótét lelkek, a sok ébrenlét felőröl.

Franz

Napló

Február 28. Ernst Liman egy esős őszi nap reggelén érkezett meg üzleti útján Konstantinápolyba, és szokása szerint - már tizedik alkalommal tette meg ezt az utat - nem törődve semmivel, az egyébként üres utcákon ahhoz a szállodához hajtatott, amelyben mindig megelégedésére szokott megszállni. Csaknem hűvös volt, a zápor bevert a kocsiba, és Liman bosszúsan a rossz idő miatt, amely egész idei üzleti útján üldözte, felhúzta az ablakot, és behúzódott egy sarokba, hogy az előtte álló mintegy negyedórás kocsiutat átaludja. Mivel azonban az útja egyenesen az üzleti negyeden át vitt, nem volt nyugta, az utcai árusok

kiáltásai, a fuvaroskocsik és másfélék dübörgése, ez a közelebbi vizsgálódás nélkül értelmetlennek tűnő lárma, például egy embertömeg tapsolása zavarta egyébként mély álmát.

Úticéljánál kellemetlen meglepetés várta. A legutóbbi nagy sztambuli tűzvész alkalmával, amelyről útja során maga Liman is olvashatott, csaknem teljesen leégett a Hotel Kingston, amelyben lakni szokott, ám a kocsis, aki ezt természetesen tudta, az utasa iránti tökéletes közönyében mégis teljesítette annak megbízását, és szó nélkül elszállította a kiégett szállóhoz. Itt pedig nyugodtan leszállt a bakról, és még Liman bőröndjeit is lepakolta volna, ha Liman meg nem ragadja a vállánál, és jól meg nem rázza, amire a kocsis elengedte ugyan a bőröndöket, de olyan lassan és álmosan, mintha nem Liman térítette volna el a szándékától, hanem saját maga változtatta volna meg. A szálloda földszintje részben megmaradt, és deszkaborítással úgy-ahogy minden oldalon lakhatóvá tették. Egy török és egy francia felirat azt hirdette, hogy a szállodát nemsokára újjáépítik, szebben és modernebbül, mint amilyen azelőtt volt. Ám ennek az egyetlen jele három napszámos munkálkodása volt, akik lapáttal és kapával törmeléket halmoztak fel arrébb, és egy kis kézikocsit raktak meg vele.

Mint kiderült, a tűzvész következtében munkanélkülivé vált szállodaszemélyzet egy része lakott a romok között. Egy fekete gérokkos és rikító vörös nyakkendős úr mindjárt elő is szaladt, mikor megállt Liman kocsija, elmesélte a bosszúsan hallgató Limannak a tűzvész történetét, hosszú, gyér szakálla végeit közben az ujjaira tekergette, és csak azért hagyta ezt abba, hogy megmutassa Limannak, hol keletkezett a tűz, hogyan terjedt, és végül hogyan roskadt össze minden. Liman, aki a történet alatt alig emelte fel tekintetét a földről, és el nem engedte a kocsiajtó kilincsét, éppen egy másik szálloda nevét akarta odakiáltani a kocsisnak, hogy vigye oda, amikor a gérokkos úr felemelt karral arra kérte, hogy ne menjen másik szállodába, hanem maradjon hű ehhez, amellyel mindig úgy meg volt elégedve. Bár ez kétségkívül csak üres szólam volt, és senki sem emlékezhetett Limanra, amint Liman sem ismert rá a férfi- és női alkalmazottak egyikére sem, akiket az ajtóban és az ablakokban megpillantott, mégis megkérdezte mint olyan ember, aki törődik a szokásaival, hogy vajon miféle módon maradhatna hű pillanatnyilag a leégett szállodához. Ekkor megtudta - és önkéntelenül is el kellett mosolyodnia azon, hogy képesek volnának ilyesmit elvárni tőle -, hogy a szálloda régebbi vendégei számára, de csak azoknak, magánlakásokban tartanak fenn szép szobákat, Limannak csak a parancsára várnak, és máris odakísérik, egészen közel van ide, nem fog semmi időveszteséget okozni, az ára pedig szívességből, és mert végeredményben mégiscsak pótmegoldásról van szó, rendkívülien alacsony, ámbár a bécsi receptek szerint készült ételek, ha lehetséges, még jobbak, a kiszolgálás pedig még gondosabb, mint a régebbi, bizonyos téren mégiscsak kifogásolható Hotel Kingstonban.

„Köszönöm - mondta Liman, azzal visszaszállt a kocsiba. - Csak öt napig maradok Konstantinápolyban, és erre a kis időre csak nem rendezkedem be egy magánlakásban, nem, szállodába megyek. De jövőre, ha visszajövök, és az önök szállodája újjá lesz építve, bizonyosan csakis önöknél fogok megszállni. Megengedi?!" És Liman be akarta csukni a kocsiajtót, amelynek kilincsét most a szálloda képviselője ragadta meg. „Uram!", mondta kérlelő hangon, és felnézett Limanra.

„Elengedni!", kiáltotta Liman az ajtót rángatva, és kiadta a kocsisnak a parancsot: „A Hotel Royalba." De vagy nem értette a kocsis, vagy az ajtó csukódására várt, mindenesetre úgy állt a bakján, mint egy szobor. A szálloda képviselője azonban egyáltalán nem engedte el az ajtót, sőt hevesen intett egyik kollégájának is, hogy mozduljon már, és jöjjön segíteni neki. Különösen valamilyen lánytól várt sokat, mert minduntalan azt kiáltozta: „Fini! No de Fini! Hol ez a Fini!?" Az ablakokban és ajtókban figyelő emberek a ház belseje felé fordultak,

összevissza kiáltoztak, látni lehetett az ablakokban, amint fel-alá szaladgálnak, és Finit keresik.

Igaz, Liman egyetlen rúgással eltávolíthatta volna az ajtótól a férfit, aki megakadályozta, hogy elindulhasson, és akit nyilvánvalóan az éhség bátorított fel ilyen viselkedésre - ezt belátta a férfi is, és ezért nem is mert egyáltalán Limanra nézni -, Liman azonban az utazásain már túlságosan sok rossz tapasztalatot szerzett, semhogy ne tudta volna, milyen fontos, hogy idegenben, bármennyire igaza van is az embernek, kerüljön minden feltűnést, nyugodtan kiszállt tehát újra a kocsiból, és egyelőre ügyet sem vetve a férfira, aki görcsösen fogta az ajtót, odament a kocsishoz, megismételte neki a megbízását, határozottan utasította még arra, hogy azonnal induljon el innét, aztán az ajtónál álló férfihoz fordult, látszólag közönséges mozdulattal megmarkolta a kezét, ám titokban úgy megszorította a csuklóját, hogy a férfi „Fini!" felkiáltással, amely egyszerre volt parancs és fájdalmának kitörése, szinte felugrott a levegőbe, és elengedte a kilincset.

Jön már! Jön már!", hallatszott ekkor minden ablakból, és egy nevető leány szaladt ki a házból, még azon frissiben elkészült frizuráját babrálva, fejét enyhén lehajtva, és a kocsi felé tartott. „Gyorsan! Be a kocsiba! Hiszen ömlik", kiáltotta, s megragadta Liman vállát, és arcát egészen közel vitte az övéhez. „Fini vagyok", mondta aztán Limannak halkan, és végigsimította a vállát.

„Hiszen nem is olyan rossz szándékúak - mondta magában Liman, és mosolyogva nézett a lányra -, kár, hogy már nem vagyok fiatal, és nem bocsátkozom bizonytalan kalandokba." „Bizonyára tévedés történt, kisasszony - mondta, és a kocsija felé fordult -, se nem hívattam magát, se nem szándékom, hogy magammal vigyem." A kocsiból még hozzátette: „Ne is próbálkozzék tovább."

De Fini a fél lábát már rátette a hágcsóra, és karját a mellén összefonva így szólt: „Miért nem akarja, hogy ajánljak magának egy lakást?" Liman fáradt volt már a zaklatásoktól, amelyek itt érték, és azt mondta a leánynak, lehajolva hozzá: „Kérem, ne tartóztasson fel tovább a haszontalan kérdéseivel! Szállodába megyek, és kész! Vigye a lábát a hágcsóról, mert különben még bajba kerül. Indulás, kocsis!" „Megállj!", kiáltotta azonban a leány, és most már komolyan fel akart kapaszkodni a kocsiba. Liman a fejét csóválva felállt, és zömök alakjával eltorlaszolta az ajtót. A leány megpróbálta félrelökni, és ehhez a fejét és a térdét is használta, a kocsi inogni kezdett hitvány rugóin, Liman nem tudott miben megkapaszkodni. „Miért nem akar magával vinni? Miért nem akar magával vinni?", ismételte a leány egyfolytában.

Bizonyára sikerült volna Limannak félretolnia a leányt, aki egyébként jó erős volt, és még különösebben erőszakosan sem kellett volna fellépnie, ha a gérokkos férfi, aki eddig, mintha Fini leváltotta volna, nyugodtan viselkedett, most, hogy megingani látta Finit, egyetlen ugrással ott nem terem, hogy Finit hátulról megtartsa, és Liman mégiscsak kíméletes védekezésével szemben a minden erejét bevető leányt megpróbálja a kocsiba tuszkolni. E támasz érzetében sikerült is benyomulnia a leánynak a kocsiba, behúzta maga mögött az ajtót, amelyet ráadásul még kintről is betaszítottak, mintegy magában azt mondta „Nahát akkor", és először futólag a blúzát igazította meg, majd utána alaposabban a frizuráját. „Ez hallatlan", mondta Liman, aki hátraesett az ülésére, a vele szemközt letelepedő leánynak.

Március 2. [...] Tegnap találkoztam a B. lánnyal. A nyugalma, elégedettsége, elfogulatlansága és tisztasága, pedig az elmúlt években fejeződött be átalakulása öreg nővé, ez a már akkoriban is kellemetlen teltség nemsokára eléri a steril hájasság határát, a járásába valamiféle hengeredés vagy tolatás vegyült, a has előretaszításával, jobban mondva elöl hordásával, és az állon - futó pillantásra csak az állon - a korábbi pelyhedzésből származó szőrszálak göndörödnek.

Felicéhez

13. III. 2-ról 3-ra virradóra

A húgaim elmentek a férjeikkel, már fél tizenegy van, de az apám visszatelepedett, és odaparancsolta anyámat is kártyázni. Mivel mostanában hajlamos a szervezetem a meghűlésre, a nappaliba vagyok száműzve, és itt írok a kártyázás zajai közepette. Velem szemben ül az anyám, jobbra tőlem az asztalfőn az apám. Épp most súgtam oda anyámnak, nem szakítva félbe az írást, míg apám egy vizeskorsót tett ki az erkélyajtó elé, hogy: „Menjetek már aludni!", ő menne is szívesen, de nem olyan egyszerű a dolog.

„A két utolsóban dupla a tét", mondta épp az imént az apám, ami azt jelenti, hogy legalább két játszma jön még, s az bizony nagyon sokáig eltarthat.

Előtte megint sétálni voltam a húgommal, s miközben mindenféléről beszélgettünk, megrohant a magányosság érzése, ami gyakran megesik velem társaságban (természetesen másoknál sem ritkaság ez), és az futott át a fejemen, hogy vajon Te, Drágám (megint csak Te, Drágám, mert rajtad kívül nincs senkim, és nem is lesz soha), úgy gondolsz-e rám még most is, mint azelőtt. Nem is annyira a leveleiden látom, hogy megváltozott a véleményed rólam, sőt a leveleidből egyáltalán nem is látom.

(Egy óra elmúlt, közben, Drágám, szinte teljesen elszakítottak a történetemtől - ma született róla döntés, ellenem szóló -, és most, ha kellek neked, szabályosan visszakönyörgöm magam hozzád.) A véleményed megváltozására főleg a mostani viselkedésemből következtetek, és azt mondogatom magamban, hogy semmiképpen sem maradhatsz meg a korábbi álláspontodon. Az a hangulat, amely az utóbbi időben rám telepedett, korántsem kivételes, tizenöt esztendeje ismerem, az írás révén hosszabb időre megszabadultam tőle, és nem sejtve, hogy ez a „megszabadulás" milyen félelmetesen ideiglenes, nagy merészen megkörnyékeztelek, és látszólagos újjászületésemmel kérkedve azt képzeltem, mindenki előtt vállalhatom annak a felelősségét, hogy megpróbáltalak magamhoz kötni téged, a legdrágábbat, amit csak találtam valaha. De milyennek mutatkoztam előtted az utóbbi hetekben? Hogy bírsz megmaradni ép ésszel a közelemben? Nem kétlem, hogy rendes körülmények között bátran kimondanád a valódi véleményedet, még ha csak színre mutatkoznék is benne változás. De a nyíltszívűséged nem kerekedik felül a jóságodon, Drágám. És én éppen attól félek, hogy még ha undorodnál is tőlem - végtére is lány vagy, és férfit akarsz, nem valami hitvány földi férget -, még ha undorodnál is tőlem, a jóságod akkor sem hátrálna meg. Te látod, hogy milyen jó helyem van nálad - és vajon kidobja az ember azt a holmit, amely ilyen jó helyen van nála, még ha a bölcs önkímélet ezt parancsolja is? És Te - mindenekelőtt -, Te megtennéd? Le tudnád győzni a szánalmadat? Pont te, akit úgy megrendít a környezetedben lévők minden baja? Viszont másfelől ott vagyok én. Nem tagadom, nagyon jól elviselném, hogy mások szánalmán élősködjem, de azt már nem viselném el, hogy olyan szánalom gyümölcsét élvezzem, amely téged csak pusztulásba vinne. Gondold csak meg, Drágám, gondold csak meg! Bármi mást eltűrnék, de ezt nem. Bármi szót, akármilyen érzésből fakadjon is, inkább, mint azt a

szánalmat. Ez a szánalom, amely énérettem volna, a hatásában végül mindenképpen ellenem fordulna. Te messze vagy, és én nem láthatlak, de ha felőrlődnél ebben a szánalomban, azt mégis megtudnám. Ezért, Drágám, hogy megnyugtass, válaszolj a mai napon - ameddig még biztosan nem olyan nagy a baj - kertelés nélkül a következő kérdésre: ha valaha is úgy látnád, vagy mondjuk, a legtöbb kétséget kizárva, világosan látnád, hogy - bár nem minden nehézség nélkül - mégis meg tudsz lenni nélkülem, ha úgy látnád, hogy hátráltatlak életre szóló terveidben *(miért nem hallok ezekről semmit?)*, ha úgy látnád, hogy jóságos, tevékeny, vidám, magabiztos ember lévén, nem tudnál vagy csak önmagadat pusztítva tudnál közösséget vállalni a lényemből fakadó zűrzavarral, vagy mondjuk inkább, unalmas tétovasággal - képes lennél akkor, Drágám (kérlek, ne válaszolj elhamarkodottan, tudnod kell, hogy felelős vagy a feleletedért!), képes lennél őszintén megmondani ezt, nem hallgatva a szánalom szavára? Ismétlem: itt nem az igazságszeretetről, hanem a jóságról van szó! És az a válasz, amely kérdésem feltételeinek már a puszta lehetőségét kétségbe vonná, az a válasz sem nekem, sem érted való aggodalmamnak nem volna elégséges. Azazhogy nagyon is elégséges: a leküzdhetetlen részvét nyílt bevallása volna. - De minek is faggatlak és gyötörlek! Hisz úgyis tudom a választ.

Jó éjt, Drágám! Most itt hagyom ezt a levelet, és nem is azért, mert kimerültem, hanem mert zilált és reményvesztett vagyok, megyek és lefekszem.

Franz

13. III. 6-ról 7-re virradóra

Nem, ez nekem nem elég. Én azt kérdeztem tőled, vajon nem szánalmat érzel-e irántam mindenekelőtt. És meg is okoltam a kérdést. Te meg csak ennyit mondasz: nem. De hiszen én más ember voltam még, amikor az első levelet írtam neked, pár nappal ezelőtt, nagyjából összerendezve az íróasztalomat (mindig csak úgy nagyjából rendezem össze), megtaláltam a másodpéldányát is (csak erről az egyetlen levélről van másolatom). Másmilyen voltam, ezt aligha vonhatod kétségbe, és ha le-leroskadtam is, azért könnyen összeszedtem magam. Tehát mindvégig, mind e mostani szomorú időkig félrevezettelek? Csak két lehetőség van: Te csak szánalmat érzel irántam, akkor meg miért akarok én szerelmet kicsikarni tőled, állok mindig az utadba, kényszerítelek, hogy naponta írjál, foglalkozzál velem, terrorizállak egy tehetetlen férfi tehetetlen szerelmével, miért nem keresem inkább a módját, hogy kíméletesen megszabadítsalak magamtól, és titokban, egyedül élvezzem, hogy tudok a szánalmadról, és legalább ily módon méltó legyek rá? Vagy pedig Te nemcsak hogy szánakozol rajtam, hanem még félre is voltál vezetve az elmúlt fél évben, igazában nem látod, hogy milyen nyomorult vagyok, átsiklasz a vallomásaimon, és öntudatlanul elhessegeted magadtól, hogy ne kelljen elhinned őket, ha mégoly erősen késztetne is másfelől a természeted. De hát akkor miért nem szedem össze minden maradék erőmet, hogy világosan elébed tárjam a dolgok állását, miért nem választom a legegyértelműbb, a legrövidebb szavakat, amelyeket sem félrehallani, sem félreérteni, sem elfelejteni nem lehet? Van talán még némi reményem, vagy játszadozom talán azzal a reménnyel, hogy megmaradhatsz nekem? Ha így áll a dolog, márpedig néha úgy tűnik, akkor kötelességem volna kilépni önmagamból és kíméletlenül a pártodra kelni önmagammal szemben.

De mégiscsak van egy harmadik lehetőség is: Te nemcsak hogy szánakozol rajtam, és jól látod mostani állapotomat, hanem azt hiszed, hogy egyszer még valamirevaló ember válhatik belőlem, akivel kiegyensúlyozott, nyugodt, derűs kapcsolatot lehet fenntartani. Ha ezt hiszed, borzasztóan tévedsz, mondtam már neked, hogy a mostani állapotom (pedig ma még úgyszólván paradicsomi) korántsem kivételes állapot. Ne ringasd magad ilyen csalóka hiedelmek-

ben, Felice! Két napig se bírnád ki velem. Ma írt nekem egy tizennyolc éves gimnazista, akit két vagy három alkalommal láttam Baumnál. A levele végén tisztelő hívemnek mondja magát. Rosszullét környékez, ha csak rágondolok. Micsoda hamis képzetek! Hogy nem tudom kitépni a szívem, hogy mindent lássanak és elrettenjenek! No persze, azt is meg kell vallanom, hogy azt a gimnazistát, még ha hős volnék is, szívesen elrettenteném, mert nem tetszik nekem (talán mert olyan fiatal), téged viszont, Drágám, Te örökre Drágám, magamhoz rántanálak, le ebbe a nagy tökéletlenségbe, ami én vagyok.

Franz

[...]

13. III. 13-ról 14-re virradóra

Nyugodtabb vagy már? Múlik a fájdalom? A mai levélből ezt gondolná az ember, és már-már elhinném magam is, de bízni nem bízom benne. Olvasni sem tudsz? Nem csoda. Egyáltalán lenne rá időd? De hogy került hozzád, Felice, Drágám, hogy került hozzád az *Uriel Acosta*? Ezt a darabot nem is ismerem, és alig hinném, hogy képes volnék elolvasni, noha az én agyam a valóságban olyan, amilyennek Te a magadét tréfából mondod. De talán azért kell beszáradnia és megkeményednie az ember agyának, hogy egyszer szikrát csiholhassanak belőle. - Erről akartam írni, amikor csöngetett a húgom, egyedül ültem a nappaliban, a mozgóképszínházból jött haza, és nekem kellett ajtót nyitnom. Hogy megzavartak, félbehagytam a levelet. A húgom beszámolt az előadásról, vagy inkább én faggattam ki, mert noha magam csak nagyon ritkán járok a mozgóképszínházba, mégis úgyszólván betéve tudom az összes kinematográf majdnem minden heti műsorát. A ziláltságom, a szórakozási vágyam plakátokon éli ki magát, a plakátok előtt megfeledkezem a mélyen belém ivódott, állandó szorongásról, az örök ideiglenesség érzéséről, valahányszor egy-egy nyaralásból visszatértem a városba - ezek a nyaralások pedig nagyon nyugtalanítón szoktak befejeződni -, mindig elfogott a vágyakozás a plakátok után, és hazafelé a villamosból menet közben iparkodtam el-elolvasni valamit a plakátokból, amelyek mellett elvillamosoztunk. - Néha, magam se tudom, mi az oka, különös erővel rohan meg mindaz, amit mondani akarok neked, mint valami embertömeg, amely egyszerre nyomakszik át egy szűk bejáraton. Pedig nem mondtam el semmit, az égvilágon semmit, mert amit az utóbbi időben csak írtam neked, az hamis volt, persze nem a legmélyéig hamis, hiszen a mélyben minden igaz, de hát ki képes átlátni a felszín kuszaságán és hamisságán? Te képes vagy rá, Drágám? Nem, bizonyára nem. De hagyjuk ezt, késő van már. A húgom feltartott. A *La broyeuse des coeurs*-t, A szívtipró asszonyt játszották. Most meg nagyon belemerültem egy tudományos könyvbe. Mit szólnál hozzá, Drágám, ha levelek helyett naplólapokat küldenék? Hiányzik, hogy most nem vezetek naplót, ámbár alig történik valami, ami történik, az se fontos, s magam se tartok fontosnak semmit. De egy olyan napló, amelyet Te nem látnál, nem volna napló nekem se. Egy neked szánt napló elkerülhetetlen változtatásai és kihagyásai pedig csak jótékony és nevelő hatást gyakorolnának rám. Egyetértesz ezzel? A levelekhez képest az lesz a különbség, hogy a naplólapok tartalomban néha talán gazdagabbak lesznek, de biztosan még unalmasabbak és még lomposabbak, mint a levelek. De azért ne félj, a szerelmem nem fog belőlük hiányozni. Hogy mit olvass? Azt se tudom, mit ismersz. Azt a sokszor kért könyvjegyzéket se kaptam még meg. Csak vaktában mondom: a *Werther*-t olvasd el! [...]

[...]

13. III. 16-ról 17-re virradóra

Kertelés nélkül megkérdem, Felice: volna számomra húsvétkor, azaz vasárnap vagy hétfőn bármikor egy szabad órád, és ha igen, jónak látnád-e, hogy meglátogassalak? Még egyszer mondom, bármikor lehet az az óra, Berlinben nem lenne más dolgom, csak hogy erre várjak (kevés ismerősöm van Berlinben, de azt a keveset se akarom látni, kivált hogy csak a nyakamra hoznának egy csomó irodalmárt, és van nekem épp elég bajom, nemhogy még ezt is elviseljem), de ha nem lenne egy teljes óra, hanem csak négy negyedóra, az se baj, egyet se mulasztanék el belőle, el se mozdulnék a telefon mellől. Az alapkérdés tehát az, hogy Te jónak látod-e; de el ne feledd, hogy a személyemben miféle ember látogat el hozzád. A rokonaidat azonban nem akarom látni, Drágám, arra most nem vagyok felkészülve, Berlinben pedig még annyira se leszek, és ezzel még nem is arra célzok, korántsem arra célzok, hogy az utóbbi évekből jóformán egyetlen öltönyt se tartottam meg, amelyben mutatkozhatnék előtted, akár még csak előtted is. Ez aztán igazán mellékes, de hát az ember könnyen kísértésbe esik, hogy a fontos dolgok elől, amelyeket úgyis meglátsz és meghallasz majd, a mellékes dolgokba meneküljön. Jól fontold meg hát a dolgot, Felice! Talán nem is fogsz ráérni, akkor nincs szükség fontolgatásra, húsvétkor nyilván mindenki otthon lesz, az apád, a fivéred, a drezdai nővéred; nagy gond rajtad a közelgő átköltözés is; fel kell készülnöd a frankfurti utazásra, egy szó, mint száz, én nagyon jól megérteném, ha most nem érnél rá; ezt nemcsak azért mondom, mivel tétovázom magam is, akkor inkább azon lennék, hogy Frankfurtba menjek áprilisban, ha Te is jónak látnád. - Szóval válaszolj mielőbb.

Franz

[...]

13. III. 17-ről 18-ra virradóra

Igazad van, Felice, mostanában gyakran erőltetem az írást, de a neked írt leveleim meg az életem szorosan összetartoznak, és én az életet is erőltetem; rosszul teszem?

Amellett jóformán egyetlen szó sem jön a tollamra magából a forrásból, hanem valahol messze, útközben kell elcsípnem, melyiket hol érem, hihetetlen körülmények között. Amikor benne voltam az írásban és az életben, azt írtam neked egyszer, hogy az igaz érzés nem keresgéli a hozzá illő szavakat, hanem beléjük botlik, vagy éppenséggel viteti magát általuk. Ez talán mégsem egészen így van.

Mert ha mégoly szilárd is a kezem, ugyan hogy érhetném el a hozzád írt levelekkel mindazt, amit el akarok érni: hogy komolyan vedd egyszerre mindkét kérésemet, azt is, hogy: „Szeress ezután is!”, meg azt is, hogy: „Gyűlölj!”

De hogy nem törődsz velem eléggé, azt komolyan gondolom. Mert ha nem így volna, akkor elküldted volna nekem azt az ősz hajszálat. - Én nemcsak a halántékomon őszülök, hanem őszül az egész koponyám, és ha rágondolok, hogy Te egyszer azért idegenkedtél valakitől, mert kopaszodott, még fehérebb lesz a hajam egy árnyalattal.

A budapesti nővéred egy kicsit fáradtnak és szomorúnak látszik a fényképen, nem? Férjnél volt már akkor? Egyébként inkább a drezdai nővéredre hasonlít, mint rád.

A naplóíráshoz még nem jött meg igazán a kedvem, Felice. (A „Fe”-re sehogy sem áll rá a tollam, ez diáklányokra, futó kapcsolatokra illik; a Felice több ennél, igazi ölelkezés van benne, és én, aki itt és a természetemnél fogva a szavakból élek, semmiképpen sem szalaszthatok el ilyen alkalmat.) Csupa tűrhetetlen dolog volna csak benne, csupa képtelenség, és

vajon volna-e erőd, Drágám, hogy a lapokat csak naplónak és ne levélnek tekintsd? Először erre kéne kapnom határozott ígéretet.

Ma délután úgy írtam neked, mintha csakis tőlem függene a berlini utazás; csak az a sietősen írt levél volt az oka, az utazás természetesen a Te véleményedtől függ elsősorban.

Isten veled, Drágám, holnap még megírom napközben, van-e részemről akadálya az utazásnak.

Franz

[...]

13. III. 19.

Nem értem, Drágám, tömérdek munkám volna, itt tornyosodik előttem az asztalon, de nem bírok nekifogni. Még jó, hogy nem előbb szántam el magam a berlini útra. Elakadt a lélegzetem, míg a leveled olvastam, s egy darabig nem tértem magamhoz. Ennek persze csak a gyöngeségem az oka, minden alkalom jó neki, hogy úrrá legyen egész lényemen, de ez az alkalom most igazán rendkívüli. Hogy bírom ki még a hátralévő pár napot! Már tegnap este képtelen voltam írni, pedig még meg sem kaptam a válaszodat, beszélni úgyszintén képtelen vagyok, hallani meg csak azt hallom meg, ami a húsvéttal összefügg.

Volna pedig alkalmas módja, hogy az örömöt és reményt elhallgattassam, csak azt kéne tisztáznom magamban, hogy miért utazom. Azt hiszem, ezt sem magam előtt, sem előtted nem titkoltam el, ám ha mégoly pontosan tudom is, végiggondolni képtelen vagyok. És ez a képtelenség a szerencsém. Csak azért utazom Berlinbe, és semmi másért, hogy megmondjam és megmutassam neked, akit megtévesztettek a levelek, hogy ki vagyok én valóban. Vajon személyesen jobban meg fogom majd magyarázni, mint eddig írásban? Írásban azért nem sikerült, mert tudatosan és öntudatlanul ellene szegültem saját magamnak; ha azonban valóságosan is jelen leszek, nemigen maradhat rejtve semmi, ha mégoly nagyon igyekezném is rejtegetni. A jelenlét megcáfolhatatlan.

Hol talállak vasárnap délelőtt? Ha mégis akadályozva volnék az utazásban, legkésőbb szombaton megtáviratozom. Szombaton egész nap bent vagy a hivatalban?

Olyan jól indult ez a levél, aztán közbejött az elmaradhatatlan második bekezdés, és észhez térített.

Franz

Ismered Elizabeth Barrett és Robert Browning levelezését?

13. III. 20.

Nem jött levél, és én olyan nagyon vágyódom utánad, és a régi akadályokon túl újabban felmerült akadályok lehetősége fenyegeti a kis utazást. Rendszerint ilyenkor, húsvét idején rendeznek kongresszusokat - csak nekem nem jutott eszembe - a legkülönfélébb egyesületek, a balesetbiztosítás van napirenden, és az intézet képviselőinek is elő kell adniuk valamit, vagy legalábbis jelen kell lenniük a vitán. És ma csakugyan be is futott két ilyen meghívás. A cseh malomipari egyesületek szövetsége hétfőn tartja a gyűlését Prágában, a szudéta földi cseh építészek pedig kedden gyűléseznek Brünnben. Szerencsére ezek cseh nyelvű összejövetelek, az én csehtudásom pedig igazán siralmas, de már kaptam néhány nagyon komoly felszólítást, és az intézeten belüli munkamegosztás szerint is elsősorban az én feladatom volna a dolog; az

ünnepek alatt meg amúgy sincs nagy választék, alig van kit küldeni egy ilyen gyűlésre. De látnom kell téged, látnom mindenáron, miattad éppúgy, mint magam miatt (noha más-más okból). Hogy hiányoztál tegnap este! Megerőltetés volt minden egyes lépcsőfok, mivel ennek a lépcsőmászásnak semmi köze nem volt a berlini utazáshoz.

Franz

13. III. 21

Miért nem írsz? A hivatalba nem jött semmi (nálunk nincs hivatali szünnap, azért küldtem én is a levelemet a hivatalodba), hazulra se jött semmi. Felice! És a tetejében még az sem biztos, hogy utazhatom; csak holnap délelőtt fog eldőlni, a malmosok gyűlése még mindig fenyeget. És hogy hol talállak meg, azt se tudom még, hacsak holnap nem jön levél. Ha utazhatom, akkor minden valószínűség szerint a königgrätzerstrassei Askanischer Hofban fogok megszállni. Tegnap tudtam meg, hogy Pick ugyanakkor szintén Berlinbe utazik. Az én útitervemet ez nem érinti, kellemes lesz együtt utazni P.-vel, Berlinben meg nem fog zavarni, ámbár és minthogy ismeri és sorra látogatja fél Berlin íróit. De mikor látlak téged, Felice, téged, és hol? Vasárnap délelőtt lesz rá mód? De előbb tisztességesen ki kell aludnom magam, hogy elébed járulhassak. Ezen a héten megint alig aludtam valamit, neuraszténiám és ősz hajam nagyrészt az elégtelen alvás következménye. Bárcsak jól kialhatnám magam, mire találkozom veled! Csak ne reszkessen a térdem! Bárcsak például olyan hangulatban kerülhetnék eléd, amilyenben most vagyok. - De nagy ostobaság efféle magánbeszédekben még attól a kevéske bátorságtól is megfosztania magát az embernek, ami talán mégiscsak beléje szorult. Szóval, Felice, a levélírók most egy időre búcsút mondanak egymásnak, és ketten, akik fél éve találkoztak, most viszontlátják egymást. Viseld el a hús-vér embert, ahogy elviselted a levélírót is, annál jobban nem kell! (Ezt olyan valaki ajánlja neked, aki nagyon szeret téged.)

Franz

[...]

13. III. 28.

Drága Felice, csak meg ne haragudj rám, hogy olyan keveset írok, ez nem azt jelenti, hogy kevés időm van rád, sőt mióta eljöttem Berlinből, alig volt pillanat, mely teljesen és tökéletesen és mélységesen és mindazzal, ami vagyok, a tiéd ne lett volna. De még csak tegnap voltam Aussigban, későn értem haza, és a teljes kimerültségtől valóban úgy ültem már csak az asztalnál, mint egy tehetetlen báb. Szörnyű kimerültségek jöttek rám. Mintha már nem is a saját fejemet hordtam volna a nyakamon. A szerdáról csütörtökre virradó éjszaka, tehát az aussigi utazás előtt, mivel át kellett tanulmányoznom az aktákat, csak fél tizenkettőkor kerültem ágyba, de akármilyen fáradt voltam is, nem bírtam elaludni, egykor még hallottam az óra ütését, pedig tudtam, hogy fél ötkor megint talpon kell lennem. Az ablak nyitva volt, felajzott képzeletemben egy negyedóra hosszat szüntelenül kiugráltam az ablakon, aztán sorra jöttek a vonatszerelvények, mindegyik keresztülment a sínen fekvő testemen, és mind szélesebb árkot vágott a nyakamba és a két lábamba. De miért írom le mindezt? Hogy a szánalom révén még egyszer magamhoz húzzalak, és élvezzem az örömét, mielőtt a valódi gyónás szét nem rombol mindent.

Hogy milyen közel kerültem hozzád, mármint én tehozzád, azon a berlini úton! Csak általad lélegzem. Te azonban nem ismersz engem eléggé, Te drága, jóságos lény, noha sehogy sem fér a fejembe, hogy hunyhattál szemet olyan dolgok fölött, amelyek a közeledben estek meg.

Csak jóságból? És ha ez lehetséges, vajon nem lehetséges-e akkor minden? De minderről még részletesen írok majd.

Franz

13. III. 28

Nem akarok többé panaszkodni, de a hét nap - vagy csak hat volt, nincs itt naptár a kezem ügyében - nagyon rövid volt és nagyon hosszú, ahhoz nagyon rövid, hogy mindent elmondjak, ahhoz is, hogy elhiggyem és tökéletesen kiélvezzem, hogy nem változtál meg irányomban, de ahhoz meg talán nagyon hosszú, hogy végigélhesse az ember. Mindenütt téged kereslek, rád emlékeztetnek az utcán járó legkülönfélébb emberek apró mozdulatai, hol a hasonlóságukkal, hol a másságukkal; valami megrohan ilyenkor, de ki se tudom fejezni, hogy mi; úgy megrohan, hogy kifut belőlem az erő, s képtelen vagyok elmondani.

A valóságban annyi ideig láttalak (legalább ebben jól kihasználtam az időt), hogy most igazán nem tudom, mit kezdjek a fényképeiddel. Nem akarom látni őket. A fényképeken olyan sima vagy, olyan távoli és jellegtelen, én azonban láttam a Te valóságos, emberi és szükségképpen tökéletlen arcodat, és elmerültem benne. S most jöjjek ki megint a felszínre, és érjem be puszta fényképekkel!

Csak a hírek elmaradása érint most is olyan érzékenyen, mint régen. Belőlem teljesen hiányzik a bizalom. Csak az írás boldog óráin van meg bennem, de máskor éppen ellenem vonultatja fel minden szörnyűségét a világ. Ha elmarad a leveled, minden lehetőség megfordul a fejemben, százszor is végiggondolom valamennyit, mint ahogy az ember, kétségbeesetten keresgélve valamilyen holmit, százszor is felforgatja ugyanazt a zugot. Nem lehetséges, hogy tényleg valami komoly bajod esett, s míg én itt céltalanul ődöngök, aközben valójában valami szörnyűség ért? Ilyen gondolatok kóválygognak bennem naphosszat, lassan, de feltartóztathatatlanul. Ha holnaptól kezdve naplószerű beszámolókat küldök neked, Drágám, kérlek, ne vedd komédiázásnak. Olyan dolgok lesznek bennük, amelyeket igazán nem tudnék másként kifejezni, csak úgy, hogy magamnak mondom el őket, legföljebb még Te lehetsz ott kedvesen és megnyugtatón. Rólad természetesen nem feledkezhetem meg, amikor neked írok, mint ahogy egyébként sem feledkezhetem meg rólad, de azt nem akarom, hogy a nevedet idézve felocsúdjam mintegy a mámoromból, hiszen csak mámorban írhatom le mindezt. Viseld el, kérlek, Felice, mindazt, amit hallani fogsz; most nem tudok írni; kíméletlenül ki kell majd mondanom mindent; pár napja azt mondtad, hogy mindenért vállalod a felelősséget, az pedig még több, mint türelmesen meghallgatni mindent. Megpróbálok mindent megírni majd, azt is, amit még önmagamnak is csak szégyenkezve mernék leírni. - És most búcsúzom, Drágám, Isten óvjon! Most már, hogy nagyjából ismerem Berlint, írd meg, hogy név szerint mely utcákban, mely helyeken jártál.

A Te Franzod

13. III. 30.

Még nem merek nekifogni, túlságosan nyugtalan vagyok, túlságosan szeretlek. Nem tudnál meglenni nélkülem, azt mondod? Adja Isten, tör fel belőlem a kiáltás, és most a tulajdon kezemmel fojtsam el?

A mai álmomban mindvégig azzal küszködtem a legkülönfélébb formákban, hogy ma nem kapok tőled levelet. Nem is jött levél, és nekem már akkor elszorult a torkom, amikor még meg sem értettem, hogy mit mond a cselédlány. Mentselek fel a levélírás alól? Drágám, az

nem volna nagy dolog. Ha magamtól szabadítanálak meg, az volna valami. Csakhogy én még a levelekről sem tudok lemondani. Múlhatatlanul szükségem van rá, hogy híreket kapjak tőled. A legmellékesebb életmegnyilvánulásaimhoz is csak a Te leveleidből merítek erőt. Hogy a kisujjamat megmozdítsam, ahhoz is kell a leveled.

Hogy mondhatnék le a hírekről, amikor azt hallom, hogy nem vagy jól, hogy még mindig köhögsz, hogy úgy érzed, véged van. Bárcsak úgy volna most is, mint régebben, amikor minden feloldódott bennem, és még tudtam írni! Akkoriban közelebb voltam hozzád levélírás közben, mint bármikor, s ha ez még ma is lehetséges volna, föl se kelnék az íróasztalomtól, nehogy együttlétünknek egyetlen pillanatát is elmulasszam. Kétségbeesésemben, ha más vigaszom már nincs, még efféle hiú reményekkel biztatom magam. Ha például a hivatalban a második postával se kaptam levelet, és végképp nem tudom, mitévő legyek, és a legegyszerűbb diktálásra sem tudom elszánni magam, és egyszerre kiszáll belőlem az egész baleset-biztosítás, amely egyébként is csak ideiglenesen vert tanyát a fejemben, és a legkisebb segédhivatalnok is jobban érti a dolgát, és jobban helytáll, mint én, ilyenkor ezt szoktam mondani: „Ne szomorkodj, délután majd annál többet írsz neki, s annál tovább érzed majd, hogy egy vagy vele. Hiszen csak tőled függ.” Ám ez most sajnos tökéletesen hamis. Most, ha nem írok neked, sokkal közelebb vagyok hozzád, ha az utcán jártomban mindenütt és állandóan emlékeztet rád valami, ha magamban vagy emberek között az arcomhoz szorítom a leveledet, és belélegzem az illatát, amely ugyanolyan, mint a nyakad illata, akkor szorosabban a szívembe zárlak, mint valaha. Ó, Istenem, hisz ez még borzasztóbb, a balsorsom keze ez, mely tapogatva lenyúl utánam a mélybe; az Askanischer Hof telefonja mellett közelebb voltam hozzád, mélyebben eltöltött az összetartozás boldogító érzése, mint előtte a grunewaldi fatörzsön.

Drágám! Drágám! Drágám! Ellenben hogy elsüllyed

az én nevem, Franz!

Kurt Wolffhoz

[Prága,] 13. IV. 4.

Igen tisztelt Wolff úr!

Épp most, késő este kapom kézhez oly igen kedves levelét. Természetesen a legjobb igyekezettel sem juttathatom el Önhöz vasárnapig a kéziratokat, hiába érzem, hogy akár azt is könnyebben elviselném, ha félig kész dolgot adnék ki a kezemből, semhogy az legyen a látszat, mintha az Ön kérését nem teljesíteném feltétlen készséggel. S bár be nem láthatom, mily módon s mely értelemben jelenthetnének szívességet e kéziratok; annál inkább küldenem kellene őket azonnal. A regény első fejezetét valóban küldöm is mindjárt, ezt korábban már javarészt letisztáztattam; hétfőre vagy keddre Lipcsében lesz. Megjelentethető-e önállóan, nem tudom; bár nem árulkodik a rá következő ötszáz - teljesen félresikerült - oldalról, mégsem kellőképpen zárt; töredék, és az is marad, ez a jövője biztosítja a fejezet zártságát még a leginkább. Másik történetem, *Az átváltozás* még nincs leírva se egészen, mert az utóbbi időben minden csak elvont az irodalomtól, csak kedvemet szegte ezen a téren. Ám ezt a történetet is leíratom, és mielőbb küldöm. A későbbiekben ez a két darab, valamint az *Arkadiá*-ban megjelent *Az ítélet* talán egészen jó könyvvé állhat össze, mely *A fiak* címet viselhetné.

Barátságát szívből köszönve, utazásához minden jót kíván készséges híve,

Franz Kafka

Felicéhez

13. IV. 4.
[Valószínűleg az 1913. április 4-ről 5-re virradó éjjel]

Tegnap vagy tegnapelőtt éjjel állandóan fogakkal álmodtam; de ezek nem voltak fogsorba rendezve, csak egy halom összefűzött fog volt, pontosan úgy, mint a gyerekek türelemjátékában, és ahogy az állkapcsommal terelgettem őket, ide-oda csúszkáltak. Nagyon erőlködtem, hogy kimondjak valamit, ami mindennél jobban nyomta a szívemet; a fogak csúszkálása, a köztük lévő hézagok, a csikorgásuk, a bennem lévő érzés, ahogy terelgettem őket, minden pontosan hozzátartozott valamilyen gondolathoz, elhatározáshoz, reményhez, lehetőséghez, amelyet ezzel a szüntelen harapdálással akartam megragadni, megtartani, megvalósítani. Ahogy így erőlködtem, néha úgy tűnt, hogy van lehetőség, néha azt gondoltam, hogy teljes a siker, és reggel, amikor eljött az ébredés ideje, de még alig nyitottam ki a szemem, úgy tűnt, hogy minden sikerült, nemhiába erőlködtem egész éjjel, a fogak végleges és változatlan összerakásának megvan a nyilvánvaló, boldogító jelentése, és sehogy sem értettem, hogy miért nem jöttem rá erre hamarább, már az éjjel, miért hagytam fel minden reménnyel, s miért képzeltem, hogy a világos álom megzavarja az alvást. De aztán egészen felébredtem (a kisasszonyunk ilyenkor már panaszos, szemrehányó hangon kiabálja a pontos időt), és egyszeriben szertefoszlott az egész, és megint kezdődött a hivatali boldogtalanság, téged pedig, Drágám - ezt persze akkor még nem tudtam -, egész éjjel gyötört a fogfájás. [...]

[...]

13. IV. 7.

Felice, Drágám, végre hozzájutok a levélhez, a szomszédban nem valami vonzó a vendégség, már másfél órája igyekszem a szobámba, akárha Te is itt volnál. Ugye, látszik az írásomon, hogy ma nehéz munkát végeztem, s a toll nagyon könnyű a kezemnek? Hát igen, ma dolgoztam először a külvárosi kertésznél kint Nusléban, ingujjra vetkőzve a hűvös esőben. Jól éreztem magam. Nem is volt olyan könnyű munkahelyet találni. Igaz, hogy sok veteményes van ott a környéken, de bekerítetlenül, csak úgy szabadon a házak között, és pont este, azaz munkaidő után, amikor ráérek dolgozni, nagy a nyüzsgés arrafelé, hajóhinták, körhinták, zenebona; akármilyen kellemes is egyébként, mint munkahely nem nagyon nyerte meg a tetszésemet, kivált azért se, mert ezekben a jobbára csak tenyérnyi veteményesekben, amelyeknek a tulajdonosai szegény emberek, nagyon sivár művelés folyik, és ezért nem sokat lehet tanulni. Igaz, hogy én tulajdonképpen nem is akartam tanulni semmit. Főleg az volt a célom, hogy pár órára megszabaduljak az önkínzástól, és a helyett a kísérteties irodamunka helyett, amely azonmód kisiklik a kezemből, ahogy meg akarom fogni - *az az igazi pokol, a hivatal, más pokoltól nem is félek én* -, bárgyú, becsületes, hasznos, szótlan, magányos, egészséges, megerőltető munkát végezzek. Persze nem egészen tisztességes ez az indokolás, mert hisz az önkínzás, amelyben állandóan gyakorlom magam, úgy vélem, korántsem fölösleges, hanem éppen hogy nagyon is szükséges, és a veled való kapcsolatomban, Drágám, ennek a gyötrelemnek a Te boldogságodért kellene marcangolnia engem. De két óra hosszára szabadulni akartam a kíntól, hogy nyugodtan és boldogan gondolhassak rád, és hogy talán magamnak is valamicskével nyugodtabb álmot szerezzek éjszakára. De efféle magyarázatokkal csak elijesztettem volna az embereket, és lehet, hogy senki nem alkalmazott volna, ezért azt mondtam, hogy hamarosan nekem is lesz saját kertem, és bele akarok tanulni egy kicsit a kertészkedésbe.

De nagyon későre jár, Felice, holnap majd folytatom a mesét, ma éjjel úgyis rosszul alszol, izgulsz az utazás előtt, szegény gyerek, pedig rendben lesz minden. Van itt valaki, akinek más sem jár a fejében, csak hogy minden jót kívánjon neked.

Franz

Kurt Wolffhoz

[Prága,] 13. IV. 11.

Igen tisztelt Wolff úr!

Nagyon köszönöm szíves levelét, *A fűtő*-nek a *Jüngster Tag*-ban való megjelentetésének feltételeivel maradéktalanul s készségesen egyetértek. Egyetlen kérésem van csupán, melyre egyébként már legutóbbi levelemben utaltam. *A fűtő, Az átváltozás* (mely másfélszer akkora, mint *A fűtő*) és *Az ítélet* külsőleg és belsőleg is összetartozik, nyilvánvaló s még inkább valami titkos összefüggésben áll, melynek jelzéséről, alkalmasint *Fiak* címet viselendő kötetbéli összefoglalással, nem szívesen mondanék le. Lehetséges volna-e, hogy *A fűtő*, merőben függetlenül a mostani, *Jüngster Tag*-beli megjelenésétől, később, tetszése és megítélése szerinti, de belátható időn belül a másik két történettel együttesen önálló könyvet alkosson, és elképzelhető-e, hogy ennek az ígéretnek nyoma legyen *A fűtő* mostani szerződésében is? A három történet egységét ugyanolyan fontosnak tartom, amiképpen különkülön, egy-egy történetét.

Őszinte híve, dr. F. Kafka

Felicéhez

13. IV. 13.

Felice, szerda délután óta Frankfurtban vagy, és én csak ma, vasárnap délelőtt értesülök róla a levelezőlapodból. Azt egyrészt tudnod kell, Felice, hogy ez nem szemrehányás, én nem olyan viszonyban vagyok veled, hogy holmi szemrehányás beleférne; bárcsak a másik részt is tudnád. Néha arra gondolok, hogy a frankfurti utaddal, azzal, hogy elkerültél abból a környezetből, amelyben az első leveleimet olvastad, hogy jobban ráérsz gondolkozni rólam, hogy Frankfurtban olvashatod a leveleimet: mindezzel talán mélyebben belém láthattál; ha ez valóban így volna, akkor jó okod lenne rá, hogy áldjad ezt a frankfurti utazást. Én nem vagyok jól, életben maradni, méghozzá ép ésszel, annyi erőmbe kerül, hogy azzal a piramisokat is felépíthettem volna.

Franz

13. IV. 14.
[Valószínűleg az 1913. április 13-ról 14-re virradó éjjel]

Öt napja nincs hírem felőled, Felice, nem is tudom, hogy mit írjak neked. Hadd köszöntselek legalább, s hadd tartsam egy kicsit a kezemben titkos gondolattal a kedves kezedet. A vasárnapot jóformán alvás nélkül, nagyrészt az ágyban töltöttem, legvégső esetben és egészen kivételesen egy tizenhét éves fiúnak még megbocsátaná az ember, hogy így tiltakozik a világ ellen. S hogy az agy minden sejtje hogy átitatódik undorral e hosszú fekvés alatt!

Franz

[Távirat, Prágából, 1913. 4. 14.]

felice bauer frankfurt am main hotel monopol metropole

megint semmi hír kérve kérek egy jó szót

13. IV. 14., este $^{1}/_{4}$ 10

A kártyázó szüleim mellett kell írnom, ki is vagyok merülve egy kicsit a szokásos meg a szokatlan dolgoktól, és, Felice, mégis boldog vagyok. „De hisz úgy van minden, ahogy volt", ez csodálatosan hangzik, és egészen elfeledteti a „csak semmi fölösleges aggodalom, kérlek" esetleges szigorúságát. Már fogytán volt az erőm, s bár az utóbbi időben majdnem mindig így volt, most valósággal hétrét görbültem. Azt kellett mondogatnom - de miért akar áradozni a tollam, igazán úgy van minden, ahogy volt, Felice, igazán minden, igazán, ahogy volt?

Most tulajdonképpen csodálkoznod kellene, a leveleimben örökké az a bajom, hogyan szabadítsalak meg magamtól, de aztán, ha úgy látszik, hogy sikerül, majd belebolondulok. Nem értettem, hogy miért csak egyetlen lapot kapok egy teljes frankfurti hétről, nem értettem, hogy ennyire nem érsz rá, kivált hogy még emlékeztem, mit írtál régebben a frankfurti együttlétünk lehetőségéről, a sok szabad időről, a taunusi kirándulásokról stb. De azért tudomásul vettem, hogy nem írsz, nyilván így ér véget a dolog, mint ahogy nekem is végem van. Tegnap aztán Maxnál, amikor már szedelőzködtem, egyebek között még futólag szót ejtettünk valamiről, és nekem valami közömbös gondolattársítással az jutott eszembe, hogy Te talán most Frankfurtban, ugyanabban a díszteremben, ahonnan a táviratod kelt, találkoztál egy régi vagy talán újabb ismerősöddel, és az foglal le. Nyilván összecsődültek ott az összes cégek képviselői, mutatós, jól öltözött, izmos, egészséges, vidám, ifjú emberek, egyszóval olyan emberek, akikkel szembekerülve - ha az összehasonlítás kedvéért szembeállítanának velük -, se szó, se beszéd, ledöfhetném magam. Mi sem természetesebb, mondtam magamban, mint hogy valamelyikük megtetszett neked, kivált hogy ezzel csak az teljesülne, amit már számtalan levelemben kértem, így megoldódnék minden, én is oda kerülnék, ahol a helyem van, s ahova láthatólag mindig akartam is, azaz kivettetnék a közelségedből, ahogy megérdemlem, hiszen nem fogtalak kézen, ahogy az ember a szerelmesét, hanem a lábadat kulcsoltam át, hogy egy tapodtat se tudtál mozdulni. Miért nem örültem mégsem, miért álltam föl mégis a kialvatlanságtól valósággal összezsugorodott fejjel, s lélegeztem fel megkönnyebbülve, miután elküldtem a táviratot?

Franz

[...]

13. IV. 20.

Szóval vasárnap este, mindjárt lefekszem, és még semmit sem készítettem elő az aussigi tárgyalásra, holnap pedig aligha lesz már időm rá, pedig ezernyi dolgot kéne elrendezni a fejemben addig a bonyolult tárgyalásig, ha úgy akarok odamenni, hogy legyen némi reményem a sikerre, vagy legalább valamennyire biztos legyek benne, hogy nem járatom le magam. De nem megy, nem megy. Na igen, ha csak arról volna szó, hogy tanulmányozzam az aktákat, de ennek a munkának vonakodásom megannyi jeleként sziklák vannak az útjában, előbb azokat kellene eltávolítanom. Nem megy. Neked még nem tűnt föl, Felice, hogy én a leveleimben tulajdonképpen nem is szeretlek téged, mert hiszen akkor csakis veled foglalkoznék, és rólad írnék, hanem tulajdonképpen imádlak, és a legképtelenebb dolgokban

mintegy segítséget és áldást kérőn fohászkodom hozzád. Máskülönben mi értelme volna, hogy például az aussigi utazásról írjak.

A ma délután írt levelem feltépve ér majd oda, a pályaudvarra menet feltéptem tehetetlen dühömben, hogy nem tudom megírni neked a színigazat, igen, a színigazat, akárhogy erőlködöm is, még írásban sem sikerül megtartanom téged, és közölnöm veled *bármi módon a szívem dobbanását*, és ennélfogva már az írástól sem remélhetek semmit. Délután például azt írtam, hogy én csak a belső teremtményeim között találok magamra, vagy valami ehhez hasonlót. Ez persze nem igaz és túlzás, de mégiscsak igaz és csak így igaz. De így sosem fogom megértetni veled, magam viszont elborzadok tőle. De mégsem tehetem le a tollat, holott az volna a legjobb, hanem mindig újrakezdem, és mindig kudarcot vallok vele, és mindig visszahull rám. Ezért téptem föl a levelet, de darabokra kellett volna tépnem, ezt is meg minden levelet, mert egészen mindegy, sőt talán még jobb is, ha pusztán a levélfoszlányokat kapod meg.

Most már nyilván ott vagy Berlinben, amely ismét alakot ölt bennem, és ismét elfoglalja azt a méltóságos és csaknem előkelő helyet a képzeletemben, amelyet már fél éve elfoglalt benne.

Franz

[...]

13. IV. 28.

[...] És csak ődöngtem itt, se Te nem írtál nekem, se én neked. És kibírtam. Úgy látszik, mégiscsak van bennem még erő. De ráncba is szedtem magam alaposan. Ha nem mondtam is ki határozottan, többet tettem-vettem, mint máskor, sem abbahagyni, sem megpihenni nem lett volna tanácsos. Különféle dolgokat eszeltem ki, beszélni sem akarok róluk. Csak annyit mondhatok, el voltam szánva rá, hogy ha nem jönne tőled levél, akkor egy levélben kifejtem neked, hogy végtelen sok változata van az emberi érintkezésnek, és hogy ha Te (persze a legjobb esetben) közömbösen érzel irányomban, az még nem ok rá, hogy végképp elhagyjál. Magázódhatnánk megint, ajánlottam volna, visszaküldhetném a leveleidet, feltéve hogy Te az enyéimet megtartanád - de azért még nem kellene elhagynod engem. És azért azt is megengedhetnéd, hogy pünkösdre ellátogassak hozzád Berlinbe, hisz erre az utazásra olyan szilárd bennem a szándék, hogy a megmásítása az életemet dúlná fel. Ami pedig jövendőbeli sógornődnek a fogadónapját illeti, amelyet az egyik legutóbbi leveledben találkozásunk fő akadályaként emlegettél, talán csak akadna számomra kellő jóindulattal egy szabad félóra. Ezek a fogadónapok egyébként se férnek a fejembe.

Persze magam se tudtam pontosan, hogy mit akarok. Így például tegnap okvetlenül telefonálni akartam neked, csak azt nem tudtam, hogy mi lesz belőle, hiszen ha levélben nem voltál hajlandó válaszolni, ahogy feltételeztem, akkor még kevésbé fogsz válaszolni szóban. De mégis telefonálni akartam. Képzeld el, meghallom a hangodat, mintegy véletlenül, valamelyik délután! De sehogy sem találtam meg azt a leveledet, amelyikben emlékezetem szerint megírtad a telefonszámodat. Lehet, hogy csak egy boríték volt. A céges papíron lévő számok közül pedig nem tudtam, melyiket válasszam, lehet, hogy pont a direktorodét néztem volna ki.

Különben is meggondoltam magam közben, és lemondtam a telefonálásról. Úgy határoztam, hogy este elmegyek Maxhoz, és megkérem, hogy ő írjon neked. Azt gondoltam, hogy megmutatom neki a három utolsó leveledet, elmondom, hogy én mit írtam neked, előadom neki még azt a fölöttébb ostoba elméletet is, amelyet a Te viselkedésedről kiagyaltam, és rábeszélem, hogy ő kérdezzen meg téged. Neki talán csak megmondod az igazat, gondoltam, vele szemben nem lesznek gátlásaid. Ha mindjárt megírja a levelet, még este feladhatom a

mozgópostán. Elmentem hát fél kilenckor Maxhoz, de nem volt még otthon senki, háromnegyed órát járkáltam a ház előtt föl s alá; de nem jöttek meg, és ha jöttek is volna, a kérésemhez már nagyon késő lett volna. Ezért hát hazamentem, és amilyen szomorú voltam tegnap a sikertelen vállalkozástól, olyan boldog vagyok most, hogy megkíméltelek Max levelétől, amelyet ma délelőtt kaptál volna meg.

Drágám, hát visszafogadsz? Nem tudom, hányadszor? Bár meg kell vallanom, hogy ha újraélném ezt a hónapot, még a mai leveled birtokában is ugyanide jutnék. Még akkor is, ha tudom, hogy egy zavartalan kapcsolatnak semmi nem árthat annyit, mint az ilyen gyanakvás. Ezt azóta tudom, hogy Te pár hónapja egyszer gyanakodva írtál nekem valamiről, igaz, hogy csak egyszer fordult elő, de én azóta sem felejtettem el. Felice! És a pünkösd? Már meg se merlek csókolni, nem is foglak már megcsókolni soha. Nem érdemlem meg.

Franz

[...]

1913. május 4.

Miért nem erősít engem az, hogy írok neked, miért nem csillapodik a kétségbeesésem, mely el-elfog, ha rágondolok, hogy milyen messze vagy, és amely még elviselhetetlenebb most, a berlini út előtt, mert vajon mi következik pünkösd után?

Tehát menjek hozzátok látogatóba? Akkor idejében válaszolj a következő kérdésekre: mi a telefonszámotok, nyilván nincs még benn a telefonkönyvben, ugye? Öltözzem feketébe, vagy elég, ha mint alkalmi vendég egyszerűen a nyári öltönyömben jövök? Nekem sokkal jobban megfelelne az utóbbi, helyesebben szólva, az előbbi jószerével lehetetlen volna. Vigyek virágot anyádnak? És milyen virágot?

Megint az Askanischer Hofban fogok megszállni. Lehet, hogy megint tizenegy órakor érkezem, de attól eltekintve is, hogy ez mennyire bizonytalan (sok a munkám a hivatalban, és én egyre kevésbé tudok megbirkózni vele, más a helyemben játszva elvégezné az egészet), nagyon kérlek, hogy eszedbe ne jusson kijönni elém. Mindig szörnyű állapotban érkezem, és talán Te sem akarod, hogy a bizonytalanságtól, ziláltságtól, kimerültségtől, kétségbeeséstől és szerelemtől szédülten omoljak a karodba a pályaudvar kellős közepén. Tehát kérlek, verd ki a fejedből!

Azt írod, hogy a pünkösdi délelőttök a fogadással telnek el, eszerint a hétfő is. Ez baj. Hétfő este már el kell jönnöm. Nem maradhatok tovább.

„Remek” ötletem, rövidre fogva, a következő: ha beleegyezel, elmondom apádnak először is mindazt, amit eddig neked nem tudtam jól elmagyarázni, másodszor pedig mindazt, amit már neked is elmondtam és megírtam, csak Te nem tartottad elég fontosnak. Ez a tervem. Ismerve magadat, apádat és engem, megvalósíthatónak tartod ezt? Egy alkalommal Felix megjegyezte tegnap, hogy nekem szükségem volna egy gyámra. Nem rossz ötlet, hétköznapi és legesleg-ünnepibb értelemben tényleg szükségem volna rá, ha máris el nem késtünk vele.

Franz

Napló

Május 4. Szüntelenül egy széles hentesbárd képzete, amely nagy sebesen és gépies szabályossággal oldalról belém hatol, és egészen vékony szeleteket vág le belőlem, amelyek a gyors munka közben csaknem összegöngyölődve penderülnek odébb.

Egy kora reggel, az utcák még üresek voltak széltében-hosszában, egy mezítlábas és csupán hálóingbe meg nadrágba öltözött férfi kinyitotta egy nagy főutcai bérkaszárnya kapuját. Szorosan fogta a két ajtószárnyat, és mélyeket lélegzett. „Te szerencsétlen, te átkozott szerencsétlen", mondta, és látszólag nyugodtan nézett végig előbb az utcán, aztán egyes házakon.

Felicéhez

13. V. 13.

Ki tudja, jön-e holnap levél, és hogy Te mit szóltál hozzá, drága, drága Felice, hogy olyan nyilvánvaló együgyűségnek adtam tanújelét ezen a két berlini napon. Hiszen nem tudhatod, Felice, nem tudhatod, mi bénít meg engem, s mitől vagyok a világ legboldogtalanabb embere, noha látszólag oly közel vagyok hozzád, egyedüli célomhoz a föld kerekén. Ó, Istenem, bár ne volnál a világon, hanem csakis énbennem, vagy inkább én ne volnék a világon, hanem csakis tebenned, úgy érzem, egyikünk fölösleges itt, elviselhetetlen, hogy ketté vagyunk szakítva. De akkor miért nem veszlek magamhoz, Felice, legalább annyira, amennyire térbelileg lehetséges, miért vergődöm inkább az erdő földjén, mint az állatok, amelyektől rettegsz. Valami oka csak van, ugye? Másrészt nem vagyok én elvarázsolt királyfi sem, ámbár az ilyen undokságok rendszerint elvarázsolt királyfiakat takarnak, de már jó volna és csodálatos volna az is, ha egyszerűen csak elviselhető emberré varázsoltak volna. Nem bánnád, ugye?

Ha viszont ilyen, emberi szóval alig kifejezhető dolgokkal kell küszködnöm - és hetek óta csak erre fordítom minden csepp erőmet -, mihez kezdjek akkor, ha benned sem bízhatom, ha benned is csalatkoznom kell? Ijesztően könnyű megérteni, hogy sóhajtva feladod, én a Te helyedben már kiszaladtam volna a világból, de Te nem vagy én, a cselekvés a lényeged, tevékeny vagy, gyorsan jár az eszed, észreveszel mindent, láttalak odahaza (hogy kaptad fel a fejed egy megjegyzésre!), láttalak idegenek között Prágában, minden iránt érdeklődtél, és mégis kiegyensúlyozott voltál - velem szemben azonban elbizonytalanodsz, félrenézel, vagy lesütöd a szemed, a sületlenségeimet és a sokatmondó hallgatásomat elereszted a füled mellett, nem érdekel igazán, amit mondok, csak kínlódsz, kínlódsz, kínlódsz - Felice, és mi van énbennem, miután elváltam tőled? Azt hiszed, hogy én nem érzek veled? Azt hiszed, hogy számít még nekem a saját életem?

Akkor, amikor Max ott járt Berlinben, és telefonált neked, Te - úgy képzelem - nagyon jókedvű és bizakodó lehettél, kacarásztál, s egyebek között ilyesmit mondhattál neki: „Nem értem, hogy van ez, elég gyakran ír nekem, de valahogy se füle, se farka a leveleinek, nem értem, mi van bennük, nem kerültünk közelebb egymáshoz, s nincs is rá remény egyelőre." Pedig az a kezdet kezdete volt, s ilyenkor óriásléptekkel szoktunk közeledni egymáshoz, mert ezek mégis a nagy, nyilvánvaló, mindenki számára nyitott utak, egyik embertől a másikig. És Te mégis így gondolkoztál már akkor, én viszont már akkor is nagyon örültem titokban, hogy néhány ugrással máris közelebb kerültem az imádott lényhez. Vajon ma is úgy gondolkozol még, ahogy akkor beszéltél? A nézésed, a szavaid, a hallgatásaid erről tanúskodnak, viszont

majdnem minden egyéb ellene szól. De az előbbi egyértelműbb; hogy fogadjam ezt el, megérinthetem, ha már úgyis beletörődtem, legalább az ujjad hegyét?

(Bár lennék névtelen, léttelen és csak a Tiéd)

a Tiéd.

[...]

13. V. 23.

[...] Az apádnak szánt levelem még nem készült el, azazhogy többször is elkészült, de még most sem jó. Nagyon rövidnek és nagyon értelmesnek kell lennie, és ez nem könnyű. Nem akarok megbújni az apád mögött, előbb úgyis Te olvasod majd el a levelet. De mindenképpen meg kell írnom az alábbi okból: vannak nehézségeim, Te nagyjából tudsz róluk, de nem veszed elég komolyan, és még akkor sem vennéd elég komolyan őket, ha pontosan tudnád, mik ezek. A környezetemben senki nem veszi elég komolyan, vagy miattam úgy tesz, mintha nem venné komolyan őket. Számtalanszor elmondtam már: én mintegy tíz éve egyre határozottabban érzem, hogy nem vagyok egészséges, az egészség adta jó érzés, a mindenben engedelmes test, az állandó figyelem és erőlködés nélkül is működő test adta jó érzés, az a jó érzés, amelyből a legtöbb ember állandó vidámsága és főleg fesztelensége fakad, ez a jó érzés hiányzik nekem. És minden, de minden életmegnyilvánulásomban hiányzik ez nekem. Pedig nem valami meghatározott, régi betegségből ered a hiba, sőt a gyerekbetegségeket leszámítva sosem voltam olyan nagyon beteg, hogy ágyba dugtak volna, talán egyáltalán nem is voltam beteg, legalábbis egyetlen esetre sem emlékszem. Ez a szomorú állapot azonban itt van, majd minden pillanatban megmutatkozik, messziről elviselhetőnek látszik, ha barátokkal találkozik az ember olykor-olykor, csak legyintenek rá, a családban agyonhallgatják, ezért nincs hatása, ellenben a legszorosabb együttlétben? Ez az állapot meggátol, hogy fesztelenül beszéljek, hogy fesztelenül egyem, hogy fesztelenül aludjam, hogy fesztelenül cselekedjem bármit. Akármit említsek is, mindentől így rettegek, éspedig tapasztalat alapján, okkal. Mondd, megtehetem, hogy amikor ennek ilyen világosan tudatában vagyok, egyszerűen a nyakába varrjak valamit annak az embernek, aki a legdrágább nekem, holott még a számomra közömbös embereket is igyekszem megkímélni ettől, pedig velük csak ideiglenes és belsőleg korlátozott kapcsolatban vagyok, emitt viszont korlátlan volna minden. Megkérhetlek rá kereken, hogy egyezz bele ebbe a magyarázkodásba, amely nem tűr már halasztást, olyan régóta tartogatom magamban? Megkérhetlek? És elég, ha csak kérlek, holott látom, hogy hogy elváltozol, ha velem vagy (s aligha válik javamra ez az elváltozás, inkább a szégyenemre), hogy telepszik rád, rád, az öntudatos, fürge észjárású, büszke lányra valami tompa közöny, és hogy ebben a hangulatban, ha csak egy cseppnyi felelősségérzet is van az emberben, semmiképpen sem kívánhatja vagy fogadhatja el tőled, hogy döntsél a sorsáról, míg a magadéról nem döntöttél. Hogy nyomasztott ez a kettősség ott a Grunewaldban, de különben téged is: mindent el lehet mondani és nem lehet elmondani. - Mindebből ez következik: én nem vállalhatom a felelősséget, mert én nagyon nagynak látom, Te sem vállalhatod, mert Te jóformán nem is látod. Természetesen vannak csodák, hogy például jó vagy hozzám, az is az, és vajon a csodák sorába, amely a veled való együttléthez vezetne, miért ne tartozhatna bele az én gyógyulásom is? Nem olyan csekély ez a remény, hogy ne csökkentené a felelősséget, de a felelősség egészében mégiscsak nagyon nagy, és az is marad.

Ezért akarok most írni apádnak. A szüleimtől vagy a barátaimtól nem kapnék elég határozott tanácsot. Ők nagyon keveset törődnek veled, és nekem csak azt tanácsolnák, amit elég nyilvánvalóan akarok, hogy vállaljam a teljes felelősséget, jobban mondva nemcsak hogy

tanácsolnák, hanem tanácsolják is (ha nem mondom is, kiolvasható a szememből, hogy mit akarok hallani), mindenekelőtt az anyám, aki olyan rövidlátó, hogy csak engem lát és a pillanatnyi helyzetet. Nem tud semmit, s amit tud is, anyai büszkeségből és anyai szeretetből azt sem akarja megérteni, tőle hiába kérnék tanácsot. Csak apádtól kérhetek, ebből a szempontból nagyon hasznos volt odalátogatnom, így semmiféle kedvező előítélet nem befolyásolhatja a tanácsadásban. Ugyanazt neki is megmondom majd, amit most neked, csak értelmesebben, és arra fogom kérni - ez mulatságosan hangzik egy kissé, és ugyancsak gyatra segítség a nagy bajban -, hogy ha nem utasít el kereken, mondjon nekem egy orvost, akiben megbízik, s akivel megvizsgáltatnám magam.

Franz

[...]

[1913.] V. 25.

Az Isten szerelmére, miért nem írsz? Egy hete meg se szólalsz. Ez mégiscsak rettenetes.

13. V. 27.

Szóval ez a vége, Felice, ezzel a hallgatással bocsátasz el, hogy többé ne is remélhessem az egyetlen boldogságot, ami számít nekem ezen a világon. De miért ez a félelmetes hallgatás, miért nem beszélsz nyíltan, miért küszködsz velem hetek óta ilyen nyilvánvaló, ilyen szörnyűségesen nyilvánvaló módon? Ez már nem a szánalom jele, hiszen ha teljesen idegen volnék számodra, akkor is látnod kellett volna, mit szenvedek ettől a bizonytalanságtól, amely már-már megőrjít, és nem is lehet szánalom az, ami ilyen hallgatásba fullad. A természet megy a kiszabott útján, hiába minden, én minél jobban megismertelek, annál jobban megszerettelek, Te minél jobban megismertél, annál undokabbnak láttál. Bár beismerted volna magad is, akkor nyíltan beszéltél volna, bár ne vártad volna meg, míg képtelen leszel rá, míg arra sem tudod rászánni magad, hogy csak egyetlen szót írj egy ötnapos utazásról, hogy csak egyetlen sorral válaszolj a leveleimre, amelyekben a döntésedet kérem, hogy valami módon megvigasztald a boldogtalant, aki oly sokáig nem hallott felőled. Tegnap pedig még azt mondtad, amikor a telefonhoz hívtalak - igaz, csak alig értettem valamit, mert a boldogságtól, hogy a hangodat hallom, vadul zúgott a fülem -, hogy vasárnap este írtál nekem, és legkésőbb ma, kedden, megjön a levél az itthoni címemre. Nem jött semmi, sem vasárnap nem írtál, sem a hétfői telefonbeszélgetés után, Te képtelen vagy írni, de képtelen vagy megmondani is, hogy képtelen vagy írni. Ha most belegondolok, hogy tegnap csak annyi telt ki tőled, hogy megkérdezd tőlem, hogy vagyok, akkor igazán megáll az eszem. Így nem tudok élni tovább. Valószínűleg nem kell már felszólítsalak rá, de azért nyomatékosan megkérlek, hogy ne írj nekem többet, ne írj egy szót se, tégy úgy, ahogy a szíved diktálja. Én se fogok írni neked, nem hallasz szemrehányást, nem foglak zavarni, csak azt az egyet ne felejtsd el, kérlek, hogy akármilyen hosszú ideig tartson is a hallgatás, én a *leghalkabb, de igazi* hívásra ma és mindenkor a tiéd vagyok.

Franz

[...]

13. VI. 10

[...] *Az ítélet*-en nincs mit magyarázni. Talán majd mutatok egyszer pár naplóbejegyzést róla. A történet hemzseg az absztrakcióktól bevallatlanul is. A barát alig-alig valóságos, inkább ami

közös az apában és Georgban, azt személyesíti meg. A történet talán csak körüljárja az apát és fiát, a barát változó alakja pedig talán csak apa és fiú viszonyának perspektivikus váltakozása. De azért ebben sem vagyok biztos.

Ma elküldöm neked *A fűtő*-t. Fogadd jó szívvel a fiút, ültesd magad mellé, és dicsérd meg, ahogy szeretné. [...]

13. VI. 13.

Csak tétovázom, alig bírom írásra mozdítani a kezem. Már megint akadoznak a leveleid, mint hónapok óta most már állandóan. Az én leveleim meg hónapok óta csak hírekért könyörögnek, mintha Te valami vadidegen lény volnál, aki nem tudja beleképzelni magát egy hírekre sóvárgó ember gyötrelmeibe. Az akadozás mindenkor a Te oldaladon mutatkozott, ha talán nem is a Te hibádból. És most megint. Beteg vagy talán, ahogy céloztál is rá? Sehogy se fér a fejembe az se. Emlékszem, hogy sürgönyöztem egyszer neked, még a legelején, hazulra, hogy: „*Csak nem beteg*?", és micsoda szamárság sült ki belőle. Legutóbb meg két órát vártam a telefonösszeköttetés megteremtésére, és egy nyomorúságos postahivatal nyomorúságos váróhelyiségében kigondoltam közben egy levelet, amellyel meghatom majd anyádat, és kicsikarok tőle valami hírt az állapotodról - aztán végre meghallottam egészséges, üde hangodat, és ártatlanul megkérdezted tőlem: „Hogy vagy?" Ma reggel óta az jár a fejemben, hogy sürgönyzök Brühl kisasszonynak, de talán mégsem teszem.

Kérve kérlek, Felice, ha jól vagy, írj egy szót legalább. Persze ha beteg vagy - voltaképpen az is lehetséges, én már régóta nem bízom a megérzőképességemben -, akkor, azt se tudom, mi van akkor, akkor csak a szorongás meg a rémület marad, mert ugyan mire mennék holmi kívánságokkal, hiszen a cselekedeteimmel se megyek semmire. De valami hírt talán csak kaphatnék akkor is, talán a nővéred révén. De hát kinek beszélek én? Talán meg se kapod ezt a levelet, akár itt is hagyhatnám az asztalomon.

Franz

Ez volt a neked szánt vasárnapi levél. Nem sikerült szebbre. Most hozták ide az ágyba a szerdán írt és péntek este feladott expresszlevelet. Valósággal boldog vagyok, minden rosszat nagyon könnyen elfelejtek. [...]

[...]

13. VI. [10-] 16.

[...] Aztán, ugye, megint csak itt van az apád, és az a levél még mindig nem készült el, de Te a legutóbbi leveledben hosszú idő óta talán először írod le, hogy „nyílt és őszinte" szót kívánsz, sőt félreteszel valamiféle elfogódottságot és hallgatást.

Bizonyára megérted most már Te is különleges helyzetemet. Kettőnk között, minden mástól eltekintve, ott van az orvos. Hogy mit fog mondani, kétséges, az ilyen döntésekben nem annyira az orvosi diagnózis számít, ha így volna, nem volna érdemes hozzájuk folyamodni. Én, mint mondtam, tulajdonképpen nem voltam beteg, de mégis az vagyok. Lehet, hogy más életkörülmények között meggyógyulnék, csak éppen ezeket a más életkörülményeket nem lehet megteremteni. Az orvosi döntésben (amely, már most kijelenthetem, nem okvetlenül lesz döntés számomra is) csak az ismeretlen orvos jelleme számít. Az én háziorvosom például, amilyen ostoba és felelőtlen, semmiféle akadályt nem támasztana, sőt; egy másik, megbízhatóbb orvos meg talán összecsapná a kezét ijedtében.

Nos, Felice, gondolhatod, hogy ekkora bizonytalanság láttán nehezen születik meg az emberben a szó, és különösen is fog hangzani. Talán még korai ezt kimondani. Utána viszont meg már késő, akkor már nincs idő olyasféle dolgok megbeszélésére, amiket a legutóbbi leveledben emlegetsz. De hosszú halogatásra sincs idő, legalábbis én így érzem, s ezért most megkérdezem: hajlandó vagy-e a fenti, sajnos kikerülhetetlen feltétellel fontolóra venni, hogy feleségül jöjj hozzám? Hajlandó vagy rá?

Itt félbeszakítottam pár napja az írást, és nem is folytattam azóta. Pontosan értem, hogy miért nem voltam képes rá. Lényegében ugyanis bűnös kérdést teszek föl neked (ezt megint látom a mai leveledből), de hát az erők összecsapásában azok győznek, akiknek föl kell tenniük ezt a kérdést.

Amit egyenrangúságról meg hasonlókról mondasz - *feltéve hogy ez nem valami mást akar (természetesen tudtodon kívül) leplezni* -, az merő képzelgés. Hiszen én semmi vagyok, egy nagy semmi vagyok. Hogy „mindenben előbb" tartok nálad? Megítélni az embereket, a helyükbe képzelni magam, ehhez értek valamicskét, de nem hiszem, hogy valaha is találkoztam volna valakivel, aki itt az életben, az emberi érintkezésben (mert ugyan mi másról van szó?), általában véve és hosszú időn át ügyefogyottabb lett volna nálam. Nem tudok megjegyezni semmit, sem amit tanultam, sem amit olvastam, sem amit átéltem, sem amit hallottam, sem az embereket, sem az eseményeket, akárha semmit nem éltem volna meg, semmit nem tanultam volna, a legtöbb dologról tényszerűleg kevesebbet tudok, mint az iskolás gyerekek, s amit tudok, azt is olyan felületesen, hogy már a második kérdésnél zavarba jövök. Nem tudok gondolkozni, gondolkozás közben állandóan akadályokba ütközöm, nekinekirugaszkodva még képes vagyok egyet-mást felfogni, de az összefüggő, lépésenként haladó gondolkozásra tökéletesen képtelen vagyok. Nem értek igazán az elbeszéléshez sem, szónokolni meg úgyszólván alig tudok; ha elbeszélek valamit, többnyire úgy érzem magam, mint talán a kisgyerek; amikor az első lépésekkel próbálkozik, de még nem azért, mert ő kívánja, hanem mert a tökéletesen járni tudó, felnőtt család kényszeríti rá. Úgy érzed, hogy egy ilyen emberrel nem vagy egyenrangú, Felice, Te, a vidám, az eleven, a talpraesett, az egészséges? Én csak egyvalamit vallok magaménak: azokat a normális módon egyáltalán nem kiismerhető mélységben irodalommá sűrűsödő erőket, amelyekre jelenlegi munkakörülményeim és testi állapotom miatt mégsem merem rábízni magam, minthogy ezeknek az erőknek belső ösztönzéseivel legalább ugyanolyan hatalmas belső figyelmeztetések szegülnek szembe. Pedig ha rájuk bízhatnám magam, egyszeriben kiszabadítanának, ezt szentül hiszem, ebből a nagy belső nyomorúságomból.

Az egyenjogúság kérdésének csak az elméleti fejtegetéséhez - gyakorlatilag ugyanis, mint mondtam, legalábbis úgy, ahogy Te felveted, nem lehet szó róla - hadd tegyem még hozzá, hogy a műveltségnek, tudásnak, magasabb törekvéseknek és elképzeléseknek olyanfajta összhangja, amilyent Te a boldog házassághoz láthatóan megkövetelnél, véleményem szerint először is majdnem lehetetlen, másodszor mellékes, harmadszor pedig nem is jó és nem is kívánatos. A házassághoz emberi összhang szükséges, olyan összhang tehát, amely mélyen alatta van még bármiféle vélekedésnek, olyan összhang tehát, amelyet nem méricskélni, hanem érezni kell, amely tehát szükségszerűen hozzátartozik az emberi együttléthez. És ez a legkevésbé sem fenyegeti az egyes ember szabadságát, ezt a szabadságot csak a nem szükségszerű együttlét fenyegeti, márpedig életünk többnyire ebből áll.

Azt mondod, elképzelhető, hogy nem bírnám ki veled az életet. Itt pedzesz valami lényegeset, csak egészen másként, mint ahogy gondolod. Én valóban azt hiszem, hogy alkalmatlan vagyok az emberi érintkezésre. Teljességgel képtelen vagyok folyamatos, elevenen kibontakozó beszélgetést folytatni bárkivel, nem számítva néhány kivételes, szörnyen kivételes

időszakot. Maxszal például az alatt a számtalan esztendő alatt, amióta ismerjük egymást, már csak elégszer voltunk kettesben, naphosszat, hetekig tartó utazásokon szinte megszakítás nélkül, mégsem emlékszem rá - márpedig ha megtörtént volna, nagyon jól emlékeznék rá -, hogy egyszer is folytattam volna vele egy összefüggő, egész lényemet megpezsdítő, nagy beszélgetést, pedig ez egészen természetes volna, amikor két ember sajátságos és izgalmas nézeteinek és tapasztalatainak széles körével egymásra talál. És hány monológját hallgattam végig Maxnak (és sok másnak), csak éppen a hangos beszélgetőpartner - legtöbbször a néma is megtette volna - hiányzott hozzá.

(Drágám, későre jár, nem megy el a levél, és ez baj, de még nagyobb baj, hogy nem egyszerre, hanem szakaszonként írom, nem is annyira idő híján, hanem mert nyugtalan vagyok, és kínlódom.) Még akkor a legkönnyebb kibírni velem, amikor ismerős szobában vagyok két vagy három ismerőssel, ilyenkor független vagyok, nem kényszerítenek állandó figyelésre és közreműködésre, de ha kedvem támad, részt vehetek, amikor akarok az együttesben, akár hosszan, akár röviden, ahogy akarok, senkinek nem hiányzom, senkinek nem alkalmatlankodom. Ha még van ott valaki idegen is, aki felingerel, annál jobb, ilyenkor, mintha kölcsönkapott erő költözne belém, egészen megélénkülök. Ha azonban idegen lakásban vagyok idegen emberekkel vagy olyanokkal, akiket idegennek érzek, akkor a mellemre telepszik az egész szoba, és én mozdulni sem bírok, ilyenkor mintha a puszta létem is ingerelné az embereket, és olyan vigasztalan lesz minden. Így volt például nálatok is azon a délutánon, így volt tegnapelőtt este a Weltsch bácsikájánál, vagyis olyan embereknél, akik érthetetlen módon nagyon kedvelnek engem. Nagyon pontosan emlékszem, az asztalra könyököltem, mellettem a házikisasszony könyökölt - nincs még egy lány Prágában, akivel ilyen jól megvolnék -, és ezeknek a derék embereknek a jelenlétében képtelen voltam kinyögni akár csak egyetlen értelmes szót is. Csak bámultam magam elé, és el-elejtettem valami sületlen megjegyzést. Ha odakötöznek az asztalhoz, akkor se lehettem volna kínosabb és kényelmetlenebb helyzetben. Sokat mesélhetnék még erről, de egyelőre elég lesz ennyi.

Ebből azt hinné az ember, hogy én a magányra születtem - amikor utána egyedül voltam a szobámban, keseregtem ugyan az egészen, de azért aránylag elégedett is voltam, és elhatároztam, hogy Felix barátomat legalább egy hétig nem keresem fel, nem mintha szégyelltem volna magam, hanem mert *elfáradtam* -, pedig nem férek én össze saját magammal se, kivéve amikor írok. Ámbár ha magammal is úgy bánnék, mint ahogy másokkal bánok, már rég széthullottam volna, igaz, hogy olykor nem sok kellett hozzá.

Ezek után gondold meg, Felice, milyen változást hozna életünkbe a házasság, melyikünk mit veszítene, és mit nyerne általa. Én elveszíteném jobbára szörnyű magányomat, és megnyernélek téged, akit mindenekfölött szeretek. Te azonban elveszítenéd eddigi életedet, amelyben majdnem tökéletesen jól érezted magad. Elveszítenéd Berlint, a hivatalt, amely örömet szerez neked, a barátnékat, az apró szórakozásokat, azt a reményt, hogy egészséges, vidám, jó ember lesz a férjed, hogy szép és egészséges gyerekeid lesznek, akik után, ha csak rágondolsz is, elfog a vágyakozás. Ennek az egyáltalán nem lebecsülendő veszteségnek a helyébe nyernél egy beteg, satnya, emberkerülő, szófukar, szomorú, esetlen, majdnem reménytelen embert, akinek talán egyetlen erénye az, hogy téged szeret. Ahelyett, hogy egészséges női ösztönödre hallgatva, valóságos gyerekekért áldoznád fel magad, olyan emberért kellene magad feláldoznod, aki gyerekes ugyan, de a legrosszabb értelemben az, s aki a legszerencsésebb esetben betűnként tanulná meg tőled az emberi nyelvet. És minden kis dologban veszítenél, de mindenben. A jövedelmem talán akkora sincs, mint a tiéd, pontosan évi négyezer-ötszáznyolcvannyolc korona, igaz, hogy nyugdíjjogosult vagyok, de a jövedelmem, minthogy a hivatalom majdnem olyan, mintha állami hivatal volna, alig emelkedik, a

szüleimtől nem várhatok sokat, az irodalomtól pedig semmit. Sokkal szerényebben kellene élned, mint eddig. Tényleg vállalkoznál erre értem, a fentebb ábrázolt emberért, és kibírnád?

És most a tied a szó, Felice. Fontold meg mindazt, amit az elejétől fogva írtam az összes leveleimben. Azt hiszem, nem nagyon dőlhetnek meg a magamról közölt adatok. Aligha túloztam bármit is, a kelleténél kevesebbet ritkán mondtam. A külső számvetéshez nincs mit mondanod, az elég világos, és a leghatározottabban ellene szól az „igen”-nek. Marad tehát a belső számvetés. Azzal hogy állsz? Megírnád részletesen? Vagy nem részletesen, ha nem érsz rá, de tisztán, ahogy illik is alapjában véve tiszta lényedhez, amelyet csak én homályosítottam el egy kissé.

Franz

[...]

[1913. június 20.]

Kedves, drága Felice, ne így, ne így! Ne vesd magad bele olyasmibe, ami bajt hozhat rád, hanem talán, ha Isten akarja, egyezz bele, gondold végig. A magatartásommal úgy számolj most, mint valami bűnös hajlammal, amelyet valahogy kifelejthettem az önjellemzésemből - ettől nem tágíthatok. Az a szó, amelyet mondasz nekem, külsőre olyan, hogy hajlandó vagyok az életemet feltenni rá, csakhogy kívülről nem láthatom rajta, hogy valóban az-e, amit akarok. Egyelőre; Felice, odatartom a kezemet a szád elé, és Te egyelőre nem mondtad ki azt a szót, hanem csak belebeszéltél a tenyerembe. Nem méltattad kellő figyelemre, amit írtam (kérve kérlek, Felice, ne vedd rossz néven tőlem, hogy így beszélek, de így kell, így kell), nem látom, hogy pontról pontra végiggondoltad volna, csak úgy átabotában gondoltad végig az egészet, ki tudja, mi minden kerülte el a figyelmedet. Voltak ugyan tétova aggályaid, de éppen csak a nyomukat látom (mivel egy napot vártál a levelezőlappal és két napot a levéllel), különben nem esik róluk szó. Amit az orvosról írtam, az meghökkentett, nem is értetted meg pontosan, amin nem csodálkozom, de ahelyett, hogy tovább firtatnád a dolgot, csak azt mondod: „Hagyjuk ezt!” Én azonban csak azt akartam mondani, hogy az orvos döntése csak abban az esetben nem lesz okvetlenül nekem szóló döntés, ha kedvező; ennél többet nem mondtam. Te is elismered, hogy csúnya dolgok vannak a levelemben, mivel „ha én félénk volnék...”. De Drágám, Drágám, én nem csak bátorságot kívánok tőled, jobban mondva, nem csak olyan terhet akarok rád rakni, amelyhez elegendő a bátorság. *De a bátorság megfontolás nélkül önfeláldozás*. Te elhiszel mindent, amit mondok, csak amit magamról mondok, az „nagyon goromba”. Eszerint semmit sem hiszel el az egész levélből, hiszen az csakis rólam szólt. Mármost mit csináljak? Hogy bírjalak rá, hogy elhidd a hihetetlent! Hisz élő mivoltomban már láttál, hallottál és elviseltél. Nemcsak Te, a családod is. És mégsem hiszel nekem. Pedig hát több forog itt kockán, nemcsak „Berlin, meg ami vele jár”, amit elvesztenél, arról semmit nem írsz, pedig az a legfontosabb. „Egy derék, kedves férjet?” Az utolsó levelemben más melléknevekkel illettem magam, de Te épp ezeket nem hiszed el nekem. Higgyél már nekem, gondolj végig mindent, és mondd meg, *hogyan* gondoltad végig. Hátha ma, vasárnap, mégis ráérnél egy kicsit, és egy kicsit részletesebben megírnád, hogyan képzeled a mindennapi életet egy olyan emberrel, akit leírtam neked? Tedd meg, Felice, kérlek, olyan ember kér rá, aki az első negyedórától fogva el volt jegyezve veled.

Franz

[...]

13. VI. 21. [22. és 23.]

Drágám, azt sem, sőt talán elsősorban azt nem veszed eléggé figyelembe a megfontolásaidban, noha már sokat írtunk róla, hogy az én igazi lényegem az írás. Ha van bennem valami jó, hát ez az. Ha ez nem volna, ez a világ a fejemben, amely ki akar szabadulni, gondolni sem merészeltem volna rá, hogy téged megnyerjelek magamnak. Hogy most mit szólsz az írásomhoz, az nem is olyan nagyon lényeges, ha valaha együtt leszünk, hamarosan úgyis belátod majd, hogy ha akár szántszándékkal, akár szándékod ellenére elutasítod az írásomat, egyáltalán semmid nem lesz, amiben megfogódzhatnál. Akkor iszonyatosan magadra maradsz, Felice, nem veszed majd észre, hogy mennyire szeretlek, és én aligha tudom majd megmutatni neked, hogy mennyire szeretlek - noha talán éppen akkor nagyon közel leszek hozzád - ma és mindenkor. Hovatovább felőrlődöm az írás és a hivatal között (ez még most is igaz, jóllehet öt hónapja semmit sem írtam), ha nem volna a hivatal, akkor persze minden másként volna, és nem kellenének ezek a szigorú intelmek sem, így azonban össze kell szednem magam, ahogy csak erőmből telik. Hanem Te, drága Felice, mit szólsz ahhoz a házasélethez, amelyben, évente legalábbis néhány hónapon át, a férj fél háromkor vagy háromkor megjön a hivatalból, eszik, lefekszik, hétig vagy nyolcig alszik, bekap valamit, sétál egy órát, aztán nekiül írni, és egyig vagy kettőig ír? Kibírnád ezt? Hogy csak annyit tudj a férjedről, hogy ül a szobájában, és ír? És így teljen el az ősz és a tél? És tavasz táján kitámogasd a félholtat a dolgozószoba ajtaján, és nézzed, hogy próbálja összeszedni magát tavasszal és nyáron újból az őszre? Lehet így élni? Talán, talán lehet, de neked olyan alaposan végig kell gondolnod, hogy a kételynek még az árnyéka se maradjon utána. És ne feledkezz meg egyéb furcsaságokról sem, amelyek az előbbiekkel is összefüggenek, de más szerencsétlen hajlamokból is táplálkoznak. Rám mindig nagyon kellemetlenül, de legalábbis nyugtalanítóan hatott, ha idegent vagy akár egy barátomat kellett bebocsátanom a szobámba, Te bizonyára szívesen látod az embereket, talán a társaságot is, én azonban csak a legnagyobb megerőltetés, hogy ne mondjam, fájdalom árán lennék képes rá, hogy rokonokat vagy akár barátokat fogadjak a lakásomban vagy - hadd kockáztassam meg - a lakásunkban. Korántsem esnék nehezemre például, hogy ha Prágában laknék, egyáltalán ne is lássam a rokonaimat, noha ők a legjobb indulatú s különösen irántam a legjobb indulatú emberek, s valamennyiüktől sokkal több jóban volt már érdemtelenül részem, semhogy valaha is viszonozhatnám. Először hát arra törekednék, hogy legyen lakásunk, lehetőleg a város legszélén, ahová nem talál oda senki, azután meg arra, hogy takarékosan élve, később egy kis kertes házat szerezzünk a városon kívül. De képzeld csak el, Felice, akkor voltaképpen ugyanolyan helyzetbe kerülnél, mint a budapesti nővéred, akin annyira szánakozol, csakhogy a Te helyzetedet még én is súlyosbítanám, és neked még az a vigaszod sem volna meg, ami a nővérednek. Mit szólsz ehhez? Erre egészen pontos választ kell kapnom, bizonyára Te is megérted, egészen pontos választ.

Tudom, Felice, mi sem volna egyszerűbb, mint ezeket a kérdéseket gyorsan és megnyugtatóan tisztázni, csak az kellene hozzá, hogy ne higgy nekem, vagy legalább a jövőben ne higgy nekem, vagy legalább ne mindenben higgy nekem. Persze ez volna a legrosszabb. Akkor, Felice, a legsúlyosabban vétkezel önmagad ellen s ennek folytán ellenem is. Abba mindketten belepusztulunk. El kell hinned, amit magamról mondok, egy harmincéves ember önmegtapasztalása ez, ez az ember a legrejtettebb okból néhányszor már-már a téboly határán, tehát önnön létének határán állt, tehát tiszta képe van önmagáról és arról, hogy e határon innen mivé válhatik.

VI. 22.

Ezt szombat este írtam, most vasárnap délután van, Werfellel és másokkal lesz találkozóm, fél hatkor pedig megyek a szüleim elé. Éjjel csak alig aludtam valamit,[1] zavaros a fejem, nem tudom, hogy képes leszek-e úgy megírni mindent, ahogy akarom.

Mindenesetre azt a körülményt is vond be megfontolásaid körébe, hogy én korántsem ülök biztosan a hivatali állásomban, egyik kétségbeesésből a másikba esem ott a munka miatt, életemnek e szörnyű akadálya miatt, és a kétségbeesésem egyre növekszik, mert a feladat képtelensége folytán mind kevesebb erőm marad, hogy helyrebillentsem az egyensúlyt. Sokszor már majdnem felmondtam, és lehet, hogy amire nem visz rá az egyszeri elhatározás, majd rávisz az ottani munkámban megnyilvánuló tehetetlenség, amely néha már ijesztő, és a feletteseim is felfigyeltek rá. Akkor aztán mi lesz?

De még ha - és ameddig - maradok is, azaz ebben a kedvező, aránylag kedvező esetben is szegény emberek leszünk, a feleségem meg én, s igen gondosan kell majd gazdálkodnunk azzal a négyezer-ötszáznyolcvannyolc koronával. Sokkal szegényebbek leszünk, mint például a húgaim, akik úgyszólván tehetősek. (A szüleimtől, legalábbis, amíg élnek, nem számíthatok semmire.) Maxnál és Oskarnál is szegényebbek leszünk. Nem fogja-e ez bántani a feleségemet és ennek következtében, csakis ennek következtében engem is? Kibírja ő ezt majd? És ha sok pénzt kell költenünk betegség vagy más miatt, egykettőre ott az adósság. Azt is kibírja majd?

Többször emlegetted már, hogy volt valami baj odahaza, amit elszenvedtetek és kibírtatok. Miféle baj volt az? Lehet belőle másfajta bajokban megnyilvánuló tűrőképességre is következtetni?

VI. 23.

Hétfőn nem jött levél, vártam pedig. - Épp most voltam apámmal a szomszéd szobában, ahol épp most ébredt fel a kis Felix. Nagyon megsértődött volna apám, ha nem megyek vele. Pedig hogy undorodom tőle, ahogy az apám vagy a többiek szórakoznak ezzel a gyerekkel! Tegnap délután, amikor a szüleim hazajöttek, és összegyűlt nálunk az egész család, és a gyerekkel szórakozva valamennyien, legszertelenebbül pont az apám, valami eszméletlen, alantas nemiségbe süllyedtek, engem olyan undor fogott el, mintha arra ítéltek volna, hogy egy istállóban töltsem az egész életemet, noha tökéletesen és tisztán láttam egyrészt, hogy e tekintetben túlságosan érzékeny vagyok, másrészt hogy milyen épületes, milyen figyelemre méltó s messziről még milyen szép is ez az egész látvány. De persze ott ült szegény jó anyám is, aki sosem ért rá, de meg nem is értett volna hozzá, hogy csinosítsa magát, most pedig már a hat szüléstől és a munkától elnehezült és meggörbült a teste, ott volt az apám a vérvörös arcával, az ő baján sem segített a franzensbadi nyugodt élet, ott volt a legidősebb húgom, két éve még virágzó lány, de két szülés után, inkább hanyagságból és tudatlanságból, semmint idő híján, testi megjelenésében már-már az anyámhoz hasonlít, ahogy ott ül a különleges fűzőjéből kihurkásodó testtel. És ha jobban megnézi az ember, hamarosan a középső húgom is olyan lesz, mint a legidősebb. -

Drágám, hogy menekültem hozzád! És tegnap nem is gondoltál rám, és a kérdéseimre se válaszoltál, pedig a válasz elkerülhetetlen. Meg kell kapnom a választ, a teljesen pontos választ. Ahogy engem nem akarsz bántani semmivel, azt sem szabad érezned, hogy én bántalak

[1] [A sorok között:] ha annyit aludtam volna, amennyit rád gondoltam, sok is lett volna.

valamivel, de ez nem minden, például makacsságból sem szabad hallgatnod (egyszer a Werfel-könyv kapcsán említettél ilyesmit), erre most igazán nincs idő, és végezetül semmiképpen se hagyd, hogy megtévesszenek Maxnak Berlinben tett bizonyos kijelentései. Csakis arra hallgass, Felice, amit most írok, csakis arra válaszolj, de mindenre, nem csupán a kérdésekre. Én viszont megígérem neked, hogy ha ezt, s akármilyen értelemben is, megteszed, csak egészen röviden fogok írni a szüleidnek, amikor megkérem a kezed. Ez valóban csak a kettőnk dolga, de ennyit meg kell engedned.

Franz

13. VI. 26.

[...] Ha a mai zavart állapotomban jól értem a dolgot, közös boldogságunk léte attól függ, hogy valóra válik-e az a néhány „talán", amelyről a leveledben írsz. De hogy lehet ezt megállapítani? Fölöttébb bizonytalan, hogy egy hosszabb együttlét elegendő volna-e hozzá. Különben sincs rá lehetőség, hogy hosszabb időre megteremtsük ezt az együttlétet. A szabadságunkat nem egy helyt s nem egyidőben töltjük, és Berlin nem alkalmas hely ilyen együttlétre. A rövid együttlét viszont erre a célra hasznavehetetlen. De sem a rövid, sem a hosszú együttlét nem elég. Itt ugyanis csak meggyőződés, bátorság és bizonyosság jöhet szóba részedről. Meggyőződés: a feltevéseid ugyanis, hidd el nekem, Felice, nem helytállók. Az én kapcsolatom az írással és a kapcsolatom az emberekkel megváltoztathatatlan, és a lényemben, nem pedig az átmeneti körülményekben gyökeredzik. Nekem ahhoz, hogy írjak, el kell zárkóznom, nem úgy, „mint egy remetének", az nem volna elég, hanem mint egy halottnak. Az írás ebben az értelemben a rendesnél mélyebb alvás, azaz halál, s ahogy a halottat nem szabad és nem lehet felhozni a sírjából, engem sem lehet elszakítani az íróasztaltól éjjel. Ez nem közvetlenül az emberekkel való kapcsolatomból ered, hanem csak így, ilyen módszeres, következetes és szigorú rend szerint vagyok képes írni, s ennek folytán élni is csak így. Neked azonban „nagyon nehéz lesz" a dolgod, amint írod. Én mindig is rettegtem az emberektől, azaz voltaképpen nem is tőlük maguktól, hanem hogy behatolnak az én esendő világomba, a legmeghittebb barátaim jelenléte a szobámban borzalom volt számomra, több mint ennek a rettegésnek a puszta szimbóluma. De ettől eltekintve is, noha ettől nem lehet eltekinteni, hogyan jöhetnek majd hozzánk emberek, akár anyánk vagy apánk az említett őszi és téli életkörülményeink közepette, hogy a látogatásuk se engem ne tegyen tönkre, se - ha velem érez - a feleségemet? „De hogy képes lennél-e ilyen visszavonultan élni, nem tudod." „Hogy pótolhatnék-e neked mindenkit, nem tudod." Válasz rejlik ebben, kérdés rejlik ebben?

A hivatal? Hogy valaha is otthagyhatom, az teljességgel elképzelhetetlen. De hogy egyszer mégis ott kell hagynom, mivel nem bírom tovább, az korántsem elképzelhetetlen. E tekintetben szörnyű bizonytalanság és félelem van bennem, és itt is csak az írás az egyetlen és igazi ok. Hogy aggódom érted meg magamért, az megélhetési gond, az ilyenfajta gondok hozzátartoznak az élethez, s ezért tulajdonképpen jól megférnének a hivatali munkával, az írás és a hivatal azonban sehogy sem fér össze, mivel az írásnak a mélyben van a súlypontja, a hivatal viszont fent van az életben. Egyszer föl, egyszer le, és az ember szétszakad bele.

Egyvalamit talán végleg megszüntet a leveled: a pénzhiány okozta aggályokat. Ez is nagy dolog. Csak vajon alaposan megfontoltad-e? Így telik az idő kérdezősködéssel. Nem emlékszem, hogy azt írtam volna, hogy „nagyon sürget", de gondolni azt gondoltam.

Franz

13. VII. 1.

Tehát mégis vállalod a keresztet, Felice? Megkísérled a lehetetlent? Ebben félreértettél, én nem azt mondtam, hogy az írás révén minden tisztázódni fog, de minden rosszabb lesz, hanem azt mondtam, hogy az írás révén tisztázódik, és rosszabb lesz minden. Én így gondoltam. Te azonban nem így gondolod, és mégis hozzám akarsz jönni.

Az ellenérveimnek még nem vagyok a végén, mivel a soruk végtelen, kimeríthetetlennek bizonyul a lehetetlenség. De kimeríthetetlennek mutatkozol Te is (noha természetesen másként, emberi mivoltodban), nem is tudom legyőzni magamban a reményt, és felhagyok (nem hallgathatom el, hogy az elvakultságnak tiszta tudatában) összes ellenérveimmel. Ha jól meggondolom, a leveled egyáltalán nem ingatja meg az ellenérveimet, Te csak az érzelmeidre hallgatsz (ezeket az érzelmeket a jóságod, de egyszersmind a távolság és a jó értelemben véve korlátolt tapasztalat szüli), amikor az én nagy nehézségeimre ráfogod, hogy „apróságok", kifejezetten „apróságok", és azt hiszed, hogy kellő elszántsággal már át is hidalhatod őket. De talán csak nem cáfolatra számítottam? Nem. Csak háromféle válasz volt lehetséges: „Lehetetlen, és ezért nem akarom", vagy: „Lehetetlen, és ezért egyelőre nem akarom", vagy: „Lehetetlen, de mégis akarom." Leveledet a harmadik válasz értelmében adott válasznak tekintem *(hogy nem pontosan így hangzik, elég baj nekem)*, téged meg a kedves menyasszonyomnak tekintelek. És mindjárt (kikívánkozik belőlem a szó), de remélhetőleg utoljára azt is megmondom, hogy iszonyatosan rettegek, vajon milyen lesz a jövőnk, és az én természetemből és gyöngeségemből milyen szörnyű baj zúdul az együttlétünkre, ami elsősorban és csakis téged fog sújtani, mivel én tulajdonképpen rideg, önző és érzéketlen ember vagyok minden esendőségemmel, amely inkább csak elleplezi, semmint enyhíti ezt.

És most mivel kezdjük, Felice? Jól van, írok a szüleidnek. De előbb meg kell mondanom az én szüleimnek. Még ha csak öt mondatból áll is majd a bejelentésem, ilyen hosszú beszélgetést hónapok óta nem folytattam anyámmal, apámmal meg már évek óta nem. Ettől óhatatlanul ünnepélyessé is válik, ami sehogy sincs ínyemre. De csak akkor szólok nekik, amikor már megkaptam a válaszodat erre a levelemre, *mert valahogy úgy érzem, hogy még nem adtad a szavad*.

Hogy mit szólnak majd a szüleid a levelemhez? A kép alapján másnak képzeltem anyádat, de az, hogy rettegtem tőle, nem ebből ered, bennem a közönnyel együtt él a rettegés is mindenkivel szemben. Rettegtem én az egész családodtól (talán csak Erna húgodtól nem), nem szégyellem kimondani, mert ha nevetséges is, nem kevésbé igaz. Hogy őszinte legyek, félek én még úgyszólván a saját szüleimtől is, az apámtól legalábbis. Amellett olyan furcsa is volt az anyád, tiszta feketében, olyan szomorú, elutasító, szemrehányó, gyanakvó, rendíthetetlen, idegen a családjában, akárcsak velem szemben. Tőle különösen rettegtem, és azt hiszem, ez örökre bennem marad. Másrészt attól is félek, hogy a családodban senki sem lesz velem megelégedve, hogy akármit teszek is, nem lesz ínyükre, hogy már az első levél sem lesz a kedvük szerint, hogy vőlegényként sem azt teszem majd, amit ők, úgy érzik, méltán elvárhatnak egy vőlegénytől, hogy az irántad érzett szerelmem, amelyet a jelenlevő idegenek vagy rokonok közül talán senki nem venne észre, nem olyan, amilyennek ők a szerelmet képzelik, hogy ez az elégedetlenség (és az elégedetlenségből bosszúság, megvetés, harag támad) tovább tenyészik, sőt talán rád is átragad velem szemben és velük szemben is. Felkészültél erre is?

Franz

Napló

Július 2. Zokogtam egy Marie Abraham nevű huszonhárom éves nőről szóló törvényszéki tudósítás nyomán, aki ínségében és éhségében megfojtotta csaknem háromnegyed éves gyermekét egy férfinyakkendővel, amely harisnyakötőjéül szolgált, és erre a célra oldozta le. Egészen sematikus történet.

A hév, amellyel a fürdőszobában mulatságos mozgófényképet ecseteltem a húgomnak. Miért nem vagyok képes erre soha idegenekkel szemben?

Soha nem vennék feleségül olyan lányt, akivel egy éven át egyazon városban éltem.

Július 3. A lét kitágítása és felmagasztosítása házassággal. Prédikációs szólam. De már-már sejtem.

Ha mondok valamit, azon nyomban és végérvényesen elveszíti a fontosságát, ha felírom, akkor is mindig elveszíti, de néha újfajtára tesz szert.

Aranygolyócskákból álló lánc napbarnított nyakon.

Felicéhez

13. VII. 3.
[Kafka 30. születésnapja]

Mindazt megírtam, Felice, ami az írás pillanatában kikívánkozott belőlem. Ez ugyan nem minden, de ha figyel az ember, majdnem mindent megsejt belőle. És Te mégis belevágsz, talán esztelen vakmerőségből, talán mert látnokibb kapcsolatban vagy azzal, ami uralkodik rajtunk. Most már nem kétlem, hogy hiszel nekem, ámbár még a mai leveledben is kertelsz egy kicsit (írásban, hiába, nem fogja elég erősen az ember a másikat, hacsak nem akar kíméletlen lenni hozzá). Nem kétlem, hogy hiszel nekem, mert különben nem az volnál, akit szeretek, és akkor mindenben kételkedhetnék. Mostantól kezdve szilárdan fogjuk egymást, kéz a kézben, ahogy kell. Emlékszel még, hogy milyen hosszú, csontos kezem van, s az ujjaim, mint egy gyereké vagy mint egy majomé? Ebbe teszed most bele a tiedet.

Nem mondom, hogy boldog vagyok, ahhoz sok bennem a szorongás és az aggodalom, talán nem is születtem én emberi boldogságra, és fel sem tudom fogni, hogy mi történt (most jött meg a sürgönyöd, úgy bámulok rá, mintha emberi arc volna, az egyetlen, amelyet ismerek és kívánok), hogy most már teljesen és igazán egy vagyok veled, akivel az első estétől fogva egynek éreztem magam, és most szeretnék behunyt szemmel odabújni a melledre.

Nagy ajándékot adtál. Azzal, hogy volt erőm ehhez a harminc esztendőhöz, kiérdemeltem az ajándékot, ám ennek az erőnek az eredményével, a létemmel igazán nem érdemeltem ki, azt bizonyára elismered, Felice. Hacsak azzal nem, hogy ma különleges születésnap van, és ma az életem - nem veszítve el, amit megnyert - jókorát fordul a tengelye körül.

Ma délben azzal válaszoltam anyámnak a születésnapi jókívánságaira (csak egész röviden, mivel ő mindig csak rövid ideig van itthon, és már végzett is az ebéddel, mire én hozzájutok; apám meg réggel óta vidéken van), hogy menyasszonyom van. Nem nagyon volt meglepve,

feltűnően nyugodtan fogadta a hírt. Nincs ellenvetése, mondta, csak egy kérése, s apám bizonyára egyetért vele mind az előbbit, mind az utóbbit illetően. A kérés pedig az: egyezzem bele, hogy tudakozódjék a családod felől; míg meg nem jön a válasz, úgyis azt tehetem teljesen függetlenül, amit akarok, ők nem akadályoznak meg, s nem is akadályozhatnak meg benne, de addig várjak még a szüleidnek írandó levéllel. Én azt mondtam erre, hogy mi már úgyis összetartozunk, és a szülőknek írandó levél nem jelent előbbre lépést. De anyám ragaszkodott a kéréséhez. Magam se tudom pontosan, miért, talán mert állandó bűntudatot érzek a szüleimmel szemben, beadtam a derekam, és fölírtam anyámnak apád nevét. Egy kicsit mulattam magamban, arra gondolva, hogy a szüleid, ha hasonló kívánsággal állnának elő, csupa jót hallanának felőlünk, és hogy nem akadna nyomozóiroda, amelyik képes lenne kideríteni rólam az igazságot. Egyébként ismeri apád *Az ítélet*-et? Ha nem, kérlek, add oda neki, hogy olvassa el.

Ha meggondolom, hogy Te milyen bátor vagy! Nem vagyok-e végtére is idegen neked, s nem mutatnak-e még idegenebbnek a leveleim? Nem idegen-e számodra a rokonságom, a képeslapon ott vannak a szüleim, nem ugyanolyan megfoghatatlanok, mint minden idegen ember, legföljebb közös zsidó voltunk enyhíti némileg ezt az idegenséget? És Te mégsem félsz ettől az embertől (azt hiszem, sosem szűnök meg ezen csodálkozni), akit csak még ijesztőbbé tesz, hogy ő maga mindenkitől fél? Te semmitől sem rettegsz? Azt mondod, nincsenek aggályaid? Ez csodálatos, nincs is erre emberi szó, Istennek kell hálát adni érte.

Franz

13. VII. 6. [1913. július 5.]

De most aztán igyekezni kell, hogy még holnap megérkezzék a levél. Szombat van, negyed hét.

Ma nem kaptam levelet, tehát választ sem a tegnapi levelemre. Másként fogadtad volna, nem úgy, ahogy én akartam? Úgy véled, nem jól tettem, hogy beleegyeztem anyám kívánságába? Nem jól tettem, hogy megírtam neked? Anyámnak, mint mondtam már, bűntudatból engedtem, továbbá mivel képtelen vagyok vitába szállni bárkivel, de különösképpen vele, végül pedig és mindenekelőtt gyávaságból. Az is nyomott a latban, hogy láttam, mennyire aggódik értem, noha korántsem ez volt a legnyomósabb indok. Az pedig, hogy ha már megtettem, meg is kell írnom neked, természetesnek tűnt, hiszen mindig őszinték akarunk lenni egymáshoz - és közös életünk során lesz rá bőven alkalom - a legvégső határig, tehát ameddig együttlétünk terjed, pont ezt a semmiséget hallgattam volna el most? És ez valóban semmiség. Nem én érdeklődöm a családod után, a Te családod messzebb van, és egyre messzebb kerül tőlem - téged féltelek ettől, és ezt már megmondtam -, mintsem talán magad is szeretnéd, miért érintene hát ilyen mélyen a családod dolga? Köztünk pedig, ha együtt akarunk élni, csak a legmélyebb érzésről lehet szó. A hajlandóságot és az ítélőerőt hozzá kinek-kinek magában kell megtalálnia. Az én szüleim, akár a tieid, külsőségekből ítélnek, mivel ők voltaképpen kívülről nézik a kettőnk dolgát. Ők csak azt tudják, amit a hivatalból megtudhatnak, mi azonban többet tudunk, vagy azt hisszük, hogy többet tudunk, de az bizonyos, hogy más és fontosabb dolgokat tudunk - bennünket tehát egyáltalán nem érint a hivatal, az a szüleink ügye, és bízvást rájuk is hagyhatjuk, hadd játszadozzanak vele. Minket hidegen hagy, azt hittem legalábbis, de nem kaptam még választ.

Tegnap este arrafelé kószáltam, ahol ábrándjaim szerint együtt fogunk lakni. Folyik már az építkezés, de a terület egy részét még cigányok lakják. Sokáig járkáltam ott, és szemügyre vettem mindent. Szép lesz, elég magasan fekszik, messze a várostól, és a tegnapi eső után

különösen tiszta volt a levegő. Tegnap én is nagyon jól éreztem ott magam, egészen másképp, mint most. Állandóan így hányódom ide-oda.

Franz

[...]

13. VI. 7. [1913. július 7.]

Látod, Felice, már szenvedsz miattam, kezdődik már, és Isten tudja, hogy fog végződni. És ez a szenvedés, nagyon jól látom, közvetlenebb, rosszabb, kiterjedtebb, mint ami fájdalmat eddig okoztam neked. Hogy tehetek-e róla, ez a kérdés föl sem merül, sőt jóformán még az indítékot is mellőzhetnénk. Veled mindenesetre súlyos méltatlanság történt, és csupán ezt kell fontolóra venni, mégpedig úgy, hogy mit szólok én ehhez, és mi ez az egész.

Hogy anyámnak igaza van-e vagy nincs, az teljesen mellékes. Biztosan igaza van, nem is hinnéd, mennyire. Ő úgyszólván nem tud rólad többet, mint amennyi abban a levélben volt, amelyet annak idején írtál neki. Ezenkívül még azt hallotta csak tőlem, hogy feleségül akarlak venni. Semmi egyebet nem tud, mert belőlem aztán egy szót se húz ki. Senkivel nem szoktam társalogni, a szüleimmel meg éppenséggel nem. Mintha valahogy irtózatot keltene bennem azoknak a látványa, akiktől származom. Tegnap véletlenül úgy adódott, hogy a sáros országúton kellett baktatnunk egy óra hosszat már sötétedés után valamennyiünknek, a szüleimnek, a húgomnak és nekem. Az anyám persze akárhogy igyekezett is, olyan ügyetlenül szedte a lábát, hogy csupa sár lett a csizmája, de még a harisnyája és a szoknyája is. Azt képzelte azonban, hogy nem is olyan sáros, mint lehetett volna, és odahaza kicsikarta az elismerésünket, tréfálkozva persze, azt kívánva tőlem, hogy nézzem meg a csizmáját, nem is olyan sáros. Én azonban, hidd el nekem, egyszerűen képtelen voltam odanézni, csak mert undorodtam, s talán nem is éppen a sártól. Viszont tegnap egész délután majdhogynem vonzalmat éreztem apám iránt, jobban mondva inkább csodáltam őt, hogy képes elviselni mindezt, az anyámat és engem és a húgaim vidéki háztartását és a felfordulást abban a nyaralóban, ahol a vatta a tányér mellett található, ahol az ágyakon undorító összevisszaságban egymás hegyén-hátán hever minden, ahol az egyik ágyban a középső húgom fekszik enyhe torokfájással, s a mellette ülő férje tréfás komolysággal „aranyom”-nak és „mindenségem”-nek becézi, ahol a fiúcska a szoba közepén, mi mást is tehetne, míg játszanak vele, a padlón intézi el a szükségét, ahol a két szolgáló mindenféle szolgálnivalókkal sürög-forog, ahol legfőképpen az anyám szolgálja ki mindnyájukat, ahol a kenyérre libazsírt kennek, mely a legjobb esetben az ember kezére csurog. Szépen kibeszélem őket, mi? Közben azonban egészen hamis nyomon járok, ha a tényekben keresem az okát, hogy képtelen vagyok elviselni mindezt, ahelyett, hogy magamban keresném. Ezerszer kevésbé kellemetlen mindez, mint amilyennek itt és régebben leírtam, ám az undorom ezerszer nagyobb, semhogy leírhatnám. Nem azért nem bírom ki velük egy fedél alatt, mert a rokonaim, hanem mert emberek, és csak hogy erről ismét megbizonyosodjam, azért megyek ki hozzájuk vasárnap délután, noha szerencsére nem kényszerít rá semmi. Tegnap valósággal fojtogatott az undor, félvakon tapogatóztam oda az ajtóhoz, s csak amikor már messze jártam a háztól, kinn az országúton lélegeztem fel, ámbár annyi minden gyűlt föl bennem, hogy még ma sem akar oldódni. Nem bírom ki az emberekkel, elszántan gyűlölőm az összes rokonaimat, nem azért, mert a rokonaim, nem is mintha rossz emberek volnának, nem is mintha nem volnék a legjobb véleménnyel róluk (ez egyáltalán nem küszöböli ki, mint Te gondolod, azt a „beteges irtózást”), hanem egyszerűen azért, mert ezek az emberek élnek a közelemben. Épp azt nem bírom, hogy együtt kell élnem másokkal, szinte még ahhoz sincs erőm, hogy ezt csapásnak érezzem. Ha érdektelenül szemlélem az embereket, még örülni is tudok nekik, ámbár nem olyan nagy ez az öröm, hogy ne élnék mérhe-

tetlenül boldogabban, ha megvannak hozzá a szükséges testi feltételek, a sivatagban, az erdőben, egy szigeten inkább, mint itt a szobámban a szüleim hálószobája és nappalija között. Biztosan nem az volt a szándékom, hogy megbántsalak, és mégis megtettem, és sosem lesz az a szándékom, hogy megbántsalak, és mégis mindig meg fogom tenni. (Az a tudakozódási ügy egyelőre nem érdekes, pénteken anyám nem csinált semmit, mert előbb még beszélni akart apámmal, szombaton nem jött válasz tőled, én olyan bűntudatot éreztem veled szemben, hogy azt mondtam anyámnak, várjon még, minthogy vasárnap se jött levél, délután visszavontam anyámnak adott szavamat.) Vigyázz, Felice, ne mondd az életre, hogy banális, ha banálison azt kell érteni, hogy egyhangú, lapos, kicsinyes, az élet csak szörnyű, ezt én jobban érzem, mint bárki más. Sokszor - a lelkem legmélyén talán állandóan - kételkedem ember voltomban. Az, hogy megbántottalak, csak véletlen alkalom volt, hogy ez tudatosodjék bennem. Igazán nem tudom, mitévő legyek.

Franz

[...]

13. [július] 10.

Bárcsak nálad lennék, Felice, és bárcsak képes volnék rá, hogy mindent világosan megértessek veled, igen, és bárcsak képes volnék rá, hogy magam is mindent világosan lássak. Én vagyok a hibás mindenben. Hiszen ennyire, mint most, sosem voltunk még egyek, ennek a kétoldalú igennek iszonyú ereje van. Engem mégis valósággal megbénít az ég parancsa, egy leküzdhetetlen rettegés; az, amit régebben a legfontosabbnak hittem, az egészségem, a csekélyke jövedelmem, a nyomorúságos létem, mindez, még ha van is némi jogosultsága, eltörpül e mellett a rettegés mellett, semmit se számít hozzá képest, sőt úgy tűnik, mintha csak ez utóbbi tolná előtérbe. Hogy egészen őszinte legyek (veled mindig is az voltam a pillanatnyi önismeret mértéke szerint), s végre Te is lássad, hogy bolonddal van dolgod, megmondom, hogy én a *kapcsolattól rettegek*, még ha a nekem legdrágább emberrel való kapcsolat is az, sőt attól igazán. Hogy magyarázzam meg neked, ami nekem olyan világos, hogy a legszívesebben eltakarnám, mert megvakulok tőle! De aztán persze megint csak nem világos az egész, amikor a Te kedves, bizakodó leveledet olvasom, és úgy tűnik, minden a legnagyobb rendben van, és mindkettőnkre boldogság vár.

Megérted ezt, Felice, még ha csak a távolból is? Határozottan érzem, hogy belepusztulok a házasságba, *a kapcsolatba*, hitvány magam *felbomlásába*, és nemcsak én pusztulok bele, hanem a feleségem is, és minél jobban szeretem őt, annál gyorsabban és annál szörnyűségesebben. Most Te mondd meg, hogy mit tegyünk, mert olyan közel vagyunk már egymáshoz, hogy, azt hiszem, egyikünk sem tehet semmit a másik beleegyezése nélkül. Gondold végig azt is, amit nem mondtam el! *Kérdezz, én mindenre válaszolok*. Istenem, legvégső ideje már enyhíteni ezt a feszültséget; lányt, akit úgy szerettek, mint téged én, soha nem gyötörtek még olyan kegyetlenül, mint ahogy nekem kell gyötörnöm téged.

Franz

13. VII. 13

Az erkélyünkről szép az este. Ott üldögéltem az imént. Szörnyű fáradt vagyok, ma reggel, amikor az éjszakába csak még jobban belefáradva föl akartam kelni, átkoztam magam körül az egész világot, de leginkább magamat. Ha aludni sem tudok tisztességesen, hogy tudok majd tisztességesen írni? Ha pedig azt nem tudok, akkor minden csak ábránd, méghozzá hiú ábránd.

A tervem persze nem a legjobb terv. A legjobb terv alighanem az volna, hogy valami furfanggal összeszedek némi pénzt, és végleg leköltözöm veled délre, egy szigetre vagy egy tó partjára. Délen, azt hiszem, minden lehetséges. Ott élni elzárva a világtól, zöldségen és gyümölcsön. De nem is kell nagyon mélyen magamba néznem, hogy már ne is akarjak délre költözni. *Írással száguldozni be az éjszakákat, csak azt akarom*. *És belepusztulni vagy belebolondulni, azt is akarom, mert az a szükségszerű és rég sejtett következménye*.

Van azonban más tervem is: abba a lakásba, amelyet kinéztem magunknak, csak jövő májusban lehet beköltözni, feltéve hogy egyáltalán megkapom, a ház egy építőszövetkezeté, amelybe én is betársultam. Nem mulasztunk tehát semmit, Felice, ha most még nem írok a szüleidnek. Maradjunk hát ennyiben februárig, januárig vagy karácsonyig.

Addig még jobban kiismersz, akad bennem néhány ijesztő zug, amelyeket nem ismersz még. Nyárra el fogsz utazni, azzal is meg az én utamról érkező levelekkel is jobb áttekintésed lesz. De az a legfontosabb, hogy ősszel engedek majd végre az írásra szólító ösztökélésnek, csak legyek egészséges, s akkor majd magam is meglátom, hogy mi lakik bennem. Hiszen még alig csináltam valamit, sehol se vagyok, ősszel talán jutok valamire, kímélni persze nem fogom magam. Akkor majd Te is világosabban látod, hogy kivel adod össze magad, és hogy mire kell vigyáznod. Én természetesen akkor is ugyanúgy a tiéd leszek, mint most. Mit szólsz ehhez a tervhez?

Franz

Napló

Július 21. [...] Behúzzák az embert egy ház földszinti ablakán a nyakára kötött kötélnél fogva, és kíméletlenül, mintha csak olyan tenné, aki nem tud vigyázni, véresen és cafatokra tépődve felrántják az összes szobamennyezeten, bútoron, falon és padláson át, míg odafenn a tetőn meg nem jelenik az üres hurok, amely a maradványaimat is csak a tetőcserepek áttörésekor veszítette el. [...]

Jegyzéke mindannak, ami a házasságom mellett, illetve ellen szól:

1. Képtelenség arra, hogy elviseljem egyedül az életet, nem valamiféle életképtelenség, éppen ellenkezőleg, még valószínűtlen is, hogy értem-e egyáltalán, mi az, élni valakivel, de képtelen vagyok saját életem rohamát, saját személyem követelményeit, a korszak és az öregedés támadását, az íráskedv bizonytalan tolulását, az álmatlanságot, a megőrülés közelségét - mindezt egyedül elviselni képtelen vagyok. Talán, fűzöm hozzá természetesen. A kapcsolatom F.-fel nagyobb ellenállóképességgel ruházza fel a létemet.

2. Minden rögtön töprengésre késztet. Minden vicc a vicclapban, az emlékezés Flaubert-re vagy Grillparzerre, szüleim megvetett ágyán a hálóingek látványa, Max házassága. Tegnap azt mondta a húgom „Minden házas boldog (az ismeretségi körünkben), nem értem", ez a kijelentés is elgondolkodtatott, megint elfogott a félelem.

3. Sokat kell egyedül lennem. Amit létrehoztam, csakis az egyedüllét gyümölcse.

4. Gyűlölök mindent, ami nem az irodalomra vonatkozik, untat a beszélgetés (még az is, amely az irodalomra vonatkozik), untat, ha látogatóba kell mennem, lelkem legmélyéig untatnak a rokonaim örömei és fájdalmai. A beszélgetés mindent, amit gondolok, megfoszt a fontosságától, a komolyságától, az igazságától.

5. A félelem a kapcsolattól, az egymásba átfolyástól. Akkor soha többé nem leszek egyedül.

6. A húgaim előtt, különösen régebben volt ez így, sokszor egészen más ember voltam, mint más emberek előtt. Bátor, mezítelen, hatalmas, meghökkentő, megindult, mint különben csak írás közben. Ha a feleségem közvetítésével mindenki előtt ilyen lehetnék! De vajon ez nem az írástól vonna-e el? Csak azt ne, csak azt ne!

7. Egyedül talán föladhatnám egyszer igazán az állásomat. Ha megházasodom, ez sohasem lesz lehetséges. [...]

Felicéhez

13. VII. 30.

Tegnap, sőt már tegnapelőtt kellett volna levelet kapnom tőled, Felice. S ha nem is levelet, legalább sürgönyt a tegnapi levelemre. Nem lett volna szabad ilyen bizonytalanságban hagynod engem. Elképzeled, hogy mit tettem volna én, ha azt látom, hogy akár csak levélben is, ok nélkül el akarsz hagyni? Ez alatt a csodálatos és szörnyűséges esztendő alatt csúnyán megkínoztalak, de mindig belső szükségből, sosem külső indítékra, mint Te engem Frankfurtból és most megint. A látogatások, a rokonok! Meg sem tudom majd különböztetni őket egymástól, és attól félek, hogy mindannyian ellenem fordulnak a kölcsönös ellenségeskedésben. Hogy nézzek rájuk, ha az összegyűlt vendégek enyhe csodálkozása vagy enyhe balsejtelme, amiért nem vagy köztük, hanem éppen öt sort írsz nekem, jobban aggaszt téged, mint az én kétségbeesett éjszakáim és nappalaim, amelyek az állandó fejfájásoktól és az izgatott ébrenlétektől már szinte összefolynak előttem. Többet fogok jelenteni számodra, Felice, amikor már nyilvánosan a vőlegényed vagyok? De ahogy akkor sem lesz joga senkinek, hogy téged pusztán azért tartson vissza a levélírástól, mert történetesen vendégek vannak ott, kivált ha az a levél annyira fontos, mint vasárnap lett volna - úgy ma sincs ehhez joga senkinek, de ha mégis van, neked nem szabad elismerned. Fáj nekem, hogy nem írtál vagy nem sürgönyöztél, *sokkal jobban fáj, semmint hinnéd*. Nincs szó rosszallásról, sem félreértésről, Felice, szerelmemet sem érinti ez, mert az érinthetetlen. Csak szomorú vagyok, és okkal.

Franz

[...]

5. levél Westerlandba

13. VIII. 5.

Drága Felice, tegnap gyalázatosan túloztam, amikor azt írtam, hogy csak szerdára várok levelet. Tulajdonképpen már ma számítottam rá, egészen biztosra vettem, egészen biztosra. S ha nem levelet, hát egy lapot az útról. S ha nem lapot, hát sürgönyt. Hitvány dolog ez a rimánkodás, de sokkal kevésbé fontos dolgokban sem tudok uralkodni magamon, nemcsak amikor hírt várok felőled. Ilyenkor csak úgy gomolyognak bennem a gondolatok: nem szívesen írsz nekem, nem törődsz velem, talán csak valami emléket szeretsz bennem. Alávaló, fékezhetetlen koldustempó!

Egyébként pont most kaptam sürgönyt. Természetesen nem gondolhattam mást, csak hogy tőled jön, és a lányt, aki hozta, boldog pillantással jutalmaztam. Pedig Madridból jött. Az ottani bácsikám a legközelebbi rokonom, sokkal közelebbi, mint a szüleim, még ha termé-

szetesen csak bizonyos értelemben is. Mostanában három levelet is kaptam tőle, de nem volt kedvem írni neki. De öt napja (négy napig megy a levél Madridba, ami a Prága-Westerland viszonylathoz képest nem sok) írtam neki egy éjjel egy kísérőlevelet az *Arkadiá*-hoz, amelyet ugyanakkor adtam fel a címére. Jól kipanaszkodtam magam abban a levélben, és egy elegáns fordulattal azt is megírtam (a bácsikámnak tulajdonképpen a szüleimtől kellett volna értesülnie az eljegyzésemről), hogy hamarosan megtartom a nyilvános eljegyzést. Később jutott eszembe, hogy milyen különös egyezés van a levél és *Az ítélet* között. Az biztos, hogy *Az ítélet*-ben sok van a bácsikámból (agglegény, vasúti igazgató Madridban, bejárta egész Európát, *kivéve* Oroszországot), s ahogy Georg a barátját, hasonlóképpen én is levélben, méghozzá az *Arkadiá*-hoz írt kísérőlevélben értesítettem most őt az eljegyzésemről. A bácsikám azonban alighanem félreértette a levelemet, s azt hiszi, hogy már nyilvánosan eljegyeztük egymást, a sürgönyben ugyanis, amely itt van előttem, szó szerint ezt olvasom: „nagyon örülök jegyespárnak gratulálok alfred bácsi". Így hát Madridból emelnek bennünket a nyilvánosság szférájába, miközben a szüleid nyugodtan éldegélnek, és semmit sem tudnak, vagy csak alig tudnak valamit a szörnyű vőről, aki fenyegetően közeledik.

Franz

13. VIII. 6.

Végre megint látom a kedves betűidet. A hamburgi lapokat nem kaptam meg, talán nem elég pontosan és nem mindenütt jól olvashatóan címezted meg őket? A mai lapon például Niklasstr. 6. a címzés, és ilyen elírásból alkalomadtán nagy baj lehet.

A szüleimről ne beszéljünk többet; az ő hallható intelmeiket elintéztük. Az apádnak írandó levelet illetően azonban, úgy látom, nem tudsz határozott tanácsot adni, inkább három, egymásnak ellentmondó tanácsot is adnál. De nem is kérem a tanácsodat, hanem nyomban elküldöm apádnak a levelet (de csak apádnak, anyádat éppen csak megemlítem benne, nem tudom a módját, hogyan intézzem egyszerre apádhoz is meg anyádhoz is a levelet), mihelyt megkapom a válaszodat erre az újabb szívpanaszomra. Ma például nem aludtam semmit, de igazán semmit, a legtöbb óraütést hallottam, különben csak szenderegtem, és valami gondolat, nem tudom már, mi, de rád vonatkozott, szakadatlanul, egyhangúan, őrült sebesen, mint a vetélő járt oda-vissza ebben a kába félálomban.

Az éj kellős közepén, míg álmatlanul hánykolódtam, szabályosan kitört rajtam a téboly, elszabadult a képzeletem, minden összezavarodott, de végül, amikor már nagyon nagy volt a baj, segítségemre jött egy fekete, napóleoni tábornokkalap, a karimája ráborult a tudatomra, és erővel lefogta. Közben kegyetlenül vert a szívem, és én ledobtam magamról a takarót, pedig tárva volt az ablak, és az éjszaka meglehetősen hűvös. És furcsa módon, noha az éjjel igazán nem hittem volna, hogy másnap hivatalba megyek, reggelre semmi különös bajom nem volt, eltekintve a szív- és szívtáji panaszoktól. Amikor aztán a hivatalban megkaptam a lapodat és a leveledet (a hétfő délután írt levél tehát szerda reggel érkezett meg), egyszerre még jobban éreztem magamat. - Széthullott állapotomat mi sem jellemzi jobban, mint hogy napról napra változik a hangulatom, a változatlanul rossz alaphangulat természetesen mindig megmarad.

Szóval olyan nagy szamárság volt az ötletem, hogy látogass el Prágába? Ugyan már, Felice, ez nem lehet igaz. Persze hogy meg kell hívjanak a szüleim, de ha csak ezen múlik, hát ennél mi sem egyszerűbb. És ezenfelül, ami a legfontosabb, milyen szép lenne.

A szabadságommal nagy pechem volt. Először úgy gondoltam, hogy tizennégy napot elutazgatok, a többi tizennégyet meg szanatóriumban töltöm. De most mégis elkerülhetetlen lesz, hogy az egész időt szanatóriumban töltsem, találtam is már egy szanatóriumot Pegliben,

Genova mellett, így egybeesett volna az utazás (Genova közel van) meg a szanatórium. De most hallom, hogy ebben a szanatóriumban csak október elsejével indul a szezon, nekem viszont szeptemberben kell kivennem a szabadságomat. Így valószínűleg a Hartungen szanatóriumba fogok menni a Garda-tó melletti Rivába. Kár! Max pénzügyi helyzetéről még kell majd írnom neked, mert különben esetleg félreértesz.

A tengeri fürdőkön annyit fényképeznek, szeretnélek látni, ahogy a strandkosárban ülsz, vagy a parti homokban, nem kaphatnék egy képet rólad?

Franz

[...]

13. VIII. 9.

[...] Drága Felice, hidd el, bolond azért nem vagyok, még ha különösen most és veled szemben túl érzékeny vagyok is, hiszen Te pótolhatatlan kincs vagy nekem, de akárhogy legyen is, olyasmit nem olvashatok ki a leveleidből, ami nincs bennük. Megint elfogott a csodálkozás, mint néhányszor már, amikor együtt voltunk (Te mindig mintha unott és megközelíthetetlen lettél volna valami belső kényszer folytán), és furcsa módon mindig újra elfog, valahányszor Te elutazol Berlinből. Így volt ez, amikor Frankfurtba mentél, így volt ez, amikor Göttingába és Hamburgba mentél. Szórakoztat téged az utazás, vagy inkább felpezsdít? Ezek végtére is tények, tagadni nem lehet őket, de magyarázni igen. Ha emlékezetből összehasonlítom a nekem írt legelső leveledet ezzel az utolsóval, Felice, akkor szinte azt kell mondanom, akármilyen esztelenül hangzik is, hogy az elsőnek ma is jobban örülnék, mint ennek. Persze az csak egyetlen levél, és Te még az utolsó előtti előttiben is számtalanszor több kedvességet tanúsítottál irányomban, mint amennyit megérdemlek. De hát itt van közben a két utolsó levél is, és korántsem érdemről van itt most szó. Ha meg tudod magyarázni, éspedig józan ésszel s nem csupán a képzelgéseimre utalgatva, akkor kérve kérlek, Felice, tedd meg. Adj magyarázatot az ilyen hangnemben írt pár levélre s a meg nem írtak hosszú sorára is. A megírtak közé tartozik elsősorban a frankfurti, aztán az a bizonyos (asztal alatt írt) levél az állatkertből, és végül ez a szerda esti, amelyben mindössze arról esik szó, hogy „Erna egész nap veszekszik velem, azt mondja, írással vesztegetem el az egész napomat a szobában ahelyett, hogy kimennék levegőzni”. Drága Felice, mit jelent ez, hogy kell ezt érteni?

De ha azt a képet nézem, amely odahaza most került a kezembe, akkor meg kell vallanom, úgy érzem, hogy végtelen erővel kötődöm hozzád, és ha ennek az átkínlódott délelőttnek a felidéződő emléke nem indított volna rá, hogy a fenti, elkerülhetetlenül szükséges közlendőmet megírjam, akkor csak köszönetet mondtam volna, mint mindig, valahányszor elnézem a képedet.

Franzod

13. VIII. 10.

Lám, itt a sürgönyöd, Felice, hálás köszönet érte, és bocsáss meg, hogy igaztalan szemrehányásokkal keserítem a szabadságodat, talán csak bennem van keserűség. Ma megkaptam a hivatalban a pénteki lapodat is. (Csütörtökről, ha ugyan írtál, semmit se kaptam, talán hazulra címezted, és csak holnap jön meg), de egyáltalán nem is erről van szó, hisz nem vagyok én ördög, hogy azt fürkésszem, írsz-e, csak megrémít a leveleid tartalma, mert az derül ki belőlük, hogy olyan ördögféle vagyok, akit meg kell békíteni valamiképp, hogy hagyja már

abba a kínzást. És ez újra meg újra előbukkan mindabban, amit az utóbbi napokban kaptam tőled, Felice. Az utolsó előtti előtti leveledben: „Most bizonyára nem panaszkodhatsz stb." A legutóbbiban: „Erna egész nap veszekszik stb." A mai lapon: „Vétek volna benn maradni a szobában... „ De drága Felice! Nem úgy írunk mi az írásról, ahogy mások a pénzről beszélnek? Mennyivel rosszabb az utóbbi az előbbinél? Ha Te csak énmiattam írsz, az rettenetes. [...]

13. VIII. 11.

[...] Ha vállalod az áldozatot, Felice, hogy a feleségem leszel - iparkodtam részletesen bebizonyítani, az igazsághoz híven, hogy ez áldozat -, akkor - hacsak nem akarsz mérhetetlen bajt zúdítani mindkettőnkre - nem szabad felületesen megítélned vagy éppen kritikátlanul elfogadnod a hajlandóságodat. Senki nem kívánhatja tőled, hogy tökéletesen tisztában légy hozzám fűződő érzelmeiddel, de szilárdnak kell lenned. Legutóbbi leveleid láttán azonban s visszaemlékezve a régebbi, hasonló időkre, kétlem, hogy megvolna benned ez a szilárdság. Okvetlenül rejlik itt valahol - más magyarázatot nem találok rá - valami csalódottság, amely eleloszlik közben, s ezért legalábbis sejtened kell a létezését, de sosem fedezed fel, mert valami rejtélyes oknál fogva sosem kutatod. Pedig éppen ez volna a kötelességed. Meglehet, csak apró, könnyen legyőzhető előítélet vagy puszta gyengeség ez, de lehet olyasmi is, ami most még csak időnként riaszt el tőlem, később azonban már végképp elriaszthat. Vagy talán nem riaszt el tőlem semmi, amikor például - és nem ez az egyetlen példa - a találkozásunk kérdését a következő három mondattal intézed el: „Hogy most Prágába menjek, az teljességgel lehetetlen. De hogy gondolod, hogy Te semmiképp nem jöhetnél előbb Berlinbe? Hát a karácsonyi szünet?" És most augusztus van. - Amit most csinálok, Felice, az kívülről nézve, tudom, rettenetes. Ennél rosszabbat talán sosem tettem, de egyúttal szükségesebbet sem. Nem hallod a mellékzöngét abban, amit mondasz - és ne csak erre az egyetlen példára gondolj -, ezért megismétlem a kedvedért, hangosan.

Franz

13. VIII. 12.

Beleborzongok, Felice, ha arra kell gondolnom, hogy Te egy szép reggelen, tűrhetően kipihenve és frissen a kellemes nap reményében, ott ülsz a reggelinél, az én átokverte leveleimet pedig úgy adják mindennap a kezedbe, mintha az alvilágból jött volna híradás. De hát mit tegyek, Felice? A leveleidből, a lapjaidból nem érzem mostanában a közelségedet, a segítőkészségedet, a határozott elszántságodat, márpedig ha nincs meg bennem ez a bizonyosság, akkor semmi, de semmi módon nem kezdeményezhetek kapcsolatot a szüleiddel, hiszen számomra Te vagy és csakis Te vagy az egyetlen létező emberi kapcsolat, *és csak Te leszel ezután is*. [...]

Napló

Augusztus 13. Most már talán mindennek vége, és a tegnapi levelem volt az utolsó. Mindenképpen így volna helyes. Amit én fogok szenvedni, amit ő fog szenvedni - azt nem lehet összehasonlítani a keletkezendő közös szenvedéssel. Én lassanként összeszedem magam, ő férjhez megy, ez az egyetlen kiút elevenek között. Nem vághatunk mi ketten külön utat magunknak a sziklába, elég, hogy egy éven át sírtunk és gyötörtük egymást rajta. Legutóbbi

leveleimből be fogja látni ezt. Ha nem, biztosan elveszem feleségül, mert ahhoz túlságosan gyönge vagyok, hogy ellenálljak a közös boldogságunkról alkotott véleményének, és képtelen arra, hogy meg ne valósítsak valamit, amit ő lehetségesnek tart, amennyiben rajtam múlik.

Tegnap este a Belvederén a csillagok alatt.

Augusztus 14. Az ellenkezője történt. Három levél érkezett. Az utolsónak nem tudtam ellenállni. Szeretem, amennyire képes vagyok rá, de a szerelem úgy el van temetve a félelem és az önvádaskodás alatt, hogy meg kell fulladnia.

Következtetések *Az ítélet*-ből az én esetemre. Kerülő úton neki köszönhetem a történetet. Georg azonban tönkremegy a menyasszonya miatt.

A coitus mint a boldogító együttlét büntetése. A lehető legaszketikusabban élni, aszketikusabban, mint egy agglegény, ez az egyetlen lehetősége számomra annak, hogy elviseljem a házasságot. És ő?

És mégis, mindennek ellenére, ha tökéletesen egyenjogúak volnánk, én és F., egyformák lennének a kilátásaink és lehetőségeink, nem nősülnék meg. Ez a zsákutca azonban, amelybe a sorsát lassan betoltam, kikerülhetetlen, bár korántsem áttekinthetetlen kötelességemmé teszi. Az emberi kapcsolatok valamilyen titkos törvénye munkálkodik itt.

A szülőknek szóló levél nagy nehézségekbe ütközött, különösen azért, mert egy különösen kedvezőtlen körülmények között megírt fogalmazvány hosszú ideig nem engedett a változtatásnak. Ma mégis sikerült csak úgy mellékesen, nincs benne legalábbis semmi hazugság, és azért olvasható és érthető marad a szülőknek is.

Felicéhez

[1913. augusztus 14.]

[...] Csak a keddi második leveled nyugtatott meg egy kissé, és azt hiszem, ez megint az én Felicém. Végre előkerült megint. Talán csak fáradt vagy, Felice. Az volna a csoda, ha nem volnál az. Más eszembe se jut a fennforgó lehetőségek közül, és ezzel a levéllel együtt feladom a szüleidnek is a levelet. Együtt utaznak Berlinig.

A panziótokban az a férfi sutba dobhatja a grafológiát. Egyáltalán nem vagyok „nagyon határozott a cselekvésben” (különben Te is tapasztaltad volna), továbbá egyáltalán nem vagyok „szerfölött érzéki természet”, ellenben nagyszerű, velem született aszkéta hajlamaim vannak, nem vagyok jószívű, takarékos vagyok ugyan, de nem „kénytelenségből” vagyok az, egyébként nagyon adakozó kedvű sem vagyok, és alighanem így állunk mindazzal, amit még mondott neked ez az ember, de Te nem jegyezted meg. Még a „művészi érdeklődés” sem igaz, sőt az összes hamisítások közül ez a leghamisabb állítás. Bennem nem irodalmi érdeklődés van, hanem magam vagyok irodalom, nem vagyok semmi más, és más nem is lehetek. Nemrégiben a következő történetet olvastam *Az ördöghit története* című könyvben: „Egy klerikusnak olyan lágyan csengő hangja volt, hogy a legnagyobb gyönyörűséget szerezte mindenkinek, aki csak hallotta. Meghallotta egy napon egy pap is ezt a kellemetességet, és így szólt: nem embernek hangja ez, hanem az ördögé. Az összes bámészkodók szeme láttára ráolvasott a gonoszra, amely nyomban kiszökött, mire a tetem (itt ugyanis az emberi testbe a

lélek helyett az ördög lehelt életet) összeesett és bűzlött.” Ehhez hasonló, pontosan ehhez hasonló az én kapcsolatom is az irodalommal, csakhogy az én irodalmam nem olyan lágy, mint annak a szerzetesnek a hangja. - De grafológus legyen a talpán, aki ezt kitalálja az írásomból.

Napló

Augusztus 15. Kínok reggel felé az ágyban. Egyetlen megoldásnak az ablakon való kiugrás látszott. Anyám odajött az ágyamhoz, és megkérdezte, hogy elküldtem-e a levelet, és hogy a régi szövegezésű volt-e. Megmondtam, hogy az, csak még élesebb. Nem ért engem, azt mondta. Ő mindenesetre nem ért, feleltem, és nem csak ebben a dologban. Később megkérdezett, hogy írok-e Alfred bácsinak, megérdemelné, hogy írjak neki. Mivel érdemelte ki, kérdeztem. Táviratozott, írt, olyan jó hozzám. „Ezek külsőségek - mondtam -, teljesen idegen tőlem, tökéletesen félreért, nem tudja, mit akarok, és mire van szükségem, semmi közöm hozzá.” „Nem ért meg tehát senki - mondta anyám -, valószínűleg én is idegen vagyok neked és apád is. Mi tehát mindnyájan rosszat akarunk neked.” „Úgy van, mindnyájan idegenek vagytok nekem, csak a vérségi kapcsolat áll fenn, de nem nyilatkozik meg. Rosszat biztosan nem akartok nekem.”

Ez meg néhány más önmegfigyelésem arra a következtetésre késztetett, hogy egyre nagyobb belső szilárdságomban és eltökéltségemben benne rejlenek a lehetőségei, hogy mindennek ellenére helytálljak a házasságban, sőt rendeltetésemre nézve kedvező irányba tereljem. Olyan hit ez mindenesetre, amelyet bizonyos fokig már az ablakszélen ragadok meg. [...]

Felicéhez

13. VIII. 15.

De most már nyugodj meg, Felice. Szabadság van, nyár van, nyugtalanságnak sem a szobában, sem odakint nincs helye. A szüleidnek megmondtam, amit okvetlenül kellett; nem volt könnyű úgy egyesíteni a szükségest a valószerűvel, hogy a szüleid el is olvassák és meg is értsék, de azért, ha csak félig is, sikerült. Hanem ezután ne essék szó köztünk szorongásról meg aggodalmakról, ami maradt volna még, azt morzsoljuk szét a fogunk között. A legutóbbi leveleimben bizonyára jócskán tévedtem a szemrehányásaimmal, nem akarok részletesen kitérni erre, de a szemrehányásokat nem is annyira az szülte, hogy megsértődtem a levelek egyik-másik kitételén, hanem a mélyebbről jövő rettegés. De hagyjuk most ezt! Megtaláltam a módját, hogy többet ne kínozzalak ilyesmikkel. Lejegyzem ugyan, ami múlhatatlanul szükséges, de nem küldöm el, talán lesz egyszer egy békés korszak, amikor bátran elolvashatjuk együtt, és egy bátorító pillantás és kézszorítás talán-talán könnyebben és hamarabb legyőzi a bajt, mint a Westerlandból nagy keservesen idevánszorgó levél. Ami bánatot legutóbb okoztam neked, Felice, vedd előlegnek a máris megkezdődő áldozatra, amit a velem való kapcsolat jelent neked. Mást nem mondhatok. Fontold meg ezt is a válaszodban, amikor a szüleid majd kifaggatnak a levelem felől. [...]

[...]

13. VIII. 20.

[...] A mai leveledet olvasva rájövök, hogy mi legalábbis egy tekintetben tökéletes ellentétei vagyunk egymásnak. Neked örömet szerez az élőbeszéd, szükséged van rá, élvezed a közvetlen kapcsolatot, az írás megzavar, csak tökéletlen pótléknak érzed, többnyire még annak se, számos levelemre még csak nem is válaszoltál, éspedig, mivel egyébként jóságos és segítőkész vagy, nyilván csak azért nem, mert viszolyogtál az írástól, holott például szóban nagyon szívesen nyilatkoztál volna erről meg arról.

Én pont fordítva vagyok ezzel. Én az élőszótól viszolygok, de nagyon. Akármit mondok is, valahogy hamisnak érzem. Élőszóban komolytalanná és súlytalanná válik minden, amit mondok. Érzésem szerint ez nem is lehet másként, minthogy az emberi beszédet állandóan ezernyi külső hatás, ezernyi külső kényszer éri. Ezért vagyok én szűkszavú, nemcsak kényszerből, hanem meggyőződésből is. Az én igazi megnyilatkozási formám az írás, és az is marad, még ha együtt élünk is. Te természetednél fogva rászorulsz a beszédre és mások szavának meghallgatására, vajon elfogadod-e majd, hogy amit megírnom adatik, az legyen az én valódi, egyetlen (noha talán csakis neked szóló) közlendőm?

Franz

Napló

Augusztus 21. Ma megkaptam Kierkegaard *A bíró könyvé*-t. Mint sejtettem, esete lényeges különbségek ellenére is nagyon hasonlít az enyémhez, legalábbis a világnak azon a felén található, ahol az enyém. Igazol, mint egy barát. A következő levelet fogalmazom meg az apának, hogy holnap, ha lesz hozzá erőm, elküldjem neki.

„Habozik a kérésemre adandó válasszal, ez igazán érthető, minden apa így cselekednék minden kérővel, egyáltalán nem ez tehát ennek a levélnek az indítéka, végső esetben növeli reményemet e levél nyugodt méltánylására. Ezt a levelet viszont az a félelem íratja velem, hogy habozásának vagy fontolgatásának több általános oka van, semhogy, miként egyedül szükséges volna, első levelemnek abból az egyetlen részletből indulna ki, amely elárulhatott. Az a rész ez, amely állásom elviselhetetlenségéről szól.

Talán elsiklik e megjegyzés fölött, de ne tegye, inkább nagyon alaposan faggatózzék róla, és akkor pontosan és röviden a következőeket kellene Önnek válaszolnom. Állásom azért elviselhetetlen számomra, mert ellentmond egyetlen vágyamnak és egyetlen hivatásomnak, ez pedig az irodalom. Mivel semmi egyéb nem vagyok, mint irodalom, és semmi egyéb nem lehetek és nem akarok lenni, ezért az állásom soha nem fog magához ragadni, annál inkább mindenestül szét fog zilálni. Ettől már nem is vagyok messzire. A legrosszabb fajtájú ideges állapotok tartanak szüntelenül a hatalmukban, és a magam meg az Ön leányának jövője miatt kiállt aggodalmaknak és kínlódásnak ez az esztendeje megmutatta ellenállóképességem teljes hiányát. Megkérdezhetné, miért nem adom fel ezt az állást, és miért nem próbálom irodalmi munkákból fenntartani magam - vagyonom ugyanis nincs. Erre csak azt a siralmas választ adhatom, hogy nincs hozzá erőm, és amennyire a helyzetemet át tudom tekinteni, inkább tönkremegyek ebben az állásban, de itt aztán hamarosan tönkremegyek.

És most hasonlítson össze a lányával, ezzel az egészséges, vidám, természetes, erőteljes leánnyal. Akárhányszor elismételtem is neki mintegy ötszáz levélben, és akárhányszor meg-

nyugtatott is ő, igaz, nem meggyőzően alátámasztott »nem«-mel, mégiscsak igaz marad, hogy velem csak szerencsétlen lehet, amennyire én meg tudom ítélni. Nemcsak külső viszonyaim, hanem még sokkal inkább valódi lényem folytán zárkózott, hallgatag, emberkerülő, elégedetlen ember vagyok, anélkül azonban, hogy rám nézve ezt szerencsétlenségnek mondhatnám, mert mindez csak célom visszfénye. Otthoni életmódomból mindenesetre következtetni lehet egyre-másra. Nos, családom körében, a legjobb, a legdrágább emberek között, idegenebbül élek, mint egy idegen. Anyámmal az elmúlt években naponta legföljebb húsz szót ha beszéltem, apámmal pedig a köszöntésen túl talán sosem váltottunk szót. A férjezett húgaimmal és a sógoraimmal egyáltalán nem állok szóba, pedig nem vagyok rosszban velük. Egyszerűen azért nem, mert nincsen semmi beszélnivalóm velük. Untat minden, ami nem irodalom, és gyűlölöm, mert zavar vagy feltartóztat, még ha csak vélten is. A családi élethez nincsen semmi érzékem, kivéve legjobb esetben a megfigyelőét. Rokoni érzés nincs bennem semmi, látogatókban úgyszólván ellenem irányuló gonoszság jelét látom.

Házasság meg nem változtathatna, mint ahogy az állásom sem változtathat meg."

Felicéhez

13. VIII. 22.

[...] Apád késlekedik a válasszal, ez természetes, de hogy a kérdéseivel is késlekedik, az szerintem azt bizonyítja, hogy csak nagy általánosságban vannak fenntartásai, amelyeket a tudakozódás - teljesen hazug módon - a kelleténél is hamarabb eloszlat majd, de a levelemnek éppen azon a részén, amely elárulhatna, figyelmetlenül siklik át, mivel ezt teljesen kívül esik a tapasztalata körén. Ezt nem szabad, mondogattam magamban egész éjjel, és fogalmaztam egy levelet, hogy felnyissam a szemét. Nem készültem el vele, de nem is fogom elküldeni, felbuzdulás volt csak, és még csak nem is könnyebbültem meg tőle.

Franz

13. VIII. 24

[...] Ma kaptam apádtól egy higgadt, megfontolt levelet, e higgadtság láttán a saját hangulatomat már valami földöntúli bolondságnak éreztem. És mégis azt mondom, hogy apád levele csak azért ilyen higgadt, mert én becsapom őt. Az ő levele barátságos és őszinte, az én levelem viszont elhallgatta a legfenyegetőbb hátsó gondolatokat, amelyekkel újra meg újra csak téged kell űzőbe vennem, drága Felicém, mint rontó szellemed. Apád, mint természetes is, nem döntött még, döntését a veled és anyáddal való megbeszéléstől teszi függővé. Légy becsületes apáddal, Felice, ha már én nem voltam az. Mondd meg neki, hogy ki vagyok, mutass neki leveleket, törj ki az ő segítségével abból a kárhozatos körből, amelybe én, a szerelemtől, mint most is, mindig elvakultan, a leveleimmel, a könyörgéseimmel, a fogadkozásaimmal belekényszerítettelek.

Franz

13. VIII. 24.

[...] Mihelyt elolvastam ma a leveledet, nyomban átmentem a szomszéd szobába, ahol ebéd után kártyázni szoktak egy kicsit a szüleim, és egyenesen föltettem a kérdést: „Mit szólsz hozzá, apa, hogy nősülni akarok?" Most beszéltem először rólad az apámmal. Anyámtól

természetesen tud mindent, már amennyit anyám is tud. Említettem már, hogy én bámulom az apámat? Hogy ő az ellenségem, én meg az övé, az, mint tudod, a természetünkben gyökerezik, de bámulni legalább annyira bámulom őt, mint amennyire rettegek tőle. Kikerülni, ha nagyon muszáj, kikerülhetem, de ellenére tenni nem tudok. Mint minden egyes beszélgetésünk (ez sem volt inkább beszélgetés, mint bármelyik úgynevezett beszélgetésünk, amikor én lagymatag megjegyzéseket teszek, ő meg erélyes dikciókat tart), ez is azzal kezdődött, hogy ő ingerült megjegyzéseket tett, én pedig leszögeztem az ingerültsége tényét. Most úgy érzem, nem vagyok képes rá, nagyon gyenge vagyok hozzá, hogy elmondjam az egészet, nem mintha különösebben megviselt volna a beszélgetés, hiszen tudván tudom, hogy az apámmal szemben mindig alulmaradok, és ez alighanem sokkal jobban bántja őt, mint engem. A lényeg az, hogy kifejtette, hogy milyen ínség vár rám, ha ezzel a jövedelemmel házasságra lépek, és hogy amilyen következetlen vagyok (itt csúnya szemrehányások következtek, amiért rávettem, hogy társuljon be abba a balsikerű azbesztüzembe, most meg már nem törődöm vele), ezt az ínséget sem elviselni, sem leküzdeni nem tudom majd. Mellékes érvként - most már nem nagyon tudom, de akkor még tudtam, hogy mi köze van az én dolgomhoz - még szemrehányások is hangzottak el, részint csak úgy általánosságban, részint anyámnak, részint nekem címezve, a második húgom házassága miatt, amellyel az apám pénzügyileg (okkal) elégedetlen. Így telt el vagy egy félóra. Végül, mint az efféle jelenetek vége felé mindannyiszor, megszelídül, persze nem szelídül meg nagyon, de ahhoz mégis eléggé, hogy védtelennek érezze magát az ember, én különösen mivel én amúgy is úgy érzem, hogy képtelen vagyok természetes hangon beszélni vele. (De a vele való kapcsolatomban talán az a legkülönösebb, hogy képes vagyok a végsőkig együttérezni és szenvedni - ha nem is vele, de őbenne.) Így aztán a végén kijelentette (az elbeszélésemből hiányoznak persze az árnyalatok), hogy ha akarom, elutazik Berlinbe, felkeres titeket, előadja a véleménye szerint megcáfolhatatlan kifogásait, és ha e kifogások ellenére is akarják a házasságot, ő sem szól többet ellene. [...]

[...]

[1913. augusztus 28.]

Felice, ma megkaptam a levelet, a zárt levelezőlapot és apád levelét. Nyilván Te is kaptál tőlem levelet vasárnap és hétfőn, a leveledből is látszik, hogy megérkeztek, de mégsem válaszolsz rájuk. Apád levelében sincs még csak halvány célzás se, hogy beszéltél volná vele arról a kockázatról, amelyet ezzel a házassággal vállalsz. Neki pedig tudnia kell erről, ez őt nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is érinti. Ha tudnék beszélni, magam mennék Berlinbe, de nem tudok, ezért kell írnom, s a mellékelt levélben nagyon röviden és felületesen megírtam apádnak mindazt, amit el kellene mondanom. Kérve kérlek, Felice, add oda neki a levelet! Muszáj.

Franz

Az anyám? Már a harmadik este rimánkodik nekem, amióta sejti, mi bajom, hogy okvetlenül nősüljek meg, majd ő ír neked, majd ő eljön velem Berlinbe, mindent megtesz, amit csak akarok! És közben halvány sejtelme sincs, hogy nekem mi kell.

Franz Kafka Felice apjának, Carl Bauer úrnak

[1913. augusztus 28.]

Mélyen tisztelt Bauer Úr!

Nem tudom, hogy most, miután kirimánkodtam Önből a két jóságos levelét, van-e még annyi türelme, hogy hajlandó legyen meghallgatni, ami alább következik. Csak azt tudom, hogy nekem mindenképpen el kell mondanom. El kellene mondanom még akkor is, ha nem meríthetnék erőt abból a bizalomból, amelyet a levelei ébresztettek bennem.

Amit a lányával való kapcsolatomról az első levelemben írtam, az mind igaz és helytálló. Egy halvány célzástól eltekintve azonban, amely bizonyára elkerülte a figyelmét, valami lényeges dolog hiányzik belőle. Ön talán azt hitte, hogy erre nem kell kitérnie, mivel azt hitte, hogy számot vetni a jellembeli tulajdonságaimmal csakis a lányának a dolga, és ez a számvetés már úgyis megtörtént. Csakhogy nem így áll a dolog, többször már-már én is azt hittem, de minduntalan bebizonyosodott, hogy nem történt meg, nem történhetett meg. Én elvakítottam a lányát az írásaimmal, többnyire nem szándékosan vezettem félre (néha szándékosan is, mert hiszen szerettem és szeretem, és félelmetesen biztos voltam benne, hogy nem lehetünk egymáséi), és talán éppen ezzel fogtam be a szemét. Nem tudom.

Ön tudja, milyen a lánya: vidám, egészséges, talpraesett lány, és vidám, egészséges, eleven emberek kell hogy körülvegyék, ha élni akar. Hogy én milyen vagyok, azt csak egyetlen látogatásomból tudja (szinte azt mondanám, az is elég), különben sem ismételhetném meg, amit vagy ötszáz levélben megírtam magamról a lányának. De azért egy dolgot, a legfontosabbat gondolja meg, kérem: én az irodalomhoz igazítottam az egész életemet, és harmincéves koromig pontosan tartottam az irányt; ha most egyszerre eltérek ettől, akkor végem van. Minden, ami vagyok, és ami nem vagyok, ebből következik. Én szűkszavú, emberkerülő, mogorva, önző, képzelt és valóságos beteg vagyok. Tulajdonképpen nem panaszkodom, mindez csak egy magasabb rendű szükségszerűség földi visszfénye. (Hogy valóban mire vagyok képes, az természetesen nem jön itt szóba, az nem ide tartozik.) A családomban, a legjobb, a legdrágább emberek között idegenebbül élek, mint egy idegen. Anyámmal az utóbbi években naponta legföljebb húsz szót ha beszéltem, apámmal pedig a köszöntésen túl talán sosem váltottunk szót. A férjezett húgaimmal és sógoraimmal egyáltalán nem állok szóba, pedig nem vagyok rosszban velük. Semmi érzékem nincs a családi együttléthez.

Hogy éljen együtt ilyen emberrel a lánya, akit egészséges lánytermészete már eleve boldog házaséletre rendelt? Hogy bírja ki ezt a kolostori életet egy olyan férfival, aki, noha úgy szereti őt, mint rajta kívül soha senkit nem fog, megmásíthatatlan sorsát követve, legtöbbnyire a szobájában gubbaszt, vagy pedig magányosan kóborol? Hogy bírja ki, hogy a szüleitől és rokonaitól és majdnem minden egyéb kapcsolattól elzárva éljen, én ugyanis legszívesebben még a legjobb barátom előtt is bezárnám az ajtómat, és nem tudnám másként elképzelni a házaséletet sem. És ő elviselné ezt? És miért? Talán csak nem az irodalomért, amely fölöttébb kétes értékű az ő szemében, de meglehet, még az én szememben is? Ezért éljen egy idegen városban, magányosan, egy olyan házasságban, amely inkább volna szerelem és barátság, semmint valódi házasság?

Csak a legszükségesebbet mondtam el mindabból, amit kellett. Mindenekelőtt: nem magyarázkodni akartam. De nem volt rá mód, hogy csak mi magunk találjunk megoldást, a lánya meg én, ehhez én túlságosan szeretem őt, ő pedig nagyon kevéssé vet számot a helyzettel, és talán csak szánalomból akarja még a lehetetlent is, bárhogy tagadja is. Most már hárman vagyunk, ítéljen Ön!

Tisztelő híve: dr. F. Kafka

Felicéhez

13. VIII. 30.

[...] Ami engem gátol, aligha nevezhető valóságnak, félelem az, leküzdhetetlen félelem, félelem a boldogságtól, hajlam és parancs, hogy magasabb célért kínozzam magam. De az mégiscsak rettenetes, Drágám, hogy velem együtt most Te is ennek a szekérnek a kerekei közé kerülsz, amely csakis nekem van szánva. A belső hang engem a sötétségbe űz, a valóságban hozzád vonzódom, itt egyezkedésnek nincs helye, s ha mégis megpróbálkozunk vele, mindkettőnkre egyaránt visszaüt.

Drágám, nem akarlak én másmilyennek, mint amilyen vagy, hiszen én téged szeretlek s nem egy légi jelenést. De másfelől meg a puszta létemmel is kényszerű zsarnokod vagyok, s ez az ellentmondás kettészakít. Ez is a képtelenségre vall.

Ha itt volnál, látnám, hogy szenvedsz (de nem csak erről van szó, nekem még rosszabb, hogy tőlem messze szenvedsz), volna rá mód, hogy segítsek rajtad, mindjárt összeházasodhatnánk, tétovázás nélkül, természetesen nem törődnék semmivel, és akkor a balsorsnak is szabad utat engedtem. De most nem találok kivezető utat. Ahogy elnézem a mai drága öngyilkos leveledet, éppen megígérhetném, hogy rád hagyok mindent, és nem kínozlak többé. De hányszor megígértem már! Nem állhatok jót magamért. A legközelebbi leveleddel vagy talán már ma éjjel megint rám tör a rettegés, nincs menekvés tőle, és nem tudom, hogy bírom ki az esküvőig. Ami eddig havonta ismétlődött meg, az ezentúl hetente fog megismétlődni. Minden második levélben aggasztó jeleket találok majd, és megint elindul bennem az az iszonyú körbeforgás. Nem Te leszel az oka, Felice, Te sosem tehettél róla, a teljes képtelenség lesz az ok. Olvastam például az utolsó leveledet. Nem is hinnéd, hogy milyen szorongó képzetekkel. Megtudtam, hogy milyen meggondolásoktól vezettetve adták a szüleid a beleegyezésüket. De mit érdekelnek engem ezek a meggondolások, gyűlölöm ezeket a meggondolásokat. Arról is írtál, hogy anyád talán szeret engem, de mit érek én ezzel a szeretettel, sem viszonozni, sem kiérdemelni nem tudom és nem akarom soha. Még a szüleiddel való kimerítő beszélgetéstől is félek. Még az eljegyzés és az ünnepnapok összekapcsolásától és ennek az összekapcsolásnak az emlegetésétől is félek. Téboly ez, látom én jól, de egyszersmind kiirthatatlan, azt is tudom. [...]

13. IX. 2.

[...] Drágám, amit mondasz nekem, szinte állandóan utánad mondom, még a röpke elszakadás tőled, még az is éget, ami kettőnk között történik, az sokkal fájóbban újból lezajlik bennem, a leveleidbe, a képeidbe belebetegszem. És mégis - gondold meg, hogy abból a négy emberből, akiket (noha sem erőben, sem látókörben nem mérkőzhetem velük) valódi vérrokonaimnak érzek - Grillparzer, Dosztojevszkij, Kleist és Flaubert ez a négy -, csak Dosztojevszkij volt házas, és talán csak Kleist találta meg a helyes utat, amikor a külső és belső nyomorúság szorításában agyonlőtte magát a Wannseenél. Mindez azonban önmagában véve talán nem is jelentene nekünk semmit, még ha korunkra vetődő árnyuk magjában állnék, akkor se. Ámde itt voltaképpen az életnek és a hitnek alapkérdése van feltéve, és ebből a szempontból nézve négyük magatartásának elemzése már sokkal érdekesebb. [...]

Persze ha összejöhetnénk ketten Drezdában vagy Berlinben, az volna a legjobb. Minden szempontból. Még akkor is, ha nem tudnék mit mondani, csak egyszerűen megjelennék ott. Nem mintha magasabb szempontból nézve jót tenne nekem a dolog a mostani állapotomban, de ez nem számít. Csakhogy szombaton elutazom. Említettem már a nemzetközi mentésügyi és

higiéniai kongresszust? Tegnap az utolsó pillanatban dőlt el, hogy oda kell utaznom. Elveszítek ugyan pár napot a szünidőből, de van némi haszna is. Tehát szombaton indulok Bécsbe, valószínűleg jövő szombatig maradok ott, onnan megyek a szanatóriumba Rivába, ott megtelepszem, az utolsó napokban aztán bejárom talán egy kicsit Észak-Olaszországot. Ha Rivában nagyon hűvös van, akkor mindenképpen délebbre költözöm. [...]

Max Brodhoz

[A levél fejléce: Dr. v. Hartungen,
Szanatórium és Gyógyfürdő, Riva del Garda.
A bélyegző kelte: 1913. IX. 28.]

Kedves Maxom, megkaptam mindkét lapodat, de nem volt erőm válaszolni. A nem válaszolás is hozzájárul, hogy csönd legyen az ember körül, és én a legszívesebben elmerülnék ebben a csöndben, elő se bújnék már belőle. Mennyire szükséges nekem a magány, mennyire bepiszkít minden beszélgetés! A szanatóriumban mindenesetre nem beszélek, az asztalnál egyik oldalamon egy idős tábornok ül (aki szintén hallgat, ám ha úgy határoz, hogy megszólal, okosan beszél, nagyon, legalábbis messze felülmúlja itt a többieket), a másikon egy kis olasznak látszó, fojtott hangú svájci nő, akit boldogtalanná tesz a szomszédsága. - Épp most döbbenek rá, hogy nemcsak beszélni, de írni sem tudok, annyi mindent mondanék neked, ám az egész nem áll össze, vagy téves irányba tart. Csakugyan, mintegy két hete semmit sem írtam, naplót nem vezetek, levelet nem írok, minél ritkásabbak a napok, annál jobb. Nem is tudom, de ha ma a hajón (Malcesinében voltam) meg nem szólít egy ember, ha meg nem ígérem neki, hogy este idejövök a Bayerischer Hofba, azt hiszem, most nem ülnék itt, nem írnék, hanem valóban kint lennék a piactéren.

Különben igen józanul élek, és pihenek is, kedd óta még eddig mindennap voltam gyógyfürdőzni. Csak *az az egy* dolog engedne el, csak arra mindig gondolnom ne kellene, csak az ne lenne, hogy néha, többnyire reggelente, ha magamhoz térek, mintegy eleven lénnyé tömörülve rám tör. Mégis, minden oly világos, és két hete mindenestül befejeződött. Azt kellett mondanom, hogy nem vagyok rá képes, és valóban nem vagyok rá képes. De miért, hogy hirtelen, minden különösebb ok nélkül, közvetlenül abból, hogy erre gondolok, újra ott a nyugtalanság a szívemben, mint a legrosszabb prágai időkben. De most nem tudom leírni, ami egészen világosan és mindvégig rettenetesen jelenvaló a számomra, ha nincs előttem levélpapír.

Emellett semminek sincs jelentősége, és tulajdonképpen csak ezekben az üregekben utazgatok. Azt hihetnéd, hogy az egyedüllét és a szótlanság teremti meg ezeknek a gondolatoknak a túlerejét. Erről azonban szó sincs, az egyedüllét igénye önálló dolog, én mohón vágyom a magányra, borzadállyal tölt el egy nászút puszta gondolata; minden nászutas pár, ha magamra vonatkoztatom ügyüket, ha nem, viszolyogtató látvány, és ha undort akarok érezni, elég csak annyit elképzelnem, hogy átölelem egy nő derekát. Látod - és mégis, bár a dolog befejeződött, és nem írok többé, és én sem kapok levelet -, látod, mégsem, mégsem szabadulok. Képzelt alakjukban a képtelenségek itt is ugyanolyan szorosan együtt ülnek, ahogy a valóságban. Nem tudok vele élni, de nélküle élni sem tudok. Ez az egyetlen fordulat elegendő volt, hogy létezésemet, mely eddig legalább a magam számára kegyesen ellepleződött, tökéletesen leleplezze. Ki kellene, hogy vesszőzzenek engem a sivatagba. [...]

Október 15. [...] A rivai tartózkodás nagyon fontos volt számomra. Először értettem meg egy keresztény lányt, és csaknem teljesen a hatókörében éltem. Képtelen vagyok felírni olyasmit, aminek döntő szerepe volna az emlékezet számára. Csak hogy fenntartsa magát, teszi a gyengeségem tisztává és üressé a tompa fejemet, már amennyire kiszorítható a zűrzavar a szélekre. Számomra azonban ez az állapot csaknem kedvesebb, mint a tompa és határozatlan összetorlódás, amelynek ráadásul bizonytalan felszabadításához egy kalapács kellene, amely előbb szétzúz engem. [...]

G. professzor a rivai utazáson. A halálra emlékeztető német-cseh orra, duzzadt, kivörösödött, felhólyagzott orcája a vértelen soványságához illő ábrázatán, szőke körszakáll. Falánkság és iszákosság megszállottja. A forró leves nyeldeklése, a beleharapás a hámozatlan szalámirúdba és egyidejű lenyalása, a már meleg sör kortyonkénti komoly hörpölése, az izzadság kiütközése az orr körül. Valami olyan utálatosság, amivel a legmohóbb nézés és szaglás sem tud betelni. [...]

Vigasztalanul. Ma délután félálomban: végül mégiscsak szétrepeszti a fájdalom a fejemet. Mégpedig a halántékomon. Tulajdonképpen egy lőtt sebet láttam, amikor ezt elképzeltem, csak éles peremükkel felmeredve kifordultak a luk szélei, mint egy vadul feltépett bádogdobozé.

Október 20. Az elgondolhatatlan reggeli szomorúság. Este Jacobsohn *A Jacobsohn-ügyét* olvastam. Ez az életerő, ez a határozottság, mindig örömmel oda lépni, ahová kell. Benne ül önmagában, akár egy mesteri evezős ül a maga csónakjában, és ülne bármilyen más csónakban. Írni akartam neki.

Helyette sétálni mentem, minden befogadott érzést eltörölt egy beszélgetésem Haasszal, akivel találkoztam, nők izgattak fel, most itthon pedig elolvastam *Az átváltozás*-t, és rossznak tartom. Talán csakugyan el vagyok veszve, a ma reggeli szomorúság vissza fog térni, nem fogok tudni sokáig ellenállni neki, megfoszt minden reményemtől. Még naplót írni sincs kedvem, talán mert túl sok minden hiányzik már belőle, talán mert folyton csupán felemás és minden látszat szerint szükségszerűen felemás cselekvési módokat kellene leírnom, talán mert maga az írás is hozzájárul a szomorúságomhoz.

Szívesen írnék olyan meséket (miért gyűlölöm úgy ezt a szót?), amilyenek tetszhetnének W.-nek, és amilyeneket egy alkalommal evés közben az asztal alá dug, olvas a szünetekben, és rettenetesen elvörösödik, amikor észreveszi, hogy a szanatóriumi orvos egy ideje már ott áll mögötte, és figyeli. Néha, valójában mindig izgatott elbeszélés közben (félek, amint észreveszem, az emlékezés szinte testi erőfeszítésétől, a fájdalomtól, amely alatt lassan megnyílik a gondolattalan tér padlója, vagy előbb csak felboltozódik kicsit). Minden védekezik a feljegyeztetés ellen. Ha tudnám, hogy az ő parancsa tiltja meg, hogy bármit mondjak róla (szigorúan, csaknem könnyedén megtartottam), akkor elégedett volnék, de nem más ez, mint alkalmatlanság. Mit szólok egyébként ahhoz, hogy ma este egy egész útszakaszon át azon töprengtem: a W.-vel való ismeretségem miféle örömöktől fosztott meg, amelyekben az orosz nővel lehetett volna részem, aki - ez egyáltalán nincs kizárva - beengedett volna talán éjjel a szobájába, amely az enyémmel rézsút szemközt volt. Miközben esti érintkezésem W.-vel abban állt, hogy olyan kopogtatós nyelven, amelynek végérvényes tisztázásáig soha nem jutottunk el, kopogtam neki az ő szobája alatt lévő szobám mennyezetén, fogadtam a válaszát,

kihajoltam az ablakon, üdvözöltem őt, egyszer megáldattam magam vele, egyszer egy lelógatott szalag után kapkodtam, órák hosszat ültem az ablak mellvédjénél, hallottam minden lépését odafenn, minden véletlen koppanást tévesen érintkezési jelnek véltem, hallottam a köhögését s az éneklését elalvás előtt.

Felicéhez

[Postabélyegző: Prága, 13. X. 29.]

Megpróbálok, Felice, nemcsak érted, hanem magamért is eljutni a világosság legszélső határáig.

Amikor Velencéből írtam neked, még nem voltam benne bizonyos, hogy az lesz majd az addig megszakítatlan sorban az utolsó levél. Amikor aztán mégis így alakult (a Veronából küldött lap ájulat volt, nem levelezőlap), úgy éreztem, hogy hosszú idő óta ez a leghelyesebb tettem. Az is megkönnyítette a dolgomat, hogy semmit sem hallottam felőled. Az utolsó híradás az a velencei távirat volt, amely egy levél érkezését jelezte, de azt a levelet nem kaptam meg. Nem tartottam lehetetlennek, hogy később még írtál Velencébe, de engem már nem ért utol a levél, az olasz postatisztviselő ugyanis úgy elhányta valahová azt a papírszeletet, amelyre fölíratta velem a rivai címemet, hogy az aligha került elő valaha is. Mégsem írtam. Azazhogy mégis írtam egyszer, mindjárt a veronai lap utáni napon, Desenzanóban voltam akkor, heverésztem a fűben, vártam a gőzöst Gardone felé, akkor írtam neked. De nem adtam föl a levelet, talán megvan még valahol, nincs kedvem előszedni, szedett-vedett szöveg, a kötőszókat még ki kellett volna találnom hozzá, undorító volt, ott Desenzanóban már tényleg elegem volt mindenből.

De Te, Felice, megkaptad a bécsi levélkéimet, a velencei levelemet, és mégsem hitted, hogy így helyes? Hogy csak így helyes? Hogy ki *kell* szakítanom magam, nehogy Te taszíts el magadtól? Nem hitted? Ma sem hiszed még? De hogy egyezteted össze az alábbi képtelenségeket: lépjek be egy új családba, aztán alapítsak családot, én, aki olyan lazán kötődöm a tulajdon családomhoz is, hogy úgy érzem, mintha semerről sem érintkeznék senkivel? Én, aki legföljebb osztozni tudok valakivel, de együtt élni semmiképpen, akárhogy erőlködnék is? Én, aki visszarettenek tőle, hogy az együttélésben állandóan szembesülnöm kelljen az igazsággal, holott igazság nélkül képtelen lennék az együttélésre? Látod, nem rakhattam eléd a naplómat, igaz, hogy a már elküldött lapokon túl nem írtam egy szót sem. A tartós együttlét hazugság nélkül éppúgy elképzelhetetlen számomra, mint igazság nélkül. Hazugság volna már az első pillantás, amelyet a szüleidre vetnék. [...]

13. XI. 6.

Tehát szombaton érkezem, Felice, innen délután háromkor indulok, vasárnap négykor vagy ötkor már el kell jönnöm Berlinből. Az Askanischer Hofban fogok megszállni.

Belátom, hogy okvetlenül találkoznunk kell. Először csak karácsonykor szándékoztam utazni, de aztán megjött a leveled és a barátnőd, és úgy döntöttem, hogy most szombaton utazom; aztán elment a barátnőd, kisebb akadályok merültek fel, és akkor szombathoz két hétre akartam halasztani az utazást (szombathoz egy hétre megy Max Berlinbe, én pedig egyedül akartam utazni). Annak nyomán azonban, amit ezen a héten megfigyeltem magamon - egészen zavart vagyok -, és miután ma megjött a leveled, mégiscsak most szombaton utazom. Ha váratlanul közbejönne valami, sürgönyzök.

Te tényleg bízol benne, Felice, hogy a találkozásunk világosságot teremt? Hogy okvetlenül szükséges, én is elhiszem, de hogy világosságot teremtsen? Ahol én vagyok, ott nincs világosság. Nem emlékszel rá, hogy minden egyes találkozásunk után bizonytalanabb voltál, mint valaha? Hogy csak levelekben tudtuk eloszlatni a kételyeket, s ezek a levelek a jobbik énemet tükrözték?

Na, majd meglátjuk, legyen hozzánk elnéző az ég.

Franz

Grete Blochhoz

13. XI. 10.

Kedves Kisasszony!

Tegnap este jöttem vissza Berlinből, s máris írok Magának, előbb, mint F.-nek. Jórészt Magának köszönhetem ezt az utazást, magára vessen, ha jobb híján elbeszéléssel rovom le hálámat.

Előbb azonban meg kell vallanom valamit, nem mintha örömet szerezne a vallomás, hanem mert teljes vagy lehetőleg teljes őszinteség nélkül nem volna az írásnak értelme.

Amikor megkaptam Aussigból keltezett levelét, nagyon megörültem, hogy találkozhatom majd Magával, noha F. meglepetésszerűen ugyanakkor érkező levele megzavart egy kissé. Az első levelem azonban mégsem volt teljesen őszinte. Arra számítottam (mindössze annyit tudtam Magáról, hogy ügyes üzletasszony), hogy egy öregecske, anyáskodó kisasszonnyal találkozom majd, aki - magam se tudom, miért - még testes is. Ilyen lánynak, gondoltam én, igazán könnyen megvallhat akármit az ember, ami már önmagában véve is valóságos áldás, sőt talán még jó tanácsot is kaphat tőle (az a hiedelmem, hogy egy felnőtt ember bárkitől is jó tanácsot kaphat, legnagyobb ostobaságaim egyike), s ha tanácsot nem, talán vigaszt, s ha vigaszt sem, legalább valami hírt F.-ről. És erre találkozom egy törékeny, fiatal, bár egy kicsit valóban különös lánnyal. Előtte odahaza azzal töltöttem el két órát, hogy áttekinthetően elrendezzem magamban a legfontosabb mondanivalómat, amikor azonban ki kellett nyitnom a számat - és amúgy sem tudok beszélni -, csak makogtam valamit szánalmasan, amit Maga részint eleresztett a füle mellett, részint meg, joggal, érdektelennek talált. Mégis már a beszélgetés közben az volt az érzésem, hogy túl sokat mondtam, hazafelé pedig és otthon úgy megerősödött bennem ez az érzés, hogy dühösen és elkeseredve szidtam magamat. Azt képzeltem, hogy árulást követtem el F. ellen, akinek pedig úgyis oly sokkal vagyok adósa. Maga nyilván nem is a barátnője, mondtam magamban; engem annyira lekötött a saját előkészített vallomásom, hogy nem értem rá kifaggatni Magát. Hogy is lehetne F. barátnője? A levelekben úgyszólván semmit se hallottam Magáról; Maga is azt mondta, hogy csak háromnegyed éve ismerik egymást, később meg kiderült, hogy csak fél éve; Maga eleinte teljesen hamis nyomon kereste a bajunk okát; továbbá részletesen beszámolt F. fogfájásáról, márpedig nekem olyan a fogbetegség (amit persze Maga nem tudhatott, de azon az éjszakán ez nem nagyon érdekelt engem), mint a legförtelmesebb fogyatékosság, csak a legkedvesebb embereknek nézem el, de még nekik is csak nagyon nehezen; aztán beszámolt F. bátyjának felbontott eljegyzéséről, és ezzel valósággal elém varázsolta az egész családot, amelytől minden tekintetben félek, és a legszívesebben megfeledkeznék róluk - egyszóval bolond voltam, és mindent félremagyaráztam, és úgy döntöttem - ez legalább következetes bolondság volt -, hogy másnap este már nem megyek oda, és megmagyarázom egy levélben. [...]

Levélben - most folytatom a vallomásomat - akartam megmagyarázni, hogy amit az este mondtam, az nem helytálló, félszegségből s a vele járó megbízhatatlanságból csak a levegőbe beszéltem, a Maga helyes kiinduló álláspontját csak megzavartam vele, és ha másnap este megismétlődnék a dolog (márpedig biztos, hogy ez történnék), még jobban megzavarnám. Ennélfogva semmiképpen sem tehetem meg, hogy odamenjek.

Már megírtam a címzést, talán már az első sorokat is, de akkor félbehagytam, és mégis odamentem. Akármi volt is és lesz is ennek a következménye, az bizonyos, hogy egy éjt s egy napot egybetéve, csúnyán és főként oktalanul hibáztam Maga ellen.

És most hadd meséljek Berlinről. Az én komoly elhatározásaim mindig csak annyiban komolyak, hogy módfelett bánt, ha nem valósítom meg őket. Viszont nagyon gyakran megesik, hogy nem valósítom meg őket. Azt hiszem, szombaton sem utaztam volna el, ha nem jött volna még egy levél F.-től, amelyben emlékeztetett a Magának adott szavamra. De akkor már nagyon szívesen utaztam.

De akkor meg az történt, ami mindig, valahányszor Berlinbe megyek, s amiről akarattal vagy akaratlanul minden utazásom előtt megfeledkezem. Előre kell bocsátanom, hogy F.-t én négy egymással majdnem összeegyeztethetetlen, de nekem majdnem egyaránt kedves lány alakjában ismerem. Az első az, aki ott járt Prágában, a második, aki levelezett velem (ő is elég sokrétű, de azért még egységes), a harmadik, akivel Berlinben vagyok, a negyedik pedig az, aki idegenekkel érintkezik, s csak levelekből vagy a saját elbeszéléseiből hallok róla. Nos, a harmadik nem különösebben vonzódik hozzám. Ennél mi sem természetesebb, mit sem tartok ennél természetesebbnek. Valahányszor visszajöttem Berlinből, mindig rémülettel állapítottam ezt meg, ezúttal még az az érzés is hozzájárult, hogy méltányosnak ítélem a dolgot. F.-t a védőangyala vezérli, hogy éppen csak elsuhanjon, vagy talán még csak el se suhanjon előttem.

Többet is írnék erről, de attól félek, hogy elkalandozom, s ideje röviden elmondanom, mi volt. F. pénteken kaphatta meg a levelemet, amelyben szombat este fél tizenegyre jeleztem az érkezésemet. Visszaigazolás nem jött. Attól tartottam, hogy talán nem érkezett meg a levél, már sürgönyözni akartam, de aztán mégis bíztam benne, hogy a szállodában majd csak vár este legalább egy üdvözlet. Éppenséggel még arra is számíthattam volna, hogy ő maga ott lesz a pályaudvaron, ugye? Gondolja meg, vasárnap négy-harminckor már el kellett jönnöm, de még ha éjfélig maradtam volna is, hogy aztán egész éjjel vonatozzam, és a vonatból egyenest rohanjak a hivatalba, akkor is csak pár nyomorúságos óra állt rendelkezésemre. De a pályaudvaron nem várt senki, és a szállodában semmi. Szóval elveszett a levelem, ez nagy baj. Vártam azért reggel fél kilencig, tovább már nem várhattam, akkor egy kerékpáros küldöncöt menesztettem hozzá. Az kilenckor jött vissza egy levéllel, F. azt írta benne, hogy negyed óra múlva felhív, tíz körül hívott fel. Mindezek a megfigyelések, mondhatná Maga, szóra sem érdemesek, de most jön a java. Kisétáltunk az állatkertbe. Csak arra szorítkozom, ami igazolásomul szolgál. F.-nek tizenkettőkor temetésre kellett mennie, odarobogtunk, éppen idejében érkeztünk, még láttam az autó ablakából, ahogy F. két ismerős úr társaságában belép a temető rácsos kapuján, aztán elvegyül a sokaságban. Én bolond, miért nem mentem vele, ez csak most jut eszembe. Abban állapodtunk meg, hogy három órakor még felhív, és kijön a pályaudvarra, de én csak utazzam el mindenképpen négy-harminckor, különben sem ígérhetné meg, hogy estére szabad lesz, a bátyját azonban, aki Brüsszelbe utazik (a felbontott eljegyzésről egyébként nem esett szó), hat órakor mindenképpen ki kell kísérnie a pályaudvarra. Megebédeltem, aztán siettem a szállodába, hogy várjam a telefonhívást, de még csak egy óra volt, csendesen szemerkélt az eső, egy kicsit kedvetlen voltam, és kimentem Schönebergbe egy jó ismerősömhöz, mert a szállodában igazán nem lett volna maradásom. Háromnegyed

háromkor faképnél hagytam az ismerősömet, nem éltem volna túl, ha elszalasztom a telefonhívást. Pontosan három órára értem vissza, nem szalasztottam el semmit, még nem kerestek. Elkezdődött a várakozás. Ott ültem a szálloda előcsarnokában, és bámultam ki az esőbe, fölmentem, bedobáltam a kevéske holmimat a kézitáskába, megint lementem és visszaültem, de közben nem állt meg az idő, és elmúlt négy óra, és nekem tényleg indulnom kellett a pályaudvarra. Most már persze csak a pályaudvaron találkozhattam volna még F.-vel, valóságos csoda lett volna, ha ott van, de nem is volt ott. Lehet, hogy az esőben nem tudott kijönni, de a telefonálásban nyilván nem gátolta senki. Végül úgy jöttem el Berlinből, mint akinek semmi keresnivalója nem volt ott. És ebben volt is ráció.

De itt kifacsarodnak a szavak, nem tudok írni, a megismerkedésünkkor olyan nyomorult állapotban voltam, hogy ha nem sejteném, milyen roppant életerő lakozik Magában, akkor nem is érteném, hogy egy ilyenfajta ismerkedés után hogy volt képes két percnél tovább megmaradni mellettem. De nemcsak erről van szó, azt se tudnám megmondani, hogy ez a levél visszataszító vagy rokonszenves gondolkodásmódról tanúskodik-e, ámbár én természetesen azt hiszem és érzem, hogy sokkal inkább az előbbiről. De most már befejezem, hamarosan éjfél lesz.

Híve, Franz K.

Napló

November 19. Belemerülök a napló olvasásába. Az az oka ennek, hogy a jelenben most nincsen meg a legcsekélyebb biztonságom sem? *Minden konstrukciónak tűnik a szememben*. Minden egyes megjegyzése bárkinek, minden véletlen pillantás mindent, még az elfeledett dolgokat, a teljességgel jelentékteleneket is másik oldalunkra hengeríti. Bizonytalanabb vagyok, mint valaha, csak az élet hatalmát érzem. És értelmetlenül üres vagyok. Igazán olyan vagyok, mint egy elveszett bárány az éjszakában s a hegyek közt, vagy mint az a bárány, amelyik ez után a bárány után fut. Ilyen elveszettnek lenni és annyi erővel sem bírni, hogy ezt elpanaszolhassa az ember.

Szándékosan járok olyan utcákon, ahol szajhák vannak. Izgat, ahogy elhaladok előttük, a távoli, de mégiscsak létező lehetőség, hogy elmenjek egyikükkel. Közönségesség ez? Nem tudok azonban jobbat, és a végrehajtása alapjában véve ártatlannak tűnik a szememben, és szinte semmi bűnbánatot nem okoz. Csak a kövér idősebbeket akarom, a kiöregedett, de a különféle fityegőik révén valahogy mégis buja ruháikban. Az egyik nő valószínűleg ismer már. Ma délután találkoztam vele, még nem volt munkaruhában, a haja még a fejéhez simult, nem volt rajta kalap, olyan blúzt viselt, amilyet a szakácsnők munka közben, és valamilyen göngyöleget vitt, talán mosónőhöz. Senki sem talált volna benne semmi vonzót, csak én. Futólag egymásra néztünk. Most este, időközben lehűlt a levegő, szoros, sárgásbarna kabátban láttam a Zeltnergasséból kiágazó szűk utca túlsó oldalán, ahol fel-alá szokott sétálni. Kétszer visszanéztem rá, ő is elkapta a pillantásomat, de aztán valósággal elszaladtam előle.

A bizonytalanságnak kétségkívül az az okozója, hogy a gondolataim F. körül járnak.

November 20. Moziban voltam. Sírtam. *Lolotte*. A jó pap. A kis kerékpár. A szülők kibékülése. Mértéktelen szórakozás. Előtte szomorú film: *Baleset a dokkban*, utána vidámabb: *Végre egyedül*. Teljesen üres és értelmetlen vagyok, az elhaladó villamosban több az eleven értelem.

[...]

November 24. Tegnapelőtt este Maxnál, Egyre idegenebbé válik, nekem már többször volt az, most már én is az leszek neki. Tegnap este egyszerűen befeküdtem az ágyba.

Álom reggel felé: ülök egy szanatórium kertjében egy hosszú asztalnál, mégpedig a felső végén, úgyhogy az álmomban tulajdonképpen hátulról látom magamat. Borús nap, valami kiránduláson lehettem, és nemrég érkeztem vissza egy automobillal, amely lendületből a felhajtóra gördült. Éppen készülnek felszolgálni az ebédet, mikor látom, amint az egyik felszolgálónő, egy törékeny fiatal lány, igen könnyed, de imbolygó járással, az őszi falevelek színeiben játszó ruhában közeledik a szanatórium elé épített oszlopcsarnokon át, és lejön a kertbe. Még nem tudom, mit akar, de kérdőn magamra mutatok, hogy megtudjam, nekem szól-e a jövetele. Csakugyan nekem hoz egy levelet. Azt gondolom, hogy ez nem lehet az a levél, amelyet várok, ez egészen vékony levél, és idegen, vékony szálú, bizonytalan rajta az írás. Azért kinyitom, és egy csomó teleirt vékony papírlap kerül elő belőle, ám mindegyiken az az idegen írás. Olvasni kezdem, lapozgatom a papírokat, és rájövök, hogy ez mégiscsak nagyon fontos levél lehet, és nyilván F. nővérétől származik. Mohón olvasni kezdem, ekkor a jobb oldali szomszédom, nem tudom, férfi-e vagy nő, lehet, hogy gyerek, belenéz a karom fölött a levélbe. Felkiáltok: „Nem!" Az ideges emberekből álló asztaltársaság remegni kezd. Valószínűleg valami bajt csináltam. Igyekszem néhány sebtében odavetett szóval bocsánatot kérni, hogy utána mindjárt tovább olvashassak. A levelem fölé is hajlok újra, ekkor se szó, se beszéd felébredek, mintha csak a saját kiáltásom ébresztett volna fel. Tiszta fejjel megpróbálom visszaerőltetni magam az álomba, a helyzet ki is bontakozik megint, gyorsan elolvasom még a levél két-három ködös sorát, amelyekből nem sikerült semmit sem megőriznem, és az alvás folytatódása során elveszítem az álmot.

Az öreg kereskedő, hatalmas termetű férfi, rogyadozó térddel, a korlátot nem fogva, hanem szorongatva ment föl a lépcsőn a lakása felé. Az ajtaja, a rácsos üvegajtó előtt, mint mindig, elő akarta húzni a nadrágzsebéből a kulcscsomóját, s ekkor egy sötét zugban észrevett egy fiatalembert, aki erre meghajolt előtte.

„Kicsoda ön? Mit akar?", kérdezte a kereskedő, még zihálva a megerőltető mászástól. „Ön Messner, a kereskedő?", kérdezte a fiatalember. „Igen", mondta a kereskedő.

„Akkor van valami közölnivalóm önnel. Hogy ki vagyok, tulajdonképpen mellékes itt, mert én magam a dologban egyáltalán nem vagyok részes, csupán a hír hozója vagyok. Azért bemutatkozom: Kette a nevem, és diák vagyok."

„Igen?", mondta Messner, és elgondolkodott egy darabig. „Nos, mi a hír?", kérdezte aztán.

Jobb, ha ezt a szobában beszéljük meg - mondta a diák -, olyasmiről van szó, amit nem lehet a lépcsőn elintézni."

„Nem tudok róla, hogy kaphatnék bármiféle hírt", mondta Messner, és oldalvást lenézett a földre.

„Az lehet", mondta a diák.

„Egyébként - mondta Messner - elmúlt éjjel tizenegy óra, senki sem fog itt hallani bennünket."

„Nem - felelte a diák -, lehetetlen, hogy itt mondjam meg."

„Én pedig - mondta Messner - éjjel nem fogadok vendégeket", és olyan heves mozdulattal lökte a kulcsot a zárba, hogy egy ideig csörgött még a többi kulcs a csomóban.

„De már nyolc óra óta várok itt, három órája", mondta a diák. „Ez csak azt bizonyítja, hogy önnek fontos a hír. Én azonban nem akarok híreket kapni. Csak nyerek minden hírrel, amit nem kapok meg. Nem vagyok kíváncsi, menjen, kérem, távozzék." Megfogta a diákot a vékony felöltőjénél, és arrébb tolta. Akkor kinyitotta résnyire a szobája ajtaját, ahonnét nagy forróság áradt ki a hideg folyosóra. „Üzleti hír egyébként?", kérdezte aztán még, már a nyitott ajtóban állva.

„Ezt sem mondhatom meg itt", mondta a diák.

„Akkor jó éjszakát kívánok önnek", mondta Messner, bement a szobájába, bezárta kulccsal az ajtót, felgyújtotta az éjjeliszekrény-lámpát, egy kis faliszekrénynél, amelyben több likőrös üveg állt, megtöltött egy pohárkát, csettintve kiitta, és vetkőzni kezdett. A magas párnákon hátradőlve éppen el akart kezdeni olvasni egy újságot, amikor úgy vélte, hogy valaki halkan kopog az ajtón. Visszatette az újságot a takaróra, összefonta a karját, és hallgatózott. Csakugyan kopogtattak újra, mégpedig egészen halkan és jóformán egészen lenn az ajtón. „Micsoda tolakodó majom", nevetett Messner. Mikor a kopogás abbamaradt, újra elővette az újságot. Most azonban erősebben kopogtak, valósággal dörömböltek az ajtón. Ahogy gyerekek szokták az ütéseket játékból az ajtó egész felületén elosztani, úgy szólt a kopogtatás, hol tompán lenn a fán, hol világosan fenn az üvegen. Fel kell kelnem - gondolta fejcsóválva Messner. - A házmesternek nem telefonálhatok, mert a készülék odaát van az előszobában, és fel kellene ébreszteni a háziasszonyt, hogy bejuthassak. Nincs más hátra, mint hogy saját kezűleg hajítsam le a fiút a lépcsőn." Felhúzta a nemezsapkáját, visszahajtotta a takarót, kifeszített karján kicsúsztatta magát az ágy szélére, lassan letette a lábát a földre, és vattázott, magas szárú házicipőt húzott. „Most meg újra csend van - gondolta, és felső ajkát rágva az ajtót figyelte. - De végérvényesen nyugalmat kell teremtenem magamnak", mondta aztán magában, egy állványról kivett egy szarufejű botot, megragadta a közepén, és az ajtóhoz ment.

„Van még kinn valaki?", kérdezte a csukott ajtón át.

„Igen - hallatszott -, kérem, nyissa ki." „Nyitom", mondta Messner, kinyitotta, és a bottal kilépett ajtó elé.

„Ne üssön meg", mondta a diák figyelmeztetően és hátrált egy lépést.

„Akkor menjen innen!", mondta Messner, és mutatóujját a lépcső felé lendítette. „De nem szabad", mondta a diák, és olyan meglepetésszerűen szaladt oda Messnerhez... [félbeszakad]

[...]

December 4. Kívülről nézve rettenetes felnőttként, de fiatalon meghalni, hát még megölnie magát az embernek. Elmenni teljes zavarodottságban, amelynek a további fejlemények során értelme lehetne, reménytelenül vagy azzal az egyedüli reménnyel, hogy ezt a fellépést az életben meg nem történtnek tekintik majd a nagy számlán. Ilyen helyzetben volnék én most. Meghalnom nem jelentene mást, mint a semmit a semminek átadni, ezt azonban lehetetlen volna átérezni, mert hogyan is adhatná át magát az ember csupán semmiként tudatosan a

semminek, éspedig nemcsak az üres semminek, hanem a zúgó semminek, amelynek semmisége csupán a megfoghatatlansága. [...]

A félelem a megbolondulástól. Őrültséget látni minden egyenesen előretörő, minden mást feledtető érzésben. Mi akkor a nem őrület? Nem őrület az: a küszöb előtt, a bejárattól oldalvást állni, koldus módra, elrothadni és felbukni. De P. és O. igazán viszolyogtató bolondok. Kell hogy legyenek olyan őrültségek, amelyék nagyobbak a hordozóiknál. A kis bolondoknak ez a kifeszülése a nagy bolondságukban - talán ez az, ami viszolygást kelt. De vajon nem ugyanilyen állapotban jelent-e meg Krisztus a farizeusoknak?

Csodálatos, tökéletesen ellentmondásos elképzelése annak, hogy valaki, aki például éjjel háromkor meghalt, mindjárt utána, például szürkületkor, belép egy magasabb rendű életbe. Milyen összeegyeztethetetlen a látszólag emberi minden mással! Miként következik egy titokból mindig egy nagyobbik! Az első pillanatban kifogy a lélegzetből az emberi számláló. Voltaképpen félnie kellene az embernek attól, hogy kilépjen a házból.

[...]

December 11. A Toynbee-teremben felolvastam a *Kohlhaas Mihály* elejét. Tökéletes kudarc. Rosszul választottam, rosszul adtam elő, végül értelmetlenül úszkáltam ide-oda a szövegben. Mintaszerű hallgatóság. Kisfiúk az első sorban. Ártatlan unatkozásukon egyikük úgy próbál kifogni, hogy a sapkáját óvatosan ledobja a földre, és aztán óvatosan fölemeli, és így tovább. Mivel kicsi ahhoz, hogy ezt az ülésről végezze el, kissé mindig le kell csúsznia a székéről. Vadul, rosszul, vigyázatlanul és érthetetlenül olvastam. Pedig délután már remegtem mohóságomban, hogy olvashassak, alig tudtam csukva tartani a számat.

Igazán nem kell már hozzá lökés, elég a reám fordított végső erőfeszítés visszavonása, és úgy kétségbeesem, hogy szétszakadok. Mikor ma elképzeltem, hogy az előadás alatt okvetlenül nyugodt leszek, megkérdeztem magamtól, miféle nyugalom lesz ez, mire fog támaszkodni, és csak azt felelhettem, hogy csupán önmagáért való nyugalom lesz, érthetetlen kegy, semmi egyéb.

December 12. [...] A frissesség, amely ma némileg módosított napirend nyomán hat óra tájban az utcán vitt. Nevetséges megfigyelés, mikor fogom már kiirtani.

Az előbb alaposan megnéztem magam a tükörben, és az arcom - igaz, csak esti megvilágításban és a fényforrással a hátam mögött, úgyhogy tulajdonképpen csak a fülem pelyhedző peremét érte fény - tüzetesebb vizsgálat alapján is jobbnak látszott, mint amilyen tudomásom szerint vagyok. Tiszta, világos, áttekinthetően formált, csaknem szép körvonalú arc. A haj, a szemöldök, a szemüreg feketesége, mint az élet, úgy nyomul elő a maradék várakozó tömegéből. A tekintet egyáltalán nincs feldúlva, nyoma sincs ennek, de nem is gyerekes, inkább hihetetlenül erélyes, de figyelő talán csak azért volt, mert éppen figyeltem, és meg akartam félemlíteni magam.

December 12. Tegnap sokáig nem aludtam el. F. Végre megvolt a tervem, és azzal aludtam el bizonytalanul, hogy megkérem Weisst, vigyen el hozzá a hivatalába egy levelet, és ebben a levélben nem írok semmi mást, csak hogy szeretnék hírt kapni tőle és róla, szükségem van rá, és azért küldtem hozzá Weisst, hogy ő írjon nekem róla. Időközben Weiss ott ül az

íróasztalánál, míg F. végig nem olvassa a levelet, meghajol, mert nincs más megbízatása, és mert válaszra se igen számíthat, és már megy is. [...]

December 14. [...] A rémület, mikor délelőtt a hivatalba menet találkoztam az F.-hez hasonlító, szemináriumi lánnyal, hirtelenjében nem tudtam, ki is az, és csak azt állapítottam meg, hogy bár hasonlít F.-hez, mégsem ő az, ezenfelül azonban még egyéb köze is van F.-hez, mégpedig az, hogy a láttára a szemináriumban sokszor eszembe jutott F. [...]

December 15. [...] „Írtál már a nagybátyádnak?", kérdezte anyám, amint már régóta vártam gonoszul. Jó ideje figyelt már aggodalmasan, de először különféle okokból, azután pedig apám előtt nem merte megkérdezni, ám végül aggodalmában, mikor látta, hogy el akarok menni, mégis megkérdezte. Mikor elmentem a széke mögött, felnézett a kártyái közül, rég elmúlt és mintegy erre a pillanatra újjáélesztett törékeny mozdulattal felém fordította az arcát, és megkérdezte, csak futólag felpillantva, félszegen mosolyogva és már a kérdéssel, még minden válasz nélkül, megalázva.

Felicéhez

13. XII. 29., este

[...] A leveledből úgy látom, nagyon zokon vetted, hogy levelet vártam tőled, nem olyan nagyon, mint én, hogy nem írtál, de azért nagyon. Talán csak azért nem tudtál írni, mert olyan levelet szerettél volna írni, amelyben nem fordul elő a következő megállapítás: „A házassággal mindketten nagy áldozatot hoznánk, ne méricskéljük, melyikünk javára mutatkoznék a többlet. Mindkettőnk oldalán nagy a teher." De nem sikerült ilyen levelet írnod. Ez a megállapítás rettenetes, és ha nem ezen a számtani módon volna megfogalmazva, mint ahogy van, szinte elviselhetetlen volna. Én mégis azt hiszem, jó volt megírni, jó még az egyetértésünkhöz is, ámbár ettől a megállapítástól az egyetértéshez, úgy tűnik, nem vezet út, amíg ugyanis számítgat az ember, nem halad előre. De ez csak az első szavam, mert nagyon is kell számítgatni, teljesen igazad van, még akkor is, ha nemcsak hamis, hanem értelmetlen és lehetetlen is a számítgatás. És ez az utolsó szavam.

Te félreértesz, ha azt hiszed, engem az a gondolat tart vissza a házasságtól, hogy kevesebbet nyerek benned, mint amennyit a magány feláldozásával kényszerűen veszítek. Tudom, hogy szóban is ugyanígy fogalmaztad meg a dolgot, ellene mondtam annak is, de nem elég alaposan, amint látom. Bennem fel sem merült, hogy fel kell áldoznom valamit, én a házasságban is ugyanaz lennék, aki vagyok, és éppen ez az a rossz, ami, ha akarnád, reád várna. Engem egy kiagyalt meggyőződés tartott vissza, az, hogy a tökéletes magány magasabb rendű elkötelezettséget, nem éppen nyereséget, nem is örömöt (legalábbis nem abban az értelemben, ahogy Te gondolod), hanem kötelességet és fájdalmat tartogat számomra. Most már ugyan nem hiszek benne, merő képzelgés volt, semmi több (talán ezután is segítségemre lesz ez a felismerés), és máris megcáfolta az a nagyon egyszerű tény, hogy nélküled nem tudok élni. Nekem pont Te kellesz, úgy, ahogy vagy, azzal a rettenetes megállapítással a leveledben, így van szükségem rád. És megint csak nem vigaszul vagy örömömre, hanem hogy önálló emberként élj itt velem.

Amikor a szüleidnek írtam, még nem jutottam ennyire. Az év során felgyűlt képzelgések tömege zakatolt állandóan, olykor siketítő zajjal a fejemben. Velencéből véget vetettem a dolognak, nem bírtam tovább azt a zsivajt a fejemben.

Azt hiszem, most nagyon őszintének kell lennem hozzád, és el kell mondanom valamit, amiről eddig tulajdonképpen még senkivel sem beszéltem. A szanatóriumban beleszerettem egy lányba, gyerek még, alig tizennyolc éves, svájci születésű, de Olaszországban él, Genova közelében, származásilag tehát a lehető legmesszebb áll tőlem, egészen kialakulatlan még, de annál érdekesebb, noha beteges, nagyon értékes, sőt mélyen érző. De még ha sokkalta felszínesebb teremtés lett volna, akkori kiüresedett és vigasztalan állapotomban akkor is könnyedén rabul ejt, ott van nálad a desenzanói feljegyzés, azt mintegy tíz nappal előbb írtam. Mindketten egyformán tisztában voltunk vele, hogy egyáltalán nem illünk össze, és ha véget ér a rendelkezésünkre álló tíz nap, köztünk is vége mindennek, s még csak levelet sem válthatunk, egy sort sem írhatunk többet. Pedig sokat jelentettünk egymásnak, és nagy erőfeszítésembe került, hogy a búcsúzáskor ne fakadjon sírva az egész társaság szeme láttára, de magam se voltam különbül. Az elutazásommal mindennek vége szakadt.

Ez is hozzájárult, bármily érthetetlennek látszik is kívülről nézve, hogy téged illetően tisztába jöttem önmagammal. Az olasz lány is tudott rólad, azt is tudta, hogy én voltaképpen csak egyet akarok: téged feleségül venni. Aztán visszajöttem Prágába, veled megszakadt a kapcsolatom, mindjobban elbátortalanodtam, de aztán arra gondoltam, hogy karácsonykor talán majd eljutok Berlinbe, és akkor dönthetünk mindenről.

1914

Felicéhez

14. I. 1.

[...] Most történik először (ezt magad is tudod, és tulajdonképpen fölösleges is mondanom), hogy veszteségeket emlegetsz, amelyek (ezt hangsúlyozni kell) nemcsak abból származnak, hogy Berlint ott kell hagynod, hanem hogy ráadásul még velem is házasságot kell kötnöd. És ráadásul nemcsak holmi lehetséges veszteségeket emlegetsz, hanem kétségtelen veszteségekről beszélsz. A fejtegetésed végén ismét felbukkan egy bizonyos „többlet", amely a megfogalmazás módjából ítélve, alighanem a terhedre mutatkoznék.

Végtére is nem mondasz mást, csak amiről egy éven át próbáltalak meggyőzni. Ha ez annak volna az eredménye, akkor meg lehetnék elégedve. Csakhogy ebben az esetben fokozatosabban kellett volna megfogalmazódnia, nem ilyen hirtelen. De talán azalatt fogalmazódott meg, amíg nem írtál, tehát mégis fokozatosan, csak én nem észleltem semmit a folyamatból. Ennek azonban ellene szól az, amit a legutóbbi berlini vasárnapon mondtál, és ellene szól egész eddigi vélekedésed is, amely szerint - tekintet nélkül arra, hogy a személyem és a velem való együttlét kecsegtetne-e valami jóval - semmi olyasmit nem kellene otthagynod Berlinben, ami mélyrehatón, életbevágón, nélkülözhetetlenül fontos volna számodra. De talán ezt is tévesen ítélted meg eddig, és azóta már világosabban látod, hogy mi van a birtokodban. Lehet, hogy ehhez, ha szavakkal nem is, de a létemmel magam is hozzásegítettelek. Ez nagyon is meglehet. Olykor magam is úgy éreztem, hogy amid Berlinben van, azt nem tudod nélkülözni. Apróbb mozzanatok a velem való viselkedésedben, ha jobban belegondol az ember, megerősíthetik ezt az érzést. És végül, még mindig a fülemben cseng,

14. I. 1., éjfél

amit Max feleségének mondtál Berlinben: Te nagyon ragaszkodsz az ottani élethez, és a direktorod is óvott tőle, hogy nagyon alapos megfontolás híján el ne hagyd a várost. (Hogy ezt egy idegen asszonynak ismételted el, akit mindössze pár órája ismertél, majdnem olyan baljóslatú volt számomra, mintha határozottan egyetértettél volna a direktoroddal.)

Azonkívül, Felice, el kell ismernem, hogy igazad van. Ha csak hideg ésszel mérlegeljük a dolgot, van mit vesztened. Elveszíted Berlint, a hivatalodat, a munkádat, amelyben örömöd leled, a majdnem teljesen gondtalan életedet, a sajátságos önállóságodat, a társas összejöveteleket a kedvedre való emberekkel, a családodat - és ezek csak azok a veszteségek, amelyekről én tudok. Ezzel szemben eljönnél Prágába, ebbe a vidékies városba, amelynek a nyelvét sem ismered, egy olyan hivatalnoknak, aki ezenfelül még csak nem is teljes értékű hivatalnok, elkerülhetetlenül kispolgári családjába, nem hiányoznának a gondok, igaz, hogy itt is önálló lehetnél, de nem korlátlanul, és a társasági élet meg a családod helyébe ott lenne a férjed, aki többnyire (most legalábbis többnyire) mogorva és szótlan, és ritka személyes boldogságát olyan munkában leli, amely előled szükségszerűen el van zárva. Mindezeken a dolgokon talán csak a szerelem (nem tudom, hogy beszélhetek-e itt erről) segíthetne át.

A többletről szóló elméletedben, mint mondtam, kétségtelenül van egy hiba. Részemről sosem jött szóba „veszteség", csakis „akadály" merült fel, de ez az akadály sincs többé. Sőt nem félek kijelenteni, hogy én téged annyira szeretlek, hogy még akkor is elvennélek, ha kereken kimondanád, hogy csak lanyha vonzalmat érzel irányomban, s bizonytalan vagy még abban is.

Gonosz és alávaló dolog volna így visszaélni a szánalmaddal, de mit tegyek, ha nincs más menedékem. Azt viszont elismerem, hogy szó sem lehet házasságról, ha és ameddig olyan nagyon tisztán látod és sejted előre a veszteségeket, ahogy a legutóbbi leveledből kikövetkeztethető. Belemenni a veszteség biztos tudatával egy házasságba lehetetlenség, azt én is elismerem, ilyesmit meg sem engednék, még ha akarnád se. Már csak azért se, mert én csakis és egyedül olyan házasságot akarok, amelyben a feleség és a férj, hogy az egységen belül ki-ki megtarthassa önállóságát, emberi mivoltukban szükségképpen egyenlők egymással - ez pedig akkor lehetetlen volna.

14. I. 2.

De tényleg jól meggondoltad a véleményed, Felice, tényleg úgy félsz a veszteségtől? Tényleg ennyire félted magadat? Nem, egészen biztosan nem. Inkább két lehetőség forog itt fenn, beszéljünk világosan: vagy nem akarsz többé tudni rólam, és így taszítsz el magadtól, vagy csak megrendült a belém vetett bizalmad, és csak ezért veszed fontolóra a dolgot. Az első esetben nincs mit tennem, és nincs mit mondanom, akkor hát vége, elvesztettelek, az én dolgom, hogyan boldogulok ezentúl, de pontosan tudom, hogy sosem fogom tökéletesen kiheverni. A második esetben azonban semmi sincs elveszve, még minden jóra fordulhat, hiszen tudom, hogy a bizalmad próbáját általában megállom, ha egy-egy pillanatban mégoly gyönge vagyok is. [...]

Abban mindenesetre egyetértettünk, hogy egyelőre nem gondolunk házasságra, hanem úgy írunk egymásnak, mint régebben. Ezt Te javasoltad, én pedig, mivel jobbat úgysem tudtam, beleegyeztem. De most már tudok jobbat is, válasszuk azt! Csak a házasság mentheti meg kettőnk kapcsolatát, amelyre nekem olyan nagyon nagy szükségem van. Szerintem is jó, hogy nem egy városban élünk, de csak azért, mert ha mégis összeházasodnánk, később történnék ugyanaz, ami most, hogy így el vagyunk választva egymástól. Kétségek merülnének fel, alkalmak adódnának a halogatásra, szomorú és haszontalan időfecsérlés. Most is sok időt fecsérlünk el.

De Te nem veszed elég komolyan a levelezés folytatását. Mi lesz ennek az eredménye? Gyötrő várakozás és panaszos szemrehányások. Ez lenne minden. Lassú széthullás következne be, és még sokkal nagyobb és tisztátalanabb lenne a végső fájdalom. Ebbe nem mehetünk bele, nem bírnánk erővel, és egyikünknek sem volna belőle haszna. Figyeld csak meg, hogy kikezdi az idő ezt a pusztán írásbeli kapcsolatunkat, alig két hónap telt el a legutolsó leveled óta, és imitt-amott, észre sem veszed, már-már ellenséges hangot ütsz meg a leveledben. Nem, Felice, nem élhetünk így tovább.

Szeretlek, Felice, azzal, ami emberileg jó bennem, azzal, ami érdemessé tesz rá, hogy a halandók között bolyongjak. Ha ez kevés, kevés vagyok magam is. Pontosan úgy szeretlek, ahogyan vagy, azt is szeretem benned, ami tetszik, nemkülönben azt is, ami nem tetszik, mindent, mindent. Te azonban nem így vagy velem, még ha minden egyébtől eltekintünk is. Te nem vagy velem elégedett, különféle kifogásaid vannak ellenem, azt akarnád, hogy más legyek, mint ami vagyok. Éljek, „jobban a való világban", igazodjam „jobban az adott valósághoz", stb. Hát nem veszed észre, hogy amikor ilyesmire támasztasz igényt, akkor már nem én kellek neked, hanem valami más, ami nem én vagyok? Miért akarnánk megváltoztatni az embereket, Felice? Ez nem helyes. Fogadjuk el, hogy az emberek olyanok, amilyenek, és hagyjuk őket békén. Úgysem tudjuk őket megváltoztatni, csak a lelküket bolygatjuk meg. Hiszen az ember nem alkatrészekből áll, hogy egyszerűen kivehetnénk belőle valamit, és pótolhatnánk mással. Inkább összefüggő egészet alkot, s ha megrángatod az egyik végén, szándékod ellenére rángatózik a másik vége is. De azért, Felice, én még azt is szeretem, hogy

különféle kifogásaid vannak ellenem, és örülnél, ha megváltoznék, én szeretem még ezt is, csak azt akarom, hogy Te is tudd.

És most dönts, Felice! Az utolsó leveled még nem döntés, még vannak benne kérdőjelek. Te mindig világosabban láttad magadat, mint magamat én. Nem maradhatsz el ebben most tőlem.

És most még megcsókolom a kezed, amelyből kihullik a levél.

Franz

Napló

Január 4. Mélyedést vájtunk a homokba, és egészen jól megvoltunk benne. Éjjel összegöngyölődtünk a mélyedésben, apa befedte fatörzsekkel és a rájuk szórt lombos ágakkal, és így viharoktól, állatoktól lehetőség szerint védve voltunk. „Apa!", kiáltoztunk szorongva, ha az ágak és levelek alatt már egészen sötét volt, és apa még nem jött meg. De akkor egy résen már meg is láttuk a lábát, becsúszott közénk, megpaskolt mindnyájunkat, mert megnyugtató volt, ha éreztük a kezét, és akkor úgyszólván együtt elaludtunk. A szülőkön kívül öten voltunk fiúk és hárman lányok, csak szűkösen fértünk el a mélyedésben, de féltünk volna, ha éjszakánként nem vagyunk ilyen szorosan egymás hegyén-hátán.

Január 5. [...] Miért nem vándorolnak ki a csukcsok rettenetes országukból, mindenütt jobban élnének jelenlegi életükhöz és jelenlegi vágyaikhoz viszonyítva. De nem tehetik; hiszen minden, ami lehetséges, megtörténik; lehetséges csak az, ami megtörténik. [...]

[...]

Január 8. [...] Mi közös bennem és a zsidókban? Hiszen alig van valami, ami velem magammal közös volna bennem, és egészen csendben, örülve annak, hogy tudok lélegezni, félre kellene állnom egy sarokba. [...]

[...]

Január 19. A hivatalban félelem váltakozása öntudatossággal. Egyébként bizakodóbb vagyok. Nagy ellenszenv *Az átváltozás*-sal szemben. Olvashatatlan befejezés. Tökéletlen csaknem az alapjaiig. Sokkal jobb lett volna, ha nem zavart volna meg annak idején az üzleti út.

[...]

Január 24. [...] Képtelen vagyok pár sort írni Bl. kisasszonynak, már két levele megválaszolatlan, ma jött a harmadik. Semmit sem fogok meg jól, s ugyanakkor szilárd vagyok, de üres. Legutóbb, amikor szabályos időben megint kiléptem a liftből, eszembe jutott, hogy életem az egyre mélyebben, legapróbb részleteiig uniformizálódó napjaival azokhoz az iskolai büntetésekhez hasonlít, amelyek azt róják ki a tanulóra, hogy bűnétől függően tízszer, százszor vagy még többször írja le ugyanazt a - legalábbis az ismétlődés következtében értelmetlen - mondatot, csakhogy nálam olyan büntetésről van szó, amely így hangzik: „Annyiszor, ahányszor csak bírod." [...]

Grete Blochhoz

14. I. 28.

[...] Van egy nagyon kedves barátom Berlinben, dr. E. Weiss, történetesen ő *A gálya* szerzője. Azelőtt csak felületesen ismertem, a regényének meg a hírét se hallottam; csak amikor Berlinben jártam novemberben, jöttünk össze vagy egy órára, azóta persze sokkal hosszabb időre is a karácsonyi szünetben (Prágában). Ezt a dr. Weisst kértem meg most december elején, hogy vigyen tőlem egy levelet F.-nek a hivatalba. A levélben mindössze annyit írtam, hogy hírt kell kapnom tőle vagy róla, és W.-t azért küldtem el hozzá, hogy ő írjon majd róla nekem. Míg olvassa a levelet, W. ott fog ülni az íróasztala mellett, körülnézeget, megvárja, míg végez a levélolvasással, utána pedig, mivel semmi másra nem szól a megbízatása, válaszra meg aligha számíthat (miért is kapna választ ó, hisz *én se* kaptam soha), elköszön tőle, aztán megírja nekem, hogy milyennek találta, és hogy láthatólag jól érzi-e magát. Ez pontosan így is történt. W. kapott pár sort, nekem címezve, F. azt ígérte benne, hogy még aznap részletesen ír. Ez a beharangozott levél nem akart megjönni; helyette *én* írtam; válaszul kaptam egy sürgönyt, amely egy levél érkezését jelezte; levél nem jött; telefonáltam, újabb ígéret, most már nagyon határozottan, újabb levélre, ez sem jött; sürgönyöztem, kaptam egy sürgönyt, miután a nekem szóló levél már éppen csak feladásra várt. Mégse jött meg. Úgy emlékszem, még egyszer írtam. Végre jött levél. Alig volt benne valami, s az is csüggesztő volt, csüggesztő a szó szoros értelmében, és csüggesztően jelentéktelen is. Erre írtam egy legalább negyvenoldalas levelet, már négy hete várom, azazhogy már nem is várom rá a választ. Mélyebben megalázkodni, mint én abban a levélben, már nem lehet, noha ennek talán némileg ellentmond a levél egyoldalnyi része, egy félig-meddig kábulatban írt, de színigaz oldal, amely talán mégis kizárja a válasz lehetőségét. De nem, ez mégse lehet, hisz az az oldal olyan szorosan összefügg az előtte és az utána lévőkkel, hogy nem lehet önmagában nézni, és különösen Felice nem teheti ezt. De ha mégis megtette, akkor nem válaszolhatna a levélre még akkor sem, ha az az egy oldal nem volna. [...]

[1914. február 7.]

[...] Jól teszem vajon, hogy F.-t kerülő úton magamhoz erőltetem? Nem elég, hogy eltűröm, hogy helyettem Maga ír F.-nek, és hogy hálás vagyok ezért? Csak kár volt elhallgatnia, hogy írtam Magának; megírhatott volna mindent, és nem csak azért, mert ennyire bizonytalan, hogy egyáltalán van-e még itt segítség. F. nem bízik már bennem, és van rá alapos oka seregnyi, ezek egyike, és nem is a legjelentéktelenebb, a negyvenoldalas levélnek az az egyetlen oldala, amelyet már említettem. És a bizalommal együtt odavan az is, amit F. talán még érzett irántam. Mit tehet F.? Ámbár, hogy Magának nem ír, arra nem találok magyarázatot.

Felicéhez

14. II. 9.

Mindennek ellenére, F., mindennek ellenére (és ez a „minden” nagyon sokat mond), ma, amikor megkaptam a lapodat, úgy éreztem magam, mint az első napon. A szolga közönyösen tolta elém a lapot, végre megint láttam hozzám intézett szavaidat, inkább jó, mintsem rossz szándékú, noha eléggé egyértelmű szavak, de mégiscsak tőled és hozzám, legalább megmutatkozol nekem, és - akármilyen indítékból is - nem bánod, hogy van valami közöd

hozzám, belebetegedtem a boldogságba, míg olvastam, és az almát, amelybe éppen beleharaptam, nemhogy letettem volna, egyszerűen kiejtettem a kezemből. Később pedig, sokkal később, amikor diktálni mentem, nyomban átfutott az agyamon, amikor már kezdtem volna elmélyedni a diktálásban: „Mi lelt? Kicseréltek?", és nyomban tudtam, hogy kicseréltek.

Pedig nem történt semmi; Te írsz nekem, de ki tudja, hogy ez mit jelent. Ez is csak úgy értendő, hogy ezt a lapot kénytelen voltál megírni, ellenben az utolsó leveleidre alig tudtad elszánni magad? Így van? Nem, nem egészen így van, nem is lehet így. De akárhogy legyen is, F., ne húzd vissza a kezed, ha már egyszer idenyújtod, még ha vonakodva is. Hagyd meg nekem, mivel már egyszer nekem adtad. [...]

Grete Blochhoz

14. II. 9.

Kedves Kisasszony!

Jött F.-től lap, rövid, de azért szívélyes; én ugyan már nem bízom ebben a szívélyességben, s nem is építek rá, kevésbé szívélyesen ugyanis talán még sosem írt nekem F. De Maga egyáltalán ne törődjék ezzel és azzal se, hogy én hogy számolok el magamban ezzel a kierőszakolt lappal (a lap majdnem egyértelmű végmondata így hangzik: „Kénytelen voltam megírni ezt a lapot"), most inkább csak azzal törődjünk, hogy a lap itt van, hogy egyedül semmiképpen nem tudtam volna kierőszakolni, hogy F. önszántából sosem írta volna meg, és hogy én ezt mindenekelőtt Magának köszönhetem. Hogy Magának mekkora hatalma van F. fölött!

Napló

Február 13. [...] Álmok: Berlinben, az utcákon, az ő házához, a megnyugtató, boldogító tudat, még nem vagyok ugyan ott a házánál, de megvan a könnyű lehetőségem, hogy oda jussak, bizonyosan oda is fogok jutni. Látom az utcák vonulását, az egyik fehér házon egy feliratot, például „Észak dísztermei" (tegnap az újságban olvastam), álmomban hozzátettem: „Berlin W." Megkérdezek egy nyájas, veres orrú, öreg rendőrt, aki ezúttal valami inasegyenruha-félét visel. Részletes felvilágosítást kapok, megmutatja a távolban még egy kis füves park kerítését is, biztonság kedvéért kapaszkodjam meg benne, ha odaérek. Azután tanácsok a villamosra, földalatti vasútra stb. vonatkozólag. Nem tudom követni, és ijedten megkérdem, jól tudván, hogy alábecsülöm a távolságot: „De hisz ez félóránnyira is van?!" Ő azonban, az öregember, így válaszol: „Én hat perc alatt ott vagyok." Micsoda öröm! Valaki, egy árny, egy társ mindig kísér, nem tudom, ki az. Szinte arra sincs időm, hogy megforduljak, oldalt nézzek.

Berlinben valamilyen panzióban lakom, látszólag csupa fiatal lengyel zsidóval együtt; egészen kicsiny szobák. Kilocsolok egy vizespalackot. Az egyikük egyfolytában ír egy kis írógépen, alig emeli meg a fejét, ha kér tőle valamit az ember. Lehetetlenség egy Berlin-térképet keríteni. Egy könyvet látok mindig egyikük kezében, térképhez hasonlót. Minduntalan kiderül, hogy valami más van benne, a berlini iskolák jegyzéke, adóstatisztika vagy valami ilyesmi. Nem akarom elhinni, de mosolyogva, minden kétséget kizáróan bebizonyítják nekem.

Február 14. Ha meg akarnám ölni magam, egészen bizonyosan senki sem okolható érte, még ha például a nyilvánvaló közvetlen indíték F. viselkedése volna is. Egyszer már elképzeltem

félálomban azt a jelenetet, amely akkor adódna, ha előre látva a véget, a búcsúlevéllel a zsebemben elmennék a lakásába, elutasítanának mint kérőt, a levelet letenném az asztalra, kimennék az erkélyre, kitépném magam mindazok közül, akik odasietnek és megfognak, és miközben egyik kéz a másik után kénytelen elengedni, átugranék az erkély mellvédjén. Hanem a levélben az volna, hogy bár F. miatt ugrom le, de a kérésem elfogadása sem változtatott volna lényegesen a helyzetemen. Oda le való vagyok, nem találok más megoldást, véletlenül F.-en teljesedik be a rendeltetésem, képtelen vagyok nélküle élni, és le kell ugranom, de - és F. sejti ezt - képtelen volnék arra is, hogy vele éljek. Miért is ne szánnám rá erre a mai éjszakát, már meg is jelennek előttem a mai klubest szónokai, akik az életről meg az életkörülményeik megteremtéséről beszéltek - de kitartok az elképzeléseknél, az életbe teljesen belebonyolódva élek, nem teszem meg, hideg vagyok, szomorú, amiért az ing szorítja a nyakamat, átkozott vagyok, tátogok a ködben.

Grete Blochhoz

14. II. 14.

[...] Sokban talán Bécs is hibás, ámbár Maga megint szépeket mond róla. Az effajta beletörődés nem mindig a legszerencsésebb. El se tudnám képzelni, hogy Maga Berlinben ilyen szomorú legyen, ott bizonyára nem is volt az. Itt olykor már azt hinné az ember, a vidámak elszomorodnak, a szomorúak meg még szomorúbbak lesznek. Nem tudok rá magyarázatot, de nem is kell, mert nem is igaz, és csak az derül ki belőle, hogy mennyire nem ítélhető meg a szomorúság. Ami engem illet, én ugyan nem mennék Bécsbe, még májusban sem. Ocsmányul éreztem ott magam, a világ minden kincséért se járnám körül még egyszer a parlamentet, bámészkodnék a Kärntnerstrassén, a Stephansplatzon, üldögélnék a Beethoven, vagy a Museum kávéházban, vagy éppen a Ratskellerben, sőt még a schönbrunni parkban se barangolnék még egyszer magányosan egy hűvös, ámde verőfényes délelőttön. Sem ezt, sem sok egyebet nem kívánok még egyszer magamnak, egyszer s mindenkorra megvolt az áldozat. Csak a Grillparzer-szobát szeretném megnézni a városházán, mert azt elmulasztottam, később tudtam meg, hogy ott van. Ismeri Grillparzer *Szegény muzsikus*-át? Hogy Bécsben mit szenvedhet össze az ember, azt Grillparzer mutatta meg.

Napló

Február 15. Milyen hosszúnak tűnik visszatekintve ez a szombat-vasárnap. Tegnap délután lenyírattam a hajam, aztán megírtam a levelet Bl. kisasszonynak, aztán egy pillanatra felugrottam Maxhoz az új lakásába, aztán klubest L. W. társaságában, aztán Baum (a Villamos M.-nél találkoztam vele), majd hazafelé menet Max panaszai a hallgatásom miatt, aztán az öngyilkolhatnék, aztán hazajött a húgom a klubestről, képtelenül rá, hogy bármit is elmondjon. Tízig ágyban, álmatlanul, kínok kínjai. Nem jött levél se ide, se a hivatalba, Bl.-nak szóló levelet dobtam be a Franz Joseph pályaudvaron, délután G., séta a Moldva-parton, felolvasás a lakásában, különös anya vajaskenyérevés és pasziánszkirakás közben, egyedül járkáltam két óra hosszat, eltökélve, hogy pénteken Berlinbe utazom, találkoztam Khollal, otthon sógoraimmal és húgaimmal, aztán Weltschnél az eljegyzés megbeszélése (J. K. gyertyaoltása), aztán otthon kísérletek, hogy hallgatással részvétet és segítséget csalogassak elő anyámból, most a húgom a klubestről mesél, háromnegyed tizenkettőt üt az óra [...]

Grete Blochhoz

[1914. február 21-től vagy 22-től február 25-ig]

[...] De a segítségkérő levelek ideje már lejárt. Maga megtette, amit tehetett, és jószívűségében talán többet is, mint szabad lett volna. Maga jobbról is, balról is magához vonzza mindazt a fájdalmat, amit ez az ügy tartogat, Prágában az én „nem”-jeimet kellett lenyelnie (mégsem vagyok talán elveszett ember, ha már a Magának írt első levélkémben képes voltam ekkora arcátlanságra), most meg F.-től hallja ezt a Magát sokkal érzékenyebben érintő és ráadásul homályos „nem”-et. Szóval nem kérek többé segítséget, és ez váratlan pálfordulás, hiszen azelőtt még sürgetőbben kérleltem volna, ha vissza nem tart az a már régóta nem jogos feltevés, hogy én csak azért írok, mert kérek valamit, ez a feltevés egyébként, készséggel elismerem, hosszabb ideig volt jogos, mintsem nyíltan bevallottam. Nem kérek több segítséget, csak azt akarom hallani (csak akarja Maga is egy kicsit), hogyan érzi magát. Ha közben F.-ről is kapok hírt, az bizony nagyon jó lesz, de akkor sem az lesz a lényeges. Ha mi ketten, F. és én, segítségre szorulunk, magunknak kell boldogulnunk; a Maga fáradozása és ennek a fáradozásnak a jutalma is ezt jelzi. Hisz nem külsőségről van szó, amelyben segíthetne az ember, hanem adósságról, itt és ott, persze inkább itt, kimeríthetetlenül inkább itt. Egyszer talán mégis sikerrel jár ez a magunk segítése, még ha beleőszülnék is, az őszülés amúgy is rohamosan halad.

Hajlandó tehát így nézni a nekem írt leveleit?

14. III. 2.

[...] A mai lapjából úgy tűnik, mintha a legutóbbi levelemből nem pontosan azt hámozta volna ki, hogy Berlinbe készülök. Pedig már tíz napja elszántam rá magam, azért is írtam, hogy F. levele nem épp a legjobbkor jött, mert olyan színezete lehetett a dolognak, hogy én csak e miatt a levél miatt utazom Berlinbe, amiből viszont F. rájöhetett volna, hogy Maga közölte velem a levél egy részét. De nem történt semmi, azt hazudtam, hogy két hete nem is hallottam Magáról, és ezt F. minden további nélkül tudomásul vette, kivált hogy ő sem kapott választ Magától, pedig szombatra számított rá (egyszerre érkeztem a postással). „Most bosszút áll”, mondta Magáról F., és engem komisz öröm fogott el. (Nem sok alkalmam volt örülni.)

Kivettem egy nap szabadságot, és péntek éjjel már Berlinben voltam, azt sem tudva, hogy F. egyáltalán Berlinben van-e. Szombat reggel odamentem F. hivatalába, beküldtem neki egy névjegyet (egy bizonyos Gotthart névjegyét, az volt éppen a kezem ügyében, el akartam kerülni, hogy megbámuljanak, ha a lány ismerné netán a nevemet), aztán várakoztam. Ott volt előttem a telefonközpont, amely sosem működött, amikor nekem kellett volna. Boldog voltam, hogy ott lehetek. Aztán jött F. (éppen sokan voltak a szobájában), meglepődött egy kicsit, de nem túlságosan, igen kedves volt, elálldogáltunk ott egy darabig. Délben aztán beültem vele egy órára egy cukrászdába. Hivatal után (láttam ott az irodáját is) két óra hosszat kószáltunk. F. estére bálba volt hivatalos, üzleti okból, mint mondta, nem maradhatott el róla. Vasárnap délelőtt több mint három órát sétálgattunk, majd beültünk egy kávéházba. Délután eljöttem, F. biztosra ígérte, hogy kijön, de nem jött. Ma mindenesetre kimentette magát egy sürgönyben: képtelen volt ott lenni; a képtelenséget Marta néninek hívják, ha jól emlékszem.

Mindennek az eredménye: F. szeretni éppen szeret engem, de szerinte ez nem elég egy házassághoz, ehhez a házassághoz; leküzdhetetlen benne a rettegés a közös jövőtől; el se tudná talán viselni a különcségeimet; nem tudna lemondani Berlinről; fél, hogy nélkülöznie kell majd a szép ruhákat, III. osztályon kell utaznia, a színházban be kell érnie a rosszabb

helyekkel (ha leírja, csak nevet rajta az ember), stb. Egyébként nagyon kedves hozzám (beszélgetés közben persze nem, válaszra se méltat), karonfogva sétálgatunk az utcák során, mint a legboldogabb jegyespár; tegeződünk dr. Weiss füle hallatára is, amikor véletlenül belebotlunk; egy medalionban, amelyet F. novemberben kapott ajándékba, ott van a képmásom, F. meg is mutatja; sose menne máshoz feleségül, mondja; a leveleimet sosem dobná el, a fényképeit nem kérné vissza, készséggel írna továbbra is, de azt se bánja, ha nem kell többet írni. - Tehát ezzel töltöttem el a szombatról vasárnapra virradó éjszakát, ezzel utaztam haza.

Híve, F. K.

14. III. 3.

[...] Vasárnap délelőtt, amikor Maga a legutóbbi észrevételeit írta F.-ről és rólam, F. és én az állatkertben voltunk sétálni. Talán éppen akkor mondta F.: „Hagyj már békén a kéréseiddel. Neked mindig az kell, ami lehetetlen", vagy talán ezt mondta: „Ez a helyzet. Fogadd el. Ne akadj fenn minden szón", vagy: „Egész jól elvisellek, de ez nem elég a házassághoz. És én nem csinálok semmit félig", amire én ezt feleltem: „De hát a másik is csak egy fél", amire F. így felelt: „Jó, de az a nagyobbik fele." De meglehet, hogy míg Maga írt, F. egy szót sem szólt, csak fásultan félrenézett, hagyta, hogy felelőtlen beszédekkel meg ígéretekkel hozakodjam elő, tegnap aztán levélben egy szálig mindent visszavontam.

Napló

Március 9. [...] F.-t itt nem fogom elfelejteni, ezért feleségül venni sem. Egészen biztos ez?

Igen, ezt meg tudom ítélni, csaknem harmincegy éves vagyok, csaknem két éve ismerem F.-t, kell hogy legyen hát már valami áttekintésem. Azonkívül olyan itt az életmódom, hogy nem tudok felejteni, még akkor sem, ha F.-nek nem volna olyan jelentősége számomra. Életmódom egyformasága, egyenletessége, kényelmessége és önállótlansága szögez ellentmondás nélkül oda, ahol vagyok. Azonkívül a szokásosnál erősebb ragaszkodás él bennem a kényelmes és önállótlan élethez, így minden káros befolyás még felerősödik általam. Végül pedig öregszem is, a váltások egyre nehezebbek. Mindebben azonban nagy szerencsétlenséget látok magamra nézve, amely tartós és kilátástalan lenne; az évek múlásával vonszolódnék felfelé a fizetési ranglétrán, és egyre szomorúbb és magányosabb lennék, már ameddig egyáltalán kibírom.

De hát ilyen életet kívántál magadnak?

A hivatalnokélet megfelelne nekem, ha nős volnék. Minden tekintetben jó támaszom lenne a társadalommal szemben, a feleséggel szemben, az írással szemben anélkül, hogy túlságosan nagy áldozatot kívánna, és anélkül, hogy a másik oldalon kényelmességbe vagy önállótlanságba fulladna, mert nős emberként ettől nem kellene tartanom. Agglegényként azonban ilyen életet nem tudok megvalósítani.

De megházasodhattál volna-e?

Akkor nem tudtam megházasodni, minden lázadozott bennem ellene, bármennyire szerettem is F.-t. Főként az írói munkám figyelembevétele tartott vissza, mert azt hittem, hogy a házasság veszélyezteti ezt a munkát. Lehet, hogy igazam volt; jelenlegi életem keretei között azonban agglegénységem egyenesen megsemmisítette. Egy éven át nem írtam semmit, továbbra sem tudok írni, nincs más a fejemben, és nem is marad meg benne más, mint ez a

gondolat, amely szétmarcangol. Mindezt akkor nem tudtam megítélni. Egyébként önállótlanságomban, amelyet ez az életmód legalábbis táplál, mindenhez tétovázva közeledem, és egy csapásra semmivel sem végzek. Így volt ezzel is.

Miért hagysz föl minden reménnyel, hogy F.-t mégis megkaphatod?

Az önmegalázás minden módját végigpróbáltam már. Az állatkertben azt mondtam egyszer: „Mondj igent akkor is, ha irántam táplált érzésedet nem tartod elegendőnek a házassághoz, az én szerelmem irántad éppen elég nagy, hogy pótolja, ami hiányzik, és egyáltalán, elég erős, hogy mindent magára vegyen.” F., úgy látszott, nyugtalankodik különcségeim miatt, amelyek iránt a hosszú levelezés során félelmet ültettem el benne. Azt mondtam: „Szeretlek annyira, hogy mindent letegyek, ami zavarhatna. Más ember leszek.” Most, hogy mindennek tisztázódnia kell, bevallhatom, hogy még legszívélyesebb viszonyunk idején is gyanítottam sokszor, és apróságokban igazolódó szorongás töltött el amiatt, hogy F. nem szeret valami nagyon, a szerelemnek nem azzal az erejével, amelyre képes. Ennek most, nem utolsósorban az én közreműködésem jóvoltából, F. is a tudatára ébredt. Szinte attól félek, hogy legutóbbi két látogatásom óta F. valósággal viszolyog tőlem, bár külsőre barátságosak vagyunk egymáshoz, tegezzük egymást, kart karba öltve járunk. Utolsó emlékem róla az az egészen ellenséges grimasz, amelyet akkor vágott, amikor a házuk folyosóján nem értem be azzal, hogy csak a kesztyűjét csókoljam meg, hanem feltéptem, és a kezét csókoltam meg. Egyébként pedig most, noha ígéretet tett a további levelezés pontos megtartására, már két levelemre sem válaszolt, csak táviratokban ígért leveleket, ígéretét azonban nem tartotta meg, még az anyámnak sem válaszolt. A dolog kilátástalanságához tehát alighanem kétség sem fér.

Ezt voltaképpen sohasem volna szabad kimondani. F. szempontjából vajon a te korábbi magatartásod nem látszott szintén kilátástalannak?

Az más volt. Én mindig nyíltan megvallottam a szerelmemet iránta, még a látszólag utolsó, nyári búcsú alkalmával is; soha nem hallgattam ilyen kegyetlenül; megvoltak az okaim a magatartásomra, amelyeket ha méltányolni nem lehetett is, megbeszélni igen. F.-nek nincs más oka, csak a szerelmének a nagy-nagy elégtelensége. Mégis igaz, hogy várhatnék. Kettős reménytelenséggel azonban nem tudok várni: egyrészt látni, amint F. egyre messzebb távolodik tőlem, másrészt egyre alkalmatlanabbá válni, hogy valahogyan megmentsem magam. Ez volna a legnagyobb merészség, amelyet elkövethetnék magamon, ámbár vagy mert ez felelne meg leginkább a bennem dolgozó hatalmas káros erőknek. „Soha nem tudhatja az ember, mi fog történni” - ez nem lehet érv a jelenlegi állapot elviselhetetlensége ellen.

Mit akarsz hát tenni?

Elmenni Prágából. E legsúlyosabb emberi ártalommal szemben, amely valaha ért, a rendelkezésemre álló legerősebb ellenszerrel élni. Otthagyni az állást?

A fentiek szerint ugyanis az állás az elviselhetetlenség része. A biztonság, az életfogytiglan tartó kiszámítottság, a bőséges fizetés, az erők nem teljes megfeszítése - mindez végeredményben csupa olyasmi, amelyekkel agglegényként semmit sem tudok kezdeni, és amelyek kínokká alakulnak át.

Mit akarsz tenni?

Egyszer s mindenkorra azt válaszolhatnám minden ilyen kérdésre: nincs mit kockáztatnom, ajándék minden nap és minden apró siker, jó lesz, bármit teszek. De pontosabban is válaszolhatok: mint osztrák jogásznak, aki valójában egyáltalán nem vagyok, nincsenek használható kilátásaim; a legjobb, amit ebben az irányban elérhetnék, már a kezemben van: az állásom, és mégsem tudok élni vele. Egyébként arra az önmagába véve teljesen lehetetlen esetre, ha ki

akarnék csiholni valamit a jogi képzettségemből, csupán két város jöhetne számításba: Prága, ahonnan szabadulnom kell, és Bécs, amelyet gyűlölök, és ahol bizonyosan szerencsétlen lennék, mert már eleve azzal a mély meggyőződéssel utaznék oda, hogy szükségszerűen csakis így lehetne. El kell hagynom tehát Ausztriát, és mivel nincsen nyelvtehetségem, és mind testi, mind kereskedői munkát csak rosszul végezhetnék, először legalábbis Németországba kellene mennem, ott pedig Berlinbe, ahol a legtöbb megélhetési lehetőség található.

Ott aknázhatom ki a legjobban és a legközvetlenebbül írói képességeimet az újságírásban, és juthatok félig-meddig kedvemre való pénzkeresethez. Hogy ezen túlmenően képes leszek-e még ihletett munkára is, azt most a legcsekélyebb biztonsággal sem tudnám megmondani. Bizonyosan tudni vélem azonban, hogy ebből az önálló és szabad berlini helyzetemből (ha egyébként mégoly nyomorúságos találna is lenni) fogom meríteni azt az egyedüli boldogságérzést, amelyre most még képes vagyok.

Igen ám, de el vagy kényeztetve.

Nem, egy szoba kell nekem és vegetáriánus koszt, más szinte semmi.

Nem F. miatt utazol oda?

Nem, Berlint csak a fenti okokból választom; igaz, F. miatt és a F.-fel kapcsolatos képzetkör miatt szeretem, ám ezt ellenőrizni nem tudom. Az is valószínű, hogy Berlinben találkozni fogok F.-fel. Ha ez a találkozás hozzá fog segíteni, hogy F. kitisztuljon a véremből, annál jobb, ez akkor további előnye lesz Berlinnek. [...]

Grete Blochhoz

14. III. 12. [Valószínűleg 1914. március 11.]

[...] Maga talán még nem látja olyan világosan, mint én, hogy azok a szálak, amelyek F.-hez fűznek bennünket - noha nem iktathatók ki kettőnk kölcsönös kapcsolatából, mert ahhoz nagyon szívósak és talán eltéphetetlenek is -, legalább most már nem a legfontosabb részt jelentik, erről a dologról akár el is hallgathatok, ha nem jön szó a számra, de ez semmiképpen nem jelentheti azt, hogy elengedjük egymás kezét, amelyet jó barátokként nyújtottunk egymásnak. [...]

Felicéhez

14. III. 13.

[...] Semmiképpen, F., semmiképpen vissza ne lökj abba a bizonytalanságba, amelyből a tegnapi levelek nyomán legalább egylépésnyit kijjebb jöttem. Semmiképpen ne tedd ezt, oda nem süllyedek többé vissza, inkább feláldozom, ami a legjobb bennem, és ami megmarad, azzal elmenekülök akárhová. De ha előbbre akarunk jutni, mégis beszélnünk kell egymással, nyilván Te is így gondolod, F., vagy nem? Nem kétséges, hogy ezt Drezdában ejthetnénk meg a legjobban, a legkönnyebben, a legakadálytalanabbul, a legalaposabban. Legutóbb magad is ezt ajánlottad futólag Berlinben, régebben is többször említetted már. Komoly érv nem szól ellene, mit szólnál a jövő szombathoz? Az utóbbi időben nem tudtál írni, még most is csak kínnal-keservvel, ezt én részben meg is értem, ez is a találkozásunk mellett szól. De arra kérlek, Felice, ne halaszd jövő vasárnapnál későbbre. Gondold azt, hogy egy idegen ember, aki csak egyszer látott téged Prágában, kér most szívességet tőled, neked csekélység ez, neki

létkérdés. Bizonyára nem tagadnád meg tőle. Micsoda buta fecsegés! Hisz enélkül is beláthatod, hogy milyen fontos találkoznunk. De ha nem látod be, és tudsz mást, szerinted jobbat, mondd csak meg, én fejet hajtok, csak szabaduljak már ebből az állapotból; akármit elfogadok, ami ehhez hozzásegít. Mehetnék akár Berlinbe is, de eltekintve attól, hogy ott biztosan nem volna olyan jó, mint Drezdában, én félek is Berlinbe menni, amíg egymás között nem tisztáztunk tökéletesen mindent, félek a felbukkanó külvárosok látványától, félek a perontól, ahol annyit nyújtogattam a nyakam, félek a pályaudvar bejáratától, ahol szembenéztem a behajtó automobilokkal, félek mindentől. Ezt most ne! Gyere Drezdába! Hadd teljen örömem benne, hogy a Te bajodtól is szenvedek, nemcsak a magamétól.

Franz

Grete Blochhoz

14. III. 13.

[...] F.-vel persze nem jött létre a holnapra tervezett találkozás, megtenné nekem, kedves Grete kisasszony, hogy ha jövő vasárnap mégis sor kerülne a találkozásra, akkor, de csakis akkor, a mi találkozásunkat a rákövetkező vasárnapra halasztaná? Már áttanulmányoztam a menetrendeket. Nem volna kedve megnézni egyszer Gmündöt? Pont félúton van, a vonatok pont ellenvonatai egymásnak, mindkettőnk, Maga is, én is, négy óra körül indulunk otthonról és hét órakor - én fél nyolc tájt - érkezünk Gmündbe. Másnap este aztán ugyanúgy utazunk, csak vonatot váltva, haza. Nekem nagyon tetszik ez, csak az nem, hogy ugyanolyan hosszú utazás terhét rovom ki Magára is, mint magamra. De hátha Magának sikerül Bécshez közelebb más helységet találnia, amely egyébként is megfelel. Most Maga nyilatkozzék! [...]

Felice Bauer szüleinek

14. III. 19.

Mélyen tisztelt Bauer Úr, tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Amikor elviselhetetlenül súlyos helyzet folytán most értesítésüket kérve Önökhöz fordulok, természetesen nem a legutóbbi, jóságos és mindeddig látszólag oly szégyentelenül válasz nélkül hagyott levelükre hivatkozom. Most nem alkalmas a pillanat, hogy erről beszéljek, nem is tudom, hogy egyáltalán szabad-e. Mindazonáltal Önök akkor úgy vélték, hogy nem vagyok teljesen érdemtelen Felicére, legyen szabad ebből azt a reményt merítenem, hogy kérésemet teljesítve hírt fognak adni, csak egészen rövid hírt Felice hogylétéről.

Utoljára szombaton kaptam hírt Felicéről. Azóta négy levelet és egy sürgönyt küldtem részben a hivatalába, részben hazulra, de egyikre se jött válasz. A legeslegutóbbi levélváltásunkban semmi, de semmi oka nem lehet ennek a hallgatásnak, éppen ellenkezőleg, az előzményből ítélve magától értetődőnek látszott, hogy okvetlenül jönni fog a válasz.

Azt kell hát hinnem, és éjjel, nappal csak ezt hánytorgatom magamban, hogy Felice beteg, vagy hogy szombat óta valami más baja esett.

Ha ezek az aggályaim valóban alaposak, s ha Önök egyáltalán hajlandók teljesíteni a kérésemet, akkor esdve kérem, sürgönyözzenek pár szót. Holnap déltől fogva csak az értesítést fogom várni, régóta egyebet se teszek már.

Őszinte tisztelettel, dr. Franz Kafka
Prága, Altstädter Ring 6.

Felicéhez

14. III. 21.

[...] Amikor ma megkaptam az előzetes értesítésedet a telefonbeszélgetésre, nem tudtam elszabadulni a hivatalból, pedig égtem a vágytól, hogy amilyen gyorsan csak lehet, megtudjam, mit akarsz tőlem, valami esztelen remény azt sugallta, hogy valami módon telefonon akarod elvenni az élét az expresszlevelednek - ezért aztán a hivatalba kapcsoltattam a vonalat. Rosszul tettem, nincs külön fülkénk, az elnökségi terem, ahol a telefon található, mindig zsúfolva van emberekkel, ráadásul még ott állt a nyakamon egy igazgató is, egy ellenszenves alak, élcelődött, legszívesebben belerúgtam volna, ezért alig értettem valamit, legfőképpen egy szót sem értettem eleinte abból, amit mondtál. Okkal hittem ugyanis, hogy a szüleidnek írt levelem már tegnap megérkezett, hogy tudtál róla, mielőtt sürgönyöztél, és kivált mielőtt írtál volna nekem. Ott a telefonnál tehát, arról nem szólva, hogy alig értettem valamit; azt is ki kellett derítenem, hogy tulajdonképpen mit akarsz, miért is hívattál oda a telefonhoz. A tetejébe még, hogy meghallottam a hangodat - ezért is félek telefonálni -, megint elfogott a vágyakozás, hogy lássalak; a legegyszerűbb lett volna odamenni, mindent megmagyarázni és mindenről értesülni; ezért mondtam, hogy elmegyek Berlinbe. Szándékosan elengedtem a fülem mellett mindazt, ami ellene szólt: a habozó válaszodat, a vonakodó és bizonytalan ígéretedet, hogy kijössz elém a pályaudvarra, tökéletesen megfeledkeztem róla, hogy mit kellene válaszolni a mai leveledre - csak azt hajtogattam, hogy megyek Berlinbe. Kiszaladtam a hivatalból, bolyongtam egy darabig az esőben, töprengtem, olyan reménytelennek látszott minden, az odautazást még csak vállaltam volna, de halálosan rettegtem a visszautazástól, már nem is voltam biztos benne, hogy elutazom. Otthon már várt rám apád sürgönye: „felice rendben levele most érkezett felice azt mondja tegnap írt", és hamarosan eltökéltem, hogy nem utazom. Láttam, hogy a szüleid csak ma kapták meg a levelemet, megértettem, hogy miért telefonáltál, megértettem, hogy mindaz, amit mondtál, még az is, amit nem hallottam, csak szemrehányás volt, amiért írtam a szüleidnek, eszembe jutott, hogy felfortyantál ott az állatkertben, amikor a makacs félszavaidra azzal válaszoltam, hogy apádhoz fogok fordulni felvilágosításért - így aztán nem utaztam el. Neked a hivatalba sürgönyöztem, apádnak sürgönyben mondtam köszönetet. [...]

Azt írod ma: „Felejtsük el az állatkerti beszélgetést", ez nagyon jó volna, magam se kívánnék jobbat ennél; a következő oldalon azonban ezt írod: „Te azt mondtad nekem, beéred azzal a szeretettel, amit én érzek irántad", de hisz semmi sem feledtetheti ennél borzasztóbban a felejtés szándékát. Nem látod, Felice, hogy én a reménytelenségem mélyéről mondhattam ezt, de tőled végleges érvénnyel sosem fogadhatnám el? Amit mondasz, egyszerűbben megfogalmazva azt jelenti, hogy fel akarod áldozni magad, mert beláttad, hogy „kellesz nekem". Azt hiszed, hajlandó vagyok emberáldozatot elfogadni, s méghozzá a legdrágább ember áldozatát? Meggyűlölhetnél érte, ha ezt tenném, sőt ha pontosan úgy van, ahogy a leveledben írod, gyűlölsz már most is. Hisz okvetlenül gyűlölnöd kell, akit nem szeretsz annyira, hogy önként élj együtt vele, kivált amikor az illető mindent elkövet (még ha pusztán csak irántad való szerelemből teszi is, amit tesz), hogy magához láncoljon. Az utolsó előtti leveled meleg hangú volt, láttam, hogy milyen nagyon boldogtalan vagy; abban, amit az állatkertben mondtál, szemlátomást ez a boldogtalanság nyilvánult meg; a kimondott szóhoz csak a fájdalmad volt az indíték; a levélben bizonytalan, de annál szebben kiszínezhető reménységekkel kecsegtettél. Ebben a levélben még vannak bizonyos reménységek, de előtte ott a fejbe verés.

Van azonban még az utolsó leveledben is két homályos pont, a szinte halhatatlan remény legutolsó kicsi menedéke. Te még most is nagyon boldogtalan vagy, nem vagy képes mérlegelni,

amit mondasz, és ráadásul még megvallod (ehhez persze nem volt szükség semmiféle vallomásra), hogy az állatkertben „nem mindent” mondtál el. Ha egyébként nem volna a levél olyan félreérthetetlen, belekapaszkodhatnék ebbe a két homályos pontba! De szívesen megtenném! Mondd csak, Felice miért erőlködöl, miért erőlteted magad? Mi változott meg az állatkerti sétánk óta? Semmi, hisz magad is ezt mondod. Viszont mi változott meg benned a régi szép napjaink óta? Minden, Te is megmondtad. Akkor hát miért akarod feláldozni magad, miért? Ne kérdezd újra meg újra, hogy kellesz-e nekem! Ha ezeket a kérdéseket olvasom, halálos szomorúság fog el. Effajta kérdésekkel van tele a leveled, de egyetlen szó, egy árva kis szó sincs benne terólad, egy szó sincs arról, hogy Te mit remélsz, egy szó sincs arról, hogy neked mit jelentene ez a házasság. Minden egybevág: neked ez áldozat, kár erre több szót vesztegetni.

Egészen biztosan nem lettem volna képes a szemedbe mondani, amit leírtam az imént, inkább leborultam volna eléd, és örökre megtartottalak volna magamnak. Ezért jó, hogy nem utaztam el. [...]

14. III. 25.

[...] Késő este van. A legfontosabbat ma már nem is tudom megírni. Azt a pontos felvilágosítást magamról, amit Te akarsz, kedves F., nem tudom megadni; legföljebb ott adhatnám meg az állatkertben, míg loholok utánad, Te azt lesed, hogy mikor szökhetsz meg végleg, én meg hogy mikor borulhatok a lábad elé; csak ha így meghunyászkodom, ahogy még a kutya se soha, csak akkor volnék képes rá. Most csak ezt mondhatom, ha nekem szegezed a kérdést: Szeretlek, F., ahogy erőmből telik, ebben tökéletesen megbízhatsz. De egyébként, F., nem ismerem tökéletesen magamat. Meglepetések és csalódások szakadatlan láncolata van bennem. Remélem, ezek a meglepetések és csalódások megmaradnak nekem, és minden erőmmel azon leszek, hogy téged a természetemnek csak a jó, csak a legjobb meglepetéseiből részeltesselek, erről kezeskedhetem, de arról persze már nem, hogy ez mindig sikerül is. Hogy is kezeskedhetnék róla, mikor ott az a sok zűrzavaros levél, amelyeket az idők során kaptál tőlem? Alig voltunk együtt, az igaz, de még ha sokat lettünk volna is együtt, akkor is azt (a természetesen megvalósíthatatlant) kértem volna tőled, hogy a levelekből ítélj meg és ne a közvetlen benyomás alapján. A levelekben rejtőző lehetőségek rejlenek bennem is, a rosszak éppen úgy, mint a jók; a közvetlen benyomás megfoszt a távlattól, és ez legalábbis számomra mindig hátránnyal jár. Hogy ezzel, legalább ezzel nem csábítgatni akarlak, azt bizonyára magad is elismered, ha felidézed egyik-másik levelemet.

Egyébként sem hinném, hogy lényemnek ez a képlékenysége, ez a talán szerencsés, talán szerencsétlen változékonysága fogja megszabni velem eltöltendő jövőd boldogságát, egyáltalán nem szükségszerű, hogy a hatása alá kerülj, nem vagy Te olyan gyámoltalan, F., talán van benned, jobban mondva egész biztosan van benned hajlam a gyámoltalanságra, de ez csak hajlam, tartósan aligha hagynád el magad. Nem tehetnéd.

Arra az utolsó kérdésedre azonban, hogy hajlandó vagyok-e úgy venni téged, mintha mi sem történt volna, csak azt válaszolhatom, hogy nem vagyok hajlandó. Arra azonban nagyon is hajlandó vagyok, sőt egyenest szükségem van rá, hogy téged mindazzal együtt vegyelek el, ami történt, és az eszméletlenségig magamhoz szorítsalak, és megtartsalak.

[Mellékelve]: Azt mégiscsak vedd figyelembe, F., hogy az én helyzetem egészen más, mint a tiéd. Ha útjaink elválnának, vagy talán most már úgy is mondhatom, „elváltak volna”, akkor Te egy darabig folytathatnád, kellene is, hogy folytassad, és folytatnád is a mostani életedet. Én azonban az én életemmel nem tehetném ezt, én kétségtelenül holtpontra jutottam. Nem

szabad elfelednem, hogy neked köszönhetem ezt a felismerést. Soha életemben nem láttam még ilyen nyilvánvaló jelét annak, hogy a döntés elodázhatatlan. Ki kell szakítanom magam a mostani életemből, vagy úgy, hogy házasságra lépek veled, vagy úgy, hogy felmondok és elutazom. Ha hétfőn nem kaptam volna meg a sürgönyödet, talán már kedden, de szerdán mindenképpen feladom az előre megírt levelet, amelytől azt reméltem, hogy hozzásegít majd egy szerény berlini álláshoz, és szerény megélhetést biztosít, máskülönben, mivel e tekintetben egyáltalán nem vagyok válogatós, megpróbáltam volna elhelyezkedni akármelyik zuglapnál. Kétségtelen, hogy sikerült volna. Azt azonban már nem hiszem, hogy sikerült volna elfelednem téged és a veled való házasság elszalasztott lehetőségét (ez a lehetőség előreláthatólag legalább pár évre elveszett volna). [...]

[...]

14. III. 7. [Valószínűleg 1914. április 7.]

[...] Ne ámítsd magad, F., ne ámítsd magad! Egyfajta ámításról árulkodik az a szerep, amelyet legutóbbi leveledben a családodnak szánsz. Ne ámítsd magad! Nem arról kellene beszélned, F., hogy akartad-e vagy se, hogy én megalázkodjam, csupán a legutóbbi levelemben foglaltakra kellene magyarázatot adnod; a többi már tisztázódna magától. De Te ezt az egyszerű dolgot sem teszed meg (a magyarázat elodázása a személyes beszélgetésig mit sem ér, jól tudod, hogy én melletted mindennel beérem, és be is kell érnem mindennel), tehát valószínűleg nem vagy képes rá. Akkor pedig hadd magyarázzam meg helyetted én a dolgot. Nem az volna a legrosszabb, ha mégis meg akartál volna alázni. Én ezt csupán azért tételeztem föl (de azért komolyan, azért mégis komolyan), mert számomra ez volt a legkedvezőbb eshetőség. Hogy mi van aztán, ha ez a feltevés hamis, ha tehát nem akartál megalázni - arról inkább nem beszélek.

Tehát húsvétra megyek, de nem szombat délben, hanem szombat este, hat-ötvenegykor, ha nem tévedek. Én természetesen annak örülnék igazán, ha biztosan kijönnél a pályaudvarra. Csakhogy, mint tegnap hallottam, nem lehetetlen, hogy velem jön Max is meg a felesége, sőt valószínűleg Otto Pick is (mindannyian irodalmi ügyekben), s Te talán nem szívesen találkoznál valamennyiükkel a pályaudvaron. Akkor pedig (a lehető leghamarabb, tehát, mondjuk, már fél nyolckor, ismét az Askanischer Hofban szállok meg) találkozzunk ott, ahol Te akarod. [...]

Napló

Április 8. Tegnap képtelen voltam akár csak egy szót is írni. Ma sem ment jobban. Ki vált meg engem? És ott a tolongás bennem, a mélyben, alig látni. Olyan vagyok, mint egy eleven rácsozat, mint egy szilárdan álló és feldőlni akaró rács.

Ma kávéházban Werfellel. Amilyennek messziről a kávéházi asztalnál látszik. Görnyedten, még a faszéken is félig fekve, szép profilú arca nyomott, teltségében (igazában véve nem olyan kövér) szinte liheg, tökéletesen független a környezetétől, modortalan és hibátlan. Ellentétességével a csüngő szemüveg megkönnyíti az arc finom körvonalainak nyomon követését.

Felicéhez

14. IV. 9.

Mégiscsak javul a helyzet, F., ma már csak négy órát vártam a válaszodra, de még így is négy órát. Egészen természetes, hogy ki ki a maga hasznát nézi, én levélbeli választ akarok, Te meg csak élőszóban akarsz választ adni, mert élőszóban egyáltalán nem kell majd választ adnod. De vajon jól meggondoltad, tényleg jó ez neked? Hisz amit nekem kell mondanod, azt kell mondanod magadnak is; amit előttem eltitkolsz, azt eltitkolod - legalábbis remélem - magad előtt is. Ezt pedig igazán nem volna szabad, mi kettőnk miatt nem volna szabad megtenned.

Ne mondd, hogy nagyon szigorúan bánok veled; ami szerelem csak kitelik belőlem, az csak neked szolgál. De látod, több mint másfél esztendeje futunk egymás felé, holott már az első hónap múltán szinte megérinthettük egymást. Most meg, ily hosszú idő s ily hosszú futás után, még mindig milyen messze vagyunk egymástól. Feltétlen kötelességed, F., hogy amennyire telik tőled, megismerd magad. Nehogy elpusztítsuk egymást, ha végre összekerülünk; mégiscsak kár volna értünk.

Most másként beszélek, mint ott az állatkertben. Megvallom, csak a Te támogatásodnak köszönhetem, hogy képes vagyok elgondolkodni a kettőnk dolgán, valamint azt is, hogy ezt múlhatatlanul szükségesnek érzem. De meg se kell vallanom, amúgy is eléggé érthető: ha eltávolodsz tőlem, elvész a képességem, hogy elgondolkodjam a kettőnk dolgán; viszont ha eltávolodsz tőlem, ez amúgy sem számít.

14. IV. 14.

Az biztos, F., hogy soha, egyetlen cselekedetem után se éreztem ilyen határozottsággal, mint az eljegyzésünkkor és azóta és most, hogy amit csináltam, az jó és feltétlenül törvényszerű volt. Ilyen kétségtelen határozottsággal biztos, hogy soha. És Te? Te is így vagy vele? Mindjárt a válasszal kezdd a következő leveledet.

Ne vedd tőlem zokon, hogy ez alatt a két nap alatt olyan nagyon fáradt, szórakozott, figyelmetlen, zilált s talán közönyös is voltam. Ez csak annak a jele volt, hogy nem vagyok magamnál, hanem - még ha Te talán nem is akarod, vagy nem is szenvedheted, vagy még csak nem is érzed - valamiképpen egészen veled vagyok.

Nem akarom egyébként azt mondani, hogy szép napok voltak, s hogy ne lehettek volna akár még szebbek is. Az első esténk úgy telt el, ahogy előre láttam, egészen pontosan úgy, külsőségeiben is meg énbennem is. Azt is tudtam már rég, hogy mindjárt másnap este beszélni fogok apáddal előző esti beszélgetésünktől teljesen függetlenül. Sőt teljesen függetlenül attól a reményemtől is, hogy valamikor még folytathatjuk egyszer nyugodtan ezt a beszélgetést. Én tökéletesen megbízom benned, Felice, tökéletesen, próbálj megbarátkozni, amennyire tudsz, ezzel a gondolattal. Hogy faggattalak és még faggatni is foglak, az inkább egy tőlem is eléggé idegen logikai szükségletből, semmint a szív szükségletéből fakad. Ez természetesen nem érvényes ebben a szigorú megfogalmazásban, inkább csak hozzávetőlegesen van így, de hát még a logika mögött is rejtőzhetnek a fájdalomnak forrásai.

(Mit akarhat mondani Bloch kisasszony a táviratával, amely épp az imént érkezett: „Szívből gratulál egyetértőn Grete Bloch”?)

De az már nagyon kínos, sőt egyenesen riasztó volt, hogy sosem lehettünk kettesben, legföljebb egy-egy pillanatra az utcán, és hogy sosem lelhettem nálad nyugalmat egy csókban.

Te megteremthetted volna a lehetőségét, de nem tetted, én meg sokkal ziláltabb voltam, semhogy kierőszakoljam. Ami jogot a jegyesség ténye alapján biztosít számomra az erkölcs, az engem elriaszt, azzal nem tudok mit kezdeni; jegyesnek lenni ma pusztán annyit jelent, mint házasság nélkül eljátszani mások mulatságára a házasság komédiáját. Erre én nem vagyok kapható, ellenben a tébolyodásig szenvedek tőle. Olykor már-már hálát adok Istennek, hogy nem egy városban lakunk; máskor meg éppenséggel nem hálálkodnék Istennek ezért, hiszen ha egy városban laknánk, nyilván hamarabb összeházasodnánk, szolgálati jubileum ide vagy oda. De akárhogy is, csak gyere már minél hamarabb. Talán anyád is hozzátesz pár sort a szüleimnek írandó leveledhez; akkor természetesen őt is nagyon szívesen látják majd. Említetted már a hivatalban az eljegyzésedet, és megegyeztél már az igazgatósággal a kilépésed lehető legkorábbi dátumában? Felmondtál már a doktornőnél? Befejezted már a munkát a szemlénél? Ha a sok kívánságomból legalább egyet teljesítenél, akkor ez legyen az: ne dolgozz annyit, menj sétálni, tornázni, tégy, amit akarsz, csak ne dolgozz a hivatalon kívül. A hivatalon kívüli időre én fogadlak fel, és elküldöm a béredet, kérj akármennyit és akárhányszor. Aláírásommal ezt ezennel megerősítem

Franz

[A lapszélen:]

Szívélyes üdvözlet anyádnak és a nővéreidnek.

Grete Blochhoz

14. IV. 14

Kedves Grete Kisasszony, mennyivel jobb volna, ha sürgöny helyett a kezét foghatnám.

Berlinben megvoltam, se nem rosszul, se nem jól, hanem pontosan úgy, ahogy előre éreztem, s ahogy törvényszerű volt. Ennél többet nem is kívánhat az ember, s én azt hiszem, soha nem csináltam még semmit ilyen határozottsággal. Természetesen csak az engem illető törvényszerűségről beszélek, F. törvényéről nem.

Ma már tulajdonképpen nem akartam írni Magának, Grete Kisasszony, mert nagyon fáradt vagyok, Berlinben nem aludtam úgyszólván semmit, ma minden erőmet össze kellett szednem a hivatalban, el ne felejtsem, hogy még most is vár rám pár órai munka - van azonban valami, aminek a megírása nem tűr halasztást, ez pedig a következő: az eljegyzésem vagy a házasságom a legkevésbé sem befolyásolja kettőnk viszonyát, amely, legalábbis nekem, remek és nagyon fontos lehetőségeket kínál. Így van és így lesz? És még valamit, ha eddig nem mondtam volna: mindez független attól, hogy mit köszönhetek Magának én és (ha vőlegényi mivoltomban egyáltalán mondhatok ilyet) mit F. azért, amit értünk tett.

F. említést tett egy expresszlevélről, amelyben Maga azt írta neki, hogy Budapestre készül két-három hónapra. Jól értettem? Akkor hogy lehet, hogy Berlinbe is készül? [...]

14. IV. 15.

Kedves Grete Kisasszony, leplezetlenül és valóságosan kívánkozom Maga után. Amikor ma a hivatalba menet futólag megpillantottam az irodai kiállítás (június 20-29.) plakátját, nagyot dobbant a szívem. Szóval eljön? Egy hétre? Remek, remek, remek! És eljön előtte május 2-tól 3-ig, vállalkozik erre a nagy utazásra? Természetesen F. úgy intézi majd a dolgot, hogy ő is itt legyen; holnap megírom neki, nyilván már Maga is megírta. De nem volna mégis kedve

hozzá, mint ahogy nekem van, hogy Gmündbe menjünk mind a hárman? Csak azt nem tudom, hogy jegyeseknek szabad-e; a nem jegyeseknek könnyű, nekik mindent szabad, és semmi sem kötelező.

Miféle új módi ez a levelében? Úgy áthúzgál egy mondatot, hogy nem lehet elolvasni, egy bekezdést meg csak azért szakít félbe, mert Magáról szól? Ugye, hogy milyen jókor írtam azt a tegnapi levelet! Nem hagyhat faképnél, szó sem lehet róla, nem fogom eltűrni. De nincs is oka rá. Különben is tudni akarom, hogy hogy van, hogy milyen vonathoz kell kimennie, hogy milyen mondatokat húzgál át.

Az utolsó lapjából megint úgy tűnik, mintha el akarna vonulni Berlinből. Nem muszáj történelmi romok előtt üldögélni, ha gyönyörködni akar az ember a világban, megteheti a Hundekehlensee partján is, csak minél messzebb legyen Bécstől. Nem hisz nekem? Nem tudom, mit jelentsen az a „feltétel nélküli kiadatás", F.-t szándékosan nem kérdeztem meg róla; ő egyébként mindig azt mondogatta nekem, hogy Magát a legszívesebben itt látná az édesanyja. És F. még olyan sokáig ott marad Berlinben. Szeptemberig, mert előbb nem akar esküvőt. Az még majdnem egy fél év.

Most jut eszembe, hogy régebben többször beszéltem holmi elhatározásról, amelyből erőt merítek a helytállásra, de nem árultam el, hogy mi ez. Nos, ennek az elhatározásnak az volt a lényege, hogy ha nem veszem feleségül F.-t, akkor felmondom az itteni állásomat, vagy ha van rá mód, hosszabb, fizetés nélküli szabadságot veszek ki, és elmegyek Berlinbe (nem F.-ért, hanem Berlinért és az ottani lehetőségekért), és felcsapok újságírónak vagy valami hasonlónak. Mit szól ehhez utólag, Grete Kisasszony? [...]

14. IV. 21

[...] Döntött már a Semmeringen Berlinről? Világosan és megbánás nélkül? És akkor nem utazik Budapestre? És május 2-án, Prágában lesz? Gmünd sokkal jobb volna, F.-nek még nem írtam róla. Bonyodalmas lenne, F. csak néhány napig marad, a gmündi nap kiesne a látogató-napok közül, ott kellene éjszakázni is, a mamát Prágában hagyni, és én megint szörnyű bolondságot követtem volna el, utazni pedig csak vasárnap lehetne, vagyis pont aznap, amikor a szüleim teljesen szabadok - azért mégiscsak szépen és zavartalanul megvolnánk Gmündben, mindenesetre érdemes függőben hagyni az elhatározást a legutolsó pillanatig.

Felicéhez

14. IV. 22.

Drága F., elírtam az összes levélpapíromat, csak ez a szeletke maradt a Te leveledből. Tudod, én azt hittem, hogy az eljegyzéssel időt takarítok meg neked, és kiderül, hogy több munkád van, mint valaha. Nagy kár! Apádtól most jött egy nagyon kedves levél; anyámnak fő a feje, hogy írsz-e majd pár sort az apámnak. Micsoda históriák! Gyere mielőbb, házasodjunk már össze, vessünk véget ennek. Az a szép lakás, amelyről beszéltem, csak februárra lesz kész, de még az is bizonytalan. Egy szép, szép fekvésű, eléggé drága lakást, pótolhatatlan előnyökkel és ugyanannyi hátránnyal, május 2-ig fenntartanak részünkre. Ez azt jelenti, hogy legkésőbb május 1-én már itt kell lenned Prágában.

Mi lesz Grete kisasszony látogatásával?

Franz

Grete Blochhoz

[1914. április vége]

[...] Félreértett? Nem. És mégsem akar jönni? Mindaz, ami Gmünd ellen szól, Prága mellett érvel. Hogy B[auer]né nem szenvedheti Magát - én ugyan semmi effélét nem észleltem -, abban megint csak közösen osztozunk, de ez semmiképpen nem gördít akadályt a látogatása elé. Én magam nagyon boldog lennék, ha jönne, és F. bizonyára szintén, ő már nagyon kedves szavakkal jelezte nekem a jövetelét. Még nem is tudom egészen pontosan megfogalmazni, de olykor határozottan szükségét érzem, hogy Maga is jelen legyen, amikor F. első ízben van nálam idehaza. Tudom persze, hogy sok minden szól ellene: messzire kell utaznia, ismeretlen emberekkel, ha nem is sokkal, de néhánnyal mégis beszélnie kell, és más egyéb apróságok, amiket nem is látni előre. Nem akarom erőltetni, magamat kell majd inkább erőltetnem, hogy el tudjam viselni a hiányát. Hátha F.-nek lesz valami jó ötlete, Gmündről nem írt még nekem; ha neki van hozzá kedve, akkor nem tart vissza semmi. [...]

Napló

Május 6. A szülők, úgy látszik, találtak egy szép lakást F.-nek és nekem, én haszontalanul csavarogtam át egy egész szép délutánt. Vajon sírba is fektetnek-e még, gondoskodásuk folytán boldog élet után.

Egy nemesnek, név szerint von Griesenau úrnak volt egy Josef nevezetű kocsisa, akit semmilyen más munkaadó nem tűrt volna meg maga mellett. Egy földszinti szobában lakott a portásfülke mellett, mert kövérsége és légszomja miatt nem tudott lépcsőt mászni. Egyedüli foglalatossága a kocsihajtás volt, de erre is csak különleges alkalmakkor, például egy-egy vendég tiszteletére használták, egyébként azonban napokon, heteken át egy nyugágyon hevert az ablak közelében, és apró, mélyen a hájba süppedt, feltűnően sebesen hunyorgó szemével az ablakon túli fákat nézte, amelyek... [félbeszakad]

Josef, a kocsis a nyugágyán feküdt, csak azért emelkedett fel, hogy egy asztalkáról fölvegyen egy heringes vajaskenyérszeletet, aztán újra hátradőlt, és rágcsálva bámult maga köré. Nagy, kerek orrlikain csak nagy keservesen tudta beszívni a levegőt, néha, hogy elég levegőhöz jusson, félbe kellett hagynia a rágást és kinyitnia a száját, nagy hasa szakadatlanul reszketett a vékony, sötétkék ruha sok redője alatt.

Nyitva volt az ablak, egy akácfát és egy üres teret lehetett látni. Alacsony földszinti ablak volt, Josef mindent látott a nyugágyából, és őt is láthatta mindenki kintről. Ez kellemetlen volt, de ilyen alacsonyan kellett laknia, mert legalább egy fél év óta, mióta erősen elhájasodott, egyáltalán nem tudott már lépcsőt mászni. Mikor megkapta ezt a szobát a portásfülke mellett, munkaadójának, von Griesenau úrnak könnyek között csókolta és szorongatta meg a kezét, most azonban már ismerte a szoba hátrányait - hogy örökösen szemmel tartják, hogy a kellemetlen portás a szomszédja, hogy nagy a jövés-menés a bejáratnál és a téren, hogy messze az egyéb szolgaszemélyzet, és emiatt elhanyagolják, elidegenedik tőlük - mindezeket a hátrányokat most már ismerte alaposan, készült is rá, hogy kérvényezni fogja az urától, hadd költözhessék vissza korábbi szobájába. Mi végre is álldogált akkor mindenfelé dologtalanul az a sok újonnan felvett legény, kiváltképp mióta eljegyezkedett az úr, igazán hordozhatnák őt, a kiérdemesült és páratlan férfiút, lépcsőn föl, lépcsőn le. [...]

Grete Blochhoz

14. V. 8.

Kedves Grete Kisasszony, elszomorodva látom, hogy mennyire bánkódik az én érthetetlen lelkiállapotom miatt, jobban mondva bánkódik, mert olyan jóságos a természete. Bizonyára minden okom megvolna, hogy boldog legyek, és F. bizonyára a legfőbb oka ennek a boldogságnak. Az érthetetlenség bizonyos fajtája - és az enyém ez a fajta - a merő érthetetlenségtől visszataszítóvá válik; csak Maga nehogy ezt érezze. Fogadja el kimondatlanul is az okaimat, ez már csak azért sem lehet nehéz, mert sietek hozzátenni, hogy könnyen lehetséges, hogy minden a legjobbra fordul. Életem alaptörvényének is, amelyet a tapasztalatból vontam el, pontosan ez felelne meg. Eddig ugyanis mindent elértem, amit akartam, de nem azonnal, soha nem vargabetűk nélkül, sőt legtöbbször éppen visszavonulóban, mindig a legnagyobb erőfeszítés árán, és, amennyire megítélhetem, már-már a legutolsó pillanatban. Nem túl későn, de majdnem túl későn, mindig amikor már végsőt dobbant a szív. És sosem értem el teljes egészében, amit akartam, legtöbbször már nem is volt meg teljesen, de még ha meglett volna is, akkor sem tudtam volna teljesen a birtokomba venni, de mégis mindig jutott belőle egy jókora darab és többnyire a legfontosabb rész. Az efféle törvények, amelyeket magának fedez föl az ember, önmagukban véve természetesen nem mondanak semmit, ellenben sokatmondón jellemzik azt, aki fölfedezi őket, kivált hogy fölfedeztetvén, szinte fizikai erővel uralkodnak rajta. - Egyébként személyesen is tapasztalhatja majd boldogságunkat vagy boldogtalanságunkat, elhatároztuk ugyanis - és ez ellen ne is tiltakozzék -, hogy mihelyt összeházasodtunk, Maga hosszabb időn át (méghozzá a legelején; mivel most nincs szabadsága, éppen télen fogja megkapni) a mi vendégünk lesz. Az előző levelemben említettem a lakásunkat, abban bőven lesz hely. És szépen eléldegélünk együtt, Maga persze, ha vallatni akar engem, megfogja a kezemet, én pedig, hogy hálálkodjam, foghatom a Magáét.

14. V. 12.

[...] Nagyon kedves Magától, hogy elment a múzeumba. Nem is arra gondoltam én, hogy ott valami újdonságot lát majd (noha ez is megtörtént), hanem csak tudni vágytam, hogy járt a Grillparzer-szobában, s hogy ezáltal valóságos testi kapcsolat jött létre köztem és a szoba között. [...]

Egyébként *A szegény muzsikus* után magától is elment volna megnézni a szobát? Szörnyű egy ember volt ez; ha a balsorsunk különválna tőlünk, és szabadon kóborolna, okvetlenül rá hasonlítana, ahány balsors, mind rá hasonlítana, ő maga volt az eleven, tapintható balsors. Íme, egy kis eset a naplóiból vagy a leveleiből: a jegyességet már réges-rég felbontották, csak a legagyalágyultabb rokonok reménykedtek még benne, hogy valaha létrejöhet a házasság, Katharina már jóval túl volt a harmincon. Egyik este G. látogatóban van, mint majdnem minden este, a nővéreknél; K. szokatlanul kedves hozzá, mire ő, mintegy megszánva, az ölébe veszi - a két nővér eközben alighanem ott tesz-vesz a szobában -, G. pedig megállapítja és később fel is jegyzi, hogy akkor ő már semmit nem érzett K. iránt, de fölcsigázta magát, hajlandó lett volna belemerülni akár a legegyügyűbb érzésbe is, de nem volt más választása, mint hogy az ölében tartsa a lányt, majd kisvártatva megszabaduljon tőle. Egyébként nem csak szánalomból vette az ölébe, amolyan kísérlet volt ez; még rosszabb, előre látta, mégis megtette.

14. V. 16.

Kedves Grete Kisasszony, a fogfájás nyilvánvalóan azt jelenti, hogy ettől sem, a legrosszabbtól sem szabadulhat még Bécsben, viszont az elutazás nyomban helyrehoz mindent. [...] Úgy tudom, F. aránylag jól érzi magát a majdnem teljes aranyfogsorával. Nem tudná Maga is így megszerezni magának ezt a jó érzést? Az igazat megvallva, eleinte mindig le kellett sütnöm a szemem, ha megláttam F. fogát, annyira megijesztett az a fényes arany (valósággal a pokol fénye ezen a váratlan helyen) és az a szürkéssárga porcelán. Később aztán, ha csak szerét ejthettem, már céltudatosan odanéztem, hogy meg ne feledkezzem róla, hogy kínozzam magam, és végül meggyőződjem róla, hogy mindez való és igaz. Egy önfeledt pillanatomban még azt megkérdeztem F.-től, hogy nem szégyelli-e. Természetesen nem szégyellte, szerencsémre. Mostanra azonban már, és nem pusztán a megszokás folytán (a szemem még korántsem szokta meg), úgyszólván egészen megbékültem vele. Nem is fogom többet szidni az aranyfogakat, de nem is ez a helyes kifejezés, hiszen szidni tulajdonképpen sosem szidtam őket. Csak ma már úgy érzem, hogy szinte illenek oda, különösen szabatosak, és - ami nem csekélység - egy teljesen érthető, közvetlen, minduntalan feltáruló, a szemnek soha nem letagadható emberi hiányosságot jeleznek, s ezáltal talán közelebb jutok F.-hez, mintha ép és bizonyos értelemben ijesztő fogai volnának. [...]

Felicéhez

14. V. 19.

[...] Ez az időjárás különös érzékletességgel idézi tudatunkba a lakásunk fogyatékosságait, a lakást mindenesetre most már végérvényesen kibéreltem, és szinte elkerülhetetlen, hogy most nyáron ne kelljen átköltöznünk. Télen bizonyára nagyon kellemes lesz: házak veszik körül, zárt, meleg, mégis eléggé napos és levegős. De a többi évszakokban egy kicsit szomorú lesz a környék, semmi zöld az ablak előtt, csak egy eléggé zajos, eléggé sivár utca, igaz, hogy az utca térszerűen kiöblösödik ott, de azért belátni a szemközti lakókhoz, és azok is belátnak hozzánk. Ennek folytán legalább a két utcai szobába kell még valami bútor, ami különben nem kellett volna. Mi legyen az? (Elmeélesítő gyakorlat.)

A tervrajzokat majd megkerítem, ámbár egészen megbízhatók a legutóbbi vázlataim is. Csak ne hagyd, hogy elriasszon a külalak, tanulmányozd, próbáld beleélni magad. Próbálj járkálni a lerajzolt szobákban, hajolj ki az ablakból, stb., s végül egészen pontos képet kapsz a lakásról. Persze még pontosabb képet kapnál, ha felkerekednél, s idejönnél Prágába, és a helyszínen néznéd meg a lakást. [...]

Napló

Május 27. Anyám és húgom Berlinben. Este kettesben leszek apámmal. Azt hiszem, fél feljönni. Kártyázzam vele? (Csúfnak vélem a „K”-kat, szinte viszolygok tőlük, mégis leírom őket, nagyon jellemzőek lehetnek rám.) Hogy viselkedett apám, amikor hozzáértem F.-hez.

Első ízben jelent meg a fehér ló egy őszi délután A. város egyik széles, de nem túlságosan forgalmas utcáján. Egy ház kapualjából lépett ki, odabenn az udvaron nagy raktárterei voltak egy szállítási vállalatnak, s így gyakran vezettek ki fogatokat a kapualjból, olykor egy-egy lovat is magában, és emiatt a fehér ló nem tűnt fel túlságosan. Ám nem tartozott a szállítási vállalat lóállományához. Egy munkás, aki a kapu előtt éppen szorosabbra húzta egy bálán a

kötelet, észrevette a lovat, felnézett a munkájából, aztán az udvarba nézett be, jön-e már a ló után a kocsisa. Nem jött senki, ám a ló, alighogy a járdára ért, felágaskodott, szikrákat pattintott a kövezetből a patája, egy pillanatig már-már felbukott, de aztán mindjárt lehiggadt, és se nem gyorsan, se nem lassan elindult ügetésben az ilyenkor alkonyatkor csaknem teljesen üres utcán fölfelé. A munkás elátkozta a véleménye szerint hanyag kocsist, néhány nevet kiáltott az udvarba, ki is jöttek többen, de mikor mindnyájan látták azonnal, hogy a ló idegen, megálltak csupán egy kissé meglepve a kapuban. Kis idő múlva ocsúdtak fel csak egyesek, egy darabon a ló nyomába eredtek, de mivel nemsokára szem elől tévesztették, már jöttek is visszafelé.

A ló időközben elérte a legkülső külvárosi utcákat anélkül, hogy bárki föltartóztatta volna. Jobban belesimult az utcai életbe, mint más egymagában ügető ló. Lassú lépései nem ijeszthettek meg senkit, soha nem tért le az úttestről, még csak a menetirány szerinti feléről sem; ha meg kellett állnia, mert jármű érkezett egy keresztutcából, megállt; ha a legóvatosabb kocsis fogta volna a kötőféke szárát, akkor sem viselkedhetett volna kifogástalanabbul. Mégis feltűnő látványt nyújtott természetesen, itt-ott megálltak, és mosolyogva néztek utána, egy arra haladó söröskocsi fuvarosa tréfából rácsapott az ostorával a lóra, az megijedt ugyan, kirúgott a mellső lábával, de nem gyorsította a járását.

Éppen ezt az esetet észrevette azonban egy rendőr, odament a lóhoz, amely az utolsó pillanatban megpróbált még más irányba fordulni, megragadta a gyeplőjét (nem túlságosan erős felépítése ellenére igáslóként volt felszerszámozva), és így szólt hozzá, egyébként nagyon nyájasan: „Megállj! Hová szaladsz, te?!” Így ideig fogta a gyeplőjét itt az úttest közepén, abban a hiszemben, hogy hamarosan jön majd a szökött állat után a tulajdonosa.

Van értelme, de bágyadt, vékonyan csordogál a vére, túl messze a szívtől. Csinos jelenetek vannak még a fejemben, de abbahagyom. Tegnap elalvás előtt másodszor jelent meg előttem a fehér ló, az a benyomásom, mintha a fal felé fordított fejemből lépett volna ki, átlépett rajtam, és leugrott az ágyról, s aztán nyoma veszett. Ez utóbbit a fenti kezdet sajnos nem cáfolja meg. [...]

Egy hete minden este átjön a szomszédom birkózni velem. Nem ismertem, és eddig még nem is beszéltem vele egy szót sem. Csupán néhány felkiáltást intézünk egymáshoz, és ezek nem nevezhetők „beszéd”-nek. „Tessék”, indítja el a viadalt, „Gazember!”, nyögi néha egyikünk a másik szorításában, „Most!”, kísér egy váratlan taszítást, „Abbahagyni!”, jelenti a viaskodás végét, de utána mindig verekszünk még egy kicsit. Általában még az ajtóból is visszaugrik egyszer, és akkorát lök rajtam, hogy felbukom. A szobájából aztán jó éjszakát kíván a falon át. Fel kellene mondanom a szobámat, ha egyszer s mindenkorra véget akarnék vetni ennek az ismeretségnek, mert az ajtó bezárása nem segít semmit. Egyszer bezártam az ajtómat, mert olvasni akartam, de a szomszédom betörte az ajtót csákánnyal, és mert csak nehezen tud letenni arról, amit a fejébe vett, még a csákányától is tartanom kellett.

Értem az alkalmazkodás módját. Mivel mindig meghatározott órában jön, valamilyen könnyű munkába fogok, amit, ha kell, azonnal félbehagyhatok. Egy szekrényt rendezek például, vagy írok valamit, vagy egy közömbös könyvet olvasok. Ezt így kell intéznem, mert mihelyt megjelenik az ajtóban, mindent ott kell hagynom, a szekrényt azonnal becsuknom, a töltőtollat elejtenem, a könyvet félredobnom, mert hiszen csupán verekedni akar, semmi egyebet. Ha erősnek érzem magam, felingerlem egy kicsit azzal, hogy eleinte megpróbálok kitérni előle. Átkúszom az asztal alatt, székeket dobálok a lába elé, kacsingatok rá messziről, habár ízléstelen dolog természetesen, ha egy idegennel ilyen egyoldalú tréfákat űz az ember. De többnyire azonnal viaskodásban fonódik össze a testünk. Nyilván diák a szomszédom, egész

nap tanul, és lefekvés előtt még akar gyorsan mozogni egy kicsit. Nos, bennem jó ellenfélre talál, ha a szerencse forgandóságától eltekintünk, én vagyok talán az erősebbik és ügyesebbik kettőnk közül. De ő a kitartóbb.

Május 28. Holnapután Berlinbe utazom. Álmatlanság, fejfájás és gondok ellenére talán jobb állapotban, mint valaha is.

Egyszer magával hozott egy lányt. Miközben köszönök, és nem ügyelek rá, nekem ugrik, és feltaszít a magasba: „Tiltakozom", kiáltottam, és felemeltem a kezem. „Hallgass", suttogta a fülembe. Láttam, hogy a lány előtt mindenáron győzni akar, ha kell, aljas eszközökkel, hogy ragyoghasson.

„Azt mondta nekem: »Hallgass«", kiáltottam hát, fejemet a lány felé fordítva.

„Ó, te, galád", nyögte a férfi halkan, minden erejét bevetve ellenem. El is vonszolt a kanapéig, ráfektetett, a hátamra térdelt, megvárta, amíg újra szóhoz jut, és akkor azt mondta: „Tessék, itt fekszik."

„Próbálja meg még egyszer", akartam mondani, de már az első szó után olyan erővel nyomta bele az arcomat a párnázatba, hogy kénytelen voltam hallgatni. „No jó - mondta a lány, aki az asztalomhoz ült, és egy ott heverő, megkezdett levelet futott át - nem mennénk már? Éppen elkezdett egy levelet."

„Nem folytatja akkor sem, ha elmegyünk. Gyere csak. Fogd meg például itt a combját, nézd, úgy remeg, mint egy beteg állat." „Mondom, hogy hagyd és gyere." Nagy kelletlenül lemászott rólam a férfi. Ekkor jól elagyabugyálhattam volna, mert én most kipihent voltam, ő viszont az előbb minden izmát megfeszítette, hogy leszoríthasson. Ő reszketett, és azt hitte, én reszketek. Sőt még egyre reszketett. De békén hagytam, mert ott volt a lány.

„Alighanem maga már magától is megalkotta a véleményét erről a viadalról", mondtam a lánynak, meghajolva elvonultam előtte, és leültem az asztalhoz, hogy folytassam a levelet. „Ki reszket hát?", kérdeztem, mielőtt írni kezdtem, és bizonyításul, hogy nem én, kinyújtottam feszesen a karomat, kezemben a tollal. Mikor az ajtóba értek, írás közben kurta agyőt vetettem utánuk, de egy kissé ki is rúgtam, hogy legalább magamnak jelezzem, alkalmasint miféle búcsúztatást érdemeltek volna mind a ketten.

Május 29. Holnap Berlinbe. Ideges vagy valódi, megbízható koherencia ez, amit érzek? Milyen is lehet az?! Igaz-e, hogy ha egyszer szert tesz az ember az írás megvilágosodására, semmit sem hibázhat el többé, semmi sem süllyed el, de az is ritkán történik meg, hogy valami a szokottnál magasabbra csap? Az F.-fel kötendő házasság derengő sejtése volna ez? Sajátságos, mindazonáltal az emlékezetemben nem teljesen idegen állapot.

Hosszú ideig ácsorogtam Pickkel a kapuban. Csak arra gondoltam, hogyan szabadulhatnék meg hamar, mert odafönn már várt az epervacsorám. Mindaz, amit most le fogok írni róla, aljasság, mert nem mutatok meg belőle semmit neki, illetve örülök, hogy nem láthatja. Pedig még bűnrészes is vagyok abban, hogy milyen ő, mindaddig, amíg találkozom vele, és így, amit róla mondok, rám is áll, még ha leszámítjuk is azt az affektáltságot, ami egy ilyen megjegyzésben rejlik.

Terveket készítek. Magam elé meredek, hogy el ne mozdítsam a szemem annak a képzeletbeli kaleidoszkópnak a képzeletbeli kukucskálónyílásairól, amelybe belenézek. Összekeverek jó és önző szándékokat, a jók színe elmosódik, és áttevődik a pusztán önzőekre. Felhívok eget-

földet, hogy vegyen részt a tervezgetésemben, de nem feledkezem meg a kisemberekről sem, akik bármelyik mellékutcából előhúzhatóak, és terveimet egyelőre jobban is szolgálhatják. Hiszen ez még csak a kezdet, mindig csak a kezdet. Még itt állok a nyomorúságomban, de mögöttem közeledik már terveim roppant kocsija, az első kis rakfelület a lábam alá tolódik, mint a jobb országok karneváli szekerein, meztelen lányok kísérnek föl hátrafelé a lépcsőkön, lebegek, mert lebegnek a lányok, és csendet parancsolóan felemelem a kezem. Rózsabokrok nőnek mellettem, tömjénlángok égnek, babérkoszorúkat bocsátanak alá, virágokat szórnak rám és körém, két trombitás, akiket mintha kőkockákból építettek volna fel, fanfárt fúj, apró népség özönlik elő tömegestül, vezetők mögé rendezve, az üres, fehér, szögletes szabású, szabad terek elsötétednek, megelevenednek és telizsúfolódnak, érzem az emberi törekvések határát, és magaslatomon, önszántamból és hirtelen belém költöző ügyességem jóvoltából, véghezviszem lassan hátrahajolva egy kígyóember mutatványát, amelyet sok-sok évvel ezelőtt csodáltam meg - az égbolt éppen készül meghasadni, hogy utat nyisson egy nekem szóló jelenésnek, de aztán elakad -, fejemet és felsőtestemet áthúzom a lábam között, és fokonként újra egyenesen álló emberként támadok fel. A végső fokozás volt ez, amely embernek megadatik? Úgy látszik, mert már látom, amint az alattam mélyen és hatalmasan elterülő táj minden kapuján kis szarvas ördögök nyomulnak elő, mindent elárasztanak, lépteik alatt minden kettétörik a közepén, mindent eltöröl a farkincájuk, máris ötven ördögfarkinca pucolja az arcomat, megpuhul a föld, süllyed előbb az egyik, aztán a másik lábam, a lányok kiáltozása követ a mélységbe, amelybe függőlegesen süllyedek, egy aknába, amelynek az átmérője éppen annyi, mint a testemé, ám a mélysége végtelen. Ez a végtelenség semmiféle különleges teljesítményre nem csábít, bármit tennék, kicsinyes lenne, értelmetlenül zuhanok, és így a legjobb.

Dosztojevszkij levele fivérének a fegyházi életről.

Grete Blochhoz

14. V. 2.
[valószínűleg 1914. június 2. vagy 3.]

Kedves Grete Kisasszony, pár sort csak, délután megpróbáltam bepótolni az éjszakai nem-alvást, este a szüleimet helyettesítettem az üzletben, alig van időm, de annyi van azért, hogy elmondjam a következőt: hogy Maga mi mindent jelent nekem, azt nem tudhatja, de amit tud, abból is rá kell jönnie, hogy Maga egy saját maga számára korántsem tisztázott, ellenben érzelmileg tökéletesen átélt helyzetben talán mindent megtesz értem, amit csak megtehet az ember a felebarátjáért, és hogy ez a minden sűrítetten benne van és munkálkodik mindabban, amit Maga cselekszik, de legkivált a tekintetében; munkálkodik is, Grete Kisasszony, munkálkodik is. És most még hadd csókolom meg azt a kedves kezét.

Franz K.

14. VI. 6.

Tegnap megint olyan napom volt, hogy teljesen tehetetlennek éreztem magam, képtelen voltam megmozdulni, képtelen voltam belefogni a Magának írandó levélbe, holott ami élet maradt még bennem, mind erre ösztökélt. Olykor igazán nem tudom - egyelőre csak Magának mondom ezt -, vállalhatom-e a házasság felelősségét így, ahogy vagyok. Az asszony szilárd-

ságára alapozott házasság? Félresikerült építmény lesz, nem? Összeomlik, és még az alapja is kifordul a földből.

Ó, Istenem, hiszen értettem én, Grete Kisasszony, hogy mit jelent a Maga ítélete az írásról. De ha megértettem is, akkor sem helyes, még ha elfogadják se. Ki-ki a maga módján menekszik fel az alvilágból, én írással. Ezért én, ha már így kell lennie, csak írással, nem pedig pihenéssel és alvással maradhatok idefent. Sokkal előbb jutok pihenéshez írással, semmint íráshoz pihenéssel. [...]

Napló

Június 6. Vissza Berlinből. Megkötöztek, mint egy gonosztevőt. Ha valódi láncra verve egy sarokba ültetnek, csendőrt állítanak elém, és csak így hagyják, hogy végignézzem, az sem lett volna rosszabb. És ez volt az eljegyzésem, és mindenki igyekezett életre kelteni, és mivel ez nem sikerült, eltűrni olyannak, amilyen vagyok. F. mindenesetre a legkevésbé közülük, tökéletesen jogosan, mert ő szenvedett a legjobban. Ami a többieknek puszta jelenség volt, az neki fenyegetés.

Egy pillanatig se bírtuk ki otthon. Tudtuk, hogy keresni fognak bennünket. És bár este volt, mégis elfutottunk. Városunkat dombok vették körül. Ezekre a dombokra másztunk föl. Minden fát megremegtettünk, ahogy lefelé futtunkban egyiktől a másikig lendültünk.

A helyzet az üzletben este röviddel üzletzárás előtt: a kezek a nadrágzsebekben: kissé görnyedten néznek ki a bolthajtás mélyéből a tágra nyitott kapun a térre. Az alkalmazottak bágyadt mozdulatai, mindenfelé a pultok mögött. Egy csomag erőtlen összekötözése, néhány doboz önkéntelen leporolása, elhasznált csomagolópapír kisimítgatása és egymásra rakása.

Jön egy ismerős, és beszél hozzám. Úgyszólván ráfekszem, olyan nehéz vagyok. A következőt állítja: egyesek azt mondják, én azonban épp az ellenkezőjét mondom. Felsorolja véleménye indokait. Megingok. A kezeim úgy hevernek a nadrágzsebemben, mintha beleestek volna, ám egyszersmind olyan lazán, mintha elég volna csak finoman kifordítanom a zsebeimet, és ismét nyomban kiesnének.

Bezártam az üzletet, az alkalmazottak, idegen emberek, kalapjukkal a kezükben távolodtak. Júniusi este volt, már este nyolc óra ugyan, de még világos. Nem volt kedvem sétálni, soha sincs kedvem sétálni, de haza sem akartam menni. Mikor az utolsó tanoncom is befordult a sarkon, a bezárt bolt előtt leültem a földre.

Egy ismerősöm arra jött a fiatal feleségével, és meglátott a földön ülve. „Nézd csak, ki ül itt", mondta. Megálltak, és a férfi megrázott egy kicsit, bár én kezdettől fogva nyugodtan néztem őt.

„Az Isten szerelmére, miért ül itt így?", kérdezte a fiatal feleség. „Fel fogom számolni az üzletemet - mondtam. - Nem megy éppen rosszul, a kötelezettségeimnek is tökéletesen meg tudok felelni, igaz, épp hogy csak. De nem bírom a gondokat, nem tudom kézben tartani az alkalmazottaimat, a vevőkkel meg nem találom el a hangot. Már holnaptól fogva ki se nyitom többé az üzletet. Mindent jól meggondoltam." Láttam, a férfi úgy igyekszik megnyugtatni a feleségét, hogy a kezét a keze közé fogja.

„Nos, jó - mondta -, fel akar hagyni tehát az üzlettel, nem ön az első, aki így cselekszik. Mi sem - és közben a feleségére nézett - fogunk tétovázni, akárcsak ön, mihelyt vagyonunk elegendő lesz a szükségleteinkre, hogy felhagyjunk az üzletünkkel. Az üzlet éppoly kevéssé szerez örömet nekünk, mint önnek, ezt elhiheti. De miért ül a földön?”

„Hová menjek?” kérdeztem. Természetesen tudtam, miért faggatnak. Részvétet, csodálkozást éreztek és zavart is, de képtelen voltam rá, hogy még rajtuk is segítsek.

Már éjfél volt. A szobámban ültem, és egy levelet írtam, amely nagyon fontos volt számomra, mert azt reméltem, hogy sikerül egy jó külföldi állást elnyernem általa. Igyekeztem az ismerősömnek, akihez intéztem, és akivel most, tízévi elszakadás után véletlenül egy közös barát révén kerülhettem újra kapcsolatba, emlékezetébe idézni a rég múlt időket és egyúttal megértetni vele, hogy mennyire összejátszott minden ellenem, és hazámból sürgősen távozni kényszerít, s hogy mivel nincsenek más jó és befolyásos kapcsolataim, minden reményemet beléje vetem.

Bruder elöljárósági tisztviselő csak este kilenc óra tájban tért haza az irodájából. Már egészen sötét volt. Felesége a kapu előtt várta, kisleányukat magához szorítva. „Hogy áll a dolog?”, kérdezte. „Nagyon rosszul - mondta Bruder -, csak gyere, menjünk be a házba, ott majd mindent elmondok.” Alighogy beléptek a házba, Bruder bezárta a házkaput. „Hol a cseléd-lány?” kérdezte. „A konyhában”, mondta az asszony. „Akkor jó, gyertek!” A nagy, alacsony lakószobában meggyújtották az állólámpát, mindnyájan leültek, és Bruder így szólt: „A dolog tehát a következőképpen áll. A mieink mind visszavonulóban vannak. A rumdorfi ütközet, amint a városi tanácshoz befutott megbízható hírekből leszűrtem, ránk nézve a lehető legkedvezőtlenebbül alakult. A csapatok legnagyobb része már el is vonult a városból. Még titkolják, nehogy az egekig csapjon a rémület a városban. Én ezt nem tartom bölcs dolognak, jobb volna nyíltan megmondani az igazságot. A kötelességem azonban azt kívánja, hogy hallgassak. Hanem hogy neked megmondjam az igazságot, abban senki sem akadályozhat meg. Egyébként sejti is mindenki, hányadán állunk, ezt észlelni mindenütt. Mindenki bezárkózik a házába, és elrejti, ami elrejthető.”

A városi tanács néhány hivatalnoka a városháza egyik ablakának kő mellvédje mögött állt, és lenézett a térre. Az utóvéd maradéka várt ott a visszavonulási parancsra. Csupa fiatal, nagydarab, pirospozsgás legény, akik szorosan fogták idegesen ide-oda ránduló lovuk kantárát.

Két tiszt lovagolt lassan fel-alá előttük. Nyilván valamilyen hírre vártak. Többször is elküldtek egy-egy lovast, aki szélsebesen eltűnt a kerek tér egyik meredeken felkaptató mellékutcájában. Eddig még egyikük sem tért vissza.

Az ablaknál álló csoporthoz odalépett Bruder tisztviselő, egy még fiatal, de körszakállas férfi. Mivel valamilyen magasabb beosztása volt, és adottságai folytán különleges tekintélynek örvendett, az ablaknál állók mind udvariasan meghajoltak, és előreengedték a mellvédhez. „Ez tehát a vég - mondta a térre nézve. - Túlságosan is nyilvánvaló.”

„Ön azt hiszi tehát, tanácsos úr - kérdezte egy fennhéjázó fiatalember, aki Bruder érkezésére sem mozdult el a helyéről, és most olyan közel állt hozzá, hogy nem is tudtak egymás arcába nézni - ön azt hiszi tehát, hogy elvesztettük a csatát?”

„Egészen biztosan. Semmi kétség nem férhet hozzá. Köztünk legyen mondva, rossz a hadvezetésünk. Különféle régi bűneinkért kell bűnhődnünk. Most azonban nincs idő, hogy erről beszéljünk, most mindenki gondoskodjék önmagáról. Hiszen a teljes felbomlás előtt állunk. Ma estére már itt lehetnek a vendégek. Talán még estig sem várnak, hanem már egy félóra múlva itt lesznek.”

Elcsábíttatás falun

Június 11. Egyszer nyáron estefelé egy olyan faluba érkeztem, ahol még sohasem jártam. Feltűnt, milyen szélesek és rendezettek az utak. A parasztudvarok előtt mindenütt magas, öreg fákat lehetett látni. Éppen elállt az eső, felfrissült a levegő, nagyon élveztem mindent. Igyekeztem is kimutatni ezt a kapuk előtt álló emberek köszöntésével, azok barátságosan, de tartózkodóan válaszolgattak. Úgy gondoltam, jó volna itt éjszakázni, ha találnék egy vendégfogadót.

Éppen egy udvar magas, zölddel benőtt fala mentén haladtam, amikor kinyílt egy kis ajtó ezen a falon, három arc pillantott elő, majd eltűntek, és az ajtó becsukódott. „Különös", szóltam oldalvást, mintha lett volna kísérőm. És mintha csak zavarba akarna ejteni, csakugyan ott állt mellettem egy magas férfi, kalap és kabát nélkül, kötött, fekete mellényben, és pipázott. Gyorsan összeszedtem magam, és így szóltam, mintha már előbb is tudtam volna a jelenlétéről: „Az ajtó! Látta ön is, ahogy kinyílt ez a kis ajtó?"

„Igen - mondta a férfi - de miért volna ez különös, a bérlő gyermekei voltak. Hallották az ön lépéseit, és kinéztek, ki jár erre ilyen későn." „Ez mindenesetre egyszerű magyarázat - mondtam mosolyogva -, nem kell hozzá sok, hogy egy idegen mindent különösnek találjon. Köszönöm." És mentem tovább. A férfi azonban követett. Tulajdonképpen nem csodálkoztam rajta, lehetséges volt elvégre, hogy a férfi ugyanarra tart, amerre én, semmi sem indokolta azonban, hogy egymás mögött menjünk, ha mehettünk egymás mellett is.

Megfordultam, és így szóltam: „Ez az út visz a vendégfogadóhoz?"

A férfi megállt, és azt mondta: „Nincsen nekünk fogadónk, vagyis van egy, de az lakhatatlan. A községé, de mivel senki sem pályázott rá, már évekkel ezelőtt átengedte egy öreg nyomoréknak, akiről addig a községnek kellett gondoskodnia. Ő igazgatja most a feleségével a vendégfogadót, de úgy, hogy alig lehet elmenni az ajtaja előtt, olyan bűz tódul ki bentről. Az ivóban elvágódik az ember a piszkon. Hitvány egy fogadó, a falu szégyene, a község szégyene."

Kedvem volt ellentmondani ennek a férfinak, a külleme erre ingerelt, az alapjában véve sovány ábrázata a sárgás, bőrszerű, lanyhán párnás orcáival meg az állkapcsának a mozdulatai nyomán az egész arcán ide-oda tévelygő, sötét ráncaival. „Úgy - mondtam, semmi további ámulatot nem szentelve ezeknek az állapotoknak, és aztán így folytattam: - Márpedig én ott fogok lakni, mert eltökélt szándékom, hogy itt szálljak meg."

„Akkor viszont - mondta a férfi nagy sietve - a fogadóba erre kell mennie - és abba az irányba mutatott, amerről jöttem. - Menjen el a legközelebbi sarokig, és ott forduljon be jobbra. Ott mindjárt meg fogja látni a fogadó cégérét. Ott van."

Megköszöntem a felvilágosítást, és most újra elhaladtam előtte, miközben ő különösen nagy figyelemmel vett szemügyre. Az ellen, hogy talán rossz irányt jelölt meg nekem, nem védekezhettem ugyan, de sem azzal el nem képeszthetett, hogy rákényszerített: masírozzak el előtte, sem azzal nem, hogy olyan feltűnően gyorsan elállt attól, hogy óva intsen a fogadótól. Hogy hol a vendégfogadó, megmutathatja majd más is, s ha piszkos, hát alhatom egyszer piszokban, csak a dacom elégülhessen ki. Egyébként nem is igen maradt más választásom, már sötét volt, az országutakat feláztatta az eső, és a legközelebbi faluig hosszú volt még az út.

Már mögöttem volt a férfi, és elhatároztam, hogy egyáltalán nem törődöm vele, amikor egy női hangra lettem figyelmes, amely a férfihoz beszélt. Megfordultam. Egy platáncsoport sötétjéből egy magas, egyenes tartású nő lépett elő. Szoknyája sárgásbarnán ragyogott, a fejét és a vállát durva szövésű, fekete kendő borította. „Gyere már haza - szólt a férfinak -, miért nem jössz már?"

„Megyek már - mondta -, csak egy kicsit várj még. Csak látni akarom, mit csinál itt ez a férfi. Idegen. Teljesen szükségtelenül mászkál itt föl-alá. Nézd csak."

Rólam beszélt, mintha süket volnék, vagy nem érteném a nyelvét. Mármost nem érdekelt különösebben, mit mond, de az természetesen kellemetlenül érintett volna, ha mindenféle hamis híreket terjesztene rólam a faluban. Így szóltam hát a nőhöz: „Csupán a fogadót keresem, semmi mást. A férjének nincs joga ilyen módon beszélnie és önnek esetleg hamis véleményt sugalmaznia rólam."

A nő azonban alig nézett rám, hanem odament a férjéhez, jól gondoltam, hogy a férje, olyan természetes volt a kapcsolat közöttük - és a vállára tette a kezét: „Ha akar valamit, a férjemmel beszéljen, ne velem."

„Nem akarok semmit - mondtam dühösen e bánásmód miatt -, én nem törődöm magukkal, maguk meg ne törődjenek velem. Ez az egyetlen kérésem." A nő feje megrándult, ezt még láthattam a sötétben, a szemének a kifejezését azonban már nem. Alighanem akart valamit válaszolni, de a férje leintette: „Hallgass!", és ő hallgatott.

Úgy véltem, ennek a találkozásnak egyszer s mindenkorra vége, megfordultam, és tovább akartam menni, akkor valaki azt kiáltotta: „Uram!" Ez valószínűleg nekem szólt. Az első pillanatban azt sem tudtam, honnan jön a hang, de aztán észrevettem, hogy a fejem fölött egy fiatalember ül az udvar falán, aki a lábát lógázva és a térdét összeütögetve, hanyagul így szólt hozzám: „Most hallottam, hogy a faluban akar éjszakázni. Sehol máshol nem kaphat használható szállást, csak itt az udvarban."

„Az udvarban?", kérdeztem, és bár dühös voltam miatta utóbb, önkéntelenül a házaspárra néztem kérdőn; azok még mindig ott álltak egymásnak támaszkodva, és engem figyeltek.

„Úgy van", felelte, s mind a válaszában, mind pedig az egész viselkedésében fölény érződött.

„Kiadnak itt ágyakat?", kérdeztem még egyszer, hogy megbizonyosodjam, és visszaszorítsam a férfit a bérbeadó szerepébe.

„Igen - mondta, és kissé már elfordította rólam a tekintetét -, átengedünk itt éjszakára ágyakat, nem mindenkinek, hanem csak annak, akinek felajánljuk."

„Elfogadom - mondtam - természetesen fizetni fogok az ágyért, akár a fogadóban."

„Kérem - mondta a férfi, és már jó ideje elnézett fölöttem -, nem fogjuk becsapni."

Úgy ült ott fenn, mint valami úr, én pedig úgy álltam lenn, mint egy kis szolga, nagy kedvem lett volna megdobni egy kővel, hogy kicsit felélénküljön. Ehelyett azt mondtam:

„Kérem, nyissa ki az ajtót."

„Nincs bezárva", mondta.

„Nincs bezárva", ismételtem dörmögve, és szinte öntudatlanul kinyitottam az ajtót, és beléptem. Véletlenül mindjárt a belépésem után felnéztem a falra, a férfi már nem volt ott, úgy látszik, nem törődve a fal magasságával, leugrott róla, és talán a házaspárral tanácskozott. Csak tanácskozzanak, mi történhet velem, fiatal emberrel, akinek készpénze alig valamivel tett ki többet három forintnál, és akinek alig volt más ingósága, mint egy tiszta ing a

hátizsákban és egy revolver a nadrágzsebben. Különben egyáltalán nem úgy festettek ezek az emberek, mint akik meg akarnak lopni valakit. De akkor meg mi mást követelhetnének tőlem?

Az udvar a nagy parasztporták szokásos gondozatlan kertje volt, a szilárd kőfal többet sejtetett. A magas fűben, szabályos egymásutánban, elvirágzott cseresznyefák sorakoztak. A távolban látszott a paraszthház, egy terjedelmes földszintes épület. Már nagyon besötétedett; kései vendég voltam; ha a falon ülő férfi valamiképpen be talált csapni, kellemetlen helyzetbe kerülhettem. A házhoz vivő úton senkivel sem találkoztam, de már pár lépésnyire a háztól észrevettem a nyitott ajtón át két nagy termetű öregembert az első helyiségben, egy férfit és egy nőt, amint arcukat az ajtó felé fordítva, egymás mellett esznek egy tálból valamilyen kását. A sötétben semmi határozottat nem tudtam kivenni, csak a férfi kabátja ragyogott helyenként aranylóan, bizonyára a gombjai voltak, vagy talán az óralánca.

Üdvözöltem őket, és aztán így szóltam, egyelőre nem lépve át a küszöböt: „Éppen éjjeli szállást kerestem a községben, amikor azt mondta nekem egy fiatalember, aki a maguk kertjének a falán ült, hogy itt a majorban megszállhatnék fizetség fejében." A két öreg a kásába nyomta a kanalát, hátradőlt a padon, és némán nézett rám. Vendégszerető éppenséggel nem volt a viselkedésük. Ezért hozzátettem: „Remélem, helyes volt a felvilágosítás, amelyet kaptam, és nem háborgatom magukat fölöslegesen." Ezt nagyon hangosan mondtam, mert a két öreg lehetett nagyothalló is.

„Jöjjön közelebb", mondta a férfi kisvártatva.

Csak azért engedelmeskedtem neki, mert olyan öreg volt, egyébként természetesen ragaszkodtam volna hozzá, hogy határozott kérdésemre határozott választ kapjak. Mindenesetre azt mondtam, amikor beléptem: „Ha csak a legcsekélyebb nehézséget okozza is a befogadásom, mondják meg nyíltan, egyáltalán nem ragaszkodom hozzá. Megyek a fogadóba, nekem igazán mindegy."

„Mennyit beszél", mondta a nő halkan.

Csak sértésnek szánhatta, udvariasságomra tehát egyre sértésekkel válaszoltak, de hát öregasszony volt, nem tudtam védekezni. És éppen ez a védtelenség volt talán az oka, hogy az asszony visszaverhetetlen megjegyzése sokkal jobban hatott rám, semmint megérdemelte volna. Valamiféle rosszallás valamiféle jogosultságát éreztem, nem azért, mert túl sokat beszéltem, hiszen valójában csak a legszükségesebbet mondtam, hanem más, egészen a létem közelébe nyúló okokból. Nem mondtam semmi egyebet, nem vártam válaszra, egy közeli sötét sarokban észrevettem egy padot, odamentem és ráültem.

Az öregek újra enni kezdtek, az egyik szomszéd szobából kijött egy leány, és égő gyertyát állított az asztalra. Most még kevesebbet lehetett látni, mint az előbb, minden összezsugorodott a sötétben, csak a kis láng repdesett az öregek enyhén előrehajló feje fölött. Beszaladt néhány gyerek a kertből, az egyikük elvágódott, és sírva fakadt, a többiek megtorpantak, és most szétszóródva álldogáltak a szobában, mire az öregember így szólt: „Eredjetek aludni, gyerekek."

Nyomban összeverődtek, a síró már csak hüppögött, közelemben az egyik fiú megrántotta a kabátomat, mintha azt akarná értésemre adni, hogy én is menjek velük, csakugyan aludni tértem volna én is, így hát felálltam, és elvegyülve felnőttként a sok gyerek közé, akik fennhangon és egyszerre jó éjszakát kívántak, némán kivonultam a szobából. A barátságos kisfiú fogta a kezemet, úgyhogy könnyen eligazodtam a sötétben. Nemsokára oda is értünk egy meredek falépcsőhöz, felmásztunk, és a padláson találtuk magunkat. Egy kis tetőnyíláson éppen a keskeny holdsarlóra lehetett látni, gyönyörűség volt a nyílás alá állni - csaknem kinyúlt rajta a fejem - és beszívni a langyos és mégis hűvös levegőt. Az egyik fal mentén

szalmával volt felhintve a padló, ott jutott bőven hely nekem is az alváshoz. A gyerekek - két fiú és három lány - nagy nevetgélés közepette vetkőztek, én nyomban a szalmára vetettem magam ruhástul, elvégre idegenek közt voltam, és egyáltalán nem szándékoztam ittragadni. A könyökömre támaszkodva egy darabig elnéztem a gyerekeket, akik félmeztelenül játszadoztak egy zugban. De aztán olyan fáradtnak éreztem magam, hogy fejemet a hátizsákomra hajtottam, kinyújtottam a karomat, a pillantásom egy darabig még pásztázgatta a tetőgerendákat, aztán elaludtam. Első álmomban még hallani véltem, amint így kiált fel az egyik fiú: „Vigyázat, jön!", mire a kihunyó tudatomba sietős, tipegő léptek neszei hatoltak még be, a gyerekeké, amint a fekhelyükhöz szaladtak.

Csak egészen rövid ideig alhattam, mert amikor felébredtem, a holdfény a padlónak csaknem ugyanarra a helyére esett, ahová az előbb. Nem tudtam, miért ébredtem fel, mert álomtalanul és mélyen aludtam. Ekkor észrevettem mellettem, nagyjából a fülemmel egy vonalban egy bozontos kis kutyát, egyikét azoknak az utálatos ölebeknek, amelyeknek viszonylag nagy, göndör szőrű feje van, és ezen a szemek meg a száj mintha lazán berakott ékszerek lennének valamilyen élettelen, szaruszerű anyagból. Hogy került ez a nagyvárosi kutya egy faluba? Mi indította arra, hogy fel-alá kóboroljon éjszaka a házban? Miért állt meg a fülem mellett? Ráfújtam, hogy elkergessem, talán a gyermekek játékszere volt, és csak eltévedt. Megijedt a fújtatásomtól, de nem szaladt el, hanem csak megfordult, ott állt most a görbe lábain, és különösen a nagy fejéhez képest satnyának ható testét mutatta felém. Mivel nyugton maradt, szerettem volna újra elaludni, de nem tudtam, folyton ott láttam éppen a lehunyt szemem előtt imbolyogni a kutyát, s amint a szemeit meresztgeti. Ez tűrhetetlen volt, nem maradhatott mellettem a kutya, felálltam, és a karomba vettem, hogy kivigyem. De az eddig oly fásult kutya védekezni kezdett, karmaival megpróbált belém akaszkodni. El kellett tartanom tehát magamtól a mancsocskáit, ami persze nagyon könnyű volt, fél kezembe össze tudtam fogni mind a négyet.

„Jól van, kutyuskám", szóltam le a rázkódó, fürtös, izgatott fejecskéhez, és elindultam vele a sötétben, hogy megkeressem az ajtót. Csak most figyeltem fel rá, milyen csendes a kutyus, nem ugatott és nem nyüszített, csak a vér lüktetett vadul az ereiben, ezt éreztem. Pár lépés után - a kutyának szentelt figyelmem óvatlanná tett - nagy bosszúságomra belebotlottam az egyik alvó gyerekbe. Most már egészen sötét is volt a padláson, a kis nyíláson alig szüremlett be némi fény. A gyerek felsóhajtott, én egy pillanatra megmerevedtem, még a lábam hegyét sem húztam vissza, nehogy a legapróbb további mozdulattal még jobban felébresszem a gyereket. Késő volt, egyszer csak láttam, amint fehér ingükben sorra felemelkednek körülöttem a gyerekek, mintha csak összebeszéltek volna, vagy parancsra tennék, nem én voltam a hibás, én csak egy gyereket ébresztettem föl, és ez az ébresztés sem volt igazi ébresztés, csak megzavartam egy kicsit, és ezt egy gyerek álmának könnyűszerrel ki kellett volna bírnia. Nos, most ébren voltak. „Mit akartok, gyerekek - kérdeztem - aludjatok csak tovább."

„Visz valamit", mondta az egyik fiú, és tapogatni kezdtek mind az öten.

„Igen - mondtam, nem volt mit rejtegetnem, ha a gyerekek akarják kivinni a kutyát, annál jobb, csak vigyék. - Ezt a kutyát viszem ki. Nem hagyott aludni. Tudjátok, kié?"

„Crusterné asszonyé", úgy véltem legalábbis, hogy ez vehető ki kusza, elmosódott, álmos és nem nekem, hanem egymásnak szóló felkiáltásaikból.

„Ki az a Crusterné asszony?", kérdeztem, de választ már nem kaptam az izgatott gyerekektől. Egyikük elvette tőlem a kutyát, amely most egészen elcsöndesedett, és elsietett vele, a többiek követték.

Nem akartam itt maradni egyedül, elmúlt már az álmosságom is, egy pillanatig tétováztam ugyan, úgy tűnt, túlságosan is belebonyolódom ennek a háznak az ügyeibe, ahol senki sem tanúsított irántam nagy bizalmat, végül mégis a gyerekek után szaladtam. Közvetlenül magam előtt hallottam lábdobbanásaikat, de a vaksötétben és az ismeretlen utakon többször megbotlottam, és egyszer még fájdalmasan be is ütöttem a fejem a falba. Abba a szobába is eljutottunk, ahol az öregekkel találkoztam, üres volt, a még mindig nyitott ajtón ki lehetett látni a holdfényes kertre. „Eredj ki - mondtam magamban - meleg az éjszaka, világos van, gyalogolhatsz tovább, vagy akár éjszakázhatsz a szabadban. Nem értelmetlenség, hogy itt nyargalászol a gyerekek után?" De szaladtam tovább, a kalapom, botom és hátizsákom különben is fenn volt még a padláson. De hogy szaladtak a gyerekek! A holdfényes szobán, jól láthattam, lobogó ingükben két ugrással repültek át. Eszembe jutott, hogy a vendégszeretet hiányát, amelyet e házban tapasztaltam, kellőképpen meghálláltam azzal, hogy felriasztottam a gyerekeket, körfutást rendeztem a házban ahelyett, hogy aludnék, magam is nagy lármát csaptam a házban (a csupasz gyereklábak lépteit az én súlyos csizmám csattogásához képest alig lehetett hallani), és még azt sem tudtam, mindennek mi lehet még a következménye.

Egyszer csak fénylő világosság támadt. Egy előttünk kinyíló szobában, amelynek ablakai ki voltak tárva, egy törékeny asszony ült egy asztalnál, és írt valamit egy szép nagy állólámpa fényénél. „Gyerekek!", kiáltott fel ámulatában, engem még nem látott, én még az ajtón kívül voltam az árnyékban. A gyerekek az asztalra helyezték a kutyát, szemlátomást nagyon szerették az asszonyt, minduntalan igyekeztek a szemébe nézni, egy leány megfogta, és simogatta a kezét, az asszony hagyta, és szinte észre sem vette. A kutya ott állt előtte a levélpapíron, amelyre az asszony írt még az imént, és kiöltötte feléje a reszkető kis nyelvét, amely jól látszott közvetlenül a lámpaernyő alatt. A gyerekek könyörögtek, hadd maradhassanak ott, és hízelegve igyekeztek az asszony beleegyezését elnyerni. Az asszony határozatlan volt, felemelkedett, kinyújtotta a karját, az egyetlen ágyra mutatott és a kemény padlóra. A gyerekek nem hagyták a dolgot annyiban, és próbaképpen lefeküdtek a padlóra ott, ahol éppen álltak; egy ideig néma csend volt. Az asszony mosolyogva nézte őket, karját az ölében összefonva. Hol egyik, hol másik gyerek emelte fel a fejét, de mikor látta, hogy a többiek még fekszenek, ő is visszafeküdt.

Egy este valamivel később értem haza az irodából, mint rendesen - egy ismerősöm tartott fel sokáig a kapu előtt -, és a gondolataim még a beszélgetés körül jártak, amely főként hivatásbeli kérdéseket érintett, miközben kinyitottam a szobámat, felöltőmet a fogasra akasztottam, és a mosdóasztalhoz indultam. Ekkor idegen, kurta szusszanásokra figyeltem föl. Felnéztem, és a mélyen egy sarokba állított kályha tetején a félhomályban valami élőlényt pillantottam meg. Sárgásan fénylő szemek néztek rám, a felismerhetetlen arc alatt kétoldalt nagy kerek női mellek lapultak a kályha párkányzatára, az egész lény mintha merő felhalmozott, puha, fehér hús lett volna, hosszú, vastag, sárgás farok lógott le a kályháról, a vége ide-oda himbálózott a kályhacsempék fölött.

Elsőként azt tettem, hogy nagy léptekkel és leszegett fejjel - Őrültség! Őrültség!, mormoltam mint valami imát - az ajtóhoz mentem, amely a szobaasszonyom lakrészébe nyílt. Csak utóbb vettem észre, hogy kopogtatás nélkül léptem be... [félbeszakad]

Éjfél körül járt. Öt férfi fogott, a hatodik felemelte föléjük a kezét, hogy megragadjon. „Gyerünk!", kiáltottam fel, és megperdültem, mire mindnyájan lehullottak. Úgy éreztem, valamiféle törvények érvényesülnek, az utolsó erőfeszítésemkor tudtam, hogy sikerülni fog, láttam, amint mindegyik férfi felemelt karral hanyatlik most hátra, megértettem, hogy a következő pillanatban bizonyosan mindnyájan nekem rontanak, a házkapu felé fordultam - ott

álltam közvetlenül előtte -, kinyitottam az úgyszólván magától és szokatlan gyorsasággal engedő zárat, és futásnak eredtem a sötét lépcsőn fölfelé.

Fönn a legfelső emeleten a nyitott lakásajtóban idős anyám állt gyertyával a kezében. „Vigyázz, vigyázz - kiáltottam fel már az utolsó előtti emeletről -, üldöznek!"

„Kicsoda? Ugyan kicsoda? - kérdezte anyám. - Ugyan ki üldözhetne téged, fiam."

„Hat férfi", mondtam kifulladva.

„Ismered őket?", kérdezte anyám.

„Nem, idegen férfiak", mondtam.

„Hogy néznek ki?"

„Hisz alig láttam őket. Egynek fekete körszakálla volt, egynek nagy gyűrű az ujján, egynek vörös öve, egynek szakadt volt a nadrágja térde, egynek csak a fél szeme volt nyitva; az utolsó pedig a fogát vicsorította."

„Ne gondolj most már rá - mondta az anya -, menj a szobádba, feküdj le aludni, megágyaztam." Anyám, ez az idős asszony, akit már nem érhetett el élőlény támadása, öntudatlanul nyolcvanéves badarságokat ismételgető szája körül ravaszkás vonással. „Most aludni?", kiáltottam fel... [félbeszakad]

Grete Blochhoz

14. VI. 11.

Kedves Grete Kisasszony, figyelemre méltó, rendkívül figyelemreméltó levél.

Kételkedik benne, hogy javult a helyzet, és ezzel természetesen szándéka ellenére megint ijesztget, „de nem tudja megmondani az okát". Az én természetemre azonban úgy hatnak az ilyen módszerek, hogy csak elmúlna tőlük az ijedelmem, ha nem volnának még, noha jól látható, mégis áthatolhatatlan okok a legnagyobb nyugtalanságra.

De viszont ellentétben az első mondattal: Maga semmiképp nem hisz a lelkiállapotom törvényszerűségében. Hagyja hát figyelmen kívül azokat a nyilvánvaló sajátságokat, amelyek rám mint egyedre jellemzők, és vegye szemügyre az egészet mint tipikus esetet. Olyan emberről van szó, aki az életkörülményeinél és a természeténél fogva teljesen aszociális, egészsége ingatag, s pillanatnyilag is nehéz volna megítélni az állapotát, zsidó létére se nem cionista (bámulom a cionizmust, és undorodom is tőle), se nem hivő, és minden gyámolító közösségből kizárta magát, énjének javát szüntelenül, fájdalmasan őrli a hivatal taposómalma - egy ilyen ember szánja el magát, igaz, a legsúlyosabb belső kényszertől indíttatva, a legszociálisabb tettre, a házasságra. Úgy érzem, ilyen embertől ez nem csekélység. [...]

14. VI. 14

Kedves Grete Kisasszony, először is: egyáltalán nem haragudtam, okom se volt rá, legföljebb azért haragudhatnék (s természetesen azért is csak önmagamra), hogy a legutóbbi levelem nem tudta meggyőzni Magát. Inkább beteges ingerültség volt az (egyetlen éjszaka is okozhat ilyent, ha rosszabb a szokottnál, mivel a mostani állapotomban minden éjszakába, az alvásnak minden reményébe bele kell kapaszkodnom. Vigyáznom kell ma is, mert a legutóbbi éjszakám olyan volt, mint a gonosztevő első éjszakája a tett elkövetése után. Folyton fel-felriadtam,

majd röpke fohász közben elszunnyadtam megint. De voltak közben már jobb éjszakáim is), meglehet tehát, hogy ez az ingerültség vitt rá, hogy szinte tudatosan olyasmit olvassak bele a levelébe, ami nem volt benne, de még ha benne lett volna is, akkor sem tagadta volna meg eredetét: a Maga jóságos, nagy szívét. De valamiképpen örömöm telt benne, hogy, ha csak képzeletben is, valami gorombaságot zsebeljek be Magától, és voltam olyan gonosz, hogy hallgattam a csábításra.

A „vallomásomat" általában helyesen értelmezi, és eszerint méltán csodálkozik is rajta. Csak a „vallomás" magját nem pontosan érti, pedig az (ha csökkentünk és figyelmen kívül hagyunk némely részleteket) nagyon egyszerű, sajnos nagyon egyszerű. A felsorolt pontok között van ugyanis egy, amelyből kiindulva (Ottla járt itt az imént, és elszórakoztatott a vak emberről szóló elbeszéléseivel, akihez most fog ellátogatni egy rózsacsokorral) áttekinthetjük az egészet. Ez pedig, mint Maga is könnyen beláthatja, az egészségi állapotom, amit Maga úgy hív, hogy „semmi". Ha egészségesebb és szilárdabb volnék, már megbirkóztam volna minden nehézséggel, már rég nem volnék a hivatalban, teljesen biztos volnék F.-ben, biztos az egész világban; ami hiányozna még, azt hozzáadnám az egészségemből, most ellenben az egészségemmel kell megszorítanom mindent. Mit mondhatnék többet erről? De csalóka még ez az egészségi állapot is, még engem is meg-megcsal, minden időben hajszálpontosan megjelennek azok a hiedelmek, amelyek éppen az adott időponthoz illenek a legkevésbé. Szörnyű, beteges képzelgés persze; de ez már olyan szerteágazón, olyan mélyen gyökerezik bennem, hogy vele élek, vele halok. Maga hangsúlyozottan jó jelnek tartja a „nyakasságomat". Van benne valami igazság. De nyakasság származhat elkeseredésből is.

Az egészségi állapot a mérleg egyik serpenyőjében van, és mindaz, amit elsoroltam, a másikban. Van egy pillanat, amikor függőben van az egész, és döntésre vár. Ha elég erős az egészség, felbillenti a másik serpenyőt, s mindaz, ami benne van, elillan a levegőbe, ha viszont nem elég szilárd, akkor maga billen fel, s most a másik serpenyő tartalma addig fogja hevíteni, míg egy valóságos kísértetet ki nem költ belőle. [...]

[1914. június 16. vagy 17.]

Kedves Grete Kisasszony, csak pár sort küldök egy szép parkból, a szökőkút sustorgása és a gyerekek békés zajongása a fülemben. Még megérem, hogy kedvet kapok holmi öreg házaspárok szórakozásához, elbámészkodni a gyeptakarón, elüldögélni az alkonyatban, elnézegetni a verebeket. A fejem, amely most már negyedik éjszaka - volt már sokkal jobb is - alig jut alváshoz, kezd kitisztulni egy kissé. És az életem? Maga ott ül az irodájában, és a körmére koppint a tanítványainak, én ellenben - ma különlegesen csöndes nap volt - egy óra hosszat küszködtem, persze hiába, az alvással, aztán uszodába mentem, úsztam, majd tornáztam, majd a séta után aludttejet ittam egy tejcsarnokban, most pedig itt ülök a parkban, és írok Magának. Ugye, egy pesztonka se vigyázhatna rám jobban? Hát éjjel? Éjjel pehelykönnyű álomba merülök két-három órára, fel-felriadva közben, aztán végleg kimegy az álom a szememből, egy-egy pillanatra talán megint elbóbiskolok, de elaludni nem fogok már, és a toronyból felhangzó óraütések kínos pontossággal emlékeztetnek rá, hogy múlik az idő, hogy a szörnyű éjszakára jön a szörnyű reggel, stb. Ostoba siránkozás! Jól tudom pedig, hogy ez úgyis elmúlik, és úgysem pusztulok bele. [...]

Napló

Június 25. Kora reggeltől mostanáig, alkonyatig fel-alá járkáltam a szobámban. Az ablak nyitva volt, meleg nap volt. Szakadatlanul hallatszott a szűk utca zaja. Körbejárkálásom alatt állandóan néztem valamit, és már jól ismertem minden apróságot a szobámban. Minden falat végigpásztázott a tekintetem. A szőnyeg mintáját és kopási nyomait a legutolsó elágazásaikig nyomon követtem. A középen álló asztalt számtalanszor lemértem araszolással. Sokszor rávicsorgattam már a fogaimat a szobaadónőm elhunyt férjének a képére. Estefelé az ablakhoz léptem, és felültem az alacsony mellvédre. Véletlenül erről a helyről pillantottam először nyugodtan a szoba belsejébe és fel a mennyezetre. Végre, ha nem csalódtam, ez a szoba, amelyet annyiszor megráztam, végre megmozdult. A gyönge stukkódíszítéssel kerített, fehér mennyezet szélein kezdődött. Apró vakolatdarabok váltak le, és mintegy véletlenül, itt-ott határozott koppanással hullottak a padlóra. Kinyújtottam a kezemet, a tenyerembe is hullott néhány, feszültségemben még csak meg sem fordulva kihajítottam őket a fejem fölött az utcára. A töréshelyeknek odafenn még nem volt összefüggő rendszerük, de azért úgy-ahogy már kialakíthatta magában az ember. Elálltam azonban az ilyesféle játékoktól, amikor most a fehérhez kékes ibolyaszín kezdett vegyülni, a mennyezet fehéren maradó, sőt valósággal fehéren sugárzó középpontjából indult ki, onnan, ahová a hitvány izzólámpa illeszkedett szorosan. Újabb és újabb lökésekkel nyomult elő a szín - vagy fény volt? -, és terjedt a most elsötétedő szélek felé. Már ügyet sem vetett az ember a hulló vakolatra, amely úgy pattogott le, mintha valami nagyon pontosan kezelt szerszám nyomása érné.

Ekkor oldalról sárga, aranysárga színek nyomultak az ibolyába. A mennyezet azonban igazában nem színeződött át, a színek csak áttetszővé tették valahogyan, mintha különféle dolgok lebegnének fölötte, amelyek át akarnak törni, csaknem kavargás látszott már ott körvonalaiban, kinyúlt egy kar, fel-alá lengett egy ezüstkard. Nekem szólt, semmi kétség; valamilyen jelenés készülődött, hogy felszabadítson. Felugrottam az asztalra, hogy mindent előkészítsek, kitéptem az izzólámpát fémrudastul, és a padlóra dobtam, leugrottam, és a szoba közepéről a falhoz taszítottam az asztalt. Ekkor nyugodtan leereszkedhetett a szőnyegre, ami jönni akart, és jelenthette nekem, ami jelentenivalója volt. Alighogy elkészültem, a mennyezet valóban meg is hasadt. Nagy magasságból, amelyet először kevesebbre becsültem, kékes ibolyaszínű, aranyos zsinórral átkötött leplekben, nagy, fehér, selymesen fénylő szárnyakon egy angyal ereszkedett alá lassan a félhomályban, a kardot felemelt karjával vízszintesen tartva. „Egy angyal tehát - gondoltam -, egész nap repül felém, és én hitetlenségemben nem tudtam róla. Most majd szólni fog hozzám." Lesütöttem a szemem. De mikor újra felemeltem a pillantásomat, az angyal ott volt még ugyan, eléggé mélyen a mennyezet alatt lebegett, amely újra összecsukódott, de nem eleven angyal volt, hanem csak egy hajó orráról való festett fafigura, amilyenek matrózkocsmák mennyezetén szoktak lógni. Semmi más. A kard markolatgombja úgy volt kiképezve, hogy gyertyát tartson, és felfogja a lefolyó viaszt. Letéptem a villanykörtét, nem akartam sötétben maradni, egy gyertya még akadt valahol, így hát felmásztam egy székre, a gyertyát a markolatgombra tűztem, meggyújtottam, és aztán még késő éjszakáig az angyal gyenge fényénél üldögéltem.

Grete Blochhoz

14. VII. 3.

Drága Grete Kisasszony, ez bizony nagyon egyértelmű levél. Azt mondhatnám, hogy végre meggyőztem Magát. Hamarabb, mint F.-et, mi ugyanis csak november óta ismerjük egymást, F.-et pedig majdnem csak egy esztendő múlva sikerült először meggyőznöm, igaz, ehhez

hozzá kell tennem, hogy annak az évnek az elején eléggé rendkívüli állapotban voltam, s így érthetőbb, hogy F. meggyőzése miért tartott annyi ideig.

A mi viszonyunkban, Grete Kisasszony, mindig is csak arról volt szó (természetesen barátságunknak, mint remélem, semminemű felismeréstől semmi módon meg nem ingatható alapján), hogy én meggyőzzem Magát. Nem kellett volna leveleket idéznie, jobban mondva nem elegendő, hogy idézte őket. Mi, legalábbis én úgy érzem, nem kétszer, hanem háromszor időztünk együtt. A két prágai napra gondolok, amelyet Maga nem említett. Ami meg van írva a levelekben, azt én már akkor megpróbáltam elmondani is Magának, pedig akkor még sem jegyes nem voltam, sem nem hadakoztam a jegyességért, csak nagy volt bennem persze a nyugtalanság. Kétszeresen nyugtalan voltam, minthogy nem tudtam választ adni két kérdésre: először, hogy mi lesz F.-vel, ha nem jelentkezem többé (egyébként Magával együtt jött egy levél is F.-től), és másodszor, hogy velem mi lesz. Elviselhetetlennek éreztem a jövőt, amely ezzel a két kérdéssel tárult föl előttem. De akkor képtelen voltam rá, hogy lábujjhegyre ágaskodva és elnézve minden fölött, azt kutassam, milyen lenne ez a jövő, ha mégis jelentkeznék.

De most végre meggyőztem magát, Grete Kisasszony, és most már F.-nek nem a vőlegényét, hanem a veszedelmét kezdi látni bennem. Ez világos beszéd, csak a vége felé homályos egy kissé a levele, ahol más tekintetben egyenértékű férfit kíván F.-nek. Vagy „derűs, temperamentumos, intelligens és jóságos" az ember, Grete Kisasszony, vagy nem az, hanem szomorú, esetlen, begubózó és talán még jó szándékú is, de esendő. Ezeken a tulajdonságokon, hiába az igyekezet, nem lehet javítani; az emberi természet nem víz, hogy egyik edényből a másikba töltögessék. Aztán meg nemcsak hogy valóban ilyen az ember, hanem még bizonyára nem is teljesen egészséges, hanem legalábbis neuraszténiás, a lelke mélyéig az. Bizony, ez teljesen világos, győzedelmesen világos éppen ezekben a napokban, amikor hiába kímélem magam, és dolgozom keveset a hivatalban, elpusztulok a kimerültségtől. Tegyük fel, hogy vidám volnék, hát van vidámság, amely nem hervad le ilyen helyzetben?

Azt kérdezi tőlem, vagy éppen csak megpendíti, hogy én milyen vagyok F.-hez. Ha nem zárta volna ki nyomatékosan a lehetőségét, akkor most azt hinném, hogy F. tud a leveléről. [...]

Ottla Kafkához

14. VII. 10.

Kedves Ottla, pár sietős szót csak, mielőtt megpróbálok elaludni; tegnap éjszaka ez a próbálkozásom mindvégig sikertelen maradt. Gondold csak meg, lapoddal, ha pillanatokra is, elviselhetővé tettél nekem egy kétségbeesett reggelt. Ez az igazi érintkezés, alkalomadtán ezt folytassuk továbbra is, ha neked megfelel. Nem, különben senkim sincs este. Berlinből természetesen írok majd neked, most sem az ügyről, sem egyebekről nem mondhatok semmi bizonyosabbat. Másképp írok, mint ahogy beszélek, másképp beszélek, mint ahogy gondolkodom, másképp gondolkodom, mint ahogy gondolkodnom kellene, és így tovább, egészen a legmélyebb sötétekig.

Franz

Üdvözlök mindenkit! A leveled ne mutasd meg senkinek, ne is hagyd elöl. A legjobb, ha apró darabokra téped, és így szórod a gangról az udvarra - a tyúkoknak, mert előttük semmi titkom.

Felice Bauer szüleihez

Berlin, 1914. VII. 13-án

Nem is tudom már, hogy illik, vagy hogy szabad szólítanom titeket.

Ne számítsatok rám, fölösleges kínszenvedés lenne mindannyiunknak. Én tudom, mit mondanátok nekem. Ti tudjátok, hogyan fogadnám. Tehát nem megyek.

Ma délután valószínűleg Lübeckbe utazom. Sovány vigaszul, de mindenesetre vigaszul azt a gondolatot viszem magammal, hogy jók lehetünk egymáshoz, és leszünk is, noha a mindannyiunk által óhajtott kapcsolat most mindannyiunk számára éppen lehetetlennek látszik. Felice erről bizonyára éppen úgy meggyőzött benneteket, mint engem. Egyre tisztábban látok.

Isten veletek, kivált a tegnapi viselkedéstek óta feltétlen tisztelettel adózom nektek, ne gondoljatok nehezteléssel rám.

Hálás köszönettel, Franz K.

Napló

Július 23. Törvényszék a szállodában. Az út a bérkocsiban. F. arca. A hajába túr, ásít. Hirtelen nekifohászkodik, és jól átgondolt, régóta kipróbált, ellenséges dolgokat mond. A visszaút Bl. kisasszonnyal. A szállodai szoba, a szemközti fal visszaverte hőség. A boltozódó oldalfalakról, amelyek magukba foglalják a mélyen ülő szobaablakot, szintén hőség árad. Ezenfelül még délutáni nap. A mozgékony szolga, szinte keleti zsidó. Lárma az udvarban, akár egy gépgyárban. Rossz szagok. A poloska. Nehezen szánom rá magam, hogy agyonnyomjam. A szobalány ámul: nincs sehol poloska, csak egyszer talált egy vendég egyet a folyosón.

A szülőknél. Az anya szórványos könnyei. Felmondom a leckét. Az apa minden szempontból helyesen fogja fel. Külön miattam jött haza Malmőből. Éjszakai utazás, ingujjban ül. Igazat adnak nekem, nincs mit felhozni ellenem, vagy legalábbis kevés. Ördögi a tökéletes ártatlanságomban. Bl. kisasszony látszólagos bűnössége.

Este egyedül egy széken a hársfák alatt. Hasfájás. Szomorú ellenőr. Az emberek elé áll, forgatja a kezében a cédulát, és csak ha fizet az ember, úgy lehet tőle megszabadulni. A tisztét minden látszólagos nehézkessége ellenére nagyon jól látja el, az ilyen hosszadalmas munkánál nem lehet ide-oda röpködni, s igyekeznie kell, hogy meg is jegyezze az embereket. Az ilyen emberek láttára mindig ilyen gondolatok: hogy jutott ehhez a tisztséghez, hogyan fizetik, milyen lesz holnap, mi vár rá öregkorában, hol lakik, miféle zugban nyújtja ki a karját alvás előtt, tudnám-e én is csinálni, hogyan érezném magam közben? Mindez hasfájás közepette. Keservesen végigszenvedett, rettenetes éjszaka. És mégis alig emlékezem rá.

A Belvedere étteremben a Stralauer-hídnál E.-vel. Ő még bízik benne, hogy a dolog jól végződik, vagy így tesz. Bort ittunk. Könnyek a szemében. Hajók indulnak Grünauba, Schwertauba. Sok ember. Zene. E. vigasztal, pedig nem vagyok szomorú, vagyis csak magam miatt vagyok szomorú és ebben vigasztalan. Nekem ajándékozza a *Gótikus szobák*-at. Sokat mesél (nem tudok semmit). Különösen arról, hogyan kerekedik felül az üzletben egy kolléganője, egy vén, ősz hajú vipera ellenében. Legszívesebben itt hagyná Berlint, s maga fogna valamilyen vállalkozásba. Szereti a nyugalmat. Amikor Sebnitzben volt, gyakran előfordult, hogy átaludta a vasárnapot. Tud vidám lenni. - A másik parton Marinehaus. Ott a fivére már bérelt egy lakást.

Miért integettek utánam úgy a szülők és a nagynéni? Miért ült F. a szállodában, s nem mozdult, mikor pedig már minden világos volt? Miért táviratozta nekem: „Várlak, de kedden el kell utaznom üzleti ügyben.” Teljesítményeket várt tőlem? Mi sem lett volna természetesebb. Semmiről (félbeszakít dr. Weiss, az ablakhoz lép)... [félbeszakad]

Július 27. Másnap már nem mentem el a szülőkhöz. Csak a kifutót küldtem el búcsúlevéllel. A levél álságos és kacér. „Ne rossz emlékezetükben tartsanak meg.” Üzenet a vesztőhelyről.

Kétszer uszodában a stralaui parton. Sok zsidó. Kékes arcok, erős testek, vad futkározás. Este az Askanischer Hof kertjében. Rizst ettem Trautmannsdorf módra és egy őszibarackot. Egy borivó figyeli, hogyan próbálom felvágni a késsel az éretlen kis őszibarackot. Nem sikerül. Szégyenemben, az agg vadászkutya tekintetétől kísérve, végképp leteszek az őszibarackról, és állapozom tízszer a *Fliegende Blätter*-t. Várom, nem fordul-e mégis el. Végül összeszedem minden erőmet, és dacolva vele, beleharapok a teljesen lé nélküli drága őszibarackba. Mellettem a lugasban egy nagy úr, aki semmi mással nem törődik, csak a nagy gondosan kiválasztott sültjével és a jegesvödörben hűtött borával. Végül rágyújt egy nagy szivarra, a *Fliegende Blätter*-em fölött figyelem.

Elutazás a Lehrter Bahnhofról. Az ingujjra vetkőzött svéd. A testes lány sok ezüst karpereccel. Átszállás éjjel Buchenban. Lübeck. A szörnyű Schützenhaus Hotel. Zsúfolt falak, piszkos fehérnemű a lepedő alatt, elhanyagolt ház, egy pikkolóból áll az egész kiszolgáló személyzet. A szobától való féltemben lemegyek még a kertbe, és ott üldögélek egy üveg harzi savanyúvíz mellett. Velem szemközt sör mellett egy púpos és egy sovány, vérszegény, dohányzó fiatalember. Mégis aludtam, de hamar fölébresztett a nap, amely a nagy ablakon egyenesen az arcomba sütött. Az ablak a vágányokra nyílik, szüntelen vonatzaj. Megváltás és boldogság, miután átköltöztem a Trave menti Kaiserhof Hotelba.

Utazás Travemündébe. Fürdő - családi fürdő. A strand látványa. Délután a homokban. Mezítlábasan illetlennek tűntem. Mellettem a látszatra amerikai. Ebéd helyett végigmentem az összes panzió és vendéglő előtt. Ültem a gyógyszálló előtti fasorban, és hallgattam a térzenét.

Lübeckben séta a városfalon. Szomorú, elhagyatott ember egy padon. Élet a sportpályán. Csendes tér, emberek minden ajtó előtt lépcsőkön és köveken. Reggel az ablakból. Fa kirakása egy vitorláshajóból. Dr. W. a pályaudvaron. Nem szűnő hasonlóság Löwyvel. Határozatlanság Gleschendorf dolgában. Ebéd a Hansa-majorban. „Piruló szűz.” Vacsoravásárlás. Telefonbeszélgetés Gleschendorffal. Utazás Marienlystbe. Komp. Egy esőkabátos és kalapos fiatalember titokzatos eltűnése és titokzatos felbukkanása a kocsiban Vaggerloeséből Marienlystbe menet.

Július 28. A sivárság, a gyalázatos ház, a gyümölcs és főzelék nélküli gyatra koszt, a W. és H. közti veszekedések kétségbeejtő első benyomásai. Elhatározom, hogy másnap elutazom. Felmondás. Mégis maradok. A *Baleset* felolvasása, képtelen vagyok odafigyelni, élvezni, ítéletet alkotni. W. beszédrögtönzései. Számomra elérhetetlen dolog. A kert kellős közepén író férfi, kövér arc, fekete szem, hosszú, zsíros, simán hátrafésült haj. Merev pillantások, hunyorgatás hol jobbra, hol balra. A gyerekek olyan részvétlenül ülnek az asztala körül, mint a legyek. - Egyre képtelenebb vagyok gondolkodni, megfigyelni, leszögezni, emlékezni, beszélni, átélni; kövesedem, kénytelen vagyok megállapítani. Alkalmatlanságom egyre nagyobb a hivatalban is. Ha nem menekülök valamilyen munkába, el vagyok veszve. Tudom-e ezt olyan világosan, amilyen a valóságban? Nem azért bújok el az emberek elől, mert nyugodtan akarok élni, hanem mert nyugodtan akarok tönkremenni. Visszagondolok arra az útszakaszra, amelyet E.-

vel gyalog tettünk meg a villamostól a Lehrter Bahnhofig. Egyikünk se beszélt, és én semmi másra nem gondoltam, csak hogy minden lépés nyereség számomra. És E. kedves hozzám; még felfoghatatlanul hisz is bennem, jóllehet látott a törvényszék előtt; még érzem is imitt-amott magamon e hit hatását, anélkül mindenesetre, hogy igazán hinnék ennek az érzésnek. Az első életjelet, amelyet emberek iránt hosszú hónapok óta felfedeztem magamban, az a svájci nő keltette fel bennem, aki szemközt ült velem a fülkében Berlinből hazajövet. G. W.-re emlékeztetett! Egyszer még fel is kiáltott így: „Gyerekek!" - Fájt a feje, így gyötörte a vére. Csúf, ápolatlan kis test, vacak, olcsó ruha egy párizsi áruházból, szeplők az arcán. De apró láb, nehézkessége ellenére kicsinységében tökéletesen kiegyensúlyozott test, feszes, kerek orcák, eleven, soha ki nem hunyó tekintet.

A zsidó házaspár, amely mellettem lakott. Fiatal emberek, mindkettő félszeg és szerény, a nő nagy kampós orra és karcsú teste, a férfi bandzsított kicsit, sápadt volt, zömök és terebélyes, éjjel köhögött néha. Gyakran mentek egymás mögött. Pillantás szobájukba a szétdúlt ágyra.

Dán házaspár. A férfi nagyon korrekt a zakójában, a nő barnára sülve, erőtlen, de durván összerótt arc. Sokat hallgatnak, néha egymás mellett ülnek, arcukat egymás felé hajtva, mint a gemmákon.

A pimasz szépfiú. Állandóan cigarettázik. H.-t pimaszul, kihívóan, csodálattal, gúnyosan és megvetően méregeti, mindez egyetlen pillantásban. Máskor észre sem veszi. Némán kér tőle egy cigarettát. Legközelebb megkínálja eggyel a távolból. Szakadt a nadrágja. Ha el akarná páholni az ember, még ezen a nyáron kellene megtennie, mert a jövő nyáron már ő páhol el. Minden szobalány karját megcirógatja, de nem alázatosan, nem zavartan, hanem mint valami hadnagy, aki tekintettel átmeneti gyermekalakjára, némely dolgokban többet merhet, mint később. Ahogy evés közben megfenyeget a késével egy babát, hogy lefejezi.

Lancier. Négy pár. Lámpafénynél és gramofonzenénél a nagyteremben. Minden figura után egy táncos a gramofonhoz siet, és új lemezt helyez rá. Kiváltképp az urak járják korrektül, könnyedén és komolyan a táncot. A vidám vörösképű, világfias, akinek boltozódó kemény ingmelle még jobban kiemelte széles, boltozatos mellkasát - a nemtörődöm, sápadt, mindenki felett álló, mindenkiből gúnyt űző; pocak; világos, lötyögő ruha; sokféle nyelv; a *Zukunft*-ot olvasta - a begyes, fújtató család kolosszusszerű feje; a családot a ziháló lélegzetről és a gyermekpocakokról lehetett felismerni; az atya a feleségével (nagyon gálánsul táncolt vele) ott ült demonstratívan a gyermekasztalnál, ahol egyébként az ő családja volt a legnagyobb létszámú. A korrekt, patyolattiszta, bizalomgerjesztő, akinek arca nagy komolyságában, szerénységében és férfiasságában szinte bosszúsnak látszott. Zongorázott. Az óriási német, sebhelyekkel négyszögletes arcán, húsos ajkai milyen békésen simultak egymáshoz beszéd közben. Felesége, kemény, északi és barátságos arc, hangsúlyosan szép járás, a ringó csípők hangsúlyos szabadsága. A ragyogó szemű lübecki nő. Három gyerek, köztük Georg, aki értelmetlenül, akár a pillangó, vadidegen emberekhez telepedik. Aztán gyerekes bőbeszédűségében kérdez valami értelmetlenséget. Mi ülünk például, és a *Küzdelmet* javítgatjuk. Egyszer csak ott terem, és megkérdi magától értetődően, bizalmasan és hangosan, hová szaladt a többi gyerek. - A merev öregúr, aki azt példázza, hogyan festenek öregkorukban a nemes északi tojásfejűek. Tönkremenve és felismerhetetlenül, ha nem szaladgálnának itt megint szép ifjú tojásfejűek.

Július 29. A két barát, az egyik szőke, Richard Strausshoz hasonlít, mosolygó, tartózkodó, ügyes, a másik korrektül sötétbe öltözve, szelíd és szilárd, túlságosan simulékony, selypít, mind a kettő élvezkedő, folyton bort, kávét, sört, pálinkát isznak, szüntelenül dohányoznak, egyikük a másiknak tölt, szobájuk az enyémmel szemközti, teli van francia könyvekkel, szép időben is folyton írnak a fojtott levegőjű írószobában.

Josef K., egy gazdag kereskedő fia, egy este, miután nagy vitába keveredett az apjával - az apja a szemére vetette züllött életét, és azt követelte, hogy azonnal hagyjon fel vele -, határozott szándék nélkül, teljesen bizonytalanul és kimerülten a kereskedőség házába ment, amely minden oldalról szabadon állt a kikötő közelében. Az ajtónálló mélyen meghajolt. Josef köszöntés nélkül, csak futólag nézett rá. „Ezek a néma, alávetett személyek mindent megcsinálnak, amit csak feltételez róluk az ember - gondolta. - Ha azt gondolom, hogy helytelen pillantásokkal méreget, akkor azt is teszi csakugyan." És ismét odafordult az ajtónállóhoz, megint köszönés nélkül; az az utca felé fordult, és felnézett a felhős égre.

Teljesen tanácstalan voltam. Egy kis ideje még tudtam, mi a teendő. A főnök kinyújtott kézzel az üzletajtóig taszigált. A két pult mögött ott álltak a kollégáim, állítólagos barátaim, szürke arcukat lehajtva a sötétbe, hogy elrejtsék arckifejezésüket.

„Ki innen - kiáltotta a főnök -, tolvaj! Kifelé! Nem hallja? Ki innen!" „Nem igaz - kiáltottam már századszor -, nem loptam! Tévedés vagy rágalom! Hozzám ne nyúljon! Bepanaszolom! Van még bíróság! Nem megyek! Öt éven át szolgáltam, mint a fia, és most úgy bánik velem, mint tolvajjal. Nem loptam, hát hallja meg, az isten szerelmére, nem loptam!"

„Egy szót se többé - mondta a főnök. - Menjen!" Már az üvegajtónál voltunk, egy inas, aki az előbb szaladt ki valamiért, sietve nyitotta ki, a behatoló zaj - pedig félreeső utcában volt az üzlet - fogékonyabbá tett a tények iránt, megálltam az ajtóban, csípőre téve a kezemet, és csak annyit mondtam elszorult lélegzettel is lehetőleg nyugodtan: „Kérem a kalapom."

„Azt viheti", mondta a főnök, pár lépésnyit visszament, elvette a kalapot Grasmann segédtől, aki átlendült vele a pulton, oda akarta dobni nekem, de eltévesztette az irányzékot, túlságosan nagy erővel is dobta el, úgyhogy a kalap kirepült mellettem az úttestre.

„Az a kalap most már az öné", mondtam, és kimentem az utcára. És most tanácstalan voltam. Loptam, kivettem a bolti pénztárból egy ötforintost, hogy este elmehessek színházba Sophieval. Ő egyáltalán nem akart színházba menni, három nap múlva lett volna fizetés, akkor lett volna saját pénzem, azonkívül ostobán hajtottam végre a lopást, fényes nappal, az iroda üvegablaka mellett, amely mögött ott ült a főnök, és nézett engem. „Tolvaj!", kiáltotta, és kiugrott az irodából. „Nem loptam", ez volt az első szavam, de az ötforintos bankjegy ott volt a kezemben, és a kassza nyitva volt. [...]

[...]

Max Brodhoz és Felix Weltschhez

[A levél fejléce
Marielyst Østersøbad, 1914. július végén]

Kedves Max, kedves Felix,

soká nem írtam, ugye? Halljátok hát, mi történt velem. Eljegyzésemet felbontottam, három napig Berlinben voltam, ott mindenki jó barátsággal volt hozzám, mindenkihez jó barátsággal voltam én is; egyebekben pontosan tudom, hogy így a legjobb, vagyis a dolgot illetően - mert egyértelmű szükségszerűség - nem vagyok oly nyugtalan, mint bárki hihetné. Rosszabbul áll az ügy másvalamiben. Azután Lübeckbe mentem, fürdőztem Travemündében, Lübeckben meglátogatott dr. Weiss, aki erre a dán fürdőhelyre utazott, és Gleschendorf helyett idejöttem én is. Eléggé sivár tengerpart néhány valóságos különös dánnal. Látszólagos önfejűségemet, mely eljegyzésem ára volt, föladtam, csaknem kizárólag húst eszem, de úgy, hogy rosszul

vagyok tőle, és reggelente, rossz éjszakák után, tátott szájjal érzékelem meggyötört és megbüntetett testemet, akár valami idegen disznóságot, az ágyamban. Gyógyulni itt aligha fogok, szórakozni már inkább. Dr. W. a barátnőjével van itt. Szombat éjjel már bizonyára Prágában leszek.

Üdvözlet minden kedves hitvesnek s arának.

Franz

Napló

Július 31. Nincs időm. Általános mozgósítás. Behívták K.-t és P.-t. Most megkapom az egyedüllét jutalmát. Bár az aligha jutalom, az egyedüllét csupán büntetéseket hoz. Mégis, kevéssé érint mindez a nyomorúság és elszántabb vagyok, mint valaha. Délután a gyárban kell lennem, lakni nem otthon fogok, mert E. átköltözik hozzánk a két gyerekkel. De írni mindennek dacára fogok, okvetlenül, ez az én harcom az önfenntartásért.

[...]

Augusztus 2. Németország hadat üzent Oroszországnak. - Délután uszoda.

Augusztus 3. Egyedül a húgom lakásában. Lejjebb van, mint az én szobám, félreeső utcában is, ezért a szomszédok hangos beszélgetése lenn a kapuk előtt. Fütyörészés is. Egyébként tökéletes magány. Hőn áhított feleség nem nyitja rám az ajtót. Egy hónap múlva kellett volna megnősülnöm. Fájó szólás: megkaptad, amit akartál. Ott áll az ember, fájdalmasan a falhoz szorítva, félénken lesüti a szemét, hogy lássa a kezet, amely nyomja, és új fájdalommal, amely a régit feledteti, a maga begörbített karjára ismer, amely olyan erővel fogja, amilyent jó munkára soha nem fejtene ki. Felemeli fejét az ember, megint az előbbi fájdalmat érzi, újra lesüti a szemét, és nem hagyja abba ezt a le-föl t.

[...]

Augusztus 6. [...] Az irodalom felől nézve a sorsom nagyon egyszerű. Álomszerű belső életem ábrázolásához való érzékem minden mást háttérbe szorított, és mindaz ott szörnyen elsatnyult, és egyre tovább satnyul. Soha semmi más nem elégíthet ki. Mármost azonban erőm ehhez az ábrázoláshoz teljesen kiszámíthatatlan, talán már el is enyészett egyszer s mindenkorra, talán valamikor mégis újra belém költözik, életkörülményeim azonban nem kedveznek neki. Így ingadozom tehát, szüntelenül felrepülök a hegycsúcsra, de alig egy pillanatig tudom fenn tartani magam. Mások is ingadoznak, de alsóbb tájakon, nagyobb erők birtokában; ha elesni készülnének, megfogja őket a rokon, aki ebből a célból megy mellettük. Én azonban ott fenn ingadozom, ami nem halál sajnos, de a meghalás örökös kínjaival egyenlő.

Hazafias felvonulás. A polgármester beszéde. Aztán eltűnnek, majd felbukkannak, és a német felkiáltás: „Éljen szeretett uralkodónk, sokáig éljen!" Ott állok a szúrós tekintetemmel. Ezek a felvonulások a háború legellenszenvesebb kísérőjelenségei közé tartoznak. Zsidó kereskedőktől indult ki, akik hol németek, hol csehek, bevallják ugyan maguknak, de soha olyan hangosan ki nem ordíthatják magukból, mint most. Egyeseket persze magukkal ragadnak. Meg-

szervezve mindenesetre jól volt. Állítólag mindennap ismétlődni fog, holnap, vasárnap kétszer is.

[...]

Augusztus 15. Néhány napja írok, csak maradna így. Annyira védett s a munka fedezékében lapuló ma nem vagyok, mint két évvel ezelőtt, de mégis hozzájutottam valamilyen értelmes célhoz, rendezett, üres, tébolyult agglegényéletemnek van valami igazolása. Újra tudok párbeszédet folytatni önmagammal, és nem a teljes űrbe bámulok. Csak ezen az úton jöhet számomra javulás.

Emlékezés a kaldai vasútra

Életem egy szakaszában - már sok éve ennek - egy kisvasút alkalmazottja voltam Oroszország mélyén. Olyan elhagyatott, mint ott, soha nem voltam. Különféle okokból, amelyek nem tartoznak ide, ilyen helyet kerestem annak idején, minél nagyobb magányba süppedtem, annál inkább kedvemre volt, és így most sem akarok panaszkodni miatta. Csak elfoglaltságom nem volt kezdetben.

A kisvasutat eredetileg talán valamiféle gazdasági célokra létesítették, ám nem volt elég a tőke, az építés megakadt, és ahelyett, hogy elvitt volna a vasút a tőlünk kocsival ötnapi útra eső legközelebbi nagyobb helységig, Kaldáig, megszakadt egy kis településnél, úgyszólván a pusztaságban, ahonnan még egy teljes napi útra volt Kalda. Mármost akkor is beláthatatlan időkig ráfizetéses maradt volna a vasút bizonyosan, ha meghosszabbítják Kaldáig, mert az egész terve elhibázott volt, a vidéknek országutakra volt szüksége, nem pedig vasutakra, hanem abban az állapotban, amelyben jelenleg volt a vasút, egyáltalán nem maradhatott volna fenn, hiszen az a vonatpár, amely naponta közlekedett, olyan terheket szállított, amelyeket egy könnyű kocsi is elvihetett volna, utas pedig nem volt más, mint néhány földmunkás nyaranta. Mégsem akarták teljesen megszüntetni a vasutat, mert azt remélték, hogy ha működtetik, még mindig odacsalhat tőkét a további kiépítéséhez. Véleményem szerint ez a remény sem annyira remény volt, mint inkább kétségbeesés és lustaság. Hagyták, hadd járjanak a vonatok, amíg van még anyag és szén, rendszertelenül és megkurtítva fizették ki a néhány munkás bérét, mintha csak könyöradomány volna, és egyebekben arra vártak, mikor omlik össze az egész.

Ennek a vasútnak voltam az alkalmazottja, és egy fabódéban laktam, amely még a vasút építése idejéből maradt meg, és egyúttal állomásépületként szolgált. Csak egy helyisége volt, abban egy priccs számomra - és egy pult alkalmi írnivalóknak. Efölött helyezték el a távíró-készüléket. Amikor tavasszal odaérkeztem, az egyik vonat nagyon korán haladt át az állomáson - később ezt megváltoztatták -, és megtörtént néha, hogy egy-egy utas olyankor szállt le itt, mikor még aludtam. Nem maradt persze kinn a szabadban - az éjszakák a nyár közepéig nagyon hűvösek voltak errefelé -, hanem bekopogott, én kireteszeltem az ajtót, és aztán gyakran órákig eltársalogtunk. Én a priccsemen feküdtem, a vendégem a földön guggolt, vagy utasításaim szerint teát főzött, amit aztán békés egyetértésben ittunk meg ketten. Ezekkel a falusi emberekkel mind nagyon jól ki lehet jönni. Észrevettem egyébként, hogy nem telik valami nagy gyönyörűségem a teljes magány elviselésében, habár el kellett azt is ismernem, hogy ez a magamra kirótt magány már rövid idő múltával oszlatni kezdte a régi gondokat. Egyáltalán, úgy találtam, nagy erőpróba egy szerencsétlenség számára, ha huzamos időn át hatalmában kell tartania egy embert a magányban. A magány hatalmasabb minden másnál, és

visszaűzi az embert a többi emberhez. Természetesen ilyenkor megpróbál az ember más, látszólag kevésbé fájdalmas, valójában csak ismeretlen utakat találni.

Szorosabb kapcsolatba léptem ott az emberekkel, mint vártam. Rendszeres érintkezésről persze szó sem volt. A számomra tekintetbe jöhető öt falu mindegyike órákra volt mind az állomástól, mind egymástól. Túlságosan messzire nem merészkedhettem az állomástól, ha nem akartam elveszíteni a tisztemet. És ezt legalábbis a kezdeti időkben egyáltalán nem akartam. A falvakba magukba nem mehettem el, és így az utasokra voltam utalva és azokra az emberekre, akik nem riadtak vissza a hosszú úttól, amivel a meglátogatásom járt. Már az első hónapban beállítottak ilyen emberek, de bármilyen nyájasak voltak is, könnyen rá lehetett jönni: csak azért jöttek, hátha üzletet tudnak kötni velem, nem is rejtegették egyébként a szándékukat. Különféle árukat hoztak, és eleinte, amíg volt pénzem, általában szinte látatlanul mindent megvettem, annyira örültem az emberek jövetelének, különösen egyesekének. Később mindazonáltal korlátoztam a vásárlásaimat, többek között azért is, mert észrevenni véltem, hogy a vásárlási módom megvetendőnek tűnik a szemükben. Azonkívül kaptam élelmiszert a vasútról is, igaz, az pocsék volt, és még sokkal drágább, mint amit a parasztok hoztak.

Eredetileg különben is az volt a szándékom, hogy létesítek egy kis veteményeskertet, veszek egy tehenet, és ily módon lehetőleg függetlenítem magam mindenkitől. Hoztam is magammal kerti szerszámokat és vetőmagot, termőföld volt bőségesen, egyetlen sík felületként nyúlt el a kunyhóm körül megműveletlenül, a legkisebb bucka nélkül, ameddig csak a szem ellátott. De túlságosan gyenge voltam, hogy feltörjem ezt a földet. Dacos föld volt, tavaszig keményre volt fagyva, és még éles új kapámnak is ellenállt. Ami vetőmagot elhintett benne az ember, az veszve volt. Kétségbeesési rohamok törtek rám e munka közben. Naphosszat feküdtem a priccsemen, és még a vonat érkezésére sem jöttem elő. Csak a fejemet dugtam ki a lukon, amely éppen a priccs fölött nyílt, és jelentettem, hogy beteg vagyok. Akkor bejött hozzám a három emberből álló vonatszemélyzet megmelegedni, de nem sok meleget találtak, mert lehetőleg nem használtam az öreg, könnyen robbanó vaskályhát. Szívesebben feküdtem egy régi meleg kabátba bebugyolálva és különféle prémekkel betakarózva, amelyeket alkalmanként vettem a parasztoktól. „Gyakran vagy beteg - mondták nekem. - Betegeskedő ember vagy. Innét te többé már nem mész el.” Nem azért mondták korántsem, hogy elszomorítsanak, hanem arra törekedtek, hogy ha csak lehetséges, kimondják kereken az igazságot. Többnyire sajátságos szemmeresztéssel mondták ki.

Havonta egyszer, de mindig más és más időben, jött egy inspektor, hogy átvizsgálja az előjegyzési könyvemet, átvegye a bevételt, és - ez azonban nem történt meg mindig - kifizesse a béremet. Érkezését mindig egy nappal előbb jelezték azok az emberek, akik az előző állomáson letették. Ezt a jelzést a legnagyobb jótéteménynek tartották, amellyel csak szolgálhattak, holott nálam mindig minden rendben volt természetesen. Különben a legcsekélyebb fáradságra sem volt ehhez szükség. De az inspektor is mindig olyan ábrázattal lépett az állomásra, mint aki most pedig okvetlenül lerántja a leplet az üzelmeimről. A térdével taszította be a kunyhó ajtaját, úgy jött be, és közben engem nézett. Alighogy felütötte a könyvemet, talált egy hibát. Hosszú időbe tellett, míg ismételt számolással a szeme láttára bebizonyítottam, hogy nem én, hanem ő követett el hibát. Mindig elégedetlen volt a bevételemmel, majd rácsapott a könyvre, és megint szúrós szemmel méregetett. „Nemsokára meg kell majd szüntetnünk a vasutat”, mondta minden alkalommal. „Az lesz a vége”, feleltem rendszerint.

Mikor befejeződött a revízió, megváltozott a viszonyunk. Mindig készítettem elő pálinkát és valamilyen csemegét. Koccintottunk, az inspektor tűrhetően énekelt, de csak két dalt tudott, az

egyik szomorú volt, és így kezdődött: „Hová mész, te kisfiúcska, az erdőben?”, a másik vidám olt, és ez volt a kezdősora: „Vidám társaim, tiétek vagyok!” - Aszerint, hogy milyen hangulatba sikerült hoznom, fizette ki részletekben a béremet. De az ilyen beszélgetéseknek csupán a kezdetén figyeltem őt, valamilyen szándékkal, később teljes lett köztünk az egyetértés, szemérmetlenül szidtuk az igazgatást, titkos ígéreteket sugdosott a fülembe valamiféle karrierről, amelyet majd kieszközöl számomra, s végül összefonódva a priccsre zuhantunk, és sokszor tíz óra hosszat is így maradtunk. Másnap reggel újra a feljebbvalómként utazott el. Álltam a vonat előtt, és szalutáltam, ő beszálláskor rendszerint még hátrafordult, és így szólt hozzám: „Nos, barátocskám, akkor egy hónap múlva viszontlátjuk egymást. Tudod, hogy számodra mi forog kockán.” Látom még a nagy nehezen felém fordított, dagadt arcot, minden előrenyomult ezen az arcon, a két pofa, az orr, az ajak.

Ez volt az egyszeri nagy változatosság havonta, amikor elengedtem magam; ha tévedésből megmaradt egy kis pálinka, az inspektor elutazása után rögtön kihörpintettem, rendszerint hallottam még a vonat indulási sípjelét, amikor már csurgott is le az ital a torkomon. Rettenetesen szomjas voltam ilyen éjszakák után; olyan volt, mintha lenne bennem egy másik ember, aki kinyújtja a szájamból a fejét és a nyakát, és valami innivalóért kiált. Az inspektor el volt látva, ő mindig nagy italkészletet vitt magával a vonatán, én viszont a maradékra voltam utalva.

Utána aztán egész hónapban nem ittam semmit, nem is dohányoztam, végeztem a munkámat, és semmi egyebet nem akartam. A munka, mint mondtam, nem volt sok, de alaposan végeztem. Köteles voltam például naponta megtisztítani és átvizsgálni a vágányokat az állomástól jobbra és balra egy-egy kilométer hosszan. Nem tartottam magam azonban a rendelkezéshez, és gyakran sokkal messzebb mentem, olyan messzire, hogy már alig láttam az állomást. Tiszta időben ez még öt kilométer távolságból is lehetséges volt, lévén a vidék teljesen lapos. Ha azután olyan messzire távolodtam, hogy a kunyhó szinte már csak villódzó káprázatként látszott, olyankor az optikai csalódás következtében néha sok fekete pontot véltem észrevenni, amint a kunyhó felé igyekszenek. Egész társaságok voltak, egész csoportok. De néha csakugyan jött valaki, ilyenkor a kapát lengetve, futólépésben tettem meg az egész utat visszafelé.

Estefelé elkészültem a munkámmal, és végérvényesen visszahúzódtam a kunyhóba. Ilyenkor rendszerint már látogató se jött, mert a falvakba visszavezető út éjszaka nem volt valami biztonságos. Ilyen-amolyan gyülevész népség kószált a környéken, nem odavalósiak, cserélődtek is, de vissza is tértek. Többnyire volt alkalmam látni őket, tulajdonképpen nem voltak veszélyesek, de szigorúan kellett bánni velük.

Egyedül ők zavartak meg néha a hosszú alkonyati órák idején. Különben a priccsen feküdtem, nem gondoltam sem a múltra, sem a vasútra, a legközelebbi vonat csak este tíz és tizenegy óra között haladt át, egyszóval nem gondoltam semmire. Hébe-hóba egy-egy régi újságot olvasgattam, amelyet a vonatból dobtak ki nekem, a kaldai botránykrónikákat, amelyek érdekeltek volna, de egy-egy különszámból nem érthettem meg őket. Ezenkívül minden számban szerepelt egy regényfolytatás, *A parancsnok bosszúja* című regényé. Egyszer álmodtam erről a parancsnokról, aki mindig tőrt viselt az oldalán, egy különleges alkalommal pedig a fogai közé vette. Egyébként nem olvashattam sokat, mert hamar besötétedett, és a petróleum vagy a faggyúmécses megfizethetetlenül drága volt. A vasúttól havonta csak fél liter petróleumot utaltak ki, ami jóval a hónap vége előtt elfogyott, pedig csupán arra használtam, hogy esténként félóra hosszat táplálja a vonatnak szóló jelzőfényt. De nem is volt szükség erre a fényre, és később, legalábbis a holdfényes éjszakákon már meg se gyújtottam. Nagyon helyesen előre láttam, hogy a nyár elmúltával égetően szükségem lesz a petróleumra. Gödröt

ástam hát a kunyhó egyik sarkában, beleállítottam egy kiszurkozott öreg söröshordócskát, és minden hónapban beletöltöttem a megtakarított petróleumot. Szalmával borítottam be az egészet, és senki nem vett észre semmit. Minél erősebb lett a kunyhóban a petróleumszag, annál elégedettebb voltam; a szag azért lett olyan erős, mert a hordó fája öreg és korhadt volt, és teleszívta magát petróleummal. Később óvatosságból a kunyhón kívül ástam el a hordót, mert az inspektor egy alkalommal egy doboz viaszgyufácskával hencegett előttem, és mintha én akartam volna, egyiket a másik után pöckölte égve a levegőbe. Valódi veszélyben forogtunk mindketten, de különösen a petróleum, és úgy mentettem meg mindent, hogy addig fojtogattam az inspektort, míg el nem ejtette az összes gyufát.

Szabad óráimban gyakran töprengtem, hogyan láthatnám el magam télire. Ha már most, a meleg évszakban fázom - és mint mondták, melegebb volt, mint hosszú évek óta -, nagyon rossz dolgom lesz télen. Csupán szeszélyből gyűjtöttem a petróleumot, az ésszerűség szabályai szerint sok minden mást is fel kellett volna halmoznom télire; hogy a vasúttársaság nem nagyon fog törődni velem, ahhoz kétség sem fért, de túlságosan könnyelmű voltam, vagyis jobban mondva nem voltam könnyelmű, de túlságosan kevéssé viseltem a szívemen a sorsomat, semhogy nagyon iparkodtam volna bármit is tenni ezen a téren. Most, a meleg évszakban tűrhetően megvoltam, a dolgot hagytam ennyiben, és semmi többre nem vállalkoztam.

Az egyik csalétek, amely idehozott erre az állomásra, a vadászat ígérete volt. Azt mondták, roppant gazdag vadban a vidék, és már biztosítottam magamnak egy puskát, amelyet - mihelyt megtakarítottam némi pénzt - magam után akartam küldetni. Mármost kiderült, hogy vadászatra alkalmas vadnak nyoma sincsen errefelé, csak farkas és medve fordul elő itt állítólag, az első hónapokban egyet se láttam, azonkívül pedig sajátságosan nagy patkányok éltek erre, amelyeket mindjárt meg is figyelhettem, amint csapatostul rohantak végig a sztyeppen, mintha csak a szél fújná őket. De olyan vad, amelyre örvendezve vártam, nem volt. Hamisan tájékoztattak, volt ugyan vadban gazdag vidék, csak éppen háromnapi útra - nem gondoltam rá, hogy ezen a száz kilométereken át lakatlan tájon a helymegjelölések szükségszerűen bizonytalanok. Egyelőre tehát nem volt szükségem a puskára, és így a pénzt másra fordíthattam, mindazonáltal télire kellett szereznem egy fegyvert, és rendszeresen tettem rá félre pénzt. A patkányok ellen, amelyek néha megtámadták az élelmiszerkészletemet, elég volt a hosszú késem is.

A kezdeti időkben, amikor még mindenhez kíváncsian közeledtem, egy alkalommal felszúrtam egy ilyen patkányt, és szemmagasságban a falra tűztem. A kisebbfajta állatokat csak úgy nézheti meg az ember alaposan, ha a szeme magasságába kerülnek; ha lehajol hozzájuk a földre, és ott veszi szemügyre őket, hamis, hiányos képet kap róluk. E patkányokon a karmok voltak a legfeltűnőbbek: kis homorulat volt rajtuk, a végük mégis hegyes, igen alkalmas tehát ásásra. A kimúlás görcsében a falra tűzött patkány mereven kifeszítette aztán a karmait, mintegy az eleven környezetével szemben, akárha kezecskét nyújtana ki valaki az ember felé, olyanok voltak ezek a karmok.

Általában nemigen háborgattak ezek az állatok, csak éjszakánként ébresztettek fel néha, amikor a kemény földön zörögve nyargaltak el a kunyhó mellett. Ha felültem ilyenkor, és meggyújtottam például egy viaszmécsest, észrevehettem, amint valamelyik tartórúd tövében patkánykarmok nyúlnak be egy nyíláson, és lázasan dolgoznak. Teljesen hiábavaló munka volt, mert napokig kellett volna dolgozniuk, hogy kellően nagy lyukat vájjanak, márpedig mihelyt világosodott, tüstént elinalt a patkány, mégis úgy dolgozott, mint egy munkás, aki ismeri a célját. És jó munkát végzett, bár észrevehetetlenül apró részecskék röppentek fel ásása nyomán, eredménytelenül soha nem vetette be karmait. Hosszú ideig néztem sokszor

éjjelente, míg a látvány szabályos ismétlődése és békessége el nem álmosított. Ilyenkor aztán még ahhoz sem volt erőm, hogy eloltsam a viaszmécsest, és egy darabig még világított a patkánynak a munkájához.

Egy meleg éjszakán, amikor megint meghallottam ezeknek a karmoknak a munkálkodását, óvatosan, világosságot sem gyújtva kimentem, hogy magát az állatot is lássam. Hegyes pofájú fejét mélyen leszegte, csaknem mellső lábai közé szorította, hogy a lehető legszorosabban odaférkőzhessék a fához, és minél mélyebbre benyújthassa a karmait a fa alá. Azt hihette volna az ember, hogy fogja valaki a kunyhóban a karmokat, és az egész állatot be akarja húzni, úgy megfeszült mindene. És mégis egyszerre vége volt mindennek, amikor egy erőteljes toppantással agyontapostam az állatot. A teljes ébrenlét állapotában nem tűrhettem, hogy megtámadják a kunyhómat, amely egyetlen tulajdonom volt.

Hogy biztosítsam a kunyhót e patkányok ellen, minden rést kitömtem szalmával és kóccal, és minden reggel végigvizsgáltam körben a padlót. Szándékom volt az is, hogy bedeszkázom a kunyhó padlóját, amely addig döngölt föld volt csupán - ez télire is hasznos lehetett. Egy paraszt a legközelebbi faluból, név szerint Jekoz, rég megígérte már, hogy hoz nekem erre a célra szép száraz deszkákat, már többször vendégül is láttam ezért az ígéretéért, nem is maradt el soha hosszabb ideig, eljött kéthetenként, szállítmányoztatott is néha a vasúttal, de a deszkákat nem hozta. Különféle kifogásokkal hozakodott elő, többnyire azzal, hogy öreg már ő ahhoz, hogy ilyen terhet cipeljen, és hogy a fia, aki majd elhozza a deszkákat, jelenleg a mezei munkákkal van elfoglalva. Mármost Jekoz saját állítása szerint, és ez igaznak is látszott, jóval túl volt a hetvenen, de szálfatermetű és még nagyon jó erőben is. Azonkívül változtatta is a kifogásait, és egy másik alkalommal arról beszélt, milyen nehéz beszerezni olyan hosszú deszkákat, amilyenek nekem kellenek. Nem sürgettem, nem volt szükségem okvetlenül a deszkákra, Jekoz ültette el bennem egyáltalán a gondolatot, hogy rakjam ki a padlót, talán nem is előnyös az ilyen burkolat, egyszóval nyugodtan végighallgathattam az öreg hazudozását. Mindig így köszöntöttem „És a deszkák, Jekoz?!” Nyomban megindult, félig-meddig gagyogó nyelven, a mentegetőzések árja, inspektor vagy kapitány volt a nevem, néha csak távírász, nemcsak azt ígérte meg, hogy legközelebb elhozza a deszkákat, hanem hogy a fia és néhány szomszédja segítségével lebontja az egész kunyhómat is, és szilárd házat épít a helyébe. Hallgattam, míg bele nem fáradtam, akkor kituszkoltam. De még az ajtóban is emelgette, bocsánatért esedezve, azokat az állítólag oly gyönge karjait, amelyekkel a valóságban egy felnőtt embert is összelapíthatott volna. Tudtam, miért nem hozza a deszkákat, úgy gondolta, ha közelebb jön a tél, nagyobb szükségem lesz a deszkákra, és többet fogok fizetni értük, azonkívül ő maga is többet ér nekem, amíg nem kaptam meg a deszkákat. Mármost persze nem volt ostoba, és tudta, hogy tisztában vagyok a hátsó gondolataival, de abban, hogy nem élek ezzel a tudásommal, előnyére ismert, és ezt az előnyét meg is őrizte.

Félbe kellett azonban szakítani minden előkészületet, amelyet azért tettem, hogy biztosítsam a kunyhót az állatok ellen, és berendezkedjem télire, amikor szolgálatom első negyedévének vége közeledtével komolyan megbetegedtem. Addig éveken át megkímélt mindenfajta betegség, még a legenyhébb rosszullét is, ezúttal megbetegedtem. Erős köhögéssel kezdődött. Mintegy kétórányi távolságra az állomástól az ország belseje felé volt egy kis patak, innen szoktam hazatalicskázni vízkészletemet egy hordóban. Gyakran meg is fürödtem benne, ennek lett a következménye a köhögés. Olyan erősek voltak a köhögési rohamok, hogy köhögés közben össze kellett görbednem, úgy éreztem, nem tudok ellenállni a köhögésnek, ha nem görbedek össze, és nem szedem össze minden erőmet. Azt gondoltam, a vonatszemélyzet megrémül majd a köhögéstől, de ismerték, farkasköhögésnek nevezték. Attól fogva kezdtem én is kihallani az üvöltést a köhögésből. Ültem a kunyhó előtti kis padon, és üvöltve köszöntöttem a vonatot, és üvöltéssel kísértem az elindulását. Éjjelente a priccsen térdeltem

ahelyett, hogy feküdtem volna, és belenyomtam az arcomat a prémekbe, hogy legalább nekem ne kelljen hallanom az üvöltést. Feszülten vártam, hogy valamelyik fontos véredény megpattanása véget vet majd az egésznek. De semmi ilyesmi nem történt, sőt néhány nap után elmúlt a köhögés. Van valamilyen tea, amely meggyógyítja, és az egyik mozdonyvezető megígérte, hogy hoz nekem belőle, elmagyarázta azonban, hogy csak a köhögés kezdetétől számított nyolcadik napon szabad inni belőle, máskülönben nem segít. A nyolcadik napon el is hozta, és emlékszem, hogy a vonatszemélyzeten kívül két utas, két fiatal paraszt is bejött a kunyhómba, mert a teaivás utáni első köhögés meghallgatása jó előjelnek számít. Ittam, már az első kortyot a jelenlévők arcába köhögtem, de utána csakugyan mindjárt megkönnyebbültem, habár az utóbbi két napon már amúgy is alábbhagyott a köhögés. De a láz megmaradt, és nem is múlt el.

Ez a láz nagyon legyengített, minden ellenálló erőm elenyészett, megtörtént, hogy teljesen váratlanul izzadság verte ki a homlokomat, utána egész testemben reszketni kezdtem, és akárhol is voltam, le kellett feküdnöm, és megvárnom, míg érzékeim magukhoz térnek. Világosan észleltem, hogy állapotom nem javult, hanem rosszabbodott, és hogy létfontosságú Kaldába utaznom, és néhány napot ott töltenem, míg jobban nem leszek.

Augusztus 21. Milyen reményekkel kezdtem el őket, és mind a három történet visszavetett, ma a legerősebben. Talán igaz, hogy az orosz történeten mindig csak *A per* után volna szabad dolgozni. Ebben a nevetséges reményben, amely nyilvánvalóan csupán mechanikus fantázián alapszik, újra belekezdtem *A per*-be. - Nem teljesen haszontalanul.

Augusztus 29. Egy fejezet vége nem sikerült, egy másik, szépen kezdődő fejezetet aligha, sőt bizonyosan nem fogok tudni olyan szépen folytatni, holott akkor éjjel biztosan sikerült volna. De nem szabad elhagynom magam, teljesen egyedül vagyok.

Augusztus 30. Hideg és üres vagyok. Túlságosan is jól érzékelem képességeim határait, amelyek - hacsak nem vagyok teljesen megszállott állapotban - kétségkívül szűkre szabottak. És úgy vélem, még a megszállottság állapotában is e szűk határok közé szorulok vissza, bár ilyenkor nem érzékelem őket, mert valami visz magával. Mindazonáltal van tér az élethez e határok között, és ezért úgy ki fogom használni, hogy szinte már megvetendő leszek miatta.

Éjjel háromnegyed kettő. Szemközt sír egy gyerek. Egyszer csak megszólal egy férfi ugyanabban a szobában, olyan közel, mintha az ablakom előtt lenne. „Inkább kiugrom az ablakon, mint hogy tovább hallgassam ezt." Még dörmög valamit az idegességről, az asszony némán, csak sziszegő hangokkal próbálja újra elaltatni a gyereket.

Szeptember 1. Tökéletes tehetetlenségemben két oldalt is alig írtam. Ma nagyon erősen meghátráltam, pedig jól aludtam. De tudom, hogy nem szabad engednem, ha a már egyéb életmódommal is lefojtott írás legalsó fokú szenvedésein át el akarok jutni a talán rám váró, nagyobb szabadsághoz. A régi fásultság még nem hagyott el egészen, amint észrevettem, és a szív hidegsége talán sohasem fog elhagyni. Hogy semmiféle megaláztatástól nem riadok vissza, éppúgy jelenthet reménytelenséget, mint adhat reményt.

Szeptember 13. Megint alig két oldal. Először azt gondoltam, hogy az osztrák vereségek okozta szomorúság és a jövőtől való félelem (olyan félelem ez, amely voltaképpen nevetségesnek és egyszersmind aljasnak tűnik előttem) gátolja meg, hogy egyáltalán valamit is írhassak. De

nem ez okozta, csak valami tompultság, amely minduntalan elővesz, és minduntalan le kell győzni. A szomorúságra magára jut éppen elég idő az íráson kívül. Az a mód, ahogyan a háborúhoz kapcsolódó gondolatmenetek kínoznak: a legkülönfélébb irányokból morzsolnak fel, hasonlít az F. miatt érzett régi aggodalmaimra. Képtelen vagyok aggodalmakat elviselni, és talán arra születtem, hogy aggodalmak őröljenek fel. Ha kellőképp legyengültem - és erre már aligha kell sokáig várni -, talán a legcsekélyebb gond is elegendő lesz, hogy szétziláljon. Ez a kilátás mindazonáltal ahhoz a lehetőséghez is hozzájuttat, hogy a szerencsétlenséget minél tovább késleltessem. Igaz, egy annak idején viszonylag még kevéssé legyengült alkat minden erejének latba vetésével sem sokra mentem az F. miatt táplált aggodalmaim ellen, de akkor csak a kezdeti időben támaszkodhattam fő segítségemre, az írásra, amelyet most már semmiképpen sem engedek ki többé a kezemből.

Október 7. Kivettem egy hét szabadságot, hogy előrelendítsem a regényt. Ez ma estig - most szombat éjjel van, hétfőn lesz vége a szabadságomnak - nem sikerült. Keveset írtam, és az is gyengécske. Igaz, már a múlt hét is a hanyatlás jegyében telt; de hogy ilyen rossz is lesz, azt nem láthattam előre. Következtetni lehet már e három nap alapján, hogy nem vagyok méltó rá, hogy hivatal nélkül éljek?

Október 15. Két héten át eredményes munka, részlegesen helyzetem tökéletes megértése. - Ma, csütörtökön (hétfőn ér véget a szabadságom, kivettem még egy hét szabadságot) levél Bl. kisasszonytól. Nem tudom, mihez kezdjek vele, azt tudom, hogy úgy rendeltetett, hogy egyedül maradjak (ha egyáltalán maradok, ami koránt sincs elrendelve), azt sem tudom, szeretem-e F.-t (a viszolygásra gondolok, amely elfogott a láttára, mikor táncolt, szigorú, leszegett pillantással, vagy mikor nem sokkal az Askanischer Hofból való eltávozása előtt keze, az orrnyergen végigfutva, a hajába siklott, s a tökéletes idegenség számtalan más pillanatára gondolok még), de mindennek ellenére újraéled a végtelen csábítás, egész este játszottam a levéllel, a munka akadozik, pedig úgy érzem (igaz, közben fejfájás gyötör, amely már a hét eleje óta tart), futná az erőmből. Emlékezetből ideírom még azt a levelet, amelyet Bl. kisasszonynak írtam:

„Sajátságos véletlen, Grete Kisasszony, hogy a levelét éppen ma kaptam meg. Hogy mivel esett egybe, nem akarom megmondani, az csak engem illett és azokat a gondolatokat, amelyeket a fejemben forgattam, mikor ma éjjel, körülbelül három órakor, ágyba feküdtem. (Öngyilkosság, levél Maxnak mindenféle megbízásokkal.)

Nagyon meglepett a levele. Nem az lep meg, hogy ír nekem. Miért is ne írna nekem? Azt írja ugyan, hogy gyűlölöm Magát, de ez nem igaz. Ha mindenki gyűlöli is Magát, én nem gyűlölöm, és nemcsak azért nem, mert nincs hozzá jogom. Igaz, az Askanischer Hofban bírónőként ítélkezett fölöttem, ez undorító volt mind Magára, mind rám, valamennyiünkre nézve - ám ez csak a látszat volt, valójában én ültem a Maga helyén, és mindmáig ott ülök.

F.-ben teljességgel csalatkozik. Ezt nem azért mondom, hogy részleteket csaljak ki Magától. Nem tudok elképzelni semmiféle részletet - és a képzelőerőm már éppen elégszer körbeszáguldozta ezeket a köröket, úgyhogy megbízom benne -, mondom, nem tudok elképzelni olyan részletet, amely arról győzhetne meg, hogy Maga nem csalatkozik. Amire céloz, az teljességgel lehetetlen, boldogtalanná tesz a gondolat, hogy valamilyen kideríthetetlen okból nem csalatkozik-e netán F. is. De ez szintén lehetetlen.

Részvétét mindig igaznak tartottam és kíméletlennek önmagával szemben. A legutóbbi levelét megírnia is nehezére eshetett. Hálás köszönetem érte.” Mit végeztem ezzel? A levél hajtha-

tatlannak látszik, de csak azért, mert szégyelltem, mert felelőtlennek tartottam, mert féltem, hogy engedékeny leszek, nem azért, mintha nem akarnék az lenni. Ellenkezőleg, semmi egyebet nem akarok. Mindnyájunknak az volna a legjobb, ha nem válaszolna, de válaszolni fog, én pedig várni fogok a válaszára.

..... dik szabadságos nap. Éjjel három óra, csaknem semmit ..... lát olvastam, és rossznak találtam. Kétféle ..... félresikerült. Előttem a hivatal és a ..... a tönkremenőfélben lévő gyár. Én azonban ..... tartás nélkül. És legerősebb támaszom ..... módon F.-re gondolok, pedig a tegnapi levélben a kapcsolatfelvétel minden kísérletét elhárítottam. Két hónapig most, minden tényleges kapcsolatot megszakítván F.-fel (kivéve az E.-vel. folytatott levelezés általit), nyugodtan éltem, úgy álmodtam F.-ről, mint egy halottról, aki soha többé nem lehet élő, és most, hogy felkínálkozik a lehetősége, hogy közeledjem hozzá, újra ő a középpontja mindennek. Kétségkívül zavarja a munkámat is. Pedig, amikor az utóbbi időben néha gondoltam rá, mennyire úgy tűnt fel előttem, mint a legidegenebb ember, akivel valaha találkoztam, ha közben azt mondtam is magamban, hogy ez az egészen különleges idegenség abban gyökerezik, hogy F. minden más embernél közelebb jött hozzám, vagy legalábbis mások ennyire a közelembe tolták.

Kicsit lapozgattam a naplót. Valami sejtelemféle járt át arról, miféle a szervezete egy ilyen életnek.

Október 21. Négy napja csaknem semmit sem dolgoztam, mindig csak egy-egy órát és néhány sort, de jobban aludtam, és csaknem elmúlt ezáltal a fejfájás. Bl.-től nem jött válasz, holnap jöhet utoljára.

Felicéhez

[1914. október vége-november eleje]

Közöttünk, Felice, legalábbis, ami engem illet, az utóbbi negyedévben se jó, se rossz értelemben semmi, de semmi nem változott. Én természetesen csak a hívásodra várok, és biztosan és nyomban válaszoltam volna az előbbi leveledre is, ha megkaptam volna. Arra természetesen nem is gondoltam, hogy írjak neked - az Askanischer Hofban nagyon világosan megmutatkozott a levelek és az összes egyéb iromány értéktelensége -, minthogy azonban a fejem (a fejfájásokkal együtt és különösen ma) még mindig a régi, nem volt híján körötted forgó gondolatoknak és álmoknak, és a fejemben megvalósuló együttlétünk csak néha-néha keseredett meg, többnyire inkább békés volt és boldog. Egyszer azért megfordult a fejemben, hogy ha nem is írok, de legalább üzenek neked valakivel, ki nem találod úgysem, különleges alkalom volt, elalvás közben ötlött az eszembe; hajnali négy tájt, az első alvásom szokott időpontjában.

De mindenekelőtt azért nem gondoltam írásra, mert valóban úgy éreztem, hogy ami a kapcsolatunkban a legfontosabb, az tisztán áll előttem. Te már régóta hamis nyomon jártál, minduntalan a ki nem mondott dolgokat emlegetve. Nem a kimondásban, hanem az elhívésben volt a hiba. Mivel nem akartad elhinni, amit hallottál és láttál, azt gondoltad, hogy elhallgattam valamit. Nem láttad be, hogy mekkora hatalma van rajtam a munkának, s ha

beláttad is, korántsem teljesen. Ezért ami megtévesztő különcséget csak kiváltott belőlem a munkáért való aggódás és csakis a munkáért való aggódás, azt Te szükségképpen hamisan értelmezted. És ráadásul ezek a különcségek (elismerem, förtelmes különcségek, magam utáltam őket a legjobban) még kihívóbban is mutatkoztak meg veled szemben, mint akárki mással szemben. Ez nagyon is természetes volt, és nem csak ellenedre történt. Nézd csak, a munkámnak Te nemcsak a leghívebb barátja, hanem egyúttal a legádázabb ellensége is voltál, legalábbis a munka szemével nézve, és ezért, noha legbelül határtalanul rajongott érted, önvédelemből minden erejével ellened fordult. Méghozzá minden apróságban. Erre gondoltam például egy este, mikor a nővéreddel csaknem kizárólag húsételekből álló vacsoránknál ültünk. Ha akkor Te is ott vagy, alighanem papírhéjú mandulát rendelek.

Az Askanischer Hofban sem azért hallgattam, hogy ellenedre tegyek. Hiszen amit mondtál, nagyon világos volt, nem akarom most elismételni, de olyasmi is elhangzott ott, amit négyszemközt majdnem képtelenség lett volna elmondani. Mindenesetre csak akkor álltál elő vele, miután én jó darab ideig hallgattam, illetve valami szamárságot makogtam. Még utána is elég sokáig vártál, hadd mondjak még valamit. Most sem vetem szemedre, hogy miért hoztad magaddal Bl[och] kisasszonyt is, hiszen a neki küldött levelemben úgyszólván megalázóan írtam rólad, s ezért neki igazán ott volt a helye. Azt már azonban nem értettem, hogy hívhattad oda a nővéredet is, akit akkor még alig ismertem. De egyikük jelenléte sem zavart különösebben, lehetséges, hogy ha képes lettem volna valami lényegbevágót mondani, puszta ellenkezésből nem szólaltam volna meg. Ez lehetséges, csakhogy nem volt semmi lényeges mondanivalóm. Láttam, hogy odavan minden, azt is láttam, hogy valami meglepő vallomással az utolsó pillanatban még megmenthetem a helyzetet, csakhogy semmiféle meglepő vallomást sem tehettem. Szerettelek, ahogy ma is, láttam, hogy bajban vagy, tudtam, hogy két évig ártatlanul szenvedtél miattam, ahogy még vétkeseknek sem volna szabad szenvedniük, azonban láttam azt is, hogy nem érted meg a helyzetemet. Mit tehettem volna? Csak azt, amit tettem: sodortattam magam, hallgattam, vagy el-elejtettem valami ostoba megjegyzést, meghallgattam a furcsa konfliskocsis históriáját, és néztelek, és éreztem, hogy ez az utolsó alkalom.

Ha azt mondom, hogy nem értetted meg a helyzetemet, ezzel nem azt akarom mondani, hogy én viszont tudtam, mit kellett volna tenned. Ha tudtam volna, nem titkoltam volna el előtted. Én számtalanszor próbáltam megértetni veled a helyzetemet, Te természetesen meg is értetted, de beleélni magad, erre nem voltál képes. Bennem két lény volt és van, és harcban állnak egymással. Az egyik majdnem olyan, amilyent Te szeretnél, s aminek híján van még, hogy teljesüljön a kívánságod, a fejlődése során azt is megszerezheti. Az Askanischer Hofbeli szemrehányásaid egyike sem vonatkozott rá. A másik azonban csak a munkával törődik, csak arra van gondja, ezért a legalantasabb képzetek sem idegenek tőle, a legjobb barátjának a halálában is csak a munkája akadályát, noha csak ideiglenes akadályát látná, ezt az aljasságot csak az ellensúlyozza, hogy a munkájáért szenvedni is képes. A kettő tehát harcban áll, de nem valóságos harc ez, amelyben ölre mennek egymással. Az első a másodiktól függ, és lelki indítékainál fogva soha, de soha nem volna hajlandó földhöz teremteni, sőt inkább attól boldog, hogy boldognak látja, és ha a másodiknak az ügye vesztésre áll, az első letérdel elébe, ráemeli a szemét, és senki más nem létezik számára, csak ő. Így van ez, Felice. És mégis harcban állnak egymással, és mégis a tied lehetne mind a kettő, csak változtatni nem lehet rajtuk, hacsak elpusztítani nem akarja mind a kettőt az ember.

Nomármost az a helyzet, hogy neked mindezt hiánytalanul el kellett volna ismerned, be kellett volna látnod, hogy mindaz, ami ott történik, érted is történik, s hogy a magamnak végzett munka követelése nem ellenkezés, se nem szeszély, hanem segítség, részint már eleve szükséges, részint az ezzel a munkával végletesen szembeszegülő életkörülményeim által kikényszerített segítség. Nézd meg, hogy élek most. Egyedül, a legidősebbik húgom

lakásában. Ő, minthogy a sógorom a fronton van, a szüleimnél lakik. Ha nem zavar egy s más, kiváltképpen a gyár, akkor így alakul az időbeosztásom: fél háromig hivatal, utána ebéd otthon, utána egy vagy két óra újságolvasás, levélírás vagy hivatali munka, utána fel a lakásomba (Te is ismered) aludni vagy csak úgy heverészni alvás nélkül, utána kilenckor le a szüleimhez vacsorázni (jó sétaút), tízkor megint vissza villamossal, s utána virrasztás, ameddig az erőm vagy a másnap délelőttől, a hivatali fejfájástól való rettegés engedi. Az utóbbi negyedévben ma van a második este, hogy nem dolgozom, az első körülbelül egy hónapja volt, amikor nagyon fáradt voltam. Nemrégiben kivettem tizennégy nap szabadságot is, akkor természetesen módosult egy kicsit az időbeosztásom, már amennyire a röpke tizennégy nap szorításában, az egymást követő napok izgalmában egyáltalán lehetséges volt. Általában reggel ötig így is az íróasztalnál ültem, sőt egy ízben fél nyolcig, utána aludtam, a szabadság utolsó napjaiban sikerült végre tisztességesen kialudnom magam, délután egy vagy két óráig, de akkor már tényleg szabad voltam, és estig kimenőt adtam magamnak.

Azt talán még csak elismered, Felice, hogy szabadság idején lehet ilyen módon élni, de ahogy máskor élek, azt nem helyesled, vagy legalábbis eddig önként nem adtad jelét. Azokban a nappali órákban, amelyeket a nekem való élet igazi óráinak tekintek, ott ülök vagy heverészek egyedül a három csendes szobában, nem jövök össze senkivel, még a barátaimmal se, csak Maxszal pár percre a hivatalból hazafelé menet, és - nem vagyok boldog, bizony nem, legföljebb elégedett olykor, hogy a körülményekhez képest teljesítem valahogy a kötelességem.

Ezt a fajta életvitelt én mindig elismertem, ez volt mindig a kérdés és a próbakő. A válaszod sosem volt határozott „nem”, de az „igen”-ed sosem ölelte fel az egész kérdést. Ami hézag maradt a válaszodban, Felice, az gyűlölettel, vagy ha sértő volna ez a kifejezés, idegenkedéssel telt meg. Már akkor elkezdődött, amikor Frankfurtban voltál, a közvetlen indítékot nem ismerem, talán nem is volt, elég az hozzá, hogy a frankfurti leveleidben nyilvánult meg először ez az idegenkedés abban, ahogy válaszoltál, ha aggódtam érted, abban, ahogy visszahúzódtál. Akkoriban valószínűleg még magad sem tudtál erről, később azonban kénytelen voltál beismerni. Ugyan mi más lett volna az a szorongás, amelyet oly gyakran emlegettél később az állatkertben, s amely sokkal többször kényszerített hallgatásra, mintsem megnyilatkozásra, ugyan mi más lett volna, ha nem idegenkedés az életmódomtól s közvetve a szándékaimtól is, amelyekre nem tudtál ráhangolódni, mivel bántónak érezted őket. Látlak, amint könnyes szemmel figyelsz dr. W[eiss]re - szorongásból; amint a szüleidnél tett látogatásom előtti estén (kiragadott s talán nem mindig helytálló példák) nem tudsz világos választ adni - szorongásból; amint Prágában ezt-azt kivetnivalónak találsz rajtam - szorongásból, mindig és újra csak szorongásból. Szorongást írok idegenkedés helyett, ám a két érzés egybevegyült. És nem ez tört-e ki belőled végül az Askanischer Hofban is? Ha hallottad önmagadat, lehettek-e még kétségeid? Nem magad állapítottad-e meg, hogy elveszejtenéd önmagad, ha... - És még a mai leveledben is vannak olyan passzusok, Felice, amelyek még alighanem ebből a szorongásból erednek. Ne érts félre, Felice. Ez az idegenkedés megmaradt, pedig Te ország-világ előtt elhatároztad, hogy szembeszegülsz vele. Végződhetett volna akár jól is a dolog, boldog óráimban még magam is reménykedtem benne. De most nem erről van szó. Te magyarázatot kívánsz a legutóbbi viselkedésemre, nos, a magyarázat az, hogy állandóan előttem lebegett a szorongásod, az idegenkedésed. Nekem kötelességem volt óvni a munkámat, amely nélkül nincs jogom az élethez, a Te szorongásod pedig azt mutatta, vagy azt a félelmet keltette bennem (sokkal elviselhetetlenebb szorongással), hogy itt a munkámat nagyon nagy veszély fenyegeti. „Ideges voltam, összeomlottam, úgy éreztem, nem bírom tovább”, amint írod, úgy volt. Ilyen ádázul még sosem tusakodott bennem az a kettő. És akkor írtam meg Bl[och] kisasszonynak azt a levelet.

De talán nem okoltam még meg kellőképpen a szorongásomat, a Te Ask[anischer] H[of]-beli magyarázkodásodra csak később került sor, az most nem tartozik ide. De mi sem jellemzőbb, mint nézeteltérésünk a lakás miatt, engem a terved minden részlete elrémített, még ha nem is tudtam mit felhozni ellene, és okvetlenül neked hitt volna mindenki. Csak éppen neked nem lett volna szabad hinned önmagadnak. Te valami nagyon hétköznapit akartál: egy kényelmes, kényelmesen berendezett, családias lakást, amilyen a többi családoké a Te vagy akár az én köreimben. Semmiképpen nem akartál különbet, mint ezek az emberek (a mai leveledben is emlegeted őket, ők azok, akik „álmukban is gyarapodnak"), csak ami nekik megvan, pontosan az legyen meg neked is. Egyszer arra kértelek - már szinte végső szorongásomban -, hogy akadályozd meg a templomi esküvőt, Te nem mondtál rá semmit, s én szorongva gondoltam rá, hogy bizonyára elkeserített a kérésem, és az A[skanischer] H[of]ban tényleg szóba hoztad ezt a kérésemet is. De mi volt az értelme a lakásról alkotott elképzelésednek? Az, hogy a többiekkel értettél egyet és nem velem; csakhogy a többieknek érthető módon gyökeresen mást jelent a lakás, mint amit nekem jelentett volna. Ezek a többiek, ha megházasodnak, szinte máris jóllaktak, nekik a házasság csak az utolsó, nagy, kövér falat. Nekem azonban nem, én nem akarok jóllakni, én nem nyitok boltot, hogy házas évről házas évre gyarapítsam, nekem nem kell egyszer s mindenkorra szóló lakás, hogy védett nyugalmából vezetgessem a boltomat - és azonfelül, hogy nem kell ilyen lakás nekem, még szorongással is tölt el. Én úgy áhítozom a munkámra, hogy majd belebetegszem; az itteni körülményeim azonban összeesküdtek a munkám ellen, és ha én ilyen körülmények között olyan lakásba költözöm, amilyent Te kívánsz, az - ha nem is valóságosan, de képletesen - azt jelenti, hogy kísérletet teszek ezeknek a körülményeknek életfogytiglani meghosszabbítására, s ennél rosszabb már nem is jöhet.

Szeretném az imént elmondottakat valamiképpen szűkebbre vonni és ezáltal pontosabban meghatározni. Jogosan kérdeznéd, hogy akkor miféle lakásterveket várok én tőled. Erre tulajdonképpen nem is tudok válaszolni. A munkám szempontjából persze az lett volna a legjobb és legtermészetesebb, ha mindenről lemondva, keresek valahol még a negyedik emeletnél is följebb egy lakást, nem Prágában, hanem másutt, de nagyon valószínű, hogy sem Te, sem én nem vagyunk kaphatók rá, hogy önként vállalt nyomorban éljünk. Talán én még kevésbé vagyok kapható erre, mint Te. De hát még egyikünk se próbálta. Tőled vártam volna talán a javaslatot? Nem mondhatnám; odalettem volna örömömben, ha ilyen javaslatot teszel, de számítani nem számítottam rá. De volt talán közbülső megoldás is, azazhogy határozottan volt ilyen. És Te bizonyára meg is találtad volna keresgélés nélkül, magától értődő könnyedséggel, ha, igen, ha nincs ott az a szorongás, az az idegenkedés, és vissza nem riadsz attól, ami olyan múlhatatlanul fontos volt nekem az együttlétünkhöz. Remélni remélhettem még, hogy meglesz köztünk az egyezség, de ez csak hiú reménykedés volt, hisz épp az ellenkezőjére utaló jelektől kellett tartanom, ellenük kellett még védekeznem is, ha azt akartam, hogy eleven férfi legyen a társad.

Te bizonyára visszájára fordíthatod az egészet azzal, hogy a Te léted éppúgy fenyegetve volt, a Te félelmed éppúgy jogos volt, mint az enyém. Én nem hiszem ezt. Hiszen én a valóságos lényedet szerettem, és csak akkor féltem tőle, ha a munkámat veszélyeztette. S mivel így szerettelek, nem is lett volna más választásom, mint hogy segítsek neked megóvni magad: Azazhogy ez sem tükrözi pontosan az igazságot, hisz tényleg fenyegetve voltál, de hát nem kívántad-e magad is, hogy fenyegessenek? Soha? Semmi módon?

Semmi újdonságot nem mondtam ezzel, talán egy kissé újszerűen van összegezve, de újdonság nincs benne. Illetve az benne mégis az új, hogy nem az állandó levelezésünk keretében van megírva, és én ennélfogva s azért is, mert Te kívántad ezt az összegezést, világos válaszra számítok. Mohón várom a válaszodat. Válaszolnod kell, Felice, ha mégoly

sok kivetnivalót találsz is a levelemben. Nagyon türelmetlenül várom a válaszodat. Tegnap, amikor abbahagytam a levelet - késő volt már -, és lefeküdtem, aludtam egy kicsit, de amikor aztán felébredtem, és reggelig nem is igen tudtam elaludni, megint ugyanúgy megrohantak a gondjaink és bajaink - ez tényleg közös tulajdonunk -, mint a legrosszabb időkben. Még egyben van az egész, semmit nem szelídültek ezek a gondok, elég, ha csak valamennyire is közel engedi magához őket az ember. És ez olyan megrázó, mintha az embernek megbénulna a nyelve. Néha már-már úgy éreztem éjjel, hogy túl vagyok a téboly határán, és nem tudtam, hova menekülhetnék. Válaszolni fogsz tehát, és ha nagyon kedves akarsz lenni, táviratban jelzed, hogy megkaptad a levelem.

Említetted az Ernával való levelezésemet. Nem tudom, mit értesz azon, hogy ettől a levelezéstől függetlenül válaszoljak neked. Történetesen éppen holnap írok Ernának. Ennélfogva azt is megírom neki, hogy írtam neked. Erna elképzelhetetlenül jó volt hozzám, és hozzád is az.

Franz

Napló

November 3. Délután levél E.-nek, átnéztem Pick *A vak vendég* című történetét, és javításokat jegyeztem föl, olvastam egy kicsit Strindbergtől, utána nem aludtam, fél kilenckor otthon, tíz órakor vissza, a fejfájástól való félelemben, amely már kezdődik, és mert éjjel is nagyon keveset aludtam, már nem dolgoztam, részben azért sem, mert féltem, hogy elrontok egy tegnap írt, tűrhető részt. Augusztus óta a negyedik nap, amikor nem írtam semmit. Oka a sok levél, megpróbálom, hogy nem írok több levelet, vagy csak egészen rövideket. Milyen elfogódott vagyok mostanában, s hogy ide-oda dobál ez az állapot! Tegnap este az a túláradó boldogság, miután elolvastam néhány - sort Jammes-tól, akihez egyébként semmi közöm, de akinek a franciasága - egy költőbarátjánál tett látogatásáról volt szó - oly nagy erővel hatott rám.

November 4. Visszajött P. Kiáltozva, izgatottan, magából kikelve. Történet a vakondokról, amely alatta furkált a lövészárokban, és amelyben isteni jelet látott, hogy arrébb húzódjék onnan. Alighogy odébb ment, eltalált egy lövés egy katonát, aki utánakúszott, és éppen a vakondok fölé került. - A századosa. Világosan lehetett látni, ahogy fogságba esett. Másnap azonban megtalálták az erdőben meztelenül, bajonettdöfések nyomaival. Valószínűleg volt nála pénz, át akarták kutatni és kirabolni, de „már amilyenek a tisztek", nem hagyta, hogy hozzányúljanak. - P. dühében és izgalmában csaknem elsírta magát, amikor a vasútról jövet találkozott a főnökével (akit azelőtt mérhetetlenül és nevetségesen tisztelt), amint elegánsan felöltözve, illatfelhőben úszva, távcsővel a nyakában színházba ment. Egy hónap múlva maga is így tett, mégpedig olyan jeggyel, amelyet ez a főnöke ajándékozott neki. *A hűtlen Eckehart* című vígjáték előadására ment. - Egy alkalommal Sapieha herceg kastélyában aludt, egy alkalommal közvetlenül a tüzelő osztrák ütegek előtt, ahol tartalékban volt, egyszer egy parasztszobában, ahol jobbra és balra a két fal menti ágyban egy-egy asszony aludt, a kályha mögött egy leány, a padlón pedig nyolc katona. - Büntetés katonáknak. Kikötik őket egy fához, míg el nem kékülnek.

[...]

November 30. Nem tudok tovább írni. A végső határon vagyok, talán megint évekig itt fogok ülni, míg megint belekezdek talán egy újabb, megint befejezetlenül maradó történetbe. Hideg is vagyok megint és érzéketlen, csak a tökéletes nyugalom iránti aggkori vonzódás maradt.

És mint valami állat, amelyet teljesen elrekesztettek az emberektől, már megint ingatom a nyakam, és a közbeeső időre megint szeretném F.-t megkapni. Meg is fogom próbálni, hacsak utálkozásom önmagamtól meg nem akadályoz benne.

[...]

December 5. Levél E.-től a családja helyzetéről. A családhoz való viszonyom csak akkor tűnik egyértelműnek a szememben, ha a család romlásaként fogom fel magam. Ez az egyetlen szerves, minden meglepőn simán felülkerekedő magyarázat, amely létezik. Ez az egyetlen tevékeny kapocs is egyben, amely pillanatnyilag a családomhoz fűz, mert egyébként érzelem dolgában végképp elszakadtam tőle, igaz, nem teljesebb érvényűen, mint talán az egész világtól. (Létezésem képe e tekintetben egy haszontalan, hóval és dérrel belepett, a földbe ferdén épp hogy csak belefúrt pózna lehetne egy nagy síkság szélén, mélyen felforgatott mezőn, sötét téli éjszakán.) Gyengítettem mindenki ellenállóképességét, holott oly nagy szükségük lenne rá most, hozzájárultam az apa halálához, éket vertem F. és E. közé, s végül E.-t is szerencsétlenné tettem, a bajoknak pedig előreláthatólag még nincs végük. Eléjük vagyok fogva, és az a dolgom, hogy tovább vonszoljam őket. Utoljára kikínlódott levelemet F. nyugodtnak tartja; „oly nagy nyugalmat áraszt", így fejezi ki. Mindazonáltal ami ezt illeti, nincs kizárva, hogy irántam érzett gyöngédségében, aggodalmában, kíméletből fejezi ki magát így. Hiszen az egészet figyelembe véve, az én büntetésem elégséges, már a családhoz viszonyított helyzetem is elég büntetés, szenvedtem is miatta annyit, hogy soha nem fogom kiheverni (álmom, emlékezetem, gondolkodási készségem, ellenálló erőm a legparányibb gondokkal szemben is gyógyíthatatlanul meggyengült, sajátságos módon nagyjából ugyanazok a következmények ezek, mint amilyenekkel a hosszú börtönbüntetés jár), de pillanatnyilag nem kínoz annyira a családhoz való viszonyom, kevésbé mindenesetre, mint F. vagy E. Valami kínzó rejlik azért abban, hogy E.-vel készülök most karácsonyi utazásra, miközben F., mondjuk, Berlinben marad.

December 8. Hosszabb idő után tegnap első ízben jó munkára való kétségtelen készség. És mégis csak az anya-fejezet első oldala, mert már két éjjel csaknem semmit sem aludtam, mert már reggel jelentkezett a fejfájás, és mert túlságosan féltem az elkövetkező naptól. Megint beláttam, hogy minden, amit töredékenként és nem az éjszaka nagy részének folyamán (vagy akár a teljes éjszakán át) írok le, az csökkent értékű, és hogy életkörülményeim erre a csökkentértékűségre kárhoztatnak.

[...]

December 19. Tegnap csaknem öntudatlanul írtam *A falusi tanító*-t, de féltem háromnegyed kettőnél tovább írni, és a félelmem jogos volt, csaknem semmit sem aludtam, és csupán mintegy három rövid álmon estem át, és ennek megfelelő volt aztán az állapotom a hivatalban. Tegnap apám szemrehányásai a gyár miatt: „Beletáncoltattál." Aztán hazamentem, és három óra hosszat nyugodtan írtam abban a tudatban, hogy a bűnöm kétségtelen, ha nem is olyan nagy, amilyennek apám feltünteti. Ma, szombaton nem mentem el vacsorára, részben apámtól

való félelmemben, részben hogy munkára használhassam ki az egész éjszakát, de csak egy oldalt írtam, és az sem valami jó.

Minden novella kezdete nevetséges először. Reménytelennek látszik, hogy ez az új, még el nem készült, mindenütt érzékeny szervezet fennmaradhasson a világ kész szervezetében, amely minden kész, működő szervezethez hasonlóan arra törekszik, hogy lezáruljon. Mindazonáltal megfeledkezik itt az ember arról, hogy a novella, ha létjogosult, magában hordja kész szervezetét, még ha az nem bontakozott is ki egészen; ezért-e tekintetben megalapozatlan a kétségbeesés egy-egy novella elkezdése előtt; ugyanígy a szülőknek is kétségbe kellene esniök a csecsemőjük láttán, hiszen nem ezt a nyomorult és különösképp nevetséges lényt akarták világra hozni. Mindazonáltal sohasem tudja az ember, jogos vagy jogosulatlan-e a kétségbeesés, amelyet érez. De bizonyos támaszt nyújthat azért ez a gondolatmenet, e tapasztalat hiánya ártott már nekem.

December 20. Max kifogása Dosztojevszkij ellen, hogy túl sok lelki beteget szerepeltet. Súlyos tévedés. Nem lelki betegek azok. A betegség megjelölése nem egyéb, mint jellemzési eszköz, mégpedig nagyon finom és nagyon termékeny eszköz. Elég például makacs kitartással hangoztatni valakiről, hogy együgyű és idióta, és ha van benne valami dosztojevszkiji mag, ez fogja a legnagyobb teljesítményre sarkallni. E tekintetben jellemzéseinek olyasfajta a jelentősége, mint a barátok körében elhangzó szidalmaknak. Ha azt mondják egymásnak, „te tökfej", akkor nem úgy értik, hogy a másik valóban tökfej, s lealacsonyítják ezzel a barátságukat, hanem rendszerint, hacsak nem merő tréfáról van szó, de még olyankor is, szándékok végtelen keveredése rejlik ebben. Így például a Karamazov atya egyáltalán nem bolond, hanem nagyon okos, csaknem Ivannal egyenrangú, mindamellett gonosz ember, sokkal okosabb mindenesetre, mint az elbeszélő által ki nem kezdett unokabátyja vagy -öccse, a földbirtokos, aki annyira felette állónak érzi magát.

[...]

December 26. Kuttenbergben Maxszal és a feleségével. Hogy számítottam erre a négy napra, hány órán át töprengtem, hogyan használhatnám fel őket helyesen, és most talán mégis elszámítottam magam. Ma este szinte semmit sem írtam, és talán nem is leszek már képes folytatni *A falusi tanító*-t, amelyen egy hete dolgozom, és amelyet a három szabad éjszakán bizonyára befejezhettem volna tisztán és külső hibák nélkül, most pedig, noha még csak az elején tartok, máris van két gyógyíthatatlan hibája, s azonkívül elsatnyult. - Mostantól fogva új napi időbeosztás! Még jobban kihasználni az időt! Azért panaszkodom itt, hogy itt leljek megváltásra? Ebből a füzetből nem fog jönni, akkor jön majd, ha az ágyban leszek, és a hátamra fektet majd, szépen, könnyedén, és ott fekszem kékesfehéren, más megváltás nem jön számomra.

[...]

December 31. Augusztus óta dolgoztam, általában nem keveset és nem is rosszul, de sem az előbbi, sem az utóbbi tekintetben nem a képességeim határaiig, amint lennie kellett volna, különösképp azért, mert képességeim előreláthatólag (álmatlanság, fejfájás, szívgyengeség) már nem soká fognak kitartani. Befejezetlenül maradt abból, amit írtam: *A per, Emlékezés a kaldai vasútra, A falusi tanító, Az al-államügyész* és kisebb kezdemények. Csak *A fegyenc-gyarmaton* és az *Elkallódott fiú* egy fejezete készült el, mind a kettő a kéthetes szabadság alatt. Nem tudom, mire való ez az áttekintés, egyáltalán nem illik hozzám!

1915

Napló

Január 4. Nem hagyott alább a nagy kedvem, hogy új történetbe kezdjek. Teljesen hiábavaló minden. Ha nem tudom végigűzni az éjszakákon a történeteket, kitörnek és eltévednek, mint most is *Az al-államügyész*. És holnap megyek a gyárba, P. bevonulása után lehet, hogy minden délután oda kell mennem. Azzal vége mindennek. Egyre a gyárra gondolnom - ez az én szakadatlan engesztelő napom.

Január 6. Egyelőre lemondtam *A falusi tanító*-ról és *Az al-államügyész*-ről. De csaknem képtelen vagyok arra is, hogy folytassam *A per*-t. Eszembe jut a lembergi leány. Valamiféle boldogság ígéretei, az örök élet reményeihez hasonlók. Bizonyos távolságból nézve helytállóak, és nem mer az ember közelebb menni hozzájuk.

Január 17. [...] Beláttam, hogy nem használtam ki kellőképp az időt augusztus óta. Az örökös próbálkozás, hogy sok délutáni alvással késő éjszakáig dolgozhassam, értelmetlen volt, hiszen már az első két hét után láthattam, az idegeim nem engedik meg, hogy egy óra után térjek aludni, mert ilyenkor már egyáltalán nem alszom el, a másnap elviselhetetlen, és tönkreteszem magam. Túlságosan sokáig feküdtem tehát délután, éjjelente viszont ritkán dolgoztam egy óránál tovább, de legkorábban mindig tizenegy óra tájban fogtam hozzá. Ez tévedés volt. Nyolc vagy kilenc órakor kell elkezdenem, az éjszaka kétségkívül a legalkalmasabb idő (szabadság!), de hozzáférhetetlen számomra.

Szombaton látni fogom F.-et. Ha szeret, nem érdemlem meg. Ma megérteni véltem, milyen szűkek mindenütt a határaim, következésképp az írás terén is. Ha nagyon intenzíven felismeri az ember a határait, szét kell robbannia. Alighanem Ottla levele ébresztett ennek a tudatára. Nagyon önelégült voltam az utóbbi időben, és sokféle kifogást találtam a védelmemre és igazolásomra F.-el szemben. Kár, hogy nem volt időm felírni őket, ma nem volnék rá képes.

[...]

Január 8. A gyárban fél hétig egyformán hasztalanul dolgoztam, írtam, olvastam, diktáltam, hallgattam. Ugyanolyan értelmetlen kielégültség utána. Fejfájás, rosszul aludtam. Képtelen vagyok hosszabb koncentrált munkára. Keveset is voltam a szabadban. Mégis belekezdtem egy új történetbe, a régieket, félek, elrontanám. Most négy vagy öt történet ágaskodik előttem, mint a lovak Schumann cirkuszigazgató előtt a produkció kezdetén.

Január 19. [...] Két barátommal kirándulást beszéltem meg vasárnapra, de teljesen váratlanul elaludtam a találkozó óráját. Barátaim, akik tudták rólam, milyen pontos vagyok egyébként, eljöttek ahhoz a házhoz, amelyben lakom, álldogáltak is még előtte egy darabig, aztán feljöttek a lépcsőn, és kopogtattak az ajtómon. Nagyon megijedtem, kiugrottam az ágyból, és semmi egyébre nem ügyeltem, csak hogy mielőbb elkészüljek. Mikor aztán teljesen felöltözve kiléptem az ajtón, a barátaim szemlátomást rémülten hátrahőköltek. „Mi van a fejed mögött?”, kiáltották. Már felébredésem óta éreztem valamit, ami megakadályozta, hogy hátrahajtsam a

fejem, s most megpróbáltam kitapogatni, mi ez az akadály. Épp felkiáltottak a barátaim, akik ekkorra kissé már magukhoz tértek: „Vigyázz, meg ne sértsd magad!”, amikor a fejem mögött egy kard markolatát fogtam meg. Közelebb jöttek a barátaim, megvizsgáltak, bekísértek a szobába a szekrénytükör elé, és lehúzták a ruhát a felsőtestemről. Egy hatalmas régi lovagi kard volt a hátamba szúrva, egészen a keresztformájú markolatáig, de oly módon, hogy a penge felfoghatatlanul pontosan a bőr és a hús közé hatolt, és semmiféle sebet nem ejtett. De ahol átdöfte a bőrt a nyakon, ott sem volt seb, a barátaim biztosítottak róla, hogy vérnyom nélkül, tökéletesen szárazon nyílt meg a penge számára szükséges rés. És mikor most a barátaim székre álltak, és lassan, milliméterenként húzták ki a kardot, ekkor sem szivárgott elő vér, és a nyílás a nyakon alig észrevehető hasítékká zárult. „Itt a kardod”, mondták nevetve a barátaim, és átnyújtották. Méregettem a két kezemen, drága fegyver volt, kereszteseké lehetett. Ki tűrné, hogy régi lovagok bolyongjanak az álmaiban, felelőtlenül hadonásszanak a kardjukkal, ártatlan alvókba döfjék, és csak azért ne ejtsenek súlyos sebeket, mert fegyverük először valószínűleg lecsúszik az élő testen, és mert hűséges barátok is teremnek az ajtó előtt, és segítőkészen kopogtatnak.

Január 20. Vége az írásnak. Mikor fog újra befogadni? Micsoda rossz állapotban találkozom F.-el! Az írás feladásával azonnal együtt jár a gondolkodás nehézkessége, képtelen vagyok felkészülni a találkozásra, holott múlt héten alig tudtam lerázni idevágó fontos gondolatokat. Csak élvezhetném az ilyenkor egyedül elképzelhető nyereséget: a jobb alvást. [...]

Január 24. F.-el Bodenbachban. Azt hiszem, lehetetlen, hogy valaha is egyesüljünk, de ezt sem neki, sem a döntő pillanatban magamnak nem merem megmondani. Így megint megvigasztaltam, értelmetlen módon, hiszen minden nappal öregebb és megcsontosodottabb leszek. Visszatérnek a régi fejfájások, ha megpróbálom felfogni, hogy egyszerre szenved, és egyszerre nyugodt és vidám. Sok irkálással nem szabad tovább gyötörnünk egymást, legjobb, ha átsiklunk ezen a találkozáson, mint valami elszigetelt dolgon; vagy arra gondolok talán, hogy szabaddá teszem magam itt, az írásból élek meg, külföldre vagy máshová megyek, és ott élek majd titokban F.-el? Hiszen egyébként is teljesen változatlannak találtuk egymást. Mindegyikünk azt mondja magában, hogy a másik rendíthetetlen és könyörtelen. Tapodtat sem engedek abból a követelésemből, amely a fantasztikus, kizárólag a munkámat szem előtt tartó életre irányul, ő minden néma kérlelésre érzéketlenül a középszert akarja, a kényelmes lakást, érdeklődést a gyár iránt, bőséges evést, az este tizenegy órai lefekvést, fűtött szobát, órámat, amely egy negyed éve másfél órát siet, beállítja a pontos időre. És neki van igaza, és továbbra is neki lenne igaza, igaza van, ha kiigazít, mikor azt mondom a pincérnek: „Hozza az újságot, míg ki nem olvassák”, én viszont nem igazíthatok helyre semmit, ha ő a kívánatos lakásberendezés „személyes arculatáról” beszél (ki lehet-e ezt egyáltalán másként ejteni, mint recsegve?). Két idősebb húgomat „laposnak” mondja, a legkisebbik iránt nem is érdeklődik, a munkámra vonatkozólag sem kérdez szinte semmit, semmi látható érzéke nincs iránta. Ez a dolog egyik oldala.

Én tehetetlen vagyok és sivár, mint mindig, és voltaképpen nem juthatna időm másra, mint azon a kérdésen töprengeni, hogyan lehetséges, hogy csupán a kisujját felém kinyújtania is kedve van valakinek. Gyors egymásutánban háromféle embertípust árasztottam el ezzel a fagyos lehelettel. A Hellerauer lányt, az R. családot Bodenbachban és F.-t.

F. azt mondta: „Milyen szép, ahogy így együtt vagyunk.” Hallgattam, mintha e felkiáltás alatt kihagyott volna a hallásom. Két óra hosszat kettesben voltunk a szobában. Körülöttem csupán unalom és vigasztalanság. Még soha egyetlen jó pillanatunk nem volt együtt, amikor is

szabadon lélegeztem volna. A szeretett nőhöz fűző kapcsolat édességét, mint Zuckmantelben és Rivában, F. iránt a leveleken kívül soha nem éreztem, csak határtalan csodálatot, szolgalelkűséget, részvétet, kétségbeesést és önmegvetést. Fel is olvastam neki, utálatosan egymásba folytak a mondatok, semmiféle kapcsolatot nem találtak a hallgatóval, aki lehunyt szemmel feküdt a kanapén, és némán fogadta magába őket. Bágyadt kérés, hogy egy kéziratot magával vihessen, és lemásolhassa. A kapuőr-történetnél nagyobb figyelem és jó megfigyelések. Én csak akkor fogtam fel a történet értelmét, amikor ő megfejtette, hanem utána otromba megjegyzésekkel mentünk neki, én kezdtem.

Azok a más ember számára biztosan hihetetlen nehézségek, amelyekkel beszélgetések alkalmával küszködöm, abban gyökereznek, hogy gondolkodásom, vagyis pontosabban tudattartalmam roppant ködös, hogy mindaddig, amíg egymagam vagyok, zavartalanul és néha önelégülten heverészem ebben, de mihelyt emberi beszélgetésre kerül sor, kiélezésre, megszilárdításra és tartós összefüggésre van szükség, az pedig hiányzik belőlem. Ködfelhőkben heverészni velem senki sem akar majd, s ha netán mégis akarna, a ködöt nem tudom kiűzni a homlokomból, szertefoszlik két ember között, és nem marad semmi. F. megteszi a nagy bodenbachi kerülőt, elvesződik az útlevél megszerzésével, ki kell bírnia engem egy átvirrasztott éjszaka után s még egy felolvasást is meghallgatnia, és mindezt értelmetlenül. Vajon ugyanúgy szenved-e tőle, mint én? Bizonyára nem, még egyforma érzékenységet feltételezve sem. Elvégre neki nincs bűntudata.

Megállapításom helyes volt, és helyesnek is ismerték el: mindenki úgy szereti a másikat, amilyen amaz. Ám amilyen emez, úgy hiszi, nem képes együtt élni amazzal.

Ez a csoport: dr. W. próbál meggyőzni, hogy F. gyűlöletes, F. próbál meggyőzni, hogy W. gyűlöletes. Hiszek mindkettőjüknek, és szeretem mindkettőjüket, vagy törekszem rá.

Felicéhez

15. I. 25.

Összegezzem, F.? Legelőször is egy közvetlen, de ősrégi tapasztalat. Fogom a tollam, s máris a közeledben vagyok, közelebb vagyok hozzád, mintha a kanapé mellett állok. Itt nem veszel le a lábamról, itt nem térsz ki a tekintetem elől, a gondolataim elől, a kérdéseim elől, még akkor sem, ha hallgatsz. Talán a padlástéri lakásunkban vagyunk itt, ahol a toronyóra helyettesíti az ingaórát? Lehet.

Megállapítottuk, hogy nem fértünk össze. Fellengzős kijelentés. Talán egyetlen szabad percet sem tölthettünk el együtt. Visszaemlékszem 1912 karácsonyára. Max Berlinben járt azzal a feladattal, hogy felkészítsen téged egy borzasztó levélre, amely hamarosan megérkezik. Te fogadkoztál, hogy nem veszted el a fejed, de körülbelül ezt mondtad: „Fura egy dolog ez, rendszeresen és gyakran írunk egymásnak, már egy rakás levelem van tőle, úgy szeretnék segíteni rajta, de nagyon nehéz, ő nagyon megnehezíti a dolgom, sehogy sem tudunk összemelegedni.” És azóta is - ne érts félre - itt tartunk mind a ketten. Egyikünk előbb jön rá, a másikunk később, az egyik éppen megfeledkezik róla, amikor a másiknak eszébe jut. Pedig ezen könnyű volna segíteni, gondolná valaki. Ha nem sikerül összemelegedniük, menjen ki-ki a maga útján. De ez megint csak lehetetlen. Az útjelző csak egyetlen irányt mutat.

Ez az első számú irgalmatlanság. A második mibennünk rejlik. Rájöttem, hogy mi nem ismerünk irgalmat egymás iránt; nem mintha valamelyikünknek is nem volna fontos a másik, nem, irgalmatlanok vagyunk. Te valószínűleg egészen ártatlanul, tehát bűntudat nélkül s

ennek a tudatnak a kínja nélkül vagy az. Én másképp vagyok ezzel. Talán az a bajom, hogy nem tudok küzdeni, megvárom, míg szinte magától kivirágzik, belülről a meggyőződés, amelyre áhítozom, és nem töröm magam vele, hogy szemtől szembe győzzek meg valakit, azaz, ha töröm is magam érte, nem venni észre, olyan nagyon tehetetlen vagyok. Ezért nincs köztünk szemlátomást vita, békésen elballagunk egymás mellett, noha közben csak úgy pattog köröttünk a levegő, mintha egy szablyával állandóan hasogatná valaki. És el ne felejtsem: Te sem vagy küzdő fajta, Te is csak tűrsz, viszont a türelmed, mivel ráadásul még ártatlan is, sokkal súlyosabb, mint az enyém.

Most pedig természetesen megtörténik, amit jó előre láttam. Én nem önként távoztam, tudtam, mi fenyeget. Fenyegetett a csábító közelség, amelyet valósággal itt érzek a tarkómon, s még itt sem tágít tőlem ebben a jégveremben. Délelőtt ott jártál annál a padnál, amelyen a két táska volt, délután meg ott álltál annak a pár lépcsőfoknak a tövében, a kávéház ajtaja előtt. Alig bírom ki, ha rágondolok, pedig az utóbbi évek kemény gondolat-fegyelmező gyakorlatai vannak mögöttem. Nem is tudom, hogy viselem el majd munka közben, pedig hát el kell viselnem.

Csak ritkán fogok írni, nagyon lassú a posta, nem is írhat olyan szabadon az ember, mint régen, kérésekkel se foglak ostromolni, hogy írjál, nem sokra mentünk a levelezgetéssel, mással kell megpróbálkoznunk. Talán megint felszabadíthatom, ha mégoly hihetetlennek tűnik is, a munkára a délutánjaimat, mindenesetre meg fogom próbálni. Ez a munka bizonyos értelemben neked is szól, noha belőled valami ördög azt a megjegyzést csalta ki, hogy próbáljak a gyárból kihozni valamit. Miért kedvesebb neked az a gyár, mint én!

Hagyjuk; nagyon sok a dolgom. A házmesterné beteg, és nekem kell bevetnem az ágyat, amelyet reggel széthánytam. Össze is kellene söpörnöm, meg port törülgetnem, de mivel azt a házmesterné is rendszeresen elmulasztja, ma sem sürgős a dolog. Nagyon szép volna tőled, ha reggel - a házmesterné ugyanis aligha fog felkelteni - egy kellemes, derűs álommal idejében, úgy fél nyolc tájt ébresztenél. Ha lehet, úgy intézd, hogy az álom, mielőtt felébrednék tőle, véget is érjen, és mindkettőnknek meghozza a valahol már készülődő boldog befejezést.

Sokszor üdvözöllek, Franz

[A lapszélen]: Werfel könyvét elküldtem neked.

Napló

Február 9. Tegnap és ma írtam egy keveset. Kutya-történet.

Most elolvastam az elejét. Csúf, és fejfájást okoz. Minden igazsága ellenére rossz, pedáns, gépies, épp hogy még lélegző hal egy homokzátonyon. Túl korán írom a *Bouvard és Pécuchet*-t. Ha nem egyesül a két elem - legjellegzetesebben *A fűtő*-ben és *A fegyencgyarmaton*-ban -, végem van. De van-e esélye ennek az egyesülésnek?

Végre kivettem egy szobát. Ugyanabban a házban a Bilekgasséban.

Február 10. Első este. A szomszéd órák hosszat társalog a háziasszonnyal. Mindketten halkan beszélnek, a háziasszony szinte kivehetetlenül, annál bosszúsabban. A két napja megindult írás félbeszakadt, ki tudja, mennyi időre. Merő kétségbeesés. Így van ez minden lakásban? Ilyen nevetséges és feltétlenül halálos ínség vár rám minden háziasszonynál, minden városban? Osztályfőnököm két szobája a kolostorban. Értelmetlenség azonban rögtön kétségbeesni,

inkább módot keresni, bármennyire is - nem, nem ellentétes ez a jellememmel, van még bennem némi szívós zsidóság, csak rendszerint az ellenkező oldalon van a segítségemre.

Felicéhez

15. II. 11.

Panaszkodni fogok, F., addig fogok panaszkodni, míg meg nem könnyebbülök. De, ugye, nem nevetsz ki? A munkám viszonylag jól haladt még Bodenbach előtt is pár nappal, akkor berukkolt a sógor bátyja, s a gyár, már amit annak csúfolnak, az én nyakamba szakadt. Elsorolni se győzném, mennyi a bosszúságom vele, persze már jóval régebb óta, úgyszólván a fennállása óta (hiába, mert úgy sincs belőle haszon). Most azonban neki kellett gyürkőznöm és naponta bejárnom, munkáról szó se lehetett, hiába feszítettem meg az akaraterőmet. A gyárral nem volt semmi baj, de azért mindig nagy ott a nyüzsgés, hitelezőket és ügyfeleket kell bátorítani, stb., és megint félre kellett tennem a munkát, holott épp mostanában különösen jól állt a kezemhez. De csakhamar javult a helyzet, legalábbis egyelőre, a sógor bátyja most Prágában teljesít szolgálatot, jut egy-két órája a gyárra is, amit én nyomban kedvező jelnek vettem, hogy visszavonuljak. Megint ott ülhettem a csöndes lakásban, és próbáltam ismét beleásni magam a munkába. Nagyon nehezen találom bele magam, ha közben félbeszakí-tottam, úgy érzem, mintha váratlanul újra becsapódott volna a nagy üggyel-bajjal felfeszített ajtó, nyilván a képességeim elleni gyanúok rejlik ebben. Hanem azért végül csak belejöttem megint, s úgy éreztem magam, mint akit kicseréltek. Miért nem esik egyszer úgy, hogy a kényszermunka helyett téged talállak ott. Csak két napig tartott az örömem, ugyanis át kellett költöznöm. Hogy a lakáskeresgélés mit jelent, mindketten tudjuk. Micsoda szobákat néztem megint végig! Azt kell hinnem, hogy az emberek tudatlanságból vagy készakarva limlomok közé temetkeznek. Itt legalábbis így van, gyűjtik a limlomot, mármint a zsúfolt vitrineket, az ablakszőnyegeket, a fényképtornyokat a megcsúfolt íróasztalokon, a textilhalmokat az ágyak-ban, a kávéházi pálmákat a szobasarkokban, és azt képzelik, hogy ez fényűzés. De engem mindez nem érdekel. Nekem csak csönd kell, de olyan csönd, hogy az embereknek fogalmuk sincs róla. Ez nagyon érthető, odahaza rendszerint senkinek sincs szüksége olyan csöndre, mint nekem; sem az olvasáshoz, sem a tanuláshoz, sem az alváshoz, semmihez sem kell akkora csönd, mint nekem az íráshoz. Tegnap óta már az új szobámban vagyok, és tegnap este olyan elkeseredés fogott el, hogy azt hittem, menten kiszaladok nemcsak a szobámból, hanem a világból is. Pedig nem történt semmi különös, mindenki nagyon figyelmes, a háziasszony a kedvemért úgy jár-kel, mint az árnyék, a szomszéd szobában lakó fiatalember este fáradtan jön meg az üzletből, járkál egy kicsit, és máris ágyba bújik. De mégis, a lakás nagyon kicsi, minden ajtónyikordulás hallatszik; a háziasszony egész nap hallgat, lefekvéskor csak vált azért pár suttogó szót a másik bérlővel; őt alig hallani, inkább a bérlőt, azt se nagyon; de a falak borzasztóan vékonyak; a szobámban lévő ütőórát a háziasszony nagy bánatára megállítottam, odavitt az első utam, mihelyt beléptem a szobába, de a szomszéd szobában annál hangosabban üt az óra, a perceket igyekszem nem meghallani, de a félórákat nagyon hangosan jelzi, még ha dallamosan is; nem játszhatom a zsarnokot, nem követelhetem, hogy állítsák meg azt az órát is. Különben se érnék vele semmit, suttogni mindig fognak egy kicsit, az ajtócsengő is meg-megszólal, tegnap kétszer köhögött a bérlő, ma már többször is, nekem jobban fáj a köhögése, mint neki. Senkire sem szabad haragudnom, reggel a háziasszony mentegetőzött a suttogásért, csak az volt az oka, mondta, hogy a bérlőt (miattam) másik szobába költöztette át, és meg akarta mutatni neki az új szobáját, de majd egy vastag függönyt is akaszt még az ajtó elé. Nagyon derék, én azonban hétfőn minden valószínűség szerint felmondok. Kétségtelen, hogy

nagyon megszoktam a csöndes lakást, el vagyok kényeztetve, de másképp nem tudok meglenni. Ne nevess ki, F., ne kicsinyeld a bajomat, az biztos, hogy sokan szenvednek most, és éppen nem a szomszédjuk suttogása a legnagyobb bajuk, de épp a legjobb helyen harcolnak a létükért, jobban mondva a létüket a közösséghez fűző viszonyokért, nemkülönben, mint én, nemkülönben, mint akárki más. Légy velem jókívánságaiddal lakáskeresgélő utamon. [...]

Napló

Február 14. Oroszország végtelen vonzereje. Gogol trojkájánál jobban megragadja egy olyan hatalmas, áttekinthetetlen folyam képe, amelynek sárgás vizén mindenütt hullámok, de nem túl nagy hullámok gyűrődnek. Sivár, zilált pusztaság a partjain, törött fűszálak. Semmi sem ragadja meg ezt, kiolt inkább mindent.

[...]

Március 1. Nagy keservesen, heteken át tartó előkészületek után felmondtam, nem éppen okkal, hisz elég nyugodt a szoba, csak még nem végeztem jó munkát, és ezért sem a nyugalmat, sem a nyugtalanságot nem próbáltam ki kellőképpen. Kínozni akarom magam, állandóan változtatni akarom az állapotomat, azt vélem sejteni, hogy a változásban rejlik a menekvésem, azt hiszem továbbá, hogy e kis változtatásokkal, amelyeket mások félálomban, én ellenben minden szellemi erőm izgalmi állapotában végzek el, felkészülhetek a nagy változásra, amelyre valószínűleg szükségem van. Bizonyára egy sokkal rosszabb lakásra fogom ezt elcserélni. Mégis ma van az első (vagy második) napja, hogy ha nem fájna szörnyen a fejem, igen jól tudnék dolgozni. Sebtében leírtam egy oldalt.

Felicéhez

14. [1915.] III. 3.

[...] A szobát már felmondtam, nagy elszánás kellett hozzá. Az öregasszony majdnem minden reggel odajött az ágyamhoz, s mind újabb ajánlatokat suttogott a fülembe, ígérgetve, hogy még nagyobb lesz a lakásban a csönd. A fejemben már készen volt a felmondás, de még hálálkodtam neki. Amikor végül az utolsó előtti napon már belekezdtem volna a mondókámba, éppen vette elő a szekrényből a lánya színházi köpenyét (van egyfajta, sárgás színű, csipkegalléros színházi köpeny, amely mindig mélyen elszomorít, ez is az a fajta volt), egy kis ünnepségre készült este a lányával, nem volt szívem elrontani az örömét, és másnapra halasztottam a felmondást. Egyébként nem is volt olyan nagyon kellemetlen, mint számítottam rá, az asszony mindenesetre megvallotta bizalmasan, hogy ő azt hitte, halálom napjáig (a közelebbi dátumról nem nyilatkozott) ott maradok nála. Az a szoba se sokkal jobb talán, amelyet most bérelek, de mégis más szoba. Talán nem is annyira a lakás zaja űzött el onnét, mert hisz az utóbbi időben úgysem mentem jóformán semmire a munkámmal, s így a lakásnak sem a csöndjét, sem a zaját nem volt módom kitapasztalni, hanem inkább a saját belső nyugtalanságom, de ezt az érzést inkább nem boncolgatom. [...]

Napló

Március 13. Egy este: hat órakor lefeküdtem a kanapéra. Mintegy nyolc óráig aludtam. Képtelen voltam felkelni, az óraütésre vártam, és kábulatomban semmit sem hallottam meg. Kilenckor felkeltem. Nem mentem már haza vacsorára, Maxhoz sem, ahol ma összejövetel volt. Okok: étvágytalanság, félelem a késő esti hazatéréstől, de mindenekelőtt az a gondolat, hogy tegnap nem írtam semmit, egyre jobban távolodom attól, amit írtam, és az a veszély fenyeget, hogy elveszítem mindazt, amit az elmúlt fél évben fáradságosan megszereztem. Bizonyítékot szolgáltatott erre az, hogy miután írtam másfél siralmas oldalt egy új és máris végérvényesen elvesztett elbeszélésből, kétségbeesésemben, amelyben kedvetlen gyomrom állapota is szerepet játszott, Herzent kezdtem olvasni, hogy mintegy vele vitessem magam tovább. Boldogsága házasságának első évében, a rémület önmagamat ilyen boldogságban úszva látnom, a nagystílű élet köreikben, Belinszkij, Bakunyin naphosszat bundában az ágyon.

Néha a boldogtalanság szinte szaggató érzése s egyidejűleg meggyőződésem a szükségességéről, valamint annak a célnak a szükségéről, amelyet a szerencsétlenség mindenkori átélése alakít ki (most a Herzen körül járó gondolatok hatására, de megtörténik máskor is).

Március 14. Egy délelőtt: fél tizenkettőig az ágyban. Gondolatok összevisszasága, amely lassan képződik, és hihetetlenül megszilárdul. Délután olvastam (Gogol, tanulmány a líráról), este séta részben a tartós, de bizalomra nem méltó délelőtti gondolatokkal. Üldögéltem a Chotek parkban. A legszebb hely Prágában. Énekeltek a madarak, a galériás kastély, az öreg fákon tavalyi lomb, félhomály. Később Ottla jött D.-vel.

Március 17. Üldöz a lárma. Szép, sokkal barátságosabb szoba, mint a Bilekgasséban. Mennyire rabja vagyok a kilátásnak, az itt szép, a Týn-templom. De nagy kocsilárma odalenn, bár kezdek hozzászokni. Lehetetlen azonban hozzászokni a délutáni lármához. Időről időre valami robaj a konyhában vagy a gangon. Fölöttem tegnap a padlón egy golyó örökös görgése, mint kuglizás közben, érthetetlen céllal, azonkívül lenn zongora is. Tegnap este viszonylagos csend, némiképp ígéretesen dolgoztam (*Az al-államügyész*), ma kedvvel fogtam hozzá, egyszer csak mellettem vagy alattam egy társaság beszélgetése olyan hangosan és váltakozóan, mintha körülöttem lebegne. Egy darabig küzdöttem a lármával, aztán szabályszerűen tépett idegekkel a kanapén feküdtem, tíz óra után csend, de nem tudok már dolgozni.

Felicéhez

[1915. március 21.]

Még semmi hír, F., és ez már régóta tart. Te hogy kezded a tavaszt? Én hosszú idő óta ma sétáltam ki először, ugyanis vasárnap van, és jó idő, ezek azok a ritka pillanatok, amikor a bírósági tárgyalóteremben megbolydul a rend, a legnevetségesebb halasztási kérelmeket is elfogadják, amikor azt hiszi az ember, hogy kivételes elbánásban volt része, és a nyilvánvaló és szembeszökő tévedések ellenére is egyeznek az összes számlák. Ez az érzés azonban itt nem helyénvaló, legalábbis haszontalan kupac csupán, ma délelőtt nem is szorultam rá, annál inkább tegnap és tegnapelőtt és így tovább, amikor délelőttönként valósággal forgattam a sajgó fejem a két kezem között, mert úgy éreztem, hogy lehetetlen magára hagynom. A mai délelőtt talán kiegyenlíti ezt, de tegnap ezt még nem tudtam, holnap meg már elfelejtem.

Átköltöztetek már? Én olyan szobába költöztem, amelyben legalább tízszer akkora a zaj, mint az előbbiben, maga a szoba viszont hasonlíthatatlanul szebb amannál. Azt képzeltem, hogy függetleníteni tudom magam a szoba fekvésétől és küllemétől. De nem tudom. Ha nincs szabadabb kilátás, ha nem láthatom az ablakomból az égnek egy nagy darabját, talán egy tornyot is a messzeségben, ha már a szabad mezőt nem, mindezek nélkül nyomorult, szomorú ember vagyok, ámbár nem tudnám megmondani, hogy a nyomorúságomból mennyi írható a szoba számlájára, de biztos, hogy nem kevés; még reggeli napot is kapok a szobámba, s minthogy körös-körül alacsonyabbak a tetők, akadálytalanul és egyenesen besüt hozzám a nap. De nem csak reggel kapok napot, ez tudniillik sarokszoba, és két ablaka délnyugatra néz. Ám nehogy elbízzam magam, a fejem fölött egy (üresen álló, lakatlan!) műteremben napestig dobog valaki súlyos csizmában, s még fölállított valami, egyébként tökéletesen haszontalan zajkeltő készüléket is, amely egy kuglipálya képzetét kelti az emberben. Egy elgurított, súlyos golyó sebesen végiggördül a mennyezet hosszában, a sarokban megakad, majd dübörögve visszafelé gurul Az a hölgy is hallja, akitől a szobát bérlem, de minthogy a bérlővel szemben a lehetetlent is megkísérli az ember, logikai érvekkel próbálja letagadni a lármát, arra hivatkozva, hogy a műterem lakatlan és üres. Amire én csak azt válaszolhatom, hogy nem ez a lárma az egyedüli oktalan s ennélfogva kikerülhetetlen bosszúság az életben.

Egyébként sem holmi faluszélen lakom, ha ugyanis kiállok az erkélyemre, majdnem szemből látom az ablakait annak a lakásnak, amelynek az alaprajzát egyszer veled együtt tanulmányoztuk. A ma reggeli nap ennek a lakásnak is betűzött mind a három utcai ablakán. Nem tudtam, mit szóljak azokhoz az ablakokhoz. Te mit szóltál volna? Este is látom őket, rendszerint mind a három ki van világítva, ha nem is olyan későig, mint az enyém. Egészen egyedül élek, esténként mindig itthon vagyok, egy hónapig még a szombati estékről is elmaradtam, de már két hónapja, hogy képtelen voltam bárminemű valamirevaló munkára. De most már eleget beszéltem magamról. Most Te jössz!

Szeretettel, F.

Napló

Március 23. Képtelen vagyok egy sort is leírni. A jóleső érzés, amellyel tegnap a Chotek parkban s ma a Károly téren Strindberg *Viharos tengeren* című művével üldögéltem. Ez a jóleső érzés ma a szobámban. Üresen, mint egy kagyló a parton, készen rá, hogy eltiporjanak.

Felicéhez

[Postabélyegző: Prága - 15. IV. 5.]

Megint vasárnap, Felice, szép csendes szürke vasárnap. Csak ketten vagyunk ébren a lakásban: én és a kanári. A szülőknél vagyok itt. Az én szobámban odaát pokoli zaj lehet most, a jobb oldali fala mellett alighanem fatörzseket rakodnak le, hallani, ahogy a szekéren meglazítják a törzseket, aztán fölemelik, felsóhajt, mintha élne, aztán egy reccsenés, és lezuhan, ez az egész átokverte betonház visszhangzik bele. A szobám fölött a padláson zúg a felvonó szerkezete, és az üres padláshelyiségek visszaverik a hangját. (Ez az a múltkori, állítólagos műteremkísértet, de cselédlányok is csoszognak ott, teregetés közben valósággal a koponyámon tapodnak a papucsos lábukkal.) Alattam gyerek- és társalgószoba van, napközben a gyerekek kiáltoznak és szaladgálnak, mindig felsír valahol egy felrántott ajtó, a pesztonka

hangerővel próbál rendet teremteni, este meg a felnőttek zsivajognak, mintha minden áldott nap ünnepet ülnének odalent. De tíz órakor befejezik, eddig legalábbis így volt, megesett, hogy már kilenckor abbahagyták, és akkor, ha még bírják az idegeim, élvezhetik a csodálatos csöndet.

A nappali zaj ellen Berlinből hozattam magamnak - mindig Berlinhez kell visszatérnem - segítséget, Ohropaxnak hívják, egyfajta viaszos vatta az. Ragacsos ugyan egy kicsit, meg kellemetlen is az embernek már életében bedugni a fülét, no meg a zajt sem szűri ki, csak éppen tompítja - de mégis. A *Viharos tengeren* című Strindberg-regényben, amelyet pár napja olvastam - pompás mű, ismered? -, a hős az enyémhez hasonló bajára úgynevezett álomgolyókat használ, Németországban vette ezeket az acélgolyócskákat, amelyeket a fülbe kell dugdosni. De sajnos ez csak afféle strindbergi képzelgés lehet.

Hogy megérzem-e a háborút? Hogy magából a háborúból milyen tapasztalatot szerez majd az ember, azt lényegében még egyáltalán nem lehet tudni. Külsőleg nagyon is megérzem, mert a gyárunk csődbe megy, de ezt inkább csak sejtem, mert már egy hónapja feléje se néztem. A sógorom bátyja itt van kiképzésen, és egyelőre még ráér egy kicsit törődni vele. Az idősebbik húgom férje a Kárpátokban szolgál a trénnél, s így talán nincs közvetlen veszélyben, a másik húgom férje, mint tudod, megsebesült, volt utána még pár napig a fronton, isiásszal jött vissza, és most Teplicen kúrálják. Ezenkívül inkább az a bajom a háborúval, hogy magam nem veszek részt benne. Ez, ahogy kertelés nélkül ideírtam, majdnem őrültségnek hat. Egyébként talán nem lehetetlen, hogy még sor kerül rám. Hogy önként jelentkezzem, abban meggátol néhány döntő körülmény, részint persze az is, ami általában gátol.

Az is, ami abban gátol bennünket, F., hogy itt éljünk Prágában, ha mégoly kedvezők is itt a körülmények, s ha mégoly kívánatosnak tűnnek is talán majd pár év múlva, ha felidézzük őket. Én nem érzem itt jól magam, és nem is a környezettel hadakozom (ha így volna, kedvesebb és hathatósabb segítséget elképzelni se lehetne a tiednél), hanem csak önmagammal hadakozom, és ilyen háborúságba már csak kettőnk miatt sem szabad belevonnom téged, elvakultságomban egyszer már megpróbáltam, és csaknem azon nyomban megbűnhődtem érte. Mielőtt jogot formálna és nyerne valakire az ember, előbbre kell jutnia, mint ameddig én jutottam, vagy nem szabad rátérnie arra az útra, amelyet én keresgélek a képességeimnek. De a prágai viszonyaim közepette, úgy látszik, nincs lehetőségem az előbbre jutásra.

Napló

Április 27. Nagymihályon a húgommal. Képtelen vagyok emberekkel élni, beszélni. Tökéletes magamba merülés, magamra gondolás. Fásultan, gondolatok nélkül, szorongva. Nincs semmi közölnivalóm, soha, senkinek. - Utazás Bécsbe. A mindent tudó, mindenről véleményt mondó, utazásban járatos bécsi *Az Est*-et olvassa; készséges, mégis, amint észrevesszük, Elli is, én is (e tekintetben egyformán lesben állunk), tartózkodó. Azt mondom: „Milyen járatos ön az utazásban!” (Tud minden vasúti csatlakozást, amelyre szükségem van, mint később kiderül ugyan, az adatai nem egészen pontosak, ismer minden villamosvonalat Bécsben, tanácsokat ad, hogyan telefonáljak Budapesten, ismeri a csomagszállító eszközöket, tudja, hogy kevesebbe kerül, ha a taxaméteres automobilban magával viszi az ember a csomagját a kocsi belsejébe) - erre nem felel semmit, csak ül mozdulatlanul, lehajtott fejjel. A žižkovi lány, lágyszívű, bőbeszédű, de ritkán tud érvényesülni, vérszegény, hitvány, fejletlen és fejlődésre már nem is képes test. A Bismarck-arcú öregasszony Drezdából, később bécsiként mutatkozik be. A kövér bécsi nő, a *Zeit* egyik szerkesztőjének a felesége, nagy újságtudás, világos beszéd,

legnagyobb viszolygásomra többnyire az én véleményemet vallja. Én általában hallgatok, nem tudok mit mondani, a háború ebben a körben a legapróbb közölni való véleményt nem váltja ki belőlem. Bécs-Budapest. A két lengyel, a hadnagy és a hölgy, nemsokára kiszállnak, suttognak az ablaknál, a nő sápadt, nem épp fiatal már, szinte beesett arcú, keze gyakran a szoknyája által összeszorított csípőjén, sokat cigarettázik. A két magyar zsidó, az egyik az ablaknál Bergmannhoz hasonlít, válla támaszul szolgál az alvó másiknak. Egész reggel mintegy öt órától fogva üzleti beszélgetések, számlák és levelek járnak kézről kézre, egy kézitáskából a legkülönfélébb árumintákat veszik elő. Velem szemben egy magyar hadnagy, üres, rút az arca álmában, nyitva a szája, fura orr, kora reggel, mikor felvilágosításokat ad Budapestről, felhevül, ragyog a szeme, élénk a hangja, egész személye beléje költözik. A szomszédos szakaszban besztercei zsidók hazatérőben. Egy férfi több nő kíséretében. Megtudják, hogy Körösmezőt éppen elzárták a civil forgalom elől. Húsz óra hosszat vagy még tovább kell majd ülniök a kocsiban. Egy férfiról mesélnek, aki olyan sokáig maradt Radautzon, míg az oroszok olyan közel nem jöttek, hogy nem maradt más menekülési lehetősége, mint felülni az utolsónak visszavonuló osztrák ágyúra. Budapest. A legkülönfélébb tudakozódások a nagymihályi csatlakozásról, a kedvezőtlenek, amelyeknek nem hiszek, bizonyulnak végül valódinak. A zsinóros mentéjű huszár a pályaudvaron, táncol, és úgy rakosgatja a lábát, mint egy vásári ló. Elbúcsúzik egy elutazó hölgytől. Könnyedén és szakadatlanul szórakoztatja, ha épp nem szavakkal, akkor táncmozdulatokkal és a kardmarkolatával hadonászva. Egyszer vagy kétszer gondoskodó aggodalmában, hogy a vonat el talál indulni, felkíséri a vagon lépcsőjén, szinte a nő hóna alá nyúlva. Félmagas, nagy, erős, egészséges fogak, a mente szabása és csípőhajlata némi nőiességet ad a külsejének. Állandóan mosolyog mindenfelé, jóformán akaratlan, értelmetlen mosolygás, nem más, mint lénye magától értetődő, szinte a tiszti becsület által megkívánt, tökéletes és örök érvényű harmóniájának puszta bizonysága.

Az idős házaspár, amely könnyek között búcsúzik. Értelmetlenül ismételgetett, számtalan csók, ahogy kétségbeesésében maga sem tudva róla, újra meg újra előveszi az ember a cigarettát. Családias viselkedés tekintet nélkül a környezetre. Ez történik minden hálószobában. Arcvonásaikat egyáltalán nem lehet meghatározni, jelentéktelen öregasszony, ha tüzetesebben szemügyre veszi az ember, ha megpróbálja tüzetesebben szemügyre venni, szinte feloldódik, és nem marad más, mint valami kicsiny, szintúgy jelentéktelen csúfság halvány emléke, például a vörös orr vagy néhány himlőhely. A férfinak szürke bajusza van, nagy orra és csakugyan himlőhelyei. Malaclopó és bot. Jól uralkodik magán, holott nagyon meghatott. Mélabús fájdalommal nyúl az öregasszony állához. Milyen varázslatos, ha egy öregasszonynak az álla alá nyúlnak. Végül sírva nézik egymás arcát. Nem így gondolják, de lehetne így érteni: még ezt a nyomorúságos kis boldogságot is, amilyen két öregember összetartozása, szétzúzza a háború.

Az óriási német tiszt különféle felszerelési tárgyakkal teliaggatva először a pályaudvaron vonul végig, azután a vonaton. Feszességében és nagyságában merev; szinte meglepő, hogy mozog; derekának szilárdsága, hátának szélessége, egész testének karcsú felépítése láttán tágra nyitja az ember a szemét, hogy mindent egybefoghasson.

A szakaszban két magyar zsidó nő, anya és lánya. Hasonlítanak egymásra, mégis az anya tisztes állapotban, a lány viszont csak hitvány, igaz, magabiztos maradvány. Anya - nagy, jól kidolgozott arc, gyapjas szakáll az állon. A lány - kicsiny, hegyes arc, tisztátalan bőr, kék ruha, szánalmas melle fölött fehér blúzbetét.

Vöröskeresztes nővér. Nagyon magabiztos és határozott. Úgy utazik, mint egy egész család, amely beéri önmagával. Mint az apja, úgy cigarettázik, és járkál fel-alá a folyosón, mint egy fiú, úgy ugrik fel a padra, hogy kivegyen valamit a hátizsákból, mint egy anya, úgy szeleteli

óvatosan a húst, a kenyeret, a narancsot, mint egy kacér leány - az is -, mutatja ki a szemközti padon szép kis lábát, a sárga csizmát és a sárga harisnyát feszes lábszárán. Egyáltalán nem volna ellenére, ha megszólítanám, kérdezősködni is kezd ő maga a távolban látható hegyek felől, odaadja az útikalauzát, hogy keressem meg a hegyeket a térképen. Kedvetlenül gubbasztok a sarkomban, tornyosul bennem az ellenkezés, hogy kifaggassam úgy, ahogy elvárja, pedig tetszik nekem. Erőteljes, barna arc, meghatározhatatlan korú; érdes bőr, ívelt alsó ajak, útiruha, alatta az ápolónői öltözet, sapkaformájú puha kis kalap, amelyet tetszés szerint lehet a szorosra befont hajra illeszteni. Mivel nem kérdezi senki; apránként ő maga kezd el mintegy magának mesélgetni. Húgom, akinek mint később megtudom, egyáltalán nem nyerte el a tetszését, támogatja kicsit. Sátoraljaújhelyre utazik, ott fogja megtudni legközelebbi rendeltetési helyét, legszívesebben ott van, ahol a legtöbb a tennivaló, mert ott múlik az idő a leggyorsabban (húgom ebből arra következtet, hogy boldogtalan, de szerintem nincs igaza). Átél egyet-mást az ember, valaki például elviselhetetlenül horkolt álmában, felébresztették, kérték, hogy legyen tekintettel a többi betegre, megígérte, de alighogy újra elaludt, már megint előjött az a szörnyű horkolása. Nagyon furcsa volt. A többi beteg a papucsát vagdosta hozzá, a szoba sarkában feküdt, és így nem lehetett elhibázni. Szigorúan kell bánni a betegekkel, máskülönben nem jut célhoz az ember, igen, igen, nem, nem, csak nem alkudozásba bocsátkozni velük. Itt én egy ostoba, csúszó-mászó, cseles, mellékes, személytelen, részvétlen, igaztalan; messziről, valamiféle végső beteges hajlamból merített, ezenfelül pedig az előző esti Strindberg-előadás által befolyásolt megjegyzést ejtek arról, hogy jóleshet a nőknek, ha így bánhatnak férfiakkal. Elereszti a füle mellett a megjegyzést, vagy elsiklik fölötte. A húgom természetesen mindenestül abban az értelemben fogja fel, ahogy elhangzott, és nevetéssel teszi magáévá. További történetek egy tetanuszosról, aki végképp nem akart meghalni.

A magyar állomásfőnök, aki kisfiával később száll fel. Az ápolónővér egy narancsot nyújt a fiúnak. A fiú elveszi. Aztán egy darab marcipánt nyújt neki, a fiú az ajkához érinti, de habozik. Azt mondom: nem hisz a szemének. A nővér szóról szóra megismétli. Nagyon kellemes.

Az ablakban a Tisza és a Bodrog óriási tavaszi árvizükkel. Tavi tájak. Vadkacsák. Tokaji bort termő hegyek. Budapestnél felszántott földek között váratlanul egy félkör alakú erődített állás. Drótakadályok, gondosan aládúcolt fedezékek padokkal, modellszerűek. Számomra rejtélyes kifejezés: „a terephez idomítva”. A terep megismeréséhez egy négylábú ösztöne kell.

Mocskos szálloda Újhelyen. A szobában minden elnyűtt. Az éjjeliszekrényen még a legutóbbi alvók cigarettahamuja. Az ágyak csak színleg újrahúzva. Kísérlet előbb a csapatparancsnokságon, aztán a szakaszparancsnokságon katonai szerelvény használatára engedélyt kapni. Mind a kettő kényelmes szobákban, különösen az utóbbi. Ellentét a katonák és a hivatalnokok között. Az írásos munka méltánylása: asztal tintatartóval és tollal. Az erkélyajtó és az ablak nyitva. Kényelmes kerevet. Az udvari erkélyen egy elfüggönyözött zugban edénycsörömpölés. Felszolgálják az uzsonnát. Valaki - mint később kiderül, a főhadnagy az - fellebbenti a függönyt, hogy megnézze, ki várakozik. „Csak illik megszolgálni a fizetést”, ezekkel a szavakkal félbehagyja az uzsonnázást, és odajön hozzám. Nem érek el egyébként semmit, pedig még egyszer haza kell mennem, hogy elhozzam a másik igazolványomat is. Csak azt írják rá az igazolványomra, hogy katonailag engedélyezik számomra a másnapi postavonat használatát, ami teljesen fölösleges engedély.

A pályaudvar környéke falusias, a főtér elhanyagolt (Kossuth-emlékmű, cigányzenés kávéházak, cukrászda, elegáns cipőbolt, rikkancs árulja *Az Est*-et, büszkén, eltúlzott mozdulatokkal sétálgató félkarú katona, egy nyers színes nyomatot, amely a német győzelmet ábrázolja, valahányszor a huszonnégy óra során arra járok, mindig kíváncsiskodók serege vesz körül, találkozunk P.-vel), a külváros tisztább. Este a kávéházban, csupa civil, újhelyi lakosok,

egyszerű és mégis idegenszerű, részben gyanús emberek, nem azért gyanúsak, mert háború van, hanem mert érthetetlenek. Egyedül egy tábori lelkész olvas újságot. - Délelőtt a szép fiatal német katona a vendéglőben. Sok mindenfélét hozat, vastag szivart szív, aztán ír. Éles, szigorú, de fiatalos szemek, tiszta, szabályos, simára borotvált arc. Aztán felkapja a borjút. Később még viszontláttam, amint éppen szalutált valakinek, de már nem tudom, hol.

[...]

Május 4. Jobb állapotban, mert Strindberget (*Meghasonlás*) olvastam. Nem azért olvasom, hogy olvassam, hanem hogy a keblén heverjek. Mint egy gyermeket, úgy tart a bal karjában. Úgy ülök ott, mint egy szobron valaki. Tízszer is kis híja, hogy le nem csúszom, tizenegyedik kísérletre azonban szilárdan elhelyezkedem, biztonságban vagyok, és nagy áttekintésem van.

A többiek hozzám való viszonyának átgondolása. Akármilyen csekélység is vagyok, nincs itt senki, aki mindenestül megértene. Ha lenne valaki, akiben megvolna ez a megértés, egy nő például, ez azt jelentené, hogy támaszra leltem minden oldalon, istenre leltem. Ottla sok mindent ért, nagyon is sokat, Max, Felix egyet-mást, egyesek, mint E., csupán egy-egy dolgot értenek, azt viszont förtelmes intenzitással, F. talán semmit sem ért, ez mindenesetre itt, ahol tagadhatatlan belső kapcsolat áll fenn, nagyfokú különállást biztosít. Néha azt hittem, hogy ért, csak nem tud róla. Például mikor annak idején, hogy én oly elviselhetetlen vágyódtam utána, várt rám a földalatti vasút állomásán, én a magam szenvedélyességében, hogy minél előbb odaérhessek hozzá, akit odafent hittem, csaknem elfutottam mellette, s ő némán elkapta a kezemet.

Felicéhez

[Érkeztető bélyegző: Berlin - 15. V. 6.]

[...] Látod, Felice, mindössze az történt, hogy megritkultak és megváltoztak a leveleim. Mit eredményeztek a gyakoribb és régi fajta levelek? Te is tudod. Elölről kell kezdenünk. Ez a kezdetünk nem rád vonatkozik, Te a helyes úton jártál és jársz, amikor egyedül csak tőled függött; inkább magamat és a kettőnk kapcsolatát értem rajta. Ilyen kezdéshez azonban nem valók levelek, ám ha mégis szükség van rájuk - mert van -, akkor másnak kell lenniük, mint korábban volt. De igazán, Felice, igazán. - Emlékszel azokra a levelekre, amelyeket körülbelül két éve, talán ugyanebben a hónapban, írtam neked Frankfurtba? Hidd el, igazán nem sok hiányzik hozzá, hogy megint megírjam őket. Itt leskelődnek a tollam hegyén. De nem írom meg őket. [...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 15. V. 4.]

A levél nagyon lassan megy, úton van már egy, aggódom érted, azért írom ezt a lapot, csak kézszorításnak tekintsd, a többit megírtam a levélben. Ma tudtam meg, hogy 24-én Budapesten jártál, tehát valószínűleg egyszerre voltunk ott; micsoda jó szándékú és kétbalkezes véletlen! Én csak két órát töltöttem ott este, hazafelé jövet, de ott maradhattam volna akár másnap délig is. Micsoda őrültség! Budapesten legfőként azért éreztem jól magam, mert rád gondoltam, arra, hogy Te is voltál ott (azok csak látszólag voltak jobb idők), hogy ott él a húgod, és így tovább a végtelenségig. Mindent egybevetve, eltöltött a közelséged érzete, de ha belegondolok, hogy valóságosan ott voltál, és egyszerre csak ott termettél volna a kávéházi asztalomnál! Őrület!

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 15. V. 26.]

Kedves Felice, legutóbb néhány meghökkentő dolgot kérdeztél tőlem F. vőlegényéről. Most pontosabban tudok válaszolni, mert hazafelé a vonatban alaposabban szemügyre vettem őt. Nem is volt nehéz, mert akkora volt a zsúfoltság, hogy jóformán egy helyen ültünk ketten. Az a véleményem, hogy ő teljesen belehabarodott F.-be, csak láttad volna, hogy temetkezett bele azon a hosszú úton az orgonába (sosem visz máskor ilyesmit magával az útra), s igyekezett felidézni F.-t és a szobáját. Túlfelől idősb W. úr ült mellette, és Heine verseit szavalta. W. úrral rokonszenvezik ugyan a hallgatósága, Heine verseivel azonban nem. Csak egy rövid sorocska tetszik neki, de azt talán nem is Heine írta. Mottóként, azt hiszem, többször is előfordul Heine írásaiban „A lány bájos volt, s a fiú szerette. De a fiú nem volt szeretetre méltó, s a lány nem szerette. (Régi színjáték).” De nem Heinéről akartam írni, hanem megadni neked néhány útbaigazítást, amelyekre, úgy látom, szükséged van. Majd legközelebb. Azt hiszem, az illető jobban bízik bennem, mint F.-ben.

[A lapszélen]: Csók a finom kesztyűbe bújtatott széles fehér kézre.

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 15. V. 27.]

Látod, Felice, ő azt mondja, aggódik. Azt mondja, túl sokáig maradt ott. Sok volt az a két nap. Egy nap után még könnyű a válás, de két nap alatt olyan kapcsolat szövődik, hogy fájdalommal jár a felbontása. Közös fedél alatt hálni, közös asztalnál étkezni, kétszer megélni ugyanazokat a napszakokat, ez bizonyos körülmények között már szertartással ér fel, amelyhez ígéret is járul. Legalábbis ő így érzi, ezért aggódik, kéri az áfonyás fényképet, érdeklődik a fogfájás felől, és alig várja már a híreket. Egyébként nem mondhatnám, hogy most éppen boldogtalan, már előre örül neki, hogy talán mégis bevonulhat. Ha azonban, ami bizony nagy baj volna, mégsem vonulhat be, akkor a fentebbiekkel ellentétben mielőbb közös kirándulást akar a Keleti-tengerhez.

[...]

15. augusztus 19.

[...] Hogy mit szenvedek az utolsó előtti találkozásunk óta, F. nem is sejti. Hetek óta félek egyedül a szobámban. Az alvásom hetek óta csak lázas állapot. Szanatóriumba vonulok, holott tudom, mekkora bolondság. Mit akarok ott? Ott talán nincs éjszaka? Ott még rosszabb, a nappal is olyan, mint az éjszaka. Visszajövök, az első héten szinte eszméletlen vagyok, csak a balsorsomon, a balsorsunkon tévelyeg az eszem, a hivatalban és másutt, beszélgetés közben csak a legfelszínesebb gondolatok jutnak el az agyamig, s attól is megfájdul és majd szétpattan a fejem. Mintha meghülyültem volna. Nem ugyanígy voltam Karlsbadban? És most eszembe jut az utolsó bodenbachi éjszaka, ahogy a fejemre húztam négy órakor a takarót. Azt gondoltam: most itt van F. - az enyém - két teljes napig - ez a boldogság! Aztán jött Karlsbad, és az a - megmondom ezt is - valóban szörnyűséges utazás Aussigba. [...]

Napló

Szeptember 13. Apám születésnapjának előestéje, új napló. Nincs rá szükség olyan nagyon, mint máskor, nem kell felzaklatnom magam, éppen elég zaklatott vagyok, de mi végre, mikor

jön már, hogyan bírhat ki egy szív, egy nem egészen ép szív ennyi elégedetlenséget és ennyi szüntelenül szaggató vágyakozást.

A szórakozottság, az emlékezet-kiesések, a butaság!

Szeptember 14. Maxszal és Langerral szombaton a csodarabbinál. Žižkov, Harantova ulice. Sok gyerek a járdán és a lépcsőfokokon. Vendéglő. Fent koromsötét, vaktában néhány lépés kinyújtott karral. Halványan derengő szoba, szürkésfehér falak, néhány apró nő és leány álldogál körben, fehér kendők, sápadt arcok, apró mozdulatok. A vérszegénység érzete. Következő szoba. Minden fekete, teli férfiakkal és fiatalemberekkel. Hangos imádkozás. Egy sarokba szorulunk. Alighogy körülnézünk kicsit, vége az imának, kiürül a szoba. Sarokszoba két-két ablakkal mindkét ablakos falán. Egy asztalhoz tolnak, jobbra a rabbi. Ellenállunk. „Hisz zsidók vagytok ti is." A legerőteljesebb atyai jelleg sugárzik a rabbiból. „Minden rabbi vad látvány", mondta Langer. Emez selyemkaftánban, alatta már alsónadrág látszik. Szőrszálak az orrnyergén. Prémszegélyű sapka, folyton ide-oda tologatja. Piszkos és tiszta, intenzíven gondolkodó emberek sajátja. Kapargatja a borostáját, az orrát a kezén át a padlóra fújja ki, ujjaival nyúl az ételekbe - de ha egy kis ideig az asztalon pihenteti a kezét, látni a bőr fehérségét, amelyhez hasonló fehérséget mintha csupán a gyermekkori fantáziálások során látott volna az ember. Akkoriban persze a szülők is tiszták voltak.

Szeptember 16. [...] Felütöttem a Bibliát. Az igazságtalan bírákról. Tehát a saját véleményemre találok, vagy legalábbis arra a véleményre, amelyre eddig magamban rábukkantam. Egyébként nincs jelentősége, észrevehetően soha nem irányít semmi ilyen dolgokban, előttem nem lebegnek a Biblia lapjai. [...]

Szeptember 28. [...] Egy kisfiú a fürdőkádban feküdt. Ez volt az első fürdése, amelynél régi óhaja szerint sem az anyja, sem a cselédlány nem volt jelen. Hogy kövesse anyja utasítását, aki olykor-olykor átkiáltott a szomszéd szobából, futólag végigsimította magát a szivaccsal; aztán kinyújtózott, és élvezte a mozdulatlanságot a forró vízben. A gázláng egyenletesen sustorgott, a kályhában pedig ropogott az elhamvadó tűz. A szomszéd szobában már régóta csend volt, talán eltávozott az anya.

Miért értelmetlen a kérdezés? Panaszkodni annyit tesz: kérdéseket feltenni és várni, míg válasz jön. Az olyan kérdésekre azonban, amelyekre nem adódik válasz már elhangzásukkal, soha nem jön válasz. Nincsenek távolságok kérdező és válaszoló között.

Nincsenek leküzdeni való távolságok. Ezért kérdezni és várni értelmetlenség.

[...]

Szeptember 30. [...] Rossmann és K., a bűntelen és a bűnös, végül büntetésképpen mindkettőjüket elteszik láb alól, a bűntelent finomabban, inkább csak félretolják, mint agyoncsapják.

A Kurt Wolff Verlaghoz

Prága, 1915. október 15.

Igen tisztelt Uram!

Hálás köszönetem múlt hó 11-én kelt leveléért, közlései, elsősorban amelyek Bleit és Sternheimet illetik, igen nagy örömömre voltak, méghozzá több szempontból is. Kérdéseivel kapcsolatban (persze nem is voltak azok kérdések, hiszen az *Átváltozás*-t már szedik): bizonnyal válaszolhatnék s nyilatkozhatnék, ha tudnám, pontosan hogyan áll a Fontane-díj ügye. Az Ön leveléből, elsősorban mégis a Max Brodhoz intézett soraiból ítélve, úgy látom, mintha arról lenne szó, hogy Sternheim kapja a díjat, ám a díjjal járó pénzösszeget valaki másnak, esetleg nekem ajándékozná. Bármennyire kedves gesztus lenne is ez, felveti a rászorulás kérdését, csakhogy nem a díjra és a pénzre való rászorultságét, hanem csupán a pénzzel kapcsolatosat. És akkor érzésem szerint egyáltalán nem az számítana, hogy az illetőnek később egyszer szüksége lehetne a pénzre, döntő inkább az volna, hogy pillanatnyilag szüksége van-e rá. Bármily fontos volna is nekem a díj - vagy a részesedés a díjban -, a pénzt önmagában, a díjban való részesedés nélkül semmiképp sem fogadhatnám el, azt hiszem, nem lenne hozzá jogom, hiszen az a bizonyos szükségszerű, pillanatnyi rászorultság nálam korántsem áll fenn. Levelének egyetlen részlete, mely felfogásommal ellenkezik, az, ahol ezt írja: „A Fontane-díj révén a figyelem stb." Tény, hogy maga a dolog bizonytalan, épp ezért hálásan fogadnám a legcsekélyebb tájékoztatást is.

Ami javaslatait illeti, teljes bizalommal hagyatkozom Önre. Tulajdonképpeni óhajom az lett volna, hogy nagyobb novelláskötettel lépjek a nyilvánosság elé (esetleg az *Arkadiá*-ban megjelent írás, az *Átváltozás* és még egy másik novella, *Büntetések* gyűjtőcímmel), és ehhez a tervhez egyszer már Wolff úr is hozzájárult, ám a jelen körülmények között bizonyára így alkalmasabb, ahogyan Ön tervezi. A *Szemlélődés* új kiadásával is teljesen egyetértek. [...]

Prága, 1915. október 25.

Igen tisztelt Uram!

Azt írta legutóbb, hogy Ottomar Starke rajzol borítót az *Átváltozás*-hoz. Mármost engem erre egy egészen csekélyke - csupán a művész *Napóleon*-jára alapozott - riadalom fogott el; nyilvánvalóan fölöslegesen, persze. Eszembe jutott ugyanis, mivel Starke ténylegesen illusztrál, hogy hátha magát a bogarat akarná megrajzolni. Ezt ne, kérem, csak ezt ne! Nem akarom a rajzolóművész szuverenitását csorbítani, egyszerűen kérek valamit, arra alapozva, hogy a történetet, a dolog természeténél fogva, jobban ismerem. Maga a bogár megrajzolhatatlan. Még a távolból sem mutatható képszerűen. Ám ha ilyen szándék nem áll fenn, ha kérésem ekképp nevetséges - annál jobb. Kérésem tolmácsolásáért és támogatásáért fogadja, kérem, hálámat. Ha az illusztrálást illetően magam javaslatot tehetnék, olyan jeleneteket választanék, mint: a szülők és a cégvezető a zárt ajtó előtt, még jobb lehetne a megvilágított szoba a szülőkkel és a húggal, míg a teljesen sötét szomszéd szoba ajtaja nyitva áll.

A korrektúrát és az ismertetéseket már bizonyára hiánytalanul megkapta.

Szívélyes üdvözlettel, tisztelő híve,

Franz Kafka

Napló

November 5. Izgalmi állapot délután. Kezdődött annak a latolgatásával, hogy vegyek-e hadikölcsönt és mennyit. Kétszer is elmentem az üzlethez, hogy megbízást adjak, akinek kell, de mind a kétszer visszafordultam anélkül, hogy beléptem volna. Lázasan számolgattam a kamatokat. Akkor megkértem anyámat, hogy vegyen kölcsönt ezer koronáért, utána felemeltem az összeget kétezer koronára. Ennek során kiderült, hogy egy körülbelül háromezer koronára rúgó betétről, amely az enyém, nem is tudtam, és hogy szinte egyáltalán nem hatott rám, mikor értesültem róla. Csak a hadikölcsön miatt érzett kétségek forogtak a fejemben, és nem múltak el attól sem, hogy most mintegy félóra hosszat sétálgattam a legforgalmasabb utcákon. Úgy éreztem, közvetlenül érdekelt vagyok a háborúban, mérlegeltem, igaz, ismereteim szerint, általánosságban a pénzügyi kilátásokat, emeltem és csökkentettem a kamatokat, amelyek majdan rendelkezésemre állhatnának, stb. Lassanként azonban átalakult az izgalom, gondolataim az írásra terelődtek, képesnek éreztem rá magam, nem akartam semmi mást, mint az írás lehetőségét, fontolgattam, a legközelebbi időben mely éjszakákat szánhatnám írásra, szívfájdalmak közepette átsiettem a kőhídon, éreztem a már oly sokszor tapasztalt sorscsapását az emésztő tűznek, amelynek nem szabad fellobbannia, kifejezésemül és megnyugtatásomra kitaláltam a „Fakadj, barátom, fakadj" mondókát, minduntalan elénekeltem egy meghatározott dallamra, és az énekemet azzal kísértem, hogy a zsebemben mint egy dudát hol megnyomtam, hol eleresztettem a zsebkendőmet.

[...]

December 25. A napló kinyitása azzal a meghatározott céllal, hogy lehetővé tegyem magamnak az alvást. Meglátom azonban a legutóbbi véletlen feljegyzést, és elképzelhetnék ezernyi hasonló tartalmú bejegyzést az elmúlt három-négy évből. Értelmetlenül elkoptatom magam, boldog volnék, ha írhatnék, nem írok. Nem szabadulok többé a fejfájástól. Igazán eltékozoltam magamat.

Tegnap nyíltan beszéltem a főnökömmel, mert azzal az elhatározásommal, hogy beszélek vele, s azzal a fogadalmammal, hogy nem hátrálok meg, a tegnapelőtti éjjelre szereztem magamnak kétórányi, igaz, nyugtalan alvást. Négy lehetőséget tártam a főnököm elé: 1. mindent hagyni továbbra is úgy, ahogy a kínok elmúlt, legsúlyosabb hetén volt, és ideglázzal, tébollyal vagy hasonlóval végezni; 2. szabadságra menni, nem akarok, valamiféle kötelességérzetből, nem is segítene; 3. felmondani, most nem tudok, szüleim és a gyár miatt; 4. marad csupán a katonai szolgálat. Válasz: egy hét szabadság és hematogénkúra, amelynek a főnök velem együtt akarja alávetni magát. Ő maga valószínűleg súlyos beteg. Ha én is vele tartanék, elárvulna az osztály.

Megkönnyebbülés, hogy nyíltan beszéltem. Első ízben remegtettem meg a levegőt az intézetben csaknem hivatalosan a „felmondás" szóval.

Ma mégis alig aludtam.

Mindig ez a fő félelem: csak elutaztam volna 1912-ben, erőm teljében, tiszta fejjel, mikor még nem morzsoltak fel azok az erőfeszítéseim, hogy visszafojtsam eleven erőimet!

Langerral: Max könyvét csak tizenhárom nap múlva tudja elolvasni. Karácsonykor elolvashatta volna, mert egy régi szokás szerint karácsonykor nem szabad Tórát olvasni, ezúttal azonban karácsony szombatra esett. De tizenhárom nap múlva lesz az orosz karácsony, akkor majd elolvassa. Középkori hagyomány szerint szépirodalommal vagy más világi

tudással csak a hetvenedik évétől kezdve foglalkozzék az ember, enyhébb nézet szerint csak a negyvenedik évétől. Az orvostudomány volt az egyetlen tudomány, amellyel szabad volt foglalkozni. Ma azzal sem, mert most túlságosan szorosan kapcsolódik más tudományokhoz. - Klozetton nem szabad a Tórára gondolni, ott tehát szabad világi könyveket olvasni. Egy igen jámbor prágai, bizonyos K., igen sok világi dolgot tudott, mindent a klozetton tanulmányozott.

1916

Felicéhez

[Postabélyegző: Prága - 16. I. 18.]

[...] Nem tudom, miféle segítségről beszélsz, amelyet még nem vettem igénybe. Most nincs lehetőség a változtatásra, no és később, a legszerencsésebb esetben? A legszerencsésebb esetben úgy kerülök majd Berlinbe, mint akit felmorzsolt az álmatlanság és a fejfájás. (Nemrégiben meghallottam egy váratlan jó újságot, amely nem közvetlenül rám vonatkozott, ha évekkel előbb hallom, egy darabig csöndben elörvendeztem volna rajta. De most már úgy elfajult az állapotom, hogy ez az újság egy pillanatra a szó szoros értelmében elvette az eszem, és egy álló napon és éjen át úgy éreztem, hogy vékony, kemény zsinórból készült sűrű hálóba préselték a fejem.) Tehát a háború után ilyen emberként fogok Berlinbe költözni, Felice. Az első dolgom az lesz, hogy bebújok egy lyukba, és ott kivallatom magam. Mi lesz az eredménye? A bennem lévő eleven ember természetesen reménykedik, ezen nincs mit csodálkozni. Az ítélő ember azonban nem. De az ítélő is azt mondja, hogy még ha elveszejtem is ott magam abban a lyukban, a legjobbat tettem, amit csak tehettem. És Te, Felice? Csak ha kiszabadulok abból a lyukból, ha valami módon kiszabadulok onnét, csak akkor van jogom hozzád. És ezzel összhangban Te is csak akkor látsz majd engem úgy, ahogy kell, most ugyanis, akár az Askanischer Hofban, akár Karlsbadban, akár az állatkertben, méltán nézel rám úgy, mint a rossz gyerekre, bolondra vagy ehhez hasonlóra, olyan rossz gyerekre, akihez érdemén felül vagy kedves, holott érdeme szerint kell annak lenned.

Így rajzolódik ki a forró fejben a jövő. Ha ágaskodik az ember, szépnek is láthatja; de mivel úgy nem sokáig lehet kibírni, inkább vigasztalannak hat, nem tagadom. [...]

[...]

[Valószínűleg 1916. március]

Drága Felice! Csak az egyszerűség kedvéért mondtam, hogy a meghűlés volt a hallgatásom oka. Meg is voltam hűlve, egy napig feküdtem is, utána kijártam két napig, de kint nem éreztem jól magam, és megint lefeküdtem két napra - de korántsem a hűlés tartott otthon, a teljes kuszaságom és tanácstalanságom kényszerített ágyba, erre a változtatásra még éppen futotta az erőmből, s ettől reméltem megkönnyebbülést. Úgy kétségbe vagyok esve, mint egy bezárt patkány, tombol bennem az álmatlanság és a fejfájás, leírni se tudom, hogy tengetem a napjaimat. Egyedüli menekvési lehetőségem, leghőbb vágyam szabadulni a hivataltól. Vannak akadályok: a gyár, az állítólagos nélkülözhetetlenségem a hivatalban, ahol most sok a munka (párhuzamos munkarend: hivatali órák nyolctól kettőig és négytől hatig, de mindezek az akadályok eltörpülnek a szabadulás kikerülhetetlen szüksége, e mindinkább elferdülő sík mellett. Csakhogy nincs erőm, még kisebb akadályokkal se tudnék megküzdeni. Nem mintha a hivatalon kívüli élettől félnék, a függetlenség hiánya okozza azt a lázat, amely éjjel-nappal fűti az agyamat, de ha például a főnököm elkezd siránkozni, hogy ha elmegyek, összeomlik az osztály (képtelen feltevés, magam is világosan látom, hogy milyen nevetséges), ő maga is beteg már, stb., akkor tehetetlen vagyok, tehetetlen a bennem kövérre hizlalt hivatalnok. És jönnek megint az éjszakák, és jönnek megint a nappalok.

Ha egyáltalán felelős vagy, Felice, a közös bajunkért (hogy én mennyire vagyok az, arról most nem beszélek, az minden képzeletet felülmúl), akkor azért vagy felelős, hogy ide akartál kötni Prágához, noha tudnod kellett volna, hogy éppen a hivatal és Prága dönt romlásba engem, azaz mindkettőnket. Nem szándékosan akartál itt tartani, ezt nem is hiszem, neked sokkal bátrabb és rugalmasabb elképzelésed van az életlehetőségeinkről, mint nekem (én legalább derékig merülök az osztrák hivatalnokságba, azonfölül meg elborítanak az egyéni gátlásaim), ezért nem is érezted kényszerítő szükségét, hogy alaposabban számot vess a jövővel. Mégis kötelességed lett volna ezt is értékelni vagy megsejteni bennem, méghozzá velem szemben is, a szavaimmal szemben is. Én igazán egy pillanatig sem ellenkeztem volna veled. Ehelyett mi történt? Ehelyett bútor után jártunk Berlinben, hogy egy hivatalnok berendezkedjék Prágában. Nehéz bútorokkal, amelyeken látszik, hogy ha egyszer odarakták, megmozdítani se lehet őket többé. Neked pont a szolidságuk tetszett. Nekem összeszorult a mellem a kredenctől, amely olyan volt, mint egy síremlék vagy mint a prágai hivatalnoklét emlékműve. Már csak az hiányzott, hogy bútornézés közben megszólaljon valahol a raktár mélyén egy lélekharang. Veled élni, Felice, természetesen veled, de függetlenül, hadd szárnyaljanak a képességeim, amelyeket nem tudtál megbecsülni, legalábbis elképzelésem szerint nem, minthogy ilyen bútorokat építettél volna fölébük. Régi dolgok, bocsáss meg. De a végtelenségig fogunk beszélni róluk, hacsak újabbak és jobbak nem jönnek helyettük.

Szeretettel, Franzod

[Valószínűleg ugyanennek a levélnek az utóirata]

Olyan gorombának hat, amit eddig írtam, nem küldhetem így el, nem akartam én ilyen gorombán írni, de úgy meg vagyok sebezve, úgy felindultam a lelkem mélyéig, hogy nem is lehet pontosan megállapítani a felelősségem. Olvasom például, hogy meghűltél, és jó ideig nem is igen értem, úgy körbefognak a kísértetek, amelyektől nincs menekvésem a hivatal miatt. Éjjel-nappal rám akaszkodnak, ha független volnék, boldogan hajtanám őket az akaratom alá, így azonban lassan ők gyűrnek le engem. Míg független nem leszek, nem akarok mutatkozni, nem akarlak látni. Egészen rossz nyomon jársz, Felice, fájdalmasan rossz nyomon jársz, ha más okot keresel.

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 16. IV. 14.]

Kedves Felice, ezentúl gyakrabban fogok lapot küldeni, a levél nagyon lassan jár, különben sem arról van szó, hogy közöljön valamit az ember, inkább csak meg akar bizonyosodni a másik felől. Húsvétkor Marienbadban leszek, ünnep utáni kedden van ott üzleti tennivalóm. A szabadságomat, ha lesz rá lehetőség, már májusban kiveszem. Már alig bírom. Egyébként se itt, se ott. Karlsbadban se fájt kevésbé a fejem, mint Prágában. Jobb volna a fronton. Ma Musil járt nálam - emlékszel még rá? -, gyalogos főhadnagy, beteg és mégis nagyon jól megvan.

Szeretettel köszönt Franz

Napló

Április 20. [...] Álom: férfiak két csoportja harcolt egymással. Az a csoport, amelyikhez tartoztam, foglyul ejtette egyik ellenfelét, egy óriási meztelen férfit. Öten fogtuk, egyikünk a fejét, ketten-ketten egy karját, illetve lábát. Sajnos nem volt nálunk kés, hogy leszúrjuk, gyorsan körbejárt a kérdés, hogy van-e kéznél kés, de nem volt senkinél. Mivel azonban

valamilyen okból nem volt vesztegetni való időnk, és a közelben egy kályha állt, amelynek szokatlanul nagy öntöttvas ajtaja vörösen izzott, odavonszoltuk a férfit, egyik lábát a kályha-ajtóhoz közelítettük, míg füstölni nem kezdett, akkor megint hátrébb húztuk, és hagytuk, hogy füstölögje ki magát, aztán újra odatoltuk. Így folytattuk ezt monotonul, míg nem csupán hideg verítékben úszva, hanem valóban fogvacogva fel nem ébredtem.

Hans és Amalia, a hentes két gyermeke, a raktárfalnál golyózott. A raktár régi, nagy, erődítményszerű kőépület volt, amely két sor, erős rácsozatú ablakával messze a folyópartig nyúlt. Hans óvatosan célzott, golyót, utat, gödröt jól megvizsgált, mielőtt meglendítette a karját, Amalia a gödörnél guggolt, és türelmetlenségében ökölbe szorított kezecskéjével a földet ütögette. Hirtelen azonban megfeledkeztek a golyókról, lassan felálltak, és a legközelebbi raktárablakra néztek. Valami zaj hallatszott: valaki be akarta nyomni a sokosztatú ablak egyik kicsiny, homályos, sötét tábláját, de nem sikerült neki, és ezért aztán betörte; sovány, látszólag oktalanul mosolygó arc jelent meg elmosódottan a kis négyszögben, úgy látszott, egy férfi, s így szólt: „Gyertek, gyerekek, gyertek csak. Láttatok már raktárt?" A gyerekek a fejüket rázták, Amalia felhevülten nézett fel a férfira, Hans hátrapillantott, van-e valaki a közelben, de csak egy férfit látott, aki minden iránt közömbösen egy súlyosan megrakott targoncát tolt a parti úton. „No, akkor csakugyan lesz min ámulnotok", mondta a férfi, ugyancsak buzgón, mintha buzgólkodással kellene felülkerekednie azokon a kedvezőtlen körülményeken, hogy fal, rács és ablak választja el a gyermekektől. „De most gyertek. Legfőbb ideje." „Hogyan jutunk be?", kérdezte Amalia. „Megmutatom nektek az ajtót - mondta a férfi. - Csak kövessetek, most elindulok jobbra, és kopogok minden ablakon."

Amalia bólintott, és a legközelebbi ablakhoz szaladt, ahol hallatszott is mindjárt a kopogtatás, és utána a többi ablakon is. De míg Amalia engedelmeskedett az idegen férfinak, és gondolkodás nélkül követte, ahogy egy fakarikának ered nyomába valaki, Hans csak lassan ment utána. Rossz érzés környékezte, a raktár, amelyet még soha eszébe nem jutott felkeresni, bizonyára nagyon érdekes hely, de hogy csakugyan szabad-e bemenni, egy jöttment idegen meghívásával még korántsem bizonyosodott be. Inkább valószínűtlennek látszott, mert ha szabad lett volna, apja bizonyára bekísérte volna már, hiszen itt lakik egész közel, sőt széles körben mindenkit ismer, mindenki köszönti, és tisztelettel adózik neki. És ekkor eszébe jutott Hansnak, hogy az idegenre is vonatkoznia kell ennek, Amalia nyomába eredt, hogy ezt megállapítsa, s akkor érte utol, amikor Amalia és vele a férfi megállt egy kis vasajtónál, amely alig látszott ki a földből. Olyan volt, mint egy kályhaajtó. Az utolsó ablakon megint betört egy kis táblát a férfi, és így szólt: „Itt az ajtó. Várjatok egy pillanatig, kinyitom a belső ajtókat."

„Ismeri az apánkat?", kérdezte Hans rögtön, de az arc már eltűnt, és Hansnak várnia kellett a kérdésével. Ekkor hallani lehetett, amint csakugyan kinyílnak a belső ajtók. Először alig hallhatóan csikordult a kulcs, aztán egyre hangosabban a mind közelebbi ajtókban. Az áttört vastag falat, úgy látszik, szorosan egymáshoz simuló ajtók sokaságával pótolták itt. Végre kinyílt az utolsó is, a gyerekek lefeküdtek a földre, hogy beláthassanak, és ott volt most a félhomályban a férfi arca is. „Az ajtók nyitva, gyertek hát! Csak fürgén, fürgén." Fél karjával a falhoz nyomta az ajtószárnyakat.

Mintha a várakozás az ajtó előtt kissé észre térítette volna Amaliát, most Hans mögé bújt, és nem akart első lenni, őt azonban tolta előre, mert vele szívesen bement volna a raktárba. Hans egészen közel volt az ajtónyíláshoz, érezte a hideg fuvallatot, amely áradt belőle, nem akart bemenni, be az idegenhez, a sok ajtó mögé, amelyek bezárulhattak, be az óriási, ódon, hűvös házba. Csak mert már itt volt a nyílás előtt, kérdezte meg: „Ismeri az apánkat?"

„Nem - felelte a férfi -, de gyertek már végre, nem szabad ilyen sokáig nyitva tartanom az ajtókat."

„Nem ismeri az apánkat", mondta Hans Amaliának, és felállt; mintha megkönnyebbült volna, így bizonyosan nem fog bemenni.

„De mégiscsak ismerem - mondta a férfi, és előbbre nyújtotta a fejét a nyílásban -, hogyne ismerném, a hentes az, a nagy hentes a hídnál, én magam is veszek tőle néha húst, azt hiszitek, beengednélek benneteket a raktárba, ha nem ismerném a családotokat?"

„Miért mondtad először, hogy nem ismered?", kérdezte Hans, és a kezét zsebre dugva, már egészen el is fordult a raktártól.

„Mert itt ebben a helyzetben nem kívánok hosszasan beszélgetni. Gyertek előbb be, akkor beszélhetünk mindenről. Egyébként neked, kisfiam, egyáltalán nem is kell bejönnöd, ellenkezőleg, örülnék, ha a neveletlen viselkedéseddel kívül maradnál. A húgod azonban, aki okosabb, csak jöjjön, őt szívesen látom." És kinyújtotta a kezét Amalia felé.

„Hans - mondta Amalia, miközben kezét az idegen kéz felé közelítette, de meg még nem fogta -, miért nem akarsz bemenni?" Hans, aki a férfi utolsó válasza után nem is tudott már ellenkezésének semmilyen világos okáról számot adni, csak ennyit mondott halkan Amaliának „Úgy sziszeg." És csakugyan sziszegett az idegen, nemcsak beszéd közben, hanem olyankor is, mikor hallgatott. „Miért sziszegsz?", kérdezte Amalia, aki közvetíteni akart Hans és az idegen között.

„Neked, Amalia, válaszolok - mondta az idegen. - Nehezen lélegzem, mégpedig azért, mert állandóan itt tartózkodom ebben a nyirkos raktárban, nektek nem is tanácsolnám, hogy sokáig itt maradjatok, hanem egy kis időre bizony roppant érdekes hely."

„Én megyek - mondta Amalia és felnevetett, őt már sikerült teljesen megnyernie a férfinak -, de - fűzte aztán hozzá megint lassabban - Hansnak is velem kell jönnie."

„Természetesen", mondta az idegen, a felsőtestével előrevetette magát, megragadta a teljesen meglepett Hans kezét, aki erre azonnal térdre esett, és teljes erejéből behúzta a fiút a lukba. „Itt a bemenet, kedves Hansom", mondta, és vonszolta a kapálózó, kiáltozó fiút, azzal sem törődve, hogy az ajtók éles peremén Hans kabátujja cafatokra szakadt.

„Mali - kiáltotta hirtelen Hans, már a lába is a lukban volt, oly gyorsan ment a dolog minden ellenállás dacára - Mali, hívd apát, hívd apát, nem tudok már visszamenni, olyan erősen húz!" Mali azonban, teljesen megzavarodva az idegen durva beavatkozása miatt, azonfelül kicsit bűntudatosan is, hiszen valamelyest ő idézte elő a gaztettet, végtére azonban nagyon kíváncsian is, miképpen kezdettől fogva az volt, nem szaladt el, hanem belekapaszkodott Hans lábába... [félbeszakad] [...]

Május 11. Átadtam hát a levelet az igazgatónak. Tegnapelőtt. Arra kértem, hogy ha a háború ősszel véget ér, azontúl adjon hosszabb szabadságot, mégpedig fizetés nélkül, vagy ha a háború folytatódik, oldja fel a halasztásomat. Tiszta hazugság volt az egész. Félhazugság lett volna, ha azonnali hosszú szabadságot kértem volna és megtagadása esetére elbocsátásomat. Igazság az lett volna, ha felmondok. Egyiket sem mertem, így teljes a hazugság.

Hiábavaló mai megbeszélés. Az igazgató azt hiszi, hogy azt a háromhetes rendes szabadságot akarom kizsarolni, amely nekem mint aki halasztást kapott, nem jár, ezért minden további nélkül felajánlja, állítólag már a levél előtt elhatározta. A katonaságot egyáltalán nem említi, mintha szó sem volna róla a levélben. Ha én beszélek róla, elengedi a füle mellett. A fizetés

nélküli hosszú szabadságot nyilvánvalóan furcsállja, ebben a hangnemben is szól róla óvatosan. Unszol, hogy a háromhetes szabadságot azonnal vegyem ki. Közbeszúrásokkal él mint laikus idegorvos, akárcsak mindenki más. Pedig én nem tartozom felelősséggel, mint ő, az ő állása, az betegítheti meg az embert. Mennyit dolgozott régebben is, amikor az ügyvédi vizsgára készült, és egyidejűleg az intézetben szolgált. Kilenc hónapon át napi tizenegy óra munka. És aztán a fő különbség. Kellett-e vajon valaha is valamiképpen aggódnom az állásomért? Ő megismerte ezt a félelmet. Neki voltak ellenségei az intézetben, akik minden lehetőt megpróbáltak, hogy még ily módon is elvágják az „életágát", hogy sutba dobják.

Arról, hogy írok, sajátságos módon nem beszél.

Én bátortalankodom, holott látom, hogy szinte az életemről van szó. Hanem azért kitartok amellett, hogy be akarok vonulni, és hogy három héttel nem érem be. Erre elhalasztja a megbeszélés folytatását. Csak ne volna olyan nyájas és részvevő!

A következőkhöz fogok ragaszkodni: bevonulok, engedek ennek a két éve visszafojtott kívánságnak; különféle okokból, amelyek nem rám vonatkoznak, ha hosszú szabadságot kapnék, ezt választanám. Ez azonban alighanem lehetetlen mind hivatali, mind katonai szempontból. Hosszú szabadságon - a hivatalnok szégyelli kimondani, a beteg nem - fél évet vagy egy egész évet értek. Fizetést nem kérek, mert nem kétséget kizáróan megállapítható, szervi betegségről van szó.

Mindez folytatása a hazugságnak, de hatásában, ha következetes maradok, az igazság közelébe jut.

Felicéhez

[Levelezőlap. Marienbad, 1916. május közepe]

Kedves Felice, a levél nyomban érkezés után íródott zuhogó esőben, ez a lap közvetlenül elutazás előtt. Karlsbad nagyon kellemes, Marienbad viszont elképzelhetetlenül szép. Már jóval régebben megfogadhattam volna az ösztönöm szavát, amely azt mondja, hogy a legkövérebbek a legokosabbak. Lefogyni ugyanis lehet akárhol, még a forrásokat sem kell imádni hozzá, ilyen erdőkben sétálgatni azonban csak itt lehet. A szépségeket persze most még a csönd és a néptelenség és minden élőnek és élettelennek a fogékonysága is növeli; ellenben alig csökkenti a borongós, szeles idő. Azt hiszem, ha kínai volnék, és hamarosan hazamennék (igazság szerint kínai vagyok, és hazamegyek), csakhamar kierőszakolnám, hogy újra ide jöhessek. De jól éreznéd itt magad!

Szeretettel, Franz

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 16. V. 31.]

Kedves Felice, a délelőtt csak futólag említett szanatórium-ügyhöz. Nekem az a fő kifogásom a szanatóriumok ellen, hogy túl sok idő és túl sok gondolat vész bennük kárba haszontalanul. A rövid szabadságom alatt megpróbálok dolgozni valamit (sokat vagy keveset, amennyi kitelik még ebből a fejből), és ha Te ott vagy, veled akarok majd lenni, de azt nem tűröm, hogy engem ott doktoroljanak, pakoljanak, elektromozzanak, gyógyfürdessenek, vizsgálgassanak, kiválóbbnál kiválóbb diagnoszták kiválóbbnál kiválóbb diagnózisokat adjanak a bajaimról; olyan ez, mintha új hivatalt létesítettek volna a test ápolására. Egyelőre azonban ez

a lényeg: miért akarsz szanatóriumba küldeni? Ha Csehországban nincs is jó szanatórium, Sziléziában, Alsó-Ausztriában, Stájerországban azért akad még. Kíváncsian várom a választ.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 16. VI. 14.]

Kedves Felice, pillanatnyilag tehát megegyeztünk Marienbadban. Németországban most már nem kérnek orvosi igazolást, tehát nyugodtan jöhetsz. A szanatórium mellett szóló érveidet, ha csekély is hozzá a tehetségem, már régebben megfontoltam, de ezek tulajdonképpen akár ellene szóló érvek is lehetnének. De a fájdalom, az eltelt idő és más körülmények folytán - ki tudja - talán már fölülemelkedtünk egy kissé ezeken a szempontokon. Jó volna körülbelül tíz nappal előre tudni a szabadságunk kezdetét. Van ugyanis egy kis üzleti ügyem Teplben (Marienbad tőszomszédságában), szeretném egybekötni az odautazással, de tíz nappal előre kell jeleznem a tepli érkezést.

Szeretettel köszönt Franz

Napló

Július 3. Az első nap Marienbadban F.-fel egy-egy egymásba nyíló szobában, kulcs mindkét oldalon.

Összeért három ház, és kis udvart képezett. Ebben az udvarban, pajtákban, még két műhely is, működött, és az egyik sarokban nagy halom doboz tornyosult. Egy roppant viharos éjszakán - a legalacsonyabb ház fölött a szél metszően sodorta be az esőtömböket az udvarba - egy diák, aki még könyvei fölé görnyedt a padlásszobájában, panaszos hangokat hallott az udvarból. Felrezzent és hallgatózott, de akkor már csend volt, kitartó csend. „Érzékcsalódás nyilván", mondta magában a diák, és tovább olvasott. „Nem érzékcsalódás", kisvártatva szabályszerűen így rendeződtek egymás mellé a betűk a könyvben. „Érzékcsalódás", ismételte, és a nyugtalankodó soroknak úgy próbált segíteni, hogy a mutatóujjával kísérte őket.

Július 4. Egy léckerítés négyszögébe zárva ébredtem, ahol széltében is, hosszában is egy-egy lépésnyi helyem volt mindössze. Karámok ilyenek, ahová juhokat zsúfolnak be éjszakára, de azok sem ilyen szűkek. A nap egyenesen ontotta rám sugarait; hogy a fejemet megvédjem, a mellemhez szorítottam, és így guggoltam ott, a hátamat behajlítva.

Mi vagy te? Nyomorult. Két kis deszkát csavaroztam a halántékomra.

Július 5. Az együttélés keserve. Idegességtől, részvéttől, kéjsóvárságtól, gyávaságtól, hiúságtól kicsikart; talán csak a mélységes feneken egy vékony erű patakocska, amely méltó a szerelem névre, megközelíthetetlen a keresésnek, egy szempillantás szemvillanásában felfelvillanó.

Szegény F.

Max Brodhoz

[Két levelezőlap. Marienbad, a bélyegző: 1916. VII. 5.]

Kedves Max, tehát Marienbadból. Ha búcsúzásunk óta, ami, úgy érzem, már túlontúl is régen volt, nap mint nap írtam volna, kibogozhatatlan zűrzavar lenne az eredmény. Csupán az utolsó napok: az irodától való búcsúzás boldogsága, kivételesen tiszta fej, csaknem minden munkát legyűrtem, példás rendet hagytam. Ha ez a búcsú mindörökre szólt volna, kész lettem volna arra is, hogy akár határás diktálás után fogjam magam, és például térden csúszva fölmossam az egész lépcsőházat a pincétől a padlásig, ekképp mintegy fokról fokra tanúsítván hálámat a búcsúért. De másnap már fejfájás, szinte eszméletlenségig: sógorom menyegzője, aminek kedvéért vasárnap délelőtt még Prágában kellett maradnom, az egész ceremónia merő mesemásolás; a csaknem istenkáromló esketési beszéd: „Mily szépek sátraid, Izrael", és más effélék. Napom hangulatába belejátszott egyébként egy borzalmas álom, melynek különössége abban állt, hogy semmi borzadály nem történt benne, mindössze ismerősökkel találkoztam egészen szokványos módon az utcán. A részletekre egyáltalán nem emlékszem, azt hiszem, te nem voltál ott. A borzadály abban az érzésben rejlett végső soron, mely az egyik ilyen ismerősömmel szemben elfogott. Ilyen álmom talán még sohasem volt. - Aztán Marienbadban F. várt nagyon kedvesen a vasútnál, mégis: kétségbeesett éjszaka a rút udvari szobában. Egyébként a kétségbeesés közismert első éje. Hétfőn átköltözés egy rendkívül szép szobába, most nem csekélyebb helyen lakom, mint a Balmoral-kastély! Itt fogom megpróbálni tehát, hogy úrrá legyek szabadságos időmön, kezdem a fejfájás eddig nem egészen sikeres feldolgozását. F. és jómagam szívélyes üdvözletünket küldjük nektek, szeretettel,

Franz

Napló

Július 6. Szerencsétlen éjszaka. Lehetetlenség F.-vel élni. A valakivel való együttélés lehetetlensége. Nem sajnálkozás emiatt; sajnálkozás annak a lehetetlensége miatt, hogy nem lehetek egyedül. De azon túl: a sajnálkozás értelmetlensége, alkalmazkodás és végül megértés. Felállni a földről. Igazodj a könyvhöz. De megint vissza: álmatlanság, fejfájás, kiugrani a magas ablakból, de az eső feláztatta földre, ahol a zúzódás nem lesz halálos. Végtelen hánykolódás lehunyt szemmel, valamely nyitott szemnek felkínálkozó látványként. [...]

Még sohasem voltam együtt nővel bizalmasan, csak Zuckmantelban. És még Rivában a svájci lánnyal. Az előbbi asszony volt, én tudatlan, az utóbbi gyermek, én teljesen kusza.

Max Brodhoz

[Marienbad, 1916. július derekán]

Drága Max - egyre halogatom csak a választ, és épp ma írok részletesebben, amikor ez az utolsó estém (vagy tulajdonképpen az utolsó előtti, mert holnap még elkísérem őt Franzensbadba, hogy anyámat meglátogassam), melyet F. társaságában itt töltök.

A ceruzával írt lap délelőttje (a hallban írok, csodás találmány ez, hogy egészen csekély eszközökkel is kölcsönösen zavarják és idegesítsék egymást az emberek) mintegy a lezárása volt (persze volt több átmeneti fokozat, melyeket nem értek) egy sor rémes napnak, és e napokat még rémesebb éjszakák kotyvasztották. Valóban az volt az érzésem, hogy itt a patkány a

végső odújába szorult. Hanem mivel már rosszabb úgysem lehetett, jobb lett. A kötelek, melyek gúzsban tartottak, legalább lazultak valamelyest, egy kicsit rendbe jöttem, és ő, megannyiszor a legteljesebb ürességbe nyújtván segítő kezét, segített is megint, s oly eddig ismeretlennek tűnő emberi viszonyba kerültem vele, amelynek értéke szinte azt a kapcsolatot idézte, melyben legjobb időnk során a levélíró állt a levélírónővel. Alapjában én még sohasem voltam együtt bizalmasan nővel, két esetet kivéve, az egyik Zuckmantelban volt (ám ott egy asszonnyal álltam szemközt szinte még fiúként), a másik Rivában (ám ott a lány volt még félig gyerek, én meg teljesen kusza és beteg, méghozzá oly sokféleképpen, hogy abból minden égtájnak jutott). Most azonban egy asszony bizalmas tekintetét láthattam, s el nem zárkózhattam. Felszakad egy s más, amit pedig örökre magamnak őriztem volna (nem részletekről van szó, hanem az egészről), és ezen a résen át, jól tudom, épp elegendő szerencsétlenség bukkan elő, több, mint ami egy emberélethez elég, hanem ez a balsors nem kihívás eredménye, hanem eredendő teher. Jogom ellene védekezni nincs, annál kevésbé, hiszen mindazt, ami történik, a magam két kezével tenném, ha nem történne, csupán hogy újra enyém legyen az a pillantás. Hiszen nem is ismertem őt, egyéb megfontolások mellett annak idején gátolt egyszerűen a félelem ama levélírónő valóságától is; ahogy a nagy szobában szembejött velem, hogy az eljegyzési csókot fogadja, beleborzongtam; az eljegyzési expedíció a szüleimmel lépten-nyomon kínzatás volt a számomra; semmitől úgy nem féltem, mint hogy kettesben maradjunk az esküvőnk előtt F. meg én. Most mindez másképp van, jól van. Egyezményünk röviden: mihelyt a háborúnak vége, csakhamar összeházasodunk, kiveszünk Berlin valamelyik elővárosában egy két-három szobás lakást, külön gondja mindkettőnknek csak a gazdasági kérdéskör lesz. F. tovább dolgozik, úgy, mint eddig, én pedig, nos, magamról még semmit sem mondhatok. Ám ha kapcsolatunkat szemléletesen ábrázolnánk, tekintsünk két szobát például Karlshorstban, az egyikben F. korán kel, rohan el otthonról, este fáradtan zuhan az ágyba; a másikban áll egy kanapé, azon heverek én, és tejjel-mézzel táplálkozom. Íme, a kényúrként nyújtózó, erkölcstelen férfi (a közismert példabeszéd szerint). Mégis - most e színhelyen nyugalom van, határozottság, az élet lehetősége. (Utólag nézve persze ezek erős szavak, tartósan aligha szoríthatja le őket egy gyönge toll.)

Wolffnak egyelőre nem írok, annyira azért nem sürgetős a dolog, meg hát ő sem sürget annyira. Holnaputántól magam leszek, akkor egy kicsit majd (jövő hétfőig van időm)

revideálom magam, ezt akartam írni itt - és közben szerdából péntek lett. F.-fel Franzensbadban jártam anyámnál és Vallinál, most F. elment, egyedül vagyok. A tepli délelőtt óta oly szép és könnyű napok követték egymást, amilyeneket már soha nem is reméltem volna. Közben persze akadtak napfogyatkozások is, ám a vezérszólam a szépségé és könnyedségé volt, még anyám jelenlétében is, és ez aztán végképp rendkívüli dolog, olyannyira rendkívüli, hogy egyszersmind roppantul meg is riasztott. Nos hát

Itt a szállodában kellemetlen meglepetés várt, szándékosan vagy véletlenül kiadták a szobámat, így kaptam meg F. szobáját, sokkal nyugtalanabb hely, kétfelől páros bérlők, az ajtó viszont nem dupla, nincs ablak sem, épp csak erkélyes. De hát lakáskereséshez végképp nincs kedvem most már. Annak ellenére, hogy épp most csapódik a felvonó ajtaja, és súlyos léptek indulnak el, a szobáját keresi valaki.

Wolffról: egyelőre tehát nem írok neki. Hiszen nem is olyan előnyös bemutatkozás ez, három novella gyűjteményével, melyek közül kettő már megjelent. Jobb lesz, ha várok, míg valami újat és egészet tehetek le az asztalra. Ha ez nem megy, akkor pedig csak hallgassak mindörökre. [...]

[A levélpapír fejléce:
Marienbad, Balmoral- és Osborne-kastély, 1916. július derekán]

[Lapszéli megjegyzés: Megint a zsúfolt hallban; vonz.]

Kedves Max, köszönöm az értesítést, épp egy fejfájós napomon érkezett, nem is hittem, hogy lesz itt ilyen. Ennek ellenére étkezés után nyomban odasiettem.

Csak leírom majd az egészet, többet annál, mint amit látni lehet, nem mondhatok. Az ember persze csak a legapróbb csekélységeket látja, és ezek véleményem szerint mérvadóak. A legostobább vélekedéssel szemben is a dolog valódiságát tanúsítja az ilyen körülmény. Puszta szemmel csak csekélységeket láthatunk ott, ahol igazság van jelen. [...]

A rabbi minden este fél nyolckor vagy nyolckor kikocsizik. Lassan halad a kocsi, be az erdőbe, gyalog követi őt pár híve. Az erdőben egy általában már megbeszélt helyen kiszáll, és kísérőivel egészen sötétedésig jár-kel az erdei utakon. Ima idejére, úgy tíz óra körül ér haza.

Ott voltam tehát fél nyolc körül a Hotel National előtt; ebben a szállóban lakik. Langer már várt. Ömlött az eső, és ez még ebben az esős időszakban is feltűnő. Az utóbbi két hétben alkalmasint sosem esett ilyenkor este. Langer úgy vélekedett, hogy biztosan eláll majd, de nem állt el, sőt még jobban rázendített. Langer elmondta, hogy a kikocsizások alkalmával eddig csak egyszer esett, hanem az erdőben akkor is hirtelen elállt. Ám ezúttal nem állt el.

Ülünk egy fa alatt, és látjuk, ahogy egy zsidó egy üres szódásüveggel kiszalad a kapun. Vizet hoz a rabbinak, mondja Langer. Csatlakozunk hozzá. Vizet kell hoznia a Rudolf-forrástól, ezt írták elő a rabbinak. Sajnos nem tudja, hol a forrás. Eltévedünk egy kicsit az esőben. Egy úr, akivel összetalálkozunk, megmutatja, merre menjünk, ám azt is hozzáteszi nyomban, hogy a forrásoknál mindenütt hétkor van záróra. „Hogyan lehet a forrásoknak zárórája?", véli a vízért küldött ember, és futunk máris. A Rudolf-forrás tényleg zárva, látni már messziről. És nem változik a helyzet, hiába megyünk még közelebb. „Akkor vigyél neki vizet az Ambrosius-forrásból - mondja Langer -, az mindig nyitva van." A vízvivő ezzel egyetért, és már futunk is oda. Valóban, asszonyok mosogatják még az ivópoharakat. A vízvivő zavartan közelít a lépcsőfokokhoz, forgatja kezében az üveget, amelyben már van egy kis esővíz. A nők mérgesen utasítják el, természetesen ez a forrás is hétkor zár. Szaladunk vissza. Így találkozunk két másik zsidóval, ezek már korábban is feltűntek nekem, úgy járnak, mint a szerelmesek, kedvesen pillantgatnak egymásra, mosolyokat váltanak, az egyiknek ott a keze a mélyen lelógó hátsó zsebében, a másik városi. Szorosan karonfogva jönnek. Hallják a bezárt források esetét; nem hihetik, a vízvivő kezdi maga sem érteni megint, így aztán hármasban, nélkülünk loholnak megint az Ambrosius-forráshoz. Megyünk tovább a Hotel Nationalhoz, a vízvivő utolér minket, már lohol is tovább, úgy kiáltja hátra nekünk, hogy a forrás valóban zárva van.

Nem akarunk összeázni, belépnénk a szálloda előcsarnokába, akkor L. hátraugrik és félrehúzódik. A rabbi jön. Senki sem tartózkodhat előtte, mindig szabad utat kíván maga előtt, ezt nem mindig könnyű megteremteni, mert a rabbi gyakran tesz váratlan fordulatokat, és a tolongásban nehéz elég fürgén kitérni. (Még rosszabb lehet a helyzet a szobában, ahol akkora a sokadalom, hogy magát a rabbit is veszélybe sodorja. A múltkor, mondják, ezt kiabálta: „Chassidim vagytok ti? Gyilkosok vagytok.") Ez a szokás mindent roppantul ünnepélyessé tesz, a rabbi forma szerint (holott nem jár az élen, mert tőle jobbra és balra is haladnak) felelősséget vállal mindenki lépteiért. És a csoport szüntelenül újjárendeződik, hogy szabaddá tegyék számára a kitekintést.

Olyan, mint a szultán, akit gyerekfejjel egy Doré-Münchhausenben gyakran láttam. De nem maskara, hanem valódi szultán. És nemcsak szultán, de atya is, néptanító, gimnáziumi tanár

stb. Hátának látványa, csípőjén nyugvó kezének látványa, széles háta fordulatának látványa - ez mind bizalomgerjesztő. A csoport valamennyi tagjának szemében ott ez a nyugodt, boldog bizalom, melyet jól sejtek.

A rabbi középtermetű és eléggé korpulens, ám a mozgása nem nehézkes. Hosszú fehér szakáll, rendkívül hosszúra nőtt halántékfürtök (ezeket másokon is kedveli; akinek hosszú a halántékfürtje, azzal szemben máris kegyes; dicséri két gyermek szépségét, kiket apjuk kézen fogva vezet, ám bizonnyal csak a halántékfürtjüket értheti ezen). Fél szemére vak, ez a szeme merev. Szája ferde, ironikus és barátságos egyszersmind. Selyemkaftánt visel, mely elöl nyitott; erős öv feszül a testén; magas prémsapkája emeli ki külsőleg a leginkább a többiek közül. Fehér a harisnyája, és, mint L. mondja, a nadrágja is fehér.

Mielőtt a szabadba kilépne, ezüstbotját esernyőre cseréli. (Egyfolytában esik, szakadatlanul ugyanazzal az erővel, és még most fél tizenegykor sem állt el.) A séta (első ízben marad el a kikocsizás, a rabbi nyilvánvalóan nem akarja ebben az esőben az erdőbe vinni híveit) megkezdődik. Mintegy tíz zsidó halad mögötte, mellette. Egyikük viszi az ezüstbotot és a széket, amelyre a rabbi majd talán leülni óhajt, a másik viszi a kendőt, amellyel a széket letörölgetik, a harmadik a poharat, amelyből a rabbi inni fog, a negyedik (Schlesinger, egy gazdag pozsonyi zsidó) egy üveget, benne a Rudolf-forrás vizével, nyilván valami boltban vette. Külön szerepe van a kíséretben a négy *gabim*-nak (vagy efféléknek), ők a „legközelebbiek", az alkalmazottak, titkárok. Négyük legrangosabbika, mondja Langer, címeres gazember; nagy hasa, tetszelgő modora, ferde pillantása ezt tanúsítja láthatóan. Ezt egyébként nem szabad rossz néven venni tőlük, minden *gabim* elromlik, a rabbi állandó közelsége elkerülhetetlenül személyiségromboló, a mélyebb értelem és a szüntelen hétköznapiság ellentmondását átlagos koponya nem bírja elviselni.

A menet igen lassan halad.

A rabbi lassan lendül bele, az egyik lába, a jobb, egy kicsit nehezményezi a szolgálatot; kezdetben köhöghetnéke is támad, kísérete tisztelettel veszi körül. Egy idő múlva azonban láthatóan nincs már semmi akadály (külső), ám épp ekkor kezdődnek a szemrevételezések, s ezért a menet pillanatonként megáll. A rabbi mindent megszemlél, elsősorban mégis az épületeket, egészen elenyésző csekélységek érdeklik, kérdezget, saját figyelmét is felhívja erre-arra, magatartásának jellemzője az ámulat és a kíváncsiság. Összességükben ezek a megnyilvánulások az utazó fejedelmek semmitmondó beszédeit s kérdéseit idézik, talán valamivel gyermetegebbül és örömtelibben, mindenesetre a kíséret gondolatvilágát ellentmondás nélkül ugyanarra a szintre szorítván. Langer mindenben mélyebb értelmet keres vagy sejt, én azt hiszem, a mélyebb értelem itt az, hogy nincs mélyebb értelem, és ez véleményem szerint bőven elegendő. Feltétlenül isteni kegyelem megnyilvánulása, mindazon nevetségesség nélkül, mely elegendő alapok híján az ilyesmivel járna.

A következő épület egy fogassüllő-tenyészde. Magasan az út fölött emelkedik, kő támfala van, előtte ráccsal védett kert. A rabbi tesz egy-két megjegyzést az épületre, majd a kert kelti fel érdeklődését, megkérdi, micsoda kert ez. Körülbelül ahogy a császár helytartója tenné hasonló helyzetben, Schlesinger (héberül a neve Sina) felszáguld a kert lépcsőjén, odafönt egyetlen pillanatig sem időzik, hanem száguld vissza mindjárt (mindezt ömlő esőben), és jelenti (amit természetesen odalentről is azonnal észrevett), hogy tudniillik ez egy magánkert, mely a tenyészde tulajdona.

A rabbi még egyszer szemügyre veszi a kertet, majd elfordul, és így érkezünk el az új fürdőépülethez. Az épület mögött - idejutunk először - mélyedésben a gőzfürdő csövei vezetnek. A

rabbi mélyen áthajol a korláton, és mintha nem győzné eleget bámulni ezeket a csöveket, majd vélemény s ellenvélemény cseréje következik a csövek tárgyában.

Az épület érdektelen, felismerhetetlen keverék stílusban épült. Az alsó ablaksor lugasszerű, de befalazott ívsorban helyezkedik el, az ívek találkozásainál mindenütt állatfejek. Az ívek és az állatfejek rendre egyformák, a rabbi mégis megáll az épület széltének csaknem mind a hat ívénél, külön-külön megszemléli őket, összehasonlítást tesz, ítéletet mond, méghozzá távolabbról és közelebbről egyaránt.

A sarkon bekanyarodunk, most vagyunk a homlokzati oldalnál. Az épület nagy hatással van rá. A kapu fölött nagy aranybetűkkel áll: „Újfürdő." Elolvastatja a feliratot, megkérdi, miért ez a neve, van-e másik fürdő is itt, mennyi ideje áll már, stb. És többször is elismétli jellegzetesen keleti zsidó ámulattal: „Milyen szép épület."

Már eddig is többször megszemlélte a tetőereszt, most, hogy az épület közelében vagyunk megint (mert egyszer a túlsó járdán végighaladva is szemrevételeztük az új fürdőházat), külön kerülőt tesz, hogy a tetőeresz oly részéhez jusson még közelébb; amelyik a fal egyik kiszögellőjénél vezet le. Örömmel hallja, hogyan kopog az ereszcsatornában a víz, fülel, a csövek mentén nézeget fölfelé, megtapogatja őket, elmagyaráztatja, hogyan is működik az ilyen berendezés. [A levél itt a levélpapír közepén félbeszakad.]

Felicéhez

[Levelezőlap. Postabélyegző: Marienbad - 16. VII. 14.]

Szegény Drágaságom, a Te tolladdal, a Te tintáddal írok, a Te ágyadban alszom, a Te erkélyeden üldögélek - mindez nem volna baj, de a szimpla ajtón áthallatszik a folyosói lárma és jobbról és balról a bérlőtársak lármája. Ezek az átkozott lentiek, az a kis nőstény ördög a főbűnös, kicserélték a szobákat, jobban mondva kivettek egy kétágyas szobát, emiatt történt a csere. Most, hogy nem vagy itt, nincs erőm szállást keresgélni. [...]

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Marienbad - 16. VII. 16.]

Drágám, szegény Drágaságom (mit összelocsog az öreg házaspár itt a szomszédban), árválkodom a régi utakon, de még annak ellenére is, hogy semmit se csinálok, csak pihenek, egész jól megvagyok. Igen, mert nyugodt vagyok felőled, már amennyire mi mostanában egyáltalán nyugodtak lehetünk. Használd ki Te is a nyugalmat, arra kérlek, a magad javára. Talán azzal kezdhetnéd, hogy elhagyod a cukorropogtatást, a pokolba végtelen hosszú út vezet. (Az öregúr most kászálódik ki csoszogva az ágyából.) - Búcsúbeszélgetésem Helenkével: - Rosszul mondta, a vonatnak nem volt csatlakozása. - Ja úgy, én kerékpárra gondoltam. - Nem volt kerékpárunk. - Ja úgy, akkor megnézhették volna Egert, szép hely. - De tizenegy órára voltunk bejelentve. - Ja úgy, akkor mehettek volna gyalog, szép út. - De csomag volt nálunk. - Ja úgy, akkor mehettek volna kocsin, szép utazás. - Köszönöm, azt tettük, csak ráment a maga borravalója.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Marienbad, 1916. július 19.]

Drága Felice, folyton álmatlansággal és fejfájásokkal kínlódom, ami nagyon aggaszt. Nem tudom, most mi lehet az oka, felőled megnyugodtam, és jókedvű vagyok. Talán rosszul gazdálkodtam magammal az elmúlt négy évben, és ez bosszulja most meg magát? Vagy talán csak az erdei levegő teszi átmenetileg, máskülönben farkasétvágyam van tőle. Mondj egy vigasztaló szót. Ebben az állapotban nem tudok dolgozni, de ez nem olyan nagy baj; ugyan mit is végezhettem volna hamarjában nyolc nap alatt, nem is ez a munkaidőm. De mi lesz ebből?

[Levelezőlap. Marienbad, 1916.] július 20.

[...] Álmatlanság ide, fejfájás oda, pocakosodom, nem úgy, mint a direktorom, csak alárendelthez illő mértékben. A tegnapi étrend: fél tizenegykor két tej, méz, két vaj, két zsömle; tizenegykor negyed kilogramm cseresznye; tizenkettőkor császárhús, spenót, krumpli, vaníliás metélt, zsömle; háromkor egy csésze tej, két zsömle; ötkor csokoládé, két vaj, két zsömle; hétkor zöldség, saláta, kenyér, ementáli; kilenckor kalács, tej. Na?

Franz

Napló

Július 20. [...] Könyörülj rajtam, bűnös vagyok lényem minden zugáig. De voltak nem éppen megvetendő hajlamaim, jó kis képességeim, tobzódtam bennük, én, a tanácstalan lény, aki voltam, most a végét járom, éppen olyan idő tájt, amikor külsőleg minden a javamra fordulhatna. Ne taszíts az elveszettek közé. Tudom, nevetséges, a távolban, sőt most már a közelben is nevetséges önszeretet beszél ebből, de ha élek, akkor az önszerelmem is egy élőé, és ha nem nevetséges az élő, akkor szükségszerű megnyilatkozásai sem azok. - Szegény dialektika! [...]

Felicéhez

[Levelezőlap. Postabélyegző: Marienbad - 16. VII. 21.] július 20.

Drága Felice, a keddi levélért - az utóbbi napokban még három lapot is kaptam - hálás köszönet. Nagy hatással és jó hatással vagy rám, Felice, s hogy ezzel helyesen élsz majd, azt az együtt töltött napok nyomán, ha el-elborult is közben a kedvünk, bízvást állíthatom. Bár ugyanígy lennél Te is velem! Sok feladat vár ránk, rám több, mint rád, de jut mindkettőnknek bőven. Ahhoz még nagyon az elején vagyunk, hogy a fejfájásban már most felőrlődjön minden erő. Jó volna mielőbb találkoznunk.

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Marienbad - 16. VII. 22.] 16. július 21.

Drágám, már megint túl gyakran írok, mint ahogy régebben? Mentségemre: az erkélyeden ülök, a Te asztalfeleden, olyan ez a két asztalfél, mint a mérleg serpenyője; mintha meg-

bomlana a szép estéink egyensúlya; én egyedül ülök az egyik serpenyőben, és süllyedek: lesüllyedek, mert Te távol vagy. Ezért írok. Meg azért is, mert noha az utóbbi két napban javulás állt be, még mindig zúg a fejem, és így legalább az író kéz eltapogatózhat a Te békés közelségedbe. Itt most majdnem olyan a csönd, ahogy én szeretem: az erkélyasztalkán ég az éjjelilámpa, a többi erkélyek mind néptelenek a hidegben, csak a Kaiserstrasse monoton zaja hallik ide, de ez nem zavar.

Isten veled, aludj ezerszer jobban, mint a Te

Franzod

Napló

Július 22. Különös ítélkezés. A vádlottat a cellájában szúrja le a hóhér, közben mások nem lehetnek jelen. A vádlott az asztalnál ül, és befejezi a levelét vagy az utolsó étkezését. Kopogtatnak, a hóhér az. „Kész vagy?", kérdi. Elő van írva, mit kérdezzen, hogyan rendelkezzék, s az is, mindez milyen sorrendben történjék, nem térhet el ettől. Az elítélt, miután először felugrott a helyéről, újra ül, maga elé mered, vagy a tenyerébe hajtja az arcát. Mivel a hóhér nem kap választ, a priccsen kinyitja a kellékesládikóját, kiválasztja a tőröket, és itt-ott még tökéletesíteni próbálja többszörös élüket. Már nagyon sötét van, kis hordozható lámpást állít fel, és világosságot gyújt. Az elítélt lopva a hóhér felé fordítja az arcát, de mikor észreveszi a munkálkodását, megborzong, visszafordul, és semmit sem akar többé látni. „Kész vagyok", mondja kis idő múlva a hóhér.

„Kész? - kérdi rikoltva az elitélt, felugrik, és most mégis a hóhér szemébe néz. - Nem fogsz megölni, nem fektetsz a priccsre, nem szúrsz le, végtére is ember vagy, végrehajthatsz kivégzést emelvényen segédekkel és bírósági hivatalnokok előtt, de nem itt a cellában, az emberek egyikeként." És mivel a hóhér a ládikó fölé hajolva hallgat, az elitélt nyugodtabban hozzáteszi: „Ez lehetetlenség." És mivel a hóhér még erre sem szólal meg, azt mondja még az elítélt: „Éppen azért vezették be ezt a különös ítélkezési módot, mert lehetetlenség. A formát még megőriznék, de a halálbüntetés végrehajtását már nem akarják. Másik börtönbe fogsz vinni, valószínűleg sokáig kell majd még ott maradnom, de kivégezni már nem fognak." A hóhér újabb tőrt bontott ki a vattaburkából, és így szólt: „Nyilván azokra a mesékre gondolsz, amelyekben megbíznak egy szolgát, hogy tegyen ki az utcára egy gyereket, ám nem képes ezt véghezvinni, inkább egy suszterhoz adja inaskodni. Ez mese, itt azonban nincs mese."

Felicéhez

[Levelezőlap. Prága,] 1916. július 27.

Drágám - délelőtti munka után. Csak egyvalami maradt meg a fejemben: az a felismerés, hogy a diktálószobám és a marienbadi erdők merőben különböznek egymástól.

[Levelezőlap. Prága,] 16. július 28.

Drágaságom - még most is, négy nappal a megérkezésem után, még most is hat bennem valamiképpen az a belső és külső csönd, amelyben, hála neked és a nagy erdőknek, részem volt Marienbadban. Gyöngül már ugyan a hatása, fejfájások, szorongásos álmok, a régi

éjszakai felriadások nyomakodnak megint elő, de mégis megerősödött bennem valamelyest a meggyőződés, hogy némi utazgatás és nagy nyugalom és függetlenség képes még összetartani talán ezt a széthullani készülő fejemet. De ennek mielőbb meg kell lennie. A hivatali létben csak baj származik belőle, ha talpra áll az ember, eleinte ugyanis még jobban lázadozik, aztán meg még mélyebbre süllyed vissza. Nagyon szeretném tudni, mi maradt meg benned Marienbadból, s hogyan különbözik a mostani életed akár jó, akár rossz értelemben a korábbitól.

Sokszor üdvözöl Franz

[Levelezőlap. Prága, 1916.] július 29.

[...] Elszomorít, hogy téged mindjobban elnyel az üzlet. Lindströméknek is dolgozol? (Hogy végződött az a vitás honorárium-ügy?) Ha így áll a dolog, akkor bizony nem sok időd jut majd a népházra, pedig *én sóvárogva várom a híreket a közreműködésedről*. Számomra nem a cionizmus itt a lényeg (és számodra se az legyen), hanem maga az ügy, és ami lesz belőle.

Sokszor üdvözöl Franz

[Levelezőlap. Prága, 1916.] július 30.

Drágám, olvasom megint a tegnapi lapot. Mit írsz majd dr. Lehmann-nak? Mindenesetre ajánld fel neki a szolgálatodat. Ami csekély időd marad (a sétát és a tornát leszámítva), ott hasznosíthatod a legjobban, és számtalanszor lényegesebb ez, mint a színház, mint Klabund, mint Gerson, mint tudom is én, mi még. Aligha van ennél önösebb célkitűzés. Nem segítséget nyújt az ember, hanem segítséget kér, és ebből a munkából több méz gyűjthető össze, mint a marienbadi erdők összes virágaiból. Nem tudom, honnan veszed, hogy csak diákokra lehet számítani. Az természetes, hogy diákok és diáklányok karolták fel és viszik tovább az ügyet, általában ezek a legönzetlenebb, a legelszántabb, a legnyughatatlanabb, a legkövetelőzőbb, a legbuzgóbb, a legfüggetlenebb, a legmesszebbre látó emberek, de helye van ott mindenkinek, aki csak él.

Sokszor üdvözöl Franz

[Levelezőlap. Prága, 1916.] augusztus 1.

Drágám - négy napja semmi hír, ez már szinte aggasztó egy kicsit, vasárnap is volt közben. Újabban azzal szórakozom a szabad időmben, hogy a fűben heverészem. Ha nem érek rá, és kedvem sincs kimenni a környékre (pedig vasárnap úgy láttam, nagyon szép Prága környéke), hol az egyik, hol a másik játszótéren telepszem le, ahol szegény emberek üldögélnek a gyerekeikkel. Nincs is nagy lárma, sokkal nagyobb a csend, mint a [marienbadi] Keresztkút környékén. Legutóbb ott heverésztem az utcai árok partján (idén még az árokban is magas és kövér a fű), amikor arra hajtott kétlovas hintón egy hivatali ügyfelem, egy előkelőforma úr egy még előkelőbb ünnepségre. Kinyújtóztam, és eltöltött a lecsúszottság jóleső (csakis jóleső) érzése. Hát Te? Vasárnap itt éreztelek magam mellett, de most csend van.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Prága, 1916.] augusztus 9.

Drágaságom, szépek, szépek a napok. Ha van egy kis időm, kedvem és erőm, kimegyek a városból, és nemcsak az árokban heverészem. Van itt a közelben, a feltöltött úton lévő gyümölcsösön túl egy kis erdő, szívesen elheverészem annak a szélében is. Balra látni a folyót, a túlpartján gyéren benőtt hegyoldalak, velem átellenben egy magányos domb egy ódon házzal, amelyet már gyerekkoromban oly titokzatosnak éreztem, s amely most puhán belemosódik a tájba, és körös-körül dimbes-dombos, barátságos mezőség. A lebukó nap aztán egyenesen az arcomba és a mellemre tűz. [...]

A Kurt Wolff Verlaghoz

Prága, 1916. augusztus 19.

A Kurt Wolff Verlagnak!

Múlt hó 15-én kelt szíves levelüknek megfelelően felsorolom indokaimat, amiért *Az ítélet* és *A fegyencgyarmaton* című írásom külön-külön történő megjelentetését kértem:

Eleinte egyáltalán nem arról volt szó, hogy az írások a *Jüngster Tag*-ban jelennének meg, hanem egy *Büntetések* című novelláskötetben (*Az ítélet - Az átváltozás - A fegyencgyarmaton*), melynek kiadását Wolff úr már régebben kilátásba helyezte. Ezek a történetek bizonyos egységet képeznek, valamint az sem vitás, hogy egy novelláskötet tekintélyesebb megjelenési forma lett volna, mint a *Jüngster Tag* füzete, ennek ellenére készséggel lemondok a kötetről, ha *Az ítélet* önálló megjelenésének lehetősége továbbra is valóban fennáll.

Hogy *Az ítélet* és *A fegyencgyarmaton* együtt jelenne meg egy önálló *Jüngster Tag*-kötetben, gyakorlatilag szóba sem jön, hiszen *A fegyencgyarmaton* önmagában s az Önök levelében jelzett véleményezés szerint is bőséggel megtölthet egy önálló füzetformát. Hozzátenni ehhez csak azt szeretném, hogy *Az ítélet* és *A fegyencgyarmaton* érzésem szerint iszonyúan nem illik össze; *Az átváltozás* valamennyire közvetítene közöttük; ám e kiiktatott közbülső tag híján olyan lenne a maradék, mintha két valóban egymástól idegen fejet erőnek erejével összekoccantanak.

Főként *Az ítélet* különnyomatként való megjelentetése mellett szólnak véleményem szerint az alábbiak: az elbeszélés nem annyira epikus, inkább vers jellegű, ezért volna szüksége teljesen szabad térre, melyben érvényesülhet. Továbbá ez legkedvesebb munkám, s ezért mindig szerettem volna, hogy, ha lehetséges, egyszer önállóan is hasson. Most, amikor a novelláskötet terve elesik, erre igen jó alkalom kínálkozhatna. Mellesleg jegyzem meg, hogy ha *A fegyencgyarmaton* nem jelenik meg most azonnal a *Jüngster Tag*-ban, lehetőségem nyílik, hogy a *Weisse Blätter*-nek fölajánljam. Ám ezt valóban csak mellesleg említem, mert számomra a lényeg az marad, hogy *Az ítélet* külön jelenjék meg.

Leküzdhetők-e ennek műszaki akadályai? Elismerem, hogy a nagyméretű nyomat nem volna a műhöz épp a legalkalmasabb könyvforma; ám először is már a *Denevér*-tükörrel megvolna a harminc oldal, másodszor nem minden *Jüngster Tag* kötet tesz ki legalább harminckét oldalt, például Aissé csak huszonhatot, más kötetkék pedig, melyek jelenleg nincsenek itt kéznél, még ennél is kevesebb lapból állnak: gondolok például Hasencleverre vagy Hardekopfra.

Azt hiszem tehát, hogy a Kiadó a különnyomattal gyakorlatilag megoldható szívességet tehetne nekem - mert hangsúlyozni kívánom, hogy ilyes eljárásukat okvetlenül szívességnek tekinteném.

Kiváló tisztelettel, hívük

F. Kafka

Felicéhez

[Levelezőlap: Prága,] 16. augusztus 22.

Drágám, itt ülök az írógépnél, egyszer megpróbálom így is. A gépírókisasszonyom szabadságon van, de úgy vágyódom utána, hogy majd belebetegszem, az a férfi ugyanis, akit adtak helyette, akármilyen türelmes, szorgalmas és aggályoskodó is (olykor hallom, hogy kalapál a szíve), szétzilálja, anélkül, hogy sejtené, az idegeimet. És a kisasszony csak holnap, nem, csak holnapután jön meg. És az a lány, aki neked segít, az milyen? Nem hallok róla semmit. Erről jut eszembe: írhatnál egyszer Te is géppel nekem. Nyilván sokkal több férne rá, mint például a legutóbbi vasárnapi üdvözlőlapra (péntekről és szombatról még semmit sem kaptam), és a gépírást talán hamarabb cenzúrázzák is. - Szóval vasárnap is az irodában, és már másodszor, nagyon helytelen. Mi nem stimmel? És a népházról semmi hír, kár. Még egy gondolat, igaz, hogy régi (gépírás közben rajzanak): nem küldhetnél néhány képecskét magadról, mintha már ígérted is volna, vagy nem? - Max és a felesége ma utaznak Marienbadba a tanácsaimmal és az útikalauzunkkal felszerelve, olyan jóleső érzés, hogy az embernek szinte személyes képviselői vannak újra Marienbadban. Olyan távol esik tőlünk, mintha örökre elveszett volna (a gépelés érzelgőssé tesz). Számos üdvözlet, természetesen Grete kisasszonynak is, mindig neki is szól.

Franz

Dr. Siegfried Löwyhez

[1916]

[Egy „Marienbad és környéke” útikönyv címlapján; a könyvet Kafka küldte Siegfried nagybátyjának.]

Természetesen csakis Marienbadba menni! A Dianahofhan reggelizni (édes tej, tojás, méz, vaj), gyorsan a Maxtalban villásreggelizni (aludttej), gyorsan a Neptunban Müller főpincérnél ebédelni, a gyümölcskereskedőnél gyümölcsöt enni, futva aludni, a Dianahofban tejet tányérból enni (előre megrendelni!), gyorsan a Maxtalban aludttejet inni, a Neptunban vacsorázni, azután a városi parkba kiülni és a pénzt megszámolni, utána cukrászdába menni, majd nekem pár sort írni és egyetlen éjszaka annyit aludni, amennyit én huszonegy éjszaka összesen.

Mindez esőben szinte még jobban megy, mint szép időben, hiszen akkor a séták sem zavarnak, és a távoli kávézókertekben valami mindig hiányzik, a Kaffee Almban például a tej, a Kaffee Nimrodban a vaj, és sehol sincs zsemle, zsemlét mindenüvé zsebben kell vinni magunkkal.

Újságot vásárolni nem kell, a Dianahofban *Berliner Tagblatt* mindjárt megjelenés után, más újságok (folyóiratok nem) a városháza olvasótermében, a *Marienbader Tagblatt* este megjelenő tudósításai minden szálláshelyen legalább egy példányban ott hevernek.

Különösen olcsó, de nem egészen tiszta gyümölcs mindjárt a Judengasse elején.

A magam részéről előnyben részesíteném az általad megjelölt házakat a Waldquellénél, s nemcsak azért, mert ott laktam, és közel a Dianahof, hanem mert a másik házcsoport északnyugatnak nézhet. Ajánlatos a Neptunban: zöldséges omlett, ementáli, császárhús, adag nyers tojás és adag zöldborsó. -

Ha este dolgozni akarsz, végy ki erkélyes szobát (de a szomszédos erkélyek ne legyenek túl közel), ahol az éjjeliszekrény lámpáját kiteheted az erkélyasztalra; akkor máris kétszobás a lakosztály, és az erkélyen különösen nyugodt. -

Jó gyümölcs van a Maxtal felé vezető úton is (ezek voltak például az én gondolataim az erkélyen a nyugodt éjszakában). - Ha valami panaszod lenne, vagy más ilyesmi, menj el a városházára Fritz Schwappacherhez, a „fáradhatatlan sajtófőnökhöz", aki megalakította az időszakosan Marienbadban tartózkodó újságírók egyletét.

Most azonban legyen ennyi elég, és utazhattok nyugodtan. Jóleső érzés, hogy ott tudhatlak titeket amolyan képviseletemül.

Napló

Augusztus 27. Végkövetkeztetés két iszonyú nappal és éjszaka után: köszönd a gyöngeség, a takarékosság, a határozatlanság, a számítókészség, a gondoskodás hivatalnoki bűnének, hogy nem küldted el a lapot F.-nek. Lehet, hogy nem vonhattad volna vissza, meg kell adnom, lehetséges. Mi lett volna az eredménye? Valamely cselekedet, fellendülés? Nem. Ezt a cselekedetet már elvégezted néhányszor, semmi sem javult tőle. Ne próbáld megmagyarázni: bizonyosan meg tudsz magyarázni minden elmúltat, hiszen semmiféle eljövendőre se merészkednél, ha előtte meg nem magyaráznád. Az pedig lehetetlen. Ami felelősségérzet és mint ilyen nagyon tiszteletreméltó lenne, végső fokon hivatalnokszellem, kisfiúság, apa által megtört akarat. Ami jobb nála, azon dolgozz, ott van közvetlenül a kezed ügyében. Vagyis ne kíméld magad (főképpen ne F. emberi életének a számlájára, végtére mégiscsak szereted), mert kímélni lehetetlenség, a látszólagos kímélet ma csaknem tönkretett. Nemcsak arról a kíméletről van szó, amely F.-nek, házasságnak, gyerekeknek, felelősségnek stb. szól, hanem arról a kíméletről is, amely a hivatalt illeti, ahol kuksolsz, ami a rossz lakást illeti, amelyből nem mozdulsz. Mindenről. Vess tehát véget ennek. Nem kímélheti magát az ember, nem számíthatja ki előre a dolgokat. Nem tudsz magadról semmit arra nézve, mi jobb neked. Ma éjjel például agyad és szíved rovására harc dúlt benned két teljesen egyenértékű és egyenlő erejű indíték között, gondok mindkét oldalon, vagyis a számítgatás lehetetlensége. Mi marad? Nem lealacsonyítani magad többé ilyen viaskodás színhelyévé, ahol jóformán rád való tekintet nélkül folyik a harc, és te nem érzel mást, csak a rettentő harcosok ütéseit. Lendítsd fel tehát magadat. Javulj meg, szabadulj ki a hivatalnokszerűségből, kezd el látni végre, ki vagy, ahelyett, hogy azt számítgatnád, mivé akarsz lenni.

A legközelebbi feladat okvetlenül: katonának menni. Hagyd azt az ostoba tévedést is, hogy összehasonlítgatod magad például Flaubertrel, Kierkegaard-ral, Grillparzerrel. Ez igazán gyerekes dolog. A számítgatások láncolatában szemekként bizonyára használhatóak a példák,

vagy az összes számítgatással együtt használhatatlanok inkább, külön-külön összehasonlításokba ágyazva, mindenesetre már eleve használhatatlanok. Flaubert és Kierkegaard nagyon pontosan tudták, hányadán állnak, egyenes akaratuk volt, ez nem számítgatás volt, hanem tett. Nálad viszont a számítgatások végtelen sora, négyévnyi iszonyatos fel-alá hullámzás. Grillparzerrel talán érvényes a hasonlat, ám Grillparzer a szemedben nem követendő példa, szerencsétlen eset, amelynek az eljövendőek köszönettel tartoznak a helyettük lerótt szenvedésekért.

Felicéhez

[Levelezőlap. Prága,] 16. szeptember 10.

Drágám, vasárnapi sürgölődés. Megint Ottlával megyek. Tegnapelőtt ünnep volt, két csodálatos helyen jártunk, szintén mostanában fedeztem fel őket, megint Troja közelében, de még annál az erdőszélnél is sokkal szebbek. Az egyik helyet a még sűrű fűben alacsony dombhajlatok körítik, közelebbről és távolabbról szabálytalanul, de tökéletesen körbezárva, és körös-körül éri az üdvös napsugár. A másik, nem messze onnét, egy keskeny, mély, zegzugos völgy. Mindkét hely olyan csöndes, mint az Édenkert volt, miután kiűzetett belőle az ember. Hogy megzavarjam a csöndet, Platónból olvastam fel Ottlának, ő meg énekelni tanított engem. Biztos, hogy arany van elrejtve valahol a torkomban, még ha csak olyan hangot ad is, mint a bádog.

Számos üdvözlet, Franz

16. szeptember 11.

Drágám, nagyon korán van még, vár a munka, vár a főnök, ez a megint kialvatlan fej talán szívesebben pihenne a szék támláján, és én mégis az írógépnél ülök, hogy írjak neked. Úgy érzem ugyanis, jókora térre van szükségem és szabad mozgásra a két könyökömnek, hogy kifejezzem azt az örömet, amelyet a leveled szerzett nekem. Természetesen az a legfontosabb, hogy végre egymásra találtatok, Te meg a népotthon, a többi, mint a jó, mint a legeslegjobb dolog, mert hisz ez az, meglesz majd magától. Amit a külsőségekről akár dicsérőleg, akár rosszallólag mondasz, azzal - ha egyáltalán szabad ilyen távolról véleményt nyilvánítani - tökéletesen egyetértek (a zongorát persze nem tekintem elengedhetetlennek a saját berendezésünkhöz), mindez azonban csak körítés és mellékes. A legfontosabb, hogy mifélék az emberek, csak ők, az emberek. Nagyon szeretnék erről egyet s mást hallani. Pár szót dr. Lehmannról és persze az előadásáról is. Mit jelent például az az ellentmondás, hogy egyrészt azt mondod, a hallottak még nem nagyon leptek volna meg (ez ugyan egy kicsit rosszallóan hangzik), másrészt viszont azt mondod, hogy az előadás eszméitől már régóta idegenkedtél (ez meg tulajdonképpen inkább nagyobb, semmint kisebb meglepetésre utalna). Úgy látom egyébként, hogy határozottan szerencséd volt az előadással, minthogy pontosan arról a lényegi kérdésről esett benne szó, amely véleményem szerint sosem fog nyugvópontra jutni, minduntalan feléled majd, minduntalan megrázza a cionizmus talaját. Az a munka azonban, amelyről itt elsősorban és számodra is szó van, aránylag még a legkevésbé fogja megsínyleni ezt a nyugtalanságot, és talán - túl sok itt a talán, bennem reked a szó. Egyszóval az ottani legsürgősebb teendőkhöz elegendő egy leheletnyi is abból a szellemből, amely ott munkál a neked régebben elküldött emlékiratokban, melyekre nem győzöm felhívni a figyelmedet. Szeretnék tehát még valamit hallani az ott lévő emberekről meg azokról a lányokról is, akik a véleményed szerint úgy tetszettek volna nekem. Bentlakók is voltak ott? Vita is volt,

amelynek során némelyekről ki lehetett deríteni egyet s mást? Nagyon jó, hogy Bloch kisasszony is részt vett a dologban. Ő hogy vélekedett minderről? Én az egészben annak örülök a legjobban, hogy valamiképpen megéreztem (nagy óvatlanságra vall, hogy ezt elárulom neked, de egyrészt ez az ügy sokkal fontosabb, másrészt meg mi sokkal közelebb állunk egymáshoz, semhogy holmi óvatoskodásnak helye volna köztünk), szóval azt hiszem, valamiképp rájöttem, hogy neked most abból, ami ott feltárul előtted, okvetlenül be kell látnod, hogy bizonyos mértékig (csak bizonyos mértékig, mert hisz senki sem tagadhatja meg tökéletesen önmagát, nyilván ugyanígy vélekedsz Te is rólam, ha velem érzel) elkerülted eddig azt, ami igazán lényeges volt, ami képes lett volna mozgósítani erőd legjavát, elkerülted, mert az üzlet, a család, az irodalom, a színház a természete szerint csak bizonyos mértékig kötötte le java erődet, de most talán mégis elérkeztél az igazi cselekvéshez, amely a legjobb értelemben hasznára válik majd a családnak meg az összes többinek is. Szándékosan nem említettem azt, ami kettőnkre és kettőnk kapcsolatára vonatkozik, azt tartsuk inkább titokban. De ha tudnám, hogy valamiképpen csakugyan az a gondolat fogamzott meg benned (és hogy eddigi környezetedet is eltöltse, Bloch kisasszonyban is), ha nem is éppen mindjárt azon az egyetlen, véletlen estén, hanem később a feladat és a nagy lehetőségek hatására, akkor nagyon boldog volnék. [...]

16. IX. 12.

Drágám, amiről kérdezel, arra utaltam részben a tegnapi válaszlevelemben, csak éppen a leglényegesebbre nem. Azt nem tudom megírni, de vigasztaló, hogy még élőszóban sem volnék képes elmondani. Ehhez a témához nincs meg bennem, még tagadólag sem, az a világosság, amelyet természetednél fogva talán jogosan követelsz tőlem, de ha megvolna, sem merném kifejezni. Igaz, lett volna rá módom, hogy folyóiratokkal és könyvekkel próbáljalak terelgetni valamerre, ahol érzésem szerint szellemi téren már jól elő volt készítve a helyed. De nem tettem, úgysem lett volna belőle semmi, az ilyen erőtlen ösztökélés csak gyenge eredménnyel jár, arról nem is szólva, hogy egyszerűen félrefordítod a fejed, és máris megszabadultál tőle, lásd például az emlékiratokat. Hadd tegyem hozzá: jogosan szabadultál meg tőle, mert amúgy is könnyelműség volt ezzel az állandóságot nélkülöző, távoli kapcsolattartással kísérletezni. Ezért örültem olyan nagyon, amikor Marienbadban - holott nem számítottam rá, és nem is erőltettem - oly készségesen magadévá tetted a népotthon gondolatát, és most továbbra is ennek a jegyében akarsz tevékenykedni. Csak az ottani tényekből, az apró és a legapróbb tényekből tanulhatsz valami lényegeset. Ne legyenek előítéleteid, se jók, se rosszak, és ha rám gondolsz, abból se fakadjon előítélet. Ott elesettséget fogsz látni és lehetőséget az értelmes segítésre, önmagadban pedig erőt hozzá, segíts tehát. Ez nagyon egyszerű, és mégis mélységesebb minden mély gondolatnál. Minden egyéb, amit kérdeztél, önként adódik majd ebből az egyszerű dologból, ha itt az ideje. Ha rám gondolsz, ne felejtsd el, hogy a munkád által egyes dolgokban némiképpen eltávolodsz majd tőlem, én ugyanis, legalábbis most - és ezzel nemcsak az egészségi állapotomra célzok - egyáltalán nem volnék képes erre a munkára, nem volna meg bennem az ilyen munkához elengedhetetlen odaadás. Ám ez csak egyes dolgokban van így, általánosságban és azon túl elképzelni se tudok szorosabb szellemi kapcsolatot, mint amilyent e munka teremt közöttünk. Minden kézmozdulattal, amelyet ott teszel, minden feladattal, amelyet magadra vállalsz (csak az egészségednek ne árts vele), minden ilyen dologgal engem erősítesz majd, mint ahogy a legutóbbi leveleddel is. Úgy látom, ez az egyetlen lehetséges út vagy annak az útnak a kezdete, amely szellemi szabadsághoz elvezethet. És a segítők hamarabb juthatnak el oda, mint a segítettek. Őrizkedj az ellenkező vélemény gőgjétől, ez nagyon fontos. Miben is áll tulajdonképpen a segítés ott a népotthonban? Mivel az ember a bőrébe egy életre úgyis bele van varrva, és, legalábbis saját kezűleg és közvetlenül, úgysem vetheti le magáról, azt kell megpróbálni, hogyan közeledhetünk a

gondozottakhoz - mindenesetre megkímélve lehetőleg az egyéniségüket -, a segítők szellemi szintjéhez, még nagyobb távlatban pedig a segítők életstílusához, azaz korunk berlini színezetű művelt nyugati zsidójának és, valljuk meg ezt is, a maga nemében talán a legjobb fajta zsidónak az állapotához. De ez még nagyon kevés volna. Ha nekem például választanom kellene a berlini otthon és egy másik között, amelyben a berlini segítők volnának a tanítványok (közöttük Te magad is, Drágám, s persze legfőképpen én), a segítők pedig egyszerű kolomeai és stanislawowi keleti zsidók, én óriási megkönnyebbüléssel és szemrebbenés nélkül föltétlenül az utóbbi mellett döntenék. No de azt hiszem, ilyen választás nincs is, senkinek sem kell választania, és olyasmit, ami felérne a keleti zsidók értékével, amúgy sem lehet közvetíteni egy otthonban, e tekintetben mindinkább csődöt mond mostanában még a fajrokoni nevelés is, vannak dolgok, amelyek nem közvetíthetők, legföljebb - reménykedjünk benne megszerezhetők, kiérdemelhetők. És éppen ebben a megszerzésben működhetnek közre, úgy képzelem, a segítők az otthonban. Keveset fognak végezni, mivel kevésre képesek, és kevesen vannak, de ha megértik a dolgot, akkor mindent elvégezhetnek, amire képesek, az pedig, hogy lelkierejüket összeszedve mindent elvégeznek, az bizony nagyon nagy dolog, csak ez az igazán nagy dolog. A cionizmusnak csak az a szerepe ebben (csak számomra persze, számodra természetesen nem föltétlenül), hogy az otthonbeli munka tőle kapja az új, hatásos módszert s egyáltalán az új erőt, hogy szítja a nemzeti érzést ott, ahol más talán csődöt mondana, és hogy hangosan hivatkozik, természetesen azokkal a megszorításokkal, amelyek nélkül nem maradhatna meg a cionizmus, a régi szörnyűséges időkre. Hogy Te hogy férsz meg a cionizmussal, az a Te dolgod, én csak örülök minden vitának (közöny kizárva), amely közted és közte történik. Most még nem lehet róla szó, de ha egyszer majd úgy érzed magadról, hogy cionista vagy (egyszer már megcsapott a szele, de csak egy pillanatra, vita nem támadt belőle), és rájössz, hogy én viszont nem vagyok az - a vizsgálódásból alighanem ez derülne ki -, nem fogok megijedni, és neked sem kell megijedned, a cionizmus ugyanis nem olyasmi, ami elválasztja egymástól a jóakaratú embereket.

Későre jár, és két napja már megint nem akar csillapodni a fejem és a vérem.

Franz

[...]

16. IX. 26.

Drágám, tegnap és ma semmi hír. - Először is egypár röviden megválaszolható kérdés: hány estét töltesz mostanában hetenként az otthonban és hány órát? Milyen messze van az otthon, és hogy mégy oda, járművel vagy gyalog? Miről van szó dr. Lehmann-nak a vallásos nevelésről szóló előadásában? Azt írod, hogy a lányok maguk választják meg a segítőjüket. Hol van lehetőségük a választásra? Hisz téged sem választottak meg, vagy talán téged csak kísérletképpen hívtak meg oda? És miért nem Mirjam már a vezető? Ismered őt személyesen? És mit csinál a második hölgy, aki pályázott a csoportra, gondolom, ez az; akit Rotstein néven emlegetsz. Megosztjátok egymás közt a munkát, és hogyan? Mit szólnak az otthonhoz a barátnőid, a nővéreid és az anyád, akit már két vasárnappal megrövidítettél? Miért vállaltad el az éves beszámoló megírását, amikor ezt a munkát bízvást elvégezhetné más is, kivált hogy neked teljesen haszontalan többletmegterhelést jelent, még ha csak egyoldalnyi terjedelmű is az a beszámoló? (Ezt a kérdést a haszonlesés diktálta, azt az egy oldalt ugyanis jobban hasznosíthatnád a javamra.) A főnököd Berlinben van? Van segítséged, és hogy válik be? Miért kellett megint átköltöznöd? Nem keresel már lakást az első sikertelen kísérlet után? Danziger úrról jöttek újabb hírek? Hallottál Feiglről valamit, vagy írtál neki? Tudsz valamit a nővéredről? (Én nem.) Mára elég is ennyi kérdés.

Tegnap küldettem neked tíz *Schlemihl*-t *a Világirodalom*-ból, a jobbik papíron, remélem, azon jobban kivehetők lesznek a képek. Egyébként nem ismerem ezt a füzetet. Ezenfelül kapsz még majd két *Schlemihl*-t Schaffsteintől is. Ezek a könyvecskék talán csinosabbak, mint a *Világirodalom* füzetei, különösen a régi képekkel, de azt hiszem, nem teljes a szövegük. Nem hiszem, hogy a lányoknak is veled kellene olvasniuk a saját példányukból, inkább add nekik ajándékba a füzetet, miután végeztél a *Schlemihl*-lel. Kezdetnek már csak a gazdag történeti vonatkozások miatt is jó volt a választás. Ám sajnos sejtelmem sincs róla, milyen képességei és igényei lehetnek ezeknek a szerencsés tizenegy-tizennégy éves lányoknak. Észrevetted egyébként, hogy Foerster, legalábbis eleinte, nincs különösebben tekintettel a lányoktatásra? Itt lehetőséged nyílik, hogy a tapasztalataid alapján bővítsd a programot. Maxszal tulajdonképpen még nem volt alkalmam beszélni a csoportod olvasmányairól, attól tartok, ehhez a korosztályhoz ő sem tud sokat mondani. Én pillanatnyilag csak egyvalamit tudnék: Schalom Asch bibliai történeteit (valami efféle a címe). Ismerni ugyan nem ismerem, és ami apróságokat olvastam tőle, mindig eléggé bosszantottak, de ez a könyv nagyon jó lehet. Legközelebb elküldetem neked. Aztán, azt hiszem, átvehetnéd egyszer velük Lichtwark könyvecskéjét: *Műelemző gyakorlatok* (vagy valami efféle) a címe, értékét tekintve ez sem marad el a Foersteré mögött, azaz kitűnő a maga nemében, de azon túl eléggé vitatható. Majd ezt is elküldetem neked. Amikor arra intettelek, hogy ne vállalj magadra túl sokat az otthonban (már az is soknak látszik, amit eddig vállaltál), akkor nem arra az egyszerű igazságra gondoltam, hogy aki hamar ugrik a vízbe, az hamar ki is ugrik belőle. Bízom benned, Te nem ilyen vagy. Csak attól félek, hogy agyondolgozod és annyira szétaprózod magad, hogy óhatatlanul gyengébb teljesítményt nyújtasz. Mondj erről, kérlek, valamit.

Hogy énekkel kezditek az órát, és énekelve vonultok el, az nagyon tetszik nekem, csak azt nem tudom, miért vonakodsz magad is velük énekelni. Milyen jól énekeltél Karlsbadban is, úgy értem, milyen fesztelenül, miközben engem fényes nappal lidérces látomások gyötörtek. És mit énekeltek?

A szabadgyakorlatokat illetően hadd emlékeztesselek a Müller-szisztémára. Ugye, megvan a könyved? De figyelmeztetlek, hogy rögtönzésnek nincs helye, a gyakorlatokat meg kell tanulni, előre meg kell tanulni őket.

Talán mégis sor kerül a müncheni felolvasásomra. Erősen sarkall, hogy Te is ott akarsz lenni (feltételes ígéretedből egy kézmozdulattal feltétlent csináltam). De csak novemberben lesz. A berlini kitérő több okból is lehetetlen, de egyébként magam se nagyon vágyom rá. Szívesebben látlak Münchenben, mint Berlinben, még ha sajnállak is az út fáradalmaiért, és az otthont is szívesebben látom a Te szemeddel, mint a valóságban. Írd ezt egész állapotom és talán a természetem számlájára.

Franz

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 16. IX. 27.] 16. IX. 7.

Drágám, tegnapelőtt, tegnap, ma semmi hír, nem sok ez egy kicsit? De azért nagyjából értem. Pont szombaton és vasárnap nem értél rá. De különben ma is pocsék nap van. Annál jobb volt viszont tegnap, nagyon szép idő volt, kirándulni mentem, egészen egyedül arra a fennsíkra, ahonnan olyan messzire ellátni, egyszer már írtam róla neked. Úgy éreztem magam, mint a jobbik másvilágon. Tudod Te tulajdonképpen, milyen öröm az egyedüllét, az egyedül járás, az egyedül napozás? Igazán nem akarom azt mondani ezzel, hogy nem jó kettesben vagy akár éppen még hármasban is. Hanem hát micsoda boldogság ez az elkínzottaknak: a szívnek és a fejnek! Érezted már ezt? Jártál már messze, egyedül? Csak az képes rá, aki sok régi bánatot,

de sok boldogságot is hordoz. Emlékszem, fiatalon sokat voltam egyedül, de inkább kényszerből, ritkán voltam szabad és boldog. Most azonban úgy futok az egyedüllétbe, mint a víz a tengerbe.

Sokszor üdvözöl Franz

[Levelezőlap. Prága,] 16. X. 10.

Drágám, ma megint semmi, ez szomorú. Még nem tudok mindent az otthonbeli első estről, és semmit se tudok a referátumodról, sem a vasárnapodról. A gyerekekkel voltál múlt vasárnap vagy az utolsó előtti vasárnapon? Ha múlt vasárnap, akkor alighanem bőrig áztál a szakadó esőben („semmi sem marad előtte titokban”), mi ellenben, Ottla meg én, hogy elkerüljük a nálunk csak fenyegető esőt, éppen csak eltértünk egy kis vargabetűvel eddigi nyári gyaloglásaink útvonalától, de az is az én lelkemen szárad, mert Ottla természetesen nem fél az esőtől. Egyébként én sem, ha van valahol az iszapfürdő előtt egy veranda, alatta egy pad, a padon meg Te. - Münchenről, hogy idejében felkészüljünk: Te mikor érkeznél oda? Melyik hotelben szállsz meg? Mikor kell visszaindulnod? Ha lehet, azt a történetet olvasnám fel, amelyet még nem ismersz. *A fegyencgyarmaton*, ez a címe. - Tegnap küldtem neked egy kézikönyvet: *Testmozgásos játékok leányok számára,* talán hasznát veszed, nagyon értelmesnek látszik. Hamarosan küldök még valami hasonlót. - A gyerekeknek olvasmányul (a *Schlemihl*-en kívül, amellyel kezdened kell) figyelmedbe ajánlom még Hebbelt, Tolsztoj népmeséit, Andersentől *A szerencse sárcipői*-t. Válassz, és én majd küldöm.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Prága,] 16. IX. 12. [1916. október 12.]

Drágám, ez a szép, még ha nem tarthat is sokáig: ma megjött a keddi leveled. - Bár olyan biztos volna már az én utazásom is, mint amilyennek, hál’ isten, a tiéd mutatkozik, de kellemetlenül sok akadálya van még, korántsem dőlt még el a dolog. Amellett nagyon rossz a vasúti összeköttetés is éppen Münchennel. Azt hiszem, reggel nyolc óra tájt indulok (egyetlen lehetőség), és csak este hat óra huszonnégykor érkezem meg, tehát csak péntek este. A visszautazást még nem tisztáztam, de attól tartok, már vasárnap reggel hétkor el kell indulnom, esti vonat nincs, és két napnál többet nem kérhetek. A karácsonyi utazásról majd beszélünk még, nem akarom, hogy bárki elől is bujkáljunk, nem félek senkitől, csak a szüleimtől, de tőlük aztán irtózatosan. Hogy a szüleim asztalánál kell ülnöm veled (csak most, később nyilván sokkal egyszerűbb lesz), az a lelkem mélyéig felkavar. De ezek a pillanatok mit sem számítanak ahhoz a boldogsághoz képest, hogy megmutathatom neked, csak neked egyedül Prágát, jobban, alaposabban, komolyabban, mint valaha. - Rossz hírek az otthonról, erről legközelebb. És talán nem vagyok muzikális? Az a mondat, hogy: „Nagyon jól érzem magam a gyerekek közt, tulajdonképpen sokkal jobb helyem van itt, mint a hivatalban”, olyan a fülemnek, mint a legédesebb muzsika. Bloch kisasszony hogy jön ki velük?

A népfőiskoláról még semmit sem tudok, egyszer már kértem tőled pontosabb adatokat, de nem küldted el őket.

Franz

[A lapszélen]: Nem kaptam még meg az évi beszámolót.

16. IX. 19. [Valószínűleg 1916. október 19.]

Drágám, könnyű azt mondani, hogy amit anyámról, a szüleimről, a virágokról, az újévről és az asztaltársaságról írsz, azt én egyszerűen vegyem tudomásul. Azt írod, hogy neked „sem lesz a boldogság netovábbja" az egész családommal együtt ülni odahaza nálam az asztalnál. Ezzel természetesen csak a magad véleményét nyilvánítod ki, s igen helyesen nem törődsz vele, hogy én örülök-e neki vagy sem. Nos hát, nem örülök. De még sokkal kevésbé örülnék, ha az ellenkezőjét írtad volna. Kérlek, a lehető legvilágosabban mondd meg, hogy mi az, ami téged feszélyez, és miben véled megtalálni az okát. Hisz arról, hogy engem mennyire érint ez a dolog, gyakran beszélgettünk már, de nagyon nehéz ebben csak valamennyire is eltalálni az igazat. Mindig újból és újból neki kell rugaszkodni. Csak tőmondatokban - s ennélfogva az igazságot nem egész híven kifejező nyerseséggel -, nagyjából az alábbiakban körvonalazhatom az álláspontomat: én, aki többnyire mindig gyámoltalan voltam, kimondhatatlanul áhítozom az önállóságra, a függetlenségre, a minden oldalú szabadságra; inkább ellenzőt teszek a szememre, és járom a magam útját az idők végeztéig, semhogy belekeveredjem az otthoni nyüzsgésbe, és szétszóródjék a figyelmem. Ezért minden szó, amit a szüleimmel váltok, vagy ők velem, megannyi gerenda gyanánt hullik a lábam elé. Egyetlen olyan kapcsolatnak sincs értéke számomra, amelyet nem magam teremtettem, még ha részben önnön valóm ellenére is, megbotlom bennük útközben, meggyűlölöm, vagy nem sok hija, hogy meggyűlöljem őket. Az út hosszú, az erőm véges, túlontúl sok okom van az ilyen gyűlöletre. De hát mégiscsak a szüleimből szakadtam ki, vérségi kötelék köt hozzájuk és a húgaimhoz, noha ezt nem érzem a mindennapi életben, mert menthetetlenül rabja vagyok különleges szándékaimnak, de lelkem mélyén, inkább ösztönösen, semmint tudatosan, mégis tiszteletben tartom. Olykor azonban még ezt is eléri a gyűlöletem; szinte hányingert kapok otthon a hitvesi ágy, a használt ágynemű, a gondosan odakészített, hálóingek láttán, felfordul a gyomrom, úgy érzem, mintha a születésem nem ért volna véget, mintha újra meg újra világra jönnék ebből a nyomasztó létből, ebben a nyomasztó szobában, mintha újra meg újra itt kellene igazolást nyernem, mintha össze volnék nőve ezekkel az utálatos dolgokkal, ha nem is teljesen, de részben mégis megbonthatatlanul, rátapadnak mindenesetre a futni akaró lábamra, amely még a kezdeti, formátlan pépben gázol. Olykor így érzek. Máskor viszont tudomásul veszem, hogy ők mégiscsak a szüleim, önnön lényemnek nélkülözhetetlen, újra meg újra erőt adó tartozékai, s nemcsak akadályt jelentve, hanem lényüknél fogva is a hozzátartozóim. Ilyenkor aztán úgy ragaszkodom hozzájuk, ahogy a legjobb tulajdonához ragaszkodik az ember; igaz, hogy gonosz, engedetlen, önző, szeretetlen lévén, én mindig reszkettem tőlük - és reszketek még ma is, mert ezt soha nem tudja leküzdeni az ember -, igaz, hogy nekik, azaz egyfelől az apámnak, másfelől az anyámnak, majdnem sikerült, és ez megint csak szükségszerű volt, megtörni az akaratomat, én mégis tisztelni akarom őket ezért. (Ottlát érzem néha olyannak, amilyennek egy anyát szeretnék messziről: tisztának, szavahihetőnek, becsületesnek, következetesnek, alázat és büszkeség, fogékonyság és tartózkodás, odaadás és önállóság, félénkség és bátorság csalhatatlanul kiegyensúlyozott együttesének. Azért említem Ottlát, mert voltaképpen az anyám van őbenne is, csak persze teljesen felismerhetetlenül.) Egyszóval tisztelni akarom őket. Ezért aztán úgy érzem, hogy százszor olyan mocskosak, mint a - számomra teljesen közömbös - valóságban; százszor olyan együgyűek; százszor olyan nevetségesek; százszor olyan faragatlanok. Ami jó tulajdonság van bennük, azt viszont százezerszer kevesebbnek érzem, mint amennyi a valóságban. Tehát be vagyok csapva, ámde - hacsak nem akarok megbolondulni - a természet törvénye ellen nem lázonghatok. Azaz megint csak gyűlölet, és úgyszólván semmi egyéb, csak gyűlölet. Te már énhozzám tartozol, téged én már magamhoz vettelek; azt hiszem, még egyetlen mesében sem harcoltak egyetlen asszonyért sem annyit és olyan elkeseredetten, mint én teérted, a kezdet kezdetétől fogva és mindig megújulón és talán

mindörökké. Tehát Te énhozzám tartozol. Ezért hasonlóan érzek a hozzátartozóid iránt, mint a magaméi iránt, csak természetesen sokkal, de sokkal lagymatagabbul, akár jó, akár rossz irányban. Számomra ők is azt a fajta kapcsolatot testesítik meg, amely az utamba áll (az utamba áll még akkor is, ha egyetlen szót sem váltanék velük), s ezért a fenti értelemben véve ők sem méltók a tiszteletemre. Olyan nyíltan beszélek veled erről, ahogy csak önmagammal szoktam. Bizonyára nem veszed zokon tőlem, és nem tekinted a gőg jelének, ehhez a gőgnek, legalábbis úgy, ahogy gondolnád, nincsen semmi köze. Ha történetesen itt vagy Prágában, és a szüleim asztalánál ülsz, ellenséges érzületük sokkal nagyobb teret kap, hogy ellenem támadjon. Úgy érzik akkor, hogy megerősödött a kapcsolatom a család egészével (csakhogy ez nem így van, és ne is legyen így), és ezt velem is éreztetik; azt képzelik rólam, hogy beálltam abba a sorba, amelynek egyik őrhelye a szomszéd hálószoba (csakhogy én nem álltam be); azt hiszik, fegyvertársat találtak benned az ellenkezésem letörésére (csakhogy nem találtak), és ami csúf és megvetendő bennük, megnövekszik, mert a szememben annak valami nagyobb ellenében kellene fölénybe kerülnie. De ha így áll a dolog, miért nem örülök a múltkori megjegyzésednek? Mert én a szó szoros értelmében itt állok a családom előtt, és késekkel hadonászom szakadatlanul, hogy folyton megsebezzem s egyszersmind megvédelmezzem őket. Hadd képviseljelek itt téged is, Te azonban ne képviselj engem a családod előtt. Nem nagyon súlyos ez az áldozat, Drágám? Szörnyűségesen az, és én legföljebb azzal könnyíthetek rajtad, hogy ha nem hozod meg önként, akkor a természetemmel csikarom ki belőled az áldozatot. De ha mégis meghozod, nagy jót tettél velem.

Most egy vagy két napig nem szándékozom írni, hogy ne zavarjalak, s legyen időd a megfontolásra és a válaszra. Válaszul beérem - oly nagy a bizalmam benned - egyetlenegy szóval is.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Prága,] 16. október 27.

Drágám, köszönöm a szerdai jóságos szavakat. Igazában nem kétlem, hogy ebben a dologban egyetértünk s egyet is fogunk érteni, de azért talán nem árt hébe-hóba meghúzni a házicsengőt, megcsöndíteni ezt a jelzőkészüléket a saját otthonunkban. - A felolvasás eszerint november 10-én lesz. Úgy volt, hogy Max is, én is kapunk egy-egy önálló estet. Mivel azonban Max szabadságkérelmét, erre a két napra és erre a célra, nem hagyták jóvá, s így ő nem utazhat, magamra vállaltam, hogy jól-rosszul, ahogy tőlem telik, felolvasok tőle egypár verset. Ne maradjon ki teljesen az estek műsorából, inkább olvassanak fel tőle valamit gyatrán, mint sehogy. Úgy látszik, hogy - hacsak a müncheni cenzúra nem támaszt valami nehézséget - most már csakugyan meglesz az előadásom. Bár igazán nem tudom, mi kifogásuk lehetne. - Hogy Te az elutazás előtti estén még elmégy meghallgatni Milan felolvasását, az szerintem túlzás. Először is ő minden télen több felolvasást is tart, másodszor, ha mégoly magas művészi értéket képvisel is, egy jó alvás mindenképpen felér vele, harmadszor nem szeretném, hogy az ott szerzett friss benyomásokkal és túlzott igényekkel jöjj meghallgatni engem, már ha egyáltalán el akarsz jönni, ezen ugyanis még érdemes gondolkozni. Én hat óra huszonnégykor érkezem Münchenbe, és vasárnap hét órakor indulok vissza. - Megbékült már a postás? Jól elbánt velem.

[A lapszélen]: Foerstert olvassátok még?

[...]

Franz

[Levelezőlap. Prága,] 16. XI. 23.

Magam is azt hiszem, különben hogy bírnám ezt az állapotot (beleértve a fejfájást is). Arról nem vagyok ugyan meggyőződve, hogy efféle civódások (förtelmes cukrászda) nem fordulnak többet elő, de az bizonyos, hogy nem fogják keserűséggé fokozni bennünk a rövid együttlétből, a ködös és rémlátásos ideiglenességből támadt feszültséget, és nem kell azt éreznünk, hogy maga az általános emberi nyomorúság nehezedik ránk. Te rácsapsz a kőre, s éppen csak egy karcolást ejtesz rajta. Ha nem törik szét időnek előtte, akkor kibírja, mint ahogy a kéznek is ki kell bírnia. - Ami engem illet, pillanatnyilag - a mai (München óta) kivételes fejfájástól eltekintve - jóformán csak a lakásváltoztatás gondolata foglalkoztat, valamint azok az apró, de a mostani életem általános negatívumában mégiscsak pozitív reménységek, amelyek összefüggenek vele. Már pusztán az, hogy elmentem a lakásközvetítőbe, sem lebecsülendő teljesítmény. Azóta állandóan itt nyüzsög körülöttem három asszonyszemély - korántsem szolgáltam rá a kedvességükre -: a lakásközvetítő tulajdonosa, a házmesterné abból a házból, ahová be akarok költözni, annak az ügyfélnek a szobalánya, aki átadja a lakását. Tegnap csatlakozott hozzájuk, igazán merő jóindulatból, még az anyám is. Nem árulok el többet, majd csak holnapután, ha nyélbe ütöttük a dolgot. - Holnap feladom a címedre a könyveket.

Franz

[...]

[Levelezőlap. Postabélyegző: Prága - 16. XII. 7.]

[...] A felolvasás kritikáit kérdezed. Még egyet kaptam a münchenaugsburgi lapból. Valamivel tapintatosabb az elsőnél, de mivel lényegében ugyanúgy vélekedik, mint amaz, ez a tapintatos hangnem még jobban aláhúzza az egész vállalkozás valóban nagyszabású csődjét. Egyáltalán nem igyekszem beszerezni a többi kritikákat. Azt azonban el kell ismerni, hogy az ítéletük majdnem annyira jogos, mint amennyire valóságos. Szállítóeszközzé alacsonyítottam le az írásomat, hogy eljussak vele Münchenbe, amelyhez egyébként szellemileg semmi közöm sincs, és miután két évig nem írtam egy sort sem, hallatlan elbizakodottsággal nem átallottam nyilvános felolvasást tartani, holott Prágában másfél éve még a legjobb barátaimnak sem olvastam fel semmit. Prágában különben is emlékeztem még Rilke szavaira. Ő nagyon kedvesen nyilatkozott *A fűtő*-ről, azután megjegyezte, hogy következetesség dolgában sem *Az átváltozás*, sem *A fegyencgyarmaton* nem mérkőzhetik vele. Elnéző ítélet, noha nem könnyű megérteni.

Franz

[...]

[1916. december vége-1917. január eleje]

Drágám, szóval a lakásügy. Óriási téma. Elrémít, sosem fogok megbirkózni vele. Nehéz ez nekem. Csak egy ezredrészét tudom ábrázolni, és annak is csak egy ezredrésze jut eszembe írás közben, és annak is csak egy ezredrészét tudom közölni veled, és így tovább. De mindegy, legyen meg, hallani akarom, mit tanácsolsz. Olvasd tehát nagy figyelemmel, és adj jó tanácsot: a kétéves nyomorúságomat ismered, semmi ugyan a világ jelenlegi nyomorúságához képest, de nekem ez is sok. Kényelmes, lakályos sarokszoba, két ablak, erkélyajtó. Kilátás a tömérdek tetőre, a templomokra. Elviselhető emberek, kivált hogy némi gyakorlattal már észre se veszem őket. Zajos utca, kora hajnalban súlyos társzekerek, de szinte már meg is szoktam. És

mégsem bírok megmaradni ebben a szobában. Igaz, hogy egy hosszú-hosszú előszoba végéből nyílik, s így eléggé el van különítve, a ház azonban beton, és még este tíz után is hallom, jobban mondva hallottam a szomszédok nyögdécselését, az alattam lakók beszélgetését, a csörömpölést innen-onnan a konyhákból. A vékony mennyezet fölött pedig ott a padlás, és nem lehet tudni, hogy késő délután, amikor éppen dolgoznék valamit, nem tereget-e fönn egy cselédlány, s tipor mit sem sejtve, a csizmája sarkával, szinte a koponyámon. Itt-ott zongora szólt, nyáron pedig a félkörben épült szomszéd házakból énekszó, gramofon, hegedű hallatszott. Csak este tizenegy után ült el úgy-ahogy a zaj. Béke sehol, tökéletes hontalanság, minden téboly melegágya, egyre növekvő gyengeség és csüggedés. Volna még mit mondani róla sok, de gyerünk tovább. Nyáron elmentem egyszer Ottlával lakást nézni, nem bíztam már benne, hogy lehet még valahol nyugalom, de azért elmentem, kerestem. Több mindent megnéztünk a Kleinseitén, folyton az járt a fejemben, bár volna itt valahol, valamelyik ódon palota padlászugában egy csöndes lyuk, ahol végre békében elnyújtózhatnék. De semmit sem találtunk, semmit, ami megfelelt volna. Tréfából még a kis sikátorban is kérdezősködtünk. Hogyne volna, van itt egy kis ház, novembertől kiadó. Ottlát, aki, persze a maga módján, szintén nyugalomra vágyik, megejtette a házbérlés gondolata. Én, a született gyáva, igyekeztem lebeszélni. Hogy én is odaköltözhetnék hozzá, az nem is igen jutott eszembe. Olyan kicsi, olyan piszkos, olyan rossz beosztású, több hibája már nem is lehetne. Ottla azonban nem engedett, mihelyt kiköltözött onnét a benne lakó népes család, kifestette, vásárolt bele néhány csőbútort (kényelmesebb székeket sose láttam még), és mindezt eltitkolta, és titokban tartja azóta is a család többi tagja előtt. Ekkortájt jöttem haza, megújult életkedvvel, Münchenből, elmentem egy lakásközvetítőbe, és szinte az első szóra ajánlottak lakást az egyik legszebb palotában. Két szoba, előszoba, az utóbbinak a fele fürdőszobának berendezve. Évi hatszáz korona. Mint a beteljesült álom. Odamentem megnézni. A szobák magasak és szépek, vörös meg arany, valóságos Versailles. Négy ablak a mélységes csöndbe süllyedt udvarra, egy ablak a kertre. Az a kert! Ahogy megáll az ember a kastély kapuboltozata alatt, nem hisz a szemének. A kariatidák szegélyezte második kapu magas félkörén át kilátni az arányosan elosztott, meg-megtörő, elágazó kő lépcsősorra, amely a nagy kert mentén kényelmesen emelkedő, széles lankán vezet föl egészen a gloriettig. Volt azonban a lakásnak egy csekély hibája. Addigi bérlője, egy fiatal férfi, aki különváltan élt a feleségétől, mindössze néhány hónapja lakott benne az inasával, amikor váratlanul áthelyezték (hivatalnokember), el kellett költöznie Prágából, csakhogy az alatt a rövid idő alatt is olyan rengeteg pénzt fektetett be a lakásba, hogy nem akarta csak úgy egyszerűen otthagyni. Ezért egyelőre megtartotta, hátha talál valakit, aki legalább részben megtéríti a kiadásait (a villany bevezetését, a fürdőszobai berendezést, a beépített szekrényeket, a telefon beszereltetését, egy hatalmas falikárpitot). Nem én voltam ez a valaki. Mindezért hatszázötven koronát (valóban nem sokat) kért. Nekem azonban sok volt, túl pompásak azok az irdatlan magas szobák, bútorom se lett volna bele, s még egyéb, kisebb aggályaim is támadtak. Volt ellenben ugyanannak a kastélynak a második emeletén még egy kiadó lakás, ezt közvetlenül a gondnokság adta bérbe, utcára néző ablakaiból szinte karnyújtásnyira volt a Hradzsin. Lakályosabb volt és emberibb, a berendezése is szerény, egy vendégségben lévő grófkisasszony lakott benne egykor, ott maradt utána még a régi lánybútor is. De még nem dőlt el, hogy kiadják-e egyáltalán. Ez nagyon elkeserített akkor. Ebben a hangulatban költöztem be Ottla házába, amely akkoriban lett kész. Eleinte sok minden hiányzott még belőle, de most nincs időm részletezni a fejleményeket. Elég az hozzá, hogy ma pontosan az ízlésem szerint való. Mindent egybevetve: a szép út fölfelé, a csönd, igaz, hogy a szomszédtól csak egy vékony fal választ el, de a szomszéd elég csöndes; fölviszem magamnak a vacsorát, és többnyire ott maradok éjfélig; aztán a hazasétálás előnye: amikor eldöntöm végre, hogy most már abbahagyom, vár még rám a séta, és lehűti a fejemet. Hát még ott élni: van abban valami rendkívüli, hogy az ember a maga házában lakik, és nem a

szobájából, nem a lakásából, hanem egyenest a házából zárja ki a külső világot, amikor becsukja maga mögött az ajtót; a lakása ajtajából egyenest a csöndes, behavazott utcára lép ki. Potom húsz korona havonta, a húgom mindent beszerez, amire szükség van, a kis virágáruslány (Ottla tanítványa) takarít, amennyire muszáj, nagyon takaros és csinos az egész. És pont most derült ki, hogy megkaphatom a kastélylakást is. Tettem valami szívességet a gondnoknak, és most nagyon előzékeny. Megkapom hatszázért, persze bútor nélkül, azt az utcai lakást, amelyet kinéztem magamnak. Két szoba, előszoba. Villany van, fürdőszoba azonban nincs, még fürdőkád se, de nem is kell. Röviden még, mi a jelenlegi helyzet előnye a kastélylakással szemben: 1. A minden-marad-a-régiben kényelme; 2. most igazán elégedett vagyok, miért szerezzek magamnak esetleg bosszúságot; 3. a saját házamnak befellegzett; 4. az éjszakai sétáknak befellegzett, pedig milyen jól aludtam utánuk; 5. bútort kell kölcsönkérnem a most nálunk lakó húgomtól, mert különben annak az irdatlan nagy szobának egyetlen ágy lenne az egész bútorzata. A hurcolkodás költségei; 6. most tíz perccel közelebb lakom a hivatalhoz. A kastélylakás, azt hiszem, nyugatra néz, a szobám reggeli napot kap. Ezzel szemben a kastélylakás előnyei: 1. a változtatás előnye általában és a változtatásé különösen; 2. a saját lakás nyugalma; 3. a jelenlegi munkalakásomban mégsem vagyok egészen független, sőt tulajdonképpen Ottláét bitorlom; akármilyen kedves és készséges is ő most hozzám, előbb-utóbb, ha egyszer ráun a dologra, akaratlanul is éreztetni fogja velem. Persze bizonyára fájlalni fogja, hogy már nem járok föl a házikóba, de tulajdonképpen most is beéri vele, ha hébe-hóba, délidőben vagy vasárnap este hatig ott lehet; 4. az éjszakai sétáról le kell ugyan mondanom, és kijárni sem igen tudok majd éjjelente, mivel kívülről nem nyitható a kapu, ezzel szemben kényelmesen és kedvemre sétálgathatok éjjel a parknak egyébként csak a háziúr számára fenntartott részén; 5. a háború után megpróbálok majd, először csak egyéves szabadságot kérni, biztos, hogy nem lesz rá mindjárt lehetőség, ha ugyan egyáltalán lesz rá. Ilyenformán egyelőre előkészítettük volna számodra ketten a legcsodálatosabb prágai lakást, amelynél különbet elképzelni se lehet, igaz, hogy erre az aránylag rövid időre le kellene mondanod a külön konyháról, sőt még a fürdőszobáról is. De nekem így is nagyon jó volna, és két-három hónap alatt tökéletesen kipihennéd magad Te is. És az a páratlan park tavasszal, nyáron (háziúrmentesen) vagy ősszel! Ha nem kötöm le most azonnal a lakást, akár úgy, hogy beköltözöm, akár úgy, hogy (minden hivatalnoki agyat feldúló, őrületes pazarlás) csak kifizetem a negyedévi százötven koronát, akkor aligha jutok hozzá, tulajdonképpen ki is vettem már, de a gondnok bizonyára szívesen felold az adott szavam alól, kivált hogy neki ez az ügy érthető módon milliószorta kevésbé fontos, mint nekem. Milyen keveset mondtam! De most határozz, méghozzá hamar.

1917

Kurt Wolffhoz

Prága, 1917. július 27.

Tisztelt Kurt Wolff úr!

Hogy kéziratait ily kedvezően ítéli meg, némi biztonságot ad nekem. Amennyiben e kis prózai írások megjelentetését (legalább két kis darabbal kell még számolnia, az egyik az ön almanachjában megjelent *A törvény kapujában*, a másik az itt mellékelt *Álom*) most alkalmasnak véli, ezzel magam is fölöttébb egyetértek, a kiadás mikéntjét teljességgel Önre bízom, pillanatnyilag az anyagi nyereség sem érdekel. Ez utóbbival a háború utáni időkben természetesen nem így fog állni majd a helyzet. Fel fogom adni állásomat (hogy állásomat feladom, ez egyáltalán legjelentősebb reményem), megnősülök, és elköltözöm Prágából, talán Berlinbe. Jóllehet ma még abban bízhatom, hogy akkor sem leszek kizárólag az írói honoráriumaimra utalva, mégis erős szorongás él bennem - vagy a bennem mélyen lakozó hivatalnokemberben, ami egyre megy - azoktól az időktől; abban bízom csak, hogy Ön, igen tisztelt Wolff úr, feltéve hogy valamelyest is megérdemlem, akkor sem hagy magamra egészen. Erre vonatkozó egyetlen utalása, netán már most, a jelen és a jövő bizonytalanságain túlmutatva, igen sokat mondana számomra.

Szívélyes üdvözlettel odaadó híve, Kafka

Napló

Július 31. Vasúti kocsiban ülni, megfeledkezni róla, élni, mint otthon, egyszer csak emlékezni, érezni a vonat magával ragadó erejét, utassá lenni, elővenni a sapkát a bőröndből, az útitársakkal szabadabban, úriasabban, sürgetőbben bánni, a cél felé érdem nélkül vitetni, ezt gyermeki mód érezni, a nők kedvencévé lenni, az ablak szüntelen vonzerejében állni, mindig legalább az egyik kinyújtott kezet az ablakdeszkán hagyni. Élesebben kihegyezett helyzet: elfeledni, hogy elfeledkeztünk, egy csapásra expresszvonatban egyedül utazó gyermekké lenni, aki körül a sietségében remegő vagon, legparányibb részletében is bámulatra méltóan, mintegy bűvész keze nyomán épül fel.

[...]

Augusztus 2. Akit keresünk, többnyire a szomszédban lakik. Minden további nélkül ez nem magyarázható, először tapasztalati tényként el kell fogadni. Oly mélyen gyökerezik, hogy nem lehet útját állni, még ha ez a szándéka is az embernek. Onnan ered ez, hogy semmit sem tud az ember erről a keresett szomszédról. Sem azt nem tudja ugyanis, hogy keresi, sem azt, hogy a szomszédban lakik, márpedig akkor egész biztosan a szomszédban lakik. Az általános tapasztalati tényt mint olyat természetesen ismerheti az ember, ez az ismeret önmagában egyáltalán nem zavar, még akkor sem, ha szándékosan mindig észben tartja az ember. Elmesélek egy ilyen esetet... [félbeszakad]

[...]

Augusztus 4. A szemrehányásként kimondott irodalom a nyelv olyan súlyos megrövidítése, hogy - talán kezdettől fogva szándék rejlett benne - lassanként a gondolkodás megrövidítésével járt együtt, amely megszünteti a helyes perspektívát, és a szemrehányást messze a cél előtt messze félresodorja.

Kurt Wolfflhoz

Prága, 1917. augusztus 20.

Igen tisztelt Kurt Wolff úr!

Hogy szabadsága idején másodjára is ne zavarjam, csak ma köszönöm meg legutóbbi levelét. Amit abban az én szorongásaimra vonatkozóan írt, rendkívül kedves Öntől, számomra pedig e pillanatban teljesen elegendő.

Az új könyv címéül ezt javaslom: *Egy falusi orvos*, alcíme legyen: „Kisebb elbeszélések". A tartalomjegyzéket valahogy így képzelem:

Az új ügyvéd
Egy falusi orvos
A vödör lovasa
A kakasülőn
Régi história
A törvény kapujában
Sakálok és arabok
Látogatás a bányában
A szomszéd falu
A császár üzenete
Egy családapa gondja
Tizenegy fiam
Testvérgyilkosság
Álom
Jelentés az Akadémiának

Szívből üdvözli, jókívánságokkal, híve,

F. Kafka

Prága, 1917. szeptember 4.

Tisztelt Wolff úr!

Szebb javaslatot az *Egy falusi orvos*-ra nem is képzelhettem volna. Magam bizonnyal nem mertem volna ilyen betűket kívánni, nem lett volna hozzá bátorságom, tekintve saját személyemet, Önt s az ügyet; hanem ha Ön ajánlja fel, boldogan elfogadom. Ekképp alkalmasint a *Szemlélődés* is ilyen szép formátumnak örvendhet majd?

A fegyencgyarmaton-t illetően talán félreértés forog fenn. Úgy igazán és szívből sosem kívántam ennek a történetnek a megjelenését. Röviddel a vége előtt két-három oldal mesterkélt; s hogy ez így van, az mélyebb hiányosságra utal, lehet ott ekképp valami féreg, mely belülről az egész történetet kirágja. Az Ön ajánlata, hogy ezt a történetet az *Egy falusi orvos*-hoz hasonló módon megjelentetné, természetesen igen csábító, izgató, szinte lefegyverző - mégis kérem,

hogy ezt a történetet, legalább egyelőre, ne adja ki. Ha az én álláspontomra helyezkedhetne, ha a történetet úgy látná, ahogyan én, kérésemben nem érezne különösebb állhatatosságot. Egyebekben: ha erőm csak félig-meddig is kitart, jobb műveket fog kapni tőlem, mint amilyen *A fegyencgyarmaton.*

Címem a jövő héttől:

Zürau, u. p. Flöhau (Csehország).

Hirtelen kitört rajtam ugyanis a már évek óta fejfájásokkal s álmatlansággal édesgetett betegség. Szinte megkönnyebbülés. Hosszabb időre most vidékre megyek, mi több, kell mennem.

Szívből üdvözli mindenkor odaadó híve,

F. Kafka

Max Brodhoz és Felix Weltschhez

[Prága,] 1917. IX. 5

Kedves Max, másolatos levél neked s Felixnek: az első magyarázat, az anyámnak szóló - meglepően könnyen ment. Csak úgy mellesleg közöltem, hogy talán egyelőre nem veszek ki lakást, nem érzem magam egészen jól, kicsit ideges vagyok, megpróbálok inkább valami hosszabb szabadságot kapni, azután elutazom O.-hoz. S mivel anyám (ha rajta állna) bármikor kész lenne legcsekélyebb utalásomra is a leghatártalanabb lejáratú szabadságidőt biztosítani nekem, közlésemben nem talált semmi gyanúsat, és nem is fog, egyelőre legalábbis nem, és apámra ugyanez vonatkozik. Ezért kérlek, ha bárkivel beszélsz a dologról (egyébként nem titok, miért lenne az, földi birtokom a tuberkulózis révén egyrészt gyarapodott, másrészt ugyanennyivel fogyatkozott csupán), egyidejűleg - vagy ha már beszéltél volna, pótlólag - említsd meg, hogy jó lenne, ha az illető a szüleimnek e tárgyban egy szót se szólna, még ha beszélgetésük során valahogy erre ösztönöznék, akkor sem. Hiszen ha az ember ilyen egyszerű módon megkímélheti átmenetileg a szüleit bármi gondtól, legalább próbálja meg okvetlenül.

Még egyszer, most már másolat nélkül, köszönöm szépen, Max, mégis nagyon jó volt, hogy elmentem, és nélküled erre biztosan nem került volna sor. Te ott egyébként azt mondtad, hogy könnyelmű vagyok, ellenkezőleg, nagyon is számító vagyok, és az ilyenek sorsát már a Biblia megjövendöli. De hát nem panaszkodom, ma még annyit se, mint máskor. Megjövendöltem én ezt magam is. Emlékszel a véres sebre az *Egy falusi orvos*-ban? Ma levelek jöttek F.-től, nyugodt, kedves hangú írások, semmi szemrehányás, pontosan ilyennek látom őt legteljesebb álmaimban. Nehéz most írnom neki.

Felicéhez

[Prága, 1917. szeptember 9.]

Drágám, éppen veled szemben nincs helye kibúvóknak és a tények óvatos adagolásának. Az volt az egyetlen kibúvó, hogy mostanig nem írtam. Hallgattam, mert Te is hallgattál. A hallgatásod érthető volt, csak a szíves válaszod volt meglepő. A két legutóbbi levelem jellemző volt ugyan, de szörnyűséges is, és sem kertelés nélkül, sem köntörfalazva nem lehetett válaszolni rájuk, én ezt rögtön tudtam, csakhogy írás közben el-elbóbiskolok, aztán elég hamar föl-

ocsúdok megint, de persze már késő. Egyébként nem ez a legnagyobb hibám. A hallgatásom igazi oka azonban ez volt: a legutóbbi levelem után két nappal, tehát pontosan négy hete, hajnali öt óratájban tüdővérzést kaptam. Tíz percig vagy még tovább is bugyborékolt a torkomból, azt hittem, már sosem lesz vége. Másnap elmentem az orvoshoz, megvizsgált, később is vizsgálgattak, röntgeneztek, Max unszolására még egy professzornál is jártam. A lényeg az - nem akarok itt a végtelen orvosi finomságokba belebocsátkozni -, hogy a két tüdőcsúcs meg van támadva. Hogy kitört rajtam a betegség, az nem lepett meg, hogy vér jött, az sem, álmatlansággal és fejfájásokkal már évek óta csalogatom az igazi betegséget, és most feltört az elgyötört vér, de hogy pont tüdőbaj, az természetesen meglep, most jelentkezik, harmincnégy éves koromban, váratlanul, éjjel, holott a családban még mutatóban sincs semmi előzménye. Mindegy, bele kell törődnöm, de úgy tűnik, mintha a vérzés elmosta volna a fejfájást. A kór lefolyása nem jósolható meg, hogy mivé fajul majd, az az ő titka, talán az életkorom szembeszáll vele, ki tudja. Most legalább három hónapra vidékre megyek, már a jövő héten indulok, éspedig Ottlához Zürauba (utolsó posta Flöhau), nyugdíjaztatni akartam magam, de itt úgy gondolják, az az érdekem, hogy ebbe ne egyezzenek bele, s a kérésem teljesítése ellen szólnak némileg azok a kissé érzelgős búcsúzkodási komédiák is, amelyekről régi jó szokás szerint most sem maradhattam távol, egy szó, mint száz, aktív hivatalnok vagyok, és szabadságra megyek. Természetesen nem csinálok titkot az egészből, a szüleimnek azonban nem szólok róla. Először eszembe se jutott volna. Amikor azonban próbaképpen, csak úgy mellékesen azt mondtam anyámnak, hogy odavannak az idegeim, és hosszabb szabadságot fogok kérni, s ő egy cseppet sem gyanakodva, teljesen magától értetődőnek találta a dolgot (ő mindig nagyon szívesen küldene engem, ha csak halvány célzást teszek is rá, örök időkig tartó szabadságra), én nem forszíroztam tovább, s ennyiben maradtunk egyelőre apámmal is.

Erről hallgattam tehát négy hétig, azaz voltaképpen csak egy hétig (nem sokkal régebbi keletű a végleges diagnózis). Szegény drága Felicém - írtam legutóbb, ez lesz ezentúl a leveleim állandó zárszava? Nincs olyan kés, amelyik csak előreszúr, egy pördület, és szúr hátra is.

Franz

Pótlólag még, nehogy azt hidd ám, hogy most valami szörnyen rosszul érzem magam, korántsem, sőt ellenkezőleg. Igaz, hogy az óta az éjszaka óta köhögök, de csak alig, néha hőemelkedésem is van, izzadok is néha egy kicsit éjjel, szapora a lélegzetem, de egyébként sokkal jobban vagyok, mint az utóbbi években általában. A fejfájások elmúltak, és az óta a hajnali négy óra óta nyugodtabban alszom, mint azelőtt. A fejfájásnál és az álmatlanságnál, legalábbis ez ideig, nem tudok rosszabbat.

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. szeptember derekán]

Kedves Max, az első nap nem írhattam, mert minden túlságosan is tetszett, s nem akartam semmit eltúlozni, pedig az lett volna belőle, ám akkor a gonosznak adom meg a végszót. Ma azonban már minden természetesnek látszik, jelentkeznek a belső gyöngeségek (nem a betegség, arról egyelőre szinte semmit sem tudok), a szemközti udvarból időközönként Noé bárkájának minden zaja hallatszik, egy örök bádogos döngeti dolgát, étvágyam nincs, és sokat eszem, este sötétség vesz körül stb. Ám a jó bőséggel túlsúlyban van, amennyire eddig látom: Ottla valóban a szárnyain hordoz e nehézkes világon át, a szoba (északkeleti fekvésű ugyan) kitűnő, szellős, meleg, és a házban csaknem teljes a csönd; van körülöttem minden, amit csak

ennem kell, éspedig csőstül s ízletesen (csak a szájam áll ellen görcsösen, hanem ez már velem mindig így volt a változások első napjaiban), és mindenekelőtt itt a szabadság, a szabadság.

Persze itt a seb is, melynek jelképe csupán a tüdő sebe. Félreérted, Max, lépcsőházbeli utolsó szavaidból ítélve, de talán én is félreértem, és (így lehet ez a te benső dolgaiddal is) az ilyen kérdésekkel szembekerülve talán nincs is értés, mert hiányzik az áttekintés, annyira dúlt s mindig mozgásban lévő ez a hatalmas, szüntelenül növekvő tömeg. Jajok, jajok, ugyanakkor soha semmi más, csak a magunk lénye, és ha a jajok szövevényét végre kibogoznák (efféle munkára talán csak nők képesek), széthullanánk te meg én.

Mindenesetre én a tuberkulózissal ma úgy vagyok, ahogyan a gyermek az anyja szoknyájával, melybe kapaszkodik. Ha a betegség anyai eredetű, annál inkább így van, és akkor anyám az ő végtelen gondoskodásával, a lényeg értésétől messze elmaradva ugyan, még ezt a szolgálatot sem tagadta meg tőlem. Egyre keresem a betegség magyarázatát, hiszen magam sosem hajhásztam. Olykor az az érzésem, mintha agy és tüdő összebeszélt volna a hátam mögött. „Így nem megy tovább", mondta az agy, és öt év múltán a tüdő ráállt, hogy segít neki.

Ám ebben a formában is teljesen hamis az egész, ha úgy akarom. Az első fok ismerete. Első foka ez annak a lépcsőnek, melynek magasán, jutalmául s értelméül emberi (akkor persze már-már napóleoni) létezésemnek, nyugodtan kibontakozik a házastársi ágy. Nem fog kibontakozni, én pedig, ez így rendeltetett, nem hagyom el soha Korzikát.

Mindez egyébként korántsem züraui felismerés, nem, ez még a vonatút eredménye, melynek során csomagom legnehezebb súlya az a postai lap volt, melyet mutattam neked. Természetesen itt is tovább fogok töprengeni rajta.

Üdvözlök mindenkit, különösen tartuffe-i feleségedet. A pillantása nem rossz, de túlságosan összpontosít, csak a dolgok magvát látja; hogy kövesse ama szétsugárzásokat, melyek épp a dolgok magvától menekülnek, az már fárasztaná.

Szeretettel, Franz

[Zürau, 1917. szeptember derekán]

Kedves Max, ez a finom megérzés, mely bennem ugyanúgy megvan, mint benned! Keselyűként, nyugtot keresve, szállok fönn, majd nyílegyenesen levágódom ebbe a szobába, amellyel szemközt most egy zongora zeng éppen vad pedáldörgéssel, bizonyára az egyetlen ilyen hangszer messze vidéken. Én azonban odavetem, sajnos csak képletesen, keverékébe a sok jónak, melyben részem van itt.

Levelezésünk igen egyszerű lehet; én írom a magamét, Te írod a magadét, és ez máris válasz, ítélet, vigasz, vigasztalanság, ahogy akarjuk. A kés ugyanaz, amelynek élén a nyakunkat, nyomorult galambnyakakat, egyikünk itt, a másik ott, elnyisziáljuk. De oly lassan, oly izgatóan, oly takarékosan a vérrel, oly szívet gyötrőn, oly szíveket gyötrőn.

Az erkölcsi rész itt talán a végső vagy talán még csak nem is a végső, a vér az első és a második és a végső. Arról van szó, mennyi szenvedély van adva, mennyi idő szükséges, hogy a szív falait elegendő vékonyra verje, már ha a tüdő nem serénykedik a szív elébe.

F. pár sort írt, jön. Fel nem foghatom őt, rendkívüli lény, pontosabban: fogom őt, de nem bírom megtartani. Körbefutkosom és körülugatom, ahogy egy ideges kutya a szobrot, vagy, hogy az ugyanígy pontos fordítottját adjam e képnek: nézem őt, ahogy egy kitömött állat nézi

a szobájában nyugodtan élő embert. Féligazságok, ezredrész igazságok. Való csak az, hogy F. valószínűleg jön.

Annyi minden szorongat, kiutat nem találok. Álremény, öncsalás, hogy mindig itt akarnék maradni, úgy értem, vidéken, messze a vasúttól, közel a feloldhatatlan estéhez, mely leszáll, és senki-semmi a legkisebb semmiségben sem próbál védekezni ellene? Ha öncsalás, akkor a vérem csábít, hogy új alakban testesítsem meg a nagybátyámat, a falusi orvost, akit (teljes részvéttel és együttérzéssel) olykor „csicsergő”-nek nevezek, mert olyan embertelenül vékonyka, agglegényes, elszűkült torokból feltörő, madárszerű a szelleme, s ez nem hagyja el soha. És így él falun, kiszakíthatatlanul, elégedetten, mint ha valakit boldoggá tesz egy csöndesen sustorgó őrület, melyet az élet dallamának vél. Ám ha vágyam a vidékre mégsem öncsalás, akkor feltétlenül jó dolog. Várhatok-e mégis ilyesmit harmincnégy évesen, igen kétes tüdővel és még kétesebb emberi kapcsolatokkal? Valószínűbb a falusi orvos; ha igazolást óhajtasz, ott van mindjárt az apa átka; csodálatos éji látvány, ha a remény az atyával küzd. [...]

[Zürau, 1917. szeptember közepe táján]

Drága Max, hogyan is értetted azt az utolsó úti jókívánságot - emlékszel? - a lépcsőn? Ha vizsgaként, attól félek, nem állom meg a próbát. Engem a megpróbáltatások nem edzenek, az ütéseket nem helyben kapom, hanem odafutok, és eltűnök alattuk. Mondjak köszönetet, hogy nem nősülhettem meg? Akkor azonnal az következett volna be, ami így fokról fokra következik: az őrület. Mind rövidebb pihenőszakaszokkal, melyek során nem én gyűjtök erőt, hanem a másik.

A különös, amire végre felfigyelhettem, az, hogy velem mindenki mérhetetlenül jó, ha akarom, mindjárt önfeláldozó is, kezdve a hozzám képest legalacsonyabbakon, föl a legmagasabbrendűekig. Következtetést vontam le ebből az emberi természetre általában, s ez csak még inkább nyomasztott. Ám ez valószínűleg helytelen, mert csupán azzal ilyenek, akin ember már egyáltalán nem segíthet. Veled, Max, veled szintén sokan jók és önfeláldozók (nem mindenki), ám te szüntelenül fizetsz is ezért a világnak, rendes üzleti kapcsolat ez (ezért is tudsz egyensúlyban tartani olyan emberi dolgokat, amelyekhez én hozzáérni alig tudok), én azonban nem fizetek semmit, legalábbis nem az embereknek fizetek. [...]

Oskar Baumhoz

[Zürau, 1917. szeptember derekán]

[...] Itteni életemmel, mint Max talán már mesélte nektek, elégedett vagyok. Nyugalom persze, amit leginkább firtatsz, itt sincs, és ezentúl azt már soha életemben nem is fogok keresni. Szobám csöndes házban van, ez kétségtelen, ám szemközt helyezkedik el Északnyugat-Csehország egyetlen zongorája egy nagy udvarházban, melynek állatai egymással versengve zajonganak. Ablakom előtt zörög el reggelente a falu csaknem valamennyi szekere, és arra vonulnak a libák is az úsztatóhoz. De a legrosszabb mégis két eleven kopogtató: fát kopogtat valahol az egyik, fémet a másik, különösen az előbbi fáradhatatlan, erejét meghaladhatja ez a munka, tönkrenyúzza magát, ám hogyan érezhetnék részvétet iránta, amikor hajnali hattól hallgatnom kell! Ha viszont csak egy kicsit is abbahagyja, mintha azért tenné csupán, hogy a fémdöngető érvényesüljön. [...]

Napló

Szeptember 15. Lehetőséged van, ha ez a lehetőség létezik egyáltalán, a kezdethez. Ne mulaszd el. A belőled kitóduló szenny elől nem térhetsz ki, ha be akarsz hatolni. De ne henteregj benne. Ha a tüdőseb jelkép csupán, mint állítod, annak a sebnek a jelképe, amelynek gyulladását F.-nek és mélységét önigazolásnak hívják, ha ez így van, akkor jelképek az orvosi tanácsok is (fény, nap, nyugalom). Ragadd meg ezt a jelképet. [...]

Szeptember 19. [...] Mindig érthetetlen számomra, hogy csaknem mindenki, aki tud írni, objektiválhatja fájdalmában a fájdalmat, hogy például én szerencsétlenségemben, talán még a szerencsétlenségben égő fejemmel leülhetek, és közölhetem írásban valakivel: szerencsétlen vagyok. Sőt még túl is léphetek ezen, és tehetségemtől függően, amelynek, úgy látszik, semmi köze a szerencsétlenséghez, szép cikornyásan még fantáziálhatok is róla egyszerűen, vagy ellentétesen, vagy asszociációk egész zenekaraival. És ez korántsem hazugság, és nem csillapítja a fájdalmat, nem más, csupán az erők kegyelemszerű bősége olyan pillanatban, mikor pedig a fájdalom érezhetően elemésztette minden erőmet lényem fenekéig, sőt még fel is karcolta azt. Miféle hát ez a bőség? [...]

Szeptember 21. Itt volt F., harminc órát utazott, hogy lásson, meg kellett volna akadályoznom. Ahogy elképzelem, a szerencsétlenség netovábbját hurcolja, lényegében az én hibámból. Én magam nem tudok uralkodni magamon, teljesen érzéketlen vagyok, éppoly tehetetlen, bizonyos kényelmességeim megzavarására gondolok, és egyetlen engedményként némi komédiát játszom el. Apróságokban nincs igaza, nincs igaza vélt vagy valódi jogának védelmezésében, egészében azonban keserves kínzatásra ítélt ártatlan; én követtem el az igaztalanságot, amely miatt kínozzák, és a kínzószerszám is az én kezemben van. - Elutazásával (a kocsi vele és Ottlával megkerüli a tavat, én toronyiránt átvágok, és még egyszer a közelébe kerülök) és fejfájással (a komédiás földi maradványa) végződik a nap. [...]

Felix Weltschhez

[Zürau, 1917. szeptember 22.]

[...] Az első héten felszedtem egy kilót, és úgy érzem, kezdeti alakjában a kór inkább mentőangyal, mint ördög. De valószínűleg épp a dolog alakulása az ördögi, és visszanézve majd talán a látszólag angyali lesz a legrosszabb benne.

Tegnap levelet kaptam dr. Mühlsteintől (levél útján tudattam vele csak, hogy P. professzornál jártam, mellékeltem a szakvélemény másolatát is); azt írja: Javulásra (!) biztosan számíthat, persze ez mindig csak nagyobb időközönként lesz megállapítható.

Így romlottak hát nála fokról fokra az esélyeim. Az első vizsgálat után még csaknem makkegészséges voltam, a másodikat követően, ha lehet, még annál is épebb, később jött balra egy kis hörghurut, ezután - „hogy ne szépítgessük, de el se túlozzuk" - tuberkulózis balról-jobbról, ám ez Prágában és teljesen és csakhamar rendbe jön, és most, végezetül, javulásra számíthatok, egyszer, majd egyszer. Olyan az egész, mintha széles vállával a halál angyalát akarta volna eltakarni eleinte, aki mögötte áll, ám most fokozatosan elhúzódna előle. Engem (sajnos?) egyikük sem ijeszt.

Életem itt kitűnő, legalábbis eddig, szép időben, az volt. Bár szobám nem napos, van azonban nagyszerű helyem, ahol a napon fekhetem. Egy kis magaslat vagy inkább fennsík egy széles félkör alakú völgykatlanban, mely a birtokom. Ott heverek, mint egy király, nagyjából egy magasságban a környező vonulatokkal. Ráadásul a hely kedvező fekvésének köszönhetően a közelből senki se lát rám, és ez, tekintve nyugágyam összeállításának bonyolult műveletét, valamint félmeztelenségemet, igen előnyös. Ritkán bukkan föl csak fennsíkom peremén egy-egy opponensi fő, s hangzik a kiáltás: „Kászálódjék le a padrú!" Az ízesebb felszólításokat nem értem a nyelvjárás miatt. Talán még lesz belőlem itt falu bolondja is, hiszen a jelenlegi, akit épp ma láttam, a jelek szerint tulajdonképpen a szomszéd faluban lakik, és már öreg. [...]

Napló

Szeptember 25. [...] Átmeneti kielégülést még nyújthatnak olyan munkák, mint az *Egy falusi orvos*, feltéve hogy ilyesmi sikerül még nekem (nagyon valószínűtlen). Ám boldogság csak akkor, ha a tiszta, az igaz, a változhatatlan körébe emelhetem a világot.

A korbácsokon, amelyekkel csapkodjuk egymást, jócskán megszaporodtak a csomók az elmúlt öt esztendőben.

Felicéhez

[Zürau, 1917. szeptember 30. vagy október 1.]

Drága Felicém, tegnap levél jött tőled. Hogyhogy, még levél is, gondoltam, és sokáig nem is bontottam fel. De aztán kiderült, hogy csak a szeptember 11-i levél az, amelyben utazásod lehetőségét jelzed, és csak azért bolyongott ilyen sokáig, mert Csehország helyett Morvaországba helyezted Flühaut a borítékon. Ezzel magyarázható az is, hogy annak idején miért nem válaszoltam rá.

Ma azonban, vasárnap, megjöttek a szeptember 24-i és 26-i leveleid, reggel érkeztek meg, nem nyitottam ki őket (idegen levél is jött velük, azt se nyitottam ki), napközben aztán itt volt anyám (elmesélte, hogy megkérdezte tőled, vajon jobb-e már a hangulatom, mire Te azt válaszoltad, hogy nem nagyon vetted észre), de még este se volt szándékom elolvasni a leveleidet, előbb még írni akartam neked megnyugtatásul - a magam megnyugtatására -, függetlenül attól, hogy mi van bennük. De végül mégiscsak elővettem őket.

Az volt bennük, aminek bennük kellett lennie, és hogy miért szégyelltem el magam, azt csak akkor érthetnéd meg, ha nem azt tennéd, amit teszel, s ha nem olyan volnál, amilyen vagy.

Amilyennek itt láttál, olyannak látom egyszersmind én is magam, csak még kegyetlenebbül és régóta már, s ennélfogva meg is tudom magyarázni a látványt:

Hogy ketten küzdenek bennem, azt tudod. Hogy kettejükből a jobbik a tiéd, az pont ezekben a napokban egyáltalán nem kétséges számomra. A küzdelem állásáról öt éven át, hol szóban, hol hallgatással, hol a kettő elegyítésével, mindig beszámoltam neked, de többnyire csak kínoztalak vele. Ha azt kérdezed tőlem, hogy mindig igazat mondtam-e, csak azt válaszolhatom, hogy a tudatos hazugságtól senkivel szemben nem tartózkodtam határozottabban, mint veled szemben. Álcázások még csak elő-előfordultak, de hazugságok alig, feltéve hogy egyáltalán lehetséges „alig hazudni". Én álnok természet vagyok, csak így tudok egyensúlyt

tartani, a csónakom fölöttébb ingatag. Ha végső célom felől vallatom magam, kiderül, hogy én tulajdonképpen nem arra törekszem, hogy jó emberré legyek, és megállhassak a legfelsőbb ítélőszék előtt, hanem, éppen ellenkezőleg, arra, hogy az egész ember- és állatközösséget kifürkésszem, alapvető vonzalmait, vágyait, erkölcsi eszményeit kiszámítsam, s egyszerű szabályokra redukáljam, s ebben az irányban a lehető legrövidebb időn belül odáig fejlesszem magam, hogy mindenki, de mindenki megkedveljen, méghozzá (és most jön a java) úgy megkedveljen, hogy én, az egyetlen bűnös, akit nem égetnek meg, továbbra is élvezve mindannyiuk szeretetét, a végén, mindenki szeme láttára, nyíltan követhessem el a bennem megbúvó gazságokat. Egyszóval nekem csak az e világi bíróság számít, de még azt is be akarom csapni, méghozzá csalás nélkül.

Alkalmazd ezt a mi esetünkre, amely éppenséggel nem tetszőleges példa, hanem az én reprezentatív esetem. Te vagy az én e világi bírám. Az a kettő, amely bennem küzd, vagy jobban mondva, amelynek a küzdelméből tevődöm össze, leszámítva egy elkínzott kis maradékot: egy Jó és egy Gonosz; olykor álruhát cserélnek, s ez még jobban megzavarja amúgy is zavaros küzdelmüket; de azért a legeslegutóbbi időkig ható lehanyatlások közepette is élt bennem a remény, hogy egyszer bekövetkezik a legvalószínűtlenebb (a legvalószínűbb az örök küzdelem volna), amit mégis mindig sugárzó tüneménynek látott a kifinomult érzelem, és én, akit elsorvasztottak és megnyomorítottak az évek, én megkaphatlak végre téged.

Egyszerre kiderül, hogy nagyon nagy volt a vérveszteség. A vér, amelyet a Jó ontott érted (nekünk most ő a Jó), hogy megnyerjen, a Gonosznak válik javára. Amikor a Gonosz, valószínűleg vagy talán, saját erejéből már semmi lényegesen újat nem talált volna önnön védelmére, segítségére jött a Jó. Nekem ugyanis titokban az a véleményem, hogy ez a betegség egyáltalán nem tüdőbaj, vagy legalábbis most még nem tüdőbaj, hanem az életem általános csődje. Azt képzeltem, hogy még lehet így folytatni, holott nem lehet. Az a vér nem a tüdőből jön, hanem az egyik harcos végzetes szúrása nyomán fakad.

Ennek a harcosnak óriási segítség volt a tüdőbaj, úgy kapaszkodott bele, mint anyja kötényébe a gyerek. Mit akar még a másik? Nem vívtak talán ragyogóan végig? Megvan a tüdőbaj, ez a vég. Mit tehet a másik: elgyöngülten, kimerülten, s ebben az állapotában szinte számodra is láthatatlanul, itt Zürauban, a válladra hajtja a fejét, és osztozva veled a tiszta ember gyanútlanságában, döbbenten és vigasztalanul bámulja az erős férfit, aki, miután megbizonyosodott az emberi nemnek vagy számára kijelölt képviselőjének szeretetéről, előhozakodik förtelmes gazságaival. Törekvéseim torzképe ez, de hiszen torz volt maga a törekvés is. Ne kérdezd, miért vonok itt határt. Ne alázz meg ennyire. Egyetlen ilyen szó, és már megint a lábad előtt heverek. Csakhogy mindjárt felbukkan megint a valóságos vagy még inkább a tőle távol eső, állítólagos tüdőbaj is, és én megadom magam. Olyan fegyver ez, hogy hozzá képest csak siralmasan célirányosnak és kezdetlegesnek hat a többi, szinte megszámlálhatatlan, régen elkoptatott fegyver, amilyen a „testi alkalmatlanság", a „munka", a „zsugoriság" volt.

Hadd áruljak el egyébként egy titkot, amelyet ugyan pillanatnyilag magam se hiszek el (pedig talán meggyőzhetne róla az, hogy valahányszor dolgozni próbálok, vagy elgondolkozom, elsötétül köröttem a világ), noha bizonyára igaz: nem fogok meggyógyulni. Éppen azért, mert ez nem tüdőbaj, amelyet letesz az ember a nyugágyba, és elgyógyítgat, hanem fegyver, amelyre addig van feltétlenül szükség, amíg életben vagyok. És mindkettő nem maradhat meg.

Franz

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. szeptember végén]

Drága Max, leveledben első olvasásra berlinies zönge érződött, ám másodikra már élt a zenéje, és te voltál az. Mindig úgy véltem, a betegségről lesz még idő beszélnünk, amíg csak idő lesz egyáltalán, de hát ha akarod: szúrópróbákat végeztem lázméréssel, és tökéletesen láztalan vagyok, tehát nincsenek görbék, és egyelőre a professzor sem érdeklődik a dolog iránt, látván az első hetek adatait. - Reggelire hideg tej. A professzor (emlékezetem a védintézkedések terén fejedelmi) azt mondotta, hogy a tejet vagy jéghidegen kell inni, vagy forrón. Mivel meleg az idő, a hideg tej ellen semmi kifogás nem lehet, főként mert hozzá is szoktam rég, és ha adott körülmények között fél liter hideg tejet tudok meginni, meleg tejből legföljebb negyedliternyit. - Forralatlan tej. Megoldatlan vitás kérdés. Azt gondolod, a bacilusok erősítést kapnak, én úgy vélem, a dolog nem ilyen kiszámíthatóan zajlik, és a forralatlan tej tápértéke nagyobb. De nem vagyok önfejű, iszom forraltan is, és mihelyt hidegebbre fordul, csak meleg tejet vagy aludttejet fogyasztok majd. - Csak főétkezések vannak. Kezdetben volt csupán tízórai és uzsonna, mielőtt a hízókúra elkezdődött. Azóta délelőtt-délután mindössze egy negyed liter aludttej. Még gyakrabban megesik, hogy nem tudok enni; az élet (általánosságban) eléggé szomorú. - Hogy nem fekvőkúráznék? Naponta legalább nyolc órát fekszem. Bár nem igazi nyugszékben, de legalább olyan alkalmatosságon, amelyik kényelmesebb, mint életem valamennyi nyugágya. Van egy régi, széles párnásszékem, előtte két zsámoly. Kitűnő együttes, legalábbis jelenleg, amikor takaróra nincs szükség. Mert hogy bepakolózni? Ugyan! Fekszem a napon, és sajnálom, hogy nem bújhatok ki a nadrágomból is, mely az utolsó napokban egyetlen ruhadarabomul szolgált. Jön már azért az igazi nyugágy is. - Orvoshoz menni. Hát mikor mondtam én olyasmit, hogy nem megyek orvoshoz? Nem fogok szívesen menni, de menni fogok. - Schnitzer nem válaszolt. - Úgy véled, sötéten ítélem meg a betegség kilátásait? Nem. Hogyan tennék ilyet, amikor a jelene oly könnyű, és ilyesmiben az érzésé a döntő szó. Ha effélét mondok mégis, üres affektálás, nálam ilyesmi rosszabb időkben bőven akad, vagy esetleg akkor a betegség szól helyettem, mert megkértem rá. Annyi bizonyos csak, hogy semmi nincs, aminek teljesebb bizalommal adnám oda magam, ha arra kerül sor, mint a halálnak.

F. látogatásának hosszú előtörténetéről és történetéről nem mondok semmit, hiszen te is csak általánosságokban panaszlod a dolgaidat. De a panaszok, Max, oly természetesek; minden csak akkor roppantható, ha magvas.

Igazad van, hogy csupán nézőpont kérdése, mikor mutatkozik határozatlanság, s mikor valami egyéb. A határozatlanságban is mindig újonc az ember, nincsenek régi határozatlanságok, azokat az idő mindig előrli. Furcsa, egyszersmind kedves, hogy esetemet nem látod át. Ehhez még sokkal pontosabban kellene beszélnem F.-ről, és beszélhetnék is - de ez az élethosszigra készült eset akkor sem tűnne el. Másrészt semmiképp sem merem azt mondani, hogy akár sejtelmem is volna, mit kellene a Te helyzetedben tenni értem. Tehetetlenül, mint a kint-rekesztve csaholó eb, így állok esetemben és esetedben egyaránt. Amit adhatok, csupán az a kis melegség, mely bennem itt van, semmi más.

Olvastam ezt-azt, de a Te állapotodhoz képest ezek a dolgok szót sem érdemelnek. Legföljebb Stendhal egyik anekdotája, amely akár az *Éducation*-ban is állhatna. Fiatalemberként Párizsban élt, tétlenül, sóvárgón, elégedetlenül Párizzsal és mindennel. Egy férjes asszony annak a rokonának az ismeretségi köréből, akinél lakott, néha kedves volt hozzá. Egyszer meghívta, tartson vele s (az asszony) szeretőjével a Louvreba. (Louvre? Már nem is tudom. Szóval valami ilyen helyre.) Elmentek. Ahogy a Louvre-ból kilépnek, szakad az eső, minden

csupa sár, messze az út haláig, kocsit kell fogniok. Stendhal azonban az egyik ilyen hangulatában, melyeken nem bír uralkodni, nem hajlandó kocsiba szállni, inkább gyalog teszi meg a sivár utat; lakásához érve csaknem elsírja magát, mert arra gondol, hogy most a szobája helyett felmehetne ehhez az asszonyhoz is látogatóba, hiszen ott lakik egy közeli utcában. Szinte alvajáróként felmegy. Persze szerelmi jelenet kellős közepén tör a nőre és szeretőjére. Az asszony felháborodva kiáltja: „Az istenért, miért nem szállt be maga is a kocsiba?" Stendhal kirohan. - Egyébként értett hozzá, hogyan kell élni, sőt jól élni.

Franz

Legközelebb, kérlek, írj mindenekelőtt magadról.

Oskar Baumhoz

[Zürau, 1917. október elején]

[...] Most azonban, a harmadik héten, itt is mindenféle változás van, és nem tudom, mi volna érdemes arra, hogy bárkit is meghívjak rá. Nekem persze Zürau a régi marad, és feltett szándékom, hogy foggal-körömmel megkapaszkodom benne, vagyis így győzzön le, aki elcipelne innét (nem, ez túlzás, és amikor ezt írtam, nem tekintettem az egészet). A lényeg az mégis, hogy számomra ez így jó, egyébként viszont akad egy s más, ami senkinek, még nektek sem tetszhetne, bármily készségesek vagytok: egyebek között itt vagyok például én magam, vagy talán nem is annyira „egyebek között", hanem egyszerűen én magam. Ezért kérlek titeket, hiszen veletek nyíltan szólhatok, csaknem ugyanannyira szívből kérem, ahogy korábban a meghívásom küldtem: most ne jöjjetek.

Ennek természetesen semmi köze az orvosilag jóváhagyott betegségemhez. Jobban vagyok-e, mint voltam, egyáltalán nem tudom, vagyis ugyanolyan jól megvagyok, mint korábban, eddig nem volt még soha fájdalmam, amely ennyire jól viselhető és ilyen tartózkodó lett volna, mint ez, hacsak nem tekintem épp ezt gyanúsnak, s talán joggal. És olyan jó a színem, hogy anyám, aki vasárnap itt járt, a vasútnál meg sem ismert (egyébként a szüleimnek sejtelmük sincs a tuberkulózisomról; ugye, vigyáztok, ha véletlenül összejöttök velük netalán), két hét alatt másfél kilót szedtem fel (holnap jön a harmadik méredzkedés), és ha igen különféleképpen alszom is, az átlag nem a legrosszabb. - Egyébként csakhamar (így mondom, „csakhamar", és úgy értem, „hó végén", ilyen nagy ura lettem az időnek) Prágában leszek, és akkor, jót s rosszat, mindent magatok láthattok.

Az új recept, melyet oly kedvesen küldtetek nekünk, megszégyenít minket. Ez is végigment a fejlődés züraui stációin. Kezdődött az elragadtatással, és a dugó s a dugaszológép hiánya merőben jelentéktelen akadálynak látszott. Aztán a lelkesedés odalett, és maradt az a meggyőződésem, hogy dugót és dugaszológépet a föld alól se tudunk előkeríteni. Most azt írjátok, hogy az üvegeket le is lehet pecsételni. Ez ismét élénkíthet valamit a dolgon. Hanem most tömérdek a gazdasági munka, és Ottla állandóan nagy dolgokban tevékenykedik.

Legfőbb gondjaim egyike, amely persze csak nyugszékemen álmodozva ötlik fel bennem, ez: hogyan tudnék nektek valami ennivalót fölhajtani? Sajnos az ennivaló kevés, és erre a kevésre vagyunk mi - baromfink, tehenünk, elegendő gabonánk nem lévén - ráutalva, amit meg ezenfelül vajat-tojást kerítünk, azt a prágai család várja lármázva. Volna kedvetek vadhúshoz? Egyelőre elraktam nektek négy kiló finom lisztet, ez a tiétek, megkapjátok legkésőbb Prágába érkeztemkor; tudom, hogy a közelgő tél sötétjében ez is csak gyönge sugár.

Elsa és Max Brodhoz

[Zürau, 1917. október eleje]

[...] Igen jól vagyok itt a sok állat között. Ma délután kecskéket etettem. Ahol tanyázom, van néhány bokor, melyeknek épp a legízletesebb levelei vannak túl magasan a kecskéknek, ezért hát lehúztam nekik az ágakat. Szóval ezek a kecskék - külsőre teljességgel zsidó típusok, többnyire orvosok, de vannak ügyvédhasonlóságok is, lengyel zsidók, hébe-hóba fiatal lányok is. Különösen dr. W., a kezelőorvosom fordul elő közöttük számos példányban. A három zsidó orvosból álló konzílium, melyet ma etettem, annyira elégedett volt velem, hogy este alig hagyta hazaterelni magát fejéshez. Így érnek véget, békésen, napjaik és napjaim.

Ne szégyenítsenek meg a liszt említésével. Komoly bánatom, hogy valami lényegesebbet nem tudok keríteni maguknak, holott egy kis ügyességgel ennek is sikerülni kellene.

Szívből üdvözli mindkettőjüket hívük,

Franz K.

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. október elején]

Kedves Max, a betegségem? Bizalmasan mondom neked, hogy alig érzem. Lázam nincsen, köhögni alig köhögök, fájdalmaim sincsenek. Hamar fulladok, ez igaz, ám ezt, ha fekszem vagy ülök, nem érzem, járás vagy valami munka közben is könnyű megoldani, hogy a hajdani egy lélegzet helyett most kettőt veszek gyorsan, lényeges panasznak ez sem mondható. Arra a véleményre jutottam, hogy a tuberkulózisnak az a formája, amely engem kitüntet, nem is betegség, nem önálló nevet érdemlő kór, hanem csupán az általános halálcsíra - jelentősége szerint eddig kellőképpen be nem sorolható - fölerősödése. Három hét alatt két és fél kilót szedtem fel, elszállításom esetén tehát lényegesen súlyosabb teherrel kellene számolni.

Felix Weltschhez

[Zürau, 1917. október elején]

[...] Egészségileg tehát jobban vagy (érdekes: hogy a kelések titkos kedvelője vagy, s még ennél is inkább a jódé), én nem vagyok rosszabbul, a most már három és fél kilót kitevő súlygyarapodásomat semlegesnek tekintem. A betegség okait illetően nem vagyok önfejű, mivel azonban bizonyos értelemben mégiscsak eredeti dokumentumok birtokában vagyok az „esetre” vonatkozólag, kitartok véleményemnél, és hallom, ahogy az elsődlegesen érintett tüdő is forma szerint jóváhagyólag rázörömböl.

A gyógyuláshoz, ebben természetesen igazad van, mindenekelőtt az kell, hogy gyógyulni akarjunk. Ilyen akarat bennem is él; mindazonáltal, már amennyiben ez magakelletés nélkül mondható, az ellenirányú sem hiányzik. Sajátos, mondhatnánk úgy is, kölcsönzött betegség ez, egészen más, mint az általam eddig ismert valamennyi. Mintha boldog szerelmesként így szólhatnék: „Minden eddigi csak csalás és ámítás volt, először szeretek életemben.” [...]

Napló

Október 8. Időközben: F. panaszos levelei, G. B. levéllel fenyegetőzik. Vigasztalan állapot (courbature). Kecskék etetése, egerek kiluggatta szántóföld, krumpliszedés („Hogy belefúj a szél a seggünkbe"), csipkebogyószedés, F., a paraszt (hét lány, egyik kicsi, édeskés tekintet, fehér nyúl a vállán), a szobában kép: „Ferenc József császár a kapucinusok kriptájában", K. a másik paraszt (óriási, gazdasága világtörténetének nagyképű elbeszélése, de nyájas és derék). Összbenyomás a parasztokról: nemesek, akik a mezőgazdaságba menekültek, s itt a munkájukkal olyan bölcsen és alázatosan rendezkedtek be, hogy ez hézagmentesen illeszkedik az egészbe, és őket magukat minden ingadozástól és tengeribetegségtől megőrzi üdvözítő halálukig. Igazi földi polgárok.

A legények, akik este a fennsík tágas mezőin a szétszórtan vonuló marhacsorda nyomába erednek, és eközben egy megbéklyózott fiatal bikát, amely nem akar engedelmeskedni, minduntalan ide-oda kell rángatniuk.

Dickens *Copperfield* (*A fűtő* tiszta Dickens-utánzat, a tervezett regény még inkább). A bőrönd-história, a boldogító és a varázslatos jelleg, az alantas munkák, a kedves a vidéki birtokon, a mocskos házak stb., de mindenekelőtt a módszer. Szándékom az volt, mint most látom, hogy egy Dickens-regényt írjak, csak feldúsítva olyan élesebb fényekkel, amelyeket koromtól vettem át, és olyan bágyadtakkal, amelyeket magamból tűztem ki. Dickens gazdagsága és aggálytalanul lenyűgöző áradása, de ennek következtében iszonyúan erőtlen részek, ahol fáradtan csak abban kotorászik, amit már elért. Barbár benyomás az értelmetlen egészről, mindazonáltal olyan barbárság, amelyet én, hála gyengeségemnek s okulván epigon voltomból, elkerültem. Szívtelenség az érzelemtől túlcsorduló modor mögött. A nyers jellemzés e tuskói, amelyeket minden embernél mesterséges úton belénk ver, és amelyek nélkül Dickens nem tudna akár csak egyszer is futólag felmászni a történetére. (Walser rokonsága vele az absztrakt metaforák elmosódott alkalmazása terén.)

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. október 12.]

Kedves Max, tulajdonképpen mindig csodálkoztam, hogy te ezt a kifejezést: „boldog a boldogtalanságban" rám s másokra vonatkoztatva magadban hordod, méghozzá nem megállapításként vagy sajnálattal, nem végső figyelmeztetésként, hanem mint szemrehányást. Hát nem tudod, mit jelent? Valószínűleg ezzel a hátsó gondolattal, mely természetesen tartalmazza egyszersmind azt is, hogy „boldogtalan a boldogságban", sütötték Káin homlokára a bélyeget. Ha valaki „boldog a szerencsétlenségben", ez elsősorban azt jelenti, hogy már nem bír lépést tartani a világgal, jelenti azonban továbbá, hogy számára minden széthullt vagy széthullik, hogy hang őt többé töretlenül el nem éri, ő ezért semmilyen hangot őszintén nem követhet. Ennyire rosszul azért én még nem állok, legalábbis eddig nem álltam; telibe talált már boldogság és szerencsétlenség; ami azonban átlagomat illeti, úgy persze igazad van, s az utóbbi időket illetően is nagyjából, csak éppen más hangnemben kell mondanod.

Ahogy Te ezzel a „boldogsággal", hasonlóképpen állok én a „meggyőződéses gyász" másik kísérőjelenségével, gondolok itt az önelégültségre, amely nélkül e gyász szinte sosem jelentkezik. Gyakran gondolkoztam ezen, legutóbb Mann-nak a *Neue Rundschau*-ban megjelent Palestrina-dolgozata nyomán. Mann azok közé tartozik, akiknek írásaira éhezem. Ez a

dolgozat is csodálatos fogás, amelyet azonban a benne úszkáló (példának okáért) Salus-fürtök tömege miatt az ember inkább csodál, de nem fogyaszt. Úgy látszik, ha valaki szomorú, a világ gyászos látványának fokozására még nyújtózni, tekeregni is kell neki egy kicsit, mint a fürdő után a nőknek. [...]

Felicéhez

[Postabélyegző: Zürau, u. p. Flöhau - 17. X. 16.]

Drága Felice, idemásolom neked Max legutóbbi levelének az elejét, mert olyan találóan jellemez engem, illetve a helyzetünket:

„Ha nem félnék tőle, hogy megijedsz, azt mondanám, hogy valami nagy nyugalom árad a leveleidből. Na, most mégis kimondtam - ez bizonyítja, hogy nem is félek igazán, hogy megijedhetsz ettől vagy akármi mástól. Te boldog vagy a boldogtalanságban."

Mielőtt elmondanám, mit válaszoltam, hadd kérdezzelek meg: nem ez a Te véleményed is? Ha nem is ilyen nyersen, de úgy nagyjából? Mert ha ez, hát hadd idézzek az egymást sűrűn követőkből csak egy példát: Zürauban kimentél este, nem sokkal elutazásod előtt a ház elé. Én még sokáig üldögéltem a szobában, aztán kimentem érted a kertbe, visszajöttem, hallom Ottlától, hogy kint vagy a ház előtt, kimegyek utánad. Ezt mondtam neked: - Te itt vagy? Már mindenütt kerestelek. - Te ezt válaszoltad: - De hisz az imént még a szobából hallottam a hangodat. - Pár közömbös szótól eltekintve talán nem is igen mondtunk többet egymásnak, jóllehet még elég sokáig álltunk ott a lépcsőn, és néztünk le a térre. Te boldogtalan voltál a haszontalan utazás, az én érthetetlen viselkedésem és minden egyéb miatt. Én nem voltam boldogtalan. Persze nagyon helytelen lett volna ráfogni a hangulatomra, hogy „boldogság". Elkínzott voltam, de nem boldogtalan, nem éreztem át igazán a nyomorúságomat, inkább csak láttam, felismertem, észleltem minden erőmet megpróbáló (mármint egy élő ember erejét megpróbáló) rémségét, és ebbe a felismerésbe úgy-ahogy beletörődve összeszorítottam, de nagyon keményen, az ajkam. Hogy egy kicsit alighanem még komédiáztam is hozzá, azt igazán könnyen megbocsátom magamnak, mert olyan pokoli látványt nyújtottam (nem először persze), hogy megbocsáthatatlan lett volna némi szórakoztató muzsikával segítségére nem sietnem az ott lévőknek; sikerülni nem sikerült ugyan, ilyesmi aligha sikerülhet valaha is, de azért megvolt. Hasonlóan válaszoltam Maxnak is, természetesen csak azt akarom mondani: hasonló értelemben. Amit ő a „boldog vagy a boldogtalanságban" témáról megállapít, az persze túlmutat rajtam, s egyfajta kortársi kritika van benne. Nem tudom, írt-e már tanulmányt erről, de régóta hordozza magában. Akárminek szánja is: megállapításnak, sajnálkozásnak, végső intelemnek - mindenhez joga van, csak vádat, szemrehányást ne koholjon belőle, erre ugyanis van hajlama. A „boldog vagy a boldogtalanságban", ami egyúttal azt is jelenti, hogy „boldogtalan vagy a szerencsében" (de talán az első a döntőbb), lehetett az a jelszó, amellyel rásütötték Káinra a bélyeget. Az az értelme, hogy nem tudunk egy ütemre lépni a világgal, hogy aki ezt a bélyeget hordja, az szétzúzza a világot, s nem lévén képes újra összerakni, bolyong a romjain. Boldogtalannak persze nem boldogtalan, mivel a boldogtalanság az élet tartozéka, ő pedig az élettől már elkülönítette magát, de olyan kristályosan tiszta pillantással nézi, hogy az ebben a szférában majdnem olyan, mint a boldogtalanság.

Ami testi állapotomat illeti, az kitűnő - téged szinte nem is merlek kérdezni.

Jövő szombaton Max cionista előadást tart Komotauban, egészen közel ide, felszállok én is a vonatjára, vasárnap délben Zürauba utazunk, este mindnyájan Prágába, én azért, hogy a pro-

fesszorhoz, a fogorvoshoz és a hivatalba menjek. Mind a három nehezemre esik, de leginkább az utazás. Remélem, két-három nap múlva visszajövök.

Maxot csak ez a véletlenül adódó komotaui előadás hozza ide látogatóba, egyébként neki is, Felixnek is, Baumnak is meghagytam már, részletesen kifejtve indokaimat, hogy kíméljenek meg a látogatásuktól.

Kantot nem ismerem, az a mondat alighanem csak a népekre érvényes, polgárháborúkra, „belháborúkra" aligha vonatkoztatható, ezekben csak egyféle béke lehetséges: az, amelyet egymás poraira kívánnak.

Franz

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. november elején]

Drága Max, ma vendégeink voltak, igencsak kedvem ellenére, az irodakisasszony jött el (nos hát, Ottla meghívta), és magával hozott ráadásul egy irodai urat (emlékszel talán: egy éjszaka a rakparton mentünk valami vendégekkel, akkor én megfordultam egy pár után, ezek voltak), a férfi amúgy kiváló, számomra igen kellemes és érdekes ember (katolikus, elvált), ám meglepetés ez a javából ott, ahol már egy bejelentett látogató is épp elegendő meglepetésnek számít. Ilyen dolgokra én nem vagyok alkalmas, és ezen a nem éppen rövid napon végigskáláztam a futó féltékenységtől a nagy feszengésen és a lánnyal szembeni tanácstalanságon át (azt tanácsoltam neki meggyőződés nélkül, hogy menjen hozzá a férfihoz) egészen a teljes ürességig sok mindent, némely egészen rút átmeneti érzésfokozatról nem is szólván; búcsúzáskor is volt egy kis szomorúság, végső értelmetlenség, a gyomor ki tudja, miféle ötlete vagy egyéb. Egészében ugyanolyan látogatós nap volt, mint a többi, vagyis tanulságos, a tanulság egyhangú, ám nem lehet eleget ismételni.

Mindezt csak egyetlen dolog miatt mesélem el, amelynek köze van beszélgetéseinkhez, és ez az a „futó féltékenység". A nap egyetlen jó pillanata volt, amikor ellenfelem akadt, máskülönben „tiszta" volt a terep, már-már lejtős.

Frankfurtba nem küldök semmit, nem olyan ügynek érzem, amely engem érdekelhet; ha küldök bármit, hiúságból teszem csak, ha nem küldök, az is hiúság, de nem kizárólag hiúság, tehát valami jobb is. Azok a darabok, amelyeket elküldhetnék, nekem lényegében semmit sem jelentenek, mindössze a pillanatot tisztelem, amelyben írtam őket, és akkor most egy színésznő, aki sok hatásos eszközzel szolgálhat javukra, emelje ki őket a semmiből, ahová előbb-utóbb megint visszahullanak, egyetlen este pillanatának kedvéért? Értelmetlen igyekezet.

Légszomj és köhögés. Önmagában véve nem tévedés, ha azt mondod, hogy Prága óta is sokkal figyelmesebb vagyok mint korábban. Lehet, hogy másutt többet feküdnék a szabadban, a levegő is jobban erősítene, meg a többi, de - és ez az idegállapotom szempontjából, utóbbi pedig a tüdőm szempontjából igen lényeges - sehol másutt ilyen jól nem érezhetném magam, nem lenne ennyi szórakozásom (kivéve a látogatásokat, ám ezek annyira szórványosak, hogy nyomtalanul tűnnek el szinte az élet békéjében), a háztartás vagy a szállás viszontagságait sehol kevesebb ellenkezéssel, epével, türelmetlenséggel nem viselhetném, mint itt a húgomnál. Húgomban van valami idegen elem, amelyhez ebben a formában még a leginkább idomulhatok. (A „szorongás a személyiségért", amit Stekel egyszer a fejemre olvasott - és még tömérdek hasonló betegére -, való igaz, él bennem, ám úgy találom, hogy ha nem

azonosítjuk is „a lélek üdvéért érzett szorongással”, teljesen természetes dolog; hiszen mindig megvan a reménye, hogy az embernek egyszer szüksége lesz „az ő személyiségére”, vagy épp másoknak lesz szüksége rá, tehát készenlétben kell tartani.) Szóval sehol sem állok egy tőlem idegen elem mögött oly szilárdan, mint itt a húgom mögött. Itt alkalmazkodhatom; apámhoz, aki a földön fekszik, nem vagyok képes alkalmazkodni. (Bármilyen szívesen tenném is az egyenesen állóval szemben, nem szabad tennem.) [...]

[Zürau, 1917. november derekán]

Drága Max, amit én teszek, az valami egészen egyszerű és természetes dolog: a városban, a családban, a hivatásomban, a társaságban, a szerelmi viszonyban (s ha gondolod, kerüljön ez az élre), a meglévő vagy az óhajtandó népközösségben, semelyikben és sehol sem álltam meg a helyem, olyannyira nem, hogy erre példát - itt igen éles megfigyelő voltam - magam körül senkiben nem találok. Alapjában ez az a gyermeki vélekedés („senki sem oly hitvány, mint én”), mely később új fájdalommá változik át, ebben az esetben viszont (s itt már nem hitványságról, önvádról van szó, hanem arról a nyilvánvaló belső tényről, hogy valaki nem állta meg a helyét) ez a vélemény fennmaradt és fenn is marad. Nem akarok a szenvedéssel dicsekedni, amely ezt a nem élt életet kísérte, visszatekintve (és minden kis megállónál azóta) ki nem érdemelten csekélynek is látszik azokhoz a tényekhez képest, melyek nyomását tartania kellett, mindazonáltal túl nagy volt, semhogy továbbra is hordható legyen, vagy ha túl nagy nem is, elviselni mindenesetre értelmetlen. (Ezekben a gödrökben bukdácsolva talán megengedtetik az értelem keresése.) A legkézenfekvőbb kiút, mely már talán a gyermekévekben kínálkozott, nem az öngyilkosság volt, csupán az öngyilkosság gondolata. Esetemben nem kellett külön gyávaságot tákolni, mely az öngyilkosságtól visszatartson, elég volt ez az ugyancsak értelmetlenségbe torkolló megfontolás: „Te, aki képtelen vagy bármit is tenni, épp ezt akarnád megtenni mégis? Hogyan merészeled csak a gondolatát is? Ha képes vagy megölni magad, bizonyos értelemben már mindjárt nem is kell stb.” Később kiegészítette ezt lassan egyéb felismerés is, öngyilkosságra nem gondoltam többé. Ha kusza reményeken, a boldogság elszigetelt esetein, a hiúság felfuvalkodásán világos fejjel gondolkozva túltettem magam (és ez a „túltevés” épp hogy csak annyiszor sikerült nekem, amennyiszer az életben maradás kibírhatta), ez várt: nyomorult élet, nyomorult vég. „És mintha a szégyene túlélte volna”, íme, például *A per* zárómondata.

Új, ebbéli tökéletességében eddig nem képzelt, a magam erejéből (már ha a tuberkulózist nem számítom „erőimhez”) soha meg nem lelt út lehetőségét látom most. Látom csupán, látni vélem, egyelőre nem járom. E járható út lényege az (lesz), hogy nemcsak magánemberként, nem merő félrebeszélés formájában, de nyíltan, a magatartásommal fogom beismerni, hogy én itt a helyem megállni nem tudom. Hiszen e célból nem kell mást tennem, mint a leghatározottabban meghúzni megint egész eddigi életem körvonalait. Ennek első következménye az lesz, hogy összetartom magam, nem aprózódom el értelmetlenül, pillantásom zavartalan lehet.

Ez volt az a szándék, amelyben, még ha megvalósult volna is már - de nem valósult meg -, nem lenne semmi „csodálatra méltó”, csak valami komoly következetesség. Ha csodálatra méltónak nevezed, ez engem hiúvá tesz, a hiúság orgiáit szabadítja rám, holott tudom, amit tudok. Kár. Még egy semmicske kártyavár is összeomlik, ha a művész pöffeszkedni kezd. (Szerencsére pontatlan hasonlat.)

Mármost a Te utadat egészen másmilyennek látom; ha van itt egyáltalán látás. Te megállod a helyed, tehát ezt állnod kell. Képes vagy összefogni, ami szertefutna, én nem vagy legalábbis még nem. Egyre szorosabb közelségünk abban fog állni, hogy mindketten „megyünk”; eddig túl gyakran éreztem úgy, hogy a terhed vagyok.

Amit „gyanúnak” nevezel, olykor úgy érzem, mintha csak fölös erők játéka lenne, amelyeket Te, még nem teljesen összpontosítva, irodalmadtól vagy cionizmusodtól, ami itt ugyanaz, visszafogsz. Ilyen értelemben tehát, ha úgy akarod, „alapos gyanú”. [...]

Felix Weltschhez

[Zürau, 1917. november derekán]

Kedves Felix, Zürau első nagy hibája: egeres éjszaka, rettentő élmény. Nekem ugyan semmi bántódásom, és a hajam szála se őszült, mégis egy világ borzalma volt ez. Már korábban is előfordult, hogy itt-ott (pillanatonként meg kell szakítanom az írást, az okát még megtudod), tehát hogy itt-ott finom motoszkálást hallottam, egyszer még fel is keltem reszketve, körülnéztem, akkor mindjárt abbamaradt - de ezúttal igazi felfordulás lett. Micsoda rémséges néma és lármázó népség! Két órakor riasztott fel az ágyam melletti zörgés, attól fogva reggelig nem volt nyugság. A szenesládán föl, a szenesládán le, átlósan a szobában, körbe-körbe, fát rágva, pihenés közben füttyögetve; és közben folyton az az érezhető csend, ahogy titkon munkálkodik egy elnyomott, proletár nép, melynek birtoka az éjszaka. Hogy gondolatilag mentsem magam, a zaj centrumát a kályhánál lokalizáltam, a szoba túlsó végében, tőlem a legmesszebb, ám ott volt a zaj mindenütt, s a leggonoszabbul, ha egy egész csapat szökkent le valahonnét kötelékben. Tehetetlen voltam, lényemben fogódzó sehol, felkelni, gyufát gyújtani nem mertem, mindössze némi kiáltozással próbáltam elrettenteni őket. Így telt el az éjszaka, reggel az émely és a szomorúság nem hagyott felkelni, egy óráig az ágyban maradtam, és hegyeztem a fülem, hogy halljam, mint végzi be egy fáradhatatlan a ládában az éjszakai munkát, vagy készíti elő egy álló délelőttön át a következő éjszakai műszakot. Most itt van a macska, bár titokban kezdettől fogva utálom, idevettem a szobámba, gyakran kell elkergetnem, mert az ölembe ugrik, megakadályozom (ez viszont az írásban akadályoz); idepiszkít, hívhatom a földszintről a lányt; ha jól viselkedik (a macska), a kályhánál hever, és az ablaknál félreérthetetlenül ott kaparászgat közben egy túl korán ébredő egér. Mára nekem minden el van rontva, még a házikenyér jó tömör illata és íze is. [...]

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. november 24.]

Kedves Max, sok ráérő idő, de a levélírásra furcsa módon mégsem érek rá. Gondold csak meg: az egérinvázió óta, melyről talán már hallottál (hosszú megszakítás, be kellett festenem egy skatulyát meg egy fazekat), tulajdonképpen nincs szobám. A macskával, de csak azzal, valahogy átvészelem az éjszakát, hanem hogy üldögéljek is itt, és hol egy kosár mögül, hol az ablaktól halljam a kaparászást (minden karom zaját külön-külön), ahhoz igazán nincs kedvem, de nagyon körülményes az is, hogy a macskát, mely egyébként nagyon jó, gyermeteg állat, írás vagy olvasás közben figyeljem, ekképp védekezzem, nehogy az ölembe szökkenjen, vagy a hamuval időben ott legyek, ahol épp nyomot hagy; hogy rövid legyek, nem szívesen vagyok kettesben a macskával sem, mihelyt mások is vannak velünk, szinte egy csöppet sem feszélyező, ám különben már az is eléggé terhes, ha a macska előtt kell levetkőznöm, tornáznom, lefeküdnöm.

Marad tehát a húgom szobája, igen kellemes szoba, a riadalom, melyet küszöbéről bepillantva talán először érez az ember (földszinti, rács az ablakon, töredező fal), nem jogos egy csöppet

sem, viszont írni, ha este írni akarnék, természetesen aligha tudnék itt, lévén közös helyiség. Nappal pedig - a nappalok igen rövidek, ha valaki ágyban reggelizik, későn kel fel, s a földszinti szobában már csaknem két órakor alkonyul -, nappal három órám van mindössze, feltéve hogy az ég nem nagyon felhős, mert akkor még annyi sincs, és télen itt jóformán semennyi se lesz, mondom, nappal vagy a szabadban fekszem, vagy az ablaknál, és olvasok; ezt az időt, amikor két sötétség közt mégis fölcsippentenénk valamit egy könyvből (és közben honvédek tisztítják meg a Piave-deltát, Tirolból csapást mérnek, Jaffát meghódítják, Hantkét fogadják, Mann-nak nagy sikere van a fölolvasásával, Essignek semmi, Lenin nem Zederblum, hanem Uljanov stb.), ezt az időt igazán hogy is akarná írással tölteni az ember, és alighogy nem akarja, már sötét van megint, és csak a libákat látni ködösen az úsztatónál, a libákat, melyek (erről sokat mesélhetnék) igen ellenszenvesek volnának, ha nem lenne még ellenszenvesebb, amit művelnek velük. (Ma kint a tálban úgy hevert egy levágott tömősliba, mint egy halott tanti.)

Tehát nincs idő, ez bizonyított tény, bizonyítani kellene még, hogy így van jól. Így van jól. Ezt nem mindig tudom, hanem az akkor az én hibám, és rá is jövök mindannyiszor, egy pillanattal előbb is, mielőtt elkövetném. Ha kitartanék régi elveimnél - hogy az est az enyém s az éj -, csúnyán volnék, főként mert világítási gondok is akadnak. Mivel azonban mindez már nincs így, hiszen egyáltalán nem írok már, egértelen és fényes esti s éjszakai nyugalomtól nem félnék ugyan, de nem is vágyam semmi efféle, s mert a szabad idő délelőtt az ágyban (alighogy reggel elviszik a macskát, már kezdődik persze valahol a szekrény mögött a kapirgálás. Hallásom ezerszeresen kifinomult, és ugyanennyire el is bizonytalanodott; végighúzom az ujjamat a lepedővásznon, nem mondanám meg egészen biztosan, nem egeret hallottam-e. Hanem az egerek mégsem fantáziaképek csupán, hiszen a macska soványan jön be hozzám este, és teli a hasa, amikor reggel kiviszik), pár pillantás a könyvembe (most Kierkegaard-ba), alkonytájt egy kis séta az országúton, tehát mert egyedüllétnek ennyi elég, s csak ezeket az alkalmakat kell minél teljesebbé tennem, külsőleg panaszra nincsen ok, hacsak azért nem, mert megalázó, hogy gondoskodás és mások munkája vesz körül, miközben magunk, bár betegségünknek semmi látható jele, képtelenek vagyunk bármi olyan tevékenységre, aminek valóban látszata lenne. Nemrégiben megpróbáltam dolgozgatni egy keveset a veteményeskertben, de utána nagyon megéreztem.

Ottla Prágában van, talán hoz nekem közelebbi hírt a bécsi estről. Jobb közönséged nem lehetett abban a teremben, mint az ifjúság. Én is hasonlóképpen bízom az ifjúságban, jóllehet a magam ifjúkorában egyáltalán nem bíztam, pedig egyszerűen mint zsenge, jövőtlen ifjúság, ugyanígy megérdemeltem volna a bizalmat. Milyen szép lehet, ha valaki ezt a bizalmat bizonyítani is tudja, ahogyan például Te legutóbb Komotauban, ahol a meghatódás sora (Te írtál róla) volt az enyém.

Franz

Oskar Baumhoz

[Zürau, 1917. november vége-december eleje]

[...] A professzor előző havi kijelentése szerint tulajdonképpen már a hivatalban kellene lennem, bár polgárilag még bizonnyal nem vagyok gyógyult (viszont ami az egészségi állapotomat illeti, aligha volt valaha is jobb a közérzetem). Ha még legalább egy kevés ideig mentesülök a hivataltól, ami (természetesen a mentesülés) leghőbb vágyam, így csinálom

majd: december végén feltétlenül Prágában leszek, nem tehetek mást, hiszen a mentességem január elsejével lejár, és jelentkeznem kell. [...]

Max Brodhoz

[Zürau, 1917. december elején]

Kedves Max, csak véletlen, hogy ma válaszolok végre, s ugyanígy a szoba-, fény- és egérviszonyok is. De idegességhez és falu-város cseréjéhez ennek semmi köze. Az egerektől egész egyszerűen - félek. Honnét e szorongás, ezt kutatni a pszichoanalitikus dolga, én az nem vagyok. Miként a bogárfélelem, ez is nyilván összefügg azzal a körülménnyel, hogy ezek az állatok olyan váratlanul, hívatlanul, elháríthatatlanul, bizonyos értelemben némán, csökönyösen, titkos szándékokkal tűnnek fel, össze azzal, hogy úgy érzem, mintha a falakat körös-körül száz helyen átrágták volna, ott leselkednének, s hogy mind napszakuk, az éj, mind parányi méretük annyira távolivá s így még elérhetetlenebbé teszi őket. Főként a kicsinységük járul hozzá alapvetően e szorongáshoz, mert elképzelem például, hogy van esetleg egy olyan állat, mely úgy fest, mint a disznó, tehát önmagában véve mulatságos, hanem mégis oly apró, mint egy patkány, s így akár a padló lyukából is előbújhat szuszogva - ezt még elképzelni is borzasztó.

Pár napja igen alkalmas, bár ideiglenes kiutat találtam. Éjszakára a macskát az üres szomszéd szobában tartom, így elkerülöm, hogy összerondítsa a szobámat (nehéz dolog ilyen kérdésekben megértetni magunkat egy állattal. Merő félreértéssorozat az egész, mert a macska a verések s más felvilágosító módszerek nyomán megérti, hogy szükségének végzése nemkívánatos dolog, valamint hogy a helyét is alaposan megkell válogatni. Mit tesz hát? Választ például oly helyet, amely sötét, amely továbbá bizonysága lehet, hogy ő ragaszkodik hozzám, végül pedig neki magának is vonzó. Emberi oldalról nézve ez a hely véletlenül a papucsom belseje. Félreértés tehát, és ilyen annyi van, ahány éjszaka és macskaszükségvégzés), nem ugrálhat föl az ágyamra, s én mégis nyugodt lehetek, hogy ha a dolgok rosszra fordulnak, beengedhetem a macskát. Ezek az utolsó éjszakák nyugodtak is voltak, legalábbis nem észleltem egyértelmű egérjelentkezéseket. A jobb alvást persze nem segíti elő, ha a macskaszerepkör egy részét magunkra vállaljuk, ha fülünket hegyezve, tűzszemünket meresztve ülünk az ágyban, kihúzott derékkal vagy előrehajolva; ám ez csak az első éjszaka volt így, egyre jobb lesz.

Emlékszem a különféle csapdákra, melyeket már többször is ajánlottál, ám ezekhez most nem lehet hozzájutni, és tulajdonképpen nincs kedvem ilyesmihez. A csapdák még csábítóak is, és csak azokat az egereket irtják ki, amelyeket agyoncsapnak, míg a macska puszta jelenléte, sőt talán már az ürülékéé is, elrettentés, így az ominózus nyomok sem okvetlenül megvetendők. Feltűnő volt ez főként az első macskás éjszakán, mely az első egeres éjszakát követte. „Egér se moccant”: ezt nem mondhatnám persze, tény azonban, hogy a szaladgálás abbamaradt, a macska, kedvetlenül a rákényszerített helyváltoztatás miatt, ült csak a kályha melletti zugban, nem moccant, de ez is elegendő volt; mintha jelen lett volna a tanító, és így már csak pusmogás hallatszott innen-onnan a lyukakból.

Alig írsz magadról, én meg az egerekkel állok bosszút érte.

Azt írod: „megváltásra várok”. Szerencsére nem fedi egymást teljesen a tudatos gondolkodásod és a cselekvésed. Ugyan ki ne érezné, hogy „beteg, bűntudatos, tehetetlen”, amikor a feladatával küzd, sőt akkor igazán, ha ő maga a magától megoldódó feladat? Ki válthat meg úgy, hogy közben őt is meg nem váltják? Még Janáček is (akinek levelét egyébként a húgom

kéri) ott szaladgál Prágában fel-alá a hangversenye napján. Valamint: Te nem vagy nebáncsvirág, és ezek mind csak pillanatok. A Talmudnak azt a históriáját pedig én másképp mesélném el: az igazak sírnak, mert azt hitték, tömérdek szenvedés van mögöttük, ám most látniok kell, hogy az még mind semmi a jelenlegi valójukhoz képest. Hanem az igaztalanok - nos, vannak ilyenek egyáltalán?

Utolsó előtti levelemre egy szót sem feleltél, Werfel címét se küldted el, ezért most, kérlek, magadnak kell a levelemet Werfelhez elküldeni. Meghívott az *Anbruch*, Te vagy mögötte?

Franz

Elsa Brodhoz

[Zürau,] 1917. XII. 19.

Kedves Elsa asszony, a pillanat diktálja ezt a levelet, a következő pillanatban már nem írnám, a rákövetkezőben el se küldeném. Levelem ezért tévelyeg lényegében, és nem felel meg az emberi dolgok oly bőséges ismeretének, amit Maga igazán magáénak mondhat.

Ha mi itt, kedves Elsa, most Maxról kívánunk beszélni, először is közös nevezőre kell kerülnünk, vagyis úgy kell szólnunk egymással, mint Max barátainak, kizárólag mint a barátainak, figyelmen kívül hagyván minden egyebet, amiket én magam érinteni se mernék, hiába vonná közelükbe kezemet, mondjuk, a pillanat téves sugallatára Maga. Ám mint az ő barátai, nem vagyunk sem orvosok, sem tanítók, sem bírák, hanem csak emberek, akik mellette állnak, akik szeretik őt. Mint ilyenek azonban, úgy vélem, ha Max egész lényéről van szó, nem szabad, hogy tanácsokkal, súgással, célzásokkal befolyásoljuk őt, hanem kizárólag azzal, ami minden további nélkül adódik, létezésünkkel tehát, szeretettel, jósággal, visszafogottsággal, barátsággal. Ezt tette Maga is, Elsa, éppen elégszer láttam megindultan, miként; de természetesen Maga ennél többet, tehát kevesebbet is tett, amiképp minden ember, hiszen a fentebb mondottakat csak célként említettem. Jómagam is próbáltam Maxnak, mi több, épp az utóbbi időben (azt hiszem, egyszer a Maga jelenlétében) tanácsot adni, amely talán nem felelt meg a Maga felfogásának, ám nem is irányult ellene, mindenesetre tökéletesen ellentmondott az én valódi szándékomnak, végső soron az váltotta ki belőlem, ahogy elnéztem Maxot, olyasmi tehát, aminek állandó jelenétől Magának természetesen összehasonlíthatatlanul többet, alkalmasint erőinek határáig kell szenvednie; ezt én jól értem, megértésem itt feltétlen. Ennek ellenére fenntartom, mert így igaz, hogy Maxot bár vissza kell fogni, ha azt látjuk, hogy veszélyben van, s elbotlana, ám nem szabad fellökni, feltéve persze, hogy erre a teljességgel valószínűtlen műveletre képes volna az ember, mert így akadályoznánk meg, hogy fejjel rohanjon az általunk szenvedésének ítélt falnak. Ha ilyen tanácsokat adnánk neki, valahogy úgy járnánk el, mintha én most szemrehányást tennék Maxnak, mert jó barátom létére sem tanácsolta nekem már rég, hogy kapjak tuberkulózist.

Ezen meggyőződésemnél fogva ismerem fel a Maga levelének tévedéseit, amelyek, ismétlem, véleményem szerint nem a Maga tévedései, amiért is levelét meg nem tarthatom, s ezennel visszaküldöm. Ezek a tévedések például: a szeretet serkenti panaszra, és közben ott a tényleges alkalma a szeretetre. - Szószólót keres, holott a tévedhetetlen Max személyében ott a legerősebb szószólója. Maga egy talán távoli mellékes dolgot fődolognak lát (vagy legalábbis így irányítja tekintetét), elveszti a talajt, és így elmulasztja, hogy egészen nyugodtan az legyen, aki.

Levelének hangnemében most azt gondolhatná: „Igen könnyű dolog elveket darálni, miközben a másik bajban van”, és igaza lenne; ez az érzés megszégyenít, valahányszor Magára gondolok. De hát puszta szeméremből ezért mindjárt hallgassunk, netán hazudjunk is? Különösen itt, ahol a Maxért érzett aggódásunkban ügyünk közös.

Franz K.

Max Brodhoz

[Prága, 1917. december végén]

Kedves Max, íme, kéziratai (mind egyetlen példány), feleséged számára, senki másnak ne mutasd őket. *A vödörlovas*-ból és a *Régi históriá*-ból, kérlek, készíttess egy-egy másolatot az én költségemre, ezeket küldd el nekem, szükségem van rájuk Kornfeldnél.

A regényeket nem küldöm. Miért bolygatnánk a régi erőfeszítéseket? Csupán azért, mert e kéziratokat mindeddig nem égettem el? Mire (nem, ha: épp most érkezik levél F.-től, sok köszönet Esthernek, kérdi, megköszönje-e neked), tehát: ha legközelebb megyek, remélem, ez is megtörténik. Mi az értelme vajon, hogy az ilyen „még” művészileg is félresikerült munkákat őrizgetjük? Talán azt reméljük, hogy ezekből a kis darabokból az én egészem összeállhat, valamilyen hivatkozási alap, melynek mellét verhetem, ha megszorulok. Tudom, hogy ez lehetetlen; hogy ilyen segítség nem várható. Hát akkor minek nekem ezek a dolgok? Hát ami nem segíthet rajtam, az még ártson is nekem, ahogy ennek, e tudást feltételezve, lennie kell? Emészt ez a város, máskülönben nem mondtam volna, hogy viszem a papírokat. [...]

1918

Felix Weltschhez

[Zürau, 1918. február eleje]

[...] Amit Züarauról a képeslap alapján megjegyzel, találó. Rend van itt nap- s évszakok terén, és ha ebbe beleilleszkedhetünk, jó. Legutóbb meghallgattam a prédikációt, gyakorlatias volt és együgyű; a tárgyalt evangéliumi részletből (Lukács 2, 41-52) három tanulságot vont le: 1, a szülők ne hagyják, hogy gyerekeik kint játsszanak a hóban, hozzák őket magukkal a templomba (lásd: üres padok!); 2. a szülők törődjenek gyermekeikkel, ahogy a Szent Család a magáéval (miközben épp a gyermek Jézussal nem volt tulajdonképpen semmi gond-baj); 3. a gyerekek szóljanak ugyanolyan tisztelettudóan szüleikkel, mint apjával-anyjával a gyermek Jézus. És kész, mert nagyon hideg volt, ám valami végső erő mégis sugárzott az egészből. És tegnap például temetés volt, valami szegény ember halt meg a szomszédos faluban, mely még nyomorúságosabb, mint Zürau, de nagyon ünnepélyes volt az egész, ahogyan a tágas piactéren, hóban nem is lehetett volna másképp. A kocsi a fél teret metsző árok miatt nem mehet azonnal a templomhoz, kénytelen nagy kerülőt tenni a libaúsztató örül. A gyásznép, vagyis az egész szomszédos falu, már rég ott állt a templom kapujánál, és a kocsi még mindig azt a lassú kört rótta, előtte egy kis összefagyott, forma szerint egyetlen fúvóshangszerrel ölelt zenekar, mögötte a tűzoltóság (soraiban a mi Schafferunk is) nyugodt nyomtató lólépésben. És én ott hevertem ablakomnál a nyugszékben, és néztem, okulásomra, mint a templom szállóvendég szomszédja. Szívélyes üdvözlettel, sok szerencsét az előadásokhoz

Franz

Max Brodhoz

[Zürau, 1918. március eleje]

[...] Kierkegaard-ban alkalmasint csakugyan eltévedtem, ámulva állapítom meg ezt, ahogy róla írt soraidat olvasom. Valóban úgy van, ahogy mondod: házasság-megvalósításának problémája az ő legfőbb ügye, tudatáig mindegyre felhordott központi kérdése, láttam ezt a *Vagy-vagy*-ban, a *Félelem és reszketés*-ben, az *Ismétlés*-ben (ez utóbbiakat az elmúlt két hétben olvastam el, a *Stádiumok*-at megrendeltem), de - annak ellenére, hogy Kierkegaard mostanában valahogy mindig jelen van a számomra - valóban elfelejtettem, olyannyira más körül forgok, jóllehet a teljes kapcsolatot sem veszítettem el vele. Hogy „testileg" hasonlítok hozzá, ahogyan ezt a kis könyvecske olvastán (*Kierkegaard viszonya Reginához*, Inselverlag - itt van, el fogom küldeni neked, bár nem lényeges, legföljebb utólagos ellenőrzésül) éreztem, most már teljesen mellékes, hol van az, hol a szobatárs, csillag lett belőle, mind csodálatomat, mind együttérzésem bizonyos hidegét tekintve. Egyébként nem merek semmi határozottat mondani, a fentebb sorolt könyveken kívül csak az utolsót ismerem tőle, a *Pillanat*-ot, és hát ezek aztán (a *Vagy-vagy* és a *Pillanat*) valóban roppantul különböző lencsék, melyeken át az ember ezt az életet előre vagy hátra és természetesen mindkét irányban egyidejűleg vizsgálhatja. Ám csak negatívnak nem lehet őt, ez biztos, se itt, se ott nevezni, a *Félelem és reszketés*-ben például (ezt most el kell olvasnod) pozitivitása egészen hatalmassá nő, és csupán egy - közönséges kormányos előtt áll meg, már ha nem épp kifogás lehetne - így vélem

én - a pozitivitással szemben, hogy túlságosan elragadja a hév; az átlagembert (akivel egyébként érdekes módon olyan jól elbeszélgetett) nem látja, és a rettentő Ábrahámot a felhőkbe festi fel. Negatívnak mégsem nevezhetjük ezért (legföljebb az első könyveinek terminológiája szerinti szóval), és ki lenne megmondhatója, mi minden volt: a melankóliája.

Ami a tökéletes szerelmet és házasságot illeti, Ti egyébként a *Vagy-vagy* alapján igencsak egyetértetek; csak a tökéletes szerelem hiánya teszi A.-t alkalmatlanná a B.-vel kötendő tökéletes házasságra. Én azonban a *Vagy-vagy* első könyvét még most sem tudom minden viszolygás nélkül olvasni. [...]

[Zürau, 1918. március végén]

[...] Köszönöm a közvetítést Wolffnál. Mióta elhatároztam, hogy a könyvet apámnak ajánlom, fontosnak érzem, hogy hamar megjelenjék. Nem mintha ezzel apámat kiengesztelhetném, ennek az ellenségességnek kitéphetetlenek a gyökerei, mégis tennék valamit: csakúgy, mintha nem utaznék is valóságosan Palesztinába, de legalább az ujjammal a térképen. Ezért akartam - mert Wolff úgy elzárkózik irányomban, nem válaszol, nem küld semmit, holott valószínűleg ez az utolsó könyvem - a kéziratot Reissnek küldeni, aki igen szívélyesnek mutatkozott. Írtam még Wolffnak egy ultimátumos levelet, erre persze szintén nem jött mindmáig válasz, érkezett viszont közben, mintegy tíz nappal ezelőtt, egy újabb korrektúra, mire Reisst mindjárt lemondtam. Adjam mégis máshová? Kaptam közben Paul Cassirertől is meghívást. Egyébként honnét tudja züraui címemet?

Talán Adlerral is beszéltél Kierkegaard-ról? Számomra Kierkegaard most már nem annyira jelenlévő, hiszen a régi könyveit már hosszabb ideje nem forgattam (szép időben a kertben dolgoztam), a *Stádiumok* viszont még nem futott be. - Említed az „átreflektáltságot", s nyilván velem együtt úgy érzed, hogy az ember nem vonhatja ki magát terminológiájának, fogalmi fölfedezéseinek hatása alól. Ott van például a „dialektikus" fogalma nála, vagy az a felosztás, hogy „a végtelenség lovagja" és „a hit lovagja", netán a „mozgás" fogalma. Ez a fogalom egyenesen a megismerés boldogságáig vihet el, sőt egy szárnycsapással még tovább. Teljesen eredeti mindez? Nincs-e valamiképpen Schelling vagy Hegel (mindkettejükkel igen behatóan s ellentét jegyében foglalkozott) mögötte?

A fordító azonban gyalázatosságot művel, azt hittem, csak a *Vagy-vagy*-ban „foganatosított változtatásokat, tekintettel" a szerző „ifjú korára" - hát most a *Stádiumok*-ban is? Ellenszenves, különösen ha belegondolunk, hogy a másik fél ilyenkor mennyire védtelen. Persze a fordítás németsége még nem a legrosszabb, és az utószóban itt-ott használható megjegyzésekre is bukkanhatni: oka ennek az lehet, hogy Kierkegaard roppant fényforrás, és minden mélységig elhatol. Ám a kiadónak nem kellett volna ilyen „mélyekig" hatolnia, amikor Kierkegaard-nak fordítót keresett.

A könyv formájú publikációkban (a *Stádiumok*-at nem ismerem, de ilyen értelemben minden könyve kompromittáló) nem látok alapvető ellentmondást szellemi alaptörekvésével. Nem egyértelműek ezek a könyvek, s ha ő maga később eljutott is fejlődésében némi egyértelműségig, ez is csak szellemből, szomorúságból-gyászból és hitből kavarodott káoszának része. Kortársai még élesebben érzékelhették ezt, mint mi. Azonkívül a kompromittáló könyvei álnéven jelentek meg, s ilyenek csaknem a magvukig; egészükben, bármennyire tele vannak is vallomással, igen jól megtennék a csábító - zavart okozó - leveleiként, s akárha felhők mögött íródtak volna. És ha mindez nem áll is így, tagadhatatlan, hogy az idő enyhítő hatására azt eredményezhetik, hogy a menyasszony fellélegzik: üresen járt ez a kínzógép, hál' istennek, csak az ő árnyát dolgozta meg, valós személye megmenekült tőle; ezen az áron készséggel

elviselhette akár a csaknem évenként megjelentetett művek „ízléstelenségét” is. Végül pedig legékesebb bizonyságául Kierkegaard módszerének (hogy ordítsunk, mert akkor nem hallanak, és hamisan ordítsunk, mert hátha mégis meghallanak minket) az ara oly ártatlan maradt szinte, mint egy bárányka. És itt Kierkegaardnak valami talán akarata ellenére sikerült, vagy mellesleg, miközben a célja más volt.

Kierkegaard vallási helyzete az én számomra valahogy nem akar olyan (nekem is csábító) világossággal megmutatkozni, mint a Te szemedben. E rendkívüliséget illetően az ő alapállása - amikor még a száját se nyitja ki - láthatóan cáfol téged. Mert az istenihez való viszony Kierkegaard szerint semmilyen külső szempontból nem ítélhető meg, s talán olyannyira így gondolja ezt, hogy még maga Jézus sem minősíthetne senkit, aki követi, milyen messzire jutott ebben. Kierkegaard számára ez mintha bizonyos értelemben az Utolsó Ítélet elé tartozó kérdés volna, vagyis válasz rá - ha van egyáltalán - csak a világ végével adható. Ezért a vallásos viszony jelenbeli, külső képének semmi jelentősége. Persze a vallásos viszony megnyilatkozásra törekszik, ám ebben a világban ez lehetetlen, ezért kell a törekvő embernek szembefordulnia vele, ekképp mentvén önmagában az istenit, vagy, ami ugyanazt jelenti, az isteni állítja szembe az ilyen embert a világgal, hogy benne maga meneküljön. Ekképp a világnak erőszakot kell elszenvednie tőled csakúgy, mint Kierkegaard-tól, itt inkább általad, ott inkább általa, ezek csak a megerőszakolt világ oldalán jelentkező különbségek. És a következő idézet nem a Talmudból való: „Mihelyt jön valaki, aki valami primitívséget hoz magával, tehát nem azt mondja: A világot úgy kell venni, ahogy van (jelnek, melyet tüskés pikóként szabadon hagyunk el magunk mögött), hanem így szól: Bármilyen is ez a világ, én megmaradok eredetiségemben, amit nem óhajtok a világ tetszésére megváltoztatni: abban a pillanatban, hogy ez a szó elhangzik, változás megy végbe a létezés egészében. Ahogy a mesében, mikor elhangzik a varázsige, feltárul az évszázadok óta elvarázsolt kastély, és minden megelevenedik: így lesz a létezés merő figyelem. Az angyalok máris tevékenykedhetnek, és kíváncsian lesik, hogy ebből megint mi lesz, mert ez foglalkoztatja őket. A másik oldalon: sötét, fenyegető démonok, akik sokáig ültek tétlenül, ujjukat harapdálván, szökkennek, tagjaikat nyújtóztatják, mert, azt mondják, itt van az, amire oly régóta várnak, végre nekünk is jut valami, stb.”

Az önkínzás Istenéhez: „A kereszténység alapkövetelményei (átlagosnál több szenvedés, egészen sajátos bűntudat) megvannak bennem, és menedékre is lelek a kereszténységben. Hanem hogy kizárólagossággal és közvetlenül hirdessem másoknak, azt nem: hiszen az alapfeltételeit nem biztosíthatom.”

Freudhoz (azt vizsgálván, hogy Jézus mindig egészséges volt): „Egyáltalán, hogy testi-lelki egészségben bárki is igazi szellemi életet éljen - ilyen nincs.”

Azt mondod, Kierkegaard nem példa, úgy véled, nem végső példa. Senki sem az persze; ilyen nincs.

Franz

[Zürau, 1918. április eleje]

[...] Köszönöm a mellékelt leveleket. Pick levele nem tartozik a háború rossz következményeihez, még ha kitetszik is, hogyan vezeti kezét előző leveled, melyet nem ismerek, valamint hogy épp a legfontosabb aggályok maradnak egy kicsit homályosak, bár nem biztos, hogy előtte is azok. Egyébként mindegyre ez visszhangzik rá bennem: az író próbája a mű; ha teljes az egyezés, jó; ha szép vagy dallamos eltérés adódik, az is jó; ám ha disszonanciát kell tapasztalnunk, az nem jó.

Nem tudom, ilyen elvek egyáltalán alkalmazhatók-e, készséggel tagadnám, ugyanakkor elképzelhetőnek tartanám az eleven eszme által elrendezett világot, ahol a művészet ott áll az én tapasztalatom számára ismeretlen helyen, mely pedig megilletné. (Közben a kancával Schaab faluban jártam csődörnél, most a szobában már túl hideg van, itt a kertben egy félig kész uborkaágyásban viszont még jó meleg. Ottla épp nemrég hordott ide kecsketrágyát, szaga szúrja az orromat.) Azt gondolom: olyan analízis, amelyik azoknak az elveknek az alkalmazását megalapozhatná, bennünket illetően nem képzelhető valósnak, hiszen (ebben az értelemben) mindig egészek maradunk, ha bármit írunk, nem a holdat lökjük ki eredetünkre vonatkozó vizsgálatok érdekében, hanem mindenünkkel áttelepülünk a holdra, semmi sem változik, ott is ugyanazok vagyunk, amik itt voltunk, az utazás ütemét tekintve ezernyi különbség lehetséges, a ténykérdésben semmi, a föld, mely a holdat lerázta, azóta szilárdabb, mi viszont elveszítettük önmagunkat egy holdbéli otthon kedvéért, nem végérvényesen, itt semmi se végérvényes, mégis elveszítettük. Ezért nem követhetlek, amikor különbséget teszel a művel kapcsolatosan akarat és érzés között (vagy talán csak a névadás következtében, s ezentúl, korlátozásul, végső soron önmagamnak beszélek, tehát haza s túl terjengősen, de nem tehetek róla, más látköröm nincs). Akarat és érzés, minden mindig s helyesen, elevenként adott, itt semmi szét nem választható (bámulatos, most, bár nem is tudtam, hasonló következtetésre jutok, mint Te), az egyetlen elválasztás, amely végezhető, a hazától való elválasztás már megtörtént, a kritikus hunyt szemmel is megállapíthatja, ám sosem értékelheti a végtelenséghez képest kétségtelenül egészen jelentéktelen különbségei szerint. Ezért érzem úgy, hogy minden olyan kritika, amely valódiság, nemvalódiság fogalompárosával bíbelődik, és a nemlétező szerző akaratát és érzését keresi a műben, értelmetlen, és magyarázata épp csak annyi lehet, hogy szintén elveszítette hazáját, és minden ugyanabban a sorban jár, úgy értem persze: a tudatos hazát vesztette el. [...]

Johannes Urzidilhez

[Prága, 1918 tavasza]

Igen tisztelt Urzidil úr!

Nagyon köszönöm kedves meghívását és a folyóiratot, kérem mégis, hogy közreműködésemtől, legalábbis egyelőre, tekintsen el, mert semmim sincs, amit megjelentethetnék.

Szívélyes üdvözlettel,

F. Kafka

Oskar Baumhoz

[Zürau, 1918. június]

Kedves Oskar, már régen írtam volna neked, ha lenne valami különösebb jó, amit gyógyulásomról írhatnék. Ám ez egy orvosi szempontból - tréfásan is, komolyan is - kilátástalan eset. Óhajtasz amatőr diagnózist? A testi betegséggel itt csupán a szellemi kór lép ki medréből; ha vissza akarnánk szorítani, a fej persze tiltakozik, hiszen a tüdőbajt nagyon is kényes helyzetében vetette ki, s akkor most megint visszaerőltetnék rá, méghozzá épp amikor roppant kedve volna még más betegségeket is kivetni. És hogy a fejnél kezdjük, azt gyógyítsuk, nos, ahhoz egy bútorszállító munkás testi erejére volna szükség, ami bennem a fentebb nevezett

okoknál fogva sosem lesz meg. Marad tehát a régiben. Korábban az volt a buta - de az önorvoslástan első évfolyamaiban érthető - véleményem, hogy egy bizonyos egyedi alkalommal ilyen-olyan véletlen okból nem tudtam rendesen felépülni, most már tudom, hogy ezt az ellenokot mindig magamban hordom.

Különben itt minden nagyon szép, még ebben az esős-napos júniusban is, a langyos, illatos levegő mindegyre simogat, kérlel, amilyen ártatlan, hogy ne haragudjak, amiért nem tud meggyógyítani.

Max ír a történetről, melyet felolvasol, nagyon örülök, hogy végre, június végén, megint látlak.

Feleségedet, nővéredet és a gyereket üdvözlöm szeretettel,

Franz

1919

Oskar Baumhoz

[Schelesen, 1919 elején]

Kedves Oskar, hogy élsz tovább ezen a télen? Mintha igazságtalan lenne az elosztás; én már a második telet töltöm falun, Te meg, aki úgy örültél Zürauban, nem szabadulsz Prága havától s hidegétől. Ráadásul én szomorújátékot sem tervezek, semmifélét, nemhogy olyat, mint a tied, amelyről egyébként - vagy a sorsáról legalább - szívesen hallanék.

Mármost azt hiszem, hamarosan visszatérek, úgy tíz napon belül, hacsak az itteni orvos mást nem javasol. Nem mondom, hogy ez a hely nem olyan szép, mint Zürau, mégsem olyan könnyű hely, másodszor vagyok itt már, de talán tíz nekifutásra lenne szükség, hogy azt mondhassam: ez az, Zürauban minden könnyű volt. Persze egészségileg is valamivel jobban voltam.

Emléked - vagy tulajdonképpen a kisfiadé - élénken él még a házban. Ahol laktatok, a postás kis spicce nem bírta Leo kínzásait, ezért aztán Stüdl kisasszony vette - vagyis váltotta - meg. A spicc már rég nem él. Téged azonban mint fiad atyját nem borít feledés. Odalent épp felségesen csaholnak a kutyák, rajtam állnak bosszút a spiccért minden éjjel, de hát ez semmiség, a bensőbb ebek veszélyesebben szaggatják az álmot.

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat

Franz

Max Brodhoz

[1919 tavaszán?]

[...] Épp jókor kezdődtek most a gyomorfájdalmak, s amit akarsz, méghozzá olyan erővel, ahogyan egy molnármesterségen edződött testhez illik. Egész délután ott hevertem a kanapén, ebéd helyett csak egy kevés tea volt bennem, és negyedórányi alvás után nem tehettem mást, csak bosszankodtam, hogy miért nem sötétedik már. Úgy fél öt tájban derengett föl az az árnyalatnyi világosság, mely aztán egyszerűen nem és nem múlt el. Hanem amikor sötét lett, az sem volt jó. Hagyd ezt, Max, hogy a lányokra panaszkodsz, vagy jó fájdalom az a fájdalom, amit okoznak neked, vagy ha nem, akkor védekezhetsz, megszabadulhatsz tőle, erőre kaphatsz. De én? Mindenem, amim csak van, ellenem irányul, ami pedig ellenem irányul, már nem az enyém. Ha például - ez csak egy jó példa - a gyomrom fáj, akkor az már tulajdonképpen nem is a gyomrom, hanem valami, ami lényegében nem különbözik egy idegentől, akinek kedve támadt elnáspángolni engem. De így van ez mindennel, én már csak szúró hegyekből állok, melyek belém hatolnak, és ha védekeznék, ha erőt fejtenék ki, az csak oda vezet, hogy még mélyebbre hatolnak belém. Olykor azt mondanám, Isten tudja, miként érezhetek én még egyáltalán fájdalmat, hiszen annyira sürgetős, hogy fájdalmat okozzak magamnak, hogy fájdalmat érzékelni szinte rá sem érek. Ám gyakran azt kell mondanom, tudom is, valójában nem érzek fájdalmat, valóban az elgondolható legfájdalommentesebb ember vagyok. Tehát a kanapén nem voltak fájdalmaim, a derengő világosságon, mely idejében megszűnt, nem bosszankodtam, és a sötétséggel ugyanígy voltam. De kedves Max, hidd el, ha nem akarnád is hinni: ezen a délutánon minden pontosan úgy alakult, hogy - ha én én volnék - mindezeket a

fájdalmakat pontos sorrendben kellett volna érzékelnem. Mától kezdve semmiféle megszakítást nem ismerek ebben a hitemben: egy lövés volna a legjobb. Egyszerűen ellőném magamat arról a helyről, ahol nem vagyok. Jó, gyávaság lenne; és a gyávaság gyávaság marad, még ha egy bizonyos esetben csak gyávaság van is, semmi más. Ez itt az az eset, íme, itt egy helyzet, amelyet mindenáron fel kell számolni, de hát senki más fel nem számolhatja, csak a gyávaság, a bátorság csupán görcsökbe rántja. És maradunk is a görcsöknél, nem kell aggódnod.

Julie Wohryzek nővéréhez

1919. XI. 24.

[...] Tudja, hogy ismerkedtünk meg, J. meg én. Az ismeretség kezdete nagyon különös volt, és babonásoknak nem éppen szerencsésnek ígérkező. Néhány napig szakadatlanul nevettünk, valahányszor csak találkoztunk, étkezés közben, séta közben, egymással szemközt ülve. Mindent egybevetve a nevetés nem volt kellemes, nem volt semmi látható oka, kínzó volt, megszégyenítő. Hozzájárult, hogy eltávolodtunk egymástól, fölhagytunk a közös étkezéssel, ritkábban láttuk egymást. Ez egybevágott, azt hiszem, más irányú szándékunkkal is. Viszonylag boldog, szabad, nyugodt év volt ugyan mögöttem (eltekintve a betegségtől), de mégiscsak olyan voltam, mint a sebesült, aki tűrhetően megvan, amíg nem ütközik semmibe, de az első igazán találó érintés fellobbantja újra a legkomiszabb kezdeti fájdalmakat, éspedig nem úgy, hogy a régi élmények megelevenednek, nem, azok elmúltak, és úgy is maradnak, de mintegy visszamaradt a fájdalmak formája, úgyszólván egy régi sebcsatorna, és ebben minden új fájdalom tüstént fel-alá kezd közlekedni, borzasztóan, mint az első napon, sőt még borzasztóbban, hisz mennyit veszítettem azóta az ellenállóképességemből. Már az első napokban így jártam akkor, az első éjszakák egyike volt az első álmatlan éjszakám egy év óta, értettem a fenyegetést.

J.-nek talán könnyebb dolga volt, egyrészt mert leány, másrészt mert melegség és hidegség csodálatos, kívülről nagyon nehezen megbolygatható keverékéből áll.

Átvészeltük hát, kipihenni édeskevéssé pihentük ki ugyan magunkat, különösen én mentem volna legszívesebben mindennap az orvoshoz a szívem miatt, de átvészeltük. Megállapítottuk egymás közt, hogy bizonyos értelemben a házasságot és a gyermekeket tartom a földi törekvések legszentebb céljának, de lehetetlenség volt megházasodnom (bizonysága ennek, minthogy semmi más nem bizonyult eléggé érthetőnek, kétszeri eljegyzésbontásom maradt), és ezért búcsút kell vennünk egymástól. Így is történt.

Csakugyan nem is írtunk egymásnak egyszer sem az alatt a három hét alatt, amit még egyedül Schelesenben töltöttem, de mikor megérkeztem Prágába, mintha űztek volna, úgy repültünk egymáshoz. Nem volt más választásunk egyikünknek sem. Mégis én játszottam az egészben a kezdeményező külső szerepét.

[...] Mi jogosított fel erre, mikor egyszer már rossz tapasztalatokat szereztem (kizárólag önmagammal)? A dolgok állása itt sokkal kedvezőbb volt, mint korábban, sőt kedvezőbbnek elképzelni sem lehetett volna. Nem akarom ezt itt részleteiben megindokolni, csak annyit mondok, hogy olyan közel voltunk (és vagyunk) egymáshoz, mint még maga J. sem tudja, hogy feltehetőleg minden előkészítenivalóval gyorsan és egyszerűen végezni lehetett, s hogy végül az apám ellenállása, a hozzá való szerencsétlen viszonyomat figyelembe véve, további súlyos bizonyság volt a szememben arra, hogy helyes, amit tenni akarok. Szerelmi házasságnak

indult a dolog véleményem szerint, de valójában még inkább észházasságnak a szó legnemesebb értelmében.

[...] Mármost miből állt az ellenkezés bennem, amely mindennek ellenére nem tűnt el, hanem bizonyos értelemben lesben állt, és a fejleményeket figyelte? Igazán úgy beszélhetek róla, mint valami idegen dologról, mert messze túlszárnyalja saját erőmet, és ha úgy tetszik neki, tökéletesen a hatalmában tart. Az anyagi gondok mindenekelőtt nem jönnek számításba. [...] Másról van szó, valami szól hozzám, és az önmagukban keveset jelentő anyagi gondokat ördögi ravaszsággal a többi közé keveri: Te, aki örökösen harcolni kényszerülsz belső tartásodért, minden erőddel, és úgy is hiába, Te akarsz saját háztartást alapítani? [...] Miféle erőkkel akarod ellátni? Hiszen annyi gyereket akarsz továbbá, amennyi megadatik neked, elvégre azért házasodsz meg, hogy jobb légy, mint amilyen vagy, és irtózol a házasságban minden gyermekkorlátozástól. De nem vagy paraszt, akinek a gyermekeit eltartja a föld, és hiába szállsz alá a legmélyebbre, kereskedőt sem találsz magadban, belső hajlam szerint tudniillik, hanem csak hivatalnokot (amely alighanem a hivatással bíró európai emberfajta söpredéke), aki amellett túlfeszített idegzetű, mélyen bele van merülve az irodalom ingoványába, gyönge tüdejű, s fáradtan kerülgeti a kevéske hivatali írnivalóját. Ilyen feltételekkel (mikor is minden további nélkül elismerhető, hogy házasodni meg kell) akarsz megházasodni? És ilyen szándékok mellett még merészkednél azt is elvárni, hogy éjjel aludj, és másnap a fejfájástól úgyszólván lángcsóvaként ne félig megkergülve szaladgálj? És ezzel a hozománnyal akarsz egy bizakodó, odaadó, felfoghatatlanul önzetlen teremtést boldogtalanná tenni?

Azt fogja közbevetni, hogy hiszen tudtam már mindezt előbb is, semmi okom nem volt tehát arra, hogy ilyen messzire elvigyem a dolgot az érintettek gyötrelmére. Erre felelhetek egyetmást: először is az ilyen dolgokat, még ha hasonlóképpen meg is tapasztalta már, sohasem tudja az ember, hanem minduntalan újra át kell élnie a maga szörnyű újdonságában. Másodszor nem volt más választásom, mert az akkori állapotom viszonylagos, békés boldogságát házasságra törekvő természetemmel jogtalannak tartottam, és úgy véltem, hogy a házassággal legalább utólagos jogcímet szerezhetek rá, vagy hogy a legvégső, semmit sem kímélő erőfeszítéssel eljutok a házassághoz. Ez belső kényszerhelyzet volt. Harmadszor, mint már mondtam, a helyzet roppant kedvező volt, és remélhettem, ha nem ámítottam is magam a visszahúzó erőkre nézve, hogy elérem, amit akarok. Hiszen a legnagyobb aggályok is elbújnak eleinte a szilárd elhatározás elől, igyekeznek ugyan az álmatlanság minden kínjával megrendíteni, de a maguk leplezetlen alakjában még sokáig nem mernek fellépni. Erre építettem a reményemet. Versenyfutás volt az egész a külső tények és a belső gyengeségem között. Különféle szakaszok voltak, először az orvosi vizsgálat elhúzódása, mert a professzor szabadságon volt - ez rossz volt; aztán az apám nem túl sokáig tartó ellenállása - ez azért is jó volt, mert elszórakoztatta az embert, és - a valódi veszélyektől elterelte a gondolatait; akkor eljött a lehetősége egy tűrhető, azonnal beköltözhető lakásnak - ez már ki volt számítva, egy röpke kis hét, a kihirdetés előtt szabad volt az út, és összeházasodtunk volna. De pénteken aztán kiderült, hogy mivel a lakás kicsúszott a kezünkből, mégsem tudunk összeházasodni. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy ez szerencsétlenség volt, talán később annál súlyosabb összeomlás történt volna, és akkor már egy házaspárt temetett volna maga alá, inkább csak azt mondom ezzel, hogy házassági reményem nem volt megalapozatlan, és hogy a tényekhez mérten is csupán szegény ember s szegénységemben szerencsejátékra utalt, de nem hazug ember vagyok.

Ez volt akkor a fordulópont, azontúl már nem lehetett a dolgot feltartóztatni, lejárt a haladék, amelyet ezúttal kaptam, ami eddig a távolból intett, az most csakugyan éjjel-nappal a fülembe mennydörgött; J. tudja külső jelek alapján, nagyjából hogyan történt, végül nem állhattam meg tovább, és meg kellett mondanom neki. [...]

1920

Napló

Január 9. Babona és az élet alapelve és lehetővé tétele:

A bűn egén át nyerhető el az erény pokla? Ilyen könnyű? Ilyen piszkos? Ilyen lehetetlen? A babona egyszerű.

A tarkójából kivágtak egy szelvényszerű darabot. A nappal belenéz az egész világ. Idegesíti, eltereli a figyelmét a munkáról, bosszantja is, hogy éppen ő zárassék ki a színjátékból.

A végleges szabadulás sejtelmét nem cáfolja, ha másnap a fogság még változatlan marad, vagy akár súlyosbodik, vagy ha még határozottan ki is jelentik, hogy soha nem lesz vége. Mindez inkább szükséges feltétele lehet a végleges szabadulásnak.

M. E.-hez

[Prága, 1920. január-február]

Kedves Minze, persze hogy megtalált előző levele, és örültem is neki, gyakran gondoltam rá és Magára, és - nem tudom pontosan, miért - mindmáig nem válaszoltam. Talán azért, mert az a levél annyira önálló volt, s nemhogy segítséget, de mintha még választ sem igényelt volna.

Nem így ma. Ennyire bizonytalan? Rossz lenne, de hát a maga bizonytalansága persze már Schelesenben sem volt híján valami derűnek, gondtalanságnak, bizalomnak. Szorong magáért az ember, mégsem akarnám, hogy más legyen. Ez az én álláspontom, míg viszont a rokonok, akiknek helyzete korántsem lehet könnyű, érthetően csak a szorongást érzik. Nem is emlékszem már, mesélte-e nekem, mennyire volt elégedett magával (az üzletvezetéstől és a betegápolástól eltekintve) az apja, voltak-e gondjai magával, hogyan képzelte a maga jövőjét, stb. Érdekelne. De az apjának valami dühkitöréséről beszélt, azt hiszem.

Hogy a tanulás tervét föladta, nagy kár, nem is egészen érthető. Hiszen Holzmindenbe, mint mondta, már felvették. Meg aztán Holzminden nem lehet az egyetlen lehetőség. Csupán Észak-Csehországban is több ilyen iskola van. S ez a szándéka mintha még most is komoly lenne, úgy érzem, ha adott esetben még gyakornoknak is elmenne egy birtokra. Pillanatnyilag nem tudok lehetőséget, de ilyenek biztosan vannak, maga is beszélt, ha nem tévedek, egy grossprieseni uradalomról, ahová alkalmasint felvennék. - Ebből se lett semmi? Nos, majd ezen még törjük egy kicsit közösen is a fejünket.

Hogyan telt az ideje Schelesenben s utána? Rolffal és mezei mászkálással? Ez igen jó lenne így, csak túl kevés vagy túl sok. Jó dolog, ha álmokat üldözünk, csak az rossz, ahogy aztán többnyire végződik a dolog: hogy az álmok kezdenek üldözni minket. A világ pedig, mint írja, tágas ugyan és nagy, ám egy hajszálnyival sem nagyobb, mint amekkorává magunknak tehetjük. Abban a végtelenségben, amelyben most a világot látja, a bátor szív igazsága mellett ott van még tizenkilenc évének érzékcsalódása is. Könnyen ellenőrizheti ezt azon, hogy például a negyvenéves kor ugyanilyen végtelenségnek tűnik fel maga előtt, holott ebben, mint

azt egész környezete tanúsíthatja, az a végtelenség, amelyről Maga álmodik, semmiképp sincs meg.

Mit csinál Karlsbadban? Egészséges már? Karlsbadban van, azt hiszem, egy nőrokona Stüdl kisasszonynak, akiről ő sok szépet mesélt nekem, ismeri? Talán egy hónap múlva utazom Meranba. Járt már maga is Meranban?

Szívélyes üdvözlettel híve,

F. Kafka

Kurt Wolffhoz

[Prága, 1920. február]

Igen tisztelt Wolff úr, semmit sem felejtettem el, ám ahogy decemberben már majdnem megvolt a szabadságom, egy kicsit meghűltem, az orvos megvizsgált, s amikor Münchenről hallott, állapotomat tekintve erőteljesen eltanácsolt tőle, ajánlotta inkább Merant vagy ilyesmit. Igazat kellett neki adnom, valóban nem voltam olyan állapotban, hogy szabadságomat egészségileg szabadon és biztonságosan tölthessem, holott csak úgy lett volna értelme az egésznek; mivel azonban München s ilyen szabadság nem ment, úgy gondoltam, ne legyen más egyéb se - egyébként az egész mérleg erre a túlsúlyra várt -, és maradtam. Önnek, Wolff úr, csakígy inkább nem válaszoltam, hiszen mire lett volna jó most a sok magyarázkodás, amikor nemrégiben még a tejszükségletem gondjaival is terhelni kényszerültem Önt (valójában azzal is csak minél több realitást igyekeztem mindjárt a kezdet kezdetén a tervbe ömleszteni).

Kizárólag egészségesen vágytam volna üdülni, erre azonban nem volt mód - ami késik, talán nem múlik -, ám egy kis egészségügyi üdülés most kora tavasszal elengedhetetlen lesz. És ha már úgyis Bajorország lett volna az úticél, kértem prospektust a Partenkirchen melletti Kainzenbad szanatóriumától, ám az igen lassan s szinte vonakodva válaszoló igazgatóság épp ma kézhez kapott soraiból az derül ki, hogy szabad szobájuk csak március végén lesz, ami kicsit késő. Persze nekem lényegében sem szanatóriumra, sem orvosi kezelésre nincs szükségem, ellenkezőleg, mindkettő inkább árt, használni csak a napfény használna, a levegő, a szabad természet, a növényi koszt, mindehhez azonban Csehországon kívül ebben az évszakban kizárólag szanatóriumokban juthatok. Ha tehát, igen tisztelt Wolff úr, ezen a téren valamiféle tanácsot adhatna, hálásan fogadnám, máskülönben bizonnyal a március végi Kainzbadot választom majd.

Igaz köszönettel és köszöntéssel őszinte híve,

F. Kafka

M. E.-hez

[Prága, 1920. február]

Kedves Minze, hát persze hogy szabad ilyen leveleket írni, főleg ilyeneket szabad. Összefüggőbb, kevésbé szétszórt levelek különben gyakorta eltakarhatnak valami fontos dolgot, ám az ilyen töredékes, pár sorból álló levél semmit sem takar el, itt valóban csak a szem erején múlik, mit lát benne, az ilyen levél annyira meghitt, mintha közös lakásban tartózkodnánk,

persze ezer szobával elválasztva, melyeknek ajtói azonban egyetlen hosszú sorban nyitva állnának, úgyhogy magát, ha nagyon aprón is már és ködösen, azért látni lehetne az utolsó szobában, és amit így láthatnék, Minze, nem lenne sem különösebben szép, sem túl vidám, sem nagyon jó. [...]

[Prága, 1920. március]

Kedves Minze, fekszik az ember betegen, régi, levethetetlen szokás szerint finom kis lázzal, és akkor jön Maga, és közli, hogy Ahlemban nem fogadták. Hát egy csöppnyi helyet azért igazán szoríthattak volna Magának, nyilván nem tudják, milyen kicsire össze tud gömbölyödni. Közben hallottam még egy másik zsidó valamiről, a Köln melletti Opladenről, de ott is tele minden, és csak a következő, áprilissal kezdődő évben van némi - ködös - kilátás, talán pontosabbat is hallok majd erről. Hát Immenhof - vagy nem így hívják? - nem válaszolt? És hogy most Grosspriesenben gyakornokoskodna - Grosspriesenről állhatatosan hallgat -, és jövőre Ahlemba menne, az elképzelhetetlen? Miért? Hölgykalapokra zöldfélét tűzködni közben gyönge vigasz, és nem is túlságosan örvendetes, mert Teplitz a helyszín. Bár sosem láttam Teplitzet, ki nem állhatom. Hiszen a maga szűkebb pátriája, és a csak egy kicsit is nyugtalanabb ember számára a szűkebb pátria, még ha készséggel ringatózik is vele kapcsolatban öncsalások közt, mindig maga a szűkösség, otthontalanság, emlékek helye, fájdalmaké, kicsinyességeké, a szégyené, az elcsábíttatásé, az erőkkel való visszaélésé.

Az efféle pátria eredményezi - azzal, hogy gondolatilag is szűkös -, ha önmagát s az embereket, pontosabban a többi lányt ilyen ellentétben érzékeli. Ellentétek bizonnyal léteznek, hiszen a világ a káoszelemet tekintve a Maga fejével rokon, hanem olyan egyszerűen azért, ahogy maga állítaná - hogy itt a többi lány, itt meg vagyok én -, a dolog elképzelhetetlen. Csúnya Teplitz.

Betegségem miatt késett a levél; egyébként ez nem igazi betegeskedés, persze nem is egészség, hanem a betegségeknek abba a csoportjába tartozik, amelyeknek az eredete mégsem ott van, ahol hinni lehetne, s így az orvosok még tanácstalanabbak, mint átlagosan. Tagadhatatlan, hogy a tüdőről van szó, másrészt viszont egyáltalán nem a tüdőről van szó. Talán mégis elmegyek Meranba vagy éppenséggel a holdra, ahol egyáltalán nincs levegő, és így a tüdő a legtökéletesebben pihenhet. [...]

[Prága, 1920. március]

[...] Ami viszont a másikat illeti - látja, Minze, ezt a fájdalmat én is ismerem, mindenki ismeri, és kevesek számára oldódik fel jól, persze én valószínűleg egy bizonyos módon kevésbé ismerem, mint a többi ember, Maga viszont sokkal jobban ismeri bárkinél, ezen a téren dehogy mérném magam Magához, fájdalmát, mint minden idegen fájdalmat, mélységesen tisztelem. De valamit talán félreért. Mindenkinek megvan a maga mardosó, éjeket emésztő ördöge, és ez a tény nem rossz s nem jó, hanem ez az élet: ha nem lenne ez az ördögünk, nem is élnénk. Amit tehát elátkoz önmagában, az épp az élete. Ez az ördög az anyag (s alapjában csodás anyag), amit eleve megkap, amiből azután valamit csinálnia kell. Ha a földeken dolgozott, legjobb tudomásom szerint az nem megfutamodás volt, hanem kihajtotta az ördögét, mint más a barmát, mely addig csupán Teplitz utcáin legelt, hadd legyen része jó harsogó fűben. A prágai Károly-hídon egy szent szobra alatt van egy relief, azon ott a Maga története. A szent ezen a reliefen szánt, és ekéjébe az ördög van befogva. Az ördög ugyan dühös (tehát ez még az átmenet állapota; amíg nem elégedett az ördög is, nem teljes a győzelem), fogát csikorgatja, haragvón pillant hátra urára, görcsösen behúzza a farkát, hanem

azért csak igában van már. Nos, Maga nem szent, Minze, és nem is kell annak lennie, és nem szükséges - kár lenne, szomorú volna - minden ördögének az igába feszülnie, hanem ha egy része azt tenné, nem ártana, nagy jó cselekedetnek számítana. A Magáénak. Nem azért mondom ezt, mert így látom történetesen - hanem mert Maga, legbelül, erre törekszik. [...]

Max Brodhoz és Felix Weltschhez

[Meran, 1920. április 10.]

[...] Az erkélyen írom ezt, este fél nyolc van (nyári időszámítás), mindazonáltal kissé hűvös, az erkély bele van süllyesztve egy kertbe, szinte egy kicsit túl mélyen is, jobban szerettem volna egy kis magasságot (de találj magas erkélyt, ha nem kevesebb, mint ezer ilyen erkély van), hanem hát gyakorlati hátrányom ebből nincs, a nap idetűz este hatig, körül a zöld szép, madarak és gyíkok jönnek közelembe.

Eddig az első szállodák egyikében laktam, vagy talán épp a legelsőben, mert a többi hasonló rangú hotel mind zárva. A vendégek között volt pár előkelő olasz, azután még néhány betolakodó, a nagy többség zsidó, részben kikeresztelkedettek (hanem hogy micsoda förtelmes zsidó erők feszítik olykor a szétpukkadásig egyik-másik ilyen kikeresztelkedettet; majd csak a keresztény anya keresztény gyermekében simul el ez). Ott volt például egy török zsidó szőnyegkereskedő, akivel pár héber szót - amennyit tudok - váltottunk; termetre török, török a rendíthetetlensége, a békéje, tegező barátja a konstantinápolyi főrabbinak, akit érdekes módon cionistának tart. - Aztán egy prágai zsidó, aki a fordulatig (bizalmas) tagja volt mind a német háznak, mind a Měštanská Besedának, most csak nagy protekcióval érte el, hogy töröljék a kaszinó tagjainak névsorából (szó szerint így: nevét a teljes olvashatatlanságig kaparták), a fiát pedig azonnal átíratta a cseh reáliskolába, „most nem németül és nem is csehül fog tudni, hanem ugatni". Választani persze „hitvallása szerint" választott. Ám mindez korántsem jellemzi lényét, távolról sem érinti gyökereit; ő csak az, ami: derék, eleven, elmés, lelkesedő öregúr.

A társaság a mostani panzióban (melyre véletlenül bukkantam hosszas, reménytelen keresgélés után, véletlenül csöngettem be a kapuján, nem törődve még azzal a friss keletű intelemmel sem; mely húsvét hétfőjén egy magából kikelt templomjáróné ajkáról harsant az utcán: „Luther maga az ördög!"), a társaság tehát itt tiszta keresztény német, a legjellegzetesebbjei: pár idős hölgy, aztán egy nyugalmazott vagy aktív (a kettő ugyanaz) tábornok s egy hasonló ezredes, mindketten okosak, kellemesek. Kértem, hogy a közös étkezőteremben külön asztalnál terítsenek nekem, láttam, hogy amúgy is ez történt volna, a vegetariánus koszt így legalább nem tűnik fel annyira, elsősorban pedig jobban meg lehet rágni a falatot, s egyáltalán, biztonságosabb. Viszont nevetséges is, főként ahogy kiderült, hogy gyakorlatilag én ülök külön, senki más. Később említettem is ezt a tulajdonosnőnek, ám ő megnyugtatott, szintén tudott egyet-mást a „kérődzés" előnyeiről, s azt szeretné, ha fölszednék egy kicsit. Ma azonban, ahogy az étkezőbe léptem, az ezredes (a tábornok még nem volt ott) oly szívélyesen erőltetett a közös asztalhoz, hogy engednem kellett. A dolog most már elindult a maga útján. Az első szavak után kiderült, hogy prágai vagyok; mindketten, a tábornok (akivel szemközt ültem) és az ezredes is ismerte Prágát. Cseh volnék? Nem. Ember, ezt magyarázd meg a hű német katonaszemeknek - hogy te mi vagy! Valaki azt mondja: „csehországi német", más: „Malá Straná-i". Így az egész ügy elcsitul, ám a tábornok (éles, az osztrák hadseregben filológiailag iskolázott fülű ember) elégedetlen; étkezés után ismét kételyei támadnak kiejtésem németességét illetően, de talán nem is a füle, inkább a szeme hitetlenkedik.

Mármost ezt megpróbálhatom a zsidóságommal megmagyarázni. Tudományos szempontból a tábornok elégedett, emberileg nem. Abban a pillanatban, valószínűleg véletlenül, hiszen nem hallhatta mindenki a beszélgetést, de talán mégis valahogy ezzel összefüggésben, az egész társaság fölkel az asztaltól (tény, hogy tegnap soká elüldögéltek még, hallottam, mert ajtóm az étkezőszobával szomszédos). A tábornok is nagyon nyugtalan, udvariasságból azonban még valahogy lekerekíti a kis beszélgetést, csak akkor távozik sietős, hosszú léptekkel. Emberileg engem sem elégít ki ez így túlságosan, miért kell gyötörnöm őket, különben jó megoldás, legalább megint magam leszek a nevetséges forma szerinti elkülönülés nélkül is, feltéve hogy nem találnak ki valami rendszabályt. Egyébként most mindjárt tejet iszom, és lefekszem aludni. Isten veled!

Franz

Max Brodhoz

[Meran, 1920. május eleje]

Drága Max, nagyon köszönöm. Münchent valahogy így képzeltem, a részletek érdekesek. Érthető, talán ha Németország jövőjét nem teszik is tönkre a zsidók, Németország jelene úgy érezheti, hogy tönkremegy miattuk. Kezdettől olyan dolgokat kényszerítettek Németországra, amelyekhez az talán lassan és a maga módján szintén eljutott volna, ám így szembehelyezkedett velük, mert idegenektől származtak. Rettenetesen terméketlen foglalatosság az antiszemitizmus és ami vele összefügg, s ezt Németország a zsidóknak köszönheti.

Ami az én szerény kis körömet illeti itt, az ellentétek rég elsimultak, akkor én ezt eltúloztam, ám a többiek szintúgy. A tábornok például kedvesebb velem, mint bárki mással, amin egyébként nem csodálkozom, van ugyanis egy kétségkívül előnyös társasági tulajdonságom (sajnos csak ez az egy az összes többi rovására): kitűnően, figyelmesen és boldogan tudom hallgatni mások szavait. Fokozatosan alakulhatott ki a családban ez a tulajdonság, egy öreg nagynénémnek például - anélkül, hogy különösebb belső érdeklődés volna benne - rendkívüli odafigyelő arca van: nyitott száj, mosoly, nagy szemek, szüntelen bólogatás, a nyak utánozhatatlan nyújtogatása, amely nemcsak alázatos, de mintha segíteni is akarna a másik ajkáról leválni készülő szavaknak, és segít is. Magam minden nagyralátás nélkül igazságot és életet adtam a nagynéném arcához, mely igen nagy, ám még mindig körülveszi az enyémet. Persze a tábornok ezt helytelenül értelmezi, s ezért gyereknek tart, a minap például kifejezte azt a feltevését, hogy szép könyvtáram lehet, ám - ifjúságomat tekintve - azonnal helyesbített, mondván, bizonyára kezdem már gyűjteni a könyvtáramat. Annak ellenére tehát, hogy személyemmel az asztalnál sokat törődni nem kellett, az antiszemitizmus elárulja jellegzetes ártatlanságát. Egy ezredes négyszemközt azzal gyanúsítja a tábornokot (akit egyébként mindenfelől sok igazságtalanság ér), hogy „ostobán” antiszemita; hallhatok zsidó züllöttségről, pimaszságról, gyávaságról (a háborús történetek tárháza itt eléggé gazdag, rémségek is akadnak, például egy beteg keleti zsidó állítólag tizenkét zsidónak fröcskölt trippermérget a szemébe közvetlenül a frontra való elindulás előestéjén, igaz lehet ilyesmi?), közben mintegy bocsánatkérően nevetgélnek, ámuldoznak, utóbb elnézést kérnek külön tőlem is, csak a zsidó szocialistáknak és kommunistáknak nem bocsátanak meg, azokat leves közben megfojtják, a sültet falatozva ízekre darabolják. Persze itt is tesznek különbséget, van a társaságban például egy kempteni gyáros (Kemptenben is volt pár napig vértelen s nem zsidók által vezetett tanácskormányzat), ő pontosan megvonja a határt Landauer, Toller és mások között, s Lewinről imponáló dolgokat mesél.

Egészségileg jól megvolnék, ha tudnék aludni, súlyom gyarapodott ugyan, de az álmatlanság főként az utóbbi időben mindenbe beleront. Az álmatlanságnak bizonnyal több oka van, ezek egyike talán levelezésem Béccsel. Eleven tűz ez az asszony, amilyet még nem láttam, olyan tűz egyébként, amely mindenek ellenére csak a férjéért ég. Ugyanakkor végtelenül finom, bátor, okos, képes mindent föláldozni vagy, ha úgy vesszük, ily áldozat által megszerezni. Persze micsoda férfi lehet az a férfi is, aki ezt kiválthatta.

Az álmatlanság miatt talán korábban megyek, mint szabad volna. Münchent aligha keresem fel, bármennyire érdekelne is a kiadó, passzív érdeklődés lehetne az csupán.

Sok szíves üdvözlet neked, feleségednek, mindenkinek, Oskarnak különösképpen - neki még nem is írtam, s bár igazán semmi sem akadályoz, roppant nehezen szánom el magam, hogy ilyen, szükségképpen nyilvános jellegű leveleket írjak.

Szeretettel F.

Milena Jesenskához

Meran-Untermais, Ottoburg penzió

Kedves Milena asszony, Prágából küldtem Magának egypár sort és aztán Meranból is. Választ semmit se kaptam. Igaz, e pár soros cetlik nem igényeltek különlegesen sürgető választ, és ha hallgatása csupán azt jelzi, hogy viszonylag jól érzi magát - hiszen ez az érzés gyakran fejeződik ki viszolygásban az írás iránt -, akkor nincs okom panaszra. De az is lehetséges - és ezért írok -, hogy cetlijeim valamiképpen megsértették Magát (milyen durva volna teljességgel akaratom ellenére a kezem, ha netán ez történt), vagy, ami persze még sokkal rosszabb volna, hogy a nyugodt fellélegzés pillanata, amelyről írt nekem, ismét tovatűnt, és ismét rossz korszak köszöntött Magára. Az első lehetőséghez nem tudok hozzászólni, olyan távol áll tőlem ez, és minden egyéb annyival kézenfekvőbb, a második lehetőséggel kapcsolatban nem tanácsolom - hogyan is tanácsolhatnék? -, csak kérdezem: miért nem utazik el kicsit Bécsből? Hiszen Maga csak nem hontalan, mint mások. Nem meríthetne új erőt egy csehországi tartózkodásból? És ha valamilyen okból, amelyet nem ismerek, talán nincs kedve Csehországhoz, akkor elutazhatna máshova, talán még Meran is megfelelne. Ismeri Merant?

Kétfajta válaszra várok. Vagy további hallgatásra, ami ezt jelenti: „Aggodalomra nincs ok, egészen jól vagyok." Vagy pedig pár sorra.

Szívélyesen üdvözli Kafka

Eszembe jut, hogy arcának tulajdonképpen egyetlen meghatározott részletére sem emlékszem. Csak ahogy aztán eltávozott a kávéházi asztalok között, az alakját, a ruháját, azt még mindig látom.

Kedves Milena asszony, a fordítással bajlódik a zűrzavaros Bécs kellős közepén. Ezt valamiképpen megindítónak és megszégyenítőnek érzem. Feltehetően kapott már Wolfftól egy levelet, legalábbis ő írt már régebben nekem egy ilyen levélről. *Gyilkosok* című novellát, amely állítólag szerepelt egy hirdetésben, nem írtam, ez tévedés; minthogy azonban a legjobbnak tüntetik fel, mégiscsak igaz lehet.

Utolsó és utolsó előtti leveléből azt olvasom ki, hogy teljességgel és véglegesen megszabadult a nyugtalanságtól és az aggodalomtól, ez nyilván a férjére is vonatkozik, mennyire kívánom ezt mindkettőjüknek. Emlékszem, évekkel ezelőtt egy vasárnap délután a Franzensquai-n a házfal mentén lopództam, és találkoztam a férjével, nem sokkal nagyszerűbben jött szembe

velem, két fejfájás-specialista, persze ki-ki a maga teljességgel önálló módján. Nem tudom már, hogy együtt mentünk-e aztán tovább, vagy elmentünk-e egymás mellett, a különbség e két lehetőség között nem lehetett túl nagy. Ez azonban elmúlt, és merüljön is el mélyen a múltban. Szép-e Maguknál odahaza?

Szívélyes üdvözlettel, a Maga Kafkája

Meran-Untermais, Ottoburg penzió

Kedves Milena asszony, éppen elállt a két napon és egy éjszakán át tartó eső, feltehetően csak átmenetileg, mégis ünneplésre méltó esemény ez, és én meg is ünneplem azzal, hogy Magának írok. Egyébként az eső is elviselhető volt, hiszen idegenség vesz itt körül, csak kis idegenség ugyan, de jót tesz a szívnek. Maga is, ha benyomásaim nem csaptak be (egyetlen kurta félnéma együttlét emléke nyilván nem meríthető ki) örült a bécsi idegenségnek, még ha ez később az általános viszonylatok következtében össze is zavarodott, de az idegenség önmagában véve is megörvendezteti-e? (Ez egyébként rossz jel volna, és ne kerüljön sor rá.)

Egészen jól élek itt, a haldokló test aligha bírna elviselni több gondoskodást, szobám erkélye egy kertbe nyúlik, körülnövik, benövik a virágzó bokrok (különleges itt a vegetáció, olyan időben, amikor Prágában csaknem befagynak a tócsák, erkélyem előtt lassan kinyílnak a virágok), és mégis teljességgel prédája a napnak (vagy a mélyen felhős égnek, mint csaknem egy hete már). Gyíkok és madarak, össze nem illő párok, a látogatóim: annyira kívánnám Magának Merant, nemrégiben arról írt, hogy nem bír lélegezni, külső és belső lénye nagyon közel van ebben egymáshoz, és talán mindkettő kissé megkönnyebbülne itt.

Igen szívélyesen üdvözli a Maga F. Kafkája

Tehát a tüdő. Egész nap ez forgott a fejemben, semmi másra nem tudtam gondolni. Nem mintha ez a betegség különösképpen megrémítene, Magánál valószínűleg és remélhetőleg - célzásai is erre engednek következtetni - enyhén lép fel, és még a valódi tüdőbajnak is (fél Nyugat-Európának többé-kevésbé beteg a tüdeje), amelyet a magam tapasztalatából három éve ismerek, több hasznát láttam, mint kárát. Nálam mintegy három évvel ezelőtt kezdődött az éjszaka közepén vérhányással. Felálltam azzal az izgalommal, amelyet minden újdonság okoz (ahelyett, hogy fekve maradtam volna, mint ezt később az előírásból megtudtam), természetesen kissé meg is ijedtem, az ablakhoz mentem, kihajoltam, a mosdóhoz mentem, körüljártam a szobát, az ágyamra ültem - folyton-folyvást vér. Eközben egyáltalán nem voltam boldogtalan, mert fokozatosan ráébredtem egy bizonyos okból arra, hogy három, négy csaknem álmatlan év után, feltéve hogy abbamarad a vérzés, első ízben aludni fogok. Abba is maradt (nem is tért vissza azóta), és átaludtam az éjszaka hátralévő részét. Igaz, reggel jött a takarítónő (akkoriban a Schönborn-Palais-ban volt lakásom), egy jó, csaknem önfeláldozó, de fölöttébb tárgyilagos lány, meglátta a vért és ezt mondta: „*Pane doktore, s Vámi to dlouho nepotrvá*."[2] Én azonban jobban éreztem magam, mint máskor, bementem a hivatalba, és csak délután kerestem fel az orvost. A történet további része itt nem érdekes. Csak ezt akartam mondani: nem betegségétől ijedtem meg (főként mert szakadatlanul félbeszakítom magam, az emlékezetemben kotorászok, felismerem a finomságokon áttörő paraszti frisseséget, és megállapítom: nem, Maga nem beteg, ez intés, de nem tüdőbetegség), nem ettől ijedtem meg tehát, hanem attól a gondolattól, hogy mi minden előzhette meg ezt a rendbontást. Először is nem veszem tekintetbe itt az olyasmit, amit levelében ír, mint például: egy fillére sincs - tea és

[2] „Doktor úr, Maga nem sokáig húzza már."

alma - naponta kettőtől nyolcig - olyan dolgok ezek, amelyeket nem tudok megérteni, ezt nyilvánvalóan csak szóban lehet elmagyarázni. Ettől tehát eltekintek itt (persze csak a levélben, mert elfelejteni az ilyet nem lehet), és csak arra a magyarázatra gondolok, amelyet akkoriban az én megbetegedésemre okoskodtam ki, és amely sok esetre illik. Ez úgy volt, hogy az agy nem bírta tovább elviselni az őt nyomasztó gondokat és kínokat. Ezt mondta: „megadom magam; de ha van itt még valaki, aki némiképpen érdekelt ennek az egésznek a fenntartásában, akkor vállaljon át valamit a terhemből, és így még megy egy ideig a dolog". Ekkor jelentkezett a tüdő, sok vesztenivalója bizonyára nem volt. Ezek a tudtom nélkül lebonyolított tárgyalások az agy és a tüdő közt borzalmasak lehettek.

És most mit fog tenni? Hiszen valószínűleg semmiség, ha kissé óvatosságra intik. De hogy kissé óvatosságra kell inteni, azt bárki beláthatja, aki kedveli Magát, minden más szempontnak el kell hallgatnia. Tehát van szabadulás is itt? Igennel feleltem erre - nem, nem akarok tréfálni, csöppet sem vagyok vidám, és nem is leszek, míg meg nem írja nekem, hogy miként rendezi be újonnan és egészségesebben életmódját. Hogy miért nem utazik el egy kicsit Bécsből, azt meg sem kérdem utolsó levele után, most már értem, de Bécs közvetlen közelében is akadnak szép üdülőhelyek, ahol gondoskodhatnának Magáról. Ma semmi másról nem írok, nincs fontosabb témám. Minden egyébre ráérek holnap, holnap köszönöm meg a füzetet is, mely megindít és megszégyenít, elszomorít és megörvendeztet. Nem, még valamit ma ha alvási idejéből akár csak egy percet is áldoz fordítói munkára, ez olyan, mintha elátkozna engem. Mert ha egyszer ítélőszék elé kerülök, nem bocsátkoznak további vizsgálódásokba, egyszerűen csak megállapítják: ez az ember megfosztotta az alvástól Milenát. Ezzel már el is ítéltek, és joggal. Magamért küzdök tehát, ha arra kérem, ne tegye ezt többet.

A Maga F. Kafkája

Kedves Milena asszony, ma másról akarok írni, de ez a más nem akarja. Nem mintha olyan komolyan venném a dolgot; ha így volna, másként írnék, de olykor-olykor félárnyékban, a kertben egy nyugágynak kellene várnia Magát és tíz pohár tejnek kartávolságnyira. Lehetne ez Bécsben is, kiváltképp most, nyáron, de éhség és nyugtalanság nélkül. Nem lehetséges ez? És senki sincs, aki ezt lehetővé tenné? És mit mond az orvos?

Szinte csalódást éreztem, amikor kivettem a füzetet a nagy borítékból. Magát akartam hallgatni, nem pedig a túlontúl jól ismert hangot a régi sírból. Miért keveredett közénk? De aztán eszembe jutott, hogy közvetített is köztünk. Egyébként azonban fel nem tudom fogni, hogy vállalta ezt a nagy fáradságot, és mélyen megindít, milyen hűséggel járt el, ide-oda rakosgatva a mondatocskákat, olyan hűséggel, melynek lehetőségét és szép, természetes jogosultságát, ahogyan Maga gyakorolja, nem tételeztem fel a cseh nyelvről. Ilyen közel a német meg a cseh? De akárhogyan legyen is, ez mélységesen rossz történet; semmit sem tudnék, kedves Milena asszony, sorról sorra olyan könnyedén bebizonyítani Magának, mint ezt, a bizonyítéknál csak viszolygásom volna még egy kicsit erősebb. A történetnek persze értéket kölcsönöz, hogy Magának tetszik, de ez kissé megzavarja világképemet. Erről elég ennyi. Az *Egy falusi orvos*-t megkapja Wolfftól, már írtam neki.

Hogyne tudnék csehül. Néhányszor már meg akartam kérdezni Magától, miért nem ír olykor csehül. Nem mintha nem tudna németül. Többnyire bámulatosan jól tud, és ha néha hibát követ el, a német nyelv önként meghódol Magának, és ez különösen szép; német ember ugyanis nem merészelheti ezt remélni a nyelvétől, ilyen személyesen nem mer írni. De csehül szeretnék olvasni Magától, hiszen oda tartozik, hiszen (a fordítás is ezt bizonyítja) ott található a teljes Milena, itt mindenesetre csak a Bécsből vagy Bécsbe készülődő van jelen.

Tehát csehül, kérem. És a tárcákat is, amelyekről ír. Legyenek bár lomposak, Maga is keresztülrágta magát a történet lomposságán, de hova? Nem tudom. Talán én is képes vagyok erre, de ha nem volnék rá képes, a lehető legjobb előítélet foglya maradnék.

Az eljegyzésemről érdeklődik. Kétszer (vagy ha úgy tetszik, háromszor, ugyanis kétszer ugyanazzal a lánnyal) jártam jegyben, a házasságtól tehát három ízben is csak néhány nap választott el. Az első jegyesség teljesen elmúlt (új házasság van már ott, és mint hallom, egy kisfiú is), a második él még, de semmi kilátás a házasságra, tulajdonképpen nem él tehát, vagy inkább önálló életet él az emberek kontójára. Egészében itt és másutt arra jöttem rá, hogy a férfiak talán többet szenvednek, vagy, ha úgy tetszik, kisebb az ellenálló erejük ezen a téren, a nők azonban mindig bűntelen szenvednek, mégpedig nem úgy, mintha „nem tehetnének róla", hanem a szó tulajdonképpeni értelmében, amely persze ismét a „nem tehetek rólá"-ba torkoll talán. Egyébként ilyen dolgokon nem érdemes töprengeni. Olyan ez, mintha azon erőlködnénk, hogy egyetlenegy üstöt verjünk szét a pokolban, először is ez nem sikerül, és másodszor is, ha sikerülne, elégnénk ugyan a kiömlő, izzó masszában, de a pokol teljes díszében pompázna tovább. Másutt kell elkezdeni.

Először azonban egy kertben kell heverészni és annyi édességet meríteni a betegségből, főként ha ez tulajdonképpen nem is betegség, amennyit csak lehet. Sok édesség rejlik benne.

A Maga F. K. ja

Kedves Milena asszony, először is, hogy ne levelemből olvassa ki, akaratom ellenére: mintegy két hete még egyre erősbödő álmatlanság lett úrrá rajtam, alapjában nem fogadom ezt rosszul, az ilyen időszakok jönnek és mennek, és mindig néhánnyal több okra vezetik őket vissza (Baedeker nevetséges módon a merani levegőt is megemlíti), mint amennyire szükségünk van, még ha ezek az okok olykor alig láthatók is, mindenesetre olyan tompa lesz tőlük az ember, mint egy tuskó, és ráadásul nyugtalan, mint egy erdei állat.

Egy elégtételem van azért. Maga nyugodtan aludt, igaz, ez még „figyelemre méltó", igaz, tegnap még „zilált volt", de nyugodtan aludt. Ha tehát éjszaka az álom elhalad mellettem, ismerem az útját, és rábólintok. Egyébként is butaság volna, ha fellázadnék, az álom a legártatlanabb lény, és az álmatlan ember a legbűnösebb.

És ennek az álmatlan embernek mond köszönetet utolsó levelében. Ha egy avatatlan idegen olvasná, ezt kellene gondolnia: „Micsoda ember! Ebben az esetben, úgy látszik, hegyeket tolt odébb." Eközben semmit sem csinált, ujját sem mozdította (azon kívül, amellyel ír), tejjel és finom ételekkel táplálkozik: igaz, nem mindig (noha gyakran) van a keze ügyében „tea és alma", és egyébként szabad folyást enged a dolgoknak, és a hegyeket is a helyükön hagyja. Ismeri Dosztojevszkij első sikerének történetét. Ez a történet nagyon sok mindent összegez, és ezenfelül csak a nagy név nyújtotta könnyebbség kedvéért idézem, hiszen egy korabeli vagy még közelebb eső másik történet ugyanezt jelentené. Dosztojevszkij első regényét, a *Szegény emberek*-et írta, akkoriban egy íróbarátjával, Grigorjevvel élt. Ez hónapokon át látta ugyan az asztalon a sok teleírt lapot, de a kéziratot csak akkor kapta meg, amikor elkészült a regény. Elolvasta, el volt ragadtatva, és anélkül, hogy Dosztojevszkijnek megmondta volna, elvitte Nyekraszovhoz, az akkortájt híres kritikushoz. A következő éjjel három óra körül csöngetnek Dosztojevszkij ajtaján. Grigorjev és Nyekraszov hatol be a szobájába, átölelik és megcsókolják D.-t, Nyekraszov, aki eddig nem ismerte őt, Oroszország reménységének nevezi, egy-két óra hosszat beszélgetnek, főként a regényről, és csak reggel távoznak el. Dosztojevszkij, aki ezt az éjszakát mindig is élete legboldogabb éjszakájának nevezte, kihajol az ablakon, utánuk néz, nem bír uralkodni magán, és sírni kezd. Nem tudom már hol, de leírta,

mit érzett eközben - körülbelül ezt: „Micsoda pompás emberek! Milyen jók és nemesek! És milyen közönséges vagyok *én*. Ha belém látnának! Ha csak elmondom nekik, nem hiszik el." Dosztojevszkij azután még azt is eltökélte, hogy a nyomdokukba lép, de ez már csak sallang, a legyőzhetetlen ifjúság szükségszerű, végső szava, és nem tartozik a történetemhez, amely tehát véget ért. Észreveszi-e, kedves Milena, milyen titokzatos ez a történet, mennyire nem világíthatja át az ész. Azt hiszem, ez a titka: Grigorjev és Nyekraszov a szó általános értelmében bizonyára nem volt nemeslelkűbb Dosztojevszkijnél, de most tekintsen el az összképtől, amelyre D.-nek sem volt szüksége azon az éjszakán, és amely egyedi esetben mit sem használ, és akkor meg lesz győződve arról, hogy G. és Ny. valóban pompás volt, D. pedig végtelenül tisztátalan és közönséges, olyannyira, hogy G.-nek és Ny.-nek természetesen távolról se fog soha a nyomába érni, és még csak szó sem lehet arról, hogy valaha is viszonozza hatalmas, meg nem érdemelt jótettüket. A szó szoros értelmében az ablakból látjuk őket, amint eltávolodnak, és ezzel jelzik, milyen megközelíthetetlenek. A történet jelentését sajnos elmossa Dosztojevszkij nagy neve. Hová vezetett álmatlanságom? Semmi esetre sem olyan terepre, ahol nem a jó szándék uralkodik.

A Maga Franz K.-ja

Kedves Milena asszony, csak pár szót, holnap bizonyára ismét írok Magának, most csak magam miatt írok, csak hogy magamért tegyek valamit, csak hogy levelének hatását kissé leemeljem magamról, különben éjjel-nappal rám nehezedne. Nagyon furcsa Maga, Milena asszony, ott él Bécsben, el kell szenvednie ezt meg amazt, és közben még a csodálkozásra is jut ideje, hogy mások, például én, nincsenek valami jól, és hogy valamelyik éjjel kissé rosszabbul aludtam, mint a megelőzőn. Erről három itteni barátnőm (három nővér, a legidősebb ötéves) értelmesebben gondolkodik, minden alkalommal, akár a folyónál voltunk, akár nem, a vízbe akartak dobni, éspedig nem azért, mert valami rosszat tettem velük, egyáltalán nem azért. Ha gyerekeket fenyegetnek így a felnőttek, akkor ez természetesen tréfából és szeretetből történik, és ilyesmit jelent: most viccből a lehető leglehetetlenebbet akarjuk mondani. De a gyerekek komolyak, és nem ismerik a lehetetlent, ha tízszer nem sikerül vízbe dobniuk, ez sem győzi meg őket arról, hogy a következő alkalommal sem fog sikerülni nekik, sőt még azt sem tudják, hogy előzőleg tízszer nem jártak sikerrel. Félelmetesek a gyerekek, ha szavaikat és szándékaikat a felnőttek tudásával töltjük ki. Ha egy ilyen négyéves kislány, aki látszólag csak arra jó, hogy megcsókoljuk, és magunkhoz szorítsuk, és ráadásul erős, mint egy kis mackó, a régi jó csecsemőidőkből megőrzött kis pocakjával nekünk ront, és két testvérkéje segíti jobbról és balról, és mögöttünk már csak a karfa van, és a gyermekek nyájas atyja és szelíd, szép kövér anyja (negyedik gyermeke babakocsija mellett) távolról ránk mosolyog, és egyáltalán nem akar a segítségünkre sietni, akkor már csaknem elvesztünk, és alig írható le, miként menekülünk meg mégis. Értelmes vagy sokat sejtő gyerekek különös ok nélkül vízbe akartak dobni, talán mert fölöslegesnek tartottak, pedig még a Maga leveleit és az én válaszaimat sem ismerték.

A „jó szándék" az utolsó levélben ne ijessze meg. A teljes álmatlanság ideje, itt nem részletezett ideje volt az, leírtam azt a Magával összefüggésben gyakran végiggondolt történetet, de amikor a végére értem, jobbról és balról sajgó halántékom közt nem tudtam többé rájönni, miért is meséltem el, ráadásul alaktalanul jelen volt az a sok minden, amit odakint a balkonon, a nyugágyban akartam mondani Magának, így tehát csupán az alapérzésre hivatkozhattam, most sem tehetek sokkal többet.

Megkapta összes megjelent írásomat utolsó könyvem, az *Egy falusi orvos* kivételével, ez kis elbeszélések gyűjteménye, Wolff majd elküldi Magának, legalábbis egy héttel ezelőtt levélben

megkértem erre. Sajtó alatt semmi sincs, és nem is tudom, mi következhetne. Akármit tesz is a könyvekkel és fordításokkal, jól teszi, csak azt sajnálom, hogy nem tartom írásaimat nagyobb becsben, mert akkor valóban kifejezhetné Maga iránt érzett bizalmamat, hogy a Maga kezébe helyezem őket. Annak viszont örülök, hogy kis áldozatot hozhatok néhány megjegyzéssel, amelyet *A fűtő*-vel kapcsolatban kíván tőlem; ez kóstoló lesz a pokolbeli büntetésből, melynek lényege, hogy életünket még egyszer felül kell vizsgálnunk a megismerés pillantásával, és eközben nem nyilvánvaló gaztetteink látványa lesz a legrosszabb, hanem azoké a tetteké, amelyeket egykor jónak tartottunk.

Mindennek ellenére mégis jó az írás, nyugodtabb vagyok, mint két órával ezelőtt, levelével a nyugágyon. Ott feküdtem, egylépésnyire tőlem egy bogár a hátára pottyant, kétségbe volt esve, nem bírt talpra állni, szívesen segítettem volna neki, olyan könnyű volt segíteni, egy lépéssel és egy kis lökéssel nyilvánvalóan segíteni lehetett volna rajta, de megfeledkeztem róla levelével a kezemben, fel sem tudtam állni, amíg egy gyík nem irányította ismét figyelmemet a körülöttem zajló életre, útja a bogár fölött vezetett el, mely már egészen elcsendesedett, ez tehát, mondtam magamban, nem baleset volt, hanem haláltusa, a természetes állathalál ritka színjátéka; de amikor a gyík átcsusszant fölötte, ezzel meg is fordította, egy ideig még halálcsendesen feküdt ugyan, de azután, mintegy magától értetődően, felszaladt a házfalon. Valószínűleg ez adott nekem is némi bátorságot ismét, felálltam, tejet ittam, és írtam Magának.

A Maga Franz K.-ja

Holnap elküldöm a megjegyzéseket, egyébként nagyon kevés lesz, oldalakon át semmi az égvilágon, a fordítás magától értetődő igazságán, ha magától értetődő mivoltát lerázom magamról, újból és újból megdöbbenek, alig van félreértés, ez persze önmagában még nem jelentene olyan sokat, de mindenütt erős és eltökélt megértést tapasztalok. Csak azt nem tudom, nem fogják-e a csehek a szememre vetni hűségét, amit leginkább kedvelek a fordításban (nem annyira a történet, mint magam miatt); cseh nyelvérzékem, mert nekem is van ilyen, teljesen kielégül, de ez a nyelvérzék fölöttébb elfogult. Mindenesetre ha valaki a szemére vetné ezt a hűséget, megbántottságát próbálja hálámmal kiegyensúlyozni.

Kedves Milena asszony (igen, a címzés terhessé válik, de bizonytalan világunkban egyike ez azoknak a fogantyúknak, amelyekben a betegek megkapaszkodhatnak, és még nem a gyógyulás bizonyítéka, ha terhesnek kezdik érezni a fogantyúkat), sosem éltem a német nép körében, a német az anyanyelvem, és ezért természetes a számomra, de a cseh sokkal közelebb áll a szívemhez, levele ezért eloszlat némelyes bizonytalanságokat, világosabban látom Magát, testének, kezének mozdulatait, oly gyorsak, oly határozottak, csaknem találkozás ez, persze ha azután szememet arcához akarom emelni, akkor a levél olvasása közben - micsoda história! - tűz tör ki, és mást sem látok, mint tüzet.

Oda vezethetne ez, hogy higgyek életének törvényében, amelyet megalkotott. Magától értetődően nem óhajtja, hogy szánják e törvény miatt, amely állítólag vezérli Magát, hiszen a törvény megalkotása tisztára csak gőg és pöffeszkedés (*já jsem ten, který platí*[3]), a törvény bizonyítékait, amelyeket megadott, persze nem lehet tovább taglalni, csak a kezét lehet csöndesen megcsókolni. Ami engem illet, én hiszek a Maga törvényében, csak azt nem hiszem, hogy olyan vakítóan kegyetlenül és örökre megbélyegzőn áll élete fölött, felismerés ez ugyan, de csak útközben szerzett felismerés, és az út végtelen.

[3] Én vagyok az, aki fizet.

Ettől függetlenül azonban az evilágian korlátozott értelem rémülten látja Magát a túlfűtött kemencében, amelyben él. Ez egyszer csak magamról akarok beszélni. Három lehetősége volt velem kapcsolatban, ha az egészet iskolai feladatnak tekintjük. Megtehette volna például, hogy semmit sem beszél önmagáról, de akkor megfosztott volna attól a boldogságtól, hogy megismerjem, és ami még e boldogságnál is fontosabb, hogy e megismeréssel próbára tegyem magam. Azután elhallgathatott vagy megszépíthetett volna egyet-mást, és ezt még most is megtehetné, de a jelenlegi helyzetben megérezném ezt, még ha hallgatnék is róla, és ez kétszeresen fájna. Tehát ezt sem szabad megtennie. Így hát marad a harmadik lehetőség: a kísérlet, hogy egy kicsit megmentse magát. Hiszen leveleiben mutatkozik erre némi kis esély. Többször olvasok nyugalomról és szilárdságról, persze átmenetileg sokszor még másról is, sőt a végén ez áll: „*reelní hrůza* ”.[4] [...]

[...]

Péntek

Ma este, tulajdonképpen első ízben, nagyot sétáltam egyedül, máskor másokkal mentem el, vagy legtöbbször odahaza feküdtem. Micsoda táj ez! Jóságos ég, Milena, ha Maga itt volna, és te szegény, gondolkodásra képtelen ész! És ráadásul hazudnék, ha azt mondanám, hogy hiányzik nekem, ez a legtökéletesebb, legfájdalmasabb varázslat, Maga éppúgy itt van, mint én, és még erősebben is; ahol én vagyok, ott van Maga, akárcsak én, és még erősebben is. Nem tréfa, néha azt képzelem, hogy Maga, aki itt van, *engem* hiányol itt, és megkérdi: „Hol bujkál? Nem azt írta, hogy Meranban van?”

F.

[...] Hogy lehet az, hogy a nevetséges embereket, a nőt, akit jellemez (szeretettel, tehát varázslatosan), aztán a férfit, aki kérdez, és a többieket nem unta még meg? Elvégre ítélkeznie kell, végül mégiscsak a nő ítélkezik. (A Párizsról szóló monda kissé elhomályosítja ezt, de Párisz is csak arról ítélkezik, hogy melyik istennő végső ítélete a legerősebb.) Nem a nevetséges mozzanatokról van szó, ezek lehetnének a pillanat szülöttei is, amelyek azután hosszú távon komoly és jó értelmet kaphatnának, ez a remény köti Magát a szóban forgó emberekhez? Ki állíthatná, hogy ismeri a bírónő titkos gondolatait, de nekem az a benyomásom, hogy Maga a nevetséges tulajdonságokat mint ilyeneket megbocsátja, megérti, szereti, és szeretetével megnemesíti őket. Holott ezek a nevetséges dolgok csupán a kutyák cikcakkos rohangálásai, miközben uruk rézsút halad át, nem pontosan középen, hanem éppen ott, ahol az út visz. De azért szeretetében bizonyára rejlik valami értelem, ezt szilárdan hiszem (noha arra kényszerülök, hogy érdeklődjem felőle, és különösnek találjam), és eszembe jut, hogy ennek lehetőségét felerősítsem, egyik hivatali kollégám megjegyzése. Néhány évvel ezelőtt sokat jártam egy lélekvesztővel a Moldvát, föleveztem, és aztán teljesen kinyújtózva sodródtam az árral lefelé a hidak alatt. Nagyon komikus látványt nyújthattam a hídról a soványságom miatt. A hivatalnok, aki látott engem egyszer így a hídról, a komikus elem bőséges hangsúlyozása után így foglalta össze benyomását: olyan volt, mint az Utolsó Ítélet előtt: mint az a pillanat, amikor a koporsók fedelét fölemelték már, de a holtak még csöndben fekszenek.

Egy kis kirándulást tettem (nem azt a nagyot, amelyet említettem, és amelyre nem került sor), és csaknem három napig szinte képtelen voltam rá, hogy a (nem is kellemetlen) fáradtságtól bármit tegyek, még írni se tudtam, csak olvastam, a levelet, a cikkeket, többször is, úgy vélve,

[4] Valódi rémület.

hogy az ilyen próza természetesen nem önmagáért jött létre, hanem hogy valamiféle útjelző legyen egy másik emberhez vezető úton, olyan úton, amelyen mind boldogabban haladunk tovább, míg egy világos pillanatunkban észre nem vesszük, hogy egyáltalán nem előre haladunk, hanem még mindig a saját labirintusunkban keringünk a szokásosnál is izgatottabban és ziláltabban. De mindenesetre: nem közönséges írónő írta ezt. Ezután csaknem annyira bízom majd az írásaiban, mint a személyében. Csehben (szűkös ismereteim folytán) csak egyfajta nyelvzenét ismerek, Božena Němcováét, itt más zene szól, de eltökéltsége, szenvedélyessége, szeretetreméltósága folytán rokona amannak, és főként éleslátó okosság jellemzi. Vajon csak az utóbbi évek alakították ezt ki? Írt korábban is? Természetesen mondhatja, hogy nevetségesen elfogult vagyok, és igaza is van, elfogult vagyok minden bizonnyal, de csupán az tesz elfogulttá, amit nem megtaláltam a (különben egyenetlen és az újság által olykor károsan befolyásolt) cikkekben, hanem amit újra megtaláltam bennük. Ítéletem csekély értékét azonban rögtön láthatja abból is, hogy két kitételtől félrevezetve, a szétvagdosott divatcikket is a Maga munkájának tartom. Nagyon szívesen magamnál tartanám a kivágásokat, hogy legalább a húgomnak megmutathassam, de minthogy szüksége van rájuk, mellékelem őket, a számtani műveleteket is látom a margón. Férjét nyilvánvalóan másként ítéltem meg. A kávéházi társaságban ő látszott a legmegbízhatóbbnak, a legértelmesebbnek, a legnyugodtabbnak, csaknem túlzottan atyai volt, persze kiismerhetetlen is, de nem oly módon, hogy ez hatálytalanítaná az előbb mondottakat. Mindig tiszteltem, közelebbi ismeretségre nem volt se alkalmam, se képességem, de barátaim, különösképpen Max Brod, nagyra becsülték, ez mindig eszembe jutott, amikor rá gondoltam. Egy időben különösen tetszett az a sajátossága, hogy esténként minden kávéházban felhívták néhányszor. Ott ült valaki alvás helyett a készüléknél, ott bóbiskolt, feje a szék támláján, és időről időre felriadt, hogy telefonáljon. Nagyon jól megértem ezt az állapotot, talán ezért írok róla.

A Maga Franz K.-ja

[...]

Csütörtök

Most csupán erről akarok beszélni (leveleit sem olvastam még el alaposan, csak körülröpdöstem, mint szúnyog a gyertyát, és közben többször megégettem a fejecskémet, arra már rájöttem, hogy két teljesen különböző levél ez, az egyik arra való, hogy felhörpintsem, a másik a rémületre jó, ez utóbbi íródott nyilván később):

Ha találkozunk egy ismerősünkkel, és izgatottan megkérdezzük tőle, mennyi kétszer kettő, akkor ez tébolydába illő kérdés, de az elemi iskola első osztályában nagyon helyénvaló. Az a kérdés, Milena, amelyet Magának tettem fel, mindkét szituációt egyesíti magában, a tébolydait és az elemi iskolait is, tehát szerencsére van benne némi elemi iskolai is. Ugyanis teljesen érthetetlennek találtam mindig, ha valaki belém bonyolódott, és néhány emberi kapcsolatot (például a Weisshez fűződőt) szétromboltam valamiféle logikus szellemi alapállásból, mely mindig inkább hitt a másik fél tévedésében, mint a csodában (amennyiben rám vonatkozik, egyébként nem).

Miért zavarjuk fel, gondoltam, még ilyen dolgokkal is az élet zavaros vizét. Magam előtt látom a számomra lehetséges út egy szakaszát, és tudom, hogy mostani helyemtől milyen iszonytató, számomra nyilván elérhetetlen távolságban válok csak méltóvá a magam (ahogy korábban mások!) alkalmi pillantására (ez nem szerénység, hanem gőg, ha jobban meggondolja), és ekkor megkapom - a Maga leveleit, Milena. Hogyan fejezzem ki a különbséget? Valaki halálos ágyának mocskában és bűzében fekszik, és akkor jön a halál angyala, a

legboldogabb valamennyi angyal közül, és ránéz. Merészelhet-e egyáltalán meghalni az az ember? Megfordul, most fúrja csak be magát igazán az ágyába, nem lehetetlenség meghalnia. Röviden: nem hiszek abban, amit ír nekem, Milena, és nincs olyan mód, amellyel ezt be lehetne nekem bizonyítani - Dosztojevszkij sem tudta volna azt bebizonyítani senkinek azon az éjszakán, és életem egy éjszakán át tart -, csak én tudnám bebizonyítani, el tudom képzelni, hogy képes lennék erre (ahogy Maga egyszer elképzelte a nyugágyon fekvő férfit), de még magamnak sem hinném el. Nevetséges kisegítő kérdés volt tehát ez - amit Maga természetesen rögtön felismert -, ahogy néha a tanár is szántszándékkal hagyja, fáradtságból és vágyakozásból, hogy a diák valamelyik helyes válasza elhitesse vele: ez a diák valóban érti a dolgot, holott valójában csak valamilyen lényegtelen vonatkozását ismeri, alapjaiban azonban nem foghatja fel, mert csak a tanár tudná arra őt így megtanítani. De nem nyöszörgéssel, panasszal, simogatással, kéréssel, álmodozással (megnézte az utolsó öt, hat levelet? Nézze meg, az összképhez tartoznak), hanem éppen - hagyjuk ezt függőben.

Futólag látom, hogy levelében megemlítette a lányt is. Hogy ezen a téren minden kétséget eloszlassak: a pillanatnyi fájdalmon túlmenően a legnagyobb jót tette ezzel a lánnyal. El sem tudom képzelni, hogy miféle más módon tudott volna megszabadulni tőlem. Fájdalmas sejtelme volt ugyan róla, de csöppet sem látta tisztán, hogy honnan veszi tulajdonképpen mellettem az a kis hely a (félelmetes, számára nem félelmetes) melegét. Emlékszem: ültünk egymás mellett a kanapén a wrsowitzi egyszobás lakásban (úgy hiszem, ez novemberben történt, a lakást egy héten belül kaptuk volna meg), boldog volt, hogy sok fáradozás után legalább a lakást meghódíthatta, mellette ült jövendőbeli férje (ismétlem: kizárólag nekem jutott eszembe ez a házassági ötlet, kizárólag én akartam a házasságot, ő csupán engedelmeskedett, ijedten és vonakodva, de aztán persze beleélte magát a gondolatba). Ha erre a jelenetre gondolok, minden részletével - számosabbak, mint a lázas szívdobbanások -, akkor azt hiszem, minden emberi elvakultságot (ebben az esetben én is osztoztam benne hónapokon át, nálam persze nemcsak elvakultságról volt szó, hanem más szempontról is, észházasság lett volna belőle a szó legjobb értelmében), minden elvakultságot a gyökereiig meg tudnék érteni, és félek számhoz emelni a tejespoharat, hiszen nem véletlenül, hanem szándékosan szétpattanhatna éppen az arcom előtt, és szilánkjait az arcomba röpíthetné.

Egy kérdés: milyen szemrehányásokat tesznek Önnek? Nos, én is tettem már boldogtalanná embereket, de tartósan bizonyára nem vetnek a szememre semmit, csak elnémulnak, és azt hiszem, belsőleg sem vetnek semmit a szememre. Ilyen kivételes helyzetem van az emberek között.

Mindez azonban lényegtelen ahhoz az ötlethez képest, amely ma kora reggel jutott eszembe, amikor felkeltem ágyamból, és amely annyira elbűvölt, hogy nem is tudom, miként mosakodtam meg és öltöztem fel, és ugyanilyen öntudatlanul meg is borotválkoztam volna, ha egy látogatás nem ébreszt fel.

Röviden a következőről van szó: egy időre elmegy a férjétől, ez nem újság, hiszen egyszer már megtörtént. Az okok: a Maga betegsége, az ő idegessége (neki is megkönnyebbülést okoz) és végül a bécsi viszonyok. Nem tudom, hová akar menni, valami békés cseh tájék volna magának a legjobb. A legokosabb volna, ha ebbe személyesen nem avatkoznék bele, és nem is mutatkoznék. A szükséges pénzt átmenetileg (a visszafizetési feltételekben megegyezünk majd) én biztosítom. (Csak egy mellékelőnyt említek meg, ami ebből rám származna: elragadtatottan dolgozó hivatalnokká válnék - szolgálatom egyébként nevetséges és siralmasan könnyű, nem tudom, miért kapom a pénzt.) Ha egy-egy hónapban olykor-olykor nem volna egészen elegendő, a minden bizonnyal nem nagy hiányt könnyen pótolni tudná máshonnan.

Egyelőre nem dicsérem tovább ezt az ötletet, de Magának, ítéletet mondva róla, alkalma nyílik megmutatni, hogy egyéb ötleteimről formált ítéleteiben bízhatom-e (mert ennek az ötletnek ismerem az értékét).

A Maga Kafkája

[...]

[...] A minap ismét Magáról álmodtam, nagy álom volt, de csaknem semmire sem emlékszem belőle. Bécsben voltam, erről semmit sem tudok, de aztán Prágába érkeztem, és elfelejtettem a Maga címét, nemcsak az utcát, hanem a várost is, mindent, csak a Schreiber név bukkant fel még valahogyan, de nem tudtam, mit kezdjek vele. Teljességgel elvesztettem tehát Magát. Kétségbeesésemben különféle nagyon ravasz kísérletekbe fogtam, amelyeket azonban, nem tudom, miért, nem hajtottam végre, és amelyek közül csak egyre emlékszem. Felírtam egy borítékra: Milena, és alája: „Kérem, kézbesítsék ezt a levelet, különben az államkincstárt iszonyatos veszteség éri." Azt reméltem, hogy ezzel a fenyegetéssel mozgásba hozom a teljes állami apparátust a Maga megtalálása érdekében. Ravasz, ugye? Ne vonjon le belőle rovásomra következtetést. Csak álmomban vagyok ilyen borzalmas.

Még egyszer kiveszem a levelet a borítékból, itt van hely: kérlek, mondd nekem újra - nem mindig, ezt egyáltalán nem akarnám -, mondd nekem egyszer: Te.

[...]

Csütörtök

Látja, Milena, a nyugágyon fekszem, délelőtt, meztelenül, félig a napon, félig árnyékban, egy csaknem teljesen álmatlan éjszaka után; hogyan alhattam volna, amikor, az álomhoz túl könnyű lévén, egyre csak körülröpdöstem Magát, és amikor valóban, pontosan, ahogyan ma írja, megrémített, „ami az ölembe hullott", ugyanabban az értelemben rémített meg, ahogyan a prófétákról mesélik, akik gyönge gyermekek voltak (már vagy még, ez mindegy is), és hallották, amint a hang szólítja őket, és megrémültek és vonakodtak, és lábuk a földbe gyökeredzett, és agytépő félelem fogta el őket, és már korábban is hallottak hangokat, és nem tudták, hogy vegyült éppen ebbe a hangba félelmetes csengés - és azt sem tudták, hiszen gyerekek voltak, hogy már győzött a hang, éppen ez az előre bocsátott sejtelmes félelem kvártélyozta beléjük, amely a hallatára elfogta őket, de ez még semmit sem jelentett prófétaságuk szempontjából, mert sokan hallják a hangot, de hogy méltók-e rá, az objektíve is nagyon kérdéses, és a biztonság kedvéért jobb eleve szigorúan tagadni - tehát így feküdtem ott, amikor megérkezett két levele.

Azt hiszem, van egy közös tulajdonságunk, Milena: olyan bátortalanok és félénkek vagyunk, csaknem minden levél más, csaknem mindegyik megijed az előzőtől és még inkább a válasz-levél miatt. Maga természete szerint nem ilyen, ezt könnyű észrevenni, és én, talán még én sem vagyok ilyen természetem szerint, de már csaknem természetemmé vált, csak a kétségbeesés és legfeljebb még a harag szünteti meg, és ne feledjük el: a félelem.

Néha az a benyomásom, mintha egy szobánk volna két szemben lévő ajtóval, és mindegyikünk fogná ajtaja kilincsét, és ha egyikünknek megrebben a szempillája, a másik már a maga ajtaja mögött van, és az elsőnek meg se kell szólalnia, a második már bizonyára becsukta maga mögött az ajtót, és nem látható többé. Ismét kinyitja majd az ajtót, hiszen olyan szoba ez, amelyet talán nem lehet elhagyni. Ha mármost az első nem volna éppen olyan, mint a második, ha nyugodt volna, ha látszólag inkább a második felé se nézne, hanem lassan

rendbe hozná a szobát, mintha olyan szoba volna, mint az összes többi, ehelyett azonban ugyanazt teszi a maga ajtajánál, sőt néha mindketten eltűnnek az ajtók mögött, és a szép szoba üres.

Kínzó félreértések támadnak ebből. Panaszkodik némely levelekre, Milena, hogy bármiképpen forgatja, nem hull ki semmi belőlük, de ha nem tévedek, ezek éppen azok a levelek, amelyekben olyan közel jutottam Magához, vérem annyira megszelídült, annyira megszelídítette a Magáét, oly mélyre merültem az erdőbe, oly megnyugodva a nyugalomba, hogy az ember valóban nem akar mást mondani, csak például azt, hogy a fákon át látható odafent az ég, ez minden, és egy óra múlva megismételhető ugyanez, és ebben mindenesetre „*ani jediné slovo, které by nebylo velmi dobře uvazeno*”.[5] Nem is tart ez sokáig, legfeljebb egy pillanatig, nemsokára felzendülnek ismét az álmatlan éj trombitái.

Gondolja meg azt is, Milena, hogyan érkezem Magához, micsoda harmincnyolc éves utazás van mögöttem (és minthogy zsidó vagyok, ez még sokkal, de sokkal hosszabb), és amikor egy látszólag véletlen útkanyarulatban meglátom Magát, akinek látását soha nem is reméltem, kiváltképp most nem, amikor ilyen késő van már, akkor, Milena, én nem tudok üvölteni, bennem sem üvölt semmi, ezer bolondságot sem mondok, ez nincs meg bennem (eltekintve a másik bolondságtól, amellyel bőséggel el vagyok látva), és hogy térdelek, talán csak abból veszem észre, hogy közvetlenül a szemem előtt látom a lábát, és megsimogatom.

És ne kívánjon tőlem őszinteséget, Milena. Senki sem kívánhatja ezt jobban tőlem, mint én, és mégis sok minden elkerül engem, ez biztos, talán minden elkerül. De a bátorítás ezen a vadászaton nem bátorít fel, ellenkezőleg, egyetlen lépést sem tudok tenni akkor, hirtelen minden hazugsággá válik, és az üldözöttek megfojtják a vadászt. Ilyen veszélyes úton járok, Milena. Maga szilárdan áll egy fánál, fiatalon, szépen, szeme a világ fájdalmát sugározza le rám. *Škatule, škatule, hejbejte sé*-t[6] játszunk, árnyékban lopódzom egyik fától a másikig, az út felénél vagyok. Valamit kiabál nekem, veszélyekre hívja fel a figyelmemet, bátorítani akar, megrémítik bizonytalan lépéseim, a játék komolyságára emlékeztet (engem!) - nem bírom tovább, elesem, már fekszem is. Nem bírok egyszerre figyelni a bensőmből jövő szörnyű hangokra és Magára is, de azokat meghallom, és el tudom mondani Magának, Magának, ahogy senki másnak a világon.

A Maga F.-je

Vasárnap

[...] Mi a helyzet, Milena, az emberismeretével? Néha már kételkedtem benne, például amikor Werfelről írt, szeretet is volt abban, sőt talán csak szeretet, de félreértésen alapuló, és ha eltekintünk mindattól, ami valójában Werfel, és csak a kövérségét illető szemrehányást tartjuk meg (amelyet egyébként jogosulatlannak érzek, Werfelt évről évre szebbnek és szeretetreméltóbbnak látom, persze csak futólag találkozom vele), hát nem tudja, hogy csak a kövérek bizalomra méltók? Csak ezekben a vastag falú edényekben fő minden puhára, csak a légtérnek ezek a kapitalistái védettek, amennyire emberileg lehetséges, a gondoktól és a tébolytól, csak ők foglalkozhatnak nyugodtan a feladatukkal, és mint valamelyikük egyszer mondta, csakis ők alkalmazhatók az egész földön mint tulajdonképpeni földi lakosok, mert északon melegítenek, délen pedig árnyékot adnak. (Ez persze föl is cserélhető, de akkor nem igaz.)

[5] „Nincs egyetlen olyan szó sem, melyet ne gondoltam volna át alaposan.”

[6] Gyerekjáték, talán a „Komámasszony, hol az olló?”-hoz hasonló.

Azután itt van a zsidóság. Azt kérdi tőlem, hogy zsidó vagyok-e, talán csak tréfa ez, talán csak azt kérdi, hogy ahhoz a bizonyos félénk zsidósághoz tartozom-e, mindenesetre Maga mint prágai asszony e tekintetben nem lehet olyan ártatlan, mint például Mathilde, Heine felesége. (Talán nem ismeri ezt a történetet. Úgy vélem, mintha ennél fontosabbat kellene elmesélnem Magának, valamiképpen vitathatatlanul ártok is magamnak, nem a történettel, hanem azzal, hogy elmesélem; de halljon egyszer valami csinosat is tőlem. Meissner, egy német-cseh költő, nem zsidó, meséli el emlékezéseiben. Mathilde folyvást bosszantotta őt németellenes kirohanásaival: a németek szerinte rosszindulatúak, szellemeskedők, önfejűek, szőrszálhasogatók, tolakodók, egyszóval elviselhetetlen népség! „De hiszen maga egyáltalán nem ismeri a németeket - szólalt meg egyszer végül Meissner. - Németekkel Henry csak újságírókkal érintkezik, és ezek itt Párizsban mind zsidók." „Ah - mondta Mathilde -, maga túloz, nem mondom, lehet köztük hébe-hóba egy-egy zsidó is, például Seiffert..." „Nem - mondta Meissner -, ő az egyetlen nem zsidó." „Hogyan? - kérdezte Mathilde. - Jeitteles például - ez nagy, erős, szőke ember volt - zsidó volna?" „Kétségtelenül" - mondta Meissner. „Hát Bamberger?" „Ő is." „Arnstein?" „Szintúgy." Így vették sorra összes ismerősüket. Végül Mathilde bosszúsan így szólt: „Csak a bolondját járatja velem; a végén még el akarja hitetni velem, hogy Kohn is - zsidó, márpedig Konh Henry egyik unokabátyja, és Henry lutheránus." Ez ellen Meissner már semmit sem tudott felhozni.) Mindenesetre úgy látszik, Maga nem fél a zsidóságtól. Ez városaink utolsó vagy utolsó előtti zsidóságára vonatkoztatva rejt magában némi hősiességet, és - félre minden tréfával! - ha egy tiszta lány így szól rokonaihoz: „Eresszetek", és kivonul oda, akkor ez több, mint amikor az Orléans-i Szűz kivonult a falujából.

Azután szemére vetheti a zsidóknak azt a bizonyos félénkséget, csakhogy az ilyen általános szemrehányásban több az elméleti emberismeret, mint a gyakorlati, mert először is ez a szemrehányás korábbi jellemzése szerint egyáltalán nem érinti a férjét, másodszor is tapasztalataim szerint a legtöbb zsidót nem érinti, harmadszor is csak elszigetelt egyedeket érint, ezeket azonban igen súlyosan, például engem. Az a legfigyelemreméltóbb, hogy a szemrehányás általában nem jogosult. A zsidók bizonytalan helyzete, bizonytalanságuk önmagukban és az emberek között fölöttébb érthetővé tenné, hogy csak azt hihetik a magukénak, amit a kezükben vagy a foguk közt tartanak, továbbá hogy csak a kézzel fogható tulajdon biztosít nekik jogot az életre, és hogy amit egyszer már elvesztettek, azt soha többé nem tudják ismét megszerezni, mivel ez boldogan elúszik tőlük mindörökre. A zsidókat a legvalószínűtlenebb irányokból fenyegeti veszély, vagy a pontosság kedvéért hagyjuk el a veszélyt, és mondjuk ezt: „fenyegeti őket a fenyegetés". Íme, egy Magához közel eső példa. Talán megígértem ugyan, hogy hallgatok erről (amikor még alig ismertem Magát), de aggályoskodás nélkül hozóm most szóba, mert nem mond Magának semmi újat, megmutatja Magának a rokonok szeretetét, a neveket és a részleteket nem árulom el, mert már nem emlékszem rájuk. Úgy volt, hogy legfiatalabb húgomat egy cseh, egy keresztény veszi feleségül, a férfi egyszer megemlítette ezt a szándékát, hogy zsidó nőt vesz feleségül, a Maga egyik nőrokonának, mire ez így szólt: „Csak azt ne, csak zsidóval ne keljen egybe! Ide figyeljen: a mi Milenánk, stb."

Hová akartam mindezzel vezetni Magát? Kissé eltévedtem, de ez mit se számít, hiszen talán velem jött, és most mindketten tévelygünk. A Maga fordítása tulajdonképpen azért szép, mert hű (szidjon csak össze emiatt a „hű" miatt, mindent tud, de a leginkább a szidáshoz ért, szeretnék a tanítványa lenni és folyvást hibázni, csak hogy folyvást élvezhessem, amint összeszid; ülök az iskolapadban, alig merek fölpillantani, Maga fölém hajol, és folyvást ott cikázik fölöttem a mutatóujja, amellyel nyomatékot ad kifogásainak, nem így van?), tehát mert „hű", és az az érzésem támad, mintha kézen fogva vezetném magam mögött a történelem föld alatti, komor, alantas, csúnya járataiban, csaknem vég nélkül (ezért vég nélküliek a mondatok, nem

jött rá erre?), csaknem vég nélkül (csupán két hónapja, azt mondja?), hogy azután, kiérve a napfényre, remélhetőleg eltűnjön józan esze sugallatára.

Intés ez, hogy mára félbeszakítsam, mára elengedjem a szerencsehozó kezet. Holnap újból írok, és megmagyarázom, hogy miért nem megyek Bécsbe, ha jótállhatok magamért, és nem nyugszom, amíg azt nem mondja: igaza van.

A Maga F.-je

[...]

Hétfő

Íme, a tegnap megígért magyarázat:

Nem akarok (Milena, segítsen! Értsen meg többet, mint amennyit mondok!), nem akarok (ez nem dadogás) Bécsbe menni, mert nem bírnám ki lelkileg a megerőltetést. Lelkileg vagyok beteg, a tüdőbetegség csak annyit jelent, hogy lelki betegségem kicsapott a medréből. Olyan beteg vagyok első két eljegyzésem négy, öt éve óta. (Nem tudtam rögtön megmagyarázni magamnak utolsó levelének vidámságát, csak később jutott eszembe a magyarázat, újból és újból elfelejtem: hiszen Maga olyan fiatal, talán még huszonöt éves sincs, csak huszonhárom talán. Én harminchét vagyok, majdnem harmincnyolc, szinte egy kis emberöltővel öregebb, a régi éjszakák és a fejgörcsök majdnem megőszítettek.) Nem akarom Maga előtt kiteregetni a hosszú történetet a részletek valóságos erdőségeivel, amelyektől még mindig félek, mint egy gyerek, de a gyerek felejtőképessége nélkül. A három eljegyzési történetben az volt a közös, hogy mindegyikben bűnös voltam, egészen kétségtelenül bűnös, mindkét lányt boldogtalanná tettem, mégpedig - itt csak az elsőről beszélek, a másodikról nem tudok beszélni, olyan érzékeny, minden szó, a legbarátságosabb is, iszonyatosan bántaná, ezt megértem -, mégpedig csupán azáltal, hogy (bár ha akartam volna, talán feláldozta volna magát) nem tudott tartósabban felvidítani, megnyugtatni, nem tudott határozottá, se házasságra képessé tenni, pedig teljesen önként és ismételten biztosítottam róla, hogy sikerült, és annak ellenére sem, hogy olykor kétségbeesetten szerettem, annak ellenére továbbá, hogy semmit sem találtam kívánatosabbnak, mint a házasságot, önmagában véve. Csaknem öt évig csépeltem őt (vagy, ha úgy tetszik, magamat), csakhogy szerencsére törhetetlen volt, porosz-zsidó keverék, erős, diadalmas keverék. Nem voltam elég erős, mindenesetre neki csak szenvednie kellett, míg én ütöttem és szenvedtem is.

Vége, nem tudok többet írni, többet elmagyarázni, noha még csak lelki betegségem leírásának kezdetén vagyok, és most akartam rátérni látogatásképtelenségem egyéb okaira, távirat érkezett: „Találkozóhely Karlsbad kérem ügyelni írásbeli megállapodásra.” Elismerem, félelmetes arcot vágtam, amikor felbontottam, noha mögötte a legönzetlenebb, leghalkabb, legszerényebb lény áll, és noha az egész tulajdonképpen az én akaratomra vezethető vissza. Ezt most nem tudom érthetően megmagyarázni, hiszen nem hivatkozhatom a betegség leírására. Annyi máris bizonyos, hogy hétfőn elutazom innen, néha ránézek a táviratra, és alig tudom elolvasni, mintha titkosírás volna ott, amely a látható írást elmossa, és így hangzik: utazz Bécsen át! Nyilvánvaló parancs ez, de a parancsok rettenete nélkül. Nem engedelmeskedem, már külsődleges szempontból is értelmetlen volna, hogy ne a rövid utat válasszam Münchenen át, hanem a kétszer olyan hosszú utat Linzen keresztül és aztán még tovább is, Bécsen át. Próbát teszek: az erkélyen van egy veréb, és várja, hogy az asztalról kenyeret dobjak neki az erkélyre, ehelyett a kenyeret magam mellé dobom a padlóra, a szoba közepére. A veréb kint áll, és nézi a félhomályban élete táplálékát, mérhetetlen a csábítás, megrázza magát, inkább itt van, mint ott, de itt a homály és a kenyér mellett én, a titkos hatalom. Mégis átszökdécsel a

küszöbön, még néhány ugrás, többet azonban nem mer, hirtelen riadalmában tovaröpül. De micsoda erők rejlenek ebben a nyomorúságos madárban, kis idő múlva ismét megjelenik, megvizsgálja a helyzetet, szórok neki még egy kicsit, hogy megkönnyítsem a dolgát, és - ha szándékosan - szándéktalanul (így működnek a titkos hatalmak) nem űzöm el egy kis mozdulatommal, megszerezte volna magának a kenyeret.

A helyzet az, hogy szabadságom június végén jár le, és átmenetképpen - itt már nagy a forróság, ami persze önmagában véve nem zavarna - szeretnék még valahol vidéken tartózkodni. Ő is utazni akart, nos hát, akkor találkozhatnánk ott, pár napig ott maradok, azután pár napig talán még Konstantinsbadban a szüleimnél, azután Prágába utazom; ha ezekre az utazásokra gondolok, és összehasonlítom őket a fejem állapotával, úgy érzem magam, ahogy Napóleon érezte volna, ha az orosz hadjárat terveinek felvázolása közben egyidejűleg egészen pontosan tudta volna a hadjárat kimenetelét.

Amikor hajdanában megkaptam első levelét, azt hiszem, röviddel a tervezett esküvő előtt (amelynek terveit például kizárólag *én* dolgoztam ki), örültem, és megmutattam neki. Később - nem, szót se többet, és ezt a levelet nem tépem szét újra, hasonló tulajdonságaink vannak, csakhogy nekem nincs kéznél egy kályhám, és szinte babonásan félek attól, hogy egyszer egy ilyen megkezdett levél hátlapjára levelet írtam, és elküldtem annak a lánynak.

Mindez azonban lényegtelen, a távirat nélkül se tudtam volna Bécsbe utazni, ellenkezőleg, a távirat inkább érv az utazás mellett. Egészen biztosan nem megyek, de ha mégis - ez nem fog megtörténni -, rettenetes meglepetésemre Bécsbe érkeznék, akkor se reggelire, se vacsorára nem lesz szükségem, hanem inkább egy ravatalra, amelyen egy kis időre végigfekhetek.

Éljen boldogan, ez nem lesz itt könnyű hét.

A Maga F.-je

[...]

Vasárnap

Ma olyasmit írok, ami talán megmagyaráz egyet-mást, Milena (micsoda gazdag, súlyos név, bőségében alig bírható el, kezdetben nem nagyon tetszett nekem, Csehországba tévedt görögnek vagy rómainak véltem, cseh módra megerőszakoltnak, megcsalt hangsúlyúnak, és mégis csodálatos módon színe és alakja asszony, akit karunkban viszünk ki a világból, a tűzből, mit tudom én, készségesen és bizalommal teli simul a karunkba, csak az erős hangsúly az „i”-n nincs rendjén, csak nem szökken el tőled ismét a név? Vagy talán ez csak az a boldog ugrás, amelyet Te magad végzel a terheddel?)

Kétféle levelet írsz, nem a tollal, illetve a ceruzával írottakra gondolok, noha a ceruzaírás önmagában is jelez valamit, és felkelti a figyelmet, de ez a megkülönböztetés mégsem döntő, az utolsó levél a lakástérképpel például ceruzával íródott, és mégis boldoggá tesz; engem ugyanis boldoggá (gondolj, Milena, koromra, elhasználtságomra és főként a félelemre, és gondolj a Te ifjúságodra, frisseségedre, bátorságodra; és az én félelmem egyre növekszik, hiszen visszahúzódást jelent a világból, ezért növekszik a világ nyomása, továbbá ezért növekszik a félelem, a Te bátorságod ellenben előrenyomulást jelent, ezért csökken a nyomás, ezért növekszik a bátorság) a békés levelek tesznek; e levelek lábához tudnék ülni, mérhetetlenül boldogan, eső ez az égő fejre. Ha azonban ezek a másfajta levelek érkeznek, Milena, még ha lényegüket tekintve boldogítóbbak is, mint az előbbiek (de gyöngeségem folytán csak napok múlva bírok előrehatolni eddig a boldogságig), ezek a levelek, amelyek felkiáltásokkal kezdődnek (mégiscsak idáig jutottam már), és amelyek, nem tudom, miféle rémülettel

végződnek, akkor, Milena, valóban reszketni kezdek, mint valami vészharang alatt, nem tudom elolvasni, persze mégis olvasom, ahogy egy szomjan vesző állat iszik, közben félelem és félelem, egy bútordarabot keresek, amely alá bekúszhatok, vacogva és teljesen esztelenül imádkozom a sarokban, hogy Te, ahogy beszáguldtál ebben a levélben, ismét kirepülhetsz az ablakon, hiszen csak nem tudok a szobámban tartani egy vihart; Medusa nagyszerű fejét viseled nyilván az ilyen levelekben, így rángnak a rémület kígyói a fejed körül, és az én fejem körül, persze még vadabbul, a félelem kígyói.

[...]

Hétfő

Ma kora reggel, röviddel az ébredés előtt és egyben röviddel az elalvás után, undorító, mondhatnám azt is, hogy félelmetes (szerencsére az álom keltette benyomás hamar elillan), tehát csak undorító álmot láttam. Egyébként egy kevés alvást is köszönhetek neki, az ilyen álomból csak akkor ébredünk fel, ha lefutott már, előbb nem lehet kibontakozni belőle, nyelvünkbe kapaszkodva tart fogva bennünket.

Bécsben történt, hasonlóan ahhoz, ahogyan ábrándjaimban elképzelem, mi volna, ha mégis odautaznék (ezekben az ábrándokban Bécs csak egy csendes kis térből áll, egyik oldalát a házad alkotja, vele szemben a szálloda, amelyben lakni fogok, ettől balra a Westbahnhof, ahol megérkezem, balra ettől a Franz Josefs Bahnhof, ahonnan elutazom, így van, és házam földszintjén barátságosan helyezkedik el még egy vegetariánus étkezde is, ahol eszem, nem az evés kedvéért, hanem hogy súlyt szedjek magamra prágai utazásom előtt. Miért mesélem ezt el? Tulajdonképpen nem tartozik az álomhoz, nyilvánvalóan még mindig félek tőle). Nem így volt pontosan, a valódi nagyvárost láttam estefelé, nedvesen, homálylón, áttekinthetetlenül forgalmasan: a házat, amelyben laktam, hosszú, négyszögletes közpark választotta el a tiedtől. Hirtelen érkeztem Bécsbe, megelőzve a saját leveleimet, amelyek még úton voltak feléd (ez később különösképpen gyötört). Az értesítést mindenesetre megkaptad, és úgy volt, hogy találkozunk. Szerencsére (de egyúttal a feszélyezettség érzése is elfogott) nem voltam egyedül, egy kis társaság volt nálam, közte, azt hiszem, egy lány is, de semmi pontosabbat nem tudok róluk, bizonyos tekintetben a párbajsegédeimnek számítottak. Legalább nyugodtan viselkedtek volna, de folyton csak beszéltek az ügyemről, csupán a lány idegesítő mormogását hallottam, de semmit sem értettem, és nem is akartain semmit sem megérteni.

Házamtól jobbra álltam a járdaszegélyen, és a Te házadat figyeltem. Alacsony villa volt szép egyszerű kerek boltozatú kőloggiával elöl a földszint magasságában.

Hirtelen beköszöntött a reggeli ideje, a loggián az asztal terítve volt, messziről láttam, amint jön a férjed, leül jobbra egy nádszékbe, még álmos volt, és nyújtózkodott. Aztán érkeztél Te, leültél az asztal mögé, úgy, hogy jól láthattalak. Igaz, nem pontosan, olyan messze voltál, férjed körvonalai sokkal határozottabban rajzolódtak ki, nem tudom, miért, te csak valamiféle kékesfehérség maradtál, folyékony, kísérteties. Te is széttártad a karodat, de nem azért, hogy nyújtózkodj, hanem ez ünnepi szertartás volt.

Kisvártatva, ekkor azonban ismét beesteledett, nálam voltál az utcán, Te a járdán álltál, én fél lábbal az úttesten, fogtam a kezedet, és pattogó mondatokból álló, értelmetlenül gyors beszélgetés kezdődött, klapp, klapp, és csaknem szakadatlanul tartott az álom végéig.

Nem tudom visszaadni ezt a beszélgetést, tulajdonképpen csak a két első és a két utolsó mondatra emlékszem, közbülső része egyetlen, nem részletezhető gyötrelem volt.

Arckifejezésedben volt valami, ami arra unszolt, hogy köszönés helyett gyorsan így szóljak: „Másként képzeltél el", Te pedig ezt válaszoltad: „Ha őszinte akarok lenni, azt hittem, fessebb vagy" (valójában még bécsibb kifejezést használtál, ezt azonban elfelejtettem).

Ez volt az első két mondat (ebben az összefüggésben eszembe jut: tudod-e, hogy tökéletesen botfülű vagyok, olyannyira, hogy ez tapasztalatom szerint ilyen mértékben másnál nem fordul elő?), és ezzel alapjában véve eldőlt, mi jöhet még. De most tárgyalások kezdődtek egy újabb találkozásról, Te a lehető legbizonytalanabb kifejezéseket használtad, én szakadatlanul unszoló kérdéseket tettem fel.

Most avatkozott be a kíséretem, az a vélemény alakult ki, hogy azért is jöttem Bécsbe, mert meg akarok látogatni Bécs közelében egy mezőgazdasági szakiskolát, most úgy látszott, mintha éppen szakíthatnék erre időt, nyilvánvalóan irgalomból akartak eltávolítani. Átláttam ezen, mégis velük mentem a pályaudvarra, valószínűleg mert azt reméltem, hogy hatással lesz rád, ha ilyen komolyan el akarok utazni. Valamennyien megérkeztünk a közeli pályaudvarra, itt azonban kiderült, hogy elfelejtettem annak a helységnek a nevét, ahol az iskolának lennie kell. Ott álltunk a nagy menetrendek előtt, ujjak futkároztak szakadatlanul az állomásneveken, kérdezgettek, hogy nem ez vagy az-e az, de egyik se volt.

Eközben kissé megnézhettelek, egyébként teljesen mindegy volt nekem a külsőd, csak a szavad számított. Meglehetősen kevéssé hasonlítottál magadhoz, mindenesetre sokkal sötétebb voltál, és sovány arcú, kerek orcával nem is lehet az ember ilyen kegyetlen. (De vajon kegyetlen volt-e?) Ruhád különös módon ugyanabból az anyagból volt, mint az enyém, nagyon férfias is volt, és tulajdonképpen egyáltalán nem tetszett nekem. De aztán eszembe jutott egy levélbeli kitétel (a vers: *dvoje šaty mám a přece slušňe vypadám*[7]), és szavad hatalma oly nagy fölöttem, hogy ettől kezdve nagyon tetszett a ruhád.

De aztán elkövetkezett a vég, kíséretem még a menetrendeket böngészte, odébb mentünk és tárgyaltunk. A tárgyalás végső állása körülbelül így festett: másnap vasárnap; Te viszolygatóan érthetetlennek találtad, miként feltételezhetem, hogy vasárnap időt szakíthatsz a számomra. Végül azonban látszólag engedtél, és azt mondtad, hogy negyven percet mégis hajlandó vagy rám szánni. (A beszélgetésben természetesen nem a szavak voltak a legrémesebbek, hanem az alapjuk, az egész tárgyalás céltalansága, ez volt állandó, hallgatólagos érved: „Nem akarok eljönni. Mit segíthet rajtad, ha mégis eljövök?" De hogy mikor lesz számomra ez a negyven szabad perced, azt nem sikerült kiszednem belőled. Nem tudtad; noha látszólag feszülten törted a fejedet, nem tudtál pontos időt mondani. Végül megkérdeztem: „Talán várjak egész nap?" „Igen", válaszoltad, és egy készenlétben álló, rád várakozó társaság felé fordultál. A felelet értelme az volt, hogy egyáltalán nem fogsz jönni, és hogy csak egyetlen engedményt tehetsz nekem: megengedheted, hogy várjak rád. „Nem fogok várni", mondtam halkan, és mivel azt hittem, nem hallottad meg, és mivel mégiscsak ez volt az utolsó adum, utánad kiabáltam ezt kétségbeesetten. De neked mindegy volt, nem törődtél többé ezzel. Valahogy visszabotorkáltam a városba.

De két órával később levelek érkeztek és virágok, jóság és vigasz.

A Te F.-od

[7] Két ruhám van, mégis csinos vagyok. (Valószínűleg egy cseh népdalból való sor.)

[...] A tréfát is értem, de számomra minden lehet fenyegetés is. Ha ezt írod majd nekem: „Tegnap összeszámoltam leveledben az »és«-eket, ennyi és ennyi volt a számuk; hogyan merészelsz »és«-eket írni nekem és éppen ennyit meg ennyit" - akkor én, ha komoly maradsz, talán arra a meggyőződésre jutok, hogy megsértettelek ezzel, és meglehetősen boldogtalan leszek. Elvégre ez talán valóban sérelmes lehet, nehéz ennek utánanyomozni.

Azt sem szabad elfelejtened, hogy bár önmagában véve könnyű megkülönböztetni egymástól a tréfát és a komolyságot, de a jelentős emberek esetében, akiknek élete önmaguktól függ, ez mégsem könnyű dolog, mégiscsak oly nagy a kockázat, mikroszkópszemre teszünk szert, és akinek ilyen szeme van, az már egyáltalán nem ismeri ki magát. Ilyen tekintetben nyilván még erős korszakomban sem voltam erős. Például az első elemiben. Reggelente iskolába a szakácsnőnk kísért, egy kicsiny, aszott, sovány, hegyes orrú, beesett arcú, sárgás, de határozott, energikus és fölényes nőszemély. Abban a házban laktunk, mely a kis Ringet elválasztja a nagy Ringtől. Először tehát a Ringen kellett átmennünk, aztán végig a Teingassén, aztán valamiféle kapuboltozaton keresztül a Fleischmarktgassén le a Fleischmarktig. És ugyanaz ismétlődött meg minden reggel egy éven át. Amikor kiléptünk a házból, azt mondta a szakácsnő, hogy elmeséli a tanítónak, milyen neveletlen voltam odahaza. Mármost valószínűleg nem is voltam nagyon neveletlen, de dacos voltam, semmirekellő, szomorú, komisz, és ebből feltehetően mindig össze lehetett volna állítani a tanító számára valami nyalánkságot. Ezt tudtam, így tehát nem vettem félvállról a szakácsnő fenyegetését. Az elején mégis azt hittem, hogy az út az iskoláig iszonytatóan hosszú, hogy még sok minden közbejöhet (az ilyen látszólagos gyermeki könnyelműségből bontakozik ki lassan, minthogy az utak nem iszonytatóan hosszúak, az a bizonyos félénkség és halálszemszerű komolyság), ezenkívül, legalábbis még az Altstädter Ringen, nagyon is kételkedtem abban, hogy vajon a szakácsnő, aki tiszteletben álló személy ugyan, de mégiscsak a házhoz tartozik, egyáltalán szólni mer-e a tanító világtiszteletben álló személyével. Talán mondtam is valami ilyesmit, mire a szakácsnő rendszerint kurtán azt válaszolta keskeny, könyörtelen szájával, hogy nem kell elhinnem, de azért ő beszélni fog. Körülbelül a Fleischmarktgasse bejáratának tájékán - ennek számomra még egy történelmi jelentősége van (melyik tájékon éltél gyerekkorodban?) - a fenyegetés okozta félelem túlsúlyra jutott. Mármost az iskola önmagában véve is maga volt a rémület, és ezt akarta a szakácsnő nekem még inkább megnehezíteni. Kérlelni kezdtem, ő a fejét rázta, minél inkább kértem, annál becsesebbnek láttam azt, amiért folyamodom, annál nagyobbnak láttam a veszélyt, megálltam, és a bocsánatát kértem, ő tovavonszolt, megfenyegettem, hogy a szüleim bosszút állnak majd, nevetett, *itt* mindenható volt, megkapaszkodtam az üzletek ajtajában, a sarokkövekben, nem akartam továbbmenni, míg meg nem bocsát, szoknyájánál fogva rántottam vissza (neki se volt könnyű dolga), de továbbhurcolt, és biztosított róla, hogy még ezt is elmondja a tanítónak, késő lett, a Jakab-templom harangja nyolcat ütött, hallani lehetett az iskolai csengőt, más gyerekek futásnak eredtek, leginkább mindig attól féltem, hogy elkések, most már nekünk is futnunk kellett, és egyre csak ez járt a fejemben: „Megmondja? Nem mondja meg?" - nos, nem mondta meg soha, de mindig lehetősége volt erre, sőt látszólag növekvő lehetősége (tegnap nem mondtam meg, de ma egészen biztosan megmondom), és ettől sohasem tekintett el. És olykor - gondold meg, Milena - toporzékolt is az utcán miattam dühében, és egy szénkereskedőnő is ott volt néha valahol, és nézett. Milena, micsoda bolondságok ezek, és hogyan tartozhatok hozzád mindezekkel a szakácsnőkkel és fenyegetésekkel és ezzel az iszonyatos porral, amelyet harmincnyolc év kavart fel, és amely a tüdőmben rakódik le.

De mindezt egyáltalán nem akartam elmondani, vagy legalábbis másképp, később jár, abba kell hagynom, hogy aludni menjek, és nem fogok tudni aludni, mert abbahagytam a neked szóló írást. Ha egyszer tudni akarod, milyen volt korábban a sorsom, Prágából elküldöm majd azt az óriás levelet, amelyet mintegy fél évvel ezelőtt az apámnak írtam, de még nem adtam át.

És leveledre holnap válaszolok, vagy ha este már késő lesz, akkor csak holnapután. Néhány nappal tovább maradok, mert lemondtam arról, hogy meglátogassam szüleimet Franzensbadban, habár tulajdonképpen az egyszerű erkélyen fekvés nem nevezhető lemondásnak.

És még egyszer köszönöm a leveledet.

F.

[...]

Szerda

Egyszerre két levél érkezett délben; nem olvasásra vannak itt, hanem arra, hogy kiteregessem, belerejtsem arcomat, és eszemet veszítsem. Most azonban kiderül, hogy jó, ha már csaknem elveszett, mert akkor a maradékot még viszonylag könnyen összetartja az ember. És ezért ezt mondja az én harmincnyolc zsidó évem a Maga huszonnégy keresztény évének láttán:

Hogyan történne ez? És hol maradnak a világ törvényei és az ég egész rendőrsége? Te harmincnyolc éves vagy és olyan fáradt, amilyenné valószínűleg egyáltalán nem tehet az öregség. Vagy pontosabban: egyáltalán nem fáradt vagy, hanem nyugtalan, félsz akár csak egyetlen lépést is tenni ezen a térdre borulásoktól hemzsegő földön, ezért tulajdonképpen mindig mindkét lábad egyszerre van a levegőben, nem fáradt vagy, hanem csak félsz az iszonytató fáradtságtól, amely ezt az iszonytató nyugtalanságot követi majd, és (hiszen mégiscsak zsidó vagy, és tudod, mi a félelem) amely, mondjuk, hülye szemmeresztésként képzelhető el, legjobb esetben a Karlsplatz mögötti tébolyda kertjében.

Nos, ez volna tehát a te helyzeted. Részt vettél néhány ütközetben, eközben boldogtalanná tettél barátot és ellenséget (sőt mi több, csak barátaid voltak, kedves, jó emberek, ellenséged nem volt), eközben megrokkantál, azok közé tartozol, akik reszketni kezdenek, ha játék pisztolyt látnak, és most, most hirtelen úgy tetszik neked, mintha behívtak volna a nagy, világmegváltó harcba. Ez mégiscsak nagyon különös volna, nem?

Gondolj arra is, hogy életednek talán legjobb időszaka, amelyről tulajdonképpen még senkinek sem beszéltél igazán, mintegy két évvel ezelőtt az a nyolc falusi hónap volt, amikor azt hitted, hogy mindenkivel szakítottál, csak arra szorítkoztál, amit kétségbevonhatatlannak tartottál önmagadban, szabad voltál, levelek nélkül, a Berlinnel fenntartott ötéves postai kapcsolat nélkül, betegséged oltalmában, és ráadásul változnod sem kellett sokat, csak lényed régi, szűk kontúrjait húztad még szorosabbra (hiszen az arcod, szürke hajad alatt, alig változott hatéves korod óta).

Hogy nem ez a vég, azt sajnos megtudtad az utolsó másfél évben, alig süllyedhettél mélyebbre ebben az irányban (eltekintek a tavalyi ősztől, amikor becsületesen harcoltam a házasságért), mélyebbre nem ránthattál magaddal egy másik embert, egy jó, kedves, önzetlenségben feloldódó lányt, mélyebbre nem ránthattad volna egy minden tekintetben, a mélység irányában is kilátástalan úton.

Nos jó, és most Milena hív téged olyan hangon, mely egyforma erővel hatol értelmedbe és szívedbe. Természetesen Milena nem ismer téged, néhány történet és levél elvakította; olyan, mint a tenger, erős, mint a roppant víztömegű tenger, és mégis teljes erejével beleveti magát a

félreértésbe, ha a halott és főként, távoli hold így akarja. Nem ismer téged, de talán gyanítja az igazságot, amikor azt akarja, hogy menj. Hiszen biztos lehetsz benne, hogy valódi jelenléted nem fogja többé elvakítani. Csak nem azért nem akarsz odamenni, törékeny lélek, mert éppen ettől félsz?

De ha elismered: száz más belső okod van rá, hogy ne menj oda (valóban van) és ezenkívül még egy külső okod is, nevezetesen hogy nem leszel képes Milena férjével beszélni vagy akár csak látni is őt, és hogy épp ilyen kevéssé leszel képes Milenával beszélni és látni őt, ha férje nincs ott - mindezt elismerve még két dolgot kell megfontolnod:

Először is Milena, ha azt mondod, hogy odamész, talán már egyáltalán nem akarja majd, hogy odamenj, nem ingatagságból, hanem természetes fáradtsága folytán, szívesen és megkönnyebbülten hagyja, hogy oda utazz, ahova akarsz.

Másodszor is, mondjuk, valóban elutazom Bécsbe! Milena csak arra gondol, hogy kinyílik az ajtó. Ez valóban ki fog nyílni, de azután? Azután egy hosszú, sovány ember áll majd ott, barátságosan mosolyog (állandóan így fog tenni, egy öreg nagynénjétől örökölte ezt, az is állandóan mosolygott, de egyikük sem szándékosan tesz így, hanem csak zavarában), és azután leül arra a helyre, amelyet mutatnak neki. Ezzel tulajdonképpen véget is ér az ünnepélyesség, mert beszélni alig fog, ehhez hiányzik belőle az életerő (itteni új asztaltársam azt mondta tegnap, tekintettel a néma ember vegetariánus étrendjére: „úgy hiszem, a szellemi munka számára feltétlenül kívánatos a húsétel"), még csak boldog sem lesz, ehhez is hiányzik belőle az életerő.

Nos, látja, Milena, nyíltan beszélek. Maga azonban okos, Maga egész idő alatt tudatában van annak, hogy noha az igazságot (a teljes, feltétlen és hajszálpontos igazságot) mondom, de túl nyíltan teszem ezt. Hiszen e bejelentés nélkül is beállíthattam, és Magát egy csapásra elbűvölhettem volna. További bizonyíték az igazságom, a gyöngeségem mellett, hogy nem ezt tettem.

Még két hétig maradok, főként azért, mert szégyellem magam, és mert félek ilyen gyógyeredménnyel visszatérni. Odahaza, és ami különösen bosszantó, intézetemben majdnemhogy gyógyulást várnak ettől az üdülésemtől. Kínos kérdezősködések: mennyit híztál már megint? És eközben fogyok. Ne spórolj! (Támadás a fukarságom ellen!) És fizetem a panziót; de nem tudok enni. És efféle mókák.

Még annyi a mondandóm, de akkor nem menne el a levél. Igaz, még el akartam mondani: ha a két hét elteltével még mindig olyan szilárdan akarja, mint pénteken akarta, hogy odamenjek, akkor megyek.

A Maga F.-a

[...]

Szerda

[...] Végre egyedül vagyok, a mérnök Bozenben marad, visszautazom. Egyáltalán nem okozott olyan nagy szenvedést, hogy a mérnök és a tájak kettőnk közé nyomakodtak, mert még én sem voltam magamnál. Tegnap fél egyig írással és aztán még inkább töprengéssel, veled töltöttem az estét, aztán hat óráig alig pár pillanatot aludtam, csak feküdtem az ágyban, aztán kirántottam onnan magam, ahogy egy idegen ember ránt ki egy idegen embert az ágyból, és ez jó volt, mert különben az egész napot vigasztalan ábrándozásra és írásra tékozoltam volna Meranban. Nem sokat számít, hogy tulajdonképpen alig vált tudatossá bennem ez a kirándulás, és hogy emlékezetemben csak úgy marad majd meg, mint egy nem túl világos álom. Így telt az éjszaka, mert Te leveleddel (pillantásod átható, de ez nem jelentene sokat,

hiszen az utcán sürög-forog a nép, és magához vonzza a pillantást, de benned megvan e pillantás bátorsága és főként az erő, hogy túlláss ezen a pillantáson; ez a túllátás a fődolog, és ehhez értesz) ismét felébresztetted az összes régi ördögöt, akik egyik szemükkel alszanak, a másikkal kilesik az alkalmat, ami rémítő ugyan, az embert kiveri a félelemtől a veríték (esküszöm neked: semmi mástól, csak tőlük, a felfoghatatlan hatalmaktól), de ez jó, egészséges, az ember megszemléli őket, és tudja, hogy itt vannak. Mégsem értelmezed teljesen jól az én „El kell utaznod Bécsből"-ömet. Nem könnyelműen írtam le, a kézzelfogható tehertől sem félek (nem keresek sokat, de jól megvolnánk belőle ketten, azt hiszem, természetesen ha nem szól közbe a betegség), továbbá gondolkodó- és kifejezőerőmben őszinte vagyok (korábban is az voltam, de persze először Te láttad ezt meg valódi, segítő pillantásoddal). Amitől félek, mégpedig tágra nyitott szemmel félek, értelmetlenül belesüppedve a félelembe (ha úgy tudnék aludni, ahogy a félelembe süppedek, akkor már nem élnék), az csak ez az ellenem irányuló belső összeesküvés (amelyet jobban megértesz majd apámnak írott levelemből, persze abból sem egészen, mert azt a levelet nagyon is a céljának megfelelően szerkesztettem meg), amely azon alapul, hogy én, aki a nagy sakkjátékban még csak egy paraszt parasztja sem vagyok, távol állok ettől is, most a játékszabályok ellenére és minden játékot összezavarva, még a királynő helyét is el akarom foglalni - én, a paraszt parasztja, tehát egy olyan figura, aki nem is létezik, nem is vesz részt a játékban - és aztán talán még a király helyét is, sőt akár az egész táblát, és hogy ennek, ha valóban akarnám, más, embertelenebb módon kellene megtörténnie.

Ezért neked tett javaslatomnak számomra sokkal nagyobb a jelentősége, mint számodra. Ez az, mi ebben a pillanatban kétségbevonhatatlan, nyavalyáktól mentes, feltétlenül boldogságot hozó.

Így volt tegnap, ma például azt mondanám, hogy biztos elmegyek Bécsbe, mivel azonban máma ma van, holnap pedig holnap, még megőrzöm szabadságomat. Meglepni semmiképp sem foglak, és csütörtök után sem megyek. Ha Bécsbe megyek, csőpostán értesítlek (senkit sem bírnék látni rajtad kívül, ezt tudom), kedd előtt biztosan nem. A Südbahnhofra érkeznék, még nem tudom, honnan utazom tovább, tehát a Südbahnhofnál laknék; kár, hogy nem tudom, hol adod a südbahnhofi óráidat, hiszen akkor öt óra tájban ott várhatnék. (Ezt a mondatot minden bizonnyal olvastam már egy mesében, valahol ennek a másik mondatnak a közelében: Még most is élnek, ha meg nem haltak.) Ma láttam egy Bécs-térképet, érthetetlennek találtam egy pillanatra, hogy miért építettek fel egy ekkora várost, amikor neked csak egyetlen szobára van szükséged.

F.

[...]

Péntek este

Ma reggel butaságot írtam, most befut két csordultig kedves leveled. Szóban válaszolok rájuk, kedden, ha váratlan belső vagy külső esemény nem jön közbe, Bécsben leszek. Nagyon értelmes volna, ha (azt hiszem, kedd ünnep, talán zárva lesz a postahivatal, ahová Bécsből táviratoznék, vagy csőpostát küldenék neked) már ma megmondanám, hol akarlak várni, de megfulladnék addig, ha ma, most megneveznék egy helyet, és három napon és három éjszakán át látnám, milyen üres ez a hely, várva, hogy kedden, egy meghatározott órában felkeresem. Létezhet-e egyáltalán a világon, Milena, annyi türelem, amennyi énhozzám szükséges? Felelj erre kedden.

F.

[Zárt levelezőlap. Postai bélyegző: Bécs, 20. VI. 29.] Kedd, 10 óra

Ez a levél nyilván nem érkezik meg tizenkét óráig, pontosabban egészen biztosan nem érkezik meg, már tíz óra. Akkor hát csak holnap, ülök egy kávéházban a Südbahnhofnál (miféle kakaó ez, miféle sütemény, ezen élsz?), de még nem vagyok teljesen itt, két éjszaka nem aludtam, és vajon a harmadikon fogok-e aludni a Hotel Rivában, a Südbahnhofnál, ahol lakom, egy garázs mellett? Nem jut jobb az eszembe: szerdán tíz órától kezdve várlak a szálloda előtt. Kérlek, Milena, ne lepj meg azzal, hogy oldalról vagy hátulról közeledsz hozzám, én sem teszem ezt. - Ma valószínűleg a látnivalókat tekintem meg: az L. utcát, a postahivatalt, a körutat a Südbahnhoftól az L. utcáig, a szénkereskedőnőt stb., lehetőleg láthatatlanul.

Tiéd

[Prága] Vasárnap

Ma, Milena, Milena, Milena - nem tudok mást írni. Mégis. Ma tehát, Milena, csak sietősen; fáradtan és jelenlét híján (ez utóbbi persze holnapra is érvényes). Hogyan is ne lennék fáradt, negyedévi szabadságot ígérnek egy beteg embernek, és négy napot adnak neki és keddből és vasárnapból csak egy darabot, és az estéket és reggeleket is lecsippentették. Nincs igazam, hogy nem gyógyultam meg teljesen? Nincs igazam? Milena! (Bal füledbe mondom, míg Te a szegényes ágyon fekszel jó forrásból fakadó mély álomban, és lassan, anélkül, hogy tudnád, jobbról balra fordulsz, a szájam felé.)

Az utazás? Eleinte egészen egyszerű volt, a peronon nem lehetett újságot kapni. Ez ok volt arra; hogy kiszaladjak, már nem voltál ott, nagyon helyes. Aztán ismét beszálltam, a vonat elindult, elkezdtem olvasni az újságot, még minden rendben volt, kis idő múlva abbahagytam az olvasást, akkor azonban hirtelen már nem voltál ott, vagy inkább ott voltál, ezt éreztem mindabban, ami vagyok, de a létezésnek ez a módja mégiscsak nagyon más volt, mint a négy napon, és ezt előbb meg kellett szoknom. Ismét olvasni kezdtem, de Bahr naplója a Grein menti Kreuzen-fürdő leírásával kezdődött. Abbahagytam az olvasást, de amikor kinéztem, egy vonat haladt el mellettünk, és a vagonon ez állt: Grein. Pillantásomat visszairányítottam a fülkébe. Egy úr velem szemben a *Národní Listy* múlt vasárnapi számát olvasta, Ružena Jesenska egy tárcáját látom ott, kölcsönkérem, hasztalanul belefogok, leteszem, és azzal az arcoddal ülök ott, amelyet a pályaudvaron láttam a búcsúzáskor. Természeti jelenés volt az ott a peronon, amilyet még sohasem láttam: napsugár, amelyet nem felhő, hanem önmaga homályosít el.

Mit mondjak még? Torkom nem engedelmeskedik, kezem nem engedelmeskedik.

Tiéd

[...]

Hétfő délelőtt

Reggel megkaptam a pénteki levelet, később a péntek éjszakait. Az első olyan szomorú, szomorú pályaudvari történet, nem annyira a tartalma miatt, hanem mert elavult, mindez elmúlt már, a közös erdő, a közös külváros, a közös utazás. Igaz, nem múlik el ez a nyílegyenes, közös utazás, felfelé a közös utcákon, vissza a fasoron át az esti napfényben, nem múlik el, és mégis ostoba tréfa azt mondani, hogy nem múlik el. Itt akták hevernek köröttem, néhány levél, amelyet most olvastam, tisztelgések az igazgatónál (nem bocsátanak el) és még itt meg amott, és mindehhez egy kis csengettyű szól a fülemben: „ő már nincs melletted”, igaz

ugyan, hogy még egy másik hatalmas harang is szól valahol az égben, és ezt harangozza: „sohasem fog elhagyni”, de a kis harang éppen a fülemben szól. És azután ismét itt az éjszakai levél, érthetetlen, miként olvasható el, érthetetlen, miként tud eléggé kitágulni és összehúzódni a mellkas, hogy magába fogadja ezt a levegőt, érthetetlen, miként élhet tőled távol az ember.

És mégis, nem panaszkodom, mindez nem panasz, és a szavadat adtad.

Most következik az utazás története, és aztán nem mondhatod, hogy nem vagy angyal: régtől tudom, hogy osztrák vízumom valójában (és valótlanságában) már két hónapja lejárt, de Meranban azt mondták nekem, hogy átutazáshoz egyáltalán nem szükséges a vízum, és valóban nem akadékoskodtak, amikor beutaztam Ausztriába. Ezért Bécsben is teljesen megfeledkeztem erről. A gmündi útlevél-ellenőrzéskor azonban a hivatalnok - egy fiatal, szigorú férfi - rögtön felfigyelt a hibára. Útlevelemet félretette, mindenki továbbmehetett a vámvizsgálatra, én nem, ez már önmagában is elég rossz volt (mindig megzavarnak, hiszen ez csak az első nap, még nem vagyok kötelezhető arra, hogy hivatalnoki locsogást hallgassak, és mindig jönnek, és el akarnak űzni tőled, vagyis téged tőlem, de ez nem fog sikerülni, Milena, nem igaz, senkinek, soha). Ez történt tehát, de ekkor már munkálkodni kezdtél. Jön egy határőr - barátságos, nyílt, osztrák, részvevő, szívélyes -, és lépcsőkön és folyosókon át a határfelügyelőségre vezet. Ott áll már hasonló útlevélhiba miatt egy romániai zsidó asszony, figyelemre méltó módon ő is a Te nyájas követed, Te zsidók angyala. P. nagy felügyelő és kis segédhivatalnoka, mindketten sárgák, soványak, mogorvák, legalábbis most, átveszik az útlevelet. A felügyelő rögtön végez: „Vissza magával Bécsbe és szerezze meg a rendőrségen a vízumot!” Nem bírok mást mondani, csak többször egymás után: „Ez számomra rettenetes.” A felügyelő, szintén több ízben, ezt válaszolja gúnyosan és gonoszul: „Maga csak hiszi ezt.” „Nem lehet táviratilag megkapni a vízumot?” „Nem.” „És ha minden költséget vállalok?” „Nem.” „Nem találhatok itt felsőbbfokú hatóságot?” „Nem.” Az asszony, aki látja szenvedésemet, és nagyszerűen nyugodt, megkéri a felügyelőt, hogy legalább engem engedjen utamra. Túl gyönge eszköz ez, Milena! Így nem viszel át. Ismét vissza kell mennem a hosszú úton az útlevél-ellenőrzésig, és el kell hoznom a poggyászomat, a mai elutazásnak tehát végérvényesen befellegzett. És most ülünk együtt a határfelügyelőségi szobában, a rendőr is csak kevés vigasszal szolgál, csak azzal, hogy a vasúti jegy érvényessége meghosszabbítható stb., a felügyelő kimondta a végső szót, és visszavonult magánirodájába, csak a kis segédhivatalnoka van még a helyén. Számolok: a következő bécsi vonat este tízkor indul, fél háromkor érkezik Bécsbe. Még viselem a Riva-féreg marásait, milyen lesz a Franz Josefs-Bahnhof környéki szobám? De hiszen egyáltalán nem kapok szobát, nos, akkor (igen, fél háromkor) az L. utcába megyek, és szállást kérek ott (igen, reggel ötkor). De akárhogyan lesz is, mindenesetre hétfőn délelőtt meg kell szereznem a vízumot (de vajon rögtön megkapom-e, és nem kell-e várnom rá keddig?), és aztán hozzád megyek, megleplek az ajtóban, amelyet kinyitsz. Jóságos ég. A gondolkodás szünetet tart itt, de aztán tovább megy: de milyen állapotban leszek az után az éjszaka és utazás után, és este rögtön tovább kell utaznom megint, hogyan érkezem meg tizenhat órás vonatozás után Prágába, és mit szól majd az igazgató, akit most ismét meg kell kérnem táviratilag, hogy hosszabbítsa meg a szabadságomat? Mindezt bizonyára nem akarod, de mit is akarsz tulajdonképpen? Hiszen nem megy másképp. Eszembe jut, hogy az egyetlen könnyebbség az volna, ha Gmündben éjszakáznék, és csak reggel utaznék Bécsbe, és már egészen fáradtan megkérdem a csöndes segédhivatalnokot, hogy van-e reggel vonat Bécsbe. Fél hatkor érkezik, és délelőtt tizenegykor érkezik oda. Nos hát, akkor azzal utazom, és a román nő úgyszintén. Itt azonban hirtelen fordulat áll be a beszélgetésben, nem tudom, miképpen, mindenesetre felvillan, hogy a kis segédhivatalnok segíteni akar nekünk. Ha Gmündben éjszakázunk, akkor reggel, amikor egyedül tartózkodik a hivatalban,

titokban felenged bennünket a prágai személyvonatra, és akkor délután négykor Prágában leszünk. A felügyelőnek azt kell mondanunk, hogy Bécsbe utazunk a reggeli vonattal. Csodálatos! Mindenesetre csak viszonylag csodálatos, mert Prágába mégiscsak táviratoznom kell. De mégis. Jön a felügyelő, eljátszunk egy kis komédiát a reggeli bécsi vonatról, azután a segédhivatalnok elküld bennünket, este keressük fel titokban a továbbiak megbeszélésére. Vakságomban azt gondolom, Te intézkedsz így, holott valójában az ellenőrök utolsó támadása ez. Lassan elindulunk tehát a pályaudvarról, az asszony meg én (a gyorsvonat, amellyel tovább kellett volna utaznunk, még bent áll, hiszen sokáig tart a csomagellenőrzés). Meddig tart az út a városba? Egy óráig. Még ez is. De kiderül, hogy a pályaudvar mellett is van két szálloda, az egyikben megszállunk. Az egyik sínpár a szállodák közelében vezet, ezen át kell még mennünk, de éppen jön egy tehervonat, gyorsan át akarok menni még előtte, de az asszony visszatart, a tehervonat pedig éppen előttünk áll meg, várnunk kell. Kis ráadás a szerencsétlenséghez, gondoljuk. De a fordulatot éppen ez a várakozás hozza meg, amely nélkül vasárnap nem érkezhettem volna Prágába. Olyan ez, mintha most végigjártad volna az ég összes kapuit, ahogy a Westbahnhof melletti szállodákat jártad végig, hogy könyörögj értem, mert már fut is utánunk lélekszakadva rendőröd a pályaudvarról a jókora úton, és kiabálja: „Gyorsan vissza, a felügyelő átengedi magukat!” Lehetséges ez? Összeszorítja torkunkat az ilyen pillanat. Tízszer kell megkérnünk a rendőrt, amíg pénzt fogad el tőlünk. De most aztán futás vissza, elhozzuk poggyászunkat a felügyelőségről, azzal futunk vissza az útlevél-ellenőrzéshez, aztán a vámvizsgálathoz. De most már mindent rendbe hoztál, nem tudok továbbmenni a poggyászommal, máris mellettem áll véletlenül egy hordár, az útlevél-ellenőrzésnél tolongásba kerülök, a rendőr szabad utat biztosít nekem, a vámvizsgálatnál tudtomon kívül elvesztem arany inggombokkal teli szelencémet, egy hivatalnok megtalálja, és átnyújtja nekem. A vonatban vagyunk, és már indulunk is, végre letörölhetem arcomról és mellemről az izzadságot. Maradj mindig mellettem!

F.

Hétfő

Természetesen le kellene feküdnöm, éjszaka egy óra van, már este írtam volna neked, de itt volt Max, akinek nagyon örültem, és akihez eddig csak azért nem mentem el, mert a lány és a miatta érzett aggodalom meggátolt ebben. Fél kilencig a lánnyal voltam, kilencre Max jelentette be magát, aztán fél egyig járkáltunk. Képzeld el, amit a leveleimben hitem szerint vakító világossággal közöltem vele, hogy Te, Te, Te - ismét félbeszakad egy kissé az írás -, hogy Te vagy az, akiről beszélek - nem jött rá, csak most tudta meg a nevet (persze nem írtam nyers egyszerűséggel, mert az asszony bármikor elolvashatta a leveleket).

A lány: ma jobb volt, de nagy árat fizettem érte: megengedtem, hogy írjon neked. Nagyon sajnálom. Miattad érzett félelmem jele a távirat, amelyet ma küldtem számodra a postahivatalba („Lány ír neked válaszolj barátságosan és” - itt tulajdonképpen közbe akartam iktatni a „nagyon” szót - „szigorúan, és ne hagyj el”). Egészében ma nyugodtabban zajlott le a találkozás, erőt vettem magamon, és békésen meséltem neki Meranról, a hangulat nem volt annyira fenyegető. De amikor ismét a fődologra terelődött a szó - hosszú percekig remegett mellettem egész testében a lány a Karlsplatzon -, csak azt mondhattam, hogy melletted mindenki más, még ha önmagában véve nem változik is, eltűnik, és semmivé válik. Feltette az utolsó kérdést, amellyel szemben mindig védtelen vagyok, nevezetesen: „Nem tudok elmenni, de ha elküldesz, akkor elmegyek. Elküldesz?” (A gőgtől eltekintve is van valami mélyen undorító abban, hogy ezt elmesélem, de elmesélem miattad való félelmemben. Mit nem

tennék meg miattad való félelmemben.[8] Nézd csak, milyen figyelemre méltó újfajta félelem ez.) Ezt válaszoltam: „Igen.” Mire ő: „Mégsem tudok elmenni.” És most mesélni kezdett, erejét meghaladó bőbeszédűséggel, a kedves jó lélek, hogy mindezt nem érti, hogy Te szereted a férjedet, és titokban beszélsz velem, stb. Az igazat megvallva gonosz szavak is elhangzottak rólad, amelyekért meg akartam és meg is kellett volna ütnöm, de nem kellett-e hagynom, hogy kipanaszkodja magát, legalább ennyit? Megemlítette, hogy írni akar neked, én pedig iránta érzett aggodalmamban és irántad való végtelen bizalmamban megengedtem neki, megengedtem, noha tudtam, hogy ez néhány éjszakámba kerül majd. Éppen az nyugtalanít, hogy engedélyem megnyugtatta őt. Légy barátságos és szigorú, de inkább szigorú, mint barátságos, de mit beszélek, hát nem tudom, hogy Te minden lehetséges válasz közül a leghelyesebbet válaszolod majd? És vajon nem téged aláz-e meg mélyen az a félelmem, hogy szorultságában esetleg valami alattomosságot ír, és ezzel ellenem befolyásolhat téged? Ez lealázó, de mit tegyek, ha szívem helyett ez a félelem dobog a testemben? Mégsem kellett volna megengednem. Nos, holnap viszontlátom, ünnep van (Husz), annyira kért, hogy menjek vele egy délutáni kirándulásra, a hét hátralévő részében, mondta, nem kell mennem. Talán le tudom még beszélni a levélről, ha nem küldte el. De hátha, mondtam aztán magamban, valóban csak magyarázatot akar, szavad talán, éppen barátságos szigorával, megnyugtatja őt - sőt talán - így csapong most valamennyi gondolatmenetem - leveled előtt térdre bukik.

Franz

Még egy ok, amiért megengedtem, hogy írjon: látni akarta hozzám írott leveleidet. De nem tudom őket megmutatni.

Kedd reggel

Egy kis szerencsétlenség: távirat érkezett Párizsból, holnap este érkezik egy öreg nagybátyám, akit egyébként alapjában véve nagyon szeretek, és aki Madridban él, s már sok éve nem volt itt. Azért szerencsétlenség ez, mert időt vesz el tőlem, és nekem minden időre és ezerszer többre, mint minden időre, és ha lehetne, minden létező időre szükségem van a számodra, hogy rád gondoljak, hogy benned lélegezzek. A lakásom is nyugtalan lesz itt, az estéim is nyugtalanok lesznek, másutt szeretnék lenni. Sok mindent másképp szeretnék, és a hivatalt egyáltalán nem szeretném, de aztán ismét azt gondolom, megérdemelném, hogy arcul üssenek, ha olyan kívánságoknak adok hangot, amelyek túlmutatnak e jelenen, e jelenen, amely a tied.

Valahogy nem tudok neked másról írni, mint ami csak ránk, a világ tolongásában csak ránk tartozik. Minden idegen - idegen. Igazságtalanság! Igazságtalanság! De szám gőgicsél, és fejem az öledben fekszik.

Valami keserűség maradt meg Bécsből, mondhatom? Fent az erdőben, azt hiszem, a második napon ilyesmit mondtál: „Nem tarthat sokáig a harc az előszobával.” És most az utolsó előtti merani levélben a betegségről írtál. Hogyan találhatnék kiutat e két dolog között. Ezt nem féltékenységből mondom, Milena, nem vagyok féltékeny. Vagy a világ olyan parányi, vagy mi olyan óriásiak, mindenesetre teljesen kitöltjük. Kire legyek féltékeny?

[8] [Jobboldalt a lapszélen:] És mindennek ellenére néha azt hiszem: ha valakit megölhet a boldogság, ez velem esik majd meg. És ha a boldogság egy halálra kiszemeltet megmenthet az életnek, akkor életben maradok.

Kedd este

Látod, Milena, most magam küldöm el neked a levelet, és azt sem tudom, mi van benne. Így történt: megígértem neki, hogy ma délután fél négykor a háza előtt leszek. Úgy volt, hogy kirándulunk a gőzössel; csakhogy tegnap nagyon későn kerültem ágyba, és alig aludtam, ezért kora reggel csőpostán megírtam neki: délután aludnom kell, és csak hat órakor érkezem. Nyugtalanságomban, melyet az összes levél- és távirat-biztosítás sem csillapított le, hozzáfűztem: „A bécsi levelet ne küldd el, amíg nem beszéltünk róla." Csakhogy már kora reggel megírta, félig öntudatlanul, a levelet - és rögtön be is dobta. Mihelyt megkapja csőpostalevelemet, szegényke rettegve a főpostára szalad, még valahol elcsípi a levelet, odaadja a hivatalnoknak boldogságában egész pénzét, csak aztán ijeszti meg a nagy összeg, és este elhozza nekem a levelet. Most mit tegyek? Hiszen a gyors és teljes, boldog megoldásba vetett reményem a levélen és válaszod hatásán alapul, elismerem, hogy értelmetlen remény ez, de az egyetlen. Mármost ha kinyitom, és előbb elolvasom, akkor először is megbántom őt, másodszor is biztos vagyok benne, hogy azután már lehetetlen lesz továbbküldenem. Így hát zártan adom a kezedbe, teljes egészében, ahogy magamat is már e kezekre bíztam.

Egy kissé borús az idő Prágában, még nem érkezett levél, a szív kicsit nehéz, teljességgel lehetetlen ugyan, hogy már itt lehessen a levél, de magyarázd meg ezt a szívnek.

F.

Kedden még később

Alig dobtam be a levelet, eszembe jutott: hogyan kívánhattam tőled ilyesmit? Eltekintve attól, hogy itt mégiscsak nekem kell megtennem a helyes és szükséges lépéseket, valószínűleg lehetetlenség a számodra, hogy ilyen válaszlevelet írj egy idegen embernek, rábízva magad. Nos, Milena, akkor bocsásd meg a leveleket és táviratokat, írd mindezt a tőled való búcsú folytán meggyengült értelmem számlájára; nem számít, ha nem válaszolsz neki, majd csak adódik más megoldás. Ne aggódj emiatt. Olyan fáradt vagyok ezektől a sétáktól, ma a vyšehradi hegyoldalon voltam, ez az ok. Holnap a nagybácsi is jön, keveset leszek egyedül.

De hogy valami jobbról is beszéljek: tudod-e egyáltalán, mikor voltál Bécsben a legszebben, szinte már észrevehetően szépen felöltözve? Erről ugyanis nincs vita: vasárnap.

[...]

Csütörtök délelőtt

Végre a leveled. Sietősen csak pár szót a fődologról, még ha a sietség talán helytelen dolgokat is kever bele, amelyeket később megbánok majd: olyan eset ez, amilyenhez hasonlót hármunk kölcsönös viszonylatait tekintve nem ismerek, ezért aztán nem szabad összezavarni más esetekből leszűrt tapasztalatokkal (hullák - kínlódás hármasban, kettesben - valamiképpen eltűnni). Nem vagyok a barátja, egyetlen barátot sem árultam el, de csupán az ismerőse sem vagyok, hanem nagyon szorosan kötődöm hozzá, némely tekintetben talán szorosabban, mintha a barátja volnék. Te szintén nem árultad el őt, hiszen szereted, bármit mondasz is, és ha egyesülünk (köszönöm nektek, ti vállak!), ez más szinten történik, nem az ő tartományában. Ebből az következik, hogy ez az ügy valóban nemcsak a mi titokban tartandó ügyünk, nem is csak kín, félelem, gyötrelem, gond - leveled nagyon felriasztott viszonylagos nyugalmamból, amelyet még együttlétünkből hoztam ide, és amely most talán ismét a merani zűrzavarba vész, a merani állapotok visszatérését persze erőteljes akadályok nehezítik itt -,

hanem ez három ember nyílt, nyíltságában tiszta ügye, még ha egy kis ideig hallgatni akarsz is. Éri szintén nagyon ellenzem a lehetőségek végiggondolását - ellenzem, mert az enyém vagy, ha egyedül volnék, semmi se tarthatna vissza, hogy végiggondoljam a dolgokat -, ha már a jelenben a jövő csataterévé válunk, akkor hogyan hordozza a széttúrt talaj a jövő házát?

Most már semmit sem tudok, harmadik napja a hivatalban vagyok, és még egyetlen sort sem írtam, talán most menni fog. Egyébként, miközben ezt a levelet írtam, Max meglátogatott, hallgatása magától értetődik; a húgomon, szüleimen, a lányon és rajta kívül mindenki azt hiszi, Linzen át jöttem.

F.

Küldhetek pénzt neked? Mondjuk, L. közvetítésével, akinek azt mondom, hogy Bécsben kölcsönöztél nekem pénzt, és aki szerkesztőségi tiszteletdíjaddal együtt adná fel neked?[9]

[...]

Hétfő

Ez legalább két szörnyű nap volt. De most látom, hogy teljesen ártatlan vagy benne, valami gonosz ördög csütörtöktől visszatartotta a leveleidet. Pénteken csak a táviratodat kaptam meg, szombaton semmit, vasárnap semmit, ma négy levelet, csütörtökről, péntekről, szombatról. Túl fáradt vagyok, hogy igazából írni tudjak, túl fáradt, hogy rögtön kitaláljam, a négy levélből, a kétségbeesésnek, a szenvedésnek, a szeretetnek és viszontszeretetnek ebből a hegyéből mi marad meg nekem, ilyen önző az ember, ha fáradt, és ha két éjszakán és két napon át a legocsmányabb képzelgésekkel emésztette magát. És mégis - ez ismét a Te életadó erődnek köszönhető, Milena anya -, mégis alapjában véve talán kevésbé vagyok zilált, mint az utolsó hét évben bármikor, nem számítva a falun töltött évet.

Még mindig nem értem azonban, miért nem kaptam választ sürgető csütörtök esti táviratomra. Aztán K. asszonynak is táviratoztam, szintén nem jött válasz. Ne félj, hogy írok a férjednek, ehhez kedvem sincs nagyon. Csak ahhoz van kedvem, hogy Bécsbe utazzam, de ezt sem teszem, még akkor sem, ha nem volnának olyan akadályok, mint az, hogy Te ellenzed, továbbá útlevélnehézségek, hivatal, köhögés, fáradtság, húgom esküvője (csütörtökön). Mindenesetre jobb volna az utazás is, mint a szombatihoz vagy vasárnapihoz hasonló délutánok: Szombaton: kószáltam, egy kicsit a nagybácsival, egy kicsit Maxszal, és minden két órában be a hivatalba, hogy a postáról tudakozódjam. Este jobb volt, L.-hez mentem, nem tudott semmi rosszat rólad, megemlítette leveledet, mely boldoggá tette, telefonált a *Neue Freie Presse*-beli K.-nak, aki szintén semmit sem tudott, de nem akart felőled érdeklődni a férjednél, és nem akart ma este ismét telefonálni. Így üldögéltem L.-nél, hallottam többször is a nevedet, és hálás voltam neki. Persze nem könnyű és nem is kellemes beszélni vele. Hiszen olyan, mint egy gyerek, mint egy nem nagyon életrevaló gyerek, éppúgy henceg, hazudik, komédiázik, és az ember túlontúl ravasznak és visszataszító pojácának érzi magát, míg ott ül nyugodtan, és figyel. Különösképpen mivel ő nemcsak gyerek, hanem ami a jóságot, részvétet és segítőkészséget illeti, nagy és igen komoly felnőtt is. Ebből a meghasonlásból nem lehet kilábalni, és ha nem mondtam volna folyvást magamnak: „még egyszer, csak még egyszer akarom a nevedet hallani", akkor régen elmentem volna. Ugyanezen a hangon beszélt (keddi) esküvőjéről is.

[9] [Baloldalt a lapszélen:] Egy kicsit az is megijesztett, amit, mint jelzed, a félelem miatt fogsz írni.

A vasárnap rosszabb volt. Voltaképpen a temetőbe akartam menni, és az lett volna a helyes, de egész délelőtt az ágyban feküdtem, és délután a húgom vőlegényének szüleihez kellett mennem, akiknél még sohase voltam. Aztán hat óra lett. Vissza a hivatalba, jött-e távirat? Nem jött. Most mit tegyek? Egy pillantás a színlapra, mert J. siettében futólag megemlítette, hogy Staša hétfőn megnéz egy Wagner-operát. Most olvasom, hogy az előadás hat órakor kezdődik, és hatkor van randevúnk. Ajjaj. Most mit tegyek? Az Obstgasséba megyek megnézni a házat. A ház csöndes, senki se megy be, se ki, várok egy ideig a ház felőli oldalon, aztán a szemközti oldalon, semmi, az ilyen házak annyival bölcsebbek, mint az emberek, akik bámulják őket. És most? A Lucerna-átjáróházba, ahol régebben egyszer a Dobré dílo kiállítása volt. Már nincs ott. Akkor tehát ismét Stašához talán, ami nagyon könnyen végrehajtható, hiszen most biztosan nincs otthon. Szép csöndes ház, mögötte kis kert. A lakás ajtaja előtt függőlakat, büntetlenül lehet tehát csöngetni. Lent még egy kis beszélgetés a házmesternével abból a célból, hogy a „Libešic" és a „J." kimondható legyen, a „Milená"-ra sajnos nem nyílt lehetőség. És most? Most jön a legostobább ötlet. A Café Arcóba megyek, ahol már sok éve nem fordultam meg, hogy találjak valakit, aki ismer téged. Szerencsére senki se volt ott, és rögtön távozhattam. Ne legyen sok ilyen vasárnapom, Milena![10]

F.

[...]

Teljesen helyénvaló, amit a *Szegény muzsikus*-ról mondasz. Ha azt mondtam, hogy semmit sem jelent a számomra, ezt csak elővigyázatosságból tettem, mert nem tudtam, Te mit szólsz majd hozzá, meg azért is, mert úgy szégyellem ezt a történetet, mintha magam írtam volna; és valóban hamisan kezdődik, és egy csomó pontatlan, dilettáns, agyoncicomázott részletet tartalmaz (ez különösen a felolvasás során figyelhető meg; meg tudnám mutatni neked a helyeket); és főként az ilyesfajta muzsikálás nevetséges siralmasan, joggal ingerli arra a lányt, hogy vad dühvel, melyben az egész világ osztozni fog, mindenekelőtt én, a történet után hajítsa az egész hóbelevancot, és ily módon a történetet, mely nem érdemel jobb sorsot, a saját elemei teszik tönkre. Hanem utolérhet-e szebb végzet egy történetet, mint hogy ilyen módon tűnik el? Az elbeszélő, ez a fura pszichológus, nagyon egyetérthet ezzel, mert valószínűleg ő a voltaképpeni szegény muzsikus, aki ezt a történetet a lehető legzeneietlenebb módon előzenéli, és akit túlzottan bőkezűen jutalmaznak meg a szemedből kicsorduló könnyek.

Szerda

Ezt írod: „*Ano máš pravdu, mám ho ráda. Ale F., i Tebe mám ráda*"[11] - nagyon pontosan elolvasom ezt a mondatot, minden szavát, különösképpen az „i"-nél[12] állok meg, minden rendben, nem volnál Milena, ha nem lenne rendben, és mi volnék én, ha Te nem lennél, és az is jobb, ha Bécsben írod ezt, mintha Prágában mondanád, mindezt pontosan értem, talán jobban, mint Te; és valamiféle gyöngeségből mégsem tudok megbirkózni ezzel a mondattal, vég nélkül olvasom, és végül leírom ide még egyszer, hogy lásd, és együtt olvassuk, összeérő halántékkal. (Hajad a halántékomon.)

[...]

[10] [Baloldalt a lapszélen:] Tegnap nem tudtam írni, túl sötétnek láttam mindent Bécsben.

[11] Igen, igazad van, szeretem őt. De F., Téged is szeretlek.

[12] Is.

Tegnap voltam az orvosomnál, körülbelül ugyanabban az állapotban talált, mint Meran előtt, a három hónap szinte egyáltalán nem hagyott nyomot a tüdőmön, bal tüdőcsúcsomon a betegség frissen trónol, mint hajdan. Ő vigasztalannak találja ezt az eredményt, én meglehetősen jónak, mert hogyan állnék, ha Prágában töltöttem volna ugyanezt az időt? Továbbá ő azt hiszi, hogy semmit sem híztam, az én számításom szerint azonban mintegy három kilót felszedtem magamra. Ősszel injekciókkal szeretne kísérletezni, de nem hiszem, hogy tűrni fogom.

Ha ezzel az eredménnyel összehasonlítom, hogyan tékozlod Te is az egészségedet - természetszerűleg a lehető legszükségszerűbb módon, ezt többé már hozzá se kell tennem -, akkor néha úgy tűnik nekem, együttélés helyett csak azért fekszünk majd jó szívvel és elégedetten egymás mellé, hogy meghaljunk. De bármi történjék is, a Te közeledben leszek.

Egyébként az orvossal ellentétben tudom: ahhoz, hogy félig-meddig meggyógyuljak, csak pihenésre van szükségem, mégpedig bizonyos fajtájú pihenésre, vagy ha másképp nézzük, bizonyos fajtájú nyugtalanságra.

[...]

Csütörtök

Csak sebtiben, mielőtt a hivatalba megyek, hallgatni akartam, három napja fojtogat ez, legalább most akartam hallgatni, míg Te ott ezt a rettenetes harcot végigharcolod, de ez képtelenség, hozzátartozik a dologhoz, hiszen ez az *én* harcom. Talán észrevetted, hogy néhány napja nem alszom. Ez egyszerűen a „félelem". Olyasmi ez valóban, ami megfoszt akaratomtól, tetszése szerint hány-vet, nem tudom már, mi van fent és lent, jobbra és balra... ezenkívül utolsó leveleidbe két-három megjegyzés vegyült, mely boldoggá tett, de csak kétségbeesetten boldoggá, mert amit erről mondasz, egyszerre győzi meg a szívet és a testet, de van itt egy még mélyebb meggyőződés, nem ismerem a helyét, melyet nyilvánvalóan semmi sem győzhet meg. Végül az is nagyon közrejátszott a legyöngülésemben, hogy testi közelléted csodálatosan megnyugtató-nyugtalanító hatása elpárolog idővel. Bár itt volnál már! Így hát senkim, senkim sincs itt, csupán a félelem, görcsösen egymásba zsugorodva hánykódunk az éjszakákon át. Van valami nagy komolyság e félelem körül (mely figyelemre méltó módon mindig a jövőbe irányult, nem, ez nem igaz), melyet bizonyos értelemben az is érthetővé tesz, hogy folyvást elém festi a nagy beismerés szükségességét: Milena is csak ember. Amit erről mondasz, az szép és jó, az ember egyáltalán nem akar mást hallani erről, miután ezt hallotta már, mégis nagyon kérdéses, hogy itt nem a legfőbb dologról van-e szó, hiszen ez a félelem mégsem a magánfélelmem - csupán az is, mégpedig félelmetes -, de éppen így ez minden hit félelme ősidők óta.

Már az is hűti fejemet, hogy leírtam ezt neked.

A Tiéd

[...]

Hétfő

Egyet-mást félreértesz, Milena:

Először is egyáltalán nem vagyok olyan beteg, és ha egy keveset alszom, akkor olyan jól érzem magam, amilyen jól Meranban alig voltam. Hiszen a tüdőbetegségek többnyire a legszeretetreméltóbbak valamennyi betegség közül, kiváltképpen forró nyáron. Hogy miként boldogulok majd késő ősszel; az későbbi kérdés. Pillanatnyilag csak kisebb fájdalmaim vannak, például az, hogy a hivatalban semmit sem tudok csinálni. Ha éppen nem neked írok, akkor nyugszékemben fekszem, és kinézek az ablakon. Elég sok minden látható így, mert a

szemközti ház egyemeletes. Nem mondhatnám, hogy különösen szomorú volnék, míg kinézek, nem, egyáltalán nem, csak épp nem tudok elszakadni onnan.

Másodszor is nem vagyok pénzzavarban, untig elég a pénzem, némely összegek, például a szabadságodra tartalékolt pénz, szinte nyomasztanak, mert még mindig nálam vannak.

Harmadszor is gyógyulásomhoz már egyszer s mindenkorra döntően hozzájárultál, és ezenkívül újból ezt teszed minden olyan pillanatban, amikor jól gondolsz rám.[13]

Negyedszer is tökéletesen helyes mindaz, amit halk kétellyel a prágai utazásról mondasz. „Helyes", ezt is táviratoztam, de ott ez a férjeddel való beszélgetésre vonatkozott, és kétségtelenül ez is volt egyedül helyes. Ma reggel például hirtelen *félni* kezdtem, szerelmemben *félni*, szívszorongatóan *félni*, hogy valami véletlen csekélységtől félrevezetve, hirtelen Prágába jössz. De valóban döntő lehet-e valami csekélység nálad, aki olyan mélységig éled valóban eleven életedet? És még a bécsi napoknak sem volna szabad félrevezetniük Téged. Nem köszönhettünk-e talán még ott is egyet-mást annak a tudattalan reményednek, hogy este viszontláthatod őt? Ne többet erről. Vagy még ennyit: két ténybeli újságról értesültem legutóbbi leveledből, először is a heidelbergi tervről, másodszor is a párizsi és bankból szökési tervről; az elsőből azt láthatom, hogy valamiképpen mégis a „megmentők" és erőszaktevők sorába tartozom. De mégsem tartozom ebbe a sorba. A másodikból azt láthatom, hogy ott is kínál életet a jövő, terveket, lehetőségeket, kilátásokat, számodra is.

Ötödször is szörnyű önkínzásod - ez az *egyetlen* szenvedés, amelyet okozol nekem - részben abból fakad, hogy mindennap írsz nekem. Írj ritkábban, én, ha akarod, továbbra is naponta írok neked egypár sort. Így nyugodtabban végezheted a munkádat is, amelynek örülsz.

[...]

Kedd

Itt a két táviratod... De az a fő, hogy egy persze csaknem álmatlan éjszaka után végre itt ülök e levél előtt, amelyet végtelenül fontosnak érzek. Mindazokat a leveleket, amelyeket Prágából írtam neked, nem kellett volna megírnom, főként nem az utolsókat, és csak ennek kellene megmaradnia; vagy inkább megmaradhatnának a többiek is, mindegy volna, de ennek a levélnek kellene felül lennie. Sajnos parányi töredékét se fogom tudni elmondani annak, amit tegnap este mondtam neked, vagy amit ma éjszaka vagy reggel meséltem. Mindazonáltal a fődolog: bármit mondanak is széles körökben mások magasztos okossággal, állati (de az állatok nem ilyenek) eltompultsággal, ördögi jósággal, gyilkos szeretettel rólad - én, én, Milena, a végsőkig tudom, hogy helyesen jársz el, bármit teszel is, akár Bécsben maradsz, akár ide jössz, akár lebegsz mozdulatlanul Bécs és Prága között, akár egyszer ezt, másszor amazt teszed. *Mit kezdhetnék egyáltalán veled, ha ezt nem tudnám*? Ahogy a tenger mélyén nincs olyan parányi hely, amelyre nem nehezedne folytonosan a legnagyobb nyomás, így van ez veled is, de minden másfajta élet szégyen, és rosszul leszek tőle; eddig azt gondoltam, hogy nem bírom elviselni az életet, nem bírom elviselni az embereket, és nagyon szégyenkeztem, de Te bebizonyítod most nekem, hogy nem az életet láttam elviselhetetlennek.[14]

A Te

[...]

[13] [A bal oldali lapszélen:] És ezenkívül légy egész nyugodt, ami engem illet, ugyanúgy várok az utolsó napon, mint az elsőn.

[14] [A bal oldali lapszélen:] Nagyon pártolom a chicagói tervet, azzal a feltétellel, hogy olyan kifutófiúkra is szükség lesz, akik nem tudnak futni.

Szerda

Mégis jár bizonyos eredményekkel, ha az ember bátor:

Mindenekelőtt: Grossnak talán mégis igaza van, ha jól értem; legalábbis mellette szól, hogy még élek, noha egyébként benső erőbeosztásom jellege folytán tulajdonképpen már nem volna szabad élnem.

Azután: nem arról van szó, hogy miként lesz később, csak annyi bizonyos, hogy *távol tőled nem élhetek másképp, csak ha teljesen igazat adok a félelemnek, inkább igazat adok neki, mint akarja, és ezt kényszer nélkül, elragadtatva teszem, beleárasztom magam*.

Igazad van, ha a félelem nevében szememre veted bécsi magatartásomat, de ez a félelem különös annyiban, hogy nem ismerem benső törvényeit, csak kezét ismerem a torkomon, és ez csakugyan a *legirtózatosabb, amit valaha is átéltem vagy átélhettem*.

Aztán kiderül talán, hogy mindketten házasságban élünk, Te Bécsben, én a félelemmel Prágában, és nemcsak Te, hanem én is hiába próbálok kiszabadulni a házasságból. Mert nézd csak, Milena, ha Bécsben *teljesen meggyőztelek volna* (hogy egyetérts még azzal a lépéssel is, amelyről nem győztelek meg), akkor már nem volnál Bécsben mindenek ellenére sem, pontosabban nem létezne „mindenek ellenére". Egyszerűen itt volnál Prágában, és mindaz, amivel utolsó leveledben vigasztalod magad, csak vigasz, nem több. Nem hiszed?

Ha rögtön Prágába jöttél volna, vagy legalább rögtön így határoztál volna, ez nem melletted szóló bizonyíték lenne a szememben, nincs szükségem ilyen bizonyítékra, Te mindenekfölött világos és bizonyos vagy a számomra, hanem *mellettem* szóló bizonyíték, és ez hiányzik nekem most. Alkalomadtán ebből is táplálkozik a félelem.

Igen, ez talán még rosszabb, és éppen én, a „megmentő" kötözlek Bécshez, szorosabban, mint bárki eddig. [...]

Igen, még azt akartam mondani, hogy nagy igazság van (más igazságok közt) a leveledben, *že vlastně Ty jsi člověk, který nemá tušení o tom...*[15] Ez szóról szóra igaz. Minden csak mocsok volt, a legsiralmasabb ocsmányság, pokoli lemerülés, és ennyiben valóban úgy állok előtted, mint egy gyermek, aki valami nagyon rosszat tett, és most az anyja előtt áll, és sír, és sír, és fogadkozik: soha többet nem teszem. De hiszen a félelem éppen ebből meríti erejét: „Ez az, ez az!", mondja, „*nemá tušení*![16] Még semmi se történt! Tehát még megmenthető!" Felpattanok, a telefon! Az igazgatóhoz! Első ízben hívatnak szolgálati ügyben, amióta Prágában vagyok! Most végre kitudódik az egész csalás. Tizennyolc napja semmi mást nem csináltam, csak leveleket írtam, leveleket olvastam, és főként kinéztem az ablakon, levelekkel a kezemben, letettem, majd ismét kézbe vettem őket, azután látogatókat fogadtam, ez minden. De amikor leérek az igazgatóhoz, barátságosan mosolyog, elmesél valami hivatali ügyet, amit nem értek, elbúcsúzik, mert szabadságra megy, érthetetlenül jó ember (mindenesetre tagolatlanul azt mormogtam, hogy már csaknem mindennel elkészültem, és holnap diktálni kezdek). És most még gyorsan beszámolok erről jó szellememnek.

[15] Hogy Te tulajdonképpen az az ember vagy, akinek fogalma sincs erről.

[16] Nincs fogalma.

Szombat

Félreértesz egy kicsit, Milena, hiszen csaknem teljesen igazat adok neked. Ezt egyáltalán nem akarom részletesen kifejteni.

Ma még nem tudom megmondani, megyek-e Bécsbe, de azt hiszem, nem megyek. Ha korábban sok ok szólt ellene, most csak egy, nevezetesen az, hogy meghaladja szellemi erőmet, és aztán talán még egy mellékes ok, hogy valamennyiünknek jobb így. De hozzáteszem, hogy éppen így, vagy még inkább meghaladná erőmet, ha most, az általad vázolt körülmények között (*nechat člověka čekat*[17]) Prágába jönnél.

Nem pillanathoz kötött a szükségszerűség, hogy megtudjam, amit a hat hónapról mondani akarsz nekem. Meggyőződésem, hogy ez valami borzalmas dolog, meggyőződésem, hogy borzalmas dolgokat éltél át, sőt talán tettél is, meggyőződésem, hogy valószínűleg nem bírtam volna elviselni, ha együtt kellett volna átélnem veled mindezt (noha még hét évvel ezelőtt éppenséggel mindent el tudtam viselni), az is meggyőződésem, hogy a jövőben sem tudnám elviselni, ha mindezt együtt kellene átélnem veled - rendben, de mit jelent mindez, mi lényeges nekem, az élményeid és a tetteid, vagy inkább Te egymagadban? Csakhogy téged ismerlek az elbeszélés nélkül is, sokkal jobban, mint magamat, amivel azonban nem akarom azt mondani, hogy nem ismerem kezeim állapotát.

Javaslatom nincs ellentétben leveleddel, ellenkezőleg, hiszen ezt írod: „*Nejraději bych tekla třetí cestou, která nevede ani k Tobě ani s ním, ně kam do samoty*.[18]" Ez az én javaslatom, talán ugyanaznap írtad le, mint én.

Annyi bizonyos, hogy ha a betegség ebben a stádiumban van, akkor még időlegesen sem hagyhatod el a férjedet, de ez, mint írod, nem vég nélküli betegség, csak néhány hónapról írsz, már egy hónapnál több is elmúlt, további egy hónap múlva átmenetileg nélkülözhető leszel. És akkor még csak augusztus lesz, legkésőbb szeptember.

Egyébként megvallom: leveled azok közé tartozik, amelyeket nem tudok rögtön elolvasni, és ha ezúttal mégis négyszer egymás után magamba zúdítottam, akkor legalábbis nem tudok rögtön véleményt mondani. Mindazonáltal, azt hiszem, a fentieknek van némi érvényességük.

A Tiéd

Vasárnap

A tegnapiakhoz még:

Leveled nyomán megpróbálom az egészet olyan oldalról szemügyre venni, amilyen oldalról eddig többnyire óvakodtam szemlélni a dolgot. Innen különös látvány kínálkozik:

Én nem harcolok a férjeddel érted, a harc csak benned zajlik; ha a döntés a férjed és köztem dúló harctól függne, akkor már régen eldőlt volna minden. Emellett egyáltalán nem becsülöm túl a férjedet, sőt nagyon valószínű, hogy lebecsülöm inkább, de azt tudom, hogy ha szeret engem, ez a gazdag ember szeretete a szegény iránt (amiből a Te hozzám való viszonyod is tartalmaz egyet-mást). Együttéléstek atmoszféráját tekintve én a „nagy háztartásban" valóban

[17] Megvárakoztatni valakit.

[18] „A legszívesebben elfutnék egy harmadik úton, amely nem hozzád vezet, és nem is vele közös út, valahová a magányba."

csak az egér vagyok, akinek egy évben legfeljebb egyszer engedtetik meg, hogy nyíltan keresztülfusson a szőnyegen.

Így van ez, és ez nem különös, ezen nem csodálkozom. Azon viszont csodálkozom, és ez valószínűleg teljesen érthetetlen, hogy neked, aki ebben a „nagy háztartásban" élsz, minden érzékeddel hozzátartozol, legerőteljesebb életedet belőle szívod, nagy királynő vagy ott, mégis - ezt pontosan tudom - lehetőségeid nyílnak nemcsak arra, hogy szeress engem, hanem hogy az enyém légy, hogy átfuss a saját szőnyegeden.

De ez még nem a csodálatraméltóság csúcsa. Ez abból áll, hogy Te, ha hozzám akarnál jönni, ha tehát - zenei elbírálás alapján - az egész világról le akarnál mondani, hogy lejöjj hozzám, olyan mélyre, ahol a Te nézőpontodról nemcsak keveset, hanem az égvilágon semmit sem lehet látni, e cél érdekében - különös, különös módon! - nem leszállnod, hanem emberfeletti módon önmagad *fölé*, önmagad *fölé* kellene kinyúlnod, oly erőteljesen, hogy eközben talán szükségképpen szétszakadnál, lezuhannál, eltűnnél (és akkor persze én is veled). És mindezt azért, hogy olyan helyre juss, ahová semmi se vonz, ahol én ülök boldogság és boldogtalanság nélkül, érdem és bűn nélkül, csak mert odaültettek. Az emberiség létráján én, mondjuk, egy háború előtti szatócs vagyok peremvárosaidban (még csak nem is muzsikus, még az sem), és még ha kiharcoltam volna is magamnak ezt a helyet - de nem harcoltam ki -, akkor se volna ez érdem.

Fölöttébb világos, amit a gyökerekről írsz, bizonyosan így van ez, Turnauban mindenesetre az volt a főfeladat, hogy először megtaláljunk és eltávolítsunk minden mellékgyökeret, és ha megvolt a főgyökér, akkor befejeződött a tulajdonképpeni munka, mert akkor ásókkal nekiestünk ennek a gyökérnek, és kitéptük az egészet. Még fülemben a hang, ahogy reccsent. Mindenesetre ott jól lehetett tépni, mert ez fa volt, amelyről tudtuk, hogy más földben is jól növekszik majd tovább, és ezenkívül még nem is volt fa, hanem csak gyerek. [...]

Ami a koldusnőt illeti, ebben bizonyára se jó, se rossz nem volt, egyszerűen túl szórakozott voltam, vagy túlzottan csak egyvalamivel foglalkoztam, semhogy cselekedeteimet ne tétova emlékek alapján alakítsam. És egy ilyen emlék például ezt mondta: „Ne adj túl sokat a koldusnak, mert később megbánod." Egyszer, még egészen kis gyerek voltam, egy hatost kaptam, és nagy kedvem támadt, hogy odaadjam egy öreg koldusasszonynak, aki a nagy és kis Ring sarkán ült. Csakhogy az összeget iszonyú nagynak éreztem, olyan összegnek, amekkorát valószínűleg még sohasem adtak koldusnak, ezért aztán szégyenkeztem a koldusnő előtt, hogy ilyen iszonytatót teszek. Mégis oda kellett neki adnom, ezért felváltottam a hatost, egy krajcárt adtam a koldusnőnek, körülfutottam a városháza és az árkádsor teljes tömbjét a kis Ringen, új jótevőként bukkantam fel balról, ismét adtam egy krajcárt a koldusnőnek, ismét futásnak eredtem, és tízszer szerencsésen megismételtem ezt. (Vagy valamivel kevesebbszer, mert azt hiszem, a koldusnő később elvesztette a türelmét, és eltűnt a szemem elől.) Mindenesetre végül, erkölcsileg is, annyira kimerültem, hogy rögtön hazaszaladtam, és addig sírtam, míg anyám nem adott nekem egy másik hatost.

Látod, nincs szerencsém a koldusokkal, mégis késznek nyilvánítom magam arra, hogy egész jelenlegi és jövőbeli vagyonomat a legkisebb bécsi címletekben ott az Operánál lassan kifizessem egy koldusnőnek azzal a feltétellel, hogy ott állsz mellettem, és érezhetem a közelségedet.

Franz

[...]

Szombat

Már jó félórája olvasom a két levelet és a levelezőlapot (nem beszélve a borítékról, csodálom, hogy nem jön fel ide az egész kézbesítőügyosztály, és nem kér bocsánatot a nevedben), és csak most veszem észre, hogy egész idő alatt nevetek. Igazából volt-e már jobb sora egy császárnak a világtörténelem során? Bemegy a szobájába, és ott várja már a három levél, és neki nincs más dolga, mint hogy kinyissa őket - ó, lassú ujjak! -, hátradőljön, és - hinni se bírja, hogy ez vele történik meg, ez a boldogság.

Nem, nem mindig nevettem, a csomaghordásról semmit sem mondok, ugyanis nem tudom elhinni, és ha elhiszem, nem tudom elképzelni, és ha mégis elképzelem, olyan szép vagy - nem, ez már nem szépség, ez az ég eltévelyedése volt -, mint „vasárnap", és megértem az „urat" (nyilván húsz koronát adott, és hármat kért vissza). Mégsem tudom elhinni, és ha mégis megtörtént, elismerem, hogy éppolyan borzalmas volt, mint amilyen nagyszerű. De hogy Te nem eszel, és éhezel (míg engem itt a csömörig túletetnek, noha nem vagyok éhes), és hogy karikás a szemed (ez nem lehet a retusálás eredménye, és elveszi a képed okozta örömöm felét, de azért marad is éppen elég, amiért olyan sokáig csókolnám a kezed, hogy ebben az életben ne legyen módod többé fordítani vele vagy bőröndöket cipelni a pályaudvarról) - ezt sosem tudom megbocsátani, és még száz év múlva is, amikor majd a kunyhónk előtt ücsörgünk, szemrehányásokat fogok mormolni neked ezért. Nem, nem tréfálok. Mert hát micsoda ellentmondás ez, azt állítod, hogy kedvelsz, tehát *értem* vagy, és mégis *ellenem* éhezel, és itt hever a fölösleges pénz, és ott tátong az üres gyomor.

Amit a lány leveléről írsz, azt kivételesen megbocsátom, mert (végre!) titkárnak hívsz (*tajemník*-nek neveznek, mert nagyon *tajemné*[19], hogy mit dolgozom itt három hét óta); és egyébként is igazad van. De elegendő-e az igazság? És főként: nekem nincs igazam, nem akarsz-e tehát egy kis részt - ez nem megy, tudom, csak az akaratról van szó - az igazságtalanságomból a hátadra venni oly módon, hogy elsiklasz a lány közönyös levele fölött, és az igazságtalanságomat olvasod ki belőle, ott van benne hatalmas betűkkel? Egyébként nem szívesen hallanék többet erről a levélváltásról, melyet ostobán én okoztam. Leveledet néhány barátságos sor kíséretében visszaküldtem neki. Azóta semmit sem hallottam, nem tudtam erőt venni magamon, hogy egy találkozót javasoljak, remélhetőleg minden csendben és rendben zajlik le.

Véded a Stašának írott levelet, és én mégis köszönetet mondtam neked érte.

Voltál-e már Neu-Waldeggben? Én olyan gyakran vagyok ott, különös, hogy nem találkoztunk. Igen, olyan gyorsan futsz és kapaszkodsz fölfelé, bizonyára elsuhantál a szemem előtt, mint már Bécsben is. Micsoda négy nap volt az? Egy istennő jött ki a moziból, és egy kis hordárnő állt a peronon - és ez négy nap volt valóban?

Max még ma megkapja a levelet. Nem olvastam ki belőle többet, mint ami titokban kiolvasható.

Hát igen, Landauerral valóban balszerencséd van. És németül még mindig olyan jónak látod? Mit csináltál belőle, szegény gyermek (nem gyermekecske, vigyázz!), leveleimtől gyötrötten és zavarodottan. Nincs igazam, hogy zavarnak a levelek? De mit segít, ha igazam van? Amikor leveleket kapok, mindig igazam és mindenem van, és ha nem kapnék, nem volna se igazam, se életem, se semmi egyebem.

[19] Titkár, illetve titokzatos.

Igen, Bécsbe menni!

Küldd el, kérlek, a fordítást, akármennyi jut is tőled a kezemhez, sohasem elég.

Max Brodhoz

péntek [Prága, a bélyegző kelte: 1920. VIII. 7.]

[...] A *Pogányság*-ot mindjárt hétfőn egyvégtében elolvastam, az *Énekek éneke* fejezetet még nem, mert azóta uszodaidő van. A fejezet magától értetődő bősége, egyszersmind egyenes vonalvezetése, átgondoltsága mindegyre bámulatba ejtett, jóllehet számítottam ilyesmire, hiszen ez a *Pogányság* részben a Te szellemi hazád, bár ezt nem mindig óhajtanád. Pompás, én voltam itt a Te legkevésbé kritikus galíciai tanítványod, és olvasás közben titkon gyakorta szorítottam meg a kezed, fogtam meg a karod.

Holott egyáltalán nem mondhatom, hogy egyetértenék veled, helyesebben: talán csak a Te titkos egyetértésedet a *Pogányság*-gal, ezt hordozom nyíltan. Egyáltalán, ahol önmagadat mondod, nagyon közel vagyok hozzád; ahol polemizálni kezdesz, sokszor bennem is felébred a vitatkozó kedv (már amennyire én az ilyesmihez értek persze).

Én ugyanis nem hiszek „pogányságban" úgy, ahogyan a szót Te használod. A görögök például igen jól ismertek bizonyos dualizmust, különben mi értelme lett volna Moirának és sok másnak? Csak oly igen alázatos emberek voltak - vallási szempontból -, egyfajta lutheránus szekta hívei. A döntően istenit nem tudták elegendő távolságban elgondolni maguktól, az istenek egész világa csak eszköz volt, hogy földi testüktől távol tartsák, ami döntő fontosságú; hogy legyen emberi lélegzethez levegőjük. Nagy nemzeti nevelőeszköz, mely az emberek pillantását lenyűgözte; kevésbé mély volt, mint a zsidók törvénye, ám talán demokratikusabb (itt alig akadtak vezetők és vallásalapítók), talán szabadabb (fogva tartott, de nem tudom, mivel), talán alázatosabb (mert az istenek világának látása csupán ezt tudatosította: tehát még csak istenek se vagyunk, és ha istenek volnánk, mik lennénk?). Felfogásodhoz mintegy akkor jut a legközelebb az ember, ha azt mondja: elméletileg létezik a tökéletes földi boldogság lehetősége, mégpedig úgy, hogy hiszünk a döntően isteniben, ám nem törekszünk közelébe. Ez a boldogság-lehetőség ugyanúgy blaszfémia, amiképpen elérhetetlen, de a görögök talán közelebb jártak hozzá, mint sokan mások. Csakhogy ez sem a Te szóhasználatod szerinti pogányság. És azt sem bizonyítottad, hogy a görög lélek kétségbeesett volt, hanem csak azt, hogy Te kétségbeesnél, ha görögnek kellene lenned. Ez persze rád is és rám is áll, de itt sem egészen.

Tulajdonképpen háromféle élményt ad ez a fejezet: a Te pozitívumodét, mely itt is rendületlen marad, s amelyet az elébbiekben nem is érintettem, továbbá a görögség elleni koncentrált, izgalmas támadásodét, végül a görögség csöndes önvédelméét, amit alapjában ugyancsak te fejtesz ki. [...]

Milenához

Péntek

Mindig tudni akarod, Milena, hogy szeretlek-e, csakhogy ez nehéz kérdés, nem lehet rá levélben (még az utolsó vasárnapi levélben sem) válaszolni. Amikor majd legközelebb látni fogjuk egymást, bizonyosan megmondom ezt neked (ha el nem csuklik a hangom).

De nem kellene arról írnod, hogy utazzam Bécsbe; nem megyek, de ahányszor szóba hozod, kis tüzet szorítasz csupasz bőrömhöz, már egy kis máglya van ott, de nem hamvad el, hanem mindig ugyanúgy, sőt növekvő erővel lángol. Ezt mégsem akarhatod.

Fáj nekem a virág, amelyet kaptál. A fájdalomtól még csak azt sem tudom megfejteni, miféle virágok voltak. És most a szobádban virulnak. Ha szekrény volnék, fényes nappal hirtelen kinyomakodnék a szobából. Az előszobában maradnék legalább addig, míg el nem hervadnak a virágok. Nem, ez nem szép dolog. És olyan messze van minden, és szobád kilincse mégis oly közel van a szememhez, mint a tintatartóm.

Hát igen, bizony, megkaptam tegnapi, nem, tegnapelőtti táviratodat, de még akkoriban sem voltak fonnyadtak a virágok. És miért örülsz nekik? Ha ezek a „kedvenceid", akkor mindegyiknek örülnöd kellene, annyi féle-fajta virul a földön, miért épp ezeknek örülsz? De talán ez is túl nehéz kérdés, és csak szóban válaszolható meg. Igen ám, de hát hol vagy? Bécsben? És az hol van?

Nem, a virágoktól nem szabadulhatok. A Kärntnerstrasse, az kísértethistória vagy álom, melyet éji napon álmodunk, de a virágok valódiak, megtöltik a vázát (*marně*,[20] mondod, és a testedhez szorítod), és még csak közéjük gázolni sem szabad, hiszen ezek a „kedvenc virágaid". Várjatok csak, ha majd kimegy a szobájából Milena, kikaplak benneteket, és lehajítlak az udvarba.

Miért vagy szomorú? Történt valami? És nem mondod el nekem? Nem, az mégsem lehet.[21]

Maxról érdeklődsz, de hiszen már régen válaszolt neked, nem tudom, mit, de vasárnap előttem dobta be a levelet. *Tulajdonképpen megkaptad-e vasárnapi levelemet*?

A tegnapi nap fölöttébb nyugtalan volt, de nem gyötrően nyugtalan, csak nyugtalan, legközelebb talán mesélek erről. Mindenekelőtt zsebemben volt a táviratod, és különös így a járás. Van valami különös emberi jóság, amelyről az emberek nem tudnak. Például közeledünk a Čech-híd felé, elővesszük a táviratot, és olvassuk (mindig új; ha olvasva felszívjuk a szemünkkel, kiürül a papír, de alig vágjuk zsebre, a lehető leggyorsabban újraíródik ott). Aztán körülnézünk, és azt gondolhatnánk, hogy gonosz ábrázatokat fogunk látni, nem éppen irigységet, mégis olyan pillantásokat, amelyekben ez ül: „Hogyan? Épp most kaptad ezt a táviratot? De hiszen ezt rögvest jelentjük odafent. Legalábbis virágokat (egy ölnyit) küldenek azonnal Bécsbe. Mindenesetre el vagyunk szánva arra, hogy ne fogadjuk el egyszerűen a táviratot." Ehelyett azonban minden nyugodt, ameddig csak ellátsz, a horgászok tovább horgásznak, a nézők tovább nézik, a gyerekek futballoznak, a férfi a hídnál begyűjti a krajcárokat. Ha jobban megnézzük, bizonyos idegesség tapasztalható, az emberek kényszerítik magukat arra, hogy a munkájuk mellett maradjanak, és semmit se áruljanak el gondolataikból. De éppen ez a kényszerítés olyan szeretetre méltó, a hang, mely az egészből beszél: „Helyes, a távirat a tiéd, egyetértünk ezzel, nem kutatjuk, hogy jogosan kaptad-e, eltekintünk ettől, magadnál tarthatod." És ha kis idő múlva megint előveszem, azt gondolhatnánk, hogy ez izgatja majd őket, mert még csak csöndben sem maradok, és nem rejtőzöm el, nem, nem izgatja őket, olyanok továbbra is, amilyenek voltak.[22]

[20] Hiába.

[21] [Baloldalt a lapszélen:] És miért vagy szomorú?

[22] [Baloldalt a lapszélen:] És miért vagy szomorú?

Este ismét beszéltem egy palesztinai zsidóval, levélben lehetetlen megértetnem veled, vagyis hogy milyen fontos a számomra, kicsiny, majdnem apró, gyönge, szakállas, félszemű férfi. De fél éjszakámba került, ahogy felidéztem. A következő alkalommal még visszatérek rá.

Tehát nincs útleveled, és nem is kapsz?

Csütörtök

Milena, szorgalmasom, szobád megváltozik emlékezetemben, az íróasztal és az egész tulajdonképpen nem árulkodott munkáról, de most annyi a munka, és én érzem ezt, meggyőz engem, bizonyára nagyszerűen forró és hűvös és boldog a szobád. Csak a szekrény őrzi meg nehézkességét, és néha elromlik a zár, és a szekrény semmit sem bocsát ki magából, görcsösen csukva marad, és különösképpen azt a ruhát tagadja meg tőled, amelyet „vasárnap" viseltél. Nem is szekrény ez; ha egyszer újból berendezkedsz, kidobjuk.

Nagyon fáj nekem egy s más, amit az utóbbi időben írtam, ne haragudj rám. És ne gyötörd magad, kérlek, folyton azzal a gondolattal, hogy csak a Te vagy egyáltalán a Te bűnöd, hogy nem bírsz elszabadulni. Ez inkább az én bűnöm, egyszer majd írok erről.

Csütörtök, később

Hogy tehát kiiktassuk a kételyt, Milena:

Talán nem ez a lehető legjobb állapot, talán még több boldogságot, még több biztonságot, még nagyobb bőséget tudnék elviselni - noha ez egyáltalán nem biztos, még Prágában sem -, mindenesetre, az átlagot tekintve, jól vagyok, vidámnak és szabadnak érzem magam, egészen érdemtelenül, félelemkeltően jól vagyok, és ha a jelenlegi előfeltételek túlságosan nagy fordulatok nélkül egy ideig eltartanak még, és mindennap kapok tőled életjelet, és az nem mutat túlontúl elgyötröttnek téged, akkor ez valószínűleg elegendő ahhoz, hogy félig meggyógyítson. És most kérlek, Milena, ne gyötörd magad, a fizikát sohasem értettem (legfeljebb valamit a tűzoszlopról, ez is fizika, nem?) és *a váha světá*-t[23] sem értem, és az minden bizonnyal épp ilyen kevéssé ért meg engem (mit is kezdene egy ilyen szörnyű nagy mérleg velem, ötvenöt kiló vagyok meztelenül, észre se veszi, így hát bizonyára meg se moccan tőle), és úgy vagyok itt, ahogy Bécsben voltam, és kezed a kezemben, ameddig otthagyod.

Werfel verse olyan, mint egy portré, amely mindenkit megnéz, engem is megnéz, és főként a Gonoszt, aki még meg is írta.

Nem egészen értem, amit a szabadságodról írsz. Hová szeretnél utazni?

Péntek

Nem, valóban nem volt olyan rossz. És aztán hogyan szabadíthatnám meg terhétől másként a lelket, mint egy kis gonoszsággal? És ezenkívül ma is helyesnek tartok csaknem mindent, amit írtam. Egyet-mást félreértettél, például amit az egyetlen szenvedésről írtam; mert önkínzásod ez az egyetlen szenvedés, nem pedig a leveleid, amelyek reggelente erőt adnak nekem ahhoz, hogy kibírjam a napot, és olyan jól bírjam ki, hogy ne akarjak lemondani egyetlen egyről sem (e levelek közül, ez természetes, de egyetlen egyről sem) e napok közül. És egyáltalán nem vagyok féltékeny, hidd el, azt viszont valóban nehéz belátni, hogy fölösleges

[23] A világ mérlegét.

volna féltékenynek lenni. Nem féltékenynek lenni mindig sikerül, de a féltékenység fölösleges voltát csak néha tudom belátni.

Most végre Maxnak is tudok mesélni valamit, a Te kétségkívül kissé kurta ítéletedet az ő nagy könyvéről. Ugyanis folyvást érdeklődik irántad, hogyan érzed magad, és mi történik, és minden szívből érdekli őt. De szinte semmit sem mondhatok neki, szerencsére már a nyelv is meggátol ebben. Hiszen csak nem beszélhetek valamiféle bécsi Milenáról, hogy aztán azzal folytassam: „ő" ezt meg azt gondolja és mondja és teszi. Hiszen Te sem „Milena" nem vagy, sem „ő", ez merő badarság, tehát semmit sem mondhatok. Ez olyan természetes, hogy még csak nem is fáj nekem.

Ahhoz persze értek, hogy idegen emberekkel beszéljek rólad, és ez is ínyenc élvezet. Ha megengedném eközben magamnak, hogy kissé komédiázzak is, amire nagy csábítást érzek, akkor ez az élvezet még nagyobb lenne. Nemrég találkoztam Rudolf Fuchsszal. Szeretem őt, de egyébként bizonyára nem örültem volna annyira a vele való találkozásnak, és a kezét se szorongattam volna olyan szívből jövően. És közben tudtam, hogy az eredmény nem lesz valami nagy, de jól jön a kicsi is, gondoltam. A beszélgetés rögtön Bécsre fordult és a társaságra, amellyel ott érintkezett. Nagyon szerettem volna neveket hallani, elkezdte felsorolni őket, nem, nem így gondoltam, a nők nevét akartam hallani. „Ja igen, ott volt Milena is, akit ön ismer." „Igen, Milena", ismételtem, és lenéztem a Ferdinandstrasséra, hogy mit szól hozzá. Aztán más nevek következtek, ismét rám tört a régi köhögés, és a beszélgetés elaludt. Hogy keltsem fel újra? „Meg tudná nekem mondani, melyik háborús évben voltam Bécsben?" „1917-ben." „E. P. akkoriban még nem tartózkodott Bécsben? Nem láttam akkor. Nem volt még nős?" „Nem." Kész. Most még beszéltethettem volna egy ideig rólad, de hiányzott belőlem az ehhez szükséges erő.

Hogy állsz a tablettákkal most és az utóbbi időkben? Első ízben írsz újból fejgörcsökről.

Mondhatnál nekem pár szót a párizsi tervről?

Hova utazol most? (Olyan helyre, ahol jó a postai összeköttetés?) *Mikor*? Mennyi időre? Hat hónapig?

Mindig rögtön tudasd, hogy mely számokban jelenik meg tőled valami.

Tulajdonképpen hogyan rendezted volna be kétnapos prágai utadat? (Puszta kíváncsiságból kérdem.)

Köszönet a „mégis"-ért, varázsszó ez, mely közvetlenül a vérembe vegyül.

[...]

Szombat, később

Akárhogy forgassuk is a mai levelet, ezt a kedves, drága, vidám, boldogító írást, ez mégiscsak „megmentő" levél. Milena a megmentők közt (ha én is köztük volnék, akkor már nálam volna? Nem, akkor bizonyosan nem)! Milena a megmentők közt, ő, aki folyvást a saját bőrén tapasztalja, hogy csak létünk által menthetjük meg a másik embert, más módon sehogy. És miután létével megmentett már engem, most utólag más, összehasonlíthatatlanul csekélyebb eszközökkel próbálja meg ezt. Ha valaki megment valakit a vízbe fúlástól, az természetesen nagyon nagy tett, de ha utána még egy úszótanfolyamra is befizeti a megmentettet, mit jelentsen az? Miért akarja a megmentő ennyire megkönnyíteni a dolgát, miért nem akarja a másikat továbbra is folyvást a létével, a szüntelenül készenlétben álló létével megmenteni, miért akarja áthárítani ezt a feladatot úszómesterekre és davosi szállodatulajdonosokra? És

ezenkívül mégiscsak 55,40 a súlyom! És hogyan röpülhetnék el, ha fogjuk egymás kezét? És ha mindketten elröpülünk, akkor mi történik? És ezenkívül, ez az előbbi gondolatok tulajdonképpeni alapja - soha többé nem utazom olyan messze tőled. Hisz most jöttem a merani ólomkamrákból.

Szombat este

Ezt leírtam, ma még mást is akartam írni, de ez most mellékes. Hazajöttem, megláttam a homályban a váratlan levelet az íróasztalon, átfutottam, minduntalan hívtak vacsorához, ettem valamit, ami sajnos csak úgy volt hajlandó eltűnni a tányérról, hogyha lenyelem, aztán elolvastam a levelet alaposan, lassan, gyorsan, vadul, boldogan, előbb álmélkodva - egyáltalán nem hihető, de mégiscsak ott az írás, mégsem hihető, de az ember ráhanyatlik, és ez mégiscsak valamiféle hit -, végül kétségbeesetten, kétségbeesetten, szívdobogtatóan kétségbeesetten. „Nem tudok utazni", ezt tudtam az első sornál, és tudtam az utolsónál, közben persze többször is Bécsben jártam, ahogy álmatlanul átvirrasztott éjszakákon tucatnyi félperces álmot látunk. Aztán a postára mentem, táviratoztam neked, kissé megnyugodtam, és most itt ülök. Itt ülök azzal a nyomorúságos feladattal, hogy bebizonyítsam neked: nem tudok utazni. Nos hát, mondod, én nem vagyok gyönge, tehát sikerül esetleg, főként azonban talán sikerül átvergődnöm a következő heteken, ahol már most ezt a kérdést vigyorogja rám minden óra: „Tehát csakugyan nem voltál Bécsben? Megkaptad ezt a levelet, és nem voltál Bécsben? Nem voltál Bécsben? Nem voltál Bécsben?" Nem értem a zenét, de ezt a zenét sajnos jobban értem, mint minden zeneértő.

Nem tudtam utazni, mert nem bírok hazudni a hivatalban. Vagyis tudok hazudni a hivatalban, de csak két okból, félelemből (ez hivatali ügy, oda tartozik, ilyenkor előkészület nélkül, betéve, ihletetten hazudok) vagy végszükségben (tehát amikor „Else beteg" lesz, Else, Else, nem Te, Milena, Te nem betegszel meg, ez már a legvégső végszükség volna, erről egyáltalán nem beszélek), szükségből tehát azonnal tudnék hazudni, ehhez táviratra se volna szükség, a szükség olyasmi, ami megállja helyét a hivatallal szemben, akkor utazom engedéllyel vagy engedély nélkül. De az összes olyan esetben, ahol a hazugsághoz szükséges okok közül a boldogság, a boldogság szüksége a főok, nem tudok hazudni, nem tudok, ahogy húsz kilós súlyzót sem bírok kinyomni. Ha az igazgatóhoz mennék az Else-távirattal, bizonyára kiesne a kezemből, és ha kiesne, bizonyosan rálépnék a hazugságra, és ha ezt megtenném, bizonyára elfutnék az igazgató színe elől anélkül, hogy kérnék bármit is. Gondold csak meg, Milena, a hivatal nem valamiféle tetszés szerinti buta intézmény (az is, mégpedig túlontúl az, de itt nem erről van szó, egyébként inkább fantasztikus, mint buta), hanem ez az eddigi életem, el tudnám magam szakítani tőle bizonyosan, és ez talán egyáltalán nem volna rossz, de mindmáig az életem ez, bánhatok vele hányavetin, dolgozhatok kevesebbet, mint bárki (így teszek), elfuserálhatom a munkát (így teszek), miközben mégiscsak fontoskodom (így teszek), nyugodtan elfogadhatom, mint ami megillet, a legszeretetreméltóbb bánásmódot, ami csak elképzelhető a hivatalban, de hazudni, hogy hirtelen én, az alkalmazott hivatalnok, szabad emberként oda utazzam, ahová „semmi más" nem unszol, mint szívem természetes verése, nos, tehát nem tudok hazudni. Azt azonban meg akartam írni neked, mielőtt még megérkezett a leveled, hogy ezen a héten megújítom, vagy másképpen rendbe hozom az útlevelemet, és így a lehető leggyorsabban utazhatom, ha így kell lennie.

Átfutom, amit írtam, mégsem így gondoltam, és mégsem vagyok „erős", minthogy nem tudtam helyesen elmondani (még ennyit: talán rosszabbul hazudok ott, mint más, akivel - a legtöbb hivatalnok így van ezzel - véleménye szerint folyvást igazságtalanság történik, aki erejét meghaladóan dolgozik - ha ezen a véleményen volnék, ez már szinte a bécsi gyorsvonat

volna -, aki bután vezetett gépezetnek tekinti a hivatalt - az ilyen sokkal jobban csinálná -, gépezetnek, ahol őt éppen a vezetés butasága miatt alkalmatlan helyen használják fel - képességei szerint ő egy fő-fő kerék, és itt csak al-al kerékként dolgozhat, stb., az én szememben azonban a hivatal - és így volt ez az elemi iskolával, a gimnáziummal, az egyetemmel, a családdal, mindennel, olyan eleven ember, aki, bárhol vagyok is, ártatlan szemmel néz engem, olyan ember, akivel valamiféle számomra ismeretlen módon összekapcsolódtam, noha idegenebb, mint azok az emberek, akik most, hallom is, a körúton autóznak. Az értelmetlenségig idegen tehát, de éppen ez késztet tapintatra, hiszen alig rejtem el idegenségemet, de mikor ébred rá erre az ilyen ártatlanság - és én nem tudok hazudni), nem, nem vagyok erős, és nem tudok írni, és semmit sem tudok. És most, Milena, még Te is elfordulsz tőlem, nem hosszú időre, tudom, de lásd, hosszú ideig nem bírja ki az ember szívének dobogása nélkül, és amíg elfordulsz tőlem, miként doboghat?

Ha táviratoznál e levél vétele után! Ez kiáltás, nem kérés. Csak ha szabadon megteheted, akkor tedd meg. Csak akkor, látod, még csak alá se húzom ezeket a sorokat.

Elfelejtettem egy harmadik dolgot, ami lehetővé tenné számomra, hogy hazudjam: ha mellettem volnál. De akkor ez a világ legártatlanabb hazugsága volna, mert akkor az igazgató szobájában senki más nem volna jelen, csak te.

Vasárnap

Még nem tudom, és sokáig nem is fogom tudni, hogy mit szólsz a szombat esti levélhez, mindenesetre itt ülök a hivatalban vasárnapi ügyeleten (ez is különös intézmény, itt ülök, és kész, mások dolgoznak a vasárnapi ügyeleten, igaz, kevesebbet, mint máskor, én éppen annyit), beborult, nemsokára esni fog, a felhőfény szinte zavar az írásban, nos hát, éppen olyan, amilyen, szomorú és nehéz. És ha azt írod, hogy kedvem van élni, akkor ez mára bizonyára aligha érvényes; mit csináljon velem ez az életkedv a mai napon, ma éjjel? Alapjában mégis megvan bennem (jöjj el időről időre újból és újból, jó szó), de a felszínen kevéssé. Magamnak is igen kevéssé tetszem, itt ülök az igazgatósági ajtó előtt, az igazgató nincs itt, de nem döbbennék meg, ha kijönne, és ezt mondaná: „Ön sem tetszik nekem, ezért felmondok önnek.” „Köszönöm - mondanám -, erre sürgető szükségem van egy bécsi utazás miatt.” „Úgy - mondaná ő -, most megint tetszik nekem, és visszavonom a felmondást.” „Ah - mondanám -, akkor hát megint nem utazhatom.” „Dehogynem - mondaná -, hiszen most megint nem tetszik nekem, és felmondok.” És így menne ez vég nélkül.

Ma álmodtam, azt hiszem, először rólad, amióta Prágában vagyok. Reggeli álom volt, rövid és nehéz, az alvástól elcsippentve, gonosz éjszaka után. Keveset tudok róla. Prágában voltál, átmentünk a Ferdinandstrassén, a Vilimekkel szemben, a rakpart felé, valamiféle ismerőseid haladtak el a másik oldalon, utánuk fordultunk, beszéltél róluk, talán Krasáról is volt szó (nincs Prágában, ezt tudom, a címét megérdeklődöm). Úgy beszéltél, mint máskor, de az elutasítás nem igazán kézzelfogható, kimutatható nyoma volt benn, ezt nem hoztam szóba, hanem elátkoztam magam, és ezzel csak azt az átkot mondtam ki, amely rám nehezedett. Aztán kávéházban voltunk, valószínűleg a Kaffee Unionban (ez útba is esett), egy férfi és egy lány ült az asztalunknál, rájuk azonban egyáltalán nem emlékszem, aztán egy férfi, aki nagyon hasonlított Dosztojevszkijhez, de fiatal volt, szakálla és haja mélyfekete, minden; például a szemöldök, a dudorok a szem felett roppant tömöttek. Aztán ott voltál Te meg én. Ismét semmi sem árulta el elutasító jellegedet, de az elutasítás jelen volt. Arcod - nem tudtam levenni szememet gyötrő furcsaságáról - be volt púderozva, mégpedig túlhangsúlyozottan, ügyetlenül, rosszul, valószínűleg forró is volt, és így valóságos púderrajzok formálódtak rajta, még most is látom őket. Újból és újból előrehajoltam, hogy megkérdezzem, miért vagy

bepúderozva; amikor észrevetted, hogy kérdezni akarok, segítőkészen megkérdezted - az elutasítás észrevehetetlen volt -: „Mit akarsz?" De én nem tudtam kérdezni, nem merészeltem, és közben valamiképpen sejtettem, hogy ez a púderozottság az én próbatételem, sorsdöntő próba, hogy, igenis, kérdezzek, és akartam is, de nem mertem. Így hánykódott tova fölöttem a szomorú álom. Közben a Dosztojevszkij-forma férfi is gyötört. Hasonlóképpen bánt velem, mint Te, mégis egy kissé másképp. Ha kérdeztem tőle valamit, nagyon barátságos volt, nagyon részvevő, felém hajló, nyíltszívű, de ha kifogytam a kérdésből vagy a szóból - ez minden pillanatban megtörtént -, akkor egyetlen rándulással visszavonult, egy könyvbe mélyedt, megfeledkezett a világról és különösképpen rólam, eltűnt szakállában és hajában. Nem tudom, miért éreztem elviselhetetlennek ezt, újból és újból - nem tehettem másképp - magamhoz kellett csalnom egy kérdéssel, és aztán mindig elvesztettem őt a saját hibámból.

Van egy kis vigaszom, ma nem szabad eltiltanod tőle, itt van a kezem ügyében a *Tribuna*, még csak meg sem kellett vennem szembeszállva a tilalommal, kölcsönkértem a sógoromtól, nem, sógorom adta kölcsön. Kérlek, hagyd meg nekem ezt a boldogságot. Elsősorban nem is az érdekel, mi van benne, de hallom a hangot, a hangomat a világ lármájában, hagyd meg nekem ezt a boldogságot. És az egész is olyan szép! Nem tudom, miként történik ez, hiszen csak a szememmel olvasom, miként értesült róla rögtön a vérem, és máris forrón magában hordozza? És vidám dolog is ez így. Én természetesen a második csoporthoz tartozom: ez a lábamra nehezedő súly úgyszólván az én tulajdonom, és egyáltalán nem értek egyet azzal, hogy tisztán személyes ügyemet nyilvánosságra hozzák; valaki egyszer azt mondta, hogy úgy úszom, mint egy hattyú, de ez nem bók volt. Azután izgalmas is ez így. Óriásnak látom magam, aki kinyújtott karral távol tartja tőled a közönséget - nehéz a dolga, távol kell tartania tőled a közönséget, mégsem akar egyetlen szót sem elmulasztani, egyetlen pillanatra sem akar szem elől téveszteni - ezt a valószínűleg mégiscsak önfejű, ősbuta, ráadásul nőies közönséget tartja távol, aki talán ezt kiabálja: „Hol a divat? Hol van hát végül a divat? Eddig »csak« Milenát láttuk." Csak, és ebből a csakból élek én. A világ egyéb részeit úgy fogtam fel, mint Münchhausen a gibraltári ágyútalpakat, és a nagy tengerbe dobtam őket. Hogyan? Az összes többi részt? És a hazugság? Nem tudsz hazudni a hivatalban? Nos hát, itt ülök, éppolyan borús az idő, mint korábban, és holnap nem jön levél, és az álom az utolsó hír, amelyet felőled kaptam.

Szombat este

Tehát gyorsan, ez a lehetőség, és ez minden héten a rendelkezésünkre áll; miért nem jutott korábban eszembe; mindenesetre előbb meg kell szereznem az útlevelet, ez nem olyan egyszerű, mint gondolod, és Ottla nélkül csaknem lehetetlen:

Valamelyik szombat délután utazom a gyorsvonattal, körülbelül (holnap megérdeklődöm a pontos időt) éjszaka két órakor érkezem Bécsbe. Közben Te már pénteken megveszed a vasárnapi gyorsvonatjegyet Prágába, megtáviratozod, hogy megvan a jegy, e távirat nélkül nem utazhatnék el Prágából. A pályaudvaron várasz, több mint négy közös óránk van, vasárnap reggel hétkor utazom el ismét.

Ez tehát a lehetőség, kissé elszomorító ugyan, csak négy fáradt éjszakai órát lehetünk együtt (és hol? Egy szállodában a Franz Josefs-Bahnhof mellett?), mégis lehetőség, amelyet rendkívüli módon megszépíthet, hogy Te - de létezik-e ez a lehetőség? - elém utazol Gmündbe, és Gmündben maradunk éjszaka. Gmünd osztrák, nem? Tehát oda nincs szükséged útlevélre. Én körülbelül este tízkor érkezem oda, talán még korábban, és vasárnap a gyorsvonattal (vasárnap nyilván könnyű helyet kapni) délelőtt tizenegy körül utazom el, talán ha

egy megfelelő személyvonat később indul, még később. Azt azonban nem tudom, hogy Te miként utazhatsz oda és el onnan.

Nos, mit szólsz hozzá? Különös, hogy most kérdeznem kell Téged, pedig egész nap veled beszéltem. Krasa címe: Marienbad, Hotel Stern.

Hétfő

A távirat tehát nem volt válasz, de a csütörtöki levél az. Tehát nagyon helyes volt, hogy nem tudtam aludni, és a ma reggeli szörnyű szomorúságom is nagyon helyes volt. Férjed tud a vérről? Nem kell eltúlozni, talán semmiség, olykor kicsordul a vér, de mégiscsak vér, és nem lehet elfelejteni. És Te éled ezután is hősiesen vidám életedet, élsz, mintha csak ezt mondanád a vérnek: „Gyere hát, gyere végre." És akkor jön is. És egyáltalán nem törődsz azzal, hogy mit csináljak itt, és természetesen Te nem vagy *nemluvně*,[24] és tudod, mit teszel, de úgy akarod, hogy én itt álljak a prágai parton, miközben Te a szemem láttára és szántszándékkal lemerülsz a bécsi tengerben. És ha nincs mit enned, ez nem szükséglet *pro sebe*?[25] Vagy azt hiszed, ez inkább az én szükségletem, mint a tied? Nos, akkor igazad is van. És pénzt sajnos nem küldhetek neked többé, mert délután hazamegyek, és belegyömöszölöm a mihaszna pénzt a konyhai tűzhelybe. Így hát teljesen széjjelváltunk, Milena, és úgy látszik, csak egyvalamire vágyunk közösen tiszta erőből, hogy bár itt lennél, és az arcod valahol olyan közel hozzám, amennyire csak lehetséges. És természetesen közös a halálvágy is, a „kényelmes" meghalás vágya, de tulajdonképpen már a kisgyerekek is erre vágynak, ahogy én a számtanórán, amikor láttam, hogy a tanár odafent lapoz a noteszában, és valószínűleg az én nevemet keresi, és ezt az erőteljes, rémítő és valóságos látványt összehasonlítottam ismereteim megfoghatatlan semmiségével, a félelemtől félig álmodva azt kívántam, bár felállhatnék kísértetként, végigszaladhatnék kísértetként a padok közti úton, légből szőtten, amilyen a matematikai tudásom, ellebbenhetnék a tanár mellett, áthatolhatnék valamiképp az ajtón, kint összeszedhetném magam, hogy szabad legyek a szép levegőn, mely az egész általam ismert világon nem rejteget olyan feszültségeket, mint a szobában odabent. Nos hát, ez „kényelmes" lett volna. De nem így történt. Kihívtak, kaptam egy feladatot, megoldásához logaritmuskönyvre lett volna szükség, azt otthon felejtettem, de azt hazudtam, hogy a padban maradt (mert azt hittem, hogy a tanár kölcsönadja nekem a magáét), vissza kellett mennem érte a padhoz, még csak nem is megjátszott rémülettel (a rémületet sohase kellett megjátszanom az iskolában), észrevettem, hogy nincs ott, és a tanár (tegnapelőtt találkoztam vele) ezt mondta nekem: „Krokodil!" Rögtön kaptam egy elégtelent, és ez tulajdonképpen nagyon jó volt, mert csak formálisan kaptam és ezenkívül igazságtalanul (hazudtam ugyan, de ezt senki se tudta rám bizonyítani, hát nem igazságtalanság akkor?), főként azonban nem kellett kimutatnom szégyenletes tudatlanságomat. Egészében tehát ez is meglehetősen „kényelmes" volt, és kedvező körülmények között még a szobában is „eltűnhettem", és a lehetőségek végtelenek voltak, és az életben is meg lehetett „halni".[26]

Csak egyvalamire nincs lehetőség - ez minden fecsegésen túl nyilvánvaló -, hogy Te most bejössz, és jelen vagy, és kellő alapossággal megbeszéljük, miként gyógyulj meg, pedig éppen ez a lehetőség volna a legsürgetőbb.

[24] Csecsemő.

[25] Önmagában véve.

[26] [Erre és az előző levéloldalra ceruzával ezt írta Kafka:] Így locsogok csak, mert mindenek ellenére jó nekem Nálad.

Sok mindent akartam ma mondani neked, mielőtt a leveledet olvastam volna, de mi mondható a vérrel szemben? Kérlek, írd meg rögtön, mit mondott, és miféle ember az orvos?

A pályaudvari megbánást helytelenül írod le, egy pillanatig sem haboztam, minden olyan magától értetődően szomorú és szép volt, és mi annyira egyedül voltunk, hogy felfoghatatlanul komikusan hatott, mint azok az emberek, akik még csak ott se voltak, hirtelen felindultak, és ki akarták nyitni a peronajtót.

De a szálloda előtt persze úgy volt, ahogy mondod. Milyen szép voltál ott! Talán nem is Te voltál? Nagyon különös lett volna, ha már olyan korán felkeltél volna. De ha nem Te voltál, honnan tudod olyan pontosan, miként történt?

Hétfő, később

Jaj, olyan sok akta futott be ebben a pillanatban. És miért dolgozom, ráadásul ilyen kialvatlan fejjel. Miért? A konyhai tűzhely számára.

És most még a költő is itt van, az első, fametsző is és rézkarcoló, és nem megy el, és annyira duzzad - az élettől, hogy mindent rám dobál, és látja, hogyan reszketek türelmetlenségemben, kezem remeg e levél fölött, fejem már a mellemre csuklik, és ő mégsem megy el, a jó, eleven, boldog-boldogtalan, rendkívüli, de számomra éppen most irtózatosan terhes fiatalember. És neked vér jön a szádból.

És tulajdonképpen mindig ugyanazt írjuk. Egyszer azt kérdem, beteg vagy-e, és akkor erről írsz, máskor meg akarok halni, aztán Te is meg akarsz, megint máskor sírni akarok előtted, mint egy kisfiú, aztán Te énelőttem, mint egy kislány. És egyszer és tízszer és ezerszer és mindig nálad szeretnék lenni, és Te is ezt mondod. Elég, elég.

És még mindig nem érkezett levél arról, hogy mit mondott az orvos, Te lassú, Te rossz levélíró, Te gonosz, Te kedves, Te - nos, micsoda? Semmi, semmi, hallgatni az öledben.

Hétfő délután

Hazug volnék, ha nem mondanék még többet, mint reggeli levelemben, még ellened is, aki előtt olyan szabadon beszélhetek, mint senki előtt, mert még senki sem állt annyira mellettem, tudva és akarva, mint Te, mindenki ellenére, mindenki ellenére. (Különböztesd meg a nagy Mindenkiellenérét a nagy Mindenekellenérétől.)

Legszebb leveleid (és ezzel sokat mondtam, mert egészében, csaknem minden egyes sorukkal a legszebbet képviselik, ami életemben történt velem) azok, amelyekben igazat adsz a „félelmemnek”, és egyidejűleg megpróbálod megmagyarázni, hogy nem kellene félnem. Mert én is, bár olykor „félelmem” lepénzelt ügyvédjének látszom, lelkem mélyén valószínűleg igazat adok neki, sőt belőle állok, és talán ő bennem a legjobb. És mert ő bennem a legjobb, talán ő az egyetlen, amit szeretsz. Mert miféle más jelentős szeretetreméltóságot lehetne bennem találni? Ez azonban szeretetre méltó.

És ha egyszer azt kérdezted, miként nevezhettem „jó”-nak a szombatot szívemben a félelemmel, akkor erre nem nehéz a magyarázat. Minthogy szeretlek (*és én szeretlek téged, Te nehéz felfogású, ahogy a tenger egy parányi kavicsot szeret a tengerfenéken, épp így árad el rajtad a szeretetem* - és nálad én szintén kavics vagyok, ha engedik az egek), szeretem az egész világot, és ennek része bal vállad is, nem, előbb a jobb volt, és ezért megcsókolom, ha úgy tetszik nekem (és Te olyan kedves vagy, hogy elhúzod ott a blúzodat), és ennek része a

bal vállad is és arcod fölöttem az erdőben és arcod alattam az erdőben és a pihenés csaknem kitakart melleden. És ezért igazad van, amikor azt mondod, hogy mi már egyek voltunk, és ettől egyáltalán nem félek, hanem ez az én egyetlen boldogságom és egyetlen büszkeségem, és ezt egyáltalán nem korlátozom az erdőre.

De éppen e napvilág és amaz „ágyban töltött félóra" között, amelyről egyszer megvetően azt írtad, hogy férfidolog, számomra szakadék lappang, amelyen nem tudok túljutni, valószínűleg mert nem is akarok. Odaát az az éjszaka ügye, teljességgel és minden értelemben az éjszaka ügye; itt a világ van, és az az enyém, és most ugorjam át az éjszakába, hogy még egyszer a birtokomba vegyem? Lehet-e valamit még egyszer birtokba venni? Nem azt jelenti ez, hogy elveszítjük? Itt a világ, amely az enyém, és menjek át egy kísérteties varázslat kedvéért, egy hókuszpókusz, egy bölcsek köve, egy alkímia, egy áhított gyűrű kedvéért. El vele, iszonyúan félek tőle.

Varázslattal akarjuk egy éjszaka megragadni, sebesen, zihálva, gyámoltalanul, megszállottan, varázslattal akarjuk megragadni, amit mindennap odakínál a nyitott szemnek! (Gyereket „talán" nem lehet másképp szerezni, „talán" a gyerek is varázslat. Hagyjuk még függőben ezt a kérdést.) Ezért vagyok olyan hálás (neked és mindennek), és így lehet *samozřejmé*,[27] hogy melletted fölöttébb nyugodt és fölöttébb nyugtalan, fölöttébb kényszeredett és fölöttébb szabad vagyok, amiért is e felismerés után minden más életet feladtam. Nézz a szemembe!

Csak most értesülök K. asszonytól, hogy a könyvek az éjjeliszekrényről az íróasztalra települtek át. Előbb feltétlenül meg kellett volna kérdezni engem, hogy egyetértek-e ezzel az áttelepüléssel. És én azt mondtam volna: nem!

És most mondj köszönetet nekem. Kedvem szottyant rá, hogy itt, az utolsó sorokban még írjak valami tébolyultat (valami tébolyultan féltékenyt), ám szerencsésen elfojtottam ezt a vágyamat.

De most elég, most mesélj Emilie-ről.

Hétfő este

Már későre jár egy mindenek ellenére kissé szomorú nap után. Holnap nyilván nem kapok tőled levelet, a szombatit megkaptam, a vasárnapi csak holnapután érkezne ide, a holnapot tehát nem befolyásolja majd közvetlenül levél. Különös, mennyire elvakítanak a leveleid, Milena. Már egy hete vagy régebben érzem, hogy történt valami veled, valami hirtelen vagy fokozatos, alapvető vagy alkalomszerű, világos vagy csak félig tudatos dolog; mindenesetre tudom, hogy bekövetkezett. Nem annyira a levelek részleteiből olvasom ki, noha akadnak ilyen részletek is, mint például hogy a levelek tele vannak emlékezéssel (mégpedig egészen különös emlékezéssel), és hogy bár szokásod szerint mindenre válaszolsz, mégsem mindenre, és hogy oktalanul szomorú vagy, hogy Davosba küldesz, és hogy hirtelen annyira akarod ezt a találkozást. (Azonnal elfogadtad tanácsomat, hogy ne gyere ide; kijelentetted, hogy Bécs nem alkalmas hely a találkozásra; azt mondtad, ne találkozzunk utazásod előtt, és most két, három levélben is sürgetsz. Nagyon kellene örülnöm ennek, de nem tudok, mert valamiféle titkos félelem bujkál a leveleidben, hogy mellettem vagy ellenem-e, azt nem tudom, és félelem van ebben a hirtelenségben és sietségben, amellyel ezt a találkozást sürgeted. Mindenesetre nagyon örülök, hogy találtam valami lehetőséget, és ez mégiscsak lehetőség, annyi bizonyos. Ha nem töltheted Bécsen kívül az éjszakát, akkor néhány közös óra feláldozásával ez is elintézhető. A vasárnapi gyorssal hét óra körül - ahogy akkor én - Gmündbe utazol, tíz órakor

[27] Magától értetődő.

érkezel ide, én várlak, és minthogy csak délután fél ötkor utazom el, mégiscsak együtt lehetünk hat óra hosszat. Te azután az esti gyorssal visszautazol Bécsbe, negyed tizenkettőkor érkezel oda, kis vasárnapi kirándulás.)

Ezért vagyok tehát nyugtalan, vagy inkább nem is vagyok nyugtalan, akkora a hatalmad. Ahelyett, hogy a nyugtalannál nyugtalanabb lennék, mert hallgatva elhallgatsz, vagy el kell hallgatnod valamit, vagy öntudatlanul hallgatod el, ahelyett tehát, hogy még nyugtalanabb lennék emiatt, nyugodt maradok, akkora külsőd jeleitől függetlenül a bizalmam irántad. Ha elhallgatsz valamit, ez az elhallgatás is helyesnek bizonyul, gondolom.

De még egy másik valóban rendkívüli okból is megőrzöm nyugalmamat mindezzel szemben. Van egy sajátosságod - azt hiszem, mélyen a lényedhez tartozik, és *a többiek bűne*, ha nem hat mindenütt -, amelyet még senkinél sem tapasztaltam, sőt amelyet, noha itt megtaláltam, voltaképpen elképzelni se tudok. Ez a sajátosságod az, hogy nem bírsz szenvedést okozni. Nemcsak részvétből nem bírsz szenvedést okozni, hanem azért sem, mert nem bírsz. - Nem, ez fantasztikus, csaknem egész délután ezen gondolkodtam, most azonban nem merem leírni, az egész talán csak egy ölelést igazol többé-kevésbé nagyszabású módon.

És most az ágyba. *Mit csinálhatsz most, hétfőn, este tizenegy órakor*?

Kedd

Ilyen csekély emberismeret, Milena. Hiszen mindig is mondtam. Else megbetegedett, ez lehetséges volna, és ezért talán Bécsbe kellene utazni, de az öreg Klara néni is súlyosan (megbetegedett)? Hát azt hiszed, oda tudnék menni, minden mástól eltekintve, az igazgatóhoz, hogy Klara néniről beszéljek neki, és megálljam, hogy el ne nevessem magam? (Természetesen ez is az emberismerethez tartozik, minden zsidónak van egy Klara nénije, de az enyém már régen meghalt.) Ez tehát lehetetlen. Még jó, hogy nincs többé szükségünk rá. Még ha meghal is, nincs egyedül, Oskar vele van. No de ki az az Oskar? Mindenesetre vele van. Remélhetőleg nem betegszik meg ő is, az örökségvadász.

De egy levél, és éppen ez! Az esti levelekre nem érvényes, amit kezdetben mondtam, de ezt a (mint mondtam: nyugodt) nyugtalanságot, ha már egyszer beköszöntött, ők sem tüntethetik el. Milyen jó, hogy látni fogjuk egymást. Talán ma vagy holnap táviratozok neked (Ottla már elment ma az útlevélért), hogy már most szombaton is el tudnék-e menni Gmündbe (Bécsről ezen a héten mindenesetre lekéstem, mert már meg kellett volna venni a jegyet a vasárnapi gyorsvonatra), Te táviratilag válaszolsz, hogy jössz-e. Én tehát mindenképpen a postára megyek este is, hogy mihamarabb megkapd a táviratot. Így lesz tehát: ha azt táviratozom: „lehetetlen", ez annyit jelent, hogy ezen a héten nem utazhatom. Ebben az esetben nem várok távirati viszontválaszt, és minden egyebet levélben beszélünk meg (a találkozás a következő négy héten természetesen attól függ, hogy hová utazol vidékre, valószínűleg még messzebbre tőlem, nos hát, akkor egy hónapig nem láthatnánk egymást). Vagy pedig ezt táviratozom: „Gmündben lehetek szombaton." Erre viszontválaszt várok, vagy azt, hogy: „Lehetetlen", vagy pedig: „Szombaton Gmündben leszek", vagy: „Vasárnap Gmündben leszek." *E két utóbbi esetre tehát mindent megbeszéltünk, nem kell tovább táviratozgatnunk* (nem, én még igazolom, hogy megérkezett a táviratod, így biztos lehetsz benne), *mindketten Gmündbe utazunk*, és még most szombaton vagy vasárnap látjuk egymást. Ez mind nagyon egyszerűen hangzik. [...]

Kedd

Hol az orvos? Végigfutom a levelet anélkül, hogy elolvasnám, csak hogy megkeressem az orvost. Hol van?

Nem alszom; nem mondom, hogy ezért nem alszom, a zenei érzék híján lévőt inkább hagyják aludni a valódi gondok, mint bármi más, mégsem alszom. Túl sok idő múlt már el a bécsi utazás óta? Túldicsértem a boldogságomat? Mit sem segít a tej és a vaj és a saláta, és most már jelenléted tápláléka kell? Valószínűleg másutt kell keresni az okokat, de nem szépek ezek a napok. Az üres lakás örömét sem élvezhetem három napja, otthon lakom (ezért is kaptam meg rögtön a táviratot). Talán nem is a lakás üressége tesz olyan jót nekem, vagy nem elsősorban ez, hanem az, hogy két lakásom van, egy lakás nappalra és egy másik, távolabbi, estére és éjszakára. Érted ezt? Én nem értem, de így van.

Nos hát, a szekrény. Miatta tör majd ki első és utolsó csatározásunk. Én azt mondom majd: „Kidobjuk", Te azt mondod: „Marad." Én azt mondom: „Válassz köztem és közte", Te azt mondod: „Várj csak. Ferenc és kredenc rímel. A kredencet választom." „Jó", mondom majd én, és lassan lemegyek a lépcsőn (melyiken?), és - ha nem találom meg a Duna-csatornát, akkor életben maradok.

Egyébiránt nagyon is a szekrény pártján állok, csak a ruhát nem volna szabad viselned. Egészen elnyúzod, és akkor mi marad nekem? [...] Látod, tollra van szükséged, miért nem használtuk ki időnket jobban Bécsben? Miért nem maradtunk például mindörökre a papírkereskedésben, hiszen olyan szép volt ott, és olyan közel voltunk egymáshoz. És a szekrénynek csak nem olvastad fel a buta vicceket? Hiszen én ájultan szeretek csaknem mindent, ami a szobádban van.

És az orvos?

Gyakran látod a bélyeggyűjtőt? Ez nem alattomos kérdés, bár annak látszik. Ha az ember rosszul alszik, akkor kérdezget, és nem tudja, mit. Az ember örökre csak kérdezne, s nem alvás kérdezést jelent: ha megvolna a válasz, el lehetne aludni. [...]

Kedd

[...] Irtóztatóan okos, amit rólam írsz, semmit sem akarok hozzátenni, érintetlenül hagyom. Csak egyvalamit, amit Te is említesz, szeretnék még nyíltabban kimondani: szerencsétlenségem, hogy minden embert és persze főként a szerintem legkiválóbbakat jónak tartom, értelmemmel és szívemmel jónak tartom őket (most bejött egy ember, és megrémült, ugyanis olyan arcot vágtam az űrbe, mely kifejezte ezeket a nézeteimet), csak éppen a testem nem bírja elhinni, hogy szükség esetén valóban jónak fognak bizonyulni: testem fél, és ahelyett, hogy kivárná az ilyen értelemben valóban világmegváltó próbát, inkább lassan felmászik a falra. [...]

Tegnap voltam az orvosnál. Várakozásom ellenére sem ő, sem a mérleg nem állapított meg javulást, habár rosszabbodást sem. De úgy véli, el kell utaznom. Dél-Svájc után, melynek képtelenségét magyarázatom után rögtön felismerte, segítségem nélkül azonnal két alsóausztriai szanatóriumot nevezett meg mint a legjobbakat: a Grimmenstein szanatóriumot (dr. Frankfurter) és a Wiener Wald szanatóriumot, mindazonáltal pillanatnyilag egyikük postacímét sem ismeri. Alkalomadtán nem nézhetnél-e ennek utána egy patikában, egy orvosnál, esetleg egy postai vagy telefon-nyilvántartásban? Nem sürgős. Azt sem állítom ezzel, hogy utazom. Ezek kizárólagosan tüdőszanatóriumok, olyan házak, amelyek teljes egészükben

éjjel-nappal lázasan köhögnek, ahol húst kell enni, ahol nyugalmazott hóhérok kificamítják az ember karját, ha védekezik az injekció ellen, és ahol szakállsimogató zsidó orvosok egyforma szigorral tartanak szemmel zsidót és keresztényt. [...]

Szerda

[...] És az orvosról már egy szót se szólsz többé? De hiszen nyomatékosan megígérted, hogy elmész az orvoshoz, és Te mindig megtartod a szavad. Azért nem mész, mert nem látsz vért? Nem hozom fel neked a magam példáját, Te összehasonlíthatatlanul egészségesebb vagy, mint én, én mindig csak az az úr leszek, aki mással viteti a bőröndjét (ami azonban mégsem jelent rangkülönbséget, mert először jön az az úr, aki odainti magához a hordárt, aztán jön a hordár, és csak aztán az az úr, aki megkéri a hordárt, hogy vigye a bőröndöt, mert különben felbukik; amikor a legutóbb - legutóbb! - hazamentem a pályaudvarról, a szolga, aki a bőröndömet cipelte, anélkül, hogy bármit is mondtam volna erre vonatkozólag, önszántából vigasztalni kezdett: biztos értek olyan dolgokhoz, amelyeket ő nem tudna elvégezni, és az ő feladata a cipelés, és ezt ő fel se veszi stb., mármost olyan dolgok jutottak eszembe, amelyekre ez - teljességgel elégtelen - válasz volt, de nem mondtam ki világosan ezeket a gondolataimat) -, nos, tehát nem hasonlítom magam ebben hozzád, de gondolnom mégiscsak kell arra, hogy miként ment a sorom, és a gondolkodás gondokat okoz, Te pedig menj orvoshoz. Mintegy három évvel ezelőtt történt, sohase voltam tüdőbeteg, semmitől sem fáradtam el, vég nélkül tudtam gyalogolni, erőm határáig akkoriban a gyaloglás során sosem jutottam el (persze a gondolkodás során akkoriban mindig eljutottam oda), és hirtelen augusztus táján - tehát hőség volt, szép idő, a fejemen kívül minden rendben volt - a polgári uszodában vöröset köptem. Ez különleges volt és érdekes, nem? Egy ideig nézegettem, aztán rögtön kiment a fejemből. Aztán gyakrabban fordult elő, és egyáltalán, ahányszor kiköptem, vöröses színt állítottam elő, teljesen a tetszésemtől függött. Ekkor ez már nem érdekes, hanem unalmas volt, és ismét kiment a fejemből. Ha akkor rögtön orvoshoz megyek - nos, akkor valószínűleg minden pontosan úgy történt volna, ahogy orvos nélkül történt, csakhogy akkoriban senki sem tudott a vérről, tulajdonképpen én sem, és senki sem aggódott. Most azonban aggódik valaki, tehát kérlek, menj orvoshoz. [...]

Péntek

Ki akartam tenni magamért előtted, akaraterőt akartam mutatni, várni akartam a neked írandó levéllel, előbb egy aktát intéztem volna el, de üres a szoba, senki se törődik velem, mintha azt mondanák: hagyjátok őt, nem látjátok, mennyire betölti a saját dolga, mintha szájában volna az ökle? Így hát csak fél oldalt írtam, és ismét nálad vagyok, fekszem a levélen, ahogy melletted feküdtem akkor az erdőben.

Ma nem jött levél, de nem félek, kérlek, Milena, ne érts félre, sohasem félek miattad, ha egyszer ez a látszat, sőt akár ha sokszor is ez a látszat, ez csak a szív gyöngesége, szeszélye, ez a szív mégis pontosan tudja, miért ver, az óriásoknak is vannak gyöngéik, még Héraklész is, azt hiszem, elájult egyszer. De én összeszorított foggal és szemközt a szemeddel, amelyet még fényes nappal is látok, mindent el bírok viselni: a távolságot, a szorongást, az aggodalmat, a levélnélküliséget.

Milyen boldog vagyok, milyen boldoggá teszel! Jött egy ügyfél, képzeld el, ügyfeleim is vannak, megzavart írás közben, bosszankodtam, de olyan jó, nyájas, kövér, ráadásul birodalmi német módon korrekt arca volt, s olyan kedves volt, hogy a viccelődést hivatalos elintézési módnak fogadta el, mindazonáltal rosszkor jött, és ezt nem tudtam megbocsátani neki; aztán

még fel is kellett kelnem, hogy más ügyosztályokra menjek vele, de ezt már megsokalltad, Te jóságos, és éppen amikor felkeltem, belép a hivatalszolga, és behozza leveledet, és a lépcsőházban felnyitom, jóságos egek, egy kép van benne, tehát valami teljességgel kimeríthetetlen, egy évre szóló levél, egy öröklétre szóló levél, és olyan jó, végképp nem lehetne jobb, egy szegény kép, és csak könnyek közt és szívdobogva volna szabad ránézni, másképp sehogy.

És ismét egy idegen ül az asztalomnál.

Hogy folytassam a fentieket: mindent él tudok viselni, téged a szívemben, és ha egyszer azt írtam, hogy leveleid nélkül borzalmasan teltek a napok, ez nem igaz így, csak borzalmasan nehezek voltak, nehéz volt a csónak, borzalmasan mélyen merült a vízbe, mégis a Te áramodban úszott. Csak egyvalamit nem tudok, Milena, a Te határozott segítséged nélkül elviselni: a „félelmet", ehhez túl gyönge vagyok, még csak fel sem bírom mérni ezt az iszonyatost, magával sodor. [...]

Péntek

Most tehát olyan rosszul megy a sorod, mint még soha, amióta ismerlek. És ez a legyőzhetetlen távolság a szenvedéseddel tetézve úgy hat, mintha a szobádban volnék, és Te alig ismernél fel, és én tanácstalanul botorkálnék ágy és ablak között ide-oda, és senkiben sem bíznék, egyetlen orvosban, egyetlen gyógymódban sem, és semmit sem tudnék, és bámulnám ezt a komor égboltot, mely a korábbi évek tréfálkozásai után valamiképpen most mutatkozna meg először a maga igazi vigasztalanságában, tanácstalanul, amilyen én vagyok. Az ágyban fekszel? Ki hozza be neked az ételt? És milyen ételt? És ezek a fejfájások. Ha tudsz, írj egyszer erről. Volt egyszer egy barátom, egy kelet-európai zsidó színész, akit minden negyed évben néhány napig iszonyú fejfájás gyötört, egyébként makkegészséges volt, de ha eljöttek ezek a napok, akkor az utcán a házfalaknak kellett támaszkodnia, és segíteni csak annyiban lehetett rajta, hogy félórákig sétált fel-alá az ember, és megvárta őt. - A beteget elhagyja az egészséges ember, de az egészségest is a beteg. Szabályszerűen visszatérő fájdalmakról van szó? És az orvos? És mióta gyötörnek? Nyilván tablettákat is szedsz? Baj ez, nagy baj, és még azt sem mondhatom neked, hogy kicsikém. [...]

Szombat

Pillanatnyilag szórakozott és szomorú vagyok, elvesztettem a táviratodat, vagyis nem veszhetett el, de már az is elég bosszantó, hogy keresnem kell. Egyébként csak Te vagy a hibás; ha nem lett volna olyan szép, nem tartottam volna folyvást a kezemben.

Csak az vigasztal, amit az orvosról mondasz. A vér tehát nem jelentett semmit, nos, én, öreg kuruzsló, is ezt gyanítottam. És mit mond a tüdőrongálódásról? Koplalást és bőröndcipelést bizonyára nem ír elő. És hozzájárult ahhoz, hogy továbbra is jó légy hozzám? Vagy egyáltalán nem kerültem szóba? Vagy tán az én rongálódásomat találta meg a Te tüdődben? [...]

Szombat

Kedves és türelmes, én volnék az? Ezt csakugyan nem tudom, csupán azt tudom, hogy az ilyen távirat úgyszólván az egész testnek jót tesz, pedig mégiscsak távirat és nem elém nyújtott kéz.

De szomorúnak, fáradtnak, betegágyból mondottnak is hangzik ez. Hiszen ez mégiscsak szomorú, és levél se jött, ismét egy nap levél nélkül, mégiscsak nagyon rosszul mehet a sorod.

Ki áll jót nekem arról, hogy magad adtad fel a táviratot, és nem fekszel egész nap az ágyadban, odafent a szobában, ahol inkább élek, mint a sajátomban.

Ma éjszaka gyilkoltam temiattad, vad álom volt, komisz éjszaka. Pontosabbat alig tudok róla.

Most mégis megérkezett a levél. Ez a levél persze világos. Természetesen a többiek sem voltak kevésbé világosak, de nem mertem előrenyomulni a világosságukig. Egyébként hogyan tudhatnál hazudni, ez a homlok nem hazudhat.

Nem hibáztatom Maxot. Annyi bizonyos, bármi áll is a levelében, hogy nem volt igaza, semminek, a legjobbnak sem szabad beleártania magát a mi dolgunkba. Ezért gyilkoltam ma éjszaka is. Valaki, egy rokon, azt mondta egy beszélgetés során, amelyre nem emlékszem, de amelynek volt valami értelme, hogy ez vagy amaz nem tudott valamit elintézni - egy rokon tehát ezt mondta végül ironikusan: „Akkor tehát talán Milena." Erre én megöltem valamiképpen, aztán izgatottan hazamentem, anyám folyvást mögöttem szaladt, itt is hasonló beszélgetés alakult ki; végül a dühtől forrón ezt kiáltottam: „Ha valaki rosszul beszél Milenáról, például apa (az apám), akkor őt is meggyilkolom, vagy magamat. „Ekkor fölébredtem, de nem volt ez alvás, és az ébredés sem ébredés.

Ismét visszatérek a korábbi levelekre, ezek alapjában véve hasonlítottak a lánynak írott levélhez. És az esti levelek csupán a fájdalmat fejezték ki a reggeli levelek miatt. És - egyszer este azt írtad, minden lehetséges, csak az lehetetlen, hogy elveszítselek - tulajdonképpen mégis-csak enyhe nyomásra lett volna szükség, hogy a lehetetlen bekövetkezzék. Sőt fel is lépett ez a nyomás, és talán be is következett a lehetetlen.

Mindenesetre gyógyulás ez a levél, hiszen elevenen el voltam ásva az előbbiek alá, és mégis azt hittem, hogy nyugton kell feküdnöm, mert talán csakugyan halott vagyok.

Mindez tehát meg sem lepett tulajdonképpen, vártam már, oly jól ment a sorom, hogy fölkészültem az elviselésére, ha mégis bekövetkeznék; most, hogy bekövetkezik, természetesen még mindig nem vagyok eléggé fölkészülve rá, mindenesetre még nem sújt le. Rettenetes viszont és sokkal erősebb nálam az, amit helyzeted egyéb vonatkozásairól és egészségedről írsz. Erről még beszélünk, ha visszatérsz az utazásról, ott talán valóban megtörténik a csoda, legalábbis a testi csoda, amire vársz, ebben a tekintetben egyébként annyira bízom benned, hogy semmilyen csodát nem akarok, hanem téged, csodálatos, megerőszakolt, meg nem erőszakolandó természet, nyugodtan rábízlak az erdőre, a tóra és az evésre, csak persze ne volna az a sok minden egyéb.

Ha végiggondolom a leveledet - csak egyszer olvastam -, amit a jelenedről és a jövődről írsz, amit az apádról írsz, amit rólam írsz, akkor mégiscsak az derül ki, nagyszabásúan és világosan, amit már egyszer mondtam, nevezetesen, hogy tulajdonképpeni szerencsétlenséged én vagyok, senki más, csak én - egy megszorítással: külsődleges szerencsétlenséged vagyok -, ha ugyanis nem léteznék, talán már negyed évvel ezelőtt elutaztál volna Bécsből, és ha nem negyed évvel ezelőtt, akkor most biztosan. Nem akarsz elmenni Bécsből, ezt tudom, akkor sem akarnál, ha nem léteznék, de éppen ezért mondható el - már a legvégletesebb madártávlatból -, hogy, persze egyebek között, az az érzelmi jelentőségem a számodra, hogy lehetővé teszem neked a Bécsben maradást.

De egyáltalán nem kell ilyen messzire elmenni és kínos finomságokba bocsátkozni, elegendő az a magától értetődő megfontolás is, hogy egyszer már elhagytad a férjedet, és most a sokkal nagyobb nyomás hatására még könnyebben elhagyhatnád őt, de természetesen csak az elhagyás kedvéért hagyhatnád el, nem pedig még valaki más kedvéért is.

De mindezek a megfontolások semmi máshoz nem segítenek tovább, csak az őszinteséghez. [...]

Szombat

Hiszen tudtam, mi áll majd a levélben, csaknem minden levél mögött ez bujkált, ez bujkált a szemedben - mi az, ami nem ismerhető fel világos alapjairól? -, ez bujkált homlokod redőiben, tudtam tehát, mint olyasvalaki, aki az egész napot alva-álmodva-szorongva-magába süllyedve, elsötétített szobában tölti el, és este kinyitja az ablakot, és természetesen egyáltalán nem döbben meg azon, hogy sötét van, csodálatos mély sötét. És látom, hogyan kínzod magad, és nem bírsz - hajítsunk tüzet a lőporkamrába! -, sohasem bírsz majd megszabadulni, és én látom ezt, és mégsem mondhatom: maradj, ahol vagy. De az ellenkezőjét sem mondom, szemben állok veled, és belenézek a szegény kedves szemedbe (mégiscsak siralmas a kép, amelyet küldtél nekem, gyötrelem nézni, olyan gyötrelem, amelynek naponta százszor alávetem magam, és sajnos mégiscsak olyan tulajdonom, amelyet tíz erős férfitól is meg tudnék védelmezni), és valóban erős vagyok, mint írod, bizonyos erő van bennem, ha röviden és homályosan jellemezném, ez az én nem zenei létem. Annyi erőm azonban még sincs, hogy, legalábbis most azonnal, tovább tudjak írni. A szenvedés és a szeretet valamiféle árama fölemel, és tovasodor az írástól.

F.

Vasárnap este

Valami mindig is zavart érvelésedben, utolsó leveledben különösen világos ez, olyan kétségtelen hiba, melynek alapján önvizsgálatot végezhetsz: ha azt mondod, hogy (amint ez igaz is) annyira szereted a férjedet, hogy nem bírod elhagyni (már a kedvemért sem, arra gondolok: szörnyű volna a számomra, ha ennek ellenére megtennéd), akkor elhiszem ezt, és igazat adok neked. Ha azt mondod, hogy *Te* el tudnád ugyan hagyni, de neki bensőleg szüksége van rád, és nem tud nélküled élni, tehát ezért nem bírod elhagyni, akkor ezt is elhiszem, és szintén igazat adok neked. De ha azt mondod, hogy külsőleg nem tud elboldogulni nélküled az élettel, és Te ezért (ezt főokká emelve), ezért nem bírod elhagyni, akkor ezt vagy a korábban említett okok elleplezésére mondod (nem a megerősítésükre, hiszen ezeknek az okoknak nincs szükségük erősítésre), vagy pedig ez csak egyike az agy ama tréfálkozásainak (utolsó leveledben írsz ezekről), amelyek alatt a test vergődik, és nem csak a test.

Hétfő

Éppen írni akartam neked még valamit az előbbi gondolatmenet folytatásaképpen, ekkor négy levél érkezett, egyébként nem egyszerre, először az, amelyben sajnálkozol, hogy írtál az ájulásodról, kissé később az, amelyet közvetlenül az ájulás után írtál, együtt azzal, nos azzal, amelyik nagyon szép, és újabb kis idő múltán az, amely Emilie-ről szól. Sorrendjüket nem állapíthatom meg egészen pontosan, már nem írsz dátumot.

Válaszolok tehát a *„strach - touha”*[28] kérdésre, első nekifutásra aligha fog sikerülni, de ha még több levelemben visszatérek rá, akkor talán menni fog. Kedvező feltételeket teremtene ehhez, ha ismernéd apámhoz írott (egyébként rossz, fölösleges) levelemet. Talán magammal viszem Gmündbe.

[28] Félelem - vágy (vagy megkívánás).

Ha olyan szűken értelmezzük a „strach”-ot és a „touhá”-t, ahogy Te az utolsó leveledben, akkor a kérdés nem könnyű, de igen egyszerű válaszolni rá. *Akkor csak „strach”-om van*. És ez így fest:

Emlékszem az első éjszakára. Akkoriban a Zeltnergassén laktunk egy ruhaneműkereskedéssel szemben, az ajtóban mindig ott állt egy kiszolgálólány, fent a szobában én járkáltam föl-alá szakadatlanul, nem sokkal múltam húszéves, és az első államvizsgára magoltam a számomra idegtépően értelmetlen dolgokat. Nyár volt, nagy forróság, elviselhetetlen idő, az utálatos római jogtörténetet mormolva, mindig megálltam az ablaknál, végül jelekkel megegyezésre jutottunk. Este nyolckor kellett érte mennem, de amikor este leértem, már egy másik férfi volt ott, nos hát, ez nem változtatott sokat a dolgon, az egész világtól féltem, tehát ettől a férfitól is; ha nem lett volna jelen, akkor is féltem volna tőle. A lány belékarolt ugyan, de jelekkel felszólított, hogy kövessem őket. Így érkeztünk el a Schützeninselre, sört ittunk, én a szomszéd asztalnál, aztán lassan megindultunk, én lemaradva, a lány lakása felé, valahová a Fleischmarkt közelébe, a férfi ott elbúcsúzott, a lány hazaszaladt, vártam egy kis ideig, míg ismét kijött hozzám, és aztán elmentünk egy szállodába a Kleinseitére. Mindez, mára szálloda előtt, ingerlő, izgató és ocsmány volt, a szállodában szintúgy. És amikor reggel tájban, még mindig szép és meleg volt az idő, a Karlsbrückén át hazafelé tartottunk, akkor persze boldog voltam, de ez a boldogság csak abból állt, hogy folyvást jajongó testem végre nyugton hagyott, főként azonban abból állt ez a boldogság, hogy az egész nem volt *még* ocsmányabb, *még* mocskosabb. Aztán, azt hiszem, két éjszakával később, még egyszer voltam a lánnyal, minden ugyanolyan jó volt, mint első alkalommal, de amikor rögtön azután nyaralni mentem, és ott játszottam kicsit egy lánnyal, Prágában ránézni sem tudtam többé a kiszolgálólányra, egyre csak követett mit sem értő szemével. Nem állítanám azt, hogy ellenszenvem egyetlen oka az volt (biztosan nem így van), hogy a lány a szállodában teljesen ártatlanul valami parányi (szóra sem érdemes) ocsmányságot követett el, egy kis (szóra sem érdemes) mocsokságot mondott, de az emléke megmaradt, abban a pillanatban tudtam, hogy ezt sohasem fogom elfelejteni, és egyidejűleg tudtam vagy tudni véltem, hogy ez az ocsmányság és mocsok, külsőleg bizonyára nem szükségszerűen, bensőleg azonban igen szükségszerűen összefügg az egésszel, és hogy engem éppen ez az ocsmányság és mocsok (melyről csak kis jelzést adott a lány apró cselekedete, kicsiny szava) vonzott őrjítő erővel abba a szállodába, amelyet egyébként erőm utolsó megfeszítésével elkerültem volna.

És ahogy akkor történt, úgy maradt mindig. Testemet, mely gyakran csöndes volt éveken át, újból és újból az elviselhetetlenségig megrázta a vágy egy kis, egy pontosan meghatározott ocsmányság iránt, egy enyhén viszolyogtató, kínos, mocskos valami iránt; még a legjobb is, ami adódott ezen a területen számomra, tartalmazott valamit ebből, valamiféle kis rossz szagot, egy kis ként, valami poklot. Ebben az ösztönben volt valami az örök zsidóból, aki értelmetlenül hajszolódik, értelmetlenül vándorol egy értelmetlenül mocskos világon keresztül.

Aztán adódtak olyan időszakok is, amikor a test nem volt csöndes, amikor egyáltalán semmi sem volt csöndes, de amikor mégsem uralkodott rajtam semmilyen kényszer, ez jó, nyugodt, csak a reménytől nyugtalanított (ismersz-e jobb nyugtalanságot?) élet volt. Az ilyen időszakokban, hacsak valamennyire is tartósnak bizonyultak, mindig egyedül voltam. Életemben először élek *olyan* időket, amikor *nem vagyok egyedül*. Ezért nemcsak a testi közelléted, hanem Te magad is megnyugtató-nyugtalanító vagy. Ezért nem vágyódom a mocsokra (merani tartózkodásom első felében nyilvánvaló akaratom ellenére éjjel-nappal terveket kovácsoltam, hogyan szerezhetném meg a szobalányt - és ami még rosszabb -, a merani tartózkodás vége felé egy nagyon készséges lány a karomba szaladt, előbb bizonyos mértékig le kellett fordítanom a nyelvemre a szavait, hogy egyáltalán megérthessem), valóságosan sem

látok mocskot, semmi olyasmi nincs jelen, ami kívülről ingerelne, de itt van mindaz, ami belülről hoz életet, egyszóval van itt valami abból a levegőből, amelyet a paradicsomban lélegeztek be a bűnbeesés előtt. Csak kevés van ebből a levegőből, ezért hiányzik a „touha", nincs itt az összes levegő, ezért van „félelem". - Most tehát tudod. És ezért „féltem" ugyan egy gmündi éjszakától, de ez csak a szokásos „félelem" volt - ó, elég ebből a szokásos -, amelyből Prágában is részesülök, nem különös gmündi félelem ez. [...]

Vasárnap

A távirat. Igen, nyilván a legjobb, ha találkozunk. Másként milyen sokáig tartana, amíg rendet teremtünk. Honnan zúdult mindez közénk? Hiszen az orrunk hegyéig is alig látunk. És hogy szenvedhettél Te ettől összes többi bajod között. És én már régen teljesíthettem volna ezt, a pillantás elég világos volt, de a gyávaság erősebb. És nem hazudtam-e én is, hiszen a levelekre, amelyekről világosan láttam, hogy nem nekem szólnak, úgy válaszoltam, mintha nekem szólnának? Remélhetőleg nem az egyik ilyen értelemben „hazug" válasz csikarta ki belőled a gmündi utazást?

Egyáltalán nem vagyok olyan szomorú, amennyire e levél alapján hinni lehetne, csak éppen nem tudok többet mondani ebben a pillanatban. Olyan nagy csönd lett, a csöndben az ember egy szót sem mer szólni. Nos, vasárnap úgyis együtt leszünk öt, hat óra hosszat, a beszédhez túl kevés ez, a hallgatáshoz, a kéz-a-kézben, szem-a-szemben együttléthez elég.

Hétfő

De a menetrend szerint még sokkal jobbak az esélyeink, mint gondoltam, remélhetőleg érvényes a menetrend, tehát:

I. lehetőség, a sokkal rosszabbik:

Szombaton délután négy-tizenkettőkor elutazom innen, este tizenegy-tízkor Bécsben vagyok, hét óra áll a rendelkezésünkre, mert vasárnap reggel hét órakor utazom el. E hét órának persze az a feltétele, hogy az előző éjjel (nem könnyű feladat) alszom egy kicsit, különben egy szegény beteg állat érkezik meg hozzád.

II. lehetőség, amelyet a menetrend valósággal káprázatosnak mutat:

Akkor is négy-tizenkettőkor utazom el innen, de már (már!, már!) este hét-huszonnyolckor Gmündben leszek. Még ha vasárnap elutazom is a délelőtti gyorsvonattal, ez csak tíz-negyvenhatkor indul, tehát több mint tizenöt óránk volna, még át is alhatnánk néhányat közülük. De még jobb a helyzet. Nem is kell ezzel a vonattal elutaznom, délután négy-harmincnyolckor még egy személyvonat indul Prágába, így hát ezzel utaznék. Tehát *huszonegy* közös óránk volna, és ezt (gondold meg!), legalábbis elméletileg, minden héten elérhetnénk.

Csak egy bökkenő van a dologban; remélhetőleg nem komoly, mindenesetre érdeklődnöd kellene felőle. Ugyanis a gmündi pályaudvar cseh, a város pedig osztrák; az útlevél-ostobaság fokozódhat-e odáig, hogy egy bécsinek a cseh pályaudvaron való áthaladáshoz útlevélre van szüksége? Akkor cseh vízummal ellátott útlevélre volna szükségük azoknak a gmündieknek is, akik Bécsbe utaznak, ezt mégsem hihetem, hiszen ez egyenesen ellenünk irányulna. Már az is elég nagy baj, hogy talán egy óra hosszat várnom kell Gmündben a vámellenőrzésre, mielőtt kimehetek a pályaudvarra, és ez a huszonegy óránkat rövidíti meg. [...]

Kedd

Nos hát, nagyon jól nem vagyok felkészülve a születésnapra, még rosszabbul aludtam, mint máskor, a fejem forró, a szemem ég, halántékom sajog, köhögök is. Azt hiszem, hosszabb kívánságot fel sem tudnék mondani köhögés nélkül. Szerencsére nincs szükség vágyra, csak köszönetre, hogy ezen a világon élsz, amelyről eleve nem néztem ki (látod, nekem sincs nagy világismeretem, csak tőled eltérően bevallom), amelyről eleve nem néztem ki, hogy megtalálható lehetsz rajta. És ugyanolyan csókkal köszönöm ezt neked (köszönet ez?), amilyet a pályaudvaron adtam, noha nem nyerte meg a tetszésedet (ma valahogyan dacos vagyok).

Utóbbi időben nem mindig ment ilyen rosszul a sorom, időnként már nagyon jól voltam, de a főünnepet körülbelül egy héttel ezelőtt ültem meg. Teljesen magatehetetlenül végzem vég nélküli medencekörsétámat az uszodában, este volt, már nem voltak sokan, de mindenesetre még elegen, és ekkor szembejön velem a második úszómester, aki nem ismer, körülnéz, mintha keresne valakit, aztán észrevesz, nyilvánvalóan engem *választ*, és megkérdi: *Chtěl byste si zajezdit*?"[29] Volt ott ugyanis egy úr, aki a Sophieninselről jött le, és a Judeninselre akarta magát átvitetni, egy *nagy* építési vállalkozó, azt hiszem; a Judeninselen nagy építkezések folynak. Mármost nem kell ezt az egész dolgot eltúlozni, az úszómester meglátott engem, szegény ifjút, és örömet akart okozni nekem egy ajándék-csónakázással, de tekintettel a *nagy* építkezési vállalkozóra, mégiscsak egy ifjút kellett keresnie, aki eléggé megbízható mind erejét és ügyességét tekintve, mind pedig abban a vonatkozásban, hogy a megbízatás elvégzése után a csónakot nem használja fel meg nem engedett sétautakra, hanem rögvest visszatér. Úgy vélte, mindezt megtalálja bennem. Odajött a nagy Trnka (az úszóiskola tulajdonosa, még mesélnem kell róla), és megkérdezte, hogy vajon tud-e úszni a fiatalúr. Az úszómester, aki valószínűleg mindent kinézett belőlem, megnyugtatta. Én alig szóltam egy-két szót. Ekkor megérkezett az utas, és elindultunk. Illedelmes ifjúként alig beszéltem. Ő azt mondta, hogy szép esténk van, én azt válaszoltam: *ano*,[30] aztán azt mondta, hogy már hűvös az idő, én ezt mondtam: *ano*, végül azt mondta, hogy nagyon gyorsan evezek, erre a hálától szóhoz sem jutottam. Természetesen a legjobb stílusban eveztem a Judeninselhez, ő kiszállt, szépen köszönte, de csalódást okozott azzal, meg megfeledkezett a borravalóról (nos, így jár az ember, ha nem lány). Nyílegyenesen visszaeveztem.

A nagy Trnkát megdöbbentette, hogy olyan hamar visszatértem. - Nos, már rég nem fújt fel annyira büszkeség, mint azon az estén, úgy éreztem, mintha egy parányival, valóban csak egy parányival, de többet érnék a számodra, mint egyébként. Azóta minden este várok az uszodában, hogy nem jön-e megint egy utas, de nem jön több. [...]

Péntek

[...] Ez a levelezés egyébként újból és újból arra a következtetésre indít, hogy téged a férjeddel egy szó szoros értelmében szakramentálisan felbonthatatlan házasság (milyen ideges vagyok, hajóm valamiképpen elvesztette kormányát az utolsó napokban) kapcsol össze, és engem ugyanilyen házasság - nem tudom, kivel, de ennek az iszonyú feleségnek a pillantása gyakran pihen meg rajtam, ezt érzem. És figyelemre méltó, hogy noha mindkét házasság felbonthatatlan, tehát tulajdonképpen nincs mi mást mondani róluk, mindenek ellenére az egyik házasság felbonthatatlansága alkotja vagy legalábbis erősíti meg a másik felbonthatatlanságát,

[29] „Volna kedve egy kicsit evezni?"

[30] Igen.

és megfordítva. De csak az az ítélet állja meg a helyét, amelyet így fogalmaztál meg: *nebude toho nikdy*,[31] és nem akarunk soha többé a jövőről beszélni, csak a jelenről.

Ez az igazság feltétlen, megingathatatlan, ezeken az oszlopokon nyugszik a világ, és mégis megvallom, hogy érzésemben (csak érzésemben, az igazság azonban megmarad, feltétlenül megmarad. Tudod, ha olyasmit akarok leírni, mint azt itt következő, már közelednek is a kardok, hegyük koszorúban fog körül, lassan nyomulnak a testem felé, ez a legtökéletesebb kínzás; ha csak karcolni kezdenek, arról nem is beszélek, hogy belém hasítanak, ha tehát csak karcolni kezdenek, ez már olyan borzalmas, hogy azonnal, első üvöltésemmel, mindent elárulok, téged, engem, mindent), tehát csak e feltétellel vallom meg, hogy az ilyen levelezés e dolgokról érzésemben (ismétlem, hogy életben maradhassak: csak az érzésemben) olyannak tűnik, mintha valahol Közép-Afrikában élnék, és egész életemben ott éltem volna, és innen közölném veled, aki Európában élsz, Európa közepén, megingathatatlan véleményemet a legközelebbi politikai rendezésről. De ez csak hasonlat, buta, ügyetlen, hamis, szentimentális, nyomorult, szándékosan tartalmatlan hasonlat, semmi más, könyörgök, ti kardok!

Jogod van hozzá, hogy idézd nekem férjed levelét, igaz, nem értek mindent pontosan (de *ne* küldd el a levelet), annyit azonban látok, hogy itt egy „nőtlen" ember ír, aki „házasodni" akar. Mit jelent az ő alkalmi „hűtlensége", amely még csak nem is hűtlenség, mert megmaradtok a közös úton, csak ezen az úton belül ő egy kicsit balra tart, mit jelent ez a „hűtlenség", mely ráadásul szakadatlanul a legmélyebb boldogságot is beleáramoltatja a Te legmélyebb szenvedésedbe, mit jelent ez a „hűtlenség" az én örök kötöttségemhez képest!

Férjed tekintetében nem értettelek félre. Széttéphetetlen összetartozástok összes titkát, ezt a gazdag, kimeríthetetlen titkot újból és újból a csizmájával való törődésbe öntöd. Van ebben valami, ami gyötör engem, nem tudom pontosan, mi. Hiszen nagyon egyszerű a dolog; ha el akarsz menni, akkor vagy egy másik asszonnyal fog élni, vagy egy panzióba költözik, és a csizmáját jobban tisztítják majd, mint most. Ez ostoba és nem ostoba dolog, nem tudom, mi gyötör annyira ezekben a megjegyzésekben. Te talán tudod.

A születésnapot nem kellett volna elrontanod, ha korábban írsz a pénzről. Magammal viszem. - De talán nem is találkozunk, ebben a zűrzavarban ez könnyen lehetséges.

Épp ez az. Írsz azokról az emberekről, akiknek van közös estéjük és reggelük, és azokról, akiknek nincs. Az utóbbiak helyzetét látom kedvezőbbnek. Valami rosszat követtek el, bizonyára vagy esetleg, és e jelenet mocska, mint helyesen mondod, lényegében idegenségükből következik, és ez földi mocsok, mint az, amely egy sohasem lakott és hirtelen vadul feltört lakásban található. Ez tehát komisz dolog, de semmi döntő nem történt, semmi olyasmi, ami az égben vagy a földön igazán döntést hozna, ez valóban csak „játék egy labdával", ahogy mondod. Olyan ez, mint amikor Éva (néha azt hiszem, annyira értem a bűnbeesést, mint senki más) leszakította ugyan az almát, de csak hogy megmutassa Ádámnak, mert tetszett neki. A döntő a belélharapás volt, a játszadozásra nem volt ugyan engedély, de tilalom sem.

Kedd

Erre a levélre tehát csak tíz-tizennégy nap múlva kapok választ, ez az eddigiekhez képest csaknem olyan, mintha elhagytál volna, nem? És éppen most úgy tűnik nekem, mintha bizonyos elmondhatatlan és leírhatatlan dolgokat kellene mondanom neked, nem azért, hogy

[31] Sohasem következik be.

jóvátegyek valamit, amit Gmündben rosszul csináltam, nem azért, hogy megmentsek valamit, ami vízbe fúlt, hanem hogy mélyen megértessem veled, milyen a helyzetem, hogy el ne rettenthessenek tőlem, amint ez mindenek ellenére végül is megeshetne emberek között. Néha úgy érzem, mintha olyan ólomsúlyokat hordoznék, melyek egy pillanat alatt lehúznak a legmélyebb tenger fenekére, és aki meg akarna ragadni vagy akár „menteni", hagyná ezt, nem gyengeségből, még csak nem is reménytelenségből, hanem pusztán azért, mert bosszúság fogná el. Nos, ezt természetesen nem neked mondom, hanem halvány látszatodnak, ahogyan egy fáradt, üres (nem boldogtalan vagy izgatott, ez csaknem olyan állapot, amelyért hálás lehetnék) fej még épp fölismerheti. [...]

Péntek

A közelben olvasva egyáltalán nem érthető ez a nyomorúság, amelyben pillanatnyilag élsz, kissé messzebbről kell nézni, de akkor is alig sikerül.

A karmokról írottakat félreértetted, persze nem is volt érthető. Amit Gmündről mondasz, az helyes, mégpedig a legtágabb értelemben. Emlékszem például, hogy megkérdezted, nem voltam-e hűtlen hozzád Prágában. A kérdés félig vicces volt, félig komoly, félig közönyös - ismét három fele volt, éppen képtelensége miatt. Megkaptad a leveleimet, és ezt kérdezted. Lehetséges kérdés volt ez? De ez nem elég, én tovább növeltem a képtelenségét. Igen, mondtam, hű voltam hozzád.

Hogyan történhet meg, hogy az ember így beszél? Azon a napon, gyakran és hosszan, úgy beszéltünk egymással, és úgy hallgattuk egymást, mint az idegen emberek. [...]

Csütörtök

Először a ceruzával írott levelet olvastam el, a hétfői levélből csak futólag egy aláhúzott részt, aztán inkább vártam vele még; milyen félénk vagyok, és milyen rossz, hogy nem vethetjük bele teljes valónkat minden szóba, hogy ha támadás érné ezt a szót, teljes lényünkkel védekezhetnénk, vagy megsemmisülne teljes lényünk. De itt sem csak a halál létezik, hanem betegségek is.

Mielőtt még végigolvastam volna a levelet - Te a végén valami hasonlót írsz -, eszembe jutott, nem volna-e lehetséges, hogy egy kicsit tovább maradj ott, ameddig csak megengedi az ősz. Nem lehetséges?

Salzburgból gyorsan érkeztek meg a levelek: Gilgenből eltart egy ideig, de hébe-hóba érkeznek egyéb hírek is. Polgartól újságkarcolat, a tóról szól, és mérhetetlenül szomorú, és zavarba hozza az embert, mert még így is túl vidám - nos, ez nem sok, de aztán ott vannak a hírek Salzburgról, az ünnepi játékokról, a változékony időjárásról - ez sem vidám, mégiscsak túl későn utaztál el; aztán néha kifaggatom Maót Wolfgangról és Gilgenről, nagyon boldog volt ott fiatal korában, a régi időkben bizonyára jobb helyek lehettek. De mindez nem lenne sok, ha nem létezne a *Tribuna*, ez a lehetőség, hogy mindennap találjak valamit tőled, és aztán hébe-hóba a valódi lelet. Kellemetlen neked, hogy beszélek erről? De amikor olyan szívesen olvasom. És ki beszéljen erről, ha nem én, a Te legjobb olvasód? Már korábban is, mielőtt elmondtad, hogy néha rám gondolsz írás közben, kapcsolatban éreztem ezt magammal, vagyis magamhoz öleltem, de amióta kimondtad, majdnem félénkebb vagyok e téren, és ha például egy hóban nyargaló nyúlról olvasok, szinte magamat látom ott futni.[32]

[32] [A lapszélen balra:] Igen, tudtam, hogy átsiklottam valamin, és aztán, noha elfelejteni sem tudtam,

Most mégis elolvastam a másik levelet, de tulajdonképpen csak ettől a passzustól: „*Nechci, abys na to odpovídal*.”[33] Nem tudom, mi előzi ezt meg, de kész vagyok rá (tekintettel leveleidre, amelyek megcáfolhatatlanul úgy igazolnak téged, ahogyan lelkem mélyébe zárva hordalak), hogy olvasatlanul aláírjam, és igaznak valljam még akkor is, ha ellenem vallana a legtávolabbi hatóságok színe előtt. Piszkos vagyok, Milena, végtelenül piszkos, ezért csapok olyan nagy lármát a tisztaságról. Senki sem énekel olyan tisztán, mint azok, akik a legmélyebb pokolban laknak; amit az angyalok énekének vélünk, az az ő énekük.

Néhány napja megkezdtem „katonai szolgálat”-omat vagy helyesebben „hadgyakorló-életemet”, amelyről évekkel ezelőtt felfedeztem, hogy időnként a legjobb a számomra. Délután, ameddig megy, ágyban alszom, aztán két órát kószálok, aztán ébren maradok, ameddig bírom. De ebben az „ameddig bírom”-ban van a bökkenő. „Nem bírom sokáig”, se délután, se éjjel, és mégis valósággal fonnyadt vagyok reggel, amikor a hivatalba érkezem. Az igazi zsákmány pedig csak valahol éjszaka közepén rejlik, a második, harmadik, negyedik órában; de ha most legkésőbb éjfélkor nem megyek aludni az ágyba, akkor elvesztem, és velem együtt elveszett az éjszaka és a nappal is. Mindez még nem számít semmit, ez a szolgálatban lét jó, még ha nem hoz is eredményt. Nem is fog hozni, egy fél ilyen esztendőre van szükségem csak, hogy „megoldódjék a nyelvem”, és aztán belássam: nincs tovább, és lejárt az engedélyem arra, hogy szolgálatban legyek. De mint mondtam: magában véve jó ez a szolgálat, még ha hosszabb vagy rövidebb időközönként zsarnokian közbe is szól a köhögés.

Igaz, olyan rosszak nem voltak a levelek, de erre a ceruzával írottra mégsem szolgáltam rá. De hol van bárki is, az égben vagy a földön, aki rászolgált volna?

Csütörtök este

Ma alig csináltam mást, mint itt ültem, olvastam egy keveset ebből-abból, főként azonban semmit sem csináltam, vagy egy egészen enyhe fájdalomra füleltem, hogy miként dolgozik a halántékom mögött. Egész nap a leveleiddel foglalkoztam kínlódva, szerelemmel, gondban, bizonytalanul félve valami bizonytalantól, melynek bizonytalansága főként abban rejlik, hogy mérhetetlenül meghaladja erőimet. Amellett még egyáltalán nem mertem másodszor is elolvasni a leveleket és egy fél oldalt először sem. Miért nem bírok kiegyezni azzal, hogy helyénvaló így élni, ebben az egészen különleges, elnyújtott, öngyilkos feszültségben (néhányszor említettél valami ehhez hasonlót, akkoriban megpróbáltalak kinevetni), mire jó ezt szántszándékkal fellazítani, hogy kitörjek belőle, mint egy esztelen állat (és még szeressem is, mint egy állat, ezt az esztelenséget), és ily módon minden megzavart, megvadult villamosságot a testembe vezessek, míg csaknem elég.

Nem tudom pontosan, mit akarok ezzel tulajdonképpen mondani, csak a panaszokat szeretném valamiképpen összegyűjteni, nem a kimondottakat, hanem az elhallgatottakat, amelyek leveleidből áramlanak, és össze is tudom gyűjteni őket, mert alapjában véve ezek az én panaszaim. A legkülönösebb, hogy itt a homályban is ennyire egyek lehettünk - ezt úgyszólván csak minden második pillanatban tudom elhinni.

---

nem bírtam visszaemlékezni rá: Láz? Valódi láz? Megmért láz?

[33] „Nem akarom, hogy erre felelj.”

Péntek

Az éjszakát alvás helyett (persze nem egészen önkéntesen) a levelekkel töltöttem. Mindazonáltal most még nem a lehető legrosszabb a helyzet. Persze nem érkezett levél, de magában véve ez sem jelent semmit. Most sokkal jobb, ha nem írunk naponta; Te ezt hamarabb beláttad titokban, mint én. A napi levelek gyöngítik az embert ahelyett, hogy erősítenék; korábban felhajtottam a levelet, és egyszerre váltam (Prágáról beszélek, nem Meranról) tízszer erősebbé és tízszer szomjasabbá. Most azonban olyan komoly minden, ajkába harap az ember a levél olvasása közben, és semmi sem olyan biztos, mint a kis fájás a halánték mögött. De ez is elviselhető, csak egyvalami számít: nem megbetegedni, Milena, nem megbetegedni. Nem írni jó (hány napomba kerül, míg elkészülök két olyan levéllel, mint a tegnapi? Buta kérdés, elkészülhetek-e velük napok alatt?), de ne betegség legyen az oka. Eközben persze csak magamra gondolok. Mit tennék? Minden valószínűség szerint azt, amit most teszek, de hogyan tenném? Nem, erre nem akarok gondolni. És ráadásul ha rád gondolok, a legtisztábban mindig úgy képzellek el, hogy az ágyban fekszel, ahogyan például Gmündben este a réten feküdtél (ott, ahol a barátomról meséltem neked, és Te alig figyeltél). És ez egyáltalán nem kínzó elképzelés, hanem tulajdonképpen a legjobb, amire most gondolni tudok, hogy az ágyban fekszel, és én kicsit ápollak, olykor-olykor odamegyek hozzád, és a homlokodra teszem a kezemet, elmerülök a szemedben, ahogy lenézek rád, érzem magamon pillantásodat, amikor a szobában járkálok, és folyvást tudom, többé már meg sem fékezhető büszkeséggel, hogy érted élek, hogy szabad ezt nekem, és hogy kezdhetek tehát köszönetet mondani azért, hogy egyszer megálltál mellettem, és a kezedet nyújtottad nekem. És ez végül is csak olyan betegség volna, mely hamar elmúlik, és egészségesebbé tesz téged, mint amilyen korábban voltál, és ismét hatalmasan kikelhetsz az ágyból, míg én hamarosan és hirtelen és remélhetőleg lárma és fájdalom nélkül a föld alá kúszom. - Ez tehát nem gyötör, csak az az elképzelés, hogy Te a távolban megbetegszel.

Szereted a kalauzokat, nem igaz? Igen, a hajdankori vidám és mégis oly hamisítatlanul bécsiesen lesoványodott kalauzokat! De itt is jó emberek ők; a gyerekek kalauzok akarnak lenni, hogy ők is olyan hatalmasak és tekintélyesek legyenek, utazgathassanak ide-oda, a lépcsőn állhassanak, hogy ők is olyan mélyen lehajolhassanak a gyerekekhez, és lyukasztójuk is van, és mennyi villamosjegyük; én azonban, noha mindezek a lehetőségek inkább elijesztenek, azért szeretnék kalauz lenni, hogy én is olyan jókedvű és segítőkész legyek. Egyszer egy lassan haladó villamos mögött mentem, és a kalauz -

(megérkezett a költő, hogy elvigyen a hivatalból, várjon csak, míg el nem készülök a kalauzokkal)

- messze kihajolt a hátsó peronról, és kiabált nekem valamit, amit a Josefsplatz lármájában nem hallottam, és izgatott mozdulatokat végzett mindkét karjával, mutatni akart nekem valamit, de nem értettem, és eközben a villamos eltávolodott, és a kalauz fáradozásai mind kilátástalanabbak lettek - végre megértettem: kinyílt galléromon az arany biztosítótű, és erre akart figyelmeztetni. Ez jutott eszembe ma reggel, amikor ez után az éjszaka után tompán, mint egy rokkant kísértet, felszálltam a villamosra, a kalauz visszaadott az öt koronából, és hogy felvidítson (nem éppen azért, hogy engem vidítson fel, hiszen rám se nézett, hanem hogy a levegőt felvidítsa), valamiféle barátságos megjegyzést tett a kezembe nyomott bankjegyekről, ezt eleresztettem a fülem mellett, de mellettem egy úr e kitüntetés miatt szintén rám mosolygott, és erre én is csak mosollyal válaszolhattam, és így mégis jobb lett minden valamicskét. Bár fölvidíthatta volna az esőfelhőt is St. Gilgen fölött!

[...]

Csütörtök

Megjött a vasárnapi és a hétfői levél és egy levelezőlap. Ítéld meg helyesen, kérlek, Milena. Olyan önmagamba zártan ülök itt, olyan távol és viszonylag mégis nyugodtan, és egy s más megfordul a fejemben, félelem, nyugtalanság, amit papírra vetek, akkor is, ha nincs sok értelme, és elfelejtek, ha hozzád beszélek, mindent, téged is, és csak akkor ébredek ismét az egésznek a tudatára, ha megint érkezik két ilyen levél.

Télre vonatkozó félelmeid közül egyvalamit nem értek egészen. Ha férjed annyira beteg, ráadásul két betegségben szenved, és ha súlyos a dolog, akkor csak nem járhat a hivatalba, de természetesen el se bocsáthatják mint végleges alkalmazásban álló tisztviselőt; betegségei miatt az életét is másképp kell berendeznie, ez leegyszerűsít mindent, és legalábbis külsődleges szempontból meg is könnyíti a helyzetet, bármilyen szomorú is mindez egyébként.

Hanem a földgolyó egyik legértelmetlenebb foglalatossága, legalábbis én így látom, a bűnösség kérdésének komoly taglalása. Nem a szemrehányásokat tartom értelmetlennek, bizonyos, hogy ha az ember bajban van, akkor szemrehányásokat tesz mindenfelé (mindazonáltal ez persze nem a legvégletesebb baj, mert ilyenkor már nem teszünk szemrehányásokat), az is érthető, hogy az ilyen szemrehányásokat egy izgatott és mindent felkavaró időszakban a szívünkre vesszük; de azt már egyáltalán nem értem, ha valaki azt hiszi, hogy úgy tárgyalhat erről, mint valamiféle szokványos, számokban kifejezhető ügyről, mely olyan világos, hogy következményei kihatnak a hétköznapi viselkedésre. Bizonyára bűnös vagy, de akkor bűnös a férjed is, és aztán megint Te, és aztán megint ő, és ez az emberi együttélésben nem is lehet másképp, és a bűn felhalmozódik végtelen sorban egészen a homályló bűnbeesésig, de mit használ nekem a mai napra vagy az ischli orvosnál teendő látogatásomra vonatkozóan, ha az örök bűnben turkálok?

És odakint folyvást esik, és egyáltalán nem akar elállni. Nekem ez mitsem árt, szárazon ülök, és legfeljebb azon szégyenkezem, hogy bőséges villásreggelimet a mázoló előtt költöm el, aki éppen most az ablakom előtt áll függőállványon, és dühöngve az eső miatt és a tömérdek vaj miatt, amelyet a kenyeremre kenek, szükségtelenül befröcsköli az ablakomat, de persze ez is csak képzelődés, a mázoló valószínűleg százszor kevesebbet törődik velem, mint én övele. Nem, most valóban záporesőben és zivatarban dolgozik. [...]

Vasárnap

Az-e itt a fődolog, Milena, amit írni akarsz, és nem mégis a bizalom? Te is írtál erről egyszer, egyik utolsó Meranba címzett leveledben, már nem tudtam válaszolni rá.

Lásd, Robinsonnak el kellett szegődnie egy hajóra, neki kellett vágnia a veszélyes útnak, hajótörést kellett szenvednie, és át kellett mennie sok mindenen, nekem csak téged kellene elvesztenem, és máris Robinsonná válnék. Sőt inkább volnék Robinson, mint ő. Neki még ott volt a sziget és Péntek és sok minden más és végül a hajó, mely elvitte, és csaknem mindent álommá változtatott ismét, nekem semmim sem maradna, még a nevem sem, azt is neked adtam.

És éppen ezért vagyok bizonyos mértékig független tőled, mert a függőség ennyire túlmegy minden határon. A vagy-vagy túl hatalmas. Vagy az enyém vagy, és akkor jó, vagy elveszítlek, és akkor nem rossz, hanem akkor semmi sincs, akkor nem marad se féltékenység, se szenvedés, se szorongás, se semmi. Bizonyára van valami bűnös abban, hogy ennyire egy emberre építettem, és ezért settenkedik ott is az alapokhoz a félelem, de ez nem a miattad érzett

félelem, hanem a félelem amiatt, hogy egyáltalán így merészeltem építkezni. És ezért vegyül védekezésül (de bizonyára eredetileg is ott volt) ennyi isteni vonás kedves, földi arcodba.

Nos, Sámson most elmesélte a titkát Delilának, és ez levághatja, ha úgy tetszik neki, a férfi haját, amelyet felkészülésül már eddig is cibálgatott: ha nincs neki is hasonló titka, akkor úgyis egyre megy minden.

Három éjszakán át felismerhető ok nélkül nagyon rosszul aludtam, hát a Te egészséged tűrhető-e?

Gyors válasz, ha válasz, éppen most futott be a távirat. Olyan meglepően érkezett, és ráadásul nyitva, hogy időm sem volt megijedni. Valóban, ma valamiképpen szükségem volt rá; honnan tudtad? Milyen magától értetődő, ahogy a szükséges megérkezik tőled mindig.

Kedd

[...] Ha valaki tegnap este (amikor nyolc órakor az utcáról benéztem a Zsidó Városháza díszteremébe, ahol jóval több mint száz orosz zsidó kivándorlót - az amerikai vízumra várnak itt - helyeztek el, a terem zsúfolásig megtelt, mint valami népgyűlés alkalmából, és aztán éjjel fél egykor láttam, amint ott alszanak valamennyien, egyik a másik mellett, a székeken is aludtak kinyújtózva, itt-ott köhécselt valaki, vagy átfordult a másik oldalára, vagy óvatosan átment a sorok között, a villanylámpa egész éjszaka égett), ha valaki szabad választásomra bízta volna, hogy az lehetek, ami akarok, akkor egy kis kelet-európai zsidó fiúcska szerettem volna lenni a terem zugában, apám a középen társalog a férfiakkal, anyám vastagon bebugyolálva a motyóban turkál, húgom a lányokkal locsog, és vakargatja szép haját - és egypár héten belül Amerikában leszünk. Persze ez nem ilyen egyszerű, előfordultak már ott vérhasas megbetegedések, az utcán emberek állnak, és szitkokat kiabálnak be az ablakon, még a zsidók is torzsalkodnak, ketten késsel rontottak egymásra. De ha valaki kicsi, mindent gyorsan lát át, és ítél meg, akkor mi baja történhet? És szép számmal futkároztak ott ilyen kisfiúk, a matracokon mászkáltak keresztül, a székek alatt kúsztak át, és a kenyeret lesték, amelyet valaki - ez egy nép - valamivel - minden ehető - megkent.

Kedd

[...] Most megérkezett a távirat is. Valóban? Valóban? És nem csapkodsz tovább felém?

Nem, ennek nem örülhetsz, ez lehetetlen. Pillanat szülte távirat ez, mint az előbbi, és az igazság sem itt, sem ott nem található, néha, korán felébredve, azt hiszem, az igazság közvetlenül az ágy mellett van, nevezetesen egy sír, pár fonnyadt virággal, nyitva, befogadásra készen.

Alig merem olvasni a leveleket, csak szünetekkel bírom olvasni őket, nem tudom elviselni a kínt, melyet a levelek olvasása közben érzek. Milena - és ismét kettéválasztom, és oldalra simítom a hajadat -, valóban olyan gonosz állat vagyok, gonosz magam ellen és éppolyan gonosz ellened, vagy nem inkább az-e a gonosz, ami mögöttem van, és uszít engem? De még csak azt sem merem mondani, hogy az gonosz, csak ha neked írok, akkor érzem így, és akkor kimondom.

Egyébként valóban úgy van, ahogy írtam. Ha írok neked, akkor előtte és utána szó sem lehet alvásról; ha nem írok, akkor legalább felszínesen, óránként alszom egy kicsit. Ha nem írok, csak fáradt, szomorú és súlyos vagyok; ha írok, széttép a nyugtalanság és a félelem. Ez úgy van, hogy kölcsönösen részvétet koldulunk egymástól, és tőled azt kérem, hogy hadd bújhassak most el, Te meg tőlem... de a legborzalmasabb képtelenség, hogy ez lehetséges.

De hogyan lehetséges ez? kérdezed. Mit akarok? Mit teszek?

Körülbelül így fest a dolog: én, erdei állat, akkoriban alig jártam az erdőt, valahol egy piszkos gödörben feküdtem (csak jelenlétem miatt volt piszkos természetesen), és ekkor megláttalak kint a szabadban, a legcsodálatosabbat, amit valaha láttam, megfeledkeztem mindenről, megfeledkeztem teljesen önmagamról is, felálltam, közelebb mentem, igaz, félénken ebben az új és mégis otthonos szabadságban, de mégis közelebb mentem, lekucorodtam melléd, mintha szabad volna ezt tennem, arcomat a tenyeredbe fektettem, olyan boldog voltam, olyan büszke, olyan szabad, olyan hatalmas, annyira otthon voltam, újra meg újra: annyira otthon - de alapjában véve mégiscsak az állat voltam, csak az erdőhöz tartoztam, csak a Te kegyelmedből éltem itt a szabadban, kiolvastam tudtomon kívül (hiszen mindent elfelejtettem) sorsomat a szemedből. Ez nem tarthatott sokáig. Neked, még ha a legjóságosabb kézzel simogattál is, fel kellett ismerned azokat a sajátosságokat, amelyek az erdőre vallottak, erre az eredetre és erre a valódi otthonra, következtek a „félelemről" szóló szükségszerű, szükségszerűen ismétlődő kijelentések, amelyek engem (és téged, de téged ártatlanul) meggyötörtek a puszta idegvégződésekig, egyre jobban felmagasodott előttem, milyen tisztátalan sorscsapás, mindenütt zavaró akadály vagyok számodra, a Maxszal való félreértés pendítette ezt meg, Gmündben már világos volt, aztán következett a Jarmila-megértés és -félreértés, és végül az ostoba-durva-közönyös história V.-nél, és közben még sok apróság. Eszembe döbbent, ki vagyok, szemedből már nem olvastam ki csalódást, az álom-rémület fogott el (valahol, ahová nem vagyok való, úgy viselkedem, mintha otthon volnék), ez a rémület a valóságban is gyötört, vissza kellett menekülnöm a homályba, nem bírtam ki a napot, kétségbeestem, valóban mint egy eltévedt állat, futásnak eredtem, ahogy csak bírtam, és közben állandóan a gondolat: „ha magammal vihetném!", és az ellengondolat: „Létezhet-e homály ott, ahol ő van?" Kérded, hogyan élek: nos, így élek én.

Az első levelet elküldtem már, amikor a tied megérkezett. Eltekintve mindattól, ami benne - a „félelem" stb. címszó alatt - lehet, és amitől undorodom, nem mert undorító, hanem mert gyenge a gyomrom, eltekintve ettől, talán még egyszerűbb a helyzet, mint ahogy Te mondod. Például ilyen: magányos tökéletlenséget el kell viselni minden pillanatban, kettesben nem kell elviselni a tökéletlenséget. Nem azért van-e szemünk, hogy kitépjük, és a szívünk nem ugyanezt a célt szolgálja? Mellesleg ez nem is olyan rossz, ez túlzás és hazugság, minden túlzás, csak a vágy igaz, az nem túlozható el. De még a vágy igazsága sem annyira az ő igazsága, mint inkább minden más hazugságnak a kifejeződése.

Ez nyakatekerten hangzik, de így van.

Talán az sem igazán szeretet; ha azt mondom, hogy téged szeretlek legjobban; a szeretet az, hogy Te vagy nekem a kés, amellyel vájkálok magamban.

Egyébként Te magad mondod: „*nemáta síly milovat*";[34] nem kielégítő megkülönböztetés ez az „állat" és az „ember" között?

Nem tudod, Milena, pontosan megérteni, miről van szó, vagy részben miről volt szó, én magam sem értem, csak a kitörésétől reszketek, az őrületig kínzom magam, de hogy mi ez, és mit akar a távolban, azt nem tudom. Csak azt tudom, amit a közelben akar: csöndet, homályt, elbúvást, és követnem kell, nem tehetek másképp.

Ez vulkanikus kitörés, és elmúlik, és részben már el is múlt, de az erők, amelyek életre hívják, folyvást bennem remegnek előtte és utána, sőt életem, létem ebből a föld alatti fenyegetésből áll, ha megszűnik, megszűnök én is, az életben ezen a módon veszek részt, ha megszűnik,

[34] „Nincs erőtök arra, hogy szeressetek."

lemondok az életemről oly könnyen és magától értetődőn, ahogy a szemünket hunyjuk le. Nem volt-e mindig jelen, amióta ismerjük egymást, és pillantottál-e rám akárcsak futólag is olyankor, amikor nem volt jelen?

Természetesen ezt nem forgathatjuk ki, és nem mondhatjuk: most már elmúlt, és én csupán csöndes és boldog és hálás volnék az új együttlétben. Nem mondhatjuk ezt, noha csaknem igaz (teljességgel igaz a hála - a boldogság csak bizonyos értelemben igaz, a csönd pedig sohasem), mert mindig meg fogok rémülni, és főként magamat rémisztem meg.

Eljegyzéseimről és hasonlókról beszélsz, bizonyára nagyon egyszerű volt, a fájdalom nem volt egyszerű, csak a hatása. Olyan volt ez, minthogyha valaki henyén élte volna az életét, és aztán egyszer csak minden henyeség büntetéseképpen elfogták volna, és akkor satuba fogták a fejét, egyik csavar a jobb halántékán, a másik a bal halántékán, és miközben lassan megszorították a csavarokat, ezt kellett mondania: „Igenis, én kitartok a henye élet mellett", vagy: „Nem, felhagyok vele." Természetesen úgy bömbölné az ember a „nem"-et, hogy szétpattanna a tüdeje.

Abban is igazad van, ha jelenlegi cselekedeteimet egy sorba állítod a régi dolgokkal, hiszen mindig csak ugyanaz bírok lenni, és ugyanazt élem át. Csak annyi változott, hogy már tapasztalt vagyok, és nem várok addig az üvöltéssel, amíg a vallomás kicsikarására felerősítik a csavarokat, hanem már akkor üvöltök, amikor hozzák őket, sőt már akkor, amikor moccan valami a távolban, ilyen túl éberré vált a tudatom, nem, nem túl éber, még mindig nem éber eléggé. És még valami más neked úgy mondhatom el a magam és a Te érdekedben az igazságot, mint senki másnak, sőt tőled egyenes úton értesülhetek az igazságomról.

De nem vagy igazságos, Milena, amikor felhánytorgatod, hogy annyira kérleltelek: ne hagyj el. Ebben nem történt változás azóta. A pillantásodból éltem (ezzel nem istenítem rendkívüli módon a személyedet, ilyen pillantás istenivé tehet mindenkit), tulajdonképpen nem volt talaj a lábam alatt; ettől féltem olyan nagyon anélkül, hogy bizonyosan tudtam volna, egyáltalán nem tudtam, milyen magasan lebegek a földem fölött. Ez sem az én hajlamaimnak nem felelt meg, sem a tieidnek. Egyetlen igaz szó, egyetlen elkerülhetetlen igaz szó elegendő volt ahhoz, hogy egy kissé lejjebb rántson, és ismét egy szó következett, és ismét kicsivel lejjebb kerültem, és végül nincs többé kapaszkodó, és lezuhanok, és úgy érzem, ez még mindig túl lassan történt. Szándékosan nem említek példát az ilyen „igaz szavak"-ra, ez csak zavart okoz, és sohasem teljesen helytálló.

Kérlek, Milena, találd ki, hogy írhatnék neked másképpen. Hazug lapokat küldözgetni túlságosan buta dolog; azt sem tudom mindig, hogy milyen könyveket küldjek; marad az az elviselhetetlen elképzelés, hogy egyszer hasztalan mész a postára; kérlek, találj ki egy másik lehetőséget.

Hétfő este

[...] „Tökéletlenség kettesben" - ezt mégiscsak félreértetted leveledben. Csupán ennyit akartam ezzel mondani: a piszkomban élek, és ez az én dolgom. De egészen más, ha még téged is belehurcollak, mégpedig nemcsak azért, mert így elkövetnék ellened valamit, ez mellékesebb szempont, nem hiszem, hogy megzavarhatná bármi az álmomat, amit más ellen követek el, amennyiben ez csak a másik felet érinti. Nem erről van tehát szó. Inkább az a borzalmas, hogy piszkomat rajtad sokkal tudatosabban ismerem fel, és - főként - hogy ez a megmenekülésemet annyira megnehezíti, nem, annyival lehetetlenebbé teszi (mindenképpen lehetetlenség ez, de itt fokozódik a lehetetlen). Ettől ütközik ki homlokomon a hideg verejték; szó sincs arról, hogy Te volnál a bűnös, Milena. [...]

Igaz, Milena, neked itt Prágában van egy tulajdonod, ezt el sem vitatja tőled senki, legfeljebb az éjszaka, az éjszaka harcol e tulajdonért, de az éjszaka mindenért harcol. De miféle tulajdon az! Nem kicsinyítem, kétségkívül valami, sőt olyan nagy, hogy elhomályosíthatná a teliholdat is odafent a szobádban. És nem félsz majd akkora sötétségtől? Sötétség az a sötétség melege nélkül.

Hogy láss valamit a „foglalatosságaim" közül, mellékelek egy rajzot. Négy oszlop áll itt, a középső kettő közé rudakat toltak, ezekhez rögzítik a „delikvens" kezeit; a két szélső közé a lábak számára tolnak rudakat. Mihelyt ily módon rögzítették, lassan kijjebb tolják a rudakat, mígnem a fickó középen kettészakad. A feltaláló az egyik oszlopnak támaszkodik összefont karral és keresztbe tett lábbal nagy büszkén pompázik, mintha eredeti találmány volna ez az egész, holott csak a hentestől leste el, aki üzlete előtt kifeszíti a kibelezett disznót.

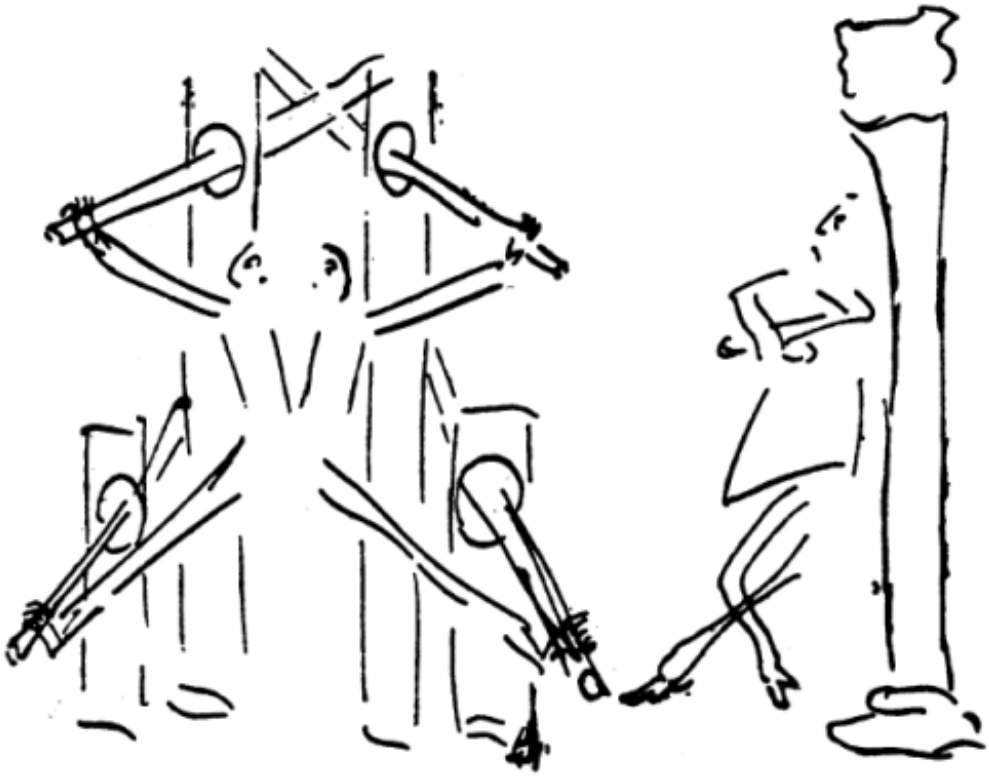

Kérdem ezért, nem fogsz-e félni, ugyanis az, akiről írsz, nem létezik és nem létezett, Bécsben nem létezett, Gmündben sem, de ez az utóbbi annál inkább, és legyen átkozott. Ezt azért fontos tudnod, mert ha találkoznánk, ismét jelentkezik majd a bécsi, sőt a gmündi ember is, mintha mi sem történt volna, miközben odalent a valóságos, akit senki sem ismer, még önmaga sem, és aki még kevésbé létezik, mint a többiek, de hatalmi megnyilatkozásaiban valóságosabb, mint minden egyéb (miért nem kapaszkodik fel végül ő maga is, és miért nem mutatja meg magát?), megfenyegeti a föntieket, és ismét szétver mindent.

Igen, Mizzi K. itt járt, egész jó volt. Én azonban, ha valamiképpen lehetőség nyílik erre, nem írok többé más emberekről, az rontott el mindent, hogy beleavatkoztak a leveleinkbe. De nem ezért nem írok többé róluk (hiszen nem rontottak el semmit, csak utat nyitottak az igazságnak és annak, ami követni akarja), nem akarom ezzel büntetni őket, feltéve hogy ezt büntetésnek tekinthetnék, csupán úgy látom, nem illenek már ide. Sötét van itt, sötét lakás ez, amelyben csak az ottlakók igazodhatnak el, és ők is nehezen.

[...]

Tegnap rólad álmodtam. A részletekre alig emlékszem, csak azt tudom még, hogy folyvást átmentünk egymásba, én Te voltam, Te pedig én. Végül valamiképpen meggyulladtál, nekem eszembe jutott, hogy a lángot kendőkkel oltják el, fogtam egy öreg kabátot, és csapkodtalak vele. De ismét kezdődtek az átváltozások, és ez odáig ment, hogy Te már ott sem voltál, hanem én égtem, és az is én voltam, aki a kabáttal csapkodott. De a csapkodás mit sem segített, és csak az a régi félelem igazolódott, hogy az ilyesmi hatástalan a tűzzel szemben. Közben megérkezett a tűzoltóság, és mégiscsak megmentettek téged valamiképpen. De más voltál, mint korábban, kísértetszerű, mint akit krétával a sötétbe rajzoltak, és élettelenül vagy talán csak a megmenekülésed miatt érzett örömödben ájultan a karomba hanyatlottál. De itt is közrejátszott az átváltoztathatóság bizonytalansága, talán én magam hanyatlottam valakinek a karjába.

[...]

Miért írsz, Milena, közös jövőnkről, melyre sohasem kerül sor, vagy talán ezért írsz róla? Már amikor egyszer Bécsben futólag szóba hoztuk, akkor is olyan érzésem volt, mintha keresnénk valakit, akit jól ismerünk, és aki nagyon hiányzik nekünk, és ezért a legszebb neveken szólongattuk, de nem jött válasz; hogyan is válaszolhatott volna, hiszen nem volt jelen se közel, se távol.

Kevés dologban lehetünk biztosak, de ezek közé tartozik, hogy sohasem fogunk együtt élni, közös lakásban, testközelben, közös asztalnál, soha, még csak ugyanabban a városban sem. Csaknem azt mondom most, hogy olyan bizonyosnak látom ezt, mint azt a bizonyosságot, hogy holnap reggel nem kelek fel (csupán fel kell emelkednem! Úgy látom akkor magamat magam alatt, mintha súlyos kereszt alatt feküdnék, hasmánt leszorítva, nehéz munka vár rám, hogy legalább felkuporodhassam, és a hulla fölöttem kissé fölemelkedjék), és nem megyek el a hivatalba. Ez így is van, bizonyára nem kelek fel, de a felkelés csak kicsivel haladja túl az emberi erőt, ennyire még képes vagyok, ennyivel még épp hogy fölé emelkedem az emberi erőnek.

De ezt a felkelésről ne vedd túlontúl szó szerint, ilyen rosszul nem áll a dolog; holnapi felkelésem mindenesetre bizonyosabb, mint az, hogy együttélésünkre akár a legtávolabbról is lehetőség nyílik. Egyébként bizonyára Te sem gondolod másképp, Milena, amikor megvizsgálod magadat és engem és a „Bécs” és „Prága” közti „tengert” a maga áttekinthetetlenül magas hullámaival.

És ami a piszkot illeti, miért ne terjesszem ki újra és újra, egyetlen tulajdonomat (minden ember egyetlen tulajdonát, ám ebben nem vagyok olyan biztos)? Szerénységből tán? Nos, ez volna az egyetlen jogosult ellenvetés.

Félelem fog el a halál gondolatára? Én csak a fájdalmaktól félek iszonytatóan. Rossz jel, ha valaki a halált akarja, a fájdalmakat azonban nem. Egyébként megkockáztatható a halál. Kiküldtek bennünket, mint a bibliai galambot, nem találtunk semmi zöldet, és most visszasurranunk a sötét bárkába.

[...]

Mégiscsak Grimmenstein jobb egyébként. Az árkülönbség körülbelül ötven korona naponta, ezenkívül a másik szanatóriumba vinni kell mindent, ami a fekvőkúrához szükséges (szőrmecsizmát, prémtakarót, vánkost, takarókat stb., semmi ilyenem nincs), Grimmensteinben kölcsönkapja ezeket az ember, a Wiener Waldban nagy óvadékot kell befizetni, Grimmensteinben nem, ezenkívül Grimmenstein magasabban fekszik, stb. Egyébként nem utazom még. Igaz, egy hétig meglehetősen rosszul voltam (kis lázam volt, és olyam légszomjam, hogy féltem felállni az asztaltól, sokat is köhögtem), de úgy látszik, ez csak egy hosszú séta

következménye, amikor is beszéltem egy keveset, most sokkal jobban vagyok, így hát ismét mellékesebbé vált a szanatórium.

Most itt vannak előttem a prospektusok: A Wiener Waldban egy déli fekvésű erkélyes szoba *csak háromszáznyolcvan koronától* kezdődik, Grimmensteinben a legdrágább szoba ára háromszázhatvan korona. Bármilyen undorítóan drága mind a kettő, a különbség túlontúl nagy. Nos, az injekciók lehetőségét meg akarják fizettetni, magukat az injekciókat aztán még külön kell fizetni. Szívesen utaznék vidékre, még szívesebben maradnék Prágában, hogy itt mesterséget tanuljak, a legkevésbé szívesen utazom szanatóriumba. Mi ott a dolgom? Hogy a főorvos a térde közé szorítson, és megfojtson a húsdarabokkal, amelyeket karbolos ujjaival a számba töm, és aztán lenyom a gégémen.

Most két órán át feküdtem a kanapén, és alig gondoltam másra, mint rád.

Elfelejted, Milena, hogy mégiscsak egymás mellett állunk, és azt a lényt nézzük a földön, aki én vagyok; de én, aki tehát nézem, akkor persze lény(eg)telen vagyok.

Egyébként az ősz is játszik velem, gyanúsan melegem van, gyanúsan fázom néha, de nem járok utána, nem hinném, hogy komoly a baj. Valójában gondoltam már én is arra, hogy Bécsen át utazom, de csak azért, mert a tüdőm valóban rosszabb, mint nyáron - ez teljesen természetes -, és nehezemre esik, és kellemetlen következményekkel jár, ha beszélgetek az utcán. Ha már el kell hagynom ezt a szobát, akkor a lehető leggyorsabban elnyúlnék egy grimmensteini nyugágyon. Egyébként talán éppen az utazás tenne jót nekem és a bécsi levegő, amelyet tulajdonképpen életadónak éreztem.

A Wiener Wald tán közelebb van, de a távolság bizonyára nem különbözik nagyon. A szanatórium nem Lebbersdorfban van, hanem távolabb, és az állomásról még félórát kell kocsikázni a szanatóriumig. Ha tehát ebből a szanatóriumból egyszerűen Badenbe utazhattam volna - az előírások ezt bizonyára nem engedik meg -, akkor éppen így elutazhatom, mondjuk, Grimmensteinből Wiener-Neustadtba, ez sem a Te szempontodból, sem az enyémből nem nagy különbség.

[...]

[...] Egész délután az utcákat rovom, és fürdöm a zsidógyűlöletben. „*Prašivé plemeno*"[35] - nemrégiben hallottam, hogy így nevezte valaki a zsidókat. Nem természetes-e, hogy az ember elmegy onnan, ahol így gyűlölik (nincs ehhez szükség cionizmusra vagy népi érzületre)? A hősiesség, mely a csak azért is maradásban rejlik, a svábbogáré, mely szintén nem irtható ki a fürdőszobából.

Éppen kinéztem az ablakon: lovas rendőrség, szuronyrohamra kész csendőrség, üvöltve szétszaladó sokaság és itt fent az ablakban az undok szégyen, hogy mindig védőszárnyak alatt kell élni.

[...]

[...] Megörvendeztettél az órarenddel. Úgy tanulmányozom, mint egy térképet. Legalább valami bizonyosság. De két hétnél előbb biztosan nem jövök, valószínűleg még később. A hivatalban van még némi elintéznivalóm; a szanatórium, mely korábban készségesen írt nekem, most egy vegetáriánus kérdéssel kapcsolatban elhallgatott; ezenkívül szabályszerűen kelek útnak, mint egy nép, mindig hiányzik még itt vagy ott egy adag eltökéltség, ezt vagy amazt fel kell még vidítani, végül mindnyájan várnak, és nem utazhatnak el, mert egy gyerek

[35] „Rühes faj."

sír. Szinte félek is az utazástól; ki fog például eltűrni egy szállodában, ha, mint például tegnap (már negyed tízkor ágyban voltam, ez évek óta nem történt meg velem), negyed tíztől tizenegyig szakadatlanul köhögök, aztán elalszom, tizenkettőkor, amikor bal oldalamról átfordulok a jobb oldalamra, megint elkezdek köhögni, és egy óráig köhögök. Semmiképp sem mernék többé hálókocsiban utazni, pedig tavaly minden nehézség nélkül megtettem.

[...]

Nem vagyok őszintétlen, Milena (mindenesetre az a benyomásom, hogy az írásom korábban nyíltabb és világosabb volt, így van?), olyan őszinte vagyok, amennyire a „börtönrend" megengedi, és ez nagyon nagy szó, és a „börtönrend" is egyre szabadabbá válik. De „azzal" nem állhatok elő, „azzal" lehetetlen előállni. Van egy sajátosságom, amely nem lényegbevágóan, de egyre erőteljesebben különböztet meg összes ismerősömtől. Mindketten szép számmal ismerünk jellegzetes nyugat európai zsidókat, én vagyok, amennyire tudom, a legnyugat-európaibb zsidó köztük, ami túlzó kifejezéssel azt jelenti, hogy egyetlen nyugodt pillanatot sem kaptam ajándékba, semmit sem kaptam ajándékba, mindent meg kell szereznem, nemcsak a jelent meg a jövőt, hanem még a múltat, amit talán minden ember megkap induláskor, azt is meg kell szereznem, ez talán a legnehezebb munka, ha a föld jobb felé forog - nem tudom, ezt teszi-e -, akkor nekem bal felé kellene forognom, hogy pótoljam a múltat. Csakhogy a legcsekélyebb erőm sincs mindezekhez a kötelezettségekhez, nem bírom el a világot a vállamon, még a télikabátomat is alig bírom el ott. Ez az erőtlenség egyébként nem olyasvalami, ami miatt feltétlenül panaszkodnom kellene; mennyi erő kellene ezekhez a feladatokhoz! Minden olyan kísérlet, mely a saját erőkkel próbál boldogulni itt, őrültség, melynek őrültség a bére. Ezért lehetetlen „azzal előállni", mint írod. Saját erőmből nem tudom járni azt az utat, amelyet járni akarok, sőt még csak akarni sem tudom ezt, csak csöndben tudok maradni, nem tudok mást akarni, nem is akarok mást.

Olyan ez, mondjuk, mintha valakinek minden séta előtt nemcsak mosakodnia, fésülködnie stb. kellene - már ez is elég fáradságos -, hanem ráadásul, minthogy minden séta előtt újból és újból hiányzik minden ehhez szükséges dolga, még a ruháját is meg kellene varrnia, csizmáját összeeszkábálnia, kalapot kellene előállítania, botot faragnia, stb. Természetesen mindezt nem csinálhatja jól, néhány utcán át talán kitartanak a holmik, de például a Grabenen szétesik hirtelen minden, és ő ott áll pucéron a rongyaival és törmelékeivel. Micsoda gyötrelem visszaszaladni az Altstädter Ringen! És a végén az Eisengassén még egy csődületbe is belefut, mely zsidókra vadászik.

Ne érts félre, Milena, nem mondom, hogy ez az ember elveszett, egyáltalán nem ezt mondom, de elveszett, mihelyt a Grabenre megy, ott meggyalázza magát és a világot.

[...]

Ma csütörtök van. Keddig őszintén el voltam szánva arra, hogy G.-be utazom. Néha belső fenyegetést éreztem ugyan, ha erre gondoltam, azt is észrevettem, hogy az utazás elhalasztgatásának részben ez az oka, azt hittem azonban, hogy könnyen le tudnám győzni ezt az egészet. Kedden délben hallottam valakitől, hogy nem kell Prágában megvárni a tartózkodási engedélyt, hanem ezt nagyon valószínűen meg lehet kapni Bécsben is. Ezzel tehát megnyílt az út. Egy délutánon keresztül gyötrődtem a kanapén, este írtam neked egy levelet, de nem küldtem el, még azt hittem, le bírom győzni, de az egész álmatlan éjszakán át valósággal kínok közt hánykolódtam. Harcoltak bennem ők ketten, az, aki utazni akar, és az, aki fél az utazástól, mindketten csak részeim, mindketten valószínűleg gazfickók. Korán keltem, mint legkomiszabb időszakomban.

Nincs erőm utazni; azt az elképzelést, hogy előtted állok, eleve nem bírom elviselni, nem viselem el a nyomást az agyamban.

Már leveled is miattam érzett feltartóztathatatlan, határtalan csalódás, tehát még ez is. Azt írod, nem reménykedsz, mégis reménykedsz, hogy teljesen el tudsz menni tőlem.

Nem tudom, veled és senkivel sem tudom megértetni, mi zajlik bennem. Hogyan értethetném meg, miért van ez így; ezt még önmagammal sem tudom megértetni. De ez sem a fődolog, a fődolog világos: az én környezetemben lehetetlen emberien élni; Te látod ezt, mégsem akarod elhinni?

Szombat este

A sárga levelet még nem kaptam meg, felbontatlanul fogom visszaküldeni.

Iszonyatosan tévednék, ha nem volna helyes abbahagynunk most ezt a levelezést. De nem tévedek, Milena.

Nem akarok rólad beszélni, nem mert ez nem az én dolgom, ez az én dolgom, csak beszélni nem akarok erről.

Tehát csak rólam: hogy mi vagy nekem, Milena, túl az egész világon, amelyben élünk, azt nem fejezik ki azok a papírfecnik, amiket naponta teleirkáltam neked. Ezek a levelek, ahogyan vannak, csupán kínlódni segítenek, és ha nem kínoznak, akkor az még rosszabb. Nem segítenek máshoz, csak egy napi Gründöt idéznek elő, félreértéseket, szégyent, csaknem elévülhetetlen szégyent idéznek elő. Olyan szilárdnak akarlak látni, mint első alkalommal az utcán, de a levelek inkább térítenek el, mint az egész L. utca a maga ricsajával.

De még csak nem is ez a döntő, döntő az a levélről levélre fokozódó tehetetlenségem, hogy túljussak a leveleken, tehetetlenség ez mind veled, mind magammal szemben - ezer leveled és ezer kívánságom sem cáfolhatja ezt meg -, és döntő (talán e tehetetlenség következtében, de itt minden ok a homályban rejlik) az az *ellenállhatatlanul erőteljes hang, nyilvánvalóan a Te hangod*, mely hallgatásra szólít fel engem. [...]

[...]

Hétfő

Ezt a levelet el akartam tépni, nem akartam elküldeni, a táviratra nem akartam válaszolni, a táviratok olyan sokértelműek, de most itt a lap meg a levél, ez a lap, ez a levél. És még velük szemközt is, Milena, még ha le is kellene harapnom beszélni akaró nyelvemet - hogyan hihetném, hogy most szükséged van a levelekre, amikor semmi másra nincs szükséged, mint nyugalomra, ahogy ezt félig öntudatlanul gyakran mondtad. Ezek a levelek viszont merő kínból vannak, *a gyógyíthatatlan kínból fakadnak, és csak gyógyíthatatlan kínt okoznak*, mire való e kín - mely még fokozódik is - ezen a télen? Egyetlen mód az életre, ha csöndben maradunk itt és ott. Szomorúan, igaz, de mit tesz ez? Ez csak gyermekibbé és mélyebbé teszi az álmot. De a kín, ami felszántja az álmot - és a nappalt -, ez nem elviselhető.

Szerda

Nincs olyan törvény, mely megtiltja, hogy írjak még neked, és megköszönjem ezt a levelet, amelyben talán a legszebbet fejezted ki, amit írhattál nekem, ezt: „tudom, hogy Te engem... „

Egyébként azonban már régóta egyetértesz velem abban, hogy jobb, ha most nem írunk többet egymásnak; csak véletlen volt, hogy éppen *én* mondtam ki ezt, Te éppen így kimondhattad volna. És mivel egyetértünk, nem szükséges elmagyarázni, miért tesz majd jót, ha nem írunk.

Csak az a rossz, hogy akkor nekem (mostantól kezdve nem kell többé érdeklődnöd a postán) nem lesz, szinte egyáltalán nem lesz lehetőségem arra, hogy írjak neked, vagy talán mégis, ha lapot küldök neked szöveg nélkül, ez azt jelenti, hogy levél vár rád a postán. *Te mindig írj nekem, ha ez valamiképpen szükségessé válik, de hiszen ez magától értetődik.*

V.-nél rosszul csináltam a dolgot, ez kétségtelen, de nem olyan rosszul, ahogy első rémületedben vélted. Mindenekelőtt nem kérelmezőként mentem oda, és egyáltalán nem a Te nevedben. Idegenként állítottam be, aki téged jól ismer, és aki egy kissé látta a bécsi viszonyokat, és aki most ehhez még két szomorú levelet is kapott tőled.

Nem búcsúzom. Ez nem búcsú, hiszen akkor a leselkedő nehézkedési erő egészen lehúzna engem. De hogyan tehetné ezt, hiszen élsz.

Max Brodhoz

[Matliary, a bélyegző kelte: 1920. XII. 31.]

[...] F. nem volt ott a felolvasásaidon? Talán a körülményei nem engedték? Berlinben járni és F.-et nem látni: úgy magánemberként nekem ez nem rendjén való, bár természetesen én sem lettem volna másképp a dologgal. F. iránt úgy érzek szerelmet, ahogy egy boldogtalan hadvezér szereti a várost, amelyet nem bírt meghódítani, mely azonban „ennek ellenére” nagy - két gyermek boldog anyja - lett. Az első gyerekről nincsen híred?

Ami engem illet: találtam itt egy jó helyet, jót abban az értelemben, hogy mégis szanatórium jellege van, de nem az. Nem az, mert megszállhatnak benne turisták, vadászok, egyáltalán, akárkik, nincs fölös luxus, fizetni csak azért kell, amit ténylegesen megeszik az ember, és mégis szanatórium, mert van orvosa, fekvőkúra-lehetősége, a konyhája mindenre kész, jó a tej és a tejföl. Két kilométernyire van Tátralomnic mögött, vagyis még két kilométerrel közelebb a nagy Lomnici csúcsokhoz, kilencszáz méter magasan. Jó orvos? Igen, specialista. Bár én is specialista lettem volna! Mennyire leegyszerűsödik számára a világ. Gyomrom gyengesége, az álmatlanság, a nyugtalanság, röviden minden, ami vagyok, s amim van, az ő szemében a tüdő betegségére vezethető vissza. Amíg a tüdőbetegséget nem diagnosztizálták, közönséges gyomorgyengeség, ideggyengeség álarca mögött bújt meg. Bizonyos tüdőbetegségek - gondolom magam is - soha elő sem bújnak efféle álarcaik mögül. S mert a világ szenvedése ennek a specialistának ilyen világos, ennek megfelelően mindig magával hordja kis bőrtáskájában, mely nem nagyobb, mint a nemzeti alap gyűjtőperselye, üdvét e világnak, és ha a világ akarja, tizenkét koronáért kaphat belőle egy injekciónyit. És hogy minden a helyén legyen, takaros, pozsgás képű férfi ez az orvos, ereje teljében, és szereti ifjú (nyilvánvalóan zsidó) hitvesét, van egy szép kislányuk, aki oly csuda mód okos, hogy erről az apa egyáltalán nem is tud beszélni, hát persze, az ő gyerekük, és nem akar felvágni. Naponta eljön hozzám, semmi értelme, de nem is kellemetlen.

Egészében elmondható: ha ezt a szisztémát pár hónapig testileg és lelkileg (s főként ugyanitt) kibírom, igen közel jutok az egészség állapotához. De valószínűleg téves ez a következtetés is, és csak azt jelenti: ha egészséges vagyok, egészséges leszek. Az első héten egy kiló hatvan dekát szedtem fel, ami azonban semmit sem bizonyít, mert az első héten mindig úgy vetem magam a kúrára, mint egy oroszlán.

Mintegy harminc állandó vendég tartózkodik itt, a legtöbbjüket úgy nézem, hogy nem zsidó, annyira színmagyaroknak mutatkoztak, hanem zömében mégis zsidó az egész társaság, kezdve a főpincéren. Nagyon keveset beszélek és kevesekkel, javarészt azért, mert félek az emberektől, valamint azért is, mert úgy tartom helyesnek (hogy aki fél az emberektől, az ne titkolja). Csak egy férfi van itt, akivel mégis, egy kassai, huszonöt éves, hitvány fogakkal, gyönge, többnyire hunyorító szemmel, örökké elrontott gyomorral, ideges is, szintén csak magyar, itt tanult meg németül, semmi szlovák beütés - szeretni való fiú. Elragadó, amúgy keleti zsidó értelemben. Csupa irónia, nyugtalanság, szeszély, biztonság, de rászorultság is. Neki minden „érdekes, érdekes", ám a szó jelentése korántsem a szokványos, hanem hogy „éget, éget", ilyesmi. Szocialista, de a gyermekkori emlékeiből sok héber elem bukkan föl, foglalkozott a Talmuddal, a Schulchan Aruchhal. „Érdekes, érdekes." Ám szinte mindent elfelejtett. Eljár minden gyűlésre, összejövetelre, hallgatott Téged is, meséli, hogy Kassa el volt ragadtatva a beszédedtől, Langert is látta, amikor a Misrachi-csoportot alapította meg. [...]

1921

Max Brodhoz

[Matliary, 1921. január 13.]

Drága Max, az utolsó három napon nemigen voltam alkalmas Matliary védelmére, de még levélírásra sem. Egy apróság. Az egyik vendég, beteg, mégis vidám fiatalember, énekelget egy kicsit az erkélyem alatt, vagy társalog a balkonom fölött egy barátjával (a kassaival, aki egyébként olyan figyelmes velem, mint anya a gyermekével) - szóval megtörténik ez a csekélység, s én nyugszékemen szinte görcsökben fetrengek, a szívem nem bírja elviselni, halántékomba befúródik minden egyes szó, ennek az idegmegrázkódtatásnak a következményeképpen éjszaka sem alszom. Ma el akartam utazni Smokovecre, nem szívesen, hiszen itt minden megfelelő, a szobám is nagyon nyugalmas, mellettem, alattam, fölöttem senki; amit elfogulatlan vélemények Smokovecről hírül adnak, igazolja ellenszenvemet (nincs körülötte erdő, itt minden sokkal szebb, két éve ciklon söpört végig a környékén, a villák és erkélyek városias, forgalmas, poros utcára néznek), ennek ellenére el kellett volna mennem persze, de most itt változást eszközöltek, s így holnaptól előreláthatólag nyugalmas lesz: a két barát helyett fönt egy csendes hölgy. De ha nem, akkor megyek. Egyébként egy idő múlva megyek, már csak a „természetes” nyugtalanságom miatt is.

Mindezt elsősorban azért mesélem el, mert annyira tele vagyok vele, mintha a világ egyébből se állna, csak a fölöttem levő erkélyből s nyugtalanságából, másodszor mert meg akarom mutatni neked, mennyire megalapozatlanok a Matliaryval kapcsolatos szemrehányásaid, hiszen az erkélynyugtalanság (a súlyos betegek köhögése, a szobacsengők hangja) a zsúfolt szanatóriumokban még fokozottabb, és nemcsak fentről hat, de mindenünnét, s egyéb szemrehányást Matliary nevében nem tűrhetek (hacsak azt nem, hogy a szobám nem túlságosan elegáns, ám ez nem kifogás), harmadszor pedig azért említem mindezt, hogy pillanatnyi belső helyzetemről tudósítsalak. Emlékeztet egy kicsit a régi Ausztriára. Hiszen néha egészen jól érzi magát így az ember, fekszik este a kanapén a finoman fűtött szobában, szájában hőmérő, mellette a tejesedény, és élvezi a béke valamiféle változatát, de csak ezt, nem a maga békéjét. Egy csekélység, nem is tudom, a trautenaui hadbíróság kérdése elég volt, hogy Bécsben inogni kezdjen a trón, egy fogtechnikus, mert ez a foglalkozása, mormolva tanulgat a felső erkélyen, és az egész birodalom, de csakugyan az egész, máris lángban áll.

Most elég ebből; se vége, se hossza.

Nem hiszem, hogy abban a bizonyos lényegben olyan alapvetően különböznénk, mint ahogy Te beállítod; én így foglalnám össze: Te a lehetetlent kívánod, számomra a lehetséges a lehetetlen. Én talán egy fokkal alattad vagyok, ám ugyanazon a lépcsőn. Számodra az, ami lehetséges: elérhető; gyerekeid nem azért nincsenek, mintha ez nem volna lehetséges a számodra, hanem mert nem akartad; remélem, még lesznek; szerelmes voltál, és szerettek téged is, nemcsak a házasságban, hanem ez neked nem volt elég, mert Te a lehetetlen kívántad. Talán én ugyanilyen okból nem tudtam elérni a lehetségest, csak épp a villám egy lépcsőfokkal lejjebb sújtott, mint téged, még a lehetséges dolgok elérése előtt, és ez feltétlenül nagy különbség, de nem hiszem, hogy lényegi.

A berlini élmény például az én szememben egyértelműen maga a lehetetlen. Az, hogy egy szobalányról van szó, a Te értékedet korántsem szállítja le, ellenkezőleg, bizonysága, hogy

milyen komolyan veszed a viszonyt. Hiszen ez a lány a külszínen igen messze állt attól, ami téged Berlinben elbűvölt, mindannak, amit egyébként átéltél, tulajdonképpen mélyen le kellene törnie ezt a lányt, de nem, ennek ellenére emelt fővel áll, hála a te komolyságodnak, ahogyan ezt a viszont vetted. Hanem - meg ne haragudj rám amiatt, amit most mondok, talán butaság és tévedés, talán levelednek ezt a részletét rosszul értettem, talán az azóta történtek máris cáfolnak -, mondd csak, olyan komolyan veszed-e, mint a vele való viszonyodat, magát a lányt is? És ha valamit, amit nem veszünk egészen komolyan, mégis a legkomolyabban szeretni akarunk, nem azt jelenti-e ez, hogy éppen a lehetetlent kívánjuk, mintha valaki lépne egyet előre, aztán egyet hátra, ám minden valós bizonyíték ellenére azt állítja, hogy ő pedig két lépést tett előre, hiszen két lépést tett, semmi kétség. Itt nem arra gondolok, amit a lány megnyilvánulásairól mondasz, az még talán egészen jól összefér a komolysággal, de hogy lehet az, hogy arra nem is gondolsz: mit jelentesz ennek a lánynak - Te. Egy idegen, egy vendég, mi több, egy zsidó, egy a sok száz férfi közül, akinek a szép szobalány megtetszik, egy férfi, akiről feltételezhető, hogy komolyan vesz egy ilyen éjszakát (és ha nem veszi komolyan), de mi lehet egyéb? Szerelem, országhatárokon át? Levelezés? Reménykedés egy legendás februárban? Ezt a teljes önpusztítást kívánnád? És hogy Te hű maradsz (ezt megértem, hogyne, mélyen hű maradsz) ehhez a viszonyhoz, de hát azt jelenti-e ez, hogy a lányhoz is? Ez vajon nem még az előbbinél is nagyobb lehetetlenség-e? Hogy mekkora szerencsétlenséget rejt, azt iszonyúan jól látni ilyen messziről is; de azok az erők, amelyek téged a lehetetlenbe hajszolnak - legyenek bár csak a vágy erői -, hatalmasak, és nem tűnhetnek el, még ha vereséggel térsz is haza, megtartanak téged megannyi új napra.

Azt mondod, nem érted álláspontomat. Pedig ez a helyzet - legalábbis a legközvetlenebb közelből szemlélve - igen egyszerű. És csak azért nem érted, mert magatartásomban valami jóságot vagy gyöngédséget tételezel fel, aztán ilyesmit mégsem találsz. Én ebben a dologban úgy állok melletted, mint egy nyolcszor megbukott elsős a lehetetlenre - az érettségire - készülő nyolcadikos árnyékában. Sejtem harcaidat, Te azonban, ahogy elnézed, mint hajolok én, nagy ló, egy kis szorzásfeladatra, nem érted. „Nyolc éve! - gondolod. - Ez aztán az alapos ember. Még mindig szoroz. De hát bármennyire alapos legyen is, azért most már végre tudnia kellene a szorzást. Következésképpen nem értem!” De hogy a matematikai felfogókészség netán teljesen hiányzik belőlem, vagy hogy csak reszketős félelmemben nem csalok, netán - ami a legvalószínűbb - félelmemben teljesen elment az eszem -, mindez nem fordul meg a fejedben. Pedig erről van szó csupán, félelemről, a legközönségesebb, halálos félelemről. Mint amikor valaki nem tud ellenállni a csábításnak, messze beúszik a tengerbe, boldog, hogy viszik a hullámok, „most ember vagy, most nagy úszó vagy”, aztán hirtelen fölnéz, valahogy csak úgy, és nem lát mást, csupán eget és tengert, a hullámokon egyéb sincs, csak az ő fejecskéje, és iszonyatos félelem szállja meg, minden más közömbös lesz, csak vissza, vissza, ki a partra, ha a tüdeje szakad belé, akkor is. Ennyi az egész.

Mármost vesd össze a Te dolgodat s az én dolgomat - vagy az enyémet inkább mégse, kíméletből - a régi nagy korokkal. Az egyetlen igazi csapás a nők terméketlensége lehetett, ám még ha terméketlen volt is egy nő, kikényszerítették, hogy termékeny legyen. Terméketlenséget ilyen értelemben - szükségképpen magamat tekintve most középpontnak - egyáltalán nem látok. Minden öl termékeny, és haszontalanul vigyorog a világba. És ha az ember elrejti arcát, nem azért teszi, hogy e vigyorok ellen védekezzék, hanem hogy az ő vigyorát más ne lássa. Emellett a harc az apával nem sokat jelent, az apa csak báty, szintén félrevezetett fiú, aki silány kísérleteket tesz, hogy az öccsét, akire féltékeny, a döntő harcban megtévessze; és persze sikerrel. - De most már egészen besötétedett, így illik ez az utolsó káromláshoz.

Franz

[Matliary, 1921. január vége]

Drága Max, még egy utóirat, hadd lásd, hogyan is hatol előre „az ellenség”, bizonnyal vannak belső törvények, de a dolog csaknem úgy fest, mintha külső törvények irányítanák. Ezt Te, lévén testileg itt kívülálló, talán jobban érted.

Az erkély-balszerencsét korántsem küzdöttem le, a felső erkély ugyan csöndes, ám az én félelemtől élesült fülem most mindent hall, még a fogtechnikust is, jóllehet négy ablak és egy emelet választja el tőlem.

[Itt a szobák rendjének vázlata következik] és hiába zsidó, hiába köszön szerényen, hiába nyilvánvaló, hogy nincs benne semmi rossz szándék, számomra mégis ő „az idegen ördög”. A hangjától szívpanaszaim vannak, fakó ez a hang, egyáltalán nem könnyed, tulajdonképpen halk, mégis falakat jár át. Mint mondtam, előbb ebből kell kigyógyulnom, egyelőre még minden zavar, olykor szinte úgy érzem, hogy az élet az, ami zavar; máskülönben hogyan zavarhatna minden?

És akkor tegnap ez történt: egy betegen kívül, akit még sose láttam, itt csak egyetlen ágybanfekvő van, egy cseh férfi, az erkélyem alatt lakik, tüdő- és gégetuberkulózisa van (íme, egy további variáns az „élet vagy halál” mellett), a betegsége és az a körülmény, hogy rajta kívül itt mindössze két cseli van, akik azonban nem törődnek vele, magányossá teszi; én csak futólag beszéltem vele kétszer a folyosón, aztán ő a szobalánnyal üzent, kérte, látogassam meg egyszer, barátságos, csöndes, ötven körüli ember, két felnőtt fiú apja. Valamivel vacsora előtt néztem be hozzá, hogy hamar túl legyek a dolgon, és akkor kérte, hogy még vacsora után is ugorjak be hozzá egy egészen rövid időre. Így mesélt aztán a betegségéről, megmutatta a kis tükröt, amellyel mélyen le kell nyúlnia a gégéjébe, ha süt a nap, hogy a fekélyeket fény érje, majd a nagy tükröt, melynek segítségével ő maga a torkába nézhet, hogy a kis tükröt helyesen állítsa be, aztán megmutatta a fekélyekről készült rajzot - a fekélyek egyébként mindössze három hónapja jelentkeztek -, akkor a családjáról beszélt még röviden, s hogy egy hete semmi hír róluk, ezért nyugtalan. Hallgattam, néha kérdeztem valamit, kezembe kellett vennem a tükröt és a rajzot, „közelebb a szeméhez”, mondta, ahogy a tükröt messze magam elé tartottam, és végül minden átmenet nélkül azt kérdeztem magamtól (már korábban is voltak ilyen rohamaim, és mindig ezzel a kérdéssel kezdődik), „mi lenne, ha most elájulnál”, és már láttam is, ahogy az ájulás hulláma végigsöpör rajtam. Mindvégig magamnál voltam, így hiszem legalábbis, de hogy a szobából miként jutok ki, elképzelhetetlen volt a számomra. Mondott-e még valamit a cseh férfi, nem tudom, számomra csend volt. Végül összeszedtem magam, mondtam valamit, hogy milyen szép esténk van, ez magyarázat lett volna arra, hogy az erkélyére kiimbolyogjak, s ott a korláton elüldögéljek a hidegben. Eljutottam odáig, hogy végre képes voltam kinyögni: nem érzem magam egészen jól, s így köszönés nélkül távozhattam. A folyosó falának s az emeleti fordulón álló széknek a segítségével visszajutottam a szobámba.

Jót akartam tenni ezzel az emberrel, és valami egészen rosszat tettem; mint reggel hallhattam, egész éjszaka nem aludt miattam. Ennek ellenére sem tehetek magamnak szemrehányást, sőt épp azt nem értem, miért nem ájul el mindenki. Ami ott abban az ágyban látható, rosszabb, mint egy kivégzés, mi több, még a kínzásnál is szörnyebb. Hiszen a kínzásokat nem mi találtuk ki, ellestük csupán a dolgot a betegségektől; hanem úgy, ahogy a betegségek művelik, ember úgy kínozni nem mer, itt éveken át folyik a kínzás művészies szünetekkel, nehogy túl hamar vége legyen, és - ez a legsajátosabb - a megkínzottat kényszerítik, hogy önakaratából, szegény bensőjéből tegyen meg mindent a kínzatás meghosszabbítására. Ez a merőben nyomorult élet ott az ágyban, a láz, a légszomj, az orvosságolás, a gyötrelmes és veszedelmes

(hiszen egy kis ügyetlenkedés elegendő, hogy megégesse magát belül) tükrözés csak azt a célt szolgálja, hogy lassabban növekedjenek a daganatok, amelyek a végén megfojtják; az a célja tehát, hogy ezt a nyomorult életet, a lázrohamokat stb. minél tovább kelljen elszenvednie. És a rokonok, az orvosok, a látogatók odaépítették e nem lángoló, de lassan izzó máglya köré az állványzataikat, hogy a fertőzés veszélye nélkül látogathassák, hűtögethessék, vigasztalgathassák, további nyomorúságra bátorítgassák a kínzás áldozatát. Aztán visszatérnek szobájukba, és kimosakodnak, ahogy én, iszonyú rémületben.

Persze én is alig aludtam, csak éppen volt két vigaszom. Az egyik erős szívfájás, ami egy másik kínzásra emlékeztetett, amely mindazonáltal sokkal szelídebb, mert jóval gyorsabb. S aztán még egy sor álom között ott volt ez: bal felől kisgyerek ült mellettem, ingecskében (nem volt egészen biztos, legalábbis ahogy az álomra visszaemlékszem, hogy az én gyerekem-e, de ez nem zavart), jobbra Milena, mindketten hozzám simultak, én pedig elmeséltem nekik valami históriát a levéltárcámról, amely elveszett, de megtaláltam, csakhogy még nem nyitottam ki azóta, és így nem tudtam, benne van-e még a pénz. Ám ha elveszett, az sem baj, ha ők ketten itt vannak mellettem. - Képtelen vagyok persze újraélni azt a boldogságot, amit úgy reggel tájban éreztem.

Ez volt az álom, de a valóság az, hogy három héttel ezelőtt (sok hasonló levél után, híven ahhoz, hogy elengedhetetlenül szükséges volt számomra - ma is az s az is marad - a befejezés, egy minden addiginál határozottabb levélben) csak azt a kegyet kértem: ne legyen több levél, ne maradjon bármi módja, hogy valaha is lássuk még egymást.

Egyébként ezen a héten is gyarapodtam, összességében négy hét alatt három kiló negyven dekát szedtem fel. Kérlek, Felixnek és Oskarnak add át üdvözletemet. Lett aztán valami Oskar szicíliai útjából? És mit csinálnak most? Ruth?

Nem túl jó világítás mellett, az erkélyen, este:

A levél hevert még pár napot, talán mert hozzá akartam írni még, mi „történik” legközelebb. Nem volt semmi különösebben rossz.

Mai leveled után roppantul szégyellem, amit rólad s a lányról mondtam. Ha nős lennék, és a feleségemmel valami hasonlót tettem volna, túlzással szólván (de nem túlzóbban, mint a premissza), elbújnék egy zugban, és öngyilkos lennék. Te azonban olyannyira megbocsátasz, hogy még csak nem is említed a dolgot. Persze az utolsó előtti leveledben túlzottan általánosságban írtál, nekem azonban át kellett volna látnom az általánosságokon: méghozzá másképp, mint ahogy tettem. Ennek ellenére a témával kapcsolatos alapérzésem nem változott, csak már nem olyan ostobán-könnyen bizonyítható.

Talán jobban megközelíthetem, ha magamról beszélek. Leveled épp nincs kéznél (s hogy ide hozzam, ki kellene kecmeregnem a súlyos csomagolásból), de mintha azt mondanád ott, hogy ha a nő elérése nekem azért lehetetlen, mert a tökéletességre törekszem, ez utóbbinak minden mást is lehetetlenné kellene tennie a számomra, az evést, a hivatalt stb.

Pontosan. Bár a tökéletességre való törekvés csupán egy kis része az én nagy gordiuszi csomómnak, ám itt minden rész egyben az egész is, ezért helyes a megállapításod. De hát ez a lehetetlenség ténylegesen fennáll, az evés stb. lehetetlensége, legföljebb nem olyan durván feltűnő, mint az, hogy számomra a házasság lehetetlen.

Hasonlítsuk csak össze magunkat így: mindkettőnknek akadálya a testiség. Te ezt pompásan leküzdötted. Ahogy erre gondoltam, éppen sízők gyakoroltak a szemközti lejtőn, nem a szokásosak, amilyeneket itt látni többnyire, vagyis nem a szálloda vendégei, nem katonák a

közeli barakkokból, jönnek, s már az is roppantul imponáló, ahogy sima mozdulatokkal haladnak az országúton, ahogy fentről lesiklanak, lentről felvonulnak, nem, ez most három idegen volt Lomnicról, valószínűleg nem művészek még, de hogy így is mit tudnak! Egy hosszú ment elöl, követte két kisebb. Nem volt számukra lehetetlen lejtő, árok, rézsű, úgy siklottak mindenen át, ahogy Te a papírt szántod. Lefelé persze gyorsabbak voltak, őrülten száguldoztak, de fölfelé sem volt az csekélység, repülés legalább. S amit lefelé jövet produkáltak, nem is tudom, a nagy Telemark volt-e már (így hívják egyáltalán?), mindenesetre álomszerű volt, így siklik az egészséges ember álomból az ébrenlétbe. Körülbelül negyedóráig ment ez így, csaknem hallgatagon (részben ezért támadt bennem szeretet irántuk), azután megint ott voltak az országúton, és - nem lehet ezt se másképp mondani - lesüvítettek Lomnic felé.

Néztem őket, és rád gondoltam, így küzdötted le Te a testiséged akadályát.

Én viszont - akartam írni tovább.

De jött néhány igen rossz éjszaka, az első kettőnek véletlenszerű, múló, egyéjszakás okai voltak, a többit egy kelésnek köszönhettem, mely pontosan a keresztcsontomnál van, s nappal feküdni, éjjel aludni nem hagy. Csekélységek, és ha nem jönnek további hasonlók, könnyen korrigálom, amit kell, és az egészet csak azért említem, hogy lásd: ha van Valaki, aki a súlygyarapodásomat és az erősödésemet akadályozni akarja (eddig egyébként csupán súlygyarapodást tapasztaltam, öt hét alatt négy kiló húsz dekát), szilárdan ül rajtam a nyeregben.

A további hasonlatokat mára hagyom is, Max, túlságosan fáradt vagyok, és körülményes is az egész, az anyag olyan hatalmasra duzzadt az idők során, és oly kevéssé koncentrált, hogy szükségszerűen fecsegővé tesz, ha újra előkerül.

Hogy gyere-e? Hát persze hogy gyere, ha nem kerül nagyobb fáradságba, lehetőségét azonban csak úgy látom, ha szlovákiai utazást teszel. Leveledből mintha az tűnne ki, hogy a berlini úttal akarnád összekötni, mondjuk, Oderbergen át, nem, az borzasztó fáradságos, semmiképp se tedd, miattam se, túl sok felelősséget terhelnél rám. Vagy maradhatnál három napnál hosszabban, hogy neked is pihenés legyen?

Szinte kedvem lenne hozzá, hogy megint belekezdjek az előbbi témába, úgy bizserget a fecseghetnék. Aláhúzod, hogy „szorongás mitől". Annyi mindentől, de földi síkon elsősorban szorongás attól, hogy nem vagyok elegendő se testileg, se szellemileg, hogy egy idegen ember terhét hordozzam; amíg csaknem egyek vagyunk, ez pusztán afféle kereső szorongás, hogy „micsoda? Hát mi valóban egyek volnánk?", és amikor ez a szorongás megtette a magáét, a legmélyebb meggyőződéstől áthatott, cáfolhatatlan, elviselhetetlen szorongássá válik. Nem, hagyjuk ezt mára; túl sok is volt.

Dehmel leveleit említed, én csak a decemberi számban láthatókat ismerem, olyan félemberesek, házasemberiek.

Erre még vissza kell térnem. Azt írod: „Miért kell a szerelemtől jobban szorongani, mint az élet egyéb dolgaitól?", és mindjárt előtte: „A szerelemben éltem át a leginkább, a leggyakrabban az istenülés állapotát." E két mondatot összevonhatnánk, mintha azt mondanád: „Miért ne féljünk minden csipkebokortól ugyanúgy, mint az égőtől?"

Olyan az egész, mintha életem feladata egy ház birtokbavétele lett volna. - Lezárás nélkül marad ez is, pár nap szünet jött, fáradtság, könnyű láz (valószínűleg a fekélytől), odakint tomboló hóvihar, most jobb, bár ma este újabb zavaró mozzanat következett, remélhetőleg annyira jelentéktelen, hogy puszta nyugtázásával már ki is küszöbölöm, egy új asztaltársnő,

egy idősecske vénkisasszony, kibírhatatlanul parfőmös és púderos, valószínűleg nagybeteg, ideges is minden ízében, társaságban fecsegő, s cseh lévén, félig-meddig rám van utalva, ehhez még ráadásul a hozzám közelebbi fülére nagyothall (most van itt néhány cseh, de elutaznak), egyetlen fegyverem van, s ez, bízom benne, megvéd; a kisasszony ma, nem nekem, kedvenc lapjának nevezte a *Venkov*-ot, főként a vezércikkek miatt, elragadtatással gondolok erre egész este. (Egyébként Smokovecről jön, és már sok szanatóriumot megjárt, dicsérni azonban csak egyet dicsér módfelett: Grimmensteint, hanem márciustól az államé lesz, eladják.) A legfondorlatosabb módszer az lenne, ha várnék talán a közléssel egészen addig, míg vénkisasszonyunk olyasmit mond, amit aztán lehetetlen visszavonni. Grimmensteinről azt mondja: *má to žid, ale výtečně to vede*,[36] ez még nyilvánvalóan nem elég.

Max, mindezekből, amit itt írok, nehogy azt hidd, hogy üldözési mániában szenvedek, tapasztalatból tudom, hogy nincs olyan hely, amelyet el ne foglalnának, vagyis ha nem *én* ülök fönn a nyergemben, akkor, csak akkor ül ott az üldöző.

De most befejezem (különben nem kapod meg a levelet az elutazásodig se), bár azt, amit akartam, nem mondtam el, s főleg a magamon át vezető kerülő úton nem leltem a hozzád vezető útra, amelyik, legalábbis kezdetben, sötét-világos volt előttem. Hanem épp ez a rossz író igazi mintapéldánya: aki a közlendőjét mint valami súlyos tengeri kígyót tartja a karjában, és bármerre tapogatja, ha jobbra, ha balra, se vége, se hossza és azt sem bírja elviselni, amit netán átfog. És ha ráadásul még olyan ember is, aki vacsora végeztével a csöndes szobájába visszatér, és egy puszta asztalszomszédság kínos utóhatásától egyszerűen egész testében remeg.

Ottlához

[1921?]

Kedves Ottla, ma, I. 31-ről II. 1-re virradó éjszaka úgy öt óra tájt felriadtam, és hallottalak, ahogy kint az ajtó előtt azt kiáltod: „Franz", finoman, de én tisztán hallottam. Válaszoltam is azonnal, ám akkor már nem jött semmi nesz. Mit akartál?

Szeretettel, Franz

Max Brodhoz

[Matliary, 1921. február eleje]

[...] Tegnap este zavartak, de barátian, van itt egy huszonegy éves orvostanhallgató, budapesti zsidó, igen törekvő, okos, rendkívül olvasott, külsejére egyébként, bár egy kicsit durvább az összkép, Werfelre hasonlít, született orvos lévén, igényli az emberek társaságát, anticionista, Jézus és Dosztojevszkij a csillagai - ő jött át még kilenc óra után a központi pavilonból, hogy (alig szükséges) borogatásomat felrakja, nyilvánvalóan a Te neved hatása, hogy ilyen kedves hozzám, igen, mert jól ismeri a nevedet. Ő és a kassai persze nagy szenzációnak tartja, hogy esetleg idelátogatsz. [...]

[36] A tulajdonos zsidó, de kitűnően vezeti.

[Matliary, 1921. március eleje]

[...] Nem vagyok jól, bár az orvos azt mondja, a tüdőben a dolog a felére ment vissza, én azonban azt felelném erre, hogy legalább kétszer olyan rossz, sosem voltak ennyire erős köhögési rohamaim, nem kínzott ilyen légszomj, ilyen gyöngeség. Nem tagadom, Prágában még sokkal rosszabbul is lehetnék; ha viszont meggondolom, hogy a körülmények, néhány zavaró mozzanattól eltekintve, ezúttal igen kedvezőek voltak, csakugyan nem tudom, hogyan jöhetne még, mitől jöhetne javulás.

Persze buta és hiú dolog, ha valaki így tárgyalja, ennyire komolyan veszi az ilyesmit. Amikor épp ott vagyunk egy kis köhögési roham közepén, nem tehetünk mást, komolyan kell vennünk; ám ha alábbhagy, már másképp nézhetjük, s ez a helyes. Ahogy besötétedik, gyertyát gyújtunk még, és ha leégett, csöndben maradunk a sötétben. Mert az Atya házában oly sok lakás van, nem ildomos zajongani.

Már előre örülök, hogy elmegyek innen, talán ezt kellett volna tennem egy hónappal ezelőtt, de olyan nehezen mozdulok, és itt a legkülönbözőbb emberek voltak érthetetlenül kedvesek hozzám, így hát, ha szabadságom engedné, még tovább maradnék, főleg most, hogy már oly szép az idő. Az erdei fekvőcsarnokban párszor meztelen felsőtesttel is feküdtem már, és az erkélyemen egyszer teljesen meztelenül.

[Matliary, 1921. március közepe]

Drága Max, nagy szívességet kérek, méghozzá azonnal kellene. Maradni akarok még, ha nem is itt, de a Tátrában, dr. Guhr szanatóriumában Poliankán alkalmasint; nagyon dicsérik, bár sokkal drágább persze mint Matliary.

Maradni akarok a következő okokból:

1. Először is azt itteni orvos azzal fenyeget, hogy fennáll a teljes összeomlás veszélye, ha most Prágába megyek, és azt ígéri, hogy ha őszig maradok, nagyjából gyógyultan távozhatom, s akkor évente hat hét a tenger mellett vagy a hegyek közt elegendőképp konzervál. Mindkét jóslat, de a második főként, túlzás; mégis minden reggel így kínoz, atyaian, barátilag, minden módon. És ha tudom is, hogy jóslatai minden szempontból sokkal szerényebbek volnának, ha tudná, hogy át akarok költözködni Poliankára, a dolognak azért csak van rám hatása.

2. Otthonról mindenki arra kér, hogy csak maradjak, s erre több okuk van, mint sejtenék. Jóllehet amióta itt élek a tüdőbetegek között, magam is hiszek benne, hogy fertőzést egészséges ember nem kaphat, ilyen egészséges embernek csak az erdei favágók számítanak, meg itt a konyhán a lányok, akik puszta kézzel magukba tömködik olyan betegek ételmaradékát, akikkel én szemközt ülni is irtózom; de a mi városi köreinkben senki sem védett ennyire. Micsoda tömény undor például egy gégetuberkulotikussal szemközt ülni (a tüdőbetegek vérrokona, a szomorúbb fivér), ahogy kedvesen, ártalmatlanul néz rád megdicsőült tüdőbajosszemmel, és a szája elé emelt kezének ujjai között fröcsögi az arcodba tuberkulotikus fekélyeinek gennypermetét. Ha nem is ilyen szörnyűséges, de hasonlóan ocsmány dolog lenne, ahogy én odahaza mint „jó bácsika” ülnék a gyerekek társaságában.

3. A tavaszt és a nyarat talán egész jól kibírnám Prágában, legalábbis dr. Kral azt tanácsolja levelében, hogy menjek, ám most a szüleimnél mintha visszavonta volna ezt az ajánlatot (ezeket az ingadozásokat az *én* írásmódom ingatagságai magyarázzák), helyesebb volna mégis talán egyszer végre legalább valami félig határozott dolgot tenni, ha mint ez az orvos mondja, tényleg javulás mutatkozik. És hol lehetne a meleg időszakban jobb helyem, mint a magas

hegységben (Polianka ezerszáz méter magasan fekszik). Tudom, hol lenne még jobb helyem; egy faluban, valami könnyű munkával, ám azt a falut nem ismerem.

4. Döntő azonban a magam szubjektív állapota, és ez - persze a rosszabbodásnak még számtalan lehetősége van - nem jó, a köhögés, a légszomj erősebb, mint eddig bármikor, tél derekán - kemény tél volt, nem is a hideg, hanem a szüntelen vad hóviharok miatt - a légszomjam olykor szinte kétségbeejtő volt, most, hogy szép az idő, természetesen jobb. Azt mondom tehát magamnak: vagy igaza van a szubjektív megérzésemnek, s akkor közömbös, hogy mi lesz az állásommal - nem, tévedés, akkor igazán nem közömbös, hogy az állásommal mi lesz, akkor lesz rá elsősorban szükségem, ám ha csak megközelítőleg is felépülök, sokkal kevésbé.

Szabadságom március 20-án lejár, túlságosan hosszan fontolgattam, mit tegyek, merő szorongásból és aggályoskodásból mindmáig vártam, és most már a szabadsághosszabbítást célzó kérelem szinte illetlen zsarolás lenne. Mert a dolog tulajdonképpeni menete az lett volna, hogy előbb kikérem az igazgató véleményét, majd a válasznak megfelelően kérvényt írok, ezt beterjesztem az intéző bizottságnak, stb. Minderre most természetesen nincs idő, írásban semmit sem tehetek, szóbeli kérelemmel kell enyhíteni valamit a zsarolás látszatán, ezért hát Prágába kellene mennem, de minek utazgassak el annyi időt? Akkor inkább megkérhetném Ottlát, menjen ő, hanem a jelenlegi állapotában ilyet kérjek tőle? Meg aztán nem is akarom neki olyan részletesen elmondani a dolgot, ahogy neked. Vagyis csak Te maradsz, Max, akire ezt a terhet átruházhatom. Kérésem: menj el, amilyen hamar csak tudsz, az igazgatómhoz, dr. Odstrčilhoz, vidd az orvosi bizonyítványt, melyet mellékelek (csak délután kapom kézhez, remélem úgy lesz, ahogy megbeszéltük), a legjobb lenne délelőtt tizenegy tájban menned; hogy mit kell mondanod, természetesen jobban tudod, mint én, épp csak azt vázolnám, hogyan gondolom, például:

Kétségkívül képes vagyok a hivatalba járásra (mellesleg arra a munkára [!], ami ott vár, szintén), de hát ugyanez volt a helyzet akkor is, amikor idejöttem, ugyanígy bizonyos, hogy még az ősszel megint el kellene mennem, méghozzá ismét rosszabb állapotban, mint múlt ősszel. Az orvos tartós munkaképességet ígér, ha most még úgy négy-hat hónapot maradok, kérek tehát további szabadságot, mondjuk, két hónapot, és utána megint részletes orvosi szakvéleményt nyújtok be. Kérem pedig ezt a szabadságot, ahogyan adhatják: teljes, háromnegyed, fél fizetéssel, csak minden nélkül ne hagyjanak, és a nyugdíjazásommal is várjanak még. Egyébként ezt a fél évet törölhetik akár az előmenetelből és a nyugdíjazásból is. Egy ilyen korlátozott szabadságolás azért is lenne megkönnyebbülés nekem, mert nagyon jól tudom, mi szabadságot kaptam már az intézettől. Mostani szabadságkérésem módja bizonyára szabálytalan, mentsége legyen azonban, hogy aggályokkal gyötrődtem, és ezért beszéltem most az orvosommal is alaposabban. Azt is tudom, hogy előbb folyamodványt kell beadni, stb., de talán nem lehetetlen, hogy a folyamodványt pótlólag csatoljam, és feltételezvén, hogy kérésemet teljesítik, továbbra is itt maradjak, azaz 20-án ne kelljen szolgálatba lépnem. Ám ha ez nem lehetséges, bizonyos időre azért Prágába mehetek. [...]

M. E.-hez

[Matliary, 1921. március végén]

[...] Kedves Minze, hány nap telt el az előbbiek óta, meg sem számlálhatom, és hogy mi történt közben, el nem mondhatom. Valószínűleg semmi, nem emlékszem például, hogy egész idő alatt egyetlen könyvnyi könyvet is olvastam volna, gyakran feküdtem viszont valamiféle

kábulatban, ahogy gyerekkoromban a nagyszüleimet láttam bóbiskolni. Nem figyeltem a napokat, annál gyorsabban múltak, írásra nem volt idő, szüleimnek egy lapot keservesen összehoztam, hanem hogy magának, Minze, írjak, olyan lett volna az, mintha egész Németország felett a kezemet nyújtanám maga felé, ami, ugye, szintén lehetetlen.

Az időszak eseménye az én számomra az, hogy bár március 20-án már Prágában kellett volna lennem, itt maradok még tovább. A helybeli orvos csúnya dolgokkal fenyegetett meg arra az esetre, ha utaznék, és minden jót ígér, ha maradok, tehát maradok egy darabig. Hanem ahelyett, hogy itt üldögélek az erkélyen, vagy az erdei fekvőcsarnokban heverészem (az erdőket még hó zárja el), szívesebben dolgoznék valahol egy kertben „arcomnak verítékével", mert ez a rendeltetésünk, ezt érzi alapjában mindenki, aki nem csinálja. Maga csinálja, jó magának! Valószínűleg számos részletében nem szép munka, hogyan is lenne az, hiszen egy átok beteljesülése, hanem az átok alól kibújni sokkal rosszabb.

Remélhetőleg a maga munkájára is olyan csodásan süt le a nap, ahogy az én heverésemre (két napja délutánonként meztelenül fekhetem az erkélyemen, teljesen meztelenül, mint egy gyermek valami láthatatlan, óriási anya tekintetébe fogva), és a Keleti-tenger fürdőhelyei bizonnyal szépek, magát azonban csak a saját kertjében szeretném látni (és ha valahol délen lesz ez a kert egy tónál, nem fogom sajnálni a fáradságot, elutazom a Garda-tóhoz vagy a Lago Maggioréhoz), ott, férjével és gyermekeivel, hosszú-hosszú sor gyerek, mennyivel szebb az, mint a leggyönyörűbb farkaskutyák. Egyébként miért legyen a tó okvetlenül európai, a Kinereth- vagy a Tiberias-tó is szép. A mellékelt kivágások - jelentésük szerint ronggyá olvasva - egy kicsit erről szólnak. [...]

Max Brodhoz

[Matliary, 1921. április közepe]

[...] Ez volt tegnap, és még akartam volna mondani egyet s mást, ma azonban levél jött M.-től. Erről a levélről neked nem szabad említést tennem, hiszen ő megígérte neked, hogy nem fog nekem írni. Ezt előrebocsátom, és akkor M.-re vonatkozóan máris úgy áll a dolog, mintha egy szót se szóltam volna neked; ebben bizonyos vagyok. Micsoda boldogság, Max, hogy Te vagy.

Írnom azonban kell neked a levélről, a következő oknál fogva. M. azt írja, hogy beteg, tüdőbeteg; persze az volt már korábban is, röviddel azelőtt, hogy összejöttünk, de akkor még könnyű eset volt, jelentéktelen, ez a betegség szokott néha ilyen félénken lopakodni. Most a helyzet súlyosabb, nos hát, M. erős, élete erős, képzeletem nem bírja őt betegnek látni. Neked más híreid is voltak róla. Mindenesetre írt az apjának, aki barátságos volt, M. Prágába jön, az apjánál fog lakni, később Olaszországba utazik (apja javaslatát, hogy utazzék a Tátrába, elutasította, hanem most tavasz közepén Olaszországba?). Hogy az apjánál fog lakni, igen sajátos; ha ennyire kibékültek, hol marad a férje?

Nos, mindezekért még nem írnék neked erről, természetesen csak rólam van szó. Arról van szó, hogy tudatod velem majd, ha M. Prágában lesz (erről biztosan értesülni fogsz), és azt is, hogy meddig marad, nehogy véletlenül akkoriban Prágába menjek, és azt is közlöd velem, ha olyasmit hallasz, hogy M. a Tátrába jön, hogy innét akkor én idejében távozhassam. Mert a találkozás, az most már nem annyit jelentene csak, hogy a kétségbeesés a hajunkat tépi, hanem hogy a homlokunkat és az agyunkat szaggatja és hasogatja.

Neked azonban, ha ezt a kérésemet teljesíted, nem szabad megint azt mondanod, hogy nem értesz engem. Már régebben is akartam neked írni erről, túl fáradt voltam, gyakran utaltam is rá, nem lesz új neked, ilyen nyersen azonban még nem mondtam ki soha. Önmagában véve semmi különös, egyik korai történeted foglalkozik vele, persze jóakaratúlag, az ösztön betegsége ez, a kor virága, az életerőtől függ annak lehetősége, hogyan boldogulunk el vele, én a magam életerejének megfelelően nem látok lehetőséget, vagy csak azt a lehetőséget, hogy meneküljek önmagam elől, igaz, olyan állapotban, amely a kívülállónak (egyébként magamnak még inkább) megérthetetlenné teszi, hogy mi lenne itt még a megmentendő, hanem az ember nem mindig azért fut, hogy mentse magát, a hamu, amit a tűz fészkéből szétfúj a szél, az se azért röpül, hogy mentse magát.

Nem beszélek a gyerekkor boldog, ebből a szempontból boldog idejéről, amikor zárva volt még az ajtó, mely mögött a törvényszék tanácskozott (a minden ajtót betöltő esküdtszék - apa azóta régen előlépett), később azonban úgy volt, hogy minden második lány teste csábított, annak a lánynak a teste viszont, akibe reményeimet (ezért?) helyeztem, egyáltalán nem. Amíg nem adta magát (F.) vagy amíg egyek voltunk (M.), fenyegetés volt ez csak messziről, vagy akár nem is olyan messziről, mihelyt azonban történt bármi csekélység, minden összeomlott. Nyilvánvaló, hogy a méltóságom miatt, a gőgöm miatt (még ha olyan nagyon alázatosnak látszik is, a girbegurba nyugati zsidó!) csak azt szerethetem, amit oly magasba állíthatok magam fölé, hogy számomra elérhetetlen már.

Alighanem ez a magva az egésznek, a kétségkívül roppantul elhatalmasodott egésznek, egészen a „halálfélelemig". És nemcsak fölépítménye e magnak, hanem nyilvánvalóan az alapozása is.

Ebben az összeomlásban viszont aztán rettentő volt, erről nem beszélhetek. Csak egyet: a Hotel Imperialban csalódtál; amit lelkesedésnek hittél, fogvacogás volt csupán. Boldogság csak négy napnak az éjszakából kiszakított pár töredéke volt, melyek forma szerint elérhetetlenül már szekrénybe zárva pihentek, a boldogság csak a nyögés volt e produkció után.

És most megint itt a levele, amelyben nem kér mást, csak egyetlen, egyszeri hírt, melyre nem jönne válasz, mögöttem egy halánték-marcangoló délután, előttem egy éjszaka, de több nem lesz. M. nekem elérhetetlen, ebbe bele kell törődnöm, és erőim állapotát tekintve tudom: ujjongva engednek. Így járul még a szenvedéshez a szégyen is, körülbelül mintha Napóleon a démonnak, mely Oroszországba szólította, azt mondta volna: „Most nem mehetek, még meg kell innom az esti tejemet", és amikor a démon azt kérdi erre: „Soká tart még az?", így felelne: „Hogyne; kérődznöm kell rajta."

Hát most már érted?

[Matliary, 1921. május eleje]

Kedves Max, tehát még mindig nem értesz? Különös, de annál jobb, mert helytelen volt, helytelen, mint egyedi eset, helytelen, ha nem terjesztjük ki egy egész életre. (Kiterjesztjük? Tehát elmossuk? Nem tudom.) Beszélni fogsz M.-mel, nekem nem lesz többé részem ebben a boldogságban. Ha rólam beszélsz neki, szólj rólam úgy, mint egy halottról, úgy értem, ami „kívülemet", „területenkívüliségemet" illeti. Amikor Ehrenstein múltkorjában nálam járt, azt mondta például, M. személyében nekem az élet nyújtja a kezét, és így élet s halál között választhatok; ez egy kicsit túl nagyszabású volt (nem M.-re vonatkoztatva, hanem rám), de a lényegében igaz, butaság csak az volt benne, hogy mintha választási lehetőséget tételezett volna fel nálam. Ha létezne még delphi orákulum, megkérdeztem volna, hogy azt felelje: „Választás élet és halál közt? Hogy tétovázhatsz?"

Mindig a gyógyulásról írsz. Számomra ez kizárt dolog (nemcsak a tüdőmet tekintve, hanem minden egyebet tekintve is, az utóbbi időben például megint nagy nyugtalansághullám söpör végig rajtam egyre, álmatlanság, gyötrelem a legkisebb zaj, és ezek a zajok jóformán az üres levegőből keletkeznek, hosszú történeteket mesélhetnék erről, és amikor már minden nappali és esti lehetőség kimerült, éjszakára összeáll megint egy kis csapat ördög, és vidáman mulatozik éjfél körül a házam előtt. Reggelre kiderül aztán, hogy alkalmazottak csupán, akik valami keresztény-szocialista gyűlésről tértek haza este, derék, ártatlan népek. Senki sem ért úgy a maszk művészetéhez, mint az ördög), ez tehát kizárt dolog, nézd csak ezt a kényszeredetten élő testet, melyet az agy, megborzadva attól, hogy maga mit művelt, ismét önmaga ellenében életre kényszerítene, kényszeredetten él, nem bír enni, és egy kelés nyomán sebes, tegnap vették le a kötést, egy hónapig kellett nagy kötéseknek rajta lenniök, mire végre habozva begyógyult (a derűs doktor mindenféle segítséggel szolgálhat: arzéninjekció, köszönöm), ez tehát kizárt dolog, de nem is a vágyak netovábbja.

Lányokról írsz, engem itt egyetlen lány sem köt le (azok végképp nem, akik a képen láthatók, el is mentek már hónapokkal ezelőtt), és sehol sem fog lekötni egy se. Érdekes, milyen tompa látásúak a nők, csak azt veszik észre, hogy tetszenek vagy nem, azután hogy esetleg részvétet érzünk irántuk, végül hogy keresünk-e náluk irgalmat, ez minden, nos hát, általánosságban elég is.

Kapcsolatom tulajdonképpen csak az orvostanhallgatóval van, minden egyéb mellékes, ha valaki akar tőlem valamit, megmondja a medikusnak, ha én akarok valakitől valamit, én is neki szólok. Ennek ellenére nem magány ez, korántsem magányosság, hanem amolyan félig-meddig kényelmes élet, külsőleg félig kényelmes, mert igen barátságos emberek változó köre övez, persze nem kezdek mindenki szeme láttára fuldoklani, így nem is kell sehonnét kimenteni, és ők is vannak oly szívesek, hogy nem fúlnak bele semmibe, némely szívélyesség okai egészen világosak, így például sok borravalót adok (viszonylag sokat, minden eléggé olcsó), ami elengedhetetlen, mert a főpincér például levelet írt Budapestre a feleségének, s a köz által megismert tartalmú levélben a vendégeket borravalóik szerint csoportosította, így valahogy: „tizenkét vendég maradhat, a többit viszont elviheti az ördög", és elkezdi sorolni a „többieket", név szerint, megjegyzésekkel, litániaszerűen: „A kedves G. asszonyt (aki egyébként igazán elragadó, gyermeteg parasztasszony cipszervidékről) elviheti az ördög, stb." Én nem voltam köztük: ha mégis elvisz az ördög, egészen biztos, hogy nem a fukar kezem miatt. [...]

Ottla Davidovához

[Matliary, 1921. május elején]

[...] Van itt egy vezérkari százados, a barakk-kórházba küldték, de mint néhány más tiszttársa, ő is itt lent lakik inkább, mert fönn a barakkok nagyon mocskosak, a kosztját hozatja csak onnét. Amíg sok hó volt, hatalmas sítúrákat csinált, egészen a csúcsok közelébe, gyakran egyedül, ami szinte vakmerőség, most csupán két foglalatossága van, rajzolás és akvarellezés az egyik, fuvolázás a másik. Mindennap bizonyos órákban kint festeget és rajzolgat a szabad levegőn, bizonyos órákban a szobácskájában fuvolázgat. Nyilvánvaló, hogy szeretne mindig egyedül lenni (csak ha rajzol, mintha akkor tűrné szívesen, hogy nézik), ezt természetesen roppantul tiszteletben tartom, eddig talán ötször se beszéltem vele, legföljebb ha valahonnét messziről átkiabál, vagy ha véletlenül belébotlom. Ha rajzolás közben érem, mondok neki pár bókot, a dolgai tényleg nem rosszak, jó vagy éppenséggel nagyon is jó dilettáns munkák. Ez

volna minden, s ahogy látom, még mindig semmi különös, mondom és tudom: lehetetlen az egésznek a lényegét tolmácsolni. Talán ha megpróbálnám a külsejét leírni: ha sétál az országúton, mindig szálegyenesen jár, lassan, kényelmesen lép, tekintetét örökké a Lomnici-csúcsra emeli, kabátja lobog a szélben, egy kicsit olyan, mint Schiller. Ha közelről nézi őt az ember, sovány,ráncos (részben a fuvolázástól ráncos) arcát, sápadtan fás színezetét, és a nyaka meg az egész teste is olyan szárazon fás, ilyenkor Signorelli képének halottaira emlékeztet (azt hiszem, a mesterművek egyike), ahogy ott sírjaikból kikelnek. [...]

Max Brodhoz

[Matliary, 1921. május vége június eleje]

Drága Max - adósságom már megint oly nagy, oly sokat kaptam tőled, annyi mindent tettél értem, én meg csak fekszem itt mereven és csöndesen, és legbensőmig gyötör az a férfiú, aki kályhákat rak a szomszédos szobákban, és mindennap, ünnepnapokat se kivéve, hajnali ötkor elkezdi a kalapálást, az éneket s a füttyöt, és ez így megy megszakítás nélkül este hétig, akkor egy kicsit kimegy, és kilenc órakor nyugovóra tér, amit magam is megteszek ugyan, de elaludni már nem bírok, ugyanis a többieknek itt más az időbeosztása, s én mindegy Matliary atyja vagyok, aki elaludni akkor tud csak, ha az utolsó visongó szobalány is ágyban van már. És természetesen nem személy szerint ez a férfi zavar (a szobalány ma délben, hiába próbáltam erőszakkal visszafogni - hiszen ugyan mit is tilthatnék meg én, nyugszékek heverészője, egy kiváló munkásembernek? -, megtiltotta neki a fütyörészést, most azután, ha pár pillanatra épp meg nem feledkezik a tilalomról, teljességgel fütty nélkül kalapál, és biztosan átkoz engem, persze, az igazat megvallva, ez nekem így mégis kellemesebb), ha befejezi; itt minden más élőlény kész és képes a helyére lépni, és nem lesz másképp, és nincs is másképp. De nem is az itteni lármáról van szó igazából, hanem a világ lármájáról, és még csak erről a lármáról sem, hanem a magam nem lármázásáról.

Ám eltekintve a már régóta tartó álmatlanságtól, M.-mel való találkozásod előtt egyáltalán nem akartam már írni neked, tehetetlenül hazugságokba bonyolódom mindig, ha róla írok, és - tekintettel nem is annyira rád, mint inkább rám - nem akartalak többé befolyásolni. Hát akkor láttad őt. Hogyan békült ki az apjával, fel nem foghatom, erről bizonyára nincs tudomásod. Hogy nem néz ki rosszul, magam is tudni vélem. Štrba nagyjából a Tátra másik végében van (a legmagasabb hely, de nem igazi szanatórium). Bocsáss meg, hogy olyan dolgokat bíztam rád, az ő akkori levele nyomán érzett első őrült felindulásomban történhetett, mindazonáltal ha jobban meggondolom az ügyet, akkor is pontosan ugyanígy kértelek volna. Hogy azonnal a leveléről kezd majd beszélni, efelől nem volt kétségem, ő azonban elvárhatta tőlem, hogy a leveléről hallgatok. Amit a „fölösleges" levélről írsz s arról, „hogy ily módon ez nem megy tovább", mintha arra utalna, hogy nem akar többé tudni rólam. (Hazugságokba bonyolódom, mint mondtam.) „A szemtől szembe mondott ítéletek", igen, ez az a lényeges mozzanat, amivel, kívülállóként természetesen, egy hozzá hasonló nő esetében mindig elsőül tisztában kell lennünk. Te a hamis felhangokat hallod ki belőle, én erre nem voltam képes, bár füleltem. Másrészt nem túlzom el az ilyen ítéletek igazságtartalmát, nem szilárdak, egyetlen szó megszelídítheti őket, nem akarnék hajó lenni ilyen kormányos alatt, hanem azért bátrak, nagyszabásúak, és elvezetnek az istenekhez, legalábbis az olümposziakhoz. [...]

[...] Az első nyugodt nap, alkalmasint kéthetes mártírium után. Ez a bizonyos értelemben világon kívüli élet, melyet itt folytatok, önmagában véve nem rosszabb, mint bármelyik másféle, panaszra nincsen ok; hanem ha ebbe a világonkívüliségbe aztán a világ sírgyalázóan

bekiabál, nálam vége a világnak, magam veszítve homlokommal valóságosan csapkodni kezdem az őrület csak épp hogy betámasztott ajtaját. Bármi csekélység elegendő, hogy ilyen állapotba kerüljek, elegendő, ha az erkélyem alatt arccal felém ott fekszik egy fiatal, félhivő magyar zsidó a nyugszékben, kényelmesen elnyújtózva, egyik keze a fején, a másik mélyen a sliccében, és egész nap derűsen dudorássza az egyházi énekeket. (Micsoda népség!) Elég valami ilyesmi, a többi hamar megvan hozzá, fekszem erkélyemen, mint egy dobban, melyet fent-lent, körös-körül püfölnek, már hinni sem tudok benne, hogy bárhol ennek a földnek a felszínén nyugalom van, az ébrenlétet nem bírom, aludni nem bírok, még ha kivételesen nyugalom van mégis, akkor se tudok elaludni, annyira szétrázódtam már. Írni se tudok, és Te szemrehányásokkal jössz, de hát ha még olvasni se bírok. Találtam három napja (az orvostanhallgató segítségével) egy szép, nem túl távoli erdei tisztást, tulajdonképpen sziget két patak közt, ott csend van, ott három délután (délelőtt persze katonák vannak a helyen) olyannyira meggyógyultam, hogy még az elbóbiskolás is sikerült; ezt ünneplem ma a neked íródó levéllel. [...]

[Matliary, 1921. június]

[...] Olvastam régebben Kraus *Irodalom*-ját, nyilván ismered? Akkori benyomásomból ítélve persze ez az érzés azóta igencsak elhalványodhatott, rendkívül találó mű, szíven találó mű. A német zsidó irodalomnak ebben a kis világában valóban uralkodó ő, pontosabban az általa képviselt elv, amelynek oly bámulatosan tudta magát alárendelni, hogy még össze is téveszti magát vele, és másokat is e tévedés útjára csábít. Azt hiszem, én eléggé jól szét tudom választani a könyv elemeit: azt, ami csak vicc, bár pompás elmeélű, azt, ami szánalomra méltó nyomorúság, végül pedig azt, ami igazság, legalább annyira az, amennyire valóságos ez az én kezem itt, amelyikkel írok, s olyan világosan és szorongatóan testi. A vicc lényege főként a jidlizés, úgy jidlizni, ahogyan Kraus tud, senki se tud rajta kívül, holott ebben a német zsidó világban szinte egyebet se tud senki, mint jidlizni a szó legtágabb értelmében, ahogyan ezt egyedül érteni szabad itt, jelesül: nagy hangon, vagy csöndben, vagy éppenséggel önkínzóan történő tulajdonításként, idegen tulajdon nagyralátó birtokbavételeként, s ez nem szerzés útján történik, hanem (viszonylag) felületes fogásokkal, tolvaj módon, s a birtok így mindig idegen birtok marad, még ha egyetlen nyelvi hiba nem mutatható ki, akkor is, mert itt persze minden kimutatható, ha a lelkiismeretet a leghalkabb szólítás éri egy bűnbánó órán. Nem mondok ezzel én semmit a jidlizés ellen, a jidlizés önmagában véve még szép is, szerves együttese a papiros németnek és a jelbeszédnek (milyen plasztikusan mondható ez például: mire föl olyan tehetséges?, vagy ez a felkarficamító, szájjal előrebukó: Hiszi *maga*!, vagy ez a csikordítóan gyakorlatias egyértelműsítés: Neki ül feljebb!), létrehozója egy kifinomult nyelvi érzék, amely felismerte, hogy a német nyelv csak a nyelvjárásokban és kívülük csupán a legszemélyesebb irodalmi németben él valóságosan, míg a többi réteg, a nyelvi középszer merő hamu, látszatéletre azzal kelthető, ha túlontúl is eleven zsidó kezek feltúrják. Ez tény, legföljebb mulatságos vagy borzalmas, ahogy vesszük; de mi vonzza oda oly ellenállhatatlanul a zsidókat? A német irodalom a zsidók szabaddá válása előtt is élt, méghozzá pompásan virulva, elsősorban, ha jól látom, sosem volt az átlaga kevésbé változatos, mint ma, sőt talán mostanság veszített ebből a tarkaságából. És hogy mindkét tény összefüggésben van a zsidósággal mint olyannal, pontosabban a fiatal zsidóknak a zsidóságukhoz való viszonyával, ennek a nemzedéknek a rettenetes belső helyzetével, ezt főként Kraus ismerte föl, helyesebben, rajta mérve vált láthatóvá a jelenség. Olyasmi ő, mint a nagypapa az operettben, akitől csak annyiban különbözik, hogy csupa „oi, oi, oi!” helyett még unalmas verseket is ír. (Bizonyos joggal egyébként; ugyanolyan joggal, ahogy Schopenhauer az általa elismert szüntelen pokolra jutás közepette egészen tűrhetően éldegélt.)

A pszichoanalízisnél jobban tetszik nekem ebben az esetben az a felismerés, hogy ez az apa-komplexus, amelyből némelyek szellemileg táplálkoznak, nem az ártatlan apára, hanem az apa zsidóságára vonatkozik. El, csak el a zsidóságtól, többnyire az apák homályos egyetértésével (ez a homály volt a felháborító), erre törekedtek csaknem mind, akik németül kezdtek írni, ezt akarták, ám a hátsó lábacskáikkal még ottragadtak az apa zsidóságában, a két mellsővel pedig nem találtak új talajt. Ezen kétségbeestek, s máris megvolt az ihletük.

Ez az ihletés ugyanolyan becsülésre méltó, mint bármely másik, ám ha jobban megnézzük, nincs híján egy s más szomorú sajátságnak. Először is, amivé a kétségbeesésük kisült, nem vált valóban német irodalommá, bármennyire ezt a látszatot kelti is. Ezek a szerzők három lehetetlenség között éltek (melyeket csak véletlenül nevezek nyelvi lehetetlennek, a legegyszerűbb, ha így nevezem őket, ám egészen más nevet is kaphatnának); az első: lehetetlen volt nem írniok, a második: lehetetlen németül írniok, a harmadik: lehetetlen másképp írniok, és idekívánkozna szinte egy negyedik is: lehetetlen volt írniok (mert ez a kétségbeesés nem olyasmi volt, ami írással lecsillapítható, hanem az élet és az írás ellensége, az írás itt csupán provizórium volt, akár ez olyan embernek, aki a testamentumát írja közvetlenül azelőtt, hogy felkötné magát - s ez a provizórium eltarthat akár egy életen át is), tehát ez minden oldalról lehetetlen irodalom volt, cigányirodalom, mely a német gyermeket kilopta a bölcsőből, és nagy sietve valahogy kiadjusztálta, hiszen valakinek csak kell táncolnia a kötélen. (De ez még csak nem is a német gyermek volt, semmi se volt, csupán úgy mondták, hogy táncol valaki.) [Félbeszakad]

Elli Hermannhoz

[1921 őszén]

Kedves Elli, tulajdonképpen kevésbé elutasító levelet vártam volna, legalábbis valami derűsebben határozottat. Hát nem látod be a boldogságot? Vagy ismered a nevelés különb lehetőségét? Vannak radikálisabb, személyesebben irányított, talán jelentősebb iskolák, például Wickersdorf, vannak simább, idegenszerűbb, innét tőlünk megítélhetetlen iskolák a távolibb külföldön, vannak vérhez közelibb és talán fontosabb iskolák Palesztinában, de a közelben és kevésbé kockázatos nincs még egy, csak Hellerau. Túl fiatal, mert pár hónapja van még a tizedik születésnapjáig? Hétéves gyerekeket vesznek föl oda, van ugyanis három előkészítő év. Lehet mondani, hogy valaki túl fiatal még valamely pályára, a nősülésre-férjhez menésre, a halálra, de hogy túl fiatal legyen egy ilyen finom, kényszert nem ismerő, minden szépet és jót kibontakoztató nevelésre? Tíz év nem nagy idő, ám adott körülmények között komoly életkor, tíz év testgyakorlás nélkül, testápolás nélkül, jólétben, mindenekelőtt jólétben és a szem, a fül, a kezek gyakorlatoztatása nélkül (ha a liftpénz számolását nem számítom), a felnőttek ketrecében, akik, így van ez legtöbbnyire az életben, alapjában véve csak kitombolják magukat a gyerekeken - tíz ilyen év nem kevés. Persze Felixnél nem látszanak meg olyan csúnyán: ő erős, nyugodt, okos, derűs, hanem ráadásul ez a tíz év Prágában telt el, abban a gyerekektől el nem rekeszthető sajátos szellemi légkörben, amely épp a jómódú prágai zsidók között s bennük hat, nem meghatározott személyekre gondolok itt persze, hanem erre a szinte kézzelfogható közszellemre, amely mindenkiben az egyéni alkat szerint különbözően nyilvánul meg, amely benned éppúgy ott él, mint bennem, erre a kicsinyes, mocskos, langyos, hunyorgós szellemre gondolok. Ha valaki megmentheti ettől a saját gyerekét, micsoda szerencse!

F.

[1921 őszén]

[...] Van (többek között) egy nagy mentő tanúm, akit azonban csak azért idézek itt most, mert nagy, valamint mert éppen tegnap olvastam, nem pedig azért, mintha magam hasonló véleményre jutni merészeltem volna. Leírván Gulliver liliputi utazását (Liliput berendezkedését egyébként igen dicséri), Swift ezt mondja: „Szülők és gyermekek kölcsönös kötelességeinek megannyi fogalma merőben eltér a mieinktől. Mivel ugyanis a hímnem és a nőnem párosodása, mint minden állatfajnál, természeti törvényekre épül, ők is azt vallják, hogy férfiak és nők kizárólag ezért egyesülnek: az utódok iránti gyöngédség ugyanebből az alapelvből fakad; ezért nem akarják elismerni, hogy a gyermek hálával tartozna szüleinek a létezésért, amely az emberi nyomorúság miatt eleve nem jótétemény; a szülők nem is akartak jó cselekedetet elkövetni, hanem egészen más dolgokra gondoltak szerelmes együttléteikkor. Ilyen s egyéb következtetések alapján vélik úgy, hogy mind e világon a szülőkre szabad a legkevésbé rábízni a gyermekek nevelését." Swift ezzel, pontosan a Te „ember" és „embernek fia" közötti különbségtevésed szellemében, nyilvánvalóan azt gondolja, hogy a gyermeket, ha emberré akarjuk nevelni, mielőtt ki kell emelnünk, ahogy ő mondja, az állati sorból, a merőben állatias összefüggések rendszeréből.

Magad is bevallod, hogy habozásodban szerepet játszik az önérdek. De hát ez az önérdek, akár még önérdekként is, nem hibás-e valamelyest? Ha például a téli holmidat nyáron nem akarnád odaadni a szűcsnek, mert úgy érzed, hogy mire ősszel visszakapod, bensőleg teljesen idegen lesz tőled mind, így inkább magad őrizgeted őket, és ősszel kétségkívül közel lesznek hozzád külsőleg-bensőleg, de - molyrágottan. (Nem akar ez gonoszkodás lenni, csak egy példa, kézenfekvő példa.)

Így látom hát az aggályaidat, maradéktalanul csakis egyetlen ellenérvet tudnék elfogadni, ezt azonban nem említed. De talán gondolsz rá magadban. A következőre: hogyan érhet valamit az én tanácsom mások gyerekeinek nevelését illetően, ha önmagamnak még annyiban sem tudtam jó tanácsot adni, hogyan legyen valakinek saját gyereke? - Ez az érv elháríthatatlan, ez telibe talál engem, hanem azért bármily kiváló legyen is, azt hiszem, hogy inkább engem érint, nem a tanácsomat itt. Ne büntesd jó tanácsomat, csupán mert tőlem származik.

[1921 őszén]

[...] Swiftnél nem az a lényeg, amit Te kiemelsz (hogy a gyerekeknek nem kell hálát érezniök szüleik iránt a létezésükért). Ilyen kiélezetten ezt tulajdonképpen senki nem is állítja. A hangsúly a zárómondaton van: „Mind e világon a szülőkre szabad a legkevésbé rábízni a gyermekek nevelését." Persze ez, valamint a megelőző bizonyítás is túlságosan tömören hangzik el, ezért megpróbálom valamivel kimerítőbben elmagyarázni neked, miről van szó, ismétlem azonban, mindez csak Swift véleménye (aki egyébként családapa volt), az én véleményem ugyanilyen irányba mutat, csak én nem merek ilyen határozott lenni. Swift tehát így gondolkozik:

Minden tipikus család elsősorban csak állati összefüggést testesít meg, bizonyos értelemben egyetlen organizmust, egyetlen vérkeringést. Ezért, ha önmagára utaltságát tekintjük, nem képes túllendülni saját magán, nem képes új embert létrehozni, s ha ezt családi neveléssel próbálja, a dolog a szellemi vérfertőzés egyik változata.

A család tehát organizmus, méghozzá igen bonyolult és kiegyensúlyozatlan, s mint minden organizmus, szintén állandóan kiegyenlítődésre törekszik. Amennyiben ez a kiegyenlítődésre való törekvés szülők és gyerekek közt megy végbe (a szülők közti kiegyenlítődés nem tartozik

ide), nevelésnek hívják. Érthetetlen, miért hívják így, hiszen igazi nevelésről, tehát egy alakuló ember adottságainak nyugodt, önzetlenül szerető kibontakoztatásáról vagy akár az önálló kibontakozás nyugodt tűréséről itt végképp nincs szó. Ellenkezőleg, többnyire görcsök közepette zajló kiegyenlítődési kísérlete ez egy legalábbis sok éven át a legélesebb kiegyenlítetlenségre ítélt állati organizmusnak, melyet az egyedi emberállattól való megkülönböztetésül családállatnak nevezhetünk.

Az ok, amiért az azonnali igazságos kiegyenlítődés (márpedig csak az igazságos kiegyenlítődés nevezhető kiegyenlítődésnek, csak ez tartós) ezen a családállaton belül feltétlenül lehetetlen: részeinek egyenlőtlensége, nevezetesen a szülők iszonyatos erőfölénye a gyerekekkel szemben sok éven át. Ennek következményeképpen a szülők a gyerekek gyerekkorának ideje alatt kizárólagos joguknak tekintik a család képviseletét, s nemcsak kifelé, de ugyanígy a belső szellemi szervezetben is, így tehát lépésről lépésre megfosztják gyermekeiket a személyiség jogától, s ebből eredően képtelenné tehetik őket arra, hogy ezt a jogot valaha is helyesen érvényesítsék; olyan szerencsétlenség ez, amely a szülőket később csakúgy sújthatja, mint a gyerekeket.

A valódi nevelés és a családi nevelés közötti lényegi különbség a következő: az előbbi - emberi ügy, a másik - családi. Az emberiség keretei között minden embernek megvan a maga helye, legalábbis megvan a lehetősége, hogy a maga módján menjen tönkre, ám a szülők által egybekapcsolt családban csupán nagyon is meghatározott embereknek van helye, akik nagyon is meghatározott követelményeknek s ezenfelül még a szülők által diktált normáknak is megfelelnek. Ha nem felelnek meg, szó sincs róla, hogy kitaszítanák őket - ez igen szép eljárás lenne, de hát lehetetlen, hiszen szervezetről van szó -, nem, az ilyeneket megátkozzák, vagy elemésztik, vagy mindkét sors betelik rajtuk. Ez az elemésztés nem testileg történik, ahogy a görög mitológia szülőősképének esetében (a fiait felfaló Krónosz - a legbecsületesebb apa); ám Krónosz a maga módszerét esetleg épp a gyerekei iránti részvétből helyezte a többi módszer elébe.

A szülői önzés - a legsajátabb szülői alapérzés - ugyanis határtalan. A nevelés szempontjából még a legnagyobb szülői szeretet is önzőbb, mint a fizetett nevelő legcsekélyebb szeretetadománya. Hiszen a szülők nem szabadon állnak gyermekeikkel szemközt, ahogyan bárki felnőtt egyébként a gyerekkel szemközt áll, lévén a gyerek a szülők vére - még egy súlyos bonyodalom: a két szülő vére. Ha az apa (ugyanez vonatkozik az anyára) „nevel”, olyan dolgokat lát például a gyerekben, amelyeket ő magában egykor gyűlölt, ám leküzdeni nem bírt, most azonban reméli, hogy diadalmaskodhat felettük, mert a gyönge gyermek mintha jobban a hatalmában lenne, mint volt ő maga egykor, így aztán vak dühvel avatkozik bele a formálódó lény életébe, fejlődésnek még csak a lehetőségére se várva, avagy például riadtan döbben rá, hogy valami, amit ő a tulajdonképpeni jeles erények teljének tekint, s ami ezért (ezért!) a családban (a családban!) nem hiányozhat, a gyerekből hiányzik, elkezdi tehát beleverni, ami sikerül is, ugyanakkor mégis kudarchoz vezet, mert közben a gyereket is szétveri, vagy például olyan dolgokra bukkan a gyerekben, amelyeket a feleségében szeretett, de a gyerekben (akit állandóan önmagával téveszt össze, minden szülő ezt teszi) gyűlöl, ahogy például a felesége égszínkék szemét szeretheti valaki, ám attól a gondolattól már viszolyogna, hogy hirtelen az ő szeme válna ilyen színűre, vagy például olyan dolgokat fedez föl a gyerekben, amelyeket önmagában is szeret, vagy kívánatosnak, a családban szükségesnek tart, akkor aztán az ő számára a gyerekben minden egyéb közömbössé válik, a gyerekben csak ezt a szeretett valamit látja, ezen csügg, ennek a rabszolgájává alacsonyodik, ezt emészti el merő szeretetből.

Íme, a szülők önzésből született, két nevelési eszköze: a zsarnokság és a rabszolgaság, s ezek megannyi fokozata, ahol is a zsarnokság igen gyöngéden is megnyilvánulhat („Hinned kell nekem, hiszen az anyád vagyok!”), és a rabszolgaság igen büszkén („A fiam vagy, ezért teszlek majd a megmentőmmé”), hanem ez a két rettenetes nevelési eszköz, két anti-nevelőeszköz, mindegyik arra jó csak, hogy a gyereket visszadöngölje, amelyből vétetett, a föld porába.

A szülők a gyermek iránt csak az állati, értelmetlen, önmagát a gyermekkel mindegyre összecserélő szeretetet érezhetik, a nevelő tiszteli a gyereket, és ez a nevelés szempontjából hasonlíthatatlanul több, még ha esetleg szeretet nem játszik is közre a dologban. Ismétlem: nevelési szempontból; mert amikor a szülői szeretetet állatiasan értelmetlennek nevezem, nem az értékét akarom eleve csökkenteni, hiszen ugyanolyan kideríthetetlen titok, mint a nevelő értelmesen alkotó szeretete, csakhogy a nevelés szempontjából nem lehet elegendően csekélyre értékelni ezt a bizonyos szülői szeretetet. Amikor N. „kotlósnak” nevezi magát, igaza van, mert alapjában minden anya az, és aki nem az, az vagy istennő, vagy - ez a valószínűbb - beteg állat. Mivel azonban ez a kotlós N. nem kiscsirkéket, hanem embereket akar gyermekül, gyermekeit nem szabad önmagának nevelnie.

Ismétlem: Swift nem akarja megfosztani méltóságától a szülői szeretetet, ellenkezőleg, adott körülmények között olyan erőnek érzi, amely a gyermeket még önmagától - a szülői szeretettől - is megvédheti. Egy anya, aki valami költeményben az oroszlán mancsai közül menti ki gyermekét, miért ne lenne képes arra, hogy a gyereket a maga kezétől is megvédje? S vajon jutalmazatlanul teszi, pontosabban jutalom lehetősége nélkül? Egy másik ilyen tankönyvversben, melyet biztosan ismersz, a vándorról olvasunk, aki sok év múltán szülőfalujába visszatér, és anyján kívül senki sem ismeri meg: „az anyai szem mégis látta - ő az”. Ez az anyai szeretet igazi csodája, és nagy igazság jut kifejezésre itt, de csak féligazság, mert nincs hozzáfűzve az, hogy ha a fiú odahaza maradt volna, az anyja sosem „látta volna őt”, mert az a körülmény, hogy nap mint nap együtt vannak, az anya számára teljesen fölismerhetetlenné tette volna a fiát, s akkor épp az ellenkezője lett volna az eredmény, mint amiről így a vers beszámol, és a fiút mindenki más jobban felismerte volna, mint az anyja. (Persze akkor nem is lett volna szükség rá, hogy anyja felismerje, mert sosem tért volna vissza hozzá.) Te talán azt mondod most, hogy az a vándor már tizenegy éves volt, mikor világgá ment, én azonban pontosan tudom, hogy akkoriban csak néhány hónap múlva lett volna tízéves, más szóval nem olyan anyja volt, aki mohó bírvággyal csak maga akarta volna viselni a felelősséget, ugyanilyen mohón magának kívánta volna az örömeket, és ami talán még rosszabb, hasonló részben a fájdalmakat is (ne legyen a fiának semmije külön!), nem olyan anyja volt, aki mindent megtett volna, csak hogy megmentse majd a fia, hanem olyan, akinek volt bizalma benne (egyébként a bizalom és a bizalmatlanság, következményeiket tekintve, hasonlóan kockázatos, ám a bizalmatlanság még önmagában is az), és akit éppen ezért a fia hazatérése megmenthetett. (Persze talán soha nem is forgott ez az asszony valami különösebb veszedelemben, mivel nem prágai zsidó nő volt, hanem buzgó stájerországi katolikus.)

Mi tehát a teendő? Swift szerint a gyerekeket el kell szakítani a szülőktől, tehát a kiegyenlítődést, amelyre annak a bizonyos „családállatnak” szüksége van, ideiglenesen azáltal kell elérni, hogy a gyerekek eltávolításával a végérvényes kiegyenlítődést egy időre elodázzuk, míg a gyerekek a szülőktől függetlenek, velük testi és szellemi erő dolgában egyenrangúak lesznek, és akkor eljön a napja a valódi, a szerető kiegyenlítődésnek, nevezetesen annak, amit Te „megmentésnek” nevezel, és amit mások „gyermeki hálának” hívnak, s oly ritkán tapasztalnak.

Swift egyébként tudja, hogyan kell feltételessé tenni a dolgokat, ezért nem tartja okvetlenül szükségesnek, hogy a szegényektől is elvegyék a gyerekeiket. Szegény embereknél ugyanis a világ, a munkás élet mintegy magától, akadálytalanul elér a kunyhóba (ahogy például Krisztus születésekor a félig nyitott pajtaajtón át az egész világ betekinthetett, jelen volt pásztorok s napkeleti bölcsek képében), és nem jöhet létre a szépen berendezett családi otthonok fojtott, mérgező, a gyermekeket elemésztő levegője.

Swift természetesen azt sem tagadja, hogy adott körülmények között *szülők* is alkothatnak kitűnő nevelőközösséget, de csak idegen gyermekek számára. Valahogy így olvasom én ezt a swifti passzust.

Klopstock Róberthoz

[Prága, 1921. szeptember 2.]

Kedves Robert, kellemes volt az utazás, említeni is csak azért említem, mert egy sor álomszerűen egymásba játszó véletlen folytán jutottam jó helyhez. A vonat zsúfolt volt, eleinte itt-ott még lehetett egy-egy bőröndön ülni, később már állni is alig. De Vrutkyban majd ránk csatolnak két üres kocsit, ott tehát már lesz hely. Vrutkyban kiszállok, futok a kocsikhoz, zsúfolt minden, ráadásul öreg, piszkos kocsik, futok vissza megint a kocsimhoz, nem találom azonnal, beszállok egy másikba, olyan mindegy, tele az egész szerelvény. Ebben a kocsiban többek között három asszony lapul, és szorong a folyosó fala mentén, Lomnicból utaznak Prágába, egyiküket, öreg tanítónő, futólag ismerem Matlárból, ahol egyszer G. mérnököt, mert másutt nem volt hely, az asztalomhoz vezette. Most a kocsiban teszek neki némi apró szívességeket. A tanítónő, akiben egyesült dühvel tombol az öregasszonyi és tanítónői energia, elhatározza, hogy ő pedig végigjárja a fülkéket, és megpróbál helyet szoríttatni magának. Valóban talál is egy távoli első osztályú fülkében egyetlen szabad helyet, aztán valami véletlen folytán ürül ott még egy hely, így már két nőnek van helye, a harmadik is velük tart. Nyomban azután abban a fülkében a következők történnek: a további négy utas közül ketten vasúti tisztviselők vagy effélék, üggyel-bajjal ráveszik a kalauzt (mivel nekik csak másodosztályra lehet igényük), minősítse másodosztályúnak a fülkét, a kalauznak van ilyen joga kivételes esetekben. Végre beleegyezik, ez viszont sérti azokat az utasokat, akiknek első osztályú jegye van, követelnek egy üres első osztályú fülkét, a kalauz az ő kívánságuknak is eleget tesz, így máris van még két üres hely, az egyik a harmadik nőnek, a másik - mivel az asszonyok így szeretnék meghálálni apró szívességeimet - nekem, hívnak is már a zsúfolt folyosó messzi végéről, fogalmam sincs, hogyan, mert nemcsak a nevemet nem tudják, de a tanítónő, mint később kiderül, tulajdonképpen nem is emlékszik rá, mikor beszélt velem először. Tény, hogy hallom, amint kiáltanak nekem, áttelepülök hát, a kalauz éppen akkor ragaszt egy nagy 2-est az ajtó üvegére.

Az úticsomagból a szilvák voltak a legízletesebbek, kitűnő, finom szilvák. [...]

[Prága, 1921. szeptember végén]

Kedves Robert, jó, hogy van még pár napom, és elmehetek a professzorhoz. A pomerániai látogatás eléggé jól sikerült, rövid is volt, most azonban történt valami nagyobb dolog, a levélírónő, akinek éles, szabályos betűit ismeri, Prágában van, és kezdődnek az álmatlan éjszakák.

Unokanővére hosszabb ideig marad Berlinben? Festeni fog netán? Barl.-ba nem megyek, Robert. Még sokáig ott maradhattam volna a Tátrában, de hogy visszamenjek? Olyan volna az, mintha a saját betegségemmel, mely ott maradt (nem mintha ettől még kevésbé volna itt velem), ismét meg akarnám fertőzni magamat. Megint máshová akarom vinni a betegséget. Az orvosok is igazi szanatóriumot akarnak, ledörzsölésekkel, pakolásokkal, kvarclámpával és jobb koszttal, azonfelül Görbersdorf nem drágább, mint Matlár, persze annak se örült, hogy Görbersdorfba kell utaznom. Nyilvánvaló, hogy tervünk, a Genfi-tó terve volt a legjobb. [...]

Napló

Október 15. Minden naplót odaadtam M.-nek, körülbelül egy hete. Kicsit szabadabb vagyok? Nem. Képes vagyok-e még valami naplófélét vezetni? Más lesz mindenesetre, el fog bújni, egyáltalán nem lesz, Hardtról például, aki pedig viszonylag igencsak foglalkoztatott, csak a legnagyobb fáradság árán tudnék feljegyezni valamit. Mintha már régen megírtam volna róla mindent, vagy ami egyre megy, mintha már nem volnék életben. M.-ről bizonyára írhatnék, de róla sem szabad elhatározásomból, túlságosan ellenem is irányulna, már nem szorulok rá, hogy körülményesen tudatosítsak magamban ilyen dolgokat, mint azelőtt, nem vagyok már olyan feledékeny ezen a téren, mint azelőtt, megelevenedett emlékezet vagyok, ezért is az álmatlanság.

Október 16. Vasárnap. Az állandó kezdet balsorsa, annak a csalatkozásnak a hiánya, hogy minden csak kezdet és még csak kezdet sem, a többiek bolondsága, akik ezt nem tudják, és például futballoznak, hogy végre „előbbre jussanak", tulajdon bolondságorri önmagamban elásva, mintha koporsóban lenne, a többiek bolondsága, akik itt igazi koporsót vétnek látni, olyat tehát, amelyet szállítani lehet meg kinyitni, összezúzni, kicserélni.

A fiatal nők között fenn a parkban. Semmi irigység. Elég képzelőerő, hogy osztozzam a boldogságukban, elég ítélőerő, hogy tudjam, én gyönge vagyok ehhez a boldogsághoz, elegendő bolondság, hogy azt higgyem: átlátom a magam és az ő viszonyaikat. Nem elég bolondság, marad egy piciny rés, besüvít rajta a szél, és megakadályozza a tökéletes rezonanciát.

Ha az a nagy vágyam támad, hogy könnyűatléta lehessek, az valószínűleg olyan, mintha azt kívánnám, hogy a mennybe jussak, és ott olyan kétségbeesett lehessek, mint itt.

Ha mégoly nyomorúságos is a fundusom, „azonos körülmények között" (különösen az akaratgyengeség figyelembevételével), még ha akár a legnyomorúságosabb is a földön, mégis azt kell mondanom, még abbéli szándékommal is, hogy a legjobbat iparkodom elérni vele, s ez merő szofisztika, hogy csak egyet lehet elérni vele - és ezért ez egyben a legjobb -, mégpedig a kétségbeesést.

Október 17. Amögött, hogy nem tanultam semmi hasznosat, és - ami ezzel összefügg - hagytam magam testileg romlásba dőlni, szándék rejtezhet. Azt akartam, hogy ne térítsen el semmi, ne térítsen el egy hasznos és egészséges férfi életöröme. Mintha a betegség és a kétségbeesés nem térítené el az embert legalább annyira!

Lekerekíthetném különféleképpen ezt a gondolatot, és ezáltal javamra zárhatnám lé, de nem merem, és nem hiszek - legalábbis ma és így a napok többségében - semmiféle számomra kedvező megoldásban.

Az egyes házaspárra nem irigykedem, csak az összes házaspárt irigylem - ha csak egy házaspárt irigylek, voltaképpen olyankor is az egész házas boldogságot irigylem a maga végtelen sokféleségében, egyetlen házasság boldogságában valószínűleg még a legkedvezőbb esetben is kételkednék.

Nem hiszem, hogy volnának olyan emberek, akiknek a benső állapota hasonló az enyémhez, mindazonáltal el tudok képzelni ilyen embereket, de hogy a fejük körül szakadatlanul úgy repdes a titokzatos holló, mint az enyém körül, azt még elképzelni sem tudom.

Meglepő, ahogy az évek során módszeresen pusztítottam magamat, olyan volt ez, mint valami lassanként kialakuló gátszakadás, merőben szándékos akció. A szellem, amely ezt elvégezte, most diadalmaskodhatik; miért nem hagyja, hogy én is részesedjem benne? De talán még nem teljesedett be egészen a szándéka, és ezért semmi másra nem tud gondolni.

Október 18. Örök gyermekkor. Megint az élet hívása.

Igen jól elgondolható, hogy az élet gyönyörűsége ott található készenlétben mindenki körül, a maga egész gazdagságával, de elfüggönyözve, mélyen, láthatatlanul, nagyon messze. De ott van, nem ellenségesen, nem idegenkedve, nem süketen. Ha az igazi nevén szólítja az ember, a megfelelő szóval, akkor jön is. Ez a varázslat lényege: nem teremt, hanem szólítja.

Október 19. [...] Annak, aki nem boldogul elevenen az élettel, az egyik keze arra kell, hogy elhárítsa valamelyest sorsa fölül a kétségbeesést - ez nagyon tökéletlenül történik -, a másikkal viszont betakaríthatja, amit a romok alatt lát, mert mást lát és többet, mint a többiek, hiszen ő már életében holt és a voltaképpeni túlélő. Előfeltétel azonban itt, hogy ne a kétségbeeséssel vívott harchoz legyen szüksége mind a két kezére és többre, mint amije van.

[...]

Október 25. [...] A szülők kártyáztak; én egyedül ültem mellettük, teljesen idegenül; apa azt mondta, játsszam én is, vagy legalább nézzem őket; találtam valami kifogást. Mit jelentett ez a gyermekkor óta számtalanszor ismételt elutasítás? A közösségi életet, bizonyos értelemben a közéletet meghívással kitárták előttem, a teljesítményt, amelyet részesként elvártak tőlem, ha jól nem is, de tűrhetően produkáltam volna, valószínűleg még csak nem is untatott volna olyan nagyon a játék - mégis elutasítottam. Innen megítélve nincs igazam, ha amiatt panaszkodom, hogy az életáram soha nem ragadott magával, hogy soha nem szabadultam ki Prágából, soha nem találtam sportra vagy valamilyen kézműves mesterségre és hasonlókra - az ajánlatot valószínűleg mindig elutasítottam volna, ugyanúgy, mint a játékra szóló felhívást. Csak az értelmetlen dolgoknak volt szabad bejárása, a jogi tanulmányoknak, a hivatalnak, később aztán értelmetlen pótlékoknak, mint egy kis kertészkedés, asztaloskodás és hasonlók, ezeket a pótlékokat úgy kell felfogni, mint egy olyan ember cselekvési módját, aki elkergeti ajtajából a szűkölködő koldust, és aztán egymagában játssza el a jótékonykodót úgy, hogy a jobb kezéből a balba teszi az alamizsnát.

Én azonban mindig, mindig elutasítottam, nyilván elsősorban általános akaratgyengeségből, ezt viszonylag csak nagyon későn értettem meg. Korábban ezt az elutasítást többnyire jó jelnek tartottam (azok az általános nagy reménységek csaltak meg, amelyeket magamba vetettem), mára csupán töredéke maradt ennek a barátságos nézetnek.

[...]

November 1. [...] Szabad rendelkezés egy világgal, törvényeit semmibe véve. A törvény kiszabása. E törvényhűség boldogsága.

Nem lehetséges azonban csak a törvényt kiszabni a világra úgy, hogy közben minden maradjon a régiben, az új törvényhozó ellenben szabad legyen. Ez nem törvény volna, hanem önkény, lázadás, önítélet.

November 2. Homályos reménykedés, homályos bizakodás.

Végtelenül borús vasárnap délután, egész éveket elemésztő, évekből álló délután. Hol kétségbeesetten az üres utcákon, hol megnyugodva a kanapén. Néha meglepődés a csaknem szakadatlanul vonuló színtelen, értelmetlen felhők láttán. „El vagy téve egy nagy hétfőre!", Jól mondod, de a vasárnapnak soha sincs vége."

November 3. A felhívás.

November 7. Az önmegfigyelés lerázhatatlan kötelezettsége: ha valaki más figyel, természetesen nekem is figyelnem kell magamat, ha senki más nem figyel, annál tüzetesebben kell nekem figyelnem magamat.

Irigylésre méltó mindenki, aki összevész velem, vagy akinek közömbössé vagy terhessé válok, azért a könnyedségért, amellyel meg tud szabadulni tőlem (feltéve hogy nem valakinek az életéről van szó; mikor egyszer F.-nél, úgy látszott, életre-halálra megy a dolog, nem volt könnyű megszabadulni tőlem, igaz, fiatal voltam, erőm teljében; a vágyaim is erejük teljében).

December 1. Négy látogatás után M. elutazott, holnap utazik el. Négy nyugodtabb nap gyötrelmesek közepette. Hosszú út onnan, hogy elutazása nem szomorít el, nem igazán szomorít el, odáig, hogy elutazása végtelenül elszomorít. Persze a szomorúságnál van rosszabb is.

1922

Napló

Január 16. Olyan volt ez az elmúlt hét, mint valami összeomlás, olyan teljes, amilyen talán csak az az egy éjszaka két évvel ezelőtt, más példáját még nem éltem át. Mintha mindennek vége lett volna, és egyáltalán nem úgy fest még ma sem, mintha másképpen lenne. Kétféle módon lehet ezt felfogni, és alighanem így is kell egyidejűleg felfogni.

Először: összeomlás, lehetetlen aludni, lehetetlen ébren lenni, lehetetlen elviselni az életet, pontosabban az élet egymásra következését. Az órák nem vágnak egybe, ördögi vagy démonikus, mindenesetre embertelen tempóban száguld a belső, a külső akadozva járja a maga megszokott menetét. Mi más történhet, mint hogy a két különböző világ elszakad, éspedig valami iszonyatos módon szakadnak vagy legalábbis válnak el. A belső menet vadságának sokféle oka lehet, legláthatóbb az önmegfigyelés, amely semmiféle képzetet nem hagy lecsillapodni, mindegyiket felriasztja, hogy őt magát is képzetként űzze tovább, újabb önmegfigyelés.

Másodszor: ez a hajsza az emberiség felől jön. A magányosság, amely legnagyobbrészt kezdettől fogva ki volt rám róva, kisebb részben én magam kerestem - de mi más volt ez is, mint kényszer -, most teljesen egyértelművé válik, és legvégső formáját készül felölteni. Hová visz? Legkényszerítőbb erejűnek az látszik, hogy a tébolyba vihet, ezen túlmenően nincs mit kimondani róla, a hajsza rajtam át visz, és szétszaggat. Vágy - ha csak a legparányibb részemben is - fenn tudnám-e tartani magam - tudom-e? -, vitetem hát magam a hajszával. Hová jutok így? „Hajsza” - ez csak egy kép, mondhatnám azt is: „a végső földi határ megostromlása”, mégpedig megostromlása lentről, az emberek felől, de mivel ez is csak kép, helyettesíthetem olyan ostromlás képével, amely felülről közeledik hozzám.

Ez az egész irodalom a határ ostromlása, és ha nem jön közbe a cionizmus, könnyen új titkos tanná válhatott volna, valamiféle kabalává. A kezdetei megvannak. Mindazonáltal valamiféle felfoghatatlan zseni kívántatnék itt, aki újonnan gyökereket ereszt a régi évszázadokba, vagy újjáteremti a régi századokat, és mindezzel még nem tárja fel magát, hanem csak most kezdi feltárni magát.

[...]

Január 21. [...] Éjfél után aludtam el, ötkor ébredtem fel, roppant teljesítmény, roppant boldogság, azonkívül még álmos is voltam. A boldogság lett azonban a szerencsétlenségem, mert feltámadt az elháríthatatlan gondolat: ekkora boldogság nem jár neked, a bosszú minden istene rám vetette magát, láttam, amint tomboló ezredeseik vadul szétterpesztik az ujjaikat, úgy fenyegetnek, vagy cintányérokat csendítenek össze rémítően. A hét óráig eltelt két óra izgalmai nemcsak azt emésztették fel, amit nyertem az alvással, hanem egész napra reszketeggé és nyugtalanná tettek.

Ősök nélkül, házasság nélkül, utódok nélkül, vad kívánkozással ősök, házasság és utódok után. Mind nyújtják felém a kezüket: ősök, házasság és utódok, de túl messze vannak tőlem.

Mindnyájuk számára van siralmas, mesterséges pótlék: ősök, házasság, utódok számára. Görcsök közepette hozza létre az ember, és ha nem tették tönkre már az embert a görcsök, tönkreteszi a pótlék vigasztalansága.

Január 22. Éjszakai elhatározás. Az „emlékezés agglegényeire” vonatkozó megjegyzés látnoki volt, mindazonáltal nagyon kedvező körülmények közötti jövőbe látás. De az O. R.-rel fennálló hasonlóság ezen túlmenően is meghökkentő: mindketten csöndesek (én kevésbé), mindketten függünk a szülőktől (én jobban), mindketten ellenséges viszonyban az apánkkal, anyánk szeretetétől övezve (ő még az apjával való szörnyű együttélésre kárhoztatva, persze az apja is erre ítélve), mindketten félénkek, túl szerények (ő még inkább), mindkettőnket jó, nemes embernek tekintenek, ebből bennem semmi, és tudomásom szerint őbenne sem sok volt meg (a félszegség, szerénység, aggodalmaskodás nemes és jó tulajdonságnak számít, mert csekély ellenállást tanúsít a minősítők expanzív ösztöneivel szemben), mindketten eleinte hypochondriásak, aztán valóban betegek, mint semmittevőket mindkettőnket egészen jól eltartott a világ (őt, mivel kevésbé volt semmittevő, sokkal rosszabbul tartotta el, amennyire mostanáig össze lehet hasonlítani), mindketten hivatalnokok (ő jobb), mindketten a lehető legegyhangúbban élők, fejlődés nélkül fiatalok a végig, fiatalnál jobb kifejezés a konzervált, mindketten a téboly küszöbén, ő, zsidóktól távol, roppant bátran, roppant rugaszkodással (melyen lemérhető a téboly veszélyének nagysága), az egyházban keresett menekvést, amennyire látható volt, egész a végig laza tartást nyújtott neki, neki magának alighanem már évek óta nem volt tartása. Különbség volt a javára vagy a hátrányára, hogy kisebb volt a művészi tehetsége, mint az enyém, így fiatal korában jobb utat választhatott volna, nem volt olyan zilált, nem tépdeste annyira a becsvágy sem. Hogy küzdött-e nőkért (önmagával), nem tudom, egy történet, amelyet olvastam róla, erre vallott, meséltek is ilyesmit, mikor kicsi voltam. Túlságosan keveset tudok róla, kérdezősködni nem merek. Egyébként könnyelműen úgy írtam róla eddig, mintha még élne. Az sem igaz, hogy nem volt jó, nyomát sem észleltem rajta fösvénységnek, irigységnek, gyűlöletnek, sóvárságnak; hogy segíthessen önmagán, ahhoz valószínűleg túl jelentéktelen volt. Elmondhatatlanul ártatlanabb volt nálam, itt nem áll meg a lábán semmiféle összehasonlítás. Részleteiben az én karikatúrám volt, a lényeg dolgában azonban én vagyok az ő karikatúrája.

Január 23. Megint nyugtalanság szállt meg. Honnan jött? Bizonyos gondolatokból, amelyek gyorsan elfelejtődnek, a nyugtalanságot azonban feledhetetlenül otthagyják. A gondolatoknál jobban meg tudnám határozni, hol szálltak meg, az egyik például azon a kis füves úton, amely a Régi-Új-Zsinagóga mellett visz el. Nyugtalanság bizonyos jóérzésből is, amely imitt-amott, félénken és kellő távolságból meg-megkörnyékezett. Nyugtalanság abból is, hogy az éjszakai elhatározás csupán elhatározás marad. Nyugtalanság abból, hogy az életem eddig egy helyben álló menetelés volt, fejlődés legföljebb olyan értelemben, amilyenen egy romló, szuvasodó fog megy keresztül. A legcsekélyebb nyomát sem tanúsítottam valamiképpen helytálló élet-vitelnek. Mintha adott lett volna számomra is, mint bárki másnak, a kör középpontja, mintha ezek után nekem is az lett volna a dolgom, akárcsak minden embernek, hogy végigmenjek a döntő rádiuszon, és aztán megvonjam a magam szép körét. Ehelyett minduntalan nekirugaszkodtam ugyan a rádiusznak, de mindannyiszor azonnal meg kellett torpannom (példák: zongora, hegedű, nyelvek, germanisztika, anticionizmus, cionizmus, héber nyelv, kertészkedés, asztaloskodás, irodalom, házassági kísérletek, saját lakás). A képzeletbeli kör középpontjában összetorlódnak a rádiuszkezdemények; nincs többé hely új kísérletnek, a helyhiány öregséget és ideggyengeséget jelent, és a kísérletek abbamaradása a véget jelenti. Ha olykor továbbvittem a rádiuszt, mint máskor, például a jogi tanulmányoknál vagy az eljegyzéseknél, éppen e többletszakasznyival lett minden rosszabb, semmint jobb. [...]

Január 24. [...] Egyszerű volt a fejlődés. Amikor még elégedett voltam, elégedetlen akartam

lenni, és a kor és a hagyomány minden elérhető eszközével az elégedetlenségbe bökdöstem magam, most meg szerettem volna, ha visszatérhetnék. Mindig elégedetlen voltam hát, az elégedettségemmel is. Különös, hogy a komédia kellő rendszerességgel valósággá válhat. Szellemi hanyatlásom gyerekes, mindazonáltal gyerekesen tudatos játékkal kezdődött. Kimesterkedtem például, hogy összerándúljanak az arcizmaim, a fejem mögött összekulcsolt karral mentem végig a Grabenen. Gyermetegen utálatos, de eredményes játék. (Hasonlóképpen alakult az írás sorsa is, csakhogy ez a fejlődés sajnos később elakadt.) Ha elő lehet parancsolni ily módon a balsorsot, minden előparancsolható kellene hogy legyen. Bármennyire cáfolni látszik is a fejlődésem, és bármennyire ellentmond általában a lényemnek, hogy így gondolom, mégsem ismerhetem el semmiképpen, hogy balsorsom kezdetei bensőleg szükségszerűek voltak, lehet, hogy megvolt a szükségszerűségük, de az nem belső volt, repülve jöttek, és rám telepedtek, mint a legyek, és olyan könnyű lett volna elűzni őket, mint azokat.

A túlsó parton épp oly nagy volna a szerencsétlenség, valószínűleg nagyobb (gyengeségem következtében), végtére is erről megvan a tapasztalatom, az emelőkar bizonyos mértékig még azóta remeg, amikor utoljára átállítottam, de miért növelem akkor azt a szerencsétlenséget, hogy ezen a parton vagyok, azzal, hogy vágyom a túlsóra. [...]

Reggel azt gondoltam: „Így talán mégiscsak tudsz élni, most csak oltalmazd meg ezt az életet a nőktől." Oltalmazd meg a nőktől, de hisz az „így"-ben már bennefoglaltatnak. [...]

[...]

Január 28. Kissé öntudatlanul, fáradtan a szánkózástól, akadnak még fegyverek, oly ritkán alkalmazzák őket, oly nehezen hatolok el hozzájuk, mert nem ismerem a használatukban rejlő örömet, nem tanultam meg gyermekként. Nemcsak „apám hibájából" nem tanultam meg őket, hanem azért sem, mert hiszen én a „nyugalmat" szétzúzni, az egyensúlyt megzavarni akartam, és ezért nem hagyhattam, hogy újjászülessék valaki odaát, mikor ideát eltemetni igyekeztem. Persze itt is eljutok a „bűnhöz", mert miért akartam kilépni a világból? Mert „ő" nem hagyott élni a világban, az ő világában. Olyan tisztán mindazonáltal nem szabad ezt megítélnem most, mert most már polgára vagyok ennek a másik világnak, amely úgy viszonylik a közönséges világhoz, ahogy a sivatag a szántóföldhöz (negyven éven át vándoroltam ki a Kánaánból), külföldiként nézek vissza, persze abban a másik világban is - ezt apai örökségként hoztam magammal - a legkisebb és legszorongóbb vagyok, csak az ottani különleges szervezet jóvoltából vagyok életképes, miszerint ott a legalacsonyabbak számára is akadnak villámszerű kimagaslások, mindazonáltal tengernyomásszerű ezeréves széttöredezettségek is. Nem kell-e mindennek ellenére hálásnak lennem? Meg kellett volna találnom az idevezető utat? Nem nyomhatott volna-e agyon ott a „száműzetés" s vele az elutasítás itt a határon? Vajon apám hatalmánál fogva nem volt-e olyan heves a kiutasítás, hogy semmi sem állhatott ellen neki (nem nekem)? Persze ez olyan, mint a fordított sivatagi vándorlás a sivatag folytonos közelítéseivel és azokkal a gyerekes reményekkel (különösen a nőkre vonatkozólag): „talán mégis a Kánaánban maradok", és közben már rég a sivatagban vagyok, és ezek csak a kétségbeesés víziói, különösen olyan időkben, mikor ott is a legnyomorultabb vagyok mindenki közül, és a Kánaánnak kell az ígéret egyedüli földjeként megjelenni, mert harmadik ország nem létezik az ember fia számára.

Január 29. Rohamok a havas esti úton. Minduntalan a képzetek keveredése, valahogy így: szörnyű volna a helyzet a világon, egyedül itt Spindelmühlében, ráadásul egy elhagyatott úton, ahol a sötétben, a hóban állandóan megcsúszik az ember, ráadásul értelmetlen út földi cél nélkül (a hídhoz visz. Miért oda? Azonkívül el se jutottam oda), ráadásul én is elhagyatottan a

faluban (az orvost nem tekinthetem emberien személyes segítségnek, nem érdemeltem ki, alapjában véve csak a honorárium fűz hozzá), képtelenül rá, hogy megismerkedjem valakivel, képtelenül, hogy elviseljek egy ismeretséget, alapjában véve végtelen ámulattal eltelve egy derűs társaság iránt (igaz, itt a hotelban nemigen van min derülni, nem mennék olyan messzire, hogy azt mondjam, ennek én vagyok az oka, teszem azt, „a túlontúl nagy árnyékú férfiként"), habár csakugyan túlságosan is nagy az árnyékom ebben a világban, és megújuló ámulattal figyelem némely emberek ellenállóképességét, amellyel mégis, „minden ellenére", ebben az árnyékban is, sőt éppen ebben akarnak élni; ehhez azonban még más is járul, amiről még beszélni kell), hát még szülők és gyermekeik iránt, ráadásul nemcsak itt olyan elhagyatottan, hanem általában, Prágában, a „hazámban", is, éspedig nem az emberektől elhagyatottan, ez nem is a legrosszabb volna, szaladhatnék utánuk, ameddig csak élek, hanem önmagamtól az emberekkel való kapcsolat terén, erőimtől, hogy kapcsolatot teremthessek, szeretem a szeretőket, de magam nem tudok szeretni, túl messze vagyok, kiutasítva, mivel mégiscsak ember vagyok, és a gyökerek táplálékot akarnak, megvannak „odalenn" is (vagy fenn) a képviselőim, szánalmas, fogyatékos komédiások, akikkel csak azért érem be (persze egyáltalán nem érem be velük, és ezért vagyok olyan elhagyatott), mert fő táplálékom más gyökerektől más levegőn át jön, ezek a gyökerek is szánalmasak, de szívósabbak.

Ez átvezet a képzetek keveredéséhez. Ha csak úgy volna, ahogy a havas úton tűnhet, iszonyú volna, veszve volnék, nem fenyegetésként fognám fel ezt, hanem azonnali kivégzésként. De én máshol vagyok, csak az emberi világ vonzereje rettentő, egy-egy pillanatban mindent elfeledtethet. De nagy a vonzereje az én világomnak is, akik szeretnek, azért szeretnek, mert „elhagyatott" vagyok, éspedig talán mégsem Weiss-féle vákuumként, hanem mert érzik, hogy a mozgás szabadsága, amely itt teljesen hiányzik belőlem, más, boldog időkbeli síkon van meg bennem.

Ha például M. hirtelen idejönne, az szörnyű volna. Pedig külsőleg rögtön ragyogó lenne a helyzetem a jelenlegihez képest. Tisztelnének mint embert az emberek közül, többet kapnék csupán formális szavaknál, ott ülnék (persze nem olyan egyenesen, mint most, mikor egyedül ülök, pedig most is összezöttyenve ülök) a színésztársaság asztalánál, külsőleg csaknem egyenrangú volnék társadalmi szempontból dr. H.-val - de lezuhannék egy olyan világba, amelyben nem tudok élni. Már csak az a rejtély vár ezután megoldásra, miért voltam boldog Marienbadban két hétig, s következésképpen miért lehetnék talán itt is az M.-mel, mindenesetre csak a határ fájdalmas áttörése után. De alighanem sokkal nehezebben, mint Marienbadban, az ideológia szilárdabb, a tapasztalatok nagyobbak. Ami azelőtt elválasztó sáv volt, most fal, vagy hegység, vagy még pontosabban: sír.

Január 30. [...] Ha valaki azt mondja: „Mi köt az élethez? Csak a családom miatt nem akarok meghalni." De hisz a család éppen az élet reprezentánsa, tehát mégiscsak az élet kedvéért akar életben maradni. Nos, úgy látszik, ami anyámat illeti, ez rám is érvényes, de csak a legutóbbi időben. De vajon nem a hála és meghatottság indít erre? Hála és meghatottság, mert látom, korához képest micsoda végtelen erőfeszítéssel igyekszik jóvátenni, hogy nincsenek kapcsolataim az élettel.

Klopstock Róberthoz

[Prága, 1922. január vége]

Kedves Robert, újabb korholó levél, ha jól értem (németsége - persze a nemértés oka nem ez - egy kicsit különösebb, mint korábban, egyáltalán nem hibás, csak különösebb, olyan, mintha keveset volna együtt német ajkúakkal), ugyan miért kell engem örökké korholnia? Nem vagyok ebben éppen eléggé önellátó? Szükségem volna még segítségre is? De hát bizonyára szükségem van. És Önnek, ha úgy vesszük, igaza is van, hanem engem annyira az foglalkoztat, hogy egy képzeletbeli gerendát kergessek a szüntelen, valódi hajótörésben, hogy valószínűleg semmi mást nem érezhetek bármi más iránt, csak dühöt.

Különösen ami leveleket illet, ha férfiak, ha nők írnak. A levelek engem megörvendeztetnek, meghatnak, csodálatra méltónak tűnnek a szememben, ám régebben sokkal többet jelentettek a számomra, túlságosan is sokat, semhogy most életem lényeges formáját szolgáltathatnák. Nem csalódtam a levelekben, hanem magamat csaptam be velük, éveken át úgyszólván előre melegedtem annál a hőnél, mely végezetül megtermelődött, amikor az egész levélhalom tűzre került... [...]

[Postai levelezőlap. Spindelmühle, 1922. január vége]

Kedves Robert, Spindelmühlében vagyok, külsőleg kitűnő körülmények között, az első napok egyébként is jól teltek, most álmatlanság, kétségbeejtő álmatlanság. Máskülönben viszont szánkázhatok, hegyet mászhatok, eléggé magas és meredek hegyeket, különösebb hátrányomra nem válik, a hőmérő mutathat, amit akar. Ottla biztosan megírta már Önnek, mikor kezdődik a szemeszter. Minden jót s a viszontlátásra! Hogy fogja most majd másfél év hegyi élet - s micsoda sivár hegyi élet - után a városra vetni magát!

Üdvözli K

Napló

Február 1. Semmi, csak fáradtság. A fuvaros boldogsága, aki minden estét úgy él át, mint én a mait, vagy még ennél is szebben. Este például a kemencepadkán. Tisztább az ember, mint reggel, a fáradt elalvás előtti időben tisztul meg igazán a kísértetektől, elűzve mind, csak az éjszaka haladtával jönnek megint elő, reggel ott van az összes az ember körül, még felismerhetetlenül is, és az egészséges ember nap mint nap kezdi ilyenkor újra elűzni őket.

Primitív szemmel nézve az igazi, cáfolhatatlan, kívülről semmi által (mártíromság, önfeláldozás valaki másért) meg nem zavart igazság kizárólag a testi fájdalom. Különös, hogy nem a fájdalom istene volt az első vallások főistene (hanem talán csak a későbbieké). Minden betegnek a maga háziistenét, a tüdőbetegnek a fulladás istenét. Hogyan lehet elviselni a közeledtét, ha nincs benne része az embernek már a szörnyű egyesülés előtt?

[...]

Február 3. Valamiféle gyöngeség, fogyatkozás rajzolódik ki, de nehéz leírni, szorongás, tartózkodás, szószátyárkodás, lanyhaság keveréke, valami határozottat szeretnék ezzel körülírni, gyöngeségek csoportját, amelyek bizonyos fekvésben egyetlen pontosan jellemzett gyön-

geséget alkotnak (melybe nem vegyülnek a nagy bűnök, úgymint hazudozás, hiúság stb.). Ez a gyöngeség mind a tébolytól, mind bárminemű felemelkedéstől távol tart. Azért ápolom, hogy távol tartson a tébolytól; a tébolytól való félelmemben feláldozom a felemelkedést, s ezen a síkon, amely semmiféle üzletet nem ismer, bizonyosan veszítek ezen az üzleten. Ha nem avatkozik be az álmosság, és éjjeli-nappali munkájával le nem tör mindent, ami útban van. De akkor megint csak a téboly fogad be, minthogy a felemelkedést, amelyet csak akkor ér el az ember, ha akarja, nem akartam.

[...]

Február 5. Megszöktem előlük. Valamiféle ügyes ugrással. Otthon a lámpánál a csöndes szobában. Óvatlanság kimondani. Hallatszik az erdőből a hívásuk, mintha a lámpa csak azért gyulladt volna fel, hogy nyomra vezesse őket.

[...]

Február 12. [...] A félelem szánkózás közben, az aggodalmas járás a sima havon, egy kis történet, amelyet ma olvastam, újra felszínre hozza azt a hosszú időn át mellőzött, mindvégig kézenfekvő gondolatot, vajon nem csupán az őrületes önzés, a magam féltése, mégpedig nem valamiféle magasabb rendű énem, hanem a legközönségesebb jó közérzetem féltése okozta-e mégis hanyatlásomat, persze úgy, hogy önmagamból küldtem a bosszúállót (sajátságos eset: nem-tudja-a-jobb-kéz-mit-csinál-a-bal). Irodámban még mindig folyik a számolás, mintha csak holnap kezdődne az életem, holott a végén járok.

[...]

Február 14. A kényelem hatalma rajtam, tehetetlenségem kényelem nélkül. Senkit nem ismerek, akinél oly nagy volna e kettő. Következésképpen minden, amit építek, szellős, nincs tartása, a szobalány, ha reggel elfelejti behozni a meleg vizet, felborítja a világomat. Amellett kezdettől fogva üldöz a kényelmesség, és nemcsak attól az erőmtől fosztott meg, hogy mást elviseljek, hanem attól is, hogy a kényelmet magam teremtsem meg, vagy megteremtődik körülöttem magától, vagy koldulással, sírással, fontosabbról való lemondással érem el.

[...]

Március 7. Tegnap a legpocsékabb este, mintha mindennek vége volna.

Március 9. De az csak fáradtság volt, ma viszont újabb, a homlokomból verítéket kisajtoló roham. Milyen volna, ha az ember önmagába fulladna bele? Ha a szorongató önmegfigyelés következtében a nyílás, amelyen át a világba kiáradunk, túlságosan összeszűkülne vagy bezáródna? Időnként nem vagyok messze ettől. Visszafelé áramló folyó. Nagy részben már régóta ez történik.

A támadó lovát használni a magunk lovaglására. Egyedüli lehetőség. De micsoda erő és ügyesség kell ehhez! És milyen késő van már!

Bozótélet. Féltékenység a boldog, kimeríthetetlen és mégis szemlátomást szükségből (akárcsak én) dolgozó, de az ellenfél minden követelését mindig teljesítő természetre. És milyen könnyed, milyen muzikális.

[...]

Május 8. Munka az ekével. Mélyen befúródik, mégis könnyen halad. Vagy csak barázdálja a földet. Vagy üresen fut felhúzott, semmis ekevassal, vele vagy nélküle, mindegy.

Úgy záródik a munka, ahogy egy be nem gyógyult seb csukódhat össze.

Itt volt M., nem jön többé, valószínűleg így okos és igaz, és mégis van talán egy lehetőség, amelynek zárt ajtaját mindketten őrizzük, hogy ki ne nyíljék, vagy inkább hogy mi ki ne nyissuk, mert magától nem nyílik ki.

[...]

Klopstock Róberthoz

[Postai levelezőlap. Planá, a bélyegző kelte: 1922. VI. 26.]

Kedves Robert, utam, hála az Ön segítségének, igen jó volt, kivéve hogy a fülkében az az ifjú hölgy nem tudta megbocsátani nekem ama csalódást, hogy Ön, az első látszatra rácáfolva, mégsem utazik velünk. Itt nagyon kedvesen fogadtak, Ottla, aki szívből üdvözli Önt, ugyanúgy gondoskodik rólam, mint Věráról, és ez sokat jelent, mivel azonban Planában eleven emberek és állatok vannak, zaj is van, hogy álmomból felriasszon, fejemet sivataggá tegye, különben viszont rendkívül szép a hely, erdőkkel, folyóval, kertekkel. És Ohropax is van a fülbe, ez legalább némi vigasz, ma reggel ugyan hallottam tőle derekasan a vasárnapi vadászkürtszót, ám a parasztgyerek, aki fújta, mintha ennek hatására hagyta volna abba. Miért is zavarja az egyik ember öröme a másik ember örömét? Az én asztalnál ülésem is előzte Ottlát addigi nagy, kétablakos, meleg szobájából, gyerekkel és lánnyal, egy kisebb, hűvös szobába, miközben én a nagy szobában trónolok, és egy soktagú család boldogsága alatt szenvedek: épp az ablakom alatt forgatják vidáman a szénát.

Ön hogy van?

Üdvözli K

Oskar Baumhoz

[Planá, 1922. július 4.]

Kedves Oskar, Ti igazán jó, pontos és a dolgokat érzékenyen átélő emberek vagytok. Minden, amit előkészítettél, minden, amit tanácsoltál, szükséges és kiváló. Megyek tehát, talán nem éppen tizenötödikén, de biztosan még huszadika előtt, és így is a kellemesebb nekem, ha előbb mehetek, mert madridi nagybátyám augusztusra jelezte jöttét, bár az időpont nincs rögzítve, s így megeshet, hogy - mondjuk - augusztus 20-ra (általában két hetet tölt itt) megint Prágában kell lennem, hogy láthassam. Július 15. és 20. közötti érkezésem pontos napját még megtáviratozom nektek, s ha lennétek olyan szívesek, tudassátok majd a szállásadónőmmel is. Más okokból ugyancsak igen kellemes nekem ez a dátum, itt ugyanis, Ottlánál, bár különben nagyon jó minden, az idő tájt vendégek lesznek, és a hely talán egy kicsit szűkebb, viszont augusztus végén idejöhetek megint, Ottla valószínűleg szeptember végéig marad.

Észreveszed talán, hogyan keverek össze itt fontos dolgokat lényegtelenekkel, és ennek megvan a maga jó vagy rossz oka. Minden egyébtől eltekintve, ami Georgentalba húz (örömem, hogy veled, veletek egy kicsit együtt élhetek; munkád közelében lehetek; kóstolhatok egy kis züraui időt, amely mindazzal együtt, ami akkor én voltam, messze tűnt; látom egy kicsit a világot, és meggyőződöm róla, hogy másutt is van belélegezhető levegő, s még az én tüdőm számára is: olyan felismerés, amely nem viszi ugyan előbbre a világot, de valami mardosó vágyakozást csillapít), eltekintve mindezektől, van még egy rendkívül fontos oka, hogy utazzam - a szorongásom. Valahogy biztosan elképzeled ezt a szorongást, de a mélyéig nem hatolhatsz, ahhoz Te túlságosan bátor vagy. Őszintén megvallom, iszonyúan szorongok az utazástól, persze nem kimondottan ettől az úttól, és egyáltalán, nemcsak az utazás tölt el szorongással, hanem minden változás; minél nagyobb a változás, annál nagyobb a szorongásom, ám ez is viszonylagos, mert ha csupán a legcsekélyebb változásokra szorítanám magam - az élet persze ilyet nem enged -, akkor végül egy asztal helyének megváltoztatása a szobámban, az sem lenne kevésbé rettenetes, mint a georgentali utazás.

Egyébként nemcsak az lesz rémes, hogy Georgentalba utazom, hanem az is, hogy onnét meg el kell majd utaznom. A végső ok vagy legföljebb az eggyel előbbi nyilvánvalóan csak a halálfélelem. S részben az a szorongás is közrejátszik, hogy így az istenek felfigyelnek rám; mert ha csak élek itt a szobámban tovább, szabályszerűen telik egyik nap, mint a másik, persze igénylem a gondoskodást, de hát a dolognak megvan már a maga menete, az istenek keze gépiesen igazgatja csak a gyeplőt, olyan szép, olyan szép az észrevétlenség, s ha állt a bölcsőmnél tündér, bizonnyal a Nyugállomány Tündére állt ott. Hanem hogy a dolgoknak ezt a szép menetét elhagyjam, a nagy, szabad ég alatt csomagostul a pályaudvarra menjek, felbolygassam a világot, amiből persze semmit sem észlelhetünk, csak én, a bensőmben, ez rettenetes. És mégis meg kell lennie, hiszen - nem kellene sok hozzá - különben mindjárt elfelejtem magát az életet. - Tehát tizenötödike és huszadika közt. Üdvözlök mindenkit. Köszönet feleségednek is: a Titkárnő Asszonynak. - Hogy még aznap estére Georgentalban leszek, kitűnő. A helyet így várjam majd: *Georgental megállóhely*?

Barátod, Franz

Max Brodhoz

[Planá, a bélyegző kelte: 1922. VII. 5.]

[...] Ahogy ma álmatlan éjszakámon mindent újra meghánytam-vetettem sajgó halántékaim közt, tudatosult bennem megint, amit az utóbbi eléggé nyugodt időben csaknem elfelejtettem, hogy milyen gyenge, ha egyáltalán létező, talajon élek, sötétség fölött, amelyből a sötét erő a maga kényére-kedvére tör fel, és dadogásommal mit sem törődve, rombolja szét életemet. Az írás tart meg, de nem helyesebb-e, ha azt mondom, hogy megtartja ezt a fajta életet? Persze nem úgy értem, hogy jobb az életem, ha nem írok. Ellenkezőleg, akkor sokkal rosszabb, és teljesen elviselhetetlen, és őrületbe kell torkollnia. De ez természetesen csak akkor áll, ha - és tényleg így van - író vagyok akkor is, amikor nem írok, és egy író, aki nem ír, mindenképpen az őrületet kihívó rémszülemény. Ám hogyan áll a dolog magával az írással?

Az írás édes, csodás jutalom, no de minek a jutalma? Az éjjel gyermekek szemléltető oktatásának világosságával láttam, hogy az ördög szolgálatáé. Azé, hogy leszállunk a sötét erőkhöz, hogy eloldozunk a természet által megkötött szellemeket, jutalma kétes öleléseknek s mindennek, ami csak odalent történhet, s amiről itt fent már nem tud az ember, amikor napvilágnál történeteket ír. Talán van másmilyen íróság is, én csak ezt ismerem; éjszakánként,

amikor a szorongás nem hagy aludni, ezt ismerem csak. És nagyon világosnak tűnik fel benne az ördögi. A hiúság az és az élvhajhászás, mely mindig önmaga vagy valamely idegen alak körül - a mozgás akkor megsokszorozódik, a hiúság egész naprendszerévé alakul - rajzik, és élvez. Amit a naiv ember olykor kívánna magának: „Bár halnék meg, és látnám, ahogy siratnak", azt az ilyen író szüntelenül megvalósítja, meghal (vagy nem él), és siratja magát szüntelen. Ez iszonyatos halálfélelmet eredményez, amelynek nem kell okvetlenül halálfélelemként megnyilvánulnia, jelentkezhet egyszerűen a változástól érzett szorongásként, Georgentaltól való szorongásként. A halálfélelem okai két főbb csoportba sorolhatók. Először az ember iszonyúan fél a haláltól, hiszen még nem is élt. Ezzel nem azt mondom, hogy az élethez asszony és gyerek, föld és jószág szükséges. Az élethez az szükséges csupán, hogy lemondjunk az önélvezetről; hogy beköltözzünk a házba, s ne csak csodáljuk és koszorúzgassuk. Ezzel szemben úgy érvelhetni, hogy ez sors, ez senkinek sincs a kezébe letéve. De hát akkor miért az örökös bűnbánat, miért nem ér véget a megbánás soha? Hogy szebbek és ízlésesebbek legyünk? Ezért is. De miért marad, túl mindezen, a végszó mégis az ilyen éjszakákon mindannyiszor, hogy: élhetnék, mégsem élek. A második főbb ok - talán nem is külön ok, most valahogy nem válik el nekem a kettő - az alábbi megfontolás: „Amit játszottam, be fog következni valóban. Az írással nem válthattam ki magam. Egész életemben csak meghaltam, és most valóban meg fogok halni. Életem édesebb volt, mint másoké, halálom annál borzalmasabb lesz. A bennem élő író persze azonnal meghal majd, hiszen az ilyen alaknak nincsen talaja, nincs állaga, még porból sincsen; csak a legeszeveszettebb földi életben lehetséges valamelyest, csak az élvhajhászás konstrukciója. Ez az író; ennyi. Én magam azonban nem élhetek tovább, hiszen nem éltem, én agyag maradtam, a szikrából nem lobbantottam tüzet, a szikrát csak tetemem kivilágítására használtam." Sajátos temetés lesz, az író, tehát valami nemlétező, a régi holttestet, a kezdettől volt tetemet a sírnak adja. Vagyok annyira író, hogy ezt teljes önfeledtséggel - mert nem az éberség, hanem az önfeledtség az íróság alapfeltétele -, minden érzékemmel élvezni vagy, ami ugyanazt jelenti, elbeszélni akarjam, hanem erre már nem kerül sor. De miért beszélek csak a valóságos halálról. Az életben maradó meghalás ugyanaz. Itt ülök kényelmes írói pozitúrában, minden szépre készen, és tétlenül kell néznem - mert az íráson kívül mi mást tehetnék -, ahogy valóságos énemet, ezt a szegény védtelent (az író létezése: érvelés a lélek ellen, mert a lélek nyilvánvalóan elhagyta a valóságos ént, ám csak író lett belőle, többre nem vitte; hát az éntől való elválás ennyire meggyengítheti a lelket?) valami véletlenszerű ürüggyel, egy kis georgentali utazás ürügyével (nem merem így hagyni, így sem volna helyes)[37] csipkedi, ütlegeli, csaknem szétmorzsolja az ördög. Milyen jogon rémülök meg én, aki nem voltam otthon, hogy a ház hirtelen összedől; tudhatom-e, mi előzte meg az összeomlást, hiszen kivándoroltam, hiszen a házat a gonosz erők martalékául hagytam.

Írtam tegnap Oskarnak, említettem ugyan a szorongásomat, de megígértem, hogy megyek, a levelet viszont még nem adtam postára, közben volt ez az éjszaka. Talán megvárok még egy éjszakát; ha nem bírom ki, mégis le kellene mondanom. Ezzel akkor eldőlt, hogy Csehországot sosem hagyhatom el többé, legközelebb beszorulok Prágába, azután a szobámba, majd az ágyamba, ott egy bizonyos testhelyzetbe, aztán többé semmibe. Talán akkor az írás boldogságáról is önként - az önkéntesség és az öröm, az számít - lemondhatok.

Hogy ezt az egész históriát íróilag poentírozzam - nem én poentírozom persze, hanem a dolog maga -, hozzá kell tennem: az utazástól való szorongásomban szerepet játszik az a megfontolás is, hogy akkor néhány napot az íróasztalomtól távol kellene töltenem. És ez a nevetséges megfontolás valójában az egyetlen jogosult gondolatom, hiszen az író létezése csakugyan az

[37] Kafka itt néhány szót olvashatatlanná tett.

íróasztaltól függ, az írónak tulajdonképpen, ha az őrülettől menekülni akar, sosem szabad elhagynia íróasztalát, fogával is kapaszkodnia kell belé.

Az író, az ilyen író meghatározása és hatásának, amennyiben hatása egyáltalán van, magyarázata: ő az emberiség bűnbakja, ő teszi lehetővé, hogy az emberiség büntetlenül élvezhessen egy bűnt, csaknem büntetlenül. [...]

Oskar Baumhoz

[Planá, 1922. július 5.]

Kedves Oskar, az itt mellékelt levél tegnap, július 4-én íródott, mindjárt leveled vétele után. Két szempontból is visszafogott lett a valósághoz képest, vagyis mind a georgentali utazás örömét, mind az ehhez kapcsolódó szorongást illetően, a két dolog túlságosan ellentmondott egymásnak, s ha mégis egyetlen levélbe kényszerítettem, tompítanom kellett őket. Ahogy aztán a levéllel a postára mentem, találkoztam Ottlával. Azt ajánlotta, hogy inkább határozzam meg az érkezésem időpontját most azonnal; megértettem; mivel nem volt velem ceruza, hazatértem a levéllel. És mindegyre izgatott maradtam, így jött az éjszaka, s félelmemnek megfelelően: álmatlanul, első teljesen átvirrasztott planái éjszakám. Tizenötödikéig még mintegy tíz éjszaka volna, és ha azonnali utazás mellett döntenék, addig is legalább három-négy, ezt nem bírnám ki, tehát nem mehetek. Így persze, ahogy itt áll, a dolog mindenestül érthetetlen. Maxnak már írtam ma erről egy kisebb értekezést - még mielőtt tudtam volna, hogy táviratozok neked -, ettől tehát megkíméllek, ne okozzak neked még ezzel is fájdalmat, meg aztán itt valahogy nem is lenne alkalmas a részletezése. Minőségileg hasonlót már éltem meg magamon, mennyiségileg még nem, számomra is borzalmas fokozás ez, és azt jelenti például, hogy Csehországot nem hagyhatom el többé, és holnap jöhet egy újabb, holnapután egy további, rá egy hétre valami végső korlátozódás. Erre gondoljatok, és talán megbocsáthattok nekem. Megnyugtatna, ha Hornné büntetéspénzt róna ki rám, azonnal küldeném. Isten veletek!

Szeretettel, F.

Max Brodhoz

[Planá, a bélyegző kelte: 1922. VII. 12.]

Kedves Max, épp föl-le futkosok, vagy csak ülök kővé válva, akár egy kétségbeesett állat az odújában, ellenség mindenütt, itt a szoba előtt gyerekek, de a másik szoba előtt is, már azon voltam, hogy elmegyek, erre aztán, nyilván csak átmenetileg, csönd lett, és írhatok neked. Nehogy azt hidd, hogy Planában minden tökéletes vagy megközelítőleg az, s ez lenne legfőbb oka a maradásomnak. Bár a lakás maga, ami a házi békét illeti, csaknem zseniális beosztású, vagyis a berendezést éppen csak használni kell, és Ottla, e gondosak leggondosabbja, használja is, s hiába, hogy falszomszédságban élek velük, sem ő, sem a gyerek, sem a lány nem zavar egy csöppet sem, se nappal, se éjjel, de tegnap délután például a gyerekek - ha pont alattam vannak, kis csibész társaság, odább, balra egészen rendesek - játszani kezdenek az ablakomnál, s hiába, hogy a rendesebbjét öröm nézni, a lárma mindenképpen csak lárma, kizavar az ágyamból, kétségbeesetten ki a házból, fájó halántékkal űz árkon-bokron át, teljesen reménytelenül, éji bagolyként. És ha este békén reménykedve lefekszem, fél négykor felvernek, s aztán már nem is tudok elaludni. A közeli pályaudvaron, mely azonban nem különösebben zavaró, állandóan rönköket rakodnak, s ennek során szüntelenül kalapálnak,

pontosabban csak úgy szelíden és kis kihagyásokkal, ám ma reggel, én nem tudom, hogy ez most már így fog-e menni, vagy mi lesz, egészen korán elkezdték, és a csöndes reggelen át és alvásért epedő agyamban egészen más volt minden döndülés, mint nappalonta. Nagyon rossz volt. És akkor fölkelek reggel, bár semmi okom rá, ilyen halántékkal. Ugyanakkor még nagy szerencsém is van. Pár napja mintegy kétszáz prágai iskolást szállásoltak el itt. Pokoli lárma, az emberiség ostora. Nem értem, hogy a helység ekképp sújtott felének lakói - és épp a legnagyobb s legelőkelőbb negyedben - nem őrülnek meg, nem menekülnek házaikból az erdőkbe, méghozzá igencsak messzire kellene futniok, mert e szép erdőségek szegélye mindenütt fertőzött. Egészében még megkímélt ez a csapás, de bármely pillanat hozhat meglepetéseket, ahogyan már kisebbek adódtak is, és néha kutató és várakozó tekintettel nézek ki az ablakon, szegény bűnösként, aki vagyok. Már semmi érzékem a jófajta zajok iránt sem, és nemsokára teljesen érthetetlen lesz számomra, hogyan van az, hogy például a színházakban éppen a lárma végett gyűlnek egybe. [...]

És az írás? (Ami egyébként itt csak úgy gyönge közepesen halad, különben semmi, és lárma fenyegeti folyton.) Lehet, hogy neked egyáltalán nem felel meg a magyarázatom, mely talán csak abból ered, hogy azt, amit Te írsz, minél közelebb akarom tudni ahhoz, amit én írok. És ez a különbség mindenképpen áll: ha én az íráson s mindazon kívül, ami vele összefügg, valaha is boldog voltam netán (nem tudnám pontosan megmondani, voltam-e), az bizonyos, hogy olyankor éppen írni nem voltam képes, és akkor minden, ami legföljebb csak indulóban volt még, azonnal felborult, mert az írás vágya van túlsúlyban mindenütt. Amiből persze egyáltalán nem szabad alapvető, velem született, igazi írói tulajdonságokra következtetni. Távol járok hazulról, és mindegyre hazaírok, nem tehetek mást, írok akkor is, ha mindent, ami az otthon, rég elmosott is már az örökkévalóság. Bármit írok, csak Robinson-lobogót tűzök ki vele szigetem legmagasabb pontjára. [...]

Oskar Baumhoz

[Prága, 1922. július 16.]

Kedves Oskar, ma pár szót csak: forma szerinti indoka is lett, hogy nem utaztam hozzátok, igazolása, hogy semmiképp sem tehettem volna. Mert az eredeti terv szerint tizenötödike lett volna indulásom napja, ám tizennegyedikén Planában táviratot kaptam, hogy apámat, aki Franzensbadban súlyos beteg lett, Prágába szállították. Nyomban Prágába jöttem, apámat még tizennegyedikén este megoperálták, valószínűleg nem rosszindulatú a dolog, nem szervi jellegű; bél becsípődése köldöksérv következtében, vagy valami ilyesmi (nem merem megkérdezni az orvosokat, és ha mégis válaszolnak, nem értem), mindenesetre nehéz műtét, apám hetvenéves, legyengítette a nemrégiben végigszenvedett, talán ezzel az esettel is összefüggő betegsége, a szíve sem egészséges; de mindmáig, vagyis már két nappal a műtét után, ragyogóan jól van. [...]

Max Brodhoz

[Planá, a bélyegző kelte: 1922. VII. 20.]

Drága Max, tegnap délelőtt már nem értem rá átmenni hozzád, viszont el kellett jönnöm, végképp elegem lett az összevissza életből (persze a szabály szerinti életre Planá kevésbé alkalmas, mint Prága, igaz, csupán a lárma miatt, egyébként alkalmasabb, ezt örökké el kell ismételnem, hogy „föntˮ elhiggyék), még így is maradtam volna, ha látom, hogy apámnak

bármiben is szüksége van rám. Tegnap azonban erről szó sem volt. Irántam érzett vonzalma napról napra (nem, második nap volt a legerősebb, attól fogva egyre) csökkent, és tegnap már azt se tudta, hogyan tegyen ki a szobából, miközben anyámat egyre tartóztatta. Anyám számára egyébként most a szenvedések rendkívüli, új, idegőrlő időszaka kezdődik, akkor is, ha a továbbiakban minden ugyanilyen jól alakul, mint eddig. Mert ha apám mostanáig még, a rettentő emlékek nyomása alatt, jótéteménynek találta is az ágyat, a fekvés gyötrelmei most [kezdődnek el] a számára (van egy sebhely a hátán, mely a hosszabb fekvést mindig lehetetlenné tette neki, ehhez járul a nehéz test helyváltoztatásának minden gondja, a nyugtalankodó szív, a súlyos kötés, a seb fájása köhögéskor, mindenekelőtt azonban nyugalmat nem ismerő, önmagában tehetetlen, komor szelleme), oly gyötrelmek, amelyek véleményem szerint minden eddigit felülmúlnak, ezek a gyötrelmek most már, hogy összességében jobban van, kifelé fordulnak, tegnap már a távozó, szerintem csodálatos ápolónővér háta mögött olyan kézmozdulatot tett, amely az ő nyelvén csakis azt jelenthette, hogy „marha". És ez az állapota, amelynek teljes, sivár borzalmát talán csak én értem egészen, a legjobb esetben is tíz napig eltart még, és ami a terhéből anyám vállára átrakható, az oda is fog kerülni mindenestül. Tíz ilyen nappal, tíz ilyen átvirrasztandó éjszaka, mint most anyám előtt! [...]

[Utóirat:] Azt mondtad, anyagszűkében vagy, ami az esti lapot illeti. Tudnék valamit, ami igencsak megérné: Bílek szobrász munkásságát méltatni. Erről legközelebb. Ismered a kolini Husz-emlékművet, ugye? Rád is olyan egyértelműen nagy hatást tett?

[Planá, az érkeztető bélyegző kelte: 22. VII. 31.]

Drága Max, még gyorsan egy üdvözlet indulás előtt (amennyire lent a háziasszony, unokaöcs és unokahúg - a háziasszonyé - engedi).

A Te sorrendedben:

Bílek: hogy valóban megpróbálod, amit én tulajdonképpen csak fantasztikus óhajként mertem kimondani, erőm többre nem lévén, roppant öröm a számomra. Véleményem szerint olyan harc lenne ez, mely a Janáčekért vívott küzdelem rangjáig emelkedhetne, amennyire értek a dologhoz (és majdnem azt írtam: a Dreyfus érdekében vívott küzdeleméig), ahol is nem Bílek volna a harcban a Janáček vagy a Dreyfus (hiszen az ő sora állítólag s alkalmasint jól megy, abban a cikkben az állt, hogy van munkája, egy kis szobrának - *A vak férfi* - már a hetedik másolatát rendelték tőle, ismeretlennek se ismeretlen, a cikk - amely általában az állam által a művészetre fordított összegekkel foglalkozott - kimondottan „velikán"-nak[38] nevezte, az eredetiség kérdése nem adhat külön értéket az érdekében folytatott küzdelemnek, le sem szállíthatja e küzdelem rangját), nem, maga a plasztika művészete volna az és az emberi szem boldogsága. És én itt még mindig a kolini Huszra gondolok (s tulajdonképpen nem is annyira a Modern Galéria-beli szobrára, nem a vyšehradi temetőben álló síremlékre s még ezekre is inkább, mint az emlékezetemben elúszó, nem könnyen hozzáférhető fa kisplasztikák és grafikák tömegére, melyeket korábban tőle láthattunk), csak arra: ahogy kijövünk a mellékutcából, és megpillantjuk magunk előtt a tágas teret, körülötte a kis házakat, középen pedig Husz alakját, és az egész - bármikor, hóban vagy nyárban, lélegzetállítóan és felfoghatatlanul, mert szinte önkényesnek érezzük, ahogy az a hatalmas kéz pillanatonként újra kikényszeríti - magát a nézőt is bekerítve egységes. Valami hasonlót ér el talán az idő áldó múlásával a weimari Goethe-ház, ám ennek alkotójáért aligha lehetne harcolni, és házának ajtaja örökké zárva.

[38] Nagy ember.

Nagyon érdekes volna azonban megtudni, hogyan került sor a Husz-emlékmű felállítására; amennyire néhai unokafivérem elbeszélésére visszaemlékszem, a városi vezetés már előtte is ellenezte a dolgot, utána még inkább s bizonyára még ma is. [...]

[Planá, az érkeztető bélyegző kelte: 22. IX. 11.]

Kedves Max - ne beszélj „helyes ösztönről", mely engem vezérelt, amikor például nem mentem Németországba. Más volt az. Most körülbelül egy hete vagyok itt újra, ezt a hetet nem töltöttem valami vidáman (mert a Kastély-históriát nyilvánvalóan egyszer s mindenkorra félre kellett tennem, a prágai utazás előtt egy héttel kezdődött „összeomlás" óta nem tudtam felvenni az elejtett fonalat, jóllehet az, amit Planában írtam, nem is olyan rossz, mint amit Te ismersz), vidám tehát nem voltam, nyugodt azonban igen, és csaknem meghíztam, aminthogy egyáltalán akkor vagyok a legnyugodtabb, ha Ottlával kettesben lehetek, sógor nélkül, vendégek nélkül. Tegnap délután, ismét igen nyugodtan, elhaladok a háziasszony konyhája előtt, kis beszélgetésbe elegyedünk, ő (bonyolult jelenség), miután eddig forma szerint kedves volt hozzánk, bár e felszín alatt hideg, rosszakaratú, álnok, az utóbbi napokban teljesen megmagyarázhatatlanul nyílttá, szívélyessé, barátságossá vált, vagyis beszélgetésbe elegyedünk tehát, a kutyáról; az időjárásról, az én színemről (*jak jste přišel, měl jste smrtelnou barvu*,[39]) és ki tudja, miféle ördög súgta hirtelen, hogy azzal kezdjek dicsekedni: milyen remekül érzem itt magam, s hogy a legszívesebben végleg itt maradnék, csak a kocsmai koszt tart vissza ettől, azt mondja erre, hogy olyan szorongós vagyok talán, vagy micsoda, ezt elhárítom, nevetséges, és akkor merőben váratlan dolog történik: nemcsak addigi kapcsolatunk teszi, hogy igazán nem is álmodtam volna ilyet (ráadásul egy gazdag asszony), tény, hogy egyszer csak fölajánlja, legyek a kosztosa, ameddig csak tetszik, már mondja is a részleteket, hogy a vacsora akkor így stb. Boldogan fogadom el az ajánlatot, minden eldőlt; itt maradok most már egész télen, biztos, még egyszer köszönetet mondok, megyek. Ám alighogy fölérek a lépcsőn a szobámhoz, jön az „összeomlás", ez már itt Planában a negyedik. (Az első egy gyerekricsajos napon volt, a második, amikor Oskar levele jött, a harmadik, amikor arról volt szó, hogy Ottla már szeptember 1-én átköltözik Prágába, én meg még egy hónapig maradok, és a kocsmában kell étkeznem.) Az állapot külső jegyeit nem kell leírnom, te is ismered őket, hanem a tapasztalatod szerinti maximumot gondold itt, amikor már tényleg az ájulás fenyeget. Mindenekelőtt pedig tudom, hogy az éjszaka megint nem lesz alvás, alvóképességem szívét tépte ki, ami történt, mi több, már most álmatlan vagyok, jóformán előre élem az álmatlanságot, úgy szenvedek, mintha már mögöttem volna az átvirrasztott éjszaka. Akkor fogom magam, kimegyek, egyébre se bírok gondolni, egyéb se foglalkoztat, csak valami szörnyűséges szorongás, és a világosabb pillanataimban még a szorongás, hogy szorongani fogok. Egy útkereszteződésnél véletlenül összefutok Ottlával, mi több, ez a hely, szintén véletlenül, épp az a hely, ahol akkor találkoztam vele, amikor Oskarnak adtam volna fel a választ a postán. Ezúttal valamivel jobban folyik le a dolog. Tudniillik borzasztó fontos, hogy mit mond Ottla. Ha csak a leghalványabban helyesli is a tervet, akkor legalább néhány napra irgalmatlanul elvesztem. Mert ami engem illet, én magam, önmagamból s magamtól, a legparányibb ellenvetésre sem vagyok képes e tárgyban, hogyne, ez a terv nagy vágyam beteljesülését hozza, magam lehetek, nyugton, jól ellátnak, nem is drágán, itt maradhatok őszre és télre ezen a nekem annyira kedves vidéken. Mi kifogás lehet itt? Semmi más, csak a szorongás, az meg nem kifogás. Következésképpen ha Ottla sem hoz fel semmi kifogást, kénytelen leszek megküzdeni a dologgal, megsemmisítő harcot vívok majd, amelynek ráadásul nem az lesz az eredménye, hogy maradok. Így hát *szerencsére* Ottla mindjárt azt

[39] Amikor idejött, halotti színe volt.

mondja, hogy nem maradhatok, a levegő túl csípős, itt van például a köd stb. Ezzel a feszültség már fel is oldódik, és megtehetem vallomásomat. Marad ugyan a nehézség az ajánlattal kapcsolatban, melyet már elfogadtam, ám ez Ottla véleménye szerint nem jelentős, persze én úgy érzem, hogy jelentős, hogy rettenetes, mert számomra az egész dolog méretei rettenetessé váltak már. Egyelőre mindenesetre egy kicsit megnyugszom, pontosabban csak az értelmem nyugodt, amennyiben ez értelmi kérdés volt, én magam nem nyugodtam meg, túl sok minden kavarodott fel, ami most már él, létezik, és nem csillapítható le egyetlen szóval, hanem ehhez egy bizonyos időnek kell elmúlnia. Akkor kimegyek egymagam az erdőre, mint minden este; a sötét erdőben töltöm legszebb perceimet; ezúttal azonban csak rémület van bennem; a rémület egész este kitart, éjszaka se hagy aludni. Csupán reggeltájt a kertben oldódik fel egy kevéssé a napfényben, amikor Ottla beszél a dologról a háziasszonnyal, én is bekapcsolódom, és nagy bámulattal veszem tudomásul (teljességgel az értelmemen kívül), hogy ez a más vonatkozásaiban világrengető ügy itt pár felszínesen odavetett mondattal kölcsönösen tisztázódik. Úgy állok ott, mint Gulliver, amikor az óriásnők társalgását hallgatta. Mintha még az is kiderülne, hogy a háziasszony egyáltalán nem gondolta olyan komolyan azt az ajánlatot. Én azonban egész nap üreges szemmel meredek a világba.

Mi ez most? Amennyire gondolataim befogják, tudom. Azt mondod, nagyobb dolgon próbáljam magamat. Ez bizonyos értelemben helyes, másrészt viszont az arányszámok nem segítenek, próbálhatnám magam akár az egérlukamban is. S hogy mi az, aminek én ezt tudom: félelem a teljes magánytól. Ha itt maradok egymagam, teljesen magányos leszek. Nem tudok beszélni a helybeliekkel, s ha beszélnék, az csak a magány fokozása lenne. És úgy nagyjából ismerem a magány rémségeit, nem is annyira az egyedülléttel járó magányét, hanem a magányét az emberek között, mint például azt, amiben Matliary részesített eleinte, vagy amit pár napig Spindlermühlében éltem át, hanem erről nem akarok beszélni. Hogyan áll azonban a dolog a magánnyal? Alapjában mégiscsak a magány az egyetlen célom, legnagyobb csábításom, lehetőségem, és feltéve hogy egyáltalán beszélni lehet róla, hogy az életemet „berendeztem", nos, akkor mindig úgy igazítottam, amit lehetett, hogy a magány jól érezze magát. És ennek ellenére: szorongás attól, amit így szeretek. Sokkal érthetőbb a szorongás a magány megőrzéséért, az a szorongás, amelyiknek az ereje mindig egyforma, s ha hívom, máris jön („összeomlás", amikor a gyerekek zajongtak; amikor Oskar levele jött), és érthetőbb még a szorongás a kanyargós középúttól, és ez a szorongás mindhárom közül a leggyengébb. E két szorongás között őrlődöm fel - a harmadik csak akkor segít nekik, ha kiderül, hogy szökni próbálnék -, és a végén még valami nagy molnár veszekedni is fog velem, hogy ennyi munkából nem lett kenyere. Tény mindenesetre, hogy egy olyan élet, amilyet például a kikeresztelkedett nagybátyám élt, borzasztana, holott az én utam mentén lelhető az is, legföljebb nem célként, viszont neki sem az volt a célja, legföljebb a hanyatlás utolsó stádiumában. Jellemző egyébként, hogy üres lakásokban olyan jól érzem magam, de mégsem egészen üresekben, hanem ahol emberek emléke él, ahol új élet készülődik, lakásokban, ahol berendezett, házastársi hálószobák vannak, gyerekszobák, konyhák, ahol reggel bedobják - másoknak - a postát, be - másoknak - az újságot. Csak sose jöjjön meg az igazi lakó, ahogy a múltkor is történt velem, mert az rettenetesen megzavar. Tessék, itt az „összeomlások" története. [...]

Napló

Szeptember 26. Két hónapja nem jegyeztem fel semmit. Megszakításokkal jól telt el, hála Ottlának. Néhány napja újra összeomlás. Első napján felfedezésfélére jutottam az erdőben.

Milenához

Kedves Milena asszony, azt hiszem, jobb, ha nem beszélünk sokat a hátfedezékről és arról, ami ezzel összefügg, ahogy például hazaárulásról is jobb hallgatni háborús időkben. Hiszen vannak olyan dolgok, amelyeket nem lehet egészen megérteni, amelyeket végső soron csak kitalálni lehet, olyan dolgok, amelyekkel kapcsolatban csak „nép" vagyunk. Befolyásoljuk az eseményeket, hiszen nép nélkül háborúskodni sem lehet, és ebből jogot formálunk a beleszólásra, de a dolgokat valójában mégis csupán a hatóságok átláthatatlan hierarchiájában ítélik meg és döntik el. És ha az eseményeket egyszer valóban a szavunkkal befolyásoljuk, akkor ebből csak károk keletkeznek, mert hát ezek a szavak szakszerűtlenek, rakoncátlanok, mintha álmunkban mondtuk volna ki őket, és a világ tele van kémekkel, akik fülelnek. A legjobb ebben a tekintetben az olyan nyugodt, méltó lény, akit nem érinthetnek meg a provokációk. Hiszen itt provokáció minden, még a fű is, amelybe Maga leül a hosszú csatorna mentén. (Egészen felelőtlenül egyébként, olyan időben, amikor én fűtött kályha mellett az ágyon, ágymelegítő, két takaró és dunyha alatt a megfázástól félek.) Végül is csak arról formálhatunk ítéletet, hogy miként hat a külső látszat a világra, és ekkor a betegségem előnyt biztosít nekem a Maga, mondhatjuk így, iszonyú sétáival szemben. Mert ha én abban az értelemben beszélek a betegségről, akkor alapjában véve senki sem hisz nekem, és ez valóban csak tréfa. [...]

Georg Kaiser - keveset ismerek tőle, és nem vágytam többre, a színpadon mindenesetre nem láttam még semmit sem tőle. A pere két évvel ezelőtt nagy hatással volt rám, a Tátrában olvastam a tudósításokat, különösképpen a nagy védőbeszédet, amelyben kétségbevonhatatlannak nyilvánította azt a jogát, hogy idegen dolgokat tulajdonítson el, a német történelemben elfoglalt helyét Lutheréval hasonlította össze, és elítélésének esetére azt kívánta, hogy vonják fel Németországban a zászlókat félárbocra. Itt az ágyamnál főként legidősebb fiáról beszélt (három gyereke van), aki tízéves, és akit nem enged az iskolába, és nem is tanít, aki tehát még nem tud olvasni, se írni, de szépen rajzol, és egész nap az erdőben és a tavon időzhet (magányos vidéki házban laknak Grünhaidéban, Berlin mellett). Amikor ezt mondtam búcsúzóul Kaisernek: „Mindenesetre ez egy nagy vállalkozás", ezt felelte: „Ráadásul az egyetlen, a másik ugyanis meglehetősen vacak." Figyelemre méltó volt és nem egészen kellemes, hogy így állt előttem, félig vadóc-vidám berlini kereskedő, félig bolond. Nem látszik egészen megrendültnek, de részben túlontúl erőteljes benyomást kelt, állítólag csak a trópusok rongálták meg, semmi más (fiatal korában dél-amerikai állást vállalt, betegen tért vissza nyolc éven át hevert tétlenül odahaza a kanapén, és aztán egy gyógyintézetben kezdett magához térni). Arca is ezt a felemásságot fejezi ki: lapos arc megdöbbentően üres világoskék szemmel, amely azonban arcának más részeihez hasonlóan villámgyorsan ráng ide-oda, miközben arcának többi része mozdulatlan marad, mintha megbénult volna. Egyébként Maxra egészen más benyomást gyakorolt, szerinte felvidítja az embert, valószínűleg ezért is kényszerítette jóindulatúan Kaisert arra, hogy felkeressen. És most az egész levelet elfoglalja. Akartam még mondani egyet-mást. Majd a következő alkalommal.

Kedves Milena asszony, meg kell vallanom, hogy egyszer nagyon irigyeltem valakit, mert szerették, jótékony oltalomban, az értelem és erő oltalmában és békésen feküdt a virágok között. Az irigység mindig kéznél van nálam.

A *Tribuná*-ból, amelyet nem mindig, de néhányszor olvastam, azt a következtetést merészeltem levonni, hogy jól töltötte a nyarat. Egyszer Planában kaptam meg a *Tribuná*-t, a pályaudvaron, egy nyaraló nő beszélgetett ott másokkal, és a háta mögött tartotta a lapot,

éppen elém, és akkor a nővérem elkérte azt a számomra. Nagyon mulatságos cikke volt ott, ha nem tévedek, a német fürdők ellen. Egyszer a vasúttól távol eső nyaralóélet boldogságáról írt, az is szép volt; vagy ez ugyanaz a cikk volt? Nem hiszem. A kirakatokról szóló cikke nagyszerűen fölényes volt, mint mindig, amikor a *Národni listy*-ben jelentkezik, és maga mögött hagyja a zsidó (-divat)-iskolát. Aztán lefordította a szakácsokról azt a cikket, miért? Különös a néni, egyszer azt írja, hogy bérmentesítsük szabályszerűen a leveleket, aztán meg azt, hogy semmit se dobjunk ki az ablakon, csupa támadhatatlan dolog ez, és mégis kilátástalan harcot jelent, de néha, ha nagyon figyelünk, mégis belészivárog valami kedves, megindító és jó íz, csak a németeket ne utálná olyan nagyon, a németek csodálatosak és azok is maradnak. Ismeri Eichendorff versét: „Ó tág völgyek, ó hegytetők!", vagy Justinus Kerner versét a fűrészről? Ha nem ismeri, egyszer lemásolom Magának.

Planáról mesélhetnék egyet-mást, de most már túl vagyok rajta. Ottla nagyon kedves volt hozzám, noha rajtam kívül még egy gyereke is van. Tüdőm, legalábbis szabadban, tűrhetően viselkedett, itt, ahol már tizennégy napja időzöm, nem voltam még orvosnál. Túlontúl rossz azonban nem lehet a helyzet, ha például a szabadban - szent hiúság! - egy órán át és még tovább is bírtam fát hasogatni, el sem fáradtam, és mégis boldog voltam pillanatokra. Más, az alvás és az ehhez tartozó virrasztás, rosszabb volt néha.

Hát a Maga tüdeje, ez a büszke, erős, meggyötört, rendíthetetlen lény?

A Maga K.-ja

Most már olyan régen nem írtam Magának, Milena asszony, és ma is csak egy véletlen folytán írok. Tulajdonképpen nem kellene mentegetődznöm, amiért nem írok, hiszen tudja, hogyan gyűlölöm a leveleket. Életem minden szerencsétlensége - és ezt nem panaszosan mondom, hanem az általános tanulság okából -, ha úgy tetszik, a levelekből vagy a levélírás lehetőségéből fakad. Emberek alig csaptak be valaha is, de a levelek mindig, éspedig itt sem az idegenek, hanem a sajátjaim. Az én esetemben különös balszerencse ez, amelyről nem akarok tovább beszélni, egyúttal azonban általános csapás is. A levélírás könnyű lehetősége - pusztán elméletileg nézve - szükségképpen a lelkek iszonyú szétroncsolását szabadította a világra. Hiszen ez érintkezés a kísértetekkel, mégpedig nemcsak a címzett kísértetével, hanem a saját kísértetünkkel is, amely a kezünk alatt alakul ki a levélben, amelyet írunk, vagy akár a levelek sorozatában, ahol is az egyik levél a másikat keményíti meg, és tanúként hivatkozhat rá. Hogyan jutottak arra a gondolatra, hogy az emberek érintkezhetnek egymással levelek útján! Gondolhatunk egy távol lévő emberre, és megfoghatunk egy közel lévőt, minden egyéb meghaladja az emberi erőt. Levelet írni azonban annyi, mint lemeztelenedni a kísértetek előtt, akik mohón várnak erre. A leírt csókok nem jutnak el a helyükre, hanem útközben kiisszák őket a kísértetek. E bőséges táplálék folytán sokasodnak ilyen példátlanul. Az emberiség érzi ezt, és harcol ellene; hogy a lehető legteljesebben kiiktassa az emberek közül a kísérteteket, és elérje a lelkek természetes érintkezését, békéjét, feltalálta a vasutat, az autót, a repülőgépet, de semmi sem segít, ezek nyilvánvalóan olyan találmányok, amelyeket már bukás közben dolgoztak ki, az ellentábor annyival nyugodtabb és erősebb, a posta után feltalálta a távírót, a telefont, a szikratávírót. A szellemek nem pusztulnak éhen, de mi tönkremegyünk.

Csodálom, hogy Maga nem írt még erről, nem mintha a közléssel meg lehetne gátolni, vagy el lehetne érni valamit, ehhez már túl későre jár, de hogy legalább megmutassuk „nekik": felismertük őket.

Egyébként „ők" a kivételekről is felismerhetők, olykor ugyanis akadálytalanul átengednek egy-egy levelet, és ez úgy érkezik meg, mint baráti kéz, könnyen és jóságosan simul a

kezünkbe. Mármost valószínűleg ez is csak látszólagos, és talán ezek az esetek a legvészesebbek, és inkább kell óvakodnunk tőlük, mint a többitől, de ha ez káprázat, akkor legalább tökéletes.

Valami hasonló történt velem ma, és tulajdonképpen ezért jutott eszembe, hogy írjak Magának. Ma levelet kaptam egy barátomtól, akit Maga is ismer; már régóta nem írunk egymásnak, ami fölöttébb értelmes elhatározás. Az előbb mondottakkal függ össze, azzal, hogy a levelezés olyan pompás ellenaltatószer. Milyen állapotban érkeznek meg a levelek! Kiszáradva, üresen és felkavarón, pillanatnyi öröm, melyet hosszú fájdalom követ. Miközben önfeledten olvassuk őket, felrebben az a kis alvás, amink van, kiröpül a nyitott ablakon, és hosszú ideig nem tér vissza. Ezért nem írunk tehát egymásnak. De gyakran, noha túl futólag, gondolok rá. Egész gondolkodásom túl futólagos. Tegnap este azonban sokat gondoltam rá, órákon át; ellenségességük miatt oly drága éjszakai óráimat az ágyban azzal töltöttem, hogy egy elébe terjesztett levélben ugyanazokkal a szavakkal folyvást csak megismételjek néhány olyan közlést, amelyet akkoriban fölöttébb fontosnak vétem. És reggel valóban jött tőle egy levél, és ezenfelül azt a megjegyzést tartalmazta, hogy barátomat egy hónap óta vagy talán helyesebben egy hónappal ezelőtt olyan érzés fogta el, mintha hozzám kellene utaznia - ez a megjegyzés figyelemreméltóan egybevág olyan dolgokkal, amelyeket átéltem. Ez a levél-história késztetett arra, hogy levelet írjak, és ha már megírtam, hogyan ne írnék Magának is, Milena asszony, akinek talán a legszívesebben írok (amennyiben egyáltalán írhatunk szívesen, amit azonban csak a kísérteteknek mondok, akik sóváran sorakoznak az asztalom körül).

A Kurt Wolff Verlaghoz

[Prága, az érkeztető bélyegző kelte: 1922. október 21.]

[...] Egészen véletlenül értesültem róla, hogy *Az átváltozás* és *Az ítélet* magyar fordításban 1922-ben megjelent a kassai *Szabadság* című lapban, a *Testvérgyilkosság* pedig a *Kassai Napló* 1922-es húsvéti számában. A fordító a Berlinben élő magyar író, Márai Sándor. Tudtak Önök erről? Kérem mindenesetre, hogy a továbbiakban a magyar fordítás jogát tartsák fenn kitűnő magyar irodalmár ismerősömnek, Robert Klopstocknak, aki bizonyára kitűnő munkát végez majd.

Őszinte nagyrabecsüléssel, F. Kafka

Napló

November 14. Este mindig 37,6, 37,7. Ülök az íróasztalnál, nem csinálok semmit, alig jutok ki az utcára. Mégis Tartuffe módra panaszkodom a betegségemre.

Klopstock Róberthoz

[Prága, 1922. november 22.]

Kedves Robert, mikor fog már végre ráfestések nélkül olyannak látni engem, amilyen csakugyan vagyok, tehetetlenül heverve itt a kanapén. Fent az orosz templom legkiállóbb toronyhegyén, szemközt velem, tetőfedő bádogosok mászkálnak, dolgoznak és énekelnek

esőben-szélben, csak bámulom őket a nyitott ablakból, mint az előidők óriásait; ha én kortárs vagyok, mi egyebek lehetnek ők, mint óriások az előidőkből. Hogy nem írtam, semmi más oka, csakis ez, illetve még egy: tehetetlenségem, mely az Ön meggyőzéséig se jut el.

Nagyon köszönöm. Apránként, csekély segítséggel itt-ott mégis kiássák hát ezt a nagy embert a magyar sötétségből, persze bizonyára sok tévképzet is kavarog a dolog körül, elsősorban hamis analógiáké. Egy ilyen fordítás kissé mintha a szellemek panaszára emlékeztetne, amikor a médiumok kínzó tehetségtelenségét emlegetik fel. Itt így fonódik egybe az olvasó és a fordító, nem a legalkalmasabb médiumként. De a próza egyértelműbb, és ott mégis valamivel nagyobb közelségből látni őt. Egyet s mást nem értek, ám az egészet jól tudom, hova tegyem, és - mint ilyen esetekben mindig - boldog vagyok, hogy ez a költő élt, él, s valami módon a rokonává tesz - „... rokona... nem vagyok senkinek... ”, írja, íme, ebben is rokonok vagyunk. A versek fordítása nyilvánvalóan siralmas, csak itt-ott lehet helytálló egy hang, egy szó talán. Hogy a dolognak az eredetihez való viszonyát bemérjem, elegendő, ha mércéül önmagam s a bádogos tetőfedők viszonyát használom. [...]

Max Brodhoz

[Prága, 1922. december]

Kedves Max, érdemben a Te tájékoztatásodra, mert Werfel megy hozzád, mellesleg viszont azért is, hogy gondolatban vigasztalódjam általad.

Tegnap Werfel nálam járt Pickkel, a látogatás, melynek különben nagyon örültem volna, kétségbeeséssel töltött el. W. tudta ugyanis, hogy ismerem a *Schweiger*-t, tudhattam hát én is, hogy beszélnem kell majd róla. Ha közönséges nemtetszésről lenne szó csupán, az ilyenből kivághatja magát az ember; nekem azonban ez a darab sokat jelent, engem közelről érint, iszonyúan talál a legiszonyúbb vonatkozásban, álmomban sem gondoltam, hogy Werfelnek egyszer még be kell számolnom róla, sőt magam sem voltam egészen tisztában a viszolygásom okaival, mert számomra a darab láttán nem volt semminemű belső vita, csupán azt kívántam, hogy lerázhassam. Hauptmann *Anná*-ja iránt talán süket vagyok, de ezt az Annát s körülötte a Patkánykirályt gyötrelmes élességgel hallom; mármost ezek a hallásjelenségek összefüggenek. Viszolygásom okait ma nagyjából így foglalhatnám össze: Schweiger és Anna (és ugyanez vonatkozik természetesen a közeli környezetükre is: a rémes Strohschneider nőre, a professzorra, a docensre) nem ember, egyikük se ember (csak a távolabbi kör - kooperátor, szociáldemokraták társasága - mutat némi látszatéletet). Hogy ezt elviselhetővé tegyék, kitalálnak egy - pokoljelenségüket megdicsőítő - legendát, a pszichiátriai történetet. Viszont így megint csak az történik, hogy a természetüknek megfelelően valami hasonló embertelen dolgot módolnak ki, mint amik ők, és a rémség megkettőződik. És még meg is tízszereződik: ennek az egésznek a színleges, minden oldalpillantást kerülő ártatlansága által.

Mit mondhatnék Werfelnek, akit csodálok, akit még ebben a darabban is csodálok, itt persze csak az erejéért, mellyel ezen a háromfelvonásos iszaptengeren átgázol. Másrészt a darab iránti érzéseim annyira személyes jellegűek, hogy az egész így talán csak rám érvényes. Ő pedig eljön hozzám, elragadóan kedves, és akkor én így, ilyen kihordatlan és kihordhatatlan ítéletekkel fogadjam annyi év után. De nem tehettem mást, ezért hát kifecsegtem ezt-azt szívem undorából. Aztán egész este, egész éjszaka ettől szenvedtem. Ráadásul Picket is megsérthettem biztos, mert izgalmamban szinte észre se vettem, hogy ott van. (A darabról egyébként csak Pick távozása után beszéltem.)

Egészségileg jobban vagyok.

Minden jót az életben s a színpadon.

F.

Franz Werfelhez

[Feltehetőleg elküldetlen. Prága, 1922. december]

Kedves Werfel, azok után, ahogy legutóbbi látogatásakor viselkedtem, Ön nem jöhetett többé hozzám, ezt tudtam jól. És biztosan írtam volna Önnek, ha lassan már a levélírás nem esne ugyanúgy nehezemre, mint a beszéd, s ha egy-egy levél elküldése nem volna olyan keserves; mert lett volna levelem az Ön számára. Mi haszna persze a régi dolgok felhánytorgatásának; hova jutnánk, ha szüntelenül védeni vagy mentegetni próbálnánk régi siralmasságainkat. Csak annyit, Werfel, amit bizonyára enélkül is tud: ha szokványos nemtetszésről lett volna szó, nyilvánvalóan könnyebb lett volna a megfogalmazása, valamint olyan érdektelen lett volna a dolog, amiről egyáltalán beszélni sem kell. Ez azonban borzadály volt, s az ilyesmit megokolni nehéz, aki ilyet érez, makacsnak, dacosnak, kötekedőnek látszik, holott csak boldogtalan. Ön kétségkívül nemzedékének vezérei közé tartozik, ami nem hízelgés a részemről, s amit nem is lehet okvetlenül hízelgésként mondani, hiszen ezt a mocsaras társadalmat elég sok mindenféle vezérelheti. Ezért hát Ön nem is csupán vezér, hanem több annál (Ön is mondott hasonlót Brand hagyatékához írt szép előszavában, szép volt az, kivéve az „ámulvást ámítást áhítók" kifejezést), és akik követik, vad izgalommal követik az Ön útját. S akkor ez a darab. Kitüntetheti bármi jeles vonás színházi s magasabb szempontból, ami azonban a vezérséget illeti, ez meghátrálás, nemhogy nem vezeti benne, de még el is árulja a nemzedéket, leplezgeti, anekdotásítja, vagyis lealacsonyítja szenvedéseit.

De ismét fecsegek, amiként akkor, és képtelen vagyok végiggondolni s kimondani, mi is volna itt a lényeg. Maradjon ennyiben. Ha az Ön iránti érdeklődésem, ez a végsőkig önös érdeklődés nem volna oly nagy, elhagynám még e fecsegést is.

És most a meghívásról; ahogy itt van a kezemben, dokumentumként még nagyszerűbben, valósabban hat. Akadályaim a betegség, az orvos (a Semmeringet ismét okvetlenül elutasítja, Velencét kora tavasszal nem feltétlen), valamint a pénz (ki kellene jönnöm havi ezer koronából), ám a legfőbb akadály valami más. Hogy prágai ágyam vízszinteséből egyszerre odakerüljek a Szent Márk térre délceg derékkal, képzelőerőm segítségével még épp hogy megy; ám az az elképzelés, hogy például Velencében társasággal vacsorázom (csak egymagamban vagyok képes étkezni), már a legvadabb fantázián is kifog. Ettől függetlenül: ki nem engedem a kezemből a meghívást, és nagyon köszönöm, Werfel.

Januárban talán látom. Isten önnel!

Híve, Kafka

Napló

December 18. Állandóan az ágyban. Tegnap *Vagy-vagy.*

Max Brodhoz

[Valószínűleg 1922.]

Kedves Max, nem mehetek, hétkor kell vacsoráznom, különben végképp nincs alvás, íme, az injekciós fenyegetés megteszi a hatását. Továbbá épp ma (ahogy mindennap épp) valami nem könnyű dologgal kell megbirkóznom. Olykor úgy vagyok, mint egy tréningező gladiátor, nem tudja, mire szánják, hanem a rá rótt tréningből ítélve, talán nagy küzdelemről lesz szó egész Róma szeme láttára.

1923

Klopstock Róberthoz

[Prága, 1923. március végén]

[...] Az állítólagos „alacsonyabbrendűség” abban áll, hogy mi, kétségbeesett patkányok, hallván Urunk lépteit, szétfutunk minden irányba, például a nőkhöz, Ön valakihez menekül, én az irodalomhoz, persze mindez hiába, s erről mi magunk gondoskodunk már a menedékhelyek megválasztásával, azzal, hogy milyen nőket választunk, stb. Ez az alacsonyabbrendűség.

Mindamellett bevallhatom, hogy Matlárban más voltam, és Prágában más vagyok. Mert azóta az őrület korszakai korbácsoltak végig, s a nyomukban írni kezdtem, és ez, hogy írok, nekem valami minden körülöttem élő ember számára a legborzasztóbb módon (hallatlanul borzasztóan, erről nem is szólok) a legfontosabb a világon, mint, mondjuk, az őrültnek az őrülete (ha azt elveszítené, „beleőrülne”), vagy mint a terhessége a nőnek. Ennek, hadd ismételjem meg itt is, semmi köze az írások értékéhez, hiszen az értéket mindenekfeletti pontossággal érzem, ám azt az értéket is, amit az én számomra jelent... És ezért őrzöm az írást reszkető szorongással, körültekerítve minden zavarás ellen, és nemcsak azt, hogy írok, hanem ami ettől elválaszthatatlan: hogy magam vagyok. És amikor például tegnap azt mondtam, hogy ne vasárnap este jöjjön, hanem csak hétfőn, és Ön kétszer is megkérdezte: „este akkor hát ne?”, és nekem legalább a második kérdésre felelnem kellett, s azt mondtam: „Egyszer már Önre is ráfér egy kis pihenés”, ez szín hazugság volt, mert a magányom számított csak.

Ez a különbség tehát igen erősen fennáll Matlárral szemben, más különbség azonban nincs, természetesen arról sincs szó, hogy itt kevésbé volnék „tehetetlen” (ahogy Ön ezt helyesen mondta), mint Matlárban.

A mellékelt levél este íródott, nagyjából tűrhetően szilárd állapotomban. Részben álmatlan, részben álomroncsos éjszakámon kigondoltam még egy másik levelet is, ám ez most, napvilágnál, megint időszerűtlennek látszik. Csupán ennyit: az Ön levelének igazsága és szépsége, valamint a tekintetének igazsága és szépsége mindenképpen megérdemli, hogy igazságommal és rútságommal válaszoljak. De hát ezt teszem kezdettől fogva, szóban és írásban, az első nyugszékes délután óta, az Iglóra írt első levél óta, és éppen az a leggyötrőbb, hogy nem hisz nekem (holott én hiszek Önnek), vagy ami még rosszabb, hogy hisz is nekem, meg nem is, de mind a hittel, mind a hitetlenséggel engem sújt, s ha így, ha úgy, az életem gyökeréig hatoló kérdéssel - „Ön miért nem más, mint amilyen?” - hasogat és éget.

Levele egyébként tartalmaz még egy újdonságot, amely csak azzal összefüggésben világosodott meg előttem, hogy Ön az orvos előtt dadogott, amit viszont én nem hiszek. Beszélgetéseinkben és leveleinkben kezdettől fogva rögzített kérdés volt: Budapesten azért nem tanulhat, mert világot akar látni, mert unokanővérének közelében nem bír élni, elsősorban pedig, mert a politikai viszonyok olyanok, amilyenek; íme, három lényegi ok, s csaknem mindegyik levelében megerősítette ezt. Így még abban a levélben, amelyikben legutoljára útlevélért folyamodott, az áll, hogy a pozsonyi minisztérium által adott tartózkodási engedélyt feltétlenül át kell vezetni az új útlevélbe, mert a jelenlegi körülmények között a halállal egyértelmű, ha nem jut ki Magyarországról. (Ezt némileg túlzásnak tartottam ugyan, mindenesetre Önnek elegendő volt, hogy Budapestet a távolból alkalmatlan helynek ítélje tanulmányainak foly-

tatására.) És a legutóbbi budapesti levelében újra az áll, hogy az unokanővére mellett nem bír élni. Budapest tehát lehetetlen volt, ezt én elismertem, de rólam e tárgyban szó sem volt, rólam csak akkor volt szó azután, amikor választania kellett a Budapesten kívüli egyetemek között. Hogy rám s egyebekre való tekintettel Prágát választotta, helyesnek tartottam, de mindezt csupán azzal a feltétellel, hogy Budapest - tőlem függetlenül is - lehetetlen. Ebben kíván az Ön tegnapi levele módosításhoz folyamodni. És ebben nincs igaza.

Napló

Június 12. Az iszonyú utóbbi idők. Felsorolhatatlanok, szinte szünet nélkül. Séták, éjszakák, nappalok, semmi másra nem képesen, csak fájdalomra.

És mégis. Nem „és mégis", akármilyen szorongva és feszülten nézel is rám, Krizanowskaja, az előttem lévő levelezőlapról.

Egyre aggodalmasabban írok le bármit is. Érthető. Minden szó, ahogy a szellemek keze forgatja - jellemző mozdulatuk kezük e lendülete -, a beszélő ellen fordított nyárssá válik. Kiváltképpen olyan megjegyzés, mint emez. És így a végtelenségig. Vigasz csak az volna: megtörténik, ha akarod, ha nem. És csak észrevétlenül keveset segít, amit te akarsz. Több, mint vigasz: neked is vannak fegyvereid.

Tile Rösslerhez

[Müritz, a bélyegző kelte: 1923. VIII. 3.]

Kedves Tilém, a posta összekuszálta leveleidet, a második délben jött meg, az első csak utána, este, az esti levelet a strandon kaptam meg, ott volt Dora is, olvastunk épp egy keveset héberül, ez volt az első napfényes délután hosszú idő óta s bizonyára hosszú ideig az utolsó, a gyerekek zajongtak, a strandkosaramba nem bújhattam be, mert ott a sógor a futballozás közben megsérült lábujját ápolta, így hát csak álltam, úgy olvastam leveled, miközben Felix fölöttem, körülöttem, rajtam át kövekkel próbált eltalálni egy mögöttem elhelyezkedő karót. Mégis nyugodtan olvastam leveledet, örültem, hogy hiányzunk neked, de ugyanúgy boldog voltam, hogy - legalábbis pillanatnyi érzésem szerint - az elutazással korántsem veszítettél annyit, mint hiszed. Valahogy nem érzem már olyan jól magam itt, mint korábban; nem tudom pontosan, mi teszi, személyes fáradtságom, az álmatlanság, a fejfájás, de - ennyire! - miért nem volt mindez korábban is? Talán nem szabad túl hosszan időznöm egy helyen; bizonyos emberek csak akkor érezhetik valóban otthon magukat, ha úton vannak. Külsőleg minden a régi, az otthonban mindenki igen kedves hozzám, sokkal kedvesebb, mint ahogy én láthatóan viszonozhatom, különösen Dora, akivel a legtöbbet vagyok együtt, csodás lény, mégis, az otthon, önmagában véve, már nem olyan egyértelmű, mint korábban volt, egy látható csekélység belerontott a képbe, más láthatatlan csekélységek azon vannak, hogy tovább rontsák, ami maradt, vendég vagyok itt, idegen, ráadásul fáradt vendég, nincs módom beszélni, tisztázni a dolgokat, és így elmaradok, eddig minden este ott voltam, de ma, bár péntek este van, attól félek, nem fogok elmenni. [...]

Klopstock Róberthoz

[Müritz, 1923. augusztus eleje]

[...] Hétfő reggel elmegyünk innen, én persze maradnék még, ha egyedül maradhatnék. Így azonban, merőben a kolóniára támaszkodva, nem tudnék élni, hiszen ott vendég vagyok csak. Méghozzá nem is egyértelmű vendég, ez fáj, helyzetem nem egyértelmű, mert az általános kapcsolatot még egy személyes is keresztezi.

De bármiféle zavaró részletek vannak is, és ha megélhetéshez kevés is ez így, Müritzben s Müritzen túl is számomra a legfontosabb a kolónia. Berlinben egy-két napig maradok, ha nem leszek fáradt, vállalkozom merészen egynapnyi Karlsbadra is, azaz Berlinből Karlsbadon át térek vissza Prágába, ez talán nem olyan költséges. A merészség gondolati szempontból nem akkora, amilyennek a szavaimból feltűnhet, hiszen gondolatban már elintéztem magammal, hogy Marienbadba megyek a szüleimhez, ám a szüleim a rossz idő miatt hamarább térnek vissza Prágába, így már nem találnám őket ott. Ezért bizonyos értelemben kisebb merészség, hogy Karlsbadon át egyenesen Prágába megyek, valahogy úgy van ez, ahogy az orosz cár sem változtatgathatta önkényesen az útiterveit, mert csak az előkészített útszakaszokon érezhette magát merénylőktől biztonságban. Életvitelem nem kevésbé nagyszabású. [...]

[Levelezőlap. Schelesen, a bélyegző kelte: 1923. IX. 13.]

Kedves Robert, csakugyan elérhetetlen volna Önnek a *mensa*? Baj lenne, és akkor persze tennünk kell valamit. Mindenesetre beszélek Maxszal. A Karinthy-történet annak idején a *Tagblatt*-ban jelent meg? - Hogy már ebben a félévben Berlinbe kellene mennie, ezt csak az otthon első bódulatában gondoltam így, a jelenlegi körülmények között túl bonyodalmas lenne, ám a későbbieket tekintve nem szabad elvetni ezt a lehetőséget, hiszen a magányos prágai élet hosszú távon nem Önnek való: egy kis irodalom a kávéházban, egy kis vita a szobatársakkal, gyász és remény némi szomorú keveréke kettőnk között, kapcsolat Maxszal, nos, ez azért túlságosan kevés, vagy ha nem kevés is, rossz koszt, még ha én mint született prágai mindent sokkal borúsabban látok is, mint amilyen a valóságban, de még ezzel a megszorítással is borús a kép, ha az otthonban megnyílt távlathoz hasonlítom. Palesztina egyébként is elérhetetlen lett volna a számomra, viszont így, a berlini lehetőségeket figyelembe véve, nem is sürgetős. Persze Berlin is csaknem elérhetetlen (hőemelkedésem van s egyebek), és előfordulhat, hogy a palesztinai utazás scheleseni úttá zsugorodik. Maradjon legalább ennyiben, s nehogy az legyen belőle a végén, hogy csak a liften megyek az Altstadter Ring egyik bérházában, a szobámig. Anyám viszont Párizsban van.

Oskar Baumhoz

[Levelezőlap. Berlin-Steglitz, a bélyegző kelte: 1923. IX. 26.]

Kedves Oskar, másfél napot töltöttem most Prágában, és nem jártam nálatok, bármennyire vágytam is rá, hogy lássalak titeket. De hát hogyan mehettem volna vakmerő vállalkozásom előtt, mely abban áll, hogy néhány napra Berlinbe jöttem. Az én körülményeim között ez olyan vakmerőség, amihez foghatót csak akkor találunk, ha a történelemben visszalapozunk, mondjuk, Napóleon oroszországi hadjáratáig. Egyelőre látszólag tűrhető minden, ahogy egyébként akkor is az volt. Jössz netán a közeljövőben Berlinbe? (A szobrászdráma!) Vagy

nem engednek a kurzusaid, melyekről még nem tudom, szomorkodni kell-e miattuk, vagy nyugodtan kell venni őket.

Szívből üdvözöl mindnyájatokat

Ha netán berlini megbízásaid lennének -

F.

Felix Weltschhez

[Levelezőlap. Berlin-Steglitz, a bélyegző kelte: 1923. X. 9.]

Kedves Felix, nagyon köszönöm a *Selbstwehr*-t, tovább maradtam, mint gondoltam, és roppantul hiányzott volna. Lisénél nem voltam még, a napok olyan rövidek, még gyorsabban telnek, úgy érzem, mint Prágában, és szerencsére sokkal észrevétlenebbül. Hogy gyorsan múlnak, az persze szomorú, de hát az idővel ez már csak így van, mihelyt elvettük a kezünket kerekéről, csak zúg tovább, és többé nem látunk helyet a kezünk számára. A lakás közvetlen környékéről nem jutok ki szinte soha, igaz, csodálatos környék, utcám ugyanis nagyjából az utolsó félig-meddig városi utca, mögötte már kertek és villák jönnek, dús, régi kertek. Langyos estéken oly erős illat száll, amilyet szinte még sehol nem éreztem. Akkor itt van még negyedórányira a nagy botanikus kert és az erdő, ahol azonban még nem jártam, de az sincs félórányira se. A kis kivándorló szép foglalatba került hát. - Még egy kérés, Felix; ha van rá módod, támogasd egy kicsit (állásközvetítés) a szegény Klopstockot.

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat

F.

Max Brodhoz

[Levelezőlap. Berlin-Steglitz, az érkeztető bélyegző kelte: 1923. X. 16.]

Kedves Max, Emmy valószínűleg mondta már neked: nem akarok Prágába menni, most nem, talán két hónap múlva. Aggodalmaid alaptalanok: az újságokat nem olvasom, az idők káros következményeit a magam bőrén egyelőre nem éreztem, ami az étkezést illeti, pontosan, de hajszálpontosan ugyanúgy élek, mint Prágában, rossz időben a szobámban maradok, a köhögés, melyet csak véletlenül említettem, nem ismétlődött. Rosszabb viszont, hogy az utóbbi időben éji kísértetek látogatnak, de a visszatérésre ez sem ok; ha nem bírok velük, legyen az is inkább itt, mint ott, egyébként annyira azért még nem vagyunk. Téged meg úgyis látlak nemsokára. Volnál olyan kedves, hogy elhoznál nekem egy kézitáskára való téli holmit? Föladnád csomagpoggyászodként, itt átadnád a vényt a csomagkézbesítő-szolgálatnak, csupán Bodenbachban kellene bajlódnod vele. Megtennéd? Találkoztam néhányszor E.-vel. Úgy látom, megint derűsebb és erősebb, főleg akkor éreztem ezt, amikor Prágával beszélt telefonon.

Szeretettel, F.

Három dolgozat, melyet E.-től kaptam, nagy örömemre volt.

Klopstock Róberthoz

[Levelezőlap. Berlin-Steglitz, a bélyegző kelte: 1923. X. 16.]

Kedves Robert, Frýdek jó kiút; nagyon örülök, hogy ilyet talált. Mikor lesz az a vizsga? - Ami engem illet, fölösleges minden aggály: ha csak egy mód van rá, nagyon szeretném itt tölteni a telet. Ha esetem merőben új lenne a történelemben, jogos volna az aggódás, hanem hát vannak elődeim, például Kolumbusz sem fordult vissza mindjárt egykét nap után a hajókkal. - Kosztolásomról: nem étkezem nagy társaságban, tehát csak belső szégyenkezésre van módom. Egyébként itt Steglitzben békés az élet, a gyerekek jó színben vannak, a koldulás mértéke nem nyugtalanító, a korábbi gazdag idők bőséges alapokat hagytak erre a korra, tehát, épp ellenkező előjellel, inkább ez megszégyenítő. A város belsőbb részeit persze nem látogatom, mindössze háromszor jártam bent, az én Potsdamer Platzom a steglitzi városháza előtti tér, s ha még ez is túl lármás, boldogan alámerülhetek a csodálatos csendű fasorokba.

Minden jót,

F.

Maxnak és Felixnek írtam, keresse fel őket.

Max Brodhoz

[Berlin-Steglitz, az érkeztető bélyegző kelte: 1923. X. 27.]

[...] ... a külső körülmények eddig korántsem olyan rosszak, mint hinnéd; általánosságban - talán, de részleteiben bizonyosan nem, mindeddig, ami például az étkezést illeti, ugyanúgy éltem, mint Prágában, vajat ugyan küldenek nekem, de azt is kapni itt. Csak hogy képet adjak neked az árakról: épp a telefonbeszélgetés napján bent ebédeltem a városban, egy vegetáriánus étteremben a Friedrichstrassén (különben mindig odahaza eszem, amióta itt vagyok, ez volt a második vendéglői étkezésem) D.-vel. Ettünk: spenótot tükörtojással és burgonyával (kitűnő volt, jó vajjal készült, már a mennyisége is jóllakatott), azután zöldségszelet következett, majd núdli almapürével és szilvakompóttal (erre ugyanaz vonatkozik, mint a spenótra), akkor még külön egy szilvakompót, majd egy paradicsomsaláta és egy zsömle. Az egészért fizettünk - bőséges borravalóval - nyolc koronát, ez igazán nem sok. Talán kivételes szerencsénk volt csak az árfolyam pillanatnyi állása miatt; a drágulás tényleg óriási, ennivalón kívül semmit se lehet vásárolni, de mint mondtam, enni még lehet Berlinben, s nem is rosszul. Ezért tehát ne fájjon a fejed.

Üdvözlöm Felixet és Oskart, szólj nekik is pár jó szót rólam. Talán ma E.-vel színházba megyek, *A nép ellensége* van műsoron Klöpferrel. Eddig még minden estémet itthon töltöttem.

Klopstock Róberthoz

[Berlin-Steglitz, 1923. október]

Kedves Robert, szerda délelőtt kapom meg a levelet; ha a történetre már pénteken szüksége van, sietnünk kell, nekem is, meg a postának is. Számomra egyébként mindig csak öröm, ha a fordításait átnézhetem, küldje el mindig, ami van. Magát a történetet igen jónak érzem, csak

K.-nak ezek a históriái megannyiszor azt a kellemetlen benyomást is keltik, mintha az önmagában véve igen elfogadható ötlet az utolsó volna épp, vagyis a szegény ember a búcsú-krajcárjától szabadulna, és az érmén kívül még az üres zsebét is látnunk kellene. Nem tudom, mi teszi ezt, amikor pedig írói gazdagsága kétségbevonhatatlan. [...]

Valli Pollakhoz

[Berlin-Steglitz, az érkeztető bélyegző kelte: 1923. XI. 2.]

Kedves Valli, az asztal a kályhánál áll, épp most húzódtam el közvetlen közeléből, mert ott már csakugyan túl meleg van még az én örökké hideg hátamnak is, petróleumlámpám csodásan ég, mesterműve mind a lámpakészítésnek, mind a bevásárlásnak (részenként vásárolták s kérték kölcsön, így állította össze az ügyes kéz, persze nem az én kezem, hogyan tudnék én ilyesmit!, íme, lámpám, akkora égővel, mint egy teáscsésze, és a szerkezete lehetővé teszi, hogy a henger és a bura levétele nélkül is meggyújtsák; tulajdonképpen csak az a hibája, hogy petróleum nélkül nem ég, de hát úgy mi magunk sem égünk), így üldögélek, s előveszem most már oly régi, kedves leveledet. Ketyeg az óra, megszoktam már az óraketyegést is, egyébként csak ritkán hallom meg, általában akkor, ha különösen méltánylandó dolgokat művelek, az óra némiképp személyes viszonyban van velem, mint számos más tárgy is a szobában; csak most, amióta felmondtam (pontosabban: amióta felmondtak nekem, ami minden szempontból jó, egyébként meg oldalakon át részletezhető ügy), részben kezdenek elfordulni tőlem, elsősorban a naptár, melynek igényeiről egyszer a szüleinknek már írtam. Az utóbbi időben mintha kicserélték volna ezt a naptárt, vagy teljesen elzárkózó, mert például az embernek a tanácsára volna szüksége, odamegy hozzá, ő azonban csak annyit mond, hogy: a reformáció ünnepe, aminek bizonyára van valami mélyebb értelme, de ki leli azt; vagy rosszindulatúan ironikus, a múltkor például olvastam valamit, és támadt máris egy ötletem, igen jónak, legalábbis jelentősnek tartottam, olyannyira, hogy meg akartam kérdezni róla a naptárt (csak véletlen, ha mindjárt aznap válaszol, s korántsem akkor, amikor pedánsan, egy bizonyos órán letépjük lapját), „Vak tyúk is talál szemet stb.”, mondta; máskor - hasonló alkalommal - elborzadtam, akkora volt a szénszámla, mire ő: „Boldog elégedettség az élet üdve”, ebben persze irónia mellett még sértő érzéketlenség is rejlik, a naptár türelmetlen, a naptár alig várja már, hogy én innen elkotródjam, de talán csak a búcsút nem akarja megnehezíteni, lehet, hogy elköltözésem naptárlapja mögött olyan lap jön, amelyiket már nem fogom látni, és ahol olyasvalami áll, mint: „Isten rendelése szerint stb.”. Nem, mindent csakugyan nem szabad felírni, amit a naptárunkról gondolunk, „a naptár is ember”. [...]

Milenához

Amikor utolsó együttlétünk után hirtelen (de nem váratlanul) eltűntél, első ízben és számomra fájdalmas módon szeptember elején hallottam rólad. Közben júliusban valami nagy esemény történt velem - miféle nagy események léteznek egyáltalán! -, legidősebb nővérem segítségével Müritzbe utaztam a Keleti-tengerhez. Mindenesetre el Prágából, ki a csukott szobából. Meglehetősen rosszul éreztem magam az első időben. Aztán valószínűtlen kifejlődött Müritzben a berlini lehetőség. Hiszen októberben Palesztinába akartam utazni, beszéltünk is erről, természetesen sohasem valósult volna ez meg, képzelgés volt csak, olyan emberé, aki meg van győződve arról, hogy sohasem hagyja el az ágyát. Ha sohasem hagyom el ágyamat, akkor miért ne utazzak legalább Palesztináig. De Müritzben megismerkedtem egy berlini

zsidó lakóközösség szünidei telepével, többségükben kelet-európai zsidókkal. Nagy vonzást gyakoroltak rám, utamba estek. Elkezdtem gondolkodni azon a lehetőségen, hogy áttelepülök Berlinbe. Ez a lehetőség akkor nem volt sokkal erősebb, mint a palesztinai, aztán mégis erősebbé vált. Persze lehetetlen volt számomra, hogy egyedül éljek Berlinben, és nemcsak Berlinben, bárhol másutt is lehetetlen lett volna egyedül élnem. Erre is találtam Müritzben egy, a maga módján valószínűtlen segítséget. Aztán augusztus közepén Prágába érkeztem, és aztán még egy hónapig legfiatalabb lánytestvéremnél voltam Schelesenben. Ott véletlenül hallottam az elégetett levélről, kétségbeestem, rögtön írtam egy levelet neked, hogy megkönnyítsem a terhemet, aztán mégsem küldtem el, mert semmit sem tudtam rólad, és végül el is égettem berlini utazásom előtt. A három másik levélről, amelyet megemlítettél, mindmáig semmit sem tudok. Kétségbeestem valamiféle borzalmas gyalázat miatt, amelyet valakinek okoztak, nem tudtam pontosan, kinek a három érdekelt közül. De persze a kétségbeesés miatt, még ha más természetű lett volna is, semmiképp sem bukkantam volna újra fel, akkor sem, ha Müritzben rendesen megkaptam volna a levelet.

Szeptember végén aztán Berlinbe utaztam, röviddel elutazásom előtt még megkaptam lapodat Olaszországból. Ami az elutazást illeti, ezt erőm utolsó még fellelhető morzsájával hajtottam végre, vagy pontosabban, már minden erő nélkül, egészen temetésszerűen.

Most tehát itt vagyok; mindmáig nem olyan rossz Berlinben, mint Te láthatóan hiszed; csaknem vidéken élek, kis kertes villában, úgy érzem, még sohasem volt ilyen szép lakásom, bizonyára el is vesztem nemsokára, túl szép a számomra, egyébként ez itt már a második lakásom. Az étel, mostanáig, nem különbözik lényegesen a prágaitól, persze csak az én ételem nem. Ugyanez a helyzet az egészségi állapotommal. Ez minden. Többet nem merészelek mondani, már az is túl sok, amit eddig mondtam, a lég szellemei mohón zúdítják le telhetetlen torkukon. És Te még kevesebbet árulsz el leveledben. Állapotod egészében jó, kielégítő? Nem tudom megfejteni. Persze önmagunk esetében sem vagyunk képesek erre; éppen ez a „félelem”.

F.

Kedves Milena, olyan régen hever itt egy levéltöredék a Maga számára, de folytatására nem kerül sor, mert a régi fájdalmak itt is megtaláltak engem, rám rontottak, és egy kissé a földhöz vágtak, minden fáraszt, minden tollvonás, mindaz, amit ilyenkor írok, túl nagyszabásúnak látszik, nincs arányban erőimmel, és ha leírom: „szívélyes üdvözlettel”, akkor ennek az üdvözletnek valóban nincs ereje ahhoz, hogy eljusson a lámpás, vad, szürke, városi L. utcába, ahol én és az én üdvözletem még lélegzethez se jutna. Így hát nem írok, jobb vagy még rosszabb időkre várok, és egyébként jól vagyok itt, és gyengéden vigyáznak rám a földi lehetőségek végső határáig. A világról kapok híreket, mégpedig a leghathatósabban csak a drágulás útján, a prágai újságok nem futnak be ide, a berliniek túl drágák nekem, mi volna, ha olykor küldene nekem cikk-kivágásokat a *Národni Listy*-ből oly módon, ahogyan egykor annyira megörvendeztetett. Címem egyébként néhány hét óta: Steglitz, Grunewaldstrasse 13., Seifert úr lakása. És most mégis „Szívből jövő üdvözletek”, mit számít, ha már a kertajtónál lezuhannak, a Maga ereje talán annál nagyobb.

A Maga K.-ja

1924

Max Brodhoz

[Berlin-Steglitz, 1924. január derekán]

Kedves Max, először azért nem írtam, mert beteg voltam (magas láz, hidegrázás, kísérő nyavalyaként pedig még egyetlen orvosi vizitért százhatvan korona, D. ezt később a felére alkudta le, azóta mindenesetre tízszeresen félek minden megbetegedéstől, egy másodosztályú hely a zsidó kórházban napi hatvannégy korona, és ebben csak az ágy van meg a koszt, tehát se az egyéb ellátás, se az orvos), aztán azért nem írtam, mert azt hittem, hogy Königsbergbe utazván, Berlint is érinted, egyébként akkor E. is azt mondta, hogy három hét múlva jössz, és ott leszel az előadóestjén, és amikor ezen a vélekedésen is túl voltunk (hogy sikerült különben Königsberg? Az, hogy a *Bunterbart*-tal szemben elutasítóak, még semmit sem jelent; mennyire szeretném már olvasni; a Klarissával is így kezdődött, persze a Klarissa lehetett volna a második darab szállászcsinálója), amikor tehát ezen is túl voltunk, Te pedig a jöveteledet olyannyira elhalasztottad, hogy E.-vel - nem tudom, most hogyan áll a dologhoz - sóhajtozhattunk, nem írtam, mert emésztési bántalmak miatt jelentkező enyhe érzékelési zavaraim voltak stb. Most azonban a lapod felébresztett. Természetesen E.-nél erőm és ügyességem véges határain belül mindent megpróbálok elkövetni, még ha az idős, nyilvánvalóan egyaránt szeszélyes és nehézkes hölgy szembenállása, valamint intrikustehetsége jelent is egyet s mást. Segítségemre van, ugyanakkor ártalmamra is valamelyest, hogy tulajdonképpen örülök, hogy E. és ügye a színészet területén mozog, ami az én számomra mégsem annyira megközelíthetetlen, mint a gége, a mellkas, az orr, a nyelv s a homlok megannyi titka, szavam viszont éppen ezért veszít az értékéből, már ha valaha is volt neki. A legfőbb akadály azonban az egészségi állapotom, mára például telefonbeszélgetésben egyeztünk meg E.-vel, de a hideg szobába átmennem nem túl ajánlatos, hiszen 37,7 a lázam, és ágyban fekszem. Nincs persze különösebb baj, gyakran előfordul ez további következmények nélkül, része lehet benne az időjárás hirtelen változásának, holnapra valószínűleg nyoma se lesz már, ennek ellenére erősen gátolja a mozgási szabadságomat, és az orvosi honoráriumok számjegyeit is lángírással tartja ágyam fölé. Talán mégis be tudok menni holnap délelőtt a városba a főiskolára, és akkor elidőzöm E.-nél, mert az sem a legjobb, ha ilyen időben folyton kicipelem őt ide - szintén meg van hűlve egy kicsit. Továbbá az a tervem, hogy E.-t talán összehozom Midia Pines előadóművésznővel, akiről egyszer meséltem neked. Berlinbe jön pár napra, a Neumann-féle grafikai kabinetben fog előadást tartani (könyv nélkül tudja a remete történetét *A Karamazov testvérek*-ből), s valószínűleg engem is meglátogat. Talán E.-re jól hat majd, a példa erejével; Midia Pines fiatal nő, és nyelvtanárnő is. Boldogan fogom hallgatni E. felolvasását, már régóta kértem erre, igaz szívből (azért is, hogy hosszú idő után ismét halljam Goethe verseit), csak a külső körülmények akadályozták eddig a dolgot, s ilyen körülmény az is, hogy csodaszép lakásunkból február 1-én szegény, fizetésképtelen külföldiekként elkergetnek minket. Igazad van, amikor a „telt, meleg Csehországot” idézed, hanem az sem olyan könnyű, mégiscsak kátyúba jutottam ott. Schelesen kizárt dolog, Schelesen annyi, mint Prága, valamint abban a telt melegségben negyven évig volt részem, és az eredmény nem csábít további kísérletezésre. Schelesen nekem is, valószínűleg nekünk is túl szűk volna, és nem arról van szó, hogy nem szoktam hozzá a „tanuláshoz”, eltekintve attól, hogy nem tanulás az, hanem igazi alap nélküli, formális öröm csak, viszont ha olyan ember van a közelemben, aki ért is valamit a dolgokhoz, az bizonyos bátorítás volna nekem, valószínűleg fontosabb is lenne az illető, mint a dolgok. Tény, hogy Schelesenben ez lehetetlen, hanem talán - ez jutott az eszembe a

megjegyzésed nyomán - valamelyik cseh vagy morva vidéki városban. Ne lenne csak a lény maga oly esendő ott középen, a jelenség szinte rajzolható volna: balról támogatja, mondjuk, D.; jobbról, mondjuk, az a bizonyos ember; a nyakát merevítheti például valamilyen „irka-firka"; mármost ha még a lába alatt a talajt is szilárdítaná valami, a szakadékot is betemetnék előtte, a keselyűket elűznék a feje felől, a körülötte kavargó vihart csöndesítenék, ha tehát mindez megtörténne, akkor még menne is valamelyest. Gondoltam már Bécsre is, de legalább ezer korona az utazás (amúgy is kiszipolyozom szegény, igen derekasan viselkedő szüleimet, sőt újabban a húgaimat is), ráadásul útközben Prága, meg aztán úticélként az ismeretlen: túl nagy kockázat volna az. Ésszerű tehát talán még egy kis ideig itt maradni, annál is inkább, mert Berlin hátrányai mindenek ellenére örvendetes nevelő hatással vannak rám. Talán egyszer E.-vel együtt megyünk el innen. - Minden jót, különösen a regényhez, mert hallom, végre visszatérsz hozzá.

Szeretettel F.

[...]

Klopstock Róberthoz

[Levelezőlap. Berfin-Steglitz, a bélyegző kelte: 1924. I. 26.]

Kedves Robert, azt gondoltam, még mindig B.-n van, csak Max leveléből értesültem róla, hogy már Prágában, Max négy fordításról is ír, az Ön munkáiról, melyek megjelentek, és én nem is tudtam róluk. Átnézésre se küld nekem semmit mostanában; ki veszi el a kenyeremet? Közben itt járt Irene, és mesélt egy kicsit Önről; miféle vizsga volt az, amelyikről úgy beszélt neki karácsony táján, hogy sikeresen letette? Midiánál nem jártam, este csaknem mindig hőemelkedésem van, ilyen alkalmakkor mindig a „másik növendék" megy, és ő el volt ragadtatva Midiától. Magamról nem sokat mondhatok, kissé árnyékélet ez, s aki nem látja éppen, nem is veszi észre. Pillanatnyilag lakásgondjaink vannak, tömérdek a lakás, de a gyönyörűségesek elérhetetlenül úsznak el előttünk, a maradék meg kétes. Csak volna valami kereseti lehetőség! De hát az olyannak, aki tizenkettőig hever az ágyban, itt semmi sem akad. Egy ismerősöm, egy fiatal festő, igen szép foglalkozásra tett szert most, irigylem is érte olykor: utcai könyvárus, tíz óra körül kirakodik, alkonyatig áll a standjánál; és már tízfokos fagyok is voltak, még keményebb hidegek. Karácsony körül napi tíz márkát keresett, most napi hármat-négyet.

Felix Weltschhez

[Levelezőlap. Berlin-Steglitz, a bélyegző kelte: 1924. I. 28.]

Kedves Felix, igaz, hogy mindig csak akkor írok neked (szorongva, hogy a *Selbstwehr* egyszer kimaradhat, pedig olyan pontosan jön most mindig, pontosságát és tartalmát tekintve is a hívek leghívebbike, éspedig nekem, az előfizetők legpontatlanabbikának), ha költözöm, de a levelezésnek így is van módja az élénkségre. Február 1-én (vagyis a következő szám érkezésekor) címem: Berlin-Zehlendorf, Heidestrasse 25-26., dr. Busse asszony leveleivel. Talán helytelenül járok el (s akkor máris megvan a büntetésem: a borzasztó, bár a lakásért nem aránytalanul magas, számomra valójában mégis elérhetetlen bérrel), hogy egy halott író házába költözöm (az 1918-ban elhunyt dr. Carl Bussééba), aki, legalábbis életében, bizonnyal irtózott volna tőlem. Emlékszel netán havi gyűjteményes kritikáira a *Velhagen & Klasings*

Monatshefté-ben? Mindegy, nem rettenek vissza, a világ mindenütt csupa veszély, jöjjön, ha kell, az ismeretlenek homályából most ez, épp ez. Egyébként, különös módon, még ilyen esetben is furcsa otthonosságot érzek, s ez csábítóvá teszi a házat. Csábítóvá, persze csak azért, mert eddigi szép lakásomból mint szegény fizetésképtelen külföldit kitessékeltek.

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat

F.

Klopstock Róberthoz

[Berlin-Zehlendorf, 1924. március eleje]

Kedves Robert, nem, utazásról szó sem lehet, semmiféle ilyen vad cselekedetről, összejövünk mi anélkül is, csendesebb, a roskatag csontoknak megfelelőbb módon. Talán - és erre tulajdonképpen komolyan gondolunk - hamarosan Prágába megyünk, s ha egy bécsi erdei szanatórium számításba jöhetne, akkor biztosan. Nem tiltakozom a szanatórium ellen, panzió ellen sem, de hát mi haszna, amikor a láz ellen sem tiltakozhatom. Mindennapi kenyerem lett a 38 fok, egész este és fél éjszaka. Máskülönben persze jó itt azért, ahogy fekszem a verandán, és nézem, hogyan munkálkodik a napfény két igen eltérő feladaton: természetes életre kellene keltenie engem s a mellettem lévő nyírfát (a nyírfának látható előnye van). Nem szívesen megyek el innen, ám a szanatórium gondolatát mégsem utasíthatom el teljesen, hiszen a láz miatt már hetek óta nem voltam kint a házból; s ha fekszem, eléggé erősnek érzem magam ugyan, de a séta már az első lépés előtt egészen óriás műveletté hatalmasul, ezért hát nem idegenkedem attól a gondolattól, hogy elevenen-békésen eltemessem magam valami szanatóriumba. Aztán megint iszonyatosnak érzem, hogy még ezekben a szabadságra rendelt meleg hónapokban is megfosszanak a szabadságtól. Viszont akkor megint jön az órákig tartó reggeli és esti köhögés, és a csaknem mindennap tele üvegecske - ez megint a szanatóriumot készítené elő. Csak akkor meg például jön a szorongás újra az ottani rémes étkezési kötelezettségektől. [...]

[Levelezőlap. Wiener Wald szanatórium, Ortmann, Alsó-Ausztria
a bélyegző kelte: 1924. IV. 7.]

Kedves Robert, csak az orvosi részről, minden egyéb túl bonyolult, ez viszont - egyetlen előnye - örvendetesen egyszerű. Láz ellen naponta háromszor folyékony Pyramidon - köhögés ellen Demopon (sajnos nem segít) - és Anesztezin-cukorka: a Demoponhoz még Atropin, ha nem tévedek. A lényeg alighanem a gége. Szóban persze alig tudok meg közelebbit, mert a gégetuberkulózisról szólva, mindenki riadtan, kitérően, szemforgató módon beszél. De „duzzanat hátul", „beszűrődés", „nem rosszindulatú", de „határozottabbat még nem lehet mondani", s mindez rút fájdalmakkal párosulva: éppen elég. Különben: jó szoba, szép táj, protekciót nem észleltem eddig. A pneumothoraxot említeni nem volt alkalmam, ilyen leromlott állapotomban (téli ruhában negyvenkilenc kiló) nem is jöhet számításba. - A házbeliekkel nem érintkezem, fekszem csupán az ágyban, csak suttogni tudok (milyen gyorsan ment ez, körülbelül a harmadik prágai napon kezdődött, alig jelzésszerűen), erkélyről erkélyre folyik a fecsegés, nagy pletykatanya lehet, egyenlőre nem zavar.

Max Brodhoz

[Levelezőlap. Wiener Wald szanatórium,
a bélyegző kelte: 1924. IV. 9.]

Kedves Max, sokba kerül, és bizonyos körülmények között még rettenetes pénzbe kerülhet, *Josefiné*-nek kell egy kicsit segítenie, másképp nem megy. Kérlek, ajánld föl Otto Picknek (a *Szemlélődés*-ből természetesen azt nyomtat ki, amit akar), ha kell neki, küldd el neki, kérlek, *később*, a *Kovács*-ot, ha nem, akkor *azonnal*. Ami engem illet, oly nyilvánvaló: a gégém. Dora velem van, üdvözlöm a feleségedet és Felixet és Oskart.

F.

[Dora Diamant utóiratából kiderül, hogy a beteg állapota igen súlyos.]

Klopstock Róberthoz

[Levelezőlap. Wiener Wald szanatórium,
a bélyegző kelte: 1924. IV. 13.]

Kedves Robert, átköltözöm dr. M. Hajek professzor egyetemi klinikájára (Bécs IX., Lazarettgasse 14.). A gégém ugyanis annyira megduzzadt, hogy nem bírok enni, az idegbe (mondják) alkoholinjekciókat kell adni, valószínűleg reszekcióra is szükség van. Így néhány hétig Bécsben maradok. Szívélyes üdvözlet,

F.

Félek az ön Kodeinjétől, ma nemcsak hogy azt az üvegcsét használtam ki teljesen, de csupán Codein 0,03-at szedek. „Milyen lehetek én most belül?", kérdem a nővért. „Mint egy boszorkánykonyha", feleli őszintén.

[Levelezőlap. Bécs, a bélyegző kelte: 1924. IV. 18.]

Robert, kedves Robert, csak semmi erőszakos cselekvés, semmiféle hirtelen bécsi utazás, tudja, hogy mennyire szorongok az erőszakos cselekedetektől, mégis mindig elölről kezdi. Amióta eljöttem abból a buja, nyomasztó, mégis tehetetlen (persze csodálatos fekvésű) szanatóriumból, jobban vagyok, a klinika (apró részletektől eltekintve) jót tett nekem, a nyelési fájdalmak és az égés is enyhült, eddig injekciót nem kaptam, csak mentolos olajat fecskendeztek a gégémre. Szombaton, ha valami különös balszerencse meg nem gátol, átköltözöm dr. Hoffmann szanatóriumába (Kierling/Klosterneuburg, Alsó-Ausztria).

Max Brodhoz

[Kierling, valószínűleg 1924. április 20.]

Drága Max, épp most kaptam meg leveledet, olyan nagy öröm: mintha rettentő régen nem láttam volna egyetlen sorodat sem. Mindenekelőtt elnézésed kérem a levélkavargásért és táviratrajzásért, melyet miattam kellett elviselned. Javarészt vaklárma volt, gyönge idegek műve (milyen fennhéjázón beszélek itt, pedig ma már sírtam néhányszor oktalanul, a szomszédom meghalt az éjszaka) és a rossz, nyomasztó szanatóriumé a bécsi erdőben. Ha egyszer

beletörődtünk a gégetuberkulózis tényébe, állapotom tűrhető, egyelőre megint tudok nyelni. A kórházban töltött idő sem volt olyan rettenetes, mint ahogy a jelekből ítélve gondolod, ellenkezőleg, bizonyos szempontból kész ajándék volt. Werfeltől a leveled nyomában sok igen kellemes dologról értesültem: egy orvosnő ismerősének látogatásáról, aki a professzorral is beszélt, azután Tandler professzor címét is megadta, aki a barátja, majd elküldte a regényt (iszonyúan éheztem már egy könyvre, olyanra, amelyik nálam egyáltalán számításba jöhet), küldött rózsákat, s bár kértem, üzentem neki, ne jöjjön (mert a betegek számára ez kitűnő hely itt, de látogatók számára - s így a betegeknek - rémes), egy lapja arról tanúskodik, hogy ma mégis jönni akar, este megy Velencébe. Én Dorával most Kierlingbe megyek.

Nagyon köszönöm azt a sok mindent, amit irodalmi téren intéztél oly remekül ügyes-bajos érdekemben.

Minden jót, neked s ami csak életed része, mindennek.

F.

Címem, melyet Dora a szüleimnek talán nem egészen világosan adott meg:

Dr. Hoffmann szanatóriuma
Kierling/Klosterneuburg, Alsó-Ausztria

[Levelezőlap. Kierling, a bélyegző kelte: 1924. IV. 28.]

Drága Max, milyen jó vagy hozzám, mi mindent köszönhetek neked ezekben az utolsó hetekben. A dolog orvosi részéről Ottla majd tájékoztat. Nagyon gyenge vagyok, de itt igen jó kezekben vagyok. Tandlert eddig nem vettük igénybe, ő talán tudna szerezni ingyenes vagy olcsó helyet a nagyon szép fekvésű Grimmensteinben, de most nem utazhatom, s az is lehet, hogy más szempontból sem volna előnyös a csere. Dr. Blaunak hamarosan köszönetet mondok ajánlóleveléért, nem? A tiszteletpéldánynak nagyon örülök, csak nem jön, eddig a csütörtöki és pénteki számot kaptam meg, mást nem, a húsvéti számot se még, a cím zavaros, egyszer Kieburg állt benne, légy oly kedves szólni, talán még a húsvéti számot[40] is elküldhetnék. A két küldeménnyel, főleg a másodikkal nagy örömet okoztál nekem, és a Reclam-könyveket mintha csak nekem adták volna ki. Arról szó sincs, hogy ténylegesen olvasnék (de Werfel könyvét végtelenül lassan bár, mégis rendszeresen olvasom), ahhoz túl fáradt vagyok, szemem természetes állapota a zártság, de ha könyvekkel és újságokkal játszhatom, boldoggá tesz.

Isten veled, drága jó Max,

F.

[Levelezőlap. Kierling, a bélyegző kelte: 1924. V. 20.]

Drága Max, hát megjött még a könyv is, nézni is nagyszerű, élénksárga és piros, némi feketével, és igen csábító, ráadásul ingyen van, nyilvánvalóan a Taubeles-cég ajándéka - csakis az alkohol okozta bódulat utóhatása lehetett - és mert most mindennap kapok egy-két injekciót, a bódulatok keresztezik egymást, mindig van utóhatás -, hogy Dora ártatlan ösztönzésére hallgatván, nyíltan és szemtelenül megkértelek, „szereznéd meg” nekem a könyvet. Használtam volna egy erőteljes alkoholinjekciót inkább arra, hogy látogatásod idején, melynek már előre is úgy örültem, s amely végül annyira komoran zajlott, egy kicsivel emberszabásúbb

[40] Épp most jött meg otthonról, mintha rendben menne tehát most már a küldés.

legyek. Persze nem volt az holmi gonoszul kivételes nap, ne hidd, épp csak rosszabb volt, mint az előző, ám az idő és a láz alakulása pontosan ilyen. (Robert most Pyramidonnal próbálkozik.) Ilyen s hasonló panaszokon kívül természetesen akadnak apró örömek is, ám ezeknek közlése lehetetlen, vagy éppen egy-egy olyan látogatásra vár, mint amelyiket én aztán oly siralmasan elrontottam. Isten veled, mindent köszönök,

F.

Üdvözlöm Felixet és Oskart.

.oOo.